સૂરિપુરંદર શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરરચિત
મહોપાધ્યાય-યશોવિજયગણીકૃત યોગદીપિકાવ્યાખ્યાવિભૂષિત
મુનિયશોવિજયરચિત કલ્યાણકંદલી ટીકા-રતિદાયિનીવ્યાખ્યા અલંકૃત

ષોડશક પ્રકરણ

(ભાગ-૧)

દિવ્યાશિષ

સ્વ. વર્ધમાનતપોનિધિ સંઘહિતચિંતક શિબિરપ્રણેતા ન્યાયવિશારદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્‌વિજય
ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

કૃપાદૃષ્ટિ

સિદ્ધાંતદિવાકર ગીતાર્થમૂર્ધન્ય ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય
જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા

કલ્યાણકંદલી ટીકા + રતિદાયિની વ્યાખ્યા + સંપાદનના કર્તા

પદ્મમણિતીર્થોદ્ધારક મુનિરાજશ્રી વિશ્વકલ્યાણવિજયજી મ.ના શિષ્ય
મુનિશ્રી યશોવિજયજી

❀ પ્રકાશક ❀
શ્રી અંધેરી ગુજરાતી જૈન સંઘ
કરમચંદ જૈન પૌષધશાળા
૧૦૯, એસ.વી. રોડ, ઈર્લા બ્રીજ,
અંધેરી (વેસ્ટ), મુંબઈ-૫૮

❀ પ્રાપ્તિસ્થાન ❀
૧. પ્રકાશક
૨. દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ
૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી, ધોળકા,
જી. અમદાવાદ પીન - ૩૮૭૮૧૦

મુખ્ય સંશોધકો

- પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય જગચ્ચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રદ્યુમ્નસૂરીશ્વરજી મહારાજા
- પૂજ્ય પન્યાસપ્રવર શ્રીકુલચન્દ્રવિજયજી ગણિવર્ય
- પૂજ્ય પન્યાસપ્રવર શ્રીજયસુંદરવિજયજી ગણિવર
- પૂજ્ય ગણિવર્યશ્રી પુણ્યરત્નવિજયજી મહારાજ
- પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી યશોરત્નવિજયજી મહારાજ
- પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી અજીતશેખરવિજયજી મહારાજ
- પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મહારાજ
- પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી મુક્તિવલ્લભવિજયજી મહારાજ
- પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી હૃદયવલ્લભવિજયજી મહારાજ

નકલ - ૧૦૦૦
વિ.સં. ૨૦૫૨
મૂલ્ય રૂ. ૧૦૦-૦૦

. મુદ્રક .
શ્રી પાર્શ્વ કોમ્પ્યુટર્સ,
૩૩, જનપથ સોસા, ઘોડાસર,
અમદાવાદ-૫૦ ફોન - ૩૯૯૨૪૯

કલ્યાણકારી ત્રિપદી

છોડવા જેવી નિંદા
મેળવવા જેવા સદ્ગુણ
કેળવવા જેવો ગુણાનુરાગ

સમર્પણ

સદા પ્રસન્ન મુખમુદ્રા

કાયમ વાત્સલ્ય વરસાવતી અમીદૃષ્ટિ

નિરંતર શાસનપ્રેમથી નીતરતુ હૃદય

રોમેરોમમા વિશુદ્ધ સયમી પ્રત્યે સદ્ભાવ

પ્રત્યેક રક્તબિંદુમા શાસનપ્રભાવના-સેવાની તમન્ના ધરાવનારા

ઓ ! ભવોદધિતારક ગુરૂદેવશ્રી

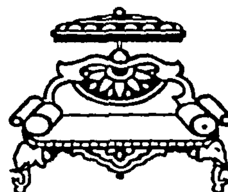
વિશ્વકલ્યાણવિજયજી મહારાજા !

શાસ્ત્રના માત્ર શબ્દાર્થ નહિ પણ તાત્પર્યાર્થને પામવાની આપશ્રીએ મને સતત હાર્દિક પ્રેરણાઓ કરી અને તે પ્રેરણા સાકાર બને તે માટે આપશ્રીએ અનેક પ્રખર વિદ્વાન્ સયમી પાસે મને અધ્યયન કરાવ્યુ મારા અધ્યયન ખાતર આપશ્રીએ આપના મહત્ત્વના કાર્યો ગૌણ કર્યા માતાની જેમ મારી ભૂલોને ઉદારતાથી માફ કરીને, વાત્સલ્ય-પ્રેમ-ઉષ્મા આપીને મને આપશ્રીએ નિર્મળ સયમમાર્ગે આગળ વધાર્યો આપશ્રીની પાવન પ્રેરણાથી જ પ્રસ્ફુરિત થનાર કલ્યાણકદલી + રતિદાયિની વ્યખ્યાથી વિભૂષિત પ્રસ્તુત પ્રકરણપુષ્પ આપશ્રીના કરકમલમા સાદર સવિનય સમર્પિત કરતા ધન્યતા અનુભવું છુ

હવે આપશ્રી એવા આશિષ વરસાવો કે આવા અનોખા અલૌકિક પાવન માર્ગે થાકયા વિના ઉલ્લાસથી આગળ વધતો રહુ, શાસનની સાનુબધ સ્થાયી સેવા પ્રસન્નતાપૂર્વક કરતો રહુ

भवदीय भवद्भ्यः समर्पयामि

એ જ આપનો શિશુ
યશોવિજય

પ્રકાશકીય નિવેદન

ૐ હ્રીં

આ ગ્રન્થના પ્રથમ ભાગના પ્રકાશન દ્વારા શ્રુતભક્તિનો લાભ અમારા શ્રીસઘને પ્રાપ્ત થયો છે તેનો અમને અપૂર્વ આનદ છે.

આ પૂર્વે ઉપદેશરહસ્ય, ધર્મપરીક્ષા, પ્રતિમાશતક, નયરહસ્ય, જ્ઞાનબિન્દુ . વગેરે ગ્રંથો મૂળ, ટીકા તેમજ ભાવાનુવાદ સાથે અમારા શ્રીસઘ દ્વારા પ્રકાશિત કરાયા છે જેઓને પ્રાકૃત-સસ્કૃતનો અભ્યાસ નથી તેઓને ભાવાનુવાદ દ્વારા અને જેઓને પ્રાકૃત-સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ છે, પરતુ ગ્રંથની શૈલી, ન્યાય, તેમજ સંક્ષેપ હોવાના કારણે જે સ્પષ્ટ, સરળ અને વિસ્તૃત બોધ થઈ શકે એમ ન હોય તેઓને ટીકા આદિ દ્વારા, બોધ થાય - આવા શુભ આશયથી પ્રાચીન, પ્રમાણભૂત ગ્રથોના પ્રકાશનમા ઉત્સાહપૂર્વક પ્રયત્નશીલ રહેવાની પ્રવૃત્તિ તે અમારે મન શ્રુતભક્તિ છે વસ્તુત: આ શ્રુતભક્તિ ત્યારે જ સાર્થક થઈ ગણાય કે જ્યારે તે શ્રુતપ્રાપ્તિમા પરિણમે, અર્થાત્ આ ગ્રથોને ચતુર્વિધ સઘ આત્માનુગ્રહની બુદ્ધિથી વાચે, વિચારે અને તાત્પર્ય સમજે; અને કેટલુક ન સમજાયુ હોય તે ગુરૂગમ દ્વારા સમજવા પ્રયત્નશીલ રહે અને ફલત સમ્યક્ શ્રુત પ્રાપ્ત થાય

પ્રસ્તુત ષોડશક પ્રકરણ ગ્રન્થ (પ્રથમ ભાગ) અમો આવી ભાવનાથી આનદસહિત વાચક વર્ગ સમક્ષ રજુ કરીએ છીએ

શાસ્ત્રમા સભળાય છે તે મુજબ ૧૪૪૪ ગ્રથોના રચયિતા, સૂરિપુરદર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજની ઉપલબ્ધ થતી કૃતિઓમાની એક કૃતિ તે પ્રસ્તુત ષોડશક પ્રકરણ ધર્મની શરૂઆતથી માડી મોક્ષ પ્રાપ્તિ સુધીનો માર્ગ એટલે કે આત્મા પરમાત્માસ્વરૂપ બને તે પર્યન્તની આત્મસાધના માટે ઉપયોગી ધર્મપરીક્ષા, ધર્મદેશના, ધર્મનું સ્વરૂપ વગેરે એવા ૧૬ વિષયોનુ આ ગ્રથમા પ્રકરણ તરીકે ઉલ્લેખ કરી નિરૂપણ કરવામા આવેલ છે. દરેક પ્રકરણ ઉપર ૧૬ શ્લોક દ્વારા તે વિષયની મહત્ત્વપૂર્ણ સમજણ આપતી રચના કરવામા આવેલ છે આ મૂળ ગ્રથ ઉપર, લઘુહરિભદ્ર તરીકે ઓળખાતા ન્યાયવિશારદ, મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે 'યોગદીપિકા' નામની ટીકાની રચના કરી છે આ સુદર ટીકા, મૂળ ગ્રથના રહસ્યોને ખૂલ્લા કરી ગ્રથને સ્પષ્ટ કરે છે તેમ છતાં ટીકાની ગહનતા, શબ્દસકોચ-સક્ષેપને કારણે મદ ક્ષયોપશમવાળા મુમુક્ષુને પદાર્થ હૃદયગમ ન થાય તે સ્વાભાવિક છે પરંતુ અલ્પ પણ મધુરો સ્વાદ માણ્યા પછી પદાર્થને પૂર્ણ રૂપે આરોગવાની ઉત્કઠા જાગે તે પણ એટલુ જ સહજ છે તેથી વાચક વર્ગને વિસ્તૃત અને વિશદ બોધ થાય તે ધ્યાનમા રાખી, વર્તમાનકાલીન પરમોપકારી પૂજ્યપાદ, ન્યાયવિશારદ આચાર્યભગવત શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરિજી મ સા. ના પ્રશિષ્ય તથા શાસનપ્રભાવક પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી વિશ્વકલ્યાણવિજયજી મહારાજના વિદ્વાન શિષ્ય મુનિશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે 'કલ્યાણકંદલી' નામની સસ્કૃત ટીકાની રચના કરેલ છે. આ સરળ અને માહિતીપ્રદ છતા રહસ્યોદ્ઘાટક એવી ટીકાને વાચ્યા પછી વાસ્તવમા તે કલ્યાણકંદલી છે એવુ જણાયા વગર રહેશે નહિ. મૂળ ગ્રથ અને ટીકામા રહેલ ગૂઢ પદાર્થોની સરળતાપૂર્વકની સમજણ, પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યા, દૃષ્ટાત અને કથાનકોના વર્ણન, સ્વદર્શનના સિદ્ધાતોને અનુરૂપ ઈતરદર્શનોના વિચારોની સાક્ષીઓ દ્વારા ગ્રથમાં દર્શાવેલ તત્ત્વનિરૂપણનો સમન્વય, લોકોક્તિ અને ન્યાયની માહિતી વગેરે તેમજ ૫૬૦ થી વધુ અન્ય ગ્રથમાંથી ઉદ્ધૃત કરેલ ૩૨૦૦થી વધુ સાક્ષીપાઠો વગેરેથી આ ટીકા સમૃદ્ધ છે આ ઉપરાત મૂળ ગ્રંથ અને યોગદીપિકા ટીકાનો ગુજરાતીમા અનુવાદ તેમજ વિશેષાર્થની તેઓશ્રીએ સફળતાપૂર્વકની રચના કરેલ છે

ઉપરોક્ત બધુ દષ્ટિગોચર થતા એમ લાગે કે ગાઢ અટવીમા અટવાયેલ મુસાફરને નગર સુધી પહોચવા માટે મૂળ ગ્રથ માર્ગ સમાન છે જ્યારે નિર્મળ ચક્ષુવાળા વટેમાર્ગુ માટે મહોપાધ્યાયજીકૃત યોગદીપિકા-ટીકા, માર્ગ ઉપર ઝળહળતા પ્રકાશને પાથરતી બેટરી સ્વરૂપ છે અને મદબોધવાળો વટેમાર્ગુ પ્રકાશથી ઝળહળતા માર્ગને નિહાળી, યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરી શકે તે માટે કલ્યાણકદલી - સસ્કૃત ટીકા તેમજ રતિદાયીની-ગુજરાતી ભાવાનુવાદ મેગ્નીફાઈંગ ગ્લાસ કે ચશ્મા સમાન છે

પ્રાત· સ્મરણીય ચારિત્રસમ્રાટ, કર્મસાહિત્ય નિષ્ણાત સિદ્ધાન્તમહોદધિ સ્વ પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવત શ્રીમદ્‌વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ સા નુ અમો આદરથી અને ભક્તિપૂર્વક સ્મરણ કરીએ છીએ તેઓશ્રીના પટ્ટાલકાર, વર્ધમાનતપોનિધિ, ગચ્છાધિપતિ સ્વ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્‌વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજના અસીમ ઉપકાર અમારા શ્રીસઘ ઉપર રહ્યા છે અમારા શ્રીસઘમા જે કાઈ પણ સત્પ્રવૃત્તિ થઈ છે - થઈ રહી છે તેના મૂળમા તેઓશ્રીની કૃપાદષ્ટિ અને યથોચિત માર્ગદર્શન રહેલ છે સિદ્ધાતદિવાકર, ગીતાર્થશિરોમણિ, પરમોપકારી, પૂજ્યપાદ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્‌વિજય જયઘોષસૂરિજી મ સા ની પુનિત પ્રેરણાનુ બળ અમને સદાયે પ્રાપ્ત થયુ છે બહુશ્રુત વિદ્વદ્વર્ય, તર્કશિરોમણિ, તેમજ ભાવનાશીલ પરમપૂજ્ય પન્યાસજી શ્રીજયસુંદરવિજયજી મ સા નુ ઋણ અમો કદાપિ ચૂકવી શકીએ એમ નથી, કેમ કે દીર્ઘદષ્ટિ અને આત્મીયભાવથી સદાયે તેઓશ્રીએ દરેક સત્ પ્રવૃત્તિમા અમોને સહાય કરેલ છે

પરમપૂજ્ય વિશ્વકલ્યાણવિજયજી મ સા નુ અમો ખૂબ જ આદરથી સ્મરણ કરીએ છીએ તેઓશ્રીને અમારી ભાવભરી વદના તેઓશ્રીના વિદ્વાન શિષ્ય પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી યશોવિજયજીનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે તેઓશ્રીએ અમોને પ્રસ્તુત ગ્રથના પ્રકાશન દ્વારા શ્રુતભક્તિનો લાભ આપ્યો છે એટલુ જ નહીં, પરતુ અમોને સમ્યક્ શ્રુત પ્રાપ્ત થાય તે માટે પણ તેઓ સતત પ્રયત્નશીલ રહ્યા છે તેઓશ્રી માત્ર પ્રસ્તુત ગ્રથના જ નહીં પરતુ અનેક જટીલ ગ્રથોના જેવા કે સ્યાદ્‌વાદરહસ્ય, ભાષારહસ્ય, ન્યાયાલોક વગેરે ગ્રથોના સફળ સશોધક, સપાદક, ટીકાકાર અને અનુવાદક રહ્યા છે પ્રાય મારા ખ્યાલ મુજબ તેઓશ્રીએ ખૂબ જ ટુક સમયમા ૧૨૦૦ થી વધુ ગ્રથોનુ વાચન કરેલુ છે અને મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે તે ગ્રથોના મુખ્ય પદાર્થો અર્થતઃ અને શબ્દશ· તેઓશ્રીને ઉપસ્થિત છે તેઓશ્રીને અમારી બહુમાનપૂર્વકની વદના

આ ગ્રન્થનુ મુદ્રણ કરી આપનાર પાર્શ્વ કોમ્પ્યુટર્સ તથા સાક્ષાત્ કે પરોક્ષ રીતે આ ગ્રથમા સહાય કરનાર સહુ કોઈને અમારા હાર્દિક ધન્યવાદ

પ્રાન્તે, પ્રસ્તુત ષોડશક પ્રકરણ આત્મસાધના માટે રાજમાર્ગ છે આ રાજમાર્ગ ઉપર દઢ પ્રયાણ કરી સહુ કલ્યાણકદને પ્રાપ્ત કરે તે મગળ ભાવના

प्रीयन्ताम् गुरवः ।

✍ અધેરી ગુજરાતી જૈન સઘ વતી,

હર્ષદ મણિલાલ સઘવી

તા ક - આ પ્રકાશનનો સપૂર્ણ વ્યય અમારા શ્રીસઘની જ્ઞાનનિધિમાથી કરવામા આવેલ છે તેથી ગૃહસ્થોએ એની માલિકી કરવી હોય તો પુસ્તકની કિમત જ્ઞાનખાતાને ચૂકવવા વિનતિ

પ્રસ્તાવના

'भक्त्या नित्य प्रपद्ये श्रुतमहमखिल सर्वलोकैकसारम्'

'બહુ મૂંગા શ્રુત બોલતુ' એ પંક્તિ શ્રુતમાહાત્મ્ય વિશે ઘણુ બોલી જાય છે પરોપકારપરાયણ વિશ્વકલ્યાણકર શ્રી જૈનશાસનમા શ્રુતજ્ઞાનની મહત્તા ગજબની છે શેષ ચાર જ્ઞાનો સ્વબોધાનુકૂલ છે એક શ્રુતજ્ઞાન એવુ છે કે જે પરબોધાનુકૂલ છે અતિવિશાળ શ્રુતસંદર્ભોમાથી બહુ ભાગ તો આજે આપણને મળતો પણ નથી તેમ છતા જે થોડો ભાગ મળ્યો છે તેનુ પણ સંપૂર્ણ અવગાહન એક ભવમા દુશક્ય લાગે લબ્ધ શ્રુતનુ અવગાહન ભલભલા જ્ઞાનાર્થીને અલબ્ધ શ્રુત અંગે લુબ્ધ બનાવી મૂકે તેવુ છે

ભગવદ્ પ્રદત્ત ત્રિપદીના આધારે રચાયેલ દ્વાદશાંગી (આગમો) અને તે તે આગમોના આધારે રચાયેલ અન્ય ગ્રન્થો - બન્ને શ્રુત માન્ય છે બીજા શબ્દોમા કહીએ તો આગમ એટલે મૂળ બંધારણ (Constitution) અને અન્ય શ્રુત એટલે બંધારણીય કલમોના આધારે ઘડાયેલા ધારા (Acts) તેમા પણ સૂરિપુરન્દર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના ગ્રન્થો ભલભલા વિદ્વાનોને ડોલાવી દે તેવા છે મહામહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ જેવા પ્રકાંડ વિદ્વાન અને સમર્થ તાર્કિકને 'હરિભદ્રલઘુબાંધવ'ના બિરુદથી નવાજવામા આવે છે એ હકીકત પણ શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના પરિચયમા એક પીછુ ઉમેરે છે તેઓની શાસ્ત્રરચનાની પશ્ચાદ્ભૂમિકા પણ રોમાંચક છે

પોતાના બન્ને શિષ્યો વિધર્મીઓ દ્વારા મોતને ઘાટ ઉતારાયેલા જાણીને તે જૈનાચાર્ય હરિભદ્રસૂરિજી સતપ્ત અને સક્ષુબ્ધ હતા લમણે હાથ દઈને હતાશાની ઊંડી ગર્તામા ગરકાવ થયેલા તેમની સામે દેવવાણી થઈ 'સૂરિજી ! સમગ્ર સંસાર છોડ્યા પછી શિષ્યવિયોગથી વિચલિત ન બનો !' 'ના ! દુ:ખ શિષ્યવિયોગનુ નથી' સૂરિજી બોલ્યા, "માત્ર નિરપત્યતાના યોગે મારા વડે થનારી નિર્મલ ગુરુકુલની સમાપ્તિના વિચારે મારુ હૃદય ભાંગી પડ્યુ છે શાસનની પેઢીનુ સુકાન સભાળતી સમર્થ ગુરુપરંપરાને માત્ર એક પેઢી આગળ ધકેલવામા પણ હુ ઊણો ઉતરીશ ! આ વિચારવંટોળે મને સતત ડંખી રહ્યો છે ! વિરતિતૈયી શ્રી જિનશાસનની સેવા કરવાનુ સૌભાગ્ય છિનવાઈ જતુ જાણીને દિલ રડી રહ્યુ છે !"

'હરિભદ્રસૂરિજી !' નામગ્રહણ પૂર્વક શાસનદેવી અંબિકા બોલ્યા - 'ગુરુકુલવૃદ્ધિનુ પુણ્ય તમારા લલાટે ભલે ન હોય! શાસ્ત્રો એ જ તમારા શિષ્યો બનીને તમારા પછી પણ સેંકડો વર્ષો સુધી જિનશાસનની સેવા કરનારા પુરોગામી સંઘને સહાયક બનશે શિષ્યસંતતિના ઉચ્છેદને રડો નહી શાસ્ત્રસંતતિના નિર્માણમા ઉદ્યમી બનો !' અને શાસનદેવીના ઉત્સાહવર્ધક વચનોએ હરિભદ્રસૂરિના અંતસ્તલમા ઘૂઘવાતા જ્ઞાનવારિધિના મોજાઓને બહાર ફેક્યા અને પરિણામે એક વિલક્ષણ ચમત્કૃતિ સર્જાઈ ! પદાર્થોના એ પારાવારમા ડૂબી જનારા તરવા લાગ્યા

ધનાશા પોરવાળે નલિનીગુલ્મવિમાનાકારે બંધાવેલ રાણકપુરજીના ભવ્ય જિનપ્રાસાદની બહુજનપ્રસિદ્ધ એક લાક્ષણિકતા એ છે કે તે દેવાલયના ૧૪૪૪ થાંભલામાથી કોઈ પણ થાંભલા પાસે ઉભા રહો કોઈને કોઈ એંગલથી તમને પ્રભુજી દેખાશે જ સૂરિપુરન્દર શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીરચિત ૧૪૪૪ ગ્રન્થોની પણ આવી જ કોઈ લાક્ષણિકતા છે કે તમે કોઈ પણ ગ્રન્થ વાંચો એટલે કોઈ અલગ જ દ્રષ્ટિકોણથી જૈન દર્શનના સિદ્ધાન્તો નજરે ચડે છે ○ હારિભદ્રીય આવશ્યક વગેરે વિશાળકાય આગમિક ગ્રન્થો ○ અનેકાન્તજયપતાકા જેવા મૂર્ધન્ય કક્ષાના દાર્શનિક ગ્રન્થો ○ લલિતવિસ્તરા જેવા દાર્શનિક + ભક્તિ ગ્રન્થો ○ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય જેવા અધ્યાત્મના ઉચ્ચ ગ્રન્થો ○ પંચવસ્તુ જેવા આચાર ગ્રન્થો, હરિભદ્રવાઙ્મય મહાનગરની આ બધી મનોહર ગલીઓ છે આ મહાપુરુષે ઘણા સગ્રહગ્રન્થો પણ રચ્યા છે જેમ કે વિંશતિ-વિંશિકા, પંચાશકજી, અષ્ટકજી વગેરે પ્રસ્તુત ગ્રન્થ પણ તેવા જ પ્રકારનુ એક પુષ્પ છે ૧૬-૧૬ આર્યા શ્લોકોના ૧૬ અધિકારો એટલે **શ્રી ષોડશક પ્રકરણ**

આ ગ્રન્થ ઉપર આચાર્યદેવ **શ્રી યશોભદ્રસૂરીશ્વરજી** કૃત ટીકા ઉપરાંત મહોપાધ્યાય **શ્રી યશોવિજયજી** કૃત યોગદીપિકાવૃત્તિ છે મહદંશે તો બન્ને ટીકાઓમા સામ્ય છે પ્રસ્તુત પ્રકાશનમા યોગદીપિકાવૃત્તિ ઉપર વિસ્તૃત ટીકા તથા યોગદીપિકાવૃત્તિનુ ગુર્જર વિવેચન સમાવિષ્ટ છે શ્રી ષોડશક પ્રકરણ એક સંગ્રહ ગ્રન્થરૂપ હોવાથી ઘણા વિષયો તેમા આવરી લેવાયા છે પ્રકરણના વિષય વિભાગ પર થોડો દૃષ્ટિક્ષેપ કરી લઈએ

(૧) સદ્ધર્મપરીક્ષા ષોડશક - સાગર તરવાના ઉપાયભૂત એવી નૌકા જ જો છિદ્રવાળી નીકળી તો ! મહા અનર્થ ! ભવસાગર તરવાના એકમાત્ર સાધનભૂત ધર્મની પણ જ્ઞાની ભગવતોએ પરીક્ષા કરવાનુ કહ્યુ છે બાલ-મધ્યમ અને પડિત એવી ત્રણ કક્ષાઓ આ ૧ લા ષોડશકમા જણાવી છે ત્રણેનુ બહુ સચોટ સ્વરૂપ જણાવ્યુ છે આડબરને જોઈને આકર્ષાય તે બાળ આચરણથી આકર્ષાય તે મધ્યમ અને વિચારો-સિદ્ધાતોથી આકર્ષાય તે પડિત જીવોની આવી ત્રણ કક્ષાઓ બતાવી દીધા બાદ દરેકને પોતાની કક્ષાનુરૂપ ધર્મોપદેશ આપવાની વાત જણાવી છે સ્વસ્થાન દેશનાની મહત્તા અને પરસ્થાન દેશનાની ભયાનકતા જણાવી છે વ્યવહારમા પણ દેખાય છે કે માણસની હોજરીને અનુરૂપ ભાણુ પીરસાય તે કામનુ ! ખેતરની યોગ્યતા અનુસારે વાવણી થાય તે કામની ! નીચાણવાળા વિસ્તારમા અમુક પાક, તો ઉંચાણના પ્રદેશમા અલગ પાક ! અલબત્ત, ઉપદેશકના હૃદયમા મોક્ષ રમતો હોવા છતા પણ તે તે જીવની કક્ષાનુસાર દેશના આપવાથી જ શ્રોતાને અવશ્ય ધર્મપ્રાપ્તિ થાય વકચૂલની 'ઉપદેશ નહીં આપવાની' શરતને માન્ય રાખીને પણ કાળ પરિપાક થતા બહુ જ પ્રાથમિક તબક્કાની લાગે તેવી કેટલીક પ્રતિજ્ઞાઓ કરાવીને ય મહાત્માઓએ તેને સદ્ગતિનો મહેમાન બનાવી જ દીધો ને ! આ પરિણામ આપવામા વકચૂલની દૃઢપ્રતિજ્ઞવૃત્તિની સાથે પેલા ઉપદેશક મહાત્માઓની શ્રોતાપારખુવૃત્તિનો પણ કઈ ઓછો અદાજ આકી શકાય તેમ નથી

(૨) સદ્ધર્મદેશના ષોડશક - બાલાદિ જીવોને કયા પ્રકારનો ધર્મોપદેશ આપવો ? તેનુ સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન અપાયુ છે બાલ જીવને તો બાહ્ય સ્થૂલ ધર્માચાર- સદાચારની વાતો કરવી કદાચ ભવિતવ્યતાના યોગે બાલ જીવ દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય કે સાધુધર્મનુ સ્વરૂપ જાણવા ઈચ્છે તો પણ તેની સામે સાધુજીવનના લોચ-વિહાર-તપશ્ચર્યા-પિડવિશુદ્ધિ વગેરે કષ્ટસાધ્ય એવા બાહ્યાચારોનુ વર્ણન કરવાની વાત કરવી તાત્પર્ય એ છે કે સામો જીવ બાલ છે, વિશિષ્ટવિવેકથી વિકલ છે તેથી ઉત્સર્ગ-અપવાદાદિની (અવસરે નાવડીમા ય બેસી શકાય વગેરે) વાતોની ભારે વાનગીઓને પચાવી શકે તેવુ મજબુત પાચનતત્ર તેની પાસે હોતુ નથી હા, મધ્યમકક્ષાના જીવ પાસે કઈક વિશેષ સમજણ હોય છે તેથી તેની પાસે અષ્ટપ્રવચનમાતાના પાલનમા રાખવાની ત્રિકોટિ-પરિશુદ્ધિ આદિની વાત કરવી આગળ વધીને વિશુદ્ધ કક્ષાનુ ગુરૂપારતત્ર્ય રાખવુ વગેરે વાતો પણ તેની આગળ થઈ શકે પડિતકક્ષાપ્રાપ્ત જીવો સમક્ષ તો આગમતત્ત્વના ઐદમ્પર્યનો રસથાળ જ રજુ કરવાનુ કહ્યુ છે **'आज्ञाऽऽराद्धा विराद्धा च शिवाय च भवाय च'**, 'વચનસાપેક્ષ વ્યવહાર સાચો કહ્યો, વચનનિરપેક્ષવ્યવહાર જુઠો' વગેરે ભાવની ઉચી વાતો તેવાની સામે પીરસી શકાય, કારણકે તેવા જીવોને તેની રૂચિ પણ હોય છે અને તેની યોગ્યતા પણ હોય છે ત્રણે કક્ષાના જીવોને આપવાના ઉપદેશનો વિષય જોતા એ વાત બહુ સ્પષ્ટ થાય છે (a) બાલ જીવો સામે આચાર માર્ગની વાત કરવાની છે (b) મધ્યમ જીવોને આચારની શુદ્ધિની વાત કરવી (c) પડિત જીવોને ધર્મમા આજ્ઞાપ્રધાનતાની વાત કરવી કક્ષાનુસાર ઉપદેશના વિષયમા પણ કેવુ સુદર ક્રમિક ઉત્થાન જોવા મળે છે સર્વજ્ઞશાસનની આ જ તો બલિહારી છે

(૩) ધર્મલક્ષણ ષોડશક - ધર્મનુ સ્વલક્ષણ (= હેતુ-ફળ-સ્વરૂપમુખે તાત્ત્વિક સ્વરૂપ) જણાવાયુ છે જે સર્વદર્શનસમત હોય અને સર્વ અવસ્થાઓમા કલ્યાણકારી હોય તે ધર્મ કેટલી વ્યાપક અને રોચક વ્યાખ્યા છે ! પ્રણિધાન-પ્રવૃત્તિ-વિઘ્નજય-સિદ્ધિ અને વિનિયોગરૂપ પાચ શુભ આશયોનુ સુદર નિરૂપણ કર્યુ છે સિદ્ધિ થયા પછી પણ વિનિયોગની કક્ષા મૂકવા પાછળ જૈનદર્શનની પરાર્થની ઉદાત્ત ભાવના ધ્વનિત થાય છે

(૪) ધર્મલિગ ષોડશક - માણસને તાવ આવેલો હોય તો 'તાવ આવ્યો છે' એટલી જ સ્થૂલ સમજ સામાન્ય માણસને હોય પરતુ વૈદ્ય તપાસીને કહી શકે કે 'આ તાવ થાકનો છે, અજીર્ણનો છે, વાઈરસનો છે, ફ્લુનો છે, ટાઈફોઈડનો છે વગેરે ' આવુ સચોટ નિદાન કરી શકાય છે તેનુ કારણ એ છે કે વૈદ્ય પાસ વૈદ્યકીય શાસ્ત્રો દ્વારા દર્શિત એવા ચિહ્નો (Symptoms) ની જાણકારી હોય છે કે તેના આધારે તે રોગને પિછાણી શકે આપણે ત્યા સમ્યક્ત્વ અગેની આવી પારાશીશી પણ આપવામા આવી છે શમ-સવેગાદિ પાચ લક્ષણો- એ સમ્યક્ત્વના અનુમાપક ચિહ્નો છે ધર્મ આત્મામા પરિણામ પામતા તેના પણ અમુક ચિહ્નો દેખાય જ દવાની અસર રોગ ઉપર થાય છે ધર્મની અસર દોષ ઉપર થાય છે સ્વાર્થાદિ દોષોના હ્રાસપૂર્વક ઔદાર્ય-દાક્ષિણ્ય-પાપજુગુપ્સા-નિર્મળબોધ-લોકપ્રિયતા આ પાચ લિગો તે આત્મામા ધર્મના અનુમાપક બને છે ધર્મી આત્મામા ધર્મ નામનો એક એવો ચોકીદાર સતત સતર્ક બેઠો હોય છે કે જેથી વિષયતૃષ્ણા-દૃષ્ટિસમોહ-ધર્મની અરૂચિ અને ક્રોધ જેવા લુટારૂઓ આતમઘરમા પેસી શકતા નથી આ ચારેયને ગ્રન્થકારે પાપવિકારો

કહ્યા છે સીધી જ વાત છે ને, રોગ હોય તો તેની વિકૃતિરૂપ સોજા, કળતર વગેરે જોવા મળે રોગ ન હોય તો તન્મૂલક આવી બાહ્ય વિકૃતિઓ ક્યાંથી દેખાય ? ધર્મ એવુ પથ્ય છે કે જે પાપવિકારોને તો દૂર કરે જ છે, સાથે મૈત્ર્યાદિભાવરૂપ આરોગ્ય મેળવવામા પણ સહાય કરે છે

(૫) લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ ષોડશક - ઔદાર્યાદિ પૂર્વોક્ત ધર્મલિંગોથી યુક્ત ધર્મ સિદ્ધ થતા જીવને લોકોત્તરતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે આ પ્રાપ્તિ ચરમ પુદ્‌ગલપરાવર્તમા જ થઈ શકે, અને ચરમ પુદ્‌ગલપરાવર્ત તો કાળક્રમે કાળના પરિપાકથી જ થાય છે ઘઉંમાથી જ રોટલી થતી હોવા છતા લીલા ઘઉંમાથી રોટલી બની શકતી નથી અહીં ખુટતુ પરિબળ છે-ઘઉંનો પરિપાક, કે જે કાળક્રમે થઈ જતા રોટલી બની શકે છે ચરમાવર્ત પૂર્વે આ પ્રાપ્તિ શક્ય ન હોવાનુ કારણ એ છે કે ચરમાવર્ત પૂર્વે આગમવચન સમ્યક્ રીતે પરિણમતુ નથી અનાદિના ભાવમલાદિના કારણે અચરમાવર્તમા તો સર્વજ્ઞવચનમા ય દોષદર્શન રૂપ વિપર્યાસ નભવે છે તીખુ તમતમતુ મરચુ શાકની સાથે ચવાઈ જતા જીભ ઉપર બળતરા થવા માડે ત્યારે તરત જ ગોળ ચાવી જવાથી એ તીખાશ દૂર થઈ જતી નથી કિંતુ એ સખત તીખાશના કાળને પસાર થઈ જવા દેવો પડે છે અને પછી ગોળની કાકરી માત્રથી જ હાશકારો અનુભવાય છે ગોળમા પૂર્વે તીખાશ દૂર કરવાની શક્તિ ન્હોતી અને પાછળથી તે શક્તિ આવી ગઈ-એવુ હોતુ નથી, કિન્તુ સખત તીખાશવાળો કાળ અયોગ્ય હોવાથી ગોળ પોતાનુ કાર્ય કરી શકતો ન હતો અને એ તીખાશનો હ્રાસ થતા ગોળ પોતાનુ કાર્ય ઝડપથી કરી દે છે સખત તીખાશવાળા સમયે લવાયેલો ગોળ ગળ્યો ન પણ લાગે અને તેમા તીખાશનો ભ્રમ થઈ જાય એવો વિપર્યાસ પણ સભવી શકે છે આંબા પરથી ઉતારેલા આમ્રફળને તરત ખાવામા આવે તો તે ખાટુ લાગશે મીઠાશ તેમા જ પ્રાદુર્ભાવ પામશે પણ તે ફળને બરાબર પાકવા દેવુ પડે હા, તેના પરિપાકને શીઘ્ર ઉદિત કરવા આમ્રફળને ઘાસ વગેરેથી ઢાકવુ - વગેરે પ્રક્રિયા જરૂર આવકાર્ય છે 'ધીરજના ફળ મીઠા' - 'ઉતાવળે આબા ન પાકે' વગેરે કહેવતો પણ ગર્ભિત રીતે 'કાળપરિપાક'નો નારો લગાવતી હોય તેવુ શુ નથી લાગતુ ? તાવ આવતા તરત ડામી દેવાથી કાચુ કપાઈ જવાની સભાવના છે માટે તાવને પાકવા દેવો પડે પછી લેવાતુ ઔષધ ગુણકારી થાય છે ટુકમા, ચરમાવર્ત એ પરિપક્વ કાળ છે તેથી જીવને સદ્‌બોધ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે આ સદ્‌બોધ એટલે આત્મપરિણતિવાળુ જ્ઞાન - કે જે જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય, જેનાથી ઉપાદેયત્વાદિ વિષયક બોધ પ્રાપ્ત થાય આવા સદ્‌બોધપૂર્વક કરાતુ સદ્‌અનુષ્ઠાન સપૂર્ણ બને છે તાત્પર્ય એ છે કે સર્વજ્ઞદર્શિત તમામ અનુષ્ઠાનો સ્વરૂપત તો 'સત્' જ છે તેમા વળી જે સદ્અનુષ્ઠાન/અસદનુષ્ઠાનનો ભેદ છે તે સ્વરૂપત નહીં કિન્તુ ફલત છે અથવા હેતુની અપેક્ષાએ છે સદ્‌બોધપૂર્વક કરાતા અનુષ્ઠાનોમા સજ્ઞાઓનુ જોર હોતુ નથી તેથી તે અનુષ્ઠાનો 'સત્' કહેવાય છે અનુષ્ઠાનોમા ન્યૂનતાને લાવનાર તત્ત્વ સજ્ઞાનુ જોર છે સદ્‌બોધ આવી જતા ક્રિયામલ અને અનાદિ ભાવમલ બન્નેનો હ્રાસ થાય છે, પછી અનુષ્ઠાનોમા સપૂર્ણતાને રોકનારૂ કોઈ તત્ત્વ જ નથી ટુકમા, અનુષ્ઠાનરૂપી ચદ્રનો આવારક સજ્ઞારૂપી રાહુ નીકળી જતા અનુષ્ઠાનરૂપી ચદ્ર પૂર્ણતાએ પ્રકાશે છે કેમ કે ત્યારે તેનુ કોઈ પ્રતિબધક નથી

અચરમાવર્ત કાળમા આગમમા અપ્રામાણ્યના ભ્રમરૂપ અધ્યારોપ સભવિત હતો અને તેના કારણે દાનાદિમા અવિધિ થઈ શકતી હતી ચરમાવર્ત કાળમા અધ્યારોપનો અભાવ હોવાથી વિધિસેવન શક્ય છે આ રીતે વિધિપાલન માટે સમ્યક્‌બોધને જરૂરી ગણાવ્યા પછી પણ ગ્રન્થકારશ્રીએ વિધિપાલન માટે અન્ય બે મહત્ત્વના કારણો જણાવ્યા છે (૧) વડીલજનસમતિ (૨) દીનાદિવિષયક ઔચિત્ય આગળ જતા દાન અને મહાદાનની બહુ માર્મિક ભેદરેખા જણાવી છે ન્યાયોપાર્જિત થોડા પણ ધનને ગુર્વાજ્ઞાપૂર્વક અને દીન-નોકર વર્ગનુ શોષણ કર્યા વિના તપસ્વી-દીન આદિને આપવુ તે મહાદાન અને ન્યાયોપાર્જિત ધન પણ જો ઉક્ત બે શરતોના પાલન વિના અપાતુ હોય તો તે દાન કહેવાય દહેરાસરના પૂજારી વગેરેને અલ્પ પગાર આપી તેની પાસેથી વધુ પડતુ કામ કરાવી લેવાની વૃત્તિવાળા ગૃહસ્થો કદાચ લાખો રૂપિયાની ઉછામણી બોલે તો તે મહાદાન નથી બનતુ ! અને તે ધન ન્યાયોપાર્જિત ન હોય તો પછી તે પરમાર્થથી દાન પણ નથી બનતુ શુ કમાલ વાત કરી છે ! ન્યાયોપાર્જિત ધનની વ્યાખ્યામા તો ગ્રન્થકારે હજી એક માર્મિક વાત કરી છે "न्यायेन = ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्-शुद्राणा स्वजातिविहितव्यापारेण आत्त = स्वीकृत = न्यायात्त" આર્ય દેશમા વર્ણવ્યવસ્થા પ્રચલિત છે દરેક વર્ણના પોતપોતાના બાપીકા ધધાઓ હતા તે ધધાના આધારે મેળવેલા ધનને જ ન્યાયાર્જિત કહેવાય-એવુ મહોપાધ્યાયજીનુ ઉપરોક્ત વચન સ્પષ્ટ જણાવે છે બ્રાહ્મણો વિદ્યાદાનના આધારે પેટિયુ રળતા, શુદ્રો પોતાના વણાટકામ વગેરેથી ગુજરાન ચલાવતા હવે જો કોઈ શ્રીમત વણિક (કે જે વૈશ્યવર્ણનો છે) એ કાપડનો ઉદ્યોગ ચલાવવા માટે અને પોતાની બુદ્ધિ + મુડીના જોર વધુ કમાણી કરે અને એ કમાણી કરતી વેળાએ કરચોરી-વિશ્વાસઘાતાદિ ન કરે તો પણ તે કમાણી

ન્યાયાર્જિત કહેવાતી નથી, કારણ કે બીજાના (વણકરાદિના) વ્યવસાયને ધક્કો પહોચાડીને (અર્થાત્, અન્ય વર્ણના વ્યવસાયને હાથમા લઈને) મેળવેલુ એ ધન છે કોઈનુ પેટિયુ છીનવી લઈને ભરેલા બધા જ પટારાઓ પર શાસ્ત્રજ્ઞો અન્યાયાર્જિતનુ લેબલ મારી દે છે જેવા પ્રકારના ધનને ન્યાયોપાર્જિત કહ્યુ છે તેવા ધનને જ જો ગૃહસ્થો ઉપાર્જ્ય માનીને વર્તે તો વ્યવસાય-સાકર્યમૂલક ગરીબી-બેકારી-બિમારી-ભૂખમરો વગેરે અગણિત સામાજિક-આર્થિક-સાસ્કૃતિક મહાવ્યાધિઓના ઔષધ થઈ શકે સર્વજ્ઞના સિદ્ધાતો કયા ક્ષેત્રમા માર્ગદર્શક નથી બનતા ? એ સવાલ છે

આવા ન્યાયોપાર્જિત ધનને પણ પાછુ ઘરના પોષ્યવર્ગના પોષણને ધક્કો લગાડ્યા વિના દીન-તપસ્વી આદિ અનુકપા/ભક્તિના પાત્રમા અપાય તે મહાદાન મહાદાન પછી ઉત્તમ દેવાર્ચન, અવસરે ગુરુસેવાની વાત કરી છે મહાદાન આદિ બધી કરણીઓને લોકોત્તરતત્ત્વની સપ્રાપ્તિ કહી છે આમ આગમવચનપરિણતિ એ જ લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ રૂપે અહીં ઈષ્ટ છે તેમ છતા તે આગમવચનપરિણતિ ઉક્ત ક્રિયાઓમા વણાયેલી જણાય છે તેથી તે તે ક્રિયાઓને જ લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ કહી આ સપ્રાપ્તિ સકલક્રિયાસાપેક્ષ હોય છે બીજા યોગોને સીદાવી નાખે એવા સત્કાર્યને પણ 'લૌકિક' કહીને ગ્રન્થકારે સર્વ યોગો પ્રત્યેના અબાધ્યબાધકભાવ પર ભાર મૂક્યો છે માર્ગાનુસારિ કક્ષામા પણ 'ત્રિવર્ગ અબાધા' જણાવી છે

(૬) જિનભવન ષોડશક - દહેરાસર બધાવનાર વ્યક્તિ કેવી હોવી જોઈએ ? દહેરાસર માટે ભૂમિ કેવી હોવી જોઈએ ? દહેરાસર માટે લાકડુ વગેરે સામગ્રી કેવી હોવી જોઈએ ? શિલ્પી-કારીગરો વગેરે પાસે ઓછા પૈસે વધુ કામ ન લેવુ, સામગ્રી લાવનારા માણસો પાસે (કે બળદગાડા વગેરેમા સામગ્રી આવતી હોય તો પશુ પાસે) અધિક ભાર ન ઉપડાવવો, તે સામગ્રી લાવતી વખતે શુકન પણ જોવા વગેરે વાતોનો અહીં અધિકાર છે દહેરાસરોના કારીગર માટે અહીં 'ધર્મમિત્ર' શબ્દ વાપર્યો છે, કે જે ઘણો સૂચક છે (શ્રીકલ્પસૂત્રમા પણ સેવકવર્ગ માટે 'કૌટુબિક પુરુષ' પદનો પ્રયોગ કર્યો છે તેમ)

'દેરા બધાવવામા લાખ્ખો-કરોડોના ધૂમાડા થાય છે' - આ આજની સુધરેલી ગણાતી નવી પેઢીના મસ્તિષ્કમા રમતુ એક સુભાષિત (કે કુભાષિત !) છે 'આવા ધાર્મિક કાર્યોમા લાખ્ખો-કરોડો રૂપિયાના ધૂમાડા કરવા કરતા તો મોટા ઉદ્યોગો ખોલવા જોઈએ કેટલા બધાને રોજગારી મળી રહે !' આ પેલા સુ (!)ભાષિત ઉપરનુ ભાષ્ય એવુ કહી શકાય સૌ પ્રથમ તો એ વાત સમજવાની જરૂર છે, કે સર્વજ્ઞકથિત ધર્મકાર્યો (Spiritual Affairs) કઈંક અશે સામાજિક કાર્યાત્મક (Semi-Social Affairs) હોય જ છે એ ડાઈમેન્શનથી જોતા આવડે એવી દૃષ્ટિ જોઈએ મદિર નિર્માણ પાછળ ખર્ચાતા લાખ્ખો-કરોડો રૂપિયામાથી લગભગ મોટા ભાગની રકમ તો સલાટ-મજુર-સોમપુરા વર્ગને મળે છે એક આખી શિલ્પી કોમ આવા દેવાલયોના આધારે પેઢીઓથી નભતી આવી છે - એ સત્ય 'ઉદ્યોગ' અને 'રોજગારી'ની બૂમો મારનારાને નથી વચાતુ અને હજારો-લાખોની રોજગારી છીનવી લીધા પછી જ સ્થાપી શકાતા આજના યત્રાધારિત ઉદ્યોગોમા તેવાઓને રોજગારીની ઉજળી તકોના દર્શન થાય છે ! **आश्चर्यं किमतः पर !!** એક આખી કોમની જીવાદોરી બનતા, દોડતી જીદગી જીવનારાઓને તમામ ઉચાટમાથી ઉચકીને ઘડીક શાતિ આપતા અને જીવનના ખરા લક્ષ્યને આલબનરૂપે રજુ કરતા આવા દેરા એ ધનનો ધૂમાડો છે, કે પછી દર વર્ષે અબજોની કિમતના સાચા મોતી રૂપી ધન મધ્યપૂર્વના દેશોમા ધકેલી દઈને બદલામા મેળવેલી ખનિજ સપત્તિનો વાહનો મારફત ધૂમાડો કરવો એને ધનનો ધૂમાડો કહેવો ? દેરા બધાવવાના અનુષ્ઠાનને ધનનો ધૂમાડો કહેનારા વર્ગને જ્યારે દેરા બધાવવાના અનુષ્ઠાનને 'ભાવયજ્ઞ' અને 'વશતરકાડ' = 'આખા વશને ઉદ્ધારનાર' જેવા શબ્દથી નવાજનારા શાસ્ત્રકાર વર્ગ સામે બેસાડીએ ત્યારે વ્હેતિયા અને વિરાટ વચ્ચેનો વૈચારિક તફાવત અનાયાસે દૃષ્ટિગોચર થઈ જાય છે એકનુ જગત્ આર્થિક પરિઘ વચ્ચે સમાયેલુ છે જ્યારે બીજાનુ જગત્ આધ્યાત્મિક પરિઘ વચ્ચેનુ છે

(૭) જિનબિબ ષોડશક - 'વિષમકાળ જિનબિબ જિનાગમ ભવિયણકુ આધારા' આ કાળે તરવાના મુખ્ય બે જ સાધનો (૧) જિનબિબ અને (૨) જિનાગમ સ્થાપનાનિક્ષેપની આપણે ત્યા જ આટલી બધી મહત્તા છે એવુ નથી વ્યવહારમા પણ ગેરહાજર વ્યક્તિ પરત્વેની લાગણીઓને ઠાલવવાનુ મુખ્ય સાધન તેની આકૃતિ-પ્રતિકૃતિ-છબી જ બને છે એકના એક દિકરાના આકસ્મિક મૃત્યુ બાદ તેના વિરહની આગમા શેકાતી 'મા' ને મન થોડુક પણ આશ્વાસન મળે છે તે સદ્ગતની છબી દ્વારા હૃદયના ઓપરેશન કરવામા નિષ્ણાત ગણાતા ડોકટર્સ પણ હૃદયના ચિત્રાકન (Diagrams) ઉપર જ ભણીને તૈયાર થયેલા હોય છે ખેતરની વચ્ચે રહેલો 'ચાડિયો' એ આકૃતિમાનવ હોવા છતા ભાવમાનવનુ કઈંક કાર્ય તો કરે જ છે ટુકમા, વ્યક્તિથી થનારૂ કાર્ય તેની આકૃતિથી પણ થઈ શકે છે બિભત્સ તસ્વીરો-આકૃતિઓ જો વ્યક્તિની અદર રહેલી મલિન વાસનાઓને ઉદ્દિપ્ત કરી શકતી હોય તો પ્રશમરસપૂર્ણ પરમાત્માનુ બિબ અતસ્તલમા સમત્વ-વીતરાગત્વ વગેરે સદ્ગુણોને ખીલવવાનુ કાર્ય કેમ ન કરી શકે ? ટેલિવિઝનના માધ્યમના કારણે અશ્લીલ દર્શન જ્યારે

મર્યાદાઓની દીવાલ તોડી નાખતુ હોય ત્યારે જન સામાન્યના માનસપટ પર કરી શુદ્ધિનુ રેખાકન કરે છે જિનબિબ-દર્શન સતત કુસસ્કારોના વાઈરસ વચ્ચે જીવન ગાળતા નિમિત્તવાસી માનવ માટે એન્ટીવાઈરસ ઈન્જેક્શનનુ કામ કરે છે જિનબિબ-દર્શન ! સુવર્ણાદિ ઉત્તમ દ્રવ્યની પ્રતિમા ભરાવવી એ શ્રાવકનુ કર્તવ્ય છે આ પ્રકરણમા જિનબિબ ભરાવવાની વિધિ, ફળ વગેરે બાબતો પર પ્રકાશ પાથર્યો છે સૌપ્રથમ તો બિબના ઘડવૈયા શિલ્પી વ્યસનમુક્ત હોવા જોઈએ આવા શિલ્પીનુ અત્યત સુદર બહુમાન-સમર્પણ આદિ કરવાનુ કહ્યુ છે એટલી હદ સુધી કે શિલ્પી વિષે અપ્રીતિ કરવી એ તત્ત્વત પ્રભુ પ્રત્યેની અપ્રીતિ કહી પ્રતિમા ભરાવવાનુ ફળ જણાવતી વખતે મનોભાવને પ્રાધાન્ય અપાયુ છે જેટલા ઉંચા દ્રવ્યમાથી પ્રતિમા ભરાવી તેટલુ ઉંચુ પુણ્ય-આવુ ઉપલકિયુ ગણિત નથી 'જેટલા પ્રમાણમા ભાવ ભળે તેટલા પ્રમાણમા ફળ મળે' નુ સમીકરણ અપાયુ છે અને આ ભાવધારામા વચ્ચે ક્યાય વિક્ષેપ-વિચ્છેદ ન થાય તેની ખાસ તકેદારી રાખવાની ટકોર કરાઈ છે, જેથી ફળ પણ સાનુબધ મળે ખરી પ્રામાણિકતા તો એ છે કે બિબ તૈયાર થયા પછી પણ એવો ખુલાસો કરવાનુ વિધાન છે કે 'આ બિબના નિર્માણમા મારા સિવાય અન્યનુ જે કઈ પણ થોડુ ધન અનાભોગથી પણ વપરાયુ હોય તો તેનુ તેટલુ પુણ્ય તેને મળો !' - બિબ નિર્માણ કરાવતી વખતે જેવો ભાવ (આશયવિશેષ) રાખવાનુ કહ્યુ છે તેની ત્રણ ઓળખાણ આપી છે (૧) આગમાનુસારી આશય હોય (૨) આગમવેત્તાઓની ભક્તિ વગેરેથી તેની આગમાનુસારિતા જણાઈ જતી હોય (૩) બિબનિર્માણ વગેરે પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે આગમનુ સ્મરણ જેમા ભળેલુ હોય તેવા આશયવિશેષથી વિશેષ લાભ થાય અહીં ૩જી કલમ બહુ માર્મિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક છે સામાન્યથી આપણી સમજ એવી હોય છે કે શ્રવણ પછીનો તબક્કો એટલે આચરણ પણ અહીં શ્રવણ અને આચરણ વચ્ચે 'સ્મરણ' નો તબક્કો જરૂરી જણાવ્યો છે શ્રવણના વિષયને આચરણનો વિષય બનાવતી વખતે તેને સ્મરણનો વિષય બનાવી લેવો આ રીતે આગમસ્મૃતિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થતા આગમબહુમાન સતત જળવાઈ રહેવાથી તે અનુષ્ઠાન અત્યત પાવરધુ બને છે

(૮) પ્રતિષ્ઠા ષોડશક - જિનપ્રતિમાની થતી પ્રતિષ્ઠાનુ સ્વરૂપ, પ્રકારો, હેતુ આદિની પ્રરૂપણા કરી છે પ્રથમ જ શ્લોકમા જણાવ્યુ છે કે દશ જ દિવસમા પ્રતિષ્ઠા થઈ જવી જોઈએ મૂળકારશ્રીએ પ્રતિષ્ઠાના- વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા, ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા અને મહાપ્રતિષ્ઠા એવા ત્રણ ભેદ લક્ષણપૂર્વક જણાવ્યા છે અહીં એક તાત્ત્વિક વાતની ખૂબ માર્મિક ચર્ચા છે કે પારમાર્થિક પ્રતિષ્ઠા કઈ ? તેની સ્પષ્ટ ચર્ચા કર્યા બાદ સ્વાત્મામા આત્મગુણો (વીતરાગત્વાદિ) ની સ્થાપનાને જ તાત્ત્વિક પ્રતિષ્ઠા કહી છે

(૯) પૂજા ષોડશક - અહીં ન્યાયાર્જિત ધન દ્વારા વિધિપૂર્વક પરમાત્માની પૂજા કરવાની વાત કરી છે પૂજાના પચોપચાર, અષ્ટોપચાર વગેરે અનેક પ્રકારો જણાવ્યા છે પ્રભુના શરીર, આચાર અને ગુણોથી ગર્ભિત ઉત્તમ સ્તોત્રો દ્વારા સ્તોત્રપૂજા કરવાની વાત જણાવી છે **ત્રિષષ્ઠિશલાકાપુરુષચરિત્રના** પ્રથમ પર્વમા ગ્રન્થકારે શ્રી આદિનાથ ભગવાનના શરીરનુ અદ્ભુત વર્ણન કરતા આશરે ચાલીસ કરતા પણ વધુ શ્લોકો મૂક્યા છે તાત્પર્ય એ છે કે લોકોત્તર પુરુષોનુ બધુ જ લોકોત્તર હોય છે શરીર પણ લોકોત્તર, આચાર પણ લોકોત્તર અને ગુણો પણ લોકોત્તર મહો વિનયવિજયજી રચિત **'શ્રીજિનસહસ્રનામ-સ્તોત્ર'** જેવા પદલલિત કાવ્યકુસુમોથી થતી સ્તોત્રપૂજા ભક્તને કેવો ગદ્ગદિત કરી મૂકે છે ? તે શબ્દજન્ય અભિવ્યક્તિ કરતા સ્વઅનુભૂતિથી જ વધુ સમજાય તેમ છે મૂળકારશ્રીએ પૂજાના અન્ય ત્રણ પ્રકારો પણ જણાવ્યા છે (૧) કાયયોગપ્રધાન પૂજા, (૨) વચનયોગપ્રધાન પૂજા અને (૩) મનોયોગપ્રધાન પૂજા ત્રણેય પૂજાના ફળ યથાક્રમ વર્ધમાન ભાવે જણાવ્યા છે (૧) વિઘ્નોપશમન, (૨) અભ્યુદય, (૩) નિર્વાણ એક જ કપનીમા કામ કરવા છતા પણ કાયયોગપ્રધાન વ્યાપારવાળા મજૂર કરતા વચનયોગપ્રધાન વ્યાપારવાળા સેલ્સમેનને - અને તેના કરતા પણ મનોયોગપ્રધાન વ્યાપારવાળા મેનેજરને વધુ પગાર મળતો હોય છે

યોગની પ્રાપ્તિના આધારે વિચારીયે તો પણ જણાય છે કે કાયા, વચન અને મનના યોગો ઉત્તરોત્તર અધિક પુણ્યથી પ્રાપ્ય છે 'વનસ્પતિમા જો જીવ છે તો પૂજામા પુષ્પ વગેરેનો ઉપયોગ શી રીતે થઈ શકે ?' સદીપુરાણી આવી દલીલો સામે જિનપૂજામા સ્વરૂપહિસા જણાવીને ગૃહસ્થની કક્ષામા તેને ઉપાદેય જણાવી છે હા, સાધુકક્ષામા તે ઉપાદેય નથી સ્વય બીજો ખોરાક લઈ શકવા અસમર્થ નવજાત શિશુ સ્તનપાન કરે પણ એ જ શિશુ થોડી વિકસિત અવસ્થાને પામે પછી સ્તનપાન તેને માટે જરૂરી નથી આથી દ્રવ્યસ્તવ માટે શ્રમણો અધિકારી નથી તેમા તેઓની વિકસિત કક્ષા કારણ છે અને યથોચિત જિનપૂજાને સદનુષ્ઠાનનુ કારણ કહીને પ્રસ્તુત અધિકારનુ સમાપન કર્યું છે

(૧૦) સદનુષ્ઠાન ષોડશક - અહીં પ્રીતિ, ભક્તિ, વચન અને અસગ એ ચાર પ્રકારના સદનુષ્ઠાનની વાત કરી છે આ અનુષ્ઠાનની ક્રમશ ચઢિયાતી અવસ્થાઓ છે શરૂઆત પ્રીતિથી થાય યોગીરાજ શ્રી આનદઘનજી કૃત ચોવીશીનુ

પ્રથમ સ્વતન જુઓ - 'ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ માહરો રે, ઔર ન ચાહુ રે કત ' પ્રીતિ અનુષ્ઠાનથી શરૂઆત કરીને એ ચોવીશીમા ચડતા ક્રમે છેલ્લે અસગ અનુષ્ઠાન સુધીની વાત ગર્ભિત રીતે કરાઈ છે

માનવમનની પ્રકૃતિ જોતા એમ લાગે છે કે આ ચારે અનુષ્ઠાનોનો ક્રમ ખૂબ વૈજ્ઞાનિક છે અનાદિની પુદ્ગલપ્રીત એમ કાઈ જલ્દી છૂટી ન શકે તેથી અદ્ભુત ચતુરાઈથી શાસ્ત્રજ્ઞોએ પ્રીત રહેવા દઈને તેના પાત્ર-પરિવર્તનનો ઉપાય બતાવ્યો પુદ્ગલમાથી ખસીને મન હવે પ્રભુમા પ્રીતિ કરતુ થયુ પ્રીતિમાથી ભક્તિ જામે છે પ્રીતિઅનુષ્ઠાનમા પ્રભુ પ્રિય લાગે પછી ભક્તિઅનુષ્ઠાનમા પ્રભુ પૂજ્ય લાગે પ્રાથમિક બે અનુષ્ઠાનો વચ્ચેની પાતળી ભેદરેખાને ગ્રન્થકારશ્રીએ પત્ની અને માતાના ઉદાહરણથી સમજાવી છે પત્ની પ્રત્યે (પતિને) પ્રેમ હોય, માતા પ્રત્યે ભક્તિ હોય આ બન્ને અનુષ્ઠાનો વચ્ચે પણ આવી જ પાતળી ભેદરેખા છે આગમસ્મરણપૂર્વક થાય તે વચન-અનુષ્ઠાન અને આગમવચન-સ્મરણથી પડેલા સસ્કાર માત્રથી (સ્મરણ વિના જ) જે થાય તે અસગ અનુષ્ઠાન વચન-અનુષ્ઠાનની અભ્યસ્ત દશા = અસગ અનુષ્ઠાન સાયકલસવાર પગથી પેડલ મારે ત્યારે ગતિ થાય પછી પેડલ ન મારવા છતા પણ ગતિ ચાલુ રહે છે આદ્યગતિ એ વચનાનુષ્ઠાન, ઉત્તરકાલીન ગતિ તે અસગાનુષ્ઠાન આ ચાર અનુષ્ઠાનોની ક્રમિક પ્રાપ્તિ એટલે - પ્રીતિથી શરૂઆત કરીને સહજાવસ્થા સુધીની યાત્રા સપ્રસગ મૂલકારશ્રીએ ચાર અનુષ્ઠાનોમા પાચ પ્રકારની ક્ષમાની સગતિ બતાવી છે ઉપકારક્ષમા, અપકારક્ષમા, વિપાકક્ષમા, વચન-ક્ષમા અને સ્વભાવ (ધર્મ)-ક્ષમા ત્યાર બાદ શ્રુતજ્ઞાન, ચિતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનના અધિકારીની પ્રરૂપણા કરી છે અયોગ્યને વાચના-માડલીમા પ્રવેશ આપનાર ગુરુને વધુ ગુન્હેગાર કહ્યા છે છેલ્લા ચાર પૂર્વના વિચ્છેદની સભાવના છતા શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ શ્રીસ્થૂલિભદ્રસ્વામીજીને તે શ્રુત(અર્થથી) ન જ આપ્યુ તેનુ રહસ્ય આ તથ્યમા પડ્યુ છે સિહણના દૂધ જેવા સર્વજ્ઞકથિત સિદ્ધાતો સુવર્ણપાત્ર સમાન યોગ્ય જીવો જ ઝીલી શકે, બીજાનુ અહીં ગજુ નહીં

અગ્યારમા ષોડશકમા શ્રુતજ્ઞાનનુ લિગ-શુશ્રૂષા, શ્રુત-ચિતા-ભાવનાજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ, તેનો વિષયવિભાગ વગેરે બાબતો પર પ્રકાશ પથરાયો છે

બારમા ષોડશકમા દીક્ષાના અધિકારી, નામન્યાસ એ જ મુખ્ય દીક્ષા છે, નામનો ઉદ્દેશ શુ વગેરે બાબતો વણી લેવામા આવી છે **તેરમા ષોડશકમા** ગુરૂવિનયાદિ સ્વરૂપ સાધુક્રિયાઓની વાત કરી છે તેના ઉપસહારમા મૈત્ર્યાદિ ભાવનાઓના ચાર-ચાર ભેદો, ચાર પ્રકારના યોગીની વ્યાખ્યા વગેરે જણાવેલ છે **ચૌદમા ષોડશકમા** સાલબન-નિરાલબન ધ્યાન યોગની વાત કરી છે ધ્યાનના અધિકારી તરીકે પ્રવૃત્તચક્રયોગીને જણાવ્યા છે દિવસ-રાત અનુષ્ઠાનસમૂહમા (= યોગચક્રમા) પ્રવૃત્ત હોય, ઈચ્છાયમ અને પ્રવૃત્તિયમને સાધનારા હોય અને સ્થૈર્યયમ-સિદ્ધિયમની તીવ્ર ઈચ્છાવાળા હોય, તેવાઓને પ્રવૃત્તચક્રયોગી કહ્યા છે અને તેવાઓના જ ધ્યાનયોગને અધિકૃત ગણી પ્રશસ્ત મનાયો છે ક્રિયામાર્ગમા પ્રવૃત્ત થયા વિના આજકાલ સીધા જ ધ્યાનયોગી બની જવાની પ્રવૃત્તિ કેટલીક જગ્યાએ પ્રવર્તમાન થતી દેખાય છે તેના ઔચિત્ય-અનૌચિત્યનુ પર્યાલોચન કરવા જેવુ છે આ ઉપરાત યોગમા ટાળવા યોગ્ય ખેદ-ઉદ્વેગાદિ આઠ દોષોની માહિતી આપી છે મૂળકારશ્રીએ સ્વરચિત શ્રીયોગદષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રન્થમા પણ આની ઉપર આશિક પ્રકાશ પાથર્યો છે **પદરમા ષોડશકમા** ધ્યેયનુ સ્વરૂપ જણાવ્યુ છે સાલબન ધ્યાનના વિષયરૂપે ભગવાનના સ્વરૂપની ચિતના થઈ શકે તેથી ૨૧ વિશેષણોથી તેનુ સ્વરૂપ જણાવ્યુ છે નિરાલબન ધ્યાનયોગમા જેની ચિતના થઈ શકે તેવા શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો ૨૩ વિશેષણોથી સુદર પરિચય કરાવ્યો છે **અતિમ સોળમા ષોડશકમા** યોગના ફળની પ્રરૂપણામા મૂલકારશ્રીએ દાર્શનિક વિષયોને આવરી લીધા છે મોક્ષ, પરિણામી આત્મા, કર્મનો વિચાર કરતા અદ્વૈતવાદ વગેરેની સમીક્ષા કરવામા આવેલ છે ઉપસહારમા અન્ય દર્શનીના આગમો પર પણ દ્વેષ ન કરવાની પ્રેરણા કરાઈ છે કારણ કે અન્યદર્શનીના આગમોમા રહેલ સારા વચનો ભગવદ્વચન રૂપ જ છે અતે તત્ત્વ અગે અદ્વેષ વગેરે અષ્ટાગની પ્રવૃત્તિ જણાવીને ગ્રન્થફલોપદેશ તથા ગ્રન્થરચનાનુ પ્રયોજન બતાવીને મૂળ ગ્રન્થ પૂર્ણ કર્યો છે

રસપ્રદ ભોજન પતી ગયા પછી પીરસાતા સ્વાદુ તાબોલની જેમ ગ્રન્થકારશ્રીએ ગ્રન્થાન્તે બહુશ્રુતવ્યક્તિ પાસે (= ગુરુગમથી) ધર્મ શ્રવણ કરવાની પ્રેરણા કરી છે બાલ-મધ્યમ ને પડિત કક્ષાના જીવોથી શરૂ થયેલો ગ્રન્થનો વિષયવિભાગ અતે નિરાલબન ધ્યાનયોગ અને તત્ફલરૂપ મોક્ષમા પર્યવસિત થાય છે

શ્રી ષોડશક પ્રકરણના વિષયો અષ્ટકજી, ધર્મબિદુ, પચાશકજી, લલિતવિસ્તરા, યોગદષ્ટિસમુચ્ચય, યોગબિદુ, યોગશતક વિશતિવિશિકા, ચૈત્યવદન મહાભાષ્ય, ઉપદેશપદ, ઉપદેશરહસ્ય, દ્વાત્રિશદ્ દ્વાત્રિશિકા, ધર્મસગ્રહ, અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મ ઉપનિષત્, પ્રતિમાશતક વગેરે અનેક ગ્રન્થોમા પણ ગુથાયેલા છે

શ્રુતરક્ષા- એક મહત્ત્વનુ કર્તવ્ય

જૂના કાળમા આગમાદિ શ્રુતવારસો મૌખિક રીતે જ અપાતો પણ કાળક્રમે ઘટતી જતી સ્મૃતિ-ધૃતિશક્તિને ધ્યાનમા લઈને શ્રી દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણના વખતથી શ્રુતનુ ગ્રન્થસ્થીકરણ શરૂ થયુ લહિયાઓ દ્વારા ટકાઉ તાડપત્રો ઉપર આ કાર્ય થતુ

શ્રુતલેખન એ શ્રુતભક્તિનુ એક મહત્ત્વનુ પાસુ બની ગયુ 'पुत्थयलिहण' ને શ્રાવકના કર્તવ્યરૂપે નિર્દિષ્ટ કરવામા આવ્યુ સ્વય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મ એ સ્વરચિત શ્રી યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રન્થમા યોગબીજો જણાવ્યા છે, જેમા શ્રુતલેખનનો પણ સમાવેશ છે આજે પણ ૩૦૦-૪૦૦ વર્ષો જૂની હસ્તપ્રતો (મહો જી લિખિત હસ્તપ્રતો વગેરે) મળે છે જેસલમેર-પાટણ-ખભાત વગેરે સ્થળોએ આના અલગ વિશાળ જ્ઞાનભડારો છે પછી આવ્યો યન્ત્રયુગ પ્રેસયુગ લહિયા પાને જેટલા સમયમા એક પ્રત તૈયાર થાય તેના કરતા અલ્પતમ સમયમા જ હજારો પ્રતો છપાઈને તૈયાર થઈ જાય ! અધ્યયનાર્થીઓને બધા ગ્રન્થો બધે સુલભ બની શકે શ્રુતરક્ષાના ઉદ્દેશથી આજે કદાચ આને એક અનિવાર્ય અનિષ્ટ માની લઈએ તો પણ જર્જરિત બની રહેલી લેખનકળાને પુનર્જીવિત કરવાની દિશામા પણ પ્રયાસો હાથ ધરાય એ ખૂબ જરૂરી છે, કારણ કે સગવડતાવાદી વિજ્ઞાનનો એક મોટો અભિશાપ એ છે કે, તે ઘણી બધી કળાઓનો નાશ કરી દે છે પ્રેસયુગ એ શ્રુતલેખન અને લહિયાઓ માટે મૃત્યુઘટ પૂરવાર ન થાય એ જોવુ કર્તવ્ય બની રહે છે હા, હસ્તપ્રતો અને છપાયેલા ગ્રન્થોના આયખામા ય ઘણુ અતર છે હસ્તપ્રતો સૈકાઓમા જીવે છે, જ્યારે છપાયેલા ગ્રન્થો દાયકાઓમા ! આવરદાનો આ તફાવત પણ શ્રુતરક્ષાર્થે હસ્તલેખનને ફરી ધબકતુ કરવા પ્રેરણાદાયી બની રહેશે

કલ્યાણકન્દલી અને કલ્યાણકન્દલીકાર

નવનિર્મિત ટીકામા ઉડીને આખે વળગે એવી ત્રણ વિશેષતાઓ મને જણાઈ (૧) ભરચક (૫૬૦ થી વધુ [1]**શાસ્ત્રોના ૩૨૦૦ થી વધુ [2]શાસ્ત્રપાઠો**) શાસ્ત્રસદર્ભો ટાકવાપૂર્વક સ્વકીયવક્તવ્ય પ્રતિપાદન (૨) ભરપૂર પદાર્થગ્રહણ (૩) ખૂબ જ રસાળ, પ્રૌઢ અને તર્કપુરસ્સર રજુઆત શૈલી કેટલાક સ્થાનોએ મહોપાધ્યાયજીના ભાષાસક્ષેપના તાળા ખોલીને અસક્લિષ્ટ પદાર્થો બ્હાર કાઢ્યા છે તો કેટલાક સ્થાને મૂળની એકાદ પક્તિના આધારે સ્વકીય મીમાસા પણ કરી છે કેટલાક સ્થાનવિશેષોના અતિદેશ કરી દઉ -

○ બાલ-મધ્યમ-બુધ જીવોના, ૩-૩ લક્ષણો, ○ કુશીલનુ સ્વરૂપ, ○ દેશકાલાનુરૂપ દેશના પ્રદાનની છણાવટ, ○ સમરસાપત્તિનુ વિસ્તૃત નિરૂપણ, ○ જનપ્રિયત્વ ગુણનુ સુદર મૂલ્યાકન, ○ દૃષ્ટિસમોહ દોષની સમોહક સમજણ, ○ કાલ સ્વતત્ર દ્રવ્ય છે કે નહીં તેની વિચારણા, ○ શ્રમણોની પ્રાચીન વસતિ-વ્યવસ્થાની વિચારણા ○ ૐકાર અને મન્ત્રનુ સ્વરૂપ, ○ દ્રવ્યપૂજામા નિરવદ્યતાની સ્થાપના, ○ અયોગ્ય દીક્ષાને વસન્તરાજની જે ઉપમા અપાઈ છે તેનુ સુદર સ્પષ્ટીકરણ, ○ ધ્યાનસ્વરૂપની મીમાસા, ○ યોગભ્રષ્ટત્વનુ સ્વરૂપ, ○ સવિપક્ષિક વ્યવસ્થાનુ રહસ્ય, ○ સ્વાભાવિક સુખસ્વરૂપનુ પ્રકાશન, ○ તથાભવ્યત્વમીમાસા ○ જ્ઞાન-ક્રિયાનયમતનો વિચાર

ગ્રન્થવિષયનો વાસ્તવિક પરિચય વિસ્તૃત વિષયમાર્ગદર્શિકા દ્વારા થઈ શકશે તીવ્ર ક્ષયોપશમ, વિશાળ વાચન, અપૂર્વ ગુરુકૃપા અને સખત પુરૂષાર્થ, બધા જ પરિબળો કેટલા પાવરધા હશે કે **પૂ મુનિરાજ શ્રી યશોવિજયજી મ સા** દ્વારા પોતાના દીક્ષાજીવનના માત્ર ૧૨ મે વર્ષે જ આવી દળદાર રચના થઈ રહી છે આ પૂર્વે પણ **ભાષારહસ્ય-સ્યાદ્વાદરહસ્ય-વાદમાલા-ન્યાયાલોક** જેવા કઠિન ગ્રન્થો ઉપર હજારો શ્લોક પ્રમાણ ટીકાઓનુ નિર્માણ તેઓ કરી ચૂક્યા છે "History repeats itself" (ઈતિહાસ સ્વત પુનરાવર્તનશીલ છે) આ ઉક્તિને સાચી માની લઈએ તો 'ત્રણ સૈકા બાદ એક નવા મહોપાધ્યાયજી જૈન સઘને મળી રહ્યા છે'-એવુ માની શકાય ખરૂ તેમની દીક્ષા વખતે નામન્યાસ કરનાર દીક્ષાગુરૂ અત્યત પુરોદર્શી હતા કે પછી થયેલા નામન્યાસની નીપજ રૂપે આવા ગ્રન્થો એક પછી એક સર્જાતા જાય છે ? એ બાબતમા વિનિગમનાવિરહ જણાવાથી ઉભયને કારણ માની લેવામા જ સલામતિ છે અત્યત બહુશ્રુત વિદ્વાનોની પક્તિમા બહુ નાની ઉમરમા બેસી શકે તેવી કક્ષાને પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલા આ મુનિરાજશ્રી દ્વારા હજી આવા અનેક ગ્રન્થરત્નો આલેખાશે એવી

૧ જુઓ ભાગ-૨, પરિશિષ્ટ-૪ । ૨ જુઓ ભાગ-૨, પરિશિષ્ટ-૬

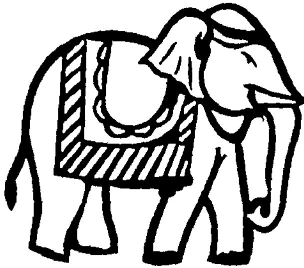
આગાહી, વગર જ્યોતિષ ભણે માત્ર તેમની અપ્રમત્ત જ્ઞાનસાધનાનો કઈક અશે સાક્ષી બન્યા પછી, કરૂ છુ નૂતન ટીકાકારનો કઈક પરિચય આપ્યા બાદ 'મુનિરાજ શ્રી યશોવિજયજી મ સા મારા-અમારા ખાસ નિકટના વર્ષો જુના કલ્યાણમિત્ર છે' એવુ કહેવાથી મારી જાતને પણ ગૌરવાન્વિત થયેલી જોઉ છુ

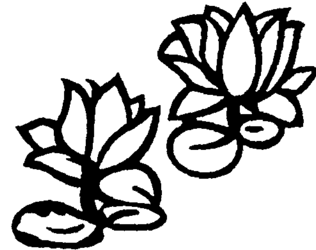
અને હા ! રતિદાયિની ગુર્જર વિવેચનામા પણ પદાર્થોની બહુ સારી સ્પષ્ટતા તેઓશ્રીએ કરી છે, જે દરેક ગાથાના 'વિશેષાર્થ' ને વાચતા જાણાઈ આવશે મનોયત્ન કરવાથી પદાર્થો ઉપસ્થિત રહે એવા શુભાશયથી દરેક ષોડશકનો સ્વાધ્યાય (Exercise) અને કલ્યાણકન્દલીની અનુપ્રેક્ષા પણ તેમણે સાથે રજુ કરેલ છે સસ્કૃત ભાષાના અનભિજ્ઞ છતા વ્યુત્પન્ન શ્રાવકવર્ગ પણ આ પ્રકાશનથી ખૂબ ખૂબ લાભાન્વિત થશે

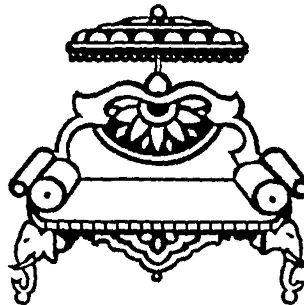
જૈનદર્શનના એક પ્રચલિત ગ્રન્થને અને તદ્‌ગતપદાર્થોને હજારો નવી આખો અને કાનો સુધી પહોચાડવાનુ પુણ્ય કાર્ય આ સર્જન કરશે જ એવો આત્મવિશ્વાસ છે

પરમ પવિત્ર શ્રીજિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ કઈ પણ લખાયુ હોય તો અત કરણપૂર્વક મિચ્છામિ દુક્કડમ્ !

✍ **મુનિ ઉદયવલ્લભવિજય**
વિ સ - ૨૦૫૨ કાર્તિકી પૂર્ણિમા
શ્રી કરમચદ જૈન પૌષધશાળા
ઈર્લા (મુબઈ)

संशोधकीय वक्तव्य

समतिपवित्तिमव्वा आणावज्झनि भवफला चेव ।
तित्थगरुद्देसेण वि ण तत्तओ मा तदुद्देसा ॥ पचाशक ८/१३॥

ग्रन्थकार - स्वबुद्धि से कल्पित ज्ञान-दर्शन-चारित्र की आराधना, शासनप्रभावना आदि सभी प्रवृत्ति भगवान की आज्ञा के विरुद्ध होने से ससारवर्धक ही है । तारक तीर्थकर के उद्देश्य से भी कोई प्रवृत्ति अपनी बुद्धि के अनुसार की जाए तो वह भी ससारवर्धक ही होती है, क्योकि तत्त्वत वह तीर्थकर के उद्देश्यवाली प्रवृत्ति ही नही कहलाती है।

इसका तात्पर्य यह है कि शास्त्रसापेक्ष रह कर स्वअधिकार के अनुसार जो प्रवृत्ति है वह ही वास्तव मे रत्नत्रयी की आराधना है ।

सूरिपुरदर श्रीहरिभद्रसूरिजी म का उपर्युक्त कथन बहुत ही मार्मिक है । यह उपदेश बुधविषयक है, क्योकि सूरिपुरदर ने बुध को आज्ञावचन की प्रधानता का उपदेश देना ऐसा बताया है । भगवान् का वचन अगर हृदय मे है तो स्वय भगवान् ही हृदय मे है ।

देखिए — अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्द्र इति ।
हृदयस्थिते च तस्मिन्नियमात्सर्वार्थससिद्धि ॥२/१४॥

जब कि मध्यम को आचारसूक्ष्मता, गुरुकुलवास, गुरुपारतन्त्र्य आदि का उपदेश देना है, क्योकि बुध की अपेक्षा मध्यम का क्षयोपशम न्यून होता है । इसलिए आज्ञा की सूक्ष्मता को वह आत्मसात् नही कर पाएगा (देखिए दूसरा षोडशक)। जब कि आचारसूक्ष्मता एव गुरुपारतन्त्र्य आदि के उपदेश से योग्यतानुसार मध्यम जीव भी आज्ञा की सूक्ष्मता को ग्रहण करने लायक बन पाएगा । अर्थात् - कालक्रम से बुध हो पाएगा । सूरिपुरदर के उपर्युक्त पचाशक के पाठ का सवादक पाठ दर्शनशुद्धि प्रकरण मे मिलता है ।

मोत्तूण भावत्थय जो दव्वत्थए पवट्टए मूढो ।
सो साहूवत्तत्थो गोयम अजओ अविरओ य ॥ दर्शनशुद्धिप्र मार्गतत्त्व - १५ ॥

जो साधु भावस्तव (सयम) का विचार किए विना द्रव्यस्तव मे प्रवृत्ति करता है वह अविरत (गृहस्थ) कहलाता है । इस ग्रथ मे इस बात को महनिशीथ का पाठ दे कर समर्थन किया गया है एव गाथा १० मे बताया है कि जिनबिम्ब जिनचैत्य, प्रतिष्ठा, वरघोडा, अट्ठाईमहोत्सव, सगीत, नृत्य आदि द्रव्यस्तव कहलाता है । इसलिए साधु को उत्सर्ग से इनमे प्रवृत्ति करना निषिद्ध है । ऐसे साधु को 'बाल' कहा जाता है । अपवाद से प्रवृत्ति सविग्न गीतार्थाधीन है । देखिए इसी ग्रथ मे

इय चइऊणारभ परववएसा कुणइ बालो ॥१६॥

इसी प्रकरण मे यह भी बताया है कि तीर्थकर के उद्देश्य से भी ऐसी सावद्य प्रवृत्ति मे पड कर साधु को मोक्ष-दायक सयम को शिथिल नही करना चाहिए । देखिए —

तित्थयरुद्देसेण वि सिढिलिज्ज न सजम सुगइमूल ॥१७॥

इस बात को आगे इसी प्रकरण मे और स्पष्ट की है । उसे वही से देखे । विस्तार के भय से इतना ही लिखा है । कल्याणकदलीकार ने चैत्यनिर्माण आदि मे प्रवृत्ति करनेवाले साधु को 'बाल' बताया है (पृ ६) उसकी इस पाठ से पुष्टि होती है ।

वर्तमान के विषम युग मे सूरिपुरदर के ग्रन्थो का पठन-पाठन बहुत ही आवश्यक है, क्योकि उनके ग्रन्थ ऐसे मार्मिक वचनो से भरे हुए है । उपर्युक्त कथन तो एक नमूना है । उनके योगदृष्टिसमुच्चय ग्रन्थ मे भी ऐसी मार्मिक बात दृष्टिगोचर होती है । देखिए -

गुरुभक्तिप्रभावेन तीर्थकृद्दर्शन मतम् । समापत्त्यादिभेदेन निर्वाणैकनिबन्धनम् ॥ (यो स.६४) गुरुभक्ति के प्रभाव से तीर्थकर के दर्शन होते है । यही बात दूसरे षोडशक मे भी है । ऐसे ही मार्मिक वचन उनके ग्रन्थो मे उपलब्ध है। स्थानाभावादि के कारण २ ही नमूने बताए है ।

सूरिपुरदर सुप्रसिद्ध हैं । उसका कारण उन्होने ज्ञानसरिता तो क्या ज्ञानसागर ही खडा कर दिया है । जब उनका स्मरण होता है एव उनके साहित्य का विचार करता हूँ तो मै गद्गद हो जाता हूँ ।

हम पामरो पर कितना उपकार किया सूरिपुरंदर ने ! उनका एक एक ग्रथ बहुमूल्य खजाना है । छोटा सा बालक समुद्र का क्या नाप बतावे ? फिर भी मै इतना ही कहता हू कि उनका एकावतारीपना ही उनकी महानता एव प्रामाणिकता का गवाह है । उनका विशेष परिचय प्रस्तुत ग्रन्थ के पठन से हो सकेगा । यह ग्रन्थ अनेक विशिष्टता से भरा हुआ है।

टीकाकार :- महामहोपाध्याय श्रीयशोविजयजी म. ने षोडशक पर टीका लिखी है। उनका परिचय मेरे 'भाषा रहस्यप्रकरण' के 'सशोधकीय वक्तव्य' से कर सकते हैं । नजदीक के अप्रतिम विद्वान है, जिनसे विद्वद्वर्ग सुपरिचित है ।

कल्याणकन्दलीकार :- शासनमडन मुनिपुगवश्री यशोविजयजी म. का विशेष परिचय मैने भाषारहस्यप्रकरण के 'सशोधकीय वक्तव्य' मे दिया ही है फिर भी जैसे नदी मे बाढ आती है तब नदी के बहार जाते पानी को कोई रोक नहीं सकता वैसे ही उनकी वर्तमान मे बढती हुई अतुल प्रतिभा से प्रभावित होने से मे अपनी लेखनी को रोक नहीं सकता हूँ ।

जब इनके बारे मे, इनके ग्रथो के बारे मे सोचता हूँ, तब आँखे भर जाती है । इतने छोटे पर्याय मे इतना विराट सृजन । वह भी पूर्वमहर्षियो के ग्रन्थ पर ! वर्तमान मे अत्यन्त मोहक एव स्वअहकारपोषक बाह्यप्रभावना, जो तुरत फलदायी (?) लगती है, उसको छोड कर ऐसे कार्य मे डूबकी लगानी आसान नहीं है । शासनराग सीने मे भरा हुआ हो तो ही यह सभव है । ऐसे सयमी ही शासन की शान है और वे ही महामूल्य रत्नो के जौहरी कहलाने लायक है ।

इनके ग्रथो के अवलोकन से पता चलता है कि ये स्वपरदर्शन के एक तलस्पर्शी विद्वान् है । केवल न्याय, व्याकरण, साहित्य आदि का ही तलस्पर्शी ज्ञान नहीं अपितु आगमसिद्धान्त का भी ऐसा ही तलस्पर्शी ज्ञान दिखाई देता है । उनके ग्रन्थो को देख कर वास्तव मे ऐसा ही लगता है कि ये वास्तव मे इस काल के महामहोपाध्यायजी ही है । यह अतिशयोक्ति नही है, क्योकि इनके ग्रन्थो के अवलोकन के बाद तटस्थ वाचक को ऐसा ही प्रतीत होगा । ऐसे तो मेरा इनके प्रत्यक्ष परिचय नही है फिर भी उनके प्रत्यक्ष परिचयवाले अनेक सयमियो के इसी प्रकार के उद्गार है ।

मै ज्यादा तो क्या लिखूँ... कल्याणकन्दली को पढते किसी भी अपरिचित वाचक को तो ऐसा ही प्रतीत होगा कि यह टीका किसी प्राचीन महर्षि की कृति है । इस कृति के लेखक का नाम पढ कर ही पता चलेगा की यह कृति तो नूतन है । बस इससे ही इनके ज्ञान की गरिमा का ख्याल आ जाएगा । अतुल ज्ञान के साथ वर्धमान आयबिल ओली आदि का तप इनकी मुख्य विशेषता है । इनकी ग्रन्थसृजन की गति आश्चर्यकारी है । इतना विशालकाय सृजन इतने अल्प समय मे इनकी गति के साक्षी है । इस अवसर्पिणी काल मे इतना तीव्र क्षयोपशम इनकी पूर्व भव की विशिष्ट ज्ञानोपासना का ही फल प्रतीत होता है ।

ऐसे ही उत्तम ग्रथरत्नो की रचना मे ये लगे रहेगे ऐसी मै कामना करता हूँ, जिससे शासन को बहुत ही लाभ होगा । वर्तमान मे पुरुषार्थ आदि के अभाव के कारण केवल सस्कृत-प्राकृत ग्रथो को पढने की क्षमता मे बहुत ही न्यूनता दिखाई देती है, जिससे जिज्ञासु वाचक इनके साहित्य से वञ्चित न रह जाए इसलिए इनके ग्रन्थो मे हिन्दी या गुजराती विवेचन भी शामिल है । श्रावक वर्ग भी लाभ ले सकते है । प्रस्तुत ग्रथ मे भी विशेषार्थयुक्त रतिदायिनी गुजराती व्याख्या दी गई है ।

इन्होने आत्मीयता के कारण अत्यत अनुनयपूर्वक मेरे पू. गुरुदेव विद्वद्वर्य मुनिपुङ्गव **पुण्यरत्न वि.म** एव मुझे पूरे षोडशक के सशोधनहेतु पत्र लिखा था । परतु विहारादि के कारण समयाभाव होने से हम दोनो स्वीकृति दे नहीं पाए। इसमे हम हमारा कमभाग्य ही समझते है । ऐसे उत्तम लाभ से वचित रहना पडा । केवल प्रथम षोडशक का सपूर्णरूप से सशोधन का लाभ प्राप्त हो सका ।

कल्याणकन्दली/रतिदायिनी :- सस्कृत टीका को देखते ही लगता है कि इसमे शास्त्र पाठो की नदी बह रही है। कहाँ-कहाँ से शास्त्रपाठ लाए, वाचक वर्ग पढने से आश्चर्य चकित हो जाएगे । शास्त्र पाठो से कथित वस्तु विश्वसनीय बनती है । जीव ने द्रव्यलिङ्ग अनन्त बार ग्रहण कीए है, ऐसे महोपाध्यायजी के टीकाश (१/६) के समर्थन मे प्रज्ञापना, व्याख्याप्रज्ञप्ति, जीवाजीवाभिगम, पुष्पमाला, धर्मबिन्दु, पञ्चाशक, उपदेशपद, पञ्चवस्तु, उपदेशमाला आदि ग्रन्थो के पाठ दिए हैं ।

शास्त्र पाठो से मूलाश एव टीकाश को विशद भी किया है। जैसे — १/९ मूल एव टीका मे बताया कि गुरुदोष (प्रवचनोपघातादि) मे तत्पर परतु सूक्ष्म दोषो (समितिभगादि) से बचनेवाले एव साधु और श्रावक आदि की निन्दा करने वाले का अनुष्ठान 'अपरिशुद्धानुष्ठान' कहलाता है। कल्याणकदली मे इसके ऊपर अच्छा प्रकाश डाला है। उसमे बताया है कि शासन अपभ्राजना से घोर कर्मबध होता है। उसके लिए अष्टक एव पञ्चाशक के पाठ दीए हैं और दूसरी भी अच्छी चर्चा की है। शासन अपभ्राजना के अच्छे उदाहरण 'रतिदायिनी व्याख्या' मे दीए है।

साधु निन्दा की भयकरता बताने हेतु पुष्पमाला, निशीथभाष्य, निशीथचूर्णि, आचारागटीका, उपदेशमाला आदि के पाठ देकर के बताया है कि साधुनिन्दा करने वाले सम्यक्त्व से भी भ्रष्ट होते है एव उसकी पुष्टि हेतु कलिकाल सर्वज्ञ की साक्षी दी है। इसके बारे मे और भी चर्चा की है। यह तो एक नमूना बताया है। बाकी इस ग्रथ मे इस प्रकार से तात्त्विक विशदीकरण बहुत है। जिससे मूल ग्रन्थ एव टीका के रहस्य उद्घाटित होते है और मूलकार, टीकाकार और कल्याणकन्दलीकार के प्रति बहुमान जागृत होता है।

प्रथम षोडशक की कल्याणकन्दली टीका मे बाल, मध्यम, बुध का विशद विवेचन किया है। साथ मे तीनो की उचित देशना पर भी अच्छा प्रकाश डाला है।

प्रथम षोडशक के सशोधन का लाभ प पू दादागुरुदेव मेवाडदेशोद्धारक आ.म श्री जितेन्द्रसूरिश्वरजी म सा की पावन निश्रा मे वि स. २०५१ के अनुपमजिनबिम्बालङ्कृत सेवाडीग्राम के चातुर्मास मे प्राप्त हुआ एव प्रस्तुत वक्तव्य प पू प्रगुरुदेव युवकजागृतिप्रेरक आ म श्री गुणरत्नसूरिश्वरजी म सा. की पावन निश्रा मे लिखा गया। उन्होने ही अपना अमूल्य समय देकर षोडशक ६/१५ के विषय मे विशेष विचारणा कर के हमे अनुग्रहीत कीए हैं।

विद्वान् मुनिराज श्री उदयवल्लभविजयजी की प्रस्तावना का अवलोकन किया। मुनिश्री ने १६ षोडशको को भी सक्षेप मे स्पष्ट कीए हैं। सशोधन एव वक्तव्य मे अनाभोगादि से शास्त्रविरुद्ध कुछ भी लिखा गया हो तो मिच्छामि दुक्कड।

प्रकटप्रभावी श्रीजीरावला तीर्थ समीपस्थ
निम्बज ग्रामे वि.स २०५२ महा वद १०

- मुनि यशोरत्नविजय.

સંશોધકીય ઉર્મિ

✍ પન્યાસ પ્રવરશ્રી કુલચંદ્ર વિજયજી ગણિવર્ય

પ કુલચદ્ર વિજયગણી તરફથી

શાસનમડન મુનિપુગવશ્રી યશોવિજયજી યોગ્ય

અનુવદના - સુખશાતા

આ સાથે આઠમા ષોડશકનુ લખાણ તપાસીને મોકલેલ છે

તમારી કૃતિને વાચતા પૂર્વધર મહાત્માઓનુ સહેજે સ્મરણ થયુ તમારા જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમનો ખૂબ જ સુદર ઉપયોગ કર્યો છે પ્રતિષ્ઠાસ્વરૂપ,, પ્રતિષ્ઠાકારક વગેરે વિશે તમે ખૂબ જ સચોટ છણાવટ કરી છે હજુ આવા પ્રયત્નો દ્વારા સુદર શાસન સેવા કરશો

✍ મુનિરાજશ્રી અજિતશેખરવિજયજી મ.સા.

વિદ્વદ્વર્ય મુનિશ્રી

યશોવિજયજી જોગ

સાદર અનુવદના શાતામા હશો

આ સાથે મે મારા ક્ષયોપશમ મુજબ તપાસેલી ત્રીજી ષોડશિકા મોકલી રહ્યો છુ

જુદા-જુદા ગ્રથોની જુદી-જુદી વ્યાખ્યાઓને સગત કરવાનો તમારો પ્રયાસ સ્તુત્ય છે અને ઉપયોગી છે જેમ કે હેતુ-સ્વરૂપ અને ફળરૂપે મલનુ નિરૂપણ

ટીકાકારના બે શબ્દો વચ્ચે સભવિત પોલાણમા શુ ભરવાથી એ બે શબ્દોનો સબધ સુસગત બને તે માટે પણ તમે ઘણો સારો ઉન્મેશ બતાવ્યો છે જેમ કે ત્રીજા શ્લોકમા 'સમ્યક્પરિચ્છેદ' અને 'તેન સદ્વ્યાપાર' આ બન્નેને તમારી વ્યાખ્યાથી સરળતાથી જોડી શકાય છે

એ જ પ્રમાણે મૂળ ગાથાનો ટીકાકારે કરેલો અર્થ કેવી રીતે સુસગત છે અને મૂળકાર-ટીકાકારના એ શબ્દો/અર્થો કેવી રીતે સગત છે ? તે દર્શાવવા ઠેર ઠેર ઊભી કરેલી શકાઓ પણ આખી ટીકાને પ્રવાહી-અખડરૂપતા બક્ષે છે પ્રસક્તાનુપ્રસક્ત ઉપાડેલી ચર્ચાઓ-જેમ કે મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે પ્રવર્ધમાનપુણ્યયોગાત્મક પુષ્ટિની શી જરૂર છે ? વાચક જિજ્ઞાસુવર્ગને ઘણુ જ્ઞાન પૂરૂ પાડે છે

એક જ પ્રકારની વાતને અન્ય ગ્રથોમા શી રીતે દર્શાવી છે અને સગતતા કેવી રીતે બેસે છે ? તે માટે આપેલા અનેક ગ્રથોના ઉદ્ધરણો પણ ગ્રથની ઉપાદેયતામા જબ્બર વધારો કરે છે જેમ કે 'ઔત્સુક્ય' પદના અર્થ માટે ઉદ્ધૃત કરેલા ઉદાહરણો

'વસ્તુતસ્તુ' આદિ દ્વારા સ્વોત્પ્રેક્ષાઉન્મેષથી તમામ ચર્ચાનો સાર બતાવવાનો કસબ પણ કમનીય છે જેમ કે 'वस्तुतस्तु आत्मलक्षिशुद्धनिश्चयनयेन चित्तगतशुद्ध्यादिरेव धर्मः' ઈત્યાદિ નિરૂપણ

ગુજરાતી અનુવાદ પણ વાચકવર્ગ સાથે વાર્તાલાપમય અને પ્રવાહી-સરળ બનાવવાનો ઉત્તમ પ્રયત્ન થયો છે

એકદરે એક શ્રેષ્ઠ મૂળ-ટીકા-વિવરણ-અનુવાદનો સ્વાધ્યાય કરવાનો મને મોકો આપવા બદલ ધન્યવાદ

દ અજિતશેખરના અનુવદન

આસો વદ-૪ વિ સ ૨૦૫૧

કોલ્હાપુર

કલ્યાણકંદલીકારના હૃદયોદ્ગાર

અહીં સુધી આવતા પહેલા વિજ્ઞ વાચકવર્ગને પ્રકાશકીય નિવેદન, પ્રસ્તાવના, સશોધકીય વકતવ્ય, સશોધકીય ઉર્મિ વગેરેના માધ્યમથી પ્રસ્તુત ગ્રથના ઉપોદ્ઘાત/પશ્ચાત્ ભૂમિકા વિશે વિસ્તૃત જાણકારી મળી ચૂકેલ છે જ તેમ છતા અકથિતના અનોખા કથન માટે, ગુપ્ત વાતોના રસપ્રદ ઉદ્ઘાટન માટે સુજ્ઞ પાઠકવૃદ સમક્ષ ઉપસ્થિત થવુ - મને આવશ્યક જાણાય છે મૂળ ગ્રથ સુધી પહોચવામા અધિકૃત મુમુક્ષુવર્ગને વિલબ ન થાય તે માટે મારા વક્તવ્યને સક્ષેપમા આઠ મુદ્દાઓમા સમાવી લઉ છુ ચાલો, એક-એક મુદ્દાઓને જાણીએ, માણીએ

શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજના સાહિત્યની વ્યાપકતા

૧૪૪૪ ગ્રથના સર્જનહાર તરીકે જેમની ખ્યાતિ જિનશાસનમા ફેલાયેલી છે સૂરિપુરદર શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના વર્તમાન કાળમા લગભગ ૬૫ જેટલા મુદ્રિત ગ્રથો ઉપલબ્ધ થાય છે આ સાહિત્યમા આગમિક પદાર્થો, દાર્શનિક પદાર્થો, કાર્મગ્રન્થિક પદાર્થો, પૌરાણિક પદાર્થો, આધ્યાત્મિક પદાર્થો, જ્યોતિષવિષયક પદાર્થો, વૈરાગ્યદ્યોતક પદાર્થો, કાવ્ય-છદ-અલકારદિગોચર પદાર્થો વગેરે વિષયવૈવિધ્ય તેમના સર્વતોમુખી પ્રતિભાનો અવિચલ વિશ્વાસ પેદા કરાવે છે અતિજટિલ તાર્કિક મીમાસાથી ભરપુર અનેકાતજયપતાકા, શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય વગેરે ગ્રથોમા વાચકની બુદ્ધિને સ્ખલિત કરતી તેમની કલમ વેગવતી છે, તો સમરાદિત્યકથા વગેરે વૈરાગ્યભરપૂર ચરિત્રગ્રથોમા પણ તેઓની લેખની રસાળતાને ધારણ કરે છે યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય, યોગબિદુ, યોગશતક વગેરે ગ્રથોમા યોગદર્શનના જૈનદર્શનને માન્ય પદાર્થોનો સચોટ સમન્વય કરવાની કળા તેમની માર્ગસ્થ અને મધ્યસ્થ એવી મૌલિક પ્રતિભાને વરેલી છે -એવી પ્રતીતિ કરાવે છે નદીસૂત્રટીકા, પન્નવણાટિપ્પણી, આવશ્યકનિર્યુક્તિ ટીકા વગેરેમા આગમ જેવા ગહન ગ્રન્થરત્નો ઉપર તેમની અનોખી પ્રેક્ષાશક્તિનો પરિચય થાય છે તત્ત્વાર્થટીકા વગેરેમા તેમની દ્રવ્યાનુયોગાદિવિષયક માર્મિક મતિનો આવિષ્કાર પ્રગટ જ છે દશવૈકાલિક ટીકા, પચાશક, પચવસ્તુ, શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિટીકા શ્રાદ્ધધર્મવિધિ આદિ ગ્રથોમા સાધુ અને શ્રાવકના આચારો વિશે તેઓનો સૂક્ષ્મ અને સુવિશુદ્ધ બોધ છલકાય છે ધૂર્તઆખ્યાનક જેવા ગ્રથોમા તેઓશ્રીએ પુરાણ, ઉપનિષદ્, ઈતિહાસ આદિનુ કેટલુ સૂક્ષ્મ અવગાહન કર્યું છે ' તે આખે ઉડીને વળગે છે સમરાદિત્ય કથા જેવા વૈરાગ્યભરપૂર ગ્રથમા પણ છદ, અલકાર, કાવ્ય વગેરેનુ સાહિત્ય પીરસવાની તેમની કળા દાદ માગી લે તેવી છે લગ્નશુદ્ધિ વગેરે ગ્રથોમા તેમનુ જ્યોતિષવિષયક વિશિષ્ટ વિજ્ઞાન પણ છૂપાયા વિના રહેતુ નથી આ તો એક દિગ્દર્શનમાત્ર છે બાકી એમની એક-એક કૃતિઓનો ઊંડાણથી પરિચય કરીએ તેમ તેમ તેમની સર્વવ્યાપી સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞા ઉપર અહોભાવ, આદરભાવ વધતો જ જાય એમના સાહિત્યની પ્રામાણિકતા સર્વ વિદ્વાનોના હૃદયોમા પ્રતિષ્ઠિત થયેલ હોવાથી જ તેઆશ્રીના વચનો ટકશાળી કહેવાય છે આથી જ યોગદષ્ટિસમુચ્ચય, યોગબિદુ વગેરે ગ્રથોની ગાથામા માત્ર થોડા શાબ્દિક ફેરફાર કરીને ૩૦ થી વધુ ગાથા દિગબર આચાર્ય અમિતગતિએ સ્વરચિત **યોગસારપ્રાભૃત** ગ્રથમા સમાવેલી છે આના ઉપરથી એક હકકીત સ્પષ્ટ થાય છે કે દિગબરસપ્રદાય પણ તેઓશ્રીના સાહિત્યથી લાભાન્વિત થયેલ છે શ્રીયાકિનીમહત્તરાસૂનુના તે તે ગ્રથના વૃત્તિકારોએ તેઓના જ ગ્રથોની વૃત્તિમા ઉપયોગ કરેલો છે તે વાત તો અતિસુપ્રસિદ્ધ છે પરતુ નવાગીટીકાકારશ્રી પણ આગમની ટીકામા પૂજ્યશ્રીના વચનોને આગમિક વાતોના સમર્થનમા બતાવે છે આ વાત સૂરિપુરદર શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના સાહિત્યની વિશ્વસનીયતામા જબ્બર વધારો કરે છે

ષોડશક પ્રકરણની વ્યાપકતા

પ્રસ્તુત ષોડશક પ્રકરણના વિષયો ઘણા જ વ્યાપક, ઉપયોગી અને આવશ્યક હોવાથી જ અનેક અર્વાચીન-પ્રાચીન શાસ્ત્રકારો પોતાના સ્વતત્ર ગ્રથો કે ટીકાગ્રથોમા ષોડશક પ્રકરણના વચનોનો સાક્ષીપાઠરૂપે છૂટથી ઉપયોગ કરે છે આની જાણકારી માટે એમ કહી શકાય કે આગમગ્રથોમા ઠાણાગજી વગેરેની ટીકામા ષોડશકનો હવાલો મળે છે જગદ્ગુરૂશિષ્ય ઉપાધ્યાયશ્રી કીર્તિવિજયજી મ સા વિચારરત્નાકર જેવા માત્ર આગમિક પદાર્થોનુ સ્પષ્ટીકરણ કરતા ગ્રથમા પણ ષોડશકની સાક્ષી આપે છે ષોડશકના પદાર્થોનુ સ્વકીય ગ્રથોમા નિરૂપણ પણ અનેક ગ્રથકારે અને ટીકાકારોએ કરેલ છે, તેમ જ

અનેક ગ્રથકારોએ પોતાની વાતની પુષ્ટિ માટે પણ પ્રસ્તુત પ્રકરણનો નિર્દેશ કરેલ છે ઉદાહરણ તરીકે શ્રીદેવસૂરિજી મહારાજ સ્વકીય જીવાનુશાસન પ્રકરણની ટીકામા, શાતિસૂરિજી મહારાજા સ્વકીય ધર્મરત્નપ્રકરણની ટીકામા, શ્રીરત્નશેખરસૂરિજી મહારાજ સ્વકીય શ્રાદ્ધવિધિગ્રથની વ્યાખ્યામા, શ્રીમાનવિજયજી ઉપાધ્યાય સ્વકીય ધર્મસગ્રહની વૃત્તિમા, શ્રીનેમિચદ્રજી સ્વકીય ષષ્ઠિશતક ગ્રથની ટીકામા પ્રસ્તુત પ્રકરણના શ્લોકોનો સાક્ષીપાઠરૂપે છૂટથી નિર્દેશ કરે છે દ્રવ્યસમતિકામા પણ પ્રસ્તુત ગ્રથના શ્લોકને સવાદરૂપે બતાવેલ છે શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજના વિશિકા પ્રકરણ, પચાશકજી, ઉપદેશપદ, શ્રાવકધર્મવિધિ, યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય, યોગબિદુ, ધર્મબિદુ, અષ્ટકજી વગેરે ગ્રથોની ટીકામા પણ પ્રસ્તુત પ્રકરણનો સાક્ષીપાઠ તરીકે ઉલ્લેખ ઠેર-ઠેર મળે છે ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ પણ પોતાના સ્વતત્ર ગ્રથો કે ટીકાગ્રથોમા પ્રસ્તુત ગ્રથરત્નનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના રહેતા નથી યોગવિશિકાવૃત્તિ, દ્વાત્રિશત્ દ્વાત્રિશિકાવૃત્તિ, યોગસૂત્રટિપ્પણ, અધ્યાત્મસાર, ઉપદેશરહસ્યવૃત્તિ, કૂપદષ્ટાતવિશદીકરણવિવરણ, સામાચારીપ્રકરણટીકા, પ્રતિમાશતકવિવૃતિ વગેરેમા પ્રસ્તુત ગ્રથના સાક્ષીવચનો દષ્ટિગોચર થાય છે ૧૨૫ ગાથાના અને ૩૫૦ ગાથાના સીમધરસ્વામીસ્તવનના ટિપ્પણમા પણ ષોડશકના વચનો સાક્ષીપાઠ તરીકે મળે છે નજીકના કાળમા થઈ ગયેલા શ્રી સાગરાનદસૂરીશ્વરજી મહારાજ અધિકારવિશિકા, લોકવિશિકા વગેરેની ટીકામા તથા શ્રીભદ્રકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ અધ્યાત્મોપનિષત્ ટીકામા ષોડશકના વચનો સવાદરૂપે બતાવે છે આ સિવાય પણ અન્યત્ર પ્રસ્તુત પ્રકરણના વચનો સાક્ષીરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે આના પરથી પ્રસ્તુત ગ્રથ કેટલો વ્યાપક, માન્ય, સન્માન્ય, સ્વીકાર્ય, આદરણીય અને આચરણીય છે ? એનો વાચકવર્ગને સહજતાથી ખ્યાલ આવી શકશે નીચેનો કોઠો જોવાથી ઉપરોકત હકીકત સ્પષ્ટ થશે

નીચેના ગ્રથોમા	ષોડશકની ઉદ્ધૃત થયેલી ગાથાઓ
(૧) અષ્ટકપ્રકરણવૃત્તિ	૧/૧૧, ૪/૯, ૧૨/૩ (પ્રથમ આકડો ષોડશકનો છે, બાજો આકડો ગાથાનો છે)
(૨) અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ	૪/૧૫
(૩) અધ્યાત્મસાર	૧/૨
(૪) અધ્યાત્મોપનિષત્ ટીકા	૧૨/૧૩
(૫) અધિકારવિશિકાવૃત્તિ	૧/૨, ૧/૧૪, ૨/૧૨, ૩/૨, ૪/૩, ૪/૬, ૪/૧૫, ૫/૩, ૫/૪, ૫/૧૧, ૫/૧૨, ૫/૧૩, ૬/૧૪, ૬/૧૬, ૯/૧, ૯/૧૩, ૯/૧૪, ૯/૧૫, ૧૨/૩, ૧૬/૧૪
(૬) ઉપદેશપદવૃત્તિ	૨/૧૨, ૨/૧૪, ૭/૨, ૧૧/૭, ૧૧/૮, ૧૧/૯
(૭) ઉપદેશરહસ્યવૃત્તિ	૨/૧૨, ૨/૧૪, ૪/૧૧, ૬/૩, ૭/૨, ૧૧/૩, ૧૧/૭, ૧૧/૮, ૧૧/૯
(૮) કૂપદષ્ટાતવિશદીકરણવૃત્તિ	૩/૭, ૩/૮, ૩/૯, ૩/૧૦, ૩/૧૧, ૩/૧૨, ૬/૧૬, ૧૦/૯
(૯) જીવાનુશાસનવૃત્તિ	૮/૨-૩-૮-૯
(૧૦) દ્રવ્યસમતિકાવૃત્તિ	૧૩/૧૩
(૧૧) દીક્ષાદ્વાત્રિશિકાવૃત્તિ	૧૦/૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૧૦-૧૧, ૧૨/૨-૭-૮-૯
(૧૨) ધર્મબિદુવૃત્તિ	૨/૧૪, ૪/૧૫, ૧૧/૭-૮-૯
(૧૩) ધર્મસગ્રહવૃત્તિ	૧/૩, ૩/૨-૩-૪, ૬/૨-૪-૭-૮-૯-૧૦-૧૧, ૭/૧-૨-૩-૧૦-૧૧, ૮/૧-૨-૩-૧૬, ૧૧/૩
(૧૪) ધર્મરત્નપ્રકરણવૃત્તિ	૧/૨, ૨/૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪, ૪/૭-૧૧-૧૫
(૧૫) પચાશકવૃત્તિ	૧/૧૩, ૨/૧૩, ૫/૧૩-૧૫, ૬/૭, ૮/૧, ૧૦/૩-૪-૫, ૧૧/૩, ૧૨/૩-૪, ૧૩/૧૩

નીચેના ગ્રંથોમા	ષોડશકની ઉદ્ધૃત થયેલી ગાથાઓ
(૧૬) પ્રતિમાશતકવૃત્તિ	૨/૧૪-૧૫, ૩/૨, ૫/૧૪, ૬/૬-૭-૧૧-૧૪-૧૫-૧૬, ૭/૧૧-૧૪-૧૫-૧૬, ૮/૧૨, ૧૫/૧-૨-૩-૪-૧૦
(૧૭) ભક્તિદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિ	૬/૧૪, ૭/૭-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫, ૮/૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯, ૯/૯-૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫
(૧૮) મોક્ષરત્ના(ભાષારહસ્યવિવરણટીકા)	૨/૧૨
(૧૯) યોગસૂત્રટિપ્પણ	૨/૧૪, ૪/૧૫, ૧૩/૧૦, ૧૩/૧૧
(૨૦) યોગબિંદુવૃત્તિ	૧/૧૨, ૪/૭
(૨૧) યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયવૃત્તિ	૧૪/૩, ૧૬/૧૪
(૨૨) યોગલક્ષણદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિ	૪/૭
(૨૩) યોગભેદદ્વાત્રિંશિકાવૃત્તિ	૧૩/૧૦, ૧૪/૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧
(૨૪) યોગવિંશિકાવૃત્તિ	૩/૭-૮-૯-૧૦-૧૧, ૧૦/૩-૪-૫-૬-૭-૮-૧૪-૧૫, ૧૩/૪, ૧૪/૧, ૧૫/૮-૯-૧૦
(૨૫) લોકવિંશિકાવૃત્તિ	૧/૧૪, ૩/૧૫-૧૬, ૧૨/૩-૪, ૧૩/૧૧-૧૩,
(૨૬) વિચારરત્નાકર	૬/૧૪
(૨૭) શ્રાદ્ધવિધિવૃત્તિ	૬/૨, ૭/૧-૧૦, ૮/૧-૨-૩-૧૬, ૯/૫
(૨૮) શ્રાવકધર્મવિધિવૃત્તિ	૫/૨-૩-૪, ૧૧/૧-૨-૩-૫,
(૨૯) ષષ્ઠિશતકપ્રકરણવૃત્તિ	૧/૧૨, ૨/૧૨, ૩/૧૪, ૫/૮, ૬/૫-૧૧-૧૬, ૧૧/૩-૫, ૧૩/૯
(૩૦) સામાચારીપ્રકરણવૃત્તિ	૧/૨
(૩૧) ૧૨૫ ગાથાના સ્તવનનુ ટિપ્પણ	૩/૧૨
(૩૨) ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનનુ ટિપ્પણ	૧/૨, ૩/૭, ૧૪/૩
(૩૩) સ્થાનાગ ટીકા	૬/૧૪

ગ્રથ રચના પદ્ધતિ

૧૬ અર્થાધિકારને ૧૬ ગાથાપ્રમાણ ૧૬ વિભાગમા પીરસવાના લીધે આ પ્રકરણનુ નામ ષોડશક છે (અપવાદ-૧૯મા ષોડશકમા ૧૭ ગાથા છે) મૂલકારશ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે આર્યાછદમા પ્રસ્તુત ગ્રથ રચેલ છે મૂળ આગમમા સક્ષેપમા કે નિર્દેશરૂપે મળતી મહત્ત્વની બાબતોનુ સકલન કરવુ તેમ જ આગમાદિમા જોવા ન મળતા એવા અન્યદર્શનીય પદાર્થોનો જૈનાગમને વિરોધ ન આવે તેમ સમન્વય/સમવતાર કરવો - આ બે મુદ્દાઓને લક્ષમા રાખીને મૂલકારશ્રીએ ગ્રથરચના કરેલ છે ૧૬ અધિકારના નામ વાચવાથી ગ્રથના વિષયોનો બોધ થઈ શકે તેમ છે મૂળકારશ્રીએ પ્રત્યેક અધિકારનુ કોઈ નામ સૂચિત કરેલ ન હોવાથી અલગ-અલગ મુદ્રિત પ્રતોમા થોડા યા વધુ ફેરફાર સાથે ૧૬ અધિકારના નામો ઉપલબ્ધ થાય છે કયાક માત્ર પ્રથમ ગાથાના આધારે જ તે પ્રકરણનુ નામ પાડવામા આવેલ છે પરતુ તે તે પ્રકરણને સપૂર્ણતયા અનુરૂપ નામ પૂર્વપ્રકાશકોએ મુદ્રિત કરેલ નથી ચૈત્યવદન મહાભાષ્ય, પ્રતિમાશતકવૃત્તિ વગેરે અન્ય ગ્રથોમા ષોડશકના તે તે અધિકારનો નિર્દેશ પણ મુદ્રિતપ્રતમા હાલ મળતા નામ કરતા અલગ-અલગ રીતે મળે છે યોગદીપિકામા પણ (પૃ૪-૩૯૦) પ્રસ્તુત અધિકારોનો નામોલ્લેખ અલગ મળે છે આ બધી હકીકતોને નજર સામે રાખીને પ્રસ્તુત પ્રકાશનમા

તે તે અધિકારોના નામની પસદગી કરવામા આવેલ છે મુદ્રિતપ્રતમા ઉપલબ્ધ નામોનો અને અન્ય ગ્રથ વગેરેમા પ્રાપ્ત નામોનો નિર્દેશ નીચે મુજબ છે તેમ જ પ્રસ્તુત પ્રકાશનમા નિર્દિષ્ટ નામોની યાદી પણ અહીં પ્રસ્તુત છે

દેવચદ લાલભાઈ સસ્થા તરફથી મુદ્રિત પ્રતમા ઉપલબ્ધ નામ	અલગ-અલગ ગ્રથો અને ષોડશકની અન્ય મુદ્રિત તથા હસ્તલિખિતપ્રતમા પ્રાપ્ત ફેરફાર યુક્ત નામ	પ્રાચીન ગ્રથોમા મળતા ઉલ્લેખને અનુસારે તેમ જ યોગદીપિકા ટીકાકારના વક્તવ્ય મુજબ પ્રસ્તુત પ્રકાશનમા નિર્દિષ્ટ ફેરફાર યુક્ત નામ
(૧) ધર્મપરીક્ષા ષોડશક		સદ્ધર્મપરીક્ષા ષોડશક
(૨) દેશના ષોડશક	ધર્મદેશના ષોડશક	સદ્ધર્મદેશના ષોડશક
(૩) ધર્મલક્ષણ ષોડશક	ધર્મસ્વરૂપ ષોડશક/ધર્મસિદ્ધિલક્ષણ	ધર્મલક્ષણ ષોડશક
(૪) ધર્મેચ્છુલિગ ષોડશક	ધર્મસિદ્ધિલક્ષણ ષોડશક	ધર્મલિગ ષોડશક
(૫) લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિ ષોડશક		લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ ષોડશક
(૬) જિનમદિર ષોડશક	જિનગૃહ ષોડશક	જિનભવન ષોડશક
(૭) જિનબિબ ષોડશક		જિનબિબ ષોડશક
(૮) પ્રતિષ્ઠાવિધિ ષોડશક		પ્રતિષ્ઠા ષોડશક
(૯) પૂજાસ્વરૂપ ષોડશક	પૂજા ષોડશક (ચૈત્યવદનમહાભાષ્ય)	પૂજા ષોડશક
(૧૦) પૂજાફલ ષોડશક	અનુષ્ઠાનપ્રકાર ષોડશક	સદનુષ્ઠાન ષોડશક
(૧૧) શ્રુતજ્ઞાનલિગ ષોડશક		જ્ઞાન ષોડશક
(૧૨) દીક્ષાધિકાર ષોડશક	દીક્ષાધિકારી ષોડશક	દીક્ષા ષોડશક
(૧૩) ગુરૂવિનય ષોડશક	સાધુસચ્ચેષ્ટા ષોડશક	સાધુસચ્ચેષ્ટા ષોડશક
(૧૪) યોગભેદ ષોડશક	યોગિચિત્ત ષોડશક	યોગભેદ ષોડશક
(૧૫) ધ્યેયસ્વરૂપ ષોડશક		ધ્યેયસ્વરૂપષોડશક
(૧૬) સમરસ ષોડશક		સમરસ ષોડશક

આચારમાર્ગ દ્વારા આત્મવિકાસના માર્ગે જીવ કેવી રીતે પ્રવેશ કરે અને આગળ વધે ? લૌકિક તત્ત્વથી આગળ વધી લોકોત્તર વલણ કેળવી, કેવી રીતે લોકોત્તર આચારને (જિનાલયનિર્માણ, જિનબિબનિષ્પાદન, પ્રતિષ્ઠા, પૂજા આદિને) અપનાવે ? આ રીતે ક્રમશ આત્મવિકાસયાત્રાને સાધીને સદનુષ્ઠાન-શ્રુતજ્ઞાનમા મસ્ત બની સાધક દેશવિરતિને પ્રાયોગ્ય ક્ષયોપશમ - સામગ્રી મેળવી દેશવિરતિ દીક્ષા પામે (૧૨/૭), ભાવોલ્લાસ વધતા સર્વવિરતિદીક્ષા પામી સાધ્વાચારને વ્યવસ્થિત રીતે પાળીને મનની મલિનતાને (આઠ દોષ) ટાળી ધ્યાનના શિખરે આરૂઢ થઈ ધ્યેયમય બને, પરમાનદને પામે આ રીતે જીવની ગુણવિકાસ યાત્રાનુ આરભથી માડીને અત સુધીનુ સતર્ક-સચોટ-સુસબદ્ધ નિરૂપણ ગ્રથકારશ્રીએ કરેલ છે દરેક ષોડશકના વિષયનો પરિચય પ્રસ્તુત પ્રકાશનની પ્રસ્તાવના વાચવાથી મળી શકશે

મહોપાધ્યાયજીએ ટીકા રચેલ કે ટિપ્પણ ?

ષોડશક પ્રકરણ ઉપર પ્રાય વિક્રમના ૧૨મા સૈકામા થયેલ શ્રીયશોભદ્રસૂરિજીએ 'સુગમાર્થકલ્પના' નામની ૧૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા રચેલ વિ સ ૧૯૯૨મા ઋષભદેવ કેશરીમલ સસ્થા તરફથી પ્રસ્તુત ટીકાયુક્ત ષોડશક પ્રકાશન કરવામા આવેલ અને તેમા મહનીય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજનુ લખાણ ટિપ્પણ તરીકે મૂકવામા આવેલ છે આના આધારે કેટલાક વિદ્વાનોનુ મતવ્ય એવુ છે કે —> "ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ષોડશકની શ્રીયશોભદ્રસૂરિજીની ટીકા ઉપર

માત્ર ટિપ્પણ રચેલ છે, ટીકા (વ્યાખ્યાત્મક ગ્રથ) નહિ અન્ય પ્રકાશનોમા આ ટિપ્પણને શ્રીયશોભદ્રસૂરિજીની ટીકામા ઉમેરીને ઉપાધ્યાયજીની ટીકા તરીકે મુદ્રિત કરવામા આવેલ છે બન્ને ટીકામા અક્ષરશ ઘણુ સામ્ય મળે છે તેનાથી પણ ઉપાધ્યાયજી મ ની સ્વતત્ર ટીકા માની ન શકાય" <— પરતુ આ વાત બરાબર નથી આના અનેક કારણો છે (૧) પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતોમા ક્યાય પણ ષોડશક ઉપર ઉપાધ્યાયજી મ નુ ટિપ્પણ નહિ પણ સપૂર્ણ ટીકા જ પ્રાપ્ત થાય છે (૨) મહોપાધ્યાયજી મ ના લખાણમા પ્રારભમા અને અતમા 'सक्षिप्तार्थावगाहिनी व्याख्या' આવો ઉલ્લેખ મળે છે તેમ જ છેલ્લે 'श्रीयशोविजय-गणिविरचिता योगदीपिकानाम्नी षोडशकवृत्तिः सम्पूर्णा' આવો હસ્તલિખિત પ્રતમા ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે (૩) કેટલાક સ્થળે તો (૩/૨ વગેરે) ઉપાધ્યાયજી મહારાજ અને શ્રીયશોભદ્રસૂરિજીની ટીકામા ઘણો જ તફાવત પણ પ્રાપ્ત થાય છે (૪) કેટલાક સ્થળે (૪/૧૬ વગેરે) પોતાનો અભિપ્રાય બતાવ્યા બાદ શ્રીયશોભદ્રસૂરિજીનો મત પણ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ બતાવે છે (૫) કેટલાક (૧૩/૪, ૧૪/૭ વગેરે) સ્થળે સુગમાર્થકલ્પનાવૃત્તિ કરતા અલગ વ્યાખ્યા કરીને પોતાનો અભિપ્રાય બતાવ્યા બાદ શ્રીયશોભદ્રસૂરિજીના વચનની સગતિ પણ યોગદીપિકા ટીકામા ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કરેલ છે આવા અનેક મુદ્દાઓને નજરમા રાખીએ તો 'ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ષોડશક ઉપર માત્ર ટિપ્પણ રચેલ છે અથવા તે ટિપ્પણને શ્રીયશોભદ્રસૂરિજીની ટીકામા ઉમેરવામા આવેલ છે' આવુ કહેવાનુ દુ સાહસ ન થાય, હા, એમ જરૂર કહી શકાય કે ૧૭મા સૈકામા થનાર મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે ૧૨મા સૈકામા થનાર શ્રીયશોભદ્રસૂરિજીની 'સુગમાર્થકલ્પના' ટીકાને નજર સામે રાખીને તેમા અવસરોચિત અનેક પરિષ્કાર કરીને તથા તર્ક અને આગમનુ સતુલન જાળવી અનેક નવી ચર્ચાઓથી સમૃદ્ધ એવી 'યોગદીપિકા' નામની સ્વતત્ર ટીકા જ રચેલી છે 'યોગદીપિકા'ના વિષયોનો પરિચય પ્રસ્તાવનામા જ કરવામા આવેલ છે

ષોડશકની વિવિધ ટીકાઓ અને વિવેચનો

પૂર્વે ષોડશક ગ્રથ ઉપર (૧) શ્રીયશોભદ્રસૂરિકૃત સુગમાર્થકલ્પના ટીકા (૨) મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયગણિવરરચિત 'યોગદીપિકા' ટીકા (૩) ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મસાગરગણિકૃત ટીકા[1] (૪) 'અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા (૫) બાલાવબોધિની વ્યાખ્યા રચાયેલ છે આમાથી ૩ અને ૪ વર્તમાનમા અપ્રાપ્ય છે 'ઈતિહાસ સ્વય પુનરાવર્તન પામે છે' એમ ઉક્તિ બાલાવબોધિની વ્યાખ્યામા પ્રતિબિબિત થાય છે જેમ 'દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ' આ ગુજરાતી કૃતિના આધારે 'દ્રવ્યાનુયોગતર્કણા' નામનો સસ્કૃત ગ્રથ રચાયો છે તેમ ઈ સ ૧૯૩૬મા કેશવલાલ જૈન તરફથી પ્રકાશિત થયેલ ષોડશકના ગુજરાતી વિવેચનના આધારે ઈ સ ૧૯૫૨મા અમદાવાદ-લુહારપોળ તરફથી પ્રકાશિત થયેલ ષોડશક-બાલાવબોધિની સસ્કૃતવ્યાખ્યા રચાઈ - તેવુ પ્રાય કહી શકાય કેશવલાલ જૈન તરફથી માત્ર પ્રથમ આઠ ષોડશકનુ ગુજરાતી વિવેચન પ્રકાશિત થયેલ અને બાલાવબોધિની વ્યાખ્યા પણ માત્ર પ્રથમ આઠ ષોડશક ઉપર જ પ્રકાશિત થયેલ છે ગુજરાતી ભાષામા (૧) પૂજ્યપાદ શ્રી સાગરાનદસૂરિજી મ ના ષોડશક ઉપર પ્રવચનો નામ — 'ષોડશકપ્રકરણદર્શન' (૨) પૂજ્યપાદ દાદાગુરૂદેવશ્રી વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજનુ જૈન ધર્મનો સરળ પરિચય" પુસ્તક-ભાગ ૨મા દરેક ષોડશકના પદાર્થોનુ સક્ષેપમા સ્પષ્ટીકરણ અને વર્ગીકરણ (૩) પૂ પ્રવર્તકશ્રી ધર્મગુપ્તવિજયજી મ સા નુ 'ષોડશક પ્રવચનો' પુસ્તક (૪) કેશવલાલ જૈન પ્રકાશિત 'ષોડશક ગ્રથ-વિવરણ' (૫) પૂ મુનિરાજશ્રી અમીતયશવિજયજી મ તરફથી અનુવાદિત થયેલ ષોડશક મૂળગ્રથ અને તેનો ભાવાનુવાદ (બેગ્લોર-ભાવનગરથી છપાયેલ છે) (૬) પૂ મુનિરાજશ્રી રત્નજ્યોતવિજયજી તરફથી અનુવાદ થયેલ ષોડશકનુ ગુજરાતી વિવરણ, મારા જાણવા મુજબ ષોડશક ઉપર આટલી સસ્કૃત-ગુજરાતી રચનાઓ-વ્યાખ્યાઓ છે

પ્રસ્તુત પ્રકાશનમા આધારભૂત સામગ્રી

ઈ સ ૧૯૧૧મા દેવચદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તક ફડ તરફથી પ્રકાશિત થયેલ ષોડશક પ્રકરણ-પ્રત (સુગમાર્થકલ્પનાવૃત્તિ + યોગદીપિકા ટીકાયુક્ત) ના આધારે પૂજ્ય વિચક્ષણસૂરિજીની પ્રેરણાથી ઓફસેટ પ્રિન્ટ કરેલી પ્રત મારી પાસે પ્રારભમા આધારભૂત હતી પરતુ તેમા ૫૦૦થી વધુ અશુદ્ધિઓ હતી તેમા અમુક સ્થળે સામાન્ય અશુદ્ધિ હતી (જૂઓ પૃષ્ઠ ૮, ૧૩, ૧૫, ૫૭, ૬૭, ૭૪, ૭૫, ૮૦, ૯૩, ૧૦૨, ૧૩૯, ૧૪૫, ૧૭૮, ૧૯૫, ૨૩૭, ૨૩૮, ૨૫૨, ૨૫૮, ૨૬૪,

૧ રસિકલાલ કાપડીયાના 'આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ' લેખના આધારે

૨૬૬, ૨૯૨, ૨૯૬, ૩૦૭, ૩૨૩, ૩૩૩, ૩૪૮, ૩૪૯, ૩૫૮, ૩૬૩, ૩૬૬ વગેરેનુ ટિપ્પણ) ક્યાક તો વધુ પડતી અશુદ્ધિઓ હતી (જુઓ પૃષ્ઠ ૩૫, ૪૭, ૧૫૪, ૧૮૩, ૧૮૫, ૨૬૨, ૨૯૬, ૩૦૨, ૩૦૯, ૩૨૭ વગેરેનુ ટિપ્પણ) અશુદ્ધિ સામાન્ય હોય કે વિશેષ હોય પણ વાચકવર્ગના મનમા અવશ્ય વિપર્યાસ ઉભો કરે જ પરતુ ક્યાક તો સામાન્ય અશુદ્ધિ પણ એકદમ વિપર્યાસ પણ ઉભો કરી દે છે (જુઓ પૃષ્ઠ ૬૮, ૧૮૭ વગેરેમા) આનુ એક ઉદાહરણ બીજા ષોડશકની બીજી ગાથાની ટીકામા આપણે જોઈએ ઉપરોક્ત પ્રતમા બાલ જીવને અપાતી દેશના - 'बाह्याचारमुख्योद्देश्यका' હોય તેમ જણાવેલ છે તેનો મતલબ એ થાય કે બાલ જીવને દેશના આપવાની પાછળ વક્તાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ હોય કે 'બાલ જીવ બાહ્ય ધર્માચાર પ્રત્યે આકર્ષિત થઈને બાહ્ય આચાર પાળે ' પરતુ આ વાત ગેરવ્યાજબી છે વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે બાલ જીવને અપાતી દેશનાની પાછળ 'આ ધર્મદેશનાને સાભળવાથી બાલ જીવ મોક્ષમાર્ગે આગળ વધે, મોક્ષલક્ષીતા કેળવે, મોક્ષસુખ પામે ' ઈત્યાદિ આશય જ વક્તાને હોય છતા પણ બાલ જીવની અવિકસિત અવસ્થાને લીધે વક્તા તેને મુખ્યતયા બાહ્ય આચારનો જ ઉપદેશ આપે અવસરે બાલ જીવને પણ મોક્ષની વાત કરવામા વાધો નથી પરતુ તેને અપાતા ઉપદેશનો મુખ્ય વિષય (=ઉપદેશ્ય) તો બાહ્ય ધર્માચાર જ હોય આ વાતને દર્શાવતો શુદ્ધ પાઠ 'बाह्याचारमुख्योपदेश्यका' હસ્તલિખિત પ્રતમાથી પ્રાપ્ત થયો તે શુદ્ધ પાઠ આ પ્રકાશનમા મૂકવામા આવેલ છે આનો અર્થ એ થયો કે બાલ જીવને અપાતી દેશનામા વક્તાનો મુખ્ય આશય 'બાલ જીવ મોક્ષ પામે' તેમ હોય અને બાલદેશનાનો મુખ્ય વિષય બાહ્ય ધર્માચાર હોય પૂર્વોક્ત અશુદ્ધ પાઠ માન્ય કરવામા આવે તો બાલદેશનામા વક્તાનો મુખ્ય આશય 'બાલ જીવ બાહ્ય ધર્માચાર પાળે' આવો જ ફલિત થાય આના કરતા પણ વધુ ગભીર અશુદ્ધિઓ તે પ્રતમા છે તે ઉપરાત તે મુદ્રિત પ્રતમા અનેક સ્થળે પાઠ તૂટી ગયેલ છે (જુઓ પૃષ્ઠ ૪૪, ૯૬, ૧૩૭, ૧૬૮, ૧૬૯, ૧૭૨, ૧૭૩, ૧૮૫, ૧૯૧, ૧૯૨, ૧૯૩, ૧૯૪, ૧૯૬, ૧૯૯, ૨૨૩, ૨૩૬, ૨૮૩, ૩૦૬, ૩૧૪, ૩૨૧, ૩૪૨, ૩૪૩, ૩૪૯, ૩૫૨, ૩૫૩, ૩૭૧ વગેરેનુ ટિપ્પણ) કેટલાક સ્થળે તો વધુ પડતા શબ્દો ઉપર સેન્સરશીપ થયેલ હોય તેવુ પણ છે (જુઓ પૃષ્ઠ ૨૫૬, ૩૩૨, ૩૪૬ વગેરેનુ ટિપ્પણ) ત્રુટક પાઠના લીધે અર્થભ્રમ તો અનેક સ્થળે થાય તેવુ છે જ પરતુ ક્યાક તો ત્રુટક પાઠના લીધે અર્થમા તદ્દન મોટો વિપર્યાસ પણ થાય છે (જુઓ પૃષ્ઠ ૧૮૫, ૨૮૫, ૩૫૮નુ ટિપ્પણ) ક્યાક અર્થથી પાઠ શુદ્ધ હોવા છતા સદર્ભથી અશુદ્ધ છે (જુઓ પૃષ્ઠ ૧૦૦, ૧૩૧, ૧૩૮નુ ટિપ્પણ) ક્યાક ક્રમભગના કારણે પાઠ અશુદ્ધ બન્યા છે (જુઓ પૃષ્ઠ ૭૨, ૮૫ વગેરેનુ ટિપ્પણ) ક્યાક અધિક પાઠથી અશુદ્ધિ જન્મેલી છે (જુઓ પૃષ્ઠ ૧૦૫ વગેરેનુ ટિપ્પણ) તો ક્યાક ટીકાને અનુસાર મૂળ ગ્રથનો પાઠ બદલવો જરૂરી બનેલ છે (જુઓ ૬/૪ વગેરે) આવુ બધુ જોયા-જાણ્યા-અનુભવ્યા પછી કહેવાનુ મન થઈ જાય કે **પુણ્યવતા પ્રકાશકો જો સપાદનમા ઉદ્યમવતા બને તો યથાર્થ શ્રુતભક્તિ થાય** અને શ્રુતની આશાતના ન થાય

(૨) દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ તરફથી પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી જયસુદરવિજય મ સા (હાલમા પન્યાસ) દ્વારા ઘણા સુધારા-વધારા સાથે પુસ્તકાકારે ષોડશક પ્રકરણ પ્રકાશિત થયેલ તે પ્રકાશન પણ મારી પાસે ઉપસ્થિત હતુ (૩) પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી કલ્યાણબોધિવિજયજી મ સા દ્વારા પાટણની હસ્તલિખિત પ્રત તેમ જ પૂ પ કાતિવિજયજી ગણિવર દ્વારા સશોધિત થયેલ મુદ્રિત પ્રત પણ મને પ્રાપ્ત થઈ હતી (૪) ત્યાર બાદ પૂ પ મુનિચદ્રવિજયજી ગણિવરશ્રી દ્વારા પણ મને પૂ પ કાતિવિજયજી ગણિવરે કરેલા સુધારાઓની એક નોધપોથી પ્રાપ્ત થઈ

હસ્તલિખિત પ્રતમા પણ અનેક ઠેકાણે અશુદ્ધિઓ હતી (જુઓ પૃષ્ઠ ૧૯, ૨૩, ૪૩, ૪૭, ૭૮, ૧૩૬, ૧૪૮, ૧૫૪, ૨૪૩, ૨૭૯, ૩૦૭, ૩૩૯ વગેરેનુ ટિપ્પણ) તેમ જ ઘણા સ્થાને હસ્તલિખિત પ્રત ત્રુટક પણ હતી (જુઓ પૃષ્ઠ ૭૯, ૧૩૦, ૧૩૮, ૧૪૨, ૧૪૪, ૧૫૫, ૧૬૬, ૧૮૨, ૨૪૫, ૨૮૬ વગેરેનુ ટિપ્પણ) જ્યા હસ્તલિખિત પ્રત અશુદ્ધ હોય ત્યા મુદ્રિતપ્રત અથવા સશોધિત પ્રતના આધારે અને જ્યા મુદ્રિતપ્રત અશુદ્ધ હોય ત્યા હસ્તલિખિત પ્રત કે સશોધિત પ્રતના આધારે શુદ્ધ પાઠ આ પ્રકાશનમા લેવામા આવેલ છે પરતુ અમુક સ્થળે તો હસ્તલિખિત + સશોધિતપ્રત + મુદ્રિત પ્રત આ ત્રણેય અશુદ્ધ હતી તેવા સ્થાનોમા ક્યાક (૧૧૫) મૂળગ્રથના આધારે તો ક્યાક (પૃષ્ઠ ૨૮૪, ૩૪૭) સદર્ભના આધારે તો ક્યાક (પૃષ્ઠ ૧૧૬, ૨૦૦) અન્ય ગ્રથના આધારે અપેક્ષિત શુદ્ધ પાઠ લેવામા આવેલ છે કોઈક સ્થળે (પૃ ૨૮૨) દરેક પ્રતમા લાબો પાઠ છાપવાનો રહી ગયો હતો ત્યા સુગમાર્થકલ્પના ટીકા મુજબ આવશ્યક પાઠનો પ્રક્ષેપ કરવામા આવેલ છે આ રીતે ષોડશક અને યોગદીપિકાનુ પ્રસ્તુત પ્રકાશનમા સશોધન-સપાદન થયેલ છે

પ્રસ્તુત પ્રકાશન વિશે

પ્રસ્તુત ગ્રથના અધ્યયન-અધ્યાપનના અનેક વાર પ્રસગો ઉપસ્થિત થયા ત્યારે અતરમા એવી એક કામના ઉદ્ભવી કે વ્યાપક વિષયોથી ભરેલ 'ષોડશક' અને તેની ' યોગદીપિકા' વ્યાખ્યામા રહેલા તાત્પર્યાર્થોને કાઢીને જૈન સઘ સમક્ષ મૂકવામા આવે અને તેનો પૂરેપરી શક્તિ લગાવીને જો અમલ કરવામા આવે તો ખરેખર વર્તમાન જૈનશાસનમા એક જબ્બર ક્રાતિ આવે, બાહ્ય-આતર વિશુદ્ધિ અને પુણ્યનો પ્રવાહ વેગથી વહેવા લાગે, તારક તીર્થંકરોએ જે અર્થમા શાસનપ્રભાવના જણાવેલી છે તે રીતે જિનશાસનની શાન વધે, બાહ્ય-આતર આક્રમણોથી શાસન મુક્ત બને એટલુ જ નહિ, રાજ્યવ્યવસ્થા, અર્થવ્યવસ્થા, કુટુબવ્યવસ્થા, સમાજવ્યવસ્થા પણ સુયોગ્ય અને સુદર થાય - એવુ નિ સદિગ્ધપણે કહી શકાય શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ અને હરિભદ્રલઘુબાધવ - આ બન્નેનુ એક સામ્ય એ છે કે તેઓ શબ્દથી જેટલુ પ્રગટ કરે છે તેના કરતા પોતાના શબ્દમા છૂપાવેલુ ઘણુ રાખે છે તે છૂપાયેલ ગૂઢાર્થને વિચારતો ગયો તેમ તેમ દિવ્ય આનદની અનુભૂતિ થતી ગઈ તેથી ગુરુકૃપાથી મળેલ ક્ષયોપશમના આધારે ષોડશકના ગૂઢાર્થોને બહાર કાઢવાની અને ભાવાર્થોને સ્પષ્ટ કરવાની મારી ભાવના સકલ્પસ્વરૂપ બની

પ્રસ્તુત ગ્રથમા નોધપાત્ર એક બાબત એ છે કે સમરસાપત્તિ (૨/૧૫) પ્રણિધાન-પ્રવૃત્તિ વગેરે પાચ આશય (૩જુ ષોડશક), વિઘ્નોપશમની વગેરે ૩ પૂજા (૯મુ ષોડશક), પ્રીતિ-ભક્તિ વગેરે ચાર અનુષ્ઠાન (૧૦મુ ષોડશક), શ્રુત-ચિતા-ભાવના એમ ૩ પ્રકારના જ્ઞાન (૧૧મુ ષોડશક), સ્પર્શ (૧૨/૧૫), ખેદાદિ આઠ ચિત્તદોષ (૧૪મુ ષોડશક), ફૂલાવચકયોગ (૧૫/૯) વગેરે અન્યદર્શનીય પદાર્થોનુ પ્રસ્તુત ગ્રથમા સમવતારરૂપે નિરૂપણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે કરેલ છે યોગદીપિકામા આ બધા પદાર્થોનુ સ્પષ્ટીકરણ છે જ તદુપરાત અન્ય દર્શનના શાસ્ત્રમાથી જૈન શાસ્ત્રોમા શ્રીહરિભદ્રસૂરિમહારાજે જ સમવતારરૂપે લીધેલા વિષયપ્રતિભાસાદિ ત્રણ જ્ઞાન (ષો ૫/૯), કુલયોગી વગેરે ચાર પ્રકારના યોગીઓ (ષોડ ૧૩/૧૩), સમન્તભદ્રા વગેરે ૩ પ્રકારની પૂજા (૯/૧૦), સદ્યોગાવચક વગેરે ૩ પ્રકારના યોગ (૮/૧૩) વગેરે પદાર્થોનુ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજે ષોડશકની યોગદીપિકા ટીકામા પ્રસગોપાત્ત નિરૂપણ કરેલુ છે મોક્ષમાર્ગાનુસારી પ્રકૃષ્ટ વિશુદ્ધ ક્ષયોપશમની સાથે ગભીરતા, ભાવનાજ્ઞાન વગેરે ગુણોનો વૈભવ હોય તો જ પરદર્શનના યોગ્ય પદાર્થોનો જૈનાગમને બાધ ન આવે તે રીતે જૈન ગ્રથોમા સમવતાર કરવાની ઉદારતા આવે આનાથી એમનામા સત્યાગ્રહ નહિ પણ સત્યનિષ્ઠા, દષ્ટિરાગ નહિ પણ ગુણાનુરાગ, દષ્ટિમોહ નહિ પણ દષ્ટિનિર્મલતા, પક્ષપાત નહિ પણ નિષ્પક્ષતા-મધ્યસ્થતા સૂચિત થાય છે

અન્યદર્શનશાસ્ત્રમા આવતુ સત્યપદાર્થનુ પ્રરૂપક વચન એ જૈનાગમથી ભિન્ન નથી આથી જ અન્ય દર્શનના સત્યપદાર્થો ઉપર દ્વેષ એ વાસ્તવમા દ્વાદશાગી ઉપરના જ દ્વેષરૂપ છે, દષ્ટિમોહરૂપ છે (સમ્મતિતર્ક ૧/૨૮, ઉપદેશપદ-૬૯૩, ૬૯૪, ષોડશક ૪/૧૧, ૧૧/૧૦, ૧૬/૧૩) આ વાત પ્રસ્તુત ગ્રથમા મૂલકારશ્રીએ જણાવેલ છે સમ્મતિતર્ક, ઉપદેશપદ, લોકતત્ત્વનિર્ણય વગેરે ગ્રથોમા પણ આ જ વાત બતાવવામા આવી છે "મારી વાડીમા ઉગે તે ગુલાબ અને બીજાની વાડીમા ઉગે તે બધા જ ધતુરાના ફૂલ મારી મા તે મા, બીજાની મા તે ડાકણ ' આવી નાદિરશાહી તીર્થંકર ભગવતોને માન્ય નથી, કારણ કે તે વિષતુલ્ય મિથ્યાત્વના ઓડકાર સમાન છે

બીજી એક નોધપાત્ર વિશિષ્ટતા એ છે કે મૂળ ગ્રથમા ૨જા ષોડશકમા (શ્લોક-૧૫), ૮મા ષોડશકમા (શ્લોક-૧૧), ૯મા ષોડશકમા (શ્લોક-૮), ૧૧મા ષોડશકમા (શ્લોક-૧૧) અને ૧૬મા ષોડશકમા (શ્લોક-૧) 'સમરસાપત્તિ' શબ્દ આવે છે શબ્દ એક જ હોવા છતા પ્રકરણ-સદર્ભ મુજબ યોગદીપિકા-ટીકામા મહોપાધ્યાયજી મહારાજે તદ્દન અલગ-અલગ રીતે અર્થઘટન ૪ સ્થાને કરેલ છે આ તેઓશ્રીની એક નોધપાત્ર વિશિષ્ટતા કહેવાય આનાથી સૂચિત થાય છે કે શાસ્ત્રના ભાવાર્થને-તાત્પર્યાર્થને પામવા હોય, પચાવવા હોય તો જડતાથી માત્ર શબ્દને/શબ્દાર્થને વળગી ન રહેતા સદર્ભાદિને અનુસારે ગ્રથકારના તાત્પર્ય સુધી તટસ્થતાથી પહોચવુ જોઈએ તે માટે કોઈ પણ જાતના પૂર્વગ્રહો કે હઠાગ્રહોથી તદ્દન વેગળા રહેવુ જોઈએ આજ વિશ્વકલ્યાણકર શ્રીજિનશાસનની/ જૈન શાસ્ત્રકાર-વ્યાખ્યાકાર મહર્ષિઓની પવિત્ર પ્રાચીન વ્યાખ્યાપદ્ધતિ છે સહુ કોઈ મુમુક્ષુને માટે સન્માન્ય અને આદરણીય એવી પ્રસ્તુત - વ્યાખ્યાપદ્ધતિને પ્રવચન, અધ્યયન આદિ ક્ષેત્રે પણ અપનાવવમા આવે તો જ શાસ્ત્રકારોને આપણે ન્યાય આપ્યો ગણાય, અને તો જ સ્વ-પરનુ તાત્ત્વિક કલ્યાણ સભવે

ઉપરોક્ત બન્ને હકીકતને નજર સામે રાખીને ષોડશક અને યોગદીપિકા ઉપર સમન્વયાત્મક ટીકા લખવાનુ નિશ્ચિત

કરીને વિ સ ૨૦૫૦ મહા સુદ-૫ના શુભ દિવસે મારા ગુરૂદેવશ્રીના આશિષ લઈને લખાણ શરૂ કર્યુ મારા ભવોદધિતારક ગુરૂદેવશ્રી વિશ્વકલ્યાણવિજયજી મ સા ના ઉપકારોની સ્મૃતિમા પ્રસ્તુત સસ્કૃત ટીકાનુ 'કલ્યાણકદલી' નામ નિશ્ચિત કર્યું અન્ય ધર્મો પ્રત્યેનો દ્વેષભાવ-ધિક્કારભાવ વાચકવર્ગના મનમાથી દૂર થાય અને જિનોકત મધ્યસ્થભાવ કેળવાય- આ આશયથી દરેક નાનામા નાના વિષય સબધી સ્વદર્શન અને પરદર્શનના શકય તેટલા વધુમા વધુ સાક્ષી પાઠો મે કલ્યાણકદલીમા રજુ કર્યા છે કયારેક તો સ્વદર્શન કરતા પરદર્શનના સવાદો વધુ બતાવેલા છે જેથી સત્યાગ્રહ નહિ પણ સત્યનિષ્ઠાસ્વરૂપ મધ્યસ્થતા આત્મસાત્ થાય. ભક્તિ, વૈરાગ્ય આદિના માધ્યમથી મિથ્યાત્વ જ્યારે અત્યત મદ બને છે ત્યારે માર્ગાનુસારી ક્ષયોપશમના પ્રભાવથી અન્યદર્શનીના અત સ્થલમાથી ઉદ્ભવતા તટસ્થ વચનો કેવા અર્થત જિનવચનસમાન જ હોય છે ? એ જાણ્યા પછી પરદર્શનદ્વેષ તો રવાના થાય જ છે પરતુ સાથે સાથે તીર્થકરકથિત ત્રિકાલાબાધિત તત્ત્વો પ્રત્યેની આસ્થા અસ્થિમજ્જાવત્ બને છે અનુભૂતિના સ્તરથી આ તારક સત્ય સમજાયુ તથા આ અબાધ્ય સત્ય વધુ વ્યાપક રીતે જિનશાસનના સભ્યો સુધી પહોચે - એવુ વર્તમાન કાળમા અતિઆવશ્યક જાણવાથી પરદર્શનસવાદો કલ્યાણકદલીમા ઠેરઠેર રજુ કર્યા છે મૂળકારશ્રી સમક્ષ ઉપસ્થિત સ્વ-પરદર્શનના પ્રાચીન ગ્રથોમા અને ત્યાર બાદ રચાયેલ ગ્રથોમા આ જ પ્રકરણના પદાર્થો કઈ રીતે રજુ કરવામા આવેલ છે ? તેમા પ્રસ્તુત પ્રકરણની કેટલી છાયા રહેલી છે ? આ વાતોની સ્પષ્ટ સમજ મળે તે આશયથી એકસરખા ભાવવાળા અનેક ગ્રથોના સાક્ષીપાઠો કલ્યાણકદલીમા રજુ કરેલ છે આ પ્રકારના શાસ્ત્રસદર્ભોથી ઈતિહાસરસિક વિદ્વાનોને પણ એક નવો જ પ્રકાશ પ્રાપ્ત થશે જેમ જેમ સર્જનયાત્રા આગળ ચાલી તેમ તેમ સ્ફુરણાઓમા દેવ-ગુરૂની કૃપા જીવત પ્રતિબિબિત થવા લાગી અને ૯ મહિનાના ગાળામા સ્વદર્શનના અનેક આગમ ગ્રથો-પ્રકરણ ગ્રથો અને પરદર્શનના વેદ, ઉપથી વધુ ઉપનિષત્, સ્મૃતિ, પુરાણ આદિ ગ્રથો, બૌદ્ધ, યોગ, સાખ્ય આદિ ૬ દર્શનના ગ્રથો, અલગ અલગ દર્શનોની ૧૦ ગીતા, તથા કાલીદાસ-બાણભટ્ટ વગેરેના વચનોનો સમન્વય કરતી 'કલ્યાણકદલી' ટીકા ગુરૂકૃપાથી સપૂર્ણ થઈ પરિશિષ્ટ-૪મા તે તે ગ્રથોનો નિર્દેશ કરેલ છે, તેના આધારે વાચકવર્ગ તે તે સ્થાનોનુ અવલોકન કરીને પોતાની જ્ઞાન પિપાસાનુ શમન કરી શકશે

ગુજરાતી - રતિદાયિની વ્યાખ્યામા ગાથાર્થ - ટીકાર્થ - વિશેષાર્થનો ક્રમ જાળવીને, વર્તમાન દેશ-કાળ વગેરેને ખ્યાલમા રાખીને, મૂળ અને યોગદીપિકાનુ વિવેચન ગુરૂકૃપાથી થયેલ છે જિનશાસનની સાનુબધ પ્રકૃષ્ટ સેવા કરવાની નિર્મલ ભાવનામાથી ઉદ્ભવેલ આ એક નમ્ર પ્રયાસ છે, જેનાથી મારા હૃદયમા ભગવદ્બહુમાનની પરાકાષ્ઠાનો અપૂર્વ અનુભવ પ્રાપ્ત થયો છે કલ્યાણકદલીમા જે તાત્પર્યાર્થોનુ સ્ફુરણ થયુ તેના કરતા અલગ પ્રકારના ભાવાર્થોનુ સ્ફુરણ અનેક સ્થળે રતિદાયિની-ગુજરાતી વ્યાખ્યામા થયુ વિભિન્ન દૃષ્ટિકોણથી ઉદ્ભવેલા તે તે તાત્પર્યાર્થો-ભાવાર્થોને સસ્કૃત-ગુજરાતી વિવરણમા મૂકેલા છે માટે માત્ર કલ્યાણકદલી ટીકા કે માત્ર રતિદાયિની વ્યાખ્યાના અવલોકનથી નહિ પણ તે બન્નેના અવગાહનથી જ મારા વકતવ્યને વિશદરૂપે વાચકવર્ગ સમજી શકશે - એવુ હુ માનુ છુ તથા એવુ થશે તો જ વિજ્ઞ વાચકવૃદે મને ન્યાય આપ્યો ગણાશે પ્રસ્તુત પ્રથમ ભાગમા રતિદાયિની વ્યાખ્યામા આવતા કેટલાક વિશિષ્ટ ઉપયોગી વાક્યોની નોધ નીચે આપવામા આવેલ છે

- ત્રિકાલઅબાધિત સૈદ્ધાતિક તારક તત્ત્વ એ જ ધર્મ છે અને તેને સારી રીતે આત્મસાત્ કરનાર જ વાસ્તવમા ધર્મી છે (પૃ ૫)
- આગાઢ અપવાદના સ્થાનમા ઉત્સર્ગને વળગી રહેવુ તે આચારની મધ્યમકક્ષા છે (ઉત્કૃષ્ટકક્ષા નહિ) (પૃ ૭)
- અદર ભાવ ચારિત્ર પ્રગટ થયુ હોય તો અવશ્ય જીવનમા સદાચાર જ હોય, અસત્ આરભ-સમારભ ન હોય (પૃ ૧૪)
- **x-ray** જેવી વેધક વિવેકદૃષ્ટિના પ્રભાવે જ પડિત જીવો અનુષ્ઠાનના આતરિક સ્વરૂપને પારખી શકે છે (પૃ ૧૬)
- વિના સકોચે જાહેરમા સાધુ-શ્રાવક વગેરેની નિદા કરનારના ઉગ્ર ચારિત્રાચાર અશુદ્ધ જ જાણવા (પૃ ૧૮)
- શબ્દોના સગ્રહણી અને વિચારોની કબજીયાતવાળા વાક્યોથી સમૃદ્ધ શાસ્ત્રને આગમતત્ત્વ માની ન શકાય (પૃ ૨૦)
- ધર્મપુરુષાર્થને હેય બતાવી મોક્ષ જ એક ઉપાદેય હોવાની વાત બાલ જીવને કરવામા જોખમ છે (પૃ ૩૮)
- વિશુદ્ધ ગુરુપારતત્ત્ય પરમગુરુપ્રાપ્તિનુ બીજ છે (પૃ ૪૯)
- ગુદરપાક પચાવી શકે તેવા મહાન અતિથિને માત્ર મગનુ પાણી આપીને રવાના કરવા તે હકીકતમા તેનુ અપમાન છે (પૃ ૫૨)
- ધર્મના કેન્દ્રસ્થાનમા જિનાજ્ઞાની આરાધના છે અને અધર્મના કેન્દ્રસ્થાનમા જિનાજ્ઞાની વિરાધના છે (પૃ ૫૩)
- જ્યા શાસ્ત્ર ત્યા સર્વજ્ઞ (પૃ ૫૬)
- શાસ્ત્ર સિવાયનુ એટલુ બધુ વાચન થાય છે કે શાસ્ત્ર વાચવાની રુચિ જ મોટા ભાગે મરી પરવારે છે (પૃ
- કર્મસત્તાને ઉધારધધો માન્ય નથી (પૃ ૭૧)

- ગ્રથિભેદ + નિર્મળ બોધ + પ્રણિધાનાદિનુ સવેદન = સાનુબધ પુષ્ટિ-શુદ્ધિ (પૃ ૭૨)
- સ્વાર્થવૃત્તિ એ સાધના અને સાધ્ય પ્રત્યેનો આદરભાવ નષ્ટ કરે છે (પૃ ૭૪)
- અધિકગુણસપન્ન પ્રત્યે ઉદ્ધતાઈ, સમાન ગુણવાળાની ઈર્ષ્યા-નિદા અને હીનગુણવાળા પ્રત્યે ધિક્કાર હોય તો ધર્મસિદ્ધિ નકલી સમજવી (પૃ ૭૮)
- બહારની ક્રિયા ખોખાના સ્થાને છે જ્યારે ભાવ એ ખોખાની અદર રહેલ સુવર્ણહારના સ્થાને છે (પૃ ૮૨)
- અવિરતિધરના નિર્મલ સમ્યગ્દર્શનનુ અવશ્યભાવી કાર્ય છે પાપપ્રવૃત્તિમા બળાપો, હૈયાનો વલોપાત, કાળો કલ્પાત (પૃ ૮૭)
- ઉદારતામા ઔચિત્ય કેળવવુ કઠણ છે, કેમ કે તે માટે માર્ગાનુસારી પ્રકૃષ્ટ ક્ષયોપશમની આવશ્યકતા છે (પૃ ૯૧)
- પશુ કરતા માનવની વિશેષતા એ જ છે કે માણસ પોતાનો સ્વાર્થ ગૌણ કરીને બીજાની સેવા કરી શકે છે (પૃ ૯૨)
- સમકિતની પરિણતિમા મન મોક્ષમા, તન સસારમા, જ્વલત રુચિ ધર્મમા (પૃ ૯૩)
- મુમુક્ષુ માટે સૌપ્રથમ બુદ્ધિની નિર્મળતા અતિઆવશ્યક છે, ત્યાર બાદ બુદ્ધિની તીક્ષ્ણતા પણ જરૂર આવકાર્ય છે (પૃ ૯૪)
- જે તાત્પર્યાર્થને ઉદ્દેશીને પ્રભુએ ધર્મ ભાખેલો છે તેને બાધ આવે તે રીતે ધર્મશ્રવણ થાય તો તે ધર્મની અરુચિ જાણવી (પૃ ૧૦૫)
- મિથ્યાત્વથી મોહિત મતિવાળા લોકો જે પરમાર્થને કર્તવ્યરૂપે ન જાણી શકે તે લોકોત્તર તત્ત્વ કહેવાય (પૃ ૧૧૫)
- ગુરુપરતત્રતાને છોડી સ્વતત્ર રીતે થતી આરાધના = મડદાના સોનેરી શણગાર (પૃ ૧૨૭)
- કાર્યસિદ્ધિનો અદ્વિતીય વિશ્વાસ પુરુષાર્થને બળવાન + અપ્રમત્ત બનાવી કાર્યસિદ્ધિ લાવે છે (પૃ ૧૪૫)
- શાસ્ત્રવિહિત સર્વ અનુષ્ઠાનો પોતપોતાની મર્યાદામા બળવાન જ છે (પૃ ૧૫૭)
- સ્વામીકૃત અને સ્વરૂપકૃત બન્ને શુદ્ધિ જે પ્રયત્નમા ભળે તે પ્રયત્ન યતનાસ્વરૂપ બને (પૃ ૧૫૮)

સશોધન અને ઋણસ્વીકાર

❉ પરમારાધ્યપાદ વર્ધમાનતપોનિધિ સઘહિતચિતક ગચ્છાધિપતિ સ્વ દાદાગુરૂદેવશ્રી **ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી** મહારાજની અનરાધાર દિવ્ય કૃપાથી કલ્યાણકદલી અને રતિદાયિની વ્યાખ્યાનુ સર્જન થઈ શકયુ છે

❉ મારા સયમ ઉદ્યાનને નવપલ્લવિત બનાવવામા અદ્વિતીય ભાગ ભજવનાર પૂજ્યપાદ પરમોપકારી સિદ્ધાતદિવાકર ગચ્છાધિપતિ શ્રીમદ્ વિજય **જયઘોષસૂરીશ્વરજી** મહારાજના આશિષ આ સર્જનમા મુખ્ય ચાલકબળ છે તેઓશ્રીએ આ ગ્રથના અમુક ભાગનુ સશોધન કરી આપવાની પણ ઉદારતા દાખવેલ છે

❉ ભાષરહસ્યની મોક્ષરત્ના ટીકાનુ સશોધન કરીને મારા ઉપર ઉપકારવર્ષા કરનાર ષડ્દર્શનપરિકિર્મિતમતિ પૂજ્યપાદ **જગચ્ચદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજે વ્યાખ્યાદ્વયયુક્ત ૯મા ષોડશકનુ સશોધન કરીને ઉપકારશૃખલાને લબાવી છે તે પણ અવિસ્મરણ રહેશે

❉ ૭ઠા ષોડશકના ૧૫ શ્લોકના સશોધનમા શાસનપ્રભાવક પૂજ્યશ્રી **ગુણરત્નસૂરિજી** મહારાજે તથા વિદ્વદ્વરેણ્ય પૂજ્ય **શ્રીરાજશેખરસૂરિજી** મહારાજે પણ જે રસ બતાવેલ તે બદલ તેઓશ્રીનો પણ હુ ઋણી છુ

❉ પ્રજ્ઞાશીલ પૂજ્ય શ્રી **પ્રદ્યુમ્નસૂરિજી** મહારાજે ટીકાદ્વયયુક્ત ૧૧ મા ષોડશકનુ સશોધન કરવાની ઉદારતા બતાવી તે બદલ તેઓશ્રીનો પણ હુ ખૂબ આભારી છુ

❉ પ્રશાતસ્વભાવવિભૂષિત પૂજ્ય પન્યાસપ્રવરશ્રી **મુનિચદ્રવિજયજી** ગણિવરે સામે ચાલીને પૂ પ કાતિવિજયજી ગણિવરે સશોધિત કરેલ ષોડશક-યોગદીપિકાના સુધારેલા પાઠોની નોધ મોકલીને મને ઉપકૃત કરેલ છે, તે લાગણી ભૂલી નહિ શકાય

❉ ગભીરસ્વભાવવાળા પૂજ્ય પન્યાસપ્રવરશ્રી **કુલચદ્રવિજયજી** ગણિવરે બન્ને નવ્યવ્યાખ્યાયુક્ત આઠમા ષોડશકનુ સશોધન કરીને જબ્બર શ્રુતભક્તિ કરી છે, તે સદા હૃદયાકિત જ રહેશે

❉ તત્ત્વચિતામણિ વગેરે ગહન ગ્રથોનુ મને નિ સ્વાર્થભાવે અધ્યયન કરાવનાર પરમોપકારી વિદ્યાગુરૂદેવ પન્યાસપ્રવરશ્રી **જયસુદરવિજયજી** ગણિવરના ઉપકારો કઈ રીતે ભૂલાય ? આ ગ્રથમા પણ અનેક સ્થળે સશોધન + મહત્ત્વનુ માર્ગદર્શન આપવાની ઉદારતા તેઓશ્રીએ દાખવેલ છે

❋ અનેક કાર્યોમા વ્યસ્ત હોવા છતા મોક્ષરત્ના, જયલતા વગેરે ટીકાનુ સશોધન કરી આપનાર સૂક્ષ્મપ્રજ્ઞાસપન્ન ગણિવરશ્રી **પુણ્યરત્નવિજયજી** મહારાજ અને તીવ્રમેધાવી મુનિરાજ **યશોરત્નવિજયજી** મહારાજે વ્યાખ્યાદ્વયયુક્ત પ્રથમ ષોડશક ઉપરાત છઠ્ઠા ષોડશકની ૧૫ મી ગાથાનુ સશોધન કરીને પરોપકારરસિકતાની પરાકાષ્ઠા દેખાડેલ છે તે ઉપરાત આત્મીયભાવે સશોધકીય વક્તવ્ય લખવાની ઉદારતા કરીને પ્રસ્તુત પ્રકાશનની ઉપાદેયતામા જબ્બર વધારો કર્યો છે, જે ક્યારેય નહિ વિસરાય

❋ શાસનપ્રભાવક ભવોદધિતારક પૂજ્ય ગુરૂદેવશ્રી **વિશ્વકલ્યાણવિજયજી** મહારાજનો ઉપકાર ક્યારેય નહિ ભૂલાય તેઓશ્રીની પાવનનિશ્રા વ્યાખ્યાદ્વયસર્જનના પ્રારભથી પૂર્ણાહૂતિ સુધી મળી તેને પણ મારૂ એક સૌભાગ્ય + સદ્ભાગ્ય સમજુ છુ

❋ માર્ગસ્થ વિશદક્ષયોપશમશાલી પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી **અજિતશેખરવિજયજી** મહારાજે ૩જા ષોડશકનુ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી સશોધન કરીને તેમ જ 'સશોધકીય ઉર્મિ' (જુઓ પૃ ૧૭) મોકલીને મારા ઉપર અજોડ ઉપકાર કર્યો છે

❋ રજોહરણનુ દાન કરીને મને સસારમાથી ઉગારવાની હિમત અને ઉદારતા બતાવનાર વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પૂજ્યપાદ **શ્રીહેમચદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજના શિષ્યરત્ન મુનિરાજશ્રી **કલ્યાણબોધિવિજયજી** મહારાજે ૭મા ષોડશકનુ લખાણ તપાસીને તેમ જ ષોડશકની હસ્તલિખિતપ્રત તથા પૂ પ કાતિવિજયસશોધિતપ્રત મોકલીને જીવત કલ્યાણમિત્રતાને મજબૂત બનાવી છે

❋ ૧ માસ સુધી હોસ્પીટલમા રાત-દિવસ સાથે રહીને મન મૂકીને સેવા કરવા દ્વારા મને સ્વાસ્થ્ય + સમાધિને આપનાર મધુરવક્તા પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી **મુક્તિવલ્લભવિજયજી** મહારાજે છઠ્ઠા ષોડશકની બન્ને અભિનવ વ્યાખ્યાનુ સશોધન-પરિમાર્જન કરીને ઉપકારશ્રેણિને જબ્બર લબાવી છે

❋ માદગીમા ૩/૪ માસ સુધી જેમની પ્રેમાળ સેવા ન મળી હોત તો આ પ્રકાશન અશક્ય બની ગયુ હોત તે આત્મીય મુનિરાજશ્રી **મેઘવલ્લભવિજયજી** મહારાજ પણ આ અવસરે અવશ્ય સ્મરણીય છે

❋ પ્રસ્તુત ગ્રથની પ્રસ્તાવના લખવાની ઉદારતા દાખવનાર વિદ્વાન મુનિરાજશ્રી **ઉદયવલ્લભવિજયજી** મહારાજ તેમ જ ચોથા-પાચમા ષોડશકની બન્ને નવ્ય વ્યાખ્યાનુ પરિમાર્જન કરી આપનાર કલ્યાણમિત્ર મુનિરાજશ્રી **હૃદયવલ્લભવિજયજી** મહારાજ - આ બન્ને બધુબેલડી પોતાની લેખન-સશોધન-સપાદનશક્તિના માધ્યમથી ચિરસ્થાયી શાસનસેવામા હરણફાળ ભરે તેવી કામના રાખુ છુ

પ્રસ્તુત પ્રકાશનની ઉપાદેયતામા જબ્બર વધારો કરનાર તથા સાક્ષાત્ યા પરપરાએ આ કાર્યમા સહયોગ આપવાની સહૃદયતા બતાવનાર ઉપરોક્ત સયમીઓની કૃપાના/સહાયતાના આધારસ્તભ વિના આ ભગીરથ કાર્ય કરવુ મારા માટે અશક્યપ્રાય જ હતુ માત્ર મસ્તક નહિ, હૃદય પણ ઝૂકી પડે છે આ ઉપકારીઓના ચરણારવિદમા આવા રૂડા ઉપકારીઓનુ સ્મરણ પણ આ અવસરે આનદનુ મોજુ ફેલાવે છે, કૃતજ્ઞભાવને ખેચી લાવે છે

અનેક વિદ્વાન સયમીઓની સૂક્ષ્મ નજરથી પ્રસ્તુત પ્રકાશનના અલગ-અલગ વિભાગોનુ પરિમાર્જન-સશોધન-સવર્ધન થવાથી પ્રસ્તુત બન્ને વ્યાખ્યા અચૂક વિશ્વસનીય બનશે-એવો દૃઢ વિશ્વાસ છે તદુપરાત પ્રુફરીડીંગ આદિમા પણ મે પૂરતી કાળજી રાખી છે છતા છદ્મસ્થતામૂલક કોઈ ત્રુટિ દૃષ્ટિગોચર થાય તો વિજ્ઞ વાચકવર્ગ સ્વય તેનુ પરિમાર્જન કરે તેવી અભ્યર્થના

મોક્ષયાત્રામા ભોમિયા, પાથેય, વાહન, આરામગૃહ, વૃક્ષ, કૂવા, સહયાત્રી આદિનુ કાર્ય બજાવનાર પ્રસ્તુત પ્રકાશન દ્વારા બહુ કોઈ મુમુક્ષુ પઠન-પાઠન-મનન-ચિતન-નિદિધ્યાસનના માધ્યમથી વહેલી તકે પરમ અને ચરમ શાશ્વતવિશ્રાન્તિસ્થાનને પામે એ જ એક મગલ અભિલાષા

ગુરૂપાદપદ્મરેણુ

 મુનિ યશોવિજય

વિ સ ૨૦૫૨ ચૈત્ર વદ-૧૩

સાયન, મુબઈ

विषयमार्गदर्शिका

1 Bold Type કલ્યાણકંદલી સંસ્કૃત ટીકાના વિષય માટે છે 2 Normal Type ષોડશક-રતિદાયિની-ગુજરાતી વ્યાખ્યાના વિષય માટે છે

श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नम ।

याकिनीमहत्तरासूनु-सूरिपुरन्दर-श्रीहरिभद्रसूरीश्वरप्रणीतम्

न्यायविशारद-न्यायाचार्य-महोपाध्याय-श्रीयशोविजयगणिवरविरचित-योगदीपिकावृत्तिसमेतम्

मुनि-यशोविजयकृत-कल्याणकन्दली-रतिदायिनीव्याख्याभ्या विभूषितम्

षोडशकप्रकरणम्

प्रथम सद्धर्मपरीक्षाषोडशकम्

श्रीहरिभद्रसूरिकृत मूलग्रन्थ } -->

प्रणिपत्य जिन वीर, सद्धर्मपरीक्षकादिभावानाम् ।
लिङ्गादिभेदतः खलु, वक्ष्ये किञ्चित्समासेन ॥१/१॥

महोपाध्याय-यशोविजयरचिता
योगदीपिका

ऐन्द्रश्रेणिनत वीर नत्वाऽस्माभिर्विधीयते । व्याख्या षोडशकग्रन्थे सक्षिप्तार्थावगाहिनी ॥१॥

मुनियशोविजयकृता
कल्याणकन्दली

प्रणम्यैकादशे वर्षे श्रीसम्भवजिन मया । कल्याणकन्दली घोडेगाँवे प्रतन्यते भृशम् ॥१॥
यस्या षोडशको ग्रन्थ. श्रीयोगदीपिका तथा । विव्रियते गुरूणा श्रीभारत्याश्च प्रसादत. ॥२॥
कल्याणकन्दली प्रायो मुक्त्वा खण्डनपद्धतिम् । समन्वयात्मिका नानातन्त्राणा रच्यते मया ॥३॥

इह हि दु.खपङ्कनिमग्नजन्तुजातसमुद्धारकृते तदात्यन्तिकैकान्तिकसदुपायसमुल्लासनबद्धकक्षाश्चतुश्चत्वारिंशदधिकचतुर्दश-शतशास्त्रप्रणेतारो याकिनीमहत्तरासूनुश्रीहरिभद्रसूरिपुरन्दरा. सद्धर्मपरीक्षा-देशनादिषोडशाधिकारगर्भित पञ्चवस्तुकाष्टक-विंशिका-पञ्चाशकादिसजातीय श्रीषोडशकप्रकरण विरचितवन्त. तदन्तर्निहिततात्पर्यार्थाविष्कारकृते च न्यायविशारद-न्यायाचार्य-श्रीहरि-भद्रलघुबान्धवप्रभृतिबिरुदविभूषितैर्महोपाध्याययशोविजयगणिवरै. योगदीपिकानाम्नी व्याख्या विरचिता । तत्र मूलग्रन्थप्रारम्भस्तु प्रणिपत्येत्यादिना । मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> वीर जिन प्रणिपत्य लिङ्गादिभेदत. सद्धर्मपरीक्षकादिभावाना किञ्चित् खलु समासेन वक्ष्ये ॥१/१॥ कारिकाया आद्यपादेन विघ्नविनायकोपशान्तये शिष्टसमयपरिपालनाय च मङ्गलमभिहितम् । अवशिष्ट-पादैरभिधेयादिकमुपदर्शितमित्याद्यूहनीयमवहितमानसै ।

कामितपूरणसुरतरु-सिद्ध-स्वप्रिय-वाग्मन्त्रस्मरणादिकृते न्यायविशारदीयमङ्गलकारिका चैवम् - ऐन्द्रश्रेणिनतमित्यादि । 'षोडशकग्रन्थेऽस्माभिः सक्षिप्तार्थावगाहिनी व्याख्या विधीयत' इत्यनेन स्वप्रतिज्ञा प्रदर्शिता । सा च तदर्थिनामवधानफलिका ।

❋ रतिदायिनी (ગુજરાતી વ્યાખ્યા) ❋

સુવિહિતશિરોમણિ સૂરિપુરદર શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજે રચેલ ષોડશક ગ્રથ અને તેના ઉપર ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગણિવરે રચેલ યોગદીપિકા વૃત્તિનો ગુર્જર અનુવાદ + ભાવાનુવાદ પ્રસ્તુત થાય છે

સરસ્વતી માતા કૃપા કરો, દો સદ્બુદ્ધિ શ્રીગુરુરાજ,
ષોડશકની ટીકા ઉપર, ભાવાનુવાદ રચાય છે આજ.

<u>ગાથાર્થ</u> - વીર જિનને નમસ્કાર કરીને લિગાદિભેદથી સદ્ધર્મપરીક્ષક આદિ ભાવોના અલ્પ[સ્વરૂપ]ને સક્ષેપથી હુ [=શ્રી હરિભદ્રસૂરિ] કહીશ [૧/૧]

મૂલ ગ્રથની યોગદીપિકા ટીકા રચતા મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ગણિવર મગલાચરણ કરે છે. તે આ મુજબ છે ઈંદ્રસબધી શ્રેણિથી નમસ્કૃત થયેલ શ્રીવીર ભગવતને વદન કરીને અમારા દ્વારા [શ્રીન્યાયવિશારદ દ્વારા] ષોડશક ગ્રથ ઉપર સક્ષિપ્ત અર્થનુ

तत्रादाविदमार्यासूत्र –> **'प्रणिपत्ये'**त्यादि । **प्रणिपत्य** = नमस्कृत्य, **जिन** = जितरागादिदोष, **वीर** = वर्धमानस्वामिन, सद्धर्मपरीक्षको बालादिभेदेन त्रिविध तदादयो ये भावास्तेषा, **लिङ्गादिभेदत** = लिङ्गादिभेदमाश्रित्य, **किञ्चित्** = अल्प स्वरूपमिति शेष, **समासेन** = मितशब्देन, **वक्ष्ये** = अभिधास्यामि ॥१/१॥

कल्याणकन्दली

षोडशसङ्ख्योपेताधिकारपरिमितो ग्रन्थ = षोडशकग्रन्थ इत्यर्थे 'तदस्य परिमाण' [पा सू ५/१/५७] इति पाणिनिसूत्राऽधिकारे 'सङ्ख्याया सज्ञा-सङ्घ' [पा.सू ५/१/५८] इत्यनेन सज्ञार्थे कन्प्रत्यये सति षोडशक इति रूपम् । सिद्धहेमशब्दानुशासनानुसारेण तु –> 'मानम्' (६/४/१६९) इतिसूत्राधिकारे 'नाम्नि' (६/४/१७२) इत्यनेन सज्ञाऽर्थे कप्रत्यये सति 'षोडशक' इति रूपम् । प्रकरणञ्चेदमार्याषोडशकमानषोडशषोडशकमानमित्यस्याभिधान यथार्थ 'षोडशकमि'ति । व्याख्यालक्षणञ्च तत्समानार्थकपदान्तरेण तदर्थकथनस्वरूपमत्र बाहुल्येनानुसृत योगदीपिकाकृता । इत्थञ्च मूलग्रन्थव्याख्ययोर्मङ्गलादिप्रतिपादिके आद्ये कारिके लेशतो निरूपिते ।

यद्यपि मूलग्रन्थ प्राय योगदीपिकाया स्पष्टीकृतस्तथापि मूलग्रन्थस्थाना केषाञ्चित् पदाना योगदीपिकायामनिरूपितार्थत्वात् बहुषु स्थलेष्वन्वयस्याऽस्पष्टत्वाच्च प्रतिश्लोकमस्माभिर्दण्डान्वयो दर्शयिष्यते । मूलग्रन्थे चेत्कचिदस्माकमधिकप्रतिपिपादयिषा दण्डान्वयप्रदर्शनोत्तर तदाविष्करिष्याम. । एवमेव योगदीपिकायामपि न प्रतिपदमस्माभिर्निरूपयिष्यते, श्रोतॄणा बाहुल्येन वैरस्याऽऽपादकत्वात्, कृतकरणन्यायेन नैरर्थक्याच्च किन्तु यत्रैवास्माकमधिकजिज्ञापयिषा यत्र च गूढतात्पर्यकपदकदम्बक तत्रैवास्मदीययत्न इत्यवधातव्य विज्ञवाचकवृन्देन । अत एव –> 'दुर्बोध यदतीव तद्धि जहति स्पष्टार्थमित्युक्तिभि., स्पष्टार्थेष्वतिविस्तृति विदधति व्यर्थैं समासादिकैः । अस्थानेऽनुपयोगिभिश्च बहुभिर्जल्पैर्भ्रम तन्वते, श्रोतॄणामिति वस्तुविप्लवकृत. सर्वेऽपि टीकाकृतः' ॥ [मो वृ श्लो ६] <–इति राजमार्तण्डकार-भोजप्रभृतिवचनैर्न वयमुपालम्भमर्हाम । एव क्वचित्सङ्क्षेपत क्वचिच्च नानाशास्त्रसन्दर्भादिना व्यासतो वक्ष्याम , विदुषा तथैवेष्टत्वात्, यदुक्त महाभारतेऽपि –> इष्ट हि विदुषा लोके समासव्यासधारणम् <– [आदिपर्व १/५१]। प्रतीतिदाढ्र्याऽन्याशप्राधान्यप्रदर्शनादिकृते क्वचित्पुन पुनर्वक्ष्याम इति न दूषणतया पुनरुक्तिरुद्भावनीयेति दिक् ।

प्रणिपत्य = नमस्कार्याऽवधिक-स्वनिष्ठापकर्षबोधानुकूल-करयोजनादिव्यापारविशेष कृत्वा, अनेन मङ्गलमभिहितम् । जितरागादिदोषमित्यनेनेष्टदेवस्याऽपायाऽपगमाऽतिशयो द्योतित , अन्त्यदीपकन्यायेन च तदविनाभाविनो ज्ञानातिशय-वचनातिशय-पूजातिशया अपि सूचिता । अल्पमिति विशेषणस्य विशेष्य मूलग्रन्थेऽनभिहितमिति 'स्वरूपमि'ति शेषः = अध्याहार । समासेन इत्यत्र मा भूत् कस्यचित् द्व्यादिपदानामेकपदतासम्पादको वृत्तिविशेषलक्षण समास इति बोध । अतो व्याख्यानयति –> मितशब्देन इति । अनेनाऽर्थसङ्क्षेपव्यवच्छेद कृत । अस्य प्रकरणरूपत्वेन सङ्क्षेपकथनमभिमतं, विस्तरतस्तु योगग्रन्थादिषु

અવગાહન કરનારી વ્યાખ્યા રચાય છે [૧]

મૂળ ગ્રથ ષોડશકમા ૧૬ અધિકાર બતાવવામા આવેલ છે તેમાથી પ્રથમ ષોડશકમા સદ્ધર્મપરીક્ષક નામનો અધિકાર છે પ્રથમ ષોડશકની પ્રથમ ગાથાનુ વિવરણ કરતા મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજ જણાવે છે કે –

ટીકાર્થ - રાગાદિ દોષોને જિતનાર શ્રીવર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને, બાલ વગેરે ભેદથી ત્રણ પ્રકારના સદ્ધર્મપરીક્ષક વગેરે ભાવો [પદાર્થો]ના અલ્પ સ્વરૂપને લિગ વગેરે ભેદને આશ્રયીને પરિમિત શબ્દથી હુ [= શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી] કહીશ મૂલ ગાથામા 'किञ्चित्' શબ્દ જણાવેલ છે તેનો અર્થ 'અલ્પ' છે પરતુ તે કોનુ વિશેષણ છે ? તેનુ વિશેષ્ય કોણ છે ? તેનો ઉલ્લેખ મૂળ ગાથામા કરેલ નથી તેના વિશેષ્યરૂપે 'स्वरूप' એવા શબ્દનો અધ્યાહાર કરવો આવશ્યક છે - એમ શ્રીન્યાયવિશારદજીએ ટીકામા જણાવેલ છે [૧/૧]

વિશેષાર્થ :- મૂળ ગ્રથ અને ટીકાના પ્રથમ શ્લોકના પ્રથમ પાદ દ્વારા શ્રીવર્ધમાન સ્વામીને નમસ્કાર કરવા સ્વરૂપ મગલનુ પ્રતિપાદન કરેલ છે કલ્યાણકારી કાર્યમા પ્રવૃત્તિ કરનારને પ્રાય વિઘ્ન આવવાની સભાવના રહે છે ચિતન-મનન-યથોચિત પ્રવૃત્તિ દ્વારા પ્રસ્તુત પ્રકરણ કર્મનિર્જરા-મોક્ષ આદિનુ સાધક હોવાથી કલ્યાણકારી છે તેથી પ્રસ્તુત પ્રકરણના અને તેની ટીકાના સર્જન-પ્રકાશનમા અડચણ કરનાર સભવિત વિઘ્નના નિરાકરણ માટે ઈષ્ટદેવનમસ્કારસ્વરૂપ મગલ મૂલકારશ્રીએ અને ટીકાકારશ્રીએ કરેલ છે વાચકવર્ગને પણ પ્રથારભમા આનુષગિકરૂપે મગલ થઈ જાય- તે માટે મગલાચરણ ગ્રથનિબદ્ધ કર્યું છે શાસ્ત્રકારોની આ જ પરાર્થલક્ષી ઉચિત પદ્ધતિ છે 'महाजनो येन गत स पन्था' આ ન્યાયથી અમે પણ પ્રસ્તુત ભાવાનુવાદ-વ્યાખ્યાના પ્રારભમા મગલાચરણ કરેલ છે

ષોડશક ગ્રથના સદ્ધર્મપરીક્ષક, સદ્ધર્મદેશના વગેરે ૧૬ અધિકાર પ્રસ્તુતમા અભિધેય છે તથા પ્રસ્તુત પ્રકરણ તેનુ પ્રતિપાદક હોવાથી પ્રકરણ અને તેના ૧૬ અધિકારો વચ્ચે પ્રતિપાદક-પ્રતિપાદ્યભાવ સબધ છે પૂર્વાચાર્યોએ આ ૧૬ અધિકારોને વિસ્તારથી

सद्धर्मपरीक्षकस्य बालादिभेदत्रयव्यापारद्वारा (स्वरूप) निरूपयन्नाह —> **बाल** इत्यादि ।

बालः पश्यति लिङ्ग, मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तम् । आगमतत्त्व तु बुधः, परीक्षते सर्वयत्नेन ॥१/२॥

बाल = विवेकविकलो धर्मेच्छुरपि, **लिङ्ग** = बाह्य वेश, **पश्यति** प्राधान्येन । **मध्यमबुद्धि** = मध्यमविवेकसम्पन्नो **वृत्त** = आचार **विचारयति** = 'यदि अयमाचारवान् स्यात् तदा वन्द्य स्यादि ति वितर्कारूढ करोति ।

कल्याणकन्दली

प्रतिपादितत्वात् । शास्त्रैकदेशसम्बद्धार्थप्रतिपादकस्य ग्रन्थाशस्य प्रकरणरूपत्वात् । तदुक्त **पराशरपुराणे** —> शास्त्रैकदेशसम्बद्ध शास्त्रकार्यान्तरे स्थितम् । आहुःप्रकरण नाम ग्रन्थभेद विपश्चित. ॥ <— [प पु.] इति ॥१/१॥

सद्धर्मपरीक्षकस्य स्वरूप बालादिभेदत्रयव्यापारद्वारा = बालादित्रिककर्तृक-धर्मकर्मक-परीक्षणव्यापारद्वारा **निरूपयन् आह बाल इत्यादि** । मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> बालो लिङ्ग पश्यति । मध्यमबुद्धि वृत्त विचारयति । बुधस्तु सर्वयत्नेन आगमतत्त्व परीक्षते ॥१/२॥ इयञ्च कारिका **अधिकारविशिकावृत्ति-धर्मरत्नप्रकरणवृत्ति-षष्ठिशतक-सामाचारीप्रकरणवृत्त्यध्यात्मसार-सार्धशतत्रयगाथागर्भितसीमन्धरस्वामिस्तवनटिप्पणकादावप्युद्धृता** वर्तत इति ध्येयम् [अ.वि.१७६ ध र प्र.गा ९६ ष.श १३७ सा प्र.८७ अ सा २०/३७ सीम.स्त.टि १४/१२] । **विवेकविकलः** = हेयोपादेय-साराऽसार-गौणप्रधानभावादिगोचरविज्ञानविशेष-शक्तिशून्य. । —> बाल. = अज्ञः <— [६/४/१८९] इति **आचाराङ्गवृत्तौ** । —> अज्ञो वै भवति बाल. <— [२/१५३] इति **मनुस्मृतौ** प्रोक्तम् । **धर्मेच्छुरपि**, आस्ता धर्मकर्तव्यपराङ्मुख **लिङ्ग** = **बाह्य** रजोहरण-पिच्छिका-त्रिदण्ड-त्रिशूल-जटा-भस्म-रक्तवस्त्र-पीताम्बरादिलक्षण **वेश** एव धर्मतया केवल **पश्यति प्राधान्येन**; न तु न्यूनाधिक किञ्चिद्विशेष विचारपदवीमारोहयति प्रायशः । अत एव स तादृशवेशधारिण. सर्वानेव समानतया वन्दते पर्युपास्ते च । अग्रेतनधर्मप्रवृत्तिदशायाञ्च स स्वयमपि तादृक्षवेश-ग्रहणे एव केवलमुत्सहते, तत्रैव कृत्स्नधर्मपरिसमाप्तिप्रेक्षणात्, न तु तादृग्वेशोपादानोत्तरकाल तथाविधाचारादिगोचराऽविकलविध्या-दिसम्पादनेऽपि समुद्यतते किमुत सूक्ष्मसिद्धान्तसारसमालोकनादौ, बालसीमानतिक्रमात् । इदमेवाभिप्रेत्योक्त **समयसारे कुन्दकुन्द-स्वामिना** —> पासडीलिगाणि व गिहिलिगाणि व बहुप्पयाराणि । घित्तु वदति मूढा लिगमिण मोक्खमग्गोत्ति ॥ <—[४०८] इति ।

भवितव्यतापरिपाकादिनियोगेन कल्याणमित्रादिप्राप्तेः तथाविधसदुपदेशादितो वा कदाचित् प्रज्ञापनीयतादिगुणसमेत' स एव अन्यो वा मध्यमबुद्धिर्भवेदिति तन्निरूपयति-**मध्यमबुद्धिः** = **मध्यमविवेकसम्पन्नः** = साराऽसार-गौणप्रधानभावादिविषयक-मध्यमविवेकदृष्टिसमन्वित । विवेकदृष्टिनिष्ठ मध्यमत्वञ्च बालगतबुद्धिशक्त्यतिक्रान्तत्वे सति वक्ष्यमाणपण्डितवृत्तिपण्डाशक्त्यप्राप्तत्व-स्वरूपमवगन्तव्यम् । न च बालस्यैव कालान्तरे मध्यमबुद्धित्वोपगमे तयो.साङ्कर्यमिति **शङ्कनीयम्**, उपधेयसाङ्कर्येऽप्युपाध्यसाङ्कर्यात् । इत्थञ्च —> सुत्तत्थो खलु पढमो बीओ निज्जुत्तिमीसिओ भणिओ । तइओ य निरवसेसो एस विही होइ अणुओगे ॥ <—[श २५] इति व्याख्याप्रज्ञप्तिवचन मुनीनामपि पदार्थाद्यवगमापेक्षया बालादिभूमिकात्रितयमाश्रित्य सङ्गच्छते । प्रकृते मध्यम-बुद्धिसम्बन्धिनी धर्मपरीक्षामावेदयति- **आचार** = शास्त्रविहितसदाचार **वितर्कारूढ करोतीति** । बाह्यवेशविलोकनेऽपि विहिता-चारान्वेषणे विकासशीलविवेकदृष्टेरेव हेतुत्वम् । अत एव स सर्वानेव सदृशबाह्यलिङ्गिनोऽविशेषेण न वन्दते; तद्धिया धर्मस्य

કહેલા છે તેથી સક્ષિપ્તરુચિ જીવોના લાભ માટે તે ૧૬ અધિકારોને સક્ષેપમા કહેવા તે મૂલકાર અને ટીકાકારશ્રીનુ સાક્ષાત્ પ્રયોજન છે માટે શ્રોતાનુ પણ સાક્ષાત્ પ્રયોજન થશે તેની વિશદ જાણકારી પરપરાએ પરમ પ્રયોજન તો સર્વેનુ સર્વકર્મમુક્તિ-શાશ્વતસુખપ્રાપ્તિ જ છે આથી તેવી કામનાવાળા ભવભીરુ મુમુક્ષુ જીવો જ પ્રસ્તુત ગ્રથ-ટીકા-ભાવાનુવાદના પઠન-પાઠનના અધિકારી છે માટે બિનઅધિકારી કદાગ્રહી વાચક પ્રસ્તુત ગ્રથાદિમા ચચુપાત કરી તેની વિડબના આદિ કરવા દ્વારા જે ગાઢ કર્મબધ કરે તેમા ગ્રથકારશ્રી વગેરે લેશ પણ દોષના ભાગી નથી આ વિશેષાર્થ સામર્થ્યગમ્ય છે [૧/૧]

બાલાદિ ત્રણ ભેદથી ભિન્ન વ્યક્તિના વ્યાપાર [= પ્રવૃત્તિ = ધર્મપરીક્ષા કરવાની પદ્ધતિ] દ્વારા સદ્ધર્મપરીક્ષકનુ સ્વરૂપ બતાવતા મૂલકાર શ્રીમદ્જી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- બાલ જીવ લિગને જુએ છે મધ્યમબુદ્ધિવાળો જીવ આચારને વિચારે છે બુધ = પડિત જીવ તો સર્વ પ્રયત્ન વડે આગમ તત્ત્વને વિચારે છે [૧/૨]

ટીકાર્થ :- જેની પાસે સાર-અસાર, ગૌણ-પ્રધાન, ઉત્સર્ગ-અપવાદમાર્ગ આદિને સમજવાની વિવેકદ્રષ્ટિ નથી તે બાલ જીવ કહેવાય છે તેને ધર્મની ઈચ્છા હોવા છતા પણ પ્રધાનતયા બાહ્ય વેશ [રજોહરણ, મોરપીંછ, ત્રિશૂલ, જટા, ભગવા વસ્ત્ર, ચીપિયો, કમડલ વગેરે] ને જ ધર્મસ્વરૂપે જુએ છે [તેથી જ ધર્મરૂપે જણાયેલ બાહ્ય વેશ જેની પાસે હોય તે બધામા સમાનરૂપે વદનીયતાનુ ભાન બાલ જીવ કરે છે અને તે બધાની સમાનરૂપે ભક્તિ વગેરે ધર્માર્થી બાલ જીવ કરે છે] જેની પાસે સાર-અસાર, હેય-ઉપાદેયને સમજવાની મધ્યમકક્ષાવાળી વિવેકદ્રષ્ટિ છે પરતુ ઉત્સર્ગ-અપવાદમાર્ગને વિશે નિર્ણય કરવાની શક્તિ વિકાસ પામી હોતી નથી તે

बुध = विशिष्टविवेकसम्पन्न **तु सर्वयत्नेन** = सर्वादरेण, **आगमतत्त्व** = सिद्धान्तपरमार्थं **परीक्षते** = पुरस्कृत्याऽऽद्रियते । बालादीनां बाह्यदृष्ट्यादौ च 'स्वरूपभेद एव हेतु ॥१/२॥

कल्याणकन्दली

बाह्यलिङ्गमात्रेऽपर्याप्तत्वात् । स्वयमपि धर्मार्थी सन् लब्धबाह्यवेशमात्रेऽपरितुष्यन् विहिताऽऽचारसम्पादनायोत्सहते, विहिताचारावच्छेदेन धर्मविज्ञानात् । ग्लानाद्यवस्थायां यथोक्ताचारभङ्गादौ 'हा ! विराधकोऽहमि'ति सन्त्रस्यति, उत्सर्गैकरुचित्वात् । अत एव परकीनाऽपवादाऽऽचार प्रत्यप्यस्याऽसहिष्णुत्व बाहुल्येन वर्तते, अपरिणतत्वात् । पार्श्वस्थादिभिर्भावयितुमशक्योऽयम्, विध्यादिपरिकलितानुष्ठानपरत्वात् । एतेनास्य लुब्धकदृष्टान्ताऽविषयत्वमपि प्रदर्शितम् । धर्मगोचरछेदपरीक्षाऽठेकत्वेऽपि राद्धान्तरहस्यार्थप्रेक्षणादावप्रत्यलोऽय, मध्यममर्यादावर्त्तित्वेन तथाविधज्ञानावरणादिक्षयोपशमाऽभाजनत्वात् । न च तथापि धर्म-तत्साधनयोरभेदग्राहित्वाद्बालमध्यमबुद्ध्योरविशेष इत्याशङ्कनीयम्, तथापि विवेकाऽप्राप्ति-प्राप्तिकृतविशेषस्याऽनपलपनीयत्वात्, ताभ्यां धर्मत्वेन प्रतिपन्ने धर्मसाधने लिङ्गादौ धर्माऽप्रत्यासन्नत्व-प्रत्यासन्नत्वयोरपि विशेषाच्चेत्यादिक विभावनीय विद्वद्भिरवहितमानसै ।

तृतीय धर्मपरीक्षकमाह-बुध॰ = विशिष्टविवेकसम्पन्नः = विशिष्टविवेकदृष्टिसम्पन्न , तथाविधोत्कृष्टक्षयोपशमसमन्वितत्वात् । 'विशिष्टविवेकश्च न प्राप्ताशेषातिशयकलापाप्तोपदेशमन्तरेण' [१/१/१ पृ १] इति आचाराङ्गवृत्तौ श्रीशीलाङ्काचार्यः । युक्तश्चैतत्, तादृशाप्तोपदेशो हि तथाक्षयोपशमाधानद्वारा विशिष्टविवेकमुपदधाति । तृतीयलोचनकल्पविशदतरविवेकस्यैव यथावस्थितवस्तुतत्त्वप्रकाशकत्वम्, तदुक्त साम्यशतके श्रीजयसिंहसूरिवरेण —> बहिरन्तर्वस्तुतत्त्व प्रथयन्तमनश्वरम् । विवेकमेक कलयेत्तार्तीयिक विलोचनम् ॥२८॥ <— इति । अत एवाय लब्धबाह्यलिङ्ग-विहितसदाचारयोरपरितुष्यन् **सर्वादरेण** = निजप्रेक्षाशक्त्यगोपनेन **सिद्धान्तपरमार्थं** = तदीयधर्मशास्त्रप्रतिपाद्यहेयोपादेयादिविभागव्यवस्थां **पुरस्कृत्य** = मनसिकृत्य **आद्रियते** । —> सिद्धान्तो नाम स य परीक्षकै बहुविध परीक्ष्य हेतुभिश्च साधयित्वा स्थाप्यते निर्णय <— [३/८/३७] इति **चरकसंहिताकृत्** ।

वस्तुत॰ कष-छेद-तापपरीक्षापरिशुद्ध-यथावस्थित-हेयोपादेयादिविभागगोचराऽऽत्मपरिणतेरेव धर्मत्वेऽपि स्वप्रतिपादकतासम्बन्धेन तस्या. सिद्धान्तशास्त्रवृत्तितया धर्मपरीक्षाप्रस्तावे सिद्धान्तपरमार्थपरीक्षणमस्य बुधस्य न्याय्यमेव । परिणतत्वादेवास्य विहितापवादिकप्रवृत्ति प्रत्यपि नाऽसहिष्णुत्वम् । अत एव ग्लानाद्यवस्थायां राजाभियोगादौ वा परकीयौत्सर्गिकाचारभङ्गादावपि तत्र धर्मित्वाभ्युपगन्तृत्वमस्याऽनाविलमेव, यथोक्तक्रियाकलापाऽकलितत्वेऽपि तथाविधराद्धान्तरहस्यार्थगोचराभ्युपगमाऽस्खलनावगमात् । न हि धर्मो बाह्यकर्मनिष्ठ , अपि त्वन्त्यान्त परिणामैकवृत्तिर्वस्तुगत्येति दिक् ।

ननु तत्त्वतो धर्मस्यैकत्वे बालादीनां तत्परीक्षायां नानात्व वैचित्र्यगर्भित कुत ? लक्ष्यस्य समानत्वे मिथो विलक्षणलक्षणपरीक्षणाऽयोगादिति चेत् ? अत्रोच्यते, प्रकृते धर्मपरीक्षणे प्रस्तुतेऽपि **बालादीनां बाह्यदृष्ट्यादौ च** = बहिर्लिङ्गदर्शनान्वेषणादिप्रवृत्तिवैचित्र्ये हि, **स्वरूपभेद॰** = स्वयोग्यताविशेष. एव अन्तरङ्गो हेतुः । प्रत्यन्तरे च 'स्वरुचिभेद ' इति पाठ. । तत्र

मध्यमबुद्धि कहेवाय छे ते [मात्र बाह्य लिंगने = वेशने ज प्रधानतया धर्मरूपे जोतो नथी परंतु] सामेनी व्यक्तिना आचारने विचारे छे मतलब के लिंग होवा उपरांत जो ते आचारसंपन्न होय तो वंदनीय बने आवी रीते सदाचारने वितर्क = विचाररूपी कसोटी पत्थर उपर चढावे छे पंडित जीव तेने कहेवाय के जे विशिष्ट विवेकद्रष्टिथी युक्त होय ते तो संपूर्ण आदरथी [सामेनी व्यक्ति पासे बाह्य वेश होय अने सदाचार होय तो पण तेना] सिद्धांतना परमार्थने = तात्पर्यार्थने आगळ करीने = प्रधान करीने धर्म तत्त्वने आदरे छे बाल वगेरे जीवोनी बाह्य द्रष्टि वगेरेमा तेओनी पोतानी अलग-अलग रुचिओ ज कारणभूत छे [१/२]

<u>विशेषार्थ</u> - मूळ ग्रंथमा बाल वगेरे त्रणेय धर्मपरीक्षकोना व्यापारने पश्यति, विचारयति, परीक्षते आवा क्रियापद द्वारा श्रीहरिभद्रसूरिजीए बतावेल छे ते विशेषत उल्लेखनीय वात छे बाल जीव धर्मनी परीक्षा करवा माटे प्रयत्न करे तो ते सामेनी व्यक्तिना मात्र बाह्य वेशने ज धर्मरूपे जुए छे विशेष रीते तेना आचार वगेरे संबंधी विशिष्ट उहापोह करवानु तेनु गजु नथी, केम के तेनी द्रष्टि अविकसित छे, मुग्ध छे, विवेक वगरनी छे. अखाना छप्पानी 'पत्थर तेटला पूजे देव' आ उक्तिने बाल धर्मपरीक्षक चरितार्थ करे छे तेथी पोताना मानीता वेशना जे जे व्यक्तिमा दर्शन थशे ते बधाने ते बीजो कशो विशेष विचार कर्या विना समान रीते वंदन करवा मांडशे कोई पण भेदभाव विना ते बधानी बाल जीव उपासना करशे, जो तेने धर्माराधनानी अभिलाषा हशे तो मतलब के बाल जीवनी द्रष्टिए बाह्य वेश ए ज धर्मनु सर्टीफिकेट बने छे माटे बाल जीवनी धर्मक्रिया पण लोचा-लापसीवाळी ज प्राय होय तेनी अपेक्षाए मध्यमबुद्धि धर्मपरीक्षक अल्पविकसित विवेकवाळो होवाना लीधे वेश उपरांत सामेनी व्यक्तिना आचारने पण विचारशे बाह्य वेशने अनुरूप शास्त्रोक्त आचरण होय तो सामेनी व्यक्तिने ते वंदनीय मानशे 'मुख मे राम, बगल मे छूरी', 'वेश संत का, वर्तन सेतान का' जेवु लागे तो मध्यमबुद्धि धर्मपरीक्षक सामेनी व्यक्ति पासे वेश होय तो पण तेने वंदनीय मानवा तैयार थई नहि जाय एटलु ज नहि, तेनी द्रष्टि विकासशील

' मुद्रितप्रतौ 'स्वरुचिभेद' इति पाठ ।

आचारद्वारै तन्निरूपयन्नाह —> 'बालो ही'त्यादि ।

बालो ह्यसदारम्भो मध्यमबुद्धिस्तु मध्यमाचारः । ज्ञेय इह तत्त्वमार्गे बुधस्तु मार्गानुसारी यः ॥१/३॥

बालो हि = निश्चित असदारम्भ = निषिद्धकार्यकारी ।

कल्याणकन्दली

'धर्मगोचरस्वकीयाभिप्रायविशेष' इत्यर्थ. । यथा चैतत्तत्त्व तथाऽनुपदमेव विभावितमिति न पुनस्तन्यते । एतत्कारिकानुसारेणैव टीकाकृताऽपि देशनाद्वात्रिंशिकाया —> तत्र बालो रतो लिङ्गे, वृत्तान्वेषी तु मध्यम । पडित सर्वयत्नेन शास्त्रतत्त्व परीक्षते ॥ [द्वा.द्वा.२/६] <— इत्युक्तम् ॥१/२॥

आचारद्वारेः तन्निरूपण = बालादित्रितयव्याख्यान आह-बाल इति । यद्यपि निरूपणस्य कथनाऽगोचरत्व तथापि निरूप्य-निरूपणयोरभेदोपचारादेतत्प्रयोगस्य समीचीनत्व यद्वा 'वाचमुच्चरती'त्यादिवत् प्रकृते 'आहे'ति कृतिसामान्यपरम् । ततश्च 'तन्निरूपणमाहे'त्यस्य 'तन्निरूपण करोती'त्यर्थ इति न कोऽपि दोष इति दृश्यम् । मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इह तत्त्वमार्गे बालो हि असदारम्भो ज्ञेय । मध्यमबुद्धिस्तु मध्यमाचार [ज्ञेय] । बुधस्तु यो मार्गानुसारी [ज्ञेय.] ॥१/३॥ इयञ्च कारिका धर्मसङ्ग्रहवृत्तौ [गा १९ वृ] समुद्धृता वर्तते । 'य' इत्यस्योत्तरवाक्योपात्तत्वेन 'स' इत्यस्य शब्दस्य नापेक्षा । तदुक्त काव्यप्रकाशे मम्मटेन —> यच्छब्दस्तूत्तरवाक्यानुगतत्वेनोपात्त. सामर्थ्यात् पूर्ववाक्यानुगतस्य तच्छब्दस्योपादान नापेक्षते । यथा - 'साधु चन्द्रमसि पुष्करै. कृत मिलित यदभिरामताधिके' <— [का प्र सू. ७४/का ५२/१८८] इति । यथा चैतत्तत्त्व तथा व्युत्पादितमस्माभिर्जयलतायामिति ततोऽवसेयम् [दृश्यता मध्यमस्याद्वादरहस्यटीकाया जयलताभिधानाया दिव्यदर्शनट्रस्ट-प्रकाशिताया द्वितीये खण्डे ४५१ तमे पृष्ठे] । एव मूलग्रन्थे असदारम्भोक्त्या पूजादिकृते यतनादिपरिकलित-परिमितजलस्नानाद्यारम्भ-वतो देशविरतस्य बालबहिर्भाव. प्रदर्शितः, प्रत्युत तदकरणे तस्य विराधकत्वापत्ते । तदुक्त मूलकारैरेव पञ्चाशके —> अन्नत्था-रभवओ, धम्मेऽणारभओ अणाभोगो । लोए पवयणखिसा, अबोहिबीय ति दोसा य ॥४/१२॥ <— इति । अत एव योगदीपिकाया - असदारम्भः = निषिद्धकार्यकारी इत्युक्त, न तु 'हिंसादिप्रवृत्त' इति, अन्यथा पुलाकादिलब्धिसमन्विते शासन-प्रत्यनिकचक्रवर्त्यादिचूरके बुधत्वेन सम्मते साध्वादावप्यतिव्याप्त्यापत्ते । प्रकृते निषिद्धकार्यकारित्व धर्मपराङ्मुखदशाया अगम्य-गमनाऽपेयपानादिकर्तृत्वस्वरूपमवगन्तव्यम् । धर्मार्थितायाञ्च वन्दनादिकार्येऽविध्ययतनादिकर्तृत्वस्वरूपमवसेयम् । न चागमनिषिद्धका-र्याऽकरणदशायामव्याप्तिरिति शङ्कनीयम्, अप्रतिहताप्रत्याख्यातपापकर्मत्वेन मिथ्यात्वाद्यनुगतत्वेन चावसरापेक्षिवधकदृष्टान्तेन तदानी-

હોવાથી સામેની વ્યક્તિના આચારમા પણ વિધિ વગેરેની તપાસ કરશે બાહ્ય સદાચારની જેટલી સૂક્ષ્મતા સામેની વ્યક્તિમા ઉપલબ્ધ થાય તેમ તેના પ્રત્યે મધ્યમબુદ્ધિ ધર્મપરીક્ષકનો આદર-બહુમાનભાવ વધતો જાય મતલબ કે આચાર કે આચારની સૂક્ષ્મતા એ મધ્યમબુદ્ધિ ધર્મપરીક્ષક માટે ધર્મને માપવાનુ થર્મોમીટર બને છે જ્યારે પડિત જીવની પાસે વિશિષ્ટ પ્રકારની વિકસિત વિવેકદ્રષ્ટિ હોવાના લીધે અર્થાત્ તે સિન્દ્રાતના ઐદપર્યાર્થ સુધી દૃષ્ટિ દોડાવવાને શક્તિમાન્ હોવાના કારણે તે સામેની વ્યક્તિમા બાહ્ય વેશ કે વ્યવસ્થિત બાહ્ય સદાચાર દેખવા માત્રથી બીજો કશોય વિશેષ વિચારવિમર્શ કર્યા વિના તેને તાત્ત્વિક ધર્મી માની લેવાની ઉતાવળ નહિ કરે તે સામેની વ્યક્તિ જે ધર્મશાસ્ત્રને પ્રમાણભૂત માને છે તેના સિન્દ્રાતના રહસ્યાર્થોને-પરમાર્થોને દરેક રીતે સમજવા માટે કમર કસશે પડિતની દ્રષ્ટિમા કેવલ બાહ્ય વેશ કે બાહ્ય સદાચારમાત્ર ધર્મ નથી પરતુ ત્રિકાલઅબાધિત સૈદ્ધાતિક તારક તત્ત્વ એ જ ધર્મ છે અને જેણે તેને સારી રીતે આત્મસાત્ કરેલ છે તે જ વાસ્તવમા ધર્મી છે બાહ્ય આડબર-ટાટોપ કે ધામધૂમનો ધર્મની સાથે સાક્ષાત્ સબધ જોડવાની ગભીર ભૂલ વિશિષ્ટ વિકસિત વિવેકદ્રષ્ટિસપન્ન ધર્મપરીક્ષક કદાપિ કરી ના શકે મતલબ કે પડિતની દ્રષ્ટિએ ધર્મની પારાશીશી અબાધિત સૈદ્ધાતિક તારક તત્ત્વો જ છે તેની જીવત વિશુદ્ધ પરિણતિ એ જ ધર્મ છે તથા તેના સ્વામી બનેલ જીવો એ જ ધર્મી છે બાહ્ય ક્રિયામા ધર્મ સમાયેલ નથી પરતુ તે આગમસપાદિત તાત્ત્વિક આત્મપરિણતિમા રહેલો છે, છૂપાયેલો છે તેને શોધી કાઢવો તે જ પડિતની ધર્મપરીક્ષા છે 'જેવી દ્રષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ' એ ન્યાયથી બાલ, મધ્યમ અને પડિત જીવની દ્રષ્ટિ = રુચિ અલગ અલગ હોવાથી તેઓની ધર્મસૃષ્ટિમા = ધર્મશોધનપ્રક્રિયામા ભેદભાવ નર્જાય છે અતરગ હેતુ બદલાતા બાહ્ય સમીકરણો પણ બદલાઈ જવા સ્વાભાવિક છે [૧/૨]

શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી આચાર દ્વારા બાલાદિ ધર્મપરીક્ષકોનુ સ્વરૂપ બતાવતા કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> :- પ્રસ્તુતમા તત્ત્વમાર્ગને વિશે અશુભ આરભવાળો બાલ જીવ, જ્યારે મધ્યમઆચારસપન્ન મધ્યમબુદ્ધિ જાણવો પડિત તો [તેને] જાણવો કે જે માર્ગાનુસારી હોય [૧/૩]

<u>ટીકાર્થ</u> :- [આગમમા તે તે ભૂમિકાની અપેક્ષાએ] નિષિદ્ધ કાર્યને કરનાર પ્રસ્તુતમા મોક્ષમાર્ગને વિશે નિયમા બાલ જીવ જાણવો

मध्यमबुद्धिस्तु गुरुलाघवज्ञानसाध्यकार्यानाचरण-सूत्रदृष्टमात्रकार्याऽऽचरणाभ्यां **मध्यमाचारः । ज्ञेय इह** = प्रक्रमे **तत्त्वमार्गे** = मोक्षाध्वनि, **बुधस्तु** स एव **यो मार्गानुसारी** = ज्ञानादित्रयानुसारी ॥१/३॥

कल्याणकन्दली

मपि निषिद्धकार्यकरणस्वभावस्याऽव्याहतत्वात् । इत्थमेव 'सूत्रकृताङ्गद्वितीयश्रुतस्कन्धादावेकेन्द्रियादीनां कर्मबन्धकत्वोक्तिः सङ्गच्छते ।

वस्तुतस्तु प्रकृते 'निषिद्धकार्यकारी निश्चितं बालो ज्ञेयः' इत्येवान्वयोऽभिप्रेतः, न तु 'निश्चितं निषिद्धकार्यकारी बालो ज्ञेयः' इत्यन्वयः । ततश्च काकतालीयन्यायेन कदाचिद्विहितकार्यकरणेऽपि न तस्मिन्नव्याप्तिः, निषिद्धकार्यकरणयोग्यत्वस्य तदानीमपि निरपायत्वात् । अत एव तस्यैव कालान्तरे विशिष्टविवेकसम्प्राप्तौ न बालत्वापत्तिः, तदानीं निरुक्तयोग्यत्वप्रच्यवात् । निषिद्धकार्यकरणमप्याभोगेनैव ज्ञेयम् । ततो नानाभोग-सहसाकारादिना निषिद्धकार्यकारिणि बुधेऽतिव्याप्तिः । निषिद्धत्वमपि तत्तद्भूमिकापेक्षयाऽवगन्तव्यम् । अनेन चैत्यनिर्मापणादौ स्वयमुद्यतस्य मुनेरपि बालत्वमुपदर्शितम्, अनधिकृतप्रवृत्तिपरायणत्वात्, गृहस्थस्यैव तत्कर्तव्यतोक्तेः । तदुक्तं मूलकारैरेव पञ्चाशके —> अकसिणपवत्तगाणं विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो <— [पञ्चा ६/४२] इति । यथा चैतत्तत्त्वं तथा षष्ठे षोडशके स्पष्टीभविष्यति । अधुना मोत्कण्ठीभव । धम्मपदाभिधाने बौद्धग्रन्थेऽपि —> चरन्ति बाला दुम्मेधा अमित्तेनेव अत्तना । करोन्ता पापकं कम्मं यं होति कटुकप्फलं ॥ <— [५/७] इत्युक्तमत्रानुसन्धेयम् ।

मध्यमबुद्धिस्तु गुरुलाघवज्ञानसाध्यकार्यानाचरण-सूत्रदृष्टमात्रकार्याचरणाभ्यां मध्यमाचारः इति । विधि-यतनादिपरिकलितौत्सर्गिकोत्कृष्टाचारस्यापि बलवदपवादस्थाने प्रयोगे मध्यमत्वमिति भावः । श्रेणिककथानकप्रसिद्धवेश्यान्वितत्रिलोचनालयवर्त्तिसाधुवेशरजोहरणादिज्वालनप्रवृत्त-वाचयमवरेण्यवत् विशिष्टतरविकसितविवेकदृष्टिमात्रोपधेयकर्तव्यसम्पादनेऽस्य प्रत्यलत्वं नास्ति, किंकर्तव्यमूढतयैवाभिभूतत्वमस्य तथाविधावस्थायां स्यात् । न हि गौरव-लाघवमविदुषः प्रावचनिककार्यकारित्वं सम्पनीपद्यते । अत एव बाह्यचरण-करणोद्यतत्वेऽपि निश्चयतो नैवास्य जिनशासनप्रवेशोऽपि सम्मतः । तदुक्तं **सम्मतितर्के श्रीसिद्धसेनदिवाकरेण** —> चरणकरणप्पहाणा ससमय-परसमयमुक्कवावारा । चरणकरणस्स सारं णिच्छयसुद्धं न याणंति ॥ <— [स.त.का-३/का ६७] इति । तद्भक्तिमात्रेण श्रद्धानुसारितया द्रव्यसम्यग्दृष्टिस्तु स्यात् । अनेन मतिमता गौरव-लाघवज्ञानप्राप्त्युद्यमः कर्तव्य इति दर्शितम् । धर्मरत्नप्रकरणेऽपि श्रावकस्य दीर्घदर्शित्वगुणवर्णने —> आढवइ दीहदंसी सयलं परिणामसुंदरं कज्जं । बहुलाभमप्पकेसं सलाहणिज्जं बहुजणाणं ॥<— [२२] इत्युक्तम् । एतावता गुरुलाघवचिन्तयैवाऽनुबन्धप्रधानमनुष्ठानमभिहितम् । तदुक्तं **योगबिन्दौ** —> एतद्व्युदग्रफलदं गुरुलाघवचिन्तया । अतः प्रवृत्तिः सर्वैव सदैव हि महोदया ॥२२०॥ <— इति । अन्यत्रापि —> अण्णेण बहुमेसज्जा, एय पडियलक्खणं । सव्वासु पडिमेवासु, एयं अट्ठपयं विऊ ॥<— [व्यवहारभाष्यवृत्तौ द्वितीयोद्देशे उद्धृता] इत्युक्तम् । अत एव सम्मतितर्काद्यध्ययनादावविशोधिकोटिदोषदुष्टपिण्डोपभोगादेरपि गत्यन्तरविरहेऽनुज्ञा संयमिनामुपदर्शिता । तदुक्तं **निशीथपीठिकाचूर्णौ** —> दंसणपभावगाणि सत्थाणि **सिद्धिविणिच्छय-सम्मतिमादि** गेण्हंतो असंथरमाणो जं अकप्पियं पडिसेवति जयणाए, तत्थ सो सुद्धो अपायच्छित्ती भवतीत्यर्थः <— [गा ४८६ पृ १६२] । आय-व्ययतुलनातत्परवणिग्जनदृष्टान्तमपि समये सुप्रसिद्धमेतद्बोधनाय । तदुक्तं **निशीथभाष्योपदेशमालादौ** —> तम्हा सव्वाणुन्ना सव्वनिसेहो य पवयणे नत्थि । आयं वयं तुलिज्जा, लाहाकंखीव्व वाणियओ ॥ <—[२०६७/३९२]। एतदनुवादरूपेणैव टीकाकृताऽपि **मार्गद्वात्रिंशिकायां** —> निषेधः सर्वथा नास्ति विधिर्वा सर्वथागमे । आयं व्ययञ्च तुलयेल्लाभाकाङ्क्षी वणिग्यथा ॥ <— [३/५] इत्युक्तम् । **शिवभूत्यादेस्तु** —> आरभइ किर असक्कमवि किंचि, सिवभूइव्व न एसो सम्मारभो महामोहो <— [११९] इति **धर्मरत्नप्रकरणवचनात्** अशक्यनिषिद्धकार्यकारित्वेन मोहोदयापेक्षया बालत्वमेव, न तु सूत्रदृष्टमात्रकार्याऽऽचरणेन मध्यमबुद्धित्वम्, बहुतरव्ययाविनाभाविनः सूत्रदृष्टमात्रकार्यस्य मध्यमबुद्धिकर्तृकाऽऽचारगोचरत्वेनाऽनभिमतत्वात्, तादृग्व्ययस्य मध्यमविवेकदृष्टिविषयतया तज्ज्ञाने तदाचरणाऽयोगादिति विभावनीयं पर्युपासितगुरुकुलैः ।

ज्ञेय इति पदमन्त्यदीपकन्यायेनाग्रेऽप्युभयत्र योज्यम् । एवमेव **'तत्त्वमार्गे = मोक्षाध्वनि'** इत्यपि तेनैव न्यायेनाग्रे उभयत्रान्वेयम् । ततश्चातिवयोवृद्धस्याऽपि विवेकविज्ञानविकलस्य बालत्वं अल्पवयस्कस्यापि **वज्रस्वाम्यादे**र्विशिष्टतरविवेकविज्ञानान्विततया बुधत्वं न दुर्घटम् । **मार्गानुसारी = ज्ञानादित्रयानुसारी** = स्वभूमिकोचिततत्तत्सम्यग्ज्ञान-दर्शन-चारित्रत्रितयलक्षण-

મધ્યમબુદ્ધિ તેને જાણવો કે જેના આચાર મધ્યમ કક્ષાના છે. મધ્યમબુદ્ધિના આચારની મધ્યમકક્ષા બતાવવાનો મતલબ એ છે કે ગૌરવ-લાઘવજ્ઞાનથી અર્થાત્ લાભ-નુકશાનના વિચારથી સાધી શકાય તેવા કાર્યનુ આચરણ-અમલ કરવા માટે મધ્યમબુદ્ધિ અસમર્થ છે. તે તો આગમમા જે બતાવ્યુ હોય તે જ કાર્યનો અમલ કરશે. માટે મોક્ષમાર્ગને વિશે મધ્યમ આચારવાળા એવા તેને મધ્યમબુદ્ધિ તરીકે જાણવો.

१. दृश्यतां सूत्रकृताङ्ग-द्वितीयश्रुतस्कन्ध-चतुर्थाध्ययनम् ।

कल्याणकन्दली

मोक्षमार्गानुयायी । न चैव चरण-करणोद्यते बालादावतिव्याप्तिरिति पुनरपि शङ्कनीयम्, गुरुलाघवविज्ञानसहकृत-ज्ञानादित्रिकानुगामित्वस्यैव बुधलक्षणत्वेनाभिमतत्वात्, व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्ते. । यथावस्थितप्रवचनपरिणतावस्थायामुत्सर्गस्थाने विधियतनादिसमाकलितोत्सर्गप्रयोक्तृत्वमपवादस्थाने च स्वशक्त्यनिगूहनेनाऽपवादप्रयोक्तृत्वमेव ज्ञानादित्रयानुसारित्वमिति यावत् तात्पर्यम् । तेन यथावस्थितोत्सर्गापवादौ प्रयुञ्जानस्य गीतार्थनिश्रितस्याऽगीतार्थस्य न मुख्य बुधत्वमापद्यते, तदीयज्ञानादित्रयानुसारित्वस्यान्यौपाधिकत्वात्, द्रव्यत एव च तेषा 'भगवतैवमुक्तमि'ति जिनवचनरुचिस्वभावत्वेन सम्यग्दृष्टित्वात् । तदुक्त **श्रीसिद्धसेनदिवाकरेण सम्मतितर्के** --> नियमेण सद्दहतो छक्काये भावओ ण सद्दहइ । हदी अपज्जवेसु वि सद्दहणा होइ अविभत्ता ॥ <-- [स त ३/२८] इति निश्चयनयापेक्षयाऽवगन्तव्यम् । अत एव 'अत्तहिअपरहियाण अत्तहिअ चेव कायव्व [महानि वज्रार्यदृष्टान्ते] इति **महानिशीथ**वचनमनुसन्धायाऽविकलदशपूर्वधरस्याऽनिष्पादितगणचिन्तकस्य वा साधिकनवपूर्वविदो जिनकल्पग्रहणेऽपि विराधकत्व समयप्रसिद्धम्, विहितस्वकर्तव्यपराङ्मुखत्वात्, --> 'जो जेण गुणेणाऽहिओ जेण विणा वा न सिज्झए ज तु । सो तेण तम्मि कज्जे सव्वत्थाम न हावेइ ॥ <-- [१७१८] इति **वृहत्कल्पभाष्या**दिवचनातिक्रमाच्च । अत एव **श्रीभद्रबाहुस्वामि-विष्णुकुमारादिभि**रप्यन्याऽसाध्य-स्वमात्रसाध्य-सङ्घकार्यादौ स्वकीयाऽऽराधनाऽऽग्रहः सन्त्यक्त. । वस्तुतस्तु तथाविधपरार्थसम्पादने विशिष्टतर'स्वोपकार. सम्पनीपद्यत एव । अत एव **व्याख्याप्रज्ञप्तौ** --> आयरिय-उवज्झाए ण भते ! सविसयसि गण अगिलाए सगिण्हमाणे अगिलाए उवगिण्हमाणे कतिहि भवग्गहणेहि सिज्झति जाव अत करेति ? गोयमा ! अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेण सिज्झति, अत्थेगइए दोच्चेण भवग्गहणेण सिज्झति तच्च पुण भवग्गहण णातिक्कमति <-- [५/६/२११- पृ.२३१] इत्युक्तम् । तदुक्त टीकाकृताऽपि **उपदेशरहस्यवृत्तौ** --> परोपकारस्य स्वोपकारानुबन्धप्रधानत्वात् <-- [उ रह गा १९५] इति । इत्थञ्च

પ્રસ્તુત મોક્ષમાર્ગને વિશે પડિત તો તેને જ જાણવો કે જે સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપી મોક્ષમાર્ગને અનુસરવાવાળો હોય [૧/૩]

વિશેષાર્થ :- બાલ જીવ વિવેકશૂન્ય હોવાના લીધે અને મોહગ્રસ્ત હોવાના લીધે જે જે કાર્યનો આગમમા નિષેધ કરેલ હોય તે તે કાર્યો કરે છે જેમ કે પરસ્ત્રીગમન, મદ્યપાન આદિ કદાચ બાલ જીવ ધર્મની અભિલાષાવાળો થાય તો પણ તે ધર્મની ક્રિયામા નિષિદ્ધ અવિધિ, અયતના વગેરેને કરતો રહે છે તેનાથી પાછા વળવાનો પરિણામ તેનામા જાગતો નથી તેમ જ પોતે જે ભૂમિકામા રહેલો છે તે ભૂમિકાની અપેક્ષાએ જે કાર્યો કરવાનો શાસ્ત્રમા સદતર નિષેધ કર્યો હોય, તેવા કાર્ય પણ બાલ જીવ વિના સકોચે કરતો હોય છે જેમ કે સામાયિકમા પરમાત્માની કેશરપૂજા કરવી, સાધુ બન્યા પછી સ્વય દેરાસર બનાવવા પ્રયત્નશીલ રહેવુ વગેરે કાર્ય કરનાર શાસ્ત્રકારની પરિભાષામા બાલ જીવ જાણવા

મધ્યમબુદ્ધિની ઓળખાણ

મધ્યમબુદ્ધિની પાસે અલ્પવિકસિત વિવેકદ્રષ્ટિ હોવાના લીધે લાભ-નુકશાનની વિચારણા કરીને અપવાદના સ્થાનમા આપવાદિક પ્રવૃત્તિ કરવાનુ સામર્થ્ય નથી આગાઢ અપવાદના સ્થાનમા પણ ઉત્સર્ગને વળગી રહેવુ- તે મધ્યમબુદ્ધિના આચારની મધ્યમકક્ષા છે સાધુ ભગવત વિહાર કરીને આવ્યા હોય, શ્રમિત હોય, ઉપાશ્રયની આસપાસ ભક્તિવાળા ઘર હોય, છતા સુપાત્રદાનનો લાભ મેળવવા પોતાના અતિદૂરસ્થ ઘરે સાધુ ભગવતને આગ્રહપૂર્વક લઈ જઈને ગોચરી વહોરાવવી, ગ્લાન સાધુ ભગવતને મીઠાઈ વગેરે ઉત્તમ દ્રવ્ય વહોરાવવાનો આગ્રહ રાખવો, પર્યુષણના દિવસોમા પરિવારમા બધા માદા હોય અને તેમની સેવા-ભક્તિ કરવાનો અવસર હોય ત્યારે સ્વય અઠ્ઠાઈ સહિત ચોસઠ પહોરી પૌષધ લઈને ઉપાશ્રયમા બેસી જાય વગેરે મધ્યમ આચારના દ્રષ્ટાતો છે વિધિ, યતના વગેરેથી યુક્ત એવો પણ ઔત્સર્ગિક આચાર જે બળવાન અપવાદના સ્થાનમા આવે તો તે મધ્યમાચાર બની જાય છે, ભલે તે સ્વસ્થાનમા ઉત્કૃષ્ટ કહેવાતો હોય તથા બે ઉત્સર્ગ ક્રિયામાથી એક જ ક્રિયા જે સમયે થઈ શકતી હોય તે સમયે લાભાનુલાભવિષયક વિશિષ્ટ વિવેકદ્દષ્ટિ ન હોવાથી થતી ઔત્સર્ગિક ક્રિયા પણ મધ્યમ આચાર બને દા ત જિનવાણીશ્રવણના સમયે જ અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરવી

પંડિત જીવને જાણી લો

પડિત = માર્ગાનુસારી = જ્ઞાનાદિત્રિતયાનુસારી અર્થાત્ પ્રધાન દ્રવ્યાજ્ઞાસ્વરૂપ તે તે કક્ષાએ જ્ઞાનાદિત્રિતયને અનુસરનાર આવા પ્રકારના પડિતપણાનો સભવ પ્રાય વિશુદ્ધ અપુનર્બધક અવસ્થાથી શરૂ થાય ૪-૫ ગુણઠાણે મોટા ભાગના જીવોને હોય તથા ૬-૭ ગુણસ્થાનકે આવ-જાવ કરી રહેલા મહામુનિઓમા નિયમા હોય આગમોક્ત રીતે ઉત્સર્ગસ્થાનમા વિધિ, યતના આદિથી યુક્ત ઉત્સર્ગાચાર અને અપવાદના સ્થાનમા પોતાની શક્તિ છૂપાવ્યા વિના આવશ્યક આપવાદિક પ્રવૃત્તિ દ્વારા રત્નત્રયની આરાધના કરનાર પરિણત [અતિપરિણત કે અપરિણત નહિ] જીવને જ વાસ્તવમા પડિત જીવ જાણવો ગ્લાન સાધુની સેવાના અવસરે પોતાના સ્વાધ્યાયને ગૌણ કરવો, પર્યુષણા વગેરેમા સઘની આરાધનામા સહાય કરવા માટે પોતાની અઠ્ઠમની આરાધના આગળ-પાછળ કરવી, બીજાને વિશિષ્ટ પ્રકારના ગ્રથો ભણાવવાનો અવસર હોય ત્યારે પોતાના સ્વાધ્યાય-તપ-જપ વગેરે યોગોને ગૌણ કરવા, સ્વય વિશિષ્ટ પ્રકારના દુર્લભગ્રથાધ્યયન અવસરે ઉત્કૃષ્ટ તપ વગેરે યોગોને ગૌણ કરવા, પોતાના આશ્રિત વર્ગને તાત્ત્વિક માર્ગબોધ કરવાની પ્રવૃત્તિને મુખ્ય રાખી અવાર નવાર થતા મહોત્સવ પ્રસગો વગેરેને ગૌણ કરવા, પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિનુ પાલન

बाह्यलिङ्गप्राधान्यदर्शिनो बालत्वे हेतुमाह —> 'बाह्यमि'त्यादि ।

बाह्यं लिङ्गमसारं तत्प्रतिबद्धा न धर्मनिष्पत्तिः । धारयति कार्यवशतो यस्माच्च विडम्बकोऽप्येतत् ॥१/४॥

बाह्यं = बहिर्दृश्यं लिङ्गं = वेशादिचिह्नं, असारं = अफलं, यतः तत्प्रतिबद्धा = तदविनाभाविनी धर्मनिष्पत्तिः न अस्ति । यस्माच्च कार्यवशतः = स्वप्रयोजनाभिलाषात् विडम्बकोऽपि एतत् = लिङ्गं धारयति ।

कल्याणकन्दली

तथाविधगहनविषयाऽव्यापनादिकुशलस्याऽसहिष्णो नमस्कारसहितादिकरणेऽपि मोक्षमार्गानुसारित्वमनाविलमेव, अन्याऽसाध्यविशिष्टतरविहितपरार्थसाधकत्वस्य गत्यन्तरेणाऽनुपपत्तेरित्यादिकमूहनीयमत्रागमानुसारेण ।

यत्तु महाभारते —> पठकाः पाठकाश्चैव ये चान्ये शास्त्रचिन्तकाः । सर्वे व्यसनिनो मूर्खा यः क्रियावान् स पण्डितः ॥ <— [वनपर्व-३१३/११०] इत्युक्तं तत्र क्रियापदेन ज्ञानादिनयानुसारिक्रियाऽवगन्तव्येति नातिव्याप्तिः । एतेन —> अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठा ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः । धारिभ्यो ज्ञानिनः श्रेष्ठा ज्ञानिभ्यो व्यवसायिनः ॥ <— [१२/१०३] इति मनुस्मृतिवचनमपि व्याख्यातम् । —> लोभ-शोक-भय-क्रोध-मानवेगान् विधारयेत् । नर्लज्ज्येर्ष्यातिरागाणामभिध्यायाश्च बुद्धिमान् ॥ <— [७/२७] इति चरकसंहितावचनमपि प्रकृतपण्डितलक्षणसूचकम् । —> कण्हं धम्मं विप्पहाय सुक्कं भावेथ पण्डितो <— [६/१०] इति धम्मपदवचनमप्यत्रानुसन्धेयम् । द्वितीयकारिकाया नानाविध-धर्मपर्येषणलक्षणव्यापारद्वारा बालादीनां स्वरूपमुक्तम्, इह चाचारद्वारेति न पौनरुक्त्यमविशेषो वाऽनयोरिति ध्येयम् ॥१/३॥

धर्मतया धर्मसाधनतया वा बाह्यलिङ्गप्राधान्यदर्शिनो बालत्वे हेतुमाह-बाह्यमिति । मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> बाह्यं लिङ्गं असारं, [यतः] तत्प्रतिबद्धा न धर्मनिष्पत्तिः, यस्माच्च विडम्बकोऽपि कार्यवशतः एतत् धारयति ॥१/४॥ असारं = अफलं, मोक्षौपयिकफलापेक्षयेदमवगन्तव्यम् । ततश्च धन-यश:प्रभृत्यपेक्षया बाह्यवेशादेः सफलत्वेऽपि न क्षतिः । तत्प्रतिबद्धा = तदविनाभाविनी = बाह्यलिङ्गस्य व्यापकीभूतेत्यर्थः बहुव्रीहिसमासादवसेयः । तदुक्तं लिङ्गप्राभृते कुन्दकुन्दस्वामिना —> धम्मेण होइ लिंगं, ण लिंगमित्तेण धम्मसंपत्ती <— [२] । तदुक्तं मनुस्मृतौ अपि —> न लिङ्गं धर्मकारणम् <— [६/६६] इति । कश्चित् कदाचित् मेतार्यघातकगृहीतसाधुलिङ्गस्वर्णकारादेरिव, मरणासन्नमन्त्रिसमाधिदानहेतुक-गृहीतयतिलिङ्गवरण्ठादेरिव वा पश्चात् सम्यक्परिणामाधानसम्भवेऽपि सर्वत्र तादृशो नियमो नास्ति, विनयरत्नादौ व्यभिचारादिति भावः । विडम्बकोऽपि = नटवण्ठादिरपि, सभ्यजनमनोरञ्जनाय लिङ्गं धारयति । न च तत्र साधुता समस्ति । तदुक्तं व्यवहारसूत्रभाष्ये —> वेसकरणं पमाणं न होई <— [२/३०९] । एवमेव पार्श्वस्थादावपि दृष्टव्यम् । यथोक्तं उपदेशमालायां —> दगपाणं पुप्फफलं अणेसणिज्जं गिहत्थकिच्चाइं । अजया पडिसेवंति जइवेसविडंबगा नवरं ॥३४९॥ <— आत्मदर्शनविरहस्येतद्विजृम्भितत्वात्तदीयवेशस्याऽकिञ्चित्करत्वमेव । तदुक्तं मोक्षप्राभृते कुन्दकुन्दस्वामिना —> बाहिरसंगविमुक्को णवि मुक्को मिच्छभावणिग्गंथो । किं तस्स ठाणमउणं ण वि जाणदि अप्पसमभावं ॥९७॥ <— इति । तद्दर्शनोपदेशश्रवणादिना परस्य कथञ्चिल्लाभेऽपि तस्य गुणशून्यत्वात् । तदुक्तं उपदेशमालायामेव —> पढइ नडो वेरग्गं, निव्विज्जिज्जा य बहुजणो जेण । पढिऊण तं तह सढो, जालेण जलं समोअरइ ॥४७४॥ आत्मावबोधकुलकेऽपि —> अप्पाणमबोहंता परं विबोहंति केइ तेवि जडा । भण परियणमि छुहिए सत्तागारेण किं कज्जं ॥३८॥ <— इत्युक्तम् । अत एवोक्तं उत्तराध्ययनसूत्रे —> न वि मुंडिएण समणो न ओंकारेण बंभणो । न मुणी रण्णवासेणं, कुसचीरेण न तावसो ॥<— [उत्त २५/३०] इति । —> न मुण्डकेन समणो अब्बतो अलिकं भणं ।

કરતી વખતે તેના નિમિત્તે કોઈ દુર્લભબોધિ બની ન જાય તેનુ પ્રધાન લક્ષ્ય રાખવુ, શાસનવિરાધનાના ભોગે સંયમચર્યાને પ્રધાન ન બનાવવી, લોકમર્યાદા-શાસ્ત્રીયવ્યવહાર-સ્વશક્તિ-દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ વગેરેનો વિચાર કરીને ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરવી. આવા આચાર દ્વારા રત્નત્રયના આરાધક એવા માર્ગસ્થ ક્ષયોપશમવાળા જીવને પંડિત જીવ જાણવો [૧/૩]

ધર્મના માપદંડ તરીકે અથવા ધર્મસાધનરૂપે બાહ્ય વેશને પ્રધાનતયા જોનાર જીવને શા માટે બાલ જાણવો ? તે બાબતમા મૂલકારશ્રી હેતુ બતાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - [કેવલ] બાહ્ય વેશ અસાર છે, કારણ કે ધર્મનિષ્પત્તિ તેને બંધાયેલી નથી. કેમ કે વિડંબક [નટ] પણ કાર્યવશ બાહ્ય વેશને ધારણ કરે છે [૧/૪]

❀ કેવળ બાહ્ય વેશ અસાર ❀

<u>ટીકાર્થ</u> :- બહારથી દેખી શકાય તેવા વેશ વગેરે બાહ્ય ચિહ્ન નિષ્ફળ છે, કારણ કે ધર્મની નિષ્પત્તિ તેની અવિનાભાવી = વ્યાપક નથી. અર્થાત્ જ્યા જ્યા બાહ્ય સાધુવેશ હોય ત્યા ત્યા અવશ્ય તાત્ત્વિક ધર્મની ઉત્પત્તિ થયેલી જ હોય- એવો નિયમ નથી. કેમ કે પોતાના ધનપ્રાપ્તિ વગેરે પ્રયોજનને સિદ્ધ કરવાની ઈચ્છાથી નટ, બહુરૂપી વગેરે પણ બાહ્ય લિંગ-સાધુવેશ વગેરે

ततो न तद्धारयितु प्रणन्तु वा 'फलदमित्युभयथाऽप्यसारमित्यर्थ ॥१/४॥

त्यागलक्षणत्वादिद शोभन भविष्यती त्याशङ्क्याह --> '**बाह्ये**'त्यादि ।

बाह्यग्रन्थत्यागान्न चारु, नन्वत्र तदितरस्यापि । कञ्चुकमात्रत्यागान्न हि भुजगो निर्विषो भवति ॥१/५॥

बाह्यग्रन्थस्य = धनधान्यादे त्यागात् **न चारु** = शोभन, बाह्यलिङ्ग गुणशून्य **ननु** = निश्चित, **अत्र** लोके

कल्याणकन्दली

इच्छालोभसमापन्नो समणो कि भविस्सति ?॥ <-- [१९/९] इति **धम्मपद**वचनमप्यत्रानुस्मर्तव्यम् । परिषहोपसर्गभीरोर्न वेषमात्रादपवर्गोऽस्ति । तदुक्त **मुनिसुन्दरसूरिभिः अध्यात्मकल्पद्रुमे** --> परिषहान्नो सहसे न चोपसर्गान्न शीलाङ्गधरोऽपि चासि । तन्मोक्ष्यमाणोऽपि भवाब्धिपार, मुने ! कथ यास्यसि वेषमात्रात् ?॥ आजीविकार्थमिह यद्यतिवेषमेष, धत्से चरित्रममल न तु कष्टभीरु' । तद्वेत्सि कि न न बिभेति जगज्जिघृक्षुर्मृत्यु' कुतोऽपि नरकश्च न वेषमात्रात् ॥ <-- [अ क.१३/४-५] इत्यादि । **सुगमार्थकल्पनावृत्तिकारमते** बाह्यलिङ्गाऽसारत्वे धर्मनिष्पत्त्यव्याप्यत्वस्य विडम्बकगृहीतत्वस्य च स्वातन्त्र्येण हेतुत्वम् । **योगदीपिका**कृन्मते च बाह्यलिङ्गाऽसारताया धर्मनिष्पत्त्यव्याप्यत्वस्यैव हेतुत्वम् तस्य तात्त्विकधर्मानुपधायकत्वे च विडम्बकग्राह्यत्वस्य हेतुत्वमिति विशेषः । **न तत्** = बाह्यलिङ्ग **धारयितुः** = स्वाश्रयस्य **प्रणन्तुः वा** = स्वप्रणामकारिणो वा **फलद** = सद्धर्मयोगक्षेमवृद्धिलक्षणफलदायि **इति** हेतोः **उभयथाऽपि** = बाह्यलिङ्गधारकस्य तत्प्रणामकारकस्याऽप्यपेक्षया **असार** = धर्मनिष्पत्तिलक्षणसारशून्यम् । इदश्चोपलक्षण कदाचिदुभयोरपि विपरीतफलप्राप्ते. । द्रव्यलिङ्गिनि बह्वारम्भादिदर्शनोत्तरमपि साधुत्वबुद्ध्या प्रणन्तुः कर्मबन्धकत्वोक्तेरावश्यकनिर्युक्त्यादौ व्यक्तत्वात् । तदुक्त तत्र --> जह वेलबग-लिग जाणतस्स णमओ हवइ दोसो । णिद्धसमिय णाऊण वदमाणे धुवो दोसो ॥ <-- [आ नि ११४९] इति दिक् ॥१/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयश्चैवम् --> ननु बाह्यग्रन्थत्यागात् तत् न चारु, [यतःतत्] इतरस्यापि अत्र भवति । न हि कञ्चुकमात्रत्यागात् भुजगो निर्विषो भवति ॥१/५॥ **निश्चित न चारु = शोभन** इत्यत्र विशेषणमुखेन हेतुमावेदयति - **बाह्यलिङ्ग** स्वरूपतो **गुणशून्यमिति** । तस्य स्वरूपतो दुष्टत्वे त्वशोभनमित्युक्त स्यात् । स्वरूपतो गुणवत्त्वे च चार्विति वक्तव्य स्यात् । पर तदुभयविरहात् 'न शोभनमि'त्येवोक्ति. । **न च** विनिगमनाविरहान्नाऽशोभनमित्यपि वाच्य स्यादिति **वाच्यम्**, आशङ्कितस्यैवाऽनभिमतस्य व्यवच्छेदात्, लोके तस्याऽशोभनत्वेनाऽप्रसिद्धेः । **एतेन** बाह्यलिङ्ग चार्वेव, बाह्यग्रन्थत्यागात्, सम्प्रतिपन्नवदिति **प्रत्युक्तम्**, केवल बाह्यलिङ्ग न चारु, गुणशून्यत्वात्, तथाविधषण्ठादिगृहीतलिङ्गवदित्यस्याऽपि मनीषितसाध्यसाधने बद्धकक्षत्वात् । यथोक्त **आवश्यकनिर्युक्तौ** --> लिग पमाण ? वदाहि उ निण्हए तुमे सव्वे ! <-- [ ] । न चैतावता सत्प्रतिपक्षमात्रत्वमेवेति शङ्कनीयम्, पार्श्वस्थादिसत्कबाह्यलिङ्ग न चारु, अन्येषा बोधिदुर्लभत्वादिनिमित्तत्वात् धर्मप्रतिपन्थित्वाद्वेत्यादिना पूर्वोक्तानुमाने व्यभिचाराच्छोभनत्वाभावसिद्धे. । तदुक्त **सूत्रकृताङ्गे** --> जे याऽबुद्धा महाभागा, वीरा असमत्तदसिणो । असुद्ध तेसि परक्कत, सफल होइ सव्वसो ॥ <-- [सूत्रकृ १/८/२२] इति । 'सह फलेन = कर्मबन्धेन वर्तते इति सफल' इत्येव व्याख्यात **श्रीशीलाङ्काचार्येण** तद्वृत्तौ । अत एव केवलस्य द्रव्यलिङ्गस्याऽशुद्धत्वसिद्धिरप्यनाविला । नैश्चयिकसम्यग्दर्शनादिकलिते एव तस्योपयोगित्व नमस्कार्यतादौ । तदुक्त टीकाकृताऽपि **अध्यात्ममतपरीक्षावृत्तौ** --> द्रव्यलिङ्ग हि तद्वति स्वत एव गुणवत्त्वप्रतिसन्धापकतया स्वसमानाधिकरणगुणवत्त्वप्रतिसन्धापकतया वा नमस्कर्तव्यतायामुपयोगि सत् तद्विषयकमुत्साहमाधायाऽध्यात्मशुद्ध्यै प्रभविष्णु, न तु प्रतिमादिवत्तटस्थतयैव स्वसदृशस्मारकतया । तथा च द्रव्यलिङ्ग सावद्यस्वाश्रयविषयकोत्साहाधायकतया

धारण करे छे [साधुवेश धारण करवा छता तेनी पासे तात्त्विक धर्म नथी रहेतो] माटे तेवा केवल बाह्य वेशने धारण करनारने के तेने प्रणाम करनारने बेमाथी कोईने पण फल नथी माटे बाह्य वेश लेनार अने नमनार बन्नेनी अपेक्षाए बाह्य वेश धर्मनिष्पत्तिनी दृष्टिए निष्फळ छे [१/४]

विशेषार्थ .- केवळ बाह्य लिगने = वेशने धारण करवाथी ज तात्त्विक धर्म उत्पन्न थई नथी जतो. नट, बहुरुपी वगेरे पण पैसा, यश, कीर्ति वगेरे माटे सन्यासीना वेशने धारण करीने सन्यासी जेवो आबेहुब हावभाव करे तेटला मात्रथी ते वदनीय बनी जता नथी बाह्य वेशने ज धर्मसाधनरूपे प्रधानताथी जोनार बाल जीव ज कहेवाय [१/४]

अहीं एवी शका थाय के --> बाह्य साधुवेशने धारण करवो ए पण संसारत्यागस्वरूप होवाना लीधे सुदर बनशे माटे बाह्य लिगने असार कहेवु बराबर नथी <-- तो तेना समाधानमा मूलकारश्री फरमावे छे के —

गाथार्थ .- खरेखर बाह्य ग्रथिना त्यागना लीधे ते [बाह्य लिग] सुदर नथी, कारण के ते अन्यने [= पशु वगेरेने] पण अहीं होय [=सभवे] छे. काचळीना त्यागमात्रथी साप झेर विनानो थई नथी जतो [१/५]

❀ अंतरंग परिग्रह छोडो ❀

१ मुद्रितप्रतो 'फलमि'ति पाठ ।

तत् बाह्यग्रन्थाभावलक्षणं इतरस्य तिर्यगादे अपि सम्भवति । एतदेव प्रतिवस्तूपमया द्रढयति - कञ्चुकमात्रस्य = उपरिवर्त्तित्वङ्मात्रस्य त्यागात् न हि = नैव भुजगः = सर्पो निर्विषो भवति ॥१/५॥

कल्याणकन्दली

धर्मप्रतिपन्थि <— [अ.प.गाथा ५८ टीका] इति ।

वस्तुतस्तु स्वाश्रयवृत्तिचारित्रमोहक्षयोपशमादिजनकतया स्वाश्रयगतचारित्रमोहक्षयोपशमादिसम्पादयतयैवोपचारतो बाह्यलिङ्गस्याऽपि वन्द्यता सम्मता । तदुक्तं आवश्यकनिर्युक्तौ —> लिंगं जिणपन्नत्तं, एअं नमंतस्स निज्जरा विउला । जइवि गुणविप्पहीणं वंदइ अज्झत्थसोहीए ॥११३१॥ इति । —> दंसणनाणचरित्तं तवविणयं जत्थ जत्तियं पासे । जिणपन्नत्तं भत्तीइ पूअए तं तहिं भावं <— ॥[४५५३] इति बृहत्कल्पभाष्यवचनमप्यनुसन्धेयमत्र । यत्र स्वल्पोऽपि दर्शनादिगुणसद्भावो दृश्यते तत्र तावत्यैव भक्त्या तद्वन्दनादिना न तद्गतदोषानुमतिरिति भावः [उप.रहस्य १४८ वृ.]। निष्ठुरपार्श्वस्थ-यथाच्छन्दादिगृहीतलिङ्गस्य तु कर्मोदयजन्यत्वादेव नोपचारतोऽपि वन्दनीयता । भुजगस्य कञ्चुकत्यागवत्तस्य बाह्यग्रन्थित्यागस्याऽप्यौदयिकभावमात्रत्वादेव तत्र 'साधु' इति वचनं भावसाधुत्वबाधेनाऽपकृष्टसाधुविषयतया पर्यवस्यद् रूपमत्यं न तु स्थापनासत्यमिति सम्यगुपपादितमस्माभिः मोक्षरत्नाभिधानायां भाषारहस्यविवरणटीकायामित्यधिकं ततोऽवसेयम् [भा.रह. पृ.१०३-दिव्यदर्शनट्रस्टप्रकाशित] ।

बाह्यलिङ्गस्य गुणशून्यत्वसाधनार्थमुपक्रमते- अत्र लोके इति स्पष्टम् । प्रतिवस्तूपमया = प्रतिवस्तूपमालङ्कारेण, प्रत्येकं वस्तुनि = वाक्यार्थे साधारणधर्मस्य सतः शब्दभेदेनोपादीयमानत्वात् । तदुक्तं मम्मटेन काव्यप्रकाशे —> साधारणो धर्मः उपमेयवाक्ये उपमानवाक्ये च कथितपदस्य दुष्टतयाभिहितत्वात् शब्दभेदेन यत् उपादीयते सा वस्तुनः = वाक्यार्थस्योपमानत्वात् प्रतिवस्तूपमा <— [का.प्र.सू. १५४-का.१०१] इति । कञ्चुकमात्रस्येति । स्पष्टम् । यथोक्तं सज्जनचित्तवल्लभे मल्लिषेणेन —> किं वस्त्रत्यजनेन भो मुनिरसावेतावता जायते ? क्ष्वेडेन च्युतपन्नगो गतविषः किं जातवान् भूतले ॥ <— [ ] इति । न च तथापि ज्वालालिङ्गन-जलनिमज्जन-जटाधारण-केशमुण्डन-दिगम्बरत्व-भस्मावगुण्ठन-शीततापादिकष्टसहन-शास्त्रपाठोच्चार-ध्यानादिभिर्बाह्यलिङ्गस्य कुतो न चारुत्वमिति शङ्कनीयम्, भावशुद्धिविकलाया क्रियाया सत्फलत्वाऽयोगात् पश्वादावपि तदुपलब्धेः । तदुक्तं —> ज्वालाभिः शलभा जलैर्जलचरा स्फूर्जज्जटाभिर्वटाः, मौण्ड्यैरूरणका समस्तपशवो नाग्न्यैः खरा भस्मभिः । कष्टाङ्गीकरणैर्द्रुमाः शुकवराः पाठैर्बका ध्यानकैः, किं सिध्यन्ति न भावशुद्धिविकलाः स्युश्चेत् क्रियाः सत्फलाः ॥ <— इति । धम्मपदेऽपि —> न नग्गचरिया न जटा न पङ्का नाऽनासका थण्डिलसायिका वा । रजो च जल्लं उक्कटिकप्पधानं सोहिन्ति मच्चं अवितिण्णकखं ॥ <— [१०/१३] इत्युक्तम् । तदुक्तं नियमसारे कुन्दकुन्दस्वामिनाऽपि —> किं काहदि वणवासो कायकलेसो विचित्त उववासो । अज्झयण-मोणपहुदी, समतारहिअस्स समणस्स ॥ <— [१२४] इति । एतेन —> भस्मधारणादेव मुक्तिर्भवति <— [१/२] इति बृहज्जाबालोपनिषद्वचनं निराकृतम्, भावशुद्ध्या भस्मधारणादेरन्यथासिद्धत्वात् । प्रकृते —> मिच्छत्तं वेयतियं हासाई छक्कगं च नायव्वं । कोहाईणं चउक्कं चउदस अब्भितरा गंथा ॥ <— [प्र.सारो ७२१] इति प्रवचनसारोद्धारादिप्रतिपादितस्य मिथ्यात्व-वेदत्रिक-सम्परायचतुष्टय-हास्यादिषट्कलक्षणचतुर्दशाऽभ्यन्तरग्रन्थस्याऽत्यागे दृढजिहासाऽविषयत्वे वा —> वज्झो नवविहो णेओ धण-धन्न-खित्त-वत्थु-रुप्पाइ । सोवन्न-कुवियपरिमाण-दुपयचउप्पयमुहो वुत्तो ॥ [६/५०] —> इत्येवं सम्बोधप्रकरणोक्त-धन-धान्यादिनवविधबाह्यग्रन्थत्यागस्य त्यक्तकञ्चुकाऽत्यक्तहलाहलभुजङ्गमन्यायेन न प्राशस्त्यं, प्रत्युताऽन्येषां विपर्यासजनकत्वाद्दुष्टत्वमिति निष्कर्षः । तदुक्तं टीकाकृताऽपि ज्ञानसारे —> चित्तेऽन्तर्ग्रन्थगहने, बहिर्निर्ग्रन्थता वृथा । त्यागात् कञ्चुकमात्रस्य भुजगो न हि निर्विषः ॥ <— [परिग्रहाष्टक २५/४] इति । तथा अध्यात्मसारे —> विषयैः किं परित्यक्तैः जागर्ति ममता यदि । त्यागात्कञ्चुकमात्रस्य भुजगो नैव निर्विषः ॥ <— [अ.सा.८/२] इति कथितम् । टीकाकृता देशनाद्वात्रिंशिकायामपि —> गृहत्यागादिकं लिङ्गं बाह्यं शुद्धिं विना वृथा । न भेषजं विनाऽऽरोग्यं वैद्यवेषेण रोगिणः <— ॥२/७॥ इत्युक्तम् । तदुक्तं योगसारप्राभृतेऽपि —> प्रमादी त्यजति ग्रन्थं बाह्यं मुक्त्वाऽपि नान्तरम् । हित्वाऽपि कञ्चुकं सर्पो गरलं न हि मुञ्चति ॥ <— [८/३१] इति । तदुक्तमन्यत्रापि —> कसाया जस्स नो छिण्णा, जस्स

टीकार्थ :- धन, धान्य आदि नवविध परिग्रह बाह्य ग्रंथ = ग्रंथि = गांठ भार-बोज कहेवाय छे. एटलुं तो निश्चित छे के तेना त्याग करवाना लीधे कोई गुणशून्य बाह्य लिंगने सुंदर कही न शकाय. बाह्य ग्रंथना त्यागरूपी बाह्य लिंग तो पशु वगेरे पासे पण आ लोकमां संभवे छे. आ ज वास्तविकताने द्रष्टान्त द्वारा हरिभद्रसूरिजी महाराजा द्रढ करे छे के- उपर रहेली केवल चामडीना = कांचळीना त्यागथी साप झेर विनानो न ज थाय. [१/५]

विशेषार्थ - धन, धान्य, क्षेत्र (खेतर, जमीन), वास्तु, रूप्य, सुवर्ण, कुप्य, द्विपद (दास-दासी), चतुष्पद (पशु, ढोर)- आ नव प्रकारना बाह्य परिग्रहनो त्याग ए मिथ्यात्व + ३ वेद + ४ कषाय + ६ हास्यादि = १४ अभ्यंतर परिग्रहना त्याग माटे छे. अभ्यंतर १४ ग्रंथिनो त्याग न करे के तेने छोडवानुं कशुं लक्ष न होय अने ते दिशामां कोई पुरुषार्थ न होय तो केवळ

उक्तार्थे तन्त्रान्तरसंवादमप्याह —> 'मिथ्ये'त्यादि

मिथ्याचारफलमिदं ह्यपरैरपि गीतमशुभभावस्य । सूत्रेऽप्यविकलमेतत्प्रोक्तममेध्योत्करस्यापि ॥१/६॥

हि = यस्मात्, **अपरैरपि** = तन्त्रान्तरीयैरपि **अशुभभावस्य** पुंस **इदं** = केवलं बाह्यलिङ्गं मिथ्याचारस्य फलं **गीतम्** । मिथ्याचारस्वरूपश्चेदं —> बाह्येन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् । इन्द्रियार्थान् विमूढात्मा

कल्याणकन्दली

नऽप्पवसं मणं । इंदियाणि न गुत्ताणि पवज्जा तस्स निप्फला ॥ <— [ ] इति । तथा **भावप्राभृते कुन्दकुन्दस्वामिना** —> भावो हि पढमलिंगं, ण दव्वलिंगं जाण परमत्थं । भावो कारणभूदो, गुणदोसाणं जिणा बिंति ॥ [२] भावविसुद्धिणिमित्तं बाहिरगंथस्स कीरए चाओ । बाहिरचाओ विहलो, अब्भंतरगंथजुत्तस्स ॥ [३] परिणाममम्मि असुद्धे गंथे मुंचेइ बाहिरे य जई । बाहिरगंथच्चाओ, भावविहूणस्स किं कुणइ ?॥ [५] <— । तदुक्तं **उपदेशमालायामपि** —> किं लिंगविड्डरीधारणेण, कज्जम्मि अट्ठिए ठाणे । राया न होइ सयमेव, धारयं चामराडोवे ॥[उप.मा.४३६]<— । **मृच्छकटिके शुद्रकेणाऽपि** —> शिरो मुण्डितं तुण्डं चित्तं न मुण्डितं किं मुण्डितम् ? यस्य पुनश्चित्तं मुण्डितं साधु सुष्ठु शिरस्तस्य मुण्डितम् ॥[६/३] <— इत्युक्तम् । **पञ्चाशकेऽपि** —> दिक्खा मुंडणमेत्थं तं पुण चित्तस्स होइ विण्णेयं । ण हि अप्पसंतचित्तो धम्महिगारी जओ होइ ॥ <—[२/२] इत्युक्तं मूलकारैः । अन्यथा लिङ्गस्याऽप्रमाणत्वात्, यथोक्तं **उपदेशमालाया** —> वेसो वि अप्पमाणो, असंजमपहेसु वट्टमाणस्स किंपरिवत्तियवेसं विसं न मारेइ खज्जंतं ॥ <— [उप मा.२१] इत्यादि । **जीवानुशासनेऽपि** —> अप्पमाणमेव सो वेसो जो निस्संकं वट्टइ असुहट्ठाणेसु तेण जुओ <— [२४८] इत्युक्तम् ।

ननु तर्हि बाह्यग्रन्थो नैव त्यक्तव्यो न वा वन्दनादिक्रियाकलापे प्रवर्तितव्यमिति **चेत्** ? **मैवं**, परप्रत्ययाद्यर्थं लिङ्गस्याप्युपकारित्वात् । तदुक्तं —> पच्चयत्थं च लोगस्स, नाणाविहविगप्पणं । जत्तत्थं गहणत्थं च लोगे लिंगपओयणं ॥ <— [ ] इति । अभ्यन्तरग्रन्थत्यागार्थं बाह्यग्रन्थत्यागस्याऽऽवश्यकत्वात्, तस्य तत्कारणत्वात् । तदुक्तं **धवलाया** —> ववहारणयं पडुच्च खेत्तादी गंथो, अब्भंतरगंथकारणत्तादो । एदस्स परिहरणं णिग्गंथत्तं । णिच्छयणयं पडुच्च मिच्छत्तादी गंथो, कम्मबंधकारणत्तादो । तेसिं परिच्चागो णिग्गंथत्तं <—[पुस्तक-९, खंड-४, भा-१, पृ. ३८३] । वस्तुतस्तु उभयत्र विवेकदृष्ट्या बहिरन्तर्ग्रन्थत्यागपुरस्सरं ज्ञान-सत्क्रिययोः प्रवर्त्तनीयत्वे तात्पर्यम्, अन्यथा सज्ज्ञानयोगानुपलब्धेः । —> चित्ते न त्याग-वैराग्ये, सज्ज्ञानं तस्य दुर्घटम् । बाह्यत्यागैकसन्तुष्टावात्मभानं हि दुर्घटम् ॥ <— इति । तदुक्तं टीकाकृताऽपि **अध्यात्मोपनिषदि** —> तेन ये क्रियया मुक्ता ज्ञानमात्राभिमानिनः । ते भ्रष्टा ज्ञानकर्मभ्यां नास्तिका नात्र संशयः ॥ <— [अ.उप.३/३८] इति दिक् ॥१/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> हि अपरैरपि अशुभभावस्य इदं मिथ्याचारफलं गीतम् । सूत्रेऽपि एतत् अविकलं अमेध्योत्करस्यापि प्रोक्तम् ॥१/६॥ **पञ्चाशकवृत्तिकृन्मते** मिथ्यात्वाविरतिकषायदुष्प्रयोगलक्षणो मोक्षमार्गविपरीतसमाचारो मिथ्याचारः [प २/४३ पृ ८७] तथापि प्रकृते टीकायां **मिथ्याचारस्येत्यत्र** कर्मधारयसमासः । दर्शितभगवद्गीताकारिकायाश्च **'मिथ्याचार'** इतिपदं बहुव्रीहिसमासगर्भितम् । **मधुसूदनसरस्वतीकृतगूढार्थदीपिकाव्याख्यालेशस्त्वेवम्** —> यो विमूढात्मा रागद्वेषादिदूषितान्तःकरणः औत्सुक्यमात्रेण कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाण्यादीनि संयम्य = निगृह्य बहिरिन्द्रियैः कर्माण्यकुर्वन्निति स मिथ्याचारः

બાહ્ય વેશ ધારણ કરીને બાહ્ય પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો પ્રશંસનીય નથી. લક્ષ્મણા સાધ્વી, કુલવાલક મુનિ વગેરે દૃષ્ટાંતો પ્રસિદ્ધ જ છે. કડવી તુંબડીને ૬૮ તીર્થોમાં સ્નાન કરાવવામાં આવે તો પણ તેની કડવાશ દૂર થતી નથી. અંદરથી ઝેરની કોથળી કાઢવામાં ન આવે તો બહારની કાંચળીને છોડી દેવા માત્રથી સાપ નિર્વિષ નથી બની જતો. મતલબ કે પુરુષાર્થની પ્રધાનતા કે પ્રશંસનીયતા સાપની ઝેરની કોથળીને દૂર કરવામાં જ સંભવે છે. તેમ અભ્યંતર ૧૪ પરિગ્રહના ત્યાગ માટે જ પુરુષાર્થની પ્રધાનતા કરવી જોઈએ. બાહ્યપરિગ્રહત્યાગ તેમાં ઉપકારી જરૂર બને. પરંતુ બાહ્ય ગ્રંથિના ત્યાગમાત્રથી સંતુષ્ટ થવાની પણ જરૂર નથી. જેટલા અંશે અભ્યંતરપરિગ્રહત્યાગમાં બાહ્યપરિગ્રહત્યાગ ઉપકારી બને તેટલા અંશે બાહ્યત્યાગ પ્રશંસનીય બને. માટે તો કહેવામાં આવેલ છે કે - ત્યાગ-વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન. અટકે ત્યાગ-વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન. - અહીં ગ્રંથકારશ્રી પણ 'જો તારું મન અંતરંગ પરિગ્રહથી આકુળ-વ્યાકુળ છે, તો બહારનો સાધુપણાનો દેખાવ વ્યર્થ છે' એમ કહીને સાધુવેશ છોડવાની વાત નથી કરતા, પરંતુ અંતરંગ પરિગ્રહના ત્યાગની પાવન પ્રેરણા આપે છે. [૧/૫]

ઉપરોક્ત અર્થને વિશે અન્ય દર્શનકારોના વચનનો સંવાદ બતાવતા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>**ગાથાર્થ**</u> :- અશુભ ભાવવાળાનું આ [= બાહ્ય લિંગ] અન્ય દર્શનકારોએ પણ મિથ્યાચારનું ફળ બતાવેલ છે. આગમમાં પણ સંપૂર્ણ બાહ્ય લિંગ વિષ્ટાના ઢગલા જેવા [અપવિત્ર અભવ્ય] જીવને પણ જણાવેલ છે. [૧/૬]

<u>**ટીકાર્થ**</u> - [કેવલ બાહ્ય વેશ સુંદર નથી,] કારણ કે અન્ય દર્શનકારોએ પણ અશુભ ભાવવાળા પુરુષના કેવલ બાહ્ય વેશને મિથ્યાચારનું ફળ કહેલ છે. મિથ્યાચારવાળાનું સ્વરૂપ અન્યત્ર = ભગવદ્ગીતામાં આ પ્રમાણે જણાવેલ છે કે —> 'બાહ્ય ઈન્દ્રિયોનો

मिथ्याचार स उच्यते ॥ <— (भ.गी.३/६) इति । **सूत्रेऽपि** = स्वकीयागमेऽपि, **एतत्** = बाह्यलिङ्ग, **अविकल** = परिपूर्ण, **अमेध्योत्करस्यापि** = उच्चारनिकरकल्पस्यापि उक्त, अनन्तशो द्रव्यलिङ्गग्रहणश्रवणात् ॥१/६॥

कल्याणकन्दली

सत्त्वशुद्ध्यभावेन फलायोग्यत्वात्पापाचार उच्यते <— [भ.गी.३/६ गू.वृ.पृ.१७४] इति । युक्तश्चैतद् विषयममत्व-वैराग्ययो सहानवस्थानात् । तदुक्त **निशीथभाष्ये** —> णालस्सेण सम सोक्ख, ण विज्जा सह णिद्दया । ण वेरग्ग ममत्तेण णारभेण दयालुया ॥५३०७॥ इति । —> ये लुब्धचित्ता विषयादिभोगे बहिर्विरागा हृदि बद्धरागा । ते दाम्भिका वेशभृताश्च धूर्त्ता मनासि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥२०॥ <— इति हृदयप्रदीपषट्त्रिंशिकावचनमपि स्मर्तव्यमत्र । अन्यत्रापि —> अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि ससृतिर्न निवर्तते । ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा ॥ <— [ ] इति प्रोक्तम् । **धम्मपदे**ऽपि —> अनिक्कसावो कासाव यो वत्थ परिदहेस्सति । अपेतो दमसच्चेन न सो कासावमरहति ॥ <— [१/९] इत्युक्तम् । तत्रैव चाग्रे —> कि ते जटाहि दुम्मेध कि ते अजिनसाटिया । अब्भन्तर ते गहन बाहिर परिमज्जसि ॥ <— [२६/१२] इत्युक्तम् । **अश्वघोषेणा**ऽपि **सौदरनन्दे** —> यो नि सृतश्च न च नि सृतकामराग , कषायमुद्वहति यो न च निष्कषाय । पात्र बिभर्ति च गुणैर्न च पात्रभूतो लिङ्ग वहन्नपि स नैव गृही न भिक्षु ॥ <— [७/४९] इति प्रोक्तम् । **उत्तराध्ययने**ऽपि —> विस तु पीय जह कालकूट हणइ सत्थ जह कुग्गहीय । एमेव धम्मो विसओववन्नो, हणइ वेयाल इवाविवन्नो ॥[२०/४४] <— इत्युक्त्या गाढविषयसुखाभिलाषयुक्तस्य धर्मस्य घातकत्वमुक्तम् । **रमणगीतायामपि** —> सन्यासो निर्मल ज्ञान न कषायो न मुण्डनम् <— [८/५] इत्युक्तम् । **उच्चारनिकरकल्पस्यापि** = अभव्यस्य दूरभव्यस्य वाऽचरमावर्तवर्तिनोऽपीत्यर्थः । **अनन्तशो द्रव्यलिङ्गग्रहणश्रवणादिति** । तदुक्त **भक्तपरिज्ञाया वीरभद्रसूरिभिः** —> भावनमुक्कारविवज्जियाइ जीवेण अकयकरणाइ । गहियाणि अ मुक्काणि अ अणतसो दव्वलिगाई ॥ <— [७९] । तदुक्त प्रज्ञापनाया —> एगमेगस्स ण भते ! मणूसस्स गेवेज्जगदेवत्ते केवइया दव्विंदिया अईया ? गोयमा ! अणता <— [प्र इन्द्रियपद-सू ३१] इति । —> जीवे तिसुवि अट्ठारसुत्तरेसु गेविज्जविमाणावासयेसु एव चेव <— इति [सू ४५८] व्याख्याप्रज्ञप्तौ द्वादशे शतके सप्तमोद्देशकेऽयमेव पदार्थः सर्वजीवानधिकृत्य प्रोक्त । तदुक्त **जीवाजीवाभिगमे**ऽपि —> सोहम्मीसाणेसु ण भते ! कप्पेसु सव्वपाणा सव्वभूया जाव सत्ता पुढविकाइयत्ताए जाव वणस्सतिकाइयत्ताए देवत्ताए देवित्ताए आसण-सयण जाव भडोवगरणत्ताए उववण्णपुव्वा ? हता गोयमा ! असइ अदुवा अणतखुत्तो, सेसेसु कप्पेसु एव चेव, णवरि नो चेव ण देवित्ताए, जाव गेवेज्जगा <— [३/२/२०] इति । **श्रीमलयगिरीयवृत्तिलेशस्त्वेवम्** —> गौतम ! 'असकृत्' = अनेकवार उत्पन्नपूर्वा इति सम्बन्ध , अथवा 'अनन्तकृत्वः' = अनन्तान्

નિગ્રહ કરી વિશેષ રીતે જે મૂઢ વ્યક્તિ ઇન્દ્રિયના વિષયોને મનથી યાદ કરતો બેસે [= રહે] છે તે પુરુષ મિથ્યાચારવાળો કહેવાય છે' <— આપણા [જૈન] આગમમા પણ વિષ્ટાના ઢગલા જેવા દોષગ્રસ્ત અભવ્ય કે દૂરભવ્ય જીવને પણ પ્રસ્તુત બાહ્ય સાધુવેશ પરિપૂર્ણરૂપે = એક પણ દોષ વિનાનુ = માખીની પાખ જેવુ શુદ્ધ જણાવેલ છે, કારણ કે અનત વાર દ્રવ્ય લિગને = સાધુવેશને ગ્રહણ કરવાની વાત જૈન આગમમા પણ સભળાય છે [૧/૬]

વિશેષાર્થ :- બાહ્ય રીતે સસારનો ત્યાગ કરી, સન્યાસીનો વેશ ધારણ કર્યા પછી પણ ઇન્દ્રિયના અનુકૂળ વિષયોને યાદ કરવા એ મૂઢતા છે મન મૂડાવ્યા વિના કેવળ માથું મૂડાવીને લોકલાજે સન્યાસને આચરવો-પાળવો તે મિથ્યા આચરણ છે તેનાથી આત્માનો ઉદ્ધાર થઈ ન શકે આવુ કહેવાની પાછળ પરદર્શનીઓનો પણ એ જ આશય છે કે બાહ્ય સસારના ત્યાગની જેમ વિષય-કષાયનો અભ્યતર સસાર પણ છોડવામા આવે તો જ ધારણ કરેલ સતનો વેશ સાર્થક બની શકે બાહ્યસસારત્યાગ પછી અર્થોપાર્જન આદિ ચિંતા ન હોવાથી જો અભ્યતર સસારને બમણા જોરથી વળગવાનુ બને તો હકીકતમા નવા સસારનુ જ પુનર્નિર્માણ થવાથી તેનો સન્યાસવેશ જૂઠો છે

✧ .... માટે અનંત ઓઘા નિષ્ફળ ગયા ✧

જૈનાગમમા પણ જણાવેલ છે કે વ્યવહારરાશિના લગભગ દરેક જીવો અનતીવાર નવ ગ્રૈવેયકમા ઉત્પન્ન થયેલ છે નવ ગ્રૈવેયક દેવલોકમા સાધુવેશ વિના કે નિર્મળ સાધ્વાચારપાલન વિના કોઈ પણ જીવ જઈ ન શકે તેનો મતલબ એ થયો કે વ્યવહારરાશિના જીવોએ અનતીવાર સાધુવેશ ધારણ કરીને સાધુઆચારનુ નિર્મળ પાલન કરેલ છે છતા મોક્ષ ન થયો આનુ કારણ એ જ સભવે કે બાહ્ય સસારના ત્યાગ પછી અવશ્ય કર્તવ્ય અભ્યતરસસારત્યાગ પ્રત્યે જીવ બેદરકાર બન્યો એટલુ જ નહિ પણ વિષય-કષાયના આતરિક સસારનો જ રસિયો બનીને પોતાની જાતને વિષ્ટાના ઉકરડા કરતા પણ વધુ દુર્ગંધી-અપવિત્ર અને મેલી બનાવી જ મેળવેલ મહામૂલા સાધુવેશને પણ આતર અપાત્રતા-અયોગ્યતાના લીધે નિરર્થક બનાવ્યો એટલુ જ નહિ, સાધુવેશગ્રહણ પછી તારક પચપરમેષ્ઠીની આશાતના-અનાદર દ્વારા અનત સસારભ્રમણ વધારી દીધુ બહારથી મુક્તિની યાત્રા કરવા નીકળી અનત અનર્થોને ઉભા કરવાની ગભીર-ગોઝારી ભૂલ અભવ્યતા કે દૂરભવ્યતા કે અચરમાવર્તપણાના લીધે વ્યવહારરાશિના પ્રાય પ્રત્યેક

वृत्तमाश्रित्याह --> वृत्तमित्यादि ।

वृत्त चारित्रं खल्वसदारम्भविनिवृत्तिमत्तच्च । सदनुष्ठान प्रोक्त कार्ये हेतूपचारेण ॥१/७॥

वृत्त = विधिप्रतिषेधरूप वर्तन, **चारित्रमेव, खलु** अवधारणार्थ । **तच्च** इह [१]असदारभादाश्रवरूपाद् विनिवृत्तिमत्

कल्याणकन्दली

वारान्, साव्यवहारिकराश्यन्तर्गतैर्जीवैः सर्वस्थानाना प्रायोऽनन्तशः प्राप्तत्वात्, एवमीशानेऽपि वक्तव्य, सनत्कुमारेऽप्येवमेव, नवर 'नो चेव णं देवित्ताए' इति विशेष·, तत्र देवीनामुत्पादाऽभावात्, एव यावद् ग्रैवेयकाणि <-- इति । तदुक्त **पुष्पमालाया**-मपि --> अहरगइपडियाण किलिट्ठचित्ताण नियडिवहुलाण । सिरितुडमुडणेण न वेसमित्तेण साहारो ॥ वेलवगाइसु वि दिसइ लिग न कज्जससिद्धी । पत्ताइ च भवोहे अणतसो दव्वलिगाइ ॥ <-- [२२५/२२६] इति । इदमेवाभिप्रेत्य **धर्मविन्दुवृत्तावपि** --> सर्वजीवानामेवानन्तशो ग्रैवेयकोपपातश्रवणादिति <-- [७/३६] प्रोक्तम् । **पञ्चाशके**ऽपि --> आणोहेणाऽणता मुक्का गेवे-ज्जगेसु उ सरीरा <-- [१४/४८] इत्युक्तम् । **उपदेशपदे**ऽपि --> ज दव्वलिगकिरियाऽणता तीया भवम्मि सगलादि । सव्वेसि पाण्ण <-- [२३३] इत्युक्तम् । तदुक्त **पञ्चवस्तुके**ऽपि --> सव्वजिआण चिअ ज सुत्ते गेविज्जगेसु उववाओ। भणिओ ण य सो एअ लिग मोत्तु जओ भणिय ॥ जे दसणवावन्ना लिगग्गहण करिति सामण्णे तेसि पि अ उववाओ, उक्कोसो जाव गेविज्जा ॥ <-- [प.व.१०३८/१०३९] इति । तदुक्त **उपदेशमालायामपि** --> ससारसागरमिण परिब्भमतेहिं सव्वजीवेहिं । गहियाणि य मुक्काणि य अणतसो दव्वलिगाइ ॥ <-- [उ.मा.५२१] इति । तदुक्त **कुन्दकुन्दस्वामिना समयसारे** --> वद-समिदी-गुत्तीओ, सीलतव जिणवरेहि पण्णत्त । कुव्वतो वि अभव्वो, अण्णाणी मिच्छदिट्ठी दु ॥<-- [२७३] इति । व्यापन्न-दर्शनानामखण्डद्रव्यश्रामण्यपरिपालनतो जायमाना नवमग्रैवेयकादिप्राप्तिरपि न वस्तुत· प्रशसनीया, विपाकदारुणत्वात् । तदुक्त **योगविन्दौ** --> ग्रैवेयकाऽऽप्तिरप्येव नात·श्लाघ्या सुनीतित· । यथाऽन्यायाऽर्जिता सम्पद् विपाकविरसत्वत· ॥१४५॥ <-- इति ।

अज्ञातदशाया द्रव्यलिङ्गिनि प्रयुज्यमानाया. वन्दनादिक्रियाया. प्रणन्त्राद्यपेक्षया सफलत्वेऽपि तद्धारकस्य न धर्मनिष्पत्तिल-क्षणफलावाप्ति. । ज्ञातदशायान्तु तत्सङ्गादेरपि परिहार एव **अङ्गारमर्दक**शिष्यादिवत् कर्तव्य इति सिद्ध गुणशून्यबाह्यलिङ्गस्याऽ-सारत्वम् । बाह्यलिङ्गञ्चोपलक्षण भावशून्याया. बाह्यक्रियाया., तस्या. खद्योतप्रकाशवत् मन्दत्वाद्विनाशित्वाच्च । तदुक्त ग्रन्थकृतैव **योगदृष्टिसमुच्चये** --> तात्त्विक· पक्षपातश्च भावशून्या च या क्रिया । अनयोरन्तर ज्ञेय भानु-खद्योतयोरिव ॥२२३॥<-- इत्यादि । तादृश तप प्रभृतिकमपि गजस्नानकल्पमेव, तदुक्त --> जस्स वि अ दुप्पणिहिआ होति कसाया तव चरतस्स । सो बालतवस्सीविव गयण्हाणपरिस्सम कुणइ ॥ <-- [ ] । इत्थञ्च धर्मपरीक्षापेक्षया लिङ्गप्रेक्षित्व, आचारापेक्षया निषिद्ध-कार्यकारित्व स्वरूपतश्च विवेकविकलत्वमिति त्रिविध बाललक्षणमुपदर्शितमेतावतेति निष्कर्ष । विवेकविकलत्वादेवाऽय परैरन्धादि-पदेनोच्यते । तदुक्त **योगवाशिष्ठे** --> विवेकान्धो हि जात्यन्ध. <-- [मुमुक्षुप्रकरणे १४/४१] इति ॥१/६॥

द्वितीयकारिकाया 'मध्यमबुद्धिर्विचारयति वृत्तमि' [षो १/२/पृ.३] त्युक्तम् । तत्र **वृत्त आश्रित्य** = उद्दिश्य मूलकार **आह - वृत्तमित्यादि** । मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> वृत्त = चारित्र खलु; तच्च असदारम्भविनिवृत्तिमत् । कार्ये हेतूपचारेण सदनुष्ठान चारित्र प्रोक्तम् ॥१/७॥ देशविरतस्याऽप्यसदारम्भनिवृत्तिपरिकलितत्वात् असदारम्भविनिवृत्तिमदित्युक्तम्, निवृत्तौ वैशिष्ट्यञ्चैकादशप्रतिमाप्रतिपन्नश्रावकाद्यपेक्षयाऽवगन्तव्यमिति न कोऽप्यतिप्रसङ्ग । व्यवहारतो दशाविशेषे कदाचिदसदारम्भे प्रवृत्तिरपि साधोस्स्यादित्यत 'आश्रवरूपादि'त्युक्तम् । इदञ्च निश्चयतो बोध्यम् । ननु हिसाद्यसदारम्भनिवृत्तेश्चारित्रपदप्रतिपाद्यत्वे तु चारित्रस्याऽऽन्तरपरिणामविशेषात्मकत्वमेव प्राप्तम्, तस्या आत्मपरिणतिविशेषस्वरूपत्वात् । ततश्च सदनुष्ठानस्य चारित्रपदप्रति-

જીવોએ કરેલ છે આનો મતલબ એ છે કે માત્ર બાહ્ય સાધુવેશ અકિંચિત્કર છે તેની પ્રાપ્તિમા જ ઈતિકર્તવ્યતા સમાયેલી નથી છતા બાહ્ય વેશને જ ધર્મપરીક્ષાની પ્રધાન પારાશીશી માનવાના લીધે તેમ જ નિષિદ્ધ આચરણ કરવાના લીધે જીવ બાલ કહેવાય છે આ રીતે બાલ જીવ સબધી વક્તવ્ય પૂર્ણ થાય છે [૧/૬]

પૂર્વે 'મધ્યમબુદ્ધિ વૃત્તને = વર્તનને વિચારે છે ' એમ જણાવેલ હતુ, તેને ઉદ્દેશીને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ ·- વૃત્તનો અર્થ છે ચારિત્ર તે અસત્ આરભની નિવૃત્તિવાળુ છે કાર્યમા કારણનો ઉપચાર કરીને સદનુષ્ઠાન ચારિત્ર કહેવાયેલ છે [૧/૭]

સદનુષ્ઠાન ઉપચારથી ચારિત્ર છે

ટીકાર્થ ·- વૃત્તનો અર્થ છે વિધિ-પ્રતિષેધસ્વરૂપ વર્તન તે ચારિત્રસ્વરૂપ જ છે પ્રસ્તુતમા ચારિત્ર અસદારભાત્મક આશ્રવથી

[१] मुद्रितप्रता 'अमदारम्भाश्रवरूपात्' इत्यशुद्ध पाठ ।

अहिंसाद्यात्मकम् । **सदनुष्ठाने प्रोक्तं कार्ये** सदनुष्ठानरूपे **हेतोः** आन्तरचारित्रपरिणामरूपस्य **उपचारेण** = अध्यारोपेण ॥१/७॥

एतच्च सदनुष्ठानं शुद्धाऽशुद्धतया द्विभेदमित्याह --> '**परिशुद्धमि**'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

पायत्वप्रसिद्धिः कुतः ? तस्य बाह्यसत्क्रियाविशेषात्मकत्वादित्याशङ्कामपाकर्तुमुपक्रमते - **सदनुष्ठाने** चारित्रपदवाच्यत्वेन सिद्धान्ते **प्रोक्तं**, तद्धि **कार्ये** = चारित्रफले सदनुष्ठानरूपे **हेतोः** आन्तरचारित्रपरिणामरूपस्य असदारम्भनिवृत्तिप्रणिधानस्य **उपचारेण** = अध्यारोपेण ज्ञेयम्, तक्रादौ दध्याद्युपचारवत् ।

ननु तत्त्वमीमांसायामुपचारस्याऽकिञ्चित्करत्वम् । न हि गोत्वेनोपचरितः षण्ढः पयसा पात्रीं प्रपूरयतीति चेत् ? मैवम्, तत्कार्यात्मके तदुपचारस्याऽप्यर्थक्रियाकारित्वोपलब्धेः समीचीनत्वात्, क्वाथ्यमानातितप्ततैलादपि घृतादिद्रवणलक्षणार्थक्रियाया अनलसाध्याया विनाऽप्यनलघृतादिसंयोगमुपलम्भवत् आन्तरपरिणामविशेषरूपचारित्रजन्यात् सदनुष्ठानादपि भावचारित्रसाध्याया निर्जरादिलक्षणार्थक्रियाया उपलब्धेश्चारित्रकार्यस्य सदनुष्ठानस्याऽपि चारित्रत्वोक्तिः सङ्गच्छतेतराम् । निश्चयव्यवहारनयद्वयसम्मतसाधुस्वरूपं वर्णयद्भिर्मूलकारैरप्युक्तं पञ्चाशके --> ते पुण समिया गुत्ता, पियदढधम्मा जिइंदियकसाया । गंभीरा धीमंता पण्णवणिज्जा महासत्ता ॥ उस्सग्गववायाणं वियाणगा सेवगा जहासत्ति । भावविसुद्धिसमेता, आणारुतिणो य सम्मति ॥ सव्वत्थ अपडिबद्धा मेत्तादिगुणण्णिया य णियमेण । सत्ताइसु होंति दढं, इय आययमग्गतल्लिच्छा । एवंविहा उ णेया सव्वणयमतेण समयणीतीए । भावेण भाविएहिं, सह चरणगुणट्ठिया साहू ॥ <-- [पंचा ११/४०-४१-४२-४३] । एतेन --> 'सिद्धे नो चरित्ती नोअचरित्ती' <-- [ ] इति व्याख्याप्रज्ञप्तिवचनमपि व्याख्यातम्, तत्र सदनुष्ठानस्वरूपचारित्रनिषेधेऽप्यविरतिपरिणामलक्षणाऽचारित्रित्वाऽयोगात् ।

वस्तुतस्तु निश्चयेन मोहक्षोभविहीनस्यात्मपरिणामस्यैव चारित्रत्वम् । तदुक्तं प्रवचनसारे --> चारित्तं खलु धम्मो, धम्मो जो सो समो त्ति णिद्दिट्ठो । मोहक्खोहविहीणो परिणामो अप्पणो हु समो ॥ <-- [१/७] इति । अनुपचरितव्यवहारनयेन असदारम्भविनिवृत्तिपरिणामस्य चारित्रत्वम् । उपचरितव्यवहारनयेन तु सत्प्रवृत्तिरूपं चारित्रममिति विवेकः । व्यवहारनयसम्मतोभयविधचारित्रं तु तत्र तत्र प्रसिद्धमेव । तदुक्तं --> असुहादो विणिवित्ती, सुहे पवित्ती य जाण चारित्तं । वद-समिदि-गुत्तिरूवं, ववहारनया दु जिणभणियं ॥ <-- [ ] इति । ततश्च धूमदर्शनादनलानुमितिवत् व्युत्पन्नैः सदनुष्ठानोपलम्भात्तद्धेतिः असदारम्भनिवृत्तिमदात्मपरिणतिविशेषस्वरूपं चारित्रमनुमीयत एव, सदालय-विहार-समित्यादेस्तथैवोपयोगिताया सिद्धान्तप्रसिद्धेरिति विभावनीयम् ॥१/७॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> सुपरिशुद्धात् आन्तरपरिणामत इदं नियमात् परिशुद्धम् । अतोऽन्यस्मादपि [जायमानं]

અટકવા સ્વરૂપ નિવૃત્તિથી વિશિષ્ટ અહિંસાદિસ્વરૂપ જાણવું [શાસ્ત્રમાં] સદનુષ્ઠાન ચારિત્ર કહેવાય છે, તે કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી જાણવું. અર્થાત્ આંતરપરિણામસ્વરૂપ ભાવચારિત્રાત્મક કારણથી ઉત્પન્ન થવાના લીધે સદનુષ્ઠાનસ્વરૂપ કાર્યમાં આંતરચારિત્રપરિણામસ્વરૂપ કારણનો આરોપ કરવા દ્વારા સદનુષ્ઠાન ચારિત્ર કહેવાય છે. [૧/૭]

વિશેષાર્થ - તાત્ત્વિક ચારિત્ર આશ્રવવિરતિસ્વરૂપ છે, પાપનિવૃત્તિસ્વરૂપ છે, કે જે આંતર પરિણામવિશેષાત્મક છે. માટે પાંચેય મહાવ્રત નિવૃત્તિસ્વરૂપ જ મુખ્યતયા અભિમત છે. અંદર ભાવ ચારિત્ર પ્રગટ થયું હોય તો અવશ્ય તેના જીવનમાં સદાચાર-સદનુષ્ઠાન જ હોય, અસત્ આરંભ-સમારંભ વગેરે ના હોય. આનો અર્થ એ થયો કે સદનુષ્ઠાન એ તાત્ત્વિક ચારિત્રનું કાર્ય છે. આંતરવિશુદ્ધપરિણામસ્વરૂપ ચારિત્ર ચર્મચક્ષુથી દેખી ન શકાય. તેથી વ્યવહારથી ભાવચારિત્રના કાર્યસ્વરૂપ સદનુષ્ઠાનને પણ ચારિત્ર જ કહેવાય છે. મતલબ કે વસ્તુતઃ સદનુષ્ઠાન એ ચારિત્ર નથી પરંતુ ચારિત્રનું કાર્ય છે. ચારિત્રનું કાર્ય હોવાના લીધે સદનુષ્ઠાનમાં ચારિત્રનો ઉપચાર = આરોપ થાય છે. જેમ કે માંગલિક-મંગલદ્રવ્ય તરીકે દહીંની આવશ્યકતા હોય ત્યારે દહીંના કાર્ય લચ્છીને કોઈ દહીં કહે તો ત્યાં જેમ કાર્યસ્વરૂપ લચ્છીમાં કારણીભૂત દહીંનો ઉપચાર થયો-એમ જણાય છે. તેમ સદનુષ્ઠાનના કારણીભૂત આરંભનિવૃત્તિરૂપ ચારિત્રનો સદનુષ્ઠાનમાં વ્યવહારથી આરોપ = ઉપચાર થયો જાણવો. શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી ચારિત્ર નિજગુણસ્થિરતાસ્વરૂપ છે. શુદ્ધ વ્યવહાર નયથી ચારિત્ર અસત્આરંભની નિવૃત્તિવાળું છે. ઉપચરિત વ્યવહાર નયથી ચારિત્ર સદનુષ્ઠાનસ્વરૂપ = વિહિતપ્રવૃત્તિસ્વરૂપ છે. આ વિષયવિભાગ ધ્યાનમાં રાખવો. નવપદસ્તવનમાં પણ શ્રીપદ્મવિજયજી મહારાજે આ વાતને જણાવતા કહેલ છે કે 'પ્રવૃત્તિને નિવૃત્તિભેદે, ચારિત્ર છે વ્યવહારે જી, નિજગુણસ્થિરતા ચરણ તે પ્રણમો, નિશ્ચય શુદ્ધ પ્રકાર.' [૧/૭]

પ્રસ્તુત સદનુષ્ઠાન શુદ્ધ અને અશુદ્ધ - આ રીતે બે પ્રકારનું છે. આ વાતને જણાવતા મૂલકાર શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ કહે છે કે —

परिशुद्धमिद नियमादान्तरपरिणामतः सुपरिशुद्धात् । अन्यदतोऽन्यस्मादपि बुधविज्ञेय त्वचारुतया ॥१/८॥

परिशुद्ध = सर्वथा शुद्ध **इद** = सदनुष्ठान **नियमात् आन्तरपरिणामत** = चारित्रमोहक्षयोपशमजन्यात्, **सुष्ठु** = सम्यक्त्वज्ञानमूलत्वेन **परिशुद्धात् । अन्यदिति** अपरिशुद्ध, **अत** = अस्मात् आन्तरपरिणामात् योऽन्य कश्चिद्धेतु लाभ-पूजा-ख्यात्यादि, 'तत एतदपीतरतुल्यत्वेनैव प्रतीयते, तत्राह-**बुधविज्ञेय तु** = तत्त्वविद्भिरेव विज्ञेय **अचारुतया** = असुन्दरत्वेन । त एव हि क्षीरनीरविवेचका नान्ये इति ॥१/८॥

कल्याणकन्दली

अन्यत् अचारुतया बुधविज्ञेय तु ॥१/८॥

इद = **सदनुष्ठान** प्रकृते विहितपञ्चाचारस्वरूप मुख्यतो वा यथोक्तचारित्राचारलक्षणमवगन्तव्यम्, चारित्राधिकारात् । सुष्ठु इति । यद्यपि ज्ञानस्य प्रकाशव्यापारे विश्राम सम्यक्त्वस्य च तत्त्वरुचावेव पर्यवसान तथापि प्रथम जानाति तत उत्पन्नरुचि सम्यक् प्रवर्तते निवर्तते वेति नियमात् चारित्रमोहक्षयोपशमजन्यस्याऽऽन्तरपरिणामस्वरूपचारित्रस्य **सम्यक्त्व-ज्ञानमूलत्वेन** एव सुपरिशुद्धत्वोक्ति. सङ्गच्छते । तदुक्त मूलकारैरेव **उपदेशपदे** —> जाणइ उप्पण्णरूई जइ, ता दोसा नियत्तई सम्म <— [उ प. ५१२] इति । प्रयोगस्त्वेव - विप्रतिपन्न सदनुष्ठानलक्षण चारित्र नियमेन सर्वथा शुद्ध, सम्यग्ज्ञानसम्यक्त्वमूलकपरिशुद्धिपरिकलित-चारित्रमोहक्षयोपशमजन्यत्वात्, यन्नैव तन्नैवमिति व्यतिरेकी, यद्वा तदुत्तरचारित्रपरिणामान्तरवदित्यन्वयी । **एतेन** —> 'चेष्टा द्रव्यक्रिया तुच्छा' इति वचनात्सदनुष्ठानत्वावच्छिन्नस्य परिशुद्धत्वाऽयोग <— इत्येकान्तो **निरस्तः** । इत्थमेव —> 'जो किर जयणापुव्वो वावारो सो न झाणपडिवक्खो । सो चेव होइ झाण जुगव मण-वयण-कायाण ॥ <— [अ प गा १६] इति **अध्यात्ममतपरीक्षावचनोपपत्ते.** ।

लाभ-पूजा-ख्यात्यादिः = स्वर्गादि-मनोज्ञान्नपानवस्त्रपात्रशिष्यादिप्राप्तिलक्षणलाभ-सत्कारसन्मानादिप्राप्तिलक्षणपूजा-यश - कीर्त्तिस्वरूपख्यातिप्रभृतिप्राप्ति **ततः** = **अन्यस्मात् अपि** सदनुष्ठान प्रवर्तते । अपिशब्दो कार्यसामान्ये स्वातन्त्र्येणाऽन्यहेतु-समुच्चयार्थमवगन्तव्य· । ततश्च सदनुष्ठान चारित्रपरिणामान्य-लाभपूजादितोऽपि भवति । लाभ-पूजादिप्राप्तिकामनाजन्य चारित्रा-चारात्मक सदनुष्ठानमपरिशुद्ध भवतीति वाक्यभेद· कार्य । न तु 'अन्यत् = अपरिशुद्ध **अन्यस्मादपि** = लाभ-पूजा-ख्यात्याद्यभिलाषादपि भवती'त्यर्थ. कार्य., अपरिशुद्धस्याऽन्यस्मादेव जन्यत्वेन तत्र चारित्रमोहक्षयोपशमस्याऽनपेक्षणात् । न च बाह्यवेशमात्रान्निर्जराऽवाप्ति, अन्तरङ्गाऽशुभाध्यवसायेन बन्धजनकेन तदुपक्षयात् । तदुक्त **धर्मबिन्दौ** —> अशुभपरिणाम एव हि प्रधान बन्धकारण, तदङ्गतया तु बाह्यमिति <— [७/३०] इति । स्वर्गलाभादिप्रबलकामनायाश्चारित्रमालिन्याऽऽधायकत्वेन यत्पेक्षयाऽपरिशुद्धाशयत्वात्तज्जन्ये चारित्राचारेऽपरिशुद्धत्वोक्तिरत्र भावचारित्राऽपेक्षयाऽवगन्तव्या । यथासम्भवमेतस्य विषाद्यनुष्ठानेऽ-न्तर्भाव कर्तव्य, परिशुद्धस्य च तद्धेत्वनुष्ठानादौ, एकस्याऽप्यनुष्ठानस्य कर्तृभेदेन सामग्रीभेदेन वा भेदात् । तदुक्त मूलकारैरेव **योगबिन्दौ** —> एकमेव ह्यनुष्ठान कर्तृभेदेन भिद्यतेऽसरुजेतरभेदेन भोजनादिगत यथा ॥ इत्थञ्चैतद्यत प्रोक्त सामान्येनैव पञ्चधा । विषादिकमनुष्ठान विचारेऽत्रैव योगिभि ॥ विष गरोऽननुष्ठान तद्धेतुरमृत परम् ।<—[यो बि.१५३/१५४/१५५] इत्यादि ।

अथापरिशुद्धस्य विषानुष्ठानाद्यन्तर्भावे सदनुष्ठानत्वाऽयोग इति **चेत् ? सत्यम्,** परमार्थत. सदनुष्ठानत्वासम्भवेऽपि व्यवहारत सिद्धान्तोक्तविध्यादिपरिकलितत्वात् तीर्थोच्छेदादिपरिहारनिर्वाहकत्वादितो वैतस्य सदनुष्ठानत्वोक्तिरविरुद्धैव । **न च** परिशुद्धा-परिशुद्धयो. सदनुष्ठानयो बहिस्तुल्यरूपत्वे कैरपरिशुद्धत्वावगम परिशुद्धव्यावृत्ततया कर्तु शक्येतेति **शङ्कनीयम्,** यत· एत-दपरिशुद्धानुष्ठान **तत्त्वविद्भिरेव विज्ञेय अचारुतया** = असुन्दरत्वप्रकारक-प्रमाविषयीभूत कर्तु शक्यते इत्यर्थ कार्य·; न तु

❀ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ અનુષ્ઠાનને કેવી રીતે જાણવા ? ❀

<u>**ગાથાર્થ**</u> :- સુપરિશુદ્ધ એવા આતર પરિણામથી જન્ય આ સદનુષ્ઠાન નિયમા સુપરિશુદ્ધ [જાણવુ] આતરપરિણામથી અન્ય એવા હેતુથી જન્ય સદનુષ્ઠાન અન્ય = અપરિશુદ્ધ હોય છે તેને પડિતો જ અસુદરરૂપે જાણી શકે છે [૧/૮]

<u>**ટીકાર્થ**</u> ·- ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જન્ય જે આતરપરિણામ સમ્યકત્વ અને જ્ઞાનથી સપાદ્ય હોવાના લીધે સારી રીતે પરિશુદ્ધ બનેલ છે તેનાથી જન્ય સદનુષ્ઠાન નિયમા સર્વથા શુદ્ધ હોય છે ચારિત્રમોહનીયક્ષયોપશમજન્ય સુપરિશુદ્ધ આતર પરિણામ સિવાય [સ્વર્ગ-શિષ્યાદિના] લાભ, સન્માન-સત્કારસ્વરૂપ પૂજા, પ્રસિદ્ધિ [ખ્યાતિ] વગેરે કોઈક હેતુથી પણ સદનુષ્ઠાન ઉત્પન્ન થઈ શકે છે, કે જે બહારથી સુપરિશુદ્ધ સદનુષ્ઠાન જેવુ જ દેખાતુ હોય પરતુ તે અપરિશુદ્ધ હોય છે તત્ત્વના જાણનારાઓ જ તેને અસુદરરૂપે જાણી શકે છે બાલ કે મધ્યમ માણસનુ કોઈ ગજુ નહિ, કારણ કે [illegible]વો જ હસની જેમ દૂધ અને

१ मुद्रितप्रतो 'तदपि' इत्यशुद्ध पाठ, 'तस्मादपी'ति प्रत्यन्तरे ।

यथा बुधैरिदमशुद्धं ज्ञायते तथाऽऽह —> गुर्वित्यादि ।

गुरुदोषारम्भितया तेष्वकरणयत्नतो निपुणधीभिः । सन्निन्दादेश्च तथा ज्ञायते एतन्नियोगेन ॥१/९॥

गुरून् दोषान् प्रवचनोपघातादीनारब्धु शील यस्य स तथा तत्त(द्भावस्त)या यो लघुषु सूक्ष्मेषु दोषेष्वकरणयत्न = परिहारादर, तस्मात्, निपुणधीभि = कुशलबुद्धिभि ।

कल्याणकन्दली

तादृश प्रमाविपर्याभूत कर्तु युज्यत इति, तदन्येषा विशिष्टविवेकशून्यतया तादृशबोधजननेऽसमर्थत्वेन तद्व्यवच्छेदस्याऽप्रसक्ततया एवकारव्यर्थत्वापत्ते , उत्तमस्य तु तादृशप्रमात्मकबोधस्यानपलपनीयत्वात् । न च काकतालीयन्यायेन बालादीना तत्राऽसुन्दरत्व-प्रकारकप्रमाया सम्भव इति शङ्कनीयम्, विध्यादिपरिकलितानुष्ठाने यथाकथञ्चिदपि बालादीनामचारुत्वप्रमाया अयोगात्, भवाभिनन्दिना तत्राऽचारुत्वधीर्महामोहनिबन्धनैवेति धर्मपरीक्षकचिन्ताया तद्बहिर्भाव एवेति दिक् ॥१/८॥

यथा अम्लद्रव्यस्थानाभिषिक्तविशिष्टतरविवेकशक्तिसमेतचञ्चुस्थानीयविज्ञानशक्तिपरिकलितै हसकल्पै परिशुद्धसमक्षीराऽपरि-शुद्धतुल्यनीरप्रतियोगिकभेदग्रहात्मकविवेचनप्रवणै बुधैः 'इदमशुद्धमि'ति तदन्याऽपोहेन ज्ञायते तथाह - गुर्वित्यादि । मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> गुरुदोषारम्भितया तेषु अकरणयत्नत तथा सन्निन्दादेश्च एतत् नियोगेन निपुणधीभि ज्ञायते ॥१/९॥ तया = प्रवचनापभ्राजना-बोधिदुर्लभादिगुरुदोषारम्भितया यः सूक्ष्मेषु समितिभङ्गादिषु दोषेषु परिहारादरः = वर्जनापरिणामो-पयोगः, तस्मात् = तमाश्रित्य, 'अपरिशुद्धानुष्ठान' अवश्यन्तया ज्ञायते इत्यत्राऽप्यन्वीयते । शासनमालिन्यादे. घोरकर्म-निमित्तत्वात् । तदुक्त मूलकारैरेव अष्टकप्रकरणे —> य शासनस्य मालिन्येऽनाभोगेनापि वर्तते । स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वादन्येषा प्राणिना ध्रुवम् ॥ बध्नात्यपि तदेवाल पर ससारकारणम् । विपाकदारुण घोर सर्वानर्थविवर्धनम् ॥ [२३/१-२] सम्यग्ज्ञानदर्शन-मूलकान्तरचारित्रमोहक्षयोपशमदशाया प्रवचनापभ्राजनादिगुरुतरदोषारम्भस्वभावाऽयोगात् । न चान्तरचारित्रपरिणामसत्त्वेऽपि ज्ञाना-वरणाद्युदयात्तादृशगुरुतरदोषारम्भित्वमपि स्यादिति शङ्कनीयम्, आन्तरचारित्रपरिणामस्य प्रवचनापभ्राजनादिगुरुतरदोष-परिहार-

પાણીનો ભેદ કરી શકે છે, બીજા કોઈ નહિ [૧/૮]

વિશેષાર્થ :- સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ જ્ઞાન જ્યારે બળવાન બને છે ત્યારે તેના સહકારથી ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે તે વિશુદ્ધ આતર પરિણામસ્વરૂપ હોય છે તેનાથી જે સદનુષ્ઠાન ઉત્પન્ન થાય તે નિયમા સંપૂર્ણતયા શુદ્ધ જ હોય છે કારણ કે તેમા અશુદ્ધિ આવવાનુ કોઈ કારણ નથી જેની સામગ્રી વિશુદ્ધ હોય તે કાર્ય પણ સપૂર્ણ શુદ્ધ જ હોય અનાજ, ઘી, ગોળ વગેરે વિશુદ્ધ હોય તો તેનાથી બનનાર મિષ્ટાન્ન લેશ પણ અશુદ્ધ ભેળ-સેળવાળુ ન જ હોઈ શકે તેમ સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાનમૂલક ચારિત્રપરિણામથી જે સદનુષ્ઠાન ઉત્પન્ન થાય તેને આશિક રીતે પણ અશુદ્ધ બનવાને કોઈ જ અવકાશ નથી રહેતો

પરતુ સ્વર્ગાદિની પ્રાપ્તિની ઈચ્છાથી કે બાહ્ય સત્કાર-સન્માન મેળવવાના ઉદ્દેશથી અથવા યશ-કીર્તિ-નામનાની કામનાથી અભવ્ય, દૂરભવ્ય, અચરમાવર્તી વગેરે જીવો પણ નિર્મળ રીતે સયમચર્યાનુ પાલન કરતા હોય છે. અધ્યાત્મદષ્ટિએ સાધુની જે ભૂમિકા હોવી જોઈએ તે અપેક્ષાએ ચારિત્રના મુખ્ય ફળ તરીકે સ્વર્ગાદિની કામના કે માન-સન્માન આદિને મેળવવાની વૃત્તિ એ મલિન આશય કહેવાય આવા અશુદ્ધ આશયથી પ્રયુક્ત હોવાના લીધે વસ્તુત તે ચારિત્રાચાર પણ અશુદ્ધ જ હોય છે પરતુ બાહ્ય દૃષ્ટિએ તો તેવા ચારિત્રાચાર-સયમચર્યા પણ વિશુદ્ધ ચારિત્રાચાર-સયમચર્યાતુલ્ય ભાસે છે સાધુજીવનના શુદ્ધ આચાર અને અશુદ્ધ આચારના બાહ્ય દેખાવમા કોઈ પણ ફરક ઉપલક દૃષ્ટિએ જણાતો ન હોવાથી બાલ જીવ કે મધ્યમ જીવ તે બે વચ્ચેની ભેદરેખાને ઓળખી શકતા નથી તે ભેદરેખાને જાણવા યોગ્ય સામર્થ્ય તેમની પાસે નથી પ્રકૃષ્ટ વિકસિત વિવેકદૃષ્ટિ હોવાના લીધે પડિત જીવો જ તે ભેદરેખાને પારખી શકે જેમ દૂધ અને પાણી પરસ્પર ભળી ગયા હોય ત્યારે પાણીને છોડી કેવળ દૂધની ઉપલબ્ધિ માટે હસ જ સમર્થ હોય છે, કારણ કે તેની ચાચમા ખટાશ હોય છે બીજા પશુ, પક્ષી વગેરે મિશ્ર થયેલા દૂધ અને પાણીને સ્વયં છૂટા પાડી ન શકે તે જ રીતે શુદ્ધ ચારિત્રાચાર અને અશુદ્ધ ચારિત્રાચાર વચ્ચેની ભેદરેખાને જાણવા માટે કેવળ બુધ-પડિત જીવો જ [જેનુ સ્વરૂપ દ્વિતીય-તૃતીય ગાથામા આશિક રીતે જણાવેલ છે] અધિકારી હોય છે, સમર્થ હોય છે, કેમ કે તેમની દૃષ્ટિમા જ પ્રકૃષ્ટ વિવેકશક્તિ રહેલી હોય છે X-Ray જેવી વેધક વિવેકદૃષ્ટિના પ્રભાવે જ પડિત જીવો બાહ્યથી સમાન દેખાતા શુદ્ધ ચારિત્રાનુષ્ઠાન અને અશુદ્ધ ચારિત્રાનુષ્ઠાનના બાહ્ય સ્વરૂપને ઓળગી તેના આતર સ્વરૂપવિશેષને પારખી શકે છે બાહ્ય ચારિત્રાનુષ્ઠાનને જ ધર્મનુ મુખ્ય માપદડ માનવાના લીધે તાત્ત્વિક ધર્મ-ધર્મીનો નિર્ણય કરવામા થાપ ખાઈ શકાય તેવી શક્યતા રહેલી હોવાથી તેવા ધર્મપરીક્ષકને મધ્યમબુદ્ધિ તરીકે જણાવેલ છે, નહિ કે પડિત જીવ તરીકે- આ નિષ્કર્ષ છે [૧/૮]

પડિત જીવો સદનુષ્ઠાનને = ચારિત્રાચારને જે રીતે અશુદ્ધ રૂપે જાણી શકે છે તે રીતને બતાવતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- મોટા દોષોને આચરવા દ્વારા નાના દોષને ન[illegible]વાના[illegible] તથા સજ્જનોની નિદા વગેરેથી અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન નિયમા નિપુણબુદ્ધિવાળા વડે જાણી શકાય છે

ટીકાર્થ :- શાસનહીલના વગેરે મોટા દોષોને આચર[illegible] ક્ષ્મ દોષોને છોડવાની તત્પરતાને આશ્રયીને

तथा सता = सत्पुरुषाणा साधुश्राद्धादीना **निन्दादे** = गर्हा-प्रद्वेषादे **च ज्ञायते** (यत्) **एतत्** = अपरिशुद्धानुष्ठान

कल्याणकन्दली

गोचरवीर्यान्तरायक्षयोपशमाविनाभावि-तथाविधज्ञानावरणक्षयोपशमनियतसामग्रीकत्वेन तदाऽल्पतरदोषारम्भसम्भवेऽपि गुरुतरदोषात्मकप्रवचनापभ्राजनाद्यारम्भसम्भवाऽयोगात्, हेयोपादेयगोचरयथार्थप्रकाशाऽऽधायक-ज्ञानावरणक्षयोपशमनियतसामग्रीकतया सति सम्यग्दर्शने ज्ञेयगोचरभ्रमसम्भवेऽपि हेयोपादेयविपर्यासबोधाऽसम्भववत् । एवञ्च पिण्डविशुद्ध्यादिकृते त्यक्तगुरुकुलवासाना मासक्षपणादिसदनुष्ठानमप्यपरिशुद्धमवसेयम् । तदुक्त मूलकारैरेव **पञ्चाशके** -> जे उ तह विवज्जत्था, सम्म गुरुलाघव अयाणता । सग्गाहा किरियरया, पवयणखिसावहा खुद्दा ॥ पाय अहिण्णगठीतमाउ तह दुक्करपि कुव्वता । वज्झा व ण ते साहू धखाहरणेण विण्णेया ॥ <- [पचा ११/३७-३८] इति । अत एव सच्चेष्टितापेक्षया बृहदपराधसमन्वितस्य नैव वस्तुतस्तत् सच्चेष्टितम् । तदुक्त मूलकारै **योगबिन्दौ** -> सच्चेष्टितमपि स्तोक गुरुदोषवतो न तत्। भौतहन्तुर्यथाऽन्यत्र पादस्पर्शनिषेधनम् ॥१४८॥ तदुक्त टीकाकृताऽपि **देशनाद्वात्रिंशिकाया** -> गुरुदोषकृता वृत्तमपि त्याज्य लघुत्यजाम् । जाड्यत्यागाय पतन ज्वलति जलने यथा <- ॥२/८॥

अपरिशुद्धत्वप्रकारकज्ञानकृते द्वितीयलिङ्गमाह - **साधु-श्राद्धादीना निन्दादेरिति** । परनिन्दाया घोरकर्मार्जकत्वात् । तदुक्त **पुष्पमालाया** -> परदोस जपतो न लहइ अत्थ जस न पावइ । सुअण पि कुणइ सत्तु बधइ कम्म महाघोर ॥४६१॥ <- इति । -> न सतो न गुरून् परिवदेत् <- [८/२३] इति **चरकसहिता**वचनमप्यत्रानुसन्धेयम् । अन्यत्रापि -> एषा सयमिना निन्दा मदान्धा ये वितन्वते । खनय· खलु दु खाना ते भवन्ति भवे भवे ॥ <-[ ] इत्युक्तम् । **कूरगडुकप्रद्वेषिमासोप**वासिक्षपकवदिति स्वयमूहनीयमुदाहरणम् । स्वय मासक्षपणादिविकृष्टतप·कारित्वेऽपि साधुप्रभृतिगर्हादिकारित्वेनाऽपरिशुद्धानुष्ठानत्वनिश्चय इत्यर्थ·, यतिगुणसम्पन्नस्य नियमेन यथावस्थितगुणरुचिस्वभावतया यतिप्रभृतिनिन्दकत्वाऽयोगात् । साधुनिन्दाया मन्दधर्मिताकार्यत्वात् । तदुक्त **निशीथभाष्ये** -> धीरपुरिसपरिहाणी नाऊण मदधम्मिया केई । हीलति विहरमाण सविग्गजण अबुद्धीतो ॥५४२३॥ <- इति । निन्दामूलकात् साधुद्वेषाच्च ससारवृद्धिरेव । यथोक्त **निशीथभाष्य** एव -> सतगुणणासणा खलु परिवाओ य होति अलिय च । धम्मे य अबहुमाणो साहुपदोसे य ससारो ॥५४२९॥ <- इति । **निशीथचूर्णौ** अपि -> चरणकरणस्स सजताण वा निदा-परोवघाय करेइ स एववादी गुणुत्तर वा चारित्र मोक्षसुह वा हणति ण लब्भइत्ति, जेण सो दीहससारित्तण णिव्वत्तेति <-[नि भा ५४३९ भाग ४ पृ ७१] इत्युक्तम् । साधुनिन्दाया गुणरागित्वलक्षणचारित्रलिङ्गभङ्गात्, तदुक्त **योगबिन्दौ** -> लिङ्ग मार्गानुसार्येष, श्राद्ध प्रज्ञापनाप्रिय । गुणरागी महासत्त्व·, सच्छक्त्यारम्भसङ्गत ॥ <- [यो.बि.३५३] इति । पञ्चाशकादौ [२/८] साधुनिन्दादे लोकविरुद्धत्वेनोक्तत्वाच्चारित्राधिकारित्वमपि विनश्यति । साधुनिन्दयाऽनन्तससारित्व प्रदर्शित आचाराङ्गवृत्तौ [१/१/१३-निर्यु १०० पृष्ठ-३१] ।

वस्तुतस्तस्य सम्यग्दर्शनादेरपि भ्रष्टत्वमवसेयम्, उपबृंहण-स्थिरीकरण-वात्सल्यादिलिङ्गक-सम्यक्त्वे सति साम्प्रदायिकव्यामोहादितोऽपि नि·शङ्क विशिष्टगुणसम्पन्नोद्देश्यकगर्हाद्यसम्भवात् । न हि लब्धाऽमृताऽऽस्वादस्य विषोद्गार सम्भवति । तदुक्त **श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः सुविधिनाथचरित्रे** -> वीतरागे श्रुते सङ्घगुणेषु च । अवर्णवादिता तीव्रमिथ्यात्वपरिणामता ॥ <- इति । **एतेन** विधिविशुद्धदेशनादायकस्य प्रवचनापभ्राजना-साधुनिन्दादिपरायणत्वे सविग्नपाक्षिकत्वमपि **निरस्तम्**, यतनावरणकर्मोदयादिना विधिविशुद्धसयमाचारपरिपालनेऽसमर्थत्वेऽपि सविग्नपाक्षिकस्योपेत्य प्रवचनोड्डाहसाधुनिन्दादिगुरुतरदोषाऽऽरम्भकत्वाऽयोगात्, अन्यथा

તેમ જ સાધુ, શ્રાવક વગેરે સજ્જનોની નિંદા, ગર્હા, પ્રકૃષ્ટ દ્વેષ આદિ દ્વારા 'આ અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન છે' એવુ કુશળ બુદ્ધિવાળા [= પ્રકૃષ્ટ વિવેકબુદ્ધિવાળા] નિયમા જાણી શકે છે, કારણ કે શાસનઅપભ્રાજના વગેરે મોટા દોષમા પ્રવૃત્તિ એ અપરિશુદ્ધિનુ = આતર મલિનતાનુ કાર્ય છે [૧/૯]

❀ વર્તમાન કાળના અશુદ્ધ અનુષ્ઠાનને જાણી લો ❀

<u>વિશેષાર્થ</u> .- લાભ-નુકશાનની વિચારકતા એ આતર વિશુદ્ધિનુ - ભાવચારિત્રનુ કાર્ય છે માટે જેની પાસે ભાવસયમની પરિણતિ હોય તે વ્યક્તિ ક્યારેય પણ ઘણા નુકશાનના ભોગે થોડો લાભ મેળવવા હરગીજ તૈયાર ન થાય જેમ કે નિર્દોષ જમીનમા કાપનુ પાણી પરઠવવાના આચારનુ = પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિનુ પાલન એવી રીતે જાહેરમા લોકોની સતત અવર-જવરવાળી જગ્યામા કે જિનધર્મદ્વેષીના આગણા વગેરેમા કરે કે જેથી એ આચારને જોનારા લોકો બોધિદુર્લભ બને, જિનશાસનની-સાધુની નિંદા કરે-તો તેના દ્વારા જાણી શકાય કે એ સયમાચાર નિયમા અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાનસ્વરૂપ છે. શાસનહિલના થાય તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી તે અશુદ્ધ આત્મપરિણતિનુ જ કાર્ય છે આતર અપરિશુદ્ધ પરિણામ દ્વારા જન્ય હોવાથી બાહ્ય રીતે શુદ્ધ સયમાચાર તરીકે જણાવા

नियोगेन = अवश्यन्तया, गुरुदोषारम्भादेरपरिशुद्धिकार्यत्वात् ॥१/९॥ आगमतत्त्वमाश्रित्याह —> 'आगमे'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

संविग्नपाक्षिकत्वप्रच्यवप्रसङ्गात् प्रवचनोपघातादे मिथ्यात्वकार्यत्वेन वक्ष्यमाणत्वात् [३/१५] सुसाधुनिन्दादे-स्त्वत्यन्तमसम्भवात्, तदुक्त उपदेशमालायामपि —> सुद्ध सुसाहुधम्म कहेइ, निदइ य निययमायारे । सुतवस्सियाण पुरओ होइ य सव्वोमरायणीओ ॥५१९॥ प्रवचनोड्डाहादिगुरुदोपविरहात् यथावस्थितसिद्धान्तपरिज्ञानाच्च तस्य भावव्यवहारित्वमप्युपपद्यते । तदुक्त गुरुतत्त्वविनिश्चये —> भावेण ववहारी इत्तो सविग्गपक्खिओ वि हवे । जम्हा सो मज्झत्थो ववहारत्थेसु निउणो य ॥ <— [गु त २/१६२] इति । न चैव साधुखिसापरिहारे नोदना-प्रतिनोदनादेरप्यनापत्तिरिति शङ्कनीयम्, नोदनादेस्स्थिरीकरणविशेषरूपत्वेन सम्यक्त्वाऽपरिपन्थित्वात्, अनधिकारिणो नोदनादेरप्यनारम्भकत्वौचित्यात् । एतेन —> कायिक्यादौ प्रवचनोड्डाहकारिण पञ्चमसमितिसाधकतया साध्वादेश्च सद्भूतदोषाविष्कर्तुर्द्वितीयमहाव्रतपालकतया परिशुद्धानुष्ठानत्वमिति <— निरस्तम्, प्रवचनविराधनादे गुरुदोपारम्भादेः अपरिशुद्धिकार्यत्वात् = आन्तरमलिनपरिणामजन्यत्वात् वस्तुगत्या अपरिशुद्धानुष्ठानत्वानतिक्रमात्, आन्तरपरिशुद्धचारित्रपरिणामजन्यस्य चारित्राचारस्य परिशुद्धत्ववत् अपरिशुद्धिजन्यस्याऽपरिशुद्धत्वौचित्यादिति तात्पर्यम् ।

वस्तुतस्तु सन्निन्दादे सकाशात् स्वदोषस्यैव प्रकाशनम् । तदुक्त चाणक्यसूत्रे —> य ससदि परदोष शसति स स्वदोष प्रख्यापयति <— [१४७] इति । अन्यत्रापि —> परस्यापि भवेन्निन्दा नानानर्थपथाकरी । कि पुन त्यक्तसङ्गाना मुक्तिमार्गैकगामिनाम् ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । इत्थञ्च धर्मपरीक्षापेक्षया सदनुष्ठानगतस्थूलसूक्ष्म-यतनाविध्यादिविचारकत्व आचारापेक्षया मध्यमाचारवत्त्व स्वरूपापेक्षया च मध्यमविवेकोपेतत्वमिति त्रिविध मध्यमबुद्धिलक्षणमुपदर्शितमेतावतेति निष्कर्ष ॥१/९॥

पूर्व 'आगमतत्त्व तु बुध परीक्षते सर्वयत्नेन' [१/२ पृ ३] इत्युक्त तत्र आगमतत्त्वमाश्रित्याह- 'आगमे'त्यादि।

છતા તે અનુષ્ઠાન મલિન જ જાણવુ તે જ રીતે ગુરુઆજ્ઞા માને નહિ અને બીજી બાજુ ગોચરી-પાણીની ખૂબ નિર્દોષ ગવેષણા કરે મોટી તપશ્ચર્યાઓ કરી લોકોને વશ કરી પૈસા કઢાવે એક બાજુ ગુરુની ખૂબ સેવા કરે અને બીજી બાજુ ગુરુની લઘુતા થાય એવા કામ કરે એક તરફ ગુરુનો ખૂબ અવિનય-આશાતના કરે અને પછી ગુરુના પગ દાબવા બેસે ખરેખર 'ખાળે ડૂચા અને દરવાજા મોકળા' એવી આ દશા અશુદ્ધ અનુષ્ઠાનની ઘોષણા કરે છે જેમ કુલટા સ્ત્રી પોતાનો વ્યભિચાર-દુરાચાર ઢાકવા પતિની બહારથી ખૂબ સેવા કરે-તેવુ અહીં સમજવુ આ જ રીતે શ્રાવકવર્ગમા પણ એક બાજુ હોટલમા દારૂ-ઢીંચીને, માસ-ઈંડા ખાઈને આવે અને ઘરમા તિથિના દિવસે શ્રાવિકાએ ભૂલથી લીલુ શાક રાધ્યુ હોય તો તેનો ઉધડો લઈ લે એક બાજુ ઘરવાળી સાથે મોટેથી ઝઘડો કરે અને પછી સામાયિક લઈને ધાર્મિક તરીકે પોતાની છાપ ઉપજાવે બજારમા ભારોભાર અનીતિ કરે, બેહદ વ્યાજ લઈને લોહીનો પૈસો ભેગો કરી અનેકના શાપ-નિસાસા લે અને એકાદ કીડી મરી જાય તેની ખોટે ખોટી મોટી બૂમાબૂમ કરી મૂકે એક બાજુ એબોર્શન-ગર્ભપાત કરાવે અને બીજી બાજુ જાહેરમા 'એગિદિયા બેઈંદિયા ' મોટેથી બોલે અથવા વર્ષીતપ કરી ધર્મી તરીકે પોતાની હવા ઊભી રાખે ખાનગીમા વેશ્યાગમન, પરસ્ત્રીગમન કરે અને પર્યુષણમા અઠ્ઠાઈ કરીને ધર્મી તરીકેની વાહ-વાહ લઈ લે આ બધુ શ્રાવક જીવનની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ અનુષ્ઠાન કહેવાય

❀ સાચો સાધુ નિંદા ન કરે ❀

જેને પાસે આતર ચારિત્રપરિણામ હોય તેને વિશિષ્ટ આત્મગુણોનો આસ્વાદ થયેલો હોવાના કારણે તે કદાપિ સાધુ, શ્રાવક આદિની નિદા, ગર્હા, દ્વેષ વગેરે કરી ન શકે અમૃતના ઘૂટડા પીનારને ઝેરના ઓડકાર ક્યારેય પણ ન આવે તેથી વિના સકોચે જાહેરમા સાધુ-શ્રાવક વગેરેની નિદા વગેરે કરનારના બહારથી ઉગ્ર દેખાતા ચારિત્રાચાર અપરિશુદ્ધ અનુષ્ઠાન જ જાણવા શાસનહિલના, સાધુનિદા વગેરે કાર્યનુ કારણ તો આતરિક મલિન પરિણતિ જ છે મલિનતર આશયથી જન્ય હોવાના લીધે, બહારથી શુદ્ધ જણાતી એવી પણ સયમચર્યા એકાતે અપરિશુદ્ધ-મલિન છે -એવુ કહેવાની પાછળ આશય એ રહેલો છે કે પોતાના સયમાચારને પરિશુદ્ધ બનાવવા હોય તો ક્યારેય પણ સાપ્રદાયિકવ્યામોહ, કાનભભેરણી વગેરેના લીધે શાસનાપભ્રાજના, સાધુનિદા વગેરે ઝેરી પ્રદૂષણોનો આશરો ભૂલેચૂકે પણ ન લેવાઈ જાય તે માટે પ્રત્યેક ભવભીરુ સયમીએ કાળજી રાખવી, બાકી અધ્યાત્મજગતમા દેવાળિયા બનવુ પડે તેમ જ પ્રસ્તુત ગાથાથી બીજી વાત એ સૂચિત થાય છે કે જેઓ શાસનહિલના, સાધુનિદા વગેરે તેજાબી પ્રવૃત્તિમા ગળાડૂબ બનેલા છે તેમના બાહ્ય સયમાચારોને વિધિ, યતના વગેરેથી યુક્ત દેખવા માત્રથી કે તેમની દેશનામા શાસ્ત્રીયતા વગેરે જણાવા માત્રથી તેને શુદ્ધ સયમી માની લેવાની ગભીર ભૂલ કદાપિ ન કરવી, જો પડિતકક્ષા મેળવવી હોય તો અંગારમર્દક આચાર્ય, વિનયરત્ન વગેરે દૃષ્ટાતોને વિચારવાથી પ્રસ્તુત હકીકત સમજી શકાય તેવી છે વર્તમાનકાલમા પ્રસ્તુત ગાથાના તાત્પર્યાર્થની વ્યાપક અને વિશદ જાણકારી ઘણી આવશ્યક જણાય છે [૧/૯]

દ્વિતીય શ્લોકમા 'પડિત ધર્મપરીક્ષક આગમ તત્ત્વને સર્વ પ્રયત્નથી તપાસે છે' આવુ જણાવેલ તેમા આગમતત્ત્વને ઉદ્દેશીને

आगमतत्त्व ज्ञेयं तद्दृष्टेष्टाऽविरुद्धवाक्यतया । उत्सर्गादिसमन्वितमलमैदम्पर्यशुद्धञ्च ॥१/१०॥

आगमतत्त्वं तत् = प्रसिद्ध **ज्ञेयं** भवति, दृष्ट = प्रत्यक्षानुमाने, इष्ट = 'स्वाभ्युपगत आगम, ताभ्या अविरुद्ध = अबाधितार्थं वाक्य यस्य' तत्तथा (तद्भाव) तया, उत्सर्गापवादाभ्या समन्वित, न तु तदेकान्त-वाददुष्ट अल

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> आगमतत्त्व तत् ज्ञेय [यत्] दृष्टेष्टाविरुद्धवाक्यतया उत्सर्गादिसमन्वित अलं ऐदम्पर्यशुद्धञ्च ॥१/१०॥ **आगमतत्त्व** = आगमतत्त्वपदप्रतिपाद्य **तत्** = **प्रसिद्धं**, पूर्वमनिरूपितार्थत्वात्तत्पदस्याऽत्र प्रसिद्धार्थपरत्वम्, **ज्ञेय भवतीति**, 'यत्रान्यत्क्रियापद न श्रूयते तत्रास्तिर्भवन्तिपर· प्रयुज्यते' इति न्यायात् 'भवति'पदलाभ· । एवमन्यत्राऽप्यग्रे स्वयमूहनीयम् । **तया** = प्रत्यक्षानुमान-स्वेष्टागमाबाधितार्थकसकलवाक्यतया । **एतावता** --> एकान्तेनैकात्मवादप्रतिपादकागमस्य प्रत्यक्षबाधितत्वात्, कूटस्थनित्यत्वादेरात्मनि प्रदर्शकस्यागमस्याऽनुमानबाधितत्वात्, 'मा हिस्यात्' इत्युपदिश्य हिंसाप्रचुरयज्ञादिविधायकस्याऽऽगमस्येष्टबाधितत्वात् सदागमबाह्यत्व <-- **प्रदर्शितम्** । तदुक्त **योगबिन्दौ** --> वचनादस्य ससिद्धिरेतदप्येवमेव हि । दृष्टेष्टाऽबाधित तस्मादेतन्मृग्य हितैषिणा ॥२३॥ दृष्टबाधैव यत्रास्ति ततोऽदृष्टप्रवर्त्तनम् । असच्छ्रद्धाभिभूताना केवल ध्यान्ध्यसूचकम् ॥२४॥ प्रत्यक्षेणाऽनुमानेन यदुक्तोऽर्थो न बाध्यते । दृष्टोऽदृष्टेऽपि युक्ता स्यात्, प्रवृत्तिस्तत एव तु ॥२५॥ अतोऽन्यथाप्रवृत्तौ तु स्यात् साधुत्वाद्यनिश्चितम् । वस्तुतत्त्वस्य हन्त्वेव सर्वमेवाऽसमञ्जसम् ॥२६॥ तद्दृष्टाद्यनुसारेण वस्तुतत्त्वव्यपे--क्षया । तथा तथोक्तिभेदेऽपि साध्वी तत्त्वव्यवस्थितिः ॥२७॥ <-- इत्यादि । **लोकतत्त्वनिर्णयेऽपि** --> यच्चिन्त्यमान न ददाति युक्ति, प्रत्यक्षतो नाप्यनुमानतश्च । तद् बुद्धिमान् को नु भजेत लोके, गोशृङ्गतः क्षीरसमुद्भवो न ॥१६॥ आगमेन च युक्त्या च, योऽर्थ. समभिगम्यते । परीक्ष्य हेमवद् ग्राह्य. पक्षपाताग्रहेण किम् ॥१८॥ <-- इत्युक्तम् । **योगवाशिष्ठेऽपीदमेवाभिप्रेत्य** --> अपि पौरुषमादेय शास्त्र चेद्युक्तिबोधकम् । अन्यत्त्वार्षमपि त्याज्य भाव्य न्यायैकसेविना ॥ <-- [ ] इत्युक्तम् । न चाऽऽगमतत्त्वनिरूपणे आगमप्रवेशादात्माश्रयत्वमिति **शङ्कनीयम्**, प्रस्तुताया धर्मपरीक्षाया यथा बुध आगमतत्त्व परीक्षते तत्प्रदर्शनपरत्वादेतदागमतत्त्वनिरूपणस्याऽत्माश्रयानवकाशात् । न हि बुधःपरकीयाऽऽगमतत्त्वं स्वाभिमताऽऽगमपराङ्मुखतया परीक्षते । युक्तञ्चैतत् । इत्थमेव तत्त्वप्राप्तिसम्भवात् । तदुक्त **पतञ्जलिनाऽपि** --> आगमेनानुमानेन योगाभ्यासरसेन च । त्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञा लभते तत्त्वमुत्तमम् ॥<-- [ ] सूक्ष्मेक्षिकया धर्माऽपरीक्षणे तु धर्मबुद्ध्यैव धर्मविघातापातात्, यथोक्त **अष्टकप्रकरणे**--> सूक्ष्मबुद्ध्या सदा ज्ञेयो धर्मो धर्मार्थिभिर्नरै· । अन्यथा धर्मबुद्ध्यैव तद्विघातः प्रसज्यते ॥ [२१/१] <-- इति । **उत्सर्गापवादाभ्या** = नियतविधिनिषेध-कारणिकविधिनिषेधलक्षणाभ्या **समन्वित, न तु तदेकान्तवाददुष्टं** = सार्वलौकिक-सार्वदिक-सार्वत्रिकानपोद्य-नियतैकस्वरूप-विधिनिषेधप्रतिपादक-वाक्यवृन्दगुम्फिततया सर्वथाऽनवस्थिताऽनियतविधिनिषेधपरकवचनविन्यास-कलिततया वा मुक्त्यप्रापकत्व-भवकाननायकत्वादिदोषपङ्किलम् । अत एव **महाभारतेऽपि** --> अधर्मरूपो धर्मो हि कश्चिदस्ति नराधिप ! धर्मश्चाधर्मरूपोऽपि तच्च ज्ञेय विपश्चिता ॥ <-- [शातिपर्व- ३३/३२] इति वदता **वेदव्यासेन** धर्मस्योत्सर्गापवादाभ्या बुधगम्यत्वमावेदितम् । **आचाराङ्गवृत्तो** अपि --> उत्सर्गोऽप्यगुणायापवादोऽपि गुणाय कालज्ञस्य साधोः <-- [७/४/२१२]

મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ ·- આગમતત્ત્વ તેને જાણવુ કે [જે] દષ્ટ-ઈષ્ટથી અવિરુદ્ધ વાક્યવાળુ હોવા સાથે ઉત્સર્ગાદિથી યુક્ત હોય અને અત્યત ઐદપર્યશુદ્ધ = તાત્પર્યપરિશુદ્ધ હોય [૧/૧૦]

❀ આગમતત્ત્વને ઓળખો ❀

ટીકાર્થ .- 'तत्' શબ્દ પૂર્વ પ્રકાન્ત અર્થનો વાચક હોય છે જ્યા પૂર્વે 'यत्' પદાર્થનિરૂપણ ન આવ્યુ હોય ત્યારે 'तत्' પદનો અર્થ પ્રસિદ્ધ જાણવો અર્થાત્ ગ્રથમા પૂર્વે જેનુ નિરૂપણ કરવામા આવેલ ન હોય તે પદાર્થ જો પ્રસિદ્ધ હોય તો તેને બતાવવા માટે 'तत्' પદનો પ્રયોગ થઈ શકે છે આ વ્યવસ્થાને અનુસરીને ટીકામા ન્યાયવિશારદશ્રીએ 'तत् = प्रसिद्ध' એવી વ્યાખ્યા કરેલ છે મતલબ કે આગમ તત્ત્વ પ્રસિદ્ધ જાણવુ આગમ તત્ત્વની શુદ્ધિ કઈ રીતે જાણવી ? તે ગાથાના શેષ ત્રણ પાદ દ્વારા બતાવવામા આવેલ છે તે આ રીતે - જે શાસ્ત્રનુ વાક્ય દષ્ટ અને ઈષ્ટથી બાધિત અર્થનુ પ્રતિપાદક ન હોય દષ્ટશબ્દનો અર્થ છે પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણ તથા ઈષ્ટપદનો અર્થ છે પોતે સ્વીકારેલ આગમ = સિદ્ધાતશાસ્ત્ર મતલબ કે વિવક્ષિત આગમના એક પણ વાક્યનો અર્થ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને સ્વસ્વીકૃત શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ ન હોવો જોઈએ [આથી 'જગતમા આત્મા એક જ છે' આવુ પ્રતિપાદન

१ ह प्रतौ स्वाभ्युपगमत इति पाठ । २, ह प्रतौ 'तत्तपा तथा' इति पाठ ।

= अत्यर्थं ऐदम्पर्येण = भावार्थेन शुद्धञ्च, न तु श्रुतमात्रेणाऽऽविच्छिन्नाकाङ्क्षम् ॥१/१०॥

तदेवमागमतत्त्वमुपन्यस्यति –> 'आत्माऽस्ती'त्यादि ।

आत्माऽस्ति स परिणामी बद्धः सत्कर्मणा विचित्रेण । मुक्तश्च तद्वियोगाद्धिंसाऽहिंसादि तद्धेतुः ॥१/११॥

कल्याणकन्दली

इत्युक्तम् । उपलक्षणात् निश्चय-व्यवहारादिसमन्वितमित्यपि ज्ञेयम् [द्वा द्वा २/९] । न तु आपातरमणीयातिस्थूलाऽसाराऽतिप्रसिद्धार्थकतया श्रुतमात्रेण = केवलश्रवणेन आविच्छिन्नाऽऽकाङ्क्ष = समन्तात् व्युपरतजिज्ञासम् । कष-छेद-तापपरीक्षात्रितयपरिशुद्धमागमतत्त्वमवगन्तव्यमिति तात्पर्यम् । श्रुतसुवर्णशोधककषादिस्वरूपञ्च मूलकारै पञ्चवस्तुके –> पाणवहाईआण पावट्ठाणाण जो उ पडिसेहो झाणज्झयणाईण, जो अ विही एस धम्मकसो ॥ वज्झाणुट्ठाणेण जेण न वाहिज्जई तय नियमा । सभवइ अ परिशुद्ध, सो उण धम्मम्मि छेउत्ति ॥ जीवाइभाववाओ, बधाइपसाहगो इह तावो । एएहिं सुपरिसुद्धो, धम्मो धम्मत्तणमुवेइ ॥ ण्णर्हि जो न सुद्धो अन्नयरमि उण सुट्ठु निव्वडिओ । सो तारिसओ धम्मो, नियमेण फले विसवयइ ॥ <– [१०२१-२२-२३-२४] इति प्रोक्तम् । सङ्क्षेपत तत्स्वरूपञ्च धर्मविन्दौ मूलकारै –> विधिनिषेधौ कष । तत्सम्भवपालनाचेष्टोक्तिश्छेद । उभयनिवन्धनभाववादस्ताप <– [ध विं. २/३५-३६-३७] इत्येव गदितम् । सोपयोगितया सोदाहरणमन्वयव्यतिरेकाभ्या कषादिपरीक्षा पञ्चवस्तुकानुसारेणाऽत्र दर्श्यते । तदुक्त –> सुहुमो असेसविसओ, सावज्जे जत्थ अत्थि पडिसेहो । रागाइविअडणसह झाणाइ अ एस कससुद्धो ॥ जह मण-वय-काएहिं परस्स पीडा दढ न कायव्वा । झाएअव्व च सया रायाइविवक्खजाल तु ॥ थूलो ण सव्वविसओ, सावज्जे जत्थ होइ पडिसेहो । रागाइविअडणसह न य झाणाईवि तयसुद्धो । जह पचहिं वहुएहि व, एगा हिंसा मुस विसवाए । इच्चाओ झाणम्मि अ, झाएअव्व अगाराइ ॥ <– [प व १०६८-६९-७०-७१] छेदमधिकृत्याह –> सइ अपमत्तयाए सजमजोएसु विविहभेएसु । जा धम्मिअस्स वित्ती, एअ बज्झ अणुट्ठाण ॥ एएण न बाहिज्जइ, सभवइ अ त दुगपि निअमेण । एअवयणेण सुद्धो, जो सो छेएण सुद्धोत्ति ॥ जह पचसु समिईसु, तीसु अ गुत्तीसु अप्पमत्तेण । सव्व चिअ कायव्व जइणा सइ काइगाईवि ॥ जे खलु पमायजणया, वसहाई ते वि वज्जणिज्जाउ । महुअरवित्ती अ तहा, पालेअव्वो अ अप्पाणो ॥ जत्थ उ पमत्तयाए, सजमजोगेसु विविहभेएसु । नो धम्मिअस्स वित्ती, अणणुट्ठाण तय होइ ॥ एएण वाहिज्जइ, सभवइ अ तदुग न णिअमेण । एअवयणोववेओ, जो सो छेएण नो सुद्धो ॥ जह देवाण सगीअगाइकज्जम्मि उज्जमो जइणो । कदप्पाईकरण, असब्भवयणाभिहाण च ॥ तह अन्नधम्मिआण उच्छेओ भोअण गिहेगऽण्ण । असिधाराइ अ एअ, पाव बज्झ अणुट्ठाण ॥ <– [प व १०७२/७३/७४/७५/७६/७७/७८/७९] तापविधिमाह –> जीवाइभाववाओ, जो दिट्ठेट्ठाहिं णो खलु विरुद्धो । वधाइसाहगो तह, एत्थ इमो होइ तावोत्ति ॥ ण्णण जो विसुद्धो, सो खलु तावेण होइ सुद्धो त्ति । एएण वा असुद्धो, सेसेहि वि तारिसो वेओ ॥ सतासत जीवे, णिच्चाणिच्चायणेगधम्मे अ । जह सुहवधाईआ, जुज्जति न अण्णहा निअमा ॥ सतस्स सरूवेण, पररूवेण तहा असतस्स । हदि विसिट्ठत्तणओ, होति विसिट्ठा सुहाइया ॥ इहरा सत्तामित्ताइभावओ कह विसिट्ठया एसि । तयभावम्मि तयत्थे हत पयत्तो महामोहो ॥ <– [१०८०/८१/८२/८३/८४] इत्यादि ॥१/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> आत्मा अस्ति, स परिणामी, विचित्रेण सत्कर्मणा बद्ध , तद्वियोगाच्च मुक्त , हिंसाऽ-

કરનાર આગમ પ્રત્યક્ષવિરુદ્ધ છે 'આત્મા એકાતે નિત્ય છે' એમ જણાવનાર આગમ અનુમાનવિરુદ્ધ છે પોતાના જ એક શાસ્ત્રમા 'હિંસા ન કરવી' આમ જણાવી હિસાપ્રચૂર યજ્ઞનુ વિધાન કરનાર આગમ ઇષ્ટવિરુદ્ધ છે- તેમ જાણવુ] તે ઉપરાત આગમતત્ત્વ ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી યુક્ત હોવુ જોઈએ એકાતવાદથી = માત્ર ઉત્સર્ગ વચનોથી દુષ્ટ ન હોવુ જોઈએ અને તેના ભાવાર્થો અત્યત શુદ્ધ = એકાતહિતકાર હોવા જોઈએ સાભળવા માત્રથી આગમવચનના પદાર્થમા શ્રોતાની જિજ્ઞાસાનુ સપૂર્ણ રીતે શમન થઈ જાય, શ્રોતાને ઉહાપોહ-મીમાસા કરવાની કોઈ તક જ ન મળે તેવા સામાન્ય પરચૂરણ ચીલાચાલુ પદાર્થનુ પ્રતિપાદક ન હોવુ જોઈએ મતલબ કે ગભીર અને શુદ્ધ એવા પદાર્થનુ નિરૂપણ જે ગ્રથમા હોય તેને જ આગમ તત્ત્વ કહી શકાય જેમા માત્ર શબ્દના મોટા આડબર હોય એવા અર્થહીન વિસ્તૃત વાક્યોથી મહાકાયશરીરવાળા બનેલ હોવાના લીધે કોઈ ગ્રથ આગમતત્ત્વ બની શકતો નથી શબ્દોની સંગ્રહણી અને વિચારોની કબજીયાતવાળા વાક્યોથી સમૃદ્ધ શાસ્ત્રને આગમતત્ત્વ માની ન શકાય [૧/૧૦]

પ્રસ્તુત ગાથાના ટીકાર્થને બતાવવામા વિશેષાર્થની વિચારણા આવશ્યક હોવાથી ત્યાં જ સક્ષિપ્ત વિશેષાર્થ આવી ગયો છે માટે સ્વતત્રરૂપે આ ગાથાની ટીકાનો વિશેષાર્થ બતાવવામા આવતો નથી આ રીતે આગળ પણ અનેક સ્થળે સમજી લેવુ

આ રીતે આગમ તત્ત્વનુ લક્ષણ બતાવ્યા પછી આગમ તત્ત્વના સ્વરૂપને બતાવતા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ .- આત્મા છે તે પરિણામી છે વિચિત્ર એવા વાસ્તવિક = પૌદ્ગલિક કર્મથી તે બધાયેલ છે અને તેના [કર્મના] વિયોગથી તે મુક્ત થાય છે હિસા અને અહિંસા વગેરે [ક્રમશ] બધ અને મોક્ષના હેતુ છે [૧/૧૧]

आत्मा = जीव **सोऽस्ति**, एतेन चार्वाकमतनिरास । **स परिणामी** = परिणामसहित, न तु कूटस्थनित्य, एतेन साङ्ख्यादिमतनिरास । तथा **बद्ध** सता = वस्तुसता न तु कल्पिताऽविद्यास्वभावेन **कर्मणा विचित्रेण** = नानारूपेण, एतेन वेदान्त्यादिमतनिरास । **मुक्तश्च तद्वियोगात्** = कर्मक्षयात् । **हिंसाऽहिंसादि** तयो = बन्धमोक्षयो **हेतु** - एव यत्र प्रतिपाद्यते तत् आगमतत्त्वमिति योजना ॥१/११॥

कल्याणकन्दली

हिंसादि तद्धेतु ॥१/११॥ इय कारिका **अष्टकप्रकरणवृत्त्यादौ** [अ प्र.१/५ वृ.] समुद्धृता । **सः** = शरीरव्यतिरिक्तो जीव **अस्ति** । **एतेन** = शरीरातिरिक्तजीवप्रतिपादनेन **चार्वाकमतनिरासः** = भूतचैतन्यवादिलौकायतिकसम्प्रदायप्रत्याख्यानम् । **परिणामसहित** इति । 'प्रकृतेरन्यथाभाव. परिणाम' इति **केचित्** । 'उपादानसलक्षणत्वे सत्यन्यथाभाव. परिणाम **इत्यपरे**। 'पूर्वरूपपरित्यागे सति नानाकारप्रतिभास परिणाम' **इत्यन्ये** । **वेदान्तिनस्तु**-उपादानसमसत्ताकत्वे सति अन्यथाभावः परिणाम , विवर्तवारणाय सत्यन्तम्, घटस्य तन्तुपरिणामत्ववारणाय विशेष्यमित्याहुः । **वय तु ब्रूम** पूर्वावस्थापाये सत्यवस्थान्तरापत्ति. परिणाम , यथा पिण्डकपालाद्यवस्थाऽपाये सति घटावस्थाप्राप्ति मृत्परिणाम । तदुक्त --> परिणामो ह्यर्थान्तरगमन, न तु सर्वथा व्यवस्थानम् । न च सर्वथा विनाश. परिणामस्तद्विदामिष्टः ॥ <-- [ ] परिणाम-परिणामिनो भेदाभेदस्य प्रसिद्धत्वात्, अन्यथा परिणम्य-परिणमकभावाऽयोगात् । प्रकृते देवादिपूर्विलावस्थापाये सति नराद्यवस्थाप्राप्तिरात्मनि परिणाम· । **न तु** आत्मपदवाच्य· **कूटस्थनित्यः** इति । 'कूट लोहकाराऽऽपणास्था लौहाना कूटनार्थिका लौही च ऐरिणी, तद्वत् सर्वदा तिष्ठतीति कूटस्थ एकरूपतया कालव्यापी' [सा.तत्त्वकौमुदी किर.] इति **किरणावलीकारः** । आत्मा न तादृशः । **एतेन** = आत्मन· परिणामित्वप्रतिपादनेन **साङ्ख्यादिमतनिरासः** = कूटस्थनित्यात्मद्रव्याभ्युपगन्तृसाङ्ख्य-योग-यौग-वैशेषिकादिदर्शननिराकरणम् । कूटस्थत्वे नारकादिभावानुपपत्तिः उपलक्षणात् क्षणिकत्वे कृतनाशादिप्रसङ्गः । तदुक्त **निशीथचूर्णौ** अपि --> जीवस्स णिच्चत्त-परिग्गहे णारगादिभावो ण भवति, अणिच्चे वा भणिते विणासी घटवत् कृतविप्रणाशादयश्च दोषा भवति <-- [भाग ३-पृ ३०] । **वस्तुसता** = पारमार्थिकसत्तासमाकलितेन । तदुक्त मूलकारै **धर्मविन्दौ** --> बध्यमान आत्मा, बन्धन वस्तुसत् कर्म <-- [ध बि.२/४८] इति । यथा चैतत्तत्त्व तथा वक्ष्यते षोडशे षोडशके [षो १६/५/११-पृ ३५९+३६९] । **एतेन** = आत्मनो वस्तुसन्नानाकर्मबद्धत्वप्रतिपादनेन, **वेदान्त्यादिमतनिरासः** = कर्मस्थानीयकल्पिताऽविद्याभ्युपगन्तृवेदान्ति-सावृतिकवास-नालक्षणकर्माङ्गीकर्तृसौगत-नित्यनिर्लेपपुरुषस्वीकर्तृसाङ्ख्यप्रभृत्याम्नायाऽपनयनम् । प्रकृतलौकायतिक-साङ्ख्य-सौगतप्रभृतिमतनिर-सनमस्माभिर्विस्तरत **स्याद्वादरहस्यटीकाया** जयलताभिधानाया दर्शितमिति ततोऽधिकमवसेयम् ।

कर्मक्षयात् = कृत्स्नस्वकर्मक्षयात्, न त्वात्मक्षयात् । तदुक्त **तत्त्वार्थसूत्रे श्रीउमास्वातिवाचकै·** --> 'कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्ष ' <-- [त सू १०/३] इति । **एतेन** --> दीपो यथा निवृत्तिमभ्युपेतो नैवावनी गच्छति नान्तरीक्षम् । दिश न काञ्चित् विदिश न काञ्चित् स्नेहक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ जीवस्तथा निवृत्तिमभ्युपेतो नैवावनी गच्छति नान्तरीक्षम् । दिश न काञ्चित् विदिश न काञ्चित् क्लेशक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ <-- [सौद १६/२८-२९] इति **सौदरनन्दकाव्यकृद्वचनमपि प्रत्यस्तम्** । यथोक्त **आचाराङ्गनिर्युक्तौ** अपि --> कम्मयदव्वेहि सम सजोगो होइ जो उ जीवस्स । सो बधो नायव्वो तस्स विओगो भवे मुक्खो ॥ <-- [२६०] इति । यथा चैतत्तत्त्व तथा व्युत्पादितमस्माभि **मोक्षरत्नाभिधानाया भाषारहस्य-विवरणटीकायामिति** विस्तरतस्ततोऽवसेयम् [दिव्यदर्शनट्रस्टप्रकाशित- भाषारहस्यप्रकरणे -मोक्षरत्नाटीकाया २८४ तमे पृष्ठे दृश्यताम्] । **हिंसाऽहिंसादि** यथाक्रम **बन्धमोक्षयोः हेतुरिति** । एतेन आजीवकादिमतमपाकृतमित्यधिक **सूत्रकृताङ्गवृत्त्यादौ** विज्ञेयम् ॥१/११॥

टीकार्थ ·- આત્માનો મતલબ છે [શરીરથી ભિન્ન] જીવ તે વિદ્યમાન છે - આવુ પ્રતિપાદન કરવાના લીધે આગમતત્ત્વ નાસ્તિકમતનો નિરાસ કરે છે આત્મા પરિણામયુક્ત છે અર્થાત્ જુદી જુદી અવસ્થાને પામવા સ્વરૂપ પરિણામથી યુક્ત છે, નહિ કે ફૂટસ્થ નિત્ય = સર્વદા એકસ્વરૂપ- આવુ કહેવા દ્વારા સાખ્ય વગેરે મતનુ ખડન થયુ તેમ જ [સસારી] આત્મા વાસ્તવિક કર્મથી બધાયેલ છે, નહિ કે કાલ્પનિક અવિદ્યા-માયાસ્વભાવ કર્મથી બધાયેલ તેમ જ કર્મ પણ અનેકસ્વરૂપ છે આવુ કહેવા દ્વારા વેદાતી વગેરેના મતનુ ખડન થયુ તથા કર્મક્ષયથી આત્મા મુક્ત થાય છે 'હિસા વગેરે આત્માના બધનનુ કારણ છે અને અહિસા વગેરે આત્માના મોક્ષના હેતુ છે' આવુ જે શાસ્ત્રમા બતાવવામા આવે તેને આગમ તત્ત્વ જાણવુ આ રીતે ગાથાર્થની યોજના કરવી અર્થાત્ ટીકામા બતાવ્યા મુજબ ગાથાના પદાર્થોનો સબધ કરવો [૧/૧૧]

વિશેષાર્થ :- [૧] A નાસ્તિક મતાનુસાર શરીરથી ભિન્ન આત્માનુ અસ્તિત્વ નથી શરીર એ જ આત્મા છે, જે શરીરનો

A આ બધા મત-મતાતરોનુ વિસ્તારથી નિરૂપણ અને નિરાકરણ સ્યાદ્વાદરહસ્ય (મધ્યમ)ની 'જયલતા' નામની સસ્કૃત ટીકા અને 'રમણીયા' નામની હિન્દી વ્યાખ્યામા અમે વિસ્તારથી કરેલ છે જુઓ દિવ્યદર્શનટ્રસ્ટ પ્રકાશિત સ્યાદ્વાદરહસ્ય (મધ્યમ) ભાગ ૧-૨-૩

आत्मनः परिणामित्वादिकं दृष्टेष्टाऽबाधितमित्यागमतत्त्वस्य दृष्टेष्टाऽविरुद्धवाक्यत्वमुपदर्शितम् । उत्सर्गापवादयुक्तत्वञ्च स्फुटमेव तत्सूत्राणां बहूनामुपलम्भात् । अथैदम्पर्यशुद्धिमुपदर्शयति –> 'परे'त्यादि।

परलोकविधौ मानं वचनं तदतीन्द्रियार्थदृग्व्यक्तम् । सर्वमिदमनादि स्यादैदम्पर्यस्य शुद्धिरिति ॥१/१२॥

कल्याणकन्दली

उत्सर्गापवादयुक्तत्वमिति । तदुक्तं निशीथभाष्ये –> उस्सग्गसुयं किंची, किंची अववाइयं मुणेयव्वं । तदुभयसुत्तं किंची, सुत्तस्स गमा मुणेयव्वा ॥६२३४॥ <– इति । –> सामान्योक्तो विधिरुत्सर्गः, विशेषोक्तो विधिरपवादः <– [ ] इति दर्शनशुद्धिप्रकरणवचनमत्र स्मर्तव्यम् । तत्सूत्राणां = उत्सर्गापवादसूत्राणां बहूनामुपलम्भादिति । वस्तुतस्तु साक्षात् सूत्रनिर्देशे हि परमार्थं षोढा व्यवतिष्ठते, उत्सर्गात्, अपवादात्, उत्सर्गापवादात्, अपवादोत्सर्गात्, उत्सर्गोत्सर्गात्, अपवादापवादाच्चेति, इत्थमेव यतनोपयिकप्रयोजनभेदसिद्धेः । तत्र केवलमुत्सर्गसूत्रं बृहत्कल्पसूत्रे –> 'नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा आमे तालपलंबे अभिन्ने पडिगाहित्तए त्ति ॥[१/१]' <– प्रलम्बग्रहणनिषेधकम् ॥१॥ अपवादसूत्रं तु अश्वावमौदर्यादिषु तद्विधायकं, यथा तत्रैव –> कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पक्के तालपलंबे भिन्ने अभिन्ने वा पडिगाहित्तए <–[१/२] ॥२॥ उत्सर्गापवादसूत्रं तु निषेधैकवाक्यतापन्नविधिपरम्, यथा –> 'नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अन्नमन्नस्स मोअं आइत्तए वा आयमित्तए वा, नन्नत्थ गाढेहिं रोगायंकेहिं । <– इति ॥३॥ अपवादोत्सर्गसूत्रं तु विध्येकवाक्यतापन्नविशेषनिषेधपरं, यथा यत्तु निर्ग्रन्थीनां कल्पते पक्वं प्रलम्बं तद्विधिभिन्नं नाविधिभिन्नमित्यर्थकम् ॥४॥ उत्सर्गोत्सर्गसूत्रं तु निषेधोत्तरनिषेधप्रधानं यथा –> णो कप्पइ असणं वा पढमयाए पोरसीए पडिगाहित्ता पच्छिमं पोरसिं उवायणावित्तए से य आहच्च उवायणाविए सिया जो तं भुंजइ भुंजंतं वा साइज्जइ से आवज्जइ चाउम्मासियं परिहारट्ठाणं उग्घाइअं त्ति <– ॥५॥ अपवादापवादसूत्रं तूत्सृष्टविध्युत्तरविधिप्रधानम् ॥६॥ अर्थतस्तु सर्वत्र नियत एवेतरसम्बन्धः । अत एव परिपूर्णार्थप्रापकत्वलक्षण अर्थांशप्रापकत्वलक्षण-लौकिक-प्रामाण्य-विलक्षणमलौकिकप्रामाण्यमुपपद्यत इति [उ.र. १३३] व्यक्तं उपदेशरहस्ये । मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> परलोकविधौ वचनं मानम् । तत् अतीन्द्रियार्थदृग्व्यक्तम् । सर्वं इदं अनादि स्यात् ऐदम्पर्यस्य शुद्धिरिति ॥१/१२॥ इयं कारिका योगबिन्दु-वृत्त्यादौ उद्धृता वर्तते [यो.बि.का.२३ वृ.] । एतदर्थानुपातिनी गाथा –> नत्थि परलोकमग्गे पमाणमन्नं जिणागमं मोत्तुं ।

નાશ થતા નષ્ટ થાય છે. પરલોકમાં જનાર આત્મા જેવું કોઈ અન્વયી દ્રવ્ય નથી. આ નાસ્તિકમતનું નિરાકરણ જે આગમમાં કરવામાં આવેલ હોય તે તાત્ત્વિક આગમ કહેવાય. અર્થાત્ 'દેહભિન્ન આત્મતત્ત્વ છે' આવું આગમ તત્ત્વમાં બતાવવામાં આવેલ હોવું જોઈએ. [૨] સાંખ્ય નૈયાયિક વગેરેના મત મુજબ 'આત્મા કૂટસ્થ નિત્ય છે' અર્થાત્ ત્રણેય કાળમાં આત્મામાં કોઈ પણ ફેરફાર થતો નથી. પરંતુ આ વાત યુક્તિસંગત નથી. તેનું ખંડન કરવા 'આત્મા પરિણામી છે' અર્થાત્ 'મૂલ દ્રવ્યનો નાશ થયા વિના અવસ્થાન્તરની પ્રાપ્તિ આત્મદ્રવ્યમાં થતી રહે છે' આવું નિરૂપણ તાત્ત્વિક આગમમાં આવશ્યક છે. [૩] વેદાન્તી મત મુજબ અવિદ્યા, બૌદ્ધમતાનુસાર માયા વગેરે કાલ્પનિક કર્મથી આત્મા બંધાયેલ છે. મતલબ કે વસ્તુતઃ આત્મા મુક્ત છે. તેમ જ સાંખ્યમતે તો કાદવથી કમળ સર્વથા નિર્લેપ હોય તે રીતે કર્મથી આત્મા ક્યારેય લેપાતો નથી. આવા મિથ્યા મતોનું ખંડન કરવા માટે 'આત્મા વાસ્તવિક (= અજીવ પુદ્ગલવિશેષ સત્પદાર્થરૂપ) કર્મથી બંધાયેલ છે' આવું પ્રતિપાદન જરૂરી છે. [૪] ક્લેશ-કર્મનો નાશ થતા આત્માનો પણ નાશ થાય છે- આવું અશ્વઘોષ વગેરે બૌદ્ધ વિદ્વાનો માને છે. તેની આ પોકળ માન્યતાને ખોટી ઠરાવવા માટે 'સર્વકર્મક્ષયથી આત્મા મુક્તસ્વરૂપ બને છે, દીવો બૂઝાય તેમ બૂઝાઈ જતો નથી ' આવું બતાવવું આવશ્યક છે. [૫] 'આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ' ન્યાયથી પરપીડાનો પરિહાર એ મુક્તિનો ઉપાય છે. પરપીડાસ્વરૂપ હિંસા એ બંધકારણ છે. આવું કહેવા દ્વારા 'આત્મા સદા બંધાયેલ જ છે' અથવા 'આત્મા સદા મુક્ત છે' આવા મતનું ખંડન થાય છે. આ રીતે તથાવિધ વિપરીત માન્યતાના ખંડનપૂર્વક તાત્ત્વિક સિદ્ધાન્તનું જેમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ હોય તેને જ આગમતત્ત્વ જાણવું. બાકી બધા આગમાભાસ જાણવા. [૧/૧૧]

આત્મામાં પરિણામિત્વ વગેરે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, આગમથી અબાધિત છે. માટે તેનું પ્રતિપાદન કરનાર જૈન આગમમાં દૃષ્ટેષ્ટાવિરુદ્ધ-વાક્યત્વસ્વરૂપ આગમતત્ત્વલક્ષણનો પ્રથમ અંશ બતાવાયો. તેમ જ ઉત્સર્ગ-અપવાદ યુક્તતા તો જૈન આગમમાં છે જ, કારણ કે ઉત્સર્ગપ્રતિપાદક અને અપવાદપ્રતિપાદક અનેક સૂત્રો જૈનાગમમાં સ્પષ્ટ રીતે મળે છે. માટે આગમતત્ત્વલક્ષણનો દ્વિતીય અંશ પણ જૈન આગમમાં રહેલ છે. હવે આગમતત્ત્વલક્ષણના તૃતીય અંશ ઐદંપર્યશુદ્ધિને બતાવતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

ઐદંપર્યશુદ્ધિને સમજીએ

<u>ગાથાર્થ</u> - પરલોકસંબંધી વિધિને વિશે વચન = આગમ એ જ પ્રમાણ છે. તે અતીન્દ્રિય અર્થને જોનારે બોલેલ હોય છે. તે સર્વે [વચન] અનાદિ હોય છે- આ રીતે ઐદંપર્યની શુદ્ધિ જાણવી. [૧/૧૨]

<u>ટીકાર્થ</u> :- પરલોકસંબંધી ફલના ઉપદેશને વિશે સ્વતંત્ર પ્રમાણ આગમ જ છે. તે આગમ અતીન્દ્રિય અર્થને સાક્ષાત્ જોનાર

परलोकविधौ = आमुष्मिकफलोपदेशे **मान** = स्वतन्त्रप्रमाण **वचन** = आगम । **तत्** = वचन **अतीन्द्रियार्थदृशा** = सर्वज्ञेन **व्यक्त** = प्रतिपादितार्थ, अन्यस्याऽदृष्टार्थाभिधानशक्त्यभावात् । **सर्वमिद** वचन **अनादि स्यात्**, [१]सर्वक्षेत्रापेक्षप्रवाहत ।

कल्याणकन्दली

आगमपुरस्सर चिय करेइ तो सव्वकिच्चाइ ॥ <-- [६९] इत्येव **धर्मरत्नप्रकरणे** । **आमुष्मिकफलोपदेशे** = अतीन्द्रियपारलौकिकफल-तदवन्ध्योपायादिगोचरविधि-प्रतिषेधादौ **स्वतन्त्रप्रमाण** = अन्यप्रमाणानुपजीवि प्रमाण **आगम** एव, न च तर्कस्यात्र स्वातन्त्र्येण सामर्थ्यम् । तदुक्त मूलकारैरेव **योगदृष्टिसमुच्चये** --> अतीन्द्रियार्थसिद्ध्यर्थ यथाऽऽलोचितकारिणाम् । प्रयास. शुष्कतर्कस्य न चासौ गोचर क्वचित् ॥ गोचरस्त्वागमस्यैव ततस्तदुपलब्धित <-- [यो.स ९८/९९ पूर्वार्ध] इति । अत एवाऽऽसन्नभव्यस्य तत्रादरो महान्, तदुक्त मूलकारैरेव **योगविन्दौ** --> परलोकविधौ शास्त्रात् प्रायो नान्यदपेक्षते । आसन्नभव्यो मतिमान् श्रद्धाधनसमन्वित. ॥२२१॥ <-- इति । एतदनुवादरूपेण **योगसारप्राभृते दिगम्बराऽमितगतिनाऽपि** --> परलोकविधौ शास्त्र प्रमाण प्रायश परम् । यतोऽत्राऽऽसन्नभव्यानामादर परम· तत ॥<-- [८/६९] इति गदितम् । अन्यत्रापि--> जम्हा न मोक्खमग्गे, मोत्तूण आगम इह पमाण । विज्जइ छउमत्थाण तम्हा तत्थेव जइयव्व ॥[ ] <-- इत्युक्तम् । अत एवानुमानस्यापि स्वातन्त्र्येण सम्यगतीन्द्रियार्थनिश्चयार्थमवकाशो नैव । तदुक्त **वाक्यपदीये भर्तृहरिणा** --> यत्नेनानुमितोऽप्यर्थ:, कुशलैरनुमातृभि । अभियुक्ततरैरन्यैरन्यथैवोपपाद्यते ॥ <-- [वा.प.का.१/का.३४] इति । वादस्याऽप्यत्राऽप्रचार एव । तदुक्त **पतञ्जलिना** --> वादाश्च प्रतिवादाश्च वदन्तो निश्चितास्तथा । तत्त्वान्त नैव गच्छन्ति तिलपीलकवद्गतौ ॥ <-- इति । अतीन्द्रियतत्त्वप्रमित्यर्थमागमस्यैव स्वातन्त्र्येण सामर्थ्य, अतीन्द्रियार्थप्रतीत्यर्थश्चाऽध्यात्ममेव परम उपाय., वादग्रन्थास्तूभयत्राऽकिञ्चित्करा· । तदुक्त **योगविन्दो** --> अध्यात्ममत्र परम उपाय परिकीर्तित । गतौ सन्मार्गगमन यथैव ह्यप्रमादिन ॥ मुक्त्वाऽतो वादसङ्घट्टमध्यात्ममनुचिन्त्यताम् । नाऽविधूते तम.स्कन्धे ज्ञेये ज्ञान प्रवर्तते ॥ <-- [यो.बि ६८/६९] इति । इदमेवाभिप्रेत्य **देशनाद्वात्रिशिकायामपि** --> परलोकविधौ मान बलवन्नाऽत्र दृश्यते <-- [२/१९] इत्युक्तम् ।

इदश्चात्रावधेयम् --> अतीन्द्रियार्थे आगममुपजीव्य लब्धात्मलाभस्याऽनुमानादेरपि प्रवृत्तिर्युज्यत एव, किन्तु तस्याऽऽगममूलकतयैव प्रामाण्य, न तु स्वातन्त्र्येण । अत एवातीन्द्रियार्थस्याऽऽगमवादविषयत्वव्यवस्थाऽप्यनाविला । तदुक्त टीकाकृता **स्याद्वादकल्पलताया** --> यद्यप्यतीन्द्रियार्थे पूर्वमागमस्य प्रमाणान्तरानधिगतवस्तुप्रतिपादकत्वेनाऽहेतुवादत्व तथाप्यग्रे तदुपजीव्यप्रमाणप्रवृत्तौ हेतुवादत्वेऽपि न व्यवस्थानुपपत्ति , आद्यदशापेक्षयैव व्यवस्थाभिधानात् <-- [स्या क स्त २/का १३] इति । आगमगम्यस्याऽपि तदुत्तरमनुमानविषयत्व **योगविन्दो** --> आत्माद्यतीन्द्रिय वस्तु योगिप्रत्यक्षभावत । परोक्षमपि चान्येषा न हि युक्त्या न युज्यते ॥ <-- [यो वि ५१] इत्युक्त्योक्तमिति विभावनीयम् । परलोकविधावागमस्य स्वातन्त्र्येण प्रामाण्ये हेतुगर्भितमागमविशेषणमाह- **सर्वज्ञेन प्रतिपादितार्थमिति**, --> 'अत्थ भासइ अरहा' <-- [आ.नि.९२ वि.भा १११९] इति **विशेषावश्यकभाष्यवचनात्** । 'सर्व वाक्य सावधारणमिष्टतोऽवधारणमि'ति न्यायाभ्या व्यवच्छेद्यमाह- **अन्यस्य** = सर्वज्ञेतरस्य **अदृष्टार्थाभिधानशक्त्ययोगात्** = अतीन्द्रियार्थगोचरयथार्थाभिलापसामर्थ्याऽसम्भवात् । **न च** सर्वज्ञ एव नास्तीति सर्वमिद फल्गुरिति **शङ्कनीयम्**, असम्भवद्बाधकप्रमाणत्वेन तत्सिद्धे । तदुक्त --> वीतरागोऽस्ति सर्वज्ञ:, प्रमाणाऽबाधितत्वत· । सर्वदा विदित सद्भि सुखादिकमिव ध्रुवम् ॥१॥ क्षीयते सर्वथा राग क्वापि कारणहानित । ज्वलनो हीयते कि न ? काष्ठादीना वियोगत ॥२॥ प्रकर्षस्य प्रतिष्ठान, ज्ञान क्वापि प्रपठ्यते । परिमाणमिवाऽऽकाशे तारतम्योपलब्धित ॥३॥ <-- इत्यादि । अधिक तु मत्कृत-जयलतायामवगन्तव्यम् [पृष्ठ-४५३] ।

सर्व इद सर्वज्ञोदित वचन अनादि स्यात् । उपलक्षणादनन्तत्वमप्यस्यावसेयम् । यद्यपि अर्थतोऽनादित्व शब्दात्मकद्वादशाङ्ग्या एव, सूत्रतो द्वादशाङ्ग्यास्तु पौरुषेयत्वेन सादित्वमेव तथापि **सर्वक्षेत्रापेक्षप्रवाहतः** = महाविदेहादिवर्षापेक्षसमूहमाश्रित्य वचनस्वरूपद्वादशाङ्ग्या अप्यनादित्वमनपायम् । **न च** सूत्रात्मकद्वादशाङ्ग्या अनादित्वेऽपौरुषेयत्वप्रसङ्ग इति **शङ्कनीयम्**, कर्मभूम्यन्तर्गते यस्मिन् कस्मिंश्चिदपि क्षेत्रे सर्वदा उपलभ्यमानाया द्वादशाग्या· सूत्रतो गणधरग्रथितत्वेन पौरुषेयत्वानपायात् । अतो नापौरुषेयागमवादिमीमासकमतसाम्राज्यम् । **न** चैवमसर्वज्ञगणधरोदितत्वेन सूत्रात्मकद्वादशाङ्ग्या प्रामाण्यमनुपपन्नमिति **शङ्कनीयम्**, द्वादशाङ्गार्थभाषकसर्वज्ञोदितवचनस्यैव स्वातन्त्र्येण प्रमाणत्वेऽपि तन्मूलकतया गणधरसन्दृब्धद्वादशाङ्ग्या अपि प्रामाण्यानतिक्रमात् । एतेन

સર્વજ્ઞ ભગવતે બોલેલા અર્થથી ગર્ભિત વચનાત્મક હોય છે, કેમ કે અન્ય અસર્વજ્ઞ પાસે અતીન્દ્રિય અર્થને યથાર્થ રીતે જણાવવાની/બોલવાની સ્વતન્ત્ર શક્તિ જ નથી આ સર્વ સર્વજ્ઞભાષિત આગમ સર્વ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રવાહથી અનાદિ છે માટે ઉપલક્ દૃષ્ટિએ

१ ह प्रता - 'सर्वक्षेत्रापक्ष प्रवाहत' इति पाठ ।

तत आपातविरुद्धेऽप्यर्थे एतत् = आज्ञैव प्रमाणमि त्येवंप्रकारे **ऐदम्पर्यस्य शुद्धिः** अवसेया ॥१/१२॥

एवं सद्धर्मपरीक्षकाणां बालादिभेदत्रयमुक्त्वा तद्गतदेशनाविधिमाह --> 'बालादी'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

--> अणाइमन्ता तित्थयरा, तप्परूविओ य धम्मो अणाइम चेव <-- [भव ९ पृ ९४०] इति समरादित्यकेवलिचरित्रवचनमपि व्याख्यातम्, व्यक्त्यपेक्षया सादित्वेऽपि प्रवाहापेक्षयाऽनादित्वसङ्गतेः, कालवत् । इत्थमेव --> काले अणाइणिहणे <-- [४९] इति जीवविचारप्रमुखवचनोपपत्तेः ।

वस्तुतस्त्वत्र अनाद्यतीन्द्रियार्थव्यवस्थां साक्षादुपलभ्य तत्प्रतिपादकतया सर्वज्ञवचनस्यानादित्वं प्रतिपादयितुमभिमतं याकिनी-महत्तरासूनोरिति प्रतिभात्यस्माकम् । एतेन 'अरहा अत्थं भासति' [१९३] इति बृहत्कल्पभाष्यवचनात् अर्थतोऽपि वैयक्तिक-द्वादशाङ्ग्याः सादित्वापात इत्यपि समाहितम्, तथापि सर्वज्ञोक्तसार्वदिकज्ञेयहेयोपादेयार्थव्यवस्थाया अनादित्वेन तत्प्रयुक्तानादित्वानपायात् । गणधरक्षयोपशमवैविध्यात् द्वादशाङ्ग्या सूत्रभेदसम्भवापेक्षया सूत्रतो द्वादशाङ्ग्याः सादित्वप्रवादः । न च गणधरग्रथितद्वादशाङ्ग्या सूत्रभिन्नत्वमिवार्थतो भिन्नत्वं नानाविधतीर्थङ्करीयदेशनायां सम्भवति । नानातीर्थङ्करदेशनायां शब्दभेदस्तु नार्थदेशनाभेदप्रयोजकः । अत एव टीकाकृतः ''तत आपातविरुद्धेऽप्यर्थे 'एतत् = आज्ञैव प्रमाणमि'त्येवंप्रकारेः ऐदम्पर्यस्य शुद्धिः अवसेये''ति वचनमपि सुष्ठु घटाकोटिसण्टङ्कमाटीकते, अनाद्यर्थव्यवस्थाया अपर्यनुयोज्यत्वात् । तथैव तत्प्रतिपादकतया परममुनीनां पर्यनुयोगानर्हत्वोक्तिः प्रसिद्धा, तत्र विरोधाऽसाङ्गत्यादिदर्शनस्य श्रोतृगतदोषप्रयुक्तत्वात् । तदुक्तं ध्यानशतकेऽपि --> कत्थ य मइदुब्बल्लेण, तव्विहायरियविरहओ वावि । नेयगहणत्तणेण य, नाणावरणोदएणं च ॥ हेऊदाहरणासंभवे अ, सइ सुट्ठु जं न बुज्झेज्जा । सव्वण्णुमयमवितहं तहावि तं चितए मइमं ॥ अणुवकयपराणुग्गहपरायणा जं जिणा जगप्पवरा । जियराग-दोस-मोहा य नन्नहा वाइणो तेण ॥ <-- [४७/४८/४९] इति । तदुक्तं आचाराङ्गेऽपि --> तमेव सच्चं नीसंकं जं जिणेहिं पवेइअं' <-- [५/५/१६२] । आत्मदर्शनगीतायामपि --> रागद्वेषविमुक्तत्वात् सत्यं ब्रूते जिनेश्वरः । धार्या श्रद्धा जिनप्रोक्ता ब्रह्मदर्शनहेतवे ॥७६॥ <-- इत्युक्तम् । अन्यत्राऽपि --> आगमो ह्याप्तवचनमाप्तं दोषक्षयाद् विदुः । वीतरागोऽनृतं वाक्यं न ब्रूयाद् हेत्वसम्भवात् ॥ <-- [ ] इत्युक्तम् । ततश्च सर्वज्ञाऽभिप्रायान्वेषणे एव सर्वादरेण यतितव्यम् । तत्सामर्थ्यविरहे च हेतुवादविषयेऽपि तच्छ्रद्धानपरतया भाव्यम्, न त्वेवमेव तत्प्रतिक्षेपो युज्यते । तदुक्तमन्यत्रापि --> वीतरागा हि सर्वज्ञा मिथ्या न ब्रुवते क्वचित् । यस्मात्तस्माद्वचस्तेषां तथ्यं भूतार्थदर्शनम् ॥ <-- [ ] इति । न हि स्थाणोरयमपराधो यदेनमन्धो न पश्यति । इदमेवाभिप्रेत्योक्तं योगदृष्टिसमुच्चये --> तदभिप्रायमज्ञात्वा न ततोऽर्वाग्दृशां सताम् । युज्यते तत्प्रतिक्षेपो महानर्थकरः परः ॥१३९॥ निशानाथप्रतिक्षेपो यथाऽन्धानामसङ्गतः । तद्भेदपरिकल्पश्च तथैवाऽर्वाग्दृशामयम् ॥१४०॥ न युज्यते प्रतिक्षेपः सामान्यस्यापि तत्सताम् । आर्यापवादस्तु पुनर्जिह्वाच्छेदाधिको मतः ॥१४१॥ <-- इत्यादि । तदुक्तं अध्यात्मोपनिषदि --> वीतरागोऽनृतं नैव ब्रूयात्तद्धेत्वभावतः । यस्तद्वाक्येष्वनाश्वासस्तन्महामोहविजृम्भितम् ॥ <-- [१/१३] । अत एव पारलौकिकफले कर्तव्ये शास्त्रान्यप्रमाणमासन्नभव्यो नैवापेक्षते । तदुक्तं योगबिन्दौ --> तस्मात् सदैव धर्मार्थी, शास्त्रयत्नः प्रशस्यते । लोके मोहान्धकारेऽस्मिन् शास्त्राऽऽलोकः प्रवर्तकः ॥२२४॥ पापामयौषधं शास्त्रं, शास्त्रं पुण्यनिबन्धनम् । चक्षुः सर्वत्रगं शास्त्रं,

વિરુદ્ધ જણાતા અર્થને વિશે પણ 'આ જિનાજ્ઞા જ પ્રમાણ છે' આ રીતે વિચારવું તે ઐદંપર્યની શુદ્ધિ જાણવી. [૧/૧૨]

વિશેષાર્થ :- અતીન્દ્રિય પરલોકસંબંધી ફલની પ્રાપ્તિના અમોઘ ઉપાયોને સ્વતંત્ર રીતે બતાવવાનું સમ્યક્ સામર્થ્ય કેવલ આગમવચનમાં જ રહેલું હોવાથી તે વિશે સ્વતંત્ર પ્રમાણ આગમ જ છે. સ્વતંત્ર પ્રમાણ કહેવાનો મતલબ એ છે કે આગમ પ્રમાણને પારલૌકિક ફલને કે તેના ઉપાયોને બતાવવામાં અન્ય પ્રમાણનું આલંબન લેવાની જરૂર નથી રહેતી. આનું કારણ એ છે કે સર્વજ્ઞ ભગવંત અતીન્દ્રિય પદાર્થ અને તેના યથાર્થ ઉપાયોને સાક્ષાત્ કેવલજ્ઞાન વડે જોઈને તેનું પ્રતિપાદન કરે છે. 'અત્થં ભાસઇ અરહા' એ વચનથી સર્વ આગમ અર્થની દૃષ્ટિએ સર્વજ્ઞ અરિહંતે જ ભાખેલા છે. બીજા કોઈ પણ પ્રમાણનું આલંબન લીધા વિના સર્વજ્ઞોક્ત અર્થને યથાર્થ રીતે બતાવવાનું સામર્થ્ય અસર્વજ્ઞ પાસે નથી સંભવતું. મહાવિદેહ, ઐરાવત, ભરત સર્વ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રવાહને આશ્રયીને જિનાગમ અનાદિ છે. તેનો કોઈ Starting point નથી. ઉપલક્ષણથી તેનો કોઈ Ending point પણ નથી. માટે જ તેના અર્થમાં ક્યારેય પણ વિસંવાદ ન સંભવી શકે. કદાચ આપણી મંદ બુદ્ધિના લીધે જિનાગમના અર્થમાં ક્યાંય ઉપર છેલ્લો વિરોધ દેખાય તો પણ તેના અર્થમાં સર્વજ્ઞનિરૂપિતપણું રહેલું હોવાથી વાસ્તવિક વિરોધ ત્યાં સંભવિત નથી. માટે તે વખતે 'શાશ્વત અર્થવ્યવસ્થાને સાક્ષાત્ જાણીને, જોઈને તે રીતે જ તેને બતાવવાના લીધે જિનાજ્ઞા પ્રમાણ છે' આ રીતે વિચાર કરવો તે ઐદંપર્યશુદ્ધિ કહેવાય છે. તેવા સ્થાનમાં અપ્રામાણ્યની ઘોષણા કરવાનું દુઃસાહસ ન કરવું. [૧/૧૨]

આ રીતે સદ્ધર્મપરીક્ષકના બાલાદિ ત્રણ ભેદને જણાવીને બાલાદિસંબંધી દેશનાની વિધિને જણાવતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

बालादिभावमेव सम्यग्विज्ञाय देहिना गुरुणा । सद्धर्मदेशनाऽपि हि कर्तव्या तदनुसारेण ॥१/१३॥

बालादीनां भावं = रुचिविशेषं **एव** = उक्तरीत्या, **सम्यग्** = अवैपरीत्येन **विज्ञाय** = अवबुद्ध्य **देहिनां गुरुणा सद्धर्मदेशनाऽपि हि तदनुसारेण** = बालादिपरिणामाऽनुरूपेण[1] **कर्तव्या,** तथैव तदुपकारसम्पत्तेः ॥१/१३॥

कल्याणकन्दली

शास्त्रं सर्वार्थसाधनम् ॥२२५॥<-- इति । इत्थञ्च धर्मपरीक्षापेक्षया आगमतत्त्वमीमांसकत्वं आचारापेक्षया रत्नत्रयानुसारित्वं स्वरूपतश्चाऽऽगमतत्त्वसदनुष्ठानादिगतविशेषविज्ञानगोचरविशिष्टतरविवेकदृष्टिकलितत्वमिति त्रिविधं बुधलक्षणमुपदर्शितमेतावतेति निष्कर्षः ॥१/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> एवं देहिनां बालादिभावं सम्यग् विज्ञाय गुरुणा सद्धर्मदेशनाऽपि हि तदनुसारेण कर्तव्या ॥१/१३॥ इयञ्च कारिका **षष्टिशतक-पञ्चाशकवृत्त्यादौ** [ष.श १३७ प ९/१५] समुद्धृता । अवबुध्येति । **न च** रुचिविशेषस्य मनोगतत्वादवबोधः कथमर्वाग्दृशामिति **शङ्कनीयम्,**आकारादिभिः सम्यक् तद्बोधसम्भवात् । तदुक्तं **मनुस्मृतौ** -->आकारैरिङ्गितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च । नेत्र-वक्त्र-विकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ <-- [८/२६] इति । **गुरुणा** = अज्ञानान्धकारनिरोधिना, तदुक्तं --> गुशब्दस्त्वन्धकारः रुशब्दो रोध उच्यते । अन्धकारनिरोधित्वात् तस्माद्गुरुरिति स्मृतः ॥ <-- [ ] इति । यद्वा गृणाति शास्त्रार्थमिति गुरुरित्यन्वर्थसमन्वितेन । **बालादिपरिणामानुरूपेण** इति । प्रत्यन्तरे 'बालादिपरिणामानुरूप्येण' इत्यपि पाठो दृश्यते । सोऽपि शुद्धः । **तथैव** = श्रोतृगतबालादिपरिणामानुसारिसद्धर्मदेशनाकरणेनैव **तदुपकारसम्पत्तेः** = बालादिश्रोतृभावोपकारसम्भवात् । तदुक्तं टीकाकृता **देशनाद्वात्रिंशिकायामपि** --> यथास्थानं गुणोत्पत्तेः सुवैद्येनेव भेषजम् । बालाद्यपेक्षया देया देशना क्लेशनाशिनी ॥ <-- [२/१] इति । तदुक्तं मूलकारैः **योगशतकेऽपि** --> गुरुणा लिंगेहिं तओ एएसि भूमिगं मुणेऊण । उवएसो दायव्वो जहोचियं ओसहाऽऽहरणा ॥२४॥ एवं चिय अवयारो जायइ मग्गम्मि हंदि एयस्स । रण्णे पहपब्भट्ठोऽवट्टाए वट्टमोयरइ ॥२६॥ एयम्मि परिणयम्मि पवत्तमाणस्स अहिगठाणेसु । एस विही अइणिउणं पायं साहारणो णेओ ॥३८॥ <-- इति । **न** चान्तःतत्त्वमालिन्ये किं सद्धर्मदेशनाश्रवणेनेति **शङ्कनीयम्,** सद्धर्मश्रवणस्याचिन्त्यसामर्थ्यात् महाप्रभावत्वात् । तदुक्तं **योगदृष्टिसमुच्चये** --> क्षाराम्भस्त्यागतो यद्वन्मधुरोदकयोगतः । बीजं प्ररोहमादत्ते तद्वत्तत्त्वश्रुतेर्नरः ॥६१॥ क्षाराम्भस्तुल्य इह च भवयोगोऽखिलो मतः । मधुरोदकयोगेन समा तत्त्वश्रुतिस्तथा ॥६२॥ अतस्तु नियमादेव कल्याणमखिलं नृणाम् । गुरुभक्तिसुखोपेतं, लोकद्वयहितावहम् ॥६३॥ <-- इति । तदुक्तं **योगबिन्दावपि** --> मलिनस्य यथाऽत्यन्तं जलं वस्त्रस्य शोधनम् । अन्तःकरणरत्नस्य तथा शास्त्रं विदुर्बुधाः ॥२२९॥ <-- इति । ज्ञानावरण-दर्शनावरण-मिथ्यात्वक्षयोपशमद्वारा शास्त्रश्रवणस्य सम्यग्दर्शनजनकत्वात् । तदुक्तं **धर्मबिन्दौ** --> जिनवचनश्रवणादेः कर्मक्षयोपशमादितः सम्यग्दर्शनमिति <-- [३/६] इति । **रोहिणेय-चिलातिपुत्रादिदृष्टान्ता** अत्र भावनीयाः । तदुक्तं ग्रन्थकृतैव **उपदेशपदे** --> उवएसो वि हु सफलो गुणठाणारंभगाण जीवाणं । परिवडमाणाण तहा, पायं न हु तट्ठियाण पि ॥४९९॥[ ] <-- इति । पठ्यते चाऽन्यत्रापि --> क्लान्तमपोज्झति खेदं, तप्तं निर्वाति बुध्यते मूढम् । स्थिरतामेति व्याकुलमुपयुक्तसुभाषितं चेतः ॥ <-- इति । ततश्च गुरुणाऽप्यनुद्विग्नेन सद्भावानयनहेतुभिराक्षेपणविक्षेपणादिप्रकारैर्यथार्हमुपदेशदानपरतया भाव्यमिति तात्पर्यम् ।

तदुक्तं **प्रशमरतौ** --> आक्षेपणीं विक्षेपणीं विमार्गबाधनसमर्थविन्यासाम् । श्रोतृजनश्रोत्रमनःप्रसादजननीं यथा जननीम् ॥ संवेदनीं च निर्वेदनीं च श्राव्यां कथां सदा कुर्यात् । स्त्री-भक्त-चौर-जनपदकथाश्च दूरात् परित्याज्याः ॥ <-- [प्र.र. १८२/१८३] इति । अत्र **तदवचूरिकारः** --> आक्षिप्यन्ते = धर्मं प्रत्यभिमुखाः प्राणिनो यया सा आक्षेपणी । विक्षिप्यन्ते पराऽपरदेवादिदोषकथनेन प्रेर्यन्ते प्राणिनो यत्र सा विक्षेपणी । सम्यग् विवेच्यते = नरकादिदुःखेभ्यो भयं ग्राह्यते यया सा संवेजनी । निर्वेदः कामभोगेभ्यो यया सा एव [= निर्वेदनी] <-- इत्याह । तट्टीकाकारः **श्रीहरिभद्रसूरिः** तु --> आक्षिपति = आवर्जयति = अभिमुखीकरोति या सा आक्षेपणी कथा शृङ्गारादिप्राया । विक्षिपति भोगाभिलाषात् या कामभोगेषु वैमुख्यमा-

ગાથાર્થ :- આ રીતે જીવોના બાલાદિ ભાવને સારી રીતે જાણીને ગુરુએ સદ્ધર્મદેશના પણ ખરેખર તેને અનુસારે કરવી જોઈએ [૧/૧૩]

ટીકાર્થ :- બાલ, મધ્યમ વગેરે જીવોની વિશેષ રુચિને ઉપરોક્ત રીતે યથાર્થ રીતે- અવિરુદ્ધ રીતે જાણીને ગુરુએ સદ્ધર્મ દેશના પણ જીવોના બાલાદિ પરિણામને અનુસારે કરવી જોઈએ, કેમ કે બાલાદિ જીવોના પરિણામને અનુસારે ધર્મની દેશના આપવા દ્વારા જ બાલ વગેરે શ્રોતાઓ ઉપર ભાવ ઉપકાર થઈ શકે છે [૧/૧૩]

१ 'माऽऽनुरूप्येण' इति मुद्रितप्रतौ पाठः । सोऽपि शुद्धः ।

उक्तमेवार्थं व्यतिरेकेण दृढयति —> 'यदि'त्यादि ।

यद्भाषितं मुनीन्द्रैः पापं खलु देशना परस्थाने । उन्मार्गनयनमेतद्भवगहने दारुणविपाकम् ॥१/१४॥

यत् = यस्मात् भाषितं मुनीन्द्रैः = परमज्ञानिभिः पापं खलु वर्तते देशना परस्थाने बालादियोग्या मध्यमादिस्थाने एतत् = विपरीतदेशनाकरणं अपरिणामस्यातिपरिणामस्य वा जननात् श्रोतुः उन्मार्गनयनं भवगहने

कल्याणकन्दली

पादयति सा विक्षेपणी <— इत्याचष्टे । अन्यत्र च —> स्थाप्यते हेतु-दृष्टान्तैः स्वमतं यत्र पण्डितैः । स्याद्वादध्वनिसंयुक्ता सा कथाक्षेपणी मता ॥ मिथ्यादृशां मतं यत्र पूर्वापरविरोधकृत् । तन्निराक्रियते सद्भिस्सा च विक्षेपणी मता ॥ यस्याः श्रवणमात्रेण भवेन्मोक्षाभिलाषिता । भव्यानां सा च विद्वद्भिः प्रोक्ता संवेदनी कथा ॥ यत्र संसारभोगाङ्गस्थितिलक्षणवर्णनम् । वैराग्यकारणं भव्यैः सोक्ता निर्वेदनी कथा ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । धर्मबिन्दुवृत्तौ तु —> आक्षिप्यन्ते = आकृष्यन्ते मोहात् तत्त्वं प्रति भव्यप्राणिनोऽनयेत्याक्षेपणी तस्याः कथायाः [प्रयोगः]; सा चाऽऽचार-व्यवहार-प्रज्ञप्ति-दृष्टिवादभेदाच्चतुर्धा । तत्राऽऽचारो लोचाऽस्नानादिसाधुक्रियारूपः [१], व्यवहारः कथञ्चिदापन्नदोषव्यपोहाय प्रायश्चित्तलक्षणः [२], प्रज्ञप्तिः = संशयापन्नस्य मधुर-वचनैः प्रज्ञापनं [३], दृष्टिवादश्च श्रोत्रपेक्षया सूक्ष्मजीवादिभावकथनम् [४] <— [ध.बि. २/१० पृ ३४] इत्युक्तम् । आक्षेपण्यादीनां प्रत्येकं चतुर्विधत्वादिकं स्थानाङ्गवृत्तितोऽवसेयम् [४/२/२८२] । दशवैकालिकनिर्युक्ति [गा.१९५-२०१] मूलाराधना [६५६-६५७] धवला [प्रथम भाग- पृ १०५-१०६] प्रभृतिग्रन्थावलोकनादातासां नानारूपताऽवसेया ।

इदञ्चात्राऽवधेयम् - भवाभिनन्दिनां तूपदेशाऽविषयत्वमेव तदुपदेशस्य तत्त्वावबोधादिकार्याकरणात्, विपर्ययसाधनाच्च । यथोक्तं उपदेशपदे —> समणीयपि जरुदये दोसफलं चेव हंत सिद्धमिणं । एवं चिय सुत्तं पि हु मिच्छत्ते जरोदए णेयं ॥ <—[२८] । ततश्च धर्मदेशनाधिकारात् प्रकृते बालादयोऽपुनर्बन्धकादिस्वरूपा एव समवसेयाः, तेषामेव यथोपदेशं क्षयोपशमानुगुण्येन मार्गप्रवेशादिफलप्राप्तिसम्भवादिति । धर्मसङ्ग्रहेऽपि —> स धर्मदेशनायोग्यो मध्यस्थत्वाज्जिनैर्मतः । योगदृष्ट्युदयात् सार्थं यद् गुणस्थानमादिमम् ॥१८॥ <— इत्युक्तम् । 'स' = आदिधार्मिकः, शिष्टं स्पष्टम् ॥१/१३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> यत् परस्थाने देशना खलु पापं [इति] मुनीन्द्रैः भाषितम् । एतत् भवगहने उन्मार्गनयनं दारुणविपाकम् ॥१/१४॥ इयं कारिका श्रीसागरानन्दसूरिभिः अधिकार-लोकविंशिकावृत्तौ समुद्धृता [अ.वि गा.१२ लो वि ७]। परस्थानदेशनागतं पापं देशनात्वं ह्युपरितनभूमिकोचितस्य श्रोतुरधस्तनस्थाननेतृत्वं तत्स्थानप्रतिबन्धकारित्वं वा एवमधस्तनभूमिकोचितस्य श्रोतुरगम्योपरितनोपदेशदानादिनाऽनास्थाजनकत्वमधस्तमस्थाननेतृत्वादिकं वाऽवगन्तव्यम् । ततश्चोपदेशकस्यापि सम्मोहभावना-भावितत्वं स्यात् । तदुक्तं बृहत्कल्पभाष्ये —> उम्मग्गदेसणा मग्गदूसणा, मग्गविप्पडीवत्ती । मोहेण य मोहित्ता, संमोहं भावणं कुणइ ॥१३२१॥ <— इति । ततश्चाऽऽत्मनो बोधिदुर्लभता । तदुक्तं बृहत्कल्पभाष्य एव —> सम्मोहं भावणं सो पकरेइ अबोहिलाभाय ॥१३२६॥ <— इति । बालादियोग्या मध्यमादिस्थाने, एवं मध्यमयोग्या पण्डितादिस्थाने पण्डितयोग्या च बालादिस्थाने इति बोध्यम्, विपरीतदेशनाकरणं अपरिणामस्य = अस्थानोत्सर्गरुचेः अतिपरिणामस्य वा = अस्थाना-नाऽपवादरुचेर्वा जननात्, —> उत्सर्गे उत्सर्गमपवादे चापवादं यथाभणितं श्रद्दधति आचरन्ति च ये ते सूत्रार्थविदः परिणताः । ये पुनरुत्सर्गमेव श्रद्दधति आचरन्ति चापवादन्तु न श्रद्दधति नाचरन्ति स्वस्थाने तेऽपरिणताः । ये चापवादमेवाचरन्ति वदन्ति च नोत्सर्गं तेऽतिपरिणताः <— इति प्रकल्पग्रन्थकृतः । निरुक्ताऽपरिणामाऽतिपरिणामोत्पादनात् श्रोतुः उन्मार्गनयनं, तदुक्तं

<u>વિશેષાર્થ</u> :- શ્રોતાની જે ભૂમિકા હોય તેને અનુસરીને જો ધર્મદેશના આપવામાં આવે તો જ શ્રોતા ધર્મને સારી રીતે સમજી શકે તથા ઉપદિશ્યમાન ધર્મ પ્રત્યે આકર્ષિત થઈ શકે તેમ જ પોતાની શક્તિ, રુચિ અને સંયોગને અનુસરીને ધર્મમાર્ગે પ્રગતિ કરી શકે. માટે શ્રોતા ઉપર તાત્ત્વિક ભાવ ઉપકાર કરવા માટે ધર્મદેશકે શ્રોતાની ભૂમિકાને વ્યવસ્થિત રીતે જાણવાનો ઉદ્યમ કરીને તે ધર્મ પામે, સ્થિર થાય, આગળ વધે એ રીતે ધર્મદેશકે ધર્મદેશના આપવી જોઈએ. [૧/૧૩]

ઉપરોક્ત હકીકતને વ્યતિરેકથી = નિષેધમુખે દૃઢ કરવા માટે મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> :- 'પરસ્થાનમાં દેશના આપવી તે ખરેખર પાપ છે' આ પ્રમાણે મુનીન્દ્રોએ જણાવેલ છે. પરસ્થાન દેશના [શ્રોતાને] સંસારરૂપી જંગલમાં ઉન્માર્ગે દોરે છે અને દારુણવિપાક [લાવે] છે. [૧/૧૪]

<u>ટીકાર્થ</u> :- [દેશના શ્રોતાની ભૂમિકા મુજબ કરવી જોઈએ,] કારણ કે 'પરસ્થાનમાં દેશના ખરેખર પાપ છે' એમ પરમજ્ઞાની પુરુષોએ કહેલ છે. પરસ્થાન દેશનાનો અર્થ છે વિપરીત દેશના. જેમ કે બાલ આદિને યોગ્ય દેશના મધ્યમબુદ્ધિ આદિ શ્રોતાને કરવી. આ રીતે દેશનાને વિપરીત રીતે કહેવાથી શ્રોતાના અપરિણામ કે અતિપરિણામ ઉત્પન્ન થવાના લીધે શ્રોતાને સંસારરૂપી જંગલમાં લઈ જવાનું થાય છે. તથા ધર્મદેશકને ભયંકર વિપાક-કર્મના કડવા ફળ ભોગવવા પડે છે, કારણ કે [વિપરીત દેશના કરવી તે કુશીલતાનું લક્ષણ છે અને] કુશીલતા એ મહાઅનર્થનો હેતુ છે- એવું શાસ્ત્રમાં બતાવવામાં આવેલ છે. [૧/૧૪]

❀ પાપદેશનાને ઓળખી લો ❀

= संसारकानने, **दारुणविपाकं** वा, कुशीलताया महानर्थहेतुत्वप्रतिपादनात् ॥१/१४॥

कल्याणकन्दली

सूत्रकृताङ्गे –> अधो अध पह णितो दूरमद्धाणुगच्छइ <– [१/१/२/१९] । ततश्च –> अइपरिणइ अपरिणइ दुण्हवि मग्ग जणो अणासंसी । तम्हा देसणमाइक्खइ सुहगुरु मग्गरक्खट्ठा ॥ <– [ ] इति **प्रकल्पग्रन्थवचनमाश्रित्य** मार्गरक्षार्थमतिपरिणामकादे॰ मार्गावतारणाय सद्धर्मदेशनौचित्येन दातव्या धर्मदेशकेन । तत्सामर्थ्यं तु गीतार्थे एव । तदुक्तं **बृहत्कल्पभाष्ये** –> संसारदुक्खमहणो विबोहओ भवियपुंडरियाणं । धम्मो जिणपन्नत्तो पकप्पजइणा कहेयव्वो <– ॥११३५॥ –> जिनप्रज्ञप्तो धर्मः प्रकल्पयतिना = निशीथाध्ययनसूत्रार्थधारिणा साधुना कथयितव्य. । स हि संविग्नगीतार्थतयोत्सर्गापवादपदानि स्वस्थाने स्वस्थाने विनियुञ्जानो न विपरीतप्ररूपणया आत्मानं परं वा दीर्घभवभ्रमणभाजनतामातनोतीति <–तट्टीकायां **श्रीक्षेमकीर्तिसूरयः** ।

ननु कदाचिच्छ्रोतुर्निरुक्तदोषभाक्त्वं नाऽपि स्यात् यद्वा श्रोतुर्धर्मो भवतु मा वा किन्तु सद्धर्मदेशकस्य त्वेकान्ततो निर्जरालक्षणफलमवश्यम्भावि । तदुक्तं **वाचकमुख्येन** –> न भवति धर्मः श्रोतु , सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् । ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ॥ <– [तत्त्वा.का.२९] इति । ततश्च श्रोतृभेदभावमपहाय सर्वेषामेव श्रोतॄणामेकरूपतयैव देशना दातव्या । तदुक्तं **आचाराङ्गे**ऽपि –> 'जहा पुण्णस्स कत्थति तहा तुच्छस्स कत्थति, जहा तुच्छस्स कत्थति॰ तहा पुण्णस्स कत्थति <–[आचा.१/२/६/सू.१०२] इति । देशकेन हि धर्मपरिणामलक्षणं श्रोतृगतफलमप्यनपेक्षणीयमेव, तदुक्तं **भगवद्गीतायां** –> कर्मण्येवाऽधिकारस्ते, मा फलेषु कदाचन <– [भ.गा.२/४७] इति । ततश्च सद्धर्मदेशकेन हि मुक्त्वा पक्षपातमनपेक्ष्य च परिणाममनुग्रहबुद्ध्या सर्वदैव सर्वत्रैव समानरूपेण सद्धर्मदेशना प्रतन्येत्याशङ्कामपाकर्तुमाह - **दारुणविपाक वेति** । वाकारो न भजनायां किन्तु व्यवस्थायाम् । उन्मार्गनयनलक्षणं परस्थानदेशनाफलं श्रोत्रपेक्षया दारुणविपाकलक्षणं च तत् सद्धर्मदेशकापेक्षयेति व्यवस्था प्रकृतेऽवगन्तव्या । अर्थादावविध्यासेवने केवलमर्थाद्यभाव एव, धर्मदेशनादिलक्षणे धर्मे त्वविध्यादितोऽनर्थ एव, श्रोतुरनिष्टापादनात् आज्ञाविराधनाच्च । तदुक्तं **योगबिन्दौ** –> अर्थादावविधानेऽपि तदभावः परं नृणाम् । धर्मेऽविधानतोऽनर्थः क्रियोदाहरणात्परः ॥२२३॥ <– इति । सद्धर्मदेशनालक्षणधर्मानुष्ठानवितथकरणे प्रत्यपायस्तु –> धर्मानुष्ठानवैतथ्यात् प्रत्यपायो महान् भवेत् । रौद्रदु.खौघजनको दुष्प्रयुक्तादिवौषधात् ॥ <– [ ] इत्यादिना प्रसिद्ध एव । विपरीतचिकित्सादिवत् मुख्यतो विपरीतदेशनाकरणलक्षणमविधिमधिकृत्यैव –> अविहि-कया वरमकयं [ ] <– इत्युक्ति. प्रसिद्धा । अतो गुरुणा प्रथमं सर्वादरेण श्रोतृभूमिका परिज्ञातव्या, न त्वेवमेवोपदेशदाने प्रयतितव्यम् । तदुक्तं **कालिदासेनापि अभिज्ञानशाकुन्तले**–> विकारं खलु परमार्थतोऽज्ञात्वाऽनारम्भः प्रतीकारस्य <– [३/७] इति । 'वक्तुस्त्वेकान्ततः' इति वाचकमुख्यवचनं तु स्वस्थानदेशनापेक्षयैवावगन्तव्यम् । 'जहा तुच्छस्स..' इत्यपि सद्धर्मदेशकस्य निरभिष्वङ्गतामात्रबोधनायैव बोध्यम् । तदुक्तं **धर्मरत्नप्रकरणे** –> मज्झत्थो देसणं कुणइ <– [ध.र.प्र.गा.९५] इति । राजाद्यभिप्रायाननुसरणे प्रकटदोषोपदर्शनपूर्वमनुपदमेव तत्र पुरुषादिदेशादिपरिज्ञानवत्त्वेन देशनाधिकारित्वाभिव्यञ्जनात् । तदुक्तं **आचाराङ्गे** –> अवि य हणे अणातियमाणे । एत्थंपि जाण सेयं ति णत्थि । केऽयं पुरिसे कं च णए ? एस वीरे पसंसिए जे बद्धे पडिमोयए <– [आ.श्रु.स्क.१/अ.२/उद्दे.६/सू.१०३] इति । श्रोतृभूमिकानिश्चयपूर्वमपायपरिहारपरतया वक्तव्यमिति भाव । तदुक्तं **निशीथचूर्णौ** अपि –> कारणे चरगादिभावितेसु खेत्तेसु ठियस्स जति ते चरगादिया बहुजणमज्झे ससिद्धंत पन्नवेति तत्थ उवेहं कुज्जा, मा पडिवहकरणे खेत्तातो णीणिजेज्ज । उवासगादिपुट्ठो 'अत्थि णं एतेसिं भिक्खुयाणं वए वा णियमे वा ?' ताहे तेसिं दाणसड्ढाणं अणुयत्तीए भणिज्ज-एते वि बंभव्वयं धरेंति, आदिसद्दातो जीवेसु दयालुया <– [नि.भा.३३५६ भाग ३ पृ.१९६] । अत्र प्रतिपथकरणं नाम प्रतिपक्षस्थापनं, उपासक. = बौद्धधर्मोपासक., भिक्षु. रक्तपटो बौद्धसाधुरिति ध्येयम् । **निशीथपीठिकायामपि** –> भिच्छुगा = रत्तपडा, आदिसद्दातो परिव्वायगादि । तेहिं भाविय जं खेत्तं तत्थ उवासगा पुच्छंति सढताते [=शाठ्यात्] परमत्थेण वा- 'भगवं ! अम्हे भिच्छुगादीआणं दाणं दलयामो एयस्स फलं किं अत्थि न वत्थि त्ति' । सो एव पुट्ठो भणति [= भण्यते = उपदिश्यते] - दाणस्स णात्थि णासोत्ति । जति वि य तेसिं दाणं दिण्णं अफलं, तहा चेव [= तथैव = 'तद्दाननाशो नास्ती'ति] भणाति, मा ते उद्धुरुट्ठा धाडेहतीत्यर्थः <– [गा.३२३ पृ.११३] । न तु तत्र –> 'शुद्धदेशना हि क्षुद्रसत्त्वमृगयूथसन्त्रासनसिंहनाद. <– इति **ललितविस्तरादिवचनमनुसृत्य** यथार्थमेव स्वसिद्धान्तप्ररूपणं श्रोतृभूमिकाननुरूपमुपदेष्टव्यम्, सिद्धान्तविराधनात् । **योगशतके**ऽपि –> उवएसोऽविसयम्मी विसए वि अणीइसो अणुवएसो । बंधनिमित्तं णियमा जहोइओ पुण भवे जोगो ॥३६॥ गुरुणो अजोगिजोगो अच्चतविवागदारुणो णेओ । जोगीगुणहीलणा णट्ठणासणा धम्मलाघवओ ॥३७॥ <– इत्युक्तम् । कुशीलताया इति । प्रत्यन्तरे 'कुशीलतया' इति पाठ । ननु श्रोतृभूमिकामनपेक्ष्य

विशेषार्थ :- પરસ્થાનદેશનાનો મતલબ એ છે કે બાલયોગ્યદેશના મધ્યમને કે ' રવી તથા મધ્યમયોગ્યદેશના બ

समयोचितत्वेन स्वरूपतः शोभनाया अपि देशनायाः परस्थानेऽहितत्वे दृष्टान्तमाह --> 'हितमि'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

स्वमतिकल्पितदेशनादायित्वे गुरौ यथाच्छन्दत्वमेव स्यात्, न तु कुशीलत्वम् । तदुक्तं टीकाकृतैव गुरुतत्त्वविनिश्चयवृत्तौ --> पदार्थान्तरमपि वितथं प्ररूपयन् यथाच्छन्द एव भवति' <-- [गु त वि ३/११३ टीका.] ति । कुशीललक्षणन्त्वत्र नैव घटामञ्चतीति चेत् ? मैवम्, तत्र पार्श्वस्थावसन्न-कुशील-यथाच्छन्दलक्षणकुगुरुपञ्चकविभागमपेक्ष्य विशेषतो यथाच्छन्दत्वमुक्तम् । इह तु तेषां पञ्चानामपि कुत्सितचारित्रत्वाऽविशेषात् यथाच्छन्दस्य सतोऽपि तस्य सामान्यतः कुशीलत्वमावेदितम् । न चैतत्स्व-मनीषिकाविजृम्भितम् --> 'वज्जेह कुसीलसमग्गी' <-- [ओ नि ७७५] इत्योघनिर्युक्ति-गाथायामपि कुशीलपदेन पञ्चानामपि पार्श्वस्थादीनामभिमतत्वात् । तदुक्तं उत्तराध्ययनेऽपि --> एयारिसे पंच-कुसीलसंवुडे, रूवधरे मुणिपवराण हिट्ठिमे । इहंसि लोए विसमिव गरहिए, ण से इह णेव परत्थ लोए ॥ <-- [उत्तरा पापश्रमणीयाध्ययन-१७/२०] इति । सूत्रकृताङ्गवृत्तिकृताऽपि कुशीलाध्ययने --> कुशीला = कुत्सितशीला परतीर्थिकाः पार्श्वस्थादयश्च' <-- [सू नि गा ८८/पृ १५३] इत्युक्तम् । यद्वा जिह्वाकुशीलताऽत्र सदोषवचनोच्चारणापेक्षयाऽवगन्तव्या मनीषिभिः । यथोक्तं महानिशीथे --> जिब्भाकुसीले से ण अणेगहा, तं जहा- तित्त-कडुअ-कसाय-महुराइं लवणाइं रसाइं आसायंते अदिट्ठासुयाइं इहपरलोगोभयविरुद्धाइं सदोसाइं मयारजयारुच्चार-णाइं अयसब्भमक्खाणं संताभिओगाइं वा भणंते असमयन्नू धम्मदेसणाऽवत्तणाणे य जिब्भाकुसीले णेए । से भयवं! किं भासाए कुसीलत्तं भवइ ? गोयमा ! भवइ । से भयवं ! जइ एवं ता धम्मदेसणं न कायव्वं । गोयमा ! सावज्जणवज्जाणं वयणाणं जो न जाणइ विसेसं वुत्तुंपि तस्स न खमं किमंग पुण देसणं काउं <-- [३/१२३] । यथोक्तं चरकसंहितायामपि --> यो हि सम्यक् न जानाति शास्त्रं शास्त्रार्थमेव च । न कुर्यात् स क्रियां चित्रमचक्षुरिव चित्रकृत् ॥ <-- [८/३०/३४०] इति । प्रकृते च क्रिया धर्मदेशनात्मिका बोध्या । कुशीलताया महानर्थहेतुत्वं सूत्रकृताङ्गे --> अस्सिं च लोए अदुवा परत्था, सयग्गसो वा तह अन्नहा वा संसारमावन्न परं परं ते, बंधंति वेदंति य दुन्नियाणि ॥ <-- [सू कृ श्रु स्क १/अध्य ७/४/पृष्ठ १५५] इत्येवमुक्तम् । तदुक्तं उत्तराध्ययनेऽपि --> चीराजिणं नगिणिणं जडी संघाडि मुंडिणं । एयाणि वि न तायंति दुस्सीलं परियागयं ॥ पिंडोलए व दुस्सीले नरगाओ न मुच्चइ <-- [५/२१-२२] । तदुक्तं देशनाद्वात्रिंशिकायां --> उन्मार्गनयनात् पुंसामन्यथा वा कुशीलता । सन्मार्गद्रुमदाहाय, वह्निज्वाला प्रसज्यते ॥ अज्ञातवाग्विवेकानां पण्डितत्वाभिमा-निनाम् । विषं यद्वर्तते वाचि मुखे नाऽऽशीविषस्य तत् ॥ <-- [२/२-५] इति । अत एव तत्सङ्गोऽपि त्याज्य एव ।

અથવા પંડિતને કરવી અને પંડિતયોગ્યદેશના બાલ જીવને અથવા મધ્યમબુદ્ધિને આપવી આવી દેશના વિપરીતદેશના કે પાપદેશના પણ કહેવાય છે. આવી દેશના શ્રોતાને અપરિણામી કે અતિપરિણામી બનાવી દે છે. જેમ કે બાલ જીવની પાસે પંડિતયોગ્ય દેશના આપવામાં આવે તો તે દેશના તેને પરિણત નથી થતી, સમજાતી નથી. ઊંચી કક્ષાની ધર્મદેશના ન સમજવાના લીધે 'વક્તામાં મને સમજાવવાની આવડત નથી' આવું વિચારી તે ધર્મવિમુખ થાય છે. અથવા તો સૂક્ષ્મ આગાઢ ગૂઢ અપવાદ વગેરે બુધ જીવને બતાવવાના બદલે બાલને જણાવવામાં આવે તો તે ઉત્સર્ગના સ્થાનમાં અપવાદની પ્રવૃત્તિ કરવા માંડશે કે જે શાસ્ત્રકારોની પરિભાષામાં 'અતિપરિણામ દોષ' કહેવાય છે. તેમ જ તે જ દેશના જો મધ્યમને કહેવામાં આવશે તો તે ઉત્સર્ગની વિશેષ રુચિ હોવાના લીધે બલવાન અપવાદના સ્થાનમાં પણ ઉત્સર્ગને જ પકડી રાખશે. આગાઢ અપવાદશ્રવણ તેને ધર્મ પ્રત્યે, ધર્મદેશક પ્રત્યે આકર્ષણ પેદા નહિ કરે. યથાવસ્થિત આપવાદિક આચારને તે સ્વીકારશે નહિ, જે શાસ્ત્રીય પરિભાષાઅનુસાર અપરિણામ દોષ કહેવાય છે. તે જ રીતે બાલ જીવ પાસે બતાવવાના કેવલ ઔત્સર્ગિક આચારો જ જો પંડિત જીવને જણાવવામાં આવે તો તે આગાઢ પરિસ્થિતિમાં તેના પાલનની દુ:શક્યતા, અશક્યતા વગેરેનો વિચાર કરીને તેવા ઔત્સર્ગિક ધર્મઆચારના શ્રવણથી ધર્મમાર્ગે આગળ વધવાને ઉલ્લસિત નહિ બને અને તે આચારને પણ કદાચ છોડી દે. એ જ રીતે જે બાલ જીવ ક્યારેય પૂજા સેવા કરતો ન હોય તેને જિનપૂજાનો ઉપદેશ આપવાના બદલે 'જો જિનપૂજામાં થોડી પણ અવિધિ કરી તો અનવસ્થા વગેરેનું ભયંકર પાપ લાગશે, દુર્ગતિમાં રીબાઈ રીબાઈને ભટકવું પડશે' આવો ઉપદેશ આપવામાં આવે તો જિનપૂજાસ્વરૂપ ધર્માચાર પ્રત્યે થોડો પણ આકર્ષિત થવાના બદલે તે કાયમ માટે પ્રભુપૂજા કરવાનું માંડી વાળશે અને પાપઆચરણમાં મસ્ત બનશે. આ રીતે ધર્મમાર્ગે આગળ વધવાને બદલે પરસ્થાનદેશના દ્વારા સંસારરૂપી ગાઢ જંગલમાં ઉન્માર્ગે-વિપરીત માર્ગે શ્રોતા ખેંચાઈ જાય છે. આમાં નિમિત્ત બનવાના લીધે વક્તાને ગાઢ કર્મ-બંધ થાય છે. --> જે જન છે અતિપરિણામી, વલી જેહ નહિ પરિણામી । તેહને નિત્ય સમજાવે ગુરુ, કલ્પવચન મન ભાવે ॥ <-- (૪-૧૮) એમ ઉપાધ્યાયજી મહારાજે ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં જણાવેલ છે, તે મનનીય છે.

આજના અમુક નિશ્ચયાભાસવાદીઓએ ખ્યાલમાં રાખવા જેવું છે કે જેના જીવનમાં પ્રાથમિક ધર્માચાર-સદાચારના ઠેકાણા ન હોય એને ઊંચા તત્ત્વનો ઉપદેશ ન અપાય. વળી, એક વાત એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે કે શ્રોતાની ભૂમિકાને અનુરૂપ ન હોય તેવો ધર્મનો ઉપદેશ પણ જો વક્તાને મહાઅનર્થ કરનાર હોય તો કેવળ સાંપ્રદાયિક વ્યામોહાદિના કારણે કે દષ્ટિરાગ-દષ્ટિદોષાદિના લીધે જે વક્તા ધર્મદેશનામાં પરપક્ષના સુવિહિત આચાર્ય, સાધુ વગેરેની કેવળ નિંદા વગેરેનું જ તેજાબી ઝેર શ્રોતાને

हितमपि वायोरौपधमहित तत् श्लेष्मणो यथाऽत्यन्तम् । सद्धर्मदेशनौपधमेव बालाद्यपेक्षमिति ॥१/१५॥

तत् = प्रसिद्ध **औषध** स्नेहपानादि **वायो** = शारीरवातस्य सात्म्यापादकत्वेन **हितमपि यथा श्लेष्मणोऽत्यन्त अहित** भवति, तत्प्रकोपहेतुत्वात् । एव **सद्धर्मदेशनौषध** मध्यमादियोग्य **बालाद्यपेक्ष** तदज्ञानहेतुतया स्वरूपत सुन्दरमप्यहित भवति । तस्मात् तदपायभीरुणा तद्भाव विज्ञाय देशना विधेये त्युपदेश ॥१/१५॥

कल्याणकन्दली

तदुक्त **गच्छाचारप्रकीर्णके** --> अगीअत्थकुसीलेहि सग तिविहेण वोसिरे । मुक्खमग्गस्सिमे विग्घ पहमी तेणगे जहा <-- ॥४८॥ श्रोतॄणा वैरितया स धर्मदेशकोऽपरैरपि न पण्डिततयाऽभिमत. । इदमेवाभिप्रेत्य **धम्मपदे** --> न तेन पण्डितो होति यावता बहु भासति । खेमी अवेरी अभयो पण्डितो ति पवुच्चति ॥ <-- [१९/३] इत्युक्तम् । अत एव सद्गुरो. दुर्लभत्वम् । यथोक्त **शङ्कराचार्येणापि विवेकचूडामणौ** --> दुर्लभ त्रयमेवैतत्, देवानुग्रहहेतुकम् । मनुष्यत्व मुमुक्षुत्व महापुरुष-सश्रय: ॥३॥ <-- इति ॥१/१४॥ दार्ष्टान्तिकोऽर्थो दृष्टान्तेन विशदीभवति, यथोक्त --> तावदेव चलत्यर्थो मन्तुर्विषयमागतः । यावन्नोत्तम्भनेनेव दृष्टान्तेन प्रसाध्यते ॥ <-- [ ] अत' दृष्टान्तमाह - **'हितमि'त्यादि** ।

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> तत् औषध वायोर्हितमपि यथा श्लेष्मणोऽत्यन्तमहितम् । एव सद्धर्मदेशनौषध बालाद्यपेक्षमिति ॥१/१५॥ **तत् = प्रसिद्धं**, पूर्वमनिरूपितार्थत्वात्तत्पदस्याऽत्रापि प्राग्वत् [१/१०] प्रसिद्धार्थपरत्वमवसेयम् । प्रसिद्धिश्च --> तित्त-कडुएहि सिभ जिणाहि पित्त कसाय-महुरेहि । निद्धुण्णेहि य वाय सेसा वाही अणसणाए ॥<-- [ ] इति चिकित्साशास्त्रावसेया । **चरकसहिताया** तु --> स्वाद्वम्ललवणा वायु, कपाय-स्वादुतिक्तका. । जयन्ति पित्त, श्लेष्माण कपाय-कटुतिक्तका ॥ <-- [१/६६] इत्युक्तम् । यद्वा --> [1]पउमुप्पल- [2]माउलिगे [3]एरडे चेव [4]निबपत्ते य । [1]पित्तुदय [2]सन्निवाते, [3]वातपकोवे य [4]सिभे य ॥४८९१॥ <-- इति **निशीथभाष्यवचनात्** पित्तादिजन्याना चतुर्विधरोगाणा यथाक्रम पद्मोत्पलादि-साध्यत्वमवसेयम् । **औषधमिति** एकाङ्गित्वात्, यथोक्त **निशीथचूर्णौ** --> अणेगदव्वेहि अगदो, एगगित ओसढ <-- [भाग ३ पृ २१४] । तदेव कण्ठत आह - **स्नेहपानादीति, तत्प्रकोपहेतुत्वात्** = श्लेष्मातिरेकनिबन्धनत्वात् । उपलक्षणाच्चाऽऽतुरस्य सिहकेशरकमोदकाद्यर्पणवदित्यपि बोध्यम् । **मध्यमादियोग्य बालाद्यपेक्षमिति** । मध्यमयोग्य बालपेक्ष पण्डितयोग्यश्च मध्यमापेक्षम् । बाल-मध्यमयो यथाक्रम मध्यम-पण्डितयोग्यदेशनाभिप्रायावगमशक्तिशून्यत्वेन **तदज्ञानहेतुतया** = श्रोतृस्वरूपबालमध्यमाऽनवबोध-निमित्ततया **स्वरूपत** जिनोक्तत्वेन **सुन्दरमपि** रुग्णस्थानीयस्य श्रोतु सद्धर्मदेशनाश्रवणवैरस्याऽनादरादिलक्षण **अहित भवति** । तदुक्त **योगविन्दो** --> यस्य त्वनादर शास्त्रे तस्य श्रद्धादयो गुणा । उन्मत्तगुणतुल्यत्वान्न प्रशसास्पद सताम् ॥२२८॥ <-- इति । वक्ष्यति चाग्रेऽत्रैव ग्रन्थकृदपि- 'य शृण्वन् सिद्धान्तमि'त्यादि [पोड.१०/१४] । इदमेवाभिप्रेत्य --> यस्तु श्रोता विधिशास्त्रश्रवणकालेऽपि न सवेगभागी तस्य धर्मश्रावणेऽपि महादोप एवेति <-- व्यक्तमुक्त टीकाकृता **योगविशिकावृत्तौ** [यो विं १५/पृ १३] । यद्वा सम्यगनवबुध्यमानाया धर्मदेशनाया अप्युन्मार्गदेशनात्वेन श्रोतुरनर्थलक्षणमहित भवतीति बोध्यम् । तदुक्त **धर्मविन्दुवृत्तौ** --> अनवबोधे धर्माख्यानस्योन्मार्गदेशनारूपत्वेन प्रत्युताऽनर्थसम्भवात् <-- [ध वि २/१०/पृ.५८] इति । अत एव --> जो जस्स उ पाओग्गो सो तस्स तहिं तु दायव्वो <-- [ ] इति प्रोक्तम् । **तस्मात्** = अग्रेतनभूमिकोचितसद्धर्मदेश-नौपधस्याऽधस्तनभूमिकायोग्यश्रोतृदोषावहत्वात्, --> **तदपायभीरुणा** = 'मा भूत् श्रोतुरनया सद्धर्मदेशनया शास्त्रश्रवणवैरस्य-तन्मूलकशास्त्रानादर-वक्तृविपयकप्रद्वेपादिलक्षणोऽपाय' इति भीतेन गुरुणा **तद्भाव** = श्रोतृरुचि-योग्यतादिलक्षणपरिणाम शास्त्र-

પીરસે છે, તે વક્તાને ધર્મકર્તવ્યના ભ્રામક ખ્યાલથી કેવા ચીકણા પાપ બધાતા હશે ? તે તો જ્ઞાની પુરુષ જાણે સયોગવશ ધર્મદેશના ઓછી થાય કે ન થાય તો તે કદાચ ક્ષતવ્ય ગણી શકાય પરતુ તેના બદલે ધર્મદેશના વિપરીત થાય તો તે સ્વપરને વધુ નુકશાન કરનાર છે વિપરીત ચિકિત્સા દર્દીને વધુ નુકશાન કરે, યમશરણ પણ કરી દે - એ પ્રસ્તુત વક્તવ્યનો નિષ્કર્ષ છે [૧/૧૪]

'આગમમા જે વાત કહી હોય તે જ વાત શ્રોતાને કહેવાના લીધે સ્વરૂપની દૃષ્ટિએ સુદર એવી પણ ધર્મદેશના પરસ્થાનમા = વિપરીત સ્થાનમા = અયોગ્ય સ્થાનમા અહિતકર છે' - આ વાતને જણાવવા માટે મૂલકારશ્રી એક દૃષ્ટાત બતાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> .- વાયુ માટે હિતકારી એવુ પણ ઔપધ શરદીના દર્દીને જેમ અત્યત અહિતકર છે તેમ સદ્ધર્મઔપધ પણ બાલાદિની અપેક્ષાએ જાણવુ [૧/૧૫]

❁ વિપરીત ધર્મદેશના ઔષધદૃષ્ટાંતથી સદોષ ❁

<u>ટીકાર્થ</u> - પૂર્વની જેમ [૧/૧૦] તત્ પદ પ્રસિદ્ધાર્થપરક છે તેથી સ્નેહપાન વગેરે પ્રસિદ્ધ ઔપધ શરીરના વાયુની વિપમતા દૂર કરી સાત્મ્ય લાવવાના લીધે વાયુના દર્દીની અપેક્ષાએ હિતકર હોવા છતા પણ શરદીની પ્રકૃતિવાળાને શ્લેષ્મ-કફના પ્રકોપનો હેતુ હોવાથી અહિતકર બને છે બરાબર આ જ રીતે સદ્ધર્મદેશનારૂપી ઔપધ પણ મધ્યમાદિને યોગ્ય હોવા છતા બાલાદિની અપેક્ષાએ, બાલાદિ શ્રોતાના અજ્ઞાનનો

उक्तमर्थं निगमयन्नाह —> एतदि'त्यादि ।

एतद्विज्ञायैव यथार्हं शुद्धभावसम्पन्नः । विधिवदिह यः प्रयुङ्क्ते करोत्यसौ नियमतो बोधिम् ॥१/१६॥

कल्याणकन्दली

मन्दर्शितोपायेन विज्ञाय सद्धर्मस्य देशना विधेया, न तु 'जिह्वाऽस्तीति वक्तव्यं यद्वा श्रोताऽस्तीति यत्किञ्चिद्धर्मवचनं श्रावयितव्यं यद्वा यत्किञ्चिद्धर्मशास्त्रज्ञानमस्तीति प्रकाशनीयमि'ति <— इत्युपदेशः । यथोक्तं दिङ्नागेनाऽपि कुन्दमालायां —> विकारानुरूपं प्रतिकारं <— [कु मा ५/१३] इति । तदुक्तं चरकसंहितायामपि —> सम्यक्प्रयोगनिमित्ता हि सर्वकर्मणां सिद्धिरिष्टा <— [१/१०/४] इति । न च जिनोक्तधर्मस्य कल्पसूत्रसुबोधिकावृत्त्यादिदर्शितरीत्या तृतीयौषधकल्पत्वान्नैव सद्धर्मदेशनातोऽपायभीरुत्वं गुरोर्युज्यत इत्यारेकणीयम्, स्वसामाचारीपालनाद्यात्मकस्यैव धर्मस्य तृतीयौषधकल्पत्वमभिमतमाप्तपुरुषाणां, न तु सद्धर्मदेशनात्मकस्य धर्मस्याऽपि, अस्य यथाधिकारमेवोभयोर्हितकारित्वस्येष्टत्वात् । अत एव एतदनपेक्षणे गुरोरपि जिनाज्ञाविराधकत्वेन दुरन्तसंसारावाप्तिः । तदुक्तं मूलकारैरेव पञ्चवस्तुके —> जह चेव उ मोक्खफला आणा आराहिया जिणिंदाणं । संसारदुक्खफलया, तह चेव विराहिया नवरं ॥ <— [प व.११९] इति । प्रकृते श्रोतुरपेक्षया गुरोरधिकदोषोऽवगन्तव्यः, पापकर्तुरपेक्षया तत्कारयितुर्महादोषत्वादिति [यो वि १५/पृ १४] व्यक्तं योगविंशिकावृत्तौ । यथा चैतत्तत्त्वं तथा वक्ष्यते विस्तरतोऽग्रे [षोड १०/१५ पृष्ठ-२४७] । न चैवं सर्वथा देशनापरिहार एव श्रेयानिति शङ्कनीयम्, यथार्हं शास्त्रादरस्य कल्याणरूपत्वात् । तदुक्तं योगबिन्दौ —> उपदेशं विनाऽप्यर्थकामौ प्रति पटुर्जनः । धर्मस्तु न विना शास्त्रादिति तत्राऽऽदरो हितः ॥२२१॥ <— इति । —> सोच्चा जाणइ कल्लाणं सोच्चा जाणइ पावगं । उभयं पि जाणइ सोच्चा जं सेयं तं समायरे ॥ <— [४/११] इति दशवैकालिकवचनमपि स्मर्तव्यमत्र । —> न धर्मकथामन्तरेण दर्शनप्राप्तिरस्ति <— [अ १] उत्तराध्ययनचूर्णिकारवचनमपि भावनीयम् । तदुक्तं समरादित्यकेवलिचरित्रे मूलकारैरपि —> न खलु परमत्थदेसणाओ महामोहनासणेण अन्नो कोइ उवयारो <— [भव ९ पृ ९४६] । त्रिषष्टिशलाकापुरुषेऽपि —> अन्तरेणोपदेष्टारं पशवन्ति नरा अपि <— [१/२/७९३] इत्युक्तम् । ततः तददाने तु भगवच्छासनविनाशनमत्यन्तदुरन्तं जायते । भगवदाज्ञा चेयम् —> 'श्रममविचिन्त्याऽऽत्मगतं तस्माच्छ्रेयः सदोपदेष्टव्यम् । आत्मानञ्च परञ्च हि हितोपदेष्टाऽनुगृह्णाति ॥ <— [त का ३०] इति । तदुक्तं पञ्चवस्तुकेऽपि —> ता एअम्मिवि काले आणाकरणे अमूढलक्खेहिं । सत्तीए जइअव्वं <— [प व १०००] इति पर्यालोचनीयम् ॥१/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> एतत् एव विज्ञाय यथार्हं शुद्धभावसम्पन्नो विधिवत् य इह प्रयुङ्क्ते असौ नियमतो बोधिं करोति ॥१/१६॥ शुद्धभावसम्पन्नः = रागाद्यशुद्धिशून्य-परोपकारकरणैकपरिणामपरिकलितः । बौद्धानामपि सम्मतमिदं,

હેતુ બનવાના લીધે, સ્વરૂપતઃ સુંદર હોવા છતાં પણ અહિતકારી બને છે. માટે શ્રોતાને ધર્મદેશનાના નિમિત્તે થનાર દોષથી ભયભીત થયેલા વક્તાએ શ્રોતાના પરિણામને જાણીને દેશના દેવી જોઈએ. આ પ્રમાણે ગ્રંથકારનો ઉપદેશ છે. [૧/૧૫]

<u>વિશેષાર્થ</u> :- એક દર્દીને હિતકારી ઔષધ પણ અન્ય દર્દીને નુકશાનકારક બને છે. કેન્સરની અકસીર ફાયદાકારક દવા પણ હાર્ટએટેકના દર્દીને નુકશાનકારી બની જાય. માટે 'દવા ફાયદો કરે, રોગ દૂર કરે' એટલા માત્ર વિચારથી ડૉક્ટર ગમે તે દવા દર્દીને ન આપે. પરંતુ દર્દીની પ્રકૃતિ, વય, દર્દ, વાતાવરણ, ખોરાક વગેરેનો પૂરતો વિચાર કરીને જ દવા આપે. બાકી તો ઉંટવૈદુ થવાથી દર્દી વહેલો મરે. તેમાં વાંક દર્દી કરતાં વિપરીત દવા આપનાર વૈદ્ય - ડૉક્ટરનો જ ગણાય છે. આ પ્રસિદ્ધ લૌકિક વ્યવહાર લોકોત્તર ધર્મદેશના વિશે પણ બરાબર સંગત થાય છે. માટે ગ્રંથમાં સદ્ધર્મદેશનાને ઔષધની/દવાની ઉપમા આપી છે. દર્દીના સ્થાનમાં શ્રોતા છે અને ડૉક્ટરના સ્થાનમાં ધર્મદેશક છે. મધ્યમ જીવની પાસે વિવેકદૃષ્ટિ આંશિક રીતે વિકસિત હોવાથી તેમ જ તે મધ્યમઆચારસંપન્ન હોવાથી તેને આચારની વિધિ, યતના વગેરે સમજાવવામાં આવે તો તે વ્યવસ્થિત સમજીને તેને આચરવા તૈયાર થશે, પોતાના આચારમાં વિધિ, યતના વગેરે લાવવા પ્રયત્ન કરશે. માટે આચારસંબંધી વિધિ, યતના વગેરેનો ઉપદેશ મધ્યમબુદ્ધિ માટે હિતકારી ઔષધસમાન છે. પરંતુ તે જ ઉપદેશ જે બાલ જીવને આપવામાં આવે તો તે વિવેકદૃષ્ટિશૂન્ય હોવાના લીધે આચારની સૂક્ષ્મતાને સમજી નહિ શકવાથી કંટાળી જશે. ધર્મશાસ્ત્રશ્રવણ પ્રત્યે તેને અનાદર, અરુચિ થશે. તેમ જ ધર્મદેશક પ્રત્યે પણ અણગમો થશે. તારક તત્ત્વો પ્રત્યે આ રીતે અનાદર એ શ્રોતા માટે અત્યંત નુકશાનકારક બને છે. શ્રોતાને આ નુકશાન થવામાં ધર્મદેશકની વિપરીતદેશના-અસ્થાન દેશના નિમિત્ત બનવાના લીધે વક્તાને પણ જરૂર દોષ લાગે છે. માટે ધર્મદેશકે ગંભીરતાથી આ બાબતનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે 'શ્રોતાને પોતાની ધર્મદેશનાના નિમિત્તે લેશમાત્ર પણ આધ્યાત્મિક નુકશાન, પાપકર્મબંધ વગેરે ન થાય.' આડેધડ ગમે તે રીતે જિનવાણી પીરસવા ન મંડાય. જીભ મળી એટલે ગમે તે રીતે, ગમે તે ધર્મવચન, ગમે તેની પાસે, ગમે તે વ્યક્તિ બોલે તે જિનશાસનની નીતિ-રીતિ નથી. [૧/૧૫]

ઉપરોક્ત અર્થનો ઉપસંહાર કરતા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> :- આ હકીકતને ઉપરોક્ત રીતે જાણીને યથાયોગ્ય રીતે શુદ્ધભાવસંપન્ન જે ધર્મગુરુ અહીં [સદ્ધર્મદેશનાસ્વરૂપ ઔષધને] પ્રવર્તાવે છે તે નિયમા બોધિને [ઉત્પન્ન] કરે છે. [૧/૧૬]

ॐ યથોચિત ધર્મદેશના નિયમા ધર્મપ્રાપ્તિહેતુ ॐ

एतत् = देशनास्वरूप **एव** = उक्तप्रकारेण, **विज्ञाय यथार्हं** = यथोचित **शुद्धभावसम्पन्नो विधिवत्** = विधिना

कल्याणकन्दली

यथोक्त **सयुत्तनिकाये** --> राग च दोस च पहाय मोह, धम्म वदन्ता च भवन्ति सन्तो <-- [१/७/२२]। एतावता हेतुशुद्धिरुपदर्शिता । साम्प्रत स्वरूपशुद्धिप्रदर्शनार्थमाह --> **विधिनेति** यथाविभाग बालादियोग्योपदेश बालादेरुपदेष्टव्य , यथोक्त **दानविशिकाया** --> ओहेणवि उवएसो आयरिएण विभागसो देओ । सामाडधम्मजणओ महुरगिराए विणीयस्स ॥४॥ <-- इति । यद्वा य आज्ञाग्राह्योऽर्थः स आज्ञयैव प्रतिपत्तव्यो हेतुकस्तु सम्यग्घेतुना, तदुक्त **आवश्यकनिर्युक्तौ** --> आणागिज्झो अत्थो आणाए चेव सो कहेयव्वो । दिट्ठतिउ दिट्ठता कहणविहि विराहणा इहरा ॥१६१९॥ <-- इति । तदुक्त **निशीथचूर्णावपि** --> आणागेज्झे अत्थे दिट्ठतो ण कमति, न वा अत्थि दिट्ठतो तेण ते आणागेज्झा । जो पुण दिट्ठतितो अत्थो स तेण परिस्फुटो विसुज्झतित्ति । अतो दिट्ठतेण पसाहिज्जति <-- [भा.३ पृ.५२५] । तदुक्त **सम्मतितर्कप्रकरणे** [३/४५] **पञ्चवस्तुके** [९९३] च --> जो हेउवायपक्खमि हेउओ आगमे अ आगमिओ । सो ससमयपन्नवगो सिद्धतविराहओ अन्नो ॥ <-- इति । तथाविधश्रोत्रपेक्षया द्विविधेय देशनोक्ता । तदुक्त **व्यवहारभाष्ये** --> आणाए दिट्ठतेण य दुविहो परिणामगो समासेण । आणापरिणामो खलु तत्थ इमो होइ ॥५५॥ तमेव सच्च निसक ज जिणेहि पवेइय । आणाए अक्खातो जिणेहि परिणामगो ॥५६॥ परोक्खहेउग अत्थ पच्चक्खेण उ साहय । जिणेहि एस अक्खातो दिट्ठतपरिणामगो ॥५७॥ <-- [दशमोद्देशानन्तर]। यद्वा स्वसमयसिद्धोऽर्थः स्वसमये व्यवस्थापनीय परसमयसिद्धश्च परसमये, यद्वा उत्सर्गापवादयोर्व्यवस्थितोऽर्थस्ताभ्यामेव यथास्व प्रतिपादनीय इत्येव विधिना। एव भाषमाणस्यैव सर्वज्ञोक्तज्ञानादिभावसमाधिदेशनाया अधिकारित्वात् । तदुक्त **सूत्रकृताङ्गे** --> अलूसए णो पच्छन्नभासी, णो सुत्तमत्थ च करेज्ज ताई । सत्थारभत्ती अणुवीइ वाय, सुय च सम्म पडिवाययति ॥ से सुद्धसुत्ते उवहाणव च, धम्म च जे विंदति तत्थ तत्थ । आदेज्जवक्के कुसले वियत्ते, स अरिहइ भासिउ त समाहिं ॥ <-- [सू.कृता.१/१४/२६-२७/पृष्ठ २५८] इति । तदुक्त **आचाराङ्गेऽपि** --> से उट्ठिएसु वा अणुट्ठिएसु वा सुस्सूसमाणेसु पवेदए सति विरति उवसम निव्वाण साय अज्जविय मद्दविय लाघविय, अणतिवत्तय, सव्वेसि पाणाण, सव्वेसि भूताण, सव्वेसि जीवाण, सव्वेसि सत्ताण, **अणुवीइ** भिक्खू धम्ममाइक्खेज्जा ॥ अणुवीइ भिक्खू धम्ममाइक्खमाणे णो अत्ताण आसादेज्जा, णो पर आसादेज्जा, णो अण्णाइ पाणाइ भूयाइ जीवाइ सत्ताइ आसादेज्जा ॥ से अणासादए अणासादमाणे वज्झमाणाण पाणाण भूताण जीवाण सत्ताण जहा से दीवे असदीणे एव से भवति सरण महामुणी ॥ <-- [आचा श्रु.स्क.१/अध्य ६/उद्दे. ५/सूत्र १९१-१९२] इति । ततश्च कोऽय पुरुष बालाद्यन्यतरः ? कश्च नतो देवताविशेषम् ? अभिगृहीतोऽनभिगृहीतो वा ? व्रतग्रहणाय भावोत्थानेनोत्थितो द्रव्योत्थानेन वा ? धर्म श्रोतुमिच्छति परीक्षितु ग्रहीतु वा ? इत्यादिकमभिसन्धाय यथाधिकार यथागममुन्मार्गपरिहारेण यथोचिता देशना देया गुरुणेति देशनाविधिरवगन्तव्य । तदुक्त **धर्मरत्नप्रकरणे** --> अवगयपत्तसरूवो, तयणुग्गहहेउभावबुड्ढिकर । सुत्तभणिय परूवइ, वज्जतो दूरमुम्मग्ग ॥९६॥ <-- इति ।

धर्मसङ्ग्रहेऽपि --> सा च सवेगकृत्कार्या, शुश्रूषोर्मुनिना परा । बालादिभाव सज्ञाय, यथावोध महात्मना ॥१९॥ <-- इत्युक्तम् । 'सा' = धर्मदेशना । तदुक्त **पञ्चवस्तुकेऽपि** --> तो आगमहेउगय सुअम्मि तह गोरव जणतेण । उत्तमनिदसणजुअ विचित्तणयगब्भसार च ॥९९५॥ भगवते तप्पच्चयकारि य गभीरसारभणिईहिं । सवेगकर निअमा वक्खाण होड कायव्व ॥९९६॥ <-- इति । उपलक्षणात् परिनिष्ठितमुपदेष्टव्यम्, यथोक्त **आचाराङ्गे** --> अणुवीइ निट्ठाभासी समियाए सजए भास भासिज्जा <--[श्रु स्क.२/१/४/१/३५५] इति । तदुक्त **कालिदासेनापि मालविकाग्निमित्रे** --> अपरिनिष्ठितस्योपदेशस्य पुनरन्याय्य प्रकाशनम् <-- [१/१७ पश्चात्] इति । तथा देशकालानुरूप वक्तव्य, तथैवाऽर्हद्देशनाया व्यवस्थितत्वात् --> 'देशकालानुरूप धर्म कथयन्ति तीर्थकरा <-- [अ.२३] इति **उत्तराध्ययनचूर्णिकारवचनात्** । तदुक्त **दशवैकालिकनिर्युक्तौ** अपि --> खेत्त काल पुरिस सामत्थ अप्पणो वियाणित्ता । समणेण उ अणवज्जा पगयमि कहा कहेयव्वा ॥२१५॥ <-- इति । **निशीथभाष्येऽपि** --> नाउ व खेत्तकाल पुरिस च पवेदते धम्म <-- [४३५५] इत्युक्तम् । **प्रतिमाशतकवृत्तौ** टीकाकृताऽपि --> स्याद्वादेन वस्तुस्थापनाऽशक्तस्यैव च मौन तच्छक्तेन तेन च देशकालाद्यौचित्येनाऽन्यतरोपदेश एव विधेय इत्ययमेव मौनीन्द्र सम्प्रदाय <-- [गा.२१ वृ पृ १५४] इत्युक्तम् । तदुक्त **सूत्रकृताङ्गेऽपि** --> विभज्जवाय च वियागरेज्जा <-- [१/१४/२२] । उपलक्षणात् मुखवस्त्रिकोपयोगपूर्व देशनादानविधिरप्यत्रानुसन्धेया, तथैव जिनाज्ञाया व्यवस्थितत्वात्, अन्यथा --> गोयमा ! जाहे ण सक्के देविंदे देवराया सुहुमकाय अणिजूहित्ता ण भास भासति ताहे ण सक्के देविंदे देवराया सावज्ज

टीकार्थ :- દેશનાનુ સ્વરૂપ ઉપરોક્ત રીતે જાણીને, યથોચિત રીતે, શુદ્ધભાવસપન્ન ધર્મગુરુ વિધિ મુજબ બાલ ને

य इह बालादिलोके प्रयुङ्क्ते = प्रवर्त्तयति सद्धर्मदेशनौषध असौ नियमतो बोधि जनयति ॥१/१६॥

॥ इति प्रथम षोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

भास भासति । जाहे ण सक्के देविंदे देवराया सुहुमकाय णिजूहित्ता ण भास भासति ताहे ण सक्के देविंदे देवराया अणवज्ज भास भासति <- [श १६-उ २-प्रश्न-८] इति व्याख्याप्रज्ञप्तिवचनानुपपत्ते , सपातिमजीवादिविराधनाच्च । तदुक्त निशीथचूर्णौ -> भासासमितीते असमियस्स असमजस भासमाणस्स मक्खिगातिसपातिमाण मुहे पविसताण वधो भवति, आदिग्गहणातो आउक्कायफुसिता सचित्तपुढविरतो सचित्तवाओ य मुहे पविसति <- [उद्दे १०-भाग-३ पृ १३८] । अत्र वर्षाकालापेक्षया जलस्पर्शादिसम्भवोऽभिमत । असो = यथाविधि शुद्धभावसम्पन्न सद्धर्मदेशक नियमतः स्वस्य परस्य च बोधि = जिनधर्म-प्राप्ति करोति = जनयति, 'बोधिलाभ. प्रेत्य धर्मावाप्तिरुच्यते' इति आवश्यकनिर्युक्तिदीपिकाकारः [कार्योत्सर्गाध्य] । 'बोहिलाभो उ पेच्च जिणधम्मसपत्ति' इति सद्धाचारभाष्यकृत् । -> बोधि च प्रेत्य जिनधर्मप्राप्तिरूपा <- [गा ४७] इति श्राद्धदिनकृत्यवृत्तौ देवेन्द्रसूरय· । 'बोधिर्जिनप्रणीतधर्मप्राप्ति तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणसम्यग्दर्शनरूप' इति राजप्रश्नीयवृत्तौ श्रीमलय-गिरिचरणाः । 'बोधि जिनोक्तधर्मावाप्तिलक्षण' इति उत्तराध्ययनवृत्तिकृत् [भावविजयवृ.अ ३] । 'जिनधर्मप्राप्तिर्बोधिलाभोऽ-भिधीयते' इति ललितविस्तरापञ्जिकाकार । अनेनानुबन्धशुद्धि दर्शिता । तदुक्तमन्यत्रापि -> न बोहिलाभा परमत्थि लाभो ॥ <- [ ] इति । स्वस्य सद्धर्मदेशनाफल उत्तराध्ययने -> धम्मकहाए ण णिज्जर जणयइ । धम्मकहाए ण पवयण पभावेइ । पवयणपभावे ण जीवे आगमिस्स भद्दत्ताए कम्म निबधइ <- [अ २९ सू २५] इत्युक्तम् । परेषाञ्च सद्धर्मदेशनाफल सूत्रकृताङ्गे -> इह खलु तस्स भिक्खुस्स अतिय धम्म सोच्चा णिसम्म उट्ठाय वीरा अस्सि धम्मे समुट्ठिता जे ते तस्स भिक्खुस्स अतिय धम्म सोच्चा णिसम्म सम्म उट्ठाणेण उट्ठाय वीरा अस्सि धम्मे समुवट्ठिता ते एव सव्वोवगता ते एव सव्वोवरता ते एव सव्वोवसता, ते एव सव्वत्ताए परिनिव्वुडे <- [२/१/६९१] इत्युक्तम् । षष्टिशतकप्रकरणेऽपि -> सम्मत्त सुद्धदेसणया <- [२२] इत्येव प्रोक्तम् । इत्यश्चैतत् फलित यत् अधिकारिण करुणैकबुद्ध्या शास्त्रसन्दर्शितरीत्या यथार्ह हेतु-स्वरूपानु-बन्धशुद्धभावपरोपकारस्य द्रुत सानुबन्धविशिष्टतरधर्मप्राप्तिफलकतया स्वाऽऽराधनामात्रापेक्षयाऽपि बलवत्त्वम् । अत एव कृत्स्नदश-पूर्वविदादेर्जिनकल्पादिग्रहणमपि निषिद्ध शास्त्रे, तदुक्त पञ्चवस्तुके -> एत्तो अ इम एव, ज दसपुव्विाण सुव्वई सुत्ते । एअस्स पडिसेहो, तयग्गहा अहिगगुणभावा ॥१५६६॥ भक्तपरिज्ञाजिनकल्पादिलक्षणाभ्युद्यतविहारापेक्षयाऽपि विधिवत् साध्व्यादि-परिपालनेऽधिकनिर्जराऽभिहिताऽधिकारिण । तदुक्त निशीथचूर्णौ -> अब्भुज्जियविहारातो तस्स विधिपरियट्टणे बहुतरिया णिज्जरा <- [नि भा गा २४१५ - द्वितीयखण्ड-पृ ४२५] । अग्रेऽपि निशीथचूर्णौ एव -> जिणकप्पट्ठिपस्स जा णिज्जरा ततो णिज्जराओ विधिए सजतीओ अणुपालेतस्स विउलतरा णिज्जरा <- [उद्दे १८-सूत्र १२ भाग ३-पृ ५३९] इत्युक्तम् । इति भावनीय तत्त्वमेतत्पर्युपासितगुरुकुलैरिति शम् ॥१/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचितायां कल्याणकन्दल्या प्रथमषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

વિશે સદ્ધર્મદેશનાસ્વરૂપ ઔષધનો પ્રયોગ કરે છે તે ધર્મદેશક નિયમા જિનધર્મ પ્રાપ્તિસ્વરૂપ બોધિને ઉત્પન્ન કરે છે [૧/૧૬]

વિશેષાર્થ :- ધર્મદેશનાને આપવા માટે પ્રવચનકારે તેના અધિકારી બનવુ જોઈએ તથા અધિકારી બનવા માટે [૧] ધર્મદેશનાનુ સત્ય સ્વરૂપ શાસ્ત્રાનુસારે જાણવુ જોઈએ [૨] શ્રોતાની બાલ, મધ્યમ વગેરે કક્ષાને શાસ્ત્રોક્ત રીતે જાણવાની કુશળતા જોઈએ [૩] શ્રોતાની ભૂમિકાને અનુરૂપ સદ્ધર્મદેશનાને પીરસવાની નિપુણતા જોઈએ [૪] પ્રવચન પાછળ પ્રવચનકારનો માત્ર કરુણાગર્ભિત ભાવપરોપકારનો વિશુદ્ધ આશય હોવો જોઈએ યશ-કીર્તિ-પ્રસિદ્ધિ વગેરેની પ્રાપ્તિની કામના કે સારા ગોચરી-પાણી-વસ્ત્ર-પાત્ર મેળવવા વગેરે કોઈ મલિન આશય ધર્મદેશનાદાન પાછળ હોવો ન જોઈએ [૫] જિનોક્ત મોક્ષમાર્ગનો તાત્ત્વિક બોધ હોવો જોઈએ આ પાચ શરતનુ પાલન થાય તો દેશના દ્વારા અવશ્ય સ્વ-પરને ભવાતરમા પણ સાનુબધ જિનધર્મપ્રાપ્તિ થાય માટે દરેક ધર્મદેશક મહાત્માએ ઉપરોક્ત પાચ શરતનુ પાલન કરવા તત્પર/સાવધાન બનવુ જોઈએ આ રીતે સદ્ધર્મપરીક્ષક નામે પ્રથમ ષોડશકનો વિશેષાર્થ પૂર્ણ થાય છે [૧/૧૬]

પ્રથમ ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) ચારથી પાચ મુદ્દામા નીચેની સમસ્યાનું સમાધાન આપો

૧ બાહ્ય વેશ શા માટે અપ્રધાન છે ?
૨ સદનુષ્ઠાન અને અસદનુષ્ઠાનનો ભેદ કઈ રીતે જાણી શકાય ?
૩ આગમતત્ત્વનુ સ્વરૂપ શુ છે ?
૪ શાસ્ત્રની ઐદપર્યશુદ્ધિ કઈ રીતે જાણી શકાય ?
૫ ધર્મદેશના પાપદેશના કેવી રીતે બને ? તેનુ ફલ શુ ?
૬ ધર્મદેશનાનુ હેતુ-સ્વરૂપ-ફલમુખે વર્ણન કરો
૭ ધર્મદેશનાની વિધિ શુ છે ?
૮ ધર્મપરીક્ષકના દષ્ટિકોણ કેવા હોય ?
૯ ધર્મપરીક્ષકોનુ સ્વરૂપ કેવુ હોય ?
૧૦. સદનુષ્ઠાન ચારિત્ર કેવી રીતે બને ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) નિષિદ્ધ કાર્યકરણ	(A) અસદારભ
(૨) બાલજીવ	(B) કુશીલતા
(૩) મધ્યમ ધર્મપરીક્ષક	(C) આગમતત્ત્વપરીક્ષક
(૪) પડિત	(D) બાહ્યવેશપ્રાધાન્યદર્શી
(૫) વિડબક	(E) પરલોક પ્રમાણ
(૬) સૂત્રદષ્ટમાત્રઆચરણ	(F) બાહ્ય સદાચારવિચારક
(૭) સમ્યક્ ધર્મદેશના	(G) મોટો દોષ
(૮) પરસ્થાનદેશના	(H) મધ્યમ આચાર
(૯) આગમ	(I) બોધિલાભ સપાદક
(૧૦) સાધુનિદા	(J) વેશધારી

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ પરદર્શનકારોએ પણ કેવળ બાહ્ય લિગને નુ ફળ જણાવેલ છે (સદાચાર, મિથ્યાચાર, વૈરાગ્ય)
૨ મા નો ઉપચાર કરીને સદનુષ્ઠાન ચારિત્ર કહેવાય (કારણ, કાર્ય, સાધ્ય, હેતુ, જ્ઞાપક, કારક)
૩ ક્ષીરનીરવિવેચક હસતુલ્ય જીવો હોય છે (બાલ, મધ્યમ, પડિત, અભવ્ય, દ્રવ્યલિગી, પરીક્ષક)
૪ ઉપદેશકે ને અનુસારે ધર્મદેશના આપવી જોઈએ (પોતાની બુદ્ધિ, શ્રોતા, વ્યવહારનય)
૫ મહા અનર્થનો હેતુ છે (અવિધિ, કુશીલતા, જનમનરજન)
૬ પારલૌકિક ફલને વિશે મુખ્ય પ્રમાણ છે (અનુમાન, આગમ, પ્રત્યક્ષ, જાતિસ્મરણ)
૭ મતે આત્મા કૂટસ્થનિત્ય છે (વેદાતી, બૌદ્ધ, સાખ્ય, રામાનુજ, નાસ્તિક)
૮ વાયુના દર્દી માટે ઔષધસમાન છે (સ્નિગ્ધપદાર્થ, ઠડી ચીજ, ફરસાણ)
૯ વિધિપૂર્વક ધર્મદેશના ને ઉત્પન્ન કરે છે (બોધિ, દેવલોક, યશ-કીર્તિ)
૧૦ પ્રબુદ્ધ જીવયોગ્ય ધર્મદેશના બાલ જીવને બનાવે (પરિણામી, અતિપરિણામી, અપરિણામી)

નોધ ૧ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો આગળ પણ આ વાત ધ્યાનમા રાખવી
૨ (બ) અને (ક) ના જવાબ પરિશિષ્ટ - ૮ મા આપેલ છે જુઓ ભાગ-૨

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ મધ્યમ બુદ્ધિની ઉત્સર્ગરુચિ સમજાવો
૨ બાલ અને મધ્યમબુદ્ધિના અભેદનો આક્ષેપ-પરિહાર જણાવો
૩ બાલ જીવમા નિષિદ્ધકાર્યકારિતા કઈ રીતે અભિમત છે ?
૪ નિશ્ચય-વ્યવહારનયસમત સાધુનુ વર્ણન કરો
૫ સાધુનિદાથી અવિસપાક્ષિકપણુ કેમ ન ટકે ?
૬ કષ, છેદ, તાપ પરીક્ષા સમજાવો
૭ ઉત્સર્ગ, અપવાદ વગેરે ૬ પ્રકારના સૂત્ર સમજાવો
૮ અતીન્દ્રિય અર્થને જણાવવામા સ્વતત્ર પ્રમાણ કોણ ? શા માટે ?
૯ આક્ષેપણી વગેરે ચાર કથાનુ સ્વરૂપ જણાવો
૧૦ ધર્મદેશનાની હેતુ, સ્વરૂપ અને અનુબધની અપેક્ષાએ શુદ્ધિ જણાવો

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સક્ષેપમા જવાબ આપો

૧ ધર્મપરીક્ષાની દષ્ટિ વિભિન્ન હોવાનુ કારણ શુ ?
૨ તાત્ત્વિક ધર્મ એટલે શુ ? કયા સબધથી તે કયા રહે છે ?
૩ રત્નત્રયાનુસારિતા એટલે શુ ?
૪ બાહ્ય લિગ વદનાદિમા કઈ રીતે ઉપયોગી છે ?
૫ પ્રતિવસ્તૂપમા અલકારનુ લક્ષણ જણાવો
૬ મૃચ્છકટિક ગ્રથમા મુડન વિશે શુ જણાવેલ છે ?
૭ ૧૪ અભ્યતર અને ૯ બાહ્ય ગ્રથિ જણાવો
૮ પચાશકવૃત્તિકારના મતે મિથ્યાઆચારનુ સ્વરૂપ જણાવો
૯ મધ્યમવિવેક એટલે શુ ?
૧૦ સિદ્ધમા ચારિત્રનિષેધ શા માટે ?
૧૧ સદનુષ્ઠાનસ્વરૂપ ચારિત્ર સર્વથા શુદ્ધ કઈ રીતે બને ?
૧૨ સાચા સયમી શાસનહીલના કેમ ન કરી શકે ?
૧૩ બાલના ૩ લક્ષણ જણાવો
૧૪ મધ્યમ બુદ્ધિના ૩ લક્ષણ જણાવો
૧૫ પડિતના ૩ લક્ષણ જણાવો
૧૬ કેવા શ્રોતા ધર્મશ્રવણના અધિકારી છે ?
૧૭ પરસ્થાનદેશનામા પાપદેશનાપણુ શુ છે ?
૧૮ પરદેશનાના ફળની વ્યવસ્થા જણાવો
૧૯ આગમ અનાદિ કઈ રીતે છે ?
૨૦ પરિણામની વ્યાખ્યા સમજાવો

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ ક્રિયાભ્રષ્ટ શુષ્કજ્ઞાની ______ છે (આળસુ, નાસ્તિક, અભિમાની)
૨ શેષ = ______ (અધ્યાહાર, પ્રસાદ, વધારો)
૩ મધ્યબુદ્ધિ ______ છે (પરિણત, અપરિણત, અતિપરિણત)
૪ ઉત્કૃષ્ટ વિવેકદષ્ટિ ______ લોચન જેવી છે (પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય)
૫ ______ થી ચારિત્રનો અધિકાર નાશ પામે છે (સાધુનિદા, મહાવ્રતભગ, અનુપયોગ)
૬ ______ પ્રાય લુબ્ધક દૃષ્ટાતનો અવિષય છે (બાલ, મધ્યમ, પડિત)

નોંધ - (ક) ના જવાબ ભાગ-૨ મા પરિશિષ્ટ-૯ મા આપેલ છે

द्वितीय सद्धर्मदेशनाषोडशकम्

गुरुर्बालादीनां विधिना देशना दद्यादित्युक्तम् । तद्विधिमेवाह[1] —> 'बालादीनामि'त्यादि ।

बालादीनामेषा यथोचित तद्विदो विधिर्गीतः । सद्धर्मदेशनायामयमिह सिद्धान्ततत्त्वज्ञैः ॥२/१॥

बालादीना प्रागुक्ताना **तद्विद** = तत्स्वरूपविद **सद्धर्मदेशनायामयमिह** वक्ष्यमाण **सिद्धान्ततत्त्वज्ञै विधिर्गीत** ॥२/१॥

[2]तत्र बालोचितदेशनामाह —> 'बाह्ये'त्यादि ।

बाह्याचरणप्रधाना कर्तव्या देशनेह बालस्य । स्वयमपि च तदाचारस्तदग्रतो नियमतः सेव्यः ॥२/२॥

इह प्रक्रमे **बालस्य** आद्यस्य धर्मार्थिनो **बाह्याचरणप्रधाना** = बाह्याचारमुख्योपदेश्यका[3] **देशना कर्तव्या**।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> सिद्धान्ततत्त्वज्ञै· यथोचित तद्विद· इह एषा बालादीना सद्धर्मदेशनाया अय विधि गीत ॥२/१॥ **तत्स्वरूपविदः** = निरुक्तबालादिस्वरूप विदुष , भाक्तकर्मतापन्न द्वितीयाबहुवचनान्तपदमिदम् । शिष्टमतिरोहितार्थम् ॥२/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इह बालस्य बाह्याचरणप्रधाना देशना कर्तव्या स्वयमपि च तदाचार तदग्रतो नियमत सेव्य· ॥२/२॥ इय कारिका **धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ** समुद्धृता [ध र.प्र.९६ वृ पृ २६०] । एतत्कारिकानुरोधिनी **देशनाद्वात्रिंशिकाया** —> बाह्यक्रियाप्रधानैव देया बालस्य देशना । सेवनीयस्तदाचारो यथाऽसौ स्वास्थ्यमश्नुते ॥२/२०॥ <— इति कारिका वर्तते । **धर्मार्थिन** इत्येनन धर्मद्वेषिण भवाभिनन्द्यादे सद्धर्मदेशनाश्रवणाधिकारो व्यवच्छिन्न , तस्याऽचिकित्स्यत्वात् । बालगत-धर्मार्थिता च धर्मजिज्ञासा-स्थूलधर्मश्रवणाभिमुखता-स्थूलधर्माचाराभिरुचि-धर्माऽऽचरणोपादित्सादिस्वरूपा बोध्या । **बाह्याचार-मुख्योपदेश्यका** = स्थूलबहिर्धर्माचरणमुख्योपदेश्यका । **एतेन** —> मोक्षमुख्योपदेश्यकभिन्नाया धर्मदेशनाया पापदेशनात्वमेवेत्याकूत. <— **प्रत्याख्यातः**, बालसीमावस्थितस्य श्रोतु· विवेकशून्यत्वेन मोहाऽऽच्छादितत्वेन च तदानी मुख्यमोक्षोपदेशाननुगुणत्वात् तन्मुख्योद्देश्यकत्वे देशकस्य मौढ्यापत्ते· । न हि यो निकटस्थ नगरमपि गन्तु नोत्सहते तस्य दूरदेशान्तरगमनोपदेशो भवेत् सफल इति । प्रत्युत तदनाश्वासेन धर्मश्रवणादपि स विनिवर्ततेति वृद्धिलाभमिच्छतो मूलहानिरायाता आयुष्मत. । तदुक्त **निशीथभाष्ये** —> भण्णति सज्झमसज्झ कज्झ, सज्झ तु साहए मइम । अविसज्झ साहेतो किलिस्सति न त च साहेइ <—॥४१५७॥ तदुक्त **दानविंशिकायामपि** —> 'घटालोह नाउ को कडकरणे पवत्तिज्जा ॥ <— [विंशिका ७/५] इति ।

રતિદાયિની (ગુજરાતી વ્યાખ્યા)

પ્રથમ ષોડશકમા - ગુરુએ બાલ, મધ્યમ વગેરે શ્રોતાઓને વિધિ મુજબ દેશના આપવી જોઈએ - આ વાત જણાવી હતી હવે પ્રસ્તુત દ્વિતીય ષોડશકમા સદ્ધર્મદેશનાની વિધિને જ મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - સિદ્ધાતતત્ત્વ જાણનારાઓએ બાલાદિ જીવોના સ્વરૂપને યથોચિત જાણનારા સદ્ધર્મદેશકોને આ બાલાદિ શ્રોતાઓને [આપવાની] સદ્ધર્મદેશના વિશે આ વિધિ જણાવેલ છે [૨/૧]

ટીકાર્થ - પૂર્વે બાલાદિ જીવોનુ સ્વરૂપ જણાવી ગયા બાલાદિ શ્રોતાઓને સદ્ધર્મદેશના આપવામા જે વિધિ સિદ્ધાતતત્ત્વને જાણનારા પૂર્વ મહર્ષિઓએ બાલાદિ શ્રોતાના સ્વરૂપને જાણનારા સદ્ધર્મદેશકોને જણાવેલ છે તે હવે કહેવામા આવશે [૨/૧]

વિશેષાર્થ .- પ્રવચનકાર શ્રોતાની ભૂમિકાના યથાવસ્થિત રીતે જાણકાર હોવા જોઈએ, તેમ જ તેમણે પૂર્વાચાર્યોએ બતાવેલ દેશનાવિધિને જાણી તેને અનુસારે દેશના આપવી જોઈએ [૨/૧]

બાલ જીવને આપવાની દેશનાના સ્વરૂપને જણાવવા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- પ્રસ્તુતમા બાલ શ્રોતાને બાહ્ય આચારપ્રધાન દેશના દેવી તેમ જ સ્વય પણ તે આચાર તેની આગળ અવશ્ય આચરવો [૨/૨]

બાલદેશના મુખ્યતયા બાહ્યાચારલક્ષી

ટીકાર્થ .- પ્રસ્તુતમા બાલાદિ ત્રણમાથી પ્રથમ બાલ શ્રોતા ધર્માર્થી હોય તો તેની આગળ જે દેશના કરવામા આવે તેનો

१ मुद्रितप्रता तु 'बालमित्यादि मुपायानाह' - इत्युशुद्ध पाठ प्रक्षिप्तो वर्तते । २ मुद्रितप्रतौ 'ततो' इति पाठ । ३ 'मुख्योद्देश्यका' इति मुद्रितप्रतौ पाठ ।

स्वयमपि च = आत्मनापि च, **तदाचार** = बाह्याचार, **तदग्रत** = बालस्याऽग्रतो **नियमत सेव्यो** भवति, स्वयमुपदिश्यमानाचाराऽकरणे वितथाशङ्कया श्रोतुर्मिथ्यात्ववृद्धिप्रसङ्गात् ॥२/२॥

कल्याणकन्दली

यावन्मात्र हि बहिरङ्ग लिङ्ग-स्थूलाचारादिक धर्मतया प्रतिपाद्यते दर्श्यते वा तावन्मात्रमेवाऽन्यूनाऽनतिरिक्त तथैव बाहुल्येन बालो बुध्यते श्रद्धत्तेऽङ्गीकुरुते च यथाशक्ति, न त्वागाढापवादस्थानप्रयुक्ता विधि-यतनादिसाकल्यप्रयोज्या वा विशोधि बाह्याचारगतामपि सम्यक् प्रतिपत्तु स प्रगुण , कि पुन. बहिरिन्द्रियागोचरमन्तरङ्गमपवर्गेकरतिलक्षण धर्मम् । अत एव तस्मै मोक्षमुख्योपदेश्यकदेशनादान मन्दाग्नये चक्रवर्त्तिभोज्यदानवदुन्मत्तताकार्येव स्यात् । बाह्याचार-तद्गुणप्रशसाद्युपदेशे परिणतेऽग्रेतनभूमिकाप्राप्तावेव मोक्षमुख्योपदेश्यकदेशनावतारस्य न्याय्यत्वात् । इदमेवाभिप्रेत्य मूलकारैः **धर्मबिन्दौ** –> तथा परिणते गम्भीरदेशनायोग <– [ध.बि २/३१] इत्युक्त, तद्वृत्तौ च **श्रीमुनिचन्द्रसूरिभिः** –> पूर्वमुद्दिष्टे उपदेशजाले श्रद्धान-ज्ञानानुष्ठानवत्तया 'परिणते' = सात्मीभावमुपगते सति उपदेशार्हस्य जन्तो गम्भीराया = पूर्वदेशनापेक्षयाऽत्यन्तसूक्ष्माया आत्मास्तित्व-तद्बन्ध-मोक्षादिकाया देशनाया योग = व्यापार कार्य <– [ध बि २/३१ वृ पृ ४३] इति व्याख्यातम् । अनेन 'मोक्षाद्युपदेश कदा कस्य कर्तव्य ?' इति सशयोऽपि **समाहितः** । तदुक्त **पञ्चवस्तुके** –> तह वक्खाणेअव्व जहा जहा तस्स अवगमो होइ ॥९९१॥ <– इति । **अनेन** व्यवहारमात्रप्राधान्ये वक्तु मिथ्यात्वोदयापत्ति , 'एगते होइ मिच्छत्त' इति वचनादिति **प्रत्युक्तम्**, बालबुद्धिपरिकर्मद्वारा योग्यतया अस्या अपि प्रमाणदेशनात्वात् । तदुक्त साक्षेपपरिहार **देशनाद्वात्रिंशिकाया** –> देशनेकनयाऽऽक्रान्ता कथ बालाद्यपेक्षया ? इति चेदित्थमेव स्यात् तद्बुद्धिपरिकर्मणा ॥ प्रमाणदेशनैवेय ततो योग्यतया मता । द्रव्यत. साऽपि नो मान वैपरीत्य यया भवेत् ॥ आदौ यथारुचि श्राव्य ततो वाच्य नयान्तरम् । ज्ञाते त्वेकनयेऽन्यस्मात् परिशिष्ट प्रदर्शयेत् ॥ <– [२/२६-२७-२८] इति । 'नयान्तरव्याख्यान तु श्रोतु स्वपरतन्त्रत्वे बुद्धिपरिकर्मितत्वे च'ति तद्व्याख्याया व्यक्तम् ।

वस्तुतो बाल-मध्यमयो निश्चयनयदेशनाश्रवणानधिकारित्वमेव । तदुक्त **प्रतिमाशतकवृत्तौ** टीकाकृतेव –> निश्चयनयाना बाल-मध्यमौ प्रत्यपरिणामकातिपरिणामकत्वेन दुष्टत्वात् <– [प्र श का ६५/पृ.५२८] इति । सर्वनयात्मके भगवत्प्रवचने यथोपयोगमधिकृतनयावलम्बनस्याऽदुष्टत्वादिति [४२] व्यक्त उपदेशरहस्यवृत्तौ । अनुपदमतो देशनाविधिप्रतिपादिका –> यस्य येन प्रकारेण बीजाऽऽधानादिसम्भव । सानुबन्धो भवत्येते तथा तस्य जगुस्तत ॥ <–[यो दृ स १३८] इति योगदृष्टिसमुच्चयकारिकाऽपि दृढमवधेयाऽत्र मनीषिभि । अत एव –> पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो यत्र तत्राऽऽश्रमे रत । जटी मुण्डी शिखी वाऽपि मुच्यते नात्र सशय ॥ [ ] <– इत्यादय परदर्शनप्रलापा अपि बालजीवस्य धर्ममार्गावतारेऽप्रत्यला अवगन्तव्याः, बालदृष्ट्या धर्मस्य बाह्यलिङ्गाचारमात्रनिष्ठत्वात् । एतेन –> मृद्वी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, मध्ये भक्त पानकञ्चापराह्णे । द्राक्षाखण्ड शर्करा चाऽर्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्यसिंहेन दृष्ट ॥<– [ ] इत्युक्तेरपीह बालस्योन्मार्गनेतृत्त्वमा-विष्कृतम् । तदुक्त **महोपनिषदि अध्यात्मोपनिषदि** च –> अज्ञस्याऽर्धप्रबुद्धस्य सर्व ब्रह्मेति यो वदेत् । महानरकजालेषु स तेन विनियोजित ॥ <– [महोप ५/१०५ अ.उप.२/५०] इति ।

इदञ्चात्रावधेयम् - सद्धर्मदेशकेन श्रोतृयोग्यतानुसारेण देशनाया. कर्तव्यतया 'विवेकविकलो बाल. स्थूलधर्माचाराद्यभिमुखीभूय यथाशक्ति सद्धर्माचारपालनादौ सोत्साहो भवतु' इत्येव मनसिकृत्य बाह्याचारमुपदिश्य आत्मनाऽपि उपदिश्यमानो **बाह्याचारः** 'चित्ते वाचि क्रियायाञ्च साधूनामेकरूपता' इति नीतिवचन विभाव्य **बालस्याग्रतः नियमतः सेव्यः**, येन बाल चित्तस्वास्थ्यमाप्नुयात्, **स्वयमुपदिश्यमानाचाराऽकरणे** –> परोपदेशे पाण्डित्य सर्वेषा सुकर नृणाम् । धर्मे स्वीयमनुष्ठान कस्यचित् सुमहात्मन ॥ <– [ ] इत्युक्ति स्मृत्वा –> आत्मान यो न सधत्ते सोऽन्यस्मै स्यात् कथ हितः ? [ ] <– इत्युक्त्या **वितथाऽऽशङ्कया** = सद्धर्मदेशकोपदिष्टाचारतत्प्रवर्तक-तदुपदेशकादिगोचरवैतथ्यशङ्कया **श्रोतुः मिथ्यात्ववृद्धिप्रसङ्गात्** । अनेन बालस्य मिथ्यात्वगुणस्थानकवर्तित्वमावेदितम्, अन्यथा 'श्रोतु मिथ्यात्वोदयप्रसङ्गादि'त्युक्त स्यात् । तस्य धर्मार्थितया प्रकृते मिथ्यात्व मन्दमवगन्तव्यम् । तद्वर्धकतया वक्तुरपि मिथ्यात्वोदयादिकमवगन्तव्यम् । तदुक्त पिण्डनिर्युक्तौ उपदेशमालाया च –>

મુખ્ય વિષય બાહ્ય ધર્માચાર-સદાચાર હોવો જોઈએ તેમ જ ધર્મદેશકે સ્વય પણ ઉપદિષ્ટ બાહ્ય આચાર બાલ શ્રોતાની હાજરીમા અવશ્ય પાળવો જોઈએ બાલ જીવને વક્તા જે આચાર પાલન કરવા યોગ્ય બતાવે તે આચારને બાલ શ્રોતાની સામે જો પ્રવચનકાર સ્વય જ ન આચરે -તેનો ભગ કરે તો બાલ શ્રોતાને તે બાહ્ય આચારમા કે તે વક્તામા ખોટી શકા પેદા થવાથી બાલ શ્રોતાનુ મિથ્યાત્વ વધી જવાની -ગાઢ થવાની આપત્તિ આવે [૨/૨]

विशेषार्थ -- બાલ જીવની પાસે વિવેકદૃષ્ટિ જ નથી તેની ભૂમિકા તદ્દન અવિકસિત છે તેથી મુગ્ધતા વગેરેથી કે બાહ્ય સાધુવેશ

जो जहवाय न कुणइ मिच्छद्दिट्ठी तओ हु को अण्णो । वड्ढेइ य मिच्छत्त परस्स सक जणेमाणो ॥ <-- [पि नि १८६ उपदेशमाला-५०४] इति । इत्थञ्चोत्सर्गत सविग्नस्यैव बालगोचरदेशनाधिकारत्वमाविष्कृतम्, प्रायश सविग्नपाक्षिकस्य तथाविध-बालोपकारसम्पादकत्वाऽयोगात्, धर्मतयोपदिष्टे आचारे भग्ने तद्भति प्रायो बालस्याऽनाश्वासात् मासाहसपतत्रिवत् । तदुक्त उपदेश-मालायाम् --> साहति अ फुडविअड 'मासाहस'सउणसरिसया जीवा । न य कम्मभारगरुयत्तणेण त आयरति तहा ॥ वग्घमुहम्मि अहिगओ, मस दततराउ कड्ढेइ । मा साहस ति जपइ करेइ न य त जहा भणिय ॥ <-- [उप.मा ४७१/४७२] इति । अतोऽपवादप्रवृत्तिरपि तत्समक्ष न कार्येति भाव', अन्यथाऽनादेयवचनतापातात् । तदुक्त धर्मविन्दुवृत्तौ --> स्वयमसदाचारमपरिहरतो धर्मकथन नटवैराग्यकथनमिवाऽनादेयमेव स्यात्, न तु साध्यसिद्धिकरमि <-- [ध बि.२/२१ वृ पृ ४०] ति । न च पण्याङ्गनागृहस्थितनन्दिषेणोपदेशे व्यभिचार इत्यारेकणीयम्, महानिशीथानुसारेणाऽप्रति-पातिज्ञानोपेतस्य नन्दिषेणस्य विशिष्टदेशनालब्धिसमन्वितत्वेन तद्देशनाया आपवादिकत्वात् । सद्धर्मोपदेशादपि सद्धर्माचारपरिपालनस्य बालप्रतिबोधा-दावौत्सर्गिकमधिकसामर्थ्य तु साध्वीचन्दनादर्शनप्रतिबुद्धकृपिवल-साध्वाचारसमाकलनोत्पादितकेवलज्ञानेलापुत्र-प्रमार्जन-नियतत्वग्वर्तनदर्शनप्रतिबुद्धमुनीशघातकादिदृष्टान्तेन विभावनीयम् ।

इदञ्चात्रावधेयम् - बालताऽपि द्रव्य-क्षेत्रादित सम्भवति । द्रव्यत पार्श्वस्थादिद्रव्यसहवासादिप्रयुक्ता । एतादृशबालताविशिष्ट-स्याऽभिनिविष्टत्वे तु तदग्रतो नोत्कृष्टबाह्याचारप्रतिपादनपरा देशना दातव्या किन्तु बाह्यलिङ्गमाहात्म्यप्रधाना देशना कर्तव्या । यथा --> धम्म रक्खइ वेसो, सकइ वेसेण दिक्खिओ म्हि अह । उम्मग्गेण पडत रक्खइ राया जणवउ व्व ॥ <-- [उप.मा.२१] इति उपदेशमालाप्रमुखवचनगर्भिता, अन्यथा तस्य समर्थत्वे वसतिनिष्काशनादिप्रसङ्गात्, असमर्थत्वेऽपि साधुप्रद्वेषादिप्रसङ्गात् । तस्याऽनभिनिविष्टत्वे तु शुद्धोछादिकमप्यपवादपरिहारेण प्रदर्शनीयम् । अनभिनिविष्टवालमेवाधिकृत्य बृहत्कल्पभाष्येऽपि --> सविग्गभाविआण लुद्धयदिट्ठतभाविआण च । मुत्तूण खित्त-काल भाव च कहिंति सुद्धछ ॥ <-- [बृ क.भा.१६०७] इत्युक्तम् । श्रोतुर्दुर्नयाऽभिनिविष्टत्वेऽपि गुरुपरतन्त्रत्वे परिकर्मितबुद्धित्वे च दृढ त दुर्नय दूषयेदपि । इदमेवाऽभिप्रेत्य देशनाद्वात्रिंशिकाया --> दुर्नयाभिनिवेशे तु त दृढ दूषयेदपि । दुष्टाशच्छेदतो नाङ्घ्री दूषयेद्विषकण्टक ॥२/३०॥ <-- इति टीकाकृतोक्तम् । एतेन --> कालान्तरापायभीरुमधिकृत्योपसर्जनीकृतपर्याया द्रव्यप्रधाना नित्यदेशना, भोगास्थावतस्त्वधिकृत्योपसर्जनीकृतद्रव्या पर्यायप्रधाना अनित्यदेशना <-- [यो दृ स १३४ वृ.] इति योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तिवचनमपि व्याख्यातम्, तथाविधविनेयाऽऽनुगुण्येन तदुपपत्ते । क्षेत्रत साधुशून्यकर्बट-मडम्बादिवासप्रयुक्ता बालता । एतादृशबालताविशिष्टस्य हेतुवादप्रधानदेशना वादिसिद्धसेनवत्र प्रयोक्तव्या, किन्तु तद्गुरुप्रयुक्तदेशनातुल्या बाह्याचारप्रधाना देशना कर्तव्या । कालतोऽल्पवयस्कतादिप्रयुक्ता । एतादृशबालताविशिष्ट

વગેરેને જોવાથી ધર્મ પ્રત્યે તે આકર્ષિત થાય, ધર્મ સાભળવા તૈયાર થાય અને જો વક્તા તે વખતે મોક્ષનો આશય પ્રગટાવવાનુ જ મુખ્ય લક્ષ રાખવા છતા 'મન-દેહ-ઈન્દ્રિય-રોટી-કપડા-મકાન વગેરેથી રહિત એવો મોક્ષ જ ઉપાદેય છે, ધર્મ નહિ' વગેરે વાતો તેની આગળ કરવા માડે તો તે બાલ જીવ ભડકી જ જાય અને બીજી વાર ક્યારેય પણ ધર્મ સાભળવા તૈયાર જ ન થાય મતલબ કે બાલ જીવની પાસે ધર્મના વ્યવચ્છેદપૂર્વક મોક્ષની જ મુખ્યતયા વાત કરવી એ હકીકતમા બાલ જીવમા મોક્ષનો આશય પ્રગટાવવાના બદલે મોક્ષ પ્રત્યે, મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે, મોક્ષમાર્ગસાધક પ્રત્યે દ્વેષ ઉત્પન્ન કરવામા નિમિત્ત બની જાય- એવી પૂરેપૂરી સભાવના રહેલી છે માદા માણસ પાસે મણનો બોજો ઉપડાવવાની અપેક્ષા રાખવી એ જેમ ગાડપણ કહેવાય, તેમ હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે પ્રથમ ષોડશકમા જેને બાલ જીવ જણાવેલ છે તેની પાસે મોક્ષૈકલક્ષિતાની અપેક્ષા રાખવી એ વક્તાની નાદાની છે, જિનવચનમર્મજ્ઞતારાહિત્યની નિશાની છે તેમા પણ જો બાલ જીવને એમ કહેવામા આવે કે --> 'જો મોક્ષનો આશય નહિ હોય તો ધર્મ સર્વથા અધર્મ છે- મહાભૂડો છે અને તો તારી બધી ધર્મક્રિયા ઝેર બની જશે અને તને દુર્ગતિમા રિબાવી રિબાવીને હેરાન પરેશાન કરશે' <-- તો તે એવો ગભરાઈ જશે કે ભૂલે ચૂકે પણ ધર્મક્રિયાને કરશે નહિ, કેમ કે 'મોક્ષનો આશય પોતાની પાસે નથી ' આ હકીકતથી તે બાલ જીવ સુપરિચિત છે આવુ થાય તો વક્તાએ મોક્ષને મુખ્ય કરીને ધર્મની આશાતના કરવાથી બાલ શ્રોતાને વિશે ઘણો મોટો અપરાધ-અન્યાય કર્યો ગણાય

વાસ્તવિકતા એ છે કે સામેની વ્યક્તિમા જેવી યોગ્યતા - ક્ષમતા હોય તેને અનુસારે જ તેની પાસે કોઈ ધર્મ કાર્યની અપેક્ષા રાખવી જોઈએ બાલ જીવ વિવેકદૃષ્ટિશૂન્ય [જુઓ પૃષ્ઠ-૩] હોવાથી તેની પાસે એટલી જ અપેક્ષા રાખી શકાય કે તે બાહ્ય સ્થૂલ ધર્માચારો પ્રત્યે આકર્ષિત થાય બાલ જીવને અપાતી દેશનાની પાછળ 'આ ધર્મદેશનાને સાભળવાથી બાલ જીવ મોક્ષમાર્ગે આગળ વધે, મોક્ષલક્ષીતા કેળવે, મોક્ષસુખ પામે ' ઈત્યાદિ આશય વક્તાને જરૂર હોય છતા પણ બાલ જીવની અવિકસિત અવસ્થાને લીધે વક્તા તેને મુખ્યતયા બાહ્ય આચારનો જ ઉપદેશ આપે આથી તે બાહ્ય ધર્માનુષ્ઠાન પ્રત્યે રુચિવાળો થાય અને શક્તિમુજબ આચારમાર્ગે આગળ વધવા પ્રયત્નશીલ બને ભવિતવ્યતા અનુકૂળ હોય તો જેનો Starting Point સારો હોય તેનો Ending Point પણ સારો આવશે જ મેઘકુમારે હાથીના ભવમા મોક્ષના આશય વિના પણ દયાસ્વરૂપ ધર્માચારનુ પાલન કર્યું તો તે બાહ્ય ધર્માચારનુ પાલન

तस्या एव बालदेशनाया अभिलापमाह --> 'सम्यगि'त्यादि ।

सम्यग्लोचविधानं ह्यनुपानत्कत्वमथ धरा शय्या । प्रहरद्वय रजन्याः स्वापः शीतोष्णसहनञ्च ॥२/३॥

सम्यग् = यथोपदेशं **लोचविधानं** यतीनामावश्यकं हिशब्दश्चार्थे सर्वत्र सम्बन्धनीयं । **अनुपानत्कत्वञ्च** =

कल्याणकन्दली

प्रति नोच्चैर्बाह्याचारप्रधाना देशना कार्या किन्तु धर्मकथाप्रधाना । भावतश्च ज्ञानावरणविपाकोदयविशेषप्रयुक्ता । एतादृक्षबालतापरिकलिते बाह्याचारमुख्या देशना करणीया, न तु द्रव्यानुयोगादिप्रधाना । यद्वा भावतो दर्शनमोहतीव्रविपाकोदयप्रयुक्ताऽपि बालता सम्भवति । एतादृग्बालतोपेतस्तु न वस्तुतः सद्धर्मदेशनाश्रवणाधिकारी, शाठ्यात् धर्मश्रवणेऽपि छिद्रान्वेषणबद्धकक्षत्वात् । अत एव ज्ञानावरणक्षयोपशमविशेषपरिकलितस्याऽपि आर्यगोविन्दादेः हारिभद्रीयावश्यकवृत्त्यादौ धर्मश्रवणाऽयोग्यता प्रदर्शिता [आ नि गा १६१७ हा वृ पृ ८६१] । तदुक्तं उपदेशरत्नाकरेऽपि --> रत्तो दुट्ठो मूढो, पुव्विं कुग्गाहिओ य चत्तारि । उवणसस्स अणरिहा अरिहो पुण होइ मज्झत्थो ॥ <-- [उ र ८] इति । नेमिचन्द्रेणापि षष्ठिशतके --> कुग्गहगहगहियाणं मुद्धो जो देइ धम्मउवएसं । सो चम्मासीकुक्कुरवयणम्मि खिवेइ कप्पूरं ॥१३॥ <-- इत्युक्तम् । यद्वा भावतः चारित्रमोहोदयप्राबल्यप्रयुक्ताऽपि बालता सम्भवति । एतादृशबालतायुक्तस्य धर्मार्थिनोऽपि देशविरत्युपदेशो दातव्यः, तदशक्तत्वे सम्यग्दर्शनोपदेशो देयः, तत्राऽप्यऽशक्तत्वे बृहत्कल्पवृत्त्याद्यनुसारेण [बृ क भा ११३९] परस्त्रीगमन-मांसभक्षण-मद्यपानादिविरत्युपदेशः प्रदेयः । प्रकृतप्रकरणे तु मुख्यतो ज्ञानावरणोदयप्रयुक्तजाड्यलक्षणा बालता यद्वाऽपुनर्बन्धकादिगता दर्शनमोहनीयक्षयोपशमाऽपटुतात्मिका बालता विवेकवैकल्यपदद्योतिता ग्राह्येति दिक् ॥२/२॥

बाल एव कदाचित् भवितव्यतादिनियोगेन स्वयं दीक्षामादातुमुत्सुकः स्यात् स्याद्वा साधुधर्मशुश्रूषुः तदा किं तस्य वक्तव्यम् ? इत्याशङ्कायां **तस्याः** = साधुधर्मप्रतिपादिकाया एव **बालदेशनायाः** = बालश्रोतृसम्बन्धिदेशनाया अभिलापमाह --> 'सम्यगि'त्यादि ।

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> सम्यग् लोचविधानं अनुपानत्कत्वं हि अथ धरा शय्या, रजन्यां प्रहरद्वयं स्वापः शीतोष्णसहनञ्च ॥२/३॥ इयं कारिका धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ [ध र प्र गा ९६ वृ] उद्धृता । **लोचविधानमिति** । लोचकर्मविधिस्त्वेवम् --> धुवलोओ अ जिणाणं, वासावासेसु होइ थेराणं । तरुणाणं चउमासे वुड्ढाण होइ छम्मासे ॥ <-- [ ] निशीथभाष्येऽपि --> धुवलोओ य जिणाणं, णिच्चं थेराण वासवासासु । असहू गिलाणस्स व तं रयणिं तू णऽतिक्कामे ॥३१७३॥ <-- इत्युक्तम् । 'जिणाणं' = जिनकल्पिकानां, 'तं रयणिं' = पर्युषणारात्रिमि'त्यर्थः । शिष्टं स्पष्टम् । **हिशब्दः चार्थे** इति ।

તેને ધર્માચાર્યની મંદમતા, ધર્માચાર્યની રુચિ વગેરેના લીધે મોક્ષ સુધી સદન્વયાપથી પહોંચાડનાર બની જ ગયું. ટૂંકમાં કહેવાનો આશય એ છે કે શ્રોતાની જે ભૂમિકા હોય તેનાથી એકદમ નીચેની કક્ષાનો કે તેનાથી એકદમ ઉપરની કક્ષાનો ઉપદેશ ન અપાય. પરંતુ તેની જે ભૂમિકા હોય તેને અનુરૂપ અથવા તેનાથી તે થોડો ઘણો આગળ વધે તે જાતનો ઉપદેશ આપવો યોગ્ય કહેવાય. બિયાસણાની જ તાકાત હોય તેને બિયાસણું કરવાનો ઉપદેશ યોગ્ય કહેવાય. બહુ બહુ તો તેને એકાસણું કરવાનો ઉપદેશ આપે તો તે ચાલી શકે. પરંતુ તેની બિયાસણાની જ તાકાત જાણ્યા પછી પણ તેને માસક્ષમણની કે ૧૮૦ ઉપવાસની પ્રેરણા કરવી તે હકીકતમાં તેને તપની અરુચિ પેદા કરવામાં જ નિમિત્ત બને. પછી તે તપનું નામ સાંભળતા જ ભડકી જાય. તેમ જ ધ્યાનમાં રાખવું કે બાલ જીવને મોક્ષની વાત જ ન થાય- એવું નથી. અવસરે તેને પણ મોક્ષની વાત કરવામાં વાંધો નથી. પરંતુ ધર્મપુરુષાર્થને હેય બતાડી મોક્ષ જ એક ઉપાદેય હોવાની વાત બાલ જીવને કરવામાં જોખમ છે. શરૂઆતમાં જ ધર્મને હેય બતાડવા બેસી જવાથી નુકશાન થાય છે.

બીજી મહત્ત્વની વાત એ છે કે જે આચારનું વક્તા પ્રતિપાદન કરે તે આચારને વક્તાએ સ્વયં પણ કમ સે કમ બાલ જીવની હાજરીમાં તો પાળવો જ જોઈએ. બાકી 'परोपदेशे पाण्डित्यं', 'वचने का दरिद्रता' આવો ભાવ શ્રોતાને ઉપદેશક પ્રત્યે થાય તથા 'વાતો કરવી વીરની ને વર્તન ઢીલું ઘેંસ' આવું શ્રોતા જાણે તો તે ધર્મથી વિમુખ બની જાય. જેમ કે 'સાધુ ચૌદશના ઉપવાસ જ કરે. ચૌદશના છૂટી નવકારશી કરે તે સાધુ ન જ કહેવાય' આવું જોરશોરથી બોલી પાટ ગજાવી -ધ્રૂજાવીને સ્વયં અલમસ્ત શરીરવાળો હોવા છતાં વક્તા ચૌદશની તિથિએ ચાર-પાંચ વાર અલગ-અલગ સમયે ખા પીવે છે- તે હકીકત જો બાલ શ્રોતાને ખ્યાલમાં આવી જાય તો મોટે ભાગે તે બાલ શ્રોતા ધર્મભ્રષ્ટ જ થઈ જાય. કલિકાલમાં તો વિશેષ રીતે આ બાબતને પ્રવચનકારે લક્ષમાં રાખવી જોઈએ. [૨/૨]

કદાચ ભવિતવ્યતાના યોગે બાલ જીવ દીક્ષા લેવા તૈયાર થાય અથવા સાધુધર્મનું સ્વરૂપ જાણવા તલપાપડ થાય તો 'સાધુધર્મવિષયક બાલદેશના કેવી હોય ?' તેના સ્વરૂપને મૂલકારશ્રી બતાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> :- સમ્યગ્ લોચ કરવો, પગરખાનો ત્યાગ, જમીનરૂપી શય્યા, રાતના બે પહોર નિદ્રા, ઠંડી અને ગરમીને સહન કરવી [આ સાધ્વાચાર છે] [૨/૩]

<u>ટીકાર્થ</u> :- શાસ્ત્રીય વિધાન મુજબ લોચ કરાવવો તે સાધુઓનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે. મૂળ ગાથામાં રહેલ 'हि' શબ્દ 'च' શબ્દના

पादत्राणरहितभावश्च । **अथ धरा एव शय्या**, नान्यत् पर्यङ्कादि । **रजन्या प्रहरद्वय** = द्वितीय-तृतीयौ प्रहरावेव **स्वाप** = शयन, प्रथम-चतुर्थयो स्वाध्याय एव प्रवृत्ते । **शीतोष्णसहन** = तथाऽनुकूल-प्रतिकूलपरिषहतितिक्षा ॥२/३॥ --> **षष्ठे**'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

'च समुच्चये' [सि.हे १/१/३१ बृ वृ.] इति **सिद्धहेमशब्दानुशासनबृहद्वृत्तौ** । ततो हि·समुच्चयार्थ इति । इदश्चात्रावधेयम् - प्रकृते बालदेशना साधुसमाचारविषयिणी दर्शिता भगवता मूलकृता । तदन्यथाऽनुपपत्त्या बालस्य साधुधर्मजिघृक्षालक्षण साधुधर्मरुचिलक्षण साधुधर्मशुश्रूषालक्षण वा धर्मार्थित्व ज्ञायते । युक्त हि मोक्षस्वरूपाद्यनभिज्ञस्य बालस्य सतोऽपि अशठस्य साधुसमाचारपालनसमर्थस्य साधुधर्मशुश्रूषोर्वा साधुसम्बन्धिबाह्याचारगोचरोपदेशदानम् । इत्थमेव सदन्धन्यायेन तस्य साधुबहुमानादि-द्वारा मार्गावतारोपपत्तेः । सदन्धन्यायस्वरूपश्च --> असातोदयशून्योऽन्ध , कान्तारपतितो यथा । गर्तादिपरिहारेण सम्यक् तत्राऽभिगच्छति ॥ तथाऽय भवकान्तारे पापादिपरिहारत· । श्रुतचक्षुर्विहीनोऽपि सत्सातोदयसयुत ॥ <-- [यो बि ३५४/३५५] इत्येव **योगबिन्दौ** । **न च तस्य देशविरताचारश्रावण न्याय्यम्**, वक्तुरनाकाक्षिताभिधानेनानवधेयवचनत्वापत्ते , सद्धर्मपरीक्षकत्वे-नोपस्थितस्य श्रोतुर्देशविरताचारप्रदर्शने तादृशधर्मे उत्कृष्टत्वबुद्ध्यनुदयात्, द्रव्यचारित्रपालनसमर्थस्याशठभावस्य तु चारित्रप्रति-पत्त्यन्तरायापातात्, ततश्च गुरोरपि चारित्रदुर्लभत्वापत्ते , अप्रत्याख्यातसावद्यांशे च गुरोरप्यनुमतिप्रसङ्गात् । तदुक्त **धर्मबिन्दौ** 'सहिष्णो· प्रयोगेऽन्तराय इति, अनुमतिश्चेतरत्रेति' [ध.बि ३/९-१०] । इदमेवाभिप्रेत्य वृद्धावादानुवादरूपेण **आवश्यक-हारिभद्रवृत्तावपि** --> पढम मूलगुणा कड्ढेति पाणातिपातवेरमणाति, ततो साधुधम्मे कधिते पच्छा असढस्स सावगधम्मो, इहरा कहिज्जति सत्तिट्ठो वि सावयधम्म पढम सोतु तत्थेव वित्ती करेइ' <-- [आ.नि.हा वृ.१६१८] इति प्रोक्तम् । न च यथोक्तभावशून्यत्वेन तस्य साध्वाचारोपदेशाऽनर्हत्वमिति **शङ्कनीयम्**, सद्धर्मपरीक्षके तादृशयोग्यताया बाह्यसाध्वाचारश्रावणाय अनपेक्षणात्, धर्मजिघृक्षोरपि दोषविशेषविकलस्य द्रव्याज्ञापालनत एव भावाज्ञापालनयोग्यत्वप्राप्तिसम्भवात्, प्रव्रज्याया विशिष्ट-बीजत्वात् । अत एव श्रीमहावीरेण हालिकाय सा दापिता, अन्यथा तद्दाननैरर्थक्यापत्ते । सामान्यबीजाऽऽधानार्थमपि दीक्षोप-युज्यत एव, एतस्या द्रव्यसम्यक्त्वादिक्रमेणाऽसद्ग्रहत्याग-धार्मिकजनानुराग-विहितानुष्ठानाऽऽहितक्षयोपशम-ज्ञानावरणविगम-बोधि-वृद्ध्यादिगुणप्राप्तिपूर्वं परमदीक्षाप्राप्तिहेतुत्वस्य **गुरुतत्त्वविनिश्चयादौ** [१/१४८] समर्थितत्वादिति भावनीय तत्त्वमेतत् सुक्ष्मण्डित-प्रबोधदर्शनन्यायेनेति दिक् ।

शीतोष्णसहनमिति । मा भूत कस्यचित् 'ग्रीष्मे शीतसहन हेमन्ते चोष्णसहनमि'ति मोह इत्याह-**तथाऽनुकूल-प्रतिकूल-परिषहतितिक्षा** = उपस्थितसहजतथाविधानुकूल-प्रतिकूलपरिषहसहन स्वसामर्थ्यापेक्षयाऽऽर्त्तध्यानादिपरिहारेण । एतेन 'आयावयाहि'

અર્થમા છે સંસ્કૃત ભાષાના 'च' શબ્દનો અર્થ છે સગ્રહ/સમુચ્ચય કરવો તથા તેનો દરેક કર્તવ્યોની સાથે સબધ કરવો તેમ જ [ચાલતી વખતે] પગમા જોડા ન હોવા તે સાધુનો આચાર છે તેમ જ જમીન એ જ સાધુની પથારી-શય્યા હોય, પલગ વગેરે નહિ તથા રાતના બીજા અને ત્રીજા પહોરમા જ સાધુને સુવાય, કારણ કે રાત્રિના પ્રથમ અને છેલ્લા પહોરમા તો સાધુ સ્વાધ્યાયમા જ પ્રવૃત હોય છે તથા ઠડી-ગરમી સહન કરે. અર્થાત્ તથાવિધ અનુકૂલ-પ્રતિકૂલ પરિષહોને સહન કરવા તે સાધુનો આચાર છે [૨/૩]

❀ લોચ, ખુલ્લા પગ, રાત્રે અલ્પ નિદ્રા વગેરે સાધ્વાચાર ❀

વિશેષાર્થ .- જીવ સુખશીલતાના કારણે સસારમા જીવહિસા વગેરે કરી ભટકે છે માટે હિસા છોડવા સુખશીલતા છોડવી પડે, કષ્ટમય સદાચાર-ધર્માચાર પાળવા જોઈએ, તો જ ભવભ્રમણ અટકે માટે મહાત્માઓ હજામ પાસે હજામત નથી કરાવતા વર્ષમા યુવાન સાધુ-સાધ્વીજીએ ત્રણ વાર લોચ કરાવવાનો હોય છે તે શક્ય ન હોય તો કમ સે કમ બે વાર દર વર્ષે લોચ કરાવવો પડે અતિવૃદ્ધતા, ગાઢ માદગી વગેરે કારણે બે વાર લોચ ન કરાવી શકે તો પણ વર્ષમા એક વાર તો અવશ્ય સાધુએ લોચ [માથાના, દાઢી-મુછના બધા વાળને હાથેથી ખેચીને કાઢવાની ક્રિયા] કરવાની સમાચારી છે તેમ જ વિહાર વગેરેમા પગે જોડા, બુટ, સ્લીપર, મોજા, સેડલ, ચાખડી વગેરે પહેરવા સાધુને ન કલ્પે આ જ રીતે સુવા માટે કે બેસવા માટે પાટ, ખાટલો, સોફાસેટ, ટેબલ, ખુરશી, ડનલોપની ગાદી, ગાદલા, ગોદડા વગેરેનો ઉપયોગ કરવો સાધુને ન કલ્પે માત્ર ચોમાસામા રાત્રે સુવા માટે લાકડાની પાટ કે પાટિયાનો ઉપયોગ સાધુ-સાધ્વીજી કરી શકે તે જ રીતે દિવસે સુવુ તે સાધુ-સાધ્વીનો આચાર નથી રાત્રે માત્ર બીજો અને ત્રીજો પહોર એટલે કે સામાન્યથી રાત્રે ૧૦ થી ૪ સુધી સુવુ કલ્પે બાકીના રાત્રીના ૬ કલાક [રાત્રીના પ્રારભના ૩ કલાક અને અતિમ ૩ કલાક = કુલ ૨ પહોર] તો સાધુ-સાધ્વીને સ્વાધ્યાય જ કરવાનો હોય એ જ રીતે ઠડીના દિવસોમા ઠડી અને ગરમીના દિવસોમા ગરમી સાધુ-સાધ્વીએ શક્તિ મુજબ સહ [illegible] .ની હોય શિયાળામા ધાબળા, ગોદડા, ચાદર કે બે-ત્રણ કામળી વગેરે ઓઢીને ઠડીને સહન કરવામા ઢીલાશ ન કરાય [illegible] ળામા ગરમી સહન કરવ

षष्ठाष्टमादिरूपं चित्रं बाह्यं तपो महाकष्टम् । अल्पोपकरणसन्धारणञ्च तच्छुद्धता चैव ॥२/४॥

षष्ठाष्टमादिरूपं समयप्रसिद्धं चित्रं = नानाप्रकारं, महाकष्टं = अल्पसत्त्वैर्दुर्बलसहननैश्च दुरनुचरमिति कृत्वा, अल्पस्यैवोपकरणस्यौपधिकादेः सन्धारणञ्च तच्छुद्धता चैव उद्गमादिदोषपरित्यागश्च[१] ॥२/४॥

कल्याणकन्दली

इति वचनेन शिशिरे चण्डाश्वातापनाग्रहणायोत्सुकस्य व्यवच्छेदः कृतः, 'चय सोगमल्लमि' [द वै २/५] त्यस्योत्तरवाक्योपात्तत्वेन 'आयावयाहि' इत्यस्य प्रतिकूलोपसर्गपरिषहसहनविधिपरत्वात्, तदुक्तं दशवैकालिकसूत्रे एव –> आयावयंति गिम्हेसु, हेमंतेसु अवाउडा । वासासु पडिसंलीणा संजया सुसमाहिया ॥ <– [द वै ३/१२] इत्यादिकं भावनीयम् । अत्र –> खुहा-पिवासा-सी-उण्हं दंसाऽचेलाऽरइत्थिओ । चरिआ निसीहिया सिज्जा अक्कोस-वह-जायणा ॥२७॥ अलाभ-रोग-तणफासा मल-सक्कारपरिसहा पन्ना अन्नाणसम्मत्तं इअ बावीस परिसहा ॥२८॥ <– इति नवतत्त्वप्रकरणगाथे वाच्ये । परिषहपदेनोपलक्षणा-दुपसर्गसहनमपि दर्शनीयम् । यथोक्तं उत्तराध्ययने –> दिव्वे जे उवसग्गे तहा तेरिन्छमाणुसे । जे भिक्खू सहई निच्चं से न अच्छइ मंडले ॥ <– [३१/५] ॥२/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> षष्ठाऽष्टमादिरूपं चित्रं महाकष्टं बाह्यं तपः, अल्पोपकरणसन्धारणञ्च तच्छुद्धता चैव ॥२/४॥ इयं कारिका धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ [ध र प्र गा ९६ वृ पृ २६१] समुद्धृता वर्तते । दर्शितकारिकाद्वयानुरोधेन टीका-कृता देशनाद्वात्रिंशिकायां –> सम्यग्लोचो धरा शय्या तपश्चित्रं परिषहाः । अल्पोपधित्वमित्यादि बाह्यं बालस्य कथ्यते <– ॥२/२१॥ इत्युक्तम् । योगदीपिकायां 'षष्ठाष्टमादिरूपमि'ति । तदुक्तं निशीथभाष्ये –> अट्ठम-छट्ठ-चउत्थं संवच्छर-चाउमास-पक्खे य <– [३२१७] । नानाप्रकारं = चान्द्रायणादिरूपम् । तदुक्तं ग्रन्थकृतैव योगबिन्दौ –> तपोऽपि च यथाशक्ति, कर्तव्यं पापतापनम् । तच्च चान्द्रायणं[१] कृच्छ्रं[२], मृत्युघ्नं[३] पापसूदनम्[४] ॥१३१॥ एकैकं वर्धयेद् ग्रासं शुक्ले कृष्णे च हापयेत् । भुञ्जीत नाऽमावास्यामेष चान्द्रायणो विधिः ॥१३२॥ सन्तापनादिभेदेन कृच्छ्रमुक्तमनेकधा । अकृच्छ्रादतिकृच्छ्रेषु हन्त सन्तारणं परम् ॥१३३॥ मासोपवासमित्याहुर्मृत्युघ्नं तु तपोधनाः । मृत्युञ्जयजपोपेतं परिशुद्धं विधानतः ॥१३४॥ पाप-सूदनमप्येवं तत्तत्पापाद्यपेक्षया । चित्रमन्त्रजपप्रायं प्रत्यापत्तिविशोधितम् ॥१३५॥ <– इत्यादि । –> यद्दुस्तरं यद्दुरापं यद्दुर्गं यच्च दुष्करम् । सर्वं तु तपसा साध्यं तपो हि दुरतिक्रमम् ॥ <– [११/११९] इति मनुस्मृतिवचनमपि बालस्योपदेष्टव्यम् ।

अल्पोपकरणसन्धारणञ्च = अल्पस्यैव उपकरणस्य औपधिकादेः सन्धारणञ्च । तदुक्तं निशीथभाष्ये ओघनिर्युक्तौ च –> पत्तं पत्ताबंधो पायट्ठवणं च पायकेसरिया । पडलाइं रयत्ताणं च गोच्छओ पायनिज्जोगो ॥ तिन्नेव य पच्छागा रयहरणं चेव होइ मुहपोत्ती । एसो दुवालसविहो उवही जिणकप्पियाण तु ॥ एए चेव दुवालस मत्तग अइरेगचोलपट्टो अ । एसो चउद्दसविहो उवही पुण थेरकप्पम्मि ॥ <– [नि भा १३९३-९४/९० /ओ नि ६६९-७०-७१] इत्यादि । तदुक्तमन्यत्रापि –> संथार-सेज्जासणा-भत्त-पाणे अप्पिच्छया अइलाभे वि संते । एवमप्पाणमभितोसएज्जा, संतोसपाहन्नरए स पुज्जो ॥ <– [ ] इति । दशवैकालिकचूलिकायामपि –> अप्पोवही कलहविवज्जणा य विहारचरिया इसिण पसत्था <–[२/५]

બદલે માથે ઠંડા પાણીના પોતા મુકવા, શરીરે ભીનું કપડું લગાડવું, માથે ઠંડું પાણી છાંટવું વગેરે સાધુના આચાર નથી. સાધુએ તો પરિષહ આવે એટલે મજેથી તેને સહન કરવા જોઈએ. 'देहदुःखं महाफलं' પરિષહથી ભાગેડુવૃત્તિ સાધુજીવનમાં ન ચાલે. - આ રીતે સાધુના ઉત્કૃષ્ટ બાહ્ય આચારો બતાવીને બાલ શ્રોતાને 'ખરેખર સાધુઓને ધન્ય છે, આવું ઉંચું જીવન જીવે છે.' આ રીતે સાધુધર્મ વિશે અને સાધુ વિશે બહુમાન-અહોભાવ પ્રગટાવવો. બાલ જીવની દૃષ્ટિએ બાહ્ય સાધુવેશ અને સ્થૂલ આચાર એ જ ધર્મ હોવાથી તેને જેટલા ઉગ્ર કષ્ટમય સાધુના આચારો બતાવવામાં આવે તેમ તેને સાધુ પ્રત્યે અહોભાવ-આદર વધતો જાય. વિહાર દરમ્યાન ખેડૂત વગેરે સાધુને પૂછે કે 'તમારો ધર્મ શું ?' તેવા અવસરે અહીં જણાવેલી વાત કહેવી ઘણી હિતકારી નિવડે તેવી છે. આ રીતે બાલ જીવમાં બીજાધાન થાય અને આગળ જતા વિશેષ ભાવોલ્લાસ વધતા તે સ્વયં પણ સાધુજીવન સ્વીકારવા તૈયાર થાય. આ તાત્પર્યને આગળના ત્રણ શ્લોકમાં પણ વાચકવર્ગે સ્વયં વિચારી લેવું. [२/३]

બાલ જીવને બતાવવાના બીજા બાહ્ય આચારોને જણાવતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

ગાથાર્થ - છઠ, અઠમ વગેરે અનેકવિધ બાહ્ય તપ, મહાકષ્ટ, અલ્પ ઉપકરણને ધારવા અને તેની શુદ્ધતા [એ સાધુધર્મ જાણવો] [२/४]

ટીકાર્થ - આગમમાં પ્રસિદ્ધ છઠ, અઠમ વગેરે બાહ્ય તપ અનેકવિધ છે. અલ્પ સત્ત્વવાળા અને દુર્બલ સંઘયણવાળા જીવો તો તેનું દુઃખેથી પાલન કરી શકવાના લીધે તેને મહા કષ્ટસ્વરૂપ માને છે. તથા ઉપધિ વગેરે અલ્પ જ ધારણ કરવાની હોય અને તે પણ ઉદ્ગમ, ઉત્પાદન આદિ દોષથી રહિત જ હોવી જોઈએ. [२/४]

१ मुद्रितप्रतौ 'उद्गमादिदोषशुद्धता' इति पाठः । 'उद्गमादिदोषविशुद्धया' इति प्रत्यन्तरे ।

'गुर्व्वी'त्यादि ।

गुर्व्वी पिण्डविशुद्धिश्चित्रा द्रव्याद्यभिग्रहाश्चैव । विकृतीनां संत्यागस्तथैकसिक्थादिपारणकम् ॥२/५॥

गुर्व्वी पिण्डविशुद्धिः आधाकर्मादित्यागेन, **द्रव्याद्यभिग्रहाः** = द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावाऽभिग्रहाः **चैव चित्राः** = नानाप्रकाराः समयप्रसिद्धाः । **विकृतीनां** क्षीरादीनां **सत्यागः** । **तथा** एक सिक्थं यत्र तदादिपारणकं उपवासादि-तपोदिनानन्तरदिनभोजनं, आदिना एककवलादिग्रहः ॥२/५॥ **'अनियते'**त्यादि ।

कल्याणकन्दली

इत्युक्तम् । उद्गमादिदोषत्यागश्च इति । --> सोलस उग्गमदोसा, सोलस उप्पायणाए दोसा उ <-- [पि.नि.६६९] इति पिण्डनिर्युक्तिवचनं बालस्योपदेष्टव्यमिति भावः ॥२/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> गुर्व्वी पिण्डविशुद्धिः, चित्रा द्रव्याद्यभिग्रहाश्चैव, विकृतीनां सत्यागः तथा एकसिक्थादिपारणकम् ॥२/५॥ इयं कारिका धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ समुद्धृता वर्तते [ध.र.प्र.गा ९६ वृ.पृ.२६१] । पिण्डविशुद्धिरिति । तदुक्तं अष्टकप्रकरणे --> अकृतोऽकारितश्चान्यैरसंकल्पित एव च । यतेः पिण्डः समाख्यातो विशुद्धः शुद्धिकारकः <-- ॥६/११॥ एवं --> चरणकरणस्स सारो भिक्खायरिया तहेव सज्झाओ । एत्थओ उज्जममाणं तं जाणसु तिव्वसवेगं ॥ चरण-करणस्स सारो भिक्खायरिया तहेव सज्झाओ । एत्थ परितप्पमाणं तं जाणसु मंदसविग्गं ॥ <-- [उद्दे ६/३८-३७] इति व्यवहारभाष्यप्रभृ-तिकमपि बालस्योपदेष्टव्यम् । आधाकर्मादित्यागेनेति पिण्डविशुद्धिगतगुरुत्वज्ञापकहेतुरेतावतोक्तः । आधाकर्म्मस्वरूपञ्च पञ्चवस्तुके --> सचित्तं जमचित्तं साहूणऽट्ठा कीरई जं च । अचित्तमेव पच्चइ, आहाकम्मं तयं भणियं ॥ <--[प व.७४३] इत्येवमुक्तम् । पिण्डनिर्युक्तौ च --> ओरालसरीराणं उद्दवणं तिपायणं च जस्सट्ठा । मणमाहित्ता कीरइ आहाकम्मं तयं वेति ॥ <-- [पि नि.९७] इत्येवमुक्तम् । अर्थतस्तु नानयोर्भेद इति तद्व्याख्याविलोकनेन विभावनीयम् । उपलक्षणात् पिण्डैषणाऽपि प्रदर्शनीया । तदुक्तं निशीथचूर्णौ -->सत्त पिंडेसणाओ-असंसट्ठा, संसट्ठा, उद्धडा, अप्पलेवा, उवग्गहिया, पग्गहिया, उज्झियधम्मिया य <-- [भा.६ भा गा. ५२४१ पृ.३३] । द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावाभिग्रहा इति । तत्स्वरूपञ्च पञ्चवस्तुके --> लेवडमलेवडं वा, अमुगं दव्वं व अज्ज घिच्छामि । अमुगेण व दव्वेण, अह दव्वाभिग्गहो चेव ॥२९८॥ अट्ठ उ गोअरभूमी, एलुगविक्खंभमित्तगहणं च । सग्गामपरग्गामे एवइअ घरा य खित्तंमि ॥२९९॥ काले अभिग्गहो पुण आई-मज्झे तहेव अवसाणे । अप्पत्ते सइ काले आई विति मज्झ तइअंते ॥३०१॥ ओसक्कण अभिसक्कण, परमुहोऽलंकिओ व इयरोऽवि । भावण्णयरेण जुओ, अह भावाभिग्गहो नाम ॥३०४॥ <-- इत्यादि । क्षीरादीनां सत्यागः इति । तदुक्तं निशीथभाष्ये आवश्यकनिर्युक्तौ च --> विगइं विगइभीओ विगइगयं जो अ भुंजए साहू । विगइ विगइसहावा, विगइ विगइं बला नेइ ॥ <--[नि.भा १६१२, ३१६८] इति । उत्तराध्ययनेऽपि --> रसा पगामं न निसेवियव्वा, पायं रसा दित्तिकरा नराणं । दित्तं च कामा समभिद्दवंति, दुमं जहा साउफलं व पक्खी ॥ <-- [३२/१०] इति बालोपदेशः ॥२/५॥

▣ દુષ્કર તપ, અલ્પ શુદ્ધ ઉપકરણધારણ વગેરે સાધ્વાચાર ▣

<u>વિશેષાર્થ</u> - બે ઉપવાસ = છટ્ઠ, ત્રણ ઉપવાસ = અઠ્ઠમ તથા મૃત્યુંજય તપ વગેરેને સાધુઓ સાધતા હોય. હીનસત્ત્વવાળા જીવો અને દુર્બલ સંઘયણવાળા જીવો માટે તેવી તપશ્ચર્યા દુષ્કર હોય છે. સાધુએ વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે ઉપધિ = ઉપકરણ પણ બને તેટલા ઓછા જ ધારણ કરવાના હોય. શિયાળામાં બે-ત્રણ કામળી રાખવી કે 'ભવિષ્યમાં નહિ મળે' એવા ભયથી વધુ ઉપકરણોનો સંગ્રહ કરવો- આવું સાધુ ન કરી શકે. તેમ જ સાધુ માટે = સાધુને ઉદ્દેશીને જે વસ્ત્ર-પાત્ર વગેરે બનાવવામાં આવે તેનો ઉપયોગ સાધુ કદાપિ ન કરે. તથા પોતાના માટે વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે બનાવવાની સૂચના - ઈશારો-ઓર્ડર કરવાનો પણ સાધુને અધિકાર નથી. [૨/૪]

હજુ મૂલકારશ્રી સાધુના બીજા આચારોને જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> :- જોરદાર પિંડવિશુદ્ધિ, અનેકવિધ દ્રવ્યાદિઅભિગ્રહો, વિગઈઓના ત્યાગ તથા એકસિક્થ પારણક [એ સાધુધર્મ જાણવો] [૨/૫]

<u>ટીકાર્થ</u> :- આધાકર્મ વગેરે દોષના ત્યાગથી વિશુદ્ધ એવી ભિક્ષા [ગોચરી], તેમ જ આગમપ્રસિદ્ધ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ-સંબંધી અભિગ્રહો, દૂધ વગેરે વિગઈનો ત્યાગ તથા એકસિક્થપારણક વગેરે સાધ્વાચાર છે. એકસિક્થપારણક એ એક પ્રકારનો તપ છે જેમાં એક દિવસે ઉપવાસ અને બીજે દિવસે પારણામાં માત્ર એક અનાજનો દાણો વાપરવાનો. એ જ રીતે એકાંતરે

अनियतविहारकल्पः कायोत्सर्गादिकरणमनिशञ्च । इत्यादिबाह्यमुच्चैः कथनीयं भवति बालस्य ॥२/६॥

अनियतस्य = अप्रतिबद्धस्य विहारस्य कल्पः = समाचारो नवकल्पादिनीत्या, च = पुनः, अनिशं कायोत्सर्गादिकरणं, आदिना आतापनादिग्रहः । इत्यादि बाह्यं अनुष्ठानं उच्चैः = अतिशयेन बालस्य कथनीयं भवति । आदिना प्रतिश्रयप्रत्युपेक्षण-प्रमार्जन-कालग्रहणादिग्रहणम् ॥२/६॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> अनियतविहारकल्पः, अनिशञ्च कायोत्सर्गादिकरणमित्यादि बाह्यं उच्चैः बालस्य कथनीयं भवति ॥२/६॥ इयमपि कारिका धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ [ध र प्र ९६ वृ पृ २६१] समुद्धृता वर्तते । अप्रतिबद्धस्य = द्रव्य-क्षेत्रादि-ष्वनभ्युपपन्नस्य । तथाहि द्रव्ये श्रावकादौ, क्षेत्रे पुरादौ, काले शरदादौ, भावे शरीरोपचयादौ ममत्वरहितस्येत्यर्थः । तदुक्तं पञ्चवस्तुके प्रवचनसारोद्धारादौ च –>अपडिबद्धो अ सया, गुरूवएसेण सव्वभावेसु । मासाइविहारेणं विहरेज्ज जहोचियं नियमा ॥ <–[प व ८९५/प्रव सारोद्धार-गा ७२] इति । –> 'गामे एगराईय नगरे पचराईय' <–[ ] इत्यादिरीत्या विहारस्य समाचारः । नवकल्पनीत्या इति अष्ट मासकल्पा एकश्चतुर्मासिकल्पः तदुभयमिलने च नवकल्पा जाताः समयप्रसिद्धाः, तद्रीत्येत्यर्थः ।

कायोत्सर्गादिकरणमिति । कायोत्सर्गस्वरूपञ्च योगशास्त्रे –> प्रलम्बितभुजद्वन्द्व-मूर्ध्वस्थस्याऽऽसितस्य वा । स्थानं कायानपेक्षं यत्, कायोत्सर्गः स कीर्त्तितः ॥४/१३३॥ <– इति । तत्त्वानुशासने –> उत्सृज्य कायकर्माणि भावं च भव-कारणम् । स्वात्मावस्थानमव्यग्रं कायोत्सर्गः स उच्यते ॥ <–[ ] इत्येवमुक्तम् । कथारत्नकोशे च –> काओ देहो अन्नज-मुज्झओ तस्स चेव उस्सग्गो । अचलत्त चाओ जो हि भावओ काउसग्गो सो ॥ <– [पृ ३३६/२] इत्युक्तम् । –> जे केइ उवसग्गा, देव-माणुस-तिरिक्खऽचेदणिया । ते सव्वे अधिआसे, काउसग्गे ठिदो संतो ॥ <–[ ] इत्यादिकं बालस्योपदेष्टव्यम् । कायोत्सर्गादिकरणमित्यत्र आदिना आतापनादिग्रहः । सुगमार्थकल्पनावृत्तिकृन्मते –> आदिशब्दान्निषद्याकरणमासेवनम् <– इति । प्रतिश्रयप्रत्युपेक्षण-प्रमार्जन-कालग्रहणादिग्रहणमिति । प्रथममुपाश्रयादेः प्रत्युपेक्षणं, ततश्च प्रमार्जनम् । जीवासंसक्तोपाश्रयेऽपि ऋतुबद्धकाले प्रमार्जनाद्वयमन्यदा तु प्रमार्जनात्रयम् । तदुक्तं निशीथभाष्ये –> दोण्णि उ पमज्जणाओ उदुम्मि वासासु ततिय मज्झण्णे <– [३१३४] । इत्थञ्च केवलव्यवहारनयप्रधाना बाह्याचारगोचरा सद्धर्मदेशना बालस्य कथनीयेति निष्कर्षः । उपलक्षणात् दीक्षाग्रहणायोपस्थितस्याऽपि साधुचर्योपदेष्टव्या । तदुक्तं निशीथचूर्णौ –> दिणे दिणे भिक्खं हिंडियव्वं । जत्थ जं लब्भइ

ઉપવાસ કરી પારણે એક કોળિયો વાપરવાનો આ તપને જણાવવા માટે મૂલ ગ્રંથમાં 'આદિ' શબ્દ વપરાયેલ છે [એમ યોગદીપિકાકારનું કથન છે] [૨/૫]

❀ માધુકરી-ભિક્ષાથી નિર્દોષ ગોચરી, અભિગ્રહ, વિગઈપરિહાર વગેરે સાધ્વાચાર ❀

<u>વિશેષાર્થ</u> .- સાધુને ઉદ્દેશીને જે ગોચરી-પાણી વગેરે બનાવવામાં આવે તે આધાકર્મી કહેવાય તેનો ઉપયોગ કરવો સાધુને ન કલ્પે મતલબ કે ૪૨ દોષરહિત અન્ન-પાનાદિ સાધુ વાપરી શકે જે આહાર-પાણી ગૃહસ્થે પોતાના માટે બનાવેલ હોય તે જ સાધુને કલ્પી શકે 'અમુક દ્રવ્ય, અમુક ક્ષેત્રમાં, અમુક સમયે, અમુક અવસ્થામાં મળે તો તેનો ઉપયોગ કરવો, બાકી નહિ' આવા અભિગ્રહો સાધુઓ કાયમ માટે ધારતા હોય દૂધ, દહીં, ઘી, ગોળ વગેરે વિગઈનો સાધુ ત્યાગ કરનારા હોય અનેક પ્રકારના વિશિષ્ટ તપ વગેરેને સાધુ આચરનારા હોય [૨/૫]

હજુ મૂલકારશ્રી સાધુના બીજા આચારોને જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> :- અનિયત વિહાર કરવો અને હમેશા કાઉસગ્ગ વગેરે કરવા - ઈત્યાદિ બાહ્ય આચાર વિશિષ્ટ રીતે બાલને કહેવા યોગ્ય છે [૨/૬]

<u>ટીકાર્થ</u> .- ક્ષેત્રાદિમાં આસક્તિ-મમતા રાખ્યા વિના નવકલ્પ પદ્ધતિથી શાસ્ત્રોક્ત મર્યાદામુજબ સાધુ વિહાર કરે તેમ જ સતત કાઉસગ્ગ આદિ કરે 'આદિ' શબ્દથી આતાપના વગેરે સમજવાના આ રીતે બાહ્ય અનુષ્ઠાન વિશિષ્ટ રીતે બાલ જીવને કહેવા આદિશબ્દથી ઉપાશ્રયનું પ્રત્યુપ્રેક્ષણ, પ્રમાર્જન, કાલગ્રહણ વગેરે સમજી લેવા [૨/૬]

❀ અપ્રતિબદ્ધ વિહાર, કાઉસગ્ગ, પડિલેહણ આદિ સાધ્વાચાર ❀

<u>વિશેષાર્થ</u> .- કોઈ પણ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર વગેરેની મમતા, મૂર્છા કર્યા વિના નવકલ્પી વિહાર કરવો તે સાધુનો આચાર છે. વિહાર કરતા કરતા મોટું ક્ષેત્ર આવે ત્યાં ૧ માસ રહેવો આ રીતે ચાતુર્માસ સિવાયના ૮ માસમાં ૮ માસકલ્પ અને ચોમાસાનો ૧ કલ્પ આમ નવકલ્પી વિહાર કરવો તે સાધુની મર્યાદા છે સારા ગોચરી-પાણી, વસ્ત્ર-પાત્ર આદિની આસક્તિથી કાયમ માટે એક ઠેકાણે

मध्यमबुद्धेर्देशनाविधिमाह --> मध्यमे'त्यादि ।

मध्यमबुद्धेस्त्वीर्यासमितिप्रभृति त्रिकोटिपरिशुद्धम् । आद्यन्तमध्ययोगैर्हितदं खलु साधुसद्वृत्तम् ॥२/७॥

मध्यमबुद्धे तु ईर्यासमितिप्रभृति प्रवचनमातृरूप तिसृभि कोटिभी राग-द्वेष-मोहलक्षणाभि यद्वा कृत-कारितानुमतभेदभिन्न-हनन-पचन-क्रयणरूपाभि प्रतिषेधव्यापारेण [1]परिशुद्ध, यद्वा तिसृभि कोटिभि शास्त्रस्वर्ण-

कल्याणकन्दली

त अचित्त घेत्तव्य, त पि एसणादिसुद्ध, आणिय पि बालवुड्ढसेहादिएहि सह सविभागेण भोत्तव्व । निच्च सज्झाय-झाणपरेण होयव्व । सदा अण्हाणग, उदुबद्धे सया भूमिसयण, वासासु फलगादिएसु सोतव्व । अट्ठारससीलगसहस्सा धरेयव्वा, लोयादिया य किलेसा अणेगे कायव्वा <-- [उद्दे ११ सू ८५-भाग-३ पृ २७८] । --> आचार परमो धर्म. <-- [१/१०८] इति मनुस्मृतिवचनमपि सदाचारस्थैर्याय बालस्योपदेष्टव्यम् । यदपि **पञ्चतन्त्रे** --> अकृत्य नैव कृत्य स्यात् प्राणत्यागेऽपि समुपस्थिते । न च कृत्य परित्याज्य एष धर्म सनातन ॥ <-- [४/४२] इत्युक्त तदपि उत्सर्गदार्ढ्यार्थं बालविषयमवगन्तव्यम् ॥२/६॥

निश्चयनयगर्भित-व्यवहारनयशुद्धिप्रधाना विधिविशुद्धबाह्याचारविषयिणी सद्धर्मदेशना मध्यमबुद्धे कथनीयेत्याशयेन ग्रन्थकृदाह- **मध्यमबुद्धेरिति** । मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> मध्यमबुद्धेस्तु त्रिकोटिपरिशुद्ध आद्यन्तमध्ययोगै हितद ईर्यासमितिप्रभृति साधुसद्वृत्त खलु, 'समाख्येयमि' [२/११] त्यत्राऽपि सम्बध्यते ॥२/७॥ इय कारिका **धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ** [पृ २६१] समुद्धृता वर्तते । एतदनुसारेण टीकाकृताऽपि **देशनाद्वात्रिंशिकाया** --> मध्यमस्य पुनर्वाच्य वृत्त यत्साधुसङ्गतम् । सम्यगीर्यासमित्यादि त्रिकोटीशुद्धभोजनम् ॥२/१२॥ <-- इत्युक्तमित्यवधेयम् । प्राग्वत् प्रकृतेऽपि मध्यमबुद्धे साधुधर्मजिघृक्षालक्षण साधुधर्मरुचिस्वरूप साधुधर्मशुश्रूषात्मक साधुधर्मजिज्ञासालक्षण वा धर्मार्थित्वमवगन्तव्यम् । **ईर्यासमितिप्रभृति** । ईर्यास्वरूपञ्च --> दव्वओ चक्खुसा पेहे, जुगमित्त तु खेत्तओ । कालओ जाव रीएज्जा उवउत्तो य भावओ ॥[२४/७] <-- इत्युत्तराध्ययने प्रोक्तम् । **आचाराङ्गनिर्युक्तौ** अपि --> आलबणे य काले मग्गे जयणाइ चेव परिशुद्ध <-- [३११] इत्येव भावेर्याविशुद्धिरुक्ता । **नियमसारे**ऽपि --> पासुगमग्गेण दिवा अवलोगतो जुगप्पमाण हि । गच्छइ पुरदो समणो इरियासमिदी हवे तस्स ॥ <-- [६१] इत्युक्तम् । अन्यत्राप्युक्त --> फासुयमग्गेण दिवा जुगतरप्पेहिणा सकज्जेण । जतुण परिहरतेणिरियासमिदी हवे गमण ॥ <-- [ ] इति । मूले प्रभृतिपदेन भाषासमित्यादि ग्राह्य. । **कष-च्छेद-तापलक्षणाभिः** प्राक् [१/१०-पृष्ठ २०] वर्णिताभि. **परिशुद्धम्** ।

ननु श्रुतस्यैव कषादिभि परीक्षा युज्यते, तत एव बाहुल्येन चारित्रधर्मसम्भवात् । तदुक्त मूलकारैरेव **पञ्चवस्तुके** --> सुअधम्मस्स परिक्खा, तओ कसाईहिं होइ कायव्वा । तओ चरित्तधम्मो पाय होइ त्ति काऊण <-- ॥१०६७॥ ततश्च प्रकृते कषादिभि चारित्रस्वरूपसमित्यादिपरीक्षाभिधान विपर्यासकारि । किञ्च शास्त्रात्मककाञ्चनविशोधनकारिणीभिरेताभि कथ

ધામા નાખી પડ્યા રહેવુ તે સાધ્વાચાર નથી મકાનમા પણ એશ-આરામ કરવો તે સાધુને ન કલ્પે સાધુ તો હમેશા કાઉસગ્ગ, આતાપના, પડિલેહણ, પ્રમાર્જના, જયણા, વિનય, વૈયાવચ્ચ, ભક્તિ, અધ્યયન-અધ્યાપન, ધ્યાન, જાપ વગેરે સદનુષ્ઠાનોમા પરોવાયેલા જ હોય નવરા બેઠા માખી ઉડાડતા ન હોય કલ્યાણકામી આત્માઓએ આવી સાધના તરફ લઈ જનારી આચારક્રિયાઓ કરવી જોઈએ - આ રીતે બાહ્ય આચારને વિશિષ્ટ રીતે જણાવવામા આવે તો બાલ શ્રોતાને સાધુધર્મ પ્રત્યે આદર-અહોભાવ પ્રગટે બાલ શ્રોતા કદાચ 'કયો ધર્મ ચડિયાતો છે ?' એવી પરીક્ષા કરવા માગતો હોય કે સાધુધર્મ વિશે જાણકારી મેળવવા ઈચ્છતો હોય તો પ્રસ્તુત વક્તવ્યને સાભળવાથી ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ તરીકે કે સાચા ધર્મ તરીકે તે જૈનસાધુધર્મને અહોભાવથી સ્વીકારશે તેના દિલમા જૈનધર્મ વસી જશે આ રીતે બીજાધાન થતા તે મોક્ષમાર્ગે આગળ વધશે અને સાધ્વાચાર પાળવાની શક્તિ સયોગ હોય તો તે જ ભવમા તે દીક્ષા પણ ગ્રહણ કરે - એવુ પણ સભવિત છે બાલ શ્રોતા વિનયરત્નની જેમ માયાવી ન હોય, ગુરુસમર્પિત હોય અને સાધુઆચાર પાળવા સમર્થ હોય તો તેને દીક્ષા પણ આપી શકાય આ રીતે બાલ જીવ પણ મોક્ષમાર્ગે આગળ વધશે [૨/૬]

મધ્યમબુદ્ધિને જે ધર્મદેશના આપવા યોગ્ય છે તેને જણાવતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ :- મધ્યમબુદ્ધિને ત્રિકોટિપરિશુદ્ધ આદિ-અત-મધ્યયોગથી હિતકારી ઈર્યાસમિતિ વગેરે સાધુના સદાચાર [જણાવવા] [૨/૭]

❖ મધ્યમબુદ્ધિને આપવા યોગ્ય ધર્મદેશના ❖

ટીકાર્થ :- ઈર્યાસમિતિ વગેરે અષ્ટપ્રવચનમાતાસ્વરૂપ સાધ્વાચાર મધ્યમબુદ્ધિને જણાવવા સાધ્વાચાર ત્રિકોટિપરિશુદ્ધ હોય છે ત્રણકોટિ રાગ, દ્વેષ અને મોહ સ્વરૂપ લેવી તેનાથી રહિત હોવાના લીધે સાધ્વાચાર ત્રિકોટિપરિશુદ્ધ બને છે અથવા તો કરણ, કરાવણ અને અનુમોદન-એમ ત્રણ ભેદથી ભિન્ન, હનન-પચન-ક્રયણ [ખરીદવુ] સ્વરૂપ ત્રણ કોટિના પ્રતિષેધ કરવાના લીધે સાધ્વાચાર ત્રિકોટિપરિશુદ્ધ બને છે અથવા તો શાસ્ત્રસ્વરૂપ સુવર્ણને શુદ્ધ કરનાર [જણાવનાર] કપ, છેદ, તાપ એમ ત્રણ

१ ह प्रतौ 'परिशुद्धा' इत्यशुद्ध पाठ ।

शोधनकारिणीभि कष-च्छेद-तापलक्षणाभि परिशुद्ध सर्वस्य शास्त्रस्य प्रवचनमात्रन्तर्भूतत्वात् । साधुसद्वृत्त खलु इतिनिश्चये आद्यन्तमध्ययोगै वयोऽवस्थात्रयगतै अध्ययनार्थश्रवण-धर्मध्यानादिधर्मव्यापारै. आवीलए 'पवीलए निप्पीलए (आचा सम्यक्त्व अध्य उद्दे ४ सू १) इत्यागमात् तदविरोध्यल्प-मध्यम-विकृष्टतपोविशेषरूपैर्वा हितद

कल्याणकन्दली

प्रवचनमातृपरिशुद्धिरिति चेत् ? न, सर्वस्य शास्त्रस्य = जिनोक्तशास्त्रस्य प्रवचनमात्रन्तर्भूतत्वात् = स्वनिष्टप्रतिपादकतानिरूपित-प्रतिपाद्यतासम्बन्धेन अष्टप्रवचनमात्रात्मकचारित्रनिष्ठत्वात्, प्रतिपाद्यशुद्ध्यैव प्रतिपादकविशुद्धिनिश्चयात् । न च चरणकरणानुयोगादिप्रधानस्य शास्त्रस्य प्रवचनमातृवृत्तित्वेऽपि द्रव्यानुयोगादिप्रधानस्य तस्य कथ तन्निष्ठत्वमिति शङ्कनीयम्, द्रव्यानुयोगादिप्रधान-शास्त्रस्यापि तात्पर्यवृत्त्या तत्रैव निष्ठत्वात्, चारित्ररक्षणार्थमेव नयागा द्रव्यानुयोगादीनामुपदिष्टत्वात्, तदुक्त ओघनिर्युक्तिभाष्ये --> 'चारित्तरक्खणट्ठा, जेणियरे तिन्नि अणुओगा' <-- [ओ भा गा ६] । इति। चारित्रस्यैव श्रुतत्वावच्छिन्नसारत्वात्, तदुक्त विशेषावश्यकभाष्ये --> सामाइयमाइय सुयनाण जाव बिंदुसाराओ । तस्स वि सारो चरण <-- [वि भा ११२६] इति, सर्वेषामेव नयानामपि चारित्रज्ञानो-भयपर्यवसायित्वस्येष्टत्वाच्च । इदमेवाभिप्रेत्य आवश्यकनिर्युक्तौ --> 'त सव्वणयविसुद्ध ज चरणगुणट्ठिओ साहू' <--[आ नि गा १०५५] इत्युक्तम् । यद्वा आचार-तद्वतोरभेदात् विशिष्टशुभलेश्यालक्षणकषपरीक्षया अपकारिण्यनुकम्पालक्षण-छेदपरीक्षया व्यसने चातिनिश्चलचित्ततालक्षणतापपरीक्षया साधुस्वर्णशोधनमवगन्तव्यम् । पञ्चवस्तुके [पचवस्तु गा ११९६/ ११९७] दर्शिताना कष-छेद-ताप-ताडनालक्षणचतुर्विधपरीक्षाणामेतत्त्रितयान्तर्भावो बोध्य , तेन न तेन सहैतद्विरोध इति भाव-नीयम् । आद्यन्तमध्ययोगैरित्यस्य योगदीपिकाया व्युत्क्रमेणान्वयोऽभीष्ट । ततश्च आदियोगेन प्रथमवयोऽवस्थागतेन मुख्यतया सूत्राध्ययन-विनय-भगवद्भक्तिप्रभृतिना धर्मव्यापारेण, मध्ययोगेन द्वितीयवयोऽवस्थाभाविनाऽर्थश्रवण-वैयावृत्त्य-गुरुभक्ति-तपआतापना-शासनप्रभावना-ऽध्यापन-धर्मोपदेशदानादिना धर्मव्यापारेण, अन्तयोगेन चरमवयोऽवस्थाकालीनेन धर्मध्यान-जप-त्याग-विशुद्धतरक्षमादियतिधर्मपालन-द्वादशभावनासेवन-कषायेन्द्रियसज्ञाशल्यविकथादिनिरोध-नवविधब्रह्मचर्यवृत्तिप्रवर्त्तन-प्रवचनश्रवण-साधुजनगुणानुरागोपबृहण-वात्सल्य-स्थिरीकरणेच्छाकारादिदशविधसामाचारीप्रवृत्त्यादिना धर्मव्यापारेण तृतीयोपध-ज्ञातात् साधुसद्वृत्त हितदमित्यन्वय । इदमेवाभिप्रेत्य टीकाकृताऽपि देशनाद्वात्रिंशिकाया --> वय क्रमेणाऽध्ययन-श्रवण-ध्यानसङ्गति <-- [२/२३] इत्युक्तम् ।

कल्पान्तरावतारार्थ आचाराङ्गसूत्रमुपन्यस्यति - 'आवीलए' इत्यादि । सम्पूर्णश्च सूत्र सम्यक्त्वाध्ययने --> आवीलए पवीलए निप्पीलए जहित्ता पुव्वसजोग हिच्चा उवसम, तम्हा अविमणे वीरे सारए समिए सहिए सया जए, दुरणुचरो मग्गो वीराण अनियट्टगामीण विगिंच मससोणिय, एस पुरिसे दविए वीरे आयाणिज्जे वियाहिए, जे धुणाइ समुस्सय वसित्ता बभचेरसि' [आ ४/४/१३७] इत्येव वर्तते । प्रकृतोपयोगी व्याख्यालेशस्तु --> आङ् ईषदर्थे, ईषत् पीडयेत् = अविकृष्टेन तपसा शरीरकमापीडयेत् । एतच्च प्रथमप्रव्रज्यावसरे । तत ऊर्ध्वमधीतागम परिणतार्थसद्भाव सन् प्रकर्षेण = विकृष्टतपसा पीडयेत्

કોટિથી પરિશુદ્ધ સાધ્વાચાર જણાય છે, કારણ કે સર્વ શાસ્ત્ર અષ્ટ પ્રવચન માતામા અતર્ભૂત છે [માટે શાસ્ત્રશોધક કષાદિ ત્રણ કોટિ દ્વારા અહીં અષ્ટ પ્રવચનમાતાની પરિશુદ્ધિને જણાવવી યોગ્ય છે] મૂળ ગાથામા 'खलु' શબ્દ નિશ્ચય = અવધારણ અર્થમા વપરાયેલ છે સાધુધર્મ આદિ-મધ્ય-અત ત્રણેય યોગથી હિતકારી છે પ્રથમ વય અથવા આદ્ય અવસ્થામા સૂત્રના અભ્યાસ સ્વરૂપ ધર્મવ્યાપારથી, મધ્ય વય અથવા મધ્ય અવસ્થામા શાસ્ત્રાર્થના શ્રવણાત્મક ધર્મવ્યાપારથી તેમ જ છેલ્લી વયમા કે પાછલી અવસ્થામા ધર્મધ્યાન આદિસ્વરૂપ ધર્મપ્રવૃત્તિથી ખરેખર સાધુધર્મ હિતકારી છે અથવા 'आवीलए पवीलए निप्पीलए ' ઈત્યાદિ આગમવચનથી સૂત્ર અભ્યાસ આદિના અવિરોધી એવા અલ્પ, મધ્યમ અને વિકૃષ્ટ [ઉત્કૃષ્ટ અઠ્ઠમ, અઠ્ઠાઈ વગેરે] તપવિશેષસ્વરૂપ ક્રમશ આદ્યયોગ, મધ્યયોગ અને ઉત્કૃષ્ટયોગ દ્વારા સાધુધર્મ હિતકારી બને છે [૨/૭]

વિશેષાર્થ :- મધ્યમબુદ્ધિ પાસે આશિક વિવેકદૃષ્ટિ હોવાથી તેને મુખ્યતયા આચારશુદ્ધિનો ઉપદેશ આપવો અર્થાત્ નિશ્ચયગર્ભિત વ્યવહારપ્રધાન આચારની સૂક્ષ્મતા, વિધિ, યતના વગેરે સબધી ઉપદેશ આપવો તેથી સાધુધર્મ તરીકે ત્રિકોટિપરિશુદ્ધતા-યુક્તરૂપે અષ્ટપ્રવચનમાતા વગેરેની પ્રરૂપણા તેને કરવી કોટિત્રયશુદ્ધિનો અર્થ એ છે કે તે રાગ-દ્વેષ-મોહરૂપી દોષત્રિકથી રહિત હોય છે એ જ રીતે સ્વય હણવુ, બીજા પાસે હણાવવુ કે હણનારની અનુમોદના કરવી તથા સ્વય રાધવુ, બીજા પાસે રધાવવુ, રાધનારની અનુમોદના કરવી, તેમ જ સ્વય અન્ન-પાન વગેરે ખરીદવા, બીજા દ્વારા તેની ખરીદી કરાવવી અને તેની ખરીદી કરનારની અનુમોદના કરવી- આ સાધુને ન કલ્પે તેનો પરિહાર કરવાના લીધે સાધુધર્મ શુદ્ધ બને છે એ જ રીતે સર્વ શાસ્ત્રો અષ્ટ પ્રવચનમાતામા અતર્ગત = સમાવિષ્ટ હોવાથી શાસ્ત્રસ્વરૂપ સુવર્ણની શુદ્ધિ માટેની પ્રક્રિયા અષ્ટપ્રવચન માતામા પણ લાગુ પડે છે તે પ્રક્રિયા

१ मुद्रितप्रतौ 'पवीलए' पद नास्ति ।

भवति ॥२/७॥ ततश्च 'अष्टा'वित्यादि ।

अष्टौ साधुभिरनिश मातर इव मातरः प्रवचनस्य । नियमेन न मोक्तव्याः परम कल्याणमिच्छद्भिः ॥२/८॥

साधुभि अनिश = निरन्तर **अष्टौ प्रवचनस्य मातर** ईर्यासमित्याद्या चारित्रात्मन प्रसूतिहेतुत्वेन हितकारित्वेन च **मातर इव** = जनन्य इव, **नियमेन** = अवश्यम्भावेन **न मोक्तव्या** । कीदृशै साधुभि ? **परम** = निरुपम **कल्याण** = मङ्गल **इच्छद्भि** ॥२८॥ **एतदि**'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

= प्रपीडयेत् । पुनरध्यापितान्तेवासिवर्ग सङ्क्रामितार्थसार शरीर तित्यक्षु मासार्धमासक्षपणादिभि शरीर निश्चयेन पीडयेत् = निष्पीडयेत् <-- [शी वृ पृ ३३७] इत्येव शीलाङ्काचार्यकृतवृत्तौ वर्तते । दीक्षाद्वात्रिंशिकावृत्तौ अपि --> स्वदेह मनाग् = अध्ययनादिकालेऽविकृष्टेन तपसा, प्रकर्षेण = तदुत्तर विकृष्टेन तपसा निश्चयेन चान्त्येऽनशनादिरूपेण पीडयेत् <-- [द्वा. द्वा २८/१५] इत्युक्तम् । शिष्ट स्पष्टम् ॥२/७॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> परम कल्याण इच्छद्भि साधुभि अनिश अष्टौ प्रवचनस्य मातरो मातर इव नियमेन न मोक्तव्या ॥२/८॥ इयमपि कारिका धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ [ध र प्र गा ९६ वृ पृ २६१] समुद्धृता वर्तते । **चारित्रात्मनः प्रसूतिहेतुत्वेन हितकारित्वेन च** = चारित्रयोगक्षेमकारित्वेन । अत एव सामायिक-छेदोपस्थापनीयचारित्रयोरष्टप्रवचनमातृविरहो नास्ति । तदुक्त व्याख्याप्रज्ञप्तौ --> सामाइयसजुए ण भते ! केवतिय सुय अहिज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेण अट्ठ पवयणमायाओ, जहा कसायकुसीले । एव छेदोवट्ठाणवणिए वि <-- [२५/७-प्रश्न-१८] । तदुक्त योगशास्त्रे --> एताश्चारित्रगात्रस्य जननात् परिपालनात् । सशोधनाच्च साधूना मातरोऽष्टौ प्रकीर्त्तिता <-- ॥१/४५॥ इति । तदुक्तमन्यत्रापि --> एदाओ अट्ठपवयणमादाओ णाण-दसण-चरित्त । रक्खति सदा मुणिणो मादापुत्त व पयदाओ ॥ <-- [ ] इति । जन्मदातृत्व-पालनकर्तृत्व-शिक्षादातृत्वादिगुणसाम्यात् समित्यादीना मातृत्वोक्ति. । पूज्यतयोत्तमानामिव साधूना यावज्जीव प्रवचनमाताऽऽश्रयणीया । प्रवचनमातृत्व प्रवचनत्वस्य ज्ञाननयेन द्वादशाङ्गनिष्ठत्वेऽपि सर्वनयमतेन ज्ञानानुविद्ध-चारित्रनिष्ठत्वात् । अनेन सूत्रविहितयथोचितक्रियाविशिष्टश्रमणप्रमुखसमुदायस्य सङ्घत्वोक्तिरपि तत्र तत्र प्रसिद्धा व्याख्याता । 'ज मोण त सम्म ज सम्म त मोण' [सावगपन्नत्ति-६१ आचाराग-

કષ-છેદ-તાપ સ્વરૂપ ત્રણ પરીક્ષા છે જેનુ વિવેચન મૂલકારરચિત ધર્મબિંદુ, પચવસ્તુ વગેરે ગ્રથ અને તેની ટીકામાથી જાણી લેવુ અહીં કલ્યાણકદલી ટીકામા પૃષ્ઠ ૨૦ ઉપર પણ વિજ્ઞ વાચક વર્ગ દૃષ્ટિપાત કરી શકે છે આ ત્રણેય પરીક્ષાથી ઈર્યાસમિતિ વગેરે સ્વરૂપ સાધુધર્મ પરિશુદ્ધ થયેલ હોય છે

❀ ત્રણેય અવસ્થામાં સાધુધર્મ હિતકારી ❀

તે ઉપરાત મહત્ત્વની વાત એ છે કે સાધુધર્મ જીવનની અમુક અવસ્થામા જ ફાયદો કરે- એવુ નથી બાલ્ય વયમા, યુવાની કાળમા કે વૃદ્ધ અવસ્થામા પણ સાધુધર્મ પાળનારને હિત જ થાય છે બાલ્યવયમા સૂત્રાભ્યાસ, વિનય આદિ ધર્મવ્યાપાર દ્વારા સાધુધર્મ હિતકારી બને છે યુવાનીકાળમા અર્થઅભ્યાસ, વૈયાવચ્ચ, વિશિષ્ટ તપ, શાસનપ્રભાવના, ધર્મોપદેશદાન, અધ્યાપન વગેરે ધર્મપ્રવૃત્તિ દ્વારા સાધુધર્મ હિતકારી બને છે તથા વૃદ્ધાવસ્થામા ધર્મધ્યાન, જાપ, યથાશક્તિ ત્યાગ, પ્રભુભક્તિ, સ્થિરીકરણ, વાત્સલ્ય, ઉપબૃહણા, ઉણોદરી-વૃત્તિસક્ષેપ આદિ તપ, વિશેષ રીતે ક્ષમાદિ દશવિધ યતિધર્મપાલન, અનિત્યાદિ ૧૨ ભાવનાનુ ચિતન, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ, સજ્ઞાનિરોધ, બ્રહ્મચર્યની નવ વાડનુ પાલન, વૈરાગ્યભાવન, શલ્યત્રિકરાહિત્ય, દડત્રયપરિહાર, વિકથાત્યાગ, ગુણાનુરાગ, ઈચ્છાકારઆદિ સામાચારી-પાલન, વ્યાખ્યાનશ્રવણ આદિ ધર્મપ્રવૃત્તિ દ્વારા સાધુધર્મ હિતકારી બને છે માટે ઘડપણમા દીક્ષા શુ કામની ? બચપણમા દીક્ષા લેવાનો શુ મતલબ ? આવી મિથ્યા માન્યતા રાખવાની જરૂર નથી જીવનની કોઈ પણ અવસ્થામા સાધુધર્મ હિતકારી જ છે સાધુ-સામાચારીપાલન કલ્પસૂત્રસુબોધિકા ટીકામા બતાવેલ તૃતીય ઔષધની જેમ બાલ, યુવાન, વૃદ્ધ સહુ કોઈને હિતકારી છે [૨/૭]

તે ઉપરાત મધ્યમબુદ્ધિને શુ કહેવુ ? તે જણાવતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - પરમ કલ્યાણને ઈચ્છતા સાધુઓએ હમેશા અષ્ટ પ્રવચનમાતાને માતાની જેમ નિયમા છોડવી નહિ [૨/૮]

❀ અષ્ટ પ્રવચનમાતાને સાધુએ ક્યારેય ન છોડવી ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - સાધુઓએ હમેશા ઈર્યાસમિતિ વગેરે અષ્ટ પ્રવચનમાતાઓને નિયમા છોડવી નહિ, કારણ કે ચારિત્રરૂપી બાળકને ઉત્પન્ન થવામા [સમિતિ-ગુપ્તિ] હેતુ હોવાથી તેમ જ હિતકારી હોવાના લીધે ઈર્યાસમિતિ વગેરે માતા સમાન છે માટે બેનમુન મગલને ઈચ્છાનારા સાધુઓ કદિ અષ્ટપ્રવચનમાતાને છોડે નહિ [૨/૮]

कल्याणकन्दली

५/३/१५५] इति नये तु सम्यग्ज्ञान-दर्शन-चारित्राणामभेदादेव न दोषलेशोऽपीति भावनीयम् । यद्वा प्रवचनस्य तासु पर्याप्त्या मातत्वेन = कात्स्न्येन समाप्तत्वेन प्रवचनमातृत्वमवगन्तव्यम् । तदुक्तं उत्तराध्ययने --> एया उ अट्ठ समिईओ समासेण वियाहिया । दुवालसंग जिणक्खायं मायं जत्थ उ पवयणं ॥ <-- [२४/३] । श्रीभद्रबाहुस्वामिभिरपि उत्तराध्ययननिर्युक्तौ --> अट्ठसुवि समिईसु अ दुवालसंगं समोअरइ जम्हा । तम्हा पवयणमायाअज्झयणं होइ नायव्वं ॥ <-- [उत्त अ २४ नि गा.४६१] इति प्रोक्तम् । यथोक्तं श्रीमलधारिहेमचन्द्रसूरिभिरपि पुष्पमालायां --> पवयणमाताउ इमा निद्दिट्ठा जिणवरेहिं समयंमि । मायं एयासु जओ जिणभणियं पवयणमसेसं ॥१७२॥ <-- इति । ईर्याप्रमुखसमितयः प्रवृत्तिस्वरूपा गुप्तयस्तु प्रवृत्ति-निवृत्त्युभयात्मिकाः । अत एव निशीथपीठिकायां --> समिओ नियमा गुत्तो, गुत्तो समिअत्तणंमि भइयव्वो । कुसलं वइ उदीरेंतो जं वतिगुत्तो वि समिओ वि ॥ समिती पयाररूवा गुत्ती पुण होंति उभयरूवा तु । कुसलं वति उदीरेंतो तेण गुत्तो वि समिओ वि ॥ <-- [नि ३७/३८] इत्युक्तम् । पञ्चसमिति-गुप्तित्रिकस्वरूपञ्च योगशास्त्रे श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः --> लोकातिवाहिते मार्गे, चुम्बिते भास्वदंशुभिः । जन्तुरक्षार्थमालोक्य, गतिरीर्या मता सताम् ॥१-३६॥ अवद्यत्यागतः सर्वजनीनं मितभाषणम् । प्रिया वाचयमाना सा भाषासमितिरुच्यते ॥३७॥ द्विचत्वारिंशता भिक्षादोषैर्नित्यमदूषितम् । मुनिर्यदन्नमादत्ते सैषणासमितिर्मता ॥३८॥ आसनादीनि संवीक्ष्य प्रतिलिख्य च यत्नतः । गृह्णीयान्निक्षिपेद्वा यत् साऽऽदानसमितिः स्मृता ॥३९॥ कफ-मूत्र-मलप्रायं निर्जन्तुजगतीतले । यत्नाद्यदुत्सृजेत्साधुः सोत्सर्गसमितिर्भवेत् ॥४०॥ विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे सुप्रतिष्ठितम् । आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनोगुप्तिरुदाहृता ॥४१॥ सञ्ज्ञादिपरिहारेण यन्मौनस्याऽवलम्बनम् । वाग्वृत्तेः संवृत्तिर्वा या, सा वाग्गुप्तिरिहोच्यते ॥४२॥ उपसर्गप्रसङ्गेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः । स्थिरीभावः शरीरस्य, कायगुप्तिर्निगद्यते ॥४३॥ शयनासननिक्षेपादानचङ्क्रमणेषु यः । स्थानेषु चेष्टानियमः, कायगुप्तिस्तु साऽपरा ॥४४॥ <-- इति प्रोक्तम् । उपदेशमालायां धर्मिमुखेन समितिस्वरूपं --> जुगमित्तंतरदिट्ठी, पयं पयं चक्खुणा विसोहिंतो । अव्वक्खित्ताउत्तो, इरियासमिओ मुणी होई ॥ कज्जे भासइ भासं, अणवज्जमकारणे न भासइ य । विगह-विसुत्तियपरिवज्जिओ अ जइ भासणासमिओ ॥ बायालमेसणाओ भोयणदोसे य पंच सोहेइ । सो एसणाइसमिओ आजीवी अन्नहा होइ ॥ पुव्विं चक्खु परिक्खिय, पमज्जिउं जो ठवेइ गिण्हइ वा ॥ आयाणभंडमत्तनिक्खेवणाइसमिओ मुणी होइ ॥ उच्चार-पासवण-खेल-जल्ल-सिंघाणए य पाणविही ॥ सुविवेइए पएसे, निसिरंतो होइ तस्समिओ ॥ <-- [उ प मा २९६/ ३००] इत्येवमुक्तम् । तदुक्तं पुष्पमालायामपि --> आलंबणे अ काले मग्गे जयणा य चउहिं ठाणेहिं । परिशुद्धं रियमाणो इरियासमिओ हवइ साहू ॥१७५॥ कोहाईहिं भणंण व हासेण व जो न भासए भासं । मोहर-विगहाहि तहा भासासमिओ स विन्नेओ ॥१८०॥ आहारोवहिसिज्जं उग्गमउप्पायणेसणासुद्धं । गिन्हिज्ज निक्खविज्ज व समिओ आयाणसमिईए ॥१९०॥ आवायाइविरहिए देसे सपेहणाइपरिसुद्धे । उच्चाराइ कुणंतो पंचमसमियं समाणेइ ॥१९३॥ अकुसलमणोनिरोहो कुसलस्स उईरणं तहेगत्तं । इय निहिअमणपसरा मणगुत्तिं बिंति महरिसिणो ॥१९५॥ अकुसलवयणनिरोहो कुसलस्स उईरणं तहेगत्तं । भासाविसारएहिं वइगुत्ती वन्निया एसा ॥१९९॥ जो दुट्ठगइंदो इव देहो असंजमेसु वट्टंतो । नाणकुसेण रुभइ सो भन्नइ कायगुत्ति त्ति ॥२०२॥ <-- इत्यादिकम् । इदञ्च उत्तराध्ययनगत-प्रवचनमात्रध्ययनानुसारेण व्यावर्णितमिति ध्येयम् । अन्यत्रापि चारित्रशोधकत्वमासामुपदर्शितम् --> अविरहिया जस्स मई, पंचहिं समिईहिं तिहिंवि गुत्तीहिं । न य कुणइ राग-दोसे, तस्स चरित्तं हवइ सुद्धं ॥ [ ] इति ॥२/८॥

विशेषार्थ - ઈર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાન-ભંડમત્તનિક્ષેપસમિતિ, પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ, મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ - આ આઠ પ્રવચનમાતા કહેવાય છે. તેનું સ્વરૂપ યોગશાસ્ત્ર, આવશ્યકનિર્યુક્તિ વગેરેમાં બતાવેલ હોવાથી તેમ જ સુપ્રસિદ્ધ હોવાથી તેનું નિરૂપણ અહીં કરવામાં આવતું નથી. છતાં જિજ્ઞાસુ ઉપર કલ્યાણકંદલી ટીકામાં જોઈ શકે છે. જેમ માતા બાળકને જન્મ આપે છે અને ત્યાર બાદ તેનું પાલન-પોષણ-સંરક્ષણ-સંવર્ધન કરે છે. તેમ પાંચ સમિતિ - ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન કરતા કરતા ભાવચારિત્રસ્વરૂપ બાળક જન્મે છે. તેમ જ ત્યાર બાદ પણ સમિતિ-ગુપ્તિ નિરર્થક નિષ્ક્રિય નથી બનતી. પરંતુ ચારિત્રની શુદ્ધિ-પુષ્ટિ-વૃદ્ધિ કરે છે. માટે ભાવસંયમને ઉત્પન્ન કરવા માટે તેમ જ ભાવસંયમની વિશુદ્ધિ-સ્થિરતા-વૃદ્ધિ માટે સમિતિ-ગુપ્તિનું પાલન પ્રત્યેક સંયમી માટે અતિ આવશ્યક છે. ભાવસંયમની યોગ-ક્ષેમ કરનાર હોવાથી શાસ્ત્રમાં સમિતિ-ગુપ્તિને માતા/પ્રવચનમાતા કહેવામાં આવેલ છે. [૨/૮]

આ જ વાતને મૂલકારશ્રી મજબૂત કરતા જણાવે છે કે —

एतत्सचिवस्य सदा साधोर्नियमान्न भवभय भवति । भवति च हितमत्यन्त फलद विधिनाऽऽगमग्रहणम् ॥२/९॥

एतत्सचिवस्य = प्रवचनमातृसहितस्य **सदा** = सर्वकाल **साधो नियमात्** = निश्चयेन **न भवभय भवति**, [1]तद्विरोध्युत्कटनि श्रेयसाऽऽस्थानिष्पत्ते । **भवति च** = सम्पद्यते च, प्रवचनमाताविधानसम्पन्नस्य **हित** [2]भाव्यपायव्ययेन, **अत्यन्त** = प्रकर्षवृत्त्या **फलद** = फलहेतु **विधिना** मण्डलिनिषद्यादिरूपेण सूत्रोवतेन **आगमग्रहण** वाचनादिव्या-

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> सदा एतत्सचिवस्य साधो नियमात् भवभय न भवति, हित च भवति, विधिना आगमग्रहण अत्यन्त फलद [भवति] ॥२/९॥ इयमपि कारिका **धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ** [ध र.प्र.गा ९६ वृ.पृ २६१] समुद्धृता वर्तते । **प्रवचनमातृसहितस्य** = दुष्टाभिसन्धिविकल-विधिविशुद्धाऽऽदरघटितकर्तृत्वसम्बन्धेन प्रवचनमातृविशिष्टस्य, तेन न **विनयरत्न-कुलवालक-कण्डरिकादौ** व्यभिचार । **सर्वकाल** साहित्यविशेषणम्, तेन यदा-कदाचित् प्रवचनमातृसहितेऽवसन्नादौ न व्यभि-चार । भवभयापर्गमहेतुमाह-**तद्विरोध्युत्कटनिःश्रेयसाऽऽस्थानिष्पत्तेः** 'स्तोकेनैव कालेन मे मोक्षो भावी'त्येव प्रतीतिरूपा यत-नावरणक्षयोपशमदार्ढ्यसमाकलिता मोक्षगोचररुचिविशेषात्मिका वाऽत्र भवभयविरोधिनी उत्कटनि श्रेयसाऽऽस्थाऽवगन्तव्या, तेन नाऽविरतसम्यग्दृष्ट्यादीना भवभयभङ्गप्रसङ्ग. । न च नि श्रेयसाऽऽस्थानिष्पत्ति किनिबन्धना ? इति शङ्कनीयम्, विधिविशुद्धप्रवचन-मातृपरिपालनादिमाहात्म्येन भवान्तरनिर्णयादिना तदुपपत्ते. । तस्य भवान्तरनिर्णायकत्वन्तु प्रसिद्धमेव । तदुक्त **योगविन्दुवृत्तिकृता** –> शुद्धसमाचारा हि साधव सत्स्वप्नलाभेन निजोहापोहयोगेन सदागमाभ्यासेन च प्राक् सशयितमनसोऽपि व्यावर्तितविपर्यास-हेतुमिथ्यात्वादिमोहोदया अभ्रकगृहान्तर्ज्वलितप्रदीपप्रभोदाहरणेन भवान्तर निर्णयन्त्येवेति <– [यो बि का ४२वृ] । तदुक्त **उत्तराध्ययने** –> एया पवयणमाया जे सम्म आयरे मुणी । सो खिप्प सव्वससारा विप्पमुच्चइ पडिए ॥ <– [२४/२८] । **हित** मोक्षौपयिक-प्रशस्तसामग्रीसम्प्राप्तिलक्षण **भाव्यपायव्ययेन** = तीव्राशुभानुबन्धविलयप्रयुक्ताऽनागताशुभकर्मविपाकविरहेण । **मण्डलिनिषद्यादिरूपेण** = सिद्धान्तदाने सूत्राऽर्थ-मण्डल्युपवेशनेन प्रत्येकमध्येतृभि वाचनाचार्यनिषद्याविरचनेन वाचनाचार्यमनुभाष-कश्च द्वादशावर्तवन्दनादिना वन्दित्वा अकालाऽस्वाध्यायाऽनादराऽऽशातनादिपरिहारेण **आगमग्रहण वाचनादिव्यापारेण** = वाचना-पृच्छनापरावर्त्तनादिद्वारा, क्रियमाणमिति शेष । **ललितविस्तराया** –> मण्डलिनिषद्याऽक्षादौ प्रयत्न ज्येष्ठानुक्रमपालनम्, उचिता-सनक्रिया, सर्वथाविक्षेपसत्याग उपयोगप्रधानतेति श्रवणविधि <– [पृ १०] इत्युक्तम् । आगमग्रहणविधि **निशीथचूर्णौ** –> जाहे गुरू णिसण्णो ताहे तस्स विहिणा कितिकम्म बारसावत्त देति, पच्छा अणुओगस्स पाठवण उस्सग्ग करेति । त उस्सग्ग पारेत्ता ततो गुरु दिट्ठविहि अक्खेसु करेत्ता पच्छा जेट्ठस्स वदणय देति । जहा जेट्ठो परियागजाइसु भागतीत्यर्थ सो जेट्ठो ततो सुणित्ता काल-वेलाए अणुओग विसज्जेत्ता गुरुस्स वदण देति <–[नि भा ६२१८ चू.] इत्येव वर्तते । **पञ्चवस्तुके** च आगमग्रहणविधि –> ठाण पमज्जिऊण दोन्नि निसिज्जाउ होति कायव्वा । एक्का गुरुणो भणिआ, बीआ पुण होइ अक्खाण ॥ दो चेव मत्तगाइ खेले काइअ सदोसगस्सुचिए । एवविहोऽवि णिच्च, वक्खाणिज्जत्ति भावत्थे ॥ जावइआ उ सुणिती सव्वे वि हु ते तओ अ उवउत्ता । पडिलेहिऊण पोत्ति, जुगव वदति भावणया ॥ सव्वेऽवि उ उस्सग्ग करिति सव्वे पुणोऽवि वदति । नासन्ने नाइदूरे गुरुवयणपडिच्छगा होति ॥ <– [प व २००२-४-३-५] इति दर्शित । **पुष्पमालायामपि** –> अक्खलियमिलियाइ गुणे, कालग्गहणाई उ विही सुत्ते । मज्जण-निसिज्जअक्खा इच्चाइ कमो तयत्थमि ॥२३॥<– इत्येव सक्षेपत

ગાથાર્થ - હમેશા અષ્ટપ્રવચનમાતાથી યુક્ત સાધુને ભવભય નિયમા નથી હોતો અને [તેનુ] હિત થાય છે [તેમ જ] વિધિપૂર્વક આગમગ્રહણ અત્યત ફલદાયી બને છે [૨/૯]

❦ પ્રવચનમાતાસંપન્નને ભવભય ન હોય ❦

ટીકાર્થ - સર્વકાલ પ્રદર્શિત અષ્ટપ્રવચનમાતાથી યુક્ત સાધુને નિશ્ચયે સસારનો ભય નથી રહેતો, કેમ કે સસારવિરોધી મોક્ષની શ્રદ્ધા તે સાધુને ઉત્પન્ન થઈ ગઈ છે તથા ભાવી અપાય-દોષનો નાશ થવાથી અષ્ટ પ્રવચનમાતાના પાલનથી યુક્ત સાધુનુ હિત થાય છે તેમ જ મડલિ, નિષદ્યા વગેરે રૂપ સૂત્રોક્ત વિધિથી વાચના વગેરે પ્રવૃત્તિ દ્વારા આગમગ્રહણ પ્રકૃષ્ટ રીતે ફલને આપનાર થાય છે, કેમ કે વિધિયુક્ત આગમગ્રહણ કરનાર અષ્ટપ્રવચનમાતાયુક્ત સાધુ તેનો અધિકારી છે અધિકારિકર્તૃક હોવાના લીધે જ આગમગ્રહણમા પ્રકૃષ્ટફલદાયિત્વ સભવે છે અષ્ટ પ્રવચનમાતાના પાલન વિનાની વ્યક્તિ આગમગ્રહણની અધિકારી ન હોવાથી તેને આગમગ્રહણ અત્યત ફલદાયી બનતુ નથી [૨/૯]

१ मुद्रितप्रतो - तद्विरो सकटनिश्रेयस' 'इत्यशुद्ध पाठ । २ ह प्रता 'भाव्यपायसारत्' '. ।

पारेणाधिकारिकर्तृकत्वात् प्रवचनमातृरहितस्य त्वतथात्वादागमग्रहणं अत्यन्तफलदं न भवति ॥२/९॥ 'गुर्वि'त्यादि ।

गुरुपारतन्त्र्यमेव च तद्बहुमानात्सदाशयानुगतम् । परमगुरुप्राप्तेरिह बीजं तस्माच्च मोक्ष इति ॥२/१०॥

कल्याणकन्दली

सूत्रार्थग्रहणविधिरुक्त । एतादृशागमग्रहणस्याऽत्यन्तफलदायित्वे हेतुमाह- अधिकारिकर्तृकत्वात् = प्रवचनमातृसहित-कृतयोगोद्वहन-गुर्वनुज्ञातादिलक्षणाऽधिकारिणा क्रियमाणत्वादिति भाव । प्रवचनमातृरहितस्य तु अतथात्वात् = आगम-ग्रहणानधिकारित्वात् प्रवचनमातृरहितकर्तृकं आगमग्रहणं अत्यन्तफलदं न भवति, उपलक्षणात् 'गुर्वाद्याशातनाविराध्यकृतयोगोद्वहनादिकर्तृकमकालाऽस्वाध्यायादिकालीनं वाऽऽगमग्रहणमत्यन्तापायकारी'त्यपि ज्ञेयम् । तदुक्तं टीकाकृतैव ऐन्द्रस्तुतिचतुर्विंशतिकावृत्तौ —> महानिधानकल्पस्य सिद्धान्तस्य विना विधिं ग्रहणेऽपायसम्भवात् <— [ऐ च वृ २०/३] इति । चरकसंहितायामपि —> दुर्गृहीतं क्षिणोत्येव शास्त्रं शस्त्रमिव बुधम् । सुगृहीतं तदेव ज्ञं शास्त्रं शस्त्रञ्च रक्षति ॥ <— [सिद्धिस्थान-अध्याय-१२/४०] ॥२/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> गुरुपारतन्त्र्यमेव च तद्बहुमानात् सदाशयानुगत[गत] इह परमगुरुप्राप्तेः बीजं, तस्माच्च

विशेषार्थ - अष्ट प्रवचनमाता એ ચારિત્રનો સાર છે તેના નિરંતર પાલનથી આત્મામા મોક્ષ પ્રત્યે વિશિષ્ટ આસ્થા-વિશ્વાસ પેદા થાય છે ઘણો સસાર ઓછો થાય પછી જ જીવને મોક્ષની શ્રદ્ધા પ્રગટી શકે છે પ્રતિદિન દીર્ઘકાલીન આદરસહિત અષ્ટ પ્રવચનમાતાના પાલનથી સાધુને - 'હવે મારે સસારમા બહુ ભટકવાનુ નથી થોડા જ ભવમા મોક્ષમા જવાનુ છે' - આ જાતની મોક્ષ પ્રત્યે વિશિષ્ટ આસ્થા પેદા થાય છે માટે તેને સસારભય રહેતો નથી આવી પ્રતીતિ કરવા માટે નિરંતર આદરપૂર્વક અષ્ટ પ્રવચનમાતાનુ પાલન આવશ્યક છે તેમ જ ભવિષ્યમા થનારા તેવા પ્રકારના વિશિષ્ટ અપાય-પતન-મોક્ષપ્રતિબંધક કર્મવિપાકોદય-ગાઢ અશુભ અનુબંધો વગેરે આદરપૂર્વક અષ્ટ પ્રવચનમાતાના પાલનથી નાશ પામવાના લીધે સાધુનુ આત્યંતિક-ઐકાંતિક હિત થાય છે

❀ વિધિયુક્ત અધિકારીકર્તૃક આગમગ્રહણ જ વિશિષ્ટફલદાયી ❀

બીજી એક મહત્ત્વની વાત એ છે કે આગમગ્રહણ વિધિયુક્ત અને અધિકારીકર્તૃક હોય તો જ વિશિષ્ટ ફલદાયી બને છે આગમ-ગ્રહણનો મતલબ છે વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના, અનુપ્રેક્ષાદિ ક્રમથી આગમનુ પરિશીલન આવા આગમગ્રહણની વિધિ એ છે કે ભણનારા પોતાની જગ્યાએ બેઠા બેઠા દૂરથી ભણાવનાર જે બોલે તે ન સાભળે પરંતુ ભણનારા દરેક પોતાના આસન, કામળી, કપડા વગેરે દ્વારા વાચનાચાર્યની નિષદ્યા = ઊંચી બેઠક બનાવી, વાચનાચાર્યને દ્વાદશાવર્ત વદન કરી, અનુભાષકને દ્વાદશાવર્ત વદન કરી, વર્તુળાકારે [માડલિરૂપે] વાચનાચાર્યની આસપાસ ઉભડક પગે [ચૈત્યવદનાદિ મુદ્રામા] બે હાથ જોડીને આદરપૂર્વક કાલવેળા-અસજ્ઝાય વગેરે નિવારણના સમયમા આગમની -શાસ્ત્રની વાચના ગ્રહણ કરે વાચનાચાર્યની સમક્ષ બધા ગોળાકારે બેસેલ હોય તો વાચનાચાર્યની દરેક ભણનારા ઉપર નજર-ધ્યાન પડે વાચનાચાર્યની મુખાકૃતિ-હાવભાવ દ્વારા દરેક જણ તેમનો કહેવાનો ભાવ સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકે વાચના લેનારની મુખમુદ્રા દ્વારા વાચનાચાર્યને પણ 'કોણ કેટલુ સમજે છે ?' તેનો ખ્યાલ આવવાથી તેને અનુસારે તેઓ વિવેચન કરી શકે વાચના લેતી વખતે સ્થાપનાચાર્ય પધરાવવા જોઈએ, કારણ કે તેની સાક્ષીએ વાચના આપવાની છે અને લેવાની છે આનુ કારણ એ છે કે તેનાથી- પરમગુરુ-ગણધર-તીર્થંકરદેવોએ કહેલુ મારે કહેવાનુ છે- આ સાવધાની વાચનાચાર્યને રહે તેમ જ શિષ્યને આશ્વાસન મળે કે પરમગુરુએ કહેલુ મને અહી સાભળવા મળશે વાચનાચાર્યનુ આસન પૂર્વાભિમુખ કે ઉત્તરાભિમુખ રાખવુ, અતિઠડી-ગરમીવાળા સ્થાનમા ન રાખવુ વાચનાચાર્યની શારીરિક પ્રકૃતિને અનુકૂળ તેમ જ પ્રકાશવાળા સ્થાનમા રાખવુ વાચનાચાર્ય પધારે તે પહેલા શિષ્યોએ આવી જવુ આ રીતે વાચના લેનારનો ઉત્સાહ-વિનય-વિવેક જોઈને ગુરુને વાચના આપવાનો ઉલ્લાસ રહે અને શિષ્યને જ્ઞાન પરિણમે આ રીતે વ્યવહારસૂત્ર વગેરેમા આગમગ્રહણ વિધિ બતાવેલ છે વાચનાચાર્ય વાચના આપે તે પછી વાચનાચાર્યે સમજાવેલ પદાર્થો વધુ સ્પષ્ટ રીતે મદબુદ્ધિવાળા ભણનારાઓને ફરીથી સમજાવે તેને અનુભાષક કહેવાય આગમગ્રહણ અધિકારીકર્તૃક હોવુ જોઈએ તેનો મતલબ એ છે કે આગમગ્રહણ કરનારા તેના અધિકારી હોવા જોઈએ જે પાચસમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના પાલન કરનારા હોય, યોગોદ્વહન [જોગ] કરેલા હોય, ગુરુએ તે તે શાસ્ત્ર ભણવાની રજા આપી હોય, ગુરુને વફાદાર હોય, આગમ ઉપર આદરવાળા હોય તે વ્યક્તિ આગમ શાસ્ત્ર વગેરે ભણવાના અધિકારી છે શ્રાવકો કે જોગ કર્યા વગરના સાધુઓ આગમ ભણવાના અધિકારી નથી, વિશિષ્ટ શ્રાવકો ૪૫ આગમમાથી માત્ર દશવૈકાલિક સૂત્રના શરૂઆતના ચાર અધ્યયનને સૂત્રથી તથા પાચમા અધ્યયનને અર્થથી ભણવાના અધિકારી છે. અવિધિથી કે અનધિકારીથી ગ્રહણ કરાતા આગમાદિ શાસ્ત્રો વિશિષ્ટ ફલદાયી બનતા નથી, ક્યારેક અનર્થદાયી પણ નિવડે છે [૨/૯]

મધ્યમબુદ્ધિને આપવાનો અન્ય ઉપદેશ પણ મૂલકારશ્રી બતાવે છે કે —

ગાથાર્થ - ગુરુપારતન્ત્ર્ય એ જ ગુરુબહુમાનથી સદાશયયુક્ત [હોય ત્યારે] અહી પરમગુરુપ્રાપ્તિનુ બીજ બને છે અને તેથી મોક્ષ થાય છે [૨/૧૦]

❀ વિશુદ્ધ ગુરુપારતન્ત્ર્ય પરમગુરુપ્રાપ્તિબીજ ❀

गुरुपारतन्त्र्यमेव च = गुर्वाज्ञावशवर्तित्वमेव च, **तद्बहुमानात्** = गुरुविषयाऽऽन्तरप्रीतिविशेषात्, न तु विष्टिमात्रज्ञानात् । सदाशयेन = भवक्षयहेतुः अयं मे गुरुः इत्येवम्भूतशोभनपरिणामेन, न तु जात्यादिसमसम्बन्धज्ञानेन अनुगतं = सहितं, **परमगुरुप्राप्तेः** = सर्वज्ञदर्शनस्य **इह** = जगति **बीजं**, गुरुबहुमानात्

कल्याणकन्दली

मोक्ष इति ॥२/१०॥ इयमपि कारिका धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ [गा.९६] उद्धृता वर्तते । **गुर्वाज्ञावशवर्तित्वमेव** = गुर्वभिप्रेतसकलाऽऽज्ञापालकत्वमेव, न तु द्रव्यतः केवलं गुरुसान्निध्यं न वा यत्किञ्चिदनुकूलगुर्वाज्ञासम्पादकत्वादिकम् । तदुक्तं --> जिणवयणे अणुरत्ता, गुरुवयणं जे करंति भावेण । असबल-असंकिलिट्ठा, ते हुंति परित्तसंसारी ॥ [ ] <-- इति । **त्रिषष्टिशलाकापुरुषे**ऽपि --> सतां ह्यलङ्घ्या गुर्वाज्ञा <-- (२/३/९३) इत्युक्तं **श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः** । **कालिदासेना**ऽपि **रघुवंशे** --> आज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया <-- [१४/४६] इति प्रोक्तम् । वस्तुतो निरुक्तगुरुपारतन्त्र्यविरहे सम्यग्ज्ञानमपि न सम्भवति, तस्यैव सम्यग्ज्ञानरूपत्वात् । तदुक्तं **पञ्चाशके** --> गुरुपारतंतं नाणं सद्दहणं एयसंगयं चेव । एत्तो उ चरित्तीणं मासतुसाइणं णिद्दिट्ठं ॥ <-- [पञ्चा. ११/७] इति । अत एव --> 'ये यथोदितचरण-करणप्ररूपणाऽऽसेवनद्वारेण प्रधानात् आचार्यात् स्व-परसमयमुक्तव्यापारा न भवन्ति ते चरण-करणस्य सारं निश्चयशुद्धं जानन्त्येव, गुर्वाज्ञायाः प्रवृत्तेः <-- [स.त.का.३/का. ६७ वृ.] इति **सम्मतितर्कटीकाकृतामभिमतमपि** सङ्गच्छते । इत्थञ्च टीकाकृता --> अनेकान्तपरिच्छेदरूपस्य ज्ञानस्य गीतार्थे साक्षात् अगीतार्थे च स्वाश्रयपारतन्त्र्येण हेतुत्वम् <-- [स्या.क.ल.स्त.७/का.३०] इति **स्याद्वादकल्पलतायामुक्तमपि** सङ्गतिमङ्गति । तदुक्तं **श्रीमेघविजयगणिना अर्हद्गीतायां** --> गुरुर्नेत्रं गुरुर्दीपः सूर्याचन्द्रमसौ गुरुः । गुरुर्देवो गुरुः पन्था दिग्गुरुः सद्गतिर्गुरुः ॥ <--[२४/१५] इति । **बुद्धिसागरसूरिभिरपि आत्मदर्शनगीतायां** --> गुर्वाज्ञापारतन्त्र्येण ब्रह्मदर्शनयोग्यता । अनेकजन्मसंस्कारात् सतां सम्यक् प्रजायते ॥४५॥ <-- इत्युक्तम् । **प्रेमगीतायामपि** --> गुरुरेव प्रभुः साक्षात् <-- [४१३] इत्युक्तम् । **अध्यात्मगीतायामपि** --> आत्मज्ञानिगुरोः सङ्गाद् बोधादात्मा प्रकाशते । गुरुं विना न बोधोऽस्ति, गुरुः सेव्यः सुमानवैः ॥१४०॥ <-- इत्युक्तम् । गुरुपारतन्त्र्यमुद्दिश्यैव गुरुकुलवासस्य प्रकृष्टाज्ञारूपत्वं --> 'सुअं मे आउस्संतेण भगवया एवमक्खायं' <-- [आचा. १/१/१] इत्येवं **आचाराङ्गसूत्रेण** प्रतिपादितम् । तदुक्तं **पञ्चाशके** --> एसा य परा आणा, पयडा जं गुरुकुलं न मोत्तव्वं । आयारपढमसुत्ते, एत्तो च्चिय दंसिअं एयं ॥ <-- [पञ्चा. ११/१३] इति । तदुक्तं **उपदेशरहस्ये**ऽपि --> आज्ञारुचित्वस्य गुरुकुलवासव्याप्यत्वं प्रतीयते <-- [उ.रह.गा.१३वृ.] इति । गुरुभक्ति-बहुमानादिविरहे किं गुरुकुलवासेन ? तदुक्तं **उपदेशमालायां** --> जस्स गुरुम्मि न भत्ती न बहुमाणो न गउरवं न भयं । न वि लज्जा न वि नेहो गुरुकुलवासेण किं तस्स ? ॥७५॥ <-- इति । गुरुपारतन्त्र्यशून्यस्याऽगीतार्थस्य विहारोऽपि निषिद्धः । तदुक्तं **ओघनिर्युक्तौ** --> गीअत्थो अ विहारो, बीओ गीअत्थमीसओ भणिओ । एत्तो तइयविहारो नाणुन्नाओ जिणवरेहिं ॥ <-- [ओ.नि. १२२] इति । **एतेन** --> इदानीन्तनसाधूनां जड-वक्रत्वेन चारित्राभावः <-- इत्यपि **प्रत्युक्तम्**, ज्ञानावरणकर्मोदयजनितस्य जाड्यस्य सञ्ज्वलनमायालक्षणस्य वक्रत्वस्य च संयमाऽविरोधित्वात्, मिथ्यात्वोदयजनितस्य जाड्यस्याऽनन्तानुबन्धिमायालक्षणस्य वक्रत्वस्य च गीतार्थपारतन्त्र्येणैव प्रतिघातादिति व्यक्तं --> 'गीयत्थपरतंता वक्कजडत्ते वि दढपइन्नाणं । एयस्स णत्थि हाणी' <-- [गु.त.१/१२५] इति गाथायां **गुरुतत्त्वविनिश्चये** । इदञ्च गुरुपारतन्त्र्यं **गुरुविषयाऽऽन्तरप्रीतिविशेषात्** = गुरुगोचरहार्दिकप्रीतिभक्तिविशेषप्रयुक्तं, **न तु राजाज्ञावत् विष्टिमात्रज्ञानात्** = विष्टि-भयाद्युपाधिमात्रबोधप्रयुक्तम् । गुरौ प्रीतिविशेषः मिष्टान्नपानवस्त्रपात्रप्रभृतिप्राप्त्यादितोऽपि स्यादित्यतस्तदपोहायाह - **'सदाशयेने'**ति । एतदनुरोधेन **देशनाद्वात्रिंशिकायामपि** --> सदाशयेनाऽनुगतं, पारतन्त्र्यं गुरोरपि <--[२/२३] इत्युक्तम् । एतद्व्यवच्छेद्यान्तरमावेदयति- **न तु जात्यादिसमसम्बन्धज्ञानेन** = 'यादृशं मम जाति-कुल-रूप-बलादिकं तादृशमेव मदीयगुरोरपी'त्येवं जात्यादिसदृशसम्बन्धावबोधेन । मातृवंशस्य जातित्वं पितृवंशस्य च कुलत्वमित्यनयोर्विशेषः । प्रत्यन्तरे च 'ज्ञात्यादिसमसम्बन्धज्ञानेन' इति पाठः । **गुरुबहुमानात्** = गुरुबहुमानसामर्थ्यात् **तथा-**

__टीकार्थ__ - ગુરૂપારતન્ત્ર્યનો અર્થ છે ગુરુની આજ્ઞાને વશ રહેવું. તે પણ ગુરુવિષયક આંતરિક વિશિષ્ટ પ્રેમથી પ્રયુક્ત હોવું જોઈએ, નહિ કે વેઠ ઉતારવા માત્રના જ્ઞાનથી પ્રયુક્ત. તેમ જ 'આ મારા ગુરુદેવ મારા સંસારનો નાશ થવામાં હેતુ છે'-આવા સુંદર પરિણામથી યુક્ત ગુરૂપારતન્ત્ર્ય હોવું જોઈએ, નહિ કે જાતિ વગેરે સમાન સંબંધના જ્ઞાનથી યુક્ત. [અર્થાત્ મારી જે ઊંચી જાતિ-કુલ વગેરે છે તેવી જ ઊંચી જાતિ-કુલવાળા ગુરુ હોવાથી તેનું પારતન્ત્ર્ય હું રાખું-એવા જ્ઞાનથી ગુરૂપારતન્ત્ર્ય ન રાખવું.] આવું ગુરુ પારતન્ત્ર્ય એ જ સર્વજ્ઞદર્શનનું આ જગતમાં બીજ બને છે. ગુરુબહુમાનથી તથાવિધ પુણ્ય ઉત્પન્ન થવાથી સર્વજ્ઞદર્શન

तथाविधपुण्यसम्पत्त्या सर्वज्ञदर्शनसम्भवात् । तस्माच्च हेतो मोक्ष इति = हेतो 'गुरुपारतन्त्र्य साधुनाऽवश्य विधेयमि ति सोपस्कार व्याख्येयम् ॥२/१०॥ 'इत्यादि'इत्यादि ।

कल्याणकन्दली

विधपुण्यसम्पत्त्या = तदुपात्तप्रकृष्टतादृशपुण्यविपाकेन समापत्त्यादिभेदेन सर्वज्ञदर्शनसम्भवात् । 'तस्माच्च = एवविधात् गुरुपारतन्त्र्यात् मोक्ष' इति सुगमार्थकल्पनाकार । वस्तुतस्तु 'तस्माच्च = सर्वज्ञदर्शनाच्च मोक्ष' इत्येव मूलकृदभिमतमिति प्रतिभाति । इदमेवाभिप्रेत्य मूलकारै योगदृष्टिसमुच्चये –> गुरुभक्तिप्रभावेन तीर्थकृद्दर्शन मतम् । समापत्त्यादिभेदेन निर्वाणैकनिबन्धनम् ॥ <– [यो स ६४] इत्युक्तम् । एतेन –> दुर्लभो विषयत्यागो दुर्लभ तत्त्वदर्शन । दुर्लभा सहजावस्था सद्गुरो करुणा विना ॥ <– [४/९] इति हठयोगप्रदीपिकावचनमपि व्याख्यातम्, सम्यग् गुरुभक्तिविनयबहुमानादेरेव गुरुकृपारूपत्वात् । गुर्वनुग्रहसह-कृतयोगाभ्यासादितोऽपि सर्वज्ञदर्शन सम्भवति । तदुक्त योगशास्त्रे –> सवत्सर कृताभ्यासस्ततो ज्वाला विलोकने । तत सञ्जातसवेग , सर्वज्ञमुखपङ्कजम् ॥ <– [यो शा ८/७४] इति । गुरुतत्त्वमाहात्म्यञ्च योगशास्त्र एव –> अथवा गुरुप्रसादात् इहैव तत्त्व समुन्मिषति नूनम् । गुरुचरणोपास्तिकृत , प्रशमजुष शुद्धचित्तस्य ॥ तत्र प्रथमे तत्त्वज्ञाने सवादको गुरुर्भवति । दर्शयिता त्वपरस्मिन् गुरुमेव सदा भजेत्तस्मात् ॥ यद्वत्सहस्रकिरण प्रकाशको निचिततिमिरमग्नस्य । तद्वद्गुरुरत्र भवेदज्ञानध्वान्त-पतितस्य ॥ <– [प्र १२/गा १४/१५/१६] इत्युक्तम् । मनुस्मृतौ च –> गुरुशुश्रूषया त्वेव ब्रह्मलोक समश्नुते <– (२/२३३) इत्युक्तम् । इति = हेतोः तदुक्त हलायुधकोशे –> इतिशब्द स्मृतो हेतौ प्रकारादिसमाप्तिषु <– [हला को ५/८८७] इति । ततश्च गुरुपारतन्त्र्यस्य निर्वाणैकनिबन्धन-सर्वज्ञदर्शनसम्पादकत्वात् गुरुपारतन्त्र्य मोक्षाभिलाषिणा साधुना अवश्य विधेयमिति सोपस्कार = सतात्पर्यक व्याख्येयम् । एव –> सिहगिरिसुसीसाण भद्द गुरुवयणसद्दहताण । वयरो किर दाही वायण त्ति, न वि कोविअ वयण ॥ मिण गोणसगुलीहिं गणेहि वा दतचक्कलाइ से । इच्छ ति भाणियव्व कज्ज तु त एव जाणति ॥ कारणविऊ कयाइ सेय काय वयति आयरिया । त तह सद्दहिअव्व, भविअव्व कारणेण तहिं ॥ <– [उप मा ९३/९४/९५] इत्यादीनि उपदेशमालावचनानि मध्यमबुद्धिगोचराणि विज्ञेयानि ।

यद्वा मूलकारिकोत्तरार्द्धव्याख्या एव कार्या –> परमगुरुप्राप्तेः = तीर्थकरसयोगस्य इह = प्रवचने अमुत्र बीज = अवन्ध्यकारण, तस्माच्च = उचिततत्सम्बन्धाच्च नियमेन मोक्ष इति । इदमेवाभिप्रेत्य पञ्चसूत्रे –> अओ परमगुरुसजोगो । तओ सिद्धी असमय <– इत्युक्तम्, अस्य च श्रीहरिभद्रसूरिभिरेव –> अत परमगुरुसयोग , अत = गुरुबहुमानात् तीर्थकरसयोग. । तत = सयोगात् उचिततत्सम्बन्धत्वात् सिद्धिरसशय = मुक्तिरेकान्तेन <– [४/६-पृ १४] इति व्याख्या कृतेति ध्येयम् । इदञ्च विशुद्ध-व्यवहारनयमत मध्यमबुद्धेरुपदेष्टव्यम् । एतावता च –> वय'- समणधम्म''- सजम''- वेयावच्च'' च बभगुत्तीओ' । 'नाणाइतिय तव'' कोहनिग्गहाई' चरणमेय ॥पिंडविसोही' समिई' भावण'' पडिमा'' य इदियनिरोहो' । ' पडिलेहण- गुत्तीओ' अभिग्गहा' चेव करण तु ॥<– [२/३] इति ओघनिर्युक्तिभाष्योक्त चरण-करणद्वितय यथायथ बाल-मध्यमयोरुपदेष्टव्यमिति फलितम् ॥२/१०॥

निश्चयनतस्तु तद्गतफले तद्गताध्यवसायस्यैव हेतुत्वम् । अत एवाऽविविक्तेन देवगुरुधर्मश्रद्धानेन नवतत्त्वश्रद्धानेन गुरुपारतन्त्र्यादिना च द्रव्यसम्यक्त्वमेव व्यपदिशन्ति श्रुतवृद्धा । तदुक्त मूलकारैरपि पञ्चवस्तुके –> जिणवयणमेव तत्त एत्थ रुई होइ सम्मत्त । जहभावा णाणसद्धा, परिसुद्ध तस्स सम्मत्त ॥१०६३॥ <– इति । तदुक्तमन्यत्रापि –> तुह वयणतत्तरुई परमत्थमयाणओ वि दव्वगय । इयर पुण तुह समण, परमत्थावगमओ होई ॥ <– [ ] इति । तदुक्त टीकाकृताऽपि मार्ग-द्वात्रिंशिकावृत्तौ –> मुख्य ज्ञान गीतार्थानामेव, तत्पारतन्त्र्यलक्षण गौणमेव तदगीतार्थानामिति <– [द्वा द्वा ३/१७वृ] । तथापि मध्यमबुद्धेरिद तत्त्व नाऽऽख्येय, तस्य विशिष्टतरविवेकविकलत्वेन प्रायश तत्सम्यक्परिणामाऽसम्भवात् । न चैव मध्यमोपदेशकस्य गुरो मिथ्या-

સભવે છે અને તેનાથી = સર્વજ્ઞદર્શનથી મોક્ષ થાય છે તે કારણે સાધુએ અવશ્ય ગુરુપારતન્ત્ર્ય રાખવુ જોઈએ - આ પ્રમાણે તાત્પર્યયુક્ત વ્યાખ્યા કરવી [૨/૧૦]

<u>વિશેષાર્થ</u> - માત્ર ગુરુની સાથે રહેવુ કે પોતાને અનુકૂળ ગુર્વાજ્ઞા માનવી -આવો ગુરૂપારતન્ત્ર્યનો અર્થ નથી ગુરુની સર્વ આજ્ઞાનો વિના વિકલ્પે પ્રસન્નતાથી સ્વીકાર કરવો અને તેને પાળવી- તે જ ગુરુપારતન્ત્ર્ય છે નોકર શેઠની આજ્ઞાને વેઠ માનીને પાળે તે રીતે ગુરુઆજ્ઞા ન પળાય પરતુ ગુરુ ઉપર હાર્દિક વિશિષ્ટ પ્રેમ હોવો જોઈએ તો જ સહર્ષ ગુર્વાજ્ઞાપાલન કાયમ માટે થઈ શકે વળી, ગુરુ ઉપર આતરિક પ્રેમ હોવામા પોતાનુ અને ગુરુનુ કુળ-જાતિ વગેરે સમાન હોવાનુ જ્ઞાન પ્રયોજક ન હોવુ જોઈએ પરતુ - 'આ ગુરુ ન મળ્યા હોત તો સસારના કાદવમા હું ખૂચી ગયો હોત ખરેખર, આ ગુરુદેવ મારા માટે સસારસાગર તરવાનુ અનન્ય સાધન છે' - આવા સુદર તાત્ત્વિક પરિણામથી ગુરુ ઉપર વિશિષ્ટ આદરભાવ થવો જોઈએ તથા તે રીતે જ

इत्यादि साधुवृत्त मध्यमबुद्धेः सदा समाख्येयम् । आगमतत्त्व तु पर बुधस्य भावप्रधानन्तु ॥२/११॥

इत्यादि उक्त **साधुवृत्त मध्यमबुद्धे सदा** = निरन्तर **समाख्येय** = प्रकाशनीयम् । **आगमतत्त्व तु** प्रागुक्त **पर** = केवल बुधस्य **भावप्रधान तु** = परमार्थसारमेव, **समाख्येयम्** ॥२/११॥

कल्याणकन्दली

भापित्वप्रसङ्ग , व्यवहारानुगतस्यापि वस्तुन श्रुतसिद्धत्वात्, तत्तद्धर्मगौण-मुख्यत्वोपपत्त्यर्थमेव नयभेदानुसरणात् । इदमेवाभिसन्धाय टीकाकृताऽपि **भाषारहस्ये** --> ववहाराणुगय वत्थु पि सुयसिद्ध <-- [भा रह गा २०/पृ.७७] इति प्रोक्तम् । यथा चैतत्तत्त्व तथा विस्तरतोऽस्माभि **मोक्षरत्नाभिधानाया** तट्टीकायामुपपादितम् । किञ्च, व्यवहारस्यापि स्वविषये बलवत्त्वम् । तदुक्त **पञ्चवस्तुके** --> ववहारोऽपि हु बलव, ज छउमत्थपि वदइ अरहा । जा होइ अणाभिन्नो, जाणतो धम्मय एय <-- ॥१०१६॥ किञ्च, प्रकृते मध्यमबुद्धौ विशुद्धव्यवहारनयाऽऽभिप्रायिकदेशनाया एव योग्यत्वसत्त्वात्, तथैव तस्य मार्गावतारानुसारित्वादिसम्भवात्, 'अशुद्धे वर्त्मनि स्थित्वा तत शुद्ध समीहते' इति न्यायात्[१] । अत एव --> 'गुरुपारतन्त्र्यादिना द्रव्यसम्यक्त्वाऽऽरोपपूर्व चारित्राऽऽरोपणमपि सफलतामास्कन्दती' <--ति [प्र.श का.१५ पृ १२१] **प्रतिमाशतकवृत्तौ** टीकाकृतोक्तम् । गीतार्थगुरुपरतन्त्रस्याऽगीतार्थस्य गीतार्थापेक्ष एव प्रतिक्षणविलक्षण तथाभूतपरिणाम , नान्यथा, प्रकाशकमपेक्ष्यैव हि प्रकाश्य प्रकाशस्वभाव न तु विपरीतस्वभावमन्धकारमुदासीनस्वभाव वाऽऽकाशादिकम् । **एतेन** --> गीतार्थपरतन्त्रेऽगीतार्थे द्रव्यसम्यग्दृष्टित्वव्यवहारेऽपि सम्यग्दर्शनप्रत्ययिकनिर्जरानापत्ति <-- इत्यपि **प्रत्याख्यातम्**, नय-निक्षेप-प्रमाणपरिच्छेदाधीन-सकलसूत्रार्थपरिज्ञानसाध्यविशिष्टप्रवचनरुचिस्वभाव-भावसम्यक्त्वसाध्यनिर्जरानवाप्तावपि भावसम्यक्त्वसाधकतया द्रव्यसम्यक्त्वस्वरूपव्यवस्थिते मार्गानुसार्यवबोधमात्रानुपक्तरुचिजन्यनिर्जराऽनपायादिति [स्या कल्प.स्त.७ का ३०] व्यक्त **स्याद्वादकल्पलतायाम्** । इदञ्च बुधगम्य समयरहस्यमवहितमानसैर्विभावनीयम् ॥२/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> इत्यादि साधुवृत्त मध्यमबुद्धे सदा समाख्येयम् । बुधस्य तु भावप्रधान तु आगमतत्त्व समाख्येयम् ॥२/११॥ इयमपि कारिका **धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ** [गा.९६वृ.] उद्धृता वर्तते । **साधुवृत्त** = सानुबन्धशुद्धिसम्पन्नसाधुसमाचरण **मध्यमबुद्धेः** = मध्यमविवेकसमन्वितस्य **निरन्तर** = व्याक्षेपपरिहारेण सादर श्रोतुमुपस्थितत्वकालावच्छेदेन क्षेत्रादिपर्यालोचनपूर्व **प्रकाशनीयम्** । बुधस्य **परमार्थसारमेव** = उपदेशपदादिप्रदर्शितरीत्युपलब्धपदार्थ-वाक्यार्थ-महावाक्यार्थोत्तरकालीन शुद्धनिश्चयनयाभिमतैदम्पर्यार्थमुख्योद्देश्यकमेव तत्त्व **समाख्येयम्**, 'अइदपज्जत्थो पुण आणा धम्ममि सारो त्ति' [उ रह १६१] इत्यादि उपदेशरहस्यादिदर्शित उपदेशो बुधयोग्य इत्यर्थ , उपरितनभूमिकाऽऽरोहणसमर्थस्याऽधस्तनभूमिकोचितोपदेशदानानौचित्यात् । एवमेव --> आहाकम्मपरिणओ फासुयभोईवि बधओ होइ । सुद्ध गवेसमाणो आहाकम्मेऽवि सो सुद्धो ॥ <-- [पि.नि २०७] इति **पिण्डनिर्युक्तिवचन**, एव --> नाञ्चलो मुखवस्त्र न, न राका न चतुर्दशी । न श्राद्धादिप्रतिष्ठा वा तत्त्व

ગુરુઆજ્ઞાને બિનશરતી રીતે કાયમ માટે સ્વીકારવી જોઈએ આવા વિશિષ્ટ આદરયુક્ત ગુરુપારતન્ત્ર્યથી વિશિષ્ટકક્ષાનુ પુણ્યાનુબધી પુણ્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનાથી સર્વજ્ઞના દર્શન થાય છે [જુઓ યોગદષ્ટિસમુચ્ચય શ્લોક ૬૪ ની ટીકા] તથા તે સર્વજ્ઞદર્શન મોક્ષનુ કારણ છે આ રીતે પરપરાએ ગુરુપારતન્ત્ર્યથી જ મોક્ષ થાય છે તેથી મોક્ષાભિલાષી સાધુએ પ્રાણાતે પણ ગુરુઆજ્ઞાને ઠુકરાવવી નહિ ગુર્વાજ્ઞાના અસ્વીકારમા મોક્ષનો અસ્વીકાર સમાયેલો છે કાગડાને ઉડાડવા ચિતામણિ રત્ન ફેકાય નહિ તેમ લૌકિક-ભૌતિક-ક્ષણિક-તુચ્છ સુખને ખાતર ગુર્વાજ્ઞાનો ભગ ન કરાય [૨/૧૦]

મધ્યમદેશનાનો ઉપસહાર કરતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ -આ પ્રમાણે સાધુઆચાર મધ્યમબુદ્ધિને હમેશા કહેવા પડિતને તો ભાવપ્રધાન જ આગમતત્ત્વ કહેવુ [૨/૧૧]

ટીકાર્થ - આ પ્રમાણે જણાવેલ સાધુ આચાર મધ્યમબુદ્ધિને હમેશા સમ્યક્ રીતે કહેવા પૂર્વોક્ત (૧/૧૦- પૃષ્ઠ ૧૯) આગમતત્ત્વ તો માત્ર પડિતને જ કહેવુ અને તે આગમતત્ત્વ પણ પરમાર્થપ્રધાન જ કહેવુ [૨/૧૧]

⊡ પરમાર્થપ્રધાન આગમતત્ત્વ બુધઉપદેશવિષય ⊡

વિશેષાર્થ - પડિત શ્રોતા વિશિષ્ટતર વિવેકદષ્ટિસપન્ન હોવાથી તેને પરમાર્થપ્રધાન - ઐદમ્પર્યાર્થમુખ્ય આગમતત્ત્વનો જ ઉપદેશ આપવો તેને નીચેના સ્તરનો ઉપદેશ આપવો એ હકીકતમા તેની જોડે અન્યાય કરવા જેવુ છે ગુદરપાક-સાલમપાક-મેથીપાક

१ यद्यपीद वर्त्म व्यवहारनयेन शुद्धमेव किन्तु शुद्धनिश्चयमताऽपेक्षयाऽशुद्धमित्येतावता प्रदर्शितन्यायावतारोऽत्र न्याय्य एवेति ध्येयम् ।

प्राप्तसङ्गतिक बुधस्योपदेशमेव स्पष्टमाह --> वचने त्यादि ।

वचनाराधनया खलु धर्मस्तद्बाधया त्वधर्म इति । इदमत्र धर्मगुह्यं सर्वस्वञ्चैतदेवास्य ॥२/१२॥

वचनाराधनया खलु = आगमाऽऽराधनयैव, खलुशब्द एवकारार्थ . **धर्म** श्रुत-चारित्ररूप सम्पद्यते । **तद्बाधया** तु महाकष्टकारिणोऽपि **अधर्म इति** = हेतो **इद** विधि-निषेधरूप वचन **धर्मगुह्य** = धर्मरहस्य **सर्वस्वं** = सर्वसार

कल्याणकन्दली

किन्त्वमल मन ॥ <-- [यो सा ७/२४] इति योगसारवचन, तथा --> अज्झवसिएण बधो, सत्ते मारेज्ज । एसो बधसमासो, जीवाण णिच्छयणयस्स ॥ <-- [२६२] इति समयसारवचन बुधविषय विज्ञेयम् ॥२/११॥

प्राप्तसङ्गतिक = अवसरसङ्गतिलक्षणाऽऽगत, प्रतिबन्धकीभूतश्रोतृजिज्ञासाऽपगमेऽवश्यवक्तव्यत्वमवसरसङ्गतिलक्षणमामनन्ति मनीषिण । मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> वचनाऽऽराधनया खलु धर्म तद्बाधया तु अधर्म इति । इद धर्मगुह्य अस्य चैतदेव सर्वस्वम् ॥२/१२॥ इयञ्च कारिका उपदेशरहस्योपदेशपदवृत्त्यधिकारविंशिकावृत्ति-धर्मरत्नप्रकरणवृत्ति-षष्टिशतकवृत्ति-मोक्षरत्नादौ उद्धृता वर्तते [उ र ह गा ८ उ पद १८० ध प्र ०८ मो र मो पृ २८१] । एतदनुसारिणी कारिका देशनाद्वात्रिंशिकायामपि --> वचनाराधनाद्धर्मोऽधर्मस्तस्य च बाधनात् । धर्मगुह्यमिद ज्ञेय बुधस्य च विपश्चिता ॥२/२४॥ <-- इत्येव वर्तते । पञ्चाशकेऽपि --> आराहणाए तीए पुण्ण पाव विराहणाए उ । एय धम्मरहस्स, विण्णेय बुद्धिमतेहिं ॥ <-- [७/३] इत्युक्तम् । अन्यत्रापि --> सर्वज्ञोक्तेन शास्त्रेण विदित्वा योऽत्र तत्त्वत । न्यायत क्रियते धर्म स धर्म स च सिद्धये ॥ <-- [ ] इत्युक्तम् । वचनाराधना च यथास्थितोत्सर्गापवादादिकमाश्रित्य तत्तत्स्थाने नानारूपा ज्ञेया ज्ञानाद्याराधनात्मिका मोक्षसाधनानुकूला । तदुक्त वीरभद्रसूरिभि भक्तपरिज्ञाया --> ज सासयसुहसाहणमाणाआराहण जिणिदाण । ता तीए जइअव्व जिणवयणविसुद्धबुद्धिहिं ॥६॥ त नाण-दसणाण चारित्ततवाण जिणपणीआण । ज आराहणमिणमो आणाआराहण विति ॥७॥ <-- सामान्यतस्तु --> नवि किचि अणुण्णाय पडिसिद्ध वा वि जिणवरिदेहि । एसा जिणाणमाणा कज्जे सच्चेण होयव्व ॥७७०॥ <-- इति उपदेशपदमवलम्ब्य वचनाराधनाऽवगन्तव्या । यद्वा --> बहुवित्थरमुस्सग्ग, बहुतरमववायवित्थर नाउ । जह जह सजमवुड्डी तह जयसू णिज्जरा जह य ॥ [ ]<-- इति वचनमाश्रित्य । यद्वा --> बहुवित्थरमुस्सग्ग बहुविहमववायवित्थर नाउ । लेसेऊणुत्तविहि बहुगुणजुत्त करिज्जाहि ॥१३२॥ <-- इति दर्शनशुद्धिवचनमाश्रित्य । --> आज्ञा तु निर्मल चित्त कर्तव्य स्फटिकोपमम् <-- [ ] इत्यप्यत्र स्मर्तव्यम् । धर्म श्रुत-चारित्ररूप इति । तदुक्त निशीथभाष्ये --> दुविहो य होइ धम्मो सुयधम्मो खलु चारित्तधम्मो य <-- [३२९] । तद्बाधया = आगमवचनविराधनया तु महाकष्टकारिणोऽपि अधर्म इति । तदुक्त पञ्चाशकवृत्तौ --> एषा सर्वज्ञाऽवज्ञा परमा = प्रकृष्टा अनन्तससारहेतुत्वात् <-- [ ] इति । युक्तञ्चैतत् । यो यद्वचनबाधया प्रवर्तते स तत्र द्वेषवान् भवति यथा सौगतादिरक्षपादादौ । जिनवचनविराधकारीति तस्य जिनद्वेषे सिद्धेऽकुशलानुबन्धित्वसिद्धि । तदुक्त योगबिन्दौ --> तत्कारी स्यात् स नियमात् तद्द्वेषी चेति यो जड । आगमार्थे तमुल्लङ्घ्य तत एव प्रवर्तते ॥२४०॥ <-- इति । तदुक्त षष्टिशतकेऽपि --> जिणआणाए धम्मो आणारहियाण फुडमहम्मत्ति । इय मुणिऊण य तत्त जिणआणाए कुणह धम्म ॥९१॥ ज ज जिणआणाए त चिय मन्नइ न मन्नए सेस । जाणइ लोयपवाहे न हु तत्त सो य तत्तविऊ ॥९२॥ <--।तदुक्त वीतरागस्तोत्रेऽपि --> माध्यस्थ्यमपि दौ स्थ्याय कि पुनर्द्वेषविप्लव <-- [६/१] । तदुक्त उपदेशमालाया --> आणाए च्चिय चरण, तब्भगे जाण कि न भग्ग ति ? आण च अइक्कतो कस्साएसा कुणइ सेस ? <-- ॥५०५॥

આનાનીથી પચાવી શકે એવા યોગ્ય મહાન અતિથિને પણ માદા માગનને આપવા યોગ્ય માત્ર મગનુ પાણી આપીને ભોજનખડમાથી રવાના કરવા, તે હકીકતમા તેનુ અપમાન છે [૨/૧૧]

અવસરસગતિથી આવેલ બુધસબધી ઉપદેશના વિષયને જ મૂલકારશ્રી સ્પષ્ટ રીતે જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - વચનની આરાધનાથી જ ધર્મ છે વચનની બાધાથી તો અધર્મ થાય છે તેથી આ [વચન] જ ધર્મનુ રહસ્ય છે ધર્મનો સર્વસાર પણ વચન જ છે [૨/૧૨]

⋙ જિનવચનારાધના = ધર્મ <-- બુધઉપદેશ ⋘

<u>ટીકાર્થ</u> - આગમની આરાધનાથી જ શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ થાય છે મૂળમા 'खलु' શબ્દ અવધારણ = જકાર અર્થમા હોવાથી પ્રસ્તુતમાં 'જ' શબ્દનો ઉલ્લેખ કરવામા આવેલ છે આગમની = જિનવચનની બાધાથી = વિરાધનાથી તો મહાકષ્ટકારીને પણ અધર્મ જ થાય છે તે હેતુથી.વિધિ-નિષેધસ્વરૂપ જિનવચન એ જ ધર્મનુ રહસ્ય છે ધર્મનો સર્વ સાર પણ જિનવચન

चैतदेव = वचनमेव अस्य = धर्मस्य ॥२/१२॥

कल्याणकन्दली

ततश्च सर्वत्र जिनाज्ञाऽबाधयैव प्रवर्त्तितव्यमित्युपदेश । यथोक्त --> आणाकरणसार खु अरिहताण दसण <-- [ ] । तदुक्त वीतरागस्तोत्रेऽपि --> आज्ञाऽऽराद्धा विराद्धा च शिवाय च भवाय च <-- [वी स्तो.१९/४] इति । अयमैदम्पर्यार्थो बुधस्य कथनीय । तदुक्त उपदेशरहस्येऽपि --> अइदपज्जत्थो पुण मोक्खग होइ आगमाबाहा <-- [उ रह १७१] इति। आज्ञापालने दोषसम्पत्तावपि निर्दोष. तदपालने च दोषाप्राप्तावपि सदोष इति । तदुक्त निशीथभाष्ये --> ण य सव्वो वि पमत्तो आवज्जति तध वि सो भवे वधओ । जह अप्पमादसहिओ आवण्णो वि अवहओ उ ॥९२॥ पचसमितस्स मुणिणो आसज्ज विराहणा जदि हवेज्जा । रीयतस्स गुणवओ सुव्वत्तमबधओ सो उ <--॥१०३॥ वक्ष्यमाणरीत्या [पृ ५४] सापरायिककर्मापेक्षयाऽबन्धकत्वमवसेयम् ।

तदुक्त ओघनिर्युक्तौ --> आया चेव अहिसा आया हिसत्ति निच्छओ एसो । जो होइ अप्पमत्तो अहिसओ हिसओ इयरो <-- ॥७५५॥ तदुक्त उपदेशपदेऽपि --> ता आणाणुगय ज त बुहेण सेवियव्व तु <-- [९१०] इति । अत एव चैत्यवासियतीना चैत्यद्रव्यवृद्धिप्रतिषेधमुपदिश्याऽपि कुवलयप्रभाचार्येण जिननामकर्म बद्धम् । तदुक्त महानिशीथे --> भणिय तेण महाणुभागेण गोयमा ! जहा "भो भो पियवए ! जइवि जिणालए तहवि सावज्जमिण णाह वायामित्तेणवि एय आयरिज्जा।" एव च समयसार पर तत्त जहट्ठिय णीसक भणमाणेण तेसि मिच्छादिट्ठीलिगीण साहुवेसधारीण मज्झे गोयमा ! आसकलिय तित्थयरणामकम्मगोय तेण कुवलयप्पभेण एगभवावसेसीकओ भवोयही <-- [म नि २८] इति । एवञ्च विधाने निषेधसवेधो निषेधेऽपि च विधिसवेधो बुधस्य दर्शनीय । तदुक्त निशीथभाष्ये बृहत्कल्पभाष्ये च --> उस्सग्गेण ण भणिआणि जाणि अववायओ अ ताणि भवे। कारणजाण्ण मुणी सव्वाणि वि जाणियव्वाणि ॥ उस्सग्गेण णिसिद्धाइ जाइ दव्वाइ सथरे मुणिणो । कारणजाए जाए सव्वाणि वि ताणि कप्पति ॥ <-- [बृ क भा ३३२६/३३२७ नि भा ५२४४/५२४५] अत एव आचाराङ्गे --> जे आसवा ते परिस्सवा जे परिस्सवा ते आसवा <-- [१/४/६] इत्युक्तम् । तदुक्त चरकसहिताया --> उत्पद्यते हि साऽवस्था देशकालबल प्रति । यस्यामकार्य कार्य स्यात् कर्म कार्य च वर्जितम् ॥ <-- [९/३/२६] एवमेव कल्प्याऽकल्प्येऽ-प्येकान्तो नास्ति । तदुक्त प्रशमरतौ --> किञ्चिच्छुद्ध कल्प्यमकल्प्य स्यात्, स्यादकल्प्यमपि कल्प्यम् । पिण्ड शय्या वस्त्र पात्र वा भेषजाद्य वा ॥ देश काल पुरुषमवस्थामुपयोगशुद्धिपरिणामान् । प्रसमीक्ष्य भवति कल्प्यम्, नैकान्तात् कल्पते कल्प्यम् ॥ <-- [प्र र १४६/१४७] इति । न हि केवलादेवोपभोगादकल्प्यस्य कर्मबन्धो देशित समये किन्तु स्वपरिणामात् --> 'इय परिणामा बधे' <-- [२२९] इति श्रावकप्रज्ञप्तिवचनात् । तदुक्त प्रवचनसारे --> परिणामादो बधो, परिणामो राग-दोस-मोहजुदो <-- [प्र.सा २/८८] इति । --> परमरहस्समिसीण समत्तगणिपिडगझरियसाराण । परिणामिय पमाण निच्छयमवलबमा-णाण ॥ <-- [ओ नि १०९८] इति ओघनिर्युक्तिवचनमप्यनुसन्धेयम् । एव तस्याऽऽचारोपदेशेऽपि तात्पर्यार्थशुद्धि सर्वत्र प्रदर्शनीया गुरुणा, यथा ईर्यासमितिमधिकृत्य --> उच्चालियमि पाए इरियासमियस्स सकमणट्ठाए । वावज्जिज्ज कुलिगी मरिज्ज त जोगमासज्ज ॥२२३॥ न य तस्स तन्निमित्तो बधो सुहुमो वि देसिओ समए । जम्हा सो अपमत्तो स उ पमाउत्ति निद्दिट्ठा ॥२२४॥ <-- इति वस्तुलक्षिनिश्चयनयपर श्रावकप्रज्ञप्तिवचन, --> ज न हु भणिओ बधो जीवस्स वहमि वि समिइ-गुत्ताण । भावो तत्थ पमाण न पमाण कायवावारो ॥१८॥ <-- इति भावकुलकवचन, --> अविधायाऽपि हिसा हिसाफलभाजन भवत्येक । कृत्वाऽप्यपरो हिसा हिसाफलभाजन न स्यात् ॥[१] <-- इति हिसाऽष्टकवचन, --> जियदु व मरदु व जीवो अजदाचारस्स निच्छओ हिसा । पयदस्स नत्थि बधो हिसामित्तेण समिदस्स ॥ <-- [प्र सा.३/१७] इति प्रवचनसारवचन, --> अप्रादुर्भाव खलु रागादीना भवत्यहिसेति । तेषामेवोत्पत्तिर्हिसेति जिनागमस्य सक्षेप ॥४४॥ <-- इति आत्मलक्षि-निश्चयनयप्रतिपादनप्रवण पुरुषार्थसिद्ध्युपायवचनम् । तथा तादृशमेव --> रागादीणमणुप्पाओ अहिसकत्त त्ति देसिय समए । तेसि च उप्पत्ती, हिसेत्ति जिणेहि णिद्दिट्ठा ॥ <-- [ ] इति । एव --> जा जयमाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स । सा होइ निज्जरफला, अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥ <-- [ओ.नि ७६०] [पि नि ६७१] इति

જ છે [૨/૧૨]

જિનાજ્ઞાવિરાધકના ઉગ્ર કષ્ટ પણ અધર્મ

વિશેષાર્થ - ધર્મના અને અધર્મના કેન્દ્રસ્થાનમા જિનાજ્ઞાની આરાધના અને વિરાધના રહેલી છે માટે ધર્મનો નિચોડ જિનવચન

कल्याणकन्दली

पिण्डनिर्युक्ति-प्रभृतिवचनानि कथनीयानि । ईर्यासमित्युपयुक्तस्य व्यवहारतो जीवविराधनासम्भवेऽपि साम्परायिकी क्रिया नाभिमता । तदुक्तं व्याख्याप्रज्ञप्तौ –> अणगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो पुरओ जुगमायाए पेहाए रीयं रीयमाणस्स पायस्स अहे कुक्कुडपोए वा वट्टपोए वा कुलिंगच्छाए वा परियावज्जेज्जा, तस्स णं भंते ! किं इरियावहिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जति ? गोयमा ! णो संपराइया किरिया कज्जइ, इरियावहिया किरिया कज्जइ <– [श १८ उद्दे ८] । बुधस्य नयभेदेन हिंसादि प्ररूपणीयम् । तथाहि ओघनिर्युक्तिवृत्त्यनुसारेण –> तत्र जीवेष्वजीवेषु हिंसा, 'जीवोऽनेन हिंसित , घटोऽनेन हिंसित: = विनाशित ' इति व्यवहारात्, सङ्ग्रह-व्यवहारयो: षट्सु जीवनिकायेषु हिंसा । सङ्ग्रहश्चात्र देशग्राही द्रष्टव्य , सामान्यरूपस्य नैगमेऽन्तर्भावात् । व्यवहारेऽपि स्थूलविशेषग्राही, लोकव्यवहरणशीलश्च । लोको हि बाहुल्येन षट्सु जीवनिकायेष्वेव हिंसामिच्छति । ऋजुसूत्रश्च प्रत्येकं प्रत्येकं जीवे जीवे हिंसा पृथक् इच्छति । शब्द-समभिरूढैवम्भूताश्च नया आत्मैव हिंसेतीच्छन्तीत्यादि <– ।

एवं सर्वत्र सद्भावसारेण भाव्यं न तु मातृस्थानतो यत्किञ्चिदालम्बनीयमित्युपदेष्टव्यं बुधस्य । तदुक्तं निशीथभाष्य-बृहत्कल्पभाष्यादौ –> ण वि किंचि अणुण्णायं पडिसिद्धं वा वि जिणवरिंदेहिं । एसा तेसिं आणा कज्जे सच्चेण होअव्वं ॥ [नि.भा ५२४८/५३७१ बृ क भा ३३३०] <– इत्यादि । तदुक्तं पुष्पमालायामपि –> पडिसेहो अ अणुन्ना एगंतेण न वन्निया समए । एसा जिणाण आणा कज्जे सच्चेण होअव्वं ॥२४७॥ <– इति । तदुक्तं मूलकारैरेव श्रावकधर्मविधौ –> धम्मो आणाए पडिबद्धो <– [३] । तदुक्तं पञ्चाशकेऽपि –> आराहणाइ तीए पुण्णं, पावं विराहणाए उ । एयं धम्मरहस्सं, विण्णेयं बुद्धिमंतेहिं ॥७/३॥ <– इति । सम्बोधसप्ततिप्रकरणे श्रीरत्नशेखरसूरिभिरपि –> आणाइ तवो आणाइ संजमो तह य दाणमाणाए । आणारहिओ धम्मो पलालपूलव्व पडिहाइ ॥४०॥ <– इत्युक्तम् । श्रीनेमिचन्द्रेणापि षष्टिशतकप्रकरणे –> किंचपि धम्मकिच्चं पूयापमुहं जिणिंदआणाए । भूयमणुग्गहरहियं आणाभंगाओ दुहदाय ॥४५॥ आणारहियं कोहाइसंजुयं अप्पसंसणत्थं च । धम्मं सेवंताणं न य कित्ती नेव धम्मो य ॥५०॥ <– इत्युक्तम् । व्यवहारभाष्येऽपि –> इह लोगंमि य कित्ती परलोगे सोगती धुवा तेसिं । आणाए जिणिंदाणं जे ववहरंति ॥ <– [३/३०२] इत्यनेनाऽऽज्ञासापेक्षताया ऐहिक-पारलौकिकसत्फलसाधकतोपदर्शिता ।

एवं राग-द्वेषाद्यन्तरङ्गारिविजयपरतयैव सर्वादरेण प्रवर्तितव्यम्, न तु केवलं ज्ञाननिष्ठतया क्रियानिष्ठतया तपोनिष्ठतया गुरुकुलवासपरतया एकाकितया वेति बुधस्यैव कथनीयम्, तस्यैव विवेकप्रधानत्वेन धर्ममर्मज्ञत्वात्, धर्मस्यापि विवेकप्रधानत्वात्, यथोक्तं धर्मरत्नप्रकरणे –> धम्मो विवेगसारत्ति <– [२०] इति । तदुक्तं अध्यात्ममतपरीक्षादौ –> किं बहुणा जह जह रागद्दोसा लहुं विलिज्जंति । तह तह पयट्टियव्वं एसा आणा जिणिंदाणं ॥ <– [अ प १८३, उ रह २०१] इति । तदुक्तं वीतरागस्तोत्रेऽपि श्रीहेमसूरिभिः –> आश्रवो भवहेतु स्यात्, संवरो मोक्षकारणम् । इतीयमार्हती मुष्टिरन्यदस्याः प्रपञ्चनम् ॥ <– [वी स्तो १९/६] इति । एवञ्च –> दोसा जेण निरुज्झंति, जेण खिज्जंति पुव्वकम्माइं । सो सो मुक्खोवाओ, रोगावत्थासु समणं व ॥ <– [नि भा ५२५० पु २४८] इत्यादिनिशीथभाष्य-पुष्पमालाप्रभृतिवचनानि बुधस्य कथनीयानि । तदुक्तं श्रीसिद्धसेनदिवाकरेणापि द्वात्रिंशिकाप्रकरणे –> येन दोषा निरुध्यन्ते ज्ञानेनाऽऽचरितेन वा । स सोऽभ्युपायस्तच्छान्तावनासक्तमवैद्यवत् ॥ <– [२०/६] इति । न च 'समणोवासगा बालपंडिया' [१७/२] इति व्याख्याप्रज्ञप्तिवचनाच्छ्रावकस्य मध्यमत्वनिर्णयान्न पण्डितत्वसम्भव इति वाच्यम्, विरत्यपेक्षया मध्यमत्वेऽपि परिणततत्त्वैदम्पर्यार्थावगमयोग्यत्वापेक्षया पण्डितत्वसम्भवात् । न चैवं श्रावकस्य सतः पण्डितस्य कथमित्थमपवादमार्गप्रदर्शनं युक्तमिति शङ्कनीयम्, अपेक्षितोत्सर्गापवादावगमे एवं भावश्रावकत्वसम्भवात्, तदुक्तं भावश्रावकलक्षणप्रदर्शनावसरे धर्मरत्नप्रकरणे –> सुत्ते अत्थे अ तहा उस्सग्गववायभावववहारे । जो कुसलत्तं पत्तो पवयणकुसलो तओ छद्धा ॥५२॥ उस्सग्गववायाणं विसयविभागं वियाणाइ <– [५३] इति । इत्थमेव तुङ्गिकाश्रावकवर्णनपरं –> लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा अभिगयट्ठा विणिच्छियट्ठा <– [२/५/१०७] इति व्याख्याप्रज्ञप्तिसूत्रमपि सङ्गच्छते । विनिश्चितार्थत्वमैदम्पर्यार्थस्योपलम्भादिति तद्वृत्तौ व्यक्तम् । अत एव श्रावकस्य व्यवहारकुशलत्वं प्रवचनकुशलत्वञ्चोप-

જ છે જિનાજ્ઞાની વિરાધના કરીને માસક્ષમણ વગેરે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરે કે ઉગ્રવિહારાદિ કરે તો પણ તે અધર્મનું જ ભાજન બને છે માટે સ્વમતિને પ્રધાન બનાવ્યા વિના શાસ્ત્રમતિ-જિનવચન જ સર્વત્ર યથાર્થ રીતે આગળ કરવા યોગ્ય છે [૨/૧૨]

अथ किमिति सकलानुष्ठानोपसर्जनीभावाऽऽपादनेन वचनस्यैव प्राधान्यं ख्याप्यते ? इत्याशङ्कायामाह -> 'यस्मादि'त्यादि ।

यस्मात्प्रवर्त्तकं भुवि निवर्त्तकश्चान्तरात्मनो वचनम् । धर्मश्चैतत्संस्थो मौनीन्द्रश्चैतदिह परमम् ॥२/१३॥

यस्मात् प्रवर्त्तकं भुवि = भव्यलोके स्वाध्यायादौ विधेये, **निवर्त्तकश्च** हिंसादेः **अन्तरात्मनः** = मनसो **वचनम्** । **धर्मश्च** प्रवृत्ति-निवृत्तिफलजननव्यापारीभूत एतस्मिन् वचने ज्ञापकतासम्बन्धेन सन्दिष्ट इति **एतत्संस्थः** । **मौनीन्द्रं** = मुनीन्द्रोक्ततेनाऽबाधितप्रामाण्यं **चैतत्** वचनं **इह** प्रक्रमे **परमं** = अनुष्ठानानुपजीविप्रामाण्यम् । तत इदमेव प्रधानमुद्घुष्यतेऽनुष्ठानादिकञ्चैतदुपजीवकत्वेनोपसर्जनीक्रियत इति भावः ॥२/१३॥

कल्याणकन्दली

पद्येते अभयकुमारवदिति विभावनीयम् ॥२/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> यस्मात् भुवि अन्तरात्मनः प्रवर्त्तकं निवर्त्तकं च वचनम् । धर्मश्च एतत्संस्थः, इह च परमं एतत् मौनीन्द्रम् ॥२/१३॥ इयं कारिका पञ्चाशकवृत्ति-धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ [प.७/३ ध.गा.८० पृ.२४६] उद्धृता । स्वाध्यायादौ पारलौकिकफले सदनुष्ठाने = **विधेये मनसः प्रवर्तकं, हिंसादेः** निषिद्धात् **मनसो निवर्तकञ्च वचनं** = सदागमवचनम् । आचाराङ्गटीकायामपि -> तीर्थकृदादीनां वचनं हिताहितप्राप्तिपरिहारप्रवर्तकं <- (७/३/२०४-पृ २४८) इत्युक्तम् ।

धर्मश्च प्रवृत्ति-निवृत्तिफलजननव्यापारीभूतः = प्रवर्त्तन-निवर्त्तनयोः फले जननीये वचनद्वारीभूतः पुण्याद्यभिधानः । न हि साक्षादेव प्रवृत्त्यादेः सकाशात् व्यवहितकालं फलं सम्भवति किन्तु भावात्मकव्यापारविशेषद्वारैव । स च प्रकृते धर्मपदेनाभिहितः । न चैवमलसस्याऽपि वचनाद्विधेयार्थे प्रवृत्त्यापत्तिरिति शङ्कनीयम्, तत्तदर्थज्ञानानां तद्विषयकवीर्यान्तरायक्षयोपशमजनकत्वेनैव प्रवृत्तिहेतुत्वात्, अलसस्य विध्यर्थभानेऽपि आलस्यदोषप्रतिबन्धेन वीर्यान्तरायक्षयोपशमाऽनिष्पत्तेरप्रवृत्त्युपपत्तेः । इत्थमेव चाऽविरतसम्यग्दृष्ट्यादेः शक्यविरत्यादौ प्रवृत्त्यभावोपपत्तेरिति [अ स वि पृष्ठ ५२A श्लो ३वृ.] व्यक्तमुक्तं टीकाकृता अष्टसहस्रीतात्पर्यविवरणे । जिनवचनादेव विज्ञायते यदुत 'विहितप्रवृत्त्यादिजन्य प्रवृत्त्यादिफलजननव्यापारीभूतो धर्मो वर्तते' तज्जन्यत्वे सति तज्जन्यजनकत्वस्य व्यापारलक्षणत्वात् । अतः धर्मो **वचने ज्ञापकतासम्बन्धेन** = स्वनिष्ठज्ञाप्यतानिरूपितज्ञापकतासम्बन्धेन **सन्दिष्टः** । स्वपदेन अतीन्द्रियः पुण्यादिस्वरूपो धर्मो ग्राह्य इति ध्येयम् ।

मुनीन्द्रोक्तेन = सर्वज्ञोक्तत्वेन **अबाधितप्रामाण्यं** = प्रामाण्यव्याघातशून्यं **चैतत्** = **वचनं इह प्रक्रमे परमम्** । तदुक्तं प्रशमरतौ -> शासनसामर्थ्येन, सन्त्राणबलेन चाऽनवद्येन । युक्तं यत् तच्छास्त्रं **तच्चैतत् सर्वविद्वचनम्** ॥१८८॥ <- इति । इदमेवाऽभिप्रेत्य टीकाकृताऽपि ज्ञानसारे -> शासनात् त्राणशक्तेश्च बुधैः शास्त्रं निरुच्यते । वचनं वीतरागस्य तत्तु नाऽन्यस्य कस्यचित् ॥ <- [ज्ञा सा २४/३] इति । प्रकृते वचनगतं पारम्यञ्च परतीर्थिकवचनाद्यपेक्षयाऽतिशयस्वरूपं प्रमाणान्तरानुपजीविप्रामाण्यलक्षणं वा तथापि उपक्रमोपसंहारविरोधपरिहाराय 'परमं = अनुष्ठानाऽनुपजीविप्रामाण्य'मिति टीकाकृता व्याख्यातं, सदनुष्ठानानवलम्बिप्रामाण्यकमित्यर्थः । अनुष्ठानं जिनवचनस्योपजीवकं जिनवचनञ्चानुष्ठानस्योजीव्यम् । उपजीव्यस्योपजीवकापेक्षया बलवत्त्वात् इदं = जिनवचनं एव सदनुष्ठानापेक्षया **प्रधानं** = अनुपसर्जनीभूतमिति **उद्घुष्यते, अनुष्ठानादिकञ्च एतदुपजीवकत्वेन** = जिनवचनावलम्बित्वेन **उपसर्जनीक्रियते** = गौणभावमापाद्यत इति भावः । उपजीवतीति उपजीवकः, उपजीवयतीति

-> દરેક અનુષ્ઠાનને ગૌણ કરીને શા માટે જિનવચનની જ પ્રધાનતા પંડિત જીવને જણાવાય છે ? <- એવી શંકાનું સમાધાન કરતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે ->

<u>ગાથાર્થ</u> - [જિનવચન સર્વપ્રધાન છે,] કારણ કે લોકમાં અંતરાત્માનું પ્રવર્તક અને નિવર્તક વચન જ છે તથા ધર્મ વચનમાં રહેલો છે. પ્રસ્તુતમાં મૌનીન્દ્ર = સર્વજ્ઞોક્ત વચન [જ] પ્રકૃષ્ટ વચન છે. [૨/૧૩]

❀ આગમનું વચન જ પ્રવર્તક-નિવર્તક ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - ભવ્યલોકમાં સ્વાધ્યાય વગેરે કર્તવ્ય યોગોમાં મનનું પ્રવર્તક તથા હિંસાદિ નિષેધ્ય વ્યાપારથી મનનું નિવર્તક છે આગમનું વચન. પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના ફળને ઉત્પન્ન કરવામાં ધર્મ વ્યાપાર = દ્વાર બને છે. 'तज्जन्यत्वे सति तज्जन्यजनकं द्वारं' આ વચનાનુસાર વિહિત પ્રવૃત્તિ વગેરે દ્વારા ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ જ તે વચનજન્ય પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિના ફળને પણ ઉત્પન્ન કરે છે. તે ધર્મ પ્રસ્તુતમાં પુણ્ય વગેરે સ્વરૂપ લેવાનો છે. તેનું જ્ઞાપક વચન હોવાથી વચનમાં તેની જ્ઞાપકતા રહેશે. માટે ધર્મ સ્વજ્ઞાપકતા સંબંધથી વચનમાં રહેલો છે-એમ જણાવેલ છે. પ્રસ્તુતમાં મુનીન્દ્રે = સર્વજ્ઞે કહેલ હોવાથી અબાધિત પ્રામાણ્યવાળુ વચન અનુષ્ઠાનઅવલંબિત ન હોવાથી અનુષ્ઠાન કરતા પરમ = પ્રધાન છે. તેથી 'જિનેન્દ્રવચન જ પ્રધાન છે' એવું કહેવાય છે. મતલબ કે જિનવચનની અપેક્ષાએ અનુષ્ઠાન

वचनस्यैव माहात्म्यमभिष्टौति' --> अस्मिन्नि'त्यादि ।

अस्मिन् हृदयस्थे सति हृदयस्थस्तत्त्वतो मुनीन्द्र इति । हृदयस्थिते च तस्मिन्नियमात्सर्वार्थसंसिद्धिः ॥२/१४॥

अस्मिन् = वचने **हृदयस्थे सति हृदयस्थ** स्मृतिद्वारा **तत्त्वतो मुनीन्द्र**, स्वतन्त्रवक्तृत्वरूप-तत्सम्बन्धशालित्वात्, **इति** 'पादसमाप्तौ । **हृदयस्थिते च तस्मिन्** = मुनीन्द्रे **नियमात्** = निश्चयेन **सर्वार्थसंपत्ति** भवति

कल्याणकन्दली

उपजीव्य इति व्युत्पत्त्या उपजीव्याऽपेक्षया उपजीवकस्य दुर्बलत्वात् सदनुष्ठानमपुरस्कृत्य जिनवचनमेव प्राधान्यमर्हतीति तात्पर्यम् । अत एव दर्शनप्राभृते कुन्दकुन्दस्वामिनापि --> जिणवयणमोसहमिण विसयसुहविरेयण अमिदभूय । जरमरणवाहिहरण खयकरण सव्वदुक्खाण ॥१७॥ <-- इत्येवमनुष्ठानमपहाय जिनवचनस्यौषधत्वामृतत्वादिकमाविष्कृतम् ॥२/१३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> अस्मिन् हृदयस्थे सति तत्त्वतो मुनीन्द्रो हृदयस्थ । तस्मिन् हृदयस्थिते च नियमात् सर्वार्थसंसिद्धि ॥२/१४॥ इयञ्च कारिका उपदेशरहस्योपदेशपदवृत्ति-धर्मरत्नप्रकरणवृत्ति-धर्मबिन्दुवृत्ति-प्रतिमाशतकवृत्ति-योगसूत्रटिप्पणादौ [उ रह गा ८ उ पद १८५ ध र प्र पृ २४६ ध बि ८/७४ प्र श का र २ यो सू २/१] उद्धृता वर्तते । मुनीन्द्रः = सर्वज्ञ, तस्य स्वतन्त्रवक्तृत्वरूप-तत्सम्बन्धशालित्वात् = स्वगतनिरुपचरितस्वातन्त्र्यलक्षण-वचनप्रतियोगिककर्तृत्व-स्वरूप-वचनसम्बन्धपरिकलितत्वात् । ततश्च स्वनिष्ठानुपचरित-स्वातन्त्र्यलक्षणकर्तृत्वप्रतियोगिकत्वसम्बन्धेन सर्वज्ञविशिष्टस्य वचनस्य हृदयस्थितत्वे तद्द्वारा सर्वज्ञस्यापि हृदयस्थितत्व न्याय्यम् । स्वतन्त्रपदेन गणधरादिव्यवच्छेद कृत, सर्वज्ञतीर्थकरोपदिष्टार्थदेशनाया एवान्यगतप्रमाणान्तरानुपजीवकत्वात्, तामवलम्ब्यैव सूत्रात्मकाऽऽगमकर्तृत्व गणधरादीनामभिहितम् । अत एवागमाशातनाया प्राधान्येन तीर्थकराशातना तत्र तत्र प्रसिद्धा, न तु गणधराद्याशातनेति ध्येयम् । जिनवचनोपयोगमाहात्म्यञ्च धर्मबिन्दौ मूलकारै

ગૌણ કરાય છે, કારણ કે અનુષ્ઠાન જિનવચનનુ ઉપજીવક [= અવલબન કરનાર] છે [૨/૧૩]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - આગમ વચન વડે મનની જે પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ થાય છે તેનાથી જ વાસ્તવમા ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે વિહિત પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિના ફળને ઉત્પન્ન કરવામા માધ્યમ બને છે પૌદ્ગલિક ભાવાત્મક પુણ્યાદિસ્વરૂપ અતીન્દ્રિય ધર્મ વચન તો માત્ર તેનુ જ્ઞાપક = વ્યજક = સૂચક છે માટે ધર્મની અપેક્ષાએ વચનમા જ્ઞાપકતા નામનો ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે જેને જ્યા રહેવુ હોય તેને પોતાની અપેક્ષાએ ત્યા [આધારમા] રહેલો ધર્મ પોતાને ત્યા [= આધારમા] રહેવા માટે સબધનુ કામ કરે છે [જુઓ દિવ્યદર્શનટ્રસ્ટપ્રકાશિત ન્યાયભૂમિકા] તેથી દર્શિત ધર્મની અપેક્ષાએ વચનમા રહેલી જ્ઞાપકતા એ ધર્મને વચનમા રહેવા માટે સબધ તરીકે કામ કરશે તેથી સ્વજ્ઞાપકતાસબધથી ધર્મવાળુ વચન બનશે, ધર્મ વચનનિષ્ઠ = વચનવૃત્તિ = વચનગત બનશે અહીં એક વાત ધ્યાનમા રાખવી કે વિહિત પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિનુ ફળ તો સાધકને કાલાતરમા મળે છે પરતુ તે સમયે પ્રવૃત્તિ તો હાજર હોતી નથી માટે વિહિત પ્રવૃત્તિના ફળને આપનાર કોઈક મધ્યકાલીન પરિબળની કલ્પના કરવી જરૂરી બને છે તે છે ધર્મ તેને પુણ્ય, અદૃષ્ટ, નસીબ વગેરે પણ કહેવાય છે તે જ વિહિત પ્રવૃત્તિ વગેરેથી ઉત્પન્ન થઈને વિહિત પ્રવૃત્તિના કાલાંતરીય ફળને ઉત્પન્ન કરે છે દાર્શનિકપરિભાષા મુજબ તેને દ્વાર = વ્યાપાર કહી શકાય

જેના વચનનુ પ્રામાણ્ય ક્યારેય અન્ય પ્રમાણથી બાધિત ન બને તેવી સ્વતત્રવક્તાસ્વરૂપ વ્યક્તિ તો માત્ર સર્વજ્ઞ જ હોઈ શકે તેથી સર્વજ્ઞવચન જ પરમ = પ્રકૃષ્ટ છે સત્ અનુષ્ઠાનને પોતાની પ્રામાણિકતા ટકાવી રાખવા જિનવચનનો સહારો = આશરો લેવો પડે છે પરતુ જિનવચનને સ્વગત પ્રામાણ્યના નિર્વાહ માટે સદનુષ્ઠાનનો ટેકો લેવાની જરૂર રહેતી નથી માટે સદનુષ્ઠાન કરતા સર્વજ્ઞવાણી બલવાન = પ્રધાન છે તેની અપેક્ષાએ સદનુષ્ઠાન દુર્બલ = ગૌણ છે માટે જ સદનુષ્ઠાનની આરાધનાના બદલે જિનવચનની આરાધનાને જ તાત્ત્વિક ધર્મરૂપે આગળના શ્લોકમા બતાવી ગયા માટે 'આજ્ઞા એ ધર્મનો સાર છે' એ વાત યથાર્થ જ છે [૨/૧૩]

જિનવચનના જ મહિમાને મૂલકારશ્રી વખાણે છે કે —

<u>**ગાથાર્થ**</u> - આ [સર્વજ્ઞવાણી] હૃદયસ્થ થયે છતે વાસ્તવમા સર્વજ્ઞ હૃદયસ્થ બને છે અને સર્વજ્ઞ હૃદયસ્થ થયે છતે નિયમા સર્વાર્થસપત્તિ થાય છે [૨/૧૪]

જ્યાં શાસ્ત્ર ત્યાં સર્વજ્ઞ

<u>**ટીકાર્થ**</u> - જિનવચન હૃદયસ્થ થયે છતે સ્મૃતિ દ્વારા સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર ભગવત હૃદયસ્થ બને છે, કારણ કે આગમ-વચનના સ્વતત્રવક્તૃત્વરૂપ સબધથી સર્વજ્ઞ ભગવત યુક્ત છે અર્થરૂપે જિનાગમોને બોલનારા સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો હોવાથી જિનાગમના સ્વતત્ર વક્તા સર્વજ્ઞ તીર્થંકરો જ છે સર્વજ્ઞ ભગવત હૃદયસ્થ થયે છતે નિશ્ચયે સર્વાર્થસપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે [૨/૧૪]

१ मुद्रितप्रतौ 'ति च' इति पाठ । २ ह प्रतौ-पदसमाप्तौ - इति पाठ ।

॥२/१४॥

यत 'चिन्तामणि'रित्यादि ।

चिन्तामणिः परोऽसो, तेनेय' भवति समरसापत्तिः । सेवेह योगिमाता निर्वाणफलप्रदा प्रोक्ता ॥२/१५॥

कल्याणकन्दली

रेवोक्तम् –> महागुणत्वात् वचनोपयोगस्य, तत्र ह्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पस्य भगवतो बहुमानगर्भं स्मरणमिति, भगवतैवमुक्त-मित्याराधनायोगादिति, एवञ्च प्रायो भगवत एव चेतसि समवस्थानमिति <– [ध बि ६/४०-४१-४२-४३] । इतिः पाद-समाप्तो, तदुक्त हलायुधकोशे –> इतिशब्द स्मृतो हेतौ, प्रकारादिसमाप्तिषु <– [ह को ५/८८७] । हृदयस्थिते च = ध्यानसाक्षात्कृते च [द्वा द्वा २/२५] मुनीन्द्रे = भगवति निश्चयेन तन्माहात्म्येन सर्वार्थसम्पत्तिः भवति । इदमेवाभिप्रेत्य टीकाकृताऽपि ज्ञानसारे अध्यात्मोपनिषदि च –> शास्त्रे पुरस्कृते तस्मात् वीतराग पुरस्कृत । पुरस्कृते पुन तस्मिन् नियमात् सर्वसिद्धय ॥ <– [ज्ञा सा २४-४ अ उ १/१४] इत्युक्तम् । श्रीनेमिचन्द्रेणापि षष्ठिशतके –> जाण जिणिदो निवसइ सम्म हिययम्मि सुद्धनाणेण <– [६७] इत्युक्तम् । तदुक्त सम्बोधसप्ततिप्रकरणे श्रीरत्नशेखरसूरिभि –> आगम आयरतेण अत्तणो हितकखिणो । तित्थनाहो सयबुद्धो, सव्वे ते बहुमन्निया ॥३५॥ <– इति । अन्येषामपि सम्मत भगवत्स्मरणस्य विशिष्टफलदायित्वम् । तदुक्त –> अष्टषष्टिसु तीर्थेषु यात्राया यत्फल भवेत् । श्रीआदिनाथदेवस्य स्मरणेनाऽपि तद्भवेत् ॥ <– [ ] इति । नगरपुराणेऽपि –> अष्टषष्टिसु तीर्थेषु यत्पुण्य किल यात्रया । आदिनाथस्य देवस्य दर्शनेनाऽपि तद् भवेत् ॥ <– ( ) इत्युक्तम् । मूलग्रन्थे दर्शिता सर्वार्थसिद्धिश्चोपलक्षण क्लिष्टकर्मविगमादे , सर्वज्ञस्मरणादेरचिन्त्यशक्तित्वात् । तदुक्त मूलकारैरेव धर्मबिन्दौ –> हृदि स्थिते च भगवति क्लिष्टकर्मविगम जलानलवदनयोर्विरोधात् <– [६/४८-४९] इति । तदुक्त टीकाकृताऽपि ऐन्द्रस्तुतिचतुर्विंशतिकावृत्तौ –> त्यक्तससाराणामपि परिणामानपकर्षस्य हृदयस्थितभगवन्माहात्म्या-धीनत्वात्, इत्थमेवास्य क्षेमकारित्व युक्तम् <– [ऐ च वृ ८/१] इति । ततश्च यथा जिनवचन हृदयस्थ स्यात् तथा प्रयतितव्य, न तु केवल तत् लेखन-मुद्रणादिना पुस्तकस्थ, श्रवणद्वारा श्रोत्रस्थ, पठन-पाठन-पुनरावर्तनादिना कण्ठस्थ वा स्यादेतावतैव कृतकृत्यत्वमात्मनोऽवगन्तव्यमित्युपदेश –> धम्मु ण पढियइ होइ, धम्मु ण पोत्था-पिच्छियइ <– [४७] इति योगीन्दुदेवकृत-योगसारवचनमप्यत्रानुसन्धेयम् ॥२/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> असौ पर चिन्तामणि तेन इय समरसापत्ति भवति । सा एव इह योगिमाता निर्वाण-

विशेषार्थ - જેણે જિનાગમ માન્યુ તેણે સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરને માન્યા આગમસ્મરણમા તીર્થંકરનુ સ્મરણ સમાયેલ છે શુ જિનાગમ યાદ આવે અને અર્થની અપેક્ષાએ તેના સ્વતત્ર વક્તા સર્વજ્ઞ ભગવત યાદ ન આવે ? આવે જ સર્વજ્ઞને સ્મૃતિપથમા લાવ્યા એટલે સર્વજ્ઞની શક્તિ તમારી શક્તિ બની ગઈ પછી વિઘ્નોના વાદળ વિખરાઈ જાય અને સર્વ સપત્તિ પગમા આળોટવા માડે સર્વજ્ઞ દેવાધિદેવની શક્તિથી કયુ કાર્ય અસાધ્ય છે ?

❀ આજે શાસ્ત્રાભ્યાસ કેમ મંદ બનેલ છે ? ❀

માટે જ જે કાઈ વિચારવાનુ, બોલવાનુ કે કરવાનુ તે જિનાગમ મુજબ જ 'મારા ભગવાને શુ આ વિચારવાનુ કહ્યુ છે ?' 'મારા ભગવાને શુ આવુ બોલવાનુ-આચરવાનુ જણાવેલ છે ?' આ વિચારસરણી જીવનમા વણાઈ જવી જોઈએ જિનેશ્વર ભગવતના સ્મરણનો સુદર ઉપાય શાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય છે શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયના માધ્યમથી પરમાત્માનુ જે સ્મરણ થાય છે તે અદ્ભુત કક્ષાનુ હોય છે તેથી જ સર્વત્ર આગમવચનનો જ આદર કરવાનુ જણાવેલ છે આજના વિજ્ઞાનવાદ અને ભૌતિકયુગમા શાસ્ત્રોનુ અધ્યયન ઘણુ ઓછુ થઈ ગયુ છે શાસ્ત્ર સિવાયનુ એટલુ બધુ વાચન થાય છે કે શાસ્ત્ર વાચવાની રુચિ જ મોટા ભાગે મરી પરવારે છે બાળ, યુવાન, વૃદ્ધ, સ્ત્રી બધાને સિનેમા સાહિત્ય, દૈનિકપત્ર [છાપા], મેગેઝીન, જાસુસીકથા, નવલકથા, નવલિકાઓ, સ્ત્રીકથા, સામાજિક, પૂર્તિઓ વગેરેમા એવો અનુરાગ જન્મ્યો છે કે આગમકથા-આગમવાચન તેઓને નિરુપયોગી અને નીરસ લાગે છે તેઓને આગમકથાઓ જીવનવિકાસક્રમમા કોઈ અગત્યનો ભાગ ભજવતી નથી લાગતી પરતુ જે મુનિ છે, સાધુ છે, સાચા સયમી છે, તેણે તો આગમપરિશીલન દ્વારા જિનેશ્વર ભગવતોની અચિત્ય કૃપાના પાત્ર બનવાનુ જ છે [૨/૧૪]

આનુ કારણ જણાવતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે –

ગાથાર્થ - ભગવાન શ્રેષ્ઠ ચિંતામણિરત્ન છે તેનાથી જ આ સમરસાપત્તિ થાય છે તે [સમગ્સાપત્તિ] જ યોગીમાતા અને

१ मुद्रितप्रता 'तनव' इति पाठ किन्तु योगदीपिकानुसारेणाऽत्र 'तेनय' इत्यत्र पाठो युज्यते, ह प्रतो तथा प्रतिमागतवृत्त्यादावपि तथैव दृष्टत्वादस्माभि 'तनय' इति पाठो गृहीत ।

असौ भगवान् परः = प्रकृष्टः चिन्तामणिः वर्तते । तेन इयं = सर्वत्र पुरस्क्रियमाणाऽऽगमसम्बन्धोद्बोधित-संस्कारजनितभगवद्हृदयस्थता समरसापत्तिः = समताऽऽपत्तिः भवति, रसशब्दोऽत्र भावार्थः, भगवत्स्वरूपोपयुक्तस्य तदुपयोगाऽनन्यवृत्तेः परमार्थतस्तद्रूपत्वात् बाह्याऽऽलम्बनाऽऽकारोपरक्ततत्त्वेन ध्यानविशेषरूपा तत्फलभूता वा मनस

कल्याणकन्दली

फलदा [च] प्रोक्ता ॥२/१५॥ इयं कारिका प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ [प्र.श.का २ पृ ११] उद्धृता दृश्यते । दर्शितकारिकां समुद्धृत्य टीकाकृता देशनाद्वात्रिंशिकायां –> इत्थमादरद्वारा हृदयस्थे जिने सति । भवेत्समरसापत्तिः फलं ध्यानस्य या परम् ॥२/१५॥ <– इत्युक्तम् ।

द्रव्यचिन्तामण्याद्यपेक्षया प्रकृष्टः अचिन्त्यः चिन्तामणिः । चिन्तामणिवत् भगवतः स्वयं राग-मोहादिविरहेऽपि विधिवदाऽऽराधकस्याऽभीष्टफलदायकत्वाच्चिन्तामणित्वोक्तिः, चिन्तामृतेऽपि सानुबन्धाऽऽमुष्मिक-शाश्वतफलदायकत्वात् देवाधिष्ठितचिन्तामणेरै-हिकपरिमितफलदायकचिन्तामण्यपेक्षया च पारम्यमप्यस्य सङ्गतिमङ्गति । तेन कारणेन इयं = सर्वत्र विचार-वचन-वर्तनेषु पुरस्क्रियमाणाऽऽगमसम्बन्धोद्बोधितसंस्कारजनितभगवद्हृदयस्थता = पुरस्क्रियमाणस्य जिनागमस्य स्वतन्त्रवक्तृत्वस्वरूप-तत्संसर्गेण उद्बुद्धे भगवद्गोचरे संस्कारे उपहिता सर्वज्ञस्मृतिलक्षणा भगवद्हृदयस्थता, निरन्तर-दीर्घकालादरादिवशेन कालान्तरे समरसापत्तिः = समतापत्तिः भवति । न च समरसस्य 'समता' इति विवरणं कुतः सङ्गच्छते ? इत्याशङ्कनीयम्, यतः समरसशब्दगतो रसशब्दः अत्र प्रक्रमे भावार्थः = भाववाचकः इति भावार्थक-तल्प्रत्ययेन तद्विवरणं युक्तमेव । समतापत्तिः = तुल्यताप्राप्तिः, प्रकृते भगवत्तुल्यताप्राप्तिरित्यर्थः न तु अनन्तानुबन्ध्यादिक्षयोपशमजनित-शमरसोपलब्धिरित्यर्थः, प्रस्तुतानुप-योगित्वात् तादृशार्थघटनस्य । भगवत्सादृश्यसम्प्राप्तिमेव समर्थयति –> भगवत्स्वरूपोपयुक्तस्य पुरुषस्य ज्ञानात्मना तदुपयोगा-नन्यवृत्तेः = भगवत्स्वरूपोपयोगादन्यत्राऽवृत्तित्वात् परमार्थतः = वस्तुतः आगमतः तद्रूपत्वात् = भगवत्स्वरूपत्वात् । वह्निपरि-णतोऽयस्पिण्डो वह्निरितिवत् भगवद्भावोपयोगपरिणत आत्मैव भगवान् सर्वज्ञः । तदुक्तं प्रवचनसारेऽपि –> परिणमदि जेण दव्वं, तक्कालं तम्मयंत्ति पण्णत्तं <– [प्र.सार २/८] इति । तदुक्तं तत्त्वानुशासने –> येन भावेन यद्रूपं ध्यायत्यात्मानमात्मवित् । तेन तन्मयतां याति सोपाधिः स्फटिको यथा ॥ <– [६/९] इति । अन्यत्रापि –> परिणमते येनात्मा भावेन स तेन तन्मयो भवति । अर्हद्ध्यानाऽऽवेष्टे भावार्हन् स्यात् स्वयं तस्मात् ॥[ ] <– इत्युक्तम् । तदुक्तं योगसारेऽपि –> वीतरागमतो ध्यायन् वीतरागो भवेत् सुधीः । इलिका भ्रमरीभीता ध्यायन्ती भ्रमरी यथा ॥ <– [१/४२] इति । पार्श्वनाथचरित्रेऽपि –> वीतरागं हृदि ध्यायन् वीतरागो यथा भवेत् । मुक्त्वाऽखिलमपध्यानं भ्रामरं ध्यानमाश्रय ॥ <– [सर्ग ६/७१९] इत्येव-मुक्तम् । ज्ञानार्णवेऽपि –> वीतरागं स्मरन् योगी वीतरागो विमुच्यते <– [४०/१] इत्येवं श्रीशुभचन्द्रेणोक्तम् । अपरोक्षा-नुभूतौ शङ्कराचार्येणापि –> भावितं तीव्रवेगेन यद् वस्तु निश्चयात्मना । पुमांस्तद्धि भवेच्छीघ्रं ज्ञेयं भ्रमरकीटवत् ॥ <– [१४०] इति । अन्यत्रापि –> इलिकाभ्रमरीध्यानात् भ्रमरी जायते यथा । तथा ध्यानानुरूपः स्यात् जीवोऽशुभ-शुभात्मवान् ॥ <– [ ] अत एव भगवत्स्वरूपोपयुक्तस्य तदानीमागमतो भावनिक्षेपेण भगवत्ता अनुयोगद्वारसूत्रादौ सूचिता । न चैव तस्याऽऽगमत एव भावभगवत्ताप्राप्तिः प्रतिपादयितुमर्हतीति न नोआगमतः समरसापत्तिरित्याशङ्कनीयम्, यतो मनसो बाह्यालम्बना-कारोपरक्तत्वेन = स्वेतरगोचराऽऽकृतिसमभिव्याप्तत्वेन ध्यानविशेषरूपा –> 'तत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानम्' <– [यो.सू.३/२] इति पातञ्जलयोगसूत्रोक्ततल्लक्षणस्य सत्त्वात् तत्फलभूता वा = ध्यानविशेषकार्यसमाधिस्वरूपा वा, –> 'तदेवार्थमात्र-

મોક્ષફલદાયી કહેવાયેલ છે [૨/૧૫]

❀ સમરસાપત્તિ યોગીમાતા ❀

ટીકાર્થ - સર્વજ્ઞ ભગવાન પ્રકૃષ્ટ [અચિન્ત્ય] ચિંતામણિ છે તે કારણે આ સમરસાપત્તિ થાય છે. 'આ' શબ્દનો અર્થ છે સર્વત્ર આદરપૂર્વક આગળ કરાતા આગમના સંસર્ગથી ઉદ્બુદ્ધ = પ્રબુદ્ધ = પ્રગટ થયેલ સંસ્કારથી નિષ્પન્ન થયેલી ભગવાનની હૃદયસ્થતા = મનોગતતા. સમરસની આપત્તિનો અર્થ છે સમતાની = તુલ્યતાની પ્રાપ્તિ, કારણ કે રસશબ્દ ભાવ અર્થમાં અહીં વપરાયેલ છે ['મધુ' એવા ભાવને જેમ મમતા શબ્દ જણાવે છે, તેમ સરખાપણાને 'સમતા' શબ્દ બતાવે છે. પ્રસ્તુતમાં સરખાપણું ભગવાનની અપેક્ષાએ જાણવાનું છે. અર્થાત્ જે સાધક દરેક ક્રિયા કરતા કરતા ભગવાનને હૃદયસ્થ બનાવે છે તેને ભગવત્તુલ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. આનું કારણ એ છે કે] ભગવાનના સ્વરૂપમાં ઉપયુક્ત વ્યક્તિ ભગવાનના સ્વરૂપના ઉપયોગ સિવાય અન્યત્ર ક્યાય [જ્ઞાનાત્મના] ન રહેવાથી વાસ્તવમાં તે ભગવાનસ્વરૂપ જ બને છે. [અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં બતાવેલ નિક્ષેપવ્યવસ્થા અનુસારે તે

समापत्तिरभिधीयते ।

तथोक्तं **योगशास्त्रे** --> 'क्षीणवृत्तेरभिजात्यस्येव मणेर्ग्राह्य-ग्रहीतृ-ग्रहणेषु तत्स्थ-तदञ्जनता समापत्तिः' <--

कल्याणकन्दली

निर्भासं स्वरूपशून्यमिव समाधिः' <-- [यो सू ३/३] इति **पातञ्जलयोगसूत्रोक्ततल्लक्षणसमन्वयात्**, **समापत्तिः** इति योगाचार्यैः **अभिधीयते** । न चास्या ध्यानरूपता स्वमते कथं ? इत्याशङ्कनीयम्, विस्रोतसिकापरिहारेण सुदृढप्रयत्नव्यापाररूपतया स्वमतेऽपि ध्यानलक्षणोपपत्तेः, तदुक्तं **विशेषावश्यकभाष्ये** --> सुदढप्पयत्तवावारणं, निरोहो वा विज्जमाणाणं । झाणं करणाणं मयं ण उ चित्तणिरोहमेत्तागं ॥ <-- [वि आ भा ३०७१] इति । तदुक्तं **ध्यानशतके** --> जं थिरमज्झवसाणं तं झाणं <-- [ध्या श गा २] इति । समरसापत्तेः समाधित्वमते ध्यानफलरूपताऽपि सङ्गच्छत एव, तदुक्तं **तत्त्वानुशासने** --> सोऽयं समरसीभावस्तदेकीकरणं स्मृतम् । एतदेव समाधिः स्याल्लोकद्वयफलप्रदः ॥१३७॥ <-- इति । मतान्तरे तु ध्यान-समाध्योर्नार्थभेदः कश्चित्, तदुक्तं **आदिपुराणे** --> योगो ध्यानं समाधिश्च धीरोधः स्वान्तनिग्रहः । अन्तःसंलीनता चेति तत्पर्यायाः स्मृता बुधैः ॥ [२१/१२] <-- इति । प्राथमिककक्षायामियं समापत्तिः ध्यानविशेषरूपा उत्तरत्र च समाधिविशेषस्वरूपेति विवेकः । **योगप्रदीपे** च --> ध्यातृ-ध्यानोभयाभावे ध्येयेनैक्यं यदा व्रजेत् । सोऽयं समरसीभावस्तदेकीकरणं मतम् ॥६८॥ <-- इत्येवं समाधिविशेषरूपा समापत्तिरुपदर्शिता ध्येयम् ।

तथोक्तं योगशास्त्रे = पातञ्जलयोगसूत्रे --> **क्षीणवृत्तेरभिजात्यस्येव मणेः ग्राह्य-ग्रहीतृ-ग्रहणेषु तत्स्थ-तदञ्जनता समापत्तिः** <-- इति । यद्यपि योगसूत्रे 'ग्रहीतृ-ग्रहण-ग्राह्येषु' इति पाठः तथापि 'सौत्रक्रमात् आर्थक्रमो बलीयान्' इति न्यायेन 'ग्राह्य-ग्रहीतृ-ग्रहणेषु' इत्यत्रोक्तम् । वस्तुतो 'ग्राह्य-ग्रहण-ग्रहीतृषु' इत्येव पाठः समीचीनः, यतो भूमिकाक्रमवशेन प्रथमं ग्राह्यनिष्ठः समाधिः, ततो ग्रहणनिष्ठः, ततोऽस्मितोपरागेण गृहीतृनिष्ठः, केवलस्य पुरुषस्य गृहीतुः भाव्यत्वासम्भवादिति व्यक्तमुक्तं टीकाकृता **द्वात्रिंशिकाप्रकरणे** --> मणेरिवाऽभिजातस्य क्षीणवृत्तेरसंशयम् । तात्स्थ्यात् तदञ्जनत्वाच्च समापत्तिः प्रकीर्तिता ॥२०/१०॥ <-- इति कारिकाव्याख्यायाम् । तद्व्याख्यालेशस्त्वेवम् --> मणेरिव = स्फटिकादिरत्नस्येव, अभिजातस्य = जात्यस्य, क्षीणवृत्तेः = क्षीणमलस्य, असंशयं = निश्चितं, तात्स्थ्यात् = तत्रैकाग्रत्वात्, तदञ्जनत्वाच्च = तन्मयत्वाच्च, न्यग्भूते चित्ते विषयस्य भाव्यमानस्यैवोत्कर्षात् समापत्तिः प्रकीर्तिता । यथा हि निर्मलस्फटिकमणेस्तद्रूपाश्रयवशात् तद्रूपतापत्तिरेवं निर्मलचित्तसत्त्वस्य तत्तद्भावनीयवस्तूपरागात्तद्रूपतापत्तिः इति । तदुक्तं **स्याद्वादकल्पलतायामपि** --> तत्स्थता = तदेकाग्रता, तदञ्जनता = न्यग्भूते चित्ते भाव्यमानोत्कर्षः स्फटिकोपरागस्थानीयः [१/२१] <-- इति । इदञ्च **भोजवृत्तिमवलम्ब्योक्तम्** । तदुक्तं **भोजवृत्तौ** --> क्षीणा वृत्तयो यस्य तत् क्षीणवृत्ति, तस्य ग्रहीतृ-ग्रहण-ग्राह्येषु आत्मेन्द्रियविषयेषु तत्स्थ-तदञ्जनता समापत्तिर्भवति । तत्स्थत्वं = तत्रैकाग्रता, तदञ्जनता = तन्मयत्वं, क्षीणभूते [न्यग्भूते] चित्ते विषयस्य भाव्यमानस्यैवोत्कर्षः **तथाविधा समापत्तिः = तद्रूपः परिणामो भवतीत्यर्थः** । दृष्टान्तमाह - अभिजातस्येव मणेः, यथाऽभिजातस्य = निर्मलस्य स्फटिकमणेस्तत्तदुपाधिवशात्तत्तद्रूपतापत्तिः एवं निर्मलस्य चित्तस्य तत्तद्भावनीयवस्तूपरागात्तत्तद्रूपतापत्तिः । यद्यपि 'ग्रहीतृ-ग्रहण-ग्राह्येषु' इत्युक्तं तथापि भूमिकाक्रमवशात् ग्राह्य-ग्रहण-ग्रहीतृषु इति बोध्यम् । यतः प्रथमं ग्राह्यनिष्ठ एव समाधिस्ततो ग्रहणनिष्ठस्ततोऽस्मितामात्ररूपो ग्रहीतृनिष्ठः, केवलस्य पुरुषस्य ग्रहीतुर्भाव्यत्वाऽसम्भवात् । ततश्च स्थूल-सूक्ष्मग्राह्योपरक्तं चित्तं तत्र समापन्नं भवति । एवं ग्रहणे ग्रहीतरि च समापन्नं तद्रूपपरिणामत्वं बोद्धव्यम् <-- [पा यो सू १/४१ भो वृ पृ ४७] इति ।

भावागणेशवृत्तिकारस्तु --> क्षीणवृत्तेः = निरुद्धध्येयातिरिक्तवृत्तेः निष्पन्नसम्प्रज्ञातयोगस्येति यावत् । एतच्च हेतुगर्भविशेषणम् । **समापत्तिरिति च साक्षात्कारपरिभाषा** । तथा च यतश्चित्तं स्वत एव सर्वार्थग्रहणसमर्थं विषयान्तरव्यासङ्गदोषादेव तत्प्रतिबद्धम्, अतो वृत्त्यन्तरनिरोधरूपे प्रतिबन्धाऽपगमे सति ग्रहीत्रादिषु ध्येयेषु समापत्तिः = साक्षात्काररूपवृत्तिः चित्तस्य स्वत एव भवति । सा च तत्स्थ-तदञ्जनतारूपा तेषु ग्रहीत्रादिषु स्थितस्य चित्तस्याऽशेषविशेषैः सम्यक्कृतदाकारतारूपेत्यर्थः । अत्र दृष्टान्तः अभि-

વ્યક્તિ આગમથી ભાવ અરિહંત બને છે] મન બાહ્ય આલંબનના આકારથી ઉપરક્ત = વ્યાપ્ત થવાથી સમાપત્તિ ધ્યાનવિશેષસ્વરૂપ અથવા ધ્યાનફલસ્વરૂપ કહેવાય છે. યોગશાસ્ત્ર [= પાતંજલ યોગસૂત્ર]માં જણાવેલ છે કે - જેનો મલ ક્ષીણ થયેલ છે તેવા શ્રેષ્ઠ મણિ જેવા [મનમાં] ગ્રાહ્ય, ગ્રહીતા [= ગ્રાહક] અને ગ્રહણને વિશે તાત્સ્થ્ય અને તદંજનતા એ સમાપત્તિ છે. [તાત્સ્થ્યનો અર્થ છે તેમાં એકાગ્રતા અર્થાત્ પ્રસ્તુતમાં ભગવાનમાં એકાગ્રતા તથા તદંજનતા = તન્મયતા. આ વાત ઉપાધ્યાયજી મહારાજે બત્રીશીપ્રકરણમાં કરેલ છે. અન્યમતે 'તાત્સ્થ્ય' એટલે અંતરાત્મામાં પરમાત્માના ગુણોનો સંસર્ગારોપ તથા 'તદંજનત્વ' = અંતરાત્મામાં

(योगसूत्र १/४१) । सा च मयि तद्रूप स एवाहमि त्यादिध्यानोल्लिख्यमान-वैज्ञानिकसम्बन्धविशेषरूपा । सैव

कल्याणकन्दली

जातस्येव मणेरिति यथाऽभिजातस्य = स्वभावतो निर्मलस्य मणे बाह्यमलापगमे सन्निकृष्टवस्त्वाकारता तद्वदित्यर्थ <— [पा यो सू १/४१ भा वृ पृ ४७] इत्याद्याह । नागोजीभट्टवृत्तिरपि प्राय एवंविधैव । चन्द्रिकाकारस्तु —> क्षीणा वृत्तयो यस्य तस्य चेतस स्फटिकमणेरिव ग्रहीतृ-ग्रहण-ग्राह्येषु तत्स्थ=तदेकाग्रता, तदञ्जनता = तन्मयत्व तद्रूपपरिणामो भवतीत्यर्थ <— इति सक्षेपेण प्रोक्तवान् । योगसूत्रभाष्यकारस्तु —> अभिजातमणिकल्पस्य चेतसो ग्रहीतृ-ग्रहण-ग्राह्येषु या तत्स्थ-तदञ्जनता = तेषु स्थितस्य तदाकारतापत्ति सा समापत्तिरित्युच्यते <— इति व्याचष्टे । केचित्तु —> तात्स्थ्य = अन्तरात्मनि परमात्मगुण-ससर्गारोप तदञ्जनत्वञ्च अन्तरात्मनि परमात्माऽभेदारोप <— इत्याचक्षते । मूलकारस्तु —> समापत्ति =ध्यानत स्पर्शना <— [यो दृ समु ६४] इति योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तौ व्याचक्षते ।

ज्ञानसारेऽपि —> ध्यातान्तरात्मा ध्येयस्तु परमात्मा प्रकीर्त्तित । ध्यानञ्चैकाग्र्यसवित्ति समापत्तिस्तदेकता ॥ मणाविव प्रतिच्छाया समापत्ति परात्मन । क्षीणवृत्तौ भवेद् ध्यानादन्तरात्मनि निर्मले ॥ आपत्तिश्च तत पुण्यतीर्थकृत्कर्मबन्धत । तद्भावाभिमुखत्वेन सपत्तिश्च क्रमाद् भवेत् ॥ <— [ज्ञा सा ३०/२-३-४] इत्युक्त टीकाकृता । तदुक्त अध्यात्मसारेऽपि —> समापत्तिरिह व्यक्तमात्मन परमात्मनि । अभेदोपासनारूपस्तत श्रेष्ठतरो ह्ययम् ॥ <— [अ सा १८/८९] इति । सोपयोगित्वादत्र पातञ्जलयोगप्रक्रिया लेशतो दर्श्यते —> सप्रज्ञाताऽसप्रज्ञातभेदात् द्विधा योगो भिद्यते । भाव्यस्य भावनाभेदात् सप्रज्ञातश्चतुर्विध । तदुक्त पातञ्जलयोगसूत्रे —> वितर्क-विचाराऽऽनन्दाऽस्मितारूपानुगमात् सप्रज्ञात <— [१/१७] पूर्वापरयो-रर्थयोरनुसन्धानात्ऽल्लोल्लेखशून्यत्वेन भावनाया तु निर्वितर्क समाधि । पञ्चतन्मात्राऽन्त करणयो दिक्कालधर्मावच्छेदेन भावना सविचार समाधि । अस्मिन्नेवालम्बने देश-काल-धर्मावच्छेदभेद विना धर्मिमात्रावभासित्वेन भावनाया निर्विचार समाधि । यदा रजस्तमोलेशानाक्रान्त सत्त्व भाव्यते तदा शुद्धसत्त्वस्याऽनुद्रेकात् चितिशक्तेश्चोद्रेकात् सत्तामात्रावशेषत्वाच्च सास्मित समाधि । सास्मितसमाधिपर्यन्ते विवेकख्यातौ ग्रहीतृसमापत्ति , सानन्दसमाधिपर्यन्ते ग्रहणसमापत्ति , निर्विचारसमाधिपर्यन्ते च ग्राह्यसमापत्ति विश्रान्ता । समापत्तिरपि सवितर्क-निर्वितर्क-सविचार-निर्विचारभेदात् चतुर्विधा । तदुक्त तत्र —> शब्दार्थज्ञान-विकल्पै सवितर्का । महास्मृतिपरिशुद्धौ स्वरूपशून्ये वाऽर्थमात्रनिर्भासा निर्वितर्का । एतयैव सविचारा निर्विचारा च सूक्ष्मविषया व्याख्याता ।[यो सू १/४२-४३-४४] इतरासा तिसृणा समापत्तीना निर्विचारफलत्व निर्विचारायाश्च अध्यात्मप्रसाद ऋतम्भरा तत्र प्रज्ञा <— [यो सू १/४८] लभ्यते । ऋतभराजन्य सस्कारान्तरबाधक तत्त्वसस्कारोऽसप्रज्ञात समाधिर्गीयते इति <— । साम्प्रत प्रकृत प्रस्तुम —> सा च = निरुक्तलक्षणा समापत्तिश्च 'मयि तद्रूप = भगवत्स्वरूप', 'स सर्वज्ञ एवाहम्' इत्यादि-ध्यानोल्लिख्यमान-वैज्ञानिकसम्बन्धविशेषरूपा —> वैज्ञानिकसम्बन्धश्च तन्निष्ठतया ज्ञायमानत्वम् <— [त चि चू पृ १०] इति तत्त्वचिन्तामणिचूडामणिकारः । ततश्च 'मयि भगवत्स्वरूपमि'ति ध्याने स्वनिष्ठतया भगवतो ज्ञायमानत्वेन सा ज्ञायमानता भगवत्समापत्तिरभिधीयते इत्यर्थ । विशेषपदोपादानात् दीर्घकालनैरन्तर्यादरगर्भिततादृशध्यानेन भगवतो या ज्ञायमानता सा भगवत्समापत्तिरिति तात्पर्यार्थ । तदुक्त पातञ्जलयोगसूत्रे —> स तु दीर्घकाल-नैरन्तर्य-सत्काराऽऽसेवितो दृढभूमि <— [पा यो सू १/१४] इति । 'धर्मिगतभेदाऽग्रहसहकृत-स्वनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारताया वैज्ञानिकसम्बन्धत्वमि'ति मते 'स एवाहम्' इति ध्याने तत्पदार्थस्य भगवत प्रकारत्वेन स प्रकारताभिधानविषयताविशेषो भगवत्समापत्तिरिति भाव । आदिपदेन भगवद्गुणारोपादिग्रहणम् । तदुक्त श्रीहेमसूरिभिः योगशास्त्रे —> इत्यजस्र स्मरन् योगी, तत्स्वरूपावलम्बन । तन्मयत्वमवाप्नोति, ग्राह्यग्राहकवर्जितम् ॥ अनन्यशरणीभूय स तस्मिन् लीयते तथा । ध्यातृ-ध्यानोभयाभावे ध्येयेनैक्य यथा व्रजेत् ॥ सोऽय समरसीभाव तदेकीकरण मतम् । आत्मा यदपृथक्त्वेन लीयते परमात्मनि ॥ <— [यो शा १०/२-३-४] इति । इदमेव चेतसि-कृत्य श्रीसकलचन्द्रोपाध्यायेनापि ध्यानदीपिकाया —> सर्वज्ञो भगवान् योऽयमहमेवास्मि स ध्रुवम् । एव तन्मयता यात सर्ववेदीति मन्यते ॥१६६॥ येन येन हि भावेन युज्यते यन्त्रवाहक । तेन तन्मयता याति विश्वरूपो मणिर्यथा ॥१६८॥ तत्स्वरूपाऽऽहित स्वान्त तद्गुणग्रामरञ्जितम् । योजयत्यात्मनाऽऽत्मान स्वस्मिन् तद्रूपसिद्धये ॥१७३॥ इत्यजस्र स्मरन् योगी

परमात्मानो अभेदारोप] तेथी प्रस्तुत भगवत्समापत्तिनो अर्थ छे - 'मारामा भगवाननु स्वरूप छे', 'हु भगवत्स्वरूप ज छु' इत्यादि ध्यानथी जणाता भगवाननो पोतानामा वैज्ञानिकसबधविशेष [विज्ञानिकसबधनो अर्थ छे 'तन्निष्ठतया ज्ञायमानत्व' अर्थात् 'भगवान मारामा रह्या छे' आ रीते जणावापणु आवु भान एकाद वार नहि पण अनेकवार सतत आदरपूर्वक थाय त्यारे

समापत्तिर्योगिनः सम्यक्त्वादिगुणपुरुषस्य माता = जननी **निर्वाणफलप्रदा च प्रोक्ता** तद्वेदिभिराचार्यैः ॥२/१५॥

उपसंहरन्नाह —> **इती**त्यादि ।

इति यः कथयति धर्मं विज्ञायौचित्ययोगमनघमतिः । जनयति स एनमतुलं श्रोतृषु निर्वाणफलदमलम् ॥२/१६॥

कल्याणकन्दली

तत्स्वरूपावलम्बितः । तन्मयत्वमवाप्नोति ग्राह्य-ग्राहकवर्जितः ॥१७४॥ यः परात्मा परः सोऽहं योऽहं स परमेश्वरः । मदन्यो न मयोपास्यो मदन्येन च नाऽप्यहम् ॥१७६॥ <— इत्यादि प्रोक्तम् । **आत्मदर्शनगीतायां श्रीबुद्धिसागरसूरिभिरपि** —> आत्मैव परमात्मेति भावनानन्दकारिणी । आत्मदर्शनप्राप्त्यर्थं भावनीया मुमुक्षुभिः ॥३९॥ उन्मनीभावमासाद्य सर्वत्र ब्रह्मनिष्ठया । योगिनो निश्चलं नित्यं प्राप्नुवन्ति शिवं पदम् ॥१५१॥ <— इत्युक्तम् । **रमणगीतायामपि** —> ध्यायतो देवतां मन्त्रमन्यद्वा लक्ष्यमुत्तमम् । ध्येयमात्ममहाज्योतिष्यन्ततो लीनतां व्रजेत् ॥[७/२५] <— इति गदितम् । यथा विशुद्धकरुणा तीर्थङ्करजननी, समित्यादिः प्रवचनमाता, यतना श्रावकाम्बा तथा **समापत्तिः** एव —> सम्यक्त्वज्ञानचारित्रयोगः सद्योग उच्यते । एतद्योगाद्धि योगी स्यात् परमब्रह्मसाधकः ॥ <— [ ] इति वचनात् **योगिनः = सम्यक्त्वादिगुणपुरुषस्य** = नैश्चयिकसम्यग्दर्शन-ज्ञानादिगुणोपेतस्य जननी, गुणकारणस्यैव तादृशगुणविशिष्टहेतुत्वात् । ततश्च समापत्तिः महोदया, नैश्चयिकस्वानुभूत्युपधायकत्वात् । तदुक्तं **प्रवचनसारेऽपि** —> जो जाणदि अरिहंते दव्वत्त-गुणत्त-पज्जवत्तेहिं । सो जाणदि अप्पाणं मोहो खलु जाति तस्स लयं ॥ <— [प्र सा १/८०] इति । **निर्वाणफलप्रदा च प्रोक्ता तद्वेदिभिः** = समापत्तिस्वरूपानुभवितृभिः **आचार्यैः = योगाचार्यैः** । **श्रीसिद्धसेनदिवाकरेणापि कल्याणमन्दिरस्तोत्रे** —> ध्यानाज्जिनेश ! भवतो भविनः क्षणेन देहं विहाय परमात्मदशां व्रजन्ति <— [१५] इत्युक्तम् । **श्रीहेमसूरिभिः योगशास्त्रे** —> मोक्षः कर्मक्षयादेव, स चात्मज्ञानतो भवेत् । ध्यानसाध्यं मतं तच्च तद्ध्यानं हितमात्मनः ॥ <— [४/११३] इति प्रोक्तम् । इत्थञ्च समापत्तिसञ्ज्ञकाऽसङ्गानुष्ठानफलकस्य वचनानुष्ठानस्याऽऽज्ञादरद्वारैवोपपत्तेरयमेव गरीयानिति फलितम् । क्रियान्तरे च नैतदुपपत्तिः । न च तदनन्तरं भगवदनुध्यानादु-पपत्तिः, अनियमात्, अनुषङ्गत एवाऽसङ्गभावाच्चेति व्यक्तं देशनाद्वात्रिंशिकायाम् [द्वा द्वा २/२५]॥२/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इति यः अनघमतिः औचित्ययोगं विज्ञाय धर्मं कथयति सः अतुलं श्रोतृषु अलं निर्वाणफलदं एनं जनयति ॥२/१६॥

તે વિવક્ષિત સંબંધવિશેષસ્વરૂપ બને છે, જેને ભગવત્સમાપત્તિ તરીકે અહીં બતાવેલ છે] આ સમાપત્તિ જ સમ્યક્ત્વાદિગુણયુક્ત એવા યોગી પુરુષની માતા છે અને મોક્ષસ્વરૂપ ફલને આપનાર છે -એમ સમરસાપત્તિના જાણકાર યોગાચાર્યો કહે છે [૨/૧૫]

❀ અરિહંતના ધ્યાને અરિહંત બની જશો ❀

વિશેષાર્થ - પ્રત્યેક વિચાર, વાણી, વર્તનમાં 'મારા ભગવાને આમ કહ્યું છે' આ રીતે જિનાગમને આગળ કરવાથી ભગવાન હૈયામાં વસી જાય છે અને તે જ વાસ્તવમાં ભગવાનનું ધ્યાન છે. કાળક્રમે દૃઢ બનતા તે સાધકને ભગવાનસમાન બનાવે છે. માટે જ 'અરિહંતના ધ્યાને અરિહંત બની જશો' આવું કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજે પણ આ જ વાત કરી છે કે - ઈલી ભમરીસંગથી, ભમરીપદ પાવે, જ્ઞાનવિમલ પ્રભુધ્યાનથી, જિનઉપમા પાવે. - પ્રારંભમાં જિનાજ્ઞા યાદ કરવા દ્વારા જિનધ્યાન ધરતા ભગવત્સ્વરૂપના ઉપયોગમાં એકાગ્રતા આવે (= तात्स्थ्य) પછી તે જિનધ્યાન દૃઢ બનતા હાલતા, ચાલતા, ખાતા, પીતા પણ ચિત્તમાં ભગવાન સ્ફુરાયમાન થયા કરે. મન ભગવાનમય બની જાય (= तदञ्जनता) આને યોગાચાર્યો સમાપત્તિ કહે છે. જેમ નિર્મલ સ્ફટિકમાં સામે રહેલ વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ દરેક ક્રિયામાં ભગવાનની આજ્ઞાને યાદ કરવાથી ભગવાન પ્રત્યે વિશિષ્ટ પ્રકારનો અહોભાવ, આદર પ્રગટવાથી મનની મલિન વૃત્તિઓ ક્ષીણ થાય છે અને આ રીતે નિર્મલ બનેલ મનમાં [આત્મામાં] ભગવાન પ્રતિબિંબિત થાય છે. તેથી સાધક 'મારામાં ભગવાનનું સ્વરૂપ રહેલું છે', 'હું જ ભગવત્સ્વરૂપ છું' ઈત્યાદિ પ્રતીતિ - દૃઢ અનુભૂતિ કરે છે. આવી સમાપત્તિ દ્વારા નૈશ્ચયિક સમ્યગ્દર્શન આદિ ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને તેના દ્વારા જ મોક્ષફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. Starting Point છે દરેક ક્રિયા કરતા 'મારા ભગવાને આ કાર્ય આ રીતે કરવાનું કહેલ છે' એવો આદરયુક્ત ઉપયોગ. Ending Point છે મુક્તિપ્રાપ્તિ. Middle Point બને છે નૈશ્ચયિક સમ્યગ્દર્શનનો આવિષ્કાર. કેવો અનોખો છે આ યોગમાર્ગ ! ચાલો, આપણે આ પાવન પથે પ્રગતિશીલ પ્રયાણ કરીએ. [૨/૧૫]

ઉપરોક્ત દેશનાપદ્ધતિનો ઉપસંહાર કરતા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - આ પ્રમાણે જે નિર્દોષબુદ્ધિવાળા ગુરુ ઔચિત્યયોગને જાણીને ધર્મ કહે છે તે બેનમુન અને શ્રોતાઓને વિશે આત્યંતિક રીતે નિર્વાણફલદાયી એવા ધર્મને ઉત્પન્ન કરે છે. [૨/૧૬]

इति = उक्तप्रकारेण, यो गुरु धर्मं कथयति विज्ञाय औचित्येन योग = परिणाम, बालादिपरिणामौचित्यमिति यावत्, अनघमति = निर्दोषबुद्धि जनयति स गुरु एन = धर्मं अतुल = अनन्यसदृश, श्रोतृषु = शुश्रूषाप्रवृत्तेषु निर्वाणफलद अल = अत्यर्थं, अवन्ध्यबीजवपनसामर्थ्यादिति ज्ञेयम् ॥२/१६॥

॥ इति द्वितीय षोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

शुश्रूषाप्रवृत्तेषु इति । परमशुश्रूषाशून्यधर्मश्रवणस्य विशिष्टफलाऽदायकत्वात्, विपरीतफलदायकत्वाच्चेति वक्ष्यतेऽग्रे [११/५] । हेतु-स्वरूप-फलशुद्धस्य सद्धर्मोपदेशस्य अवन्ध्यबीजवपनसामर्थ्यादिति अमोघाना मोक्षबीजाना धर्मबीजाना वा आन्तर-परिणामविशेषरूपाणा वपने समर्थत्वादिति हेतूपदर्शन स्वतो ज्ञेयम् । बीजाऽनाधाने तु सुवृष्टेरपि धान्यानुद्भमवत् मोक्षबीज-धर्मबीजाऽनाधाने हेतुसहस्रादपि मोक्षस्य निश्चयधर्मस्य वाऽयोगात् । तदुक्त मूलकारैरेव उपदेशपदे –> अकए बीजक्खेवे जहा सुवासे वि न भवई सस्स । तह धम्मबीयविरहे न सुस्समाए वि तस्सस्स ॥२२४॥ <– इति । ततश्च गुरुणा बीजाधानार्थं सद्धर्मदेशना देयैव किन्तु तदमोघत्वाय श्रोतृभूमिकानुरोधेन तात्त्विककरुणकव्यासहृदयेन विधिवत् सा विधेयेत्युपदेश । तदुक्त-मन्यत्रापि –> मग्गे य जोयइ तहा केई भावाणुवत्तणनएण । बीयाहाण पाय च तदुचियाण कुणइ एसो ॥ <– [ ] इति । एष इति गीतार्थ । सम्यक् व्याख्यानाच्च दीपसम. स ज्ञेय. यथोक्त –> जो सम्म जिणमग्ग पयासए निच्चमेव णिरासंसे । सो भव्वाण जणाण दीवसमो भवसमुद्दमि ॥ <– [ ] इति । षष्टिशतके श्रीनेमिचन्द्रेणापि –> जो देइ सुद्धधम्म सो परमप्पा जयमि न हु अन्नो । कि कप्पदुमसरिसो इयर तरू होइ कइया वि ॥१०१॥ <– इत्युक्तम् । तदुक्त देशनाद्वात्रिंशिकायामपि –> जानाति दातु गीतार्थो य एव धर्मदेशनाम् । कलिकालेऽपि तस्यैव प्रभावाद्धर्म एधते ॥२/३१॥ <– इति । अगीतार्थस्त्वनभिज्ञत्वान्न देशनाधिकारी, तदुक्त उपदेशमालाया –> दव्व खित्त काल भाव पुरिसपडि-सेवणाओ य । नवि जाणइ अगीओ उस्सग्गववाइय चेव ॥[४००] जह नाम कोई पुरिसो नयणविहूणो अदेसकुसलो य । कतारा‌डविभीमे मग्गपणट्ठस्स सत्थस्स ॥४०५॥ इच्छइ य देसियत्त कि सो उ समत्थउ देसियत्तस्स ? दुग्गाइ अयाणतो नयणविहूणो कह देसे ?॥ [४०६] एवमगीयत्थोऽवि हु जिणवयणपईवचक्खुपरिहीणो । दव्वाइ अयाणतो उस्सग्गववाइय चेव ॥४०७॥ <– इत्यादि । –> अन्नाणी वक्खाण करेइ जो तस्स होइ पावफल । नाणीवि जो न भासइ. सो लहए नाणविग्घ तु ॥ [ ] <– इति हितोपदेशमालावचनमपि स्मर्तव्यमत्र इति शम् ॥२/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचिताया कल्याणकन्दल्या द्वितीयषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

<u>टीकार्थ</u> - ઉપરોક્ત રીતે નિર્દોષબુદ્ધિવાલા જે ગુરુ ઔચિત્યથી પરિણામને એટલે કે બાલાદિ શ્રોતાના પરિણામના ઔચિત્યને વિશેષ રીતે જાણીને ધર્મ કહે છે તે ગુરુ અજોડ એવા ધર્મને ઉત્પન્ન કરે છે કે જે શ્રોતાઓને આત્યંતિક રીતે -અમોઘ રીતે મોક્ષસ્વરૂપ ફલને આપે છે આનુ કારણ એ છે કે આવો ધર્મોપદેશ અવધ્ય એવા બીજની વાવણી કરવામા સમર્થ છે- આ પ્રમાણે જાણવુ [૨/૧૬]

❀ અમોઘ ધર્મદેશનાના ઉપાય ❀

<u>વિશેષાર્થ</u> - અહીં ત્રણ વાત ઉલ્લેખનીય છે પ્રથમ એ છે કે બાલ વગેરે શ્રોતાની રુચિને યોગ્ય રીતે જાણવાના લીધે 'તે કેવા ઉપદેશથી મોક્ષમાર્ગે આગળ વધશે ?' તેની ગુરુને બરાબર સમજ મળે છે શ્રોતા કઈ કક્ષાએ રહેલા છે ? એમનામા એમની કક્ષામા આગળ વધવા નજીકનુ ખૂટતુ તત્ત્વ જાણી ધર્મના કયા પગથિએ તે ચડાવવા યોગ્ય છે ? આ વિચારીને તેને અનુસારે ઉપદેશ આપવામા આવે તો જ એ શ્રોતા યોગ્ય રીતે આધ્યાત્મિક વિકાસ પામી શકે ખ્યાલમા રાખવા જેવી બીજી વાત એ છે કે ધર્મના નામે કોઈને એવી સલાહ ન અપાય કે જેથી શ્રોતા ધર્મમાર્ગે આગળ વધવાને બદલે તે જે ધર્મભૂમિકામા રહેલ હોય ત્યાથી નીચે ઉતરે, બુદ્ધિભેદ થાય કે નીચેની કક્ષામા સતોષ માની આગળ વધવાનુ માંડી વાળે તથા ત્રીજી વાત એ છે કે - 'મારા વ્યાખ્યાનથી આકર્ષિત થઈને આ મારો ભગત થઈ જશે, અને મને સારી ગોચરી, ગોલ્ડન પેન, આકર્ષક લેટરપેડ, કિંમતી કામળી, ઈમ્પોર્ટેડ ઘડિયાળ, ગોગલ્સ ચશ્મા વગેરે વહોરાવશે, મારા વખાણ કરશે' - આવી મલિન મનોવૃત્તિથી વેગળા રહીને તથા શ્રોતાના આત્મહિતની ઉદાત્ત ભાવનાથી પ્રેરાઈને સદ્ગુરુ શ્રોતાની ભૂમિકા મુજબ ધર્મોપદેશ આપે છે [=નિર્દોષ બુદ્ધિ] આ ત્રણ મુદ્દાના લીધે ગુરુની ધર્મદેશના અમોઘ બને છે ઉપરની ત્રણ વાતમાથી એક પણ વાતમા જો ગુરુ ગરબડ કરે તો અમોઘદેશનાલબ્ધિ તેને પ્રાપ્ત થતી નથી વર્તમાન કાલમા પ્રવચનકારો આ ત્રણ મુદ્દાનો વ્યવસ્થિત રીતે અમલ કરે તો જિનશાસનની શોભામા ચાર ચાંદ લાગી જાય અસ્તુ [૨/૧૬]

દ્વિતીય ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) ચારથી પાચ મુદ્દામા નીચેની સમસ્યાનુ સમાધાન આપો

(૧) બાલ જીવને મોક્ષાશયપ્રધાન ધર્મ દેશના આપવામા શુ વાધો ?
(૨) વિહાર કરતા સાધુને ભદ્રક ગામડિયો પૂછે કે 'બાપજી ! તમારો ધર્મ શુ ?' તો સાધુ તેને શુ જણાવશે ?
(૩) સાધુધર્મ વૃદ્ધાવસ્થામા કઈ રીતે હિતકારી બની શકે ?
(૪) અષ્ટપ્રવચનમાતા ત્રિકોટિપરિશુદ્ધ કઈ રીતે ?
(૫) કેવુ આગમગ્રહણ વિશિષ્ટફલદાયી બને ?
(૬) સમરસાપત્તિ એટલે શુ ?
(૭) ધર્મદેશના અમોઘ કેવી રીતે બને ?
(૮) પડિતદેશનાનુ સ્વરૂપ શુ છે ?
(૯) ગુરુપારતત્ર્યનુ હેતુ-સ્વરૂપ-ફલમુખે વર્ણન શુ કરશો ?
(૧૦) અષ્ટ પ્રવચનમાતા ઓળખાવો

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) અષ્ટપ્રવચનમાતા	(A) પરમગુરુપ્રાપ્તિહેતુ
(૨) કેવલ વ્યવહારનયપ્રધાન	(B) મધ્યમ દેશના
(૩) નિશ્ચયગર્ભિત આચારશુદ્ધિપ્રધાન	(C) ગોચરી
(૪) આજ્ઞાતાત્પર્યપ્રધાન	(D) ખરીદી
(૫) બિનશરતી ગુરુપારતત્ર્ય	(E) પડિત દેશના
(૬) આગમઆરાધનામાત્રજન્ય	(F) ભાવસયમ યોગ-ક્ષેમકારી
(૭) યોગીમાતા	(G) બાલદેશના
(૮) ઉદ્‌ગમ શુદ્ધિ	(H) ધ્યાન
(૯) ત્રિકોટિ સબધી	(I) સમરસાપત્તિ
(૧૦) અત્ય યોગ	(J) શ્રુત-ચારિત્રસ્વરૂપ ધર્મ

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ બુધને સ્થૂલ બાહ્યાચારપ્રધાન ઉપદેશ આપવો તે ______ છે (ધર્મદેશના, પાપદેશના, ઉચિત)
૨ ગુરુપારતત્ર્યથી ______ થાય છે (સર્વજ્ઞદર્શન, પુણ્ય, દેવલોકપ્રાપ્તિ)
૩ ભવ્યલોકમા પ્રવર્તક અને નિર્વતક ______ નુ વચન છે (અતરાત્મા, આગમ, કલ્યાણમિત્ર)
૪ યોગોદ્વહન કરેલ ______ ને ઠાણાગજી ભણવાનો અધિકાર છે (સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા)
૫ તાત્ત્વિક ધર્મ ______ થી થાય છે (સાધુજીવન, પ્રભુપૂજા, જિનવચનઆરાધના)
૬ જિનાગમ હૃદયસ્થ હોય ત્યારે વાસ્તવમા ______ હૃદયમા બિરાજમાન થાય છે (ધર્મ, ગુરુ, સર્વજ્ઞ)
૭ એકાગ્રતા = ______ તથા તન્મયતા = ______ (પ્રણિધાન, તદજનતા, અનુપ્રેક્ષા, તાત્સ્થ્ય, ઉપયોગ)
૮ ગુરુપારતત્ર્યનુ તાત્ત્વિક ફળ મુખ્યતયા ______ જીવને જણાવવુ (બાલ, મધ્યમ, પડિત)
૯ ______ નુ વચન પ્રવર્તક છે (ભગવાન, મન, ગુરુ)
૧૦ કષ-છેદ પરીક્ષાથી શુદ્ધ ______ થાય છે (શાસ્ત્ર, પ્રવચનમાતા, ગુરુ)

નોધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ ગભીરદેશના એટલે શુ ? તે ક્યારે અપાય ?
૨ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, આદિની અપેક્ષાએ બાલતા સમજાવો
૩ ગ્રથકારશ્રીએ બાલ જીવને શ્રાવકાચારપ્રધાન દેશના આપવાનુ કેમ ન જણાવ્યુ ?
૪ તપના ચાર ભેદ સમજાવો
૫ અષ્ટ પ્રવચનમાતા અનેક દ્રષ્ટિકોણથી સમજાવો
૬ સમ્યક્ત્વ અધ્યયન અનુસાર ત્રણ અવસ્થામા સાધુચર્યા કેવી હોય ?
૭ ૧૦ મી ગાથાના ઉત્તરાર્ધની બન્ને પ્રકારની સભવિત વ્યાખ્યા સમજાવો
૮ ગીતાર્થનિશ્રિત અગીતાર્થને કર્મનિર્જરા કઈ રીતે થાય ?
૯ ઉત્સર્ગ-અપવાદનુ હીનાધિક બળ પંડિતને કેવી રીતે સમજાવશો ?
૧૦ પાતજલ યોગદર્શનાનુસાર સમરસાપત્તિની પ્રક્રિયા જણાવો

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સક્ષેપમા જવાબ આપો

૧ શુ બાલ જીવને વ્યવહારપ્રધાન દેશના આપવામા અનેકાતવાદભગ થાય ? શા માટે ?
૨ બાલ જીવને અપાતો ઉપદેશ ધર્મદેશક સ્વય શા માટે આચરે ?
૩ દ્રવ્યપ્રધાન અને પર્યાયપ્રધાન દેશના કોને આપવી ?
૪ ધર્મદેશનાશ્રવણને અયોગ્ય શ્રોતાના ચાર પ્રકાર જણાવો
૫ લોચવિધિ અને વસતિપ્રમાર્જનવિધિ જણાવો
૬ કેવી ધર્માર્થિતા હોય તો બાલ જીવને સાધુઆચારપ્રધાન ધર્મદેશના અપાય ?
૭ 'શીતાપણસહન' કહેવા પાછળ શુ આશય છૂપાયેલો છે ?
૮ સદન્ધન્યાય સમજાવો
૯ સ્થવિરકલ્પીના ૧૪ પ્રકારની ઉપધિ જણાવો
૧૦ દ્રવ્યાદિ અભિગ્રહનુ શાસ્ત્રીય સ્વરૂપ વર્ણવો
૧૧ આધાકર્મનુ સ્વરૂપ જણાવો
૧૨ શાસ્ત્રોક્ત કપાદિ પરીક્ષાથી અષ્ટ પ્રવચનમાતાની શુદ્ધિ કઈ રીતે થાય ?
૧૩ સર્વ શાસ્ત્ર પ્રવચનમાતામા કેવી રીતે રહેલ છે ?
૧૪ નયભેદથી પ્રવચન ક્યા રહેલ છે ?
૧૫ આગમવાચનાગ્રહણનો વિધિ જણાવો
૧૬ વ્યવહારની બળવત્તા સમજાવો
૧૭ મનના પ્રવર્તક-નિવર્તક તરીકે ગ્રથકારશ્રીએ વચન તરીકે જણાવ્યુ તે કેવી રીતે સગત થાય ?
૧૮ અનુષ્ઠાન કરતા આગમપ્રામાણ્ય કેમ બળવાન છે ?
૧૯ ભગવાન ક્ષેમકારક કઈ રીતે બને છે ?
૨૦ વૈજ્ઞાનિક સબધ એટલે શુ ?

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ બાલ અને મધ્યમબુદ્ધિ શ્રોતા ______ નયપ્રધાન દેશનાશ્રવણના અધિકારી નથી (વ્યવહાર, નિશ્ચય)
૨ અપવાદપ્રવૃત્તિ ______ ની સમક્ષ ન કરવી (બાલ, પંડિત, ગૃહસ્થ)
૩ જિનકલ્પીની ઉત્કૃષ્ટ ઉપધિ ______ પ્રકારની હોય (૧૨, ૧૪, ૨૫)
૪ ______ ની રક્ષા માટે જ દ્રવ્યાનુયોગ વગેરે છે (દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર)
૫ ______ હોય ત્યારે નિયમા ______ હોય (સમિતિ, ગુપ્તિ, જ્ઞાન, વિનય)
૬ જિનવચનને ______ કરવાનુ (શાસ્ત્રસ્થ, કર્ણસ્થ, કંઠસ્થ, હૃદયસ્થ)

तृतीय धर्मलक्षणषोडशकम्

सद्धर्मदेशनाविधिरुक्त । अथ धर्मस्यैव स्वलक्षणमभिधित्सुराह --> अस्ये'त्यादि ।

अस्य स्वलक्षणमिद धर्मस्य बुधैः सदेव विज्ञेयम् । सर्वागमपरिशुद्ध यदादिमध्यान्तकल्याणम् ॥३/१॥

अस्य धर्मस्य लक्ष्यते तदितरव्यावृत्त वस्त्वनेनेति लक्षण, स्वश्च तल्लक्षणश्च = **स्वलक्षण इद** = वक्ष्यमाण **बुधै सदैव विज्ञेय,** लक्षणस्य कदाऽप्यपरावृत्ते । स्वलक्षण कीदृशम् ।? सर्वैरागमै परिशुद्ध, सामान्यत तस्य सार्वतान्त्रिकत्वात् । तथा **यत्** = स्वलक्षण आदि-मध्यान्तेषु कल्याण, अन्तरालाऽप्राप्ते सदा सुन्दरमित्यर्थ ॥३/१॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> बुधै अस्य धर्मस्य स्वलक्षण इद सदैव विज्ञेयम्, यत् सर्वागमपरिशुद्ध, आदि-मध्यान्तकल्याणम् ॥३/१॥ लक्षणपदस्य व्युत्पत्तिमाह - **लक्ष्यते** = ज्ञायते **तदितरव्यावृत्त** = स्वेतरभिन्नत्वेन रूपेण **वस्तु अनेनेति लक्षण** = लक्षणस्य व्युत्पत्ति । **निशीथचूर्णिकारस्तु** --> लक्खिज्जति ताण सरूवो जेण त लक्खण <--- (नि भा ६४८३) इत्याचष्टे । अव्याप्त्यतिव्याप्त्यसम्भवदोपत्रितयशून्य लक्षणस्य लक्षणमित्येके । लक्ष्यतावच्छेदकसमव्याप्तत्व **तदितीतरे**। कर्मधारयसमासविग्रहप्रदर्शनेन **स्वलक्षण** = स्वस्वरूपभूत लक्षणमित्यर्थ·, न तु सास्नादिमत्त्वादेर्गोलक्षणादेरिव स्वाश्रयैकदेशवृत्तित्वम् । **रत्नाकरावतारिकोक्तदिशा** [रत्ना अव ७/५६] स्वभावस्य कादाचित्कत्व-शाश्वतिकत्वभेदेन द्विविधत्वेऽपि लक्षण लक्ष्याऽनतिरिक्तान्यूनसत्ताकमेकविधमेव, लक्षणस्य **कदाऽप्यपरावृत्तेः** यथा 'उष्णस्पर्शवत्तेज' इति यद्वा 'रूपिण पुद्गला.' इति ।

स्वलक्षण = प्रकृते सर्वकालीन धर्मसम्बन्धि-स्वलक्षण **कीदृश** = किस्वरूप स्यात् ? इत्याशङ्कामपाकर्तुमुपक्रमते- **सर्वागमपरिशुद्ध** = **सर्वैरागमैः परिशुद्ध** = अबाधित, न तु केवल स्वाभ्युपगतेनागमेन परिशुद्धम् । कुत ? उच्यते, **सामान्यतः** = धर्माभिलापमात्ररूपमाश्रित्य **तस्य** = धर्मस्य **सार्वतन्त्रिकत्वात्** = सर्वैरेव तन्त्रै स्वीकृतत्वात् ।

नन्वेव सति धर्मस्वलक्षणमसम्भवग्रस्तमेव, जैन-साङ्ख्य-योग-यौग-वेदान्तप्रभृतितन्त्रै परिशुद्धत्वेनाभिमतस्य धर्मस्वलक्षणस्य लोकायतिकतन्त्राऽऽजीवकतन्त्रादिभिर्बाधितत्वात् तै परिशुद्धत्वेनाभिमतस्य च धर्मस्वलक्षणस्य जैन-साङ्ख्य-योग-यौग-वेदान्तप्रभृतितन्त्रैर्बाधितत्वादित्याशङ्कायामाह - **यत्** = **स्वलक्षण आदिमध्यान्तकल्याण** = **आदि-मध्यान्तेषु कल्याण**, कदापि **अन्तरालाऽप्राप्तेः** = कालिकान्तरविरहेण सदा **सुन्दरमित्यर्थः**, लोकायतिकप्रभृतितन्त्रै परिकल्पितस्य धर्मस्वलक्षणस्य केवलमादावेव चारुत्वेन प्रतिभासेऽपि सर्वदा सुन्दरत्वाभावात् । यद्वाऽऽद्ये मध्यमे चरमे च वयसि कल्याणस्वरूपम्, यद्वा श्रोतु प्राथमिक-माध्यमिक-प्रकृष्टधर्मदशानुरूप सुन्दरम्, यद्वा शास्त्रस्याऽऽदौ मध्येऽन्ते च चारुरूपम्, यद्वाऽऽद्यभूमिकाया विकासशीलावस्थाया प्रकृष्टविकसितदशायाश्च सुन्दरमित्यर्थ. । एतावता धर्मस्वलक्षणस्य लक्षणमभिहितम् ।

वस्तुतस्तु त्रैकालिककल्याणकारित्वादेव सर्वागमपरिशुद्धिर्धर्मस्वलक्षणस्य विज्ञेया । अत 'सर्वागमपरिशुद्धमि'त्यस्य

રતિદાયિની (ગુજરાતી વ્યાખ્યા)

દ્વિતીય ષોડશકમા સદ્ધર્મની દેશનાનો વિધિ કહેવાયો હવે ધર્મના જ વિશેષ લક્ષણને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે ↓

ગાથાર્થ - પડિતોએ આ ધર્મનુ નિજ લક્ષણ એ જ હમેશા = સદૈવ જાણવુ કે જે સર્વાગમથી પરિશુદ્ધ હોય તથા આદિ, મધ્ય અને અતકાલે કલ્યાણસ્વરૂપ હોય [૩/૧]

❖ ધર્મનું પંડિતગમ્ય લક્ષણ કેવું હોય ? ❖

ટીકાર્થ - સ્વેતરથી ભિન્ન = વ્યાવૃત્તરૂપે વસ્તુ જેના વડે જણાય તેને લક્ષણ કહે છે [જેમ કે સાસ્નાદિમત્ત્વ વડે ગાય બકરીથી વ્યાવૃત્તત્વેન = ભિન્નરૂપે જણાય છે અર્થાત્ 'સાસ્નાદિમાન્ હોવાથી આ ગોભિન્ન બકરી વગેરે સ્વરૂપ નથી' આવો બોધ થવાથી સાસ્નાદિમત્ત્વ એ ગાયનુ લક્ષણ કહેવાય] ધર્મનુ આ [જેને હમણા કહેવામા આવશે] સ્વલક્ષણ પડિતોએ સદા માટે જ જાણવુ, કારણ કે લક્ષણ ક્યારેય પણ બદલાતુ નથી [ગાયનુ લક્ષણ ક્યારેક સાસ્નાદિમત્ત્વ અને ક્યારેક સફેદ ચામડી - આવુ ન હોય, લક્ષણ ત્રૈકાલિક એક સ્વરૂપ જ હોય] 'ધર્મનુ સ્વાત્મક લક્ષણ કેવુ હોય ?' આ સમસ્યાનુ સમાધાન એ છે કે ધર્મસ્વલક્ષણ સર્વ [દર્શનોના] આગમોથી પરિશુદ્ધ [માન્ય અથવા અબાધિત] હોય, કારણ કે સામાન્યથી ધર્મ સર્વ દર્શનોનો વિષય છે તથા ધર્મનુ સ્વલક્ષણ તે હોય કે જે પ્રારભે, મધ્યે અને અતે કલ્યાણસ્વરૂપ હોય, મતલબ કે વચ્ચે કાલિક અતર ન પડવાથી સર્વદા સુદર હોય, આ બે શરતનુ જેમા પાલન થતુ હોય તે ધર્મનુ સ્વલક્ષણ બની શકે [૩/૧]

વિશેષાર્થ - સર્વ દર્શનકારો ધર્મનો અગીકાર કરે છે ભલે તેનુ નામ બૌદ્ધ, જૈન, સ્વામીનારાયણ, વેદાન્ત વગેરે અલગ

किं धर्मस्य स्वलक्षणं ? इत्याह --> 'धर्म'इत्यादि ।

धर्मश्चित्तप्रभवो यतः क्रियाधिकरणाश्रयं कार्यं । मलविगमेनैतत्खलु पुष्ट्यादिमदेष विज्ञेयः ॥३/२॥

धर्मः चित्तप्रभवः = मानसाऽऽकूतजः, न तु सम्मूर्च्छनजतुल्यक्रियामात्रं, **यतः** = धर्मात् क्रियायाः विहित-निषिद्धाऽऽचरणत्यागरूपाया अधिकरणं = अधिकारं, तदाश्रयं **कार्यं** भवनिर्वेदादि भवति । **एषः** = मार्गानुसारी धर्मो लक्ष्यो न तु अभव्यादिगतोऽपि । स च **मलविगमेन पुष्ट्यादिमत्** = पुष्टि-शुद्धिमत् **एतत्** = चित्तं **विज्ञेयः**, लक्षणनिर्देशोऽयम् ॥३/२॥

कल्याणकन्दली

हेतुविशेषणविधया 'आदिमध्यान्तकल्याणमि'त्यवसेयम् । ततश्च न समाप्तपुनरात्तत्वदोषप्रचार इति ध्येयम् ॥३/१॥

अथ किं धर्मस्य स्वलक्षणं ? इति शङ्कायां आह --> 'धर्म' इत्यादि । ततश्च पूर्वोत्तरकारिकयोर्न पौनरुक्त्यम् । मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> धर्मः चित्तप्रभवो, यतः क्रियाधिकरणाश्रयं कार्यम् । मलविगमेन पुष्ट्यादिमत् खलु एतत् एषः विज्ञेयः ॥३/२॥ इयं कारिका धर्मसङ्ग्रह-प्रतिमाशतकाऽधिकारविंशिकावृत्त्यादौ [ध स गा ३ प्र श का ९८-पृ ५९२ अ विं १२] अतिदिष्टा वर्तते । प्रथमपादे हेतुमुखेन, द्वितीयपादे फलरूपेण, तृतीय-चतुर्थपादयोस्स्वरूपप्राधान्येन सद्धर्मप्रतिपादनमकारि मूलकारैः । इत्थमेव बुधापेक्षया निश्चयनयविषयतोपपद्येत । तदुक्तं टीकाकृताऽपि **गुरुतत्त्वविनिश्चयवृत्तौ** --> यो निश्चयः प्रवर्तते हेतु-स्वरूपाऽनुबन्धप्रतिपूर्णं स निश्चयो निश्चयतो ज्ञेयः <-- [गु त वि १/३८] इति । यद्यपि योगतन्त्रानुसारेणाऽपि अहिंसा-सत्याऽस्तेय-ब्रह्मचर्याऽपरिग्रहरूपाणां यमानां शौच-सन्तोष-तपः स्वध्यायेश्वरप्रणिधानरूपाणां नियमानां वा धर्मस्वलक्षणत्वेन प्रदर्शनं कर्तुं युज्यत एव तथापि व्यवहाररूपाणां कादाचित्कत्वात् मध्यमबुद्ध्यपेक्षयैव तेषां मुख्यतो ज्ञापकत्वेन धर्मलक्षणत्वसम्भवात्, प्रकृते बुधविनेयसद्धर्मस्वलक्षणाभिधानस्य प्रतिज्ञातत्वाच्च नात्र धर्मस्वलक्षणत्वेन तत्प्रदर्शनमर्हतीत्याशयेनाऽऽह --> **धर्मः चित्तप्रभवः** = **मानसाकूतजः** = मनोऽभिप्रायजन्य इत्यर्थः । **न तु सम्मूर्च्छनजतुल्यक्रियामात्रं** = असञ्ज्ञिचेष्टासदृशबाह्यसदनुष्ठानमात्रम् । सादृश्यञ्चात्र विशिष्टोपयोगशून्यत्वेन बोध्यम् । --> स चाऽसौ प्रभवश्च = चित्तप्रभवः स धर्मो विज्ञेयः <-- इत्येवं विशेषणसमासाऽपराभिधानकर्मधारयसमासाङ्गीकरणेन श्रीयशोभद्रसूरिः व्याचष्टे । **अधिकारः** = अवसरः = प्रसङ्गः, **तदाश्रयं** = विहितप्रवृत्ति-निषिद्धनिवृत्तिप्रसङ्गाऽऽश्रयकं, तादृशप्रसङ्गमाश्रित्य इति यावत्, **भवनिर्वेदादि** = भवनैर्गुण्यदर्शनाहितौदासीन्यादि **भवति** = जायते, आदिपदेन विषयकषायमन्दता-संवेग-प्रशमादिग्रहणम् । इदञ्च धर्मकार्यम् । विहितवर्तनादिव्याजेन धर्मो भवनिर्वेदादिलक्षणं फलं जनयतीति भावः । **एषः** = **'मार्गानुसारी'**ति । प्राक् 'बुधस्तु मार्गानुसारी यः' [१/३] इत्युक्तं मूलकारैः । ततः सम्यग्ज्ञानादित्रितयलक्षणमोक्षमार्गानुसारिबुधगतो मार्गस्थक्षयोपशमकलितापुनर्बन्धकादिसाधारणो वा धर्मो **लक्ष्यः**, **न तु अभव्यादिगतोऽपि**, आदिपदेन दूरभव्य-भवाभिनन्दि-निह्नव-सकृद्बन्धकादिग्रहणम् । **स च** = मोक्षमार्गानुसारिगतधर्मश्च **मलविगमेन पुष्टि-शुद्धिमत् चित्तं इति लक्षणनिर्देशः** । चित्तपदप्रवेशेन घृतपूर्णादिपुष्टस्नानादिशुद्धस्य शरीरस्याऽलक्ष्या-

અલગ હોય, પણ તેઓ ધર્મ તો માને જ છે. માટે ધર્મનું લક્ષણ એવું હોવું જોઈએ કે જે સર્વ દર્શનોના આગમથી પરિશુદ્ધ હોય, અબાધિત હોય, માન્ય હોય. તથા ધર્મનું તે લક્ષણ જ સર્વદર્શનસંમત બનવા છતાં એવું બને કે જે સર્વદા કલ્યાણકારી હોય. તે ક્યારેય પણ અકલ્યાણસ્વરૂપ = અહિતકારી બની ન જાય. અર્થાત્ (I) આદિ વયમાં ધર્મ કરે, મધ્ય વયમાં કરે કે અંતે કરે. અથવા (II) આદ્ય કક્ષાનો ધર્મ કરે, મધ્યમ કે અંતિમ કક્ષાનો ધર્મ કરે. અથવા (III) શાસ્ત્રની આદિમાં કહેલ હોય, મધ્યમાં કહેલ હોય કે અંતે કહેલ હોય. અથવા (IV) પ્રારંભિક કક્ષાવાળો જીવ કરે, વિકાસશીલ કક્ષાવાળો જીવ કરે કે પ્રકૃષ્ટ વિકસિત કક્ષાવાળો જીવ કરે, તે બધોય ધર્મ કલ્યાણરૂપ - સુંદર હોવો જોઈએ. આ બે શરતનું જેમાં પાલન થતું હોય તેને ધર્મનું સ્વલક્ષણ કહી શકાય. આ રીતે પ્રસ્તુત ગાથામાં ધર્મના સ્વલક્ષણના લક્ષણની વાત કરી. આ રીતે 'ધર્મનું સ્વલક્ષણ કેવું હોય ?' આ સમસ્યાનું સમાધાન શ્રીમદ્જીએ કરાવ્યું. [3/1]

હવે - 'ધર્મનું સ્વલક્ષણ શું છે ?' - આ સમસ્યાનું સમાધાન કરતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે →

<u>ગાથાર્થ</u> - ધર્મ ચિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે. ધર્મથી ક્રિયાના અધિકારને આશ્રયીને [નિર્વેદાદિ] કાર્ય થાય છે. મલ દૂર થવાથી પુષ્ટિ વગેરેથી યુક્ત બનેલ ચિત્ત એ ધર્મ જાણવો. [3/2]

◻ પુષ્ટિ-શુદ્ધિયુક્ત ચિત્ત = ધર્મ ◻

<u>**ટીકાર્થ**</u> - ધર્મ માનસિક અભિપ્રાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. સમૂર્ચ્છિમપણાથી ઉત્પન્ન થયેલ જીવોની ક્રિયા જેવી માત્ર બાહ્ય ક્રિયા એ ધર્મ નથી. ધર્મથી વિહિત પ્રવૃત્તિ અને નિષિદ્ધત્યાગસ્વરૂપ ક્રિયાના અધિકારને આશ્રયીને ભવનિર્વેદ [= સંસારનો કંટાળો-વૈરાગ્ય] વગેરે કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આવો માર્ગાનુસારી ધર્મ લક્ષ્ય છે, નહિ કે અભવ્ય વગેરેનો ધર્મ. [જ્ઞાનાદિત્રિતયસ્વરૂપ મોક્ષમાર્ગને

मलविगमेन पुष्ट्यादिमत्त्वं चित्तस्य¹ कथं स्यात् ? इत्येतद्विवक्षुराह --> 'रागादय' इत्यादि।

रागादयो मलाः खल्वागमसद्योगतो विगम एषाम् । तदयं क्रियाऽत एव हि पुष्टिः शुद्धिश्च चित्तस्य ॥३/३॥

इह मला = चित्तस्य रागादयः खलु = राग-द्वेष-मोहा एव, खलु एवार्थे। एषां = रागादीनां मलानां, आगमन

कल्याणकन्दली

रादिपुष्ट्याकरणादिशुद्धस्य वाग्योगस्य च व्यवच्छेदः कृतः । इदञ्चात्रावधेयम् --> पुष्टि-शुद्ध्योरात्मधर्मत्वं तथापि भावमनस आत्मरूपत्वात् पुष्ट्यादिमच्चित्तमित्युक्तम् । न च प्राक् [३/२] 'धर्मः चित्तप्रभव' इति प्रतिज्ञातम्, अधुना तु 'पुष्टि-शुद्धिमच्चित्तं धर्म' इत्येवं निगमनमकारीति कथं नोपक्रमोपसंहारविरोधः ? इति शङ्कनीयम्, ऋजुसूत्रनयाभिप्रायेण विज्ञानलक्षणस्य चित्तस्य चित्तान्तरजनकत्वात्, पुष्टशुद्धचित्तकुर्वद्रूपाऽऽलिङ्गितेन चित्तक्षणेन पुष्ट-शुद्धचित्तोत्पादात् । स एव चात्र धर्म इत्यभिप्रायात्र दूषणमिति ध्येयम् । 'मलविगमेने'ति तु तत्परिचायकमेव न तु सद्धर्मस्वलक्षणे प्रविष्टम् । इदमेवाभिसन्धाय टीकाकृता --> 'क्रियाहेतुः पुष्टि-शुद्धिमच्चित्तं धर्मः' इति हरिभद्रोक्तलक्षणमतिव्याप्त्यादिदोषाऽकलङ्कितं सर्वत्राऽनुगतं निरवद्यं सङ्गच्छते <-- [प्र श का ९५-पृ ५२८] इत्येवं प्रतिमाशतकवृत्तौ प्रोक्तम् । 'क्रियाहेतु.' इत्यस्य क्रियानिमित्तक-भवनिर्वेदादिहेतुरित्यर्थः, अयमंशो व्यवहारनयोपगृहीतः 'पुष्टि-शुद्धिमच्चित्तमि'त्यंशश्च निश्चयनयगर्भितः । तदुक्तं धर्मसङ्ग्रहवृत्तौ --> पुष्टि-शुद्धिमच्चित्तं भावधर्मस्य लक्षणम् । तदनुगता क्रिया च व्यवहारधर्मस्य <-- (गा ३ पृ ७) इति । वस्तुत आत्मलब्धि-शुद्धनिश्चयनयेन 'चित्तगतशुद्ध्यादिरेव धर्मः' न तु तद्वच्चित्तं, चित्तस्य शुद्ध्यादिशून्यस्याऽपि सम्भवेन बाधात्, तदुक्तं टीकाकृतैव सामाचारी-प्रकरणवृत्तौ --> विशिष्टविधेर्विशेष्ये बाधकावतारे विशेषणमात्र एव पर्यवसानमिति निश्चयनयतात्पर्यात् विशेषणहेतुत्वाऽऽवश्यकत्वे-नैवोपपत्तौ विशिष्टहेतुत्वकल्पनानौचित्यात् <-- [सामा प्र गा ५७] इति । अत एवाग्रेऽपि 'पुष्टि-शुद्धिद्वितयेऽनुबन्धिनि मतिः मुक्तिलाभ' इति [३/४] वक्ष्यते इति भावनीयम् ॥३/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> मलाः रागादयः खलु । आगमसद्योगतः एषां विगमः । तत् अयं क्रिया । अत एव हि चित्तस्य पुष्टिः शुद्धिश्च ॥३/३॥ इयं कारिका धर्मसङ्ग्रहवृत्त्यादौ (गा.३वृ) समुद्धृता ।

मलाः = चित्तस्य रागादय इति । मा भूत् कस्यचित् रागपदेन नील-पीत-रक्तादिरागभ्रम इति 'चित्तस्य' इत्युक्तम् ।

અનુસરનાર=] માર્ગાનુસારી ધર્મનું લક્ષણ છે મલવિગમ દ્વારા પુષ્ટિ-શુદ્ધિવાળું બનેલ ચિત્ત [૩/૨]

..... આ ભૂલ ન કરશો

વિશેષાર્થ - અહીં ત્રણ વાત ધ્યાનમા રાખવા જેવી છે પ્રથમ એ કે ધર્મ અંત કરણથી નિષ્પન્ન થનારી ચીજ છે માત્ર સમૂર્ચ્છિમ જીવોની ચેષ્ટા જેવી ભાવ વિનાની ઉગ્ર બાહ્ય ક્રિયાને ધર્મ માની લેવાની જરૂર નથી કે માત્ર તેનાથી જ સંતોષ રાખવાની જરૂર નથી ભાવવિશુદ્ધિ વિના બાહ્ય ઉગ્ર આચારોનુ પાલન કરવા માત્રથી નિશ્ચય નયથી ધર્મી બની ન શકાય આ હેતુરૂપે ધર્મનુ નિરૂપણ થયુ બીજી વાત એ છે કે જો પોતાનામા તાત્ત્વિક ધર્મ આવેલ હોય તો વિહિતપાલન અને નિષિદ્ધ હિંસાદિથી નિવૃત્તિ સ્વરૂપ ક્રિયાના અધિકારને = અવસરને = પ્રસંગને = મોકાને = તકને આશ્રયીને સંસાર ઉપર વૈરાગ્ય, સંવેગ, વિષય-કષાયની મંદતા વગેરે ઉત્પન્ન થાય તાત્ત્વિક ધર્મ આવે છતા વિહિતપાલન અને નિષિદ્ધત્યાગસ્વરૂપ ક્રિયા ન થાય અથવા થાય તો પણ વેઠવાળી થાય કે ક્રિયા થવા છતા સંવેગ-નિર્વેદ, કષાય-વિષયમંદતા પ્રગટે નહિ - એવુ ન બને તે ધર્મના અવિનાભાવી કાર્ય નિર્વેદ વગેરે છે આ નિશ્ચય નયથી ફલમુખે ધર્મનિરૂપણ થયુ ત્રીજી મહત્ત્વની વાત એ છે કે અંતરંગ મલના હ્રાસથી પુષ્ટિ અને શુદ્ધિથી યુક્ત ચિત્ત બને તે ધર્મ છે આ ધર્મનુ સ્વરૂપમુખે નિરૂપણ છે કપિલાદાસીનુ દાન, વિનયરત્નનો વિનય વગેરે ધર્મસ્વરૂપ નથી, કેમ કે આત્મસ્વરૂપ ભાવ ચિત્ત દુર્બળ હોય કે મલિન હોય-અશુદ્ધ હોય તો તાત્ત્વિક ધર્મની સંભાવના નથી ખોરાકથી શરીરની થતી પુષ્ટિ કે સ્નાનાદિ દ્વારા થતી શુદ્ધિ એ ધર્મસ્વરૂપ નથી [૩/૨]

--> 'મલવિગમ દ્વારા ચિત્તમા પુષ્ટિ વગેરે કેવી રીતે થાય ? [તિમ જ મલ કોને કહેવાય ?]' <-- આ શકાનુ સમાધાન કરવાની ઈચ્છાથી મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે --

ગાથાર્થ - મલ રાગાદિ જ છે આગમસદ્યોગથી તેઓનો વિગમ થાય છે તેથી આ મલવિગમ એ ક્રિયા છે. એનાથી જ ચિત્તની પુષ્ટિ અને શુદ્ધિ થાય છે [૩/૩]

મલવિગમથી પુષ્ટિ અને શુદ્ધિ

ટીકાર્થ - પ્રસ્તુતમા મલનો અર્થ મનના રાગ, દ્વેષ, મોહ જ વિવક્ષિત છે [નહિ ... નો મેલ, શરીરનો મેલ, પૃથ્વ,

१ 'चित्तस्य' इति मुद्रितप्रतौ पाठ ।

= आगम = सम्यक्परिच्छेद, तेन सद्योग = सद्व्यापार 'सत्क्रियात्मा, तत सकाशात् विगम । 'तत् = तस्मात् अय = मलविगम 'क्रिया, कार्ये कारणोपचारात् । अत एव सत्क्रियारूपमलविगमात् 'पुष्टि शुद्धिश्च वक्ष्यमाणा चित्तस्य सम्भवति ॥३/३॥

कल्याणकन्दली

इदश्च स्वरूपमुखेन मलव्याख्यानम् । यत्तु टीकाकृता अपुनर्बन्धक-द्वात्रिंशिकावृत्तौ –> मले कर्मबन्धलक्षणे <– [द्वा द्वा १४/५ पृ १६३] इत्युक्त तत्तु फलद्वारा मलप्रतिपादनमवसेयम् । योगबिन्दौ तु –> सहज तु मल विद्यात् कर्मसम्बन्धयोग्यताम् । आत्मनोऽनादिमत्त्वेऽपि नायमेना विना यत ॥१६४॥ <– इति हेतुरूपेण मलनिरूपण विज्ञेयमिति विवेक । 'अय = कर्मबन्ध' इति व्याख्या । मल एव स्वदर्शने सहजमलादिपदेन प्रतिपाद्यते, साङ्ख्यसम्प्रदाये दिदृक्षानाम्ना, शैवदर्शने भव-बीजाभिधानेन, वेदान्तिमतेऽविद्याप्रातिपदिकेन, सौगतसमये अविद्या-वासनाऽभिलापेन निरूप्यते । तदुक्त योगबिन्दौ –> दिदृक्षा-भवबीजादिशब्दवाच्या तथा तथा । इष्टा चान्यैरपि ह्येषा मुक्तिमार्गावलम्बिभि ॥१६९॥ <– इति । धम्मपदाख्ये सुगतग्रन्थे –> अविज्जा परम मल <– [१८/९] इत्युक्तम् । मलनपदञ्च क्वचित् सहजमल प्रतिपादयति [यो बि १६८] क्वचिच्च विनाशादिकमिति [यो बि १५१] ध्येयम् ।

सम्यक्परिच्छेदः = हेयादिसद्भूतार्थगोचरयथार्थनिश्चय , तेन सद्व्यापारः = सम्यक्परिच्छेदजन्य-सम्यग्व्यापार इत्यर्थ । विगमः क्षयोपशमादिस्वरूप । तस्मात् = रागादिलक्षणमलप्रतियोगिकविगमस्य सदागमोपहितसत्क्रियाजन्यत्वात् मलविगमः एव क्रिया = सत्क्रिया, मलविगमलक्षणे कार्ये कारणोपचारात् = सत्क्रियात्मकस्य तत्कारणस्याऽऽरोपात्, तक्रादौ दध्युपचारवत् । अत्र मुद्रितप्रतौ तु 'क्रियाया कारणं कार्योपचारादि'त्यत्यन्तमशुद्ध पाठ इति कृत्वाऽस्माभिरपेक्षित पाठोऽत्र स्वय गृहीत स चोपेक्षित । इत्थमेव पूर्वोत्तरग्रन्थोपपत्ते· । सत्क्रियारूपमलविगमात् = कारणीभूतसत्क्रियात्वेनोपचरितात् रागादिविलयात्, आरोपितसत्क्रियात्वविशिष्टात् रागादिह्रासादिति यावत् । यथा दधिरूपात् तक्रादितो मन्दाग्ने पुरुषस्याऽन्त्र-प्राबल्यरूपा पुष्टिराऽऽरोग्यलक्षणा शुद्धिश्च सम्भवत तथा विहितसत्क्रियारूपात् मलविगमात् वक्ष्यमाणलक्षणा पुष्टिः शुद्धिश्च सम्भवतो व्यवहारनयेन । 'दासेन मे खर क्रीतो दासोऽपि मे खरोऽपि मे' इति न्यायेन विहितविशुद्धसत्क्रियैव मलविगमद्वारा पुष्ट्यादिक जनयतीति भाव । न हि द्वारेण द्वारिणोऽन्यथासिद्धि । अत एव यत्र न द्वारोत्पाद न तत्राप्यन्वयव्यभिचारग्रस्ता सत्क्रिया, न वा सत्क्रियाविरहेऽपि अन्यतो मलविगमोत्पादे सत्क्रिया व्यतिरेकव्यभिचारकलङ्किता । न हि चक्रभ्रमणेऽव्यापारितेन दण्डेन घटानुत्पादेऽपि विद्वांसोऽन्वयव्यभिचारमामनन्ति, न वा कदाचिद्दण्ड विनाऽपि हस्तादिनैव चक्रभ्रमणात् घटोत्पादेऽपि घट प्रति दण्डस्य कारणताभङ्गमाचक्षते मनीषिण । अत एव व्यवहार विनाऽपि पूर्वाभ्यस्तकरणाना तथाभव्यत्वपरिपाकवता भरतादीना कदाचित्केवलज्ञानोदयेऽपि त प्रति व्यवहारस्य न हेतुताक्षतिरिति व्यवहारनयसाम्राज्यम् ।

विशुद्धतरव्यवहारनये तु सत्क्रिया मलविरहोपधायिकैव ग्राह्येति नान्वयव्यभिचारप्रसङ्ग इति सूक्ष्ममीक्षणीयम् । व्यवहार-नयपराङ्मुखस्य व्यवहारनयाऽपलापिनो वा केवलनिश्चयवादिनो मार्गबहिर्भावद्योतनायैतादृशोपचारावलम्बनमकारि । वस्तुतस्तु

કાદવ, વિષ્ટા વગેરે] મૂળ શ્લોકમા 'खलु' શબ્દ વાપરેલ છે તેનો અર્થ અવધારણ = જકાર છે [જેનો ઉલ્લેખ હમણા જ કરી ગયા] આગમપદનો અર્થ છે સમ્યક્ નિશ્ચય તેના દ્વારા સત્ક્રિયાસ્વરૂપ સમ્યક્વ્યાપાર = પ્રવૃત્તિ થાય છે જેનો મૂળ શ્લોકમા 'सयोग' શબ્દથી નિર્દેશ કરેલ છે સમ્યક્ નિશ્ચયથી જન્ય સત્ક્રિયાથી રાગાદિ મલનો વિગમ = વિનાશ [ક્ષયોપશમ વગેરે] થાય છે માટે કાર્યમા કારણના ઉપચારથી મલવિગમ ક્રિયા [= સત્ક્રિયાસ્વરૂપ] છે સત્ક્રિયાસ્વરૂપ મલવિગમથી ચિત્તની પુષ્ટિ અને શુદ્ધિ સભવે છે જેનુ સ્વરૂપ આગળના શ્લોકમા બતાવવામા આવશે [૩/૩]

❀ મલવિગમ સત્ક્રિયાસ્વરૂપ પણ કહેવાય ❀

વિશેષાર્થ - અહીં એ વાત ખાન ધ્યાનમા રાખવા જેવી છે કે જિનોક્ત તત્ત્વનો સમ્યક્ નિશ્ચય થયા પછી તેના દ્વારા જે વિહિત સત્ક્રિયા વિધિવિશુદ્ધ રીતે થાય તેનાથી રાગાદિ મલનો વિગમ = હ્રાસ = ક્ષયોપશમ વગેરે થાય છે કાર્ય છે મલવિગમ, કારણ છે સમ્યક્નિશ્ચયજન્ય સત્ક્રિયા જેમ લચ્છી એ દહીનુ કાર્ય છે અને દહીં એ લચ્છીનુ કારણ છે તેથી લચ્છીને દહીં કહેવામા આવે ત્યા કાર્યમા કારણનો ઉપચાર સમજવામા આવે છે તે જ રીતે કાર્યમા કારણનો ઉપચાર કરીને મલવિગમને પણ સત્ક્રિયા

१ सत्क्रियात्मन सकाशादि'ति ह प्रता पाठ । अन्यत्र 'क्रियात्मन सद्व्यापार सत् क्रियात्मन सकाशात्' इति पाठ । २ मुद्रितप्रतौ 'तत' इति अशुद्ध पाठ । ३ मुद्रितप्रतौ 'क्रियाया कारणे कार्योपचारात्' इत्यशुद्ध पाठ । ह प्रतौ अपि 'कारणे कार्योपचारादि'त्यशुद्ध पाठ । ४ मुद्रितप्रतौ 'शुद्धिपुष्टिश्च' इत्यशुद्ध पाठ ।

पुष्टि-शुद्धयोर्लक्षण फलश्चाऽऽह --> पुष्टि'रित्यादि ।

पुष्टिः पुण्योपचयः शुद्धिः पापक्षयेण निर्मलता । अनुबन्धिनि द्वयेऽस्मिन् क्रमेण मुक्तिः परा ज्ञेया ॥३/४॥

पुष्टि पुण्योपचय = प्रवर्द्धमानपुण्ययोग, **शुद्धि पापक्षयेण** = सम्यग्ज्ञानादिगुणविघातकघातिकर्मव्यपगमेन **निर्मलता** = यावती काचित् देशतोऽपि निरुपाधिकता । **अस्मिन् पुष्टि-शुद्धिलक्षणे द्वये अनुबन्धिनि** = अविच्छिन्न-

कल्याणकन्दली

सत्क्रिया पुष्टिसम्पादिका सदशयलभ्यो मलविगमश्च शुद्धिसाधक इति विवेक ॥३/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> पुष्टि = पुण्योपचय, शुद्धि = पापक्षयेण निर्मलता । अस्मिन् द्वये अनुबन्धिनि क्रमेण परा मुक्ति ज्ञेया ॥३/४॥ इय कारिका **धर्मसङ्ग्रहवृत्त्यादो** [गा ३] समुद्धृता । **प्रवर्धमानपुण्ययोगः** = दृढतरपुष्कलपुण्यपरिपाक, तेन नात्युत्कटे पापानुबन्धिपुण्यविपाके न वा निरनुबन्धिनि प्रचुरपुण्यप्रयोगे पुष्कलतृणमात्रजन्याग्निकल्पे न वा विपरीतपुरुषार्था-दिना हीयमाने पुण्यानुबन्धिपुण्यपुञ्जे विनश्यदवस्थप्रदीपतुल्ये न वाऽकामनिर्जराकालीनतप कष्टार्जितपुण्यराशौ अतिप्रसङ्ग । पर-लोके धर्मसामग्रीसम्प्राप्तये परिपुष्टपुण्यस्यैव हेतुत्वात् । सम्मतश्चेद बौद्धानामपि, यथोक्त **सयुत्तनिकाये** --> पुञ्जानि परलोकस्मि पतिट्ठा होन्ति पाणिन <-- [१/१/४३] । **पापक्षयेणेति** । मा भूत् कस्यचिदसाताऽशुभनामकर्मप्रभृतिविगमावगम इत्याशयेन व्याचष्टे --> **सम्यगित्यादि** । छद्मस्थदशाया कार्त्स्न्येन निरुपाधिकता न सम्भवतीत्याशयेनाह --> **निर्मलता = यावती काचित् देशतोऽपि निरुपाधिकतेति** । यावती घातिकर्मलक्षणोपाधिविच्छित्ति. तावती निर्मलतेति भाव । अत्र चार्थे --> से वता कोह च माण च माय च लोभ च, एय पासगस्स दसण उवरतसत्थस्स पलियतकरस्स आयाण सगडम्मि <-- [आ १/३/४ सूत्र १२२] इति **आचाराङ्गसूत्रमपि** प्रमाणम् ।

अविच्छिन्नप्रवाहे = निरन्तरवर्धमानसन्ताने सति **तत्प्रकर्षप्राप्तिपरिपाट्या** = निरुक्तपुष्टिशुद्धिप्रतियोगिकपारम्योपलब्ध्यानु-पूर्व्या । सानुबन्धपुष्टि विधिविशुद्धभक्ति-विनय-वैयावृत्त्य-बहुमान-निरुपाधिकसमर्पणभावादिसम्पाद्या सानुबन्धशुद्धिश्च निजाकृत्य-गर्हा-प्रायश्चित्तपरिणति-गुणदोषविषयकगुरुलाघवविवेकमीमासा-तत्त्वसवेदन-समापत्ति-स्वद्रव्यगुणानुभूतिप्राबल्यादिप्राप्येति विवेक । उभयत्राऽपि वक्ष्यमाणरीत्या [३/५] प्रणिधानादिसवेदनस्याऽऽवश्यकता भावनीया ।

ननु कृत्स्नकर्मक्षयलक्षणे मोक्षे साजात्यात् शुद्धिप्रकर्षस्याऽऽवश्यकता युज्यते पर पुष्टिप्रकर्षस्य कथमपेक्षा 'पुण्याऽपुण्यक्षयात् मुक्ति' [७/३] इति **अष्टकप्रकरणवचनेन** तत्परिपन्थित्वात्, तद्वैजात्याच्च । न हि निरुपाधिकस्वरूपोपलब्धये उपाधिसञ्चय श्रेयान् । अत एव पुण्यस्यापि सुवर्णनिगडकल्पता तत्र तत्र श्रूयते । न च तत्क्षयार्थमेव तत्सत्त्वमावश्यकमिति **शङ्कनीयम्**, एव सति कारणी-भूताऽभावप्रतियोगिन प्रतिबन्धकस्याऽपि कार्योदयेऽपेक्षापातात्, तस्यापि प्रतियोगितासम्बन्धेन प्रतिबन्धकध्वस प्रति तादात्म्येन कारणत्वात् । ततश्च महदसमञ्जसमापद्येत । न हि कोऽपि स्वत सिद्ध प्रतिबन्धकात्यन्ताभावमुपेक्ष्य प्रतिबन्धकमानीय कार्योदयकृते तन्नाशोद्यम कुरुते । 'प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शन वरमि' [अष्टक-४/६] त्युक्तिरप्यस्मिन्नर्थे प्रमाणम् । अत एव 'धर्मार्थ यस्य वित्तेहा तस्यानीहा गरीयसी' [४/६] इत्यपि **महाभारतादुद्धृत** [वनपर्व-अ २] **अष्टकवचन** सङ्गच्छते । --> यस्य धर्मार्थमर्थेहा तस्यानीहा गरीयसी । प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शन वरम् --> ॥[५/१९/२५२] इति **पद्मपुराण**-वचनमप्यत्र प्रमाणम् । **पराशरस्मृतौ** अपि --> धर्मार्थ यस्य वित्तेहा तस्यानीहा गरीयसी । प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शन वरम् ॥ <-- (२३३) इत्युक्तम् । न चार्यदेश-सुकुलजन्म-सद्गुरुसमागमादिकृते पुण्यपरिपाकस्याऽऽवश्यकतेति शङ्कनीयम्, अनार्यदेशोत्पन्नाना सुगुरुसम्पर्कविरहेऽपि

કહી શકાય 'સત્ક્રિયાસ્વરૂપ મલવિગમથી ચિત્તની પુષ્ટિ અને શુદ્ધિ થાય છે'- આવું કહેવાની પાછળ શ્રીમદ્જીનો આશય એ છે કે વ્યવહારનિરપેક્ષ કેવલ શુષ્ક નિશ્ચય નયથી ચિત્તની પુષ્ટિ અને શુદ્ધિનો પ્રકર્ષ શક્ય નથી શુદ્ધ વ્યવહારથી વિમુખ કેવલ નિશ્ચયવાદીઓ માર્ગભ્રષ્ટ છે 'વાતો કરવી વીરની, ને વર્તન ઢીલુ ઘેસ' આવુ ના ચાલે [3/3]

પુષ્ટિ તેમ જ શુદ્ધિનુ લક્ષણ અને ફલ બતાવતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - પુષ્ટિ = પુણ્યસગ્રહ, શુદ્ધિ = પાપક્ષયથી નિર્મલતા આ બન્ને સાનુબધ થાય ત્યારે ક્રમે કરીને [આત્માની] શ્રેષ્ઠ મુક્તિ જાણવી [3/४]

❀ .... તો મોક્ષ મળે ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - પુષ્ટિનો મતલબ છે પ્રવર્ધમાન એવો પુણ્યનો યોગ શુદ્ધિનો અર્થ છે સમ્યગ્જ્ઞાન વગેરે ગુણોના વિઘાતક [= પ્રતિબધક] એવા [જ્ઞાનાવરણ, મોહનીય વગેરે] ઘાતિ કર્મના વિગમથી [ક્ષયોપશમ વગેરેથી પ્રાપ્ત થતી] આશિક રીતે પણ જે કાઈ નિરુપાધિકતા = ઉપાધિરહિતતા આ પુષ્ટિ અને શુદ્ધિનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્ન = નિરતર થાય ત્યારે તેનો પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત થવા દ્વારા ને જન્મમા કે ભવાન્તરમા તે

प्रवाहे सति क्रमेण = तत्प्रकर्षप्राप्तिपरिपाट्या, तस्मिन् जन्मनि भवान्तरेषु वा प्रकृष्यमाणवीर्यस्य जीवस्य मुक्ति परा = तात्त्विकी सर्वकर्मक्षयलक्षणा ज्ञेया ॥३/४॥

कल्याणकन्दली

निसर्गसम्यग्दर्शनादिप्रभावेण मुक्तिश्रवणात्तेषामन्यथासिद्धत्वात् । अत एव देशनालब्धि-सिद्धिसाधकतया पुष्टेरावश्यकत्वमपि प्रत्याख्यातम्, तच्छून्यानामपि हीनाङ्गोपाङ्गाऽनादेयापकीर्त्त्यसातादिग्रस्तानामपि च मुक्तिप्राप्तिश्रुतेरिति चेत् ?

अत्रोच्यते, यत्तावदुक्तं 'तत्परिपन्थित्वात्', तदसत्, अपवर्गायाऽवश्यकाना प्रथमसहनन-चरमशरीरादीना बहिरङ्गानामपि विना पुष्टिमसम्भवात्, अन्तरङ्गानामुपशमनाप्रभृतिकारणानामपि प्रकृष्टपरिशुद्धपुण्यपरिपाकप्राप्यत्वेन कर्मप्रकृत्यादौ कण्ठतः कथितत्वाच्च । तदुक्तं शिवशर्मसूरिभिः कर्मप्रकृतौ --> सव्वुवसमणा मोहस्सेव उ तस्सुवसमक्किया जोग्गो । पचेदिओ उ सन्नी पज्जत्तो लद्धितिगजुत्तो ॥ <-- [क उपशमनाकरण - गा ३] इति । --> 'लद्धितिगजुत्तो'त्ति पचिंदितो सण्णि पज्जत्तो - एयाहिं लद्धिहि सहितो, अहवा उवसमलद्धी-उवएसमवणलद्धी-पउग्गलद्धिरिति एयाहि सहिओ <-- [क प्र चूर्णि-पृ ७] इति कर्मप्रकृतिचूर्णिकारः । तदुक्तं कर्मप्रकृतिटीकाया मलयगिरिसूरिभिरपि --> 'लब्धित्रिकयुक्त' = पञ्चेन्द्रियत्व-सञ्ज्ञित्व-पर्याप्तत्वरूपाभिस्तिसृभिर्लब्धिभिर्युक्तः अथवा उपशमलब्ध्युपदेशश्रवणलब्धि-करणत्रयहेतुप्रकृष्टयोगलब्धिरूपलब्धित्रिकयुक्त <-- इति । एतासा लब्धीना विना विशुद्धपुण्यपरिपाकमयोगात् । अनेन मोहक्षयार्थमपि पुण्यपरिपाकस्यावश्यक्लृप्तत्वमावेदितम्, मिथ्यात्वादिक्षयकृते विशुद्धपुण्यविपाकप्राप्याना जिनकालिकत्वादीनामावश्यकत्वात् । तदुक्तं कर्मप्रकृतिचूर्णौ --> खातियसम्मत्त उप्पाएउ को आढवेइ ? भण्णइ जिणकाले वट्टमाणो मणुस्सो अट्ठवासाउओ उप्परि वट्टमाणो मणुस्सो पट्ठवेतो <-- [क प्र उप क गा ३२ पृ २६] इति ।

अत एव धर्महेतुतया पुण्यबन्धस्यापीष्टत्वम् । तदुक्तं साक्षेप-परिहार दानद्वात्रिंशिकाया टीकाकृताऽपि --> नन्वेव पुण्यबन्धः स्यात् साधोर्न च स इष्यते । पुण्यबन्धान्यपीडाभ्या छन्न भुङ्क्ते यतो यति ॥ दीनादिदाने पुण्य स्यात्तद्दान च पीडनम् । शक्तौ पीडाऽप्रतीकारे शास्त्रार्थस्य च बाधनम् ॥ किञ्च दानेन भोगाप्तिस्ततो भवपरम्परा । धर्माधर्मक्षयान्मुक्तिर्मुमुक्षो-र्नेष्टमित्यद ॥ नैव यत्पुण्यबन्धोऽपि धर्महेतु शुभोदय । वह्नेर्दाह्य विनाश्येव नश्वरत्वात्स्वतो मत ॥ भोगाप्तिरपि नैतस्मादभोग-परिणामत । मन्त्रित श्रद्धया पुसा जलमप्यमृतायते ॥ <--[द्वा द्वा १/१४-१८] इति । अत एव प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्येत्युक्तिरप्यत्राऽ-लब्धप्रसरा, मलविगमद्वारा बद्धकोष्ठतादिरोगनिरासाय एरण्डतैलवत् मोक्षोपयिकबाह्याभ्यन्तरकारणकलापमेलनद्वारा घनघातिकर्म-विनाशाय पुष्टिरप्युपयुज्यत एव, तदनन्तर तस्या एरण्डतैलवत् स्वयमेव विलयात् । न हि तादृशपुष्टिसम्पादकाध्यवसायस्थानमस्पृष्ट्वा कोऽप्यद्यावधि मुक्ति गत । अत एव तद्वैजात्यादित्यपि प्रत्याख्यातम्, 'विषकण्टक कण्टकान्तरेण निष्काशयेदि'ति न्यायेन निरुपाधिकनि श्रेयस प्रति विजातीयत्वेऽपि शुद्धोपाधिरूपत्वेन पापापगमसामर्थ्यसम्पादकतया पुष्टेरावश्यकत्वमनाविलम् । न हि वस्तुतोऽयमपि नियमो यदुत सजातीयमेव कारण भवेदिति । दृश्यते हि वृश्चिकादपि वृश्चिकोत्पत्तिर्गोमयादपि वृश्चिकोत्पत्ति । नियतारम्भवादनिरासविस्तरस्तु मत्कृत-जयलताया[1] ज्ञेय । यदपि पुण्यप्रकृते स्वर्णशृङ्खलात्वमन्यत्रोक्त तदपि लवसत्तमसुरादि-पुण्यापेक्षया स्त्र्याद्युपभोगसम्पादकनिकाचितपुण्यविवक्षया वा भवस्थितिकारित्वावच्छेदेनैव क्लिष्टरागादिपरिणामोपधायकत्वावच्छेदेनैव वा तत्र पर्यवस्यति न तु मोक्षोपायभूतावश्यककारणकलापसम्पादकत्वावच्छेदेनाऽपीति । एतेन --> शुद्धा योगा रे यदपि यतात्मना, स्रवन्ते शुभकर्माणि । काञ्चननिगडास्तान्यपि जानीयात्, हतनिर्वृतिशर्माणि <-- [७/७] इति शान्तसुधारसवचनमपि व्याख्यातम्, मुक्तिसुखप्रतिबन्धकत्वावच्छेदेनैव शुद्धयोगेषु स्वर्णशृङ्खलात्वविधानादिति भावनीयम् ।

इदञ्चात्रावधेयम् --> लब्धात्मलाभाया शुद्धेरनुबन्धित्व यावत्कालमभिमत पुष्टेरनुबन्धित्वञ्च मोक्षौपयिकोचिताऽऽवश्यक-तद्व्यापारकालपर्यन्तम् । अनेन वैयावृत्त्यस्याऽप्रतिपातिगुणत्वमपि व्याख्यातम् । मोक्षौपयिका पुष्टि शुद्धि विनाऽलभ्या क्षपक-श्रेण्यध्यवसायप्रायोग्यशुद्धिश्च तथाविधपुष्टिमृतेऽप्राप्येत्युभे उत्पत्तौ स्थितौ च मिथ सहकारिण्यौ । न चैवमन्योन्याश्रय इति शङ्कनीयम्, ज्ञानसमतावत् अप्रकृष्टयो तयोर्मिथ उत्कृष्टयो कारणत्वात् । नयान्तरेण त्वन्धस्थानीया पुष्टि पङ्गुस्थानीया च शुद्धिरित्यन्योऽन्यसहकारेणाऽविच्छिन्नयोस्तयो शिवनगरप्राप्तौ तुल्यवत्कारणता । प्रकृष्यमाणवीर्यस्य = स्वघातिकर्मचतुष्कक्षयार्थम-पेक्षितप्रकर्षशालिना वीर्यान्तरायक्षयोपशमविशेषेण युक्तस्य मुक्तिः सर्वकर्मक्षयलक्षणा = कृत्स्नकर्मक्षयहेतुकाऽविनाशिसच्चिदानन्द-

જીવની સર્વકર્મક્ષય-સ્વરૂપ તાત્ત્વિક મુક્તિ જાણવી કે જે જીવનો વીર્યોલ્લાસ ઘાતિ કર્મના ક્ષય માટે અપેક્ષિત પ્રકર્ષને પામતો હોય [૩/૪]

❀ પુષ્ટિ અને શુદ્ધિમાંથી એકની પણ ઉપેક્ષા ન ચાલે ❀

1 જુઓ દિવ્યદર્શનટ્રસ્ટ પ્રકાશિત સ્યાદ્વાદરહસ્ય (મધ્યમ) ભાગ-૧ પૃષ્ઠ-૧૨૮

एतदद्वयानुबन्धसामग्री कस्य[1] न भवति ? इत्याह —> नेत्यादि ।

न प्रणिधानाद्याशयसंविद्व्यतिरेकतोऽनुबन्धि तत् । भिन्नग्रन्थेर्निर्मलबोधवतः स्यादियञ्च परा ॥३/५॥

प्रणिधानादयो वक्ष्यमाणा आशया अध्यवसायस्थानविशेषा, तेषां संवित् = अनुभूतिः, तस्या व्यतिरेकतः = अभावात् **तत्** = पुष्टि-शुद्धिद्वयं **अनुबन्धि न** भवति । तस्मात् इयं = एतदनुबन्धसामग्री, **इयञ्च भिन्नग्रन्थेः** = अपूर्वकरणेन कृतग्रन्थिभेदस्य, तन्महिम्नैव **निर्मलबोधवतः परा** = [2]प्रधाना **स्यात्** ॥३/५॥

कल्याणकन्दली

मयी ज्ञेया । यथा चैतत्तत्त्वं तथाऽस्माभिः व्यवस्थापितं भानुमतीनाम्न्यां [प्र.१ पृ.५०] न्यायालोकटीकायाम् ॥३/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> प्रणिधानाद्याशयसंविद्व्यतिरेकतो तत् नाऽनुबन्धि । इयञ्च निर्मलबोधवतः भिन्नग्रन्थेः परा स्यात् ॥३/५॥ तेषां = प्रणिधान-प्रवृत्ति-विघ्नजय-सिद्धि-विनियोगलक्षणपञ्चविधाऽध्यवसायस्थानविशेषाणां केवलाच्छास्त्राद-वगमेऽपि संवेदनलक्षणानुभूतिविरहे पुष्ट्यादेरननुबन्धित्वमेवाभिमतमिति संवित् = अनुभूतिः इत्युक्तम् । तस्मात् सानुबन्धपुष्टि-शुद्धिद्वितयार्थिना प्रणिधानादिसंवेदने सर्वादरेण यतितव्यमित्युपदेशः । एतदनुबन्धसामग्री = पुष्टि-शुद्धिप्रतियोगिकाऽविच्छिन्न-सन्तानसामग्री प्रणिधानाद्याशयानुभूतिलक्षणा । तन्महिम्नैव = समयप्रसिद्ध-परिणामविशेषरूपाऽपूर्वकरणजनित-घनरूढरागादिपरि-णामलक्षणग्रन्थिप्रतियोगिकविच्छेदसामर्थ्येनैव, वेद्यसंवेद्यपदप्रभावेणैवेति यावत् निर्मलबोधवतः = स्वच्छसूक्ष्मविवेकप्रज्ञासमन्वित-स्यैव । तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चये —> वेद्यं संवेद्यते यस्मिन्नपायादिनिबन्धनम् । तथाऽप्रवृत्तिबुद्ध्याऽपि स्त्र्याद्यागमविशुद्ध्या ॥७३॥ तत्पदं साध्ववस्थानाद्भिन्नग्रन्थ्यादिलक्षणम् । अन्वर्थयोगतस्तन्त्रे वेद्यसंवेद्यमुच्यते ॥७४॥ सम्यग्घेत्वादिभेदेन लोके यस्तत्त्वनिर्णयः । वेद्यसंवेद्यपदतः सूक्ष्मबोधः स उच्यते ॥६५॥ भवाम्भोधिसमुत्तारात्कर्मवज्रविभेदतः । ज्ञेयव्याप्तेश्च कात्स्न्येन सूक्ष्मत्वं <— [यो.दृ.६६] इत्यादि । प्रधाना स्यात्, अपुनर्बन्धकादीनां प्रणिधानाद्यनुभवसामग्र्यपेक्षयेति ज्ञेयम् ॥३/५॥

<u>વિશેષાર્થ</u> - દૃઢ-દૃઢતર એવા પુણ્યસંચયનો [= પુષ્ટિનો] સાનુબંધ પ્રકર્ષ અને ઘાતિકર્મક્ષયોપશમનો સાનુબંધ ઉત્કર્ષ આ બન્ને મોક્ષ માટે તુલ્યવત્ અપેક્ષિત છે. કેવળ શુદ્ધિથી મોક્ષ મળી ન શકે. આવશ્યક ઉચિત પુષ્ટિ વિના સાનુબંધ શુદ્ધિનો પ્રકર્ષ અસંભવિત છે. પ્રકૃષ્ટ શુદ્ધિ માટે અપેક્ષિત પ્રથમ સંઘયણ, ચરમશરીર વગેરેની પ્રાપ્તિ પુષ્ટિ વગર અશક્ય છે. કર્મસત્તાને ઉધારધંધો માન્ય નથી. તથા શુદ્ધિ વિના વિશિષ્ટ પુણ્યસંચયાત્મક પુષ્ટિ પણ અપ્રાપ્ય જ છે. પુષ્ટિને શુદ્ધિનો સહારો છે તો શુદ્ધિને પુષ્ટિનો ટેકો છે. બન્ને એક-બીજાને સહાય કરવા દ્વારા બળવાન બને છે. આ રીતે પુષ્ટિ અને શુદ્ધિનો પ્રવાહ સતત વિકાસશીલ બનતા ક્ષપકશ્રેણિપ્રાયોગ્ય અધ્યવસાયસ્થાનની પ્રાપ્તિ દ્વારા સાધક સિદ્ધિગતિને સાધે છે. માટે સાધકે પુષ્ટિ અને શુદ્ધિને સાનુબંધ બનાવવા પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. જેમ માણસે લાકડીના ટેકે ચાલવું એ પરાધીનતા-બંધન છે. પરંતુ લાંબી માંદગીમાંથી ઉઠેલો અશક્ત માણસ લાકડીના ટેકે ચાલતો થાય તો જ શક્તિ વધતા અને ચાલવાનો અભ્યાસ વધતા લાકડીના ટેકા વિના ચાલી શકે છે. મતલબ કે ચાલવામાં પૂર્ણ શક્તિમાન થવા તેને ટેકો જોઈએ છે. તેમ પાપક્ષય કરવા-વિશુદ્ધ આત્મશક્તિ મેળવવા ઉત્તમ માનવભવ, પંચેન્દ્રિયપૂર્ણતા, આરોગ્ય, મનોબળ, દેવગુરુસંયોગ વગેરે જોઈએ. એ પુણ્યના ટેકાથી મળે છે. માટે પુણ્યની પણ જરૂર છે. એ વિના શુદ્ધિ-આત્મશક્તિનું કામ અટકી પડે. શુષ્ક નિશ્ચયવાદીઓને આ ખ્યાલ નથી આવતો. [૩/૪]

પુષ્ટિ અને શુદ્ધિને સાનુબન્ધ કરનાર સામગ્રી કોને ન હોય ? એનો જવાબ આપતા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - પ્રણિધાન વગેરે આશયના સંવેદન વિના તે [પુષ્ટિ-શુદ્ધિ] સાનુબંધ ન થાય. જેણે ગ્રંથિભેદ કરેલો છે એવી નિર્મલબોધવાળી વ્યક્તિને આ = પુષ્ટિ-શુદ્ધિની અનુબંધસામગ્રી પ્રકૃષ્ટ હોય. [૩/૫]

❀ .... તો ગ્રંથિભેદ કરવો જ રહ્યો ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - [આગળના શ્લોકમાં] જેનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવશે તે પ્રણિધાન વગેરે અધ્યવસાયસ્થાનવિશેષાત્મક છે. તેની અનુભૂતિ વિના પુષ્ટિ અને શુદ્ધિ બન્ને સાનુબંધ = અવિચ્છિન્ન પરંપરાવાળા ન બને. જે જીવ અપૂર્વકરણ = વિશુદ્ધ પરિણામવિશેષ દ્વારા ગ્રંથિભેદ કરીને ગ્રંથિભેદના પ્રભાવથી નિર્મલબોધવાળો બને છે તેની પાસે શુદ્ધિ અને પુષ્ટિને સાનુબંધ કરવાની સામગ્રી પ્રધાન = પ્રકૃષ્ટ હોય છે. [૩/૫]

<u>વિશેષાર્થ</u> - શું તમારે પુષ્ટિ અને શુદ્ધિને પ્રકૃષ્ટ સાનુબંધ બનાવવી છે ? તો ગ્રંથિભેદ કરવો જ પડશે. અનાદિ કાલીન રાગ-દ્વેષના તીવ્ર પરિણામને તોડવા પડશે. તો જ આવરાયેલ નિર્મલ બોધ પ્રગટ થઈ શકે. નિર્મલ બોધ પ્રગટે તો જ પુષ્ટિ અને શુદ્ધિના અનુબંધની = અવિચ્છિન્ન પ્રવાહની સામગ્રી મુખ્યતયા મળી શકે. નિર્મળબોધવાળા સમકિતદૃષ્ટિ સિવાય બીજા પાસે તેનો ઈજારો નથી. પુષ્ટિ-શુદ્ધિના અનુબંધની સામગ્રીમાં પ્રણિધાન વગેરે પાંચ અધ્યવસાયસ્થાનોની અનુભૂતિનો સમાવેશ થાય

1 ह प्रतौ 'कस्य च सा' इति पाठः । 2 मुद्रितप्रतौ - 'प्राधान्यका' इति पाठः ।

प्रणिधानादिभेदानेवाह --> प्रणिधी त्यादि ।

प्रणिधि-प्रवृत्ति-विघ्नजय-सिद्धि-विनियोगभेदतः प्रायः । धर्मज्ञैराख्यातः शुभाशयः पञ्चधाऽत्र विधौ ॥३/६॥

प्रणिधिश्च प्रवृत्तिश्च 'विघ्नजयश्च सिद्धिश्च विनियोगश्च, त एव भेदा तान् आश्रित्य, **प्राय** = प्राचुर्येण शास्त्रेषु **धर्मज्ञैः शुभाशय पञ्चधा आख्यात अत्र** = पुष्टिशुद्ध्यनुबन्धप्रक्रमे **विधौ** = विहिताचारे ॥३/६॥

तत्र प्रणिधानलक्षणमाह --> **'प्रणिधानमि'**त्यादि ।

प्रणिधान तत्समये स्थितिमत् तदधः कृपानुगञ्चैव । निरवद्यवस्तुविषय परार्थनिष्पत्तिसारञ्च ॥३/७॥

प्रणिधान तत् यत् **तत्समये** = अधिकृतधर्मस्थानप्रतिज्ञासमये, **स्थितिमत्** = तत्सिद्धि यावत् ²नियमितप्रतिष्ठ

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> अत्र विधौ प्रणिधि-प्रवृत्ति-विघ्नजय-सिद्धि-विनियोगभेदत प्राय पञ्चधा शुभाशय धर्मज्ञे आख्यात· ॥३/६॥ इय कारिका ललितविस्तरापञ्जिका-योगविंशिकावृत्ति-कूपदृष्टान्तविशदीकरणवृत्त्यादौ उद्धृता । एतदनुसारिणी च कारिका **योगलक्षणद्वात्रिंशिकाया** --> प्रणिधान प्रवृत्तिश्च तथा विघ्नजयस्त्रिधा । सिद्धिश्च विनियोगश्च एते कर्मशुभाशया ॥ <-- [द्वा द्वा १०/१०] इत्येव टीकाकृतोक्ता । प्राचुर्येण = उत्सर्गेण, अकृतविनियोगादीना अपवादतश्चतुर्धा त्रिधाऽपि वा सम्भवतीति भाव । अवशिष्टा योगदीपिका चात्र स्पष्टा ॥३/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> तत्समये स्थितिमत् तदध कृपानुग चैव परार्थनिष्पत्तिसार निरवद्यवस्तुविषय च प्रणिधानम् ॥३/७॥ इयमपि कारिका **योगविंशिकावृत्ति-कूपदृष्टान्तविशदीकरणवृत्ति-सार्धशतत्रयगाथाप्रमितसीमन्धरस्वामिस्तवनटिप्पणादौ** [यो वि गा १/पृ २ कू वि गा १३] साक्षितयोद्धृता । एतत्कारिकानुवादेन टीकाकृता **योगलक्षणद्वात्रिंशिकाया** --> प्रणिधान क्रियानिष्ठमधोवृत्तिकृपानुगम् । परोपकारसारञ्च चित्त पापविवर्जितम् ॥११॥ इति कारिका सन्दृब्धा । तत्समये = अधिकृतधर्मस्थानप्रतिज्ञासमये = चिकीर्षितधर्मस्थानसिद्धिप्रतिज्ञाकालमर्यादामधिकृत्य तत्सिद्धि = स्वीकृतधर्मस्थाननिष्पत्ति यावत् नियमितप्रतिष्ठ = क्रियाकाले क्रियात्मकनिमित्ताभिव्यक्तस्वभाव क्रियाशून्यकालेऽनभिव्यक्तस्वभाव सत् संस्कारात्मना =

છે પ્રણિધાનાદિના સ્વરૂપની માત્ર શાસ્ત્રીય જાણકારી તો નવપૂર્વી અભવ્ય પાસે પણ હોય પરંતુ તેને તેનુ વિશેષ મૂલ્યાકન નથી મહત્ત્વ તો છે પ્રણિધાનાદિ પાચેયના સ્વરૂપની અનુભૂતિનુ-સવેદનનુ ચિત્રમા દોરેલા સિહમા 'આ સિહ છે' આવુ જ્ઞાન સિહની જાણકારી કહેવાય અને જગલમા એકલા નિ શસ્ત્ર રીતે જતા સામેથી છલાગ મારીને પોતાની તરફ ગર્જના કરી દોડતા સિહમા 'આ સિહ છે' એવો બોધ તે સિહની અનુભૂતિ કહી શકાય, જે પરસેવાથી પલાળી દે અને છલાગ મારીને ઝાડ પર ચડવાની તાકાત આપે પ્રસ્તુતમા પ્રણિધાનાદિના અનુભૂતિસ્વરૂપ બોધની આવશ્યકતા છે, જે પુષ્ટિ અને શુદ્ધિને સાનુબધ બનાવે છે તેના મુખ્યતયા સ્વામી સ્વચ્છ બોધવાળા સમકિતદષ્ટિ જીવો છે ગ્રથિભેદ + નિર્મલબોધ + પ્રણિધાનાદિનુ સવેદન = સાનુબધ પુષ્ટિ-શુદ્ધિ આ સમીકરણને જીવત રીતે આત્મસાત્ કરવાની આવશ્યકતા છે [૩/૫]

પ્રણિધાન વગેરે ભેદોને જ મૂલકારશ્રી જણાવે છે —

<u>ગાથાર્થ</u> - પ્રસ્તુત વિધિને વિશે પ્રણિધિ [= પ્રણિધાન], પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ, વિનિયોગસ્વરૂપ ભેદોને આશ્રયીને પ્રાય પાચ પ્રકારનો શુભાશય ધર્મજ્ઞ પુરુષોએ કહેલ છે [૩/૬]

<u>ટીકાર્થ</u> - પ્રસ્તુત પુષ્ટિ-શુદ્ધિગત અનુબધના પ્રસગે વિહિત આચારને વિશે પ્રણિધાન, પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ અને વિનિયોગ-આ જ પાચ ભેદો છે તેઓને આશ્રયીને બાહુલ્યેન શાસ્ત્રોમા ધર્મના જાણકાર પુરુષોએ પાચ પ્રકારનો શુભાશય જણાવેલ છે [૩/૬]

આ પાચના ઘટક-અશસ્વરૂપ પ્રથમ પ્રણિધાનના લક્ષણને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - તેના સમયમા સ્થિતિવાળુ તથા તેની નીચે રહેલા જીવો વિશે કૃપાવાળુ જ અને પરાર્થનિષ્પત્તિપ્રધાન એવુ નિરવદ્યવસ્તુવિષયક [ધ્યાન હોય છે તે] પ્રણિધાન જાણવુ [૩/૭]

▦ પ્રણિધાનસ્વરૂપમીમાંસા ▦

<u>ટીકાર્થ</u> - પ્રણિધાન તેને કહેવાય કે જે વિવક્ષિત ધર્મસ્થાનની પ્રતિજ્ઞાની કાલમર્યાદામા સ્થિતિવાળુ હોય અર્થાત્ તે ધર્મસ્થાનની સિદ્ધિપર્યન્ત નિયમિત રીતે પ્રતિષ્ઠિત અને સસ્કારરૂપે અવિચલિત સ્વભાવવાળુ હોય તેમ જ પોતે જે ધર્મસ્થાનને સ્વીકારેલ છે તેનાથી નીચેના ગુણસ્થાનકે રહેલા જીવો વિશે કરુણાસભર જ હોય, નહિ કે [પોતાની અપેક્ષાએ] હીનગુણવાળા હોવાના લીધે

१ मुद्रितप्रतौ --> सिद्धिश्च विनियोगश्च विघ्नजयश्च' इति व्युत्क्रमणाऽशुद्ध पाठ तत्समाभि म उपेक्षित ह प्रतिदर्शितश्च पाठो गृहीत ।
२ मु प्रतौ - 'निमित्तप्रतिष्ठ' इति पाठ ।

संस्कारात्मनाऽविचलितस्वभावश्च । **तदध** = स्वप्रतिपन्नधर्मस्थानादधस्तनगुणस्थानवर्तिजीवेषु **कृपानुग** = करुणान्वयायि **चैव**, न तु हीनगुणत्वात् तेषु द्वेषान्वितम् । **च** = पुन , **परार्थनिष्पत्तिसार** = परोपकारसिद्धिप्रधान, सर्वस्या अपि सता प्रवृत्ते उपसर्जनीकृतस्वार्थ-प्रधानीकृतपरार्थत्वात् । निरवद्य यद् वस्तु अधिकृतधर्मस्थानसिद्ध्यनुकूल प्रतिदिनकर्तव्य **तद्विषय** = तद्विषयध्यानम् ॥३/७॥

कल्याणकन्दली

क्रियाविरहकाले व्यासङ्गदशाया वा वासनारूपेण **अविचलितस्वभावश्च** = स्थिरप्रकृतिकश्च, अन्यथा क्रियावैफल्यापत्ते· । न च व्यासङ्गदशाया कुत संस्कारात्मना तदचलस्वभावमिति **शङ्कनीयम्**, रिरसातिरेकात् स्वभर्तु पुरुषान्तरे प्रतिबद्धचित्ताया नार्या. तत्रैव सदा मन परिणामारोहवत् विदारितातितीव्रराग-द्वेषपरिणामस्योत्तमभावदर्शनदार्ढ्यात् तत्रैव चित्तपरिणत्यारोहात् । तदुक्त **योगबिन्दौ** --> न चेह ग्रन्थिभेदेन, पश्यतो भावमुत्तमम् । इतरेणाऽऽकुलस्यापि तत्र चित्त न जायते ॥२०५॥ <-- इति । इत्थमेव सानुबन्धक्षयोपशमसम्पत्ते । **न च** तथाप्यभिन्नग्रन्थे कथ व्यासङ्गादिदशाया संस्कारविधयाऽविचलितस्वभावता ? इति **शङ्कनीयम्**, सम्यक्प्रतिज्ञामहिम्नैव तदुपपत्ते , यथा द्विघटिकादिरूपकालमाने जपे षण्मासपर्यन्त प्रतिज्ञाते षण्मास यावत् प्रतिज्ञातद्विघटिकादिरूपकालादन्यत्र जपस्याऽकरणेऽपि जपे एव मनोवृत्तिर्जायते । तदुक्त **योगबिन्दावेव** --> यथाप्रतिज्ञमस्येह कालमान प्रकीर्त्तितम् । अतो ह्यकरणेऽप्यत्र भाववृत्ति विदुर्बुधा ॥ मुनीन्द्रै. शस्यते तेन, यत्नतोऽभिग्रहः शुभ. । सदाऽतो भावतो धर्म., क्रियाकाले क्रियोद्भव· ॥ <-- [३८७/३८८] इति । एतादृशकरणप्रणिधानादपि सानुबन्धपुष्टिर्जायते । एवमेव महारम्भ-महापरिग्रहाद्यकरणप्रणिधानादपि सानुबन्धशुद्धिः प्रजायते, तद्वृत्तिनिरोधात् । तदुक्त **योगबिन्दावेव** --> अतोऽकरणनियमात् तत्तद्वस्तुगतात्तथा । वृत्तयोऽस्मिन्निरुध्यन्ते तास्तास्तद्बीजसम्भवा ॥४१५॥ <-- इति ।

ननु योगदीपिकाया 'धर्मस्थाने'ति किमर्थमुक्त 'धर्मे'त्येवोच्यताम् । न हि धर्म-धर्मस्थानयो· कश्चिद्भेद । ततश्च 'अधिकृतधर्मप्रतिज्ञासमये' इत्येव चारु, लाघवादिति **चेत् ? न**, बाह्यसत्क्रियाया यद्वा निरनुबन्धिशुभपरिणामस्य यद्वा तदुपात्तपुण्यस्य यद्वा तत्पुण्यविशेषविपाकस्यापि धर्मत्व नयविशेषेण सम्मतम् । धर्मस्थानञ्च विधिविशुद्धाध्यवसायविशेष निश्चयनयेन, निश्चयानुगृहीत-व्यवहारनयेन तु तथाविधाध्यवसायानुविद्धोऽहिंसादिसम्बन्धी दृढ आचार , यस्मिन् धर्म उत्पद्यते तिष्ठति वर्धते प्रगुणीभवति अविनाशी च भवति । धर्मस्थानञ्च क्वचित् बाह्यक्रियाद्यात्मक धर्म विनाऽपि प्रगुणीभवति । अत एव धर्मादपि धर्मस्थानस्य गरीयस्त्वमामनन्ति महर्षय । इत्थञ्चावश्यक्लृप्तत्वेन धर्मस्थानपदोपादानमकारि टीकाकृता । **अनेन** पाप-पापस्थानकयोरपि भेदादिक **सूचितमित्यल** प्रसक्तानुप्रसक्तेन ।

सता प्रवृत्तेः उपसर्जनीकृतस्वार्थ-प्रधानीकृतपरार्थत्वात् = गौणीकृतस्वार्थत्वेन प्रधानीकृतपरोपकारत्वात् । अत एव 'परोपकाराय सता विभूतय' इत्याद्युक्तिरपि सुप्रसिद्धा । क्वचिदुद्भूततया परार्थप्राधान्याऽदर्शनेऽपि संस्काररूपेण तदस्तित्वमभ्युपेयमेव, अन्यथा 'सत्त्वहाने , भावपरोपकारस्य महोपकारित्व तु प्राक् [१/३, १/१६] निरूपितमेव ।

निरवद्य यद्वस्तु अधिकृतधर्मस्थानसिद्ध्यनुकूल प्रतिदिनकर्तव्य तद्विषयमिति । इदञ्च 'तत्समये स्थितिमदि'त्यशेनैव लभ्यते इति परिचायकमेव न तु व्यावर्तक विशेषणम् । न हि प्रधानार्थी प्राज्ञोऽङ्गमुपेक्षते । इदमेवाऽभिप्रेत्य टीकाकृताऽपि योगविंशिकावृत्तौ --> हीनगुणद्वेषाभाव-परोपकारवासनाविशिष्टोऽधिकृतधर्मस्थानस्य कर्तव्यतोपयोग प्रणिधानमि' <-- [यो वि १/वृ पृ २] ति तल्लक्षण निष्टङ्कितम् । **योगलक्षणद्वात्रिंशिकाया** तु टीकाकृता --> चित्त पापविवर्जित = सावद्यपरिहारेण निरवद्यवस्तुविषयम् <-- [द्वा द्वा.१०/११ वृ.पृ १२०] इति स्वरूपमुखेन प्रणिधानव्याख्यानमुक्तमिति नाऽभव्यादिद्रव्यलिङ्गिगते सद-

તેઓના વિશે દ્વેષવાળુ વળી, પ્રણિધાન પરોપકારસિદ્ધિપ્રધાન હોય છે, કારણ કે સજ્જનોની સર્વ પ્રવૃત્તિમા સ્વાર્થ ગૌણ હોય છે અને પરાર્થ = પરોપકાર મુખ્ય હોય છે તેમ જ પ્રણિધાન વિવક્ષિત સ્વીકૃત ધર્મસ્થાનની સિદ્ધિને અનુકૂલ એવા દરરોજના જે નિર્દોષ કર્તવ્ય હોય છે તદ્વિષયક ધ્યાનસ્વરૂપ હોય છે [૩/૭]

<u>વિશેષાર્થ</u> - પ્રણિધાનનો અર્થ છે ધ્યાન-ઉપયોગ-દઢવિચાર તેના ૪ વિશેષણ છે [૧] પ્રથમ વિશેષણ એ છે કે તે ધ્યાન વિવક્ષિત ધર્મસ્થાનની પ્રતિજ્ઞાની સમયમર્યાદામા પ્રતિષ્ઠિત હોય, ગમે તેવી પ્રતિકૂળતા વચ્ચે પણ તે વિચલિત ન થાય, તેની સિદ્ધિ સુધી ક્રિયાસ્વરૂપ નિમિત્તને પામીને પ્રતિષ્ઠિત = અભિવ્યક્તસ્વભાવવાળુ હોય, અન્ય કામકાજ કરતી વખતે પણ સસ્કારરૂપે તો તે અવિચલિત સ્વભાવવાળુ જ હોય ઉદાહરણ તરીકે રોજ ૫ કલાકના નૂતન સ્વાધ્યાયની ૬ મહિના સુધી પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તો ૬ મહિનાનો સ્વાધ્યાય સિદ્ધ ન થાય ત્યા સુધી તદ્વિષયક ઉપયોગ સ્થિર રહેવો જોઈએ ૬ માસ સુધી રોજ ૫ કલાકના સ્વાધ્યાયના નિમિત્તે તો તે ઉપયોગ દઢતાથી પ્રતિષ્ઠિત હોય જ પરતુ ૬ મહિના પર્યન્ત પ્રતિદિન અધ્યયનના ૫ કલાક સિવાયના સમયમા પણ

१ 'सुजनत्वहाने ' इत्यर्थ ।

प्रवृत्तिं लक्षयति -> 'तत्रे'त्यादि।

तत्रैव तु प्रवृत्तिः शुभसारोपाय'सङ्गताऽत्यन्तम् । अधिकृतयत्नाऽतिशयादौत्सुक्यविवर्जिता चेव ॥३/८॥

तत्रैव = अधिकृतधर्मस्थाने एव, उद्देश्यताख्यविषयतया या **प्रवृत्ति** शुभ = सुन्दर सार = नैपुण्यान्वितो

कल्याणकन्दली

नुष्ठानगोचरोपयोगे प्रणिधानलक्षणाऽतिव्याप्ति , स्वर्गादिगोचराऽवाप्यकामनालक्षणाऽवद्याऽपरिहागत् । वस्तुत परार्थमुख्योद्देश्यकत्व-मपि तत्र नास्ति, स्वर्गप्राप्तिप्रभृतिस्वार्थानुपसर्जनभावस्य प्रच्यावयितुमशक्यत्वात् । एतेन -> अणुभवजुत्ता भत्ती साहम्मियाण वच्छल्लं । न य साहेइ अभव्वो सविग्गत्त न सुपक्ख ॥७॥ <- इति **अभव्यकुलक-सम्बोधप्रकरण** [१/२९६] वचनमपि व्याख्यातम् । अत एव तदधस्तनस्थानवर्तिषु कामभोगादिनिमग्नेषु अलसेषु वा जीवेषु कृपानुगतत्वमपि तत्र वस्तुतोऽसम्भवि, विषयसुखादिप्रमादे हेयत्वसंवेदनविरहादिति निपुणतर निभालनीयम् ॥३/७॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> तत्रैव प्रवृत्ति तु अत्यन्त शुभसारोपायसङ्गता अधिकृतयत्नातिशयात् औत्सुक्यविवर्जिता चैव [भवति] ॥३/८॥ इयमपि कारिका **योगविंशिकावृत्ति-कूपदृष्टान्तविशदीकरणवृत्त्यादौ** टीकाकृता सवादरूपेणोपदर्शिता । एतत्कारिकानुरोधिनी कारिका **योगलक्षणद्वात्रिंशिकाया** -> प्रवृत्ति प्रकृतस्थाने यत्नातिशयसम्भवा । अन्याभिलापरहिता चेत -

સન્કારરૂપે તો તે ઉપયોગ અવિચલિત જ હોય [૨] બીજુ વિશેષણ એ છે કે જે જીવો પોને સ્વીકારેલ ધર્મસ્થાનની અપેક્ષાએ નીચેની ભૂમિકાએ રહેલા છે તેઓના વિશે પોતાનુ પ્રદર્શિત ધ્યાન તિરસ્કાર-ધિક્કાર-દ્વેષવાળુ ન હોવુ જોઈએ, પરતુ કરુણાથી યુક્ત હોવુ જોઈએ દા ત ઉપરોક્ત ઉદાહરણમા જ જે જીવો રોજ થોડો પણ નવો સ્વાધ્યાય નથી કરતા તેઓ પ્રત્યે પોતાનો અભિનવશ્રુતગ્રહણકર્તવ્યતાવિષયક ઉપયોગ કરુણાગર્ભિત હોવો જોઈએ તેઓ પ્રત્યે નિંદાવૃત્તિ, દ્વેષભાવના, હીનતાદષ્ટિ જો પોતાનામા હોય તો તે પોતાની પ્રતિજ્ઞાના ઉપયોગનુ અજીર્ણ છે તેવો ઉપયોગ પ્રણિધાનાત્મક બની ન શકે [૩] ધ્યાનનુ ત્રીજુ વિશેષણ એ છે કે પોતાનુ વિવક્ષિત ધર્મસ્થાનવિષયક ધ્યાન પરોપકારપ્રધાન હોવુ જોઈએ દા ત ઉપરોક્ત ઉદાહરણમા જ પ્રતિદિન પ કલાક અભિનવશ્રુતગ્રહણ કરવાની પાછળ પોતાનો આશય 'હુ ભણી-ગણીને વિદ્વાન થઈ એવા ચોટદાર વ્યાખ્યાન વાચુ કે મારી વાહવાહ થાય' આવી મલિન સ્વાર્થવૃત્તિથી દૂષિત થયેલો ન હોવો જોઈએ પરતુ - 'હુ મોક્ષમાર્ગને તાત્ત્વિક રીતે જાણીને બીજા પણ યોગ્ય જીવોને પ્રભુશાસન વાસ્તવિક રીતે પમાડી શકુ, બીજા યોગ્ય જીવોને ભણાવવા દ્વારા અથવા ભવિષ્યમા શાસ્ત્રરચના દ્વારા શ્રુતની પરપરાને અવિચ્છિન્ન બનાવીને ગુરુજનોએ મારી પર કરેલા ઉપકારોનુ ઋણ વાળી શકુ, પ્રતિદિન નિયમિત નવીન શ્રુતગ્રહણમા સહર્ષ પ્રવૃત્તિ કરીને બીજા જીવોને પણ એક સારો આદર્શ આપુ જેથી તેઓ પણ નવ્ય શ્રુતજ્ઞાનના રસિયા બને, હુ રોજ નવુ ભણીશ તો બીજા યોગ્ય જીવોને પણ ભણવાની પ્રેરણા-પ્રોત્સાહન આપી શકીશ ' - આવી ઉદાર પરોપકારવૃત્તિ જ મુખ્યતયા પોતાના ઉપયોગમા વણાયેલ હોય તો જ તે ઉપયોગ પ્રણિધાનની કક્ષામા આવી શકે

[૪] એ ઉપયોગનુ = ધ્યાનનુ ચોથુ વિશેષણ છે નિરવદ્યવસ્તુવિષયકત્વ યોગદીપિકા કારના કથનાનુસાર વિવક્ષિત ધર્મસ્થાનની સિદ્ધિને અનુકૂલ એવા દૈનિક કર્તવ્યો વિષયક ધ્યાન એ નિરવદ્યવસ્તુવિષયક પદનો અર્થ છે ઉદાહરણથી એની સ્પષ્ટતા એ છે કે ૬ માસ સુધી રોજ ૫ કલાક ભણવાની પોતાની પ્રતિજ્ઞા નિર્દ્ર થાય તેના માટે રોજ વિદ્યાગુરુનો વિનય, ઉચિત ભક્તિ, જ્ઞાન-જ્ઞાની-જ્ઞાનના સાધનોની આશાતનાનો પરિહાર, અભ્યાસમા બાધક એવી બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓ અને ભક્તોના ટોળાનો વળગાડ વગેરેથી દૂર રહેવાની વૃત્તિ, દૈનિક છાપા-સામાહિક-માસિક-પત્રિકાઓ-પરચૂરણ સાહિત્ય વગેરે નહિ વાચવાની મક્કમતા, નિયમિત વ્યવસ્થિત રીતે નવુ શ્રુત ગ્રહણ કરવાનો ઉલ્લાસ ટકી રહે તે માટે રોજે રોજની ગ્રહણ કરેલ વાચનાનુ પુનરાવર્તન-પરિશીલન કરવાની તત્પરતા વગેરેનુ પણ ધ્યાન રાખવુ જોઈએ ધનવેપારાદિમા નહિ પણ તપ-સ્વાધ્યાય-અહિંસાદિ ધર્મસ્થાનમા ચિત્તનુ સ્થાપન જોઈએ આ રીતે ચાર વિશેષણવાળુ ધ્યાન-ઉપયોગ બને તો જ શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓ તેને પ્રણિધાનનુ લેબલ લગાડે છે આવુ પ્રણિધાન આવે તો જ બાકીના પ્રવૃત્તિ વગેરે આગળના ૪ સ્થાનોની ઉપલબ્ધિ સરળ થઈ શકે સાવદ્ય વસ્તુનુ ધ્યાન ચિત્તને અને ધર્મસાધનાને કલુષિત કરે છે કલુષિત ચિત્તમા સાધનાના સસ્કાર પડતા નથી હીન પ્રત્યેનો દ્વેષભાવ સાધના માટેની મનોભૂમિકાનો નાશ કરે છે કોમળ અને નમ્ર ગુણગ્રાહી મનમા જ સાધના ઉતરી શકે સ્વાર્થવૃત્તિ એ સાધના અને સાધ્ય પ્રત્યેનો આદરભાવ નષ્ટ કરે છે માટે ઉપરોક્ત ચારેય વિશેષણ આવશ્યક છે ટીકાકાર શ્રીમદ્જીએ સીમધરસ્વામીના ૩૫૦ ગાથાવાળા સ્તવનમા જણાવેલ છે કે -> કરુણા ન કરે હીનની રે, વિણ પણિહાણ સનેહ રે, દ્વેષ ધરતા તેહશુ રે, હેઠા આવે તેહ રે <- [૩/૭]

મૂલકારશ્રી હવે પ્રવૃત્તિનુ લક્ષણ બતાવતા કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - ત્યા જ પ્રવૃત્તિ તો અત્યત સુદર પ્રકૃષ્ટ ઉપાયથી સગત હોય છે અને વિવક્ષિત વિશિષ્ટ પ્રયત્નથી ઔત્સુક્યરહિત જ હોય છે [૩/૮]

❋ પ્રવૃત્તિસ્વરૂપવિચારણા ❋

' मुद्रितप्रतौ 'सङ्गता' इत्यशुद्ध पाठ ।

य उपाय प्रेक्षोत्प्रेक्षादि तेन सङ्गता = साध्यत्वाख्यविषयतया तत्सम्बद्धा, अधिकृते धर्मस्थाने यो यत्नातिशय = अप्रमादभावनाजनितो विजातीय प्रयत्न , तस्मात् । औत्सुक्य = अकाले फलवाञ्छा, तेन विवर्जिता **चैव**, अकालौत्सुक्यस्य तत्त्वत आर्त्तध्यानरूपत्वात् । [1]स्वहेतु-स्वरूपानुबन्धशुद्ध प्रवृत्त्याशयो ज्ञेय , कथञ्चित्क्रियारूपत्वेऽपि अस्य कथञ्चिदाशयरूपत्वात् ॥३/८॥

कल्याणकन्दली

परिणति स्थिरा ॥१२॥ <-- इत्येव टीकाकृता दर्शिता । **उद्देश्यताख्यविषयतया** = उद्देश्यतासम्बन्धेन । **साध्यत्वाख्यविषयतया** = विधेयतासम्बन्धेन **तत्सम्बद्धा** = सुन्दरनिपुणोपायगता । यथा घटमुद्दिश्य मृदारोपणचक्रभ्रमणादौ विधेये कुलाल प्रवर्तते तदा सा प्रवृत्ति स्वनिरूपितसाध्यत्वाभिधानविषयतासंसर्गेण मृदारोपणचक्रभ्रमणादिनिष्ठाऽपि स्वनिरूपितोद्देश्यताऽभिधानविषयता-सम्बन्धेन घटनिष्ठैव भवति तथैवाऽधिकृतश्रुतग्रहणादिधर्मस्थानमुद्दिश्य विधेये तदुपाये तद्गोचरप्रेक्षोत्प्रेक्षाऽनुप्रेक्षा-परिप्रेक्षा-सप्रेक्षा-प्रतिप्रेक्षोपप्रेक्षादौ प्रवृत्तौ सा प्रवृत्ति स्वीयविधेयतासम्बन्धेन प्रेक्षादिनिष्ठाऽपि स्वकीयोद्देश्यतासन्निकर्षेण विवक्षितश्रुत-ग्रहणादि-धर्मस्थाननिष्ठैव, अन्यथा अङ्गप्रवृत्त्या प्रधाननिष्पत्त्ययोगात् । **तस्मात्** = अप्रमादभावनाजनित-विजातीयप्रयत्नात् स सम्पद्यते । **तेन** = अयोग्यकालीनप्रधानफलाभिलाषलक्षणौत्सुक्येन **विवर्जिता** = विशेषतो रहिता चैव । न हि सम्यगुपायप्रवृत्ता प्रेक्षावन्त कार्यौत्सुक्यमवलम्बन्ते, सदुपायस्य कार्यमप्रसाध्योपरमाभावादिति व्यक्त **धर्मबिन्दुवृत्तौ** [६/५८] ।

ननु टीकाकृता **योगविंशिकावृत्तौ** --> अधिकृतधर्मस्थानोद्देशेन तदुपायविषय इतिकर्तव्यताशुद्ध· शीघ्रक्रियासमाप्तीच्छादि-लक्षणौत्सुक्यविरहित· प्रयत्नातिशय· प्रवृत्ति <-- इति प्रवृत्तिलक्षणमनुवदता शीघ्रक्रियासमाप्तीच्छालक्षणमौत्सुक्यमुपदर्शित, **योगलक्षणद्वात्रिंशिकावृत्तौ** प्रवृत्तिलक्षणव्याख्याने --> अधिकृतेतरकार्याभिलाषेण रहिता <-- [द्वा.द्वा.१०/१२ पृ.१२०] इत्येव वदता अधिकृतान्यफलेच्छालक्षणमौत्सुक्यमावेदित, प्रकृते चाऽकालफलेच्छालक्षणमौत्सुक्यमुक्तमिति कथ नैकस्यैव टीकाकृतो व्याख्याया विरोध इति **चेत् ? अत्रोच्यते, योगविंशिकावृत्तौ** स्वरूपमुखेन लक्षणमौत्सुक्यस्योक्तम्, **योगलक्षणद्वात्रिंशिकाया** इह च हेतुमुखेन तन्निरूपितमिति न विरोधलेशोऽपि । हेतुमुखेन व्याख्याया अपि सम्मतत्वात् । अत एव **धर्मबिन्दुवृत्तौ** श्रीमुनिचन्द्रसूरिभिरपि --> औत्सुक्य काङ्क्षारूपम् <-- [ध.बि ८/४३ वृ.पृ.१९९] इति प्रोक्तम् । यद्यपि अधिकृतान्यकार्याभिलाषस्य वस्तुतो वक्ष्यमाणरीत्या [१४/९] अन्यमुद्दोषात्मकत्वमेव तथापि अकालफलेच्छावत् तस्याऽपि शीघ्रक्रियासमाप्तीच्छाहेतुत्वात् हेतु-हेतुमतोरभेदोपचारेण तस्यौत्सुक्यत्वाभिधानमपि सङ्गतमेव । **एतेन** --> 'औत्सुक्य = त्वराभिलाषातिरेक' <-- इति **सुगमार्थकल्पनाकारवचनमपि** फल-फलवदुभयघटितौत्सुक्यप्रतिपादनपरमिति **प्रदर्शितम्**, त्वराजनकत्वादकालफलाभिलाषस्य । न चास्य प्राशस्त्यम्, **अकालौत्सुक्यस्य** = अकालफलाभिलाषस्य **तत्त्वतः** = परमार्थत· **आर्त्तध्यानरूपत्वात्** । तदुक्त मूलकारैरेव **धर्मबिन्दौ** --> अकालौत्सुक्यस्य तत्त्वत तत्त्वात् <-- [८/५५] इति । --> तत्त्वात् = आर्तध्यानत्वादिति <-- तद्वृत्तौ । अत एवोक्त **योगदृष्टिसमुच्चयेऽपि** --> अत्वरापूर्वक सर्व, गमन कृत्यमेव वा । प्रणिधानसमायुक्तमपायपरिहारतः ॥ <-- [यो दृ ५१] इति । वस्तुत औत्सुक्यमकालकाल एव भवति, यथोक्त **कर्णपूरेण आनन्दवृन्दावने** --> न ह्यौत्कण्ठ्य भवति समया-पेक्षमुत्कण्ठितानाम् <-- [२२/१३] । अत एव **भगवद्गीतायामपि** --> कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन <-- [२/४७] इति वदता औत्सुक्यपरिहार्यता दर्शिता ।

इत्थञ्च **स्वहेतु-स्वरूपानुबन्धशुद्धः प्रवृत्त्याशयो ज्ञेयः** इति । प्रतिपादितप्रणिधानजन्यत्वात् यद्वा अप्रमादभावनाजनिताऽधि-कृतधर्मस्थानगोचरप्रयत्नजन्यत्वात् स्वस्य हेतुशुद्धि· = हेतूपहितशुद्धि , अकालफलाभिलापराहित्य-प्रशस्तकुशलोपायविधेयकत्वाभ्या स्वरूपशुद्धि , अभिनवश्रुतग्रहणाद्यधिकृतस्थानोद्देश्यकत्वात् प्रकृतेऽनुबन्धशुद्धिश्चाऽवसेया । **न च** प्रवृत्तेराशयात्मकता· कथ ? अधिकृतधर्मस्थानोद्देश्यक-तदुपायविधेयक-यत्नातिशयजन्यत्वेन क्रियात्मकत्वस्यैव न्याय्यत्वादित्यारेकणीयम्, **कथञ्चित्** = फलमुखेन **क्रियारूपत्वेऽपि अस्य** = प्रवृत्तिपदप्रतिपाद्यस्य **कथञ्चित्** = अन्त करणगतस्थिरपरिणतिरूपहेतुमुखेन आशयरूपत्वात् =

<u>**टीकार्थ**</u> - વિવક્ષિત ધર્મસ્થાનમા જ ઉદ્દેશ્યતા નામની વિષયતાથી જે પ્રવૃત્તિ હોય તે સાધ્યતા નામની વિષયતારૂપસબધથી સુદર અને નિપુણ એવા પ્રેક્ષા-ઉત્પ્રેક્ષા [અનુપ્રેક્ષા-ઉહાપોહ] વગેરે ઉપાયથી વિશિષ્ટ હોય, કેમ કે અપ્રમાદભાવનાથી ઉત્પન્ન થયેલ વિજાતીય પ્રયત્ન(યત્નાતિશય)ના લીધે તે જન્ય છે તે અકાળે ફલેચ્છાસ્વરૂપ ઔત્સુક્યથી રહિત જ હોય, કારણ કે ઔત્સુક્ય વાસ્તવમા આર્તધ્યાનસ્વરૂપ છે આ રીતે હેતુ, સ્વરૂપ અને અનુબધથી શુદ્ધ થયેલ હોય તેને પ્રવૃત્તિસ્વરૂપ આશય = અધ્યવસાય જાણવો જો કે તે કથચિત્ ક્રિયા સ્વરૂપ છે તો પણ કથચિત્ આશયાભિન્ન હોવાથી તેને આશયસ્વરૂપ કહી શકાય છે [૩/૮]

१ मुद्रितप्रता 'सहेतु ' इति पाठ । प्रत्यन्तरे 'स हेतु' इति पाठ ।

विघ्नजयं लक्षयति —> विघ्ने'त्यादि ।

विघ्नजयस्त्रिविधः खलु विज्ञेयो हीनमध्यमोत्कृष्टः । मार्गे इह कण्टक-ज्वर-मोहजयसमः प्रवृत्तिफलः ॥३/९॥

विघ्नस्य = धर्मान्तरायस्य जयः *खलु त्रिविधो विज्ञेयः, प्रतियोगिभेदात् । हीन-मध्यमाभ्यां सहित उत्कृष्टः*.

कल्याणकन्दली

अध्यवसायविशेषात्मकत्वात्, हेतु-फलयोर्भेदाभेदस्याऽस्माभिर्जयलतायां व्यवस्थापितत्वादिह न तन्यते, वादान्तरारम्भप्रसङ्गात् । न च तथापि विनिगमनाविरहात्तस्य क्रियात्मकताभिधानं प्रकृते सङ्गच्छेतेति शङ्कनीयम्, यत्नातिशयजन्याया क्रियाया तज्जनने एवोपक्षीणतया गौणत्वात्, कूटत्वसम्भवेन व्यभिचाराच्च प्रवृत्तेः क्रियात्मकत्वाभिधानस्यानौचित्यात्, निरुक्तप्रणिधानोत्तरकालभाविस्थिरपरिणामस्य प्रधानत्वात्, अव्यभिचारित्वाच्च प्रवृत्तेराशयात्मकत्वाभिधानस्य यौक्तिकत्वात् ॥३/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इह मार्गे कण्टक-ज्वर-मोहजयसमः प्रवृत्तिफलः हीन-मध्यमोत्कृष्टः त्रिविधः खलु विघ्नजयो विज्ञेयः ॥३/९॥ इयं कारिकाऽपि योगविंशिकावृत्ति-कूपदृष्टान्तविशदीकरणवृत्त्यादौ टीकाकृता संवादरूपेणोपदर्शिता । प्रतियोगिभेदात् = जयप्रतियोगिनां विघ्नानां त्रैविध्यात् विघ्नजयस्य त्रिविधत्वमित्यर्थः । तदुक्तं मूलकारैरेव योगबिन्दौ —> कण्टक-ज्वर-मोहैस्तु समो विघ्नः प्रकीर्त्तितः । मोक्षमार्गप्रवृत्तानामत एवापरैरपि ॥३७४॥ <— उपदेशपदेऽपि —> पडिवक्खो वि य एत्थं सोहणपथम्मि सपयट्टस्स । कंटग-जर-मोहसमो विन्नेओ धीरपुरिसेहिं ॥२६१॥ <—इति कथितम् । द्वन्द्वसमासगर्भितत्वे 'हीनमध्यमोत्कृष्टा' इति स्यान्न तु 'हीन-मध्यमोत्कृष्ट' इति 'हीनमध्यमाभ्यां सहित उत्कृष्ट' इत्येव विग्रहः प्रदर्शितः, समाहारस्तु प्रकृतेऽप्रसक्त एव, प्राण्यङ्गादिष्वेव तत्प्रवृत्तेः, नपुंसकलिङ्गघटितत्वाच्च । कण्टकस्य स्वतोऽस्खलितगतिप्रतिबन्धकत्व

<u>विशेषार्थ</u> - કુંભાર ઘડાના ઉદ્દેશથી ચક્રભ્રમણ આદિ કર્તવ્ય [= વિધેય]માં પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે તે પ્રવૃત્તિ ઉદ્દેશ્યતા નામની વિષયતા સ્વરૂપ સંબંધથી ઘટસંબંધી બને છે અને વિધેયતા નામના વિષયતાસ્વરૂપ સંસર્ગથી ચક્રભ્રમણાદિસંબંધી બને છે. તેમ વિવક્ષિત ધર્મસ્થાનના ઉદ્દેશથી તેના અંગભૂત કર્તવ્ય = વિધેયમાં પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે તે પ્રવૃત્તિ વિધેયતાસંબંધથી અંગસંબંધી બનવા છતાં ઉદ્દેશ્યતાસંબંધથી પ્રધાન ધર્મસ્થાનસંબંધી જ બને છે. જેમ અભિનવશ્રુતગ્રહણ સ્વરૂપ મુખ્ય ધર્મસ્થાનના ઉદ્દેશથી ચોપડી-સાપડો વગેરે લઈને વિદ્યાગુરુ પાસે જવું, વંદન કરવું વગેરે કર્તવ્યનું પાલન થાય ત્યારે તે પ્રવૃત્તિ વિધેયતાસંબંધથી ભલે વંદનાદિક્રિયાસંબંધી હોય, પરંતુ ઉદ્દેશ્યતાસંબંધથી તો તે અભિનવશ્રુતગ્રહણાત્મક પ્રધાન કાર્યમાં જ રહે છે. સુંદર બાહ્ય-અભ્યન્તર ઉપાયો નિપુણતાથી યોજવા દ્વારા જ અધિકૃત ધર્મસ્થાન નિર્વિઘ્ન સિદ્ધ થાય છે. જો ભણનાર આળસુ હોય, અપ્રમત્ત ન હોય તો ભણવા માટે વિદ્યાગુરુ પાસે જવું, વંદન કરવું વગેરે પ્રવૃત્તિ ન થાય. માટે તે પ્રવૃત્તિ અપ્રમત્તભાવજન્ય વિજાતીય પ્રયત્નથી જન્ય મનાય છે. આ અપેક્ષાએ પ્રવૃત્તિ કથંચિત્ ક્રિયાસ્વરૂપ પણ છે. સર્વથા નિષ્ક્રિય નથી. પ્રવૃત્તિ નામના બીજા આશયમાં કથંચિત્ ક્રિયાત્મકતા હોવા છતાં તે ક્રિયાઓથી અભિવ્યક્ત થતો આશયવિશેષ પણ તેમાં વણાયેલ છે જ. અન્યથા તેવી ક્રિયા સંભવી ન શકે. પરંતુ ક્રિયા ગૌણ છે, મુખ્ય છે અપ્રમત્તભાવ-સ્થિર પરિણામ. માટે પ્રવૃત્તિને આશયાત્મક જણાવેલ છે. તાત્ત્વિક આશય પ્રાયઃ અવ્યભિચારી હોય છે. ક્રિયા બનાવટી પણ સંભવી શકે. માટે પ્રવૃત્તિને ક્રિયાસ્વરૂપ જણાવેલ નથી.

યોગદીપિકાકારશ્રીએ જણાવેલ એક બાબત વિશેષતઃ ઉલ્લેખનીય છે. તે એ છે કે આશયાત્મક પ્રવૃત્તિ હેતુ, સ્વરૂપ અને અનુબંધથી શુદ્ધ હોય છે. પ્રવૃત્તિનો હેતુ પૂર્વદર્શિત નિર્મળ પ્રણિધાન અથવા અપ્રમાદભાવનાજન્ય વિજાતીય પ્રયત્ન છે. તે શુદ્ધ હોવાના લીધે પ્રવૃત્તિમાં હેતુશુદ્ધિ = હેતુપ્રયુક્તશુદ્ધિ રહેલી છે. અકાળે ફલની ઉત્સુકતા ન હોવાથી તથા તેના અમોઘ ઉપાયોમાં-કર્તવ્યોમાં વિધિસહિત પ્રવર્તવાના લીધે સ્વરૂપશુદ્ધિ પણ પ્રવૃત્તિમાં રહેલ છે. તથા અધિકૃત પ્રધાન ધર્મસ્થાનની સિદ્ધિના ઉદ્દેશથી પ્રબળ વિશુદ્ધ સંસ્કારના ઉત્પાદક યતનાયુક્ત પ્રયત્નના લીધે અનુબંધશુદ્ધિ પણ આશયાત્મક પ્રવૃત્તિમાં સ્પષ્ટ જ છે. આ રીતે હેતુ-સ્વરૂપ-અનુબંધથી શુદ્ધ આશયવિશેષાત્મક = અધ્યવસાયવિશેષસ્વરૂપ પ્રવૃત્તિ જાણવી. સંમૂર્ચ્છિમ જેવી ક્રિયા પ્રસ્તુતમાં પ્રવૃત્તિ તરીકે સ્વીકાર્ય નથી. તેને માત્ર ચેષ્ટા કહી શકાય. પ્રસ્તુત પ્રવૃત્તિને ઉદ્દેશીને ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં જણાવેલ છે કે —> નિજ કાજમાં નવિ ધરે રે, વિણ પ્રવૃત્તિ થિર ભાવ રે, જિહાં તિહાં મોહડું ઘાલતા રે, ધારે ઢોર સ્વભાવ રે <— [૩/૮]

વિઘ્નજયનું લક્ષણ બતાવતા મૂલકારશ્રી નિવેદન કરે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - પ્રસ્તુતમાં માર્ગને વિશે કંટકજય, જ્વરજય, મોહજય સમાન પ્રવૃત્તિફલક [=પ્રવૃત્તિજનક] હીન, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારે વિઘ્નજય જાણવો. [૩/૯]

❖ વિઘ્નજયવિમર્શ ❖

<u>ટીકાર્થ</u> - વિઘ્નનો મતલબ છે ધર્મમાં અંતરાય. તેનો જય ત્રણ પ્રકારનો છે, કારણ કે વિઘ્નજયના પ્રતિયોગી = સંબંધી એવા વિઘ્નના ત્રણ ભેદ છે. અર્થાત્ વિઘ્ન ત્રણ પ્રકારના હોવાથી વિઘ્નજય પણ ત્રણ પ્રકારનો છે. હીન અને મધ્યમસહિત

एको हीनो विघ्नजयः, अपरो मध्यमः, अन्यस्तूत्कृष्ट इति । त्रैविध्यमेव निदर्शनगर्भविशेषणेन समर्थयति --> मार्गे प्रवृत्तस्य पुंस इह = जगति ये कण्टक-ज्वर-मोहाः = कण्टकपादवेध-ज्वरोत्पत्ति-दिङ्मोहोत्पादा विघ्ना अस्खलिता-विह्वल-नियतदिक्प्रवृत्तिप्रतिबन्धकाः तज्जयाश्च विशिष्टप्रवृत्तिहेतवः तत्समोऽयं धर्मस्थानेऽपि कण्टकानां (= कण्टक-स्थानीयानां) शीतोष्णादीनां ज्वरकल्पानां शारीररोगाणां दिङ्मोहकल्पस्य च मिथ्यात्वस्य जयः परिषहतितिक्षया आरोग्यहेतुविहिताऽऽहारादिप्रवृत्ति-मनोविभ्रमापनायकसम्यक्त्वभावनया च जनितो यथोत्तरमधिकः त्रिविधोऽपि समुदितः, प्रवृत्तिः अधिकृतधर्मस्थानविषया फलं यस्य स तथा, अल्पस्याऽपि विघ्नस्य सत्त्वे कार्याऽसिद्धेरित्यव-

कल्याणकन्दली

न सम्भवतीत्यत 'कण्टकपादवेधे'त्युक्तम्, अग्रेऽस्खलितप्रवृत्तिबन्धकत्वमविह्वलप्रवृत्तिप्रतिबन्धकत्वं नियतदिक्प्रवृत्तिप्रतिबन्धकत्वं यथाक्रमं कण्टकपादवेधादिष्वन्वेति । न च मूलग्रन्थस्थस्य मोहपदस्य योगदीपिकाकृतो दिङ्मोहपरत्वव्याख्यानं कथं युक्तमिति शङ्कनीयम्, समयपरिभाषायाः तथैव व्यवस्थितत्वात्, --> मूढा उ दिसाविभागममुणेता <-- [४३०६] इति निशीथभाष्यस्य धर्मिपरं तद्व्याख्यानमपि संवदत्यत्र । विशिष्टप्रवृत्तिहेतवः इति । जिगमिषोः कण्टकजयोऽस्खलितप्रवृत्तिहेतुः ज्वरजयोऽविह्वलपादन्या-सादिप्रवृत्तिहेतुः दिग्भ्रमात्मकमोहस्य जयो नियताभिप्रेतदिक्प्रवृत्तिहेतुरित्यर्थः । बाह्यविघ्नजयेनाऽऽशयभेदश्चोपलक्ष्यते । अतो नाशयरूपताऽस्य व्याहतेति ध्येयम् । कण्टकानां = कण्टकस्थानीयानां शीतोष्णादीनां आदिपदेन क्षुत्पिपासादीनां ग्रहणम् । समुदितविघ्नविजयत्रितयस्याधिकृतधर्मस्थानप्रवृत्तिफलकत्वे हेतुमाह --> अल्पस्यापि विघ्नस्य सत्त्वे कार्याऽसिद्धेः । तदुक्तं टीकाकृता ऐन्द्रस्तुतिचतुर्विंशतिकावृत्तौ --> न हि सति आधिलेशेऽपि श्रुतपाठो भवति प्रभवति वा कार्याय <-- [७/२] इति । अवशिष्टमतिरोहितार्थम् । तथापि सोपयोगितया टीकाकृन्निर्मिता योगविंशिकावृत्तिर्दर्श्यते । तथाहि --> "विघ्नजयो नाम विघ्नस्य जयोऽस्मादिति व्युत्पत्त्या धर्मान्तरायनिवर्त्तकः परिणामः । स च जेतव्यविघ्नत्रैविध्यात्त्रिविधः । तथाहि 'यथा कस्यचित् कण्टकाऽऽकीर्णमार्गमवतीर्णस्य कण्टकविघ्नो विशिष्टगमनविघातहेतुर्भवति, तदपनयनन्तु पथि प्रस्थितस्य निराकुलगमन-सम्पादकं तथा मोक्षमार्गप्रवृत्तस्य कण्टकस्थानीयशीतोष्णादिपरिषहैरुपद्रुतस्य न निराकुलप्रवृत्तिः, तत्तितिक्षाभावनया तदपाकरणे त्वनाकुलप्रवृत्तिसिद्धिरिति कण्टकविघ्नजयसमः प्रथमो हीनो विघ्नजयः । 'तथा तस्यैव ज्वरेण भृशमभिभूतस्य निराकुलगमनेच्छोरपि तत्कर्तुमशक्नुवतः कण्टकविघ्नादधिको यथा ज्वरविघ्नस्तज्जयश्च विशिष्टगमनप्रवृत्तिहेतुस्तथेहापि ज्वरकल्पाः शारीरा एव रोगा विशिष्टधर्मस्थानाराधनप्रतिबन्धकत्वाद्विघ्नास्तदपाकरणञ्च 'हियाहारा मियाहारा' [पि नि ६४८] इत्यादिसूत्रोक्तरीत्या तत्कारणा-नासेवनेन, 'न मत्स्वरूपस्यैते परिषहा लेशतोऽपि बाधकाः किन्तु देहमात्रस्यैवे'ति भावनाविशेषेण वा सम्यग्धर्माराधनाय समर्थ[त्व]मिति ज्वरविघ्नजयसमो मध्यमो द्वितीयो विघ्नजयः । 'यथा च तस्यैवाध्वनि जिगमिषोर्दिग्मोहविघ्नोपस्थितौ भूयो भूयः प्रेर्यमाणस्याऽप्यध्वनीनैर्न गमनोत्साहः स्यात्तद्विजये तु स्वयमेव सम्यग्ज्ञानात् परैश्चाभिधीयमानमार्गश्रद्धानात् मन्दोत्साहतात्यागेन विशिष्टगमनसम्भवस्तथेहापि मोक्षमार्गे दिग्मोहकल्पो मिथ्यात्वादिजनितो मनोविभ्रमो विघ्नस्तज्जयस्तु गुरुपारतन्त्र्येण मिथ्यात्वादि-

ઉત્કૃષ્ટ વિઘ્નજય જાણવો અર્થાત્ એક હીન વિઘ્નજય, બીજો મધ્યમ વિઘ્નજય, ત્રીજો ઉત્કૃષ્ટ વિઘ્નજય-આમ વિઘ્નજયના ત્રણ ભેદ છે. વિઘ્નજયના ત્રણ ભેદનું જ ઉદાહરણગર્ભિત વિશેષણ દ્વારા સમર્થન કરતા શ્રીમદ્જી જણાવે છે કે દુનિયામાં માર્ગમાં [આગળ વધવા] પ્રવૃત્ત થયેલ પુરુષને પગમાં કાંટો વિંધાઈ જવો, તાવ આવવો અને દિગ્મોહ = દિશાભ્રમ થવો, - આ ત્રણ વિઘ્ન આવી શકે. પગમાં કાંટો લાગે તો તે અસ્ખલિત રીતે માર્ગમાં ગતિસ્વરૂપ પ્રવૃત્તિનો પ્રતિબંધક બને છે. તાવ આવે તો નબળાઈના કારણે શરીર ધ્રૂજવાને લીધે વિહ્વળતા વિના પગ મૂકીને ચાલવામાં તે પ્રતિબંધક બને. તથા જો પશ્ચિમ દિશામાં પૂર્વ દિશાનો ભ્રમ થઈ જાય તો તે દિશાભ્રમ પૂર્વદિશામાં ગમન કરવામાં પ્રતિબંધક બને. ઉગમણી દિશાએ જવા નીકળેલો આથમણી દિશાએ પહોંચી જાય. તે વિઘ્નોનો જય થાય તો તે વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિમાં હેતુ બને. અર્થાત્ પગમાં કાંટો ન લાગે તો અસ્ખલિત રીતે માર્ગમાં આગળ વધી શકાય. તાવ ન આવે તો વિહ્વળતા વિના પથમાં પ્રયાણ થઈ શકે. તથા દિશાભ્રમ ન થાય તો પોતાને જે દિશામાં જવું છે તે જ દિશામાં લક્ષ્ય તરફ આગળ વધાય.

ધર્મસ્થાનમાં પણ કંટકસ્થાનીય ઠંડી, ગરમી વગેરે હીન વિઘ્નો, તાવસમાન શારીરિક રોગાત્મક મધ્યમ વિઘ્નો અને દિગ્મોહતુલ્ય મિથ્યાત્વસ્વરૂપ ઉત્કૃષ્ટ વિઘ્ન સંભવી શકે છે. ઠંડી, ગરમી વગેરે વિઘ્નોને જીતવામાં પરિષહને સહન કરવાની પ્રબળ ઈચ્છા કારણ બને. આરોગ્યનો હેતુભૂત પથ્ય-હિત-મિત એવો શાસ્ત્રવિહિત આહાર લેવાની પ્રવૃત્તિ દ્વારા શારીરિક રોગ વગેરે મધ્યમ વિઘ્નને જીતી શકાય. મનના વિશિષ્ટ ભ્રમોને-શંકાઓને દૂર કરનાર સમ્યક્ત્વની હેયોપાદેયવિષયક યથાર્થ ભાવના દ્વારા મિથ્યાત્વસ્વરૂપ ઉત્કૃષ્ટ વિઘ્નને સરળતાથી જીતી શકાય. આ ત્રણેય વિઘ્નજય ઉત્તરોત્તર અધિક = ચઢિયાતા છે. અર્થાત્ પ્રથમ વિઘ્નજય જઘન્ય કક્ષાનો છે. દ્વિતીય વિઘ્નજય મધ્યમ કોટિનો છે. જ્યારે તૃતીય વિઘ્નજય ઉત્કૃષ્ટ છે. આ ત્રણેય વિઘ્નજય ભેગા થાય તો અધિકૃતધર્મસ્થાનવિષયક પ્રવૃત્તિસ્વરૂપ ફલ ઉત્પન્ન થઈ શકે, કારણ કે અલ્પ પણ વિઘ્ન હોય તો કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી- એમ જાણવું. ૩૫૦ ગાથાના

सेयम्' ॥३/९॥

सिद्धिं लक्षयति --> सिद्धि रित्यादि ।

सिद्धिस्तत्तद्धर्मस्थानावाप्तिरिह तात्त्विकी ज्ञेया । अधिके विनयादियुता हीने च दयादिगुणसारा ॥३/१०॥

सिद्धि चतुर्थाशयरूपा **इह** = आशयविचारे **तस्य तस्या**भिप्रेतधर्मस्थानस्याऽहिंसादेरवाप्ति **तात्त्विकी** = स्वानुषङ्गेण नित्यवैराणामपि वैरादिविनाशकत्वेन पारमार्थिकी **ज्ञेया** । सा च सिद्धि अधिके पुरुषविशेष-

कल्याणकन्दली

प्रतिपक्षभावनया मनोविभ्रमापनयनादनवच्छिन्नप्रयाणसम्पादक इत्यय मोहविघ्नजयसम उत्तमस्तृतीयो विघ्नजय । एते च त्रयोऽपि विघ्नजया आशयरूपा समुदिता प्रवृत्तिहेतव, अन्यतरवैकल्येऽपि तदसिद्धेरित्यवधेयम्'' <-- [यो वि १/पृ २/३] इति । उत्तमास्तु विघ्नजयवन्त एव । तदुक्त --> प्रारभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचै, प्रारभ्य विघ्नविहता विरमन्ति मध्या । विघ्न पुनरपि प्रतिहन्यमाना प्रारभ्यमुत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ <-- [ ]

इदञ्चात्रावधेयम् - कण्टकस्थानीयाना शीतोष्णादीना विघ्नत्व बाह्यापेक्षयैव । अत उपलक्षणेन मन्दज्वलनकषायाऽनाभोग-मन्दार्त्तध्यान-जघन्याशुभलेश्या-गारव-सज्ञान्तरायानादेयादीनामन्तरङ्गापेक्षया कण्टकस्थानीयविघ्नत्वमवगन्तव्यम् । एवमेवाऽप्रत्या-ख्यान-प्रत्याख्यानकषायाऽविरति-तीव्रार्त्तध्यान-मध्यमाशुभलेश्या-गारव-सज्ञान्तरायादीनामन्तरङ्गत्वेन ज्वरस्थानीयविघ्नत्वमवसेयम् । तथाऽनन्तानुबन्धिकषाय-रौद्रध्यान-तीव्राशुभलेश्या-गारव-सज्ञादीना मिथ्यात्वोपलक्षकानामन्तरङ्गत्वेन दिङ्मोहस्थानीयविघ्नत्वम-वसातव्यम् । अनार्यदेशजन्मातिदारिद्र्य-दूषितहीनाङ्गोपाङ्ग-दुष्कुलजन्म-धर्मद्वेषिकुटुम्बप्राप्ति-कल्याणमित्राप्राप्ति-सद्गुरुविरह-धर्म-साधनाऽयोग-कुगुरुसयोग-प्रचुरपापसाधनसयोगाऽभिनिविष्टसम्प्रदायगृहवासाऽकल्याणमित्रयोगाऽतिदुर्बलशरीरादीना विशिष्टधर्मस्थान-प्राप्तौ बहिरङ्गत्वेन दिङ्मोहस्थानीयविघ्नत्वमवगम्यम् । तज्जयोपायाश्च यथागममूहनीया । प्रकृते मेघकुमारोदाहरण कण्टकविघ्नजये दहनसुरदृष्टान्तो ज्वरविघ्नजये अर्हद्दत्तकथानकञ्च मोहविघ्नजये भावनीयम् । यथोक्त उपदेशपदे --> मेहकुमारो एत्थ इहणसुरो चेव अरिहदत्तो य । आहरणा जहसख विन्नेया समयनीतीए ॥२६३॥ <-- दृष्टान्तस्वरूप तु तद्वृत्तितोऽवसेयम् ॥३/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> अधिके विनयादियुता हीने च दयादिगुणसारा तत्तद्धर्मस्थानावाप्ति इह तात्त्विकी सिद्धि ज्ञेया ॥३/१०॥ इयमपि कारिका **योगविंशिकावृत्ति-कूपदृष्टान्तविशदीकरणवृत्त्यादौ** टीकाकृतोद्धृता [यो विं १/पृ ३/कू वि गा १३ वृ] **स्वानुषङ्गेण** = स्वसान्निध्येन **नित्यवैराणामपि** = जात्या बद्धवैराणामपि सर्प-नकुलादीना **वैरादिविनाशकत्वेन** = तत्कालमेव वैरादित्याजनेन **पारमार्थिकी ज्ञेया** । तदुक्त **ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेण** --> सारङ्गी सिहशाव स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोत, मार्जारी हसबाल प्रणयपरवशा केकिकान्ता भुजङ्गम् । वैरीण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजन्ति, श्रित्वा साम्यैकरूढ प्रशमितकलुष योगिन क्षीणमोहम् ॥ <--[ज्ञा २४/२६-पृ २७०] इति । तदुक्त **पातञ्जलयोगसूत्रे**ऽपि --> अहिंसाप्रतिष्ठाया तत्सन्निधौ वैरत्याग <-- [२/३५] इति । **बलभद्रमुनिप्रभृतय**श्चाऽत्र दृष्टान्तत्वेन ज्ञेया । एवमेव सत्यादि-सिद्धौ तत्सामीप्ये स्वरसत सर्वदा मिथ्याभाषिप्रभृतीनामपि मृषाभाषणादित्याग बोध्य । उपलक्षणात् सिद्ध्यन्तरघटनकारित्वेन पारमार्थिकत्वमस्या बोध्यम्, अन्यथा सम्प्रत्यपातेऽपि पातशक्त्यनुवेधेन पात एवासौ । तदुक्त **योगबिन्दौ** --> सिद्ध्यन्तरस्य सद्बीज या सा सिद्धिरिहोच्यते । ऐकान्तिक्यन्यथा नैव, पातशक्त्यनुवेधत ॥ सिद्ध्यन्तर न सन्धत्ते, या साऽवश्य पतत्यत । तच्छक्त्याऽप्यनुविद्धैव, पातोऽसौ तत्त्वतो मत ॥ सिद्ध्यन्तराङ्गसयोगात्, साध्वी चैकान्तिकी भृशम् । आत्मादिप्रत्ययोपेता, तदेषा नियमेन तु ॥ <-- [यो.बि २३३/३४/३५] इति । अत एव प्रथमगुणस्थानवर्तिना परदर्शनिना स्वसान्निध्येनाहिनकुलादि-

स्तवनमा जणावेल छे के --> विना विघनजय साधुने रे, नवि अविच्छिन्न प्रयाण रे, किरियाथी शिवपुरी होय रे, केम जाणे अन्नाण रे <-- आ बहु मार्मिक वात छे [३/९]

सिद्धिनु लक्षण बतावता मूलकारश्री फरमावे छे के –

गाथार्थ - अधिक[गुणवान]ने विशे विनयादियुक्त अने हीनने विशे दयादिगुणप्रधान एवी ते ते धर्मस्थाननी प्राप्ति अही तात्त्विक सिद्धि जाणवी [३/१०]

सिद्धिनिरूपण

टीकार्थ - प्रस्तुत आशयविशेषनी विचारणामा चोथा आशयस्वरूप सिद्धि तेने जाणवी के जे अधिकृत अहिंसा वगेरे धर्मस्थाननी प्राप्तिस्वरूप होय जे प्राणीओमा कायम वेर-दुश्मनावट होय तेवा जीवोना पण वेर-दुश्मनावट वगेरेनो पोताना सान्निध्यथी

१ नवमकारिकावृत्तौ ह प्रतौ चत्वारोऽशुद्धा पाठा ।

सूत्रार्थोभयनिष्णाते तीर्थकल्पे गुरौ विनयादिना [1]युता, आदिना वैयावृत्त्य-बहुमानादिग्रह । **हीने च** = स्वापेक्षया हीनगुणे निर्गुणे वा **दयादिगुणेन** = दया-दान-दु खोद्धाराद्यभिलाषेण सारा = प्रधाना । उपलक्षणात् मध्यमोपकारफलवतीत्यप्यवसेयम् ॥३/१०॥

कल्याणकन्दली

वैरादिविनाशकानामहिसादिसिद्धेरनुबन्धविकलत्वे तु पारमार्थिकसिद्धित्वहिर्भावोऽवगन्तव्य. ।

इदश्चाऽत्रावधातव्यम् --> इच्छाप्रवृत्तिस्थैर्यसिद्धिभेदेन चतुर्धा योगविभागे त्विय स्थैर्ययोगेऽवतरति, दर्शितहेतुद्वयव्यङ्ग्यपारमार्थिकत्वकलितत्वेनाऽतिचारादिविपक्षचिन्तारहितत्वात् । तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** --> विपक्षचिन्तारहित, यमपालनमेव यत् । तत्स्थैर्यमिह विज्ञेय, तृतीयो यम एव हि ॥२१७॥ <-- इति । 'तृतीयो यम' इति स्थिरयम इति । तदुक्त **योगविशिकायामपि** --> तह चेव एयबाहगचितारहिय थिरत्तण नेय <--[यो वि ६] इति । यद्वेच्छादिभेदेन चतुर्धा योगविभागेऽपि तत्सन्निधौ वैरत्यागात् परार्थसाधकत्वेनेय सिद्धिरेवावसेया । तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** --> परार्थसाधक त्वेतत्सिद्धि शुद्धान्तरात्मन । अचिन्त्यशक्तियोगेन चतुर्थो यम एव तु ॥२१८॥ इति । 'चतुर्थो यम' <-- इति सिद्धियमाभिधानयोग इत्यर्थ । तदुक्त **योगविशिकायामपि** --> सव्व परत्थसाहगरूव पुण होइ सिद्धि त्ति <--[यो.वि ६] इति । अनेनाऽऽभ्यासिकमात्राऽहिसाद्युपलब्धे तात्त्विकसिद्धिवहिर्भावो द्योतित ।

गुरो = स्वापेक्षया गौरवार्हे । **हीने च दयादिगुणेन प्रधानेति**, अन्यथा स्वस्यैव तात्त्विकधर्माऽभाजनत्व स्यात्, कठोरचित्तस्य धर्माऽयोग्यत्वात् । तदुक्त --> दीन हीन जन दृष्ट्वा, कृपा यस्य न जायते । सर्वज्ञभाषितो धर्मस्तस्य चित्ते न विद्यते ॥ <-- [ ] इति । 'आद्यन्तयोर्ग्रहणे तन्मध्यपतितोऽपि गृह्यते' इति न्यायेन **उपलक्षणात्** = अधिक-हीनपदयो उपलक्षणत्वात् = स्वार्थबोधकत्वे सति स्वार्थेतरार्थबोधकत्वात् **मध्यमोपकारफलवती** = मध्यमगुणे स्वापेक्षया तुल्यगुणे वा उपकारान्विता स्वनिष्ठकार्यतानिरूपितकारणतासम्बन्धेन मध्यमगुणोद्देश्यकोपकारविशिष्टेत्यर्थ । तदुक्त टीकाकृता **योगविशिकावृत्तौ** --> अतिचाररहिताधिकगुणे गुर्वादौ विनय-वैयावृत्त्य-बहुमानाद्यन्विता हीनगुणे निर्गुणे वा दया-दान-व्यसनपतितदु खापहारादिगुणप्रधाना मध्यमगुणे चोपकारफलवत्यधिकृतधर्मस्थानस्याऽहिसादे प्राप्ति सिद्धि <--[यो.वि १/पृ ३] इति । तदुक्त **योगलक्षणद्वात्रिशिकायामपि** --> सिद्धिस्तात्त्विकधर्माप्ति साक्षादनुभवात्मिका । कृपोपकारविनयान्विता हीनादिषु क्रमात् ॥ <--[द्वा द्वा.१०/१४] इति । अनुभवात्मिकेत्यनेनाभव्यादिद्रव्यलिङ्गिसन्निधौ वैरत्यागेऽपि तेषा तात्त्विकसिद्धिविरह उपदर्शित. । न हि ते तात्त्विकाहिसादिधर्मस्थान स्वरसेन साक्षादनुभवन्ति ।

इदश्चात्र ध्यातव्यम् --> अधिके विनयादियुक्तत्वेनौद्धत्याहङ्कारादिशून्यत्वमुपदर्शितम्, मध्यमे उपकारान्वितत्वाभिधानेन तस्येर्ष्याऽसुया-मात्सर्य-द्वेष-सन्ताप-कलहवृत्ति-परपरिवादपरिणामादिपरिहारो द्योतित । हीने दयादिसारत्वोक्त्या क्षुद्रता-तुच्छता-निन्दा-तिरस्काराद्यत्यन्तविरहो विद्योतित । न ह्यतात्त्विकधर्मसिद्धेरजीर्णकल्पा औद्धत्याहङ्कारेर्ष्यादय तात्त्विकधर्मसिद्धौ सम्भवन्ति । तदुक्त --> तज्ज्ञानमेव न भवति यस्मिन्नुदिते विभाति रागगण । तमस कुतोऽस्ति शक्ति दिनकरकिरणाग्रत स्थातुम् ॥ <-- [ ] इति । वस्तुत तस्य सर्वज्ञमतविज्ञानमेव नास्ति । तदुक्त **उपदेशमालाया** --> बत्थिव्व वायुपुण्णो परिभमई जिणमय अयाणतो । थद्धो निव्विन्नाणो, न य पिच्छइ कचि अप्पसम ॥३८१॥ <-- इति । **उत्तराध्ययने**ऽपि --> आयरिय-

નાશ કરવાના લીધે તે સિદ્ધિને તાત્ત્વિક = પારમાર્થિક જાણવી આ પારમાર્થિક સિદ્ધિ સૂત્રાર્થઉભયમા નિપુણાત એવા તીર્થસમાન ગૌરવાર્હ પુરુષને વિશે વિનયાદિથી યુક્ત હોય આદિપદથી વૈયાવચ્ચ, બહુમાન વગેરે પણ સમજી લેવાના તથા પોતાની અપેક્ષાએ હીનગુણવાળા અથવા નિર્ગુણને વિશે દયા, દાન, દુ ખોદ્ધારાદિના અભિલાષથી પ્રધાન હોય [અધિક-હીનના] ઉપલક્ષણથી મધ્યમગુણવાળાને વિશે ઉપકારાત્મક ફલની જનક હોય- એમ જાણવુ [૩/૧૦]

❦ ધર્મસિદ્ધિના અજીર્ણથી દૂર રહો ❦

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - સિદ્ધિનો અર્થ છે અહિસા વગેરે તે તે ધર્મસ્થાનની પ્રાપ્તિ તે તાત્ત્વિક તો જ કહી શકાય જો તેના સાન્નિધ્યથી દૂર વૈરી એવા જીવોના વેર વગેરે શમી જાય સિદ્ધ થયેલા ધર્મનો પ્રભાવ જ એવો છે કે પોતાની આસપાસના જીવોમા પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ ધર્મનો સક્રમ થઈ જ જાય તથા જો સિદ્ધિ પારમાર્થિક ન હોય તો તે સિદ્ધપુરુષ પોતાનાથી અધિકગુણસપન્ન ગૌરવયોગ્ય વ્યક્તિ વિશે પણ ઉદ્ધત, અક્કડ બને આ અભિમાન સિદ્ધિનુ અજીર્ણ છે તેમ જ તે સિદ્ધિની અતાત્ત્વિકતાના લીધે તેને સમાન ગુણવાળા, મધ્યમગુણવાળા જીવોની ઈર્ષ્યા, નિદા વગેરેનો ચેપી રોગ પણ લાગુ પડે અને પોતાનાથી હીનગુણવાળા કે નિર્ગુણ પુરુષનો ધિક્કાર, તિરસ્કાર પણ કરે જો આવુ હોય તો દેખાતી ધર્મસિદ્ધિ ચોક્કસ નકલી જ હોય અસલી ધર્મસિદ્ધિ હોય તો

[1] ह प्रतो 'युता, आदिना' इति नास्ति ।

विनियोगं लक्षयति —> 'सिद्धेश्चे'त्यादि ।

सिद्धेश्चोत्तरकार्यं विनियोगोऽवन्ध्यमेतदेतस्मिन् । 'सत्यन्वयसम्पत्त्या सुन्दरमिति तत्परं यावत् ॥३/११॥

सिद्धेश्च उत्तरकालभावि कार्यं विनियोगो नाम आशयभेदो विज्ञेयः । एतत् = विनियोगाख्यं सिद्ध्युत्तरकार्यं अवन्ध्यं = न कदाचिन्निष्फलम्, एतस्मिन् सति = सञाते अन्वयसम्पत्त्या = भङ्गेऽपि सुवर्णघटन्यायेन सर्वथा फलानपगमात् विनियोजितधर्मापगमेऽपि भूयो झटिति तत्संस्कारोद्बोधसम्भवादनेकजन्मान्तरसन्तानक्रमेणाऽविच्छेद-सम्पत्त्या हेतुभूततया इति हेतोः तत् = सिद्ध्युत्तरकार्यं परं शैलेशीलक्षणं सर्वोत्कृष्टधर्मस्थानं यावत् सुन्दरं

कल्याणकन्दली

उवज्झाणहि, सुय विणय च गाहिए। ते चेव खिसइ बालो, पावसमणुत्ति वुच्चइ ॥[१७/४] <— इति प्रोक्तम् । क्षुद्रादय-स्त्वत्यन्तमयोग्या धर्मस्थानस्य । सिद्धिकृते च विघ्नजयवत् योगशास्त्राचारप्रदीपादिदर्शिता महाव्रत-दर्शन-ज्ञान-चारित्रादिभावना अनित्यादि-मैत्र्यादिभावनाश्चाऽऽसेवनीयाः ॥३/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> सिद्धेश्च उत्तरकार्यं विनियोगः, एतत् अवन्ध्यम्, एतस्मिन् सति अन्वयसम्पत्त्या इति तत् परं यावत् सुन्दरम् ॥३/११॥ इयमपि कारिका योगविंशिकावृत्ति-कूपदृष्टान्तविशदीकरणवृत्त्यादौ सवादित्वेनोद्धृता । योगविंशिकावृत्तौ चास्या व्याख्यालेशस्तट्टीकाकृता —> अवन्ध्यं = न कदाचिन्निष्फलं, एतत् = धर्मस्थानमहिंसादि, एतस्मिन् = विनियोगे सति अन्वयसम्पत्त्या = अविच्छेदभावेन, तत् = विनियोगाख्यं धर्मस्थानं सुन्दरम्, 'इति' भिन्नक्रमः समाप्त्यर्थश्च, यावत्परमित्येव योगः, यावत् 'परं' = प्रकृष्टं धर्मस्थानं समाप्यत इत्यर्थः <— इत्येवमुपदर्शितं । 'सिद्धेश्चोत्तरकार्यमि'त्यनेन स्वस्याऽनुपशान्तत्वे परस्मिन्नुपशमाधानाधिकारित्वमपाकृतम् । तदुक्तं पञ्चकल्पभाष्ये —> जो सगिहं पलित्तं अलसो तु न विज्झवे पमाएण । सो न वि समद्दहियव्वो परघरदाहप्पसमणम्मि ॥ <— [१३०३] इति ।

ननु सिद्धाऽहिंसाना सर्पापि हिंसाशीला अपि हिंसां कर्तुं नालमिति स्वीकुर्मः किन्तु तत्सन्निधानविरहे पुनरपि ते हिंसाव्यापृता भवन्त्येव । न हि समवसरणगताः सिंह-व्याघ्र-सर्प-नकुलादयः तदुत्तरकालं सर्वदा सर्वेऽपि हिंसां त्यजन्त्येवेत्येकान्तो जिनागमवेदिभिरपि स्वीक्रियते । ततश्च विनियोगस्य वन्ध्यत्वमेव विनियोजितधर्मस्य प्रच्यवादिति । एवमेव सिद्धाऽहिंसानामपि योगिनाममुत्र भवितव्यतादिनियोगेन सर्प-सिंहादिगतौ हिंसनशीलत्वमपि सम्भवति । ततश्च न परापेक्षया न वा स्वापेक्षया विनियोगस्याऽवन्ध्यत्वनियमो युक्त इति चेत् ? अत्र वदन्ति-सुवर्णघटन्यायेन सर्वथा = हेतुरूपेण फलानपगमात् = फलाऽवि-नाशात् । घटत्वेन रूपेण सौवर्णघटभङ्गेऽपि सुवर्णत्वेन रूपेण तु सुवर्णघटलक्षणस्य फलस्याऽविनाशवत् तथाविधकषायोदयात् विनियोजितधर्मापगमेऽपि = विनियोजितधर्मत्वेन रूपेण विनियोजितस्य धर्मस्य नाशेऽपि तत्संस्काररूपेणाऽविनाशात् तद्व्यक्त्य-भावेऽपि तच्छक्त्यनपगमात्, भूयो झटिति तत्संस्कारोद्बोधसम्भवात् = विनियोजितधर्मगोचरवासनाभिव्यक्तियोगात् अनेकजन्मा-न्तरसन्तानक्रमेण अविच्छेदसम्पत्त्या = स्व-परयोः पुनर्विनियोजितधर्मघटनसम्पत्त्या हेतुभूततया, एतत् अवन्ध्यमिति बोध्यम् ।

અધિક-ગુણસંપન્ન યોગી પુરુષનો વિનય, ભક્તિ, બહુમાન, વૈયાવચ્ચ વગેરે કરવામાં તે તત્પર હોય તથા સમાન ગુણવાળા કે મધ્યમગુણવાળા પુરુષને સહાય, મદદ કરવામાં તે સંકોચ ન રાખે અને ગુણહીન પુરુષને વિશે કરુણાથી તેનું હૈયું ભીનું હોય. આ પ્રાપ્ત થયેલ તાત્ત્વિક ધર્મસિદ્ધિની ઓળખ છે. ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમાં જણાવેલ છે કે —> વિનય અધિક ગુણ સાધુનો રે, મધ્યમનો ઉપગાર રે, સિદ્ધિ વિના હોવે નહિ રે, કૃપા હીનની સાર રે <— [૩/૧૦]

વિનિયોગનું લક્ષણ બતાવતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ - સિદ્ધિનું ઉત્તરકાલીન કાર્ય વિનિયોગ છે. આ અમોઘ છે [કારણ કે] આ વિનિયોગ હોતે છતે અવિચ્છિન્નતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ કારણે તે વિનિયોગ શ્રેષ્ઠ ધર્મસ્થાન સુધી સુંદર છે. [૩/૧૧]

❀ વિનિયોગ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન ❀

ટીકાર્થ - સિદ્ધિના ઉત્તર કાલમાં થનાર કાર્યને વિનિયોગ નામનો આશયવિશેષ જાણવો. સિદ્ધિનું ઉત્તરકાલીન વિનિયોગ નામનું કાર્ય ક્યારેય પણ નિષ્ફલ જતું નથી. આનું કારણ એ છે કે વિનિયોગ થયે છતે કદાચ તે બાહ્ય ધર્મ અનુષ્ઠાનરૂપે ભાંગી પડે તો પણ સુવર્ણઘટન્યાયથી સર્વથા ફલ ચાલી નથી જતું. જેમ સોનાનો ઘડો ભાંગી જાય તો પણ સુવર્ણરૂપે તો તે હાજર જ રહે છે તેમ અન્યમાં વિનિયોગ કરેલ ધર્મ કદાચ ચાલી જાય તો પણ ફરી ઝડપથી, વિનિયોગ કરેલ ધર્મના સંસ્કારની અભિવ્યક્તિ સંભવ હોવાથી અલગ અલગ અનેક જન્મની પરંપરાથી ક્રમે કરીને અવિચ્છિન્નરૂપે વિનિયોજિત ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ વિનિયોગ

१ मुद्रितप्रतौ तु 'सत्यन्वयसम्पत्त्या' इत्यशुद्धः पाठः । २ मुद्रितप्रतौ - 'उत्तरकालभावकार्यं' इति पाठः ।

परोपकारगर्भशक्त्या तीर्थकरविभूतिपर्यन्तसुन्दरविपाकार्पकम्[१] । अय विनियोगफलोपदेश । लक्षणन्तु स्वात्मतुल्यपरफलकर्तृत्वमित्यवसेयम् ॥३/११॥

एवमेतान् प्रणिधानादीनुक्त्वा एषा भावत्वसमर्थनायाऽऽह —> 'आशये'त्यादि ।

आशयभेदा एते सर्वेऽपि हि तत्त्वतोऽवगन्तव्याः । भावोऽयमनेन विना चेष्टा द्रव्यक्रिया तुच्छा ॥३/१२॥

कल्याणकन्दली

न चान्वयसम्पत्त्या हेतुत्वलाभ कथमिति शङ्कनीयम्, 'हेतु-कर्तृ-करणेत्थम्भूतलक्षणे तृतीया' [सि हे २/२/४४] इति **सिद्धहेमसूत्रेण** प्रकृते तृतीयाया हेतुत्वार्थकत्वाभ्युपगमात् । इत्थञ्च तथाविधकषायोदयात् स्वकीयसदनुष्ठानभङ्गेऽपि भावानुवेधात् सानुबन्ध शुभोदयमेव तदिति दर्शितम् । तदुक्त **योगबिन्दौ** —> भाववृद्धिरतोऽवश्य सानुबन्ध शुभोदयम् । गीयतेऽन्यैरपि ह्येतत्, सुवर्णघटसन्निभम् ॥३५१॥ <— इति । इदमेवाभिसन्धाय टीकाकृताऽपि **योगलक्षणद्वात्रिंशिकाया** —> रसानुवेधात्ताम्रस्य हेमत्व जायते यथा । क्रियाया अपि सम्यक्त्व तथा भावानुवेधत ॥ भावसात्म्येऽत एवास्या भङ्गेऽपि व्यक्तमन्वय. । सुवर्णघटतुल्या ता ब्रुवते सौगता अपि ॥ <— [द्वा द्वा १०/२३-२४] इत्युक्तम् । परापेक्षया विनियोगस्याऽवन्ध्यत्वमुक्तम् । साम्प्रत स्वापेक्षया तदाह - **परोपकारगर्भशक्त्येति** स्पष्टम् । स्वात्मतुल्यपरफलकर्तृत्वाशस्यैव विनियोगलक्षणत्व चेतसिकृत्य **योगलक्षणद्वात्रिंशिकाया-मपि** टीकाकृता —> अन्यस्य योजन धर्मे विनियोगस्तदुत्तरम् । कार्यमन्वयसम्पत्त्या तदवन्ध्यफल मतम् ॥ <— [द्वा द्वा १०/१५] इति प्रोक्तम् । तदुक्त **योगविंशिकावृत्तावपि** —> स्वप्राप्तधर्मस्थानस्य यथोपाय परस्मिन्नपि सम्पादकत्व विनियोग । अयञ्चानेकजन्मान्तरसन्तानक्रमेण प्रकृष्टधर्मस्थानावाप्तेरवन्ध्यो हेतु <— [यो वि.१/पृ ३] इति ।

इदञ्चात्रावधेय यत् स्वय तप प्रमुखधर्मविकला अपि प्रवचनशक्तिपटव परस्मिन् तपोधर्मादिक सम्पादयन्ति तत्र न विनियोगपदप्रवृत्ति , प्राधान्येन देशनामाहात्म्यविजृम्भितत्वात्तस्य । क्वचित् तत्र वक्तु तपोगोचरविशिष्टबहुमानादिक कारण, क्वचित् वक्तुरादेय-सुस्वर-यशोनामादिकर्मोदय कारण, क्वचिच्च श्रोतुरुपदेशकोपदेश्यादिगोचरादरादिर्हेतु । **एतेन** —> अभव्यगुरूपदेशादिकमवलम्ब्याऽनन्तजीवाना धर्मस्थानप्राप्ति-सिद्धि-कर्ममुक्त्यादिकमपि <— **व्याख्यातम्**, भव्यश्रोतृगतयोग्यता-धर्मदेशनागतस्वरूपशुद्ध्यादेरेव तत्र प्रधानहेतुत्वात् । विनियोगे तूपदेशादे गौणी हेतुता, प्राधान्येन स्वगतविनियोज्यधर्मस्थानगोचरतात्त्विकसिद्धेरेव कारणतेति विवेक· ॥३/११॥

અવધ્ય = અમોઘ = અનિષ્ફળ હોવાથી શૈલેશીકરણ નામના અયોગી ગુણસ્થાનક સ્વરૂપ ધર્મસ્થાન સુધી [સુદૃઢ છે અર્થાત્] પરોપકારગર્ભિત શક્તિ દ્વારા તીર્થંકરનો વૈભવ વગેરે સુધીના સુદર વિપાક = અવાન્તર ફલને આપે છે આ વિનિયોગના ફલનુ વિધાન જાણવુ વિનિયોગનુ લક્ષણ તો - પોતાના જેવા ફલને અન્ય વ્યક્તિમા ઉત્પન્ન કરવુ- આ જાણવુ અર્થાત્ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ ધર્મસ્થાનના જેવુ ધર્મસ્થાન અન્ય જીવમા પણ ઉત્પન્ન કરવુ તે વિનિયોગનુ લક્ષણ છે [૩/૧૧]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - જગલમા સિદ્ધયોગી પુરુષની આસપાસ રહેલા વાઘ, વરુ, સિહ, સાપ, નોળીયા, બિલાડી, ઉદર વગેરે ક્રૂર અથવા પરસ્પર દુશ્મનાવટવાળા પ્રાણીઓના વેરભાવ શાત થઈ જાય છે આ છે અહિસાસિદ્ધિનુ કાર્ય, જેને શાસ્ત્રીય પરિભાષા મુજબ વિનિયોગ કહેવાય છે તે હિસક પ્રાણીઓ સિદ્ધયોગી પુરુષથી દૂર ગયા પછી કદાચ કષાયાદિના ઉદયથી ફરીથી હિસા કરે તો વિનિયોજિત અહિસા ધર્મ વ્યવહારથી નાશ પામ્યો તેવુ કહેવાય પરતુ વાસ્તવમા તે નાશ પામેલ હોતો નથી અહિસાના સસ્કાર તે પ્રાણીઓમા જરૂર પડે છે, જેને અભિવ્યક્ત થવાની સામગ્રી મળતા ફરી તે ઝડપથી અનેક ભવની પરપરા પછી પણ પ્રગટ થાય છે અને તે વ્યક્ત થયેલ અહિસાદિ ધર્મ બળવાન બનતા તે જીવો ધર્મમાર્ગે - મોક્ષમાર્ગે આગળ વધે છે માટે વિનિયોગ નિષ્ફળ નથી જેમ સોનાનો ઘડો નાશ પામે તો પણ સોનુ નષ્ટ થતુ નથી તેમ વિનિયોગનુ ફળ સર્વથા નષ્ટ થતુ નથી સસ્કારરૂપે હાજર રહે છે- આ સૂચવે છે કે ધર્મસ્થાનની અનેક કક્ષાઓ હોય છે અન્ય જીવની અપેક્ષાએ આ વિનિયોગનુ ફળ જાણવુ

આ વિનિયોગ પરોપકારગર્ભિત શક્તિવાળો હોવાના લીધે અનેક આગામી ભવોમા આ ધર્મસ્થાનનો પ્રવાહ ચાલે છે અને વિનિયોગથી તે તે ધર્મસ્થાન સબધી વિશુદ્ધ પુષ્ટ સાનુબધ ક્ષયોપશમ થવાના લીધે સિદ્ધ યોગીપુરુષો પ્રકૃષ્ટ પુણ્યબધ કરી તીર્થંકરની વિભૂતિ-ઐશ્વર્યને પામવા ભાગ્યવતા બને છે યાવત્ શૈલેષીકરણસ્વરૂપ સર્વોત્કૃષ્ટ ધર્મસ્થાન સુધી પહોચવા સમર્થ બને છે આ વિનિયોગનુ ફલ વિનિયોગ કરનારની = પોતાની અપેક્ષાએ છે સ્વતુલ્ય ધર્મસ્થાનને અન્યમા ઉત્પન્ન કરવા સ્વરૂપ વિનિયોગ એ પાચમુ અને અતિમ ધર્મસ્થાન છે વિનિયોગને ઉદ્દેશીને ૩૫૦ ગાથાના સ્તવનમા જણાવેલ છે કે —> વિણ વિનિયોગ ન સભવે રે, પરને ધર્મયોગ રે, તેહ વિના જન્માન્તરે રે નહિ સતતિ સયોગ રે <— [૩/૧૧]

આ રીતે પ્રણિધાન વગેરેને જણાવીને તેમા ભાવત્વનુ સમર્થન કરતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

<u>**ગાથાર્થ**</u> - આ બધા પણ વાસ્તવમા આશયવિશેષસ્વરૂપ જાણવા આ [પ્રણિધાનાદિ] ભાવ છે આના વિના ચેષ્ટા =

१ मुद्रितप्रतौ - 'विपाकार्थकम्' इति पाठ ।

एते = पूर्वोक्ता **सर्वेऽपि** कथञ्चित्क्रियारूपत्वेऽपि **तत्त्वत** = परमार्थत तदुपलक्ष्या **आशयभेदा अवगन्तव्या** । **अयं** = पञ्चप्रकारोऽप्याशयो भाव उच्यते, उपयोगस्य भावनालक्षणत्वात् । **अनेन** = भावेन **विना चेष्टा** काय-वाङ्-मनोव्यापाररूपा **तुच्छा**, द्रव्यक्रियात्वेन फलाऽजननीत्यर्थ ॥३/१२॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> एते सर्वेऽपि तत्त्वत आशयभेदा अवगन्तव्या । अयं भाव , अनेन विना चेष्टा तुच्छा [यत] द्रव्यक्रिया ॥३/१२॥ इयं कारिका कूपदृष्टान्तविशदीकरणवृत्ति-पञ्चविंशत्युत्तरशतगाथाप्रमितसीमन्धरस्वामिस्तवनटिप्पणाद्रो गृहीता । एवमस्या. कारिकाया उत्तरार्द्धं प्रतिमाशतकवृत्तौ द्विर्गृहीतं [प्र श का ६०/९०] । कथञ्चित् = क्वचित् प्रयत्नातिशयजन्यत्वादिना क्रियारूपत्वेऽपि परमार्थतः = ऐदम्पर्यार्थमाश्रित्य तदुपलक्ष्याः = विशिष्टबाह्यक्रियाद्योतिता अनुबन्धजनकत्वादिरूपेण आशयभेदा अध्यवसायविशेषात्मका एव अवगन्तव्याः । अत एव पञ्चप्रकारोऽपि प्रणिधानादिपदप्रतिपाद्य आशयो भाव उच्यते, उपयोगस्य भावनालक्षणत्वात् । अत एव प्रणिधानादिविशिष्टाऽऽवश्यकक्रिया नोआगमतो भावावश्यकमुच्यते । प्रणिधानाद्यात्मकेन भावेन विना कायवाङ्मनोव्यापाररूपा· चेष्टा तुच्छाः = असारा , अत्र मूलकारे हेतुगर्भविशेषणमुक्तंद्रव्यक्रिया इति । ततश्च प्रणिधानादिशून्या चेष्टा द्रव्यक्रियात्वेन तुच्छेत्यर्थ । अत एव प्रणिधानाद्युपयोगविकलाया यथोक्तविधिसमन्विताया अपि षडावश्यकक्रियाया नोआगमतो द्रव्यावश्यकत्वमाम्नात पूर्वाचार्य । तदुक्त अन्यत्रापि --> 'तक्कविहूणो विज्जो लक्खणहीणो अ पंडिओ लोए । भावविहूणो धम्मो तिन्नि वि नूणं हसिज्जंति ॥ <-- [ ] इति । न च द्रव्यक्रियात्वेऽपि तुच्छता कथ ? योग्यतायामपि द्रव्यपदप्रयोगात्, मूलकारैरेव --> समयम्मि दव्वसद्दो पायं ज जोग्गयाइ रूढोत्ति <-- [पंचा ६/१०] इति पञ्चाशके प्रोक्तत्वादिति शङ्कनीयम्, क्रियाया सत्त्वशुद्धिकारणतावच्छेदककोटौ प्रणिधानादिभावपूर्वकत्वस्य निवेशात्, एकान्तेनैव भावशून्याया कारणतावच्छेदकशून्यत्वेन फलजननेऽकिञ्चित्करत्वात् । ततश्च सा फलाऽजननी = शुभानुबन्धप्रभूतनिर्जरादिलक्षणफलजननाऽप्रत्यला इत्यर्थ । द्रव्यशब्दस्याऽत्राऽप्राधान्यपरत्वात् । तदुक्त मूलकार एव पञ्चाशके --> अप्पाहण्णेऽवि इह कत्थइ दिट्ठो उ दव्वसद्दोत्ति । अगारमद्दगो जह दव्वायरिओ सयाऽभव्वो ॥ <-- [६/१३] इति । भावक्रिययो स्वतन्त्रयो स्वरूप **योगदृष्टिसमुच्चये** --> तात्त्विक पक्षपातश्च भावशून्या च या क्रिया । अनयोरन्तरं ज्ञेय भानुखद्योतयोरिव ॥२२३॥ <-- इत्युक्तम् । युक्तञ्चैतत्, द्रव्यक्षेत्रादिसापेक्षत्वेन क्रियाप्रकर्षस्य मर्यादितत्वात्, विशुद्धस्वस्वभावसापेक्षतया भावप्रकर्षस्य निरवधित्वात् भावस्य क्रियातोऽभ्यर्हितता स्पष्टैव । क्रियाया भावार्थत्व, न तु भावस्य क्रियार्थत्वमित्यतोऽपि भावस्य प्राधान्यम् । तद्युक्ततयैव तदाक्षेपकतयैव वा क्रियाया उपादेयतेति निश्चयानुगृहीतव्यवहारपन्था विभावनीय । अत्राऽस्मदीयकारिके --> फल माधुर्यहीन हि, शरीर विगतचेतनम् । सुगन्धविकल पुष्प, निर्लीनाऽऽलोकनाटकम् ॥१॥ भोजन लवणापेत, च्यूतविद्यो हि पण्डित । प्रणिधानादिशून्या हि धर्मक्रिया तथा मता ॥२॥ <-- इति । प्रणिधानादिशून्याया अन्तर्मालिन्यगर्भाया अचरमावर्त्तिकर्तृकाया धर्मक्रियाया प्रत्यपायाऽऽवहत्वमपि । तदिदमभिसन्धाय **योगलक्षणद्वात्रिंशिकायां** --> एतैराशययोगैस्तु विना धर्माय न क्रिया । प्रत्युत प्रत्यपायाय लोभ-क्रोधक्रिया यथा ॥ <-- [द्वा द्वा १०/१६] इति टीकाकृतोक्तम् । लेशतोऽपि प्रणिधानादिभावयुक्ते बाह्यव्यापारे कथञ्चिद्विधिभङ्गे सति प्रयुज्यमानस्य द्रव्यपदस्य तु योग्यतापरत्वमेवेति विवेक ॥३/१२॥

પ્રવૃત્તિ તુચ્છ છે, [કારણ કે તે] દ્રવ્યક્રિયાત્મક છે [૩/૧૨]

.... તો ક્રિયામાં ભાવને ઉમેરતા જાવ

ટીકાર્થ - પૂર્વે જણાવેલ પ્રણિધાન વગેરે બધાય આંશિક રીતે ક્રિયાસ્વરૂપ હોવા છતા વાસ્તવમા તે વિશિષ્ટ બાહ્ય ક્રિયાથી જણાનાર આશયવિશેષાત્મક = અધ્યવસાયવિશેષસ્વરૂપ જાણવા આ પાચેય પ્રકારના પ્રણિધાનાદિ આશય ભાવ કહેવાય છે, કારણ કે ઉપયોગ એ ભાવલક્ષણ = ભાવસ્વરૂપ છે આ પ્રણિધાનાદિ ભાવ વિનાની તન, વચન, મનની ક્રિયા તુચ્છ છે, કારણ કે તે દ્રવ્યક્રિયાત્મક છે માટે તે ફલજનક બનતી નથી [૩/૧૨]

વિશેષાર્થ - પ્રણિધાન, પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય વગેરેના સ્વરૂપમા ક્રિયાત્મકતા હોવા છતા તે પ્રધાન નથી, ગૌણ છે મુખ્ય તો છે વિશિષ્ટ બાહ્ય ક્રિયાથી વ્યક્ત થતો અદરનો પરિણામ-આશય-અધ્યવસાય બહારની ક્રિયા ખોખાના (Box) સ્થાને છે જ્યારે ભાવ એ ખોખાની અદર રહેલ સોનાના હારના સ્થાને છે સુવર્ણહારને સાચવવા માટે ખોખુ છે તેમ અદરના પરિણામને ટકાવવા-વધારવા બાહ્ય ક્રિયાની જરૂર છે પરતુ સોનાનો હાર જેને લાવવો જ ન હોય તેના માટે ખોખા બનાવવાનો પુરુષાર્થ અસાર છે, તેમ જેને ભાવ-પરિણામ પ્રગટાવવાનુ લક્ષ જ નથી તેની બાહ્ય ધર્મક્રિયા તુચ્છ છે, વિશિષ્ટફલદાયી નથી ધર્મક્રિયાને તુચ્છ-અસાર ન બનાવવી હોય તો ધર્મક્રિયામા પ્રણિધાનાદિ ભાવોને ઉમેરવા અત્યત જરૂરી છે ગળપણ વિનાના ગુલાબજાબુ તુચ્છ કહેવાય, સુગધ વિનાનુ ફૂલ અસાર કહેવાય, પ્રાણ વિનાનુ શરીર નિરર્થક કહેવાય, તેમ આંશિક પણ ભાવ વિનાની ક્રિયા

भावाच्च यत् स्यात् तदाह -->'अस्माच्चे'त्यादि ।

अस्माच्च सानुबन्धाच्छुद्ध्यन्तोऽवाप्यते द्रुत क्रमशः । एतदिह धर्मतत्त्व परमो योगो विमुक्तिरसः ॥३/१३॥

अस्माच्च आशयपञ्चकरूपात् भावात् **सानुबन्धात्** = अव्यवच्छिन्नसन्तानात् **क्रमश** = क्रमेण तस्मिन् जन्मन्य-परस्मिन् **वा द्रुत** = अविलम्बित शुद्धे = कर्मक्षयस्य अन्त = प्रकर्ष **अवाप्यते** । **एतदिह** प्रस्तुत भावस्वरूप [1]**धर्मतत्त्व**, नान्यत् । एतदि त्यत्र विधेयपदलिङ्गविवक्षया नपुसकत्व, तेन न भावस्य प्रस्तुतत्वात् एष इति निर्देशप्राप्ति । अय भाव **परमो योगो** वर्तते, अध्यात्मगर्भत्वात् । कीदृश ? विशिष्टो मुक्तौ रस = अभिलाषो यत्र स तथा । अय भाव [2]एव विशिष्टमुक्ते रस = आस्वाद इति वा व्याख्येयम् ॥३/१३॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> अस्माच्च सानुबन्धात् क्रमशो द्रुत शुद्ध्यन्तोऽवाप्यते । एतत् इह धर्मतत्त्व, परमो योग, विमुक्तिरस ॥३/१३॥ न च 'क्रमशो' 'द्रुतमि'त्यनयोर्विरोध इति **शङ्कनीयम्**, क्रमपदस्येतरकारणकलापविलम्बप्रयुक्तकार्यविलम्ब-सूचकत्वेऽपि द्रुतमित्यनेनाऽनेकपुद्गलपरावर्तादिदीर्घकालविलम्बव्यवच्छेदात् । **कर्मक्षयस्य प्रकर्षः** = पारम्य = कृत्स्नकर्मविगम-लक्षणो मोक्ष । **'एतदि'त्यत्र विधेयपदलिङ्गविवक्षया** = धर्मतत्त्वप्रतिपादकपदलिङ्गसमानलिङ्गकत्वविवक्षया **नपुसकत्व** = शाब्दिकनपुसकलिङ्गकत्वम् । **तेन** = उद्देश्यवाचकपदे विधेयवाचकपदगतलिङ्गसमानलिङ्गकत्वविवक्षणेन **न** पुल्लिङ्गकपदप्रतिपाद्यस्य **भावस्य** इह **प्रस्तुतत्वात्** उद्देश्यवाचकपदस्य **'एष'** इति एव **निर्देशप्राप्तिः** = उल्लेखापत्ति ।

अय प्रणिधानादिरूप. **भावः परमो योगः**, **अध्यात्मगर्भत्वात्** । न चात्र भावस्याऽध्यात्मगर्भत्व कुत इति **शङ्कनीयम्**, योगतन्त्रे अध्यात्मगोचर एव प्रतिदिन प्रवर्धमानश्चित्तवृत्तिनिरोधयुक्तोऽभ्यासो भावनापदेन प्रतिपाद्यते, योगस्याऽध्यात्म-भावना-ध्यान-समता-वृत्तिसक्षयभेदेन पञ्चविधत्वात् । यद्यपि परमयोगत्व वृत्तिसक्षयस्यैव तथापि कारणे कार्योपचारात् तदभिधानमदुष्टम् । --> योग कल्पतरु श्रेष्ठो योगश्चिन्तामणि पर । योग प्रधान धर्माणा योग सिद्धे स्वयग्रह ॥ <-- [यो बि ३७] इत्यादिना योगमहिमा मूलकारै **योगविन्दौ** विस्तरतो दर्शित । **योगशास्त्रेऽपि श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः** योगमहिमा व्यासत प्रदर्शित । यद्वा वक्ष्यमाणरीत्या [३/१५] भावपदस्य सम्यक्त्वादिपरत्वेऽप्यध्यात्मगर्भितत्वन्त्वनाविलमेव भावस्येति ध्येयम् ।

विमुक्तिरसपद व्याख्यानयति **विशिष्टो मुक्तौ रसः** = **अभिलाषः यत्र स तथा** = विमुक्तिरस । तदन्यपरिहारेण तन्मयत्वलक्षण वैशिष्ट्य मुक्तिगोचररसे परमयोगविशेषणीभूते सूचयित्वा साम्प्रत जीवन्मुक्त्यपेक्षया पारम्यरूप वैशिष्ट्य मुक्तावेव कल्पान्तरेण दर्शयति --> **अय भाव एव विशिष्टमुक्तेः रसः** = **आस्वादः** । अत्र कल्पे विमुक्तिरसस्य न परमयोगविशेषणत्वमपि तु निरुक्तभावविशेषणत्वमिति स्पष्टमेव । रसपदमुभयत्र प्रसिद्ध, यथा 'यदि ते रसोऽस्ति कथाया तर्हि रसप्रदा कथा कथयामि' इत्यादौ रसपदस्याभिलाषवाचकत्वम् । 'कोऽप्यनुपमो रसः सहकारफलस्य' इत्यादौ रसपदस्याऽऽस्वादप्रतिपादकताऽपि प्रतीतैव । **सुगमार्थकल्पनाकारस्तु** --> विशिष्टा मुक्ति = विमुक्ति, तद्विषयो रस = प्रीतिविशेषो यस्मिन् योगे स विमुक्तिरस, विमुक्तौ रसोऽस्येति वा गमकत्वात्समासोऽथवा पृथगेव पदान्तर न विशेषण तेनाय भावो विमुक्तौ रस = प्रीतिविशेषो

નિષ્ફળ કહેવાય વળી, ક્રિયામા અમુક કક્ષા સુધી જ આગળ વધવાનુ છે, અમુક કક્ષા પછી આગળ વધી શકાતુ નથી, કારણ કે ક્રિયા તો દ્રવ્ય, ક્ષેત્રાદિને આધીન છે જ્યારે ભાવ-શુદ્ધિ તો અનતગુણ-અનતગુણ વધી શકે છે ક્રિયા ભાવ માટે છે ભાવ એ ક્રિયા માટે નથી માટે પણ ભાવ પ્રધાન છે, ક્રિયા ગૌણ છે [૩/૧૨]

પ્રણિધાનાદિ ભાવથી શુ થાય ? તેને બતાવતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે –

ગાથાર્થ - સાનુબધ પ્રણિધાનાદિ ભાવથી ક્રમે કરીને ઝડપથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે આ અહીં ધર્મતત્ત્વ છે, પરમ યોગ છે, વિમુક્તિરસ છે [૩/૧૩]

ટીકાર્થ - પ્રણિધાનાદિ આશયવિશેષસ્વરૂપ પાચેય ભાવ સાનુબધ થવાથી ક્રમે કરીને તે ભવમા અથવા અન્ય ભવમા વિલબ વિના કર્મક્ષયસ્વરૂપ શુદ્ધિનો પ્રકર્ષ = મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે પ્રસ્તુત ભાવસ્વરૂપ જ ધર્મનુ તત્ત્વ છે, બીજુ નહિ [અર્થાત્ ધર્મતત્ત્વ ક્રિયાદિસ્વરૂપ નથી, પરતુ ભાવસ્વરૂપ છે] 'एतत्' શબ્દ ઉદ્દેશ્યવાચક પદ છે વિધેયપદ છે ધર્મતત્ત્વ વિધેયવાચક ધર્મતત્ત્વપદ નપુસકલિગ હોવાની ઉદ્દેશ્યવાચક પદનો નિર્દેશ 'एष' આ રીતે પુલિગમા થવાના બદલે 'एतत्' આ રીતે નપુસકલિગમા થયેલ છે ઉદ્દેશ્યવાચક પદમા વિધેયવાચક પદના લિગનુ સમાન લિગ હોવાની વિવક્ષા આમા કારણભૂત છે આ પ્રણિધાનાદિ ભાવ પરમ યોગ છે, કેમ કે તે અધ્યાત્મ-ગર્ભિત છે [અધ્યાત્મ તો નિર્વિવાદ યોગસ્વરૂપ જ છે, તેથી તેનાથી ઘટિત ભાવ પરમયોગ બને તેમા કોઈ આશ્ચર્ય નથી] તે પરમ યોગ કેવો છે ? તે જિજ્ઞાસાનુ સમાધાન એ છે કે મુક્તિને વિશે વિશિષ્ટ . છે તેવો તે પરમયોગ છે [અર્થાત્

१ मुद्रितप्रतो 'धमग्य' इति अशुद्ध पाठ । २ 'एतद्विशिष्ट ' इत्यन्यत्र पाठान्तरम् ।

तत्र भावावच्छुद्धयक्तोऽत्यन्तत उत्सुकतम् । तत्रैव [illegible] कथं स्यात् ? भूयोऽभ्यस्ते पाप एव [illegible] बहुमानसम्भवादित्यत आह → 'अमृते'त्यादि ।

अमृतरसास्वादज्ञः कुभक्तरसलालितोऽपि बहुकालम् । त्यक्त्वा तत्क्षणमेव वाञ्छत्युच्चैरमृतमेव ॥३/१४॥

अमृतरसस्याऽऽस्वादज्ञः पुरुषः कुभक्तानां - कदन्नानां रसेन लालितोऽपि - [illegible] बहुकालं = [illegible] प्रभृतकालं त्यक्त्वा तत्क्षणं = अमृतलाभोपायश्रवणक्षण एव एवं = कुभक्तरसं वाञ्छति उच्चैः = अतिशयेन अमृतमेव, तस्य निरुपाधिस्पृहणीयत्वात् ॥३/१४॥ एवमित्यादि ।

एवं त्वपूर्वकरणात् सम्यक्त्वामृतरसज्ञ इह जीवः । चिरकालाऽऽसेवितमपि न जातु बहुमन्यते पापम् ॥३/१५॥

एवन्तु = एवमेव अपूर्वकरणात् = अपूर्वपरिणामात् सम्यक्त्वामृतरसज्ञ इह जगति चिरकाल - प्रभृतभवात्

कल्याणकन्दली

विमुक्तिरस उक्त ← इत्याचष्टे ॥३/१३॥

मूलग्रन्थे दृष्टान्तपरस्त्वेवम् → बहुकालं कुभक्तरसलालितोऽपि कृतरसास्वादः [illegible] त्यक्त्वा अमृतमेव उच्चैः वाञ्छति ॥३/१४॥ इयं कारिका षष्टिशतकवृत्त्यादौ [गा [illegible]] समुद्धृता । बहुकालं = निरन्तरवृत्त्या प्रभूतकालमिति, अत एव 'कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे [ ] इति पाणिनिसूत्रेण तथा 'कालाध्वनोर्व्याप्तौ' [सि हे २/२/४२] इति सिद्धहेमसूत्रेण द्वितीया प्राप्ता । यद्यप्यमृतरसास्वादज्ञोऽप्यमृतलाभाऽसम्भावनाया मत्वा [illegible] कुभक्तरसमपि [illegible] तत्क्षणं = अमृतलाभोपायश्रवणक्षणे इति व्याख्यातम् । तस्य = अमृतस्य निरुपाधिस्पृहणीयत्वात् = [illegible]-कामनाविषयत्वात् । न च सुखान्यत्वात् कथममृतस्य स्वतः काम्यत्वमिति शङ्कनीयम्, सुखस्य [illegible] । तदुक्तं तत्त्वार्थ-कारिकायां → लोके चतुर्ष्विहार्थेषु सुखशब्दः प्रयुज्यते । विषये वेदनाभावे विपाके मोक्ष एव च ॥२४॥ ← इति । ततश्च यथा 'सुखो वह्निः सुखो वायुः' इति विषयेषु सुखशब्दः प्रयुज्यते तथा 'सुखममृतमि'त्यत्र [illegible] सुखशब्द [illegible] भावनीयम् । अत एवामृततृप्तस्य [illegible] प्रवृत्तिः [illegible] तदुक्तं पैङ्गलोपनिषदि अपि → अमृतेन तृप्तस्य पयसा किं प्रयोजनम् ? ← ॥३/१४॥

मूलग्रन्थे दृष्टान्तपरस्त्वेवम् → एवं तु अपूर्वकरणात् सम्यक्त्वामृतरसज्ञो जीव [illegible] चिरकालाऽऽसेवितमपि पापं न जातु बहुमन्यते ॥३/१५॥ इयं कारिका षष्टिशतक-लोकतत्त्वनिर्णयवृत्त्यादौ [ष श [illegible] लो नि पृ [illegible]] समुद्धृता । अपूर्वपरिणा-मात् = चरमयथाप्रवृत्तकरणानन्तरकालीनाऽपूर्वपरिणामविशेषात् ग्रन्थिभेदेन अनिवृत्तिपरिणामप्रभावात् सम्यक्त्वामृतरसज्ञः =

परमयोग मुक्तिविषयक विशिष्ट भावात्मक छे] अथवा [विमुक्तिरस पदने परमयोगनुं विशेषण बनाववाना बदले प्रस्तुत भावनुं विशेषण पण बनावी शकाय. ते आ रीते -] प्रस्तुत भाव ए ज विशिष्ट मुक्तिनो आस्वाद छे. आ रीते व्याख्या करवी [3/13]

अहीं एवी शंका थई शके छे के → 'प्रणिधानादि भावपंचकथी शुद्धिनो प्रकर्ष = मोक्ष प्राप्त थाय' आम आगळना श्लोकमां जणावी गया. परन्तु प्रश्न ए छे के 'शुद्धिने विशे रुचि ज केवी रीते थई शके ? केम के अनेक भवथी अभ्यस्त थयेल [होवाथी] शुद्धिविरोधी एवा पापने विशे ज बहुमान संभवे छे. [आम शुद्धिने विशे बहुमान संभवित नथी तो तेनो प्रकर्ष प्राप्त थवो केम शक्य बने ?] ← आ शंकानुं समाधान करवा माटे मूलकारश्री जणावे छे के —

गाथार्थ - अमृतना रसास्वादनो जाणकार बहुकाळ खराब भोजनना आस्वादथी लालन-पालन करायेल होवा छतां पण ते ज क्षणे खराब भोजनने छोडीने अमृतनी ज अत्यंत वांछा करे छे. [3/14]

❖ अमृतने माणनारो खराब भोजनने तुरत छोडी दे ❖

टीकार्थ - अमृतरसना आस्वादने जाणनारो कदाच सतत लांबा काळथी खराब भोजनना रसथी लालन पालन करायेल होय तो पण अमृतप्राप्तिना उपाय सांभळवाना समये ज खराब भोजनना रसने छोडीने मात्र अमृतनी ज अत्यंत वांछा करे छे, कारण के अमृत निरुपाधिक स्पृहणीय = स्वतः काम्य छे. [3/14]

आ श्लोकनो आगळना श्लोक साथे संबंध होवाथी तेने जणावता मूलकारश्री कहे छे के —

गाथार्थ - आ ज रीते अपूर्वकरणथी समकितस्वरूप अमृतना रसने जाणनार जीव अहीं लांबा काळथी सेवेल एवा पण पापने विशे क्यारेय बहुमान नथी धरावतो. [3/15]

टीकार्थ - आ ज रीते [14 मा श्लोकमां बतावेल दृष्टांत मुजब] अपूर्व परिणामथी समकितरूपी अमृतना आस्वादने जाणनारो जीव आ जगतमां घणा भवोथी अभ्यस्त करेल एवा पण मिथ्यात्व मोहनीयने अथवा मिथ्यात्वकार्यभूत शासनहीलना

यावत् आसेवित = अभ्यस्त **अपि न जातु** = कदाचित् **बहुमन्यते** = उत्कटेच्छाविषयीकरोति **पाप** = मिथ्यात्वमोहनीय तत्कार्यं वा[१] प्रवचनोपघातादि । इह कुभक्तरसकल्प पाप मिथ्यात्वादि, अमृतरसास्वादकल्पो भाव सम्यक्त्वादिरवसेय ॥३/१५॥

अविरतसम्यग्दृष्टेरपि पापक्रिया दृश्यत एवेति कथ न तद्बहुमान ? इत्यत आह --> **यद्यपी'**त्यादि ।

यद्यपि कर्मनियोगात् करोति तत्तदपि भावशून्यमलम् । अत एव धर्मयोगात् क्षिप्र तत्सिद्धिमाप्नोति ॥३/१६॥

कल्याणकन्दली

औपशमिक-क्षायोपशमिक-क्षायिकादिसम्यग्दर्शनात्मकामृतगोचरानुभवस्वरूपरसवेदी, तदुक्त **पुष्पमालाया** --> गठि भणति मुणिणो घणरागद्दोसपरिणइसरूव । जम्मि अभिन्ने जीवा न लहति कयावि समत्त ॥९३॥ त गिरिवर व भित्तु अपुव्वकरणुग्गवज्जधाराए । अतोमुहुत्तकाल गतु अनियट्टिकरणमि ॥९६॥ पइसमय सुज्झतो खविउ कम्माइ तत्थ बहुयाइ । मिच्छत्तम्मि उइन्ने खीणेऽणुईअम्मि उवसते ॥९७॥ ससारगिम्हतविओ तत्तो गोसीसचदणुरस व । अइपरमनिव्वुइकर तस्सते लहइ सम्मत्त ॥९८॥ <-- इति । स च **न कदाचित् उत्कटेच्छाविषयीकरोति** = सप्ततिकोटाकोटिप्रमित-स्थितिबन्धनियतकर्मानुभागबन्धोपधायकाभिलाषगोचरीकुरुते **मिथ्यात्वमोहनीय** तद्विपक्षगतोपादेयत्वसवेदनपूर्व, तद्धेयतानुभवात्, **तत्कार्य वा** = मिथ्यात्वकार्य वा **प्रवचनोपघातादि**, तथाविधरुचिविशेषादेव । न हि सुलब्धामृतास्वादो विपमिव विषोद्गारमपि कदाचित् बहुमन्यते, चेत् सकर्ण । तदुक्त मूलकारैरेव **अष्टकप्रकरणे** --> य शासनस्य मालिन्येऽनाभोगेनाऽपि वर्तते । स तन्मिथ्यात्वहेतुत्वादन्येषा प्राणिना ध्रुवम् ॥ बध्नात्यपि तदेवाल पर ससारकारणम् । विपाकदारुण घोर सर्वानर्थविवर्धनम् ॥ <-- [२३/१-२] इति । एतदनुसारेणोक्त टीकाकृता **साधुसामग्र्यद्वात्रिंशिकाया** --> यस्तु शासनमालिन्येऽनाभोगेनाऽपि वर्तते । बध्नाति स तु मिथ्यात्व महानर्थनिबन्धनम् ॥६/३०॥ <-- इति । **भक्तपरिज्ञाप्रकीर्णके**ऽपि --> ससारमूलबीअ मिच्छत्त <-- [५९] इत्युक्तम् । इत्थञ्च शासनापभ्राजनादे मिथ्यात्वजन्यत्वे सति मिथ्यात्वजनकत्व यथा उपाधिजनितस्य ससारसुखस्य उपाधिजनकत्वमिति बोध्यम् ।

इदञ्चात्रावधेयम् --> पाव न तिव्वभावा कुणइ, ण बहुमण्णई भव घोर । उचियट्ठिइ च सेवइ, सव्वत्थ वि अपुणबधोत्ति ॥१३॥ <-- इति **योगशतक**वचनेन मूलकारै अपुनर्बन्धके जन्म-जरा-मरण-रोग-शोकादिदु खमय-भीमभवबहुमानविरह प्रतिपादित प्रकृते च सम्यग्दृष्टौ पापबहुमानविलय प्रदर्शित । युक्तञ्चैतत् सूक्ष्मबोधविरहेणाऽपुनर्बन्धकेऽनिष्टकार्यबहुमानाभावेऽपि तत्कारणपापबहुमानात्यन्तायोगाऽसम्भवात् । **न च** तीव्रभावेन पापाऽकरणादपुनर्बन्धकेऽपि पापबहुमानाऽयोग एवेति **वक्तव्यम्**, मन्दमिथ्यात्वोदयेन पापपक्षपातसम्भवात् । सम्यग्दृष्टेस्तु सूक्ष्मबोधसमन्वितत्वेन भीमभवलक्षणकार्य-तत्कारणपापोभयगोचरबहुमानस्यात्यन्ताऽयोगात् । अत्र चार्थे कुक्कुरमृगारिदृष्टान्तभावना कार्या । यथोक्त **उपदेशमालाया** --> पत्थरेणाऽऽहओ कीवो, पत्थर डक्कुमिच्छइ । मिगारिओ सर पप्प, सरुप्पत्ति विमग्गइ ॥१३९॥ <-- इति । **ऋषिभाषिते**ऽपि --> पत्थरेणाहतो कीवो खिप्प डसइ पत्थर । मिगारिऊ सर पप्प, सरुप्पत्ति विमग्गति ॥[१५/२०] <--इत्युक्तम् । श्वोपमोऽपुनर्बन्धक ,सिहस्थानीय सम्यग्दृष्टि , प्रस्तर-शरतुल्यो भीमभव शरोत्पत्तिस्थानाभिषिक्त पापम् । कर्कशगुरुतरप्रस्तर द्विपन्नपि श्वा मासादिलाभे प्रस्तरक्षेपिण लेढि, सूक्ष्मविवेकविकलत्वात् । सिहस्तु न तथा, तथाविधसूक्ष्मविवेकपरिकलितत्वात्तद्वदेवेदमपि तत्त्व बोध्यम् । अपुनर्बन्धकस्य श्वोपमोपदर्शनेन न तन्निन्दाऽभिप्रायोऽस्माक किन्तु सूक्ष्मविवेकविकलतासादृश्यदर्शने एव तात्पर्यम् ॥३/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> यद्यपि कर्मनियोगात् तत् करोति तदपि अल भावशून्य [करोति] । अत एव धर्मयोगात् क्षिप्र तत्सिद्धि आप्नोति ॥३/१६॥ इय कारिका **लोकविंशिकावृत्त्यादौ** [लो वि पृ १६५] समुद्धृता ।

આદિને ક્યારેય પણ ઉત્કટ ઈચ્છાનો વિષય બનાવતો નથી પ્રસ્તુતમા ખરાબ ભોજનના રસ સમાન મિથ્યાત્વ વગેરે છે તથા અમૃતના રસાસ્વાદસમાન સમકિત વગેરે ભાવ છે-એમ જાણવુ [૩/૧૫]

અહીં શકા થાય કે --> અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ જીવની પણ પાપક્રિયા દેખાય જ છે તેથી તેને પાપનુ બહુમાન = ઉત્કટ ઈચ્છા કેમ ન હોય ? <-- આ શકાનુ સમાધાન આપતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે --

ગાથાર્થ - જો કે કર્મના બળાત્કારથી તે પાપ કરે છે પરતુ તે પણ અત્યત ભાવશૂન્ય કરે છે માટે જ ધર્મયોગથી તે તુરત ધર્મસિદ્ધિને પામે છે [૩/૧૬]

.... તો જ સમકિત ટકે

[१] 'मुद्रितप्रतौ 'वा' नास्ति ।

यद्यपि कर्मण = निकाचितचारित्रमोहस्य नियोगात् = व्यापारात् **करोति तत्** = पाप **तदपि** = तथापि अल = अत्यर्थं भावेन = क्लिष्टाध्यवसायेन शून्य **करोति** । तत सम्यग्दृष्टे तप्तलोहपदन्यासतुल्या पापे प्रवृत्ति अस्वारसिकीति न तद्बहुमान इत्यर्थ । **अत एव** = इद न साधु इति पापाऽबहुमानादेव **धर्मयोगात्** = तीव्रधर्मोत्साहात् (**क्षिप्र**=) शीघ्र तस्य = धर्मस्य **सिद्धि आप्नोति** सम्यग्दृष्टि ॥३/१६॥

कल्याणकन्दली

निकाचितचारित्रमोहस्य व्यापारात् पाप = स्त्रीभोगादि पारदार्यादिकं वा करोति । तदुक्त उपदेशमालाया —> गुण-दोसबहुविसेस पय पय जाणिऊण निसेस । दोसेसु जणो न विरज्जइत्ति कम्माण अहिगारो ॥ ज न लहइ सम्मत्त लद्धूणवि ज न एइ सवेग । विसयसुहेसु य रज्जइ, सो दोसो राग-दोसाण ॥ <— [उप मा ३१०/१२४] इति । नैषधीयचरिते श्रीहर्षेणापि —> दुर्जया हि विषया विदुषाऽपि <— [०/१००] इति प्रोक्तम् । बाणभट्टेनाऽपि कादम्बर्या —> न हि शक्य दैवमन्यथाकर्तुमभियुक्तेनापि <— [पृ १९३] इत्युक्तम् । निकाचितकर्मापेक्षयेदमपि सम्यक् । तथापि —> यद्यपि निषेव्य-माणा मनसस्तुष्टिकारका विषया । किम्पाकफलादनवद् भवन्ति पश्चादतिदुरन्ता ॥१०७॥ <— इति प्रथमरतिवचनविमर्शादिना अत्यर्थं क्लिष्टाध्यवसायेन शून्य करोति, तदुक्त श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रे —> सम्मदिट्ठी जीवो जइ वि हु पाव समायरे किंचि । अप्पोसि होइ बधो जेण न निद्धधस कुणइ ॥३६॥ <— इति । प्रकृतेऽयमाशय पृष्ठलग्नव्याघ्रस्य पुरो धावत खदिराङ्गार-भृतखातिकाप्राप्तौ तन्मध्यपतिततप्तलोहपिण्डेषु अकामेनापि एक द्वे त्रीणि वा पदानि न्यस्य झटिति तामतिक्रामत पुरुषस्य प्रवृत्त्या सदृशा = तप्तलोहपदन्यासतुल्या सवेगसारा पापे प्रवृत्तिः अस्वारसिकी = स्वरसतोऽप्रयुक्ता इति हेतो न तद्बहुमान = पापपक्षपात । तदुक्त मूलकारैरेव योगदृष्टिसमुच्चये —> अतोऽन्यदुत्तरास्वस्मात् पापे कर्मागसोऽपि हि । तप्तलोहपदन्यासतुल्या वृत्ति क्वचिद्यदि ॥७०॥ वेद्यसवेद्यपदत सवेगातिशयादिति । चरमैव भवत्येषा, पुनर्दुर्गत्ययोगत ॥७१॥ <— इति । अत एव तस्य कायपातित्वमेव, न तु चित्तपातित्वम् । तदुक्त सम्यग्दृष्टिद्वात्रिंशिकाया टीकाकृताऽपि —> तप्तलोहपदन्यासतुल्या वृत्ति क्वचिद्यदि । इत्युक्ते कायपात्येव चित्तपाती न स स्मृत ॥ <— [द्वा द्वा १०/११] इति । अत एव तत्प्रवृत्ति निर्ज्जराफला । इदमेवाभिप्रेत्य समयसारे —> ज कुणदि सम्मदिट्ठी, त सव्व णिज्जरणिमित्त <— [१९३] इत्युक्तम् । अध्यात्म-गीतायामपि —> अध्यात्मज्ञानतो ज्ञानी प्रारब्धकर्मशक्तित । कामभोगे ह्यनासक्तो भोगभोक्ता न बध्यते ॥१८८॥ <— इत्युक्तम् । पञ्चदश्यामपि विद्यारण्येन —> प्रारब्धकर्मप्राबल्याद् भोगेष्विच्छा भवेद्यदि । क्लिश्यन्नेव तदाऽप्येष भुङ्क्ते विष्टिगृहीतवत् ॥ <— [७/१४३] इत्युक्तम् । —> 'एष = आत्मज्ञानी <— इत्यभिमतम् । यद्यपि —> ग्रन्थिभेदेऽपि सम्भाव्या इच्छा प्राग्ब्धदोषत <— [६/१६३] इति पञ्चदश्यादिवचनोक्ता इच्छा कदाचित् सम्यग्दृष्टे स्युस्तथापि 'इद न साधु = सुष्ठु' इति पापाऽबहुमानादेव = 'इद शोभनमि'ति पापपक्षपातप्रच्यवादेव धर्मयोगात् = तीव्रधर्मोत्साहात् शीघ्र धर्मस्य सिद्धिमाप्नोति ।

वस्तुतस्तु मोक्षाकाङ्क्षाव्याप्तचित्तत्वात् सम्यग्दृष्टेर्या या चेष्टा सा सा मोक्षपर्यवसानफला, चित्तानुरूपफलत्वात्सर्वव्यापाराणाम् । अत एव भिन्नग्रन्थे कुटुम्बचिन्तनादिकोऽपि व्यापारो निश्चयतो योगो निर्जराफलश्च । अत एव = सर्वव्यापाराणा चित्तानुरूपफलत्वा-देव धर्मयोगात् = धर्मयोगत्वेन परिणामितात् कुटुम्बचिन्तादिव्यापारा् सकाशात् प्रतिबन्धककर्मापगमेन क्षिप्र तत्सिद्धि = धर्मनिष्पत्ति आप्नोतीत्यर्थ । शङ्कराचार्येणापि गीताभाष्ये —> सम्यग्दर्शनात् क्षिप्र मोक्षो भवति <— [४/३९] इति गदितम् ।

टीकार्थ - જે કે નિકાચિત ચારિત્રમોહનીય કર્મની બળજબરીથી સમકિતદષ્ટિ પાપ કરે છે તો પણ અત્યત ક્લિષ્ટ અધ્યવસાયથી શૂન્યપણે કરે છે તેથી સમકિતદષ્ટિની પાપમા પ્રવૃત્તિ તપ્તલોહપદન્યાસતુલ્ય = તપેલ લોખડના ગોળા ઉપર પગ મૂકવા જેવી અત્યત અલ્પ હોય છે તો જ સમકિત ટકી શકે આથી પાપપ્રવૃત્તિ સ્વારસિક = સ્વરસપ્રયુક્ત નથી માટે જ સમકિતીને પાપનુ બહુમાન નથી-એ સિદ્ધ થાય છે 'આ [પાપ] સારુ છે' એવુ પાપનુ બહુમાન = પક્ષપાત ન હોવાથી જ ધર્મના તીવ્ર ઉત્સાહથી શીઘ્ર ધર્મની સિદ્ધિને સમકિતદષ્ટિ જીવ પ્રાપ્ત કરે છે [૩/૧૬]

❀ કલ્પના તો કરો ! ❀

વિશેષાર્થ - તમે કલ્પના કરો કે તમે જગલમા એકલા જઈ ચઢ્યા છો, સાજનો સમય છે, અધારુ ચારે બાજુ ફેલાઈ રહેલ છે અને તમારી પાછળ એકાએક વાઘની ગર્જના સભળાય છે તમે એકદમ આગળ ખુલ્લા પગે દોડો છો, તમને પકડવા તમારી પાછળ વાઘ દોડી રહ્યો છે દોડતા દોડતા તમને આગળ સળગતા અગારાથી ભરેલી ખાઈ દેખાય છે અને તેની વચ્ચે પગ મૂકવાની જગ્યાએ તપેલા લોખડના લાલચોળ ગોળા ગોઠવાયેલા છે તમે તે વખતે શુ કરો ? [૧] વિકરાળ વાઘને તમારી જાત સોપી દો કે [૨] સળગતા અગારાથી ભરેલી ખાઈમા બળીને ભડથૂ થઈ જાવ કે [૩] તપેલા લોખડના ગોળા ઉપર લાબા લાબા કૂદકાથી

॥ इति तृतीय षोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

न च पापनिवृत्त्यकरणे तत्त्वहानिरिति वाच्यम्, तदानी तस्याऽशक्यत्वेऽपि श्रद्धासाम्राज्यात् धर्मसिद्धेः, अन्यथा --> ज सक्कइ त कीरइ ज च न सक्कइ तयमि सद्दहणा । सद्दहमाणो जीवो वच्चइ अयरामर ठाण ॥ <-- [ ] इत्यस्यानुपपत्ते । दर्शनप्राभृते कुन्दकुन्दस्वामिनापि --> ज सक्कइ त किरइ ज च ण सक्केइ त सद्दहण । केवलिजिणेहि भणिय सद्दहमाणस्स सम्मत्त ॥ <-- [२२] इत्युक्तम् । इदमेवाभिप्रेत्य मूलकारैरेव योगविन्दौ --> भिन्नग्रन्थेस्तु यत्प्रायो मोक्षे चित्त भवे तनु । तस्य तत्सर्व एवेह योगो योगो हि भावत ॥ नार्या यथान्यसक्तायास्तत्र भावे सदा स्थिते । तद्योग पापबन्धश्च तथा मोक्षेऽस्य दृश्यताम् ॥ <-- [यो वि २०३/२०४] इति प्रोक्तम् । 'जे आसवा ते परिसवा' [१/४/२] इति आचाराङ्गसूत्रमप्यत्र सवदति । तदुक्त समयसारेऽपि --> सेवतो वि ण सेवइ <-- [१७९] इति ।

इदञ्चातिनिर्मलाविरतसम्यग्दर्शनयुक्तानधिकृत्याऽवगन्तव्यम्, तेषामेवाश्रवहेतूना सवररूपेण परिणामयितु समर्थत्वात्, यथोक्त वीतरागस्तोत्रे श्रीहेमसूरिभिः --> यदा मरुन्नरेन्द्रश्रीस्त्वया नाथोपभुज्यते । यत्र तत्र रतिर्नाम विरक्तत्व तदाऽपि ते ॥ [वी स्तो १२/४] <-- इति । समारोपमन्तरेण भोगान् स्वरूपत पश्यता तेषामेवाऽसङ्गेन भोक्तृत्व सम्भवेत् । तदुक्त योगदृष्टि-समुच्चये --> मायाम्भस्तत्त्वत पश्यन्ननुद्विग्नस्ततो द्रुतम् । तन्मध्येन प्रयात्येव यथा व्याघातवर्जित ॥ भोगान् स्वरूपत पश्यस्तथा मायोदकोपमान् । भुञ्जानोऽपि ह्यसङ्गस्सन् प्रयात्येव पर पदम् ॥ <-- [यो दृ १६५/१६६] इति । एतदनुसारेण योगसारप्राभृतेऽपि --> मायाम्भो मन्यतेऽसत्य तत्त्वतो यो महामनाः । अनुद्विग्नो निराशङ्कस्तन्मध्ये स न गच्छति ॥ माया-तोयोपमा भोगा दृश्यन्ते येन वस्तुत. । स भुञ्जानोऽपि नि सङ्ग. प्रयाति परम पदम् ॥ <-- [८/२१-२२] इत्युक्तम् । एतेन --> सम्यग्दर्शनसम्पन्न कर्मभिर्न निबध्यते <-- [६/७४] इति मनुस्मृतिवचन व्याख्यातम्, यथोक्त आचाराङ्गेऽपि --> सम्मत्तदसी न करेइ पाव [१०/३/२] इति भावनीय तत्त्वमेतत् ॥३/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचिताया कल्याणकन्दल्या तृतीयषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

કુદકા મારીને ખાઈને સામે પાર જવાનો ભગીરથ પુરુષાર્થ કરી જીવનને બચાવી લો ? આ ત્રણ સિવાય ચોથો વિકલ્પ શક્ય નથી જો તમે બુદ્ધિમાન્ હશો તો 'જીવતો નર ભદ્રા પામે' એ ન્યાયથી તૃતીય વિકલ્પ જ સ્વીકારશો તપેલા લાલચોળ લોખંડના ગોળા ઉપર તમે પગ કેવી કમકમાટી સાથે મૂકતા હશો ! એ વખતની કપારીની/ધ્રૂજારીની કલ્પના પણ ધ્રૂજારી લાવી દે તેવી છે

નિકાચિત ચારિત્ર મોહનીય કર્મની શિરજોરીના લીધે, તેના અત્યાચારનો ભોગ બનવાના લીધે સસારમા પાપ કરતી વખતે સમ્યગ્દષ્ટિને પણ બરાબર આવી જ ધ્રૂજારી અને કપારી હોય પાપ કરતી વખતે આવી ધ્રૂજારી ન હોય તો સમકિત ટકી ન શકે અવિરતિધરના નિર્મલ સમ્યગ્દર્શનનુ અવશ્યભાવી કાર્ય છે પાપપ્રવૃત્તિમા બળાપો, હૈયાનો વલોપાત, કાળો કલ્પાત, પાપપ્રવૃત્તિથી છૂટવાનો મરણિયો પ્રયાસ આવુ હોવાથી ધર્મનો ઉત્કટઉલ્લાસી જીવ ધર્મસિદ્ધિની વરમાળાને વરે તેમા નવાઈ નથી - સમકિત દષ્ટિ જીવડો, કરે કુટુબ પ્રતિપાળ અદરથી ન્યારો રહે, જેમ ધાવ ખેલાવત બાળ - આ ઉક્તિ પણ અહીં અવશ્ય સ્મર્તવ્ય છે આવા નિર્મલ સમ્યગ્દર્શનને કોટિકોટિ વદન [૩/૧૬] તૃતીય ષોડશક અને તેના ઉપર યોગદીપિકા ટીકાનુ વિવરણ પૂરુ થયુ

હે દયાસિંધુ !

તને, તારા મોક્ષમાર્ગને-જિનશાસનને, તારા માર્ગે ચાલતા સાધકોને ઓળખી શકુ - ચાહી શકું એવી સદ્બુદ્ધિ મને આપજે, તારા માર્ગે ચાલવાનું મને બળ આપજે તારા શાસનની પ્રકૃષ્ટ સાનુબંધ સેવા પ્રસન્નતાપૂર્વક કરી શકુ એવા શુદ્ધ-વિશુદ્ધ-પરિશુદ્ધ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ભવનો આપના પ્રભાવે મને યોગ થાવ અને ઉત્સાહથી તેનો સદુપયોગ કરવાનું આત્મબળ મળો

તૃતીય ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) ચારથી પાંચ મુદ્દામાં નીચેની સમસ્યાનું સમાધાન આપો

૧ તમે કોને ધર્મ માનવાની ભૂલ નહિ કરો ? કેમ ?
૨ પ્રણિધાનનું નિરૂપણ કરો
૩. સિદ્ધિનું સ્વરૂપ શું છે ?
૪ પ્રવૃત્તિનું પ્રરૂપણ કરો
૫ વિનિયોગનું માહાત્મ્ય શું બતાવશો ?
૬ વિઘ્નજયનું પ્રતિપાદન કરો
૭ તપ્તલોહપદન્યાસપ્રવૃત્તિને દષ્ટાંત-દાર્ષ્ટાન્તિક બન્નેમાં સરખાવો
૮ પ્રણિધાન આદિની આવશ્યકતા શા માટે ?
૯ ધર્મનું હેતુ-સ્વરૂપ-ફલ દ્વારા વર્ણન શું કરશો ?
૧૦ ચિત્તની શુદ્ધિ-પુષ્ટિ શેનાથી થાય ? કેવી રીતે ?

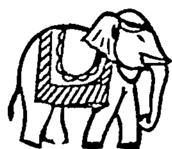
(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

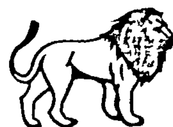
(૧) પુષ્ટિ	(A) ઘાતિકર્મવિગમથી નિરુપાધિકતા
(૨) ધર્મકાર્ય	(B) પ્રવૃત્તિ
(૩) સિદ્ધિનું અજીર્ણ	(C) રાગ, દ્વેષ, મોહ
(૪) પ્રણિધાનાદિ ભાવ	(D) તીર્થતુલ્ય
(૫) ઉત્કૃષ્ટ વિઘ્ન	(E) પરમ યોગ
(૬) મલ	(F) આર્તધ્યાન
(૭) શુદ્ધિ	(G) દિશામોહ
(૮) ઔત્સુક્યરહિત	(H) હીન પુરુષનો તિરસ્કાર, સમકક્ષની નિંદા
(૯) ગુરુદેવ	(I) સંવેગ-નિર્વેદાદિ
(૧૦) ઔત્સુક્ય	(J) પુણ્યયોગ

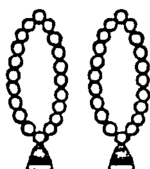
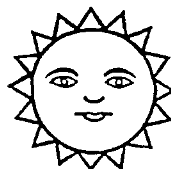
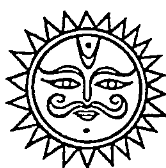
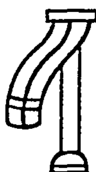
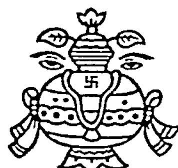
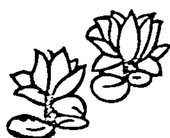
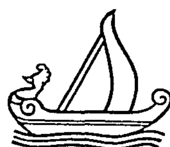
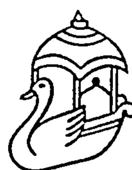
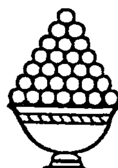
(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ ______ પદના યોગદીપિકામાં બે અર્થ બતાવેલા છે (અમૃતઆસ્વાદજ્ઞ, પ્રણિધાન, વિમુક્તિરસ)
૨ અધિકને વિશે વિનય કરવાનો ______ ના લક્ષણમાં પ્રવેશ કરેલ છે (પ્રણિધાન, પ્રવૃત્તિ, સિદ્ધિ, વિનિયોગ)
૩ ધર્મના અન્તરાયના ______ ભેદ છે (૨, ૩, ૫, ૯)
૪ પુષ્ટિ-શુદ્ધિવાળું ______ એ ધર્મલક્ષણ છે (શરીર, વચન, મન, વસ્ત્ર, ઘર)
૫ ______ માં ______ ના ઉપચારથી મલવિગમ સત્ક્રિયાસ્વરૂપ છે (દ્રવ્ય, ભાવ, કાર્ય, કારણ, નિશ્ચય, વ્યવહાર)
૬ પ્રણિધાન વગેરે પાથેય ______ સ્વરૂપ હોય છે (ક્રિયા, દ્રવ્ય, પરિણામ, ભક્તિ)
૭ સમ્મૂર્છિમ જેવી ક્રિયા ______ સ્વરૂપ બને (ધર્મ, પ્રવૃત્તિ, ચેષ્ટા)
૮ અકાળે ફળની ઇચ્છા = ______ (કાંક્ષા, ઔત્સુક્ય, અયોગ્યતા)
૯ દીર્ઘ કાળથી સેવેલા પાપમાં અબહુમાન એ ______ નો પ્રભાવ છે (અપુનર્બંધકતા, સમકિત, ભવિતવ્યતાપરિપાક)
૧૦ નિર્મળ સમકિતીની પાસે જ સાનુબંધ ______ ની સામગ્રી હોય છે (સદ્ગતિ, શુદ્ધિ-પુષ્ટિ, વિધિ)

નોંધ આ પ્રશ્નપત્રમાં ક્યાંએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કાળીપણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો આગળ પણ આ વાત ખ્યાલ રાખવી

चतुर्थं धर्मलिङ्गषोडशकम्

धर्मस्य स्वलक्षणमुक्तम् । अथास्य विस्तरेण लिङ्गान्याह --> 'सिद्धस्य चे'त्यादि ।

सिद्धस्य चास्य सम्यग्लिङ्गान्येतानि धर्मतत्त्वस्य । विहितानि तत्त्वविद्भिः सुखावबोधाय भव्यानाम् ॥४/१॥

सिद्धस्य = निष्पन्नस्य **चास्य धर्मतत्त्वस्य** = धर्मस्वरूपस्य **सम्यग्** = अवैपरीत्येन **लिङ्गानि** = लक्षणानि **तत्त्वविद्भिः** = परमार्थज्ञैः **विहितानि** = शास्त्रेऽभिहितानि **भव्यानां** = योग्यानां **सुखावबोधाय** = सुखप्रतिपत्तये ॥४/१॥ तान्येव लिङ्गानि सङ्ख्याविशिष्टान्याह --> **'औदार्यमि'**त्यादि ।

औदार्यं दाक्षिण्यं पापजुगुप्साऽथ निर्मलो बोधः । लिङ्गानि धर्मसिद्धेः प्रायेण जनप्रियत्वञ्च ॥४/२॥

स्पष्टम् ॥४/२॥ औदार्यं लक्षयति --> **'औदार्यमि'**त्यादि ।

औदार्यं कार्पण्यत्यागात् विज्ञेयमाशयमहत्त्वम् । गुरु-दीनादिष्वौचित्यवृत्ति कार्ये तदत्यन्तम् ॥४/३॥

औदार्यं कार्पण्यस्य दानादिपरिणामसङ्कोचलक्षणस्य त्यागात् आशयस्य = चित्तस्य महत्त्वं = असङ्कुचित-दानादिपरिणामशालित्वं **विज्ञेयम्** । **तत्** = औदार्यं **अत्यन्तं** = अतिशयेन गुर्वादयः = मातृपितृ-कलाचार्य-तज्ज्ञाति-

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> सिद्धस्य चास्य धर्मतत्त्वस्य सम्यग् लिङ्गानि तत्त्वविद्भिः भव्यानां सुखावबोधाय विहितानि ॥४/१॥ भव्यानां = योग्यानां = सहजमलह्रासवताम् । अनेनाऽचरमावर्तिभव्यादीनां व्यवच्छेदः कृतः । अवशिष्टं स्पष्टम् ॥४/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> अथ धर्मसिद्धेः लिङ्गानि 'औदार्यं, 'दाक्षिण्यं, पापजुगुप्सा, 'निर्मलो बोधः, प्रायेण जनप्रियत्वञ्च' ॥४/२॥ कारिकाशब्दार्थस्तु स्पष्टः । औदार्यादिलक्षणानि त्वनुपदमेव मूलग्रन्थे दर्शयिष्यते । पञ्चमगुणस्थानकं यावत् अनादेयाद्युदयात् कृतेऽपि तन्निवारणानुकूले यत्ने निरुपक्रमानादेयान्तरायादिकर्मोदयेन कदाचित् जनप्रियत्वं नापि भवेदित्यतः **'प्रायेण'** इत्युक्तमिति ध्येयम् ॥४/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> कार्पण्यत्यागात् आशयमहत्त्वं औदार्यं विज्ञेयम् । तत् गुरु-दीनादिषु कार्ये अत्यन्तं औचित्य-वृत्ति ॥४/३॥ इयं कारिका **अधिकारविंशिकावृत्तौ** [१९] समुद्धृता । कार्पण्यत्यागादिति तात्पर्यग्राहकम् । लक्षणन्तु चित्तस्या-ऽसङ्कुचितदानादिपरिणामशालित्वम् । आदिपदेन गुर्वादिसेवा-विनय-परोपकारादिग्रहणम् । **अनेन** --> क्षुद्रतारूपस्य भवाभिनन्दि-लक्षणस्याऽभावो <-- **द्योतितः** । औदार्यपरिज्ञानोपायश्च **श्रीशान्तिसूरिभिः उत्तराध्ययनबृहद्वृत्तौ** --> परोपकारपूर्विकैव च स्वोपकारप्रवृत्तिरुदाराशयतां ख्यापयति <-- [पृ.१] इत्येवमावेदितः । **गुर्वादयः = मातृ-पितृ-कलाचार्य-तज्ज्ञाति-वृद्ध-धर्मोपदेष्टारः** इति । तेषां मातृप्रभृतीनां ज्ञातयो भ्रातृ-भगिन्यादयः । वृद्धपदेन श्रुत-वयोवृद्धा ग्राह्याः । तदुक्तं **योगबिन्दौ** --> माता पिता कलाचार्य एतेषां ज्ञातयस्तथा । वृद्धा धर्मोपदेष्टारो गुरुवर्गः सतां मतः ॥ <-- [यो.बि.११०] इति ।

રતિદાયિની (ગુજરાતી વ્યાખ્યા)

તૃતીય ષોડશકમાં ધર્મનું સ્વલક્ષણ જણાવ્યું. હવે મૂલકારશ્રી ધર્મના લિંગોને વિસ્તારથી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - તત્ત્વવિદોએ સિદ્ધ થયેલ આ ધર્મતત્ત્વના સમ્યક્ લિંગોને ભવ્ય જીવોને સુખેથી જાણવા માટે કહેલા છે [૪/૧]

ટીકાર્થ - પરમાર્થવેદી મહર્ષિઓએ નિષ્પન્ન થયેલ પ્રસ્તુત ધર્મસ્વરૂપના અવિપરીતરૂપે લક્ષણો યોગ્ય જીવોને સુખેથી સમજવા માટે શાસ્ત્રમાં કહેલા છે [૪/૧]

તે લક્ષણોને જ સંખ્યાયુક્ત રીતે મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - ઉદારતા, દાક્ષિણ્ય, પાપજુગુપ્સા, નિર્મલ બોધ અને પ્રાયઃ જનપ્રિયત્વ એ ધર્મસિદ્ધિના લિંગ છે [૪/૨]

ગાથાર્થ સ્પષ્ટ હોવાથી ટીકાકારશ્રી ન્યાયવિશારદજીએ તેની ટીકા [વિવેચના] કરેલ નથી.

મૂલકારશ્રી હવે ઉદારતાનું લક્ષણ બતાવતા કહે છે કે —

ગાથાર્થ - લોભના ત્યાગથી મનની મહાનતા એ ઉદારતા જાણવી. ગુરુ, દીન = ગરીબ વગેરે સંબંધી કાર્યને વિશે તે ઉદારતા અત્યંત ઔચિત્યથી પ્રવૃત્તિવાળી હોય [૪/૩]

⁂ ઉદારતામાં ઔચિત્ય કેળવો ⁂

ટીકાર્થ - લોભનો મતલબ છે દાન વગેરે પરિણામમાં સંકોચ, તેનો ત્યાગ કરવાથી ચિત્તમાં અસંકુચિતદાનાદિપરિણામયુક્તતાસ્વરૂપ મહત્ત્વ પ્રગટે છે. તેને ધર્મસિદ્ધિના લક્ષણભૂત ઉદારતા જાણવી. તે ઉદારતા ગુરુ-દીન વગેરે સંબંધી દાનાદિ કાર્યને વિશે અત્યંત ઔચિત્યથી પ્રવર્તનારી હોય. ગુરુ શબ્દનો અર્થ છે માતા, પિતા, કલાચાર્ય, તેઓના ભાઈ-બહેન વગેરે જ્ઞાતિજન, શ્રુતવૃદ્ધ-વયોવૃદ્ધ વડીલવર્ગ તથા ધર્મોપદેશક [આ બધા શિષ્ટપુરુષોમાં ગુરુ તરીકે માન્ય છે-જુઓ યોગબિંદુ ગાથા-૧૧૦] તથા દીનાદિનો મતલબ છે ગરીબ, આંધળા, લોભીયા [ભિખારી,

वृद्ध-धर्मोपदेष्टारो दीनादयश्च = दीनान्धकृपणप्रभृतय, तेषु यत् कार्यं दानादि तस्मिन् विषये औचित्येन वृत्तिर्यस्य तत्तथा ॥४/३॥ दाक्षिण्य लक्षयति –> 'दाक्षिण्यमि'त्यादि ।

दाक्षिण्य परकृत्येष्वपि योगपरः शुभाशयो ज्ञेयः । गाम्भीर्य-धैर्यसचिवो मात्सर्यविघातकृत्परमः ॥४/४॥

दाक्षिण्य परेषा कृत्येषु = कार्येषु **अपि योगपर** = उत्साहप्रगुण **शुभाशयो ज्ञेय** । गाम्भीर्यं = परैरलब्ध-

कल्याणकन्दली

दीनान्धकृपणप्रभृतय इति । प्रभृतिपदेनानाथभिक्षुप्रमुखग्रहणम् । **तस्मिन्** = दर्शितगुरु-दीनादिसम्बन्धिकार्ये **ओचित्येन वृत्तिः यस्य तत् तथा** = औचित्यवृत्ति । इदञ्चौदार्यविशेषणम् । औचित्यमपुनर्बन्धकादारभ्य सयोगिकेवलिगुणस्थान यावत् विशिष्ट-विशिष्टतर भवति । अत एव केवलिनोऽपि यावदनभिज्ञास्तावत् चिरप्रव्रजित वन्दन्ते, गृहस्थदशायामपि यावदनभिज्ञास्तावत् पूर्ववन्मातृप्रभृतिविनयादिक प्रयुञ्जन्ति । औचित्याभङ्गे एव कार्यसिद्धिराज्ञापालनञ्च । तदुक्त पञ्चाशके –> उचिय खलु कायव्व, सव्वत्थ सदा णरेण बुद्धिमता । इइ फलसिद्धी णियमा, एस चिय होइ आण त्ति ॥ <– [पञ्चा ६/८] इति । दृश्यते च लोकेऽपि यथा कश्चिदमात्य-पुरोहितप्रभृतीन् भृश भृश प्रणामगोचरीकृत्य राजान प्रणमति तदुपरि राजा रुष्यति । एवमेव दीनयाचकादिषु प्रथम भृशमौदार्य दर्शयित्वा पश्चात् गुर्वादिषु स्वल्प तुल्य वादार्यमाविष्कुर्वन्नपि दोषभागेव । ततश्चौचित्यवृत्ते-रेव सर्वत्र सानुबन्धसिद्धेस्साधकत्व ज्ञापकत्वञ्चेति स्थितम् ॥४/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> दाक्षिण्य = परकृत्येषु अपि योगपर गाम्भीर्य-धैर्यसचिवो मात्सर्यविघातकृत् परम शुभाशयो ज्ञेय ॥४/४॥ दाक्षिण्य = परेषा अपि कार्येषु उत्साहप्रगुणः शुभाशय इति । श्रीपालादिवदिति गम्यम् ।

અનાથ] વગેરે [૪/૩]

વિશેષાર્થ - દાન, સેવા, ભક્તિ વગેરે કાર્યમા સકોચ ન થાય તેવો ચિત્તનો પરિણામ ઉદારતા છે અનાદિકાળથી ચાલી આવતો કૃપણ સ્વભાવ-તુચ્છ સ્વભાવ છોડી મન વિશાળ કરવુ પડે દા ત નોકર મોડો આવે કે વેપારીએ જરા વધુ ભાવ લીધો હોય તો તે વખતે 'હરામખોર, આળસુ, લુચ્ચો ' વગેરે લેબલ લગાવીને સામેની વ્યક્તિ ઉપર હલકા વિચાર આવવા માડે આવી તુચ્છતા એ સકુચિત-ક્ષુદ્ર સ્વભાવનુ પરિણામ છે ઔદાર્ય લાવવા તેને અટકાવી ઉમદા વિચાર, સૌમ્ય વાણી અને ઉદાર વર્તાવ જોઈએ એવા અવસરે 'નોકરને કોઈક અગત્યનુ કામ આવી ગયુ હશે બાકી તો તે રોજની જેમ સમયસર આવી જ જાય ' 'વેપારી ભલે થોડુ વધારે કમાય, આપણે કાઈ આટલામા ભાગી પડવાના નથી ' આવા ઉત્તમ વિચાર એ ઉદારતા છે એવી ઉદારતા લાવવા સત્સગ, સારુ વાચન, ગુણીકથા વગેરેનુ સેવન કરવુ અને નિદા, વિકથા, ચાડી-ચુગલી, હલકુ વાચન, દુર્જનસગ વગેરેથી દૂર રહેવુ તો જ ઉદારતા કેળવાય પરતુ સાથે સાથે તે ઔચિત્યયુક્ત હોય તો જ ધર્મસિદ્ધિના લક્ષણ તરીકે માન્ય બને સોનાના ઘરેણા પહેરાવી સોનાના થાળમા સૌપ્રથમ બધા ભિખારીને ગુલાબજાબુ પેટ ભરીને આગ્રહપૂર્વક ખવડાવે અને માબાપને છેલ્લે વધેલા દાળ-ભાત થાળી ભરીને-પેટ ભરીને છૂટથી વપરાવે તેવી અનુચિત ઉદારતા ધર્મસિદ્ધિના લક્ષણ તરીકે માન્ય ન બને ઉપકારીના પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાના પાલનરૂપે ઉચિત સેવા-ભક્તિના બદલે તેમના પ્રત્યે કૃતઘ્નતા, અનુચિત વ્યવહાર, અસભ્ય વચનો, અવિનયભાવ એ ધર્મમહેલના પાયાનો નાશ કરે છે દીન, અનાથ વગેરે પ્રત્યે પણ અવસરોચિત શક્ય ઉપાય મુજબ અનુકપા રાખવી જરૂરી છે

પ્રતિષ્ઠા, સઘમાળ, ઉપધાનમાળ, ઓચ્છવ વગેરેમા લાખો રૂપિયા મન મૂકીને ખર્ચે અને ધર્મસપન્ન સાધારણસ્થિતિવાળા ધાર્મિકપાઠશાળાના શિક્ષકને કે સાધર્મિકને આપત્તિના સમયે આર્થિક સહાય કરવામા કચવાટ કરે અથવા બે કડવા શબ્દ બોલીને કે બે-ચાર ધક્કા ખવડાવીને તિરસ્કારથી માડ માડ ૧૦૦-૨૦૦ રૂપિયા આપે-તેવી અનુચિત ઉદારતા બતાવનાર વ્યક્તિ હકીકતમા ધર્મને હાર્દિક રીતે પામ્યો તેમ કહી ન શકાય તે જ રીતે ગામડા વગેરેમા પ્રતિષ્ઠા, અજન શલાકા વગેરે પ્રસગે બેડવાજાપૂર્વક વરઘોડા, સઘજમણ, નવકારશી વગેરેમા લાખો રૂપિયાની ઉછામણી બોલે અને તે પ્રસગે ગામડાના બધા ઈતર લોકોને પ્રીતિભોજન કરાવવાની ના પાડે તેવી સઘના સભ્યોની ઉદારતામા રહેલી અનુચિતતા ઈતર લોકોને જૈન ધર્મ પ્રત્યે આદર જન્માવવાના બદલે તિરસ્કાર પેદા કરવામા મોટુ નિમિત્ત બની જાય તે રીતે દેવદ્રવ્ય ભરપૂર હોય તેવા ક્ષેત્રમા પ્રતિષ્ઠા વગેરે પ્રસગે સામસામે હરિફાઈમા આવીને લાખો રૂપિયા આપવાની ઉદારતા બતાવે અને સાધારણ ખાતામા અતિઆવશ્યકતા હોય, તોટો હોય છતા તેમા પરાણે ૧૦૦ રૂપિયા આપે તે ઉદારતા પણ ઉચિત ન કહેવાય તથા વિહારના ક્ષેત્રમા ગામડામા ઉપાશ્રયની અતિઆવશ્યકતા હોવા છતા ત્યા ટીપમા અનિચ્છાથી ૫૦૦ રૂા લખાવે અને જ્યા શિખરબધી દેરાસર હોય, નવા જિનમદિરની વિશેષ આવશ્યકતા ન હોય ત્યા વટથી વ્યક્તિગત શિખરબધી અન્ય જિનાલય બાધવા લાખો રૂપિયાની ઉદારતા બતાવે-આ પણ ઔચિત્યહીન ઉદારતા કહેવાય અથવા બહારગામથી ટીપ વગેરે દ્વારા રકમ ઉઘરાવીને ૩-૪ લાખની કિંમતનુ સઘનુ દેરાસર બાધે અને પ્રતિષ્ઠા વખતે ગામના જ જૈન ભાઈઓ ૧૫-૨૦ લાખ રૂપિયાની માતબર રકમ ખર્ચવાની ઉદારતા બતાવે આ પણ અનુચિત ઉદારતા કહી શકાય પાઠશાળાના બાળકોને પ્રોત્સાહન આપવા પરાણે વર્ષે ૧૦૦ રૂા આપનાર વ્યક્તિ પ્રતિષ્ઠા વગેરેની પત્રિકામા પોતાના નામ માટે ૧-૨ લાખ રૂપિયા વ્યક્તિગત રીતે ખર્ચવા ઉદારતા બતાવે - આ ઉદારતામા પણ ઔચિત્યનો -વિવેકનો ભગ થયેલ કહેવાય આ જ રીતે ગુરુ, વિદ્યાગુરુ વગેરેની ૫-૧૦ મિનિટ માડ માડ ભક્તિ કરે અને પોતાના માનેલા સાથીદાર નીરોગી મુનિની ૨-૩ કલાક ભક્તિ વગર અવસરે કરવામા ઉદારતા બતાવે તે પણ ઉદારતાની અનુચિતતા જ કહેવાય, ઉદારતા કદાચ સરળ હશે પરતુ ઉચિત ઉદારતા કેળવવી કઠણ છે, કારણ કે તે માટે માર્ગાનુસારી પ્રકૃષ્ટ ક્ષયોપશમની આવશ્યકતા છે, જે માત્ર ચરમાવર્તમા જ લભ્ય છે વર્તમાન કાલમા આ બાબત વિશેષત વિચારણીય છે [૪/૩]

ધર્મના દ્વિતીય લિગ દાક્ષિણ્યને બતાવતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

ગાથાર્થ - પારકાના કાર્યોને વિશે પણ ઉત્સાહતત્પર, ગભીરતા અને ધીરતાથી યુક્ત તથા માત્સર્યનો નાશ કરનાર એવા પરમ શુભાશયને દાક્ષિણ્ય જાણવુ [૪/૪]

मध्यत्व धैर्य = भयहेतूपनिपातेऽपि निर्भयत्वम् । ते सचिवौ = सहायौ यस्य स तथा । मात्सर्य = परप्रशसाऽसहिष्णुत्व, तस्य विघातकृत् **परम** = प्रधान ॥४/४॥ पापजुगुप्सालक्षणमाह --> 'पापे'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

मातृकास्थानप्रयुक्ते परकृत्योत्साहे व्यभिचारवारणाय 'शुभाशय' इत्युक्तम् । तदुक्त **उपमितिभवप्रपञ्चाया कथाया** --> परोपकार-करणव्यग्रा एव सत्पुरुषा भवन्ति । ते हि परे प्रिय कर्तुमुद्यता. शिथिलयन्ति स्वप्रयोजनम् । परप्रयोजनमेव हि ते स्वप्रयोजन मन्यन्ते <-- [पृ १६३] । अत एव धर्मार्हताऽपि बोध्या । तदुक्त **धर्मरत्नप्रकरणवृत्तौ** --> यो हि प्रकृत्यैव परेषा हितकरणे निरतर रतो भवति स धन्यो, धर्मधनार्हत्वात् <-- । **त्रिषष्टिशलाकापुरुषे**ऽपि --> परार्थाय महता हि प्रवृत्तय. <-- [१/२/८८१] इत्युक्तम् । अत एव सर्वेषा प्रियो भवति । तदुक्त **योगशास्त्रवृत्तौ** --> परोपकारपरो हि पुमान् सर्वस्य नेत्रामृताञ्जनम् <-- [प्रका १] । अत एवाऽनुल्लङ्घनीयाऽऽदेशो भवति, तदुक्त **धर्मरत्नप्रकरणे** --> उवयरइ सुदक्खिण्णो परेसिमुज्झिय सकज्जवावारो । तो होइ गज्झवक्कोऽणुवत्तणीओ य सव्वस्स <-- ॥१५॥ इति । **गाम्भीर्य = परैरलब्धमध्यत्वम्** । न च मायायामतिव्याप्तिरिति शङ्कनीयम्, स्वगुणलब्धिशक्त्यादे विगोपनवृत्त्यपेक्षया परदोषस्य चाऽप्रकाशनपरिणामापेक्षया व्यवहारादिना परैरज्ञेयचेतोवृत्तित्वस्य विवक्षणात् । अन्यत्र च --> 'यस्य प्रभावादाकारा क्रोध-हर्ष-भयादिषु । भावेषु नोपलभ्यन्ते, तद् गाम्भीर्यमुदाहतम् ॥ <-- [ ] इत्युक्तम् । एतद्वन्त एव साधव· । अत एवोक्त **दशवैकालिकचूर्णौ** --> साहुणा सागरो इव गभीरेण होयव्व <-- ।

धैर्य = भयहेतूपनिपातेऽपि निर्भयत्वम् । तदुक्त **योगबिन्दुवृत्तिकृता** --> धैर्य = व्यसनाशनिसन्निपातेऽप्यविचलितप्रकृति-भाव <-- [का ५२वृ] इति । **देवभद्रसूरिणा**ऽपि **कथारत्नकोशे** --> गरुयावयानिवाए वि दव्वनासे वि पणइविरहे वि । जम्माहप्पा न मणो खुप्पइ त बिंति धीरत्त ॥ <-- [पृ २०१/गा.२] इत्युक्तम् । इदश्च 'परीक्षेत भय विषादेन धैर्यमविषादेन' [३/४/८] इति **चरकसहितानुसारेण** सवदति । तदुक्त **कालिदासेनापि कुमारसम्भवे** --> विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषा न चेतासि त एव धीरा. <-- [१/५९] । **कथासरित्सागरे सोमदेवो**ऽपि --> आपदि स्फुरति प्रज्ञा यस्य धीर स एव हि <-- [क स सा] इत्याह । **कादम्बर्याम**पि --> 'धीरा हि तरन्त्यापदमि' <-- ति धैर्यफलमुक्तम् । **सुगमार्थकल्पनाकारमते** --> धैर्य = धीरता = स्थिरत्वम् <-- । मूलकारैस्तु **योगबिन्दो** स्थैर्य-धैर्ययो पार्थक्येनोल्लेखोऽकारीति ध्येयम् [यो.बि का ५२] । --> स्थैर्य = स्थिरभाव प्रतिपन्ननिर्वाहणे, धैर्य = व्यसनाशनिसन्निपातेऽप्यविचलितप्रकृतिभाव <-- [का ५२ वृ] इति **योग-बिन्दुवृत्तिकार** । **महाभारते** तु --> स्वधर्मे स्थिरता = स्थैर्य, धैर्य = इन्द्रियनिग्रह <-- [वनपर्व-३१९६] इत्युक्तम् । **सुगमार्थकल्पनाकृन्मते** धैर्य-स्थैर्ययोरैक्य **योगदीपिकाकारमते** च वीरत्व-स्थिरत्वयोरैक्यम् । वय तु स्वाभीष्टप्राप्तौ, स्वानभिप्रेतवियोगे, कार्यसमाप्तौ वा कालविलम्बसहिष्णुत्व धैर्यमिति ब्रूम । **महाभारते** तु --> सुख च दु ख च भवाभवौ च लाभालाभौ मरण जीवित च। पर्यायश सर्वमेते स्पृशन्ति तस्माद् धीरो न च हृष्येन्न शोचेत् ॥ <-- [उद्योगपर्व-३६/४७] इत्येव धैर्यवान् प्रदर्शित. ।

मात्सर्य = परप्रशसाऽसहिष्णुत्वम् । प्रशसा चोपलक्षण परकीयप्रकर्षोत्कर्पादि: । **तस्य = निरुक्तमात्सर्यस्य विघातकृत्** ।

❀ દાક્ષિણ્યનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ ❀

ટીકાર્થ - પારકાના કાર્યોને વિશે પણ ઉત્સાહથી પ્રકૃષ્ટ બનેલ શુભાશયને દાક્ષિણ્ય ગુણ જાણવો તે શુભપરિણામ ગભીરતા અને ધીરતાની સહાયવાળો હોય ગભીરતાનો અર્થ છે અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા સ્વમનોગત ભાવો જાણી ન શકાય તેવા હોવુ ધીરતાનો અર્થ છે ભયના હેતુઓ [પરિષહ-ઉપસર્ગાદિ] આવી પડે તો પણ નિર્ભયપણુ તથા તે શુભાશય પારકાની પ્રશસાને સહન ન કરી શકવા સ્વરૂપ માત્સર્યનો = ઈર્ષ્યાનો નાશ કરનાર હોય છે તેવો પ્રધાન શુભ પરિણામ દાક્ષિણ્ય તરીકે જાણવો [૪/૪]

વિશેષાર્થ - અહીં ધ્યાનમા રાખવા જેવી વાત એ છે કે અન્ય વ્યક્તિના કહેવાથી પરાણે પારકાના કામ કરવા તેને દાક્ષિણ્ય કહેવાના બદલે શ્રીમદ્જીએ અન્યના કાર્યોને કરવામા પોતાની તત્પરતાને -ઉલ્લાસાત્મક પરિણામને દાક્ષિણ્ય તરીકે જણાવેલ છે તે માટે સેવાનો ઉત્સાહ રાખવો જોઈએ તો જ અવસરે બીજાનુ કામ કરી આપવામા તત્પરતા આવવાથી સામા પ્રત્યે દાક્ષિણ્ય ગુણ વ્યક્ત થશે બેશરમ માણસ તો સામાની માગણી વખતે ઝટ ના કહેશે કે સહાયના અવસરે આખમિચામણા કરશે 'આપણે કેટલે પહોચવાનુ ? અમે શુ નવરા બેઠા છીએ કે બધાનુ કામ કરતા રહીએ ?' આવા હલકા વિચારો આવે એ પશુકક્ષાની સ્વાર્થવૃત્તિ સૂચવે છે પશુ કરતા માનવની વિશેષતા એ જ છે કે માણસ પોતાનો સ્વાર્થ ગૌણ કરી બીજાની સેવા કરી શકે છે, પશુ નહિ તથા ટીકાકારશ્રીએ દાક્ષિણ્યને પરિણામવિશેષસ્વરૂપ જણાવેલ છે તેથી બીજાના કાર્યમા ઉત્સાહ રાખવો તે દાક્ષિણ્ય ગુણ તરીકે જાણવો, નહિ કે માત્ર બીજાનુ કામ કરવુ તેથી અગવડતા-અનાવડત વગેરેના કારણે ઔચિત્ય-વિનયપૂર્વક ક્યારેક ના પાડવામા દાક્ષિણ્ય ગુણ બાધિત ન બને તથા ખરાબ કાર્યો કરવાની કોઈ માગણી કરે અને તેનો નિષેધ કરવામા આવે તો પણ દાક્ષિણ્ય ગુણ બાધિત ન બને વળી, તે પરિણામ પણ શુભ હોવો જોઈએ સામેની વ્યક્તિને ફસાવવાનો કે પોતાના સ્વાર્થને સાધવાનો મલિન આશય હોય તો તેની દાક્ષિણ્યમાથી બાદબાકી થઈ જાય છે દાક્ષિણ્ય માટે જરૂરી ગભીરતા લાવવા સામેના ગુણ-

पापजुगुप्सा तु तथा सम्यक्परिशुद्धचेतसा सततम् । पापोद्वेगोऽकरणं तदचिन्ता चेत्यनुक्रमतः ॥४/७॥

पापजुगुप्सा तु तथा = तेन प्रकारेण पापनिषेधक-मुख-कराद्यभिनयविशेषेणाऽभिव्यज्यमाना, **सम्यग्** = अविपरीत परिशुद्ध यत् चेत = मन तेन, सतत = अनवरत पापस्य अतीतकृतस्य उद्वेग = निन्दा¹, अकरण पापस्य वर्तमानकाले तस्मिन् = भाविनि पापे अचिन्ता = अचिन्तन **इति अनुक्रमत** = आनुपूर्व्या कालत्रयरूपया। यद्वा **पापोद्वेग** = पापपरिहार कायप्रवृत्त्या **अकरण** वाचा, **तदचिन्ता** = पापाऽचिन्तन मनसा । सर्वाऽपीय पापजुगुप्सा धर्मतत्त्वस्य लिङ्गम् ॥४/७॥

निर्मलबोध ²लक्षयति ->

निर्मलबोधोऽप्येवं शुश्रूषाभावसम्भवो ज्ञेयः । शमगर्भशास्त्रयोगाच्छ्रुत-चिन्ता-भावनासारः ॥४/८॥

कल्याणकन्दली

न हि दाक्षिण्योपेत मात्सर्येर्ष्याऽसूयादिकलङ्कपङ्किलो भवति । एतत्कारिकामनुरुध्यैव **योगबिन्दुवृत्तिकृता** -> सुदाक्षिण्य = गम्भीर-धीरचेतसो निर्मत्सरस्य च प्रकृत्यैव परकृत्याऽभियोगपरता <- [यो बि का १२६ वृ पृ १७०] इति प्रोक्तमिति ध्येयम् । देवभद्रसूरिणाऽपि कथारत्नकोशे -> जो हि सुहासयगम्भो जोगो मच्छरियदोसनिम्महणो । परकिच्चेसु पयट्टइ त बन्नतीह दक्खिन्न ॥ <- [पृ १९६/गा २] इत्युक्तम् । मुनिचन्द्रसूरिभिरपि जीवोपदेशपञ्चाशिकाया -> धीरो गहीरो हयमच्छरो य पवन्नदक्खिन्नभरो <- [१६] इत्युक्तम् । दाक्षिण्यपरिकलितो हि विद्वान् दुर्लभ , तदुक्त कादम्बर्यां बाणभट्टेन -> दुर्लभो हि दाक्षिण्यपरवशो निर्निमित्तमित्रमकृत्रिमहृदयो विदग्धजन <- [पृ ७३]। महापुरुषाणा ह्यविनाशि दाक्षिण्यम्, हर्षचरितेऽपि बाणभट्टेन -> अक्षीण खलु दाक्षिण्यकोशो महताम्। <- [पृ ७७] इत्युक्तम् ॥४/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> पापजुगुप्सा तु तथा सम्यक्परिशुद्धचेतसा सतत अनुक्रमत पापोद्वेग अकरण तदचिन्ता च ॥४/७॥ अङ्गारमर्दकाद्यभव्याऽचरमावर्त्तिप्रभृतिद्रव्यलिङ्ग्यादिभि मुखकराद्यभिनयविशेषेणाऽभिव्यज्यमानाया पापजुगुप्साया व्यवच्छेदाय 'सम्यक्परिशुद्धचेतसे'ति । अतीतकृतस्य = भूतकालावच्छेदेन स्वकृतस्य, उपलक्षणात् कारितस्याऽनुमोदितस्य च । वर्तमानकाले = साम्प्रतकालावच्छेदेन । भाविनि = अनागतकालावच्छेदेन, अवच्छेदकत्वस्य सर्वत्र सप्तम्यर्थत्वात् । सर्वाऽपीय पापजुगुप्सा सम्यक्परिशुद्धाशयप्रयुक्तत्वेन प्रत्येक सिद्धस्य धर्मतत्त्वस्य लिङ्गम् । वस्तुतस्तु एकस्या अपि विरहे तदन्याया पापजुगुप्साया न धर्मलक्षणत्वमभिमतम्, यत सर्वाऽपीय पापजुगुप्सा मिथोऽष्टादशसहस्रशीलाङ्गवत् समव्याप्तैव निश्चयत । इदमेवाभिप्रेत्य पञ्चाशके मूलकारैः -> सव्वा वि य पव्वज्जा, पायच्छित्त भवतरकडाण पावाण कम्माण <- [१६/४८] इत्युक्तमिति भावनीयम् । शिष्ट स्पष्टम् ॥४/७॥

દોષને પચાવવા જરૂરી છે ગુણને પચાવવા એટલે એમના ગુણની કદર કરવી દોષને પચાવવા એટલે બીજાના કામ કરતી વખતે બીજાના દોષ દેખાઈ જાય તો તેને પોતાના પેટરૂપી પાતાળકૂવામા એવી રીતે પધરાવી દે કે પોતે બીજાના તે દોષને જાણે છે તેની ગધ પણ બીજાને ન આવે વળી, બીજાના કામ કરતી વખતે ભયના નિમિત્તો આવી પડે તો પણ પોતે ગભરાઈને પારકાના કામ અધૂરા મૂકી દે એવો પરિણામ દાક્ષિણ્ય તરીકે અહી માન્ય નથી ધીરતા કેળવવા આપત્તિ-પ્રતિકૂળતા-અગવડ કે અણગમતુ કાઈક થાય ત્યારે ખળભળી ન જવુ, પરતુ તેને શાતિથી વેઠી લેવુ, પસાર કરી દેવુ કેમ કે જે બનવાનુ હતુ તે તો બની જ ગયુ છે તે અવસરે આકુળ-વ્યાકુળ ન થવુ તો જ ઉપકારી, ગુણિયલ કે બીજાઓ તરફથી પ્રતિકૂળ કે આપણને અણગમતુ થાય છતા તેમના પ્રત્યે દાક્ષિણ્ય ગુણ ચાલી ન જાય તેમ જ પારકાના કામ કરતા કોઈ ભયનિમિત્ત આવી પડે તો પણ પોતે ઉત્તર સાધક આદિ અવસ્થામા નિર્ભય રહે તેવો શુભ પરિણામ અહીં દાક્ષિણ્ય તરીકે માન્ય છે આવા શુભ પરિણામસ્વરૂપ દાક્ષિણ્યનો વૈભવ પારકાની ઈર્ષ્યાને દૂર કરે છે [૪/૪]

પાપજુગુપ્સાનુ લક્ષણ બતાવતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - પાપજુગુપ્સા તો તેવા પ્રકારે સમ્યક્ પરિશુદ્ધ મનથી સતત ક્રમશ [થયેલા] પાપનો ઉદ્વેગ, [વર્ત્તમાનમા] પાપ કરવાની નિવૃત્તિ અને પાપના વિચારની નિવૃત્તિને જાણવી [૪/૫]

❀ ત્રિકાલાનુગત પાપજુગુપ્સા ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - પાપજુગુપ્સા તેવા પ્રકારના પાપનિષેધક મુખ, હાથ વગેરેના વિશેષ અભિનય દ્વારા પ્રગટ થતી હોય છે અવિપર્યસ્ત રીતે પરિશુદ્ધ થયેલ મન દ્વારા ભૂતકાળમા થઈ ગયેલા પાપની સતત નિન્દા તથા વર્તમાન કાળમા પાપ ન કરવુ અને ભવિષ્ય કાળમા પાપનો વિચાર પણ ન કરવો- આ રીતે ત્રિકાલરૂપે ક્રમે કરીને પાપજુગુપ્સા જાણવી અથવા પાપોદ્વેગ = કાયિક પ્રવૃત્તિથી પાપનો પરિહાર, વચનથી પાપનુ અકરણ અને મનથી પાપનુ ચિતન ન કરવુ-આ પાપજુગુપ્સા છે આ બધી પાપજુગુપ્સા પણ ધર્મતત્ત્વનુ લિગ છે [૪/૫]

<u>વિશેષાર્થ</u> - સમકિતની પરિણતિમા મન મોક્ષમા, તન સસારમા, જ્વલત રુચિ ધર્મમા આવુ હોય અનાદિકાળની પાપરુચિ દૂર ન થાય તો તેવુ શક્ય ન બને માટે સમકિતની ભૂમિકામા તીવ્ર પાપઘૃણા હોય તે પણ બીજાને દેખાડવા કે બીજાની શાબાશી મેળવવાના આશયથી નહિ પણ અતરથી હોય [૪/૫]

¹ मुद्रितप्रतौ 'निन्द' इत्यशुद्ध पाठ । ² मुद्रितप्रतौ 'निरूपयति' इति पाठान्तरम् ।

निर्मलबोधोऽपि एव = अनेन प्रकारेण, शुश्रूषैव यो भाव तत्सम्भवो **ज्ञेयो** धर्मतत्त्वस्य लिङ्गम् । शमगर्भं यच्छास्त्र तद्योगात् = तत्परिचयात् श्रुतसार चिन्तासारो भावनासारश्चेति त्रिविध । श्रुत-चिन्ता-भावनाना प्रतिविशेष पुरस्ताद् वक्ष्यति ॥४/६॥

जनप्रियत्व प्रतिपादयति --> '**युक्तमि**'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> निर्मलबोधोऽपि एव शुश्रूषाभावसम्भव· शमगर्भशास्त्रयोगात् श्रुत-चिन्ता-भावनासारो ज्ञेय ॥४/६॥ इय कारिका **अधिकारविंशिकावृत्त्यादो** अतिदिष्टा वर्तते । **तत्सम्भवः** = धर्मशुश्रूषात्मकभावजन्य । इत्थञ्च बोधस्य निर्मलत्वमुपपद्यते, शुश्रूषाया अवन्ध्याक्षयनिर्मलबोधबीजत्वात् । सम्यग्दृष्टौ तु विशेषतो जिनवचनश्रवणानुरागो भवति । तदुक्त **श्रावकप्रज्ञप्तौ** --> होइ दढ अणुराओ जिणवयणे परमनिव्वुइकरम्मि । सवणाइगोयरो तह सम्मद्दिट्ठिस्स जीवस्स ॥५॥ <-- इति । निर्मलबोधकारणविधया शुश्रूषा चोपलक्षण शास्त्र-ज्ञानि-ज्ञानोपकरणादिगोचरजिज्ञासा-बहुमान-विनयाऽऽदर-भक्त्यादीनाम्, तेषा निर्मलबोधाऽन्तरङ्गकारणत्वात् । शास्त्रश्रवण-लेखन-पठन-मुद्रण-प्रकाशनादीनान्तु बहिरङ्गकारणता । अत एव शुश्रूषादिविरहे शास्त्रश्रवणादिकमपि व्यर्थ, अस्याश्च सत्त्वे श्रुतश्रवणाभावेऽपि निर्मलबोधनिबन्धनक्षयोपशमलाभ । तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** --> बोधाम्भ श्रोतसश्चैषा, सिरातुल्या सता मता । अभावेऽस्या श्रुत व्यर्थमसिरावनिकूपवत् ॥ श्रुताभावेऽपि भावेऽस्या शुभभावप्रवृत्तित । फल कर्मक्षयाख्य स्यात् परबोधनिबन्धनम् ॥ <-- [यो दृ ५३/५४] इति । **एतेन** --> शास्त्रश्रवणादे बोध प्रति कारणत्व शुश्रूषादेश्च बोधगतनैर्मल्य प्रति हेतुत्वमस्तु, निर्मलबोधत्वन्तु न कस्यापि कार्यतावच्छेदकम्, अर्थसमाजसिद्धत्वादिति <-- **निरस्तम्**, अर्थसमाजसिद्धेऽपि कार्यतावच्छेदकत्वस्याऽन्यत्रोपपादितत्वाच्च । अस्तु वा निर्मलबोधगतवैजात्यस्य फलबलकल्प्यस्य तत्कार्यतावच्छेदकत्वम् । इत्थमेव शास्त्रश्रवणमृतेऽपि सम्यक्शुश्रूषाप्रकर्षस्य चतुर्दशपूर्वक्षयोपशममाधाय क्षपकश्रेणिद्वारा केवलज्ञानोत्पादकत्व तत्र तत्रोपवर्णित सङ्गच्छते । **एतेन** त्रिपदीश्रवणाद्गौतमादीना द्वादशाङ्गीक्षयोपशम. अस्मादृशाञ्च सामान्यत एव तद्बोधलेश इत्यपि **व्याख्यातम्**, गणधरनामकर्मनियतशुश्रूषादरबहुमानादितारतम्येन तदुपपत्ते ।

शमगर्भमिति । उपलक्षणात् सवेग-निर्वेदादिगर्भमपि बोध्यम् । तादृशस्यैव शास्त्रस्य परिशीलनतो निर्मलबोधप्रकर्षोपपत्ते । ततश्च सहजकुविकल्प-शङ्का-विचिकित्सादिपरिहारेण सम्यग्दर्शनपरिशुद्धि , तर्क-युक्ति-नय-निक्षेप-प्रमाण-सप्तभङ्गीप्रभृतिप्रधानशास्त्रानुशीलनतस्तु तीक्ष्णबोधोत्कर्ष । ततश्चाऽऽभिसंस्कारिककुविकल्प-काङ्क्षा-सम्मोहादिदूरीकरणेन सम्यग्दर्शनस्थैर्यप्रकर्षादिक इत्यादिक विभावनीयम् । **पुरस्तात्** = एकादशषोडशके **वक्ष्यति** श्रीहरिभद्रसूरिपुङ्गव । निर्मलबोधो हि कामधेनुकल्प , तदुक्त **राजशेखरेण विद्धशालभञ्जिकाया** --> शुद्धा हि बुद्धि किल कामधेनुः <-- इति ॥४/६॥

निर्मल બોધનુ નિરૂપણ કરતા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - નિર્મલ બોધ પણ આ રીતે શુશ્રૂષાભાવથી ઉત્પન્ન થયેલ તથા શમગર્ભિત શાસ્ત્રપ્રયોગથી શ્રુત-ચિન્તા-ભાવનાપ્રધાન જાણવો [૪/૬]

ટીકાર્થ - તે જ રીતે શુશ્રૂષા = શાસ્ત્રશ્રવણની ઈચ્છાસ્વરૂપ ભાવથી ઉત્પન્ન થયેલ નિર્મલ બોધ પણ ધર્મતત્ત્વના લક્ષણ તરીકે જાણવો પ્રશમપ્રધાન શાસ્ત્રના પરિશીલનથી તે શ્રુતપ્રધાન, ચિંતાપ્રધાન અને ભાવનાપ્રધાન આ રીતે ત્રણ પ્રકારનો હોય છે શ્રુતજ્ઞાન, ચિંતાજ્ઞાન અને ભાવનાજ્ઞાનમા પરસ્પર શુ વિશેષતા છે ? તે આગળ કહેવાશે [જુઓ ષોડશક ૧૧ - ગાથા ન ૬ થી ૧૧ પૃષ્ઠ-૨૫૭] [૪/૬]

❀ ..... તો જ જ્ઞાન નિર્મલ બને ❀

વિશેષાર્થ - નિર્મલ બોધની ઉત્પત્તિના કારણરૂપે શ્રીમદ્જીએ શુશ્રૂષા = શાસ્ત્ર સાભળવાની ઈચ્છા જણાવેલ છે આનાથી ફલિત થાય છે કે શુશ્રૂષા વિના કેવલ શાસ્ત્રશ્રવણ, શાસ્ત્રલેખન, શાસ્ત્રમુદ્રણ, શાસ્ત્રપ્રકાશન, શાસ્ત્રપઠન વગેરે નિર્મલ બોધને ઉત્પન્ન ન કરી શકે માટે શાસ્ત્રનુ શ્રવણ-વાચન વગેરે કેટલુ કર્યુ ? તેના પર ભાર આપવાના બદલે પોતાની મોહમૂઢ અજ્ઞાન-મિથ્યાજ્ઞાનવાળી દશા બદલ ભારોભાર શરમ, કેવળ આત્મહિતાર્થે તાત્ત્વિક મોક્ષમાર્ગપ્રતિપાદક શાસ્ત્રની શુશ્રૂષા, જિજ્ઞાસા ઉપર મુખ્ય લક્ષ્ય આપવુ જોઈએ તો જ જ્ઞાન નિર્મળ બની શકે ઉપલક્ષણથી શાસ્ત્રઆદર, જ્ઞાનીબહુમાન, જ્ઞાનોપકરણ પ્રત્યેનો વિનય વગેરે સમજી લેવાના આ બધા નિર્મલ બોધના અતરગ કારણ છે શાસ્ત્રશ્રવણ-પઠન વગેરે નિર્મલ બોધના બહિરગ કારણ છે અથવા બોધના (નહિ કે નિર્મલ બોધના) મુખ્ય કારણો છે અહીં ધ્યાન દેવા યોગ્ય બીજી વાત એ છે કે શ્રીમદ્જીએ 'શમગર્ભ' આવુ શાસ્ત્રનુ વિશેષણ લગાડેલ છે તેનાથી ફલિત થાય છે કે તર્કપ્રધાન, યુક્તિપ્રધાન પ્રમાણશાસ્ત્રના પરિશીલનથી બુદ્ધિ તીક્ષ્ણ થાય છે, જ્યારે પ્રશમપ્રધાન, વૈરાગ્યભરપૂર, સવેગજનક શાસ્ત્રના અનુશીલનથી બુદ્ધિ નિર્મલ થાય છે મુમુક્ષુ માટે બુદ્ધિની નિર્મળતા અતિઆવશ્યક છે, તેની પ્રાપ્તિ પછી બુદ્ધિની તીક્ષ્ણતા પણ જરૂર આવકાર્ય છે નિર્મલ જ્ઞાન દ્વારા સહજ કુવિકલ્પો દૂર થાય છે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ દ્વારા આભિસસ્કારિક કુવિકલ્પો દૂબળા થાય છે શકા, વિચિકિત્સા વગેરે અતિચારોથી સમ્યગ્દર્શનને મલિન થતુ અટકાવવા માટે જેમ નિર્મળ બુદ્ધિ આવશ્યક છે તેમ કાક્ષા, સમોહ વગેરે અતિચારોથી સમકિતને દુર્બળ થતુ અટકાવવા માટે તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ પણ આવશ્યક છે - આ વાત ભૂલવી ન જોઈએ [૪/૬]

युक्तं जनप्रियत्वं शुद्धं तद्धर्मसिद्धिफलदमलम् । धर्मप्रशसनादेर्बीजाधानादिभावेन ॥४/७॥

युक्तं = उचितं **जनप्रियत्वं** धर्मतत्त्वलिङ्गम्, न त्वयुक्तं. यतः **तत्** = जनप्रियत्वं **शुद्धं** = निरुपाधिकं, स्वाश्रयगुणनिमित्तेन जनानां **धर्मप्रशसनादेः** सकाशात्, आदिना करणेच्छाऽनुबन्ध-तदुपायान्वेषणा-तत्प्रवृत्ति-गुरुसयोग-सम्यक्त्वलाभग्रहणं, बीजाधान = धर्मतरोर्बीजस्य पुण्यानुबन्धिपुण्यस्य न्यासः, आदिना अङ्कुर-पत्र-पुष्प-फलविशेष'परिग्रहः, तेषां भावेन = उत्पादेन **अलं** = अत्यर्थं **धर्मसिद्धिफलदं** वर्तते ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> युक्तं जनप्रियत्वम् । तत् शुद्धं धर्मप्रशंसनादेः बीजाधानादिभावेन अलं धर्मसिद्धिफलदम् ॥४/७॥ इयं कारिका योगबिन्दुवृत्ति-योगलक्षणद्वात्रिंशिकावृत्ति-धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ [यो. बि. का. ९०वृ./धर्म. प्र. गा. ११ वृत्ति.] समुद्धृता वर्तते ।

'जनप्रियत्वं = शिष्टलोकवल्लभभावः' [यो. बि. का. ५२वृ.] इति योगबिन्दुवृत्तिकारः । न तु अयुक्तं = अनुचितम् । अनेन राजसत्तादिप्राप्तिनिमित्तं बहुजनसम्मत्युपलब्ध्यै मदिरा-मांस-धनादिप्रदानद्वारा साम्प्रतं कैश्चिद्राजनायकादिभिर्लभ्यमानमशिष्ट-जनप्रियत्वं धर्मतत्त्वलिङ्गत्वेन निरस्तम् । उचितस्यैव जनप्रियत्वस्य धर्मतत्त्वलिङ्गत्वे हेतुमाह --> यतो जनप्रियत्वं निरुपाधिकम् = स्वीयकीर्त्याद्युपाधिशून्यम्, अन्यथा धर्मक्रियाया अपि विपाकदारुणत्वापत्तेः । तदुक्तं योगबिन्दौ --> लोकाराधनहेतोर्या, मलिनेनान्तरात्मना । क्रियते सत्क्रिया साऽत्र लोकपङ्क्तिरुदाहृता ॥ भवाभिनन्दिनो लोकपङ्क्त्या धर्मक्रियामपि । महतो हीनदृष्ट्योच्चैर्दुरन्तां तद्विदो विदुः ॥ <-- [८८/८९] इति । शासनप्रभावना-बीजाधानाद्युद्देश्यकं यत् जनप्रियत्वं तदपि निरुपाधिक-प्रायमवगन्तव्यम्, कुत्सितोपाधिशून्यत्वात्, तादृशस्य जनप्रियत्वस्य विहितत्वाच्च ।

निरुपाधिकं जनप्रियत्वन्तु समाचारादिविशुद्धिजन्यत्वेन सम्मतम् । तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चये कान्तादृष्टिनिरूपणे --> अस्यां तु धर्ममाहात्म्यात् समाचारविशुद्धितः । प्रियो भवति भूतानां धर्मैकाग्रमनास्तथा ॥१६३॥ <-- इति । निष्पन्नयोगचिह्नत्वेन विशुद्धजनप्रियत्वं वक्ष्यते [१३/१०] । योगफलत्वेनाऽपि जनप्रियत्वमाम्नातम् । तदुक्तं योगबिन्दौ --> कियाश्चान्यद्योगतः स्थैर्यं धैर्यं श्रद्धा च जायते । मैत्री जनप्रियत्वञ्च प्रातिभं तत्त्वभासनम् ॥ <-- [यो. बि. ५२] इति । श्रावकधर्माधिकारित्व-सम्पादकौचित्यवृत्तिलिङ्गतयाऽपि जनप्रियत्वमभिमतम् । यथोक्तं श्रावकधर्मविधिप्रकरणे मूलकारैरेव --> सव्वजणवल्लहत्तं अगरहिय कम्मवीरया वसणे । जहसत्ती चागतवा सुलद्धलक्खत्तणं धम्मे ॥११॥<-- इति । तदुक्तं स्कन्दपुराणेऽपि --> अनुरागं जनो याति परोक्षे गुणकीर्त्तनम् । न बिभ्यति च सत्त्वानि सिद्धेर्लक्षणमुच्यते ॥ <-- [माहेश्वरखण्ड-कुमारिकाखण्ड ५५/१३६] इति । मार्गानुसारिताऽप्यस्य सङ्गच्छते, जनवल्लभत्वस्य योगशास्त्रादिदर्शितपञ्चत्रिंशत्सु मार्गानुसारिगुणेषूक्तत्वात् । एक-विंशतिषु धर्मसाधनार्हगुणेषु धर्मरत्नप्रकरणादिप्रदर्शितेषु लोकवल्लभत्वस्यान्तर्भावात् जनवल्लभस्य धर्मसाधनार्हताऽप्यनाविलेति व्यज्यते । अत एव स्वाश्रयगुणनिमित्तेन जनानां धर्मप्रशंसनादेः सकाशात् बीजाधानादिभावेन अलं धर्मसिद्धिफलदमित्यन्वयः । स्वपदेन जनप्रियत्वं बोध्यम् । करणेच्छानुबन्ध-तदुपायान्वेषणा-तत्प्रवृत्ति-गुरुसंयोग-सम्यक्त्वलाभग्रहणमिति । जनप्रियगतसदा-चारशुद्धिप्रभृतिनिमित्तेन जनानां स्वयं धर्मकरणाभिलाषो जायते, ततो धर्मकरणाभिलाषप्रकर्षलक्षणोऽनुबन्धो भवति, तदनन्तरं धर्मप्रवृत्त्युपायविषयिणी जिज्ञासा शुश्रूषा गवेषणा च सञ्जायते, तदुत्तरं सदुपायलाभे सति धर्मे प्रवर्तते, तस्माददृष्टादिसामर्थ्यात् सद्गुरुसमागमे तदुपदेश-श्रवण-बोध-मीमांसा-परिशुद्धप्रतिपत्त्यादिना सम्यक्त्वादिकं लभते । आदिना = कारिकाचतुर्थपादगताऽऽ-दिशब्देन अङ्कुर-पत्र-पुष्प-फलविशेषपरिग्रहः । अङ्कुरस्थानीयः परेषां प्रेत्य बोधिलाभः, पत्रस्थानीया देशविरतिप्राप्तिः, पुष्पस्थानीय

મૂલકારશ્રી સાતમી ગાથામાં જનપ્રિયત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે કે —

ગાથાર્થ - [ધર્મતત્ત્વનું લિંગ] ઉચિત જનપ્રિયત્વ છે. તે શુદ્ધ હોય છે. તેમ જ ધર્મપ્રશંસા વગેરે દ્વારા બીજાધાન વગેરે ઉત્પન્ન કરવાથી અત્યંત ધર્મસિદ્ધિનું ફળ આપે છે. [૪/૭]

જનપ્રિયનો ધર્મ પ્રશંસાસ્પદ બને

ટીકાર્થ - ઉચિત જનપ્રિયત્વ એ ધર્મતત્ત્વનું લિંગ છે, નહીં કે અયુક્ત = અનુચિત એવું જનપ્રિયત્વ, કારણ કે તે જનપ્રિયત્વ નિરુપાધિક હોય છે. જનપ્રિયત્વના આશ્રયીભૂત ધર્મી જીવના ગુણોના નિમિત્તે લોકો ધર્મની પ્રશંસા આદિ કરે છે. આદિશબ્દથી કરણેચ્છા વગેરેનું ગ્રહણ કરવું. અર્થાત્ જનપ્રિય ધર્મીના ગુણના નિમિત્તે લોકોને ધર્મ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, તે ઇચ્છા સાનુબંધ થાય છે, પછી તે ધર્મના ઉપાયોની શોધખોળ કરે છે, પછી તે ઉપાયોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ થાય છે, સમ્યક્ત્વ મળે છે. આ રીતે ધર્મપ્રશંસાદિથી ધર્મવૃક્ષના બીજ સ્વરૂપ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની વાવણી થાય છે. મૂળ શ્લોકના ચોથા પાદમાં રહેલ આદિ શબ્દથી બીજની આગળની અવસ્થાસ્વરૂપ અંકુર, પાંદડા, ફૂલ, ફળનું ગ્રહણ કરવું - એમ ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જણાવે છે. તેથી સમુદાયાર્થ એવો થશે કે જનપ્રિયનો જ ધર્મ અન્યને

' मुद्रितप्रतौ - 'विशेष' पदं नास्ति ।

जनप्रियस्य हि धर्मः प्रशंसास्पदं भवति । ततश्च लोकानां बीजाधानादिधर्मसिद्धिरिति तत्प्रयोजकतया जनप्रियत्वं युक्तमित्युत्तानार्थः ॥४/७॥

एवं प्राथमिकगुणरूपाणि धर्मतत्त्वस्य लिङ्गान्यभिधाय दोषाभावरूपाणि तानि वक्तुमुपक्रमते --> 'आरोग्य' इत्यादि ।

कल्याणकन्दली

सर्वविरत्युपलम्भः फलस्थानीयश्च मोक्ष इति ज्ञेयम् । यद्वाऽन्यरीत्यापि समयाविरोधेनाङ्कुरादिभावना कार्या । मूलकारैस्तु ललितविस्तरायां संवादरूपेण --> विधिनोप्ताद्यथा बीजादङ्कुराद्युदयः क्रमात् । फलसिद्धिस्तथा धर्मबीजादपि विदुर्बुधाः ॥१॥ वपनं धर्मबीजस्य सत्प्रशंसादि तद्गतम् । तच्चिन्ताद्यङ्कुरादि स्यात् फलसिद्धिस्तु निर्वृतिः ॥२॥ चिन्ता-सच्छ्रुत्यनुष्ठान-देवमानुषसम्पदः । क्रमेणाऽङ्कुर-सत्काण्ड-नाल-पुष्पसमा मताः ॥३॥ <-- इत्यादयः कारिकाः समुद्धृताः । अनाख्येयत्वेऽपि स्वानुभवगम्यमिदं बीजाधानं भवक्षयकारितया महादरेण कर्तव्यम् । इदमेवाभिप्रेत्य उपदेशपदे --> पायमणक्खेअमिणं अणुहवगम्मं तु सुद्धभावाणं । भवक्खयकरं ति गरुअं बुहेहि सयमेव विण्णेयं ॥२३२॥ <-- इत्युक्तम् । धर्मबीजाऽभावे तु तीर्थङ्करादिसमीपेऽपि धर्मसस्यनिष्पत्तिर्न भवितुमर्हति । यथोक्तं मूलकारैरेव उपदेशपदे --> अकए बीजक्खेवे जहा सुवासेऽवि न भवती सस्सं । तह धम्मबीयविरहे ण गुस्समाए वि तस्सस्सं ॥२२४॥ आणापरतंतेहिं ता बीजाधाणमेत्थ कायव्वं । धम्मम्मि जहासत्ती परमसुहं इच्छमाणेहिं ॥२२५॥ <-- इति । जनप्रियस्य हि धर्मः प्रशंसास्पदं भवति । तदुक्तं धर्मरत्नप्रकरणे --> लोयप्पिओ जणाणं, जणेइ धम्मम्मि बहुमाणं ॥<-- [ध र प्र गा ११] । तत्प्रयोजकतया = लोकानां बीजाधानादेः प्रयोजकतया जनप्रियत्वं गुण इति कथनं युक्तं = युक्तिसङ्गतं इति उत्तानार्थः = प्रकटार्थः = स्पष्टार्थः । अत एव जनप्रियस्य श्रीमतः सामायिकग्रहणार्थमाडम्बरपूर्वं गमनविधिः प्रोक्तः । युक्तञ्चैतत् सम्यग्दर्शनादिमोक्षबीजाधाननिमित्तं शासनप्रभावनाया इष्यमाणत्वात्, तात्त्विकाऽऽराधनापरिणामस्यापि सत्यां शक्तौ शासनप्रभावनोद्देशाऽविनाभावित्वात् । अत एव प्रतिपन्नप्रतिमापरिसमाप्तौ राजादिनिवेदनपूर्वं नगरप्रवेशविधानस्य तत्र तत्र प्रसिद्धत्वात् । धर्मार्थं क्रियमाणाया लोकपङ्क्तेरपि शुभानुबन्धकारित्वमभिमतम् । तदुक्तं योगबिन्दौ --> धर्मार्थं लोकपङ्क्तिः स्यात्, कल्याणाङ्गं महामतेः । तदर्थं तु पुनर्धर्मः पापायाऽल्पधियामलम् ॥९०॥<-- इति । इदमेव मनसिकृत्य योगसारप्राभृते --> धर्माय क्रियमाणा सा कल्याणाङ्गं मनीषिणाम् । तन्निमित्तः पुनर्धर्मः पापाय हतचेतसाम् ॥ <-- [८/१२] इति अमितगतिनोक्तम् । योगलक्षणद्वात्रिंशिकाया टीकाकृताऽपि --> धर्मार्थं सा शुभायापि धर्मस्तु न तदर्थिनः । क्लेशोऽपीष्टो धनार्थं हि क्लेशार्थं जातु नो धनम् ॥ <-- [द्वा द्वा १०/८] इति प्रोक्तम् । ततश्च जनप्रियेण सर्वाऽपि धर्मक्रिया विशेषतः प्रायः प्रकटमेव सेवनीया । व्यतिरेके लोकगर्हितेन धर्मार्थिनाऽपि स्वकल्याणमिच्छता प्रच्छन्नमेव धर्मः कार्य इति विवेकः ।

अत्राऽस्मत्पूज्याः स्वगुरुप्रभृतिप्रदत्तसिद्धान्तदिवाकर-गच्छाधिपतिलक्षणविरुदद्वयविभूषिताः श्रीजयघोषसूरीश्वरास्तु --> जनप्रियत्वगुणात् स्वधर्मकार्येऽन्तरायो न जायते [१], पापात्परान् निवारयति [२], सुखेनैव परान् धर्मं प्रज्ञापयति [३], साक्रयणं परेषु धर्मादरं जनयति [४], परान् धर्मे प्रवर्तयति [५], स्वकीय-परकीयलौकिकलोकोत्तराणि कार्यान्तराणि स्वल्पायासेन सम्पादयति [६], सदा निर्भयो भवति [७], सदा सद्बुद्धिपरः सन् सद्बुद्धिदो भवति [८], स्वतः परतो वा परेषां क्लेश-कलहादिकमपाकृत्य शान्तिं स्थापयति [९], दुर्जनान् वशीकरोति [१०], तत्प्रतिकूलोऽपि सलज्जः सन् ततो बिभ्यति [११], जनेषु देव-गुरु-धर्मगौरवं जनयति [१२], द्रुतं धर्मकर्मसु साहाय्यं लभते [१३], स्वाश्रिताननायासेन धर्मे प्रवर्तयति स्थिरीकरोति च [१४], स्वाश्रितानां धर्मकृत्येषु विघ्नादिकमक्षेपेण दूरीकरोति [१५], धार्मिकादिक्षेत्रे बलवान् जायते [१६], मनोऽप्रसन्नतादिकं नैवाऽऽप्नोति [१७], स्वाश्रितोऽपि जनः चेतःस्वस्थतादिकमुपलभते [१८], प्रायो धर्मान्न भ्रश्यति [१९], निन्दा-लोकविरुद्धसेवनादिदोषादविलम्बेन निवर्तते [२०], दाक्षिण्योदार्यादिगुणगणश्च प्रायः सानुबन्धः सन् प्रवर्धते [२१] <-- इत्यादिकं व्याचक्षते ॥४/७॥

પ્રશંસાસ્પદ બને છે અને તેથી લોકોને બીજાધાનાદિ ધર્મની સિદ્ધિ થાય છે માટે તેનુ પ્રયોજક = પરંપરાકારણ હોવા રૂપે જનપ્રિયત્વ યુક્ત છે- એમ સ્પષ્ટ અર્થ જાણવો [૪/૭]

વિશેષાર્થ - પોતાના યશ, કીર્તિ વગેરે નિમિત્તે જે જનપ્રિયત્વ ઉત્પન્ન કરવામા આવે છે તે અવિશુદ્ધ હોય છે બીજાના હૃદયમા ધર્મબીજ વાવવા માટે કે શાસનપ્રભાવનાના ઉદ્દેશથી ઉચિત વ્યવહાર, સૌમ્ય વાણી, પ્રસન્નમુદ્રા, ન્યાયપ્રિયતા, શિષ્ટાચારપાલન, પરાર્થવૃત્તિ વગેરે આચારવિશુદ્ધિ દ્વારા જે જનપ્રિયત્વ જન્મે છે તે નિરુપાધિક હોય છે અને તેવું જનપ્રિયત્વ ધર્મતત્ત્વના લિઙ્ગ તરીકે માન્ય બને તે માટે લોકનિંદા કરાવે તેવો અનુચિત વ્યવહાર, કઠોર-મર્દાષ વચન, અન્યાયી સ્વાર્થવૃત્તિ, આચારભંગ, વ્રતભંગ, વ્યભિચાર-વ્યસનાદિથી દૂર રહેવુ, કેમ કે લોકમા અપ્રિય થવાના લીધે પોતાની અને ધર્મની પણ નિંદા કરીને લોકો બોધિદુર્લભ બને, પોતાને પણ ક્લેશ થાય આદીનો અર્થ ટીકાર્થમા સ્પષ્ટ જ છે [૪/૭]

आरोग्ये सति यद्वद् व्याधिविकारा भवन्ति नो पुंसाम् । तद्वद्धर्मारोग्ये पापविकारा अपि ज्ञेयाः ॥४/८॥

आरोग्ये = रोगाभावे सति यद्वत् इति यथा व्याधिविकाराः पुंसां नो भवन्ति तद्वत् इति तथा धर्मलक्षणे आरोग्ये सति पापविकारा अपि विज्ञेया अभवनशीला इति शेषः ॥४/८॥ के ते पापविकाराः ? ये धर्मारोग्ये सति न भवन्तीति व्यक्त्या निर्दिशति --> 'तन्नास्ये'त्यादि ।

तन्नास्य विषयतृष्णा प्रभवत्युच्चैर्न दृष्टिसम्मोहः । अरुचिर्न धर्मपथ्ये न च पापा क्रोधकण्डूतिः ॥४/९॥

तत् = एवं स्थिते अस्य = धर्म्मतत्त्वयुक्तस्य विषयतृष्णा न प्रभवति उच्चैः = अत्यर्थं दृष्टिसम्मोहो न प्रभवति । अरुचिः = अभिलाषाभावो न धर्मपथ्ये, न च पापा स्वरूपेण, पापहेतुर्वा क्रोध एव कण्डूतिः = शमघर्षणकृतहर्षा ॥४/९॥ तत्र विषयतृष्णां लक्षयति --> 'गम्ये'त्यादि ।

गम्याऽगम्यविभागं त्यक्त्वा सर्वत्र वर्त्तते जन्तुः । विषयेष्ववितृप्तात्मा यतो भृशं विषयतृष्णेयम् ॥४/१०॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> यद्वत् आरोग्ये सति पुंसां व्याधिविकारा नो भवन्ति तद्वत् धर्मारोग्ये पापविकारा अपि ज्ञेयाः ॥४/८॥ योगदीपिका स्पष्टैव ॥४/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> तत् अस्य विषयतृष्णा न [भवति], उच्चैः दृष्टिसम्मोहो न प्रभवति, धर्मपथ्ये अरुचिः न, पापा क्रोधकण्डूतिश्च न [भवति] ॥४/९॥ इयं कारिका अष्टकप्रकरणवृत्तौ [२३/४] श्रीजिनेश्वरसूरिभिरुद्धृता वर्तते। धर्म्मतत्त्वयुक्तस्य विषयतृष्णा अग्रेतनकारिकायां वक्ष्यमाणलक्षणा न भवति, प्रशम-सुखतृप्तत्वात् । अत्यर्थं दृष्टिसम्मोह एकादशकारिकायां वक्ष्यमाणलक्षणः अत्यर्थं न प्रभवति, क्षयोपशमदार्ढ्येनाऽसम्मोहपरिणामप्रादुर्भावात् । अरुचिः द्वादशकारिकायां वक्ष्यमाणा न धर्मपथ्ये, स्वयं धर्मतत्त्वोपादेयताऽनुभवात् । न च स्वरूपेण पापा = विपाकदारुणा, पापहेतुर्वा = अवद्य-सञ्चयकारणं वा क्रोधकण्डूतिः त्रयोदशकारिकायां वक्ष्यमाणा भवति, अनन्तानुबन्धिक्रोधक्षयोपशमस्य सद्भावात् । क्रोधश्चोपलक्षणं मान-मायादेः । यथा कच्छूघर्षणकृतहर्षः कच्छूकण्डूयकस्य भवति तथा शमघर्षणकृतहर्षो भवाभिनन्दिनः कोपशीलस्य भवतीत्यतः क्रोध एव कण्डूतिः = शमघर्षणकृतहर्षा इत्युक्तमिति भावनीयम् ॥४/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> गम्यागम्यविभागं त्यक्त्वा यतो विषयेषु भृशं अवितृप्तात्मा जन्तुः सर्वत्र वर्त्तते इयं विषयतृष्णा ॥४/१०॥

આ રીતે પ્રાથમિક ગુણસ્વરૂપ ધર્મતત્ત્વના લિંગોને કહીને દોષનિવૃત્તિસ્વરૂપ ધર્મતત્ત્વલિંગોને કહેવા માટે મૂલકારશ્રી શરૂઆત કરતાં જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - જેમ આરોગ્ય હોતે છતે પુરુષોને રોગના વિકારો થતા નથી તેમ ધર્મસ્વરૂપ આરોગ્ય હોતે છતે પાપવિકારો પણ જાણવા અર્થાત્ અધર્મની વિકૃતિઓ તેને થતી નથી [૪/૮]

❀ ધર્મીને પાપવિકારો હેરાન ન કરે ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - રોગ ન હોય તો જેમ રોગની વિકૃતિઓ જીવોને થતી નથી તેમ ધર્મરૂપી આરોગ્ય હોતે છતે પાપવિકારો પણ જાણવા અર્થાત્ પાપવિકારો ઉત્પન્ન ન થઈ શકે તેવા સ્વભાવવાળા બને છે તેમ અધ્યાહાર કરવો. [૪/૮]

તે પાપવિકારો કયા હોય છે ? કે જે ધર્માત્મક આરોગ્ય હોતે છતે ઉત્પન્ન થતા નથી ? આ શંકાના શમન માટે મૂલકારશ્રી પાપવિકારોનો વ્યક્તિગતરૂપે નિર્દેશ કરે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - તેથી એને વિષયતૃષ્ણા ન થાય, દૃષ્ટિસંમોહ એને પોતાનો પ્રભાવ અત્યંત ન બતાડે, ધર્મરૂપી પથ્યને વિશે એને અરુચિ ના હોય અને પાપિષ્ઠ એવી ક્રોધની ખંજવાળ એને ન હોય [૪/૯]

▣ મુખ્ય પાપવિકારો ચાર છે. ▣

<u>ટીકાર્થ</u> - આ રીતે [આગલા શ્લોકમાં જે રીતે વાત કરી ગયા તે રીતે] હોય ત્યારે ધર્મતત્ત્વથી યુક્ત એવા જીવને વિષયતૃષ્ણા-વાસના-લાલસા ન થાય. અત્યંત દૃષ્ટિસંમોહ ન થાય. ધર્મરૂપી પથ્યને વિશે અભિલાષા ન હોય તેવું ના બને. અને સ્વરૂપથી દુષ્ટ અથવા પાપનું કારણ એવી ક્રોધસ્વરૂપી ખંજવાળ ન આવે. ક્રોધને ખંજવાળની ઉપમા આપવાનું કારણ એ છે કે જેમ જેને ખુજલીનું દર્દ હોય તો તે ચામડીને નખ વગેરેથી ઘસે તો આનંદ થાય છે તેમ પ્રશમ ભાવનો ઘસારો થતાં ક્રોધીને આનંદ થાય છે. તેથી ક્રોધને ખુજલીની ઉપમા આપવામાં આવી છે [૪/૯]

આ ચાર દોષમાંથી વિષયતૃષ્ણાનું લક્ષણ બતાવતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - ગમ્ય-અગમ્યના વિભાગને છોડીને જેનાથી વિષયોમાં અત્યંત અતૃપ્ત એવો જીવ સર્વત્ર [ભોગસુખની] પ્રવૃત્તિ કરે છે એ વિષયતૃષ્ણા = વિષયાંધતા કહેવાય છે [૪/૧૦]

गम्यागम्ये लोकप्रतीते तयोर्विभाग आसेवन-परिहाररूप त **त्यक्त्वा यत** = यस्या सकाशात् **विषयेषु** = शब्द-स्पर्श-रस-रूप-गन्धेषु **भृश** = अत्यर्थं **अवितृप्तात्मा** = अप्रशान्ताभिलाष एव **सर्वत्र जन्तु वर्त्तते** = प्रवर्त्तते, **इय विषयतृष्णा** उच्यते ॥४/१०॥ दृष्टिसम्मोह लक्षयति —> **'गुणत'** इत्यादि ।

गुणतस्तुल्ये तत्त्वे सञ्ज्ञाभेदागमान्यथादृष्टिः । भवति यतोऽसावधमो दोषः खलु दृष्टिसम्मोहः ॥४/११॥

गुण = उपकारफल, तदाश्रित्य, **तुल्ये** = समाने **तत्त्वे** = द्वयोर्वस्तुनो स्वरूपे सञ्ज्ञाभेदस्य = नामभेदस्य आगम = अवतार यस्या सा तथा, **अन्यथा** = विपरीता **दृष्टि** = मति **यतो** । दोषात् **असौ दोष अधम खलु**

कल्याणकन्दली

सर्वत्र = गम्यागम्ययो समानमेव **प्रवर्तते । मण्डलतन्त्रवादिनो** हि गम्यागम्ययोरविवेकतो माध्यस्थ्यमिच्छन्ति, अन्यथा गम्याया रागेण प्रवृत्तौ अगम्यायाश्च द्वेषादिना निवृत्तौ माध्यस्थ्यभङ्गापातात्, समप्रवृत्तौ च न सङ्क्लेश इति विषयवितृष्णातिरेकतो **वदन्ति, तन्न**, गम्यागम्यविवेकेनाऽमर्यादिच्छानिवृत्तौ स्वल्पेन्धनाग्नेरिव स्वल्पकालस्थितिकतया देशनिवृत्तिगर्भतया च माध्यस्थ्यबीजत्वमिति गम्यागम्यविवेकधर्माऽऽहितशुभाशयादेव चाचिरेण परममाध्यस्थ्योपपत्ते । तदुक्त **धर्मव्यवस्थाद्वात्रिंशिकाया** —> माध्यस्थ्य केचिदिच्छन्ति गम्यागम्याऽविवेकत । तन्नो विपर्ययादेवाऽनर्गलेच्छानिरोधत ॥ <— [द्वा.द्वा ७/२४] इति । **इय विषयतृष्णा** उच्यते, पापा हि सा सर्वथा त्याज्या, तदुक्त **महाभारतेऽपि** —> तृष्णा हि सर्वपापिष्ठा नित्योद्वेगकरी स्मृता । अधर्मबहुला चैव घोरा पापानुबन्धिनी ॥ <— [वनपर्व-२/३५] । **अष्टावक्रगीतायामपि** —> यत्र यत्र भवेत्तृष्णा ससार विद्धि तत्र वै <— [१०/३] इत्युक्तम् । इयञ्च मोहजन्या तज्जनिका च भवति, यथोक्त **उत्तराध्ययनसूत्रे** —> जहा य अडप्पभवा बलागा, अड बलागप्पभव जहा य । एमेव मोहाययण खु तण्हा मोह च तण्हाययण वयन्ति ॥ <— [३२/६] इति । तदुक्त **शङ्करेणापि छान्दोग्योपनिषद्भाष्ये** —> तृष्णा च दु खबीजम् <— [७/२३/१] । **चरकसहितायामपि** —> तृष्णा च सुखदु खाना कारण पुनरुच्यते <— [४/१/१३४] इत्युक्तम् । **धम्मपदग्रन्थेऽपि** —> तण्हाय जायती सोको, तण्हाय जायती भय <— [१६/८] इति प्रोक्तम् ।

गम्यागम्यविभागश्चोपलक्षण भक्ष्याभक्ष्यविभागादे. । तदुक्त **योगशास्त्राऽऽन्तरश्लोकेषु** —> भक्षणीय सता मास प्राण्यङ्गत्वेन हेतुना । ओदनादिवदित्येव ये चानुमिमते जडा· । गोसम्भवत्वात्ते मूत्र पयोवन्न पिबन्ति किम् ? प्राण्यङ्गतानिमित्ता च नौदनादिषु भक्ष्यता ? ॥ शङ्खादि शुचि नास्थ्यादि प्राण्यङ्गत्वेन समे यथा । ओदनादि तथा भक्ष्यमभक्ष्य पिशितादिकम् ॥ <— [प्र ३/गा ३३/आ ९-१०-११] इत्यादिकम् । **अष्टकप्रकरणे** मूलकारैरपि —> तत्र प्राण्यङ्गमप्येक भक्ष्यमन्यत्तु नो तथा । सिद्ध गवादिसत्क्षीर-रुधिरादौ तथेक्षणात् ॥ प्राण्यङ्गत्वेन न च नोऽभक्षणीयमिद मतम् । किन्त्वन्यजीवभावेन तथाशास्त्रप्रसिद्धित ॥ भिक्षुमासनिषेधोऽपि न चैव युज्यते क्वचित् । अस्थ्याद्यपि च भक्ष्य स्यात्प्राण्यङ्गत्वाविशेषत ॥ <— [१७/३-४-५] इति कथित तत् भावनीयम् ॥४/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> गुणत· तुल्ये तत्त्वे यत सञ्ज्ञाभेदागमा अन्यथादृष्टि भवति असौ दृष्टिसमोहो दोष अधम खलु ॥४/११॥ इय कारिका उपदेशपदवृत्ति-धर्मपरीक्षावृत्त्यादौ समुद्धृता वर्तते [उ प गा.६९३ध प गा २४] इति ध्येयम् ।

गुणः = उपकारफलमिति । उप = सामीप्येन कार· = करणमिति, सामीप्येन करणस्य यत् फल तत् गुण इत्यर्थ , साक्षात्क्रियाफलमिति भाव । —> 'गम्ययप कर्माधारे' <— [सि हे २/२/७४] इति **सिद्धहेमसूत्रेण** प्रकृते पञ्चम्या प्राप्तत्वादाह **'तदाश्रित्य'** = उपकारफलमधिकृत्येति । इदञ्च व्याख्यातपदगतलिङ्गस्य विवक्षया बोध्यम्, अन्यथा तमाश्रित्येत्युक्त स्यात् । **सा तथा** = सञ्ज्ञाभेदाऽऽगमा । इदञ्च हेतुगर्भविशेषणम् । नामभेदावतारनिमित्तेत्यर्थ । दर्शन-ज्ञानयोरभेदविवक्षयाऽऽह —> **दृष्टिः** = मतिरिति । नामभेदावतारनिमित्तो दृष्टिविपर्यासो यस्मात् असौ अधम एव, सम्यग्दर्शनमालिन्यकारित्वेनाभिधानात्,

टीकार्थ - ગમ્ય-અગમ્ય લોકપ્રસિદ્ધ છે [પત્ની ગમ્ય કહેવાય અને માતા, બેન, કન્યા, પરસ્ત્રી વગેરે અગમ્ય = અભોગ્ય કહેવાય] ગમ્યનુ આસેવન = ઉપભોગ થાય અને અગમ્યનો [ભોગવવા રૂપે] ત્યાગ થાય- આ ગમ્યાગમ્યવિભાગ છે તે વિભાગને ઠેકીને જેના કારણે શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગધસ્વરૂપ પાચ વિષયોમા અત્યન્ત અતૃપ્ત [= જેની ભોગવવાની અભિલાષા શાત નથી પડી તેવો] જ જીવ સર્વત્ર [= ગમ્ય અને અગમ્યમા ભોગસુખ માટે] પ્રવૃત્તિ કરે એ વિષયતૃષ્ણા કહેવાય છે [૪/૧૦]

દષ્ટિસમોહ નામના બીજા દોષનુ લક્ષણ બતાવતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ - ગુણથી તુલ્ય તત્ત્વ હોવા છતા જેના લીધે નામભેદના અવતારવાળી વિપરીત દષ્ટિ થાય છે તે દષ્ટિસમોહ દોષ અધમ જ છે [૪/૧૧]

અધમ દોષ દષ્ટિસંમોહ

ટીકાર્થ - ગુણશબ્દનો અર્થ છે ઉપકારનુ ફલ અર્થાત્ સામીપ્યરૂપે ક્રિયા કરવાનુ ફળ અર્થાત્ સાક્ષાત્ ક્રિયા કરવાના ફલને આશ્રયીને

= अधम एव, दृष्टिसम्मोह इष्टे स = सामस्त्येन मोह इति कृत्वा । 'यथा द्वयोरारम्भयो भोगोपभोगलक्षण तुल्यफल आश्रित्य प्रवृत्त एक 'तत्फलोपभोगी तमारम्भ सावद्य मन्यते । अपरस्तु प्रवृत्तिनाम्ना निरवद्य तत्राऽपरस्य दृष्टिसम्मोह ।

यद्वा गुण भावाख्य तमाश्रित्य तुल्ये तत्त्वे आरम्भद्वयादिगते, आगमे = शास्त्रे अन्यथादृष्टिर्यस्येति बहुव्रीहि । तत सञ्ज्ञाभेदेनाऽऽगमान्यथादृष्टिरिति तत्पुरुष । एतादृश पुरुषो यतो दोषाद् भवति स दृष्टिसम्मोह । यथा याद‍ृच्छिकतया यागीयायां च हिंसायां स्वोपभोगमात्रफलभूतिकामनालक्षणक्लिष्टभावाऽविशेषेऽपि तद्विशेषाश्रयण वैदिकाना दृष्टिसम्मोह ।

यत्र तु गुणतो भावाख्यात् न तुल्य तत्त्व द्वयोरारम्भात्मनोर्व्यक्तिभेदेन वस्तुनोस्तत्र चैत्यायतनादिविषय(ये)क्षेत्रहिरण्यग्रामादौ शास्त्रीयाध्यवसायभेदेन प्रवृत्तत्वात्

कल्याणकन्दली

असम्मोहस्य शुक्लध्यानप्रथमपादत्वेन सम्मोहस्य क्षपकश्रेणिबाधकत्वाच्च । अत एवाऽसम्मोहनिबन्धनानुष्ठानस्याऽऽशुनिर्वाणफलकत्वम् । तदुक्त योगदृष्टिसमुच्चये --> असम्मोहसमुत्थानि त्वेकान्तपरिशुद्धित । निर्वाणफलदान्याशु भवातीतार्थयायिनाम् ॥१२६॥ <-- इति । सामस्त्येन = कार्त्स्न्येन मोहयति इति मोह इति कृत्वा । तत्फलोपभोगी = आरम्भफलोपभोक्ता । सुगमार्थकल्पनाया 'तत्फलोपयोगी'ति पाठ· ।

अपरस्तु तत्समान एवारम्भे प्रवृत्त· तमारम्भ प्रवृत्तिनाम्ना निरवद्य = निष्पाप मन्यते तत्फलञ्च स्वयमेवोपभुङ्क्ते । अपरस्य = द्वितीयस्य दृष्टिसम्मोहो दोषो बोध्य , सावद्ये आरम्भे निरवद्यत्वभानात् । प्रथम सम्यग्दृष्टि द्वितीयस्तु मिथ्यादृष्टिरिति ध्येयम् ।

सम्भवत्कल्पान्तरमाह --> यद्वा गुण: भावाख्य: = परिणामाभिधानोऽध्यवसायविशेष. । तत: = सञ्ज्ञाभेदागमान्यथादृष्टिपदस्य आगमान्यथादृष्टिपदे बहुव्रीहिसमासकरणानन्तर सञ्ज्ञाभेदेन = नामविशेषेण आगमान्यथादृष्टिरिति तृतीयाविभक्तिगर्भित तत्पुरुष: समास· कर्तव्य । निदर्शनप्रदर्शनद्वारा निरुक्तव्याख्या स्पष्टयति - यथा यादृच्छिक्या = स्वमतिकल्पिताया वेदाऽविहितायामिति यावत् । यागीयाया = यागसम्बन्धिन्या वेदविहितायामिति यावत् । स्वोपभोगमात्रफलभूतिकामनालक्षणक्लिष्टभावाऽविशेषेऽपीति । स्वस्य = हिंसकस्य उपभोग एव फल यस्या सा स्वोपभोगमात्रफला । एतादृशी भूतिकामना = अभ्युदयाभिलाषा लक्षण = स्वरूप यस्य क्लिष्टभावस्य स तथा । तादृशस्य क्लिष्टभावस्य उभयत्र अविशेषे = समानेऽपीति । तद्विशेषाश्रयण = लौकिक-वैदिकयो हिंसयो वेदाविहितत्व-तद्विहितत्वलक्षणविशेषाङ्गीकरण वैदिकाना कुमारिलभट्टानुयायिप्रभृतीना दृष्टिसम्मोह: एव, अनुबन्धहिंसाया स्वरसत· कर्तव्यताबुद्धिसमारोहात ।

यत्र तु इति । यत्र तु द्वयो: आरम्भात्मनो: वस्तुनो: व्यक्तिभेदेन भावाख्यात् परिणामविशेषात् न तुल्यं तत्त्वमित्येवमन्वयो बोध्य । तत्र चैत्यायतनादिविषये क्षेत्र-हिरण्य-ग्रामादौ शास्त्रीयाध्यवसायभेदेन = शास्त्रोक्तश्रद्धाविशेषेण प्रवृत्तत्वात् ।

બે વસ્તુનુ સ્વરૂપ સમાન હોતે છતે પણ નામભેદના આગમનના નિમિત્તે વિપરીત બુદ્ધિ જે દોષના કારણે થાય છે તે દોષ અધમ જ છે, કારણ કે દૃષ્ટિસમ્મોહપદનો અર્થ છે દૃષ્ટિનો = મતિનો સપૂર્ણપણે મોહ = મૂઢતા સપૂર્ણતયા બુદ્ધિને મૂઢ કરે-વ્યામોહ પેદા કરે તે દોષ અધમ જ કહેવાય જેમ કે બે પ્રકારના આરભના ભોગ-ઉપભોગસ્વરૂપ [ફલ તુલ્ય હોવા છતાં એક આરભ ક્રિયામા] સમાન ફલને આશ્રયીને પ્રવૃત્ત થયેલ એક પુરુષ તેના ફલનો ઉપભોગ કરવા છતા તે આરભ ક્રિયાને સાવદ્ય માને છે, બીજો પુરુષ [તે આરભમા પ્રવૃત્ત થઈને તેના ફલનો ઉપભોગ કરવા છતા પણ તે આરભને પ્રવૃત્તિ નામથી નિર્દોષ માને છે આ સ્થળે બીજા પુરુષનો દૃષ્ટિસમ્મોહ દોષ જાણવો [કારણ કે સાવદ્ય એવા આરભને તે નિરવદ્ય-નિષ્પાપ માને છે]

અથવા બીજી વ્યાખ્યા એવી થઈ શકે કે - ભાવ = પરિણામ નામના ગુણને આશ્રયીને બન્ને આરભમા રહેલ તત્ત્વ સમાન હોવા છતા નામભેદના કારણે શાસ્ત્રને વિશે વિપરીત બુદ્ધિવાળો પુરુષ જેના કારણે થાય છે તે દોષ દૃષ્ટિસમ્મોહ જાણવો ટીકાકારશ્રી આવો અર્થ બતાવવા માટે કહે છે કે 'आगमान्यथादृष्टि ' પદનો બહુવ્રીહિ સમાસ કરવો અને ત્યાર પછી 'सञ्ज्ञाभेदेन आगमान्यथादृष्टि ' આ રીતે તૃતીયા તત્પુરુષ સમાસ કરવો આ રીતે બહુવ્રીહિસમાસગર્ભિત ઉત્તર પદનો પ્રથમ પદની સાથે તૃતીયા તત્પુરુષ સમાસ કરવાથી જે અર્થ પ્રાપ્ત થાય છે તે અર્થ જ અમે [ગુજરાતી વ્યાખ્યાકારે] ઉપર જણાવેલ છે તે અર્થ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ? તેની સમાસ-વિગ્રહની પ્રક્રિયા બતાવાઈ ગઈ આ વ્યાખ્યાનુ સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે યોગદીપિકાકારશ્રી દૃષ્ટાંત જણાવે છે કે-સ્વમતિકલ્પિત હિંસામા અને યજ્ઞનબંધી હિંસામા પોતાનો ઉપભોગ જ જેનુ ફલ છે તેવી આબાદીની કામના સ્વરૂપ ક્લિષ્ટભાવ સમાન હોવા છતા સ્વમતિકલ્પિત લૌકિક હિંસામા અવિહિતત્વ અને વૈદિક હિંસામા વેદવિહિતત્વસ્વરૂપ વિશેષનો આશ્રયણ કરવા સ્વરૂપ દૃષ્ટિસમ્મોહ વૈદિકોનો જાણવો

यत्र तु । પરતુ જે સ્થલમા ભાવ નામના ગુણને આશ્રયીને વ્યક્તિભેદથી બે પ્રકારની આરભાત્મક [વસ્તુમા] તત્ત્વ સમાન ન હોય તેવા

' मुद्रितप्रतौ 'तथा' इत्यशुद्ध पाठ । ' मुद्रितप्रतौ - 'फलोप ' इति पाठोऽथतोऽग्रिमोऽपि प्रकृतेऽशुद्ध एवास्सेय ।

स्वयञ्च तत्फलस्याऽनुपभोगात् केवलमागमानुसारितया 'तत्रापेक्षापरित्यागेन ग्रामक्षेत्राद्यारम्भमपरिहरतोऽपि स्व-

कल्याणकन्दली

तदुक्त आवश्यकनिर्युक्तो सम्बोधप्रकरणे पञ्चाशके पञ्चवस्तुके श्रीरत्नशेखरसूरिकृतसम्बोधसप्ततिप्रकरणे च --> अकसिणपवत्त-गाण विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो । ससारपयणुकरणे दव्वथओ कूवदिट्ठतो ॥ <-- [आ नि १९६, स प्र ११८ पञ्चाशक-६/४२, पञ्चवस्तु-१२२४ स स.प्र.१०८] इति । तदुक्त पञ्चवस्तुकेऽपि --> जिणभवणकारणादिऽवि, भरहाईण न वारिअ तेण । जह तेसि चिअ कामा, सल्लविसाईहिं वयणेहिं ॥ ता तपि अणुमय चिय, अप्पडिसेहाओ ततजुत्तीए । इअ सेसाणवि एत्थ, अणुमोअणमाइ अविरुद्ध ॥<-- [१२१७-१२१८] इति । तदुक्त पञ्चाशकेऽपि --> अहिगारिणा इम खलु कारेयव्व <-- [७/२] इति । इम = जिनभवनमित्यर्थ । श्रावकविरहे पूर्वकृतचैत्यायतनादिविषये यतनया साधूनामप्यपवादतोऽधिकार । तदुक्त पञ्चवस्तुके --> अण्णाभावे जयणाए मग्गणासो हविज्जा मा तेण । पुव्वकयाययणाइसु, ईसि गुणसभवे इहरा ॥१०२॥ <-- इति । यथोक्त साक्षेपपरिहार पञ्चकल्पभाष्यादो --> चोएइ चेइयाण रूप्पसुवण्णाइ गामगावाइ । लग्गतस्स हु मुणीणो तिगरणसुद्धी कह णु भवे ?॥ भण्णइ एत्थ विभासा, जो एयाइ सय विमग्गिज्जा । न हु तस्स हुज्ज सुद्धी अह कोइ हरेज्ज एयाइ ॥ सव्वत्थामेण तहि सघेण होइ लग्गियव्व तु । सचरित्तचरित्तीण एय सव्वेसि कज्ज तु ॥ <-- [गा १५६९-१५७०-१५७२] इत्यादि । अत्र हि किल दर्शनपरिभवप्राये पूर्वराजादिदत्तक्षेत्रादिलोपप्रस्तावे एव यतेरपि क्षेत्रादिचिन्तनमुक्तमिति श्रावकधर्मविधिवृत्तिकार श्रीमानदेवसूरिः [गा २६ टी.पृ १४] प्राह । श्रावकाणा प्रेरितानामप्युपेक्षणे मुनि स्वयमेव यतनया जिनायतने जालादिदूरीकरणे प्रवर्तते । तदुक्त बृहत्कल्पभाष्ये --> सीलेह मखफलए, इयरे चोयति ततुमादीसु । अभिजोयति सवित्तिसु अणिच्छि फेडंतऽदीसत ॥१८१०॥ <-- इति । भ्रमरकृतमण्डल-लूतातन्तुकृतजालकादे· चैत्ये महादोषत्वात्, तदुक्त सूत्रसन्ताने --> मडल जालकश्चैव कीलक सुषिर तथा छिद्र सधिश्चकाराश्च महादोषा इति स्मृता. ॥ <-- [ ] इति । स्वय च तत्फलस्य = आरम्भफलस्य अनुपभोगात् । न हि स तत्र स्वावस्थानादि फलमुद्दिश्य प्रवर्तते उपयुङ्क्ते वा । किन्तु केवल आगमानुसारितया = जिनवचनानुगामितया तत्र = जिनायतनादिविषये क्षेत्रादौ अपेक्षापरित्यागेन = स्वोपभोगफलनिरपेक्षतया प्रवर्तते, तस्य बहुगुणत्वात् । तदुक्त, --> चेइय-कुल-गण-सघे, उवयार कुणइ जो अणाससी । पत्तेयबुद्ध-गणहर-तित्थयरो वा तओ होइ ॥ <-- [ ] इति । उत्सर्गतो यतीनामखिलारम्भनिषेधात्कथमपवादतस्तदनुमतिर्युक्तेति न शङ्कनीयम्, सामग्रीसाकल्ये उत्सर्गप्रवृत्तावपि कारणवैकल्येऽपवादप्रवृत्तेर्न्याय्यत्वात् । अत एव तयोस्तुल्यत्वम् । तदुक्त बृह-त्कल्पभाष्यपीठिकाया --> जावइया उस्सग्गा तावइया चेव हुति अववाया । जावइया अववाया उस्सग्गा तत्तिया चेव ॥३२२॥ उन्नयमविक्ख निन्नस्स पसिद्धि उन्नयस्स निन्नाओ । इय अन्नोन्नपसिद्धा उस्सग्गऽववायओ तुल्ला ॥३२१॥ <-- इति । प्रत्यन्तरे 'उपेक्षापरित्यागेन' इति पाठ । सोऽपि सङ्गच्छते एव यत --> 'चिइमालिन्न उवेहमाणस्स महती तओ अवन्ना <-- [९५] इत्यादिना चेत्यवन्दनमहाभाष्यादो कथितम् । अन्यत्रापि --> भक्षितोपेक्षितत्वाभ्या देवद्रव्यविनाशक । नानाविधामय दीन प्राप्नोति नरकन्यधाम् ॥ [ ] <-- इत्युक्तम् । उपदेशपदे सम्बोधप्रकरणे [१०६] च मूलकारै. दर्शनशुद्धिप्रकरणे [५७] श्रीचन्द्रप्रभसूरिभि· श्राद्धदिनकृत्ये च श्रीदेवेन्द्रसूरिभिरपि --> चेइयदव्वविणासे तद्दव्वविणासणे दुविहभेण । साहू उविक्खमाणो अणतससारिओ भणिओ ॥ <-- [उ प ४१५/श्रा १२७] इत्युक्तम् । मूलकारैरपि सम्बोधप्रकरणे [११०] तथा चन्द्रप्रभसूरिभिः दर्शनशुद्धिप्रकरणे --> आयाण जो भजइ पडिवण्णधण न देइ देवस्स । नस्सत समुविक्खई सो वि हु परिभमइ ससारे॥ <-- [५५] इत्युक्त्या तत्रोपेक्षाया महाप्रत्यपायफलत्वेनोपदेशात् । 'इत्थञ्च विनश्यच्चैत्यद्रव्याद्युपेक्षा सयतेनाऽपि सर्वथा न कार्या' [गा १२ वृ] इति व्यक्त द्रव्यसप्ततिकावृत्तो । न च तथापि चैत्यादिसत्के ग्रामादौ प्रवर्तमानस्याऽऽरम्भाऽपरिहारात् सम्मोह एवेति शङ्कनीयम्, यतनया प्रवृत्तत्वात् । तदुक्त पञ्चाशके --> जयणाइ वट्टमाणो जीवो सम्मत्त-णाण-चरणाण । सद्धा-बोहाऽऽसेवणभावेणाऽऽराहगो भणितो ॥ <-- [पञ्चा ७/३१] इति । न च तथापि सर्वथाऽऽरम्भस्याऽपरिहाराद्दोष एवेति

સ્થલમા દૃષ્ટિસમોહ નામનો દોષ ન હોય [આ પ્રકારે અન્વય કરવો] જેમ કે જિનાયતન સબધી ક્ષેત્ર [ખેતર વગેરે], નોનુ, ગામડા વગેરેને વિશે શાસ્ત્રીય શ્રદ્ધાવિશેષથી પ્રવૃત્ત થવાના લીધે અને તેના [સેવાભાવથી દેરાનરના પૈસા ઉઘરાવવા, દેરાસરની જમીન સભાળવી, ઠાકોર વગેરેએ દેરાસરને ભેટ આપેલ ગામડાઓમા કર ઉઘરાવવો વગેરે પ્રવૃત્તિના] ફલનો સ્વય ભોગવટો ન કરવાથી [દૃષ્ટિસમોહ નામનો દોષ નથી] માત્ર આગમને અનુસારે દેરાસરસબધી ક્ષેત્ર વગેરેને વિશે પ્રવૃત્તિ કરવાથી અને તેના દ્વારા પોતાને પૈસા-યશ-કીર્તિ વગેરે મળવાની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરવાથી શ્રાવક વગેરેને દેરાસરસબધી ગામડા, ખેતર વગેરેની જાળવણી કરવામા આરભનો = હિસાનો પરિહાર ન થવા છતા સ્વ-પરની ભાવ આપત્તિને = આતરિક કર્મગુલામીને દૂર કરવાની બુદ્ધિ પ્રબળ બનવાના લીધે દૃષ્ટિસમોહ નામનો દોષ નથી, કારણ કે દર્શન અર્થાત્ આગમને

१ प्रत्यन्तर 'तत्रापे' इति पाठ ।

परयोर्भावापद्विनिवारणाऽध्यवसायप्रवृद्धया न दृष्टिसम्मोहाऽऽख्यो दोष, दर्शन = आगम तत्र सम्मोह = सम्मूढतेत्यर्थाभावात् तत्त्वत तस्याऽऽरम्भपरिवर्जकत्वेनाऽसम्मूढत्वात् ।

यद्वा गुणत = शब्दार्थत तुल्ये तत्त्वेऽहिंसादीनां[१] संज्ञाभेदेन = अकरण-नियम-महाव्रतादिस्वपरिभाषाभेदेन आगमेषु = पातञ्जल-जैनादिशास्त्रेषु अन्यथादृष्टि पुरुषो यतो भवति स दृष्टिसम्मोह, महाव्रतादिप्रतिपादको

कल्याणकन्दली

शङ्कनीयम्, जिनायतनसत्कग्रामक्षेत्राद्यारम्भ = स्वरूपहिंसा कात्स्र्न्येन अपरिहरतोऽपि स्व-परयोः भावापद्विनिवारणाऽध्यवसायप्रवृद्धया न दृष्टिसमोहाऽऽख्यो दोषः, विधिविशुद्धप्रवर्धमानाशयेन तत्स्वरूपप्रत्ययादित्याह -> दर्शन = आगमः, तत्र = आगमे सम्मूढता इत्यर्थाभावात् = दृष्टिसम्मोहपदप्रवृत्तिनिमित्तविरहात् । स्वाशयविशुद्धयादिकञ्च स्तवपरिज्ञाया -> पेच्छिस्स एत्थ इह, वदणगणिमित्तमागए साहू । कयपुण्णे भगवंते, गुणरयणणिही महासत्ते ॥ पडिवुज्झिस्सति इह दट्ठूण जिणिंदबिंबमकलंकं । अण्णेवि भव्वसत्ता काहिति ततो परं धम्मं ॥ ता एआमेव वित्तं, जमित्थमुवओगमेइ अणवरयं । इय चिंताऽपरिवडिया, सासयवुड्ढी उ मोक्खफला ॥ <- [१७/१८/१९] इति इत्येवमुक्तम् । अत एव तत्त्वतः = फललक्षण परमार्थमधिकृत्य तस्य आरम्भपरिवर्जकत्वेन असमूढत्वात् । तदुक्त श्रीजिनेश्वरसूरिभि पञ्चलिङ्गिप्रकरणे -> पुढवाइयाण जइवि हु होइ विणासो जिणालयेहिंतो । तव्विसया वि सुदिट्ठिस्स णियमओ अत्थि अणुकंपा ॥ एयाहिंतो वुद्धा विरया रक्खति जेण पुढवाई। इत्तो निव्वाणगया अवाहिया आभवमिमाण ॥ रोगिसिरावेहो इव सुविज्जकिरिया व सुप्पउत्ताओ । परिणामसुंदरच्चिय चिट्ठा से बाहजोगे वि ॥ <- [५८-५९-६०] इति । वक्ष्यति चाग्रे -> यतनातो न च हिंसा यस्मादेषैव तन्निवृत्तिफला । [६/१६ पृ १५५] इत्यादिना ।

अथ यज्ञाविहिताचरणेन शास्त्रश्रद्धारूपो भाव परैरप्यनुगम्यत एवेति चेत ? अनुगम्यताम्, पर केवलमसद्ग्रहरूपोऽय, न तु योगानुभवगम्यो गुरुलाघवभावपर्यालोचनप्राणो रत्नत्रयमय इति समागमिनन्दिनामेवाश्रयणीयोऽयम् । एतेन -> काम्येऽपि यज्ञादौ वेदविहिताचरणनिमग्नतया मन शुद्धिरक्षतेति <- परास्तम्, ईदृशेन गायत्रीजपादिनाऽपि मन शुद्धिसम्भवे हिंसाबहुलकर्मानुष्ठानस्य साङ्ख्यादिभिरपि निन्दितत्वात् । न च यागादिक्रिया स्वर्ग साधयन्ति अपि, -> वृक्षान् छित्त्वा पशून् हत्वा कृत्वा रुधिरकर्दमम् । यद्येव गम्यते स्वर्गे, नरके केन गम्यते ? ॥ [पञ्चतंत्रे ३/१०७] इति भट्टारकश्रीशुकवचनादिति व्यक्तमुक्त श्रीमेरुतुङ्गसूरिभिः षड्दर्शननिर्णये [जैनदार्शनिकप्रकरणसङ्ग्रह] । एतेन -> ओषध्य पशवो वृक्षास्तिर्यञ्च पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थ निधन प्राप्ता प्राप्नुवन्त्युच्छ्रित पुन ॥ <- [म स्मृ ५/४०] इति मनुस्मृतिवचनमपि परास्तम् । तदुक्त मनुस्मृतौ एव -> नाकृत्वा प्राणिना हिंसा मांसमुत्पद्यते क्वचित् । न च प्राणिवध स्वर्ग्यस्तस्मान्मांस विवर्जयेत् ॥ <- [५/४८] इति । स्वर्ग्य = स्वर्गनिमित्तम् । तदुक्त महाभारते शान्तिपर्वणि व्यासेनापि -> ज्ञानपालिपरिक्षिप्ते ब्रह्मचर्यदयाम्भसि । स्नात्वाऽतिविमले तीर्थे पापपङ्कापहारिणि ॥ ध्यानाग्नौ जीवकुण्डस्थे दममारुतदीपिते । असत्कर्मसमित्क्षेपैरग्निहोत्र कुरूत्तमम् ॥ कषायपशुभिर्दुष्टैर्धर्म-कामार्थनाशकै । शममन्त्रहुतैर्यज्ञ विधेहि विहित बुधै ॥ प्राणिघातात् तु यो धर्ममीहते मूढमानस । स वाञ्छति सुधावृष्टि कृष्णाहिमुखकोटरात् ॥<- इत्यादिकम् । वेदान्तिभिरपि -> अन्धे तमसि मज्जाम पशुभिर्ये यजामहे । हिंसा नाम भवेद्धर्मो न भूतो न भविष्यति ॥ [ ] <- इति पठ्यते । एतेन -> देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य खादन्मांस न दोषभाक् <- [१७९] इति याज्ञवल्क्यस्मृतिवचनमपि प्रत्याख्यातम् । इत्थमेव 'न हिंस्यात् सर्वभूतानि' [छा उ ८] इति छान्दोग्योपनिषद्वचन, -> न मासमश्नीयात् <- इति [१/१/९] इति तैत्तिरीयब्राह्मणवचन च सङ्गच्छेते । वस्तुत पितॄणा नत्वेव तृप्ति, -> नमस्कारो हि पितॄणा <-[१/३/१] इति तैत्तिरीयब्राह्मणवचनात्, अन्यथा अग्निहोत्रादिवत् श्येनयागादावपि प्रवृत्तिप्रसङ्ग । न च तत्र स्वार्थत्वमग्नी-षोमीयहिंसाया च क्रत्वर्थत्वमिति विशेषोऽस्तीति वक्तव्यम्, क्रत्वर्थत्वेऽपि स्वर्गार्थत्वेन स्वार्थत्वानपायात । न च हिंस्यमान-पशूनामेव स्वर्गप्रापणादिलक्षणपरार्थत्वमिति वक्तव्यम्; एव हि स्वमात्रादीनामपि तत्र हननप्रसङ्गात । तदुक्त -> स्वर्गे यान्ति यदि त्वया विनिहता यज्ञे ध्रुव प्राणिनो । यज्ञ कि न करोषि मातृ-पितृभि पुत्रैस्तथा बान्धवै ॥ <- [ ] एतेन -> यज्ञार्थ पशव सृष्टा स्वयमेव स्वयभुवा । यज्ञोऽस्य भूत्यै तस्माद् यज्ञे वधोऽवधा ॥ [५/३९] इति मनुस्मृतिवचन निराकृतम्, तदुक्त -> यावन्ति पशुरोमाणि पशुगात्रेषु भारत । तावद्वर्षसहस्राणि पच्यन्ते पशुघातका ॥ [ ]<- इत्यधिक स्याद्वादमञ्जरी-स्याद्वादकल्पलतादौ बोध्यम् ।

વિષે સમોહ એટલે કે મૂઢતા = દૃષ્ટિસમોહ - આવો દૃષ્ટિસમોહપદનો અર્થ જ ત્યા નથી રહેતો [સ્વપરના રાગાદિ ભાવરોગોને દૂર કરવાની બુદ્ધિથી] તથાવિધ પ્રવૃત્તિ કરનાર શ્રાવક વગેરે પરમાર્થથી = ફલની દૃષ્ટિએ આરભનો ચારે તરફથી પરિહાર કરવાના લીધે અસમૂઢ જ છે

[१] मुद्रितप्रतौ 'हिसादीनामि'त्यशुद्ध पाठ । [२] 'जकारण' इति मुद्रितप्रतौ अशुद्ध पाठ ।

मदीयागम समीचीन अकरणनियमादिप्रतिपादकोऽन्याऽऽगमो न समीचीन' इत्यस्य'दुराऽऽग्रहत्वात्, सर्वस्यापि

कल्याणकन्दली

तृतीयकल्पमाविष्करोति यद्वेति । 'मदीयागमः एव समीचीन' इति । परमतमात्सर्यप्रयुक्तमेतत् । तदुक्त योगसारे --> मदीय दर्शन मुख्य पाखण्डान्यपराणि तु । मदीय आगमः सारः परकीयास्त्वसारका. ॥ तात्त्विका वयमेवान्ये भ्रान्ता सर्वेऽप्यतात्त्विकाः । इति मत्सरिणो दूरोत्सारितास्तत्त्वसारतः ॥ <-- [२/९-१०] इति । नयतत्त्वानवबोधविजृम्भितमेतत् । इदमेवाभिप्रेत्य अध्यात्मगीताया --> सर्वनयोक्ततत्त्वाना बोध विना जगज्जनाः । परस्परश्च युध्यन्ति क्लिश्यन्ति धर्मभेदत. ॥ <-- [११७] इत्युक्तम् । अकरणनियम-महाव्रतादिस्वपरिभाषाभेदेनेति । अकरणनियमलक्षणन्तु --> पावे अकरणनियमो पायं परतन्निवित्तिकरणाओ । नेयो य गठिभेए, भुज्जो तदकरणरूवो उ ॥६१५॥ <-- इत्येव उपदेशपदे वर्तते । प्रकृत प्रक्रियते- अन्यै अकरणनियमपदेन अहिंसादय. परिभाष्यन्ते, जैनैश्च महाव्रतशब्देनाभिधीयन्ते । व्रतप्रातिपदिकेन च भागवतैः, यदाहुस्ते "पञ्च व्रतानि पञ्चोपव्रतानि", व्रतानि = यमा , उपव्रतानि = नियमा इति । विष्णुभक्तिचन्द्रोदये --> ब्रह्मचर्यमहिसा च सत्यमामिषवर्जनम् । व्रते चैतानि चत्वारि चरितव्यानि नित्यश· ॥ <-- इत्युक्तम् । साङ्ख्यैः व्यासानुसारिभिश्च यमपदेना- भिलप्यन्ते 'पञ्च यमा·, पञ्च नियमाः' । तत्र यमाः अहिंसा सत्यमस्तेय ब्रह्मचर्यव्यवहारश्चेति, नियमास्तु --> 'अक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौचमाहारलाघवम् । अप्रमादश्चेति <-- [ ] । याज्ञवल्क्यस्मृतौ तु --> ब्रह्मचर्यं दया क्षान्तिर्दान सत्यमकल्कता । अहिसाऽ-स्तेयमाधुर्ये दमश्चेति यमाः स्मृताः ॥ स्नान मौनोपवासेज्या स्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः । नियमा गुरुशुश्रूषा शौचाऽक्रोध- प्रमादता ॥ [प्राय.३१२/३१३] <-- इत्युक्तम् । पाशुपतैः धर्मपदेनोच्यन्ते, यतस्ते दश धर्मानाहु· "अहिसा सत्यवचनमस्तैन्य चाप्य-कल्पना । ब्रह्मचर्यं तथाऽक्रोधो ह्यार्जव शौचमेव च । सन्तोषो गुरुशुश्रूषा इत्येते दश कीर्त्तिता· ॥" <-- [ ] इति । बौद्धैस्तु कुशलधर्मपदेन प्रोच्यन्ते । यदाहुस्ते --> 'दशाऽकुशलानि, तद्यथा-हिंसा स्तेयाऽन्यथाकाम पैशून्य परुषानृतम् । सम्भि-न्नालाप व्यापादमभिध्या दृग्विपर्ययम् ॥ पापकर्मेति दशधा काय-वाङ्-मानसैस्त्यजेत् ।' [ ] <-- इति । अत्र अन्यथा- काम. = पारदार्य, सम्भिन्नालापोऽसम्बद्धभाषण, व्यापाद = परपीडाचिन्तनम्, अभिध्या = धनादिष्वसन्तोष , परिग्रह इति यावत्, दृग्विपर्ययो = मिथ्याभिनिवेश· एतद्विपर्ययाच्च दश कुशलधर्मा भवन्तीति । वैदिकादिभिश्च ब्रह्मादिनाम्ना निरूप्यन्ते । वस्तुतस्तु यमादय एव दशाविशेषमापन्ना महाव्रतादिपदेनोच्यन्ते, तदुक्त पातञ्जलयोगसूत्रे --> अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमा [२/३०] जाति-देश-काल-समयानवच्छिन्ना.सार्वभौमा महाव्रतम् <-- [२/३१] । आत्मनो नित्यत्वानित्यत्व-विभुत्वाणुत्वा- बद्धत्व-बद्धत्वादिगोचरमतभेदस्य सत्त्वेऽपि अहिसा-सत्यादिस्वरूपचारित्राभ्युपगमस्तु सर्वेषु तन्त्रेषु निर्विवाद एव । तदेव च ज्ञानफलमिति न नामभेदादिकमवलम्ब्य तत्र द्वेष उचित । तदुक्त न्यायविजयेन अध्यात्मतत्त्वालोके --> ज्ञानस्य शाखा भुवि भिन्नभिन्नाश्चारित्रतत्त्व पुनरेकमेव । तदेव च ज्ञानफल विधेय न धर्मभेदे विषमाशय स्यात् ॥ <-- [८/३५] योगप्रदीपेऽपि --> धर्ममार्गा घना. सन्ति दर्शनाना विभेदत. । मोक्षार्थ समता यान्ति समुद्र सरितो यथा ॥८७॥ <-- इत्युक्तम् । इदमेवाभिप्रेत्य टीकाकृता अध्यात्मोपनिषत्प्रकरणे --> तेन स्याद्वादमालम्ब्य सर्वदर्शनतुल्यताम् । मोक्षोद्देशाविशेषेण य पश्यति स शास्त्रवित् ॥ <-- [१/७०] इत्युक्तम् । तथाऽपि नाममात्रभेदपुरस्कारेण स्वकीय-परकीययो. सम्यक्त्व-मिथ्यात्वाभिप्रायस्य दुराग्रहत्वात् = आभिग्रहिकमिथ्यात्वरूपत्वात्, अहिसादीना सर्वेषामेव धर्मत्वेनेष्टत्वात्, यथोक्त याज्ञवल्क्यस्मृतौ एव --> अहिंसा सत्यमस्तेय शौचमिन्द्रियनिग्रह । दान दया दम क्षान्ति· सर्वेषा धर्मसाधनम् ॥ <-- [५/१२२] इति । तदुक्त नीतिशतके भर्तृहरिणाऽपि --> प्राणाऽऽघातान्निवृत्ति· परधनहरणे सयम. सत्यवाक्य, काले शक्त्या प्रदान युवतिजनकथामूकभाव. परेषाम् । तृष्णास्रोतो- विभङ्गो गुरुषु च विनय सर्वभूतानुकम्पा, सामान्य सर्वशास्त्रेष्वनुपहतविधि श्रेयसामेष· पन्था ॥ [२६] <-- ।

प्रत्यन्तरे --> आग्रहत्वात् <-- इति पाठ । स चाशुद्ध । तत्त्वाभिनिवेशस्य कर्तव्यत्वात् । तदुक्त धर्मबिन्दौ --> तथा तत्त्वाभिनिवेश इति <-- [ध बि ५/४९] । वक्ष्यति चाग्रे --> 'श्रवण तत्त्वाभिनिवेशपरमफल <-- [११/४] इति। तदुक्त योगदृष्टिसमुच्चयेऽपि --> कुतर्केऽभिनिवेशस्तत्र युक्तो मुक्तिवादिनाम् । युक्त पुन· श्रुते शीले समाधौ च महात्मनाम् ॥८८॥ <-- इति । श्रुतपदेनात्राऽर्थाऽऽगमो बोध्यो न तु सूत्रागम इति ध्येयम् । तदेव स्पष्टयति --> सर्वस्यापि सद्वचनस्य

અથવા અન્ય વ્યાખ્યા એવી થઈ શકે કે ગુણ = શબ્દાર્થ શબ્દના અર્થની અપેક્ષાએ તત્ત્વ સમાન હોવા છતા અહિંસા વગેરેના નામભેદથી શાસ્ત્રોને વિશે વિપરીતદૃષ્ટિવાળો પુરુષ જેનાથી થાય છે તે દૃષ્ટિમોહ દોષ જાણવો જેમ કે સાખ્યના આગમમા હિંસાની નિવૃત્તિને 'નિયમ' કહે છે, જૈનાગમમા મહાવ્રત કહે છે અન્યના શાસ્ત્રોમા અકરણનિયમ પણ કહે છે દરેક સપ્રદાયના આગમોમા આ રીતે એક જ હિંસાનિવૃત્તિ અલગ અલગ પારિભાષિક શબ્દો દ્વારા જણાવેલ છે દૃષ્ટિસમોહ દોષના લીધે પુરુષને એવો ખોટો આગ્રહ થાય છે કે 'અહિંસાને ઉદ્દેશીને મહાવ્રત

१ मुद्रितप्रतौ 'चाग्रहत्वादि'ति पाठ ।

सद्वचनस्य परसमयेऽपि स्वसमयाऽनन्यत्वात् ।

कल्याणकन्दली

= निरुपचरितरीत्या युज्यमानार्थकस्य वचनस्य परसमयेऽपि स्वसमयाऽनन्यत्वात् = जिनवचनानतिरिक्तत्वात् ।

अत एव तस्याऽपि ग्राह्यत्वमेव । तदुक्तं विष्णुपुराणेऽपि --> युक्तिमद्वचनं ग्राह्यं मयाऽन्यैश्च भवद्विधैः <--[३/१८/२०] इति । तदुक्तं योगबिन्दौ --> आत्मीयः परकीयो वा कः सिद्धान्तो विपश्चिताम् । दृष्टेष्टाऽबाधितो यस्तु युक्तस्तस्य परिग्रहः ॥५२५॥ <-- इति । लोकतत्त्वनिर्णयेऽपि --> पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु । युक्तिमद्वचनं यस्य तस्य कार्यः परिग्रहः ॥३८॥ <-- इत्युक्तम् । अन्यत्रापि --> निकषच्छेदतापेभ्यः सुवर्णमिव पण्डितैः । परीक्ष्य भिक्षवो ! ग्राह्यं मद्वचो न तु गौरवात् ॥ <-- [ ] इति प्रोक्तम् । सम्मतितर्केऽपि --> भद्दं मिच्छादंसणसमूहमइयस्स अमयसारस्स । जिणवयणस्स भगवओ संविग्गसुहाहिगम्मस्स ॥ [३/६९] इत्युक्तम् । तदुक्तं उपदेशपदे --> इत्तो अकरणनियमो अन्नेहि वि वण्णिओ ससत्थम्मि । सुहभावविसेसाओ न चेवमेसो न जुत्तोत्ति ॥६९२॥ जं अत्थओ अभिन्नं अण्णत्था सद्दओ वि तह चेव । तम्मि पओसो मोहो विसेसओ जिणमयठियाण ॥६९३॥ <-- इति । ततः तदपलापे परमार्थतो द्वादशाङ्ग्याशातनाऽऽपात इति तादृशः सम्मोहो विदुषा त्याज्य इत्युपदेशः । योगदीपिकायां अहिंसादीनामित्यत्र आदिपदेन सजातीयत्वात् सत्याऽस्तेयादीनां ग्रहणम् ।

उपलक्षणाच्च मुक्ति-देवादीनामुपग्रहः कार्यः । यथा कैश्चित् सदाशिवपदेन, वैदिकैः 'परं ब्रह्म' इत्युक्त्या, अन्यैः 'सिद्धात्मा' इत्येव, अपरैः 'तथाते'त्येव निर्वाणतत्त्वमभिधीयते । तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चये --> सदाशिवः परं ब्रह्म, सिद्धात्मा तथातेति च । शब्दैस्तदुच्यतेऽन्वर्थादेकमेवैवमादिभिः ॥१३०॥ <-- इति । एवं परमोपास्यतया जैनैः जिनोऽभिधीयते, नैयायिकैः महेश्वरः, वेदान्तिभिः ब्रह्म, क्षणिकवादिभिश्च बोधिसत्त्व इत्युच्यते, उपास्यतावच्छेदकञ्च सर्वत्र रागादिक्लेशराहित्यमेवेति न तत्त्वतो देवोऽपि भिद्यते । अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिकायामपि --> यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिधया यया तया । वीतदोषकलुषः स चेद्भवानेक एव भगवन्नमोऽस्तु ते ॥३१॥ <-- इत्युक्तम् । तदुक्तं टीकाकृतैव परमज्योतिःपञ्चविंशतिस्तोत्रे --> बुद्धो जिनो हृषिकेशः, शम्भु-ब्रह्मादिपुरुषः । इत्यादिनामभेदेऽपि नार्थतः स विभिद्यते ॥७॥ <-- इति । अध्यात्मसारेऽपि --> मुक्तो बुद्धोऽर्हन्नन् वाऽपि यदैश्वर्येण समन्वितः । तदीश्वरः स एव स्यात् संज्ञाभेदोऽत्र केवलम् ॥ <-- [१५/६९] इत्युक्तम् । स्वसम्प्रदायप्राप्तत्वेनाभिनिवेशादेव देवग्रहो महामोह एव । तदुक्तं योगसारे --> बुद्धो वा यदि वा विष्णुः यद्वा ब्रह्माथवेश्वरः । उच्यतां स जिनेन्द्रो वा नार्थभेदस्तथापि हि ॥ [१/३६] ममैव देवो देवः स्यात् तव नैवेति केवलम् । मत्सरस्फुर्जितमेतदज्ञानानां विजृम्भितम् ॥ <-- [१/३७] । अतो नान्धश्रद्धयैव देवः उपास्यत्वेन स्वीकर्तव्यः । तदुक्तं श्रीसिद्धसेनदिवाकरसूरिभिरपि --> न केवलं श्राद्धतयैव नूयसे गुणज्ञपूज्योऽसि यतोऽयमादरः [ ] <-- । श्रीहेमचन्द्रसूरिभिरपि --> न श्रद्धयैव त्वयि पक्षपातो, न द्वेषमात्रादरुचिः परेषु । यथावदाप्तत्वपरीक्षया तु, त्वामेव वीर ! प्रभुमाश्रिताः स्म ॥२९॥ <-- इत्येवं अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिकायां प्रत्यपादि । तदुक्तं श्रीहेमचन्द्रसूरिवरेणैव महादेवद्वात्रिंशिकायां --> एकमूर्त्तिस्त्रयो भागा ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः । तान्येव पुनरुक्तानि ज्ञान-दर्शन-चारित्रैः ॥२०॥ ज्ञानं विष्णुः सदा प्रोक्तं, चारित्रं ब्रह्म उच्यते । सम्यक्त्वमीश्वरः प्रोक्तः, अर्हन्मूर्त्तिस्त्र्यात्मिका ॥२७॥ अकारेण भवेद् विष्णू रेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः, हकारेण हरः प्रोक्तः तस्यान्ते परमं पदम् ॥३०॥ भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य । ब्रह्मा वा विष्णुर्वा महेश्वरो वा नमस्तस्मै ॥३३॥ <-- इति । अर्हन्नामसहस्रसमुच्चयेऽपि --> महाजिनो महाबुद्धो महाब्रह्मा महाशिवः । महाविष्णुर्महाजिष्णुर्महानाथो महेश्वरः ॥ [६/२] <-- इत्युक्तम् । तदुक्तं मूलकारैरपि लोकतत्त्वनिर्णये --> यस्य निखिलाश्च दोषा न सन्ति सर्वे गुणाश्च विद्यन्ते । ब्रह्मा वा विष्णुः वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥४०॥ परमात्मद्वात्रिंशिकायां श्रीसिद्धसेनदिवाकरसूरिभिरपि --> विधि-ब्रह्म-लोकेश-शम्भु-स्वयम्भू-चतुर्वक्त्रमुख्याभिधानां विधानम् । ध्रुवोऽथ य ऊचे जगत्सर्गहेतुः स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥७॥ <-- इत्युक्तम् । श्रीमुनिसुन्दरसूरिभिरपि गुर्वावल्यां --> त्वं शङ्करः सर्वजनेष्टकर्ता, ब्रह्मा त्वमेवाखिलब्रह्मनिष्ठः <-- [२४७] इत्युक्तम् । तदुक्तं योगप्रदीपेऽपि --> शङ्करो वा जिनेशो वा यो यस्याभिमतः सदा । एक एव प्रभुः शान्तो निर्वाणस्थो विलोक्यते ॥२४॥ ब्राह्मणैर्लक्ष्यते ब्रह्मा विष्णुः पीताम्बरैस्तथा । रुद्रस्तपस्विभिर्दृष्ट एष एव निरञ्जनः ॥३३॥ जिनेन्द्रो जल्प्यते जैनैः बुद्धः कृत्वा च सौगतैः । कौलिकैः कौल आख्यातः स एवायं सनातनः ॥३४॥ स्फटिको बहुरूपः स्याद्यथैवोपाधिवर्जितः । स तथा दर्शनैः षड्भिः ख्यात एकोऽप्यनेकधा ॥३५॥ <-- इति । भक्तामरस्तोत्रे श्रीमानतुङ्ग-सूरिभिरपि --> बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चित ! बुद्धिबोधात्, त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् । धाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधा-

વગેરે પ્રતિપાદક માત્ર આગમ જ સાચા છે. અકરણનિયમ વગેરેના પ્રતિપાદક અન્ય દર્શનકારોના આગમ સાચા નથી' ખરેખર આ કદાગ્રહ-ખરાબ આગ્રહ જ છે, કારણ કે પરદર્શનના આગમમાં રહેલા પણ દરેક સત્ય વચન = અબાધિત વાક્યો જૈનાગમથી અભિન્ન જ છે.

उक्तञ्च उपदेशपदे --> सव्वप्पवायमूल दुवालसग जओ जिणक्खाय । रयणागरतुल्ल खलु तो सव्व सुदर तम्मी ॥६९४॥ इत्यन्यत्र विस्तर ॥४/११॥

कल्याणकन्दली

नात्, व्यक्त त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥२५॥ <-- इत्येवमुक्तम् । अत्र चार्थे --> य शैवा. समुपासते शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो, बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटव. कर्तेति नैयायिका. । अर्हन्नित्यथ जैनशासनरता कर्मेति मीमासका·, सोऽय मे विदधातु वाञ्छितफल त्रैलोक्यनाथो हरि. ॥ <-- [सुभाषितरत्नमाला-१३१] इत्येव परोक्तिरप्यनुसन्धेया मनीषिभिः । --> त्वामेव वीततमस परवादिनोऽपि नून विभो ! हरिहरादिर्धिया प्रपन्नाः <-- [१८] इति **कल्याणमन्दिरस्तोत्रवचनमप्यत्रानु**-सन्धेयम् । --> केनाऽपि हरि· केनाऽपि हर. प्रोच्यते पर त्वमेव स वीतराग· <-- इति **तद्वृत्तौ श्रीसमयसुन्दरोपाध्यायः**। ततश्च शब्दविशेषवाच्यतावच्छेदेन न केषामपि शिष्टाना परमोपास्यताऽभिमता किन्तु ध्वस्तदोषत्वावच्छेदेनैव दोषशून्यत्वावच्छेदेनैव वेति हृदयम् । तथापि तत्र 'जिनादिप्रतिपादको मदीयागम एव समीचीनः, महेश्वरादिप्रतिपादको नैयायिकाद्यागमो न समीचीन' इत्यस्य कदाऽऽग्रहत्वात् दृष्टिसम्मोहत्वमेव । एव सम्प्रदायकदाग्रहोऽपि त्याज्य एव, मोक्ष प्रति तस्यानुपयोगात् । तदुक्त **सम्बोधप्रकरणे** --> सेयबरो य आसबरो य बुद्धो य अहव अन्नो वा । समभावभाविअप्पा लहेइ मुक्ख न सदेहो ॥३॥ इति । --> न श्वेताम्बरत्वे न दिगम्बरत्वे न तत्त्ववादे न च तर्कवादे । न नैयायिके न मीमासके च कषायमुक्तिरेव किल मुक्ति. ॥ <-- [ ] इत्यपि विभावनीय पर्युपासितगुरुकुलै ।

उक्तञ्च मूलकारै **उपदेशपदे** --> 'सव्वप्पवाये'त्यादि । **मुनिचन्द्रसूरिकृता** तद्व्याख्या चैव --> सर्वप्रवादमूल = भिक्षु-कणभक्षाक्षपादादितीर्थान्तरीयदर्शनप्रज्ञापनानामादिकारणम् । कि तदित्याह - द्वादशाङ्ग द्वादशाङ्गानामाचारादीनामङ्गाना प्रवचनपुरुषा-वयवभूताना समाहार , यत कारणात् समाख्यात = सम्यक्प्रज्ञप्त **सिद्धसेनदिवाकरादिभि.** । यत. पठ्यते --> उदधाविव सर्वसिन्धव समुदीर्णास्त्वयि नाथ ! दृष्टय· । न च तासु भवान् प्रदृश्यते प्रविभक्तासु सरित्स्विवोदधि· ॥ <-- [श्रीसिद्धसेनसूरिकृत-द्वात्रिंशिका-४/१५] । अत एव रत्नाकरतुल्य क्षीरोदधिप्रभृतिजलनिधिनिभ, खलु = निश्चयेन, तत् । तस्मात् सर्व = अपरिशेष सुन्दर यत् किञ्चित् प्रवादान्तरेषु समुपलभ्यते तत् तत्र समवतारणीयम् । इत्यकरणनियमादीन्यपि वाक्यानि तेषु तेषु योगशास्त्रेषु व्यास-कपि[लका]लातीत-पतञ्जल्यादिप्रणीतानि जिनवचनमहोदधिमध्यलब्धोदयान्येव दृश्यानीति । तेपामवज्ञाकरणे सकलदु ख-मूलभूताया भगवदवज्ञाया प्रसङ्गान्न काचित्कल्याणसिद्धिरिति <-- [उ.प ६९४ वृत्ति] । इयञ्च गाथा **चेत्यवन्दनमहाभाष्येऽपि** दृश्यते [२१] । तदुक्त **धर्मबिन्दुवृत्तावपि** --> यच्च यदृच्छाप्रणयनप्रवृत्तेषु तीर्थान्तरीयेषु रागादिमत्स्वपि घुणाक्षरोत्किरणन्यवहारेण क्वचित्किञ्चिदविरुद्धमपि वचनमुपलभ्यते मार्गानुसारिबुद्ध्यैव वा प्राणिनि क्वचित् तदपि जिनप्रणीतमेव, तन्मूलत्वात्तस्येति [१/गा ३] <-- । युक्तश्चैतत् सापेक्षसर्वनयसमूहस्यैव स्वसमयत्वात्, यथोक्त **विशेषावश्यकमहाभाष्ये** --> मिच्छत्तमयसमूह सम्मत्त <-- [९५४] ।

इदञ्चात्रावधेय मुख्यविषये सज्ञाभेदो नागमे बाधक किन्त्वमुख्यविषये सज्ञाभेदस्तु बाधक एव, अन्यथा तत्त्वव्यवस्थाविप्ल-

मूलकारश्रीએ જ **ઉપદેશપદ** ગ્રથમા જણાવેલ છે કે --> જે કારણે રત્નાકરતુલ્ય જિનોક્ત દ્વાદશાગી સર્વ દર્શનોનુ મૂળ છે, તે જ કારણે તેમા સર્વ વસ્તુ સુદર છે <-- આ વિષયનો વિસ્તાર અન્યત્ર બતાવેલ છે [૪/૧૧]

વિશેષાર્થ - અહીં ધ્યાનમા રાખવા જેવી વાત એ છે કે શ્રીમદ્જીએ દૃષ્ટિસમોહ દોષની જુદા જુદા પ્રકારની ત્રણ વ્યાખ્યા કરી છે પ્રથમ વ્યાખ્યામા દૃષ્ટિસમોહ દોષનો ભોગ બનનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ જાણવો અને તેનાથી બચનાર સમકિતદૃષ્ટિ જાણવો સસારમા રહીને સસારના ભોગસુખને બાહ્ય દૃષ્ટિએ સમાનતયા ભોગવવા છતા મિથ્યાદૃષ્ટિ તેને સારા માને છે, નિર્દોષ માને છે, કર્તવ્ય માને છે આ દુર્બુદ્ધિ દૃષ્ટિસમોહની પેદાશ છે જ્યારે સમકિતી ભોગ ભોગવવા છતા તેને ખરાબ માને છે, પાપ માને છે છોડવા જેવા માને છે તે સમ્યગ્દર્શનની નિપજ છે તેમ જ ઇતર લોકોની દ્વિવિધ હિસાપ્રવૃત્તિમા પણ આ વાત લાગુ પડી શકે દા ત સ્વૈચ્છિક હિસા અને યજ્ઞસબધી હિસા- આ બનેમા ફલ તરીકે માસભક્ષણ સમાન છે, છતા યજ્ઞીય હિસાની પ્રવૃત્તિને વિધિપ્રવૃત્તિ-વેદોક્ત ક્રિયા તરીકે જુદુ નામ આપી એમા નિષિદ્ધ પાપરૂપ સ્વૈચ્છિક હિસાથી વિપરીતદૃષ્ટિ અર્થાત્ નિર્દોષ તરીકેની દૃષ્ટિ રાખે અર્થાત્ યજ્ઞસ્થલીય હિસાને લેશ પણ પાપરૂપ ન માનતા એવી હિસા આચરે એ દૃષ્ટિનો સમોહ છે

બીજી વ્યાખ્યામા દુન્યવી સુખની લાલસાથી યજ્ઞમા નિર્દોષ પશુ વગેરેની હિસા કરનાર અને જિનપૂજામા અથવા દેરાસરની દેખભાળ વગેરે કરવામા યતનાપૂર્વક, ભાવવિશુદ્ધિથી, આગમાનુસારે, લાલસા વિના વ્યવહારથી સાવદ્ય પ્રવૃત્તિ કરનાર ઉત્સર્ગમાર્ગે શ્રાવક તથા અપવાદમાર્ગે સાધુ લઈ શકાય જેમાથી યજ્ઞહિસા કરનારની હિંસા અનુબધહિસા છે અને તે દૃષ્ટિનમોહ દોષથી પ્રયુક્ત છે કારણ કે સ્વૈચ્છિક હિસાની જેમ વૈદિક = યજ્ઞસ્થલીય હિસાની પાછળ પણ કષાયકલુષિત ક્લિષ્ટ આશય જ છે પરતુ તેનુ નામ 'વેદવિહિત' સમજી યજ્ઞીય હિસાને વિપરીત દૃષ્ટિથી નિર્દોષ દૃષ્ટિથી જુએ છે જ્યારે વિવેકી શ્રાવક વગેરેને દેરાસરના મકાન, ખેતર, ગામડા વગેરેને સાચવવામા થતી હિંસા સ્વરૂપહિસા છે અને તે દૃષ્ટિનમોહ દોષથી પ્રયુક્ત નથી કારણ કે સાસારિક-કૌટુબિક આરભ-સમારભવાળા કાર્યોની પાછળ શ્રાવકનો સ્વાર્થનો ભાવ છે અને દેરાસરના મકાન વગેરે સાચવવાની પાછળ દેવદ્રવ્યરક્ષા-વૃદ્ધિથી સ્વ-પરના ભાવ રોગના નિવાર [illegible] ણાશૂન્ય-મલિનસ્વાર્થવૃત્તિરહિત અધ્યવસાય છે તેમ જ તેમા ફલની સમાનતા પણ નથી સાસારિક આરભનુ ફળ સ્વમાલિકીનુ છે [illegible] છે, જ્યારે જિનમદિરસબ

धर्मपथ्याऽरुचिं लिङ्गद्वारा लक्षयति --> 'धर्मे'त्यादि ।

धर्मश्रवणेऽवज्ञा तत्त्वरसाऽऽस्वादविमुखता चैव । धार्मिकसत्त्वाऽसक्तिश्च धर्मपथ्येऽरुचेर्लिङ्गम् ॥४/१२॥

धर्मस्य श्रवणं = अविपरीतार्थमाकर्णनम्, तत्र अवज्ञा = अनादरः । तत्त्वे = परमार्थे' रसः तस्य आस्वादः = अनुभवः तस्मिन् विमुखता चैव । धार्मिका ये सत्त्वाः = प्राणिनः तैः सह असंवित् = असंयोगः च । धर्म एव पथ्यं, पापव्याध्यपनायकत्वात्, तत्र अरुचेः लिङ्गं, भवेदिति प्रत्येकमभिसम्बन्धनीयम् ॥४/१२॥

कल्याणकन्दली

वात् । इदमेवाभिप्रेत्य योगबिन्दौ --> अमुख्यविषयो यस्स्यादुक्तिभेदः स बाधकः । हिंसाऽहिंसादिवद्यद्वा तत्त्वभेदव्यपाश्रयः ॥ मुख्ये तु तत्र नैवासौ, बाधकः स्याद्विपश्चिताम् । हिंसादिविरतावर्थे, यम-व्रतगतो यथा ॥ <-- [२८/२९] इति दिक् । इदञ्चात्रावधेयम् - सर्वज्ञापलापादयः दृष्टिसमोहाश्रवत्वेनाभिमता । तदुक्तं --> सर्वज्ञ-सिद्ध-देवापह्नवो धार्मिकदूषणम् । उन्मार्गदेशनानर्थाग्रहोऽसंयतपूजनम् ॥ असमीक्षितकारित्वं गुर्वादिष्ववमानता । इत्यादयो दृष्टिमोहस्याऽऽश्रवाः परिकीर्त्तिताः ॥ <-- [ ] ॥४/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> धर्मश्रवणेऽवज्ञा, तत्त्वरसास्वादविमुखता चैव, धार्मिकसत्त्वाऽसक्तिश्च धर्मपथ्ये अरुचेः लिङ्गम् ॥४/१२॥ पाखण्डि-निह्नवादिगते धर्मश्रवणाभिलापेऽव्याप्तिवारणायाह - अविपरीतार्थ = जिनतात्पर्याऽनुसार्यर्थकं आकर्णनमिति, पाखण्डिप्रभृतीनान्तु स्वाभिप्रायानुसार्यर्थाऽऽकर्णने एवादरः, अन्यनयसापेक्षस्य स्याद्वादमुद्राङ्कितस्य केवलितात्पर्याऽऽलिङ्गितस्य धर्मतत्त्वस्य श्रवणे त्वनादर एवेति नाऽव्याप्तिः । अनादरः निद्रादिभिर्व्यङ्ग्यः । तदुक्तं धनविजयगणिना आभाणशतके --> धर्मोपदेशसमये धर्मं न शृणोति यश्च निद्राति । स्वर्णनिधिलब्धिसमये चक्षुर्विकलत्वमाप्नोति ॥ <-- [८] इति ।

उपसर्जनीकृतपरनयाभिप्रायेऽनुपसर्जनीकृतस्वाभिप्रेतनयाभिप्राये तादृशधर्मकथादिश्रवणे आदरो भवाभिनन्दिना कदाचित् स्यादित्यतः तृतीयस्य पापविकारस्य द्वितीयं लिङ्गमाह --> तत्त्वरसास्वादविमुखतेति । असंयोग इति । दर्शितलिङ्गद्वयविनिर्मुक्तोऽपि यदि साधर्मिकसङ्गपराङ्मुखस्स्यात्तदा तस्य धर्मपथ्ये परमार्थतोऽरुचिरेवाऽवगन्तव्या, धर्म्यविनाभावित्वात् धर्मतत्त्वस्य । तदुक्तं --> न धर्मो धार्मिकैर्विना <-- [ ] इति । अत एव साधर्मिकदर्शने न यस्य रोमोद्भेदः तस्य सम्यक्त्वेऽपि सशयः --> साहम्मियम्मि पत्ते नियगेहे जस्स होइ न हु नेहो । जिणसासणभणियमिणं, सम्मत्ते तस्स संदेहो ॥ <-- [ ] इत्यादिनोक्तं ॥४/१२॥

આરંભનું ફળ શ્રીસંઘની માલિકીનું છે, શાસ્ત્રીય રીતે સકલ શ્રીસંઘ હસ્તક છે

શ્રીજી વ્યાખ્યામાં 'મારું તે સાચું' આવો કદાગ્રહ દૃષ્ટિસંમોહ દોષનું કટુ ફલ છે અને 'સાચું તે મારું' આવી તટસ્થ સત્યનિષ્ઠ નિર્મલ પ્રજ્ઞા તે માર્ગસ્થ ક્ષયોપશમનું સ્વાદુ ફલ છે. સીધી વાત છે કે પોતાના બગીચામાં જે ઉગે તેને ગુલાબ કહીને બીજાના બાગમાં ઉગેલ ગુલાબને ધતુરો કહે તે કદાગ્રહ જ કહેવાય - આવું બતાવવાનો શ્રીમદ્જીનો આશય છે. [૪/૧૧]

ધર્મપથ્યને વિશે અરુચિસ્વરૂપ તૃતીય પાપવિકારને લિંગ દ્વારા જણાવતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - ધર્મ સાંભળવાના વિશે અવજ્ઞા, તત્ત્વરસાસ્વાદથી વિમુખતા અને ધાર્મિક જીવો સાથે સત્સંગનો અભાવ- આ ધર્મપથ્યને વિશે અરુચિના લિંગ છે. [૪/૧૨]

ॐ ધર્મની અરુચિને ઓળખીએ ॐ

<u>ટીકાર્થ</u> - અવિપરીતાર્થવાળું ધર્મનું શ્રવણ કરવાને વિશે અનાદર-એ ધર્મપથ્યઅરુચિનું પ્રથમ લિંગ છે. પરમાર્થને વિશે રસનો જે અનુભવ થાય તેનાથી પરાઙ્મુખતા આ ધર્મપથ્યઅરુચિનું દ્વિતીય લિંગ છે. તેમ જ ધાર્મિક જીવોની સાથે અસહવાસ - આ ધર્મપથ્યને વિશે અરુચિનું તૃતીય લિંગ છે. ધર્મને પથ્યની ઉપમા આપવાનું કારણ એ છે કે પથ્ય જેમ વ્યાધિને દૂર કરે છે તેમ ધર્મ પાપરૂપી રોગને હટાવે છે. મૂળ ગ્રંથમાં લિંગ શબ્દ એક જ છે. પરંતુ તેનો પ્રત્યેક સ્થાને સંબંધ જોડવો [જેને અમે તે રીતે જ દર્શાવેલ છે] [૪/૧૨]

<u>વિશેષાર્થ</u> - પાપી જીવો પણ ધર્મને એટલા માટે ધ્યાનથી સાંભળે કે તેમાંથી ભૂલ કાઢી શકાય, દોષારોપણ કરી શકાય. તેવું વિપરીત અર્થઘટનવાળું ધર્મશ્રવણ વ્યવસ્થિત રીતે થાય તેનો કોઈ મતલબ નથી. માટે જે તાત્પર્યાર્થને ઉદ્દેશીને તારક ધર્મ પરમાત્માએ ભાખેલો છે તેને જરા પણ બાધ ન આવે તે રીતે ધર્મનું વ્યવસ્થિત શ્રવણ ન થાય તો સમજવું કે હજુ સુધી ધર્મની અરુચિ જીવતી જાગતી અંદરમાં બેઠેલી છે. તે જ રીતે ધર્મશ્રવણમાં મજા આવવા છતાં માત્ર કથા વગેરેમાં જ રસ આવે અને જ્યાં તત્ત્વની વાત આવે કે ઝોકા આવે, તત્ત્વશ્રવણમાં કંટાળો આવે, તત્ત્વની વાતોથી ભાગવાનું મન થાય તો પણ સમજી લેવાનું કે ધર્મની અરુચિ અંદરમાં અકબંધ રહેલી છે. કદાચ ભગવાને જે ભાવથી ધર્મ બતાવેલો છે તેને તે જ રીતે આદરથી સાંભળે, તેમ જ તત્ત્વશ્રવણમાં પણ મજા આવે પરંતુ ધાર્મિક જીવો - સાધર્મિકોનો સંગ ન ગમે, સાધર્મિકથી દૂર રહેવાનું મન થાય તો સમજી લેવાનું કે અંદરમાં ધર્મની અરુચિનો વિપાક દૂર નથી થયો. અહીં એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે શ્રાવક માટે જેમ શ્રાવક સાધર્મિક છે તેમ સાધુ માટે સાધુ સાધર્મિક છે અને સાધ્વી માટે સાધ્વી સાધર્મિક થાય. તેથી શ્રાવકને બીજા શ્રાવકનો સંગ ન ગમે, સાધુને બીજા સાધુનો સહવાસ ન ગમે, પોતાના આસન પાસે બીજા સાધુ પોતાનું આસન બેઠક માટે ગોઠવે તે ન ગમે, બીજા સાધુ જે રસ્તેથી આવતા હોય તે રસ્તો છોડીને બીજે રસ્તે જવાનું મન થાય, એક સાધુને બીજા સાધુનું દર્શન પણ ન ગમે ... તો આ બધા ધર્મની અરુચિના લક્ષણ જાણવા. આ ધર્મઅરુચિ જ્યાં સુધી દૂર ન થાય ત્યાં

' मुद्रितप्रतौ - 'वा' इत्यशुद्धोऽधिकः पाठः ।

अथ क्रोधकण्डूतिं चिह्नद्वारा लक्षयति --> **सत्ये**'त्यादि ।

सत्येतरदोषश्रुतिभावादन्तर्बहिश्च यत्स्फुरणम् । अविचार्य कार्यतत्त्वं तच्चिह्नं क्रोधकण्डूतेः ॥४/१३॥

सत्येतरदोषाणां = यथास्थिताऽसद्भूतापराधानां श्रुतिभावात् अन्तः प्रज्वलनद्वारा बहिश्चाऽप्रसन्नताव्यञ्जकाऽऽकारद्वारा **यत्स्फुरणं** = वृद्धिश्चलनं वा **अविचार्य** = अनालोच्य **कार्यतत्त्वं** = स्वात्मनोऽत्यन्ताऽहितं दुर्गतिविपाकलक्षणं क्रोधकार्यपरिणामं **तत् चिह्नं** = लक्षणं **क्रोधकण्डूतेः** = क्रोधकण्ड्वाः ॥४/१३॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> सत्येतरदोषश्रुतिभावात् कार्यतत्त्वं अविचार्य अन्तः बहिश्च यत् स्फुरणं तत् क्रोधकण्डूतेः चिह्नम् ॥४/१३॥

यथास्थिताऽसद्भूतापराधानामिति । ततश्च यथास्थितापराधश्रवणाज्जायमान ईषत्क्रोधस्तु विवक्षितक्रोधकण्डूतिविलक्षणः कदाचित् प्रशस्तोऽपि स्यात्, अयन्त्वेकान्तेनाऽप्रशस्त इति व्यज्यते । **एतेन विष्णुकुमार-सुनक्षत्र-सर्वानुभूतिप्रभृतीनामेतादृशक्रोधकण्डूतिबहिर्भावो ध्वनितः** ।

अनालोच्य स्वात्मनोऽत्यन्ताऽहितं दुर्गतिविपाकलक्षणमिति । यथा पूर्वभवे साधुताडनपरिणामः **चण्डकौशिकजीवस्य, स्कन्दकसूरेः पालककदाहपरिणामः, अग्निशर्मणो गुणसेनमारणपरिणामो** वा । प्रथमो मन्दानुबन्धी, द्वितीयस्तु मध्यमानुबन्धी, तृतीयश्चोत्कृष्टानुबन्धीति विभागः । दर्शितक्रोधपरिणतिश्च क्वचित् देशभेदमूला यथा हिन्दुकेषु मूलाणकादीनां, क्वचिद्देहवर्णभेदनिमित्ता यथा पश्चिमदेशीयानां पूर्वदेशीयेषु, क्वचिच्चापमानालम्बना यथा **हिटलरस्य** यहुदीप्रजासु । यद्वा विवक्षितक्रोधकण्डूतिः निवर्तनीयाऽनिवर्तनीयभेदाद् द्वेधा भिद्यते । यथा **युगबाहोर्मणिरथोपरि** क्रोधकण्ड्वा **मदनरेखोपदेशान्निवर्तनीयत्वम्** । अनिवर्तनीयक्रोधकण्डूतिश्च क्वचित् पराभवनिमित्ता यथाऽभव्यपालकस्य **स्कन्धकसूर्युपरि**, क्वचित् आजीविकोच्छेदनिबन्धना यथा **स्थूलभद्रजनक शकटालं** प्रति पुरोहितस्य, क्वचित् ईर्ष्याहेतुका यथा **चाणक्यप्रतिद्वेषिणः सुबन्धोः** मन्त्रिणः, क्वचित् जातिभेदप्रयोज्या यथा सर्पनकुलादीनां इत्यादिकं द्रव्य-क्षेत्राद्यनतिक्रमेण यथागममूहनीयमवहितमानसैः । स्वसमये चायं कषायमूढत्वेन परिभाष्यते, तदुक्तं **निशीथचूर्णौ** --> कसायमूढो कसायोदया हिताहितं इहपरलोगेसु कज्जमकज्जं वा न याणति <-- [नि.भाष्य-३७००-भाग-३-पृ.२६९]। अत एव न स धर्मयोग्यः, तदुक्तं **धर्मरत्नप्रकरणे** --> कूरो किलिट्ठभावो सम्मं धम्मं न साहिउं तरइ । इय सो न इत्थ जोगो, जोगो पुण होइ अक्कूरो ॥ <-- [१२] इति । कृत्वा च कोपं स माद्यति, बालत्वात् । यदुक्तं **सूत्रकृताङ्गे** --> बाले पावेहिं मिज्जती <-- [१/२/२/२१] इति ।

क्रोधस्य विपर्यासकारित्वं तु प्रसिद्धमेव । तदुक्तं **पुष्पमालायां** --> मित्तंपि कुणइ सत्तुं, पेच्छइ अहियं हियंपि परिहरइ । कज्जाऽकज्जं न मुणइ कोवस्स पसंगओ पुरिसो ॥ धम्मत्थकामभोगाण हारणं, कारणं दुहसयाणं । मा कुणसु कयभवोहं कोहं जइ जिणमयं मुणसि ॥ इह लोइ च्चिय कोवो सरीरसंताव-कलह-वेराइं । कुणइ पुणो परलोगे नरगाइसु दारुणं दुक्खं ॥ [२९१-९२-९३] <-- इत्यादि । संयमिना तु विशेषतो वैश्वानरस्त्याज्यः, अन्यथा दीर्घचारित्रस्याप्युच्छेदापत्तेः । यथोक्तं **निशीथभाष्ये बृहत्कल्पभाष्ये सम्बोधसप्ततिप्रकरणे** च --> जं अज्जियं चरित्तं देसूणाए वि पुव्वकोडीए । तं पि कसाइयमेत्तो नासेइ नरो मुहुत्तेणं ॥ <-- [नि.भा.२७९३ बृ.भा.२७१५ सं.स.६८] इति । --> जं अइतिक्खं दुक्खं जं च सुहं उत्तमं तिलोईए । तं जाण कसायाणं वुड्ढिक्खयहेउअं सव्वं ॥१५२॥ <-- इति **भक्तपरिज्ञाप्रकीर्णकवचनमप्यत्रानुसन्धेयम्** । **वाल्मीकीरामायणेऽपि** --> नाऽकार्यमस्ति क्रुद्धस्य नाऽवाच्यं विद्यते क्वचित् <-- [सुन्दरकाण्ड-५५/५] इत्येवं क्रोधस्यात्यन्तहेयतोक्ता । **चरकसंहितायामपि** --> नाकार्यमस्ति क्रुद्धस्य नावाच्यमपि विद्यते । कुशलान्नाभिनन्दन्ति कलहं समितौ सताम् ॥ <-- [३/८/२३] इत्युक्तम् । ततः क्रोधे एव क्रोधः कार्यः, यदुक्तं **याज्ञवल्क्योपनिषदि** --> अपकारिणि कोपश्चेत् कोपे कोपः कथं न ते ? <-- [२९] । यद्यपि कषायसजातीयत्वात् मान-मायादीनामपि पापविकारत्वमविशिष्टमेव तथापि प्राधान्यात् वैश्वानरस्य

સુધી તાત્ત્વિક રીતે જિનશાસનમાં પ્રવેશ મળી ન શકે. સંયોગવશ સત્સંગ ન થાય તેવું બને પણ સત્સંગ ન ગમે- તે તો હરગીજ ન ચાલે. સાંપ્રતકાલે દરેક ધર્માત્માએ આ વાત ઉપર વિશેષ રીતે ગંભીરતાથી વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે [૪/૧૨]

હવે ક્રોધસ્વરૂપ ખજવાળને ચિહ્ન દ્વારા મૂલકારશ્રી બતાવે છે

<u>ગાથાર્થ</u> - સાચા કે ખોટા દોષ સાંભળવાથી, કાર્યતત્ત્વનો વિચાર કર્યા વિના, અંદર અને બહાર જે સ્ફુરણ થાય તે ક્રોધરૂપી ખજવાળનું ચિહ્ન છે [૪/૧૩]

❈ પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત ક્રોધની ભેદરેખા ❈

<u>ટીકાર્થ</u> - સાચા કે ખોટા અપરાધોને સાંભળવાથી અંદર પ્રજ્વલન દ્વારા અને બહાર અપ્રસન્નતાસૂચક આકાર દ્વારા જે સ્ફુરણ-વૃદ્ધિ-ચલન-કંપન થાય અને તે પણ ક્રોધ કરવાના પરિણામે દુર્ગતિમાં પડવારૂપી પોતાના અત્યંત અહિતનો વિચાર કર્યા વિના-આ ક્રોધરૂપી ખજવાળનું

निगमयति -> 'एत' इत्यादि ।

एते पापविकारा न प्रभवन्त्यस्य धीमतः सततम् । धर्माऽमृतप्रभावाद् भवन्ति मैत्र्यादयश्च गुणाः ॥४/१४॥

एते = विषयतृष्णादयः पूर्वोक्ताः **पापविकारा न प्रभवन्ति** = न जायन्ते **अस्य** पुरुषस्य **धीमतः** = बुद्धिमतः **सततं** = अनवरतम् । धर्ममेव यत् अमृतं पापविषनाशकत्वात्, तस्य प्रभावात् । तथा चैतानि दोषाभावरूपाणि धर्मतत्त्वलिङ्गान्युक्तानि । अथाभ्यासिकगुणरूपाणि तल्लिङ्गान्याह -> **मैत्र्यादयश्च गुणा** वक्ष्यमाणस्वरूपा **धर्मामृतप्रभावात्** एव (**भवन्ति** =) सम्पद्यन्ते ॥४/१४॥ मैत्र्यादिलक्षणमाह -> **'परे'**त्यादि ।

कल्याणकन्दली

शृङ्गग्राहिकया निर्देशोऽकारि । नीतिविदस्तु -> उत्तमस्य क्षणं कोपः, मध्यस्य प्रहरद्वयम् । अधमस्य त्वहोरात्रं, नीचस्य मरणं ध्रुवम् ॥ [ ] <- इत्याहुः । तथा -> क्रोधात् भवति सम्मोहः सम्मोहात् स्मृतिविभ्रमः । स्मृतिभ्रंशात् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥ <- [२/६३] इत्येवं भगवद्गीतायामपि क्रोधस्य सर्वनाशप्रयोजकत्वमावेदितम् । निशीथभाष्येऽपि -> कोहाति अणिग्गहिया सचंति भवं निरवसेसं <- [६२७०] इत्येवं क्रोधादेः भववर्धकत्वमुक्तम् । प्रकृते च 'तद्ग्रहणे तत्सजातीयोऽपि गृह्यते' इति न्यायात् मानादिकमपि ग्राह्यम् । तदुक्तं दशवैकालिके -> कोहो य माणो य अणिग्गहीया, माया य लोभो य पवड्ढमाणा । चत्तारि एते कसिणा कसाया सिंचंति मूलाइ पुणब्भवस्स ॥ <- [८/४०] इति । ततश्च -> सत्येतरगुणश्रुतिभावादन्तर्बहिश्च यत्स्फुरणम् । अविचार्य कार्यतत्त्वं तदिह मानकृन्दूते ॥ <- इत्यादिकमुन्नेयं स्वधियेति दिक् ॥४/१३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> सततं धर्मामृतप्रभावात् एते पापविकारा अस्य धीमतः न प्रभवन्ति मैत्र्यादयश्च गुणा भवन्ति ॥४/१४॥

यथा भेषजात् पूर्वरोगनाशे बल-पुष्ट्यादयो गुणा भवन्ति तथा सद्धर्मौषधात् पूर्वोक्तपापज्वरप्रध्वंसे मैत्र्यादिगुणाः प्रादुर्भवन्तीति तुल्यमेव । अमृतस्य परमौषधत्वात् धर्मौषधप्रभावादित्यनुक्त्वा धर्मामृतप्रभावादित्युक्तं, पूर्वं [४/८] तु कार्ये कारणोपचारात् 'धर्मारोग्ये' इत्युक्तमिति न पूर्वापरविरोधलेशोऽपीति ध्येयम् ।

आभ्यासिकगुणरूपाणीति । इदञ्चावधेयमत्र प्रीति-भक्ति-वचनाऽसङ्गभेदादनुष्ठानं चतुर्धा भिद्यते । तत्राऽऽद्ये आभ्यासिकरूपे, अभ्यस्तदशायामुत्तरकाले चान्त्ये ज्ञेये । आद्ययोः धर्मानुष्ठानत्वसम्पादनाय मैत्र्यादयश्च गुणा उपयुज्यन्ते, तद्वैकल्ये तत्त्वानुपपत्तेः । इदमेवाभिप्रेत्य धर्मबिन्दौ मूलकारैः -> वचनाद्यदनुष्ठानमविरुद्धाद्यथोदितम् । मैत्र्यादिभावसंयुक्तं तद्धर्म इति कीर्त्यते ॥ <-[१/३] इति कथितम् । तन्त्रान्तरीयाणामपि मैत्र्यादिभावेषु निःश्रेयसाभ्युदयफलकधर्मकल्पद्रुममूलत्वमभीष्टमिति दिक् । शिष्टं स्पष्टम् ॥४/१४॥

વિક છે [૪/૧૩]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - કષાયમાત્ર ભૂંડા છે છતા તેમા ક્રોધ પ્રધાન હોવાથી, તેમ જ સરળતાથી ઓળખી શકાય તેવો હોવાથી અહીં ક્રોધનો નિર્દેશ કરવામા આવેલ છે ક્રોધ અને બેલગામ ક્રોધ અથવા તો પ્રશસ્ત ક્રોધ અને અપ્રશસ્ત ક્રોધ - આ બે વચ્ચે આકાશ-પાતાળ જેટલુ અતર છે જે ક્રોધ અલ્પકાલીન હોય, અલ્પ પાવરવાળો હોય, હકીકતમા ભૂલ હોય તો જ સામેની વ્યક્તિને [કે જે મધુર વચન દ્વારા સુધરવાની શક્યતા ન હોય અને જે અનેકને નુકશાન કરનાર હોય તેને] સુધારવાની દૃષ્ટિથી અધિકૃત માણસથી વિવેકપૂર્ણ સભાનપણે થાય અને ગુસ્સાની આગળ-પાછળ કે ગુસ્સાના સમયે સામેની વ્યક્તિ ઉપર દ્વેષ ન હોય તો તેને પ્રશસ્ત ક્રોધ કહેવાય, જે પ્રસ્તુતમા પાપવિકારરૂપે માન્ય નથી પરતુ સામેની વ્યક્તિનો વાક હોય કે ન હોય, કોઈ સાચા કે ખોટા દોષ બતાવે કે તુરત ભડકો થાય, આખ લાલ થાય, હોઠ-હાથ-પગ ધ્રૂજે, મોઢાની રેખા વિકરાળ બની જાય, અને ક્રોધ કર્યા પછી પણ સ્વભાવસ્થ બનતા વાર લાગે થોડા ગુસ્સાથી કામ પતી જવા જેવુ હોય ત્યા બેહદ ગુસ્સો થાય, ક્રોધના પરિણામનો વિચાર કર્યા વિના બેભાનપણે-ક્રોધાધ થઈને જે વૈશ્વાનરની જ્વાળા પ્રગટે તે અપ્રશસ્ત કષાય કહેવાય તે પ્રસ્તુતમા પાપવિકારરૂપે માન્ય છે આ ક્રોધની ભૂતાવળમાથી સાચો ધર્મી મુક્ત હોય [૪/૧૩]

પ્રસ્તુત પાપવિકારનિરૂપણનો ઉપસહાર કરતા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>**ગાથાર્થ**</u> - નિરતર ધર્મામૃતના પ્રભાવથી આ પાપવિકારો પ્રસ્તુત બુદ્ધિશાળીને થતા નથી અને મૈત્રી વગેરે ગુણો પ્રગટ થાય છે [૪/૧૪]

<u>**ટીકાર્થ**</u> - પાપરૂપી ઝેરનો નાશ કરવાના લીધે ધર્મ એ અમૃત છે સતત તેના સેવનના પ્રભાવથી પૂર્વોક્ત વિષયતૃષ્ણા વગેરે પાપવિકારો પ્રસ્તુત બુદ્ધિશાળી જીવને થતા નથી આ રીતે ધર્મતત્ત્વના દોષાભાવસ્વરૂપ લિગોને શ્રીમદ્જીએ જણાવ્યા હવે આભ્યાસિક ગુણસ્વરૂપ ધર્મતત્ત્વલિગોને જણાવતા શ્રીમદ્જી કહે છે કે- ધર્મામૃતના પ્રભાવથી જ મૈત્રી વગેરે ગુણો સપન્ન થાય છે મૈત્રી વગેરેનુ સ્વરૂપ આગળના શ્લોકમા કહેવાશે [૪/૧૪]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - જેમ દવાના કે અમૃતના સતત સેવનથી પૂર્વોત્પન્ન રોગો નાશ પામે છે અને ત્યાર બાદ તદુરસ્તી, બળ, સ્ફુર્તિ-ઓજસ વગેરે ગુણો પ્રગટે છે તો જ તે દવા-અમૃતનુ સેવન સાર્થક બને તેમ ધર્મના સતત સેવનથી વિષયવાસના વગેરે દોષો નાશ પામે અને મૈત્રી વગેરે ગુણો પ્રગટે તો જ તે ધર્મ તાત્ત્વિક કહેવાય, બાકી નહિ [૪/૧૪]

परहितचिन्ता मैत्री परदुःखविनाशिनी तथा करुणा । परसुखतुष्टिर्मुदिता परदोषोपेक्षणमुपेक्षा ॥४/१५॥

परेषां प्राणिनां हितचिन्ता मैत्री ज्ञेया । परेषां यत् दुःखं तद्विनाशिनी परिणतिः करुणा । परेषां यत् सुखं

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> परहितचिन्ता मैत्री, परदुःखविनाशिनी करुणा, परसुखतुष्टिर्मुदिता तथा परदोषोपेक्षणं उपेक्षा ॥४/१५॥ इयञ्च कारिका अध्यात्मकल्पद्रुम-धर्मबिन्दुवृत्ति-धर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यधिकारविंशिकावृत्ति-योगसूत्रटिप्पणादौ [अ.क.१२ ध.र.पृ.२८८ ध.बि.३/९३ वृ.पृ.१०५ अ.विं.गा.१९ यो.सू.१/३३] समुद्धृता वर्तते ।

परहितचिन्ता मैत्रीति । परपदेन सर्वे प्राणिनो ग्राह्याः । तदुक्तं **उत्तराध्ययनसूत्रे** --> सव्वपाणभूअजीवसत्तेसु मित्तीभावं उप्पाएइ <-- [२८/१७-पृ.५२४]। तदुक्तं **आवश्यकसूत्रे** --> मित्ती मे सव्वभूएसु' <-- [४९] । **वैराग्यकल्पलतायामपि** --> मैत्री समस्तसत्त्वेषु भावनीया प्रयत्नतः <-- [९/३६८ पृ.२१०] इत्युक्तम् । **शास्त्रवार्तासमुच्चयेऽपि** --> मैत्री सत्त्वेषु भावतः <-- [१/६] इत्युक्तम् । **उत्तराध्ययने** [६/२] **सूत्रकृताङ्गेऽपि**--> मेत्तिं भूएसु कप्पए <-- [१/१५/३] इत्युक्तम् । **प्रतिमाशतकेऽपि** --> मैत्री सत्त्वेष्वनेन विधिना भव्यः सुखी स्यादिति <-- [३३] प्रोक्तम् । **समरादित्यकथायामपि** --> मेत्ती सव्वेसु चेव जीवेसु <-- [भव-१ पृ.७० गाथा-१९] इत्युक्तम् । **पञ्चाशकेऽपि** --> मेत्तादिगुणण्णिया य णियमेण सत्ताइसु होति दढं <-- [४२] इत्युक्तम् । **वीतरागस्तोत्रावचूरिकारः सोमोदयगणी** अपि --> मैत्री = हितबुद्धिः <-- [१७/६] इत्याह । हितचिन्ता च --> जीवन्तु जन्तवः सर्वे क्लेशव्यसनवर्जिताः । प्राप्नुवन्तु सुखं त्यक्त्वा, वैरं पापं पराभवम् ॥ <-- [२७/७] इत्येवं **ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेण** प्रदर्शिता । **कालिदासेन विक्रमोर्वशीये** --> सर्वस्तरतु दुर्गाणि सर्वो भद्राणि पश्यन्तु । सर्वः कामानवाप्नोतु सर्वः सर्वत्र नन्दतु ॥ <-- [५/२५] इत्येवं हितचिन्तोक्ता । तदुक्तमन्यत्रापि --> सर्वे भवन्तु सुखिनः, सर्वे सन्तु निरामयाः । सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखभाग् भवेत् ॥ [ ] <-- इति । **भक्तपरिज्ञायां** --> जह ते न पिअं दुक्खं जाणिअ एवमेव सव्वजीवाणं । सव्वायरमुवउत्तो अत्तोवमेण कुणसु दयं ॥९०॥ <-- इत्येवं मैत्रीभावनोक्ता । **निशीथचूर्णिकारमते** --> मित्तभावो मैत्री <-- [नि.भा.गा.२७३४ भा.३-पृ.३०] **सर्वार्थसिद्धिकारस्तु**--> परेषां दुःखानुत्पत्त्यभिलाषा मैत्री <-- [७/११/३८९] इत्याह । **तत्त्वामृते** --> सर्वसत्त्वे दया मैत्री <-- [२६३] इत्युक्तम् । **स्याद्वादकल्पलतायां** प्रोक्तं --> मैत्री = प्रत्युपकारनिरपेक्षा प्रीतिः <-- [१/६] । **पुष्पमालायान्तु** --> सीलधम्मं सव्वजीवेसु निरीहभावेण मेत्तीकरणं <-- [ ] इत्युक्तम् । **तत्त्वार्थसिद्धसेनीयवृत्तौ** च --> मिद्यतीति मित्रं, स्निह्यतीत्यर्थः । तस्य भावः समस्तसत्त्वविषयः स्नेहपरिणामो मैत्री <-- [७/६] इत्युक्तम् । **आयुर्वेददीपिकाभिधानायां चरकसंहितावृत्तौ चक्रपाणिदत्तेन** --> मैत्री च सर्वप्राणिष्वात्मनीव बुद्धिः <-- [१/३१] इत्युक्तम् । ततश्च समाधिप्राप्तिः, यथोक्तं **विसुद्धिमग्गग्रन्थे** --> मेत्ता-विहारिनो खिप्पमेव चित्तं समाधीयति <-- [९/७३] । शुद्धप्रेमलभ्या मैत्री समाधये उपयुज्यते । तदुक्तं **प्रेमगीतायां** --> सर्वजीवैः सह प्रेम मैत्रीभावाय जायते । ततः समत्वसंलाभात् समाधिर्जायते सताम् ॥ <-- [१५५] इति । विशेषतः इयं शत्रुप्रभृतौ भावनीया । तदुक्तं **योगवाशिष्ठे व्यासेन** --> अमृतत्वं विषं याति सदैवाऽमृतवेदनात् । शत्रुर्मित्रत्वमायाति, मित्रसंवित्तिवेद-नात् ॥ <-- [ ] इति । **विष्णुपुराणेऽपि** --> मैत्री समस्तभूतेषु ब्राह्मणस्योत्तमं धनम् <-- [३/८/२४] इत्युक्तम् । ब्राह्मणस्तु --> योगस्तपो दमो दानं सत्यं शौचं दया श्रुतम् । विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥ <-- [६/२०] इति **वशिष्ठस्मृतिदर्शितो**, यद्वा --> न जटाहि न गोत्तेहि न जच्चा होति ब्राह्मणो । यम्हि सच्चं च धम्मो च सो सुची सो च ब्राह्मणो ॥ [२६/११] इति **धम्मपदोक्तो**, यद्वा --> न ब्राह्मणो बहिवण्णो अन्तो वण्णो हि ब्राह्मणो [२/१४०] इति **थेरगाथादर्शितः**, यद्वा --> अलोलुयं मुहाजीविं अणगारं अकिंचणं । असंसत्तं गिहत्थेहिं तं वयं बूम माहणं ॥ [२५/२८] इति **उत्तराध्ययनसूत्रप्रदर्शितः** ज्ञेयः ।

परदुःखविनाशिनी करुणेति । तदुक्तं **तत्त्वार्थराजवार्त्तिके** --> दीनानुग्रहभावः कारुण्यम् <-- [७/११/३/५३८/१९] इति । **मूलाराधनायां** हि --> शारीरं, मानसं, स्वाभाविकञ्च दुःखमसह्यमाप्नुवतो दृष्ट्वा 'हा ! वराकाः ! मिथ्यादर्शनेनाऽ-

મૂલકારશ્રી મૈત્રી વગેરેના લક્ષણ જણાવતા કહે છે કે —

ગાથાર્થ - પરહિતચિંતા = મૈત્રી. પરદુઃખનાશક પરિણતિ = કરુણા. બીજાના સુખમાં આનંદ = મુદિતા [પ્રમોદ] તથા બીજાના દોષની ઉપેક્ષા કરવી તે ઉપેક્ષા = મધ્યસ્થતા [૪/૧૫]

⋙ મૈત્રી વગેરે ધર્મફળ છે ⋘

ટીકાર્થ - બીજા પ્રાણીઓની હિતચિંતા કરવી તે મૈત્રી જાણવી. બીજા પ્રાણીઓનું જે દુ... નાશ કરનાર પરિણતિ એટલે

तेन तस्मिन् वा तुष्टि = अप्रीतिपरिहारो मुदिता । परेषा दोषा अविनयादयोऽप्रतीकार्यास्तेषा उपेक्षण = अवधीरण उपेक्षा । सम्भवत्प्रतीकारेषु तु दोषेषु सापेक्षयतिना नोपेक्षा विधेया ॥४/१५॥ उपसहरन्नाह –> 'एतत्' इत्यादि ।

कल्याणकन्दली

विरत्या कषायेणाऽशुभेन योगेन च समुपार्जिताशुभकर्मपर्यायपुद्गलस्कन्धतदुपोद्भवा विपदो विवशा प्राप्नुवन्ति इति करुणा <– [१६९६/१०१६/१३] इति प्रोक्तम् । परसुखतुष्टिः = मुदिता इति । तदुक्त सर्वार्थसिद्धौ –> वदनप्रसादादिभिरभिव्यज्यमानान्तर्भावित-राग प्रमोद <– [७/११/३४०] इति । तत्त्वार्थस्वोपज्ञभाष्ये तु –> गुणाधिकेषु प्रमोदो नाम विनयप्रयोग. <– [७/६] इत्युक्तम् । साम्प्रत गुणदुर्लभे काले तु विशेषत इय भावना कार्या, यथोक्त –> सपइ दुसमसमए, दीसइ थोवो वि जस्स धम्मगुणो । बहुमाणो कायव्वो, तस्स सया धम्मबुद्धिए ॥ <– [ ] इति ।

तेषा = अप्रतीकार्याणा परदोषाणा उपेक्षणम्, जमालि प्रति जगद्गुरोरिव । तदुक्त शान्तसुधारसे –> मिथ्या शसन् वीरतीर्थेश्वरेण रोद्धु शेके न स्वशिष्यो जमालि । अन्य को वा रोत्स्यते केन पापात्तस्मादौदासीन्यमेवात्मनीनम् ॥[१६/३] <– इति । प्रभानन्दसूरिभिरपि वीतरागस्तोत्रविवरणे –> नास्तिक-निस्त्रिशादिनिर्गुणजनमाध्यस्थ्य = उपेक्षा <– [३/१०] इत्युक्तम् । 'सापेक्षयतिना' इत्यनेन निरपेक्षयतीना जिनकल्पप्रभृतीना व्यवच्छेद कृत । ततश्च सापेक्षयत्यपेक्षया उपेक्षाया सावच्छिन्नत्व निरपेक्षयत्यपेक्षया च निरवच्छिन्नत्वमिति भास्वान् भगवान् स्याद्वाद एवात्राऽपि विजयी । अनधिकारिण प्रवर्त्तने दोष अधिकारिणश्चाऽप्रवर्तने दोष इति भाव । नोपेक्षा विधेयेति । तथा च चिकित्स्यस्योपेक्षणे चिकित्सकस्य दोष, अचिकित्स्यस्य चिकित्साकरणे च केवल क्लेश इति तत्रोपेक्षा एव । यथोक्त धर्मरत्नप्रकरणे –> अचताऽजोग्ग पुण अरत्तदुट्ठो उवेहेइ <– [१२४] । तदुक्त पञ्चवस्तुकेऽपि –> जह लोअम्मि वि विज्जो, असज्जवाहीण कुणइ जो किरिय । सो अप्पाण तह वाहिए अ पाडेइ केसम्मि ॥४७॥ <– इति । इत्थमेव स्वस्य विज्ञत्वोपपत्ते । तदुक्त आचाराङ्गे –> उवेहेण ण बहिया य लोग से सव्वलोगम्मि जे विण्णू <– [१/४/३] इति । न च तत्र द्वेष-निन्दादिक कार्यं, सम्यग्दर्शनव्याघातापत्ते, तदुक्त पुष्पमालाया –> सव्वत्थ उचियकरण गुणाणुराओ रई य जिणवयणे । अगुणेसु य मज्झत्थ, सम्मद्दिट्ठिस्स लिगाइ ॥१११॥ <– इति । साम्प्रत तु विशेषत उपेक्षाऽऽत्मसात् कर्तव्या । तदुक्त योगसारे –> असदाचारिण प्रायो लोका कालानुभावत । द्वेषस्तेषु न कर्तव्य सविभाव्य भवस्थितिम् ॥ <– [३/२८] इति भावनीयम् ।

मैत्र्यादिकमुद्दिश्य योगशास्त्रेऽपि श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः –> मा कार्षित् कोऽपि पापानि, मा च भूत् कोऽपि दु खित. । मुच्यता जगदप्येषा मतिर्मैत्री निगद्यते ॥ अपास्ताशेषदोषाणा, वस्तुतत्त्वावलोकिनाम् । गुणेषु पक्षपातो य, स प्रमोद प्रकीर्त्तित. ॥ दीनेष्वार्त्तेषु भीतेषु, याचमानेषु जीवितम् । प्रतीकारपरा बुद्धि, कारुण्यमभिधीयते ॥ क्रूरकर्मसु नि शङ्क देवतागुरुनिन्दिषु । आत्मशसिषु योपेक्षा तन्माध्यस्थ्यमुदीरितम् ॥ <– [४/११८-११९-१२०-१२१] इति । अध्यात्मतत्त्वालोकेऽपि –> भवन्तु सर्वे सुखिनोऽसुभाजो मा कोऽपि पापाचरणानि कार्षीत् । एव जगज्जन्तुषु चित्तवृत्ति कल्याणभावा प्रवदन्ति मैत्रीम् ॥ देदीप्यमाना गुणगौरवेण महाशया ये सुजना जगत्याम् । गुणेषु तेषा बहुमानभाजो यस्त प्रमोद परिकीर्त्तयन्ति ॥ दीनेषु दारिद्र्यपराहतेषु क्लिष्टेषु भीतेषु च रोगितेषु । वृत्ति प्रतीकारपरायणा या कारुण्यभाव परिकीर्त्तिता सा ॥ जगद् विचित्र भविभिर्विचित्रैर्विचित्रकर्मैरितवृत्तिभाग्भि । भजन्ति माध्यस्थ्यमवेक्ष्य धीरा दुष्टेषु दुष्टाचरणस्य कोऽर्थ ? ॥ <– [६/१५-१८] इत्येव न्यायविजयेन भावनाचतुष्कस्वरूपवर्णनमकारि । ज्ञानार्णवे शुभचन्द्रेणाऽपि विस्तरतो मैत्र्यादिभावनाचतुष्टयस्वरूपमुपदर्शित तत्तत [ज्ञाना २७/४-१५] विज्ञेयम् । उपमितिभवप्रपञ्चाभिधानाया कथाया श्रीसिद्धर्षिगणिना –> जीवेन सत्त्व-गुणाधिक-क्लिश्यमानाऽविनेयेषु मैत्री-प्रमोद-कारुण्य-माध्यस्थ्यानि समाचरणीयानि <– [पृ ७३] इति तद्विषयमुक्त्वा बुद्धसूरिदेशनाया तत्रैव –> अनुकूलचारिणी मैत्री अकारणवत्सला करुणा । सदानन्ददायिनी मुदिता सर्वोद्वेगविघातिनी उपेक्षेति ॥ <– [पृ ५१७] तत्स्वरूपमुक्तम् । आत्मदर्शनगीताया श्रीबुद्धिसागरसूरिभि –> मित्रभावश्च जीवेषु प्रमोद सज्जनेषु च । कृपादृष्टिश्च दीनेषु माध्यस्थ्य भावयेच्छुभम् ॥२६॥ इत्येवमुक्तम् । भावदेवसूरिभि पार्श्वनाथचरित्रे –> मैत्री परहिते चिन्ता, परार्तिच्छेदधी

કરુણા બીજા જીવોનુ જે સુખ હોય તેનાથી અથવા તો તેના વિશે આનદ થવો-અપ્રીતિ ન થવી તે મુદિતા = પ્રમોદ ભાવ જાણવો જેનો પ્રતીકાર થઈ ન શકે, તેને દૂર કરવાનો કોઈ ઉપાય ન હોય તેવા પરકીય અવિનયાદિ દોષની ઉપેક્ષા કરવી, તેના પ્રત્યે તટસ્થ રહેવુ તે ઉપેક્ષા = મધ્યસ્થતા જે દોષોને દૂર થવાના ઉપાય વિદ્યમાન હોય તેવા પરકીય દોષોની ઉપેક્ષા સાપેક્ષ યતિ = સ્થવીરકલ્પી સાધુએ ન કરવી અર્થાત્ તે તે ઉપાયોમા પ્રવૃત્તિ કરીને પ્રતીકાર્ય પરકીય દોષને દૂર કરવા [જિનકલ્પી = નિરપેક્ષ સાધુ તો તેની પણ ઉપેક્ષા કરે][૪/૧૫]

एतज्जिनप्रणीतं लिङ्गं खलु धर्मसिद्धिमज्जन्तोः । पुण्यादिसिद्धिसिद्धेः सिद्ध सद्धेतुभावेन ॥४/१६॥

एतत् पूर्वोक्त औदार्यादि सर्वमेव **जिनप्रणीत** = जिनोक्त **लिङ्ग** = लक्षण, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे **जन्तो**

कल्याणकन्दली

कृपा । मुदिता सद्गुणे तृष्टिर्माध्यस्थ्य पाप्युपेक्षणम् ॥ <-- [सर्ग-६ गा ३८३] इत्युक्तम् । **तत्त्वार्थसूत्रे**ऽपि --> मैत्री-प्रमोद-कारुण्य-माध्यस्थ्यानि सत्त्व-गुणाधिक-क्लिश्यमानाऽविनेयेषु <-- [७/६] इत्युक्तम् । **योगविन्दावपि** --> मैत्री-प्रमोद-कारुण्य-माध्यस्थ्यपरिचिन्तनम् । सत्त्व-गुणाधिक-क्लिश्यमानाऽप्रज्ञाप्यगोचरम् ॥४०२॥ <-- इत्युक्तम् । **योगशतके**ऽपि --> सत्तेसु ताव मेत्ति, तहा पमोय गुणाहिएसु ति । करुणा-मज्झत्थत्ते किलिस्समाणाऽविणेएसु ॥७९॥ <-- इति प्रोक्तम् । **शान्तसुधारसे**ऽपि --> मैत्री परेषा हितचिन्तन यत् भवेत् प्रमोदो गुणपक्षपात । कारुण्यमार्ताङ्गिरुजा जिहीर्षेत्युपेक्षण दुष्टधियामुपेक्षा ॥<-- [१३/३] इति **विनयविजयवाचकेनोक्तम्** । **परमात्मद्वात्रिंशिकाया** --> सत्त्वेषु मैत्री, गुणिषु प्रमोद, क्लिष्टेषु जीवेषु कृपा-परत्वम् । माध्यस्थ्यभाव विपरीतवृत्तौ, सदा ममात्मा विदधातु देव ! ॥ [१]<-- इति **अमितगति**वचनमप्यत्रैवानुपतति । **धर्मविन्दो** अपि --> तथा सत्त्वादिषु मैत्र्यादियोग. <-- [३/९३] इत्युक्तम् । **ध्यानदीपिकाया श्रीसकलचन्द्रवाचकेन** --> प्राणभूतेषु सर्वेषु सुख-दु खस्थितेषु च । वैरिमित्रेषु जीवेषु मैत्री स्यात् हितधी सताम् ॥१०८॥ वध-बन्धनरुद्धेषु निस्त्रिंशै· पीडितेषु च । जीवित याचमानेषु दयालो· करुणा मता ॥१०९॥ जिनधर्मजुषा ज्ञानचक्षुषा च तपस्विनाम् । नि कषायजिताक्षाणा गुणे मोद प्रमोदता ॥११०॥ देवगुर्वागमाचारनिन्दकेष्वात्मशसिषु । पापिष्ठेषु च माध्यस्थ्य सोपेक्षा च प्रकीर्तिता ॥१११॥ <-- इत्येव मैत्र्यादिस्वरूपमावेदितम्। **योगसारे** --> परे हितमतिर्मैत्री मुदिता गुणमोदनम् । उपेक्षा दोषमाध्यस्थ्य करुणा दु ख-मोक्षधी । मैत्री निखिलसत्त्वेषु प्रमोदो गुणशालिषु । माध्यस्थ्यमविनेयेषु करुणा दु खदेहिषु ॥ <-- [२/५-६] इत्येव भावना-चतुष्कस्वरूपमावेदितम् । **अध्यात्मकल्पद्रुमे मुनिसुन्दरसूरिभि·** --> मैत्री परस्मिन् हितधी· समग्रे भवेत्प्रमोदो गुणपक्षपात । कृपा भवार्ते प्रतिकर्तुमिहोपेक्षैव माध्यस्थ्यमवार्यदोषे ॥ <-- [१/११] इत्युक्त सक्षेपत· । **योगसारसङ्ग्रहे** तु **विज्ञानभिक्षुणा** --> सुखितेषु मैत्री, दु खितेषु करुणा, पुण्यशीलेषु हर्ष., पापशीलेषूपेक्षा <-- [अ २. पृ २७] इति कथितम् । तदुक्त **पातञ्जल-योगसूत्रे**ऽपि --> मैत्री-प्रमोद-मुदितोपेक्षाणा सुखदु ख-पुण्याऽपुण्यविषयाणा भावनात चित्तप्रसादनम् <-- [१/३३] इति । धर्मध्यानाधिकारिविशेषणविधया **स्याद्वादकल्पलतायामपि** --> मैत्री-प्रमोद-कारुण्य-माध्यस्थ्यपवित्रितचित्त <--[पृ ३३६] इत्युक्तम् । **वराहोपनिषदि** --> मुदिता करुणा मैत्री उपेक्षा च चतुष्टयम् <-- [१/१३] इति क्रमभेदो दृश्यते । इमाश्चतस्रोऽपि भावना सुगतमतेऽप्रमादादिपदेन प्रोच्यन्ते । तदुक्त **'अभिधम्मत्थसङ्गहे' अनुरुद्धाचार्येण** --> मेत्ता करुणा मुदिता, उपेक्खा चेति इमा चतस्सो । अप्पमञ्ञायो नाम, ब्रह्मविहारा ति पि वुच्चन्ति ॥ <-- इति । --> मैत्री कारुण्यमार्त्तेषु शक्ये प्रीतिरुपेक्षणम् । प्रकृतिस्थेषु भूतेषु वैद्यवृत्तिश्चतुर्विधा ॥ <-- [१०/२६] इति **चरकसहितावचनात्** मैत्र्याद्युपयोगो वैद्यकशास्त्रेऽपि व्यापक. ।

भक्तपरिज्ञायामपि मैत्र्यादिभावना प्रत्याख्याताशनादिना भावयितव्या । तदुक्त **चतुःशरणप्रकीर्णके**ऽपि --> अन्नेसु अ जीवेसु मित्तीकरुणाइगोयरेसु कय । परितावणाइ दुक्ख इण्ही गरिहामि त पाव ॥५३॥ <-- इति । तदुक्त **पञ्चवस्तुके** --> मेत्तादी सत्ताइसु, जिणिदवयणेण तह य अचत्थ । भावेइ तिव्वभावो परम सवेगमावण्णो ॥१६७३॥ <-- इति । ततश्चैतासाम-नुबन्धशुद्धिकारितयाऽत्युपयोगित्वमिति ध्येयम् । तदुक्त **मुक्तिकोपनिषदि** अपि --> मानसीर्वासना पूर्व त्यक्त्वा विषयवासना । मैत्र्यादिवासनानाम्नीर्गृहाणामलवासना ॥ <-- [२/३९] इति । युक्तश्चैतत् तासा तरणतुल्यत्वात्, यथोक्त **सूत्रकृताङ्गे** --> भावणाजोगसुद्धप्पा जले णावा व आहिआ ॥ <-- [१५/५] इति । **धर्मसङ्ग्रहे** --> मैत्र्या सर्वसत्त्वेषु प्रमोदेन गुणाधिके । माध्यस्थ्येनाऽविनीतेषु कृपया दु.खितेषु च ॥ सतत वासित स्वान्त कस्यचित्पुण्यशालिन. । वितनुते शुभ कर्म द्विचत्वारिंशदात्मकम् ॥ <-- इत्येव पुण्याश्रवहेतुता मैत्र्यादीनामुक्ता **श्रीमानविजयवाचकेन** । **अमितगतिना सुभाषितसन्दोहे** --> मैत्री सत्त्वेषु मोद गुणवति करुणा क्लेशिते देहभाजि, मध्यस्थत्व प्रतापे <-- [ ] इत्युक्तम् । **सिहसूरिणा साम्यशतके** --> मैत्र्यादिवासना-मोदसुरभिकृतदिङ्मुखम् । पुमास ध्रुवमायाति सिद्धिभृगाङ्गना स्वयम् ॥९८॥ <-- इत्युक्तम् । अध्यात्मसम्पादकतयाऽपि मैत्र्या-दिकमुपयुज्यते प्रत्येक चतुर्विधत्वादिना विभज्यते च । यथा चैतत्तत्त्व तथा त्रयोदशे षोडशके स्पष्टीभविष्यति ॥४/१५॥

પ્રસ્તુત વિષયનો ઉપસહાર કરતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - જીવનુ આ જિનપ્રણીત લિગ ખરેખર ધર્મસિદ્ધિયુક્ત છે પુણ્યાદિસિદ્ધિ નિષ્પન્ન થવાથી તે અવધ્યહેતુરૂપે સિદ્ધ થાય છે [૪/૧૬]

= प्राणिना धर्मसिद्धिमत् = व्यञ्जकतासम्बन्धेन धर्मनिष्पत्तिमत् । पुण्यस्य आदय = उपाया -> दया भूतेषु वैराग्य विधिदान यथोचितम् । विशुद्धा शीलवृत्तिश्च पुण्योपाया प्रकीर्तिता ॥ इति श्लोकोक्ताश्चत्वार त एव सिद्धय, परमैश्वर्यरूपत्वात् तासा सिद्धे = निष्पत्ते सद्धेतुभावेन = अवन्ध्यहेतुत्वेन सिद्धम् । पुण्यादी त्यादिना ज्ञान-योगग्रहोऽग्रिमसिद्धिशब्दश्चोपायार्थ इत्यन्ये ॥४/१६॥

॥ इति चतुर्थं षोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> जन्तो एतत् जिनप्रणीत लिङ्ग खलु धर्मसिद्धिमत् पुण्यादिसिद्धिसिद्धे सद्धेतुभावेन सिद्धम् ॥४/१६॥ व्यञ्जकतासम्बन्धेन = स्वनिष्ठव्यङ्ग्यतानिरूपितव्यञ्जकतासंसर्गेण । स्वपदेन धर्मनिष्पत्तिग्रहणम्, तस्या औदार्यादिव्यङ्ग्यत्वात् । ततश्च धर्मनिष्पत्तिनिष्ठव्यङ्ग्यता औदार्यादिनिष्ठव्यञ्जकता निरूपयतीति धर्मनिष्पत्तिनिष्ठव्यङ्ग्यतानिरूपित-व्यञ्जकता औदार्यादौ वर्तते । यदपेक्षया यस्मिन् यद्धर्मो वर्तते स तस्य तत्र वृत्तित्वे सम्बन्धो भवतीति नियमेन स्वनिष्ठव्यङ्ग्यतानिरू-पितव्यञ्जकतासम्बन्धेन धर्मनिष्पत्तिमत् औदार्यादि भवति । धर्मस्येव धर्मिणोऽपि निरूपकत्वात् सङ्क्षेपेण स्वनिरूपितव्यञ्जकता-सम्बन्धेन स्वीयव्यञ्जकतासंसर्गेण स्वव्यञ्जकतासंसर्गेण वा धर्मनिष्पत्तिमत् औदार्यादि इत्यपि वक्तु युज्यत एव, अर्थस्तु नैकत्राऽपि भिद्यते । भवति हि सर्वत्रापि कार्य स्वजनकनिष्पत्तेर्व्यञ्जकम् ।

आदीयते गृह्यते यै इति व्युत्पत्त्या आदयः = उपाया इत्युक्तम् । 'दये'ति । दयादीना चरमावर्तकाले पुण्यानुबन्धिपुण्य-साधकतामभिप्रेत्य मूलकारैरेव अष्टकप्रकरणे -> दया भूतेषु वैराग्य विधिवद्गुरुपूजनम् । विशुद्धा शीलवृत्तिश्च, पुण्य पुण्यानु-बन्ध्यद. ॥ <- [२४/८] इत्युक्तम् । मेघकुमारजीवेन गजभवे पालिता दया, तामलितापसगतो वैराग्यभाव , शालिभद्रजीवेन सङ्गमभवे कृत निर्दोषपरमान्नदानलक्षण गुरुपूजन, वङ्कचूलस्य च काकमासभक्षण-राजपत्नीभोगविरतिलक्षणा विशुद्धशीलवृत्ति पुण्यानुबन्धिपुण्यकारणमिति शास्त्रप्रसिद्धमेव । सिद्ध = आगमप्रमाणत प्रसिद्धम् । अग्रिमसिद्धिशब्दः = 'पुण्यादिसिद्धिसिद्धे ' इत्यत्र प्रथम सिद्धिशब्द ।

अन्ये = सुगमार्थकल्पनावृत्तिकारा श्रीयशोभद्रसूरयः । सिद्धिपदस्योपायार्थकत्वे विरुद्धलक्षणाया आपातात्स्वकीयाऽस्वरस प्रदर्शित , ऋजुगत्या सिध्यतोऽर्थस्य वक्रेण साधनाऽयोगात् ॥४/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचिताया कल्याणकन्दल्या चतुर्थषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

❀ લક્ષણ પણ ધર્મનિષ્પત્તિયુક્ત બને ❀

ટીકાર્થ - પ્રાણીના પૂર્વે બતાવેલ ઔદાર્ય વગેરે બધા જ જિનોક્ત લક્ષણ ખરેખર વ્યંજકતાસંબંધથી ધર્મનિષ્પત્તિયુક્ત જાણવા [ધર્મનિષ્પત્તિનું વ્યંજક = જ્ઞાપક ઔદાર્ય વગેરે છે તેથી ઔદાર્યાદિમા ધર્મનિષ્પત્તિની વ્યંજકતા રહે છે કે જે ઔદાર્યાદિમા ધર્મનિષ્પત્તિને રહેવા માટે સંબંધનુ કામ કરે છે આમ સ્વવ્યંજકતાસંબંધથી ધર્મનિષ્પત્તિવિશિષ્ટ ઔદાર્યાદિ બને છે વળી, અહીં એ પણ ખ્યાલમા રાખવા જેવુ છે કે] '[૧] જીવો ઉપર દયા, [૨] વૈરાગ્ય, [૩] વિધિયુક્ત દાન અને [૪] વિશુદ્ધ શીલવૃત્તિ- આ પુણ્યના ઉપાયો કહેલા છે ' આ શ્લોકમા બતાવેલ પુણ્યના ચાર ઉપાયો પરમૈશ્વર્યસ્વરૂપ હોવાના લીધે સિદ્ધિસ્વરૂપ છે પુણ્યોપાય-સ્વરૂપસિદ્ધિની નિષ્પત્તિના અવંધ્યહેતુરૂપે ઔદાર્યાદિ લિંગ સિદ્ધ થાય છે

અન્ય આચાર્ય ભગવત એમ કહે છે કે - મૂળ ગ્રંથમા રહેલ 'पुण्यादि' પદમા જે 'આદિ'પદ છે તેનાથી જ્ઞાનયોગનુ ગ્રહણ કરવું અને 'पुण्यादिसिद्धिसिद्धे ' મા જે પ્રથમ સિદ્ધિ પદ છે તેનો અર્થ ઉપાય જાણવો [આ મુજબ મૂળ શ્લોકના ઉત્તરાર્ધનુ અર્થઘટન એવુ ફલિત થશે કે પુણ્ય અને જ્ઞાનયોગના ઉપાયોની સિદ્ધિના = નિષ્પત્તિના અવંધ્યહેતુરૂપે ઔદાર્યાદિ સિદ્ધ થાય છે] [૪/૧૬]

દેવાધિદેવનું શરણ (માત્ર દર્શન નહિ)
ગુરુદેવનું શ્રવણ (દલીલ નહિ)
જિનધર્મનું ગ્રહણ (ચર્ચા નહિ)

ચતુર્થ ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) ચારથી પાચ મુદ્દામા નીચેની સમસ્યાનુ સમાધાન આપો.

૧ ઉચિત ઉદારતાના ઉદાહરણો કેવા અને કયા હોઈ શકે ?
૨ દાક્ષિણ્યનુ તાત્ત્વિક સ્વરૂપ શુ છે ?
૩ ધર્મમાર્ગે જનપ્રિયત્વનુ માહાત્મ્ય કેવુ છે ?
૪ દષ્ટિસમોહનુ લક્ષણ-સ્વરૂપ શુ છે ?
૫ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ અને નિર્મલ બુદ્ધિનો હેતુ-સ્વરૂપ-ફલથી ભેદ જણાવો
૬ યજ્ઞસ્થલીય હિસા અને જિનાયતનની દેખભાળસબધી હિસામા શુ ભેદ છે ?
૭ ધર્મની અરુચિને કેવી રીતે ઓળખશો ?
૮ મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાને ઓળખાવો
૯ પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્ત કષાયની ભેદરેખા વર્ણવો
૧૦ પાપ જુગુપ્સા ત્રૈકાલિક કઇ રીતે બને ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) માતા-પિતા	(A) પાપવિકાર
(૨) પાપજુગુપ્સા	(B) પુણ્યાનુબધી પુણ્ય વાવણી
(૩) ધર્મની અરુચિ	(C) અગમ્ય
(૪) મારુ તે સાચુ	(D) રત્નાકર
(૫) જીવદયા	(E) અન્યને ધર્મમા પ્રવર્તક
(૬) જનપ્રિયત્વ	(F) પુણ્યોપાય
(૭) બહેન	(G) દષ્ટિસમોહ
(૮) બીજાધાન	(H) ઉપાય
(૯) દ્વાદશાગી	(I) ગુરુ
(૧૦) આદિ	(J) ત્રિવિધ

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ ધર્મતત્ત્વના ભાવાત્મક લિગ ______ છે અને અભાવાત્મક લિગ ______ છે (૨, ૩, ૪, ૫, ૬)
૨ ધૈર્ય = ______ (નિર્ભયતા, ધીટતા, ગભીરતા, કુતુહલનો ત્યાગ)
૩ ______ પદના યોગદીપિકામા બે અર્થ બતાવેલ છે (દાક્ષિણ્ય, માત્સર્ય, પાપોદ્વેગ વિષયતૃષ્ણા)
૪ નિર્મલ બોધનુ અતરગ કારણ ______ છે (શાસ્ત્રશ્રવણ, શાસ્ત્રલેખન, શાસ્ત્રપ્રકાશન, શુશ્રૂષા)
૫ દાક્ષિણ્ય ______ સ્વરૂપ છે (પ્રવૃત્તિ, પરિણામ, પ્રતિજ્ઞા, નમ્રતા)
૬ ક્રોધને ______ ની ઉપમા આપવામા આવેલી છે (અગ્નિ, ખજવાળ, શલ્ય, ચાડાલ, સાપ)
૭ ______ કાલની અપેક્ષાએ પાપની નિદા = પાપજુગુપ્સા (વર્તમાન, ભૂત, ભવિષ્ય, આદિ)
૮ ______ મા ગભીરતા-ધીરતા નડાયક છે (ઉદારતા, દાક્ષિણ્ય, નિર્મલ બોધ)
૯ ગમ્યાગમ્ય વિભાગને તોડવો તે ______ ની નિશાની છે (અજ્ઞાન, ધર્મઅરુચિ, વિષયતૃષ્ણા)
૧૦ પાપજુગુપ્સા વગેરે ધર્મતત્ત્વના ______ ગુણસ્વરૂપ લિગ છે (પ્રાથમિક, મધ્યમ, ઉત્તમ)

નોંધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખાસ ધ્યાન રાખવુ

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ ઔચિત્ય એ ઉદારતાનો પ્રાણ કઇ રીતે બને ?
૨ પૂજ્ય જયઘોષસૂરિજી મ ના અભિપ્રાયથી જનપ્રિયત્વના લાભ કેટલા છે ? સમજાવો
૩ દેવ અને ધર્મ સબધી દષ્ટિસમોહ સમજાવો તેના ત્યાગના ઉપાય જણાવો
૪ લોકપક્તિ અને જનપ્રિયત્વની ભેદરેખા સ્પષ્ટ કરો
૫ સાધુ ચૈત્યદ્રવ્યવિનાશની ઉપેક્ષા કરી શકે ? શા માટે ? તે સબધી વિધિ શુ છે ?
૬ અન્ય દર્શનના શાસ્ત્રોનો દ્વેષ કરાય ? શા માટે ?
૭ ક્રોધના બે કે ત્રણ ભેદ ઉદાહરણસહિત સમજાવો
૮ મૈત્રી વગેરે ૪ ભાવનાનુ નિરૂપણ અલગ-અલગ પાચ ગ્રથના આધારે કરો
૯ તાત્ત્વિક પરમાત્મા કોને કહેવાય ?
૧૦ શ્રાવકો દેરાસરની બરાબર સભાળ ન રાખે તો સાધુનુ કર્તવ્ય શુ ? તે જયણા-વિધિપૂર્વક જણાવો

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સક્ષેપમા જવાબ આપો

૧ દીક્ષા એ ગયા ભવના પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કેવી રીતે બને ?
૨ મહાપુરુષોનો દાક્ષિણ્ય-ખજાનો કેવો હોય ?
૩ ગભીરતા અને ધીરતાનુ સ્વરૂપ જણાવો
૪ ધર્મબીજની વાવણી, અકુર, પત્ર, ફૂલ, ફળ ઓળખાવો
૫ ધર્મશ્રવણમા શુશ્રૂષા શા માટે જરૂરી ?
૬ ક્રોધને ખજવાળની ઉપમા શા માટે આપી ?
૭ શ્રીમત માણસ શા માટે આડબરપૂર્વક સામાયિક વગેરે સ્વીકારે ?
૮ શુ પ્રાણીઅગ હોવાના લીધે દૂધ-ભાત વગેરે ભક્ષ્ય છે ? શા માટે ?
૯ વ્યાસના અભિપ્રાય મુજબ તાત્ત્વિક અગ્નિહોત્ર યજ્ઞનુ સ્વરૂપ શુ છે ?
૧૦ મહાવ્રતસબધી અન્યદર્શનકારોની સજ્ઞા શુ શુ છે ?
૧૧ કઇ વસ્તુમા આગ્રહ રાખવો યોગ્ય કહેવાય ?
૧૨ ક્રોધથી વિનિપાતનો ક્રમ અલગ અલગ દષ્ટિએ સમજાવો
૧૩ આઠમી અને ૧૪ મી ગાથામા વિરોધ જેવુ શુ છે ? તેનુ નિરાકરણ કરો
૧૪ તાત્ત્વિક બ્રાહ્મણ કોને કહેવાય ?
૧૫ ઉદારતા વગેરે ધર્મનિષ્પત્તિવાળા કયા સબધથી બને ? કેવી રીતે ?
૧૬ અપ્રતિકાર્યદોષવાળા જીવો પ્રત્યે ઉપેક્ષા ભાવના શા માટે રાખવી ?
૧૭ ઔચિત્ય ગુણ ક્યારથી શરૂ થાય અને ક્યા સુધી હોય ?
૧૮ ત્રિપદીશ્રવણથી ગણધરને દ્વાદશાગીનો ક્ષયોપશમ થાય અને આપણને ન થાય-આમ કેમ ?
૧૯ સ્કદપુરાણ મુજબ સિદ્ધિનુ શુ લક્ષણ છે ?
૨૦ કોના કોના અભિપ્રાય મુજબ સસારનુ મૂળ તૃષ્ણા છે ?

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ પોતાના ______ સિવાય સકટમાથી બચાવનાર બીજુ કોઈ નથી (પુણ્ય, ગુરુ, ધૈર્ય)
૨ દશવૈકાલિકચૂર્ણિ મુજબ સાધુ ______ હોય (ઉદાર, ગભીર, દાક્ષિણ્યવાળા)
૩ રાજશેખર મતાનુસાર શુદ્ધ બુદ્ધિ ______ સમાન છે (રાજરાણી, કામધેનુ, શેઠાણી)
૪ મૈત્રી વગેરે ભાવના માટે બૌદ્ધ દર્શનમા ______ શબ્દ પ્રસિદ્ધ છે (અપ્રમાદ, વિપશ્યના, ઝેન)
૫ તાત્ત્વિક અગ્નિહોત્ર યજ્ઞમા અગ્નિ = ______ (જ્ઞાન, ધ્યાન, દયા)
૬ ______ ગમ્યઅગમ્યવિભાગ માનતા નથી (બૌદ્ધ, મડલતત્રવાદી, શુદ્ધાદ્વૈતવાદી)

पञ्चम लोकोत्तरतत्त्वसप्राप्तिषोडशक

एव सामान्येन सलिङ्गधर्मसिद्धिमुक्त्वा ततो यत्स्यात् तदाह -> 'एवमि'त्यादि ।

एव सिद्धे धर्मे सामान्येनेह लिङ्गसयुक्ते । नियमेन भवति पुसां लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिः ॥५/१॥

एव = प्रागुक्तनीत्या, **सामान्येन** = लोक-लोकोत्तराऽप्रविभागेन **इह** प्रक्रमे **लिङ्गसयुक्ते धर्मे सिद्धे नियमेन** = निश्चयेन **भवति पुसा** = तत्तत्तन्त्रोक्तमुमुक्षुजनयोग्याचारप्रणेतृनानाऽवस्थाऽपुनर्बन्धकापेक्षया शुद्धाना स्वतन्त्र-व्यवहारस्थाऽपुनर्बन्धकाना सम्यग्दृशाश्च सर्वेषामेव लोकोत्तरस्य = लोकानवगतेतिकर्त्तव्यताकस्य तत्त्वस्य = परमार्थस्य सप्राप्ति ॥५/१॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> एव इह सामान्येन लिङ्गसयुक्ते धर्मे सिद्धे नियमेन पुसा लोकोत्तरतत्त्वसप्राप्ति भवति ॥५/१॥ **सामान्येन = लोकलोकोत्तराऽप्रविभागेनेति** । **एतेन** सामान्यधर्मसाधकस्यैव विशेषधर्मसाधनयोग्यत्वमावेदितम्, तथैव तद्गुणलाभसामर्थ्यनिष्पत्ते । इदमेवाभिप्रेत्य **जीवोपदेशपञ्चाशिकाया** -> दुममि पुप्फ च फल च पच्छा जहा कमेणेव रसप्पसिद्धि । भव्वे तहा लोयगुणा तओ य लोगुत्तरा सिद्धिसुह च तत्तो ॥ <- [३२] इत्युक्तम् । अत एवान्यत्रादौ गृहस्थधर्म. सम्मत. । तदुक्त मूलकारैरेव **धर्मविन्दौ** -> स्तोकान् गुणान् समाराध्य, बहूनामपि जायते । यस्मादाराधनायोग्यस्त-स्मादादावय मत ॥ <- [३/१८] इति । **अनेन** व्यवहारधर्म मुक्त्वा निश्चयनयमवलम्बमानाना द्रव्यस्तवमपहाय च भावस्तवमा-श्रयतामबलानामुभयतो भ्रष्टत्व **योतितम्** ।

तत्तत्तन्त्रेति । वेदान्त-बौद्धादिदर्शने प्रतिपादिताना शम-दम-तितिक्षादिलिङ्गाऽऽलिङ्गितमुमुक्षुजनोचितसदाचाराणा प्रणेतार. = कर्तार तथाऽनेकावस्थाविशेषभाजो येऽपुनर्बन्धका: तदपेक्षया **शुद्धाना स्वतन्त्रव्यवहारस्थापुनर्बन्धकाना** = स्वकीयजैन-दर्शनदर्शिते प्रबलविशुद्धिप्रापके सदनुष्ठानात्मके व्यवहारविशेषे स्थितानामासन्नग्रन्थीनामपुनर्बन्धकाना **सम्यग्दृशा** चेति । मुख्यत· स्वतन्त्रे स्थितानामपुनर्बन्धकाना सम्यग्दृशा च झटिति लोकोत्तरतत्त्वसप्राप्ति , जिनोक्ताचारपालनादिप्रभावात् । सामान्यतस्तु परतन्त्रस्थानामपुनर्बन्धकाना शुद्धितारतम्यानुसारेण विलम्बेन दीर्घकालेन वाऽमुत्र लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिरिति भावनीयम् । तदुक्त **योगविन्दो** -> अपुनर्बन्धकस्यैव सम्यग्नीत्योपपद्यते । तत्तत्तन्त्रोक्तमखिलमवस्थाभेदसश्रयात् ॥ स्वतन्त्रनीतितस्त्वेव, ग्रन्थिभेदे तथा सति । सम्यग्दृष्टिर्भवत्युच्चै , प्रशमादिगुणान्वित· ॥ <- [२५१/२५२] इति ।

अपुनर्बन्धकस्य विशिष्य लक्षण तु -> पाव न तिव्वभावा कुणइ, ण बहुमण्णई भव घोर । उचियट्ठिइ च सेवइ, सव्वत्थ वि अपुणबधो त्ति <- ॥१३॥ इत्येव **योगशतके पञ्चाशके** [३/४] चोक्तमिति प्रागुक्तम् [पृ ८५] । **योगविन्दौ** तु -> भवाभिनन्दिदोषाणा प्रतिपक्षगुणैर्युत । वर्धमानगुणप्रायो ह्यपुनर्बन्धको मत ॥१७८॥ <- इति सामान्यतोऽ-पुनर्बन्धकलक्षणमुक्तमिति न विरोध· ।

लोकानवगतेतिकर्तव्यताकस्य = लौकिकै अनवगता 'इद कर्तव्य' इत्याकारिका इतिकर्तव्यता यस्य तत्त्वस्य तत्तथा तस्य **तत्त्वस्य** = परमार्थस्य **सम्प्राप्तिः** = समीचीनोपलब्धि । न हि लौकिका लोकोत्तरतत्त्वमवगन्तु समर्था·, लौकिकमर्यादा-स्थितत्वेन तथाविधक्षयोपशमविरहात् ॥५/१॥

रतिदायिनी (ગુજરાતી વ્યાખ્યા)

આ રીતે ચોથા પોડશકમા સામાન્યથી લિગસહિત ધર્મસિદ્ધિને જણાવીને ત્યાર બાદ જે થાય છે તેને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - આ રીતે પ્રસ્તુતમા સામાન્યથી લિગયુક્ત ધર્મ સિદ્ધ થયે છતે નિયમા જીવોને લોકોત્તરતત્ત્વની સપ્રાપ્તિ થાય છે [૫/૧]

❋ લોકોત્તરતત્ત્વ સંપ્રાપ્તિ ❋

ટીકાર્થ - પૂર્વોક્ત રીતે, લૌકિક-લોકોત્તર વિભાગ વિના, પ્રસ્તુતમા લિગસયુક્ત ધર્મ સિદ્ધ થયે છતે નિશ્ચયથી જીવોને લોકોત્તર પરમાર્થની સપ્રાપ્તિ થાય છે તે જીવો ભલે તે તે દર્શન-સપ્રદાયમા બતાવેલ મુમુક્ષુ જીવોને ઉચિત આચારના પ્રણેતા = કરનારા-પાળનારા અલગ-અલગ અવસ્થાવાળા અપુનર્બંધક જીવોની અપેક્ષાએ શુદ્ધ એવા જૈનદર્શનના વ્યવહારમા રહેલા અપુનર્બંધક અને સમકિતદષ્ટિ જીવો હોય. તે બધાને જ લોકોત્તરતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય જે પરમાર્થને લોકો = મિથ્યાત્વથી આવરાયેલા અન્યદર્શનીઓ કર્તવ્યરૂપે ન જાણી શકે તે તત્ત્વ લોકોત્તર પરમાર્થ કહેવાય [૫/૧]

વિશેષાર્થ - ઔદાર્ય, દાક્ષિણ્ય, પાપભીરુતા, નિર્મલ બુદ્ધિ વગેરે ગુણોથી યુક્ત જીવ ચાહે અન્યમતમા રહીને મુમુક્ષુયોગ્ય

इयञ्च यद्रूपा यस्मिंश्च काले स्यात्तदभिधातुमाह --> 'आद्य मि'त्यादि ।

आद्य भावारोग्य बीज चेषा परस्य तस्यैव । अधिकारिणो नियोगाच्चरम इय पुद्गलपरावर्त्ते ॥५/२॥

आदौ भव = आद्य भावरूप आरोग्य एषा सम्यक्त्वस्पर्शात् बीज च परस्य = प्रधानस्य तस्य' एव = भावारोग्यस्य मोक्षरूपस्य, तस्य रागादिभावरोगाभावत पापाऽप्रसिद्धे इय अधिकारिण = क्षीणप्रायससारस्य नियोगात्

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> एषा आद्य भावारोग्य, तस्यैव च परस्य बीज, अधिकारिणो नियमात् चरमे पुद्गलपरावर्त्ते इय [भवति] ॥५/२॥ इय कारिका श्रावकधर्मविधिवृत्त्यादौ [गा २] समुद्धृता वर्तते ।

एषा = प्रक्रान्ता लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्ति सम्यक्त्वस्पर्शात् = सम्यग्दर्शनानुवेधात् प्रधानस्य भावारोग्यस्य मोक्षरूपस्य बीजमित्यन्वय । मोक्षस्य प्रधानभावारोग्यत्वे हेतुमाविष्करोति --> तस्य = मोक्षस्य रागादिभावरोगाऽभावतः = राग-द्वेष-मोहलक्षणभावरोगशून्यत्वात् । अत्राऽपि हेतुमाह - पापाप्रसिद्धेः = रागाद्यनुबन्ध-तत्संस्कार-लक्षणदोषाणा मोक्षेऽप्रसिद्धत्वात् । तदुक्त उमास्वातिवाचकै. तत्त्वार्थकारिकाया मूलकृद्भिश्च शास्त्रवार्तासमुच्चये --> दग्धे बीजे यथाऽत्यन्त, प्रादुर्भवति नाऽङ्कुर । कर्मबीजे तथा दग्धे न रोहति भवाङ्कुर ॥ <-- [त.उत्त.का ८ शा वा ६१३] इति । श्रावकप्रज्ञप्तौ --> दद्धमि जहा बीए न होइ पुण अकुरस्स उप्पत्ती । तह चेव कम्मबीए भवकुरस्सावि पडिकुट्ठा ॥३९६॥ <-- इति प्रोक्तम् । औपपातिकसूत्रेऽपि --> बीयाण अग्गिदड्ढाण पुणरवि अकुरुप्पत्ति ण भवइ । एवमेव सिद्धाण कम्मबीए दड्ढे पुणरवि जम्मुप्पत्ति ण भवइ ॥ <-- [पृ १११] इत्युक्तम् । दशाश्रुतस्कन्धेऽपि --> जहा दड्ढाण बीयाण ण जायति पुणकुरा । कम्मबीएसु दड्ढेसु न जायति भवकुरा ॥ [९/८] <-- इत्युक्तम् । दर्शनशुद्धिप्रकरणेऽपि --> अचत दड्ढमि बीयमि न अकुरो जहा होइ । दड्ढमि कम्मबीए न रुहइ भवअकुरो वि तहा ॥१४॥ <-- इत्युक्तम् । चैत्यवन्दनमहाभाष्येऽपि --> दड्ढम्मि जहा बीए न होइ पुण अकुरस्स उप्पत्ती । तह कम्मबीयविरहे भवकुरस्सावि नो भावो ॥२८६॥ <-- इत्युक्तम् । महाभारतेऽपि --> बीजानि ह्यग्निदग्धानि न रोहन्ति पुनर्यथा । ज्ञानदग्धैस्तथा क्लेशैर्नात्मा सयुज्यते पुन· ॥ <-- [वनपर्व २००/१०८] इत्युक्तम् । मोक्षधर्मेऽपि --> बीजान्यग्न्युपदग्धानि न रोहन्ति यथा पुन. । ज्ञानदग्धैस्तथा क्लेशैर्नात्मा सम्पद्यते पुन. ॥ <-- [२११/१७] इत्युक्तम् । तदुक्त भावप्राभृते कुन्दकुन्दस्वामिनाऽपि --> जह बीयम्मि य दड्ढे ण वि रोहइ अकुरो य महीवीढे । तह कम्मबीयदड्ढे भवकुरो भावसमणाण ॥१२६॥ <-- इति । कम्मसुत्ताभिधाने बौद्धग्रन्थेऽपि --> जहा दड्ढाण बीयात ण जायति पुण अकुरा । कम्मबीएसु दड्ढेसु ण जायति भवकुरा ॥ <-- इत्युक्तम् । तदुक्त योगदृष्टिसमुच्चयेऽपि --> भव एव महाव्याधिर्जन्म-मृत्युविकारवान् । विचित्रमोहजननस्तीव्ररागादिवेदन ॥ मुख्योऽयमात्मनोऽनादिचित्रकर्मनिदानज । तथानुभवसिद्धत्वात् सर्वप्राणभृतामिति ॥ एतन्मुक्तश्च मुक्तोऽपि, मुख्य एवोपपद्यते । जन्मादिदोषविगमात्तददोषत्वसङ्गते ॥ <-- [१८८-८९-९०] इति ।

શમ-દમ-તિતિક્ષાદિ આચારોનુ વફાદારીથી પાલન કરનાર અપુનર્બંધક હોય કે ચાહે જૈનમતમા રહીને મુમુક્ષુયોગ્ય આચારસહિતાને નિષ્ઠાથી બજાવનાર અપુનર્બંધક ભદ્રક મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય પરતુ તેમની પાસે આત્મવિશુદ્ધિ જરૂર હોય છે ફેર એટલો હોય કે પરદર્શનમા રહીને સ્થૂલ અનુષ્ઠાનનુ પાલન કરનાર જીવ કરતા જૈનદર્શનના સૂક્ષ્મ-વિશુદ્ધ આચારનુ પાલન કરવાથી શુદ્ધિ વધુ પ્રાપ્ત થાય છે પરદર્શની અપુનર્બંધક ભવાતરમા જૈનદર્શનને મેળવવા યોગ્ય બને છે જ્યારે તેના કરતા વધુ શુદ્ધિવાળા જૈન અપુનર્બંધક કે સમકિતદૃષ્ટિ હોય- તે બધાને તુરત લોકોત્તર પરમાર્થો અચૂક મળે જ છે શક્તિની દવાનુ સેવન કરવાથી અમદાવાદમા રહેનારને શક્તિ મળે અને બેગ્લોરમા રહેનારને શક્તિ ન મળે - એવુ ના બને પરતુ ક્ષેત્ર-હવા વગેરેના કારણે પ્રતિકૂળ કે અનુકૂળ વાતાવરણમા દવાથી ઓછાવત્તા અશે શક્તિની માત્રામા તફાવત જરૂર પડે પરતુ એક વાત જરૂર ધ્યાનમા રાખવી કે ઔદાર્યાદિગુણસપન્ન ન હોય કે તેની યોગ્યતા પણ ન હોય તો તેવો જીવ જૈનદર્શની હોવા છતા લોકોત્તર પરમાર્થને પામવાનુ સૌભાગ્ય તેની પાસે નથી મિથ્યાત્વથી મોહિત મતિવાળા લોકો જે પરમાર્થને કર્તવ્યરૂપે ન જાણી શકે તે લોકોત્તર તત્ત્વ કહેવાય છે તેને મેળવવા ઔદાર્યાદિગુણથી સમૃદ્ધ બનવુ અનિવાર્ય છે [૫/૧]

પ્રસ્તુત લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ જે સ્વરૂપે અને જે કાળે થાય તેને બતાવતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ - આ લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિ પ્રાથમિક ભાવારોગ્ય છે અને પ્રકૃષ્ટ એવા ભાવારોગ્યનુ જ બીજ છે અધિકારી જીવને નિયમા ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્તમા આ [= લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિ] થાય છે [૫/૨]

ટીકાર્થ - પૂર્વે ઉત્પન્ન થાય તે પ્રથમ કહેવાય પ્રથમ ભાવરૂપી આરોગ્ય આ લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ છે સમ્યક્ત્વના સ્પર્શથી તે મોક્ષરૂપી પ્રકૃષ્ટ ભાવારોગ્યનુ જ કારણ બને છે મોક્ષને પ્રકૃષ્ટ આરોગ્ય કહેવાનુ કારણ એ છે કે મોક્ષમા રાગ વગેરે ભાવ રોગો નથી રહેતા, કેમ કે મોક્ષમા પાપ જ અપ્રસિદ્ધ છે લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ નિયમા ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્તમા થાય છે ઔદારિક,

१ मुद्रितप्रतौ - 'एतस्य' इत्यशुद्ध पाठ । ह प्रतौ च --> 'तस्मै च' <-- इत्यशुद्ध पाठ ।

= नियमात् **चरमे पुद्गलपरावर्त्ते** = औदारिक-वैक्रिय-तैजस-कार्मण-प्राणाऽपान-भाषा-मनोभिरेतत्परिणामपरिणत-सर्वपुद्गलग्रहणरूपे भवति। अभ्युच्चयपक्षोऽय यावता सार्वतन्त्रिवयपुनर्बन्धकक्रियाऽन्यपुद्गलपरावर्त्ते न भवति, 'मोक्खासओ वि [1]जन्नत्थ होइ (वि वि ४/२) इत्यादिना मोक्षाशयस्यापि तत्र प्रतिषेधादित्यन्यत्र विस्तरो द्रष्टव्य ॥५/२॥

कुत पुनर्हेतोश्चरमपुद्गलपरावर्त्तो भवतीत्याह —> **स'** इत्यादि ।

स भवति कालादेव प्राधान्येन सुकृतादिभावेऽपि । ज्वरशमनौषधसमयवदिति समयविदो विदुर्निपुणम् ॥५/३॥

कल्याणकन्दली

एतत्परिणामपरिणत-सर्वपुद्गलग्रहणरूपे औदारिक-वैक्रिय-तैजस-भाषाऽऽनप्राण-मन -कर्मवर्गणापरिणामपरिणताना सर्वेषा पुद्गलाना विवक्षितकालमादौ कृत्वा यावता सामस्त्येनैकजीवस्य ग्रह-निसर्गौ सम्पद्येते तावत्कालपरिमाणके, पुद्गला ग्रह-निसर्गाभ्या परिवर्तन्ते परापरपरिणति लभन्तेऽस्मिन्निति व्युत्पत्तेरिति <— [उ पद-४३४ वृ] **उपदेशपदवृत्तौ श्रीमुनिचन्द्रसूरयो** व्याचक्षते । तस्य स्थूल-सूक्ष्मादिरूपता च —> ओराल-विउव्विय-तेय-कम्म-भासाणुपाणु-मणएहि । जीवस्स सयलपोग्गलगहणद्धा थूलपरियट्टो । ओरालियाइ एक्कक्कमेयओ सव्वपोग्गलग्गहण । कालेण जेण सो पुण भण्णति इह सुहुमपरियट्टे ॥ <— [ ] इत्यादितोऽवसेया । **अभ्युच्चयपक्षोऽय** = नियमेनान्वयकारी पक्षोऽय, न तु समुच्चयपक्ष । इदमेवाभिप्रेत्य **योगबिन्दौ** —> तृणादीनाञ्च भावाना योग्यानामपि नो यथा । तदा घृतादिभाव· स्यात् तद्वद्योगोऽपि नान्यदा ॥ नवनीतादिकल्पस्तत्तद्भावेऽत्र निबन्धनम् । पुद्गलाना परावर्त्तश्चरमो न्यायसङ्गत ॥ <— [९५/९६] इति । तदेव भावयति —> **यावता** = येन कारणेन **सार्वतन्त्रिकी** = नामभेदेन सर्वयोगदर्शनाभिमता **अपुनर्बन्धकक्रिया** = अपुनर्बन्धकभवनप्रक्रिया, क्षत्रियादिवर्णभेदो नात्र बाधाविधायी पर कालभेदस्तु प्रतिबन्धकार्येवेत्याह **अन्यपुद्गलपरावर्त्ते** = अचरमपुद्गलपरावर्त्ते **न** = नैव **भवति** । अत्रैव सवादमाह —> 'मोक्खासओ' इत्यादि । सम्पूर्णा च गाथा **चरमावर्तविंशिकाया** —> मुक्खासओ वि नन्नत्थ होइ गुरुभावमलपहावेण । जह गुरुवाहिविगारे न जाउ पत्थासओ सम्म ॥ <— [४/२] इत्येवमुपलभ्यते । प्रकृतेरनिवृत्ताधिकारत्वात् इति गम्यम् । तदुक्त **गोपेन्द्रेणापि** —> अनिवृत्ताधिकाराया प्रकृतौ सर्वथैव हि । न पुस तत्त्वमार्गेऽस्मिञ्जिज्ञासाऽपि प्रवर्तते ॥ क्षेत्ररोगाभिभूतस्य यथाऽत्यन्त विपर्यय । तद्वदेवाऽस्य विज्ञेयस्तदावर्तनियोगत ॥ <— [यो बि १०१/१०२] इत्यादि । तदुक्त **भगवद्गीतायामपि** —> जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्माऽतिवर्तते <— [६/४४] । 'मनोरथोऽपि नो मन्दभाग्याना जायते महान्' [ ] इत्युक्तिरप्यत्र स्मर्तव्या । अनेनाऽपुनर्बन्धकादेरेवात्राधिकारित्वमावेदितम् । तदुक्त **योगशतकेऽपि** —> अहिगारी पुण एत्थ विण्णेओ अपुणबधगाइत्ति । तह तह णियत्तपगईअहिगारो णेगभेओत्ति ॥ अणियत्ते पुण तीए एगतेणेव हदि अहिगारे । तप्परततो भवरागओ दढ अणहिगारी त्ति ॥ <— [९/१०] इति । तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चयेऽपि** —> चरमे पुद्गलावर्त्ते, क्षयश्चास्योपपद्यते <— [३१] इति । अस्य = भावमलस्य । तस्य भावरोगरूपत्वात्तत्क्षये भावारोग्यकल्पा लोकोत्तरतत्त्वप्राप्तिर्युज्यत एवेति भावनीयम् ॥ **ललितविस्तरायामपि** —> योग्यता चाऽऽफलप्राप्तेस्तथाक्षयोपशमवृद्धि लोकोत्तरभावामृतास्वादरूपा वैमुख्यकारिणी विषयविषाभिलाषस्य । न चेयमपुनर्बन्धकमन्तरेणेति भावनीयम् <— [पृ ४९] इत्युक्तम् ॥५/२॥

वैक्रिय, तेजस, कार्मण, श्वासोच्छ्वास, ભાષા અને મનોવર્ગણારૂપે ઔદારિક વગેરે પરિણામથી પરિણત સર્વ પુદ્ગલોનુ ગ્રહણ કરવામા જેટલો સમય થાય તેને પુદ્ગલપરાવર્ત કહેવાય [એક પુદ્ગલપરાવર્તમા ૨૦ કોટાકોટિ સાગરોપમપ્રમાણ અનતા કાળચક્રો પસાર થઈ જાય તેવા અનત પુદ્ગલપરાવર્ત ભૂતકાળમા દરેક જીવે પસાર કરેલા છે જે જીવનો સસાર = ભવસ્થિતિ ૧ પુદ્ગલપરાવર્તકાળ જેટલી બાકી હોય તે જ જીવને લોકોત્તર તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે]

પ્રસ્તુત વાત અભ્યુચ્ચયપક્ષ તરીકે સમજવી [સમુચ્ચયપક્ષરૂપે નહિ], કેમ કે સર્વદર્શનસબધી અપુનર્બધકક્રિયા અન્ય [=અચરમ] પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળમા સભવિત નથી આનુ કારણ એ છે કે ચરમાવર્તવિંશિકા ગ્રથમા 'અચરમાવર્ત કાળમા મોક્ષનો આશય પણ ન હોય' આવુ કહેવા દ્વારા અચરમાવર્ત કાળમા મોક્ષના આશયનો પણ પ્રતિષેધ કરવામા આવેલ છે આ વાતનુ વિસ્તારથી નિરૂપણ અન્ય સ્થાને જોવાની મહોપાધ્યાયજી ભલામણ કરે છે [૫/૨]

<u>વિશેષાર્થ</u> - અભ્યુચ્ચય પદનો અર્થ છે નિયમા સબધ થવો સમુચ્ચયપક્ષનો અર્થ છે યથાસભવ સબધ થવો પ્રસ્તુતમા ક્ષીણપ્રાયસસારસ્થિતિવાળા ચરમાવર્તી જીવને જ નિયમા લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ થાય છે, નહિ કે જૈનધર્મવાળાને જ અચરમાવર્તીને નિયમા લોકોત્તરતત્ત્વ ન જ મળે, ભલે તે જૈન હોય [૫/૨]

'ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્ત શેનાથી થાય ?' આ સમસ્યાનુ સમાધાન આપતા સૂરિપુરદર કહે છે કે —

१ मुद्रितप्रतौ ह प्रतौ च 'न तत्थ' इति पाठ ।

स = चरमपुद्गलपरावर्त **कालादेव प्राधान्येन** = इतरहेत्वपेक्षाविलम्बाऽभावरूपेण **भवति**, सुकृतादीना भावेऽपि = सामग्र्या प्रवेशेऽपि । सुकृतपद प्रकृता(? पुण्यप्रकृत्य)भिप्रायेण, अन्यथा कर्मसामान्यमात्र ग्राह्य, आदिना पुरुषकार-नियत्यादिग्रह ।

निदर्शनमाह –> ज्वरस्य शमन यद् औषध तत्समयवत् । यथाहि ज्वरशमनौषधमपि प्रथमाऽऽपाते दत्त न गुणकृत् प्रत्युत दोषोदीरक, ज्वरजीर्णतासमये च दत्त तद्गुणकृत् । स च परिपाकाख्यपर्यायशालिकालेनैव जन्यते तथा सद्धर्मौषधमप्यचरमावर्त्ते दत्त न गुणकृत् प्रत्युत दोषोदीरकमेव । चरमे तु दत्त गुणकृत् । स च भावपरिपाकाऽऽख्यपर्याययुक्तकालादेव भवति इति **समयविद** = सिद्धान्तज्ञा **निपुणं** यथा स्यात्तथा **विदु** ॥५/३॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> सुकृतादिभावेऽपि प्राधान्येन कालादेव स भवति, ज्वरशमनौषधसमयवत् इति समयविदो निपुण विदु ॥५/३॥ इय कारिका अधिकारविंशिकावृत्ति-श्रावकधर्मविधिवृत्त्यादौ समुद्धृता वर्तते ।

कालादेवेति । एकान्तवादपरिहारायाह - **प्राधान्येन** = इतरहेत्वपेक्षाविलम्बाभावरूपेणेति । इतरपदेन कालभिन्ना कर्म-पुरुषार्थादय तद्धेतवो ग्राह्या , तेषा अपेक्षया सम्भावनीयो यो विलम्बस्तद्विरहात्मनेति । न हि परिपक्वकाल स्वेतरकारणविलम्बेन स्वकार्यजननाय विलम्बते । वस्तुत तेनैव तेषामाक्षेपात्, मरुदेव्यादौ तथैव दृष्टत्वात् । तदेव भावयति-**सुकृतादीना सामग्र्या प्रवेशेऽपीति** । **पुरुषकार-नियत्यादिग्रहः** इति । अत्रादिपदेन स्वभावपरिग्रह ।

अत्राऽस्मदीयपद्ये –> कालवादप्रसङ्गश्चेदत्र को दोष ? उच्यताम् । तदन्यवादभङ्गश्चेन्न तदन्यानपोहनात् ॥१॥
कर्मादिसचिवश्चायमिष्ट एव महात्मभि । सर्वत्र व्यापकत्वेन, न च युक्त्या न युज्यते ॥२॥ <–

अचरमावर्त्ते दत्त न गुणकृत्, अतिद्राघीयसो ससारस्य सद्भावात्, भव्यत्वाऽपरिपाकात्, विपरीतवस्तुस्वभावाऽत्यन्ताऽऽग्रहात्, अप्रशान्तमतित्वाच्च । तदुक्त **योगबिन्दो** –> प्रदीर्घभवसद्भावात्, मालिन्यातिशयात्तथा । अतत्त्वाऽभिनिवेशाच्च नाऽन्येष्वन्यस्य जातुचित् ॥७३॥ <– इति । अन्येषु = अचरमावर्त्तेषु, अन्यस्य = अपुनर्बन्धकादिभिन्नस्येति । **प्रत्युत दोषोदीरकमेव** तस्य अप्रशान्तमतित्वात् । तदुक्त **श्रीसिद्धसेनदिवाकरेण द्वात्रिंशिकाप्रकरणे** [१८/२८] **मूलकारैश्च लोकतत्त्वनिर्णये** –> अप्रशान्त-मतौ शास्त्रसद्भावप्रतिपादनम् । दोषायाऽभिनवोदीर्णे, शमनीयमिव ज्वरे ॥ <– इति । तदुक्त **योगशतकेऽपि** –> उवएसोऽ-विसयम्मी विसए वि अणीइसो अणुवएसो । बधनिमित्त णियमा, जहोइओ पुण भवे जोगो ॥३६॥<– इति । **उपदेशपदेऽपि** –> होति अकालपयोगो निरत्थगो तहवगारपरओ य । हदि हु सदोसहस्सवि नियमा लोगे वि सिद्धमिण ॥४३१॥ <– इत्युक्तम् ।

स च भावपरिपाकाख्यपर्याययुक्तकालादेव भवतीति । ननु कालस्यैकत्वे भावपरिपाकपर्यायसमवधाने सर्वेषामेव युगपत्त-

ગાથાર્થ - સુકૃત વગેરે હોવા છતા પણ મુખ્યતયા [પરિપક્વ] કાળથી જ ચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત થાય છે, તાવ શમાવવાના ઔષધના કાળની જેમ-આ પ્રમાણે શાસ્ત્રવેત્તાઓ નિપુણ રીતે જાણે છે [૫/૩]

ચરમાવર્ત ક્યારે આવે ?

ટીકાર્થ - ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તની સામગ્રીમા સુકૃત વગેરેનો પ્રવેશ થવા છતા પણ ચરમાવર્ત મુખ્યતયા કાળથી જ થાય છે, કારણ કે પરિપક્વ કાળ પોતાનાથી ભિન્ન ચરમાવર્તકારણોની અપેક્ષાએ ચરમાવર્ત લાવવામા વિલમ્બ નથી કરતો [અર્થાત્ પરિપક્વ કાળ અન્ય કારણોના વિલબથી ચરમાવર્તને લાવવામા વિલબ નથી કરતો, પરિપક્વ કાલથી ચરમાવર્ત આવી જ જાય, પુણ્ય, પુરુષાર્થ વગેરે અન્ય કારણોને ચરમાવર્ત લાવવામા કાળપરિપાકની રાહ જોવી પડે છે પરતુ પરિપક્વ કાળને ચરમાવર્ત લાવવામા પુણ્ય પુરુષાર્થ વગેરેની રાહ જોવી નથી પડતી] મૂળ ગ્રથમા સુકૃતપદ છે તે પુણ્યપ્રકૃતિની અપેક્ષાએ જાણવુ બાકી કર્મ સામાન્યનુ જ ગ્રહણ કરવુ 'सुकृतादि' પદમા આદિશબ્દ છે તેનાથી પુરુષાર્થ, નિયતિ વગેરે સમજવા

પ્રસ્તુત વાત સમજવા માટે શ્રીમદ્જી દૃષ્ટાત બતાવે છે કે - તાવને શમાવનાર ઔષધના કાળની જેમ આ જાણવુ જેમ તાવને શમાવનાર ઔષધ પણ તાવના પહેલા ઉથલા વખતે અર્થાત્ ચડતા તાવના સમયે આપવામા આવેલ હોય તો તે ગુણકારી બનતુ નથી, પરતુ દોષની ઉદીરણા કરનાર થાય છે અર્થાત્ સામે ચાલીને દુષ્ટ દોષને નિમત્રણ આપવામા નિમિત્ત બને છે અને તાવ ઉતરવાના સમયે અપાયેલ તે જ ઔષધ ગુણકારી = હિતકારી = તાવશમનકારક થાય છે તથા તાવને ઘટવાનો અવસર તો પરિપાક નામના પર્યાયવાળા = પરિપક્વ કાળથી જ ઉત્પન્ન થાય છે બરાબર આ જ રીતે સદ્ધર્મરૂપી ઔષધ પણ અચરમાવર્ત કાળમા આપેલુ ગુણકારી થતુ નથી, પરતુ દોષની ઉદીરણા = ઉત્તેજન કરનાર જ થાય છે ચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત કાળમા આપેલ તે જ સદ્ધર્મસ્વરૂપ ઔષધ હિતકારી થાય છે અને ચરમાવર્તકાળ ભાવપરિપાક નામના પર્યાયથી યુક્ત = પરિપક્વ કાળથી જ

उक्तमेव निदर्शनार्थं स्पष्टमाह –> 'ने'त्यादि ।

नागमवचन तदधः सम्यक्परिणमति नियम एषोऽत्र । शमनीयमिवाभिनवज्वरोदयेऽकाल इति कृत्वा ॥५/४॥

आगमवचन तदध = चरमपरावर्ताधिकससारे **न सम्यग्** = विषयविषयिविभागेन **परिणमति नियम एष** = प्रस्तुत **अत्र** प्रक्रमे, **शमनीयमिव** = औषधमिव **अभिनवज्वरोदये अकाल** = अप्रस्ताव **इति कृत्वा** ॥५/४॥

कल्याणकन्दली

दवाप्ति स्यात्, तदसमवधाने च नाद्यावधि कस्यापि तत्प्राप्तिर्युज्यते । **न** चैकस्य कालस्य भावपरिपाकपर्यायपरिकलितत्वेऽपि केषाञ्चिदेव प्राणिना तदितरकारणकलापकलितत्वेन न सर्वेषा युगपदेव तत्सम्प्राप्तिरिति **वक्तव्यम्**, एव सति इतरहेत्वपेक्षाविलम्बाऽभावरूप प्राधान्य कालस्य प्रच्यवेत । **न च** कालस्यानेकत्वान्नाय दोषः, प्रतिलोकाकाशप्रदेश नानाकालाणुस्वीकारादिति **वाच्यम्**, असङ्ख्यलोकाकाशप्रदेशप्रमितकालाणुस्वीकारेऽपि जीवानामनन्तत्वेनैकस्मिन् कालाणौ परिपक्वे सति युगपदेवानन्ताना सर्वजीवानन्तभागप्रमिताना तत्सम्प्राप्त्यापत्तेः, अप्रामाणिकदिगम्बरमतप्रवेशापाताच्च । **न च** सार्द्धद्वीपद्वयवर्तिकालाभ्युपगमान्न सर्वेषामेव लोकाकाशवर्तिना जीवाना युगपदेव तदवाप्तिप्रसङ्ग. इति **साम्प्रतम्**, एव सति तद्बहि नन्दीश्वरद्वीपादिवर्तिना देवादीना मुन्युपदेशादितः लोकोत्तरतत्त्वसप्राप्ति न स्यात्, स्याच्च सर्वेषामेव सार्द्धद्वीपद्वयगतजीवाना युगपत्तदवाप्ति । **एतेन** सार्द्धद्वीपद्वयवर्तिकालपरिपाकादेव तद्बहिर्वर्तिना देवादीना लोकोत्तरतत्त्वावाप्तिरित्यपि **प्रत्याख्यातम्**, सर्वेषामेव कृत्स्नलोकगताना जीवाना तत्प्रसक्तेश्च । **अनेन** नित्यैककालद्रव्यकल्पनापि **निरस्ता**, कस्याऽप्यद्यावधि तदनापत्तेरिति **चेत् ? अत्रोच्यते** –> 'जीवा चेव कालो त्ति अजीवा चेव कालो त्ति [ ] जीवाजीवाभिगमवचनात् कालस्य जीवाऽजीवपर्यायविशेषरूपत्वाभ्युपगमान्नाय दोष । अत्र च –> 'काल पुन. परिणाम उच्यते' <– [११/४२] इति चरकसहितावचनमपि सवदति । प्रकृते च यस्मिन्नेव हि जीवे परिपक्वकालपर्यायो जायते तदपेक्षयैव हि चरमावर्त्तस्स्वीक्रियते, न त्वन्यापेक्षया । परिपक्वकालश्च स्वत एव सञ्जायते, चतु.-शरणगमनादीना तथाभव्यत्वपरिपाकसाधनानामपि परमार्थत कालेनैवोपलब्धि तात्त्विकी । यथा च कालस्य जीवाऽजीवानतिरिक्तत्व तथा व्युत्पादितमस्माभि **भानुमत्यभिधानाया न्यायालोकटीकायामित्यधिक** ततोऽवसेयम् ॥५/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> आगमवचन तदध सम्यक् न परिणमति एष नियमः अत्र; अभिनवज्वरोदये शमनीयमिव, अकाल इति कृत्वा ॥५/४॥ इय कारिका **अधिकारविशिकावृत्ति-श्रावकधर्मविधिवृत्त्यादौ** [अ वि गा २० श्रा.ध गा ५]समुद्धृता । **न विषय-विषयिभावेन** उत्सर्गापवाद-निश्चयव्यवहार-द्रव्यस्तवभावस्तव-ज्ञानक्रिया-निक्षेपनयप्रमाणसप्तभङ्ग्यादिक यथास्थितस्वपरस्थानभावेन रुचिविशेषयुक्तेन **परिणमति, अकालः** = अनवसर **इति कृत्वा** इत्यत्रान्वीयते, दृष्टान्तेऽपि च । तदुक्त **उपदेशपदे** –> घणमिच्छत्तो कालो एत्थ अकालो उ होति नायव्वो । कालो य अपुणबधगपभिती धीरेहि निद्दिट्ठो ॥४३२॥<– इति । अकाल = जिनवचनस्य सम्यक्परिणामाऽपेक्षयाऽनुचित काल इत्यर्थ । तेन नातिप्रसङ्गोऽनापत्तिर्वा । तत्काले तस्यैव गुरुकर्मत्वादयोग्यत्वेऽपि तदभिन्नतया तत्कालस्याऽकालत्वोक्तिरिति ध्येयम् । तदुक्त **पञ्चवस्तुके**ऽपि –> गुरुकम्माण जम्हा, किलिट्ठचित्ताण तस्स भावत्थो । नो परिणमेइ सम्म, कुकुमरागो व्व मलिणम्मि ॥ विट्ठाण सूअरो जह, उवएसेण वि न तीरए

થાય છે - આમ જેમ નિપુણ રીતે જાણી શકાય તેમ સિદ્ધાન્તવેદી જાણે છે [૫/૩]

<u>વિશેષાર્થ</u> - સમય પાક્યા પૂર્વે કોઈને કશુ મળતુ નથી અને સમય પાકી ગયો હોય તો અવશ્ય મળે છે તથા કાળપરિપાક સ્વયભૂ છે - સ્વત છે - આ નિષ્કર્ષ છે [૫/૩]

ઉપરોક્ત દષ્ટાન્તાર્થને જ સ્પષ્ટ કરતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - આગમવચન ચરમાવર્ત પૂર્વે સમ્યક્ પરિણમતુ નથી - આ અહીં નિયમ છે, જેમ નવા તાવના ઉદયે ઔષધ સારી રીતે પરિણમતુ નથી તેમ, કારણ કે ત્યારે અકાળ છે [૫/૪]

❀ અકાળે આંબા ન પાકે ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - ચરમ પુદ્‌ગલપરાવર્ત કરતા જેનો વધુ સસાર હોય તે જીવને વિષય-વિષયી વિભાગથી આગમવચન પરિણમતુ નથી આ પ્રસ્તુત નિયમ અહીં જાણવો, જેમ કે નવા તાવના ઉદયમા ઔષધ સારી રીતે પરિણમતુ નથી, કારણ કે તે સમયે ઔષધનો અવસર નથી હોતો [૫/૪]

<u>વિશેષાર્થ</u> - અભવ્ય પણ શાસ્ત્રો- ૯ પૂર્વ ભણી જાય પરતુ ઉત્સર્ગ-અપવાદ, હેય-ઉપાદેય, જ્ઞાન-ક્રિયા ઈત્યાદિ વિષય-વિભાગાનુસારે તેનુ પરિણમન તો ચરમાવર્તમા જ થાય બે વર્ષનો છોકરો ગમે તેટલી મહેનત કરે તે ડૉક્ટર બની ન શકે, કેમ તે વખતે ડૉક્ટર થવાનો અવસર નથી અત્યત ગરમીના દિવસોમા આબલીનુ પાણી પરિણમશે હિમાલયમા શીયાળામા આબલીનુ પાણી પચી ન શકે, તાવ આવી જાય, કેમ કે ત્યારે તેનો અવસર નથી ઉલ્ટી થવાના સમયે દૂધપાક આપવામા આ' તે

न केवलं तदधस्तात् आगमवचनं न परिणमति किन्तु विपरीतं परिणमतीत्याह -> 'आगमे'-त्यादि।

आगमदीपेऽध्यारोपमण्डलं तत्त्वतोऽसदेव तथा । पश्यन्त्यपवादात्मकमविषय इह मन्दधीनयनाः ॥५/५॥

आगमदीपे = सिद्धान्तवादप्रदीपे अध्यारोपं = आरोपितरूपं एव मण्डलं, 'मयूरचन्द्रकाकारं नीललोहितभासुरं । प्रपश्यन्ति प्रदीपादेर्मण्डलं मन्दचक्षुषः ॥ ( )' इत्युक्तरूपं **अविषये** = अपवादाऽस्थानेऽपकृष्टवादात्मकं **इह** = लोके **मन्दधीनयना** = मन्दबुद्धिचक्षुषः **तत्त्वत** = वस्तुवृत्त्या **असदेव** = अविद्यमानमेव **तथा** = 'तैमिरिकदृश्येन तेन प्रकारेण **पश्यन्ति** दृष्टिदोषात् ॥५/५॥

उक्तमेवार्थं कार्यलिङ्गेन समर्थयति -> 'तत एवे'त्यादि ।

तत एवाऽविधिसेवा दानादौ तत्प्रसिद्धफल एव । तत्तत्त्वदृशामेषा पापा कथमन्यथा भवति ॥५/६॥

तत एव = आगमदीपेऽध्यारोपमण्डलदर्शनादेव **अविधे** = विधिविपर्ययस्य सेवा **दानादौ** विषये **तत्प्रसिद्धफल**

कल्याणकन्दली

नरिउ । समागसूअगे इय, अविरत्तमणो अकज्जम्मि ॥४२/४३॥ <- इति । शिष्टमतिरोहितार्थं विभावितप्रायञ्च ॥५/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> अविषये आगमदीपे तत्त्वतोऽसदेव अपवादात्मकं अध्यारोपमण्डलं इह मन्दधीनयना. तथा पश्यन्ति ॥५/५॥ अध्यारोपः = आरोपितरूपमेव = ज्ञानलक्षणसन्निकर्षेण उपस्थापितं रूपमेव मण्डलम् । अपवादाऽस्थाने = अपकृष्टवादाऽगोचरे अपकृष्टवादात्मकं = अव्याप्त्यतिव्याप्त्यादिदोषोद्भावनपरकथात्मकम् । इदञ्च स्वगर्वनाशद्योतकम् । तदुक्तं चाणक्यसूत्रेऽपि -> आत्मविनाशं सूचयति अधर्मबुद्धिः <- [२४२] इति । तदुक्तं क्षेमेन्द्रेणापि क्षत्रचूडामणौ -> अविवेकिजनानां हि सतां वाक्यमसङ्गतम् <- इति । मन्दबुद्धिचक्षुष' इति । व्यवहारतः कदाचित् निशिततर्कधीशालित्वेऽपि तथाविधधियो मोहावृतत्वेन मन्दत्वमवसेयम् । इदमेवाऽभिप्रेत्य -> 'मंदा मोहेण पाउडा' <- [१/१/११] इति सूत्रकृताङ्गसूत्रे धर्मधर्मिणोरभेदोपचारादुक्तमिति ध्येयम् । तैमिरिकदृश्येन = नयनगततिमिररोगलक्षणस्वदृष्टिदोषात् दृष्टव्येनेति । शिष्टं स्पष्टमेव ॥५/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> तत एव तत्प्रसिद्धफले एव दानादौ अविधिसेवा भवति, अन्यथा तत्तत्त्वदृशां एषा पापा कथम् ? ॥५/६॥

પચે નહિ, કારણ કે ત્યારે તેનો અવસર નથી નાપાસ થયેલ વિદ્યાર્થી પાસે કે તાજેતરમા વિધવા થયેલ બાઈ સાથે મોટેથી હસી-ખીલીને વાત ન કરાય, કેમ કે ત્યારે તેનો અવસર નથી ટૂંકમા સારી વસ્તુ પણ અવસરે જ શોભે [૫/૪]

અચરમાવર્તમા આગમવચન પરિણમતુ નથી એટલુ જ નહીં પણ વિપરીત રીતે પરિણમે છે. આ વાતને જણાવવા સૂરિચક્રવર્તી કહે છે કે —

❀ અચરમાવર્તીને આગમમાં પણ દોષદર્શન ❀

ગાથાર્થ - દોષના અવિષયભૂત એવા આગમસ્વરૂપ દીપકને વિશે વાસ્તવમા કાલ્પનિક જ અપવાદાત્મક અધ્યારોપમંડલને મન્દબુદ્ધિરૂપી આંખવાળા જીવો તે પ્રકારે જુએ છે [૫/૫]

ટીકાર્થ - જેમ નબળી આંખવાળા લોકો દીવાની આસપાસ મોરપીંછમા રહેલ ચન્દ્રકના આકારવાળા કાળા-લાલ-ભાસ્વર વર્ણવાળા વર્તુળાકાર મંડલને જુએ છે, પરંતુ વાસ્તવમા તે ત્યા હોતુ નથી તેમ અપવાદ = દૂષણના અવિષયભૂત એવા સિદ્ધાન્તના સમ્યક્વાદ-સ્યાદ્વાદસ્વરૂપ દીપકને વિશે વાસ્તવિક રીતે અવિદ્યમાન એવા દૂષણસ્વરૂપ આરોપિતરૂપાત્મક મંડલને આ લોકમા મંદબુદ્ધિરૂપી આંખવાળા જીવો પોતાની દૃષ્ટિના દોષના લીધે જુએ છે ઉપર બતાવી ગયા તે મુજબ આંખના તિમિર દોષથી દીપક પાસે મયૂરચન્દ્રક દેખાય છે તેમ આ વાત સમજવી [સુજ્ઞ વાચકવર્ગને સમજવામા સરળ બને તે આશયથી ટીકાના શબ્દક્રમનું ઉલ્લંઘન કરીને અર્થક્રમને પ્રધાન રાખીને આ શ્લોકની ટીકાનો અર્થ અહીં બતાવવામા આવેલ છે] [૫/૫]

ઉપરોક્ત હકીકતનુ જ કાર્યરૂપી લિંગ દ્વારા સમર્થન કરતા આચાર્યદેવશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ - તેથી જ આગમપ્રસિદ્ધ ફલવાળા એવા જ દાન વગેરેને વિશે અવિધિસેવા થાય છે, બાકી આગમમા પ્રામાણ્યદર્શી જીવોને આ દુષ્ટ અવિધિસેવા કેમ થઈ શકે ? [૫/૬]

❀ આગમપ્રામાણ્યવાદી અવિધિથી દૂર રહે ❀

ટીકાર્થ - આગમરૂપી દીપકમા દોષાત્મક અધ્યારોપમંડલ દેખાવાના લીધે જ આગમસ્વીકૃતફળવાળા એવા જ દાનાદિને

' मुद्रितप्रतौ 'तैमिरिकदृश्यन' इत्यशुद्धः पाठः ।

एव = आगमाभ्युपगतफल एव **भवति** । **अन्यथा** = आगमार्थाऽध्यारोपाभावे **तत्तत्त्वदृशा** = आगमप्रामाण्याभ्युपगन्तृणा **एषा** = दानाद्यविधिसेवा **पापा** = पापहेतु **कथ स्यात्** ? फलार्थिन फलानुपाये प्रवृत्ते अर्थभ्रम विनाऽसम्भवादिति भाव ॥५/६॥

ज्ञानफलाभावलक्षणाऽपरिणामस्याप्यविधिसेवा लिङ्गमित्याह —> **'येषामि'**त्यादि ।

येषामेषा तेषामागमवचन न परिणत सम्यक् । अमृतरसास्वादज्ञः को नाम विषे प्रवर्तेत ? ॥५/७॥

येषा जीवाना **एषा** = अविधिसेवा **तेषा आगमवचन न सम्यक्** = फलोपधानेन **परिणतम्** । **को नाम**

कल्याणकन्दली

दानाद्यविधिसेवेति । आदिपदेन शीलादिग्रहण, तत्क्रमेणैवाऽऽराधनायोग्यताविर्भावात् । यथोक्त **स्तवपरिज्ञाया** —> एत्तो च्चिय णिद्दिट्ठो धम्मम्मि चउव्विहम्मि वि कमो य । इह दाण-सील-तव-भावणामए अण्णहाऽजोगा ॥१९८॥ सतपि वज्झमणिच्च ठाणे दाण पि जो न वियरेइ । इह खुद्दओ कह सो सील अइदुद्धर धरइ ॥१९९॥ अस्सीलो ण य जायइ सुद्धस्स तवस्स हदि विसओ वि । जहसत्तीएऽतवस्सी भावइ कह भावणाजाल ॥२००॥ <— इति । दानाद्यविधिसेवा **पापहेतुरि**ति । यथोक्त **श्रीरत्नशेखरसूरिभि सम्बोधसप्ततिप्रकरणे** —> जह भोयणमविहिकय विणासए विहिकय जियावेई । तह अविहिकओ धम्मो देइ भव विहिकओ मुक्ख ॥४३॥ <— इति । तदुक्त **अष्टकप्रकरणे** —> यथैवाऽविधिना लोके न विद्याग्रहणादि यत् । विपर्ययफलत्वेन, तथेदमपि भाव्यताम् ॥ [८/४] <— इति । तदुक्त **योगशतकवृत्तौ** अपि —> अविधे प्रत्यवायहेतुत्वात्, अकृतोऽविधिकृतयोगाद् वर, असच्चिकित्सोदाहरणादिति <— [श्लो ४ वृ] । दानादौ विधिसेवनेनैव जिनाज्ञा आराधिता स्यात् । तदुक्त **पञ्चवस्तुके** —> विहिदाणम्मि जिणाण, आणा आराहिया धुव होइ । अण्णेसि विहिदसणकमेण मग्गस्सऽवत्थाण ॥७९६॥ <— इति । अथाऽविधौ सत्यपि क्रियमाणात् दानादिसदनुष्ठानात् कालेनाऽपवर्गप्राप्तिस्स्यादेवेति चेत् ? न, स्तोकस्यापि विध्यादिपरिकलितस्यैव सदनुष्ठानस्याऽपवर्गबीजत्वेनाऽर्हतामभिमतत्वात् । तदुक्त मूलकारैरेव **धर्मबिन्दौ** —> विशुद्ध सदनुष्ठान स्तोकमप्यर्हता मतम्' [ध बि.४/श्लो २१] इति । विधिपालनपरत्वमासन्नसिद्धिलक्षणमविधिसेवनश्चाभव्यदूरभव्यादिलक्षणमिति भाव । तदुक्त **उपदेशपदे सम्बोधप्रकरणे दर्शनशुद्धिप्रकरणे** [२७] च —> आसन्नसिद्धिआण विहिपरिणामो उ होइ सया काल । विहिचाउ अविहिभत्ती, अभव्वजिअदूरभव्वाण ॥ <— [स देवाधि १९३] इति । **फलानुपाये** इति उपलक्षणात् फलबाधके इत्यपि बोध्यम् । यद्वा फलानुपाये = फलोपायविपर्यये इत्येव व्याख्येयम्, फलानुपायेन साध्यसिद्धेरनभिमतत्वात् । तदुक्त **धर्मबिन्दौ** —> अनुपायात्तु साध्यस्य सिद्धि नेच्छन्ति पण्डिता <— [ध बि ४/२३] इति । 'अनुपायात्तु = उपायविपर्ययात् पुन ' इति तद्वृत्तिकार । प्रक्रमे फलानुपायोऽविधिसेवात्मको बोध्य । **अर्थभ्रम** = फलानुपायादिलक्षणेऽर्थे फलोपायत्वादिप्रकारक विपर्यास विनाऽसम्भवादिति । शिष्ट स्पष्टम् ॥५/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> येषा एषा तेषा आगमवचन सम्यक् न परिणतम् । को नाम अमृतरसास्वादज्ञो विषे प्रवर्तेत ? ॥५/७॥

सम्यक् = **फलोपधानेन** = स्वोत्तरत्वविशिष्टसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन फलजननतया परिणतम् । ततश्च न तदीयाऽविधिसेवामवलम्ब्य अज्ञातदशाया प्रवृत्तस्य विधिरसिकस्य प्रज्ञापनीयस्य तदुत्तर फलोत्पादेऽपि व्यभिचार ।

વિશે વિધિથી વિપરીત આચરણ થાય છે બાકી આગમિક અર્થને વિશે અપ્રામાણ્યનુ ઉદ્‌ભાવન કરવામા આવેલ ન હોય તો આગમપ્રામાણ્ય માનનારા જીવોને દાનાદિને વિશે પાપજનક અવિધિસેવન કેવી રીતે થાય ? ફલના અર્થી પુરુષની ફલના અનુપાયમા પ્રવૃત્તિ અર્થભ્રમ વિના સભવી ન શકે - એવો મૂલકારશ્રીનો આશય છે [પ્રસ્તુતમા ફલ = અભ્યુદય, પુણ્ય વગેરે, ફલનો અનુપાય = અવિધિસેવન અર્થભ્રમ = ફલજનનભ્રાતિ એમ સમજવુ] [૫/૬]

અવિધિસેવન એ જ્ઞાનના ફળના અભાવાત્મક અપરિણામનુ પણ લિગ = લક્ષણ છે આ વાતને બતાવતા શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વરજી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - જેઓ અવિધિસેવન કરે છે તેઓને આગમવચન સારી રીતે પરિણત થયુ નથી અમૃત રસના આસ્વાદને જાણનારો કોણ ઝેરમા પ્રવૃત્તિ કરે ? [૫/૭]

<u>ટીકાર્થ</u> - જે જીવો દાનાદિને વિશે અવિધિને સેવે છે તેઓને ફલોત્પન્ન કરવારૂપે આગમવચન પરિણત થયુ નથી અમૃતના રસાસ્વાદને જાણનાર કોણ ઝેરને વિશે ખાવાની પ્રવૃત્તિ આચરે ? વિષપ્રવૃત્તિતુલ્ય અવિધિસેવન છે તેથી જણાય છે કે તાત્ત્વિક

अमृतरसास्वादज्ञ पुमान् विषे प्रवर्तेत = भक्षणप्रवृत्तिं विदध्यात् ? 'विषप्रवृत्तिकल्पाऽविधिसेवा । तत्त्वतो नागम-वचनं फलत परिणतमिति भाव ॥५/७॥ विधिमुखेनोक्तम् । निषेधमुखेनाह –> 'तस्मादि'त्यादि ।

तस्माच्चरमे नियमादागमवचनमिह पुद्गलावर्त्ते । परिणमति तत्त्वतः खलु स चाधिकारी भवत्यस्याः ॥५/८॥

कल्याणकन्दली

सुगमार्थकल्पनाकारस्तु –> 'सम्यग् = ज्ञेयविषयविभागेन' <– इत्याचष्टे । तत्र ज्ञेयपदस्योपलक्षणात् हेयोपादेयग्रहणमिति नातिप्रसङ्ग इति विभावनीयम् ।

–> दृष्टान्तो नाम यत्र मूर्ख-विदुषां बुद्धि-साम्यम् <– [३/८/३४] इति चरकसंहितावचनादुदाहरति-को नाम अमृत-रसास्वादज्ञ इति । क्वचित् कदाचित् प्रयोजनविशेषेण अमृतरसास्वादज्ञोऽपि विषानयन-नयन-क्रयण-विक्रयणादिकं विदध्यादिति चेतसिकृत्याह-विषे प्रवर्त्तेत = भक्षणप्रवृत्तिं विदध्यादिति । ततश्च दार्ष्टान्तिकेऽप्यविधेर्निषिध्यतया उपदेशे प्रदर्शनेऽपि न दोषः । न हि परिहारार्थितयाऽनन्यगत्या तत्र प्रवृत्तः प्रवृत्तो नाम । उपलक्षणादविधिप्रशंसानिषेधः सूचितः । तदुक्तं षष्टिशतकप्रकरणे नेमिचन्द्रेण –> मुद्धाण रंजणत्थं अविहिपसंसं कयाइ न करिज्जा । किं कुलवहुणो कत्थइ थुणंति वेसाण चरियाइं ॥५८॥

ननु शुद्धक्रियाया एव पक्षपाते तदलाभेऽशुद्धायाश्चानङ्गीकारेऽक्रियापरिणामस्य स्वत एवोपनिपातात्तीर्थोच्छेद एव स्यात् । ततश्च 'सर्वनाशे समुत्पन्नेऽर्धं त्यजति पण्डित' इति न्यायादविधिसेवाऽप्याश्रयणीयैवेति चेत् ? मैवम्, अविधिकरणे सूत्रोक्तक्रिया-विनाशात् परमार्थतः तीर्थविच्छेद एव, सूत्रविहितयथोचितक्रियाविशिष्टसाधु-साध्वी-श्रावक-श्राविकासमुदायो हि तीर्थनाम्ना प्रोच्यते । तदुक्तं सम्बोधसप्ततिकाप्रकरणे –> एगो साहू एगा य साहूणी सावओ वि सड्ढी वा । आणाजुत्तो संघो सेसो पुण अट्ठिसंघाओ ॥ <– [३९] इति । ततश्चाविधिसेवाया विषकल्पत्वमेव । विषं हि भक्षकस्यैव विनाशकम्, अविधिसेवा त्वसदालम्बनतया परेषामपि तत्र पक्षपातजननादिद्वारा । विधिकरणे दोषप्राप्तावप्यदोष एव । तदुक्तं निशीथचूर्णौ अपि–> सव्वत्थ एव विधिं करेंतो जदि वि दोसेहिं पुट्ठो तहा वि सुद्धो [नि.चू.४११९२] ।

इदञ्चात्रावधेयम् –> विधिप्रवृत्तावप्यनाभोगादिनाऽविधिदोषप्रसङ्गश्छद्मस्थस्य भवेदिति विमृश्य तद्भिया न क्रियात्यागो विधेयः किन्तु विधिसम्पादनायैव प्रयतितव्यम् । अशठभावेन विधिसम्पादनप्रवृत्तौ जायमानस्याशुद्धानुष्ठानस्यापि शुद्धानुष्ठानकारणत्वात्, तदुक्तं चैत्यवन्दनमहाभाष्ये –> असढस्स अपरिसुद्धा किरिया सुद्धाण कारणं होइ । जत्तो विमलं रयणं सुहेण वज्झं मलं चयइ ॥<– [चैं. व. महा. भा. गा. ८९७] इति । द्रव्यतो विधिभङ्गे तत्पक्षपाततः श्रद्धालुत्वमप्यनाविलमुपतिष्ठते । यथोक्तं धर्मरत्न-प्रकरणे –> विहिसारं चिय सेवइ, सद्धालू सत्तिमं अणुट्ठाणं । दव्वाइदोसनिहओ वि पक्खवायं वहइ तम्मि ॥९१॥<– इति । उपदेशपदे सम्बोधप्रकरणे दर्शनशुद्धिप्रकरणे [गा २८] च –> धन्नाण विहिजोगो, विहिपक्खाराहगा सया धन्ना । विहिबहु-माणा धन्ना, विहिपक्खअदूसगा धन्ना ॥[स २/३३८] <– इत्युक्तम् । अकरणापेक्षयाऽविधिकरणमपि प्राथमिकदशायां वरिष्ठमेव, निर्जरालाभात् । तदुक्तं जीवानुशासने –> अकुणंताउ कुणंतो अविहीइवि होइ निज्जराभागी । कित्तिमेत्ता सत्ता ज विहिविन्नायगा लोए ॥६२॥ तम्हा विहिसद्दहणं सया कुणंतो करेसु करणिज्जं । अमुणियपरमत्थाणं वयणेसु जीव ! मा सज्ज ॥६४॥<– इति । ततश्च न सातिचारव्रतपालनापेक्षया तदप्रतिपत्तिर्गरीयसी, विधि-पक्षपातेन सातिचारानुष्ठानादप्यभ्यासतः कालेन निरतिचारानुष्ठा-नसम्भवात्, वक्ष्यति चाग्रे –> अभ्यासोऽपि प्रायः प्रभूतजन्मानुगो भवति शुद्धः <– [१३/१३] इति । अयमाशयः प्रथमाभ्यासे तथाविधज्ञानाभावादन्यदाऽपि वा प्रज्ञापनीयस्याविधिदोषो निरनुबन्ध इति तस्य तादृशानुष्ठानमपि न दोषाय विधिबहुमानात् गुर्वाज्ञायोगाच्च तस्य फलतो विधिरूपत्वात् । इदमेवाभिप्रेत्य –> 'अविहिकया वरमकयं असूयवयणं भणंति सव्वन्नू । पायच्छित्तं जम्हा, अकए गुरुयं कए लहुयं ॥ <– [ ] इत्यादिवचनानीति व्यक्तं योगविंशिकावृत्तौ ॥५/७॥

योगदीपिकायां अष्टमकारिकावतरणिकायां –> विधिमुखेनोक्तम् । निषेधमुखेनाह <– इति पाठः । स च प्रामादिकः । तत्स्थाने[1]–> निषेधमुखेनोक्तम् । विधिमुखेनाह <– इत्येव पाठः समीचीनः प्रतिभाति, तथैव पूर्वोत्तरग्रन्थसङ्गतेः, सुगमार्थ-कल्पनावृत्तिकारस्याप्यत्रैव स्वरसाच्च ।

રીતે આગમવચન ફલની અપેક્ષાએ પરિણત થયેલ નથી એવો મૂલકારશ્રીનો આશય છે [૫/૭]

'અચરમાવર્તમાં આગમવચન ન પરિણમે' એમ નિષેધ મુખે જણાવ્યું. હવે તે વાતને વિધિમુખે = વિધાનરૂપે = વિધેયાત્મક રીતે સૂરિપુરંદર જણાવે છે કે –

[1] मुद्रितप्रतौ –> विषप्रवृत्तिकल्पामविधिसेवा <– इत्यशुद्धः पाठः ।

तस्मात् चरमे पुद्गलावर्त्ते (नियमात्=) नियमेन **इह** जगति **आगमवचन तत्त्वत खलु** = परमार्थत एव **परिणमति** = उत्तरोत्तरफलमुपदधाति । **स च** परिणतागमवचन **अस्या** = लोकोत्तरतत्त्वसप्राप्ते **अधिकारी भवति,** न शेष ॥५/८॥ किमित्येवमागमवचनपरिणामोऽधिक्रियत इत्यत आह -> **'आगमे'**त्यादि ।

आगमवचनपरिणतिर्भवरोगसदौषध यदनपायम् । तदिह परः सद्बोधः सदनुष्ठानस्य हेतुरिति[1] ॥५/९॥

आगमवचनस्य परिणति अज्ञानावरणह्रासोत्थोपादेयत्वाद्यविषयबालादिज्ञानतुल्यविषयप्रतिभासोत्तीर्णज्ञानावरण-

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> तस्मात् इह नियमात् चरमे पुद्गलावर्त्ते आगमवचन तत्त्वत. खलु परिणमति । स च अस्या अधिकारी भवति ॥५/८॥ इय कारिका **षष्ठिशतकवृत्त्यादौ** [ष श.गा १६] समुद्धृता वर्तते ।

नियमेन चरमे पुद्गलावर्त्ते तथाभव्यत्वपरिपाकेन मिथ्यात्वकटुकत्वनिवृत्त्या मनाक् माधुर्यसिद्धे **आगमवचन परमार्थत एव परिणमति,** नान्यदा । तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** -> चरमे पुद्गलावर्त्ते, तथाभव्यत्वपाकत. । सशुद्धमेतन्नियमान्नाऽन्यदापीति तद्विद ॥२४॥ <- इति । **उत्तरोत्तरफल** मोहान्धकारनिवृत्त्युत्तरकालावच्छेदेन प्रधान यद्वा उत्तरेषु = प्रधानेषु उत्तर = प्रधान यत् तत् उत्तरोत्तर, तच्च फल चेति । ततश्च सूक्ष्मभावप्रतिपत्ति-श्रद्धा-सदनुष्ठानादिलक्षण फल **उपदधाति** = जनयति । तदुक्त **धर्मबिन्दौ** -> सूक्ष्मभावप्रतिपत्तिरिति, तत. श्रद्धामृताऽऽस्वादनमिति, तत सदनुष्ठानयोग इति, तत· परमापायहानिरिति, सानुबन्धसुखभाव उत्तरोत्तर प्रकामप्रभूतसत्त्वोपकाराय अवन्ध्यकारण निवृत्तेरिति, भवोपग्राहिकर्मविगम इति, तत निर्वाणगमन-मिति <- [ध बि.अ.८/सू २०-२१-२२-२३-२४-२६-२७] ।

परिणतागमवचनो लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तेः अधिकारी भवति । 'सर्व वाक्य सावधारण, इष्टतोऽवधारणमि'तिन्यायावलम्बनेन व्यवच्छेद्यमाह -> **न शेषः** = अचरमावर्तकालवर्ती अपरिणताऽऽगमवचनो वा पुमान् । **न च** लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तौ ह्यागमवचन-परिणतिर्जायते आगमवचनपरिणतौ सत्याञ्च तदधिकारित्वमित्यन्योन्याश्रय उत्पत्तौ दुर्वार इति **शङ्कनीयम्,** चरमावर्तकालोपलक्षिताया आगमवचनपरिणमनयोग्यताया एव लोकोत्तरतत्त्वसप्राप्त्यधिकारित्वावच्छेदकत्वात्, तस्याश्च प्रागुक्तलिङ्गादिना सुज्ञानत्वादिति सर्व चतुरस्रम् । अपुनर्बन्धकाद्यवस्थासम्भवशुभभावलक्षणस्याऽमृतस्याऽपरिणमनेऽपि ज्ञान-ज्ञानिभक्तिवृद्धिप्रभृतिरूपा भावास्तु भवन्त्येव । यथोक्त **पञ्चाशके** -> अमए देहमए जह अपरिणयम्मिवि सुभा उ भावत्ति । तह मोक्खहेउअमए अण्णेहिवि हदि णिद्दिट्ठो ॥ <- [३/१२] इति । इदञ्च व्यवहारतो ज्ञेयम् । निश्चयनयेन तु भिन्नग्रन्थिरेवास्या अधिकारी । तदुक्त मूलकारैरेव -> निच्छयओ पुण एसो विन्नेओ गठिभेयकालो उ । एयम्मी विहिसतिपालणा हि आरोग्गमेयाओ ॥४३३॥ <- इत्येव **उपदेशपदे** इति ध्येयम् ॥५/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> यद् आगमवचनपरिणति अनपाय भवरोगसदौषध तत् इह सदनुष्ठानस्य हेतुः पर सद्बोध इति ॥५/९॥

अज्ञानावरणह्रासेत्यादि । मिथ्यात्वोदयकर्बुरितेन मत्याद्यज्ञानावरणाभिधानकर्मक्षयोपशमेन उत्थ = उत्पन्न उपादेयत्व-

<u>ગાથાર્થ</u> - તેથી અહીં નિયમા ચરમ પુદ્ગલપરાવર્તમા આગમવચન તાત્ત્વિક રીતે જ પરિણમે છે અને તે જ લોકોત્તર તત્ત્વની પ્રાપ્તિનો અધિકારી છે [૫/૮]

☰ લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિના અધિકારીને ઓળખી લો ☰

<u>ટીકાર્થ</u> - માટે આ જગતમા નિયમા ચરમપુદ્ગલપરાવર્તમા આગમવચન પરમાર્થથી જ ઉત્તરોત્તર ફલને લાવી આપે છે આગમવચન જેને પરિણત થયેલ છે તે જ જીવ લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિનો અધિકારી થાય છે, બીજો કોઈ નહિ [૫/૮]

-> શા માટે આ રીતે આગમવચનની પરિણતિવાળા જીવને જ પ્રસ્તુતમા અધિકારી બનાવાય છે ? <- આ સમસ્યાનુ સમાધાન કરતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - કારણ કે આગમવચનપરિણતિ સસારરૂપી રોગનુ નિર્દોષ એવુ સમ્યક્ ઔષધ છે તેથી તે હોતે છતે સદનુષ્ઠાનનો હેતુ પ્રકૃષ્ટ સદ્બોધ થાય છે [૫/૯]

❀ આગમવચનપરિણતિ અમોઘ ઔષધ ❀

१ आगमवचनपरिणतिर्भवरोगसदौषध भवति यस्मात् । निरपाय तदिह पर सदनुष्ठानस्य हेतुरिति ॥५/९॥ इति पाठान्तरम् ।

हासोत्थोपादेयत्वादिविषयाऽऽत्मपरिणामवज्ज्ञानरूपा भवरोगस्य सदौषध तदुच्छेदकत्वेन यत् = यस्मात् अनपाय = निर्दोष, प्रतिबन्धेऽपि श्रद्धादिभावात् । तत् = तस्मात् इह आगमवचनपरिणत्या सत्या पर = प्रकृष्ट सज्ज्ञानावरणहासोत्थत्वात् शुद्धोपादेयत्वादिविषयत्वाच्च । सद्बोध तत्त्वसंवेदननामा प्रकाश सदनुष्ठानस्य विरति-

कल्याणकन्दली

हेयत्वाऽगोचर बालादिबोधसदृश यत् विषयप्रतिभासज्ञान तस्मात् उत्तीर्ण = अतिक्रान्त यत् मिथ्यात्वक्षयोपशमानुविद्धेन ज्ञानावरणक्षयोपशमेन जन्य उपादेयत्व-हेयत्वविषयक आत्मपरिणतिमज्ज्ञान तद्रूपा परिणतिरिति शब्दार्थ । भावार्थस्त्वेवम् —> विषयप्रतिभासाऽऽत्मपरिणतिमत्तत्त्वसंवेदनरूपेण ज्ञान त्रिधा भिद्यते । तदुक्त मूलकारेण अष्टकप्रकरणे —> विषयप्रतिभास चात्मपरिणतिमत्तथा । तत्त्वसंवेदन चैव, ज्ञानमाहुर्महर्षय ॥ <— [९/१] इति । विषयस्यैव प्रतिभासो यत्र तत् विषयप्रतिभास मत्यज्ञानावरणादिक्षयोपशमजन्य हेयत्वाद्यनिनिश्चयात्मकमाद्य ज्ञानम् । तदुक्त अष्टकप्रकरणे —> विषकण्टकरत्नादौ बालादिप्रतिभासवत् । विषयप्रतिभास स्यात् तद्धेयत्वाद्यवेदकम् ॥ निरपेक्षप्रवृत्त्यादिलिङ्गमेतदुदाहृतम् । अज्ञानावरणापाय महापायनिबन्धनम् ॥ <— [९/२-३] इति । तदुक्त उपदेशपदेऽपि —> विसयपडिहासमित्त बालस्सेवक्खरयणविसयति <— [३७३] । मिथ्यादृशामेतत् बोध्यम् । यद्यपि मिथ्यादृशामपि घटादिज्ञानेन घटादिग्राह्यता निश्चीयत एव तथापि स्वविषयत्वावच्छेदेन तदनिश्चयान्न दोष, स्वसंवेद्यस्य स्वस्यैव तदनिश्चयादिति व्यक्त साधुसामग्र्यद्वात्रिंशिकायाम् । द्वितीयञ्च सम्यग्दृशाम् आत्मनः = स्वस्य परिणाम अर्थानर्थप्रतिभासात्मा विद्यते यत्र तत् आत्मपरिणामवदिति व्युत्पत्ते । इदञ्च ज्ञानावरणक्षयोपशमजन्यमवगन्तव्यम्, —> तथाविधप्रवृत्त्यादिव्यङ्ग्य सदनुबन्धि च । ज्ञानावरणह्रासोत्थ प्रायो वैराग्यकारणम् ॥ <— [९/५] इति अष्टकवचनात् । तत्त्व = परमार्थ सम्यक् = प्रवृत्त्याद्युपहितत्वेन वेद्यते यस्मिंस्तत् तत्त्वसंवेदन सज्ज्ञानावरणक्षयोपशमसपाद्य साधूना बोध्यम् । यदुक्त अष्टकप्रकरणे —> स्वस्थवृत्ते प्रशान्तस्य तद्धेयत्वादिनिश्चयम् । तत्त्वसंवेदन सम्यग् यथाशक्ति फलप्रदम् ॥ <— [९/६] इति । प्रथम पापकर्मणि निष्कम्पप्रवृत्त्या ज्ञायते, द्वितीय तत्र सकम्पप्रवृत्त्यादिना, तृतीयञ्च निरवद्यप्रवृत्त्या विज्ञायते । ततश्च प्रकृते आगमपरिणति आत्मपरिणतिवज्ज्ञानात्मिका बोध्या ।

तदुच्छेदकत्वेन = भवव्याधिविनाशकत्वेन । अनेनागमपरिणतिलक्षणस्यौषधस्य समीचीनत्वमावेदितम् । निर्दोषमिति । न चैव सम्यग्दृशा पापप्रवृत्ति नैव स्यात्, अन्यथाऽऽत्मपरिणतिवज्ज्ञानस्य निर्दोषता व्याहतेरिति वक्तव्यम्, पूर्वार्जितेन कर्मणा चारित्रमोहोदयजनितान्तरायलक्षणे प्रतिबन्धे सति अपि श्रद्धादिभावात् = वस्तुगतगुण-दोषपरिज्ञानपूर्वक-चारित्रेच्छासमन्वितत्वात् [द्वा द्वा ६/४] । तदुक्त अष्टकप्रकरणे —> पातादिपरतन्त्रस्य तद्दोषादावसंशयम् । अनर्थाद्याप्तियुक्तम् चात्मपरिणतिमन्मतम् ॥ [९/४] <— इति । उपदेशपदेऽपि —> भिन्ने तु इतो नाण जहक्खरयणेसु तग्गय चेव । पडिबधम्मि वि सद्धादिभावतो सम्मरूव तु ॥३७४॥ <— इत्युक्तम् । तद्वृत्तौ —> 'प्रतिबन्धेऽपि = तथाविधज्ञानावरणोदयाद् विघातेऽपि श्रद्धादिभावत = 'तमेव सच्च निसक ज जिणेहिं पवेइय' इत्यादे श्रद्धानस्य आदिशब्दात् गीतार्थप्रज्ञापनीयत्वस्य च भावात् <— [पृ २२१] इति मुनिचन्द्रसूरयः । 'प्रतिबन्धेऽपि = सदनुष्ठानव्याघातेऽपी'ति जिनेश्वरसूरयः [९/४ अष्टकवृत्ति] । तस्मात् = द्वितीयज्ञानात्मकाऽऽगमपरिणतेर्भवव्याधिविनाशकत्वात् आगमवचनपरिणत्या सत्या कालान्तरे प्रकृष्टः तत्त्वसंवेदननामा प्रकाशो जायत इत्यध्याहारेणान्वयो बोध्य. । न च तस्यैव कथ प्रकृष्टत्वमिति शङ्कनीयम्, तत्त्वसंवेदनस्य सज्ज्ञानावरणह्रासोत्थत्वात् = दर्शनमोहक्षयोपशमप्रभृतिप्राबल्यप्रयुक्तचारित्रमोहक्षयोपशमानुविद्ध-ज्ञानावरणक्षयोपशमजन्यत्वात्, शुद्धोपादेयत्वादिविषयत्वाच्च = शुद्धनिश्चयनयाभिप्रेतोपादेयत्व-हेयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितप्रकारिताविशिष्टत्वाच्च । ततश्च न रजोहरणादिचारित्रोपकरणादिगोचरे व्यवहारनयाभिमतोपादेयतावगाहिनि अविरतसम्यग्दृष्टिबोधेऽतिव्याप्तिरिति विभावनीयम् । इदञ्च महोदयनिबन्धनम्, —> 'न्याय्यादौ शुद्धवृत्त्यादिगम्यमेतत्प्रकीर्त्तितम् । सज्ज्ञानावरणापाय, महोदयनिबन्धनम् ॥ <— [९/७] इति अष्टकवचनात् ।

<u>टीकार्थ</u> - અજ્ઞાનાવરણ કર્મના હ્રાસથી ઉત્પન્ન થનાર ઉપાદેયત્વાદિઅવિષયક બાળકોના જ્ઞાન જેવુ, વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાનને ઓળંગી ગયેલ તેમ જ જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉપાદેયત્વાદિવિષયક આત્મપરિણતિવાળુ જ્ઞાન એ જ આગમવચનપરિણતિ સંસારરૂપી રોગનુ તે અમોઘ ઔષધ છે, કેમ કે તે સંસારરોગનાશક છે તે નિર્દોષ છે, કારણ કે ચારિત્રમોહનીય કર્મના ઉદયના લીધે અંતરાય હોવા છતા પણ તેને ચારિત્રની સચોટ શ્રદ્ધા હોય છે આમ હોવાના લીધે જ દર્શિત આગમવચનપરિણતિ હોતે છતે તત્ત્વસંવેદન નામનો પ્રકૃષ્ટ બોધ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે સત્જ્ઞાનાવરણકર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય છે અને શુદ્ધઉપાદેયત્વાદિવિષયક હોય છે તે તત્ત્વસંવેદન નામનો પ્રકાશ = સદ્બોધ વિરતિસ્વરૂપ સદનુષ્ઠાનને તુરત ઉત્પન્ન કરે છે માટે

रूपस्य **हेतु** = फलोपहितकारणमिति कृत्वा आगमवचनपरिणामोऽधिक्रियते ॥५/९॥ क पुन सद्बोधपूर्वानुष्ठानस्य विशेष ? इत्याह –> **'दशे'**त्यादि ।

दशसञ्ज्ञाविष्कम्भणयोगे सत्यविकल ह्यदो भवति । परहितनिरतस्य सदा गम्भीरोदारभावस्य ॥५/१०॥

दशाना सञ्ज्ञाना विष्कम्भण = यथाशक्तिनिरोध तद्योगे तन्निरोधोत्साहे वा **हि** = यत **अद** = प्रकृतानुष्ठान

कल्याणकन्दली

विघ्नविरहेण **सदनुष्ठानस्य** = विरतिरूपस्य = षष्ठादिगुणस्थानककालीन-सदसत्प्रवृत्तिनिवृत्त्यात्मकस्य चारित्रस्य **फलोपहित-कारण** = स्वोत्तरत्वविशिष्टसामानाधिकरण्यसम्बन्धेन निरुक्तफलोत्पत्तिव्याप्यम् । ततश्च नातिप्रसङ्ग । उपक्रमोपसहारविरोधपरिहारायाह –> **इति कृत्वा आगमवचनपरिणामो** लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तौ **अधिक्रियते**, न विषयप्रतिभासज्ञानवान् भवाभिनन्दीति गम्यम् ॥५/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> हि परहितनिरतस्य सदा गम्भीरोदारभावस्य दशसञ्ज्ञाविष्कम्भणयोगे सति अदः अविकल भवति ॥५/१०॥ **दशानां सञ्ज्ञानामिति** । तदुक्त **प्रज्ञापनाया** –> कइविहा ण भते सन्नाओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! दस सन्नाओ पन्नत्ताओ त जहा आहारसन्ना, भयसन्ना, मेहुणसन्ना, परिग्गहसन्ना, कोहसन्ना, माणसन्ना, मायासन्ना, लोहसन्ना, ओहसन्ना, लोगसन्ना य त्ति <– [प्र.सज्ञापद-८/सू.१४७] इति । सञ्ज्ञायतेऽनया जीव इति सञ्ज्ञा कर्मोदयविशेषरूपा । आहारसञ्ज्ञादय स्पष्टा । नवर तत्र दर्शनोपयोग ओघसञ्ज्ञा, ज्ञानोपयोगश्च लोकसञ्ज्ञा इति [१०/सू.७५२] **स्थानाङ्गवृत्तिकारः** । **अन्ये तु** –> ज्ञानोपयोग ओघसञ्ज्ञा दर्शनोपयोगश्च लोकसञ्ज्ञा <– इत्याहुः । –> लोभोदयोपशमाच्छब्दाद्यर्थगोचरा सामान्यावबोधक्रियैव सञ्ज्ञायतेऽनयेति ओघसञ्ज्ञा, तथा तद्विशेषावबोधक्रियैव सञ्ज्ञायतेऽनयेति लोकसञ्ज्ञा । ततश्चौघसञ्ज्ञा दर्शनोपयोगः लोकसञ्ज्ञा

આગમવચનની પરિણતિવાળો જીવ લોકોત્તરતત્ત્વ સપ્રાપ્તિના અધિકારી તરીકે બતાવાયેલ છે [૫/૯]

❀ ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાનને સમજી લો. ❀

વિશેષાર્થ - આગમવચનની પરિણતિ = અનન્ય શ્રદ્ધાયુક્ત યથાવત્ આગમોક્ત અર્થપ્રકાશ - એટલા માટે જરૂરી છે કે અનુષ્ઠાન કેવી વિધિથી કરવુ ? એનુ પરિણામ શુ આવે ? આ બધુ ચર્મચક્ષુથી ન જણાવાના લીધે એના દ્રષ્ટા પુરુષનુ શરણ લઈને- એમના વચનનુ આલબન લઈને જ સાચા અર્થમા આરાધના થઈ શકે છે જેમ રોગી વૈદ્યવચનને અનુસરીને ઔષધના સેવનથી નીરોગી બને છે તેમ ઉપરોક્ત આગમવચનપરિણતિથી જ કર્મરોગ નાબુદ થાય છે પ્રસ્તુતમા આત્મપરિણતિવાળા જ્ઞાનને આગમ-વચનપરિણતિ તરીકે ઉપાધ્યાયજી મહારાજે જણાવેલ હોવાથી જ્ઞાનના ભેદ પ્રાસગિક રીતે સમજી લઈએ જ્ઞાનના ત્રણ પ્રકાર શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે અષ્ટકપ્રકરણમા બતાવેલ છે ૧ વિષયપ્રતિભાસ જ્ઞાન, ૨ આત્મપરિણતિવાળુ જ્ઞાન અને ૩ તત્ત્વસવેદન જ્ઞાન નીચેના કોષ્ટક દ્વારા તેની જાણકારી થઈ જશે જુઓ કોષ્ટક –

૧	નામ	વિષય પ્રતિભાસ જ્ઞાન	આત્મપરિણતિવાળુ જ્ઞાન	તત્ત્વસવેદન જ્ઞાન
૨	કારણ	અજ્ઞાનાવરણ ક્ષયોપશમ	જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ	સત્જ્ઞાનાવરણ ક્ષયોપશમ
૩	સ્વરૂપ	ઉપાદેયત્વ-હેયત્વઅવિષયક	ઉપાદેયત્વ-હેયત્વવિષયક	શુદ્ધ નૈશ્ચયિક ઉપાદેયત્વાદિવિષયક
૪	ઓળખાણ	બાળકના ઉપલકબોધ જેવુ	પ્રાજ્ઞ વ્યક્તિના સ્પષ્ટ બોધ જેવુ	સ્વસ્થ-સ્પષ્ટ-પ્રશાત બોધ જેવુ
૫	સ્વામી	મિથ્યાદષ્ટિ	સમકિતદષ્ટિ	વિરતિધર
૬	ફલ	પાપકર્મબધ-ભવભ્રમણ	કર્મનિર્જરા	સાક્ષાત્-વિરતિયોગ-ક્ષેમ, પરપરાએ-મોક્ષ

ઉપરોક્ત ત્રણ જ્ઞાનમાથી દ્વિતીય જ્ઞાન અહીં આગમવચનપરિણતિરૂપે ઉપાધ્યાયજી મહારાજને માન્ય છે તેના સાતત્ય-પરિશીલન-પરિમાર્જન-સવર્ધન દ્વારા તત્ત્વસવેદન નામનુ તૃતીય જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે [૫/૯]

–> 'સદ્બોધપૂર્વકના અનુષ્ઠાનની વિશેષતા શુ છે ?' <– આ શકાનુ સમાધાન આપતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે –

❀ .... તો સંપૂર્ણ સદ્દનુષ્ઠાન સંભવે ❀

ગાથાર્થ - પરહિતમા ડૂબેલ અને સદા ગભીર અને ઉદાર આશયવાળા જીવને દશ પ્રકારની સજ્ઞાનો નિરોધ થાય ત્યારે પ્રસ્તુતમા સદનુષ્ઠાન સપૂર્ણ થાય છે [૫/૧૦]

ટીકાર્થ - દશ સજ્ઞાઓનો યથાશક્તિ નિરોધ થયે છતે અથવા તેના પ્રતિરોધનો ઉત્સાહ હોતે છતે પ્રસ્તુત સદનુષ્ઠાન સપૂર્ણ

भवति । अत अविकलं = सम्पूर्णं भवति, तद्वैकल्यापादकसञ्ज्ञाविष्कम्भणात् । परहिते निरतस्य तथा सदा = सर्वकालं गम्भीर उदारश्च भावो यस्य स तथा तस्य । अत इदमविकलत्वाद् विशिष्यते इति भावः ॥५/१०॥

दशसञ्ज्ञाविष्कम्भणमपि दुर्लभं कथं स्यात् ? इत्याह --> 'सर्वज्ञे'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

तु ज्ञानोपयोग इति । व्यत्ययमन्ये । अन्ये पुनरित्थमभिदधते-सामान्यप्रवृत्तिरोघसञ्ज्ञा लोकदृष्टिः लोकसञ्ज्ञा <-- इति प्रज्ञापना-टिप्पणे श्रीहरिभद्रसूरयः । प्रज्ञापनावृत्तौ श्रीमलयगिरिसूरयः --> मतिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमनात् शब्दाद्यर्थगोचरा सामान्याव-बोधक्रिया ओघसञ्ज्ञा, तथा तद्विशेषावबोधक्रिया लोकसञ्ज्ञा । एवं चेदमापतितं-दर्शनोपयोग ओघसञ्ज्ञा, ज्ञानोपयोगो लोक-सञ्ज्ञा । अन्ये त्वभिदधति-सामान्यप्रवृत्तिर्यथा वल्ल्या वृत्त्यारोहणमोघसञ्ज्ञा, लोकस्य हेया प्रवृत्तिर्लोकसञ्ज्ञा <-- इत्याहुः । --> रयणीए सकोचो कमलाणं होइ लोकसन्नाए । ओहे चइत्तु मग्गं चढंति रुक्खेसु वल्लीओ ॥ <-- [प्रकरण समुच्चय-१/४] इति सञ्ज्ञाकुलके प्रोक्तम् । आचाराङ्गटीकायां च --> ओघसञ्ज्ञा अव्यक्तोपयोगरूपा वल्लीवितानारोहणादिलिङ्गा एक-सन्तानकीटिकागमनरूपा वा लोकसञ्ज्ञा स्वच्छन्दघटितविकल्परूपा लौकिकाचरिता यथा- 'न सन्त्यनपत्यस्य परे लोकाः, श्वानो यक्षाः, विप्रा देवाः, काकाः पितामहाः, बर्हिणां पक्षवातेन गर्भः' इत्यादिका <-- इत्युक्तम् । आचाराङ्गनिर्युक्तौ तु--> आहार' भय' परिग्गह' मेहुण' सुह' दुक्ख' मोह' वितिगिन्छा' । तह कोह' माण'' माया'' लोहे'' लोगे'' य धम्मो'' हे' ॥३९॥ इति पञ्चदश सञ्ज्ञा दर्शिताः । क्वचिच्च प्रत्यन्तरे तत्र षोडशी शोकसञ्ज्ञाऽपि दृश्यते इति नानाशास्त्रसन्दर्भा ऊहनीयाः ।

अथ प्रकृतं प्रस्तूयते --> एतत्सम्प्रयुक्तमनुष्ठानं सुन्दरमप्यभ्युदयाय, नापवर्गावाप्तये परिशुद्ध्यभावात् । दशसञ्ज्ञाविष्कम्भण-योगे एव तन्निरोधोत्साहे वा = यथाशक्ति सञ्ज्ञानिरोधप्रगुणाध्यवसाये वा प्रकृतानुष्ठानं = निरस्तसदनुष्ठानं सम्पूर्णं भवति । तदुक्तं योगबीजशुद्ध्यधिकारे योगदृष्टिसमुच्चये --> उपादेयधियाऽत्यन्तं, सञ्ज्ञाविष्कम्भणान्वितम् । फलाभिसन्धिरहितं, संशुद्धं ह्येतदीदृशम् ॥२५॥ <-- इति ।

अतः = सञ्ज्ञाविष्कम्भणप्रयुक्ताऽवैकल्यशालिनः प्रकृतानुष्ठानस्य गम्भीरोदारपरिणामोपेतपरहितनिरतकर्तृकत्वात् इदं = गम्भीरोदारपरिणामशालि-परहितनिरतकर्तृकं निरस्तसदनुष्ठानं अविकलत्वात् विशिष्यते = विशिष्टं भवति । ततश्च गम्भीरोदारपरि-णामपरिणत-परहितनिरतकर्तृकं निरस्तसदनुष्ठानं सञ्ज्ञानिरोधेऽविकलं सम्पद्यत इति भावः । अर्थत इदमापद्यते यत् बाह्यदृष्ट्या निरतिचारमपि सदनुष्ठानं मोघं यदि दशविधसञ्ज्ञा-दरिद्रता-कृपणता-तुच्छतादिदोषाणामनिरुद्धप्रसरो विलासश्चेतसि समुज्जृम्भते, दरिद्रकुले कृपणकुले तुच्छकुले वा तीर्थङ्करजन्माऽसम्भववत्, --> स तु भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला <-- [४९] इति

થાય છે, કારણ કે સદનુષ્ઠાનમાં ન્યૂનતા લાવનારી સંજ્ઞાઓનો નિરોધ થયેલ છે. સંપૂર્ણ સદનુષ્ઠાનનો સ્વામી પરહિતમાં મગ્ન હોય તથા હંમેશા ગંભીર અને ઉદાર આશયવાળો હોય. તેથી આ સદનુષ્ઠાન અવિકલત્વથી વિશિષ્ટ કરાય છે. [અર્થાત્ પરહિતરત અને સદા ગંભીર-ઉદાર ચિત્તવાળા જીવનું સદનુષ્ઠાન સંજ્ઞાનિરોધ થયે છતે સંપૂર્ણ થાય છે.] [૫/૧૦]

<u>વિશેષાર્થ</u> - [૧] આહારસંજ્ઞા, [૨] ભયસંજ્ઞા, [૩] મૈથુનસંજ્ઞા, [૪] પરિગ્રહસંજ્ઞા, [૫] ક્રોધસંજ્ઞા, [૬] માનસંજ્ઞા, [૭] માયાસંજ્ઞા, [૮] લોભસંજ્ઞા, [૯] ઓઘસંજ્ઞા, [૧૦] લોકસંજ્ઞા. આ રીતે ૧૦ સંજ્ઞાઓ છે. તે સદનુષ્ઠાનમાં ત્રુટિ લાવે છે. આ સંજ્ઞાઓ દૂર થવાથી જ સદનુષ્ઠાનની ન્યૂનતા દૂર થાય છે. જો ૧૦ સંજ્ઞાઓ ઉછાળા મારતી હોય, સ્વાર્થવૃત્તિ પોષાતી હોય, ક્ષુદ્રતા-તુચ્છતા-કૃપણતા ધામા નાખીને બેઠી હોય તો ખરેખર સમજી લેવાની જરૂર છે કે બાહ્યથી સંપૂર્ણ - નિરતિચાર જણાતું અનુષ્ઠાન પણ પાંગળું છે. માત્ર કાયક્લેશસ્વરૂપ છે. અનાદિકાળથી સંજ્ઞાઓ એવી અભ્યસ્ત થઈ ગઈ હોય છે કે વિના પ્રયત્ને તે સહેજે ઊઠી આવે છે. તેથી જો એનો નિગ્રહ કરવામાં ન આવે તો અનુષ્ઠાન વખતે પણ એમાંથી કોઈને કોઈ સંજ્ઞા ઉદયમાં આવીને ચિત્તવિક્ષેપ-મનોમાલિન્ય નીપજાવીને અનુષ્ઠાનને બગાડે, વિઘ્નમાં ચિત્તચંચળતા-વિહ્વળતા લાવે. માટે તેનો નિગ્રહ જરૂરી છે. લોકોત્તર અનુષ્ઠાનમાં અવિધિ, બેપરવાઈ, ખેદ-ઉદ્વેગ વગેરે દોષોને ખેંચી લાવનાર તુચ્છ સ્વાર્થવૃત્તિને તોડવા પરોપકારવૃત્તિ જરૂરી છે. ગંભીર ચિત્ત લોકોત્તર અનુષ્ઠાનની મહત્તાઓને પરમ તાત્ત્વિકતાથી સમજે છે, એના સહકારી કારણો પ્રત્યે ખાસ ધ્યાન રાખે છે. આથી અનુષ્ઠાન પ્રત્યે દોષદૃષ્ટિ કે તુચ્છતાભરેલ ઈર્ષ્યા ન રાખતા એનું ગૌરવ કરે છે. વિધિસ્ખલના કરનારને, એના હૈયાના તાર તૂટી ન જાય એનું ખાસ લક્ષ રાખી, કોમળતાથી મધુર માર્ગદર્શન આપે છે. તેમ જ અનુષ્ઠાન ન કરનારમાં લાગણીપૂર્વક સાનુબંધ સદનુષ્ઠાનનો વિનિયોગ કરે છે. આમ સદનુષ્ઠાન પરિપૂર્ણ બને છે. [૫/૧૦]

--> 'દશ પ્રકારની સંજ્ઞાનો પરિહાર પણ દુર્લભ છે. તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય ?' <-- આ પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રીસૂરિજી જણાવે છે કે --

सर्वज्ञवचनमागमवचन यत्परिणते ततस्तस्मिन् । नाऽसुलभमिद सर्व ह्युभयमलपरिक्षयात् पुसाम् ॥५/११॥

यत् = यस्मात् **आगमवचन** = **सर्वज्ञवचन, तत** तस्मिन् **परिणते** विधि(रूपा)ऽध्यात्मयोगेन(द्वयात्मयोगेज ?) **उभयमलपरिक्षयात्** = क्रियामल-भावमलोच्छेदात् **पुसा** = पुरुषाणा **इद सर्व** दशसज्ञाविष्कम्भण **हि** = निश्चित **नासुलभ,** किन्तु सुलभमेव ॥५/११॥

अध्यारोपादविधिसेवा दानादावित्युक्तम् (५/६) । तदभावे यत्स्यात्तदाह –> '**विधिसेवे**'त्यादि ।

विधिसेवा दानादौ सूत्रानुगता तु सा नियोगेन । गुरुपारतन्त्र्ययोगादौचित्याच्चैव सर्वत्र ॥५/१२॥

कल्याणकन्दली

वैराग्यशतके भर्तृहरिवचनात् अनिरुद्धतृष्णालक्षणद्ररिद्रतोपेते 'मा हीयता सम्प्राप्तमि'ति कृपणतापरिकलिते लब्धाऽतुष्ट्यलब्धस्मृति-लक्षणतुच्छतायुक्ते वा चेतसि भगवदागमनाऽसम्भवेन महामोहसाम्राज्यस्याऽविचलितत्वादिति इति ध्येयम् ॥५/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> यत् आगमवचन = सर्वज्ञवचन, तत तस्मिन् परिणते उभयमलपरिक्षयात् पुसा इद सर्व हि नाऽसुलभम् ॥५/११॥ इयञ्च कारिका अधिकारविंशिकावृत्तो श्रीसागरानन्दसूरिभिरुद्धृता ।

आगमवचन = सर्वज्ञवचन, सर्वज्ञोक्तत्वादागमानाम् । न च सर्वज्ञ एव मानाभाव इति वाच्यम्, 'दोषत्वमावरणत्वञ्च नि शेषक्षीयमाणवृत्ति देशत क्षीयमाणवृत्तिजातित्वात्, स्वर्णमलत्ववदि'त्यनुमानेन दोषावरणयोर्नि शेषहानौ ज्ञस्वभावत्वेनाऽऽत्मन सर्वज्ञत्वोपपत्ते । तदुक्त योगबिन्दौ –> ज्ञो ज्ञेये कथमज्ञ स्यादसति प्रतिबन्धके । दाह्येऽग्निर्दाहको न स्यात्, कथमप्रति-बन्धक. ?॥ सर्वत्र सर्वसामान्यज्ञानाज्ज्ञेयत्वसिद्धित. । तस्याऽखिलविशेषेपु तदेतन्न्यायसङ्गतम् ॥ <– [४३२/४३५] इति । ततश्च यो य सामान्यज्ञानविपयोऽर्थ स स कस्यचित्प्रत्यक्षो भवति यथा धूमादनुमीयमानोऽनल , सामान्यज्ञानविपयाश्च सर्वे भावा इति ते कस्यचित्प्रत्यक्षास्स्युरेव । स एव च भगवान् सर्वज्ञ । अधिक तु मत्कृत-जयलताया[1] ऽवसेयम् ।

विधिरूपाऽध्यात्मयोगेनेति । यद्यपि अध्यात्म उचितप्रवृत्तेर्व्रतभृतो मैत्र्यादिभावगर्भ शास्त्राज्जीवादितत्त्वचिन्तनम् । तदुक्त योगबिन्दौ –> औचित्याद् वृत्तयुक्तस्य, वचनात् तत्त्वचिन्तनम् । मैत्र्यादिसारमत्यन्तमध्यात्म तद्विदो विदु <– ॥३५८॥ इति । तथापि प्रकृते विधिरूप तदुपादेयम्, तत्कार्यकारित्वात् कारणे कार्योपचाराद्वा । न ह्यविधिरसिकस्य विधिनिरपेक्षस्य वाऽध्यात्मलाभ सम्भवति । क्रियामल-भावमलोच्छेदात् = अविधिसेवालक्षणक्रियामल-मिथ्यात्वोद्रेक-क्षुद्रता-दरिद्रता-कृपणतादि-लक्षणभावमलविनाशात् । 'द्वौ नञौ प्रकृतार्थ गमयत' इति न्यायेनाह - नाऽसुलभ किन्तु सुलभमेव इति ॥५/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> दानादौ सूत्रानुगता तु विधिसेवा । सा नियोगेन गुरुपारतन्त्र्ययोगात् सर्वत्रैव औचित्याच्च

ગાથાર્થ - જે કારણે આગમવચન = સર્વજ્ઞવચન છે તે કારણે તે પરિણત થાય ત્યારે બન્ને પ્રકારના મલનો નાશ થવાથી જીવોને આ બધુ ખરેખર દુર્લભ નથી [૫/૧૧]

❁ ... તો સંજ્ઞાનિયંત્રણ પણ સરળ છે. ❁

ટીકાર્થ - જે કારણે આગમવચન = સર્વજ્ઞવચન છે, તે કારણે આગમવચન પરિણત થયે છતે વિધિસ્વરૂપ અધ્યાત્મના લાભથી ક્રિયામલ અને ભાવમલનો ઉચ્છેદ થવાથી જીવોને દશ પ્રકારની સજ્ઞાઓનો પરિહાર-આ બધુ ખરેખર દુર્લભ નથી પણ સુલભ જ છે [૫/૧૧]

વિશેષાર્થ - આગમવચન એ અસર્વજ્ઞવચન નથી પરતુ સર્વજ્ઞવચન છે, જે ત્રિકાલ અબાધિત હોય છે નિજાત્માનુ જડથી અલિપ્ત, નિર્વિકાર શુદ્ધ-બુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ વિચારવાથી તે પરિણત થાય તો વિધિસેવનસ્વરૂપ અધ્યાત્મ આવે જ તે અધ્યાત્મ ન આવે તો ધર્મક્રિયા પણ શરીરના મેલની જેમ તુચ્છ બની જાય ૧૨૫ ગાથાના સ્તવનમા ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે જે કહેલુ છે કે –> અધ્યાત્મ વિણ જે ક્રિયા, તે તનુમલ તોલે । મમકારાદિક યોગથી એમ જ્ઞાની બોલે ॥ <– [૩/૧૨] માટે અધ્યાત્મ જરૂરી છે તથાવિધ અધ્યાત્મના લાભથી ક્રિયાનો અવિધિસ્વરૂપમલ નાશ પામે છે તેમ જ સર્વજ્ઞવચનને આગળ કરીને વિધિપાલન કરવાથી સર્વજ્ઞ પ્રત્યેના બહુમાન દ્વારા મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ થવાથી પોતાના ક્ષુદ્રતા, તુચ્છતા વગેરે ભાવમલનો પણ ક્ષય થાય છે પ્રતિબધક દૂર થવાથી દશવિધ સજ્ઞાઓ ઉપર નિયન્ત્રણ સરળ બને છે તેના દ્વારા સદનુષ્ઠાન સપૂર્ણ બને છે તથા જીવ શિવમાર્ગે પુરપાટ આગળ વધે છે આ બધાના મૂળમા છે જિનવચનની પરિણતિ [૫/૧૧]

'અધ્યારોપના કારણે દાનાદિમા અવિધિનુ સેવન થાય છે' એમ પૂર્વે [જુઓ શ્લોક-૬] કહી ગયા તે અધ્યારોપનો અભાવ હોતે છતે જે થાય તેને બતાવતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

૧ જુઓ દિવ્યદર્શનટ્રસ્ટપ્રકાશિત મધ્યમ-સ્યાદ્વાદરહસ્ય - ખડ-૨, કારિકા-૭ જયલતા ટીકા પૃ ૪૫૩

विधिसेवा = सर्वाङ्गपरिशुद्धप्रवृत्ति **दानादौ सूत्रानुगता तु** = अभ्रान्तसूत्रज्ञानानुसारिण्येव स्यात् । **सा** = विधिसेवा **नियोगेन** = नियमेन गुरुपारतन्त्र्यस्य योगात् भवेत्, न तु यादृच्छिकज्ञानमात्रात्, **औचित्याच्चैव** = अनौचित्यपरिहारेण च **सर्वत्र** दीनादौ ॥७/१२॥

दानादिविधिसेवाया महादान-दानयोर्विशेषमाह --> 'न्यायात्तमि'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

॥७/१२॥ इयञ्च कारिका अधिकारविंशिकावृत्तौ श्रीसागरानन्दसूरिभिरुद्धृता । सर्वाङ्गपरिशुद्धप्रवृत्तिः = सर्वबाह्याभ्यन्तरहेतु-स्वरूपानुबन्धविशुद्धप्रवृत्ति । अनेन शास्त्रयोगसूचनमकारि । तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चये --> शास्त्रयोगस्त्विह ज्ञेयो यथाशक्त्यप्रमादिनः । श्राद्धस्य तीव्रबोधेन वचसाऽविकलस्तथा ॥४॥ <-- इति । अभ्रान्तसूत्रज्ञानानुसारिण्येव । सूत्रञ्चार्थोपलक्षणम् । इत्थमेव तस्या अनुबन्धसारत्वोपपत्तेः । तदुक्तं जीवोपदेशपञ्चाशिकायां --> जंगुत्तरे सम्मपहे पवन्ने भंजिज्ज सुत्तुत्तविहिप्पहाणो । मोहवयाराउ जियम्मि लोए न सत्थदीवादपरो पयासो ॥३६॥ जिणाणमाणाणुगमेण हीणो धम्मो न धम्मत्तणमावहेइ <-- इति । नियमेन गुरुपारतन्त्र्यस्य योगादिति । सानुबन्धपवित्रप्रेक्षा-कल्याणमित्र-विशिष्टवीर्योल्लासाऽनुकूल-बाह्यद्रव्य-काल-क्षेत्राद्याक्षेपकत्वात् गुरुपारतन्त्र्यस्य । इदमेवाभिप्रेत्य योगदृष्टिसमुच्चयस्वोपज्ञवृत्तौ --> अनुबन्धस्य गुरुभक्तिसाध्यत्वादिति <-- [गा ६३ वृ] प्रोक्तम् । तदुक्तं सामान्यगुणोपदेशकुलके --> कल्लाणमत्तसमेक्कं गुणपालणपरमोसच्चयहेऊ । गिरिगुरुय्यगुण सुगुरु निच्चं ता पज्जुवासिज्जा ॥२१॥ <-- इति । अत एव त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रे --> गुर्वाज्ञाकरणं सर्वगुणेभ्यो हातिरिच्यते <-- [१/१/१०४] इत्युक्तम् । न च जिनकल्पप्रवृत्त्यादौ व्यभिचारः, तदानीं गुरुपारतन्त्र्यविरहादिति शङ्कनीयम्, गुर्वाज्ञयैव जिनकल्पकक्षीकारेण तत्रापि गुरुपारतन्त्र्याऽनपायात्, त्रिलोकगुर्वाज्ञयैव प्रवर्तनाच्च । एतेन गुरुविरहदशायामागमानुसारेण सम्पन्ने दानादिविधावपि व्यभिचारशङ्का परास्ता ।

व्यवच्छेदमाह - न तु यादृच्छिकज्ञानमात्रात् । एतेन --> गुरुपारतन्त्र्यविनिर्मुक्तानां स्वमतिकल्पनया उग्रविहारिणामपि विधिसेवाबहिर्भावो विद्योतितः, मोहपारतन्त्र्याऽनपायात् । तदुक्तं पञ्चाशके --> पाय अहिण्णगठीतमाउ तह दुक्करंपि कुव्वंता । वज्झा व ण ते साहू धंखाहरणेण विण्णेया ॥ <-- [११/३८] इति ।

अनौचित्यपरिहारेण च सर्वत्र दीनादौ इति । अपुनर्बन्धकादारभ्य केवलिपर्यन्तमौचित्यस्य विशुद्ध-विशुद्धतरत्वादिनाऽनुवर्तनात् । ततश्च तदाऽऽनुगुण्येनैवाऽनुबन्धसारत्वं विधिपरिकलितदानादेरस्यात्, नान्यथा । तदुक्तं योगबिन्दौ --> अस्यौचित्यानुसारित्वात्, प्रवृत्तिर्नासती भवेत् । सत्प्रवृत्तिश्च नियमात्, ध्रुवः कर्मक्षयो यतः ॥३४०॥ औचित्यं भावतो यत्र तत्रायं सम्प्रवर्तते । उपदेशं विनाऽप्युच्चैरन्तस्तेनैव चोदितः ॥३४४॥ <-- इति । औचित्यस्यैव गुणेष्वग्रेसरत्वम् । तदुक्तं योगसारे --> औचित्यं ये विजानन्ति सर्वकार्येषु सिद्धिदम् । सर्वप्रियङ्करा ये च ते नरा विरला जने ॥१६७॥ औचित्यं परमो बन्धुरौचित्यं परम

<u>ગાથાર્થ</u> - દાનાદિને વિશે સૂત્રાનુસાર જ વિધિસેવા થાય. તે વિધિપાલન નિયમા ગુરુપારતન્ત્ર્યના યોગથી અને બધા જ સ્થાને ઔચિત્યસેવનથી થાય. [૫/૧૨]

વિધિપાલનના બે કારણને ધ્યાનથી પીછાણીએ

<u>ટીકાર્થ</u> - [અધ્યારોપના અભાવમાં] દાનાદિને વિશે સર્વાંગપરિશુદ્ધ પ્રવૃત્તિરૂપી વિધિપાલન સૂત્રના અભ્રાન્ત જ્ઞાન અનુસાર જ થાય. તે વિધિપાલન નિયમા ગુરુપરતન્ત્રતાના યોગથી જ થાય, સ્વચ્છન્દજ્ઞાનમાત્રથી નહિ. તેમ જ ગરીબ વગેરે સર્વને વિશે અનૌચિત્યના પરિહારથી જ થાય. [૫/૧૨]

<u>વિશેષાર્થ</u> - અહીં બે વાત ખ્યાલમાં રાખવા જેવી છે. પ્રથમ એ કે આગમને વિશે અપ્રામાણ્યના ભ્રમસ્વરૂપ અધ્યારોપ ન હોય તો દાનાદિને વિશે હેતુ-સ્વરૂપ-અનુબંધથી વિશુદ્ધ વિધિપાલન થાય અને તે પણ આગમના સમ્યક્જ્ઞાન મુજબ જ. તેનું મુખ્ય કારણ ગુરુપારતન્ત્ર્ય છે. ગુરુપારતન્ત્ર્યના યોગથી તેવા પ્રકારની વિશેષ સમજણ, વિશિષ્ટ ભાવોલ્લાસ, વીર્યાંતરાયક્ષયોપશમ, અનુકૂળ સંયોગ, પ્રેરક વાતાવરણ, સુયોગ્ય કાળ, પવિત્ર ક્ષેત્ર વગેરે આવી મળે છે. માટે ગુરુપારતન્ત્ર્યથી જ વિશુદ્ધ વિધિપાલન શક્ય બને. ગુરુપરતન્ત્રતાને છોડી સ્વતંત્ર રીતે શાસ્ત્રને પોપટપાઠની જેમ બોલી જવા માત્રથી કે સ્વયં વાંચી લેવાથી કે પોથીપંડિત થઈ જવાથી વિશુદ્ધ વિધિપાલન ન આવે. કદાચ બાહ્ય રીતે સંપૂર્ણ વિધિપાલન દેખાય છતાં ક્રિયામાં જે પ્રાણ પૂરાવા જોઈએ તે તાત્ત્વિક ગુરુપારતન્ત્ર્ય વિના ન જ સંભવે. મડદાના સોનેરી-રૂપેરી શણગારનું મહત્ત્વ શું ? માટે સાનુબંધ વિશુદ્ધ આરાધના માટે ગુરુપારતન્ત્ર્ય અતિઆવશ્યક છે. તેમ જ બીજી વાત એ છે કે ગરીબ, ભિખારી, અપંગ, અંધ, અસમર્થ, અનિરોગી વગેરેને વિશે ધિક્કાર વગેરે અનુચિત વ્યવહાર શુભાનુબંધ તોડે છે. માટે તેનો પરિહાર પણ સાનુબંધ વિધિવિશુદ્ધ આરાધનામાં જરૂરી છે. પ્રતિબંધકની હાજરીમાં કાર્યનિષ્પત્તિ થઈ ન શકે. અનુચિત વ્યવહાર ન છોડે અને કદાચ બાહ્ય દૃષ્ટિએ પૂર્ણ વિધિપાલન કરે તો તે 'આંધળી દળે અને કૂતરો લોટ ચાટી જાય' તેના જેવું થાય. આ બન્ને મુદ્દા ઉપર ગંભીરતાથી ધ્યાન આપવાની આવશ્યકતા છે. [૫/૧૨]

દાનાદિવિધિસેવનના વિશે મહાદાન અને દાનની વિશેષતા બતાવતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

न्यायात्त स्वल्पमपि हि भृत्यानुपरोधतो महादानम् । दीन-तपस्व्यादौ गुर्वनुज्ञया दानमन्यत्तु ॥५/१३॥

न्यायेन = ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्शुद्राणा स्वजातिविहितव्यापारेण आत्त = स्वीकृत **स्वल्पमपि हि दीनतपस्व्यादौ** विषये गुरूणा = पित्रादिकुलवृद्धाना अनुज्ञया भृत्यानुपरोधेन = पोष्यवर्गाऽविघातेन, भृत्यपदमितरपोष्योपलक्षण,

कल्याणकन्दली

सुखम् । धर्मादिमूलमौचित्यमौचित्य जनमान्यता ॥१६८॥ <— इति । अत एव न कुत्राऽप्यनुकम्पाया निषेध । पार्श्वस्थादीना-मवन्दनीयत्वेऽप्यनुकम्प्यत्वानति-क्रमादिति भावनीयम् ॥५/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> दीनतपस्व्यादौ गुर्वनुज्ञया भृत्यानुपरोधतो न्यायात्त हि स्वल्पमपि महादानम् । अन्यत्तु दानम् ॥५/१३॥ इय कारिका **पञ्चाशकवृत्तौ** [२/२३] **अधिकारविंशिकावृत्तौ** च समृद्धृता ।

न्यायेन = ब्राह्मण-क्षत्रिय-विट्-शुद्राणा स्वजातिविहितव्यापारेणेति । ''यावन्नाभेयो भगवान् नाद्यापि राज्यलक्ष्मीमध्यास्ते तावदेकैव मनुष्यजाति. । तस्यैव राज्योत्पत्तौ भगवन्तमेवाश्रित्य ये स्थितास्ते क्षत्रिया शेपाश्च शोचनाद्रोदनाच्च शूद्रा । पुनर-ग्न्युत्पत्तावयस्कारादिशिल्पवाणिज्यवृत्त्या वेशनाद् वैश्याः । भगवतो ज्ञानोत्पत्तौ भरतकाकिणीलाञ्छनात् श्रावका एव ब्राह्मणा जज्ञिरे । एते शुद्राः'' [१/१/१/पृ.७] इति **आचाराङ्गवृत्तिकारः** प्राधान्यापेक्षया 'ब्राह्मण-क्षत्रिय-वैश्य-क्षुद्रा' इति क्रमो बोध्य. । यथाक्रम 'शास्त्राध्यापन-देवपूजादि-'दुष्टनिवारण-स्त्रीशीलरक्षण-शत्रुभयत्राणादि-'कृपिक्रयविक्रयादि-'परसेवा-पञ्चशील्प-कर्मादिना स्वामिद्रोहादिशून्येन व्यापारेणेत्यर्थ । 'न्यायेन = शुद्धमानतुलोचितकलाव्यवहारादिरूपेण' [ध बि.१/३ वृ] इति **धर्मबिन्दुवृत्तिकारः** । शुद्धव्यवहारो न्याय इति भाव । **स्वीकृत** = उपार्जितम् । वित्तमिति गम्यते । तादृशस्यैवोभयलोकहितावह-त्वात् । तदुक्त **धर्मबिन्दौ** —> न्यायोपात्त हि वित्तमुभयलोकहितायेति <— [१/४] । **स्वल्पमपि** कि पुन सुबहु इत्यपिशब्दार्थ । अमृत हि स्तोकमपि महते हिताय, न तु सुबह्वपि जलम् विप वा । तदुक्त **श्रावकधर्मविधौ** —> उचिय सेवइ वित्ति सा पुण नियकुलकमागया सुद्धा । माहण-खत्तिय-वइसाण सुद्ध-सुद्धाण निय-नियगा <—॥७॥ इति । —> ''स्वान्वयपरिपाट्या आगता = प्राप्ता शुद्धा = तथाविधदोपरहिता । अनेन कुलक्रमागतामपि तथाविधाशुद्धा योनिपोपणादिका वृत्तिमनुचितामाह । शुद्धविशेषण शुद्राणा तथाविधधीवरादिव्यवच्छेदार्थम्'' <— इति तद्वृत्तिकार । ब्राह्मणादिविहितव्यापारस्तु —> शमो दमस्तप शौच क्षान्तिरार्जवमेव च । ज्ञान विज्ञानमास्तिक्य ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ शौर्य तेजो धृतिर्दाक्ष्य युद्धे चाप्यपलायनम् । दानमीश्वरभावश्च क्षात्र कर्म स्वभावजम् ॥ कृपि-गौरक्ष्य-वाणिज्य वैश्यकर्म स्वभावजम् । परिचर्यात्मक कर्म शूद्रस्यापि स्वभा-वजम् ॥[ ] <— इत्येव बोध्य. । —> अध्यापनमध्ययन यजन याजन तथा । दान प्रतिग्रह चैव ब्राह्मणानामकल्पयत् ॥ <— [१/८८-८९-९०-९१] इत्यादिना **मनुस्मृतौ** अपि चतुर्वर्णव्यापारोभिहित. ।

दीन-तपस्व्यादौ । आदिपद प्रत्येकमभिसम्बध्यते । ततश्च दीनपदेन तदुत्तरादिपदेन वाऽनुकम्पनीयानामन्धानाथ-याचक-व्याधिग्रस्त-क्रियान्तराशक्तादीना ग्रहणम् । तपस्विपदोत्तरादिपदेन सुपात्राणा धर्माचार्य-साधुप्रभृतीनामुपग्रह । तदुक्त **योगबिन्दौ** —> व्रतस्था लिङ्गिन पात्रमपचास्तु विशेपत । स्वसिद्धान्ताविरोधेन वर्तन्ते ये सदैव हि ॥१२२॥ <—

पित्रादिकुलवृद्धानामिति । आदिपदेन मातृ-गौरव्यज्ञातिजनग्रहणम्, तेपा गुरुत्वेन प्रसिद्धत्वात् । तदुक्त **अध्यात्मतत्त्वालोके न्यायविजयेन** —> पिता च माता च कलागुरुश्च तज्ज्ञातयो ज्ञानविवेकवृद्धा । धर्मप्रकाशप्रवणाश्च सन्त सता मत श्रीगुरुवर्ग एप ॥ <— [२/३] इति । **भृत्यानुपरोधेनेति** । —> भृत्या = भरणीया भार्या-पुत्रादय <— [९/२१६] इति **मिताक्षराख्याया याज्ञवल्क्यस्मृतिवृत्तौ विज्ञानेश्वर.** । **पोष्यवर्गाऽविघातेनेति** । तद्विघातस्य वर्जनीयत्वात्, अन्यथा परपीडया लोकोत्तरतत्त्वहाने , तदुक्त **योगदृष्टिसमुच्चये** —> परपीडेह सूक्ष्मापि वर्जनीया प्रयत्नत <— [१५०] इति । **भृत्यपदमितरपोष्योपलक्षणमिति** । शिशु-भार्याप्रमुखज्ञापकम्, यत —> 'वृद्धौ मातापितरौ साध्वी भार्या लघूनि च शिशूनि । अप्युपायशत कृत्वा पोष्याणि मनुरब्रवीत् ॥ <— इति । तथा —> चत्वारि ते तातगृहे वसन्तु श्रियाभिजुष्टस्य गृहस्थधर्मे । 'सखा दरिद्रो भगिनी' व्यपत्या

<u>**ગાથાર્થ**</u> - ગરીબ, તપસ્વી વગેરેને ગુરુની અનુજ્ઞાથી, પોષ્યવર્ગને બાધા ન આવે તે રીતે ન્યાયોપાર્જિત ખરેખર અલ્પ પણ આપવામા આવે તે મહાદાન છે બાકીનુ દાન જાણવુ [૫/૧૩]

॥ મહાદાન અને દાનની ભેદરેખા પારખીએ ॥

<u>**ટીકાર્થ**</u> - બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શુદ્ર જાતિના લોકો પોતાની જાતિમા વિહિત = પૂર્વપુરુષોને માન્ય એવા વેપારથી જે કાઈ ધન વગેરે મેળવે તે ન્યાયોપાર્જિત કહેવાય તેવુ દ્રવ્ય અત્યત થોડુ પણ ગરીબ, તપસ્વી વગેરે વિષે પોતાના પિતા, પિતામહ વગેરે કુલવૃદ્ધ પુરુષોની સમતિથી તેમ જ પોતાના પોષ્યવર્ગ નોકર આદિને પીડા ન પહોચે તે રીતે આપવુ તે મહાદાન જાણવુ મૂળ શ્લોકમા ભૃત્યપદ છે તેનો અર્થ નોકર થાય છે પરતુ તે શબ્દ નોકર સિવાયના પોષ્યવર્ગનુ ઉપલક્ષણ છે [અર્થાત્ ભૃત્યશબ્દથી

यद्दान तत् महादानम् । अन्यत्तु = एतद्विविशेषणरहित पुन दान एव ॥५/१३॥

कल्याणकन्दली

'ज्ञातिश्च वृद्धो विधन 'कुलीन ॥ <— इति । पोष्यापोषकत्वे तु गृहिणा न परिजनो न धर्मार्हताऽपि । इदञ्च व्यवहारतोऽवगन्तव्यम् । निश्चयत देव-गुरु-स्वात्मान त्रय एव पोष्या । परमनिश्चयेन च स्वात्मैव पोष्य इत्यादिक श्राद्धगुणविवरणादित [पृ ८७] ज्ञेयम् ।

महादानप्रतिपादनञ्च योगविन्दो —> पात्रे दीनादिवर्गे च दान विधिवदिष्यते । पोष्यवर्गाऽविरोधेन, न विरुद्ध स्वतश्च यत् ॥१२३॥ <— इति । दानस्थले विधिश्च —> दत्त यदुपकाराय, द्वयोरप्युपजायते । नातुरापथ्यतुल्य तु तदेतद्विधिवन्मतम् ॥१२४॥ <— इत्येव योगविन्दौ प्रदर्शित । कार्त्तिकेयानुप्रेक्षावृत्तो शुभचन्द्रेण तु —> [१] श्रद्धा, [२] तुष्टि , [३] भक्ति , [४] विज्ञानम्, [५] अलुब्धता, [६] क्षमा, [७] शक्ति <— [गा.६३१] इत्येव दानगुणा दर्शिता । प्रकारान्तरेण तु —> 'श्रद्धा ²भक्तिरलोलत्व³ दया' शक्ति ' क्षमा' परा । विज्ञान चेति सप्तैते गुणा दातु प्रकीर्त्तिता ॥ <— [ ] इत्यपि बोध्यम् । —> आनन्दाश्रूणि रोमाञ्चो बहुमान प्रिय वच । किञ्चानुमोदन पात्रे दानभूषणपञ्चकम् ॥<— [ ] इति दानभूषणानि । —> 'अनादरो विलम्बश्च तिरस्कारोऽभिमानता । पश्चात्तापश्च पञ्चापि सद्दान दूषयन्त्यमी ॥ <— इति दानदूषणानि । न च किमित्यादौ दानस्य प्रदर्शनमकारि लोकोत्तरतत्त्वनिरूपणे इति शङ्कनीयम्, तस्यैव धर्माऽऽदिपदत्वात् । तदुक्त योगविन्दो —> धर्मस्यादिपद दान, दान दारिद्र्यनाशनम् । जनप्रियकर दान, दान कीर्त्त्यादिवर्धनम् ॥१२५॥ <— इति । दर्शनकुलकेऽपि —> दाण सोहग्गकर दाण आरुग्गकारण परम । दाण भोगनिहाण दाण ठाण गुणगणाण ॥३॥ <—इत्येव दानमाहात्म्यमुक्तम् । चाणक्यसूत्रेऽपि —> दान धर्म <— [१५५] इत्युक्तम् । महादान = लोकोत्तरदानमित्यर्थ· । उपलक्षणादाशसाराहित्यादिकमपि बोध्य, यथोक्त पुष्पमालाया —> आससाइविरहिओ सद्धारोमचकचुइज्जतो । कम्मक्खयहेउ चिय दिज्जा दाण सुपत्तेसु ॥४६॥ <— इति । इदमेव परँ सात्त्विकादिदानमुच्यते, यथोक्त महाभारते —> दातव्यमिति यद्दान दीयतेऽनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तद्दान सात्त्विक स्मृतम् ॥ <— [भीष्मपर्व ४१/२०] इति । स्कन्दपुराणे च—> पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनवेक्ष्य प्रयोजनम् । केवल धर्मबुद्ध्या यत्, धर्मदान तदुच्यते ॥ <— [माहेश्वरखण्ड-कौमा ४/५६] इत्येवमुक्तम् ।

वस्तुतस्त्वभयदानमेव महादानम्, तदुक्त सूत्रकृताङ्गे —> दाणाण सेट्ठ अभयप्पयाण <— [१/६/२३]।प्रश्नव्याकरणेऽपि —> दाणाण चेव अभयदाण <—[२/४] इत्युक्तम् । पद्मपुराणेऽपि —> सर्वेषामेव दानानामिदमेवैकमुत्तमम् । अभय सर्वभूताना नास्ति दानमत परम् ॥ <— [५/१८/४३८] इत्युक्तम् । धर्मरत्नकरण्डकेऽपि —> सर्वजीवाभय भावाद्दत्त येन दयालुना यद्दातव्य तकत्सर्व दत्त तेन महात्मना ॥२२९॥ <— इत्युक्तम् । —> सर्वेषु दानेष्वभयप्रदानम् <— [हितोपदेश-पृ १२४] इत्यप्यत्रानुस्मर्तव्यम् । अन्यत्रापि —> गोभूमि-सुवन्न-हिरन्नमाइदाण दिति बहुया वि । जे दिति अभयदाण ते वीरला जीवलोगम्मि ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । मूलकारैरपि समरादित्यकथाया —> अभयदाणोवट्ठम्भदाणाण ओवओ कि पहाणयर ति । भगवया भणित - सोम ! सुण, अभयदाण <— [भव ९पृ ९८६] इत्युपदर्शितम् ।

एतद्विशेषणरहितमिति । अन्यायार्जित पोष्यवर्गोपरोधेन गुर्वसम्मत्या अनुकम्पा-सुपात्रव्यतिरिक्तविषयेऽविधिना आतुरापथ्यतुल्य वा यद् दीयते तत् पुन दानमेव, लौकिकानुष्ठान, न तु लोकोत्तरमिति भाव । तदुक्त —> दत्त स्वल्पोऽपि भद्राय स्यादर्थो न्यायसङ्गत । अन्यायात्त पुनर्दत्त पुष्कलोऽपि फलोज्झित ॥ <— [श्राद्धगुणविवरण-पृ ४] इति । यदपि महाभारते —> यत्तु प्रत्युपकारार्थ फलमुद्दिश्य वा पुन । दीयते च परिक्लिष्ट तद्दान राजस स्मृतम् ॥ अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते । असत्कृतमवज्ञात तत्तामसमुदाहतम् ॥ <— [भीष्मपर्व ४१/२०-२१] इत्युक्त तदपि लौकिक विज्ञेयम् ॥५/१३॥

नोकर, पोताना नाना भाई-बहेन, मतान वगेरे पोष्यवर्गने समजी लेवानो] अहीं बतावेल विशेषणथी रहित जे अपाय ते मात्र दान जाणवु [५/१३]

विशेषार्थ - आर्यावर्तना शिष्ट पुरुषोए पूर्व काळमा ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य [= वेपारी] अने शुद्र [हरिजन वगेरे BC] आम चार जातिमा मानवोने वहेंची दीधा हता तेम ज तेमनी आजीविकाना साधनो पण नक्की करेला जेम के ब्राह्मण भिक्षाथी गुजरान करे, क्षत्रियो युद्ध, सरक्षण वगेरे द्वारा जीवननिर्वाह करे, वैश्यो वेपारधंधा-वहाणवटा द्वारा धाराधोरणमुजब आजीविका मेळवे, शुद्र लोको कारीगीरी द्वारा रोजीरोटी मेळवे वणकर, लुहार, सुथार, घांची, मोची, हजाम वगेरे कारीगरवर्ग शुद्रविभागमा आवे हाथवणाट, लुहारी, सुथारी वगेरे उद्योग होवाथी तेमने उद्योगपति पण कहेवाय वैश्य = वेपारीवर्ग कापड बनावे नहि पण वणकरे [= हरिजने] बनावेल कापडने वेचे नवो माल बनाववानो महाआरभ वेपारी ना करे टूकमा माल बनाववानु काम उद्योगपति = कारीगरवर्ग = शुद्रलोको करे माल वेचवानु काम वेपारीवर्ग = वैश्य लोको करे पूर्वपुरुषोनी आ मर्यादा द्वारा जे कोई द्रव्य यथोचित रीते मळे ते न्यायोपार्जित द्रव्य कहेवाय आनो मतलब ए थयो के क्षत्रिय वेपार करीने जे द्रव्य मेळवे अथवा वेपारी लोको राजमान्य धाराधोरणनु उल्लघन करीने जे द्रव्य मेळवे ते अन्यायोपार्जित कहेवाय आ रीते अर्थव्यवस्था

देवार्चनेऽप्येनमतिदेशमाह --> 'देवे'त्यादि ।

देवगुणपरिज्ञानात् तद्भावानुगतमुत्तमं विधिना । स्यादादरादियुक्तं यत्तद्देवार्चनं चेष्टम् ॥५/१४॥

देवगुणानां वीतरागत्वादीनां परिज्ञानात् तेषु गुणेषु यो भावः = बहुमानः तेन अनुगतं = युक्तं, **उत्तमं** = प्रधानं **विधिना** = शास्त्रोपदेशेन **यत्** आदरादिना युक्तं **स्यात्**, आदिना करणप्रीत्यविघ्नसम्पदागमादिसङ्ग्रहः । **तद्देवार्चनं चेष्टम्** । अन्यत्तु देवार्चनमात्रम् ॥५/१४॥ अन्यत्राऽप्येनमतिदेशमाह --> **'एवमि'**त्यादि ।

कल्याणकन्दली

देवार्चनेऽपि एनं = लौकिक-लोकोत्तरभेदभिन्नं **अतिदेशमाह** । एकत्र श्रुतस्यान्यत्राभिसम्बन्धोऽतिदेशः । स चातिदेशः षोढा --> [१] शास्त्रातिदेशः, [२] कार्यातिदेशः, [३] निमित्तातिदेशः, [४] व्यपदेशातिदेशः., [५] तादात्म्यातिदेशः., [६] रूपातिदेशश्चेति व्यक्तं **शब्दकौस्तुभे** ।

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> देवगुणपरिज्ञानात् तद्भावानुगतं आदरादियुक्तं विधिना यत् उत्तमं स्यात् तद्देवार्चनं चेष्टम् ॥५/१४॥ इयञ्च कारिका **प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ** [प्र.श का ६६ पृ.३६४] समुद्धृता । तत्र च 'देवगुणप्रणिधानादि'ति पाठः । वीतरागत्वादीनामिति । आदिपदेन समन्तभद्रत्वादिग्रहणम् । **परिज्ञानात्** = यथावस्थितनिश्चयात् । अनेनाऽऽभोगद्रव्यस्तवत्वमस्याऽऽविष्कृतम् । तदुक्तं **सम्बोधप्रकरणे** --> देवगुणपरिन्नाणा तब्भावाणुगयमुत्तमं विहिणा । आयरसारं जिणपूयणेण आभोगदव्वत्थओ ॥२०३॥ <-- इति । **करणप्रीत्यविघ्नसम्पदागमादिसङ्ग्रहः** इति । आदिपदात् जिज्ञासादिग्रहणम् । इत्थमेव सदनुष्ठानलक्षणसाम्राज्यात् । तदुक्तं मूलकारैरेव **योगदृष्टिसमुच्चये ललितविस्तरायाञ्च** परमतानुवादेन --> आदरः करणे प्रीतिरविघ्नः सम्पदागमः । जिज्ञासा तन्निसेवा च सदनुष्ठानलक्षणम् ॥ <-- [यो १२३] इति । **तत् देवार्चनञ्च इष्टम् अन्यत्तु** = देवगुणपरिज्ञानाऽप्रयुक्तं तद्बहुमानापेतं विधिविकलमादरादिरहितं वा **देवार्चनमात्रं**, अनुबन्धाऽसाधकत्वात् । --> 'इत्थञ्च प्रणिधानेनैव महापूजा, अन्यथा तु पूजामात्रमिति शास्त्रगर्भार्थः' [प्र श. पृ ३६४] इति व्यक्तं **प्रतिमाशतकवृत्तौ** । पूजामात्रमिति अनाभोगद्रव्यस्तवः । तदुक्तं **सम्बोधप्रकरणे** --> पूयाविहिविरहाओ अपरिन्नाणाओ जिणगयगुणाणं । सुहपरिणामकयत्ताण्णसोऽणाभोगदव्वत्थओ ॥२०५॥ <-- इति ॥५/१४॥

જળવાવાથી બેકારી જેવો પ્રશ્ન પૂર્વકાળમા ક્યારેય નહતો આજે તેનાથી ઊલટુ થવાથી બેકારી વગેરે સમસ્યાઓ સર્જાઇ છે દા.ત કાપડની મિલોએ વણકરોને બેકાર બનાવ્યા બુટ-ચપ્પલ-સેન્ડલ વગેરે બનાવનાર Bata કપનીએ મોચીઓને ખલાસ કર્યા પ્રાચીન ભારતની પશુપ્રધાન-કૃષિપ્રધાન અર્થવ્યવસ્થાની સસ્કૃતિને તોડી યન્ત્રપ્રધાન પશ્ચિમી અર્થવ્યવસ્થા આવવાથી બેકારી, મોંઘવારી વગેરે અનેક સળગતી સમસ્યાઓ સર્જાઇ છે દા.ત હિરાના વેપારમા લેઝરમશિન આવવાથી હિરા ઘસનારા લાખો લોકો બેકાર થઇ ગયા ઋષિપ્રધાન અને કૃષિપ્રધાન ભારતીય સસ્કૃતિ-મર્યાદાનો ભગ કરી શોષણખોરી વગેરે અનેક પ્રદૂષણોને પ્રગટાવનાર યન્ત્રવાદગર્ભિત પશ્ચિમી સસ્કૃતિ અનુસાર ઔદ્યોગીકરણ દ્વારા હાલ વેપારીવર્ગ ધન મેળવે છે તે ટીકાકાર મહોપાધ્યાયજીના મતમુજબ અન્યાયોપાર્જિત કહેવાય તેનુ અર્પણ કરવુ તે મહાદાન નહિ પણ દાન કહેવાય ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યનુ દાન જ મહાદાન બની શકે તે દ્રવ્ય પણ પોતાના સતાન કે સગાવહાલાને નહિ પણ ગરીબ વગેરે અનુકપાપાત્રમા અને તપસ્વી, ધર્મગુરુ વગેરે ભક્તિપાત્રમા આપવામા આવે તો જ તે મહાદાન બની શકે તેમ જ તે અર્પણ પણ પોતાના પિતા, દાદા વગેરે કુલવૃદ્ધ, જ્ઞાતિવૃદ્ધ વગેરેની સમતિથી અપાય તો જ તે મહાદાન બની શકે વળી, દ્રવ્યસમર્પણ એટલી હદ સુધી ન થવુ જોઈએ કે પોતાના સતાન, પત્ની વગેરે કુટુબીજન અને પોતાના નોકર, ચોકિદાર વગેરેને સ્વજીવનનિર્વાહ માટે બીજા પાસે ભીખ માગવી પડે આમ આ ચાર શરતનુ પાલન થાય તો જ તે મહાદાન બને તેનો ભગ થાય તો તે માત્ર દાન કહેવાય [૫/૧૩]

દેવની પૂજામા પણ આ અતિદેશને મૂલકારશ્રી જણાવે છે અતિદેશનો અર્થ છે એક સ્થાને કહેવાયેલ કે સભળાયેલ પદાર્થનો અન્યત્ર સબધ = સાકળ જોડવી

<u>ગાથાર્થ</u> - ભગવાનના ગુણોને જાણીને તેના વિશે બહુમાનગર્ભિત આદરાદિથી યુક્ત એવુ વિધિપૂર્વક જે થાય તે ઈષ્ટ દેવપૂજન થાય [૫/૧૪]

.... તો ઈષ્ટ દેવાર્ચન કહેવાય

<u>ટીકાર્થ</u> - ભગવાનના વીતરાગતા વગેરે ગુણોના વ્યવસ્થિત જ્ઞાનથી તે ગુણોના વિશે બહુમાનથી યુક્ત, પ્રધાન, શાસ્ત્રોપદેશાનુસારે જે આદરાદિથી યુક્ત હોય તે દેવાર્ચન ઈષ્ટ દેવાર્ચન થાય મૂળ ગાથામા 'आदरादियुक्त' મા જે આદિપદ છે તેનાથી તે દેવાર્ચન કરતી વખતે પ્રીતિ હોય, નિર્વિઘ્ન રીતે દેવાર્ચન થાય, દેવાર્ચન કરતા સપત્તિ મળે-આ બધુ પણ સમજી લેવાનુ તો તે ઈષ્ટ દેવાર્ચન બને એ સિવાયનુ દેવાર્ચન માત્ર બને [૫/૧૪]

एवं गुरुसेवादि च काले सद्योगविघ्नवर्जनया । इत्यादिकृत्यकरणं लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिः ॥५/१५॥

एवं = विधिनैव [1]गुरूणां धर्माचार्यप्रभृतीनां सेवा, तदादि आदिशब्दात् पूजनादिग्रहः, काले = अवसरे सद्योगानां = शोभनधर्मव्यापाराणां स्वाध्याय-ध्यानादीनां विघ्नवर्जनया = विघातत्यागेन, विधेयमिति वाक्यशेषः । इत्यादीनां

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> एवं च सद्योगविघ्नवर्जनया काले गुरुसेवादि इत्यादिकृत्यकरणं लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिः ॥५/१५॥ इयं कारिका पञ्चाशकवृत्त्यादौ [२/३३] समुद्धृता । विधिना = सूत्रोक्तविधिवत् पुरुषाद्यपेक्षयेत्यर्थः । तदुक्तं मूलकारैः उपदेशपदे –> पुरिसंतरमुवयार अवयार चणणो य णाऊण । कुज्जा वेयावडियं, आणं काऊं निरासंसो <– ॥२३७॥ इति । अत एव भर्तृहरिणाऽपि –> 'सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः' <– [५८] इति नीतिशतके प्रोक्तम् । धर्माचार्यप्रभृतीनामिति । प्रभृतिपदेनोपाध्याय-तपस्व्यादिग्रहणम् । सेवा = आहारादिना वैयावृत्त्यं, यद्वा शरीरविश्रामणादिकं यथोक्तं योगदृष्टिसमुच्चये –> आचार्यादिष्वपि ह्येतद्विशुद्धं भावयोगिषु । वैयावृत्त्यं च विधिवच्छुद्धाशयविशेषतः ॥२६॥ <– इति । न च वैयावृत्त्यस्य कायक्लेशरूपत्वात्कथं लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तावुपयोग इत्याशङ्कनीयम्, विध्यादरादिपरिकलितस्य तस्य जिननामकर्माक्षेपकत्वात्, यदुक्तं उत्तराध्ययनसूत्रे –> वेयावच्चेणं तित्थयरनामगोत्तं कम्मं निबंधइ <– [२९/४४] इति ।

पूजनादिग्रह इति । तदुक्तं योगदृष्टिसमुच्चये –> गुरवो देवता विप्रा यतयश्च तपोधनाः । पूजनीया महात्मानः सुप्रयत्नेन चेतसा ॥१५१॥ <– इति । मुख्यवृत्त्या साधूनां पूजनञ्चाऽत्र न नवाङ्गिवासचूर्णप्रक्षेपस्वरूपं न वा स्वर्णनाणकादिढोकनरूपं न वाऽऽरात्रिकादिलक्षणं, यथोक्तं योगशास्त्रे आन्तरश्लोकेषु –> अन्नादीनामिदं दानमुक्तं धर्मोपकारिणाम् । धर्मोपकारवाह्यानां स्वर्णादीनां न तन्मतम् ॥ दत्तेन येन दीप्यन्ते क्रोध-लोभ-स्मरादयः । न तत् स्वर्णं चरित्रिभ्यो दद्याच्चारित्रनाशनम् ॥<– [३/८७/१-२] इति । किन्तु विशुद्धाऽन्न-वस्त्र-पात्र-प्रभृतिप्रदानात्मकं तत् बोध्यम् । –> 'वसही-'सयणाऽऽसण'-'भत्त-'पाण-'भेसज्ज-'वत्थ-'पत्ताइ । जइवि न पज्जत्तधणो थोवा वि हु थोवयं देइ ॥ <– [ ] इत्यष्टप्रकारदाने यतीनां पूजनं उपदेशसारवृत्तावपि स्पष्टम् । तदुक्तं दशवैकालिकचूर्णौ अगस्त्यसिंहसूरीश्वरेणापि –> वत्थ-भत्तादिप्पदाणमुभयजोग्गं पूयणं <– [द. वै. चू.-पृ. २५७] । दर्शनशुद्धिप्रकरणेऽपि श्रीचन्द्रप्रभसूरिभिः –> बहुमाणं वंदणयं निवेयणा पालणा य जत्तेण । उवगरणदाणमेयं गुरुपूया होइ विण्णेया ॥१६६॥ <– इत्युक्तम् । प्रशंसायामपि पूजापदप्रयोगः प्रवर्तते-यथा दशवैकालिकचूर्णौ –> गिहत्था वि णं पूयंति - 'अहो भट्टारओ अप्पमत्तो' <– [द. वै. अ. चू. अ. ५ उ. २ सू. ४२ पृ. १३६] इति । श्रीजिनेश्वरसूरिभिः कथाकोषे –> पूएइ साहुणो पराए भत्तीए, चउव्विहाहारेण वत्थ-पत्त-कंवल-ओसह-भेसज्जाइणा ॥ <– [ ] इत्युक्तम् । श्रीजिनेश्वर-सूरिभिः अष्टकप्रकरणवृत्तौ अपि –> गृणन्ति शास्त्रार्थमिति गुरवः = साधवः, तेषां पूजनं = भक्त-पान-वस्त्र-पात्र-प्रणामादि-भिरभ्यर्चनं = गुरुपूजनं <–[अ. २४/गा. ८ वृ.] इत्युक्तम् । उपदेशमालादोघट्टीटीकायामपि –> प्रौढप्रीतितरङ्गसङ्गि हृदयं वाणीं गुणग्राहिणीं, कायं कैतववन्ध्यवन्दनकवान् दुश्चेष्टितालोचनम् । प्रायश्चित्त-पवित्रपालनविधिर्वस्त्रान्नपानाश्रयप्रावार-प्रमुखदानमिति सत्पूजा गुरोर्गीयते ॥[उप. मा. २४०/दो. पृ. ४२२] <– इत्युक्तम् । यथोक्तं पञ्चकल्पभाष्येऽपि –> णाणे चरणे गुणकारगाणि आहारउवहिमादीणि । एतेण अणुण्णाता तहि ठिताण तु तो पूजा ॥१८९७॥ <– इत्युक्तम् । –> आहाराईणि नाणाइण गुणकारगानि त्ति तेन अणुन्नाय । तेसु पुण नाणाइसु ठियस्स पूया वि इच्छिज्जइ । जहा गणहारिस्सुक्कोसाहारोवहिमाईणं <– इति पञ्चकल्पचूर्णिकारः । उत्तराध्ययनवृत्तौ अपि –> यः पूजा = वस्त्र-पात्राऽऽहारादिभिः अर्चां नेच्छति <– [१५/

મૂલકારશ્રી અન્ય સ્થાને પણ આ અતિદેશને બતાવે છે —

ગાથાર્થ - આ રીતે સુંદર યોગોમાં વિઘ્નના પરિહારપૂર્વક અવસરે ગુરુસેવા વગેરે કરવી - ઈત્યાદિ કર્તવ્યપાલન લોકોત્તરતત્ત્વસંપ્રાપ્તિ છે. [૫/૧૫]

❀ ગુરુસેવા કઈ રીતે કરવી ? ❀

ટીકાર્થ - વિધિપૂર્વક જ ધર્માચાર્ય વગેરે ગુરુભગવંતોની સેવા વગેરે કરવી. મૂળ શ્લોકમાં 'સેવાદિ' માં જે આદિપદ છે તેનાથી પૂજન વગેરેને સમજી લેવા. સેવા, પૂજન વગેરે અવસરે કરાય તથા ગુરુદેવના સ્વાધ્યાય, ધ્યાન વગેરેમાં ખલેલ ન પડે તે રીતે સેવા કરવી જોઈએ. 'કરવી જોઈએ' આનો ઉલ્લેખ મૂળ શ્લોકમાં નથી. પરંતુ ટીકાકારશ્રીએ અધ્યાહારથી તેનું ગ્રહણ

[1] ह. प्रतौ 'गुरूणां' इति पदं नास्ति ।

= एवमादीना महत्पदेष्टपद-सत्पदादिभिर्विशिष्यते । तदेव लोकोत्तरपदाभिधेयमिति भाव ॥५/१५॥

इय पुनरेकार्थक्रियाया सकलार्थक्रियासापेक्षा स्यादित्याह –> [१] इतरेतरे'त्यादि ।

इतरेतरसापेक्षा त्वेषा पुनराप्तवचनपरिणत्या । भवति यथोदितनीत्या पुसा पुण्यानुभावेन ॥५/१६॥

एषा पुन लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्ति आप्तवचनस्य परिणत्या = एकक्रिया सकलक्रियासापेक्षे ति सस्काररूपया,

कल्याणकन्दली

५] इत्येव **लक्ष्मीवल्लभगणिना** निषेधमुखेन मुनिवर्णनमकारि । **नेमिचन्द्रसूरिभिरपि** –> अभिलपति न पूजा = वस्त्रादिसपर्याम् <– [१५/५] इत्युक्तम् **उत्तराध्ययनवृत्तौ** । **शान्तिसूरिभिरपि** –> पूजा = वस्त्र-पात्रादिभिः सपर्या <– [१५/५] इत्येवमेव **उत्तराध्ययनबृहद्वृत्तौ** प्रोक्तम् । **उत्तराध्ययनावचूर्णौ** अपि –> नैव पूजा वस्त्रादिभि. सयत इच्छति <– [१५/५] इत्येव ध्वनितम् । शास्त्रश्रुत जगद्गुरु-कलिकालसर्वज्ञादीना नवाङ्गिपूजनादिक तु चरितानुवादरूपम् । न च चरितानुवादवचनानि विधि-निषेधसाधकानि भवन्ति अन्यथा **सूर्याभादिदेववक्तव्यताया** बहूना शस्त्रादिवस्तूनामर्चन श्रूयत इति तदपि विधेय स्यादिति व्यक्त **ज्ञाताधर्मकथाङ्गवृत्तौ** [अ १६ सू १२५ द्रौपदी] । **सङ्घाचारभाष्येऽपि** –> चरितानुवादविहितानि हि नोत्सर्गाभिधविधिवादस्य बाधकानि साधकानि वा भवितुमर्हन्ति, कारणाश्रितत्वेन द्वितीयपदान्तर्वर्तित्वात्तेषाम् <– [गा १३४] इत्युक्तम् । क्वचित् श्रूयमाण विधान तु न यथेच्छ सार्वत्रिक कार्यम्, अन्यथा जिनाज्ञाविलोपप्रसङ्गादिति दिक् ।

लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिः कारणे कार्योपचारात् **उच्यते** । **विधियुक्त हि** = विधि-बहुमानौचित्यादिपरिकलितमेव **दानादि** = दान-देवार्चन-गुरुसेवादि **यत्** = यस्मात् **महत्पदेष्टपदसत्पदादिभिः विशिष्यते** = यथाक्रम 'महादान इष्टदेवार्चन सद्गुरु-सेवादी'त्येव परिभाष्यते । महत्पदाद्युपसन्दानेनेदमभिव्यज्यते यदुत तथाविधकर्मोदयाद् भ्रष्टमपि विध्यादरादिपरिकलितमनुष्ठानमचिर-कालेनैवाऽऽत्मलाभ लभते, क्षयोपशमभावप्रयुक्तपरमादरविधिप्रभृतिप्रयुक्तत्वात्, यथोक्त **पञ्चाशके** –> खाओवसमिगभावे दढ-जत्तकय सुह अणुट्ठाण । परिवडियपि हु जायइ पुणोऽवि तब्भावबुड्ढिकर ॥ <– [३/२४] इत्यादि विभावनीयम् ॥५/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> एषा पुन आप्तवचनपरिणत्या यथोदितनीत्या पुसा पुण्यानुभावेन इतरेतरसापेक्षा तु भवति ॥५/१६॥

'एकक्रिया = एकाऽपि क्रिया **सकलक्रियासापेक्षा** = स्वेतरसकलकर्तव्याऽविरोधिनी' इति **सस्काररूपया** । करणे

કરેલ છે આવા પ્રકારના આગમોક્ત કર્તવ્યોને વિધિથી કરવા તે લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ કહેવાય વિધિયુક્ત દાન, દેવાર્ચન અને ગુરુસેવા ક્રમિક રીતે મહા, ઈષ્ટ અને સત્ પદથી વિશિષ્ટ થાય છે [અર્થાત્ મહાદાન, ઈષ્ટ દેવાર્ચન અને સત્ ગુરુસેવા બને છે] વિધિયુક્ત મહાદાન વગેરે જ લોકોત્તર છે આવુ જણાવવાનો શ્રીમદ્જીનો આશય છે [૫/૧૫]

<u>વિશેષાર્થ</u> - ગુરુસેવા સત્ ગુરુસેવા બને તે માટે ૩ શરત છે [૧] ગુરુસેવા વિધિયુક્ત થવી જોઈએ, [૨] યોગ્ય અવસરે થવી જોઈએ, [૩] ગુરુના યોગોમા વ્યાઘાત ન આવે તે રીતે જ થવી જોઈએ ગુરુને વિના કારણે દોષિત ગોચરી-પાણી વપરાવે તે ગુરુસેવા સમ્યક્ નથી ગુરુમહારાજના આરામના સમયે બપોરે પડિલેહણ કરવા જાય તે ગુરુભક્તિ સાચી ન કહી શકાય ગુરુદેવ ભરઊંઘમા હોય તે વખતે તેમના પગ દબાવવા તે ગુરુભક્તિ વિવેકહીન કહેવાય ગુરુદેવ ધ્યાન ધરતા હોય, વાચના આપતા હોય, સ્વાધ્યાય કરતા હોય, શાસ્ત્રસર્જન કરતા હોય તે સમયે તેમની કમર દબાવવા કે માથુ દબાવવા જવુ તે ગુરુસેવા ઉચિત ન કહેવાય તીર્થસ્થળ વગેરેમા ગુરુદેવ પરમાત્મભક્તિમા એકાકાર થઈ ગયા હોય તે વખતે તેમને ગોચરી વાપરવા બોલાવવા, ગોચરી વપરાવવાની ઉત્કઠા બતાવવી તે ગુરુભક્તિ પણ તાત્ત્વિક ન બને ગુરુદેવને શરદી થઈ હોય ત્યારે તેમને ભક્તિથી શીખડ વપરાવવો તે સાચી ગુરુભક્તિ નથી ઉપરોક્ત ૩ શરતનુ પાલન થાય તો જ તે સાચી-સારી ગુરુસેવા બની શકે, જેનો લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિમા શ્રીમદ્જીએ નિર્દેશ કરેલ છે [૫/૧૫]

લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ એક ક્રિયા કરતી વખતે પણ સર્વ ક્રિયાને સાપેક્ષ હોય છે આ વાતને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે –

<u>ગાથાર્થ</u> - વળી, લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ એ આપ્તવચનપરિણતિ દ્વારા પૂર્વોક્ત પદ્ધતિથી જીવોના પુણ્યપ્રભાવથી અન્યોન્ય સાપેક્ષ જ હોય છે [૫/૧૬]

❀ ક્રિયામાં પણ સાપેક્ષવાદ સન્માન્ય ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - 'એક ક્રિયા સર્વ ક્રિયાને સાપેક્ષ હોય' આવા પ્રકારની આપ્તવચનની સસ્કારાત્મક પરિણતિ દ્વારા પૂર્વોક્ત ન્યાયથી

---

१ ह प्रता –> 'इतरे'त्यादि <– इति पाठान्तरम् ।

यथोदितनीत्या = यथोक्तन्यायेन पुंसां पुण्यानुभावेन = सद्बुद्धिहेतुपुण्यविपाकेन इतरेतरसापेक्षा तु = परस्परकार्याऽविरोधिन्येव भवति । कार्यान्तरविरोधिनः सत्कार्यस्यापि लौकिकत्वादिति भावः ॥५/१६॥

॥ इति पञ्चमं लोकोत्तरतत्त्वप्राप्तिषोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

तृतीया ज्ञेया । सद्बुद्धिहेतुपुण्यविपाकेन = मार्गानुसारिप्रज्ञोपधायकशुभादृष्टोदयेन । प्रकृते तृतीया हेतौ बोध्या । परस्परकार्याविरोधिन्येवेति । अनेनानेकान्तवादस्य ज्ञान-क्रियोभयपर्याप्तत्वमाविदितम् । एवकारफलं कण्ठतो व्याचष्टे - कार्यान्तरविरोधिनः = स्वपरगोचरान्यकृत्यव्याघातकारिणः सत्कार्यस्याऽपि = स्वरूपतः शोभनधर्मव्यापारस्यापि लौकिकत्वात् = अनुबन्धविकलत्वात् । तदुक्तं श्रीमुनिचन्द्रसूरिभिः उपदेशपदवृत्तौ —> न हि धर्मान्तराणि बाधमानो धर्मो धर्मरूपतां प्रतिपद्यते <— [गा.८८७]। यथोक्तं —> धर्मं यो बाधते धर्मो न स धर्मः सतां मतः । अविरोधेन यो धर्मः स धर्म इति कीर्त्तितः ॥ <— [ ] इति । इदमेवाभिप्रेत्य टीकाकृताऽपि ज्ञानसारे —> तदेव हि तपः कार्यं दुर्ध्यानं यत्र नो भवेत् । येन योगा न हीयन्ते क्षीयन्ते नेन्द्रियाणि च ॥ [३१/७] <—इत्युक्तम् । अत एवाऽसमाहितचित्तस्य शारीरिकाऽऽतापनादौ तत्त्वमपाकृतम्, पापतापविरहेण तपःपदप्रवृत्तिनिमित्तविरहात् । यदुक्तं निशीथचूर्णौ —> तप्पते अणेण पावं कम्ममिति तवो <— [४६]। असंयमादिदोषसाम्राज्येऽपि तपोविरहो दृष्टव्यः, तयोः समव्याप्तत्वात् यथोक्तं निशीथचूर्णौ —> यत्र तपः तत्र नियमात् संयमः, यत्र संयमः तत्रापि नियमात् तपः <— [३३३२] । अतो न ततोऽपवर्गावाप्तिसम्भवः —> न हि बालतवेण मुक्खु त्ति <—[२१४] इति आचाराङ्गनिर्युक्तिवचनात् । एतावता सर्वत्रौचित्याऽऽयव्ययविवेक-तत्त्वदृष्टिप्रभृतीनामभ्यर्हितत्वमाविष्कृतम् । तदुक्तं निशीथभाष्ये —> जो तु गुणो दोसकरो, ण सो गुणो, दोस एव सो होती । अगुणो वि य होति गुणो, जो सुंदर णिच्छओ होती ॥५८७७॥ <— इति भावनीयं तत्त्वमेतत् पर्युपासितगुरुकुलैः ॥५/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचितायां कल्याणकन्दल्यां पञ्चमषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

જીવોને સદ્બુદ્ધિ આપનાર પુણ્યના વિપાકોદયથી લોકોત્તરતત્ત્વસંપ્રાપ્તિ પરસ્પર કાર્યમાં વિરોધ નહિ કરનાર જ હોય છે. અન્ય કાર્યનું વિરોધી સત્કાર્ય પણ લૌકિક બને છે - એવો ભાવાર્થ છે. [૫/૧૬]

<u>વિશેષાર્થ</u> - તારક યોગો શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોએ અપરિમિત બનાવેલ છે. દરેકે દરેક યોગની આરાધના પ્રત્યેક સાધક કરે તે શક્ય પણ નથી. પરંતુ જે કોઈ પોતાને ઉચિત યોગ હોય તેની ઉપાસના ગુરુગમથી એવી થવી જોઈએ કે તેનાથી બીજા યોગને બાધા ન પહોંચે, બીજા યોગો પ્રત્યે દ્વેષ-અરુચિ પેદા ન થઈ જાય. આવી આપ્તવચનની પરિણતિ સંસ્કારરૂપે વિદ્યમાન હોવાના લીધે લોકોત્તર-તત્ત્વપ્રાપ્તિરૂપે માન્ય એક પણ ક્રિયા અન્ય સર્વ ક્રિયાને સાપેક્ષ જ હોય. દા.ત. પોતે કાપ કાઢવા બેસે તો પગત, ડોલ વગેરે ખખડવાનો અવાજ બીજાના સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, વ્યાખ્યાન વગેરે યોગોમાં વ્યાઘાત ઊભો ન થાય તેની કાળજી હોય તો જ વિધિ અને યતનાપૂર્વકની તે કાપ કાઢવાની ક્રિયા પણ લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિરૂપ બને. પોતે તપ એવો ન કરે જેથી પોતાના અધ્યયન-અધ્યાપન વગેરે યોગોને હાનિ પહોંચે. પોતે અંતર્મુખી સંયમજીવન જીવે પણ વ્યાખ્યાન વાચનાર કે શાસનપ્રભાવક પુરુષો પ્રત્યે ઘૃણા કે અરુચિ હોય તો પોતાની ઉગ્ર સાધના પણ વાસ્તવમાં લોકોત્તરતત્ત્વસંપ્રાપ્તિ બની ન શકે. માટે જ 'સાધ્વીઓને સંભાળનાર અન્ય યોગ્ય સાધુ તૈયાર થયેલ ન હોય તો સાધ્વીના આચાર્યશ્રીને જિનકલ્પ સ્વીકારવાનો નિશીથસૂત્રમાં નિષેધ કરેલ છે.' તેમ જ પર્યુષણાદિમાં શ્રીસંઘને આરાધના કરાવવાની અને સાથે સાથે સ્વયં અટ્ઠમ કરવાની શક્તિ ન હોય તો આગળ-પાછળ સંવત્સરીનો અટ્ઠમ વાળી આપવાનું શાસ્ત્રમાં વિધાન આવે છે. તે જ રીતે બીજો કોઈ વિકલ્પ સંભવિત ન હોય ત્યારે સંયમવિરાધનાને ગૌણ કરીને પણ આત્મવિરાધનાથી બચવું અને આત્મવિરાધનાને ગૌણ કરીને શાસનવિરાધના અટકાવવી-આવો ઉલ્લેખ પણ શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓએ કરેલ છે. માટે તો ઉદાયીરાજાનું વિનયરત્ન નામના વેષધારી સાધુએ ખૂન કર્યું તેનો ખ્યાલ આવતા તેના ગુરુ શ્રીકાલિકસૂરિએ તે જ છરીથી આત્મવિલોપન કર્યું તો પણ આરાધક બન્યા. શ્રેણિક મહારાજે વેશ્યાયુક્ત શકરમંદિરમાં જૈન સાધુને પૂરી દીધા ત્યારે સ્વયં રજોહરણ બાળી નાખીને અઘોરી બાવા બનનાર તે જૈન સાધુ જિનાજ્ઞાના આરાધક બન્યા. લાભ-નુકસાનનો વિચાર કરીને તથા લાંબા ગાળાના પરિણામને વિચારીને તેમ જ પોતાના નિમિત્તે થતી બીજાની આરાધના વગેરેને લક્ષમાં રાખીને જે કોઈ પણ વૈરાગ્યસંયુક્ત વિધિયુક્ત વિવેકપ્રયુક્ત જિનોક્ત અનુષ્ઠાન થાય તે લોકોત્તરતત્ત્વસંપ્રાપ્તિસ્વરૂપ બની જાય- એ નિષ્કર્ષ મનનીય છે. [૫/૧૬]

હે કરુણાસાગર !
મને નિર્વિકારી, નિરહંકારી, નિર્દંભી બનાવજે, વિનયી, વિવેકી, વૈરાગી બનાવજે.
ધીર, વીર, ગંભીર બનાવજે. શાંત, પ્રશાંત ઉપશાંત બનાવજે.

પાંચમા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) ચારથી પાચ મુદ્દામા નીચેની સમસ્યાનુ સમાધાન આપો

૧ લોકોત્તર તત્ત્વ એટલે શુ ? તેનો અધિકારી કોણ બને ?
૨ સજ્ઞાપરિહાર કેવી રીતે સુલભ બને ?
૩ લોકોત્તર તત્ત્વની ભેદ-પ્રભેદથી ઓળખાણ આપો
૪ અધ્યારોપ એટલે શુ ? તે રવાના થાય તો શુ બને ?
૫ દાન અને મહાદાન વચ્ચેની ભેદરેખા સ્પષ્ટ કરો
૬ જ્ઞાનના ત્રાણ ભેદ સમજાવો
૭ સાચી ગુરુભક્તિની કેટલી શરતો છે ? તે દષ્ટાત સાથે સમજાવો
૮ 'એક ક્રિયા પણ સર્વ ક્રિયાને સાપેક્ષ હોય' આ હકીકતને દષ્ટાત સાથે સમજાવો
૯ અચરમાવર્ત કાળમા સદ્ધર્મ ઔષધ આપવાનુ પરિણામ શુ આવે ?
૧૦ ચરમાવર્ત ક્યારે આવે ? તથા અવિધિસેવન શેનુ સૂચક છે ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) આગમવચન	(A) અધ્યાત્મયોગ
(૨) અવિધિ	(B) લોકોત્તરતત્ત્વસપ્રાપ્તિ
(૩) વિધિપાલન	(C) અચરમાવર્ત
(૪) દેવગુણ	(D) આગમવચનપરિણતિ
(૫) પ્રાથમિક ભાવારોગ્ય	(E) સર્વજ્ઞવચન
(૬) અયોગ્ય કાળ	(F) ક્રિયામલ
(૭) ભવરોગનુ ઔષધ	(G) વીતરાગતા
(૮) જ્ઞાનફલાભાવ	(H) દોષપ્રકાશન
(૯) અપવાદ	(I) સદનુષ્ઠાનપૂર્ણતાપ્રયોજક
(૧૦) સજ્ઞારોધ	(J) અપરિણામ

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ અવિધિસેવનને લાવનાર ______ છે (આળસ, અધ્યારોપ, અવિરતિ)
૨ વિધિપાલન લાવનાર ______ છે (ઉત્સાહ, ગુરુપારતત્ર્ય, વીર્યાતરાયક્ષયોપશમ)
૩ તાવ ______ હોય ત્યારે અપાયેલ ઔષધ ગુણકારી થાય (વધતો, ઘટતો, સ્થિર)
૪ અપુનર્બધક પ્રક્રિયા ______ દર્શનસબધી છે (જૈન, યોગ, અન્ય, સર્વ)
૫ ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે ______ જ્ઞાન હોય (વિષયપ્રતિભાસ, આત્મપરિણતિવાળુ, તત્ત્વસવેદન, અવધિ)
૬ ૧૩ મા શ્લોકમા ભૃત્યપદ ______ નુ ઉપલક્ષણ છે (ગુરુવર્ગ, પોષ્યવર્ગ, નોકર)
૭ ______ એ આગમવચનના અજીર્ણનુ સૂચક છે (ગુસ્સો, અવિધિસેવન, અભિમાન)
૮ ક્રિયામલ અને ભાવમલની નિવૃત્તિથી ______ નો પ્રતિરોધ થાય છે (સજ્ઞા, કષાય, મનની ચચળતા)
૯ ______ થી યુક્ત ગુરુસેવા એ લોકોત્તરતત્ત્વપ્રાપ્તિરૂપ છે (વિનય, વિવેક, વૈરાગ્ય)
૧૦ સદનુષ્ઠાનનુ એક લક્ષણ ______ છે (નિર્વિઘ્નતા, સ્થિરતા, ચોકસાઈ)

નોધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ જૈનદર્શન અને જૈનેતર દર્શનમાં સકલ અપુનર્બંધકની વૃત્તિમાં તફાવત શું ? શા માટે ?
૨ દિગંબર-શ્વેતાંબર સંપ્રદાય મુજબ કાલનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ સમજાવો
૩ દાન-શીલાદિના ક્રમનું કારણ સમજાવો
૪ અવિધિકૃત અનુષ્ઠાન કઈ રીતે શાતળ-અશાતળ બને ?
૫ સમકિતને જે પ્રતિબંધ હોય છે તેનો અલગ-અલગ ગ્રંથ વ્યાખ્યા સમજાવો
૬ સદનુષ્ઠાન કોને હોય ?
૭ નયમતભેદથી પોષ કોનું કહેવાય ? તે જણાવો
૮ ગુરુપૂજન એટલે શું ?
૧૦ નાસ્તિક, ગર્જન, તામસ દાનનો પરિચય આપો

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપમાં જવાબ આપો

૧ અપુનર્બંધકના લક્ષણ જણાવો
૨ કર્મબીજ બળે તો પુનર્ભવસ્વરૂપ અંકુર ન થાય - આ વાત ક્યા ક્યા ગ્રંથમાં જણાવી છે ?
૩ પુદ્ગલપરાવર્ત એટલે શું ?
૪ અભ્યુગમપક્ષ એટલે શું ?
૫ ચૈત્યવંદનના અધિકારી કોણ ?
૬ ચરમાવર્તને આત્મવિકાસનું મુખ્ય કારણ માનવામાં એકાંતવાદની આપત્તિ કેમ નથી આવતી ?
૭ અચરમાવર્તકાળમાં ઉપદેશશ્રવણની અયોગ્યતા ૧ દૃષ્ટાંતથી સમજાવો
૮ વિધિપાલન સનું લક્ષણ છે ?
૯ અવિધિથી કરવા કરતા અનુષ્ઠાન ન કરવું સારું - આ વાત ક્યા ગ્રંથમાં જણાવી છે ? સમજાવો
૧૦ આગમવચનપરિણતિ સમજાવો
૧૧ 'મત જ્ઞાનાવરણ ક્ષયોપશમ' એટલે શું ?
૧૨ સદનુષ્ઠાનના લક્ષણ જણાવો
૧૩ યોગબીજની વૃદ્ધિ કેવી રીતે સંભવે ?
૧૪ ઓઘ સંજ્ઞા અને લોક સંજ્ઞાનો અર્થ સમજાવો
૧૫ સર્વજ્ઞસિદ્ધિ સમજાવો
૧૬ ક્રિયામલ અને ભાવમલનું સ્વરૂપ જણાવો
૧૭ અધ્યાત્મની વ્યાખ્યા જણાવો
૧૮ ન્યાયોપાર્જિત ધનની વ્યાખ્યા સમજાવો
૧૯ દાનના ભૂષણ-દૂષણ જણાવો
૨૦ તપ કેવો કરવો જોઈએ ?

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ ઉપદેશને અયોગ્ય અચરમાવર્તી જીવ ______ જેવો છે (ભૂંડ, ઘુવડ, ચકવાક)
૨ નાનકડું પણ ______ અનુષ્ઠાન ભગવાનને માન્ય છે (બળવાન, વિશુદ્ધ, ભવ્ય જીવનું)
૩ અપુનર્બંધકાદિનો શુભ ભાવ એ ______ સમાન છે (અમૃત, ઔષધ, રત્ન)
૪ શ્રીજિનેશ્વરસૂરિના મત મુજબ સમકિતને પ્રતિબંધ = ______ હોય
(ચારિત્રમોહનીય ઉદય, અંતરાય, જ્ઞાનાવરણોદય, સદનુષ્ઠાનવ્યાઘાત)
૫ પાપસ્થ સાધુ ______ બની શકે (વંદનીય, અનુકંપનીય, સુપાત્ર)
૬ ______ સર્વશ્રેષ્ઠ દાન છે (અભયદાન, સુપાત્રદાન, અનુકંપાદાન)

षष्ठ जिनभवनषोडशकम्

लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिरुक्ता । तदुत्तरं यल्लभ्यते तदाह -> 'अस्यामि'त्यादि ।

अस्यां सत्यां नियमाद्विधिवज्जिनभवनकारणविधानम् । सिध्यति परमफलमलं ह्यधिकार्यारम्भकत्वेन ॥६/१॥

अस्यां = लौकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तौ **सत्यां नियमात्** = योग्यतानियमात् **विधिवत्** = विधिना जिनभवनस्य कारणं प्रयोज्यकर्तृभिः कृत्वा विधानं = सम्पादनं **सिध्यति, परमफलं** = प्रकृष्टफलं **हि अलं** = अत्यर्थं अधिकारी आरम्भको यत्र तत्त्वेन तद्भावेन ॥६/१॥ ¹कीदृग्गुणः पुनरयमधिकारीत्याह -> **'न्याये'**त्यादि ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> अस्यां सत्यां नियमात् विधिवत् जिनभवनकारणविधानं हि अधिकार्यारम्भकत्वेन अलं परमफलं सिध्यति ॥६/१॥

नियमात् = योग्यतानियमात् = जिनभवनकारणविधानस्वरूपयोग्यतासद्भावावश्यम्भावात् । तेन जिनभवनकारणविधानमन्तरेण दीक्षाऽऽदानेऽपि न क्षतिः । न हि घटस्वरूपयोग्यतालिङ्गिते सकलेऽपि मृद्द्रव्ये घटो नियमेन जायते । न चैतावतैव तत्र घटस्वरूपयोग्यता निह्नोतुमुचितेति भावनीयम् । **विधिना** = पूजाबलिविधानेन, तदुक्तं **शिल्पस्मृतिवास्तुविद्यायां** -> पूजाबलिविधानञ्च कृत्वा कर्म समारभेत् । सर्वं सिध्यति तत्कर्म सर्वकामफलप्रदम् ॥३९॥ <- इति । शास्त्रोक्तविध्यननुसरणे तु नेष्टफलसिद्धिः । तदुक्तं **भगवद्गीतायामपि** -> यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामचारतः । न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ <- [१६/२३]

प्रयोज्यकर्तृभिः शील्पशास्त्र-कलाशास्त्रप्रभृतिनिपुणैः सूत्रधारादिभिः, न तु स्वयमेव जिनालयविधाने उद्यम्यते, न वा शील्पशास्त्राद्यनभिज्ञैः सूत्रधारादिभिः । तदुक्तं **शिल्पस्मृतिवास्तुविद्यायां** -> सूत्रधारः शास्त्रयुक्तो वास्तुवेदोपलक्षकः । सूत्रकम्बीसमायुक्तः सर्वशास्त्रसुकोशलः ॥२९॥

प्रकृष्टफलं = इहाऽमुत्र सर्वविरति-वैमानिकद्युलोक-सुलभबोधित्वाऽपवर्गप्राप्तिलक्षणफलं **सिध्यति** । तदुक्तं **शत्रुञ्जयमाहात्म्ये धनेश्वरसूरिभिः** -> कारयन्ति जिनानां ये तृणाऽऽवासानपि स्फुटम् । अखण्डितविमानानि ते लभन्ते त्रिविष्टपे ॥<- [५/४८९] इति । **उपदेशतरङ्गिण्यामपि** -> कारयन्ति जिनेन्द्राणां तृणावासानपीह ये । मणि-रत्न-विमानानि ते लभन्ते भवे भवे ॥ [२/पृ ११०] <- इत्युक्तम् । यद्यपि **महानिशीथे** -> काउंपि जिणायणेहिं मंडियं सव्वमेइणीवट्टं । दाणाइचउक्केणं सड्ढो गच्छेज्ज अच्चुयं जाव न परं ॥ <- इत्युक्तं **सम्बोधसप्ततौ श्रीरत्नशेखरसूरिभिरपि** -> उक्कोसं दव्वत्थयआराहगो जाव अच्चुअं जाई <- [४५] इत्युक्तं तथापि -> जिणभवण-बिंबठावण-जत्तापूआ य सुत्तओ विहिणा । दव्वत्थउ त्ति नेयं भावत्थयकारणत्त-णेण ॥[स.प्र.१/१९५ द.शु.७८] <- इति **सम्बोधप्रकरण-दर्शनशुद्धिप्रकरणा**दिवचनात् द्रव्यस्तवस्य भावस्तवहेतुतया परम्परयाऽपवर्गहेतुत्वमनिषिद्धमेव, अन्यथा -> 'सिद्धवेयावच्चेणं महानिज्जरा महापज्जवसाणं चेवत्ति' <- [ ] इति **व्यवहार-सूत्र**वचनं विरुध्येत । न हि सिद्धवैयावृत्त्यं तद्बिम्ब-तदायतनादिकमृते सम्भवति । अग्रे 'नियमादपवर्गबीजं' [६/१४] इति वक्ष्यति ग्रन्थकृदेव । जिनभवनविधानमाहात्म्यञ्च -> यस्तृणमयीमपि कुटीं कुर्याद् दद्यात्तथैकपुष्पमपि भक्त्या परमगुरुभ्यः पुण्योन्मानं कुतस्तस्य ? । किं पुनरुपचितदृढघनशिलासमुद्घातघटितजिनभवनं ये कारयन्ति शुभमतिविधायिनः ते महाधन्याः ॥ [२/पृ १२५] इत्यादिना उपदेशतरङ्गिण्यादितो बोध्यम् ॥६/१॥

❀ रतिदायिनी (ગુજરાતી વ્યાખ્યા) ❀

પાંચમાં ષોડશકમાં લોકોત્તરતત્ત્વસંપ્રાપ્તિ કહી ગયા. તેના પછી જે પ્રાપ્ત થાય તેને મૂલકારશ્રી છઠ્ઠા ષોડશકમાં જણાવે છે.

<u>**ગાથાર્થ**</u> - લોકોત્તરતત્ત્વસંપ્રાપ્તિ થઈ હોય ત્યારે નિયમા વિધિયુક્ત જિનાલયનું કારણો દ્વારા નિર્માણ, ખરેખર અધિકારીકર્તૃક હોવાથી અત્યંત પરમફલવાળું સિદ્ધ થાય છે. [૬/૧]

❀ જિનભવન સંપાદન ❀

<u>**ટીકાર્થ**</u> - લોકોત્તર તત્ત્વની સંપ્રાપ્તિ થાય ત્યારે નિયમા એવી યોગ્યતા પ્રગટે છે, જેના લીધે તે (= શ્રાવક) વિધિપૂર્વક જિનાલયના પ્રયોજ્યકર્તાઓ [કારીગર, કડિયા, શિલ્પી, સુથાર વગેરે] વડે દેરાસર નિર્માણ કરાવે છે. લોકોત્તરતત્ત્વસંપ્રાપ્તિવાળો પ્રયોજક કર્તા [શ્રાવક] ખરેખર દેરાસર બંધાવવાનો અધિકારી છે. તેથી તે ચૈત્યનિર્માણ તેને અત્યંત પ્રકૃષ્ટફલદાયી સિદ્ધ થાય છે. [૬/૧]

કેવા ગુણવાળો પ્રયોજક કર્તા દેરાસર બંધાવવાનો અધિકારી થાય ? તેવી જિજ્ઞાસાનું શમન કરવા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

१ 'कीदृशः गुणः' इति ह प्रतौ अशुद्धः पाठः ।

न्यायार्ज्जितवित्तेशो मतिमान् स्फीताशयः सदाचारः । गुर्वादिमतो जिनभवनकारणस्याऽधिकारीति ॥६/२॥

न्यायार्जितवित्तस्य ईश = स्वामी, मतिमान् = आयतिहितज्ञ, स्फीताशय = प्रवृद्धधर्माध्यवसाय सदाचार = अनिन्द्याचार, गुर्वादीनां = पितृ-पितामहादि-राजामात्यादीनां अभिमत = बहुमत जिनभवनकारणस्य अधिकारी शास्त्राज्ञाशुद्धत्वात् इति अधिकारिविशेषणसमाप्त्यर्थं ॥६/२॥ कारणविधिमाह —> "कारणे'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> न्यायार्ज्जितवित्तेशो मतिमान् स्फीताशयः सदाचारः गुर्वादिमतो जिनभवनकारणस्य अधिकारीति ॥६/२॥ इयं कारिका श्राद्धविधिवृत्ति-धर्मसङ्ग्रहवृत्त्यादौ [श्रा प्रकाश-६ गा १० वृ पृ.३० ध स ६८] समुद्धृता। एतदनुसारेण भक्तिद्वात्रिंशिकायामपि —> न्यायार्जितधनो धीरः सदाचारः शुभाशयः । भवनं कारयेज्जैनं गृही गुर्वादिसम्मतः ॥ <— [७/२] इति प्रोक्तम् । उपदेशतरङ्गिण्यामपि —> न्यायोपार्जितवित्तो मतिमान् स्फीताशयः सदाचारः । गुर्वादिमतो जिनभवनकारकस्याधिकारी स्यात् ॥ <— [तरङ्ग २/पृ १२०] इत्युक्तम् । न्यायार्ज्जितवित्तेश इति । धनविरहे जिनालयनिर्मापणाऽसम्भवादिदं प्राधम्येनाऽधिकारिणो विशेषणम् । तत्राप्यन्यायगृहीतस्याऽग्राह्यत्वं, तदुक्तं देवीभागवतेऽपि —> अन्यायोपार्जितेन द्रव्येण सुकृतं कृतम् । न कीर्तिरिहलोके च परलोके न तत्फलम् ॥ <— [३/१२/८] इति । अन्यायोपात्तवित्तस्य कुत्सितत्वात्, वस्तुगत्या दानाऽप्रतियोगित्वाच्च 'न्याय'ेति ग्रहणम् । आयतिहितज्ञः = भाविकल्याणज्ञाता, अन्यथा चैत्यनिर्मापणे बहुधनव्ययसाध्ये नैव प्रवर्त्तेत ।

प्रवृद्धधर्माध्यवसाय इति । एतद्विशेषणविरहे आरब्धमपि जिनगृहनिर्मापणं परित्यजेत् ।

अनिन्द्याचारः = परस्त्रीगमन-मद्य-द्यूतप्रभृतिलोकविरुद्धाचारपरिहारवान्, अन्यथा देवगृहे निष्पन्नेऽपि न तत् परेषां तथाविधफलोपधायकं स्यात् । विस्तरतस्त्वत्र योगबिन्दुप्रदर्शितो विंशतिविधः सदाचारो ज्ञेयः [यो.बि गा १२६-१२७-१२८-१२९-१३०-१३१] । पितृ-पितामहादि-राजामात्यादीनां बहुमत इति । पित्रादिबहुमतत्वेन कुटुम्बकलहादिपरिहारः राजादिबहुमतत्वेन च निष्पन्नस्य देवालयादेः निरुपद्रवो द्योतितः । गुर्वादिबहुमतत्वञ्च गुर्वादिविनय-भक्ति-बहुमानादिनैव स्यात् । तच्च सतताभ्यासयोगतो धर्मानुष्ठानतयाऽवगन्तव्यम् । वक्ष्यमाणजिनभवनविधान-जिनबिम्बकारण-प्रतिष्ठा-पूजादिकं तु विषयाभ्यासयोगतो धर्मानुष्ठानतया बोध्यम् । ततश्च वक्ष्यमाणतात्त्विकसम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्राराधनञ्च भावाभ्यासयोगतो धर्मानुष्ठानमवसेयमित्यन्ये । यथोक्तं उपदेशपदे —> अण्णे भणंति तिविहं सययं-विसय-भावयोगओ णवरं । धम्मम्मि अणुट्ठाणं जहुत्तरपहाणरूवं तु ॥१९०॥ <— इति । एतद्विस्तरस्तु सोदाहरणं तद्वृत्तितो ज्ञेयः । जिनभवनकारणस्येति । उपलक्षणात् जिनबिम्बादिकारणस्येत्यपि बोध्यम्, अन्यायोपात्तवित्तकारितजिनबिम्बादेरपि निषिद्धत्वात्, तदुक्तं विवेकविलासे —> अन्यायद्रव्यनिष्पन्ना, परवास्तुदलोद्भवा । हीनाधिकाङ्गी प्रतिमा स्व-परोन्नतिनाशिनी ॥ <— [ ] इति । शास्त्राज्ञाशुद्धत्वात् = आगमोक्तजिनप्रासादादिकारकाधिकारिविशेषणसम्पादनप्रयुक्तपरिशुद्धिकलितत्वात् ।

इतिः अधिकारिविशेषणसमाप्त्यर्थं, तदुक्तं हलायुधकोशे —> इतिशब्दः स्मृतो हेतौ प्रकारादिसमाप्तिषु ॥ <— [१/

ગાથાર્થ - જે ન્યાયોપાર્જિત ધનનો માલિક હોય તથા બુદ્ધિમાન, સ્ફીતાશયવાળો તેમ જ સદાચારી હોય તથા ગુરુ વગેરેને માન્ય હોય તે દેરાસર કરાવવાનો અધિકારી બને છે [૬/૨]

❀ દેરાસર બનાવવાના અધિકારીને ઓળખીએ ❀

ટીકાર્થ - જે માણસ ન્યાયથી ઉત્પન્ન કરેલ ધનનો માલિક હોય, તેમ જ ભવિષ્યના હિતોને જાણનાર હોય, તથા જેના સુંદર ભાવો પ્રકૃષ્ટ રીતે વધેલા હોય અને અનિંદનીય આચારવાળો હોય, વળી પિતા, દાદા વગેરેને અને રાજા, મંત્રી વગેરેને તે બહુમત હોય તે માણસ દેરાસર બનાવવાનો અધિકારી બને, કેમ કે તે શાસ્ત્રાજ્ઞાથી શુદ્ધ છે મૂળ શ્લોકમા છેલ્લે 'इति' શબ્દ છે તે દેરાસર કરાવનાર અધિકારી વ્યક્તિના વિશેષણોની સમાપ્તિ અર્થમા છે (અર્થાત્ ચૈત્ય નિર્માણ કરાવનાર અધિકારી વ્યક્તિના આટલા જ વિશેષણો છે, વધુ નહિ) [૬/૨]

વિશેષાર્થ - દેરાસર બનાવવા સૌપ્રથમ ધનની જરૂર પડે તેથી પ્રથમ વિશેષણ તરીકે ન્યાયસંપન્નવૈભવ ગુણ જણાવ્યો અન્યાયથી મેળવેલ પૈસાથી નિર્માણ થયેલ જિનાલય વિશિષ્ટ લાભદાયી બનતુ નથી તેમ જ દેરાસર બંધાવનાર લાંબા ગાળે પોતાને પ્રાપ્ત થનાર હિતનો વિચારક ન હોય તો માતબર રકમથી તૈયાર થનાર ચૈત્યને નિર્માણ કરવાના તેને મનોરથ પણ ન જાગે કદાચ તેવી ભાવના જાગી જાય પરન્તુ ધર્મની પરિણતિ પ્રકૃષ્ટ રીતે વધી ન હોય તો આયવા મંડેલ દેરાસર વધુ ખર્ચા વગેરે થતા અધૂરુ મૂકી દે માટે ત્રીજુ વિશેષણ પણ આવશ્યક છે તે જ રીતે જિનાલય બંધાવનાર દુરાચારી હોય તો તેનાથી તૈયાર થયેલ જિનગૃહ લોકોને વિશિષ્ટ ભક્તિમા નિમિત્ત બની ન શકે માટે 'સદાચારી' આવુ ચોથુ વિશેષણ પણ જરૂરી છે તે જ રીતે દેરાસર બંધાવનાર વ્યક્તિ તેના પિતા, દાદા વગેરેને માન્ય ન હોય તો દેરાસર નિમિત્તે ઘરમા ઝઘડો થવા પણ સંભવ છે અને રાજા, મંત્રી વગેરેનો તે દ્રોહી હોય તો તૈયાર થયેલ દેરાસર પણ ચિરસ્થાયી

१ मुद्रितप्रतौ —> 'कारणे'त्यादि <— इदं नास्ति ।

कारणविधानमेतच्छुद्धा भूमिर्दलञ्च दार्वादि । भृतकानतिसन्धान स्वाशयवृद्धिः समासेन ॥६/३॥

कारणे = निर्वर्त्तनप्रयोजकव्यापारे विधान **एतत्** विधिद्वारराशिरिष । **शुद्धा भूमि** वक्ष्यमाणा, **दल च दार्वादि** = दारुप्रभृति । भृतकाना = कर्मकराणा अनतिसन्धान = [1]अप्रपञ्चन, स्वाशयस्य = शुभपरिणामस्य वृद्धि **समासेन** = सङ्क्षेपेण ॥६/३॥ तत्र शुद्धभूमिस्वरूप तावदाह —> **'शुद्धा त्वि'**त्यादि ।

शुद्धा तु वास्तुविद्याविहिता सन्यायतश्च योपात्ता । न परोपतापहेतुश्च सा मुनीन्द्रैः[2] समाख्याता ॥६/४॥

शुद्धा तु = शुद्धा पुन भूमि वास्तुविषया या [3]विद्या तया विहिता = समर्थिता अनिराकृतेति यावत् ।

कल्याणकन्दली

८८७] तथापि शुभस्वजनादिगुणवैशिष्ट्यमवगन्तव्य सामर्थ्यत , **पञ्चाशके** जिनभवनकारणाधिकारिण —> 'अहिगारी उ गिहत्थो सुहसयणो वित्तसजुओ कुलओ । अक्खुद्दो धिइबलिओ मइम तह धम्मरागी अ ॥ गुरुपूयाकरणरई, सुस्सूसाइगुणसगओ चेव । रायाहिगयविहाणस्स धणियमाणापहाणो य ॥ <— [७/४-५] इत्येव मूलकारैरेव निर्देशादिति ध्येयम् । **कथारत्नकोशे** च **देवभद्रसूरिभिः** —> अहियारी य इह च्चिय निम्मलकुलसभवो विभवभागी । गुरुभत्तो सुहचित्तो अचत धम्मपडिबद्धो ॥ बहुसुहिसयणो सुस्सूसपमुहगुणसगओ विसुद्धमई । आणापहाणचिट्ठो दढव्वो जिणहरविहाणे ॥ <— [पृ ६७-गा ३/४] इत्युक्तम् । एतादृशाधिकारिकारितजिनभवनस्य महागुणत्वात्, यथोक्त **पञ्चाशके** —> एसो गुणड्ढिजोगा अणेगसत्ताण तीइ विणिओगा । गुणरयणवियरणेण त कारिता हिय कुणइ ॥ त तह पवत्तमाण दट्ठु केइ गुणरागिणो मग्ग । अण्णे उ तस्स बीय सुहभावाओ पवज्जति ॥ <— [७/६-७] इति ॥६/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> शुद्धा भूमि , दल दार्वादि, भृतकानतिसन्धान, स्वाशयवृद्धिश्च एतत् समासेन कारणविधानम् ॥६/३॥ इयञ्च कारिका **उपदेशरहस्यवृत्त्यादौ** [गा.१६१ वृ.पृ २८१] समुद्धृता वर्तते । एतदर्थानुपातिनी गाथा **स्तवपरिज्ञायां** —> जिणभवणकारणविही सुद्धा भूमी दल च कट्ठाइ । भियगाणइसधाण सासयवुड्ढी समासेण ॥३॥ <— इत्येव वर्तते ।

निर्वर्त्तनप्रयोजकव्यापारे = जिनभवननिर्वर्त्तनस्य य प्रयोजक कर्ता तस्य कर्तव्ये **एषः विधिद्वारराशिः** = विधि-प्रतिषेधात्मकाना द्वाराणा समूह । दल = जिनभवनोपादानकारणमिति वक्ष्यते [६/७] अग्रे । इय द्वारगाथाऽनुपदमेव स्पष्टीभविष्यति ॥६/३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> सा तु मुनीन्द्रै शुद्धा [भूमि] समाख्याता या वास्तुविद्याविहिता सन्न्यायतश्च उपात्ता न च परोपतापहेतु ॥६/४॥ इय कारिका **धर्मसङ्ग्रहवृत्त्यादौ** [गा.६८] समुद्धृता । एतदनुसारेण **भक्तिद्वात्रिंशिकायामपि** टीकाकृता —> तत्र शुद्धा महीमादौ गृह्णीयाच्छास्त्र-नीतित । परोपतापरहिता भविष्यद्भद्रसन्ततिम् ॥<— [५/३] इत्युक्तम् ।

वास्तुविषया या विद्या तया समर्थिता, तदुक्त **प्रतिष्ठासारोद्धारे** —> रम्ये स्निग्ध सुगन्धादि दूर्वाद्याढ्या स्वत. शुचिम् । जिनजन्मादिना वास्ये स्वीकुर्याद् भूमिमुत्तमाम् <— ॥१८॥ तादृशभूम्यलाभे तु वास्तुविद्यया **अनिराकृता** ग्राह्या इति यावत् तात्पर्यम् । उपदेशप्रासादेऽपि —> भव्येऽहनि शुभे क्षेत्रे प्रासादो विधिपूर्वकम् । मानादिदोषमुक्तेन कार्यते पुण्यशा-

ન બની શકે માટે દેરાસર બનાવવાના અધિકારીના પાચેય વિશેષણો ઉચિત છે શાસ્ત્રકારોની કેવી દીર્ઘ અને ઉમદાદષ્ટિ હોય છે ! તેનો આના દ્વારા આછો ખ્યાલ આવી શકે છે [૬/૨]

દેરાસર કરાવવાની વિધિને મૂલકારશ્રી બતાવે છે કે —

ગાથાર્થ - શુદ્ધ ભૂમિ, લાકડા વગેરે ઉપાદાન કારણ, કારીગરોને ન ઠગવા અને શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ-આ દેરાસર કરાવવાની સક્ષેપથી વિધિ છે [૬/૩]

ટીકાર્થ - દેરાસરને નિર્માણ કરવામા પ્રયોજક કર્તાના કાર્યોના વિધાનોના દ્વારોનો આ સક્ષેપથી સમૂહ છે કે - [૧] આગળ કહેવામા આવશે તે મુજબ શુદ્ધ ભૂમિ, [૨] લાકડા વગેરે ચૈત્યઉપાદાન કારણો, [૩] કારીગરોને [સોમપૂરાઓને] ઠગવા નહિ, [૪] શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ [૬/૩]

આ દ્વારા ગાથા છે તેમાથી પ્રથમ દ્વાર શુદ્ધ ભૂમિના સ્વરૂપને મૂલકારશ્રી બતાવે છે કે —

ગાથાર્થ - તે ભૂમિ મુનીન્દ્રોએ શુદ્ધ જણાવેલી છે કે જે વાસ્તુવિદ્યાથી વિહિત છે અને સમ્યક્ ન્યાયથી ગ્રહણ કરેલ છે તથા જે અન્યને પીડાનુ કારણ ન બને [૬/૪]

દેરાસરની ભૂમિ કેવી જોઈએ ?

ટીકાર્થ - પરમજ્ઞાની પુરુષોએ દેરાસરસબધી તે ભૂમિને શુદ્ધ કહેલી છે કે જે વાસ્તુવિષયક વિદ્યાથી સમર્થન કરાયેલ હોય, અર્થાત

१ मुद्रितप्रतौ 'अवञ्चन' इति पाठान्तरम् । २. 'जिनेन्द्रै' इति ह प्रतौ मुद्रितप्रता च पाठ तथापि योगदीपिकानुसारेण 'मुनीन्द्रै' इति पाठ सम्भाव्यते । ३ ह प्रता 'विद्या तया' इति नास्ति, पाठ त्रुटित इति सम्भाव्यते ।

[1]सन्न्यायतश्च = शोभनन्यायेन या उपात्ता = गृहीता, न तु धनिकपराभवेन । न = नैव परस्य = प्रातिवेश्मिकादे उपतापहेतुश्च सा मुनीन्द्रै = परमज्ञानिभि समाख्याता ॥६/४॥

कल्याणकन्दली

लिना ॥[स्त १३/व्या १८६] <-- इत्युक्तम् । आचारोपदेशे चारित्रसुन्दरगणिना --> शुचिप्रदेशे नि.शल्ये कुर्याद्देवालय सुधी । सौधे याता वामभागे सार्धहस्तोच्चभूमिके ॥ [२/२४] <-- इत्येवमुक्तम् । भूमिशुद्धिनिरूपण श्रीरत्नशेखरसूरिभिः श्राद्धविधिवृत्तौ --> सुस्थान पुन शल्य-भस्म-क्षारादिदोषनिषिद्धाऽऽयादिना च रहित बहलदुर्वा-प्रवाल-कुश-स्तम्ब-प्रशस्तवर्णगन्धमृत्तिका-सुस्वादुजलोद्गमनिधानादिमच्च <-- [६/१०/पृ ३१] इत्येवमकारि । धर्मसङ्ग्रहवृत्तौ --> शल्यादिरहितभूमौ स्वयसिद्धस्योपलकाष्ठा-दिदलस्य ग्रहेणन सूत्रकारादिभृतकानतिसन्धानेन भृत्यानामधिकमूल्यवितरणेन पञ्चजीवनिकायरक्षायतनापूर्व जिनभवनस्य विधापनम् <-- [ध स गा ७० पृ ३०४] इत्युक्तम् । वास्तुसारप्रकरणे --> चउवीसगुलभूमी खणेवि पूरिज्ज पुणवि सा गत्ता । तेणेव मट्टियाए हीणाहियसमफला नेया । अह सा भरिय जलेण य चरणसय गच्छमाण जा सुसइ । ति-दु-इग अगुलभूमी अहम-मज्झम-उत्तमा जाण ॥ सियविप्पि अरुणखत्तिणि पीयवइसी अ कसिणसुद्दी अ । मट्टियवण्णपमाणा भूमी नियनियवण्णसुक्खयरी ॥ <-- [१/३-४-५] इति ठक्कुरफेरुप्रोक्तमत्रानुसन्धेयम् । यथोक्तमन्यत्रापि --> शीत-स्पर्शोष्णकाले याऽत्युष्णस्पर्शा हिमागमे । वर्षासु चोभयस्पर्शा सा शुभा सर्वदेहिनाम् ॥ हस्तमात्र खनित्वाऽदौ पूरिता तेन पासुना । श्रेष्ठा समधिके पांसौ हीने हीना समे समा ॥ पदशतिशत यावच्चाम्भ.पूर्णा न शुष्यति । सोत्तमैकाङ्गुलहीना मध्यमा तत्पराऽधमा ॥ अथवा तत्र पुष्पेषु रात सत्सुपितेषु तु । समार्द्रसमशुष्केषु शुभश्रेष्ठमध्यमादिशेत् ॥ त्रि-पञ्च-सप्तदिवसैरस्तत्रीह्यादिरोहणात् । उत्तमा मध्यमा हीना विज्ञेया त्रिविधा मही ॥ व्याधि वल्मीकिनी नैस्व्य शुषिरा स्फुटिता मृतिम् । दत्ते भू शल्ययुग दु ख ज्ञेय तु यत्नत ॥ <-- [श्राद्धविधिप्रकाश-६-गाथा-१२ वृत्ति-पृ ३१] । तदुक्त कल्याणकलिकाया --> भूमि सुलक्षणा ज्ञात्वा, तत्र वास्तु निवेशयेत् । तेन कारक-कर्तृणा भवेदुदयसिद्धये ॥१८॥ <-- इति । बीजवपनत भूमिपरीक्षा चैव ज्ञेया --> 'फालकृष्टेऽथवा देशे, सर्वबीजानि वापयेत् । त्रि-पञ्च-सप्तरात्रेण यत्र रोहन्ति तान्यपि ॥१॥ ज्येष्ठोत्तम-कनिष्ठा भू वर्जयेदितरा सदा । पञ्चगव्यौषधीजले परीक्षित्वाऽथ सेचयेत् ॥२॥ <-- [ ] जलप्लवेन भूमिपरीक्षा त्वेव विज्ञेया --> उदगादिप्लवमिष्ट विप्रादीना प्रदक्षिणेनैव । विप्र सर्वत्र वसेदनुवर्णमथेष्टमन्येषाम् ॥ <-- [५३/९१] --> भूमयो ब्राह्मणादीना या प्रोक्ता वास्तुकर्मणि । ता एव तेषा शस्यन्ते, देवायतनेष्वपि ॥[५६/७] <-- इति बृहत्संहितायां वराहमिहिरः । शल्यादिदूषिता भूमिस्तु निषिद्धा । तदुक्त कल्याण-कलिकाया --> सुलक्षणेऽपि भूभागे, शल्यादिदोषदूषिते । नोदयस्तत्र तेनादौ, शल्यमुद्ध्रियते बुधै <-- ॥१९॥ इति ।

शल्यस्य दोषावहत्व तु बृहत्संहितायां वराहमिहिरेण --> धनहानिर्दारुमये, पशुपीडारुग्भयानि चास्थिकृते । लोहमये शस्त्रभय, कपालकेशेषु मृत्यु स्यात् ॥ अङ्गारे स्तेनभय भस्मनि च विनिर्दिशेत् सदाऽग्निभयम् । शल्य हि मर्मसस्थ सुवर्ण-रजतादृतेऽत्यशुभम् । मर्मण्यमर्मगो वा रुणद्ध्यर्थागम तुषसमूह । अपि नागदन्तको मर्मसस्थितो दोषकृद् भवति ॥ <-- [बृ स] इत्येवमुक्तम् । --> तत्र यजमानाङ्गकण्डूयनादिना क्षेत्रे शृगालादिप्रवेशेन वा लग्नेन वा ध्वजाद्यायैर्वा कचटतपसहयजनैव-र्भिर्वर्णै प्रश्नैर्वा शल्य जानीयात् <-- [भूपरीक्षा-पृ १०] इति निर्वाणकलिकायां पादलिप्तसूरयः । भूमिशल्यदोषपरिहार --> जानुमात्र खनेद् भूमिमथवा पुरुषोन्मिताम् । अध पुरुषमात्रात्तु न शल्य दोषद गृहे ॥ जलान्तकस्थित शल्य, प्रासादे दोषद नृणाम् । तस्मात् प्रासादिकी भूमि खनेद्यावज्जलान्तिकम् ॥ <-- [ ] इत्येव ज्ञेय । आचारदिनकरे च --> क्षेत्रशुद्धि-युक्तिर्यथाशुद्धमृत्तिकापर्यन्त भूमिखनन, तत काष्ठास्थि-चर्म-केश-नख-दन्त-तृणामेध्यावकराणा दूरतोऽपसारण, तत्र च गारसुरभि-मृत्स्नानपरिक्षेप तत उपरि गोमूत्र-गोमयस्थापन <-- [१४८] इत्याद्युक्तम् । विस्तरतस्तु भूमिशल्य-तदुद्धारादिकञ्च विषय-विलास-प्रश्नविद्या-राजवल्लभ-विश्वकर्मप्रकाश-ज्योतिर्निबन्धप्रभृतिग्रन्थेभ्योऽवसेयम् । तपस्विजनोचितप्रदेशे जिनालयकारणे तत्स्फातिमद् भवति, अनुचितप्रदेशे जिनभवनविधाने तु न तद्वृद्धि प्रत्युत शासनमालिन्यादिदोषवृन्दोपनिपात , तदुक्त पञ्चा-शके --> अप्पदेसमि ण वुड्ढी कारवणे जिणघरस्स ण य पूया । साहूणमणणुवाओ, किरियाणासो उ अववाए ॥ सासणगरिहा लोए, अहिगरण कुत्थियाण सपाए । आणादीया दोसा, ससारणिबधणा घोरा ॥ कीलादिसल्लजोगा, होति अणिव्वाणमादिया दोसा । एएसि वज्जणट्ठा, जइज्ज इह सुत्तविहिणा उ ॥ <-- [७/११-१२-१३] इति । इयञ्च द्रव्यतो भूमिशुद्धिरवसेया । भावतो भूमिशुद्धिमाह- न तु धनिकपराभवेन गृहीता, नेव प्रातिवेश्मिकादेः उपतापहेतुश्चेति । द्विविधाऽपि भूमिशुद्धि

નિષિદ્ધ કરેલ ન હોય તે શુદ્ધ જાણવી. વળી, ઉચિત ન્યાયની પદ્ધતિથી જે જમીન ખરીદાયેલ હોય, નહિ કે ધનિકોના પરાભવથી. તેમ જ પાડોશી વગેરેને પીડાનો હેતુ ન બને તે જમીન શુદ્ધ જાણવી [૬/૪]

[1] 'सन्न्यायत = सुशोभनन्यायेन' इति मुद्रितप्रतौ पाठ । मूलानुसारेण स चाशुद्ध प्रतिभाति ।

किमित्येवमुपदिश्यते ? इत्याह –> 'शास्त्रे'त्यादि ।

शास्त्रबहुमानतः खलु सच्चेष्टातश्च धर्मनिष्पत्तिः । परपीडात्यागेन च विपर्ययात्पापसिद्धिरिव ॥६/५॥

शास्त्रस्य = प्रकृतविध्युपदेशकस्य वास्तुशास्त्रादे बहुमानत खलु = बहुमानादेव, **सच्चेष्टातश्च** = 'उत्पन्न-पराभिभवत्यागप्रधानोद्यमाच्च, परपीडाया = परोपतापस्य त्यागेन भाविनोऽनुत्पादेन **च धर्मनिष्पत्ति** भवति । **विपर्ययात्** = उक्तविपरीतहेतुत्रयात् शास्त्राऽबहुमानाऽसच्चेष्टा-परपीडालक्षणात् पापस्य सिद्धि = उत्पत्ति **इव**, यद्विपर्यय पापहेतु स धर्म्महेतुरिति न्यायगति ॥६/५॥

कल्याणकन्दली

स्तवपरिज्ञाया –> दव्वे भावे अ तहा सुद्धा भूमी पएसऽकीला य । दव्वेऽपत्तिगरहिआ अन्नेसि होइ भावे उ ॥४॥ <– इत्येव समासतो वर्णिता । **कथारत्नकोशे**ऽपि –> एत्थ विही पुण सुद्धा दव्वे सल्लाइवज्जिया भूमी । भावे य परापत्तियरहिया पढम निरूवेज्जा ॥ वेसा-धीवर-जूयारमाइदुगुच्छणिज्जजणरहिए । गिहिसाहूण सद्धम्मबुद्धिजणगे पएसम्मि ॥ <– [पृ ६७/ गा ५/६] इत्युक्तम् ॥६/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> शास्त्रबहुमानत खलु सच्चेष्टातश्च परपीडात्यागेन च धर्मनिष्पत्ति , विपर्ययात् पापसिद्धि इव ॥६/५॥ इय कारिका **षष्टिशतकवृत्त्यादौ** [गा ४५] समुद्धृता ।

शास्त्रबहुमानत इति । धर्मनिष्पत्तिरित्यनेनाऽग्रेऽन्वय । तदुक्त मूलकारैरेव **योगबिन्दौ** –> शास्त्रे भक्तिर्जगद्वन्द्यैर्मुक्तेर्दूती परोदिता । अत्रैवेयमतो न्याय्या तत्प्राप्त्यासन्नभावत ॥२३०॥ <– इति । इदश्च सामान्यत । प्रकृते **वास्तुशास्त्रादेः बहुमानतः** । अत एव तदनुल्लङ्घनेन प्रवृत्ति , तदुक्त **प्रतिष्ठासारोद्धारे** –> जैन चैत्यालय चैत्यमुत निर्मापयन् शुभम् । वाञ्छन्स्वस्य नृपादेश्च वास्तुशास्त्र न लङ्घयेत् ॥१७॥ <– इति । **सचेष्टात** इति । तदुक्त **श्राद्धदिनकृत्ये** –> 'ववहारसुद्धी धम्मस्स मूल सव्वन्नु भासए <– [१५९] । **शास्त्राऽबहुमानेत्यादि** । अत एवोक्त **योगबिन्दौ** –> यस्य त्वनादर शास्त्रे तस्य श्रद्धादयो गुणा । उन्मत्तगुणतुल्यत्वान्न प्रशसास्पद सताम् <– ॥२२८॥ <– इति । एवमसचेष्टाया अपि पापजनकत्व, अशुभयोगस्य दुरितबन्धहेतुतया **कर्मग्रन्थादौ** उपदिष्टत्वात् प्रसिद्धमेव ।

शारीरिकदु खरूपा मनोऽप्रीतिरूपा वा परपीडा तु धर्मार्थिना सर्वप्रयत्नेन त्याज्या । अत एव श्री**महावीरो**ऽपि पराप्रीति-परिहारार्थ वर्षाकालेऽपि विहतवान् । तदुक्त **स्तवपरिज्ञाया** –> धम्मत्थमुज्जएण्ण सव्वस्साऽपत्तिय न कायव्व । इय सजमोऽवि सेओ एत्थ य भयव उदाहरण ॥५॥ सो तावसासमाओ तेसि अपत्तिय मुणेऊण । परम अबोहिबीय तओ गओ हतऽकाले वि ॥६॥ <– इति । परपीडापरिहारोपाये सत्यपि तदपरिहारे पराऽप्रीतिपरिहारप्रयत्नप्रतिपादनलक्षण-शास्त्रार्थबाधनात् पापकर्मबन्ध एव स्वस्यापि, –> निमित्तभावत तस्य सत्युपाये प्रमादत । शास्त्रार्थबाधनेनेह पापबन्ध उदाहत ॥ <– [७/६] इति **अष्टक-प्रकरण**वचनात् । यथोक्त टीकाकृताऽपि **भक्तिद्वात्रिंशिकाया** –> अप्रीतिर्नैव कस्यापि कार्या धर्मोद्यतेन वै । इत्थ शुभानुबन्ध स्यादत्रोदाहरण प्रभु ॥<– [५/४] इति । दोषायतनत्वेन परपीडाया. त्यागे एव शुद्धि , अन्यथा भजना, तदुक्त **निशीथभाष्ये** –> जे जे दोसायतणा ते सुत्ते जिणवरेहि पडिकुट्ठा । ते खलु अणायरतो सुद्धो, इतरो उ भइयव्वो ॥४१०५॥<– इति ।

यद्विपर्ययः पापहेतुः स धर्महेतुरिति यथा अहिंसाविपर्ययो हिंसा पापहेतुरिति अहिसा हि धर्महेतु । युक्तश्चैतत्, अन्वय-

–> 'શા માટે આવો ઉપદેશ અપાય છે ?' <— આ શકાનુ સમાધાન કરતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

<u>**ગાથાર્થ**</u> - શાસ્ત્રબહુમાનથી જ અને સારી ચેષ્ટાથી તથા પરપીડાના પરિહારથી ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ તેના વિપરીતપણાથી પાપ ઉત્પન્ન થાય છે (તેમ આ સમજવુ) [૬/૫]

તાત્ત્વિક ધર્મની ત્રણ શરત

<u>**ટીકાર્થ**</u> - [૧] પ્રસ્તુત વિધિ-વિધાનના ઉપદેશક વાસ્તુશાસ્ત્ર વગેરેના બહુમાનથી જ ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે તથા [૨] દેરાસરની જમીન ખરીદવાથી ઉત્પન્ન થયેલ અન્યવ્યક્તિસબધી પરાભવના પરિહારનો પ્રધાનપણે પુરુષાર્થ કરવાથી ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે અને [૩] અન્યની પીડાના પરિહારથી તથા ભવિષ્યમા પીડાને ન ઉત્પન્ન કરવાથી ધર્મની નિષ્પત્તિ થાય છે ઉપરના ત્રણ હેતુઓથી વિપરીત [૧] શાસ્ત્ર અબહુમાન, [૨] ખરાબ ચેષ્ટા અને [૩] પરપીડા આ ત્રણ હેતુથી જેમ પાપ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ આ સમજવુ જેનાથી (= શાસ્ત્રબહુમાનથી) ઊલટુ (= શાસ્ત્ર અબહુમાન) કરવાથી પાપ થાય તે (= શાસ્ત્રબહુમાન) ધર્મનો હેતુ બને - એ ન્યાયની = નિયમની અહીં પ્રવૃત્તિ સમજવી [૬/૫]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - આ શ્લોકમા ખૂબ જ ગભીર વાત શ્રીમદ્જીએ કરેલી છે વાસ્તુશાસ્ત્ર દ્વારા જે ભૂમિ દેરાસર માટે નિષિદ્ધ થયેલ ન હોય તેવી ભૂમિ દેરાસર માટે લેવાની કાળજી રાખવાનુ કારણ છે વાસ્તુશાસ્ત્ર ઉપર બહુમાન શાસ્ત્રબહુમાન ન હોય તો દેરાસર માટે શાસ્ત્રવિહિત

१ 'इत्पन्न ' इति पाठान्तरम् ।

अन्यदपि तदा धर्मसिद्ध्यङ्गमाह - 'तत्रे'त्यादि ।

तत्राऽऽसन्नोऽपि जनोऽसम्बन्ध्यपि दान-मान-सत्कारैः । कुशलाशयवान् कार्यो नियमाद् बोध्यङ्गमयमस्य ॥६/६॥

तत्र = जिनभवनारम्भे आसन्नोऽपि = तद्देशवर्ती जनः असम्बन्ध्यपि = स्वजनादिसम्बन्धरहितोऽपि, सोऽपि दानं = अन्न-वस्त्रादिवितरणं, मानं = अभ्युत्थानादिक्रिया, सत्कारं = आसनप्रदानादिव्यापारं, तैः कृत्वा कुशलाशयवान् = धन्योऽयं जैनो धर्मो यत्रैतादृशमौचित्यमिति प्रशंसाभिव्यङ्ग्यशुभपरिणामयुक्तः कार्यः । नियमात् = निश्चयेन अयं = कुशलाशयः अस्य जनस्य बोध्यङ्गं = बोधिहेतुः । अतश्च परोपकारगुणात् कारयितुः महांल्लाभः¹ ॥६/६॥

कल्याणकन्दली

व्यतिरेकेण संसारापवर्गयोः तुल्यहेतुकत्वात् । इत्थमेव → जे जत्तिया य हेऊ भवस्स, ते चेव तत्तिया मुक्खे । गणणाईया लोगा दुण्ह वि पुण्णा भवे तुल्ला ॥५३॥← इति ओघनिर्युक्तिवचनमपि सङ्गच्छते, विधि-निषेधयोः तुल्यसङ्ख्यत्वात् ॥६/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् → तत्र असम्बन्ध्यपि आसन्नोऽपि जनः दान-मान-सत्कारैः कुशलाशयवान् कार्यः [यतः] अयं नियमात् अस्य बोध्यङ्गम् ॥६/६॥ इयं कारिका प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ [गा. ३१ वृ. पृ. ५१३] समुद्धृता । एतदनुसारेण भक्तिद्वात्रिंशिकायामपि → आसन्नोऽपि जनस्तत्र मान्यो दानादिना यतः । इत्थं शुभाशयस्फात्या बोधिवृद्धिः शरीरिणाम् ॥ [५/५] ← इत्युक्तम् । स्वजनादिसम्बन्धरहितोऽपि = स्वज्ञाति-जाति-कुलादि-सम्बन्धशून्योऽपि ।

प्रशंसाभिव्यङ्ग्यशुभपरिणामयुक्तः कार्य इति । इत्थञ्च दानादिना धर्मोन्नतिर्भवति तथा स्वस्य तृष्णाविच्छेदात् अपरिग्रहव्रतस्य दृढता भवति ।

कुशलाशयः बोधिहेतुः = बोधिलाभहेतुः, 'जिनधर्मप्राप्तिः बोधिलाभः' [१/१६ पृ. ३२] इति प्रागुक्तम् । तदुक्तं पञ्चाशकेऽपि → जो च्चिय सुहभावो खलु सव्वण्णुमयम्मि होइ परिसुद्धो । सो च्चिय जायइ बीयं, बोहीए तेगणाणं ॥ ← [७/८] इति । इदञ्च नैश्चयिकं परम्परानिपारलौकिकं फलमावेदितम् । अस्य चोपलक्षणत्वात् व्यावहारिकमपि तत्फलमुन्नेयम्, यथा नूतनयात्रिकाणां साधुप्रभृतीनाञ्च स कुशलाशयवान् जनः जिनालयोपाश्रयादिपथप्रदर्शको भवति, काले साध्व्यादीनां भक्तिकारको भवति अवसरे च जिनगृहसंरक्षणेऽपि यतते, चैत्यनाशकश्च नैव सञ्जायते । ततश्चाऽऽय-व्ययाऽऽलोचनपूर्वकारी लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिव्यवस्थितः चैत्यनिर्मापको विशेषतोऽत्र गुरुणा सद्धर्मदेशनादिना प्रवर्तनीयः । इत्थमौचित्यगुणपालनेन द्रव्यस्तवस्यापि भावस्तवहेतुताऽनाविला, अन्यथा तत्त्वतो द्रव्यस्तवत्वमपि न स्यात्, यथोक्तं स्तवपरिज्ञायां → जं पुण एयविउत्तं एगंतेणेव

જમીન લેવાના પરિણામ જ ન જન્મે. શાસ્ત્રનું અબહુમાન, અનાદર, આશાતના જેમ પાપજનક છે તેમ શાસ્ત્રનું બહુમાન, આદર, વિનય ધર્મજનક છે. આમ સર્વત્ર પ્રવૃત્તિપૂર્વે 'આ કાર્ય શાસ્ત્રવિહિત છે ને ! ?' આ બાબતનો અધ્યવસાય ધર્મ ઉત્પન્ન કરાવે છે. તેમ જ દેરાસર માટેની જમીન ખરીદવાના લીધે જમીન વેચનાર શ્રીમંતને અથવા અન્ય કોઈ શ્રીમંતને પોતાનો પરાભવ લાગે તો તે પરાભવને દૂર કરવા પૂરેપૂરો પ્રયત્ન કરવો. આ સત્પ્રવૃત્તિ કે જે ધર્મને ઉત્પન્ન કરે છે તેનાથી ઊલટું અન્યનો પરાભવ કરવાનો જ પરિણામ ચૈત્યભૂમિને ખરીદવા પાછળ રહેલો હોય તો પાપ કર્મ બંધાય છે. કિયા ધર્મની, બંધ પાપનો. તથા જે જગ્યાની બાજુમાં જ હોસ્પીટલ, દવાખાનું હોય કે કાયમ માંદા-વૃદ્ધો વગેરે રહેતા હોય અને તે જગ્યાએ દેરાસર બંધાવવાથી આરતી વગેરે સમયે ઘંટનાદ વગેરે દ્વારા દર્દીઓ-વૃદ્ધો વગેરેને અપ્રીતિ-પીડા થાય તેવું હોય તો તેવી જગ્યાના બદલે અન્ય સ્થાને દેરાસર બાંધવું, જેથી કોઈને દેરાસરના નિમિત્તે તકલીફ ઉભી ન થાય. તો જ તાત્ત્વિક ધર્મ પ્રગટે. બાકી પરપીડામાં નિમિત્ત બનવાથી દેરાસર બંધાવનાર પણ પાપ બાંધે તથા અન્ય દર્દી, વૃદ્ધો વગેરે દેરાસર ઉપર અરુચિ કરીને પાપ બાંધે-બોધિદુર્લભ બને. આ વિવેકદૃષ્ટિ દેરાસરની જમીન ખરીદતી વખતે ખ્યાલમાં રાખવી જોઈએ. એટલું જ નહિ, દરેક કાર્ય કરતી વખતે આ ત્રણ બાબતનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ. આ ત્રણેય ભેગા થાય તો જ તાત્ત્વિક ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. [૬/૫]

તે અવસરે ધર્મની સિદ્ધિનું = નિષ્પત્તિનું અંગ = કારણ બનનાર અન્ય વસ્તુને પણ મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - તે અવસરે અસબંધી એવા પણ દેરાસરની નજીક રહેનાર માણસને દાન, માન, સત્કાર વડે કુશલાશયવાળા કરવા જોઈએ, કારણ કે કુશલાશય નિયમા તેને બોધિનું કારણ બને છે. [૬/૬]

❀ 'વાહ ! કેવો બેનમુન જૈન ધર્મ !' ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - જે માણસ દેરાસરની નજીક રહેતા હોય તે કદાચ સ્વજન વગેરે સગપણથી રહિત હોય તો પણ દેરાસર બનાવવાના અવસરે તેને અન્ન, વસ્ત્ર વગેરેના દાનથી, અભ્યુત્થાન (= ઉભા થઈને સામે લેવા જવું) વગેરે માનદ્યોતક પ્રવૃત્તિ દ્વારા અને (તે આવે ત્યારે બેસવા માટે) આસન આપવું વગેરે સન્માનથી કુશલાશયવાળો કરવો. અર્થાત્ તેવા પ્રકારના વ્યવહારથી તે 'વાહ ! ધન્ય છે આ જૈન ધર્મને, જ્યાં આવા પ્રકારનું ઔચિત્ય છે ! કેવો બેનમુન જૈન ધર્મ !' આવી પ્રશંસા કરે, જેનાથી ખ્યાલ આવે કે તેના હૈયામાં જૈન ધર્મ પ્રત્યે શુભ પરિણામ પ્રગટેલ છે. આવા કુશલ આશયવાળો તેને કરવો. નિશ્ચયથી આ કુશલાશય તે માણસને ભવાંતરમાં જૈનધર્મપ્રાપ્તિનો

1. ह प्रतौ 'महालाभ' इति पाठान्तरम् ।

'दलञ्च दार्वादि (६/३) इत्युक्तम् । तत्राह —> 'दलमि'त्यादि ।

दलमिष्टकादि तदपि च शुद्धं तत्कारिवर्गतः क्रीतम् । उचितक्रयेण यत्स्यादानीतञ्चैव विधिना तु ॥६/७॥

दल = जिनभवनोपादान **इष्टकादि**, आदिना पाषाणादि, **तदपि (च) शुद्ध**. 'कीदृक् शुद्धम् ?' [1]यत् तत्कारिणा = [2]स्वप्रयोजनसिद्ध्यर्थमेवेष्टकादिकरणशीलाना पुरुषाणा वर्गत = समूहात् **उचितक्रयेण** = उचितमूल्येन **क्रीत** = स्वीकृत **तु** = पुन **विधिना** लोकशास्त्रदृष्टेन भारवाहकाऽपरिपीडनादिलक्षणेन **आनीतञ्चैव** ॥६/७॥

कल्याणकन्दली

भावसुण्ण ति । त विसयम्मि वि ण तओ भावत्थयाऽहेउओ नेय ॥ <— [३८] इति । यत् = अनुष्ठान, एतद्वियुक्त = औचित्यविकल, भाव = बहुमान, विषयेऽपि = वीतरागेऽपि विधीयमान, तक = द्रव्यस्तव , शिष्ट स्पष्टम् ॥६/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इष्टकादि = दलम् । तदपि च शुद्ध, यत् तत्कारिवर्गत उचितक्रयेण क्रीत स्यात् विधिना तु आनीतञ्चैव ॥६/७॥ इयञ्च कारिका **पञ्चाशकवृत्ति-[७/१७]-धर्मसङ्ग्रहवृत्ति[६८]-प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ** [गा ६७ पृ ३७९] अतिदिष्टा । एतदनुसारेण **भक्तिद्वात्रिंशिकायामपि** —> इष्टकादि दल चारु वा सारवन्नवम् । गवाद्यपीडया ग्राह्य मूल्यौचित्येन यत्नत ॥ <— [५/६] इति प्रोक्तम् । **तदपि** = इष्टकादिकमपि **च शुद्ध** इति विधेयनिर्देश । उद्देश्यनिर्देशमाह यदिति **स्वप्रयोजनसिद्ध्यर्थमेव** = कुलक्रमायाताऽऽजीविकासाधनप्रवृत्तिनान्तरीयक-धनान्नादिप्राप्तिलक्षणोद्देश्यनिष्पत्तये स्वय एव **इष्टकादिकरणशीलाना** = विधेयतया इष्टकादिषु प्रवृत्ताना, न तु श्रावकादिभि तन्निष्पादने प्रेरिताना, **समूहात्**, न त्वेकस्मादेव तादृशपुरुषात्, यावदावश्यकेष्टकादिक्रयणम्, पश्चात् विशेषत आरम्भान्तरप्रसङ्गात् । तदपि **उचितमूल्येन** न त्वाच्छोटिकया, अतिमस्तकस्फोटिकया, वञ्चनादिना वा । **विधिना लोकशास्त्रदृष्टेन** = लोकाविरोधिना शास्त्राऽनिषिद्धेन च **भारवाहकाऽपरिपीडनादिलक्षणेन** आदिपदेन अकालोत्थापनपरिहार-योग्यमूल्यार्पणादिग्रहणम् । न च बलीवर्दादिमारणादिनोपनीतम् । यदुक्त **स्तवपरिज्ञाया** —> नो अविहिणोवणीय सय च काराविय जन्नो ॥<— [८] अन्यथाऽप्रीति-प्रवचनापभ्राजनादिदोष स्यात् ॥६/७॥

હેતુ બને છે આથી પરોપકાર ગુણથી દેરાસર બનાવનારને મહાન લાભ છે (કેમ કે જિનશાસન પ્રત્યે અહોભાવવાળા થયેલા તે જૈનેતર લોકો જિનશાસન પ્રાપ્તિ બાદ સમ્યગ્ દર્શન, ચારિત્ર વગેરેના લાભથી મોક્ષમા જશે, તેમા નિમિત્ત બનવાનુ સૌભાગ્ય ઉદારતાથી દેરાસર બનાવનાર વ્યક્તિ મેળવે છે) [૬/૬]

વિશેષાર્થ - જૈનમદિરની આસપાસ રહેનાર લોકોને દાન-માન-સન્માનથી ખુશ રાખવાથી તેઓ જૈન ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવાના લીધે ભવાતરમા તો તે જિનશાસનમા પ્રવેશ મેળવે જ છે પરતુ આ ભવમા પણ બહારગામથી આવનાર અજાણ્યા યાત્રિકો, સાધુ, સાધ્વીજી વગેરેને દેરાસર, ઉપાશ્રય બતાવવા સામે ચાલીને આવે થાકેલા સાધુ-સાધ્વી વગેરેની ભક્તિ કરે જૈન મદિરનુ અવસરે રક્ષણ કરે અવસરે દેરાસરની દેખભાળ કરે, દેરાસરમા ચોરી ન કરે જિનાલયનો વિરોધ-વિનાશ ક્યારેય પણ ન કરે આ બધા લૌકિક લાભો પણ એમા ગર્ભિત રીતે રહેલા છે માટે દેરાસર બનાવતી વખતે, પ્રતિષ્ઠા વખતે, વાર્ષિક ધજા ચડાવવાના દિવસે, દિવાળી-પર્યુષણ વગેરે પર્વના સમયે આસપાસના લોકોને ખુશ કરવા જોઈએ મીઠા મોઢા કરાવવા જોઈએ આવુ થાય તો જૈનોના પ્રતિષ્ઠામહોત્સવ વગેરેની ઈતર લોકોમા નિદા પણ ન થાય આ બાબત ઉપર વર્તમાન કાળમા ખાસ લક્ષ્ય દેવા જેવુ છે [૬/૬]

આ ષોડશકના ૩જા શ્લોકમા 'લાકડા વગેરે દલ' આમ બીજા દ્વારનો નિર્દેશ કરેલો હતો તેનુ મૂલકારશ્રી સાતમી ગાથામા વિવેચન કરે છે કે —

ગાથાર્થ - ઈંટ વગેરે દલ જાણવા, તે પણ શુદ્ધ જોઈએ કે જે તેને બનાવનાર લોકોના સમૂહ પાસેથી ઉચિત કિંમતથી ખરીદેલ હોય અને વળી વિધિપૂર્વક જ લવાયેલ હોય [૬/૭]

❀ દલદ્વાર નિરૂપણ ❀

ટીકાર્થ - ઈંટ, પત્થર વગેરે દેરાસરના ઉપાદાન કારણો છે તે પણ શુદ્ધ જોઈએ 'કેવી ઈંટ વગેરે શુદ્ધ કહેવાય ?' તેનો જવાબ એ છે કે પોતાના [ધનપ્રાપ્તિ વગેરે] પ્રયોજનની સિદ્ધિ માટે જ ઈંટ વગેરે બનાવવાનો જેમનો સ્વભાવ = ધધો છે તેવા લોકોના સમૂહ પાસેથી યોગ્ય કિંમત ચૂકવીને જે ઈંટ વગેરે સ્વીકારાય તે શુદ્ધ દલ જાણવા અને વળી તે ઈંટ વગેરેને ઉપાડનાર લોકોને તકલીફ વગેરે ન પહોચે તે રીતે લોકશાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ વિધિ-વિધાનથી તે ઈંટ-પત્થર વગેરે આવેલ હોવા જોઈએ [૬/૭]

વિશેષાર્થ - દલશુદ્ધિ દ્વારમા ૪ બાબત વિશેષત ઉલ્લેખનીય છે [૧] દેરાસર માટે સ્પેશીયલ ઈંટ-પત્થર વગેરે ન બનાવવા જોઈએ પોતાની મેળે, આજીવિકાના ઉદ્દેશથી, જે લોકો દેરાસરનો સકલ્પ કર્યા વિના સહજ રીતે ઈંટ વગેરે બનાવતા હોય તેવા લોકો પાસેથી જ ઈંટ વગેરે ખરીદાય [૨] તેમા પણ જો એક જ વ્યક્તિ પાસેથી દેરાસર બનાવવા માટે જરૂરી બધી જ ઈંટ વગેરે ખરીદી લેવામા આવે કે તેટલી બધી ઈંટ વગેરેનો ઓર્ડર આપવામા આવે તો પણ દેરાસરના નિમિત્તે નિષ્કારણ હિસા-આરભ થાય માટે દેરાસર બનાવવા માટે આવશ્યક ઈંટ વગેરે તેવા લોકોના સમૂહ પાસેથી લેવી અર્થાત્ જે રીતે એક સરખી સાઈઝ વગેરેનો મેળ પડે તે રીતે તેવા અનેક લોકો પાસેથી દેરાસરસબધી ઈંટ, પત્થર, આરસ, લાદી વગેરે લેવા [૩] યોગ્ય કિંમત ચૂકવીને ઈંટ વગેરે દેરાસર માટે ખરીદવી ભાવ-તાલ માટે બહુ ખેચતાણ કરીને, ઝઘડો-ગુસ્સો કરીને દેરાસરની સામગ્રી ન ખરીદવી [૪] તેમ જ મજૂરની શક્તિ મુજબ તેની પાસે

१ ह प्रता 'यत्कारिणा' इति त्रुटित पाठ । २ ह प्रता 'स्वप्रयोजनसिद्ध्यर्थञ्चेष्ट' इति पाठ ।

दलविशेषमाह –> दार्वपि चे'त्यादि ।

दार्वपि च शुद्धमिह यत्नानीतं देवतादुपवनादेः । प्रगुणं सारवदभिनवमुच्चैर्ग्रन्थ्यादिरहितञ्च ॥६/८॥

दार्वपि च इह = जिनभवनविधाने **शुद्ध** तद् ज्ञेयमिति गम्यम् । **यत्नानीतं देवतादीना** = देव्यादीनां **उपवन** = समीपवर्ति वनं तदादेः, प्रथमादिपदात् पुदेवग्रहः द्वितीयाऽऽदिपदात् तिर्यङ्मनुष्यसम्बन्धिकाननग्रहः । तथा **प्रगुणं** = अवक्रं, **सारवत्** = स्थिरं खादिरसारवत्, **अभिनवं** = प्रत्यग्रं, न जीर्णं, **उच्चैः** = अतिशयेन ग्रन्थ्यादिभिर्दोषैः रहितम् ॥६/८॥

दलं विधिनाऽऽनीतं इत्युक्तं (६/७) तत्र [१]विधिमेवाह –> सर्वत्रे'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दृष्टान्वयस्त्वेवम् –> दार्वपि च देवताद्युपवनादेः यत्नानीतं, प्रगुणं, सारवत्, अभिनवं, उच्चैः ग्रन्थ्यादिरहितञ्च इह शुद्धम् ॥६/८॥ इयञ्च कारिका धर्मसङ्ग्रहवृत्तौ[६८] समुद्धृता । प्राग्वदत्रापि उद्देश्य-विधेयभावः ऊहनीयः ।

यथोक्तं स्तवपरिज्ञायां –> कट्ठादि वि दलं इह सुद्धं जं देवताऽऽदुपवणाओ ॥ <– [८] **प्रथमादिपदात् पुदेवग्रहः द्वितीयादिपदात् तिर्यङ्मनुष्यसम्बन्धिकाननग्रहः** इति । न च श्रीहरिभद्रसूरिभिस्तु पञ्चवस्तुकवृत्तौ स्तवपरिज्ञाव्याख्याने –> 'देवताद्युपवनाद्, आदिशब्दात् श्मशानग्रहः' <– [प.व.गा.११२७ वृ.] इति व्याख्यातमिति विरोध इति शङ्कनीयम्, तथाव्याख्यानं भिन्नक्रमेण दृष्टव्यम्, इह त्वभिन्नक्रमेणेति न विरोधलेशोऽपि । इदमेवाभिप्रेत्य न्यायविशारदेनापि प्रतिमाशतकवृत्तौ स्तवपरिज्ञाव्याख्यानावसरे –> देवताद्युपवनादिना भिन्नक्रमेण श्मशानग्रहः <– [गा.६७ पृ.३७०] इत्युक्तम् । अभिन्नक्रमत्वं साजात्यापेक्षया भिन्नक्रमत्वञ्च वैजात्यविवक्षयेति भावनीयम् ।

ग्रन्थ्यादिभिः दोषैः रहितमिति । इदञ्चावधेयं –> उपर्युक्तप्रगुणत्व-सारवत्त्वादिगुणयुक्तमपि प्लक्षादिवृक्षकाष्ठं न गृह्णीयात्, तदुक्तं विवेकविलासे –> प्लक्षाद्रोगोदयं विद्यादश्वत्थात्तु सदा भयम् । नृपपीडा वटाज्ज्ञेया व्याधिमुदुम्बरात् ॥ लक्ष्मी-नाशकरः क्षीरी कण्टकी शत्रुभीप्रदः । अपत्यघ्नः फली तस्मादेषां काष्ठमपि त्यजेत् ॥ <– इति । बृहत्संहितायामपि –> आसन्नाः कण्टकिनो रिपुभयदाः क्षीरिणोऽर्थनाशाय । फलिनः प्रजाक्षयकराः दारूण्यपि वर्जयेदेषाम् ॥ <– [५३/८६] इति प्रोक्तम् । विशिष्य च जिनभवनोपयोगि - विधिविशुद्धकाष्ठादिगुणसमपार्यमभिमतम् । तदुक्तं आचारोपदेशे चारित्रसुन्दरगणिना –> चैत्यं यः कारयेद् धन्यो जिनानां भक्तिभावतः । तत्परमाणुसङ्ख्यानि पल्यान्यैष सुरो भवेत् ॥ <– [६/१०] इति । धनेश्वरसूरिभिः शत्रुञ्जयमाहात्म्ये –> काष्ठादीनां जिनावासे यावन्तः परमाणवः । तावन्ति पल्यलक्षाणि तत्कर्ता स्वर्गभाग् भवेत् ॥ [सर्ग-१/४०१]' <– इत्येवमुक्तम् । अन्यत्र च –> काष्ठादीनां जिनावासे यावन्तः परमाणवः । तावन्ति वर्षलक्षाणि तत्कर्ता स्वर्गभाग्भवेत् ॥ <– [ ] इत्युक्तम् । भावविशेषमाश्रित्यात्र फलतारतम्यमवगन्तव्यम् । अत्र च परमाणुस्वरूपं –> जालान्तरगते सूर्ये यत्सूक्ष्मं दृश्यते रजः । तस्य त्रिंशत्तमो भागः परमाणुः स उच्यते ॥ <– [ ] इत्येवं लौकिक-मनुमन्तव्यमिति व्यक्तं उपदेशप्रासादे उपदेशतरङ्गिण्यां च [स्त.१३/व्या.१८६, उप.तर.-२/पृ.१०६] ॥६/८॥

ઈંટ, પત્થર વગેરેને ઉંચકાવવા ઢોરની જેમ તેની પાસે ભાર ન ઉંચકાવવો. તેવું કરાવવાથી જૈન ધર્મની નિંદા થાય, મજૂરના નિઃસાસા લાગે. શક્તિ કરતા વધુ ભાર ઉંચકતા તેનો મણકો વગેરે ખસી જાય તો તેને કાયમ માટે જૈન ધર્મ પ્રત્યે દ્વેષ-અરુચિ થઈ જાય. આવું ન થાય તે માટે ઉચિત રીતે ઈંટ વગેરે મજૂર પાસે ઉંચકાવવી. શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓ નાનામાં નાની બાબત માટે પણ કેટલી કાળજી રાખે છે ! (અહીં ચતુર્વિધ સંઘના શ્રાવક-શ્રાવિકા વગેરેને એક સૂચન કરવાનું મન થાય કે તીર્થયાત્રા વગેરે માટે જતી વખતે બોક્ષ વગેરેની સંખ્યા ઓછી દેખાય તે માટે બહુ મોટા ભારે બોક્ષ તૈયાર કરવામાં આવે તો મજૂરને તકલીફ પડે. તેના બદલે જરૂરિયાત મુજબ નાના બોક્ષ બનાવવામાં આવે તો આર્થિક રીતે જિનશાસનને સાપેક્ષ બનાય. અસ્તુ) [૬/૭]

દલદાર સંબંધી વિશેષ વક્તવ્યને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - લાકડા વગેરે પણ દેવતા વગેરેના ઉપવન આદિથી યત્નપૂર્વક લવાયેલ હોય, સીધા હોય, સ્થિર હોય, નવા હોય અને અત્યંત ગાંઠ વગેરેથી રહિત હોય તે અહીં શુદ્ધ જાણવા. [૬/૮]

<u>ટીકાર્થ</u> - જિનમંદિર બનાવવા વિશે લાકડા વગેરે પણ તે શુદ્ધ જાણવા કે જે યત્નપૂર્વક = જયણાપૂર્વક દેવી વગેરેના સમીપવર્તી વન વગેરેમાંથી લવાયેલ હોય. મૂળ ગ્રંથમાં 'देवताद्युपवनादेः' પદમાં રહેલ દેવતાપદની ઉત્તરવર્તી પ્રથમ આદિપદથી પુરુષદેવનું ગ્રહણ કરવું. તેમ જ તે જ પદમાં બીજું આદિપદ (ઉપવનપદની ઉત્તરવર્તી) પશુ-માનવસંબંધી જંગલનું સૂચક છે. [અર્થાત્ દેવ, દેવીના ઉપવન તેમ જ પશુ, માનવના જંગલમાંથી યત્નપૂર્વક લવાયેલ લાકડા શુદ્ધ જાણવા. દેરાસર માટે સ્પેશીયલ લાકડા-ઝાડ ન ઉગાડવા.] તેમ જ તે લાકડા વાંકા-ચૂંકા ન હોવા જોઈએ અને ખદિરસાર વગેરે લાકડાની જેમ મજબૂત હોવા જોઈએ. (અર્થાત્ સાગ, સીસમ વગેરે ટકાઉ લાકડા દેરાસર માટે શુદ્ધ કહેવાય.) તથા તે લાકડા નવા હોવા જોઈએ, જૂના નહિ. વળી, ગાંઠ વગેરે દોષથી અત્યંત રહિત હોવા જોઈએ.

[१] ह.प्रतौ 'विधिमेवमाह' इति पाठान्तरम् ।

सर्वत्र शकुनपूर्वं ग्रहणादावत्र वर्त्तितव्यमिति । पूर्णकलशादिरूपश्चित्तोत्साहानुगः शकुनः ॥६/९॥

अत्र = जिनभवनलक्षणमहाकार्यारम्भे **सर्वत्र** इष्टकादौ **ग्रहणादौ** = ग्रहणाऽऽनयनादौ **शकुनपूर्वं** = शकुनमूलं यथा [1]स्यात्तथा **वर्तितव्यम्**, नान्यथा । कः पुनः शकुनः ? इत्याह –> **पूर्णकलश** = जलपरिपूर्णघटः तदादिरूपः, आदिना दधि-दूर्वाऽक्षत-भारोद्धृतमृत्तिकादिग्रहणम् । अयञ्च बाह्य इत्यान्तरपरिग्रहार्थं विशेषणमाह - **चित्तोत्साहानुगः** = मनःप्रत्ययानुसारी **शकुनः** । इदमुपलक्षणं [2]गुरुवचनानुमतत्वस्याऽपि, अन्यत्राऽऽत्मप्रत्यय-गुरुप्रत्यय-शकुनप्रत्ययैस्त्रिधा शुद्धस्य कार्यस्य सिद्ध्युन्मुखत्वप्रतिपादनादिति द्रष्टव्यम् ॥६/९॥ भृतकानतिसन्धानगतमाह

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> अत्र सर्वत्र ग्रहणादौ शकुनपूर्वं वर्त्तितव्यम् इति । शकुनः पूर्णकलशादिरूपः चित्तोत्साहानुगः ॥६/९॥ इयञ्च कारिका धर्मसङ्ग्रहवृत्त्यादौ [गा ६८] समुद्धृता । **ग्रहणानयनादौ** आदिपदेन तदानयनहेतुकप्रस्थान-कथा-दिग्रहणम् । **शकुनमूलं वर्तितव्यम्, नान्यथा**, यथोक्तं –> कुर्वन्ति न हि शास्त्रज्ञाः कार्यं शकुनवारितम् <– [ ]।

दधि-दूर्वा-ऽक्षत-भारोद्धृतमृत्तिकादिग्रहणमिति । दधि प्रसिद्धं, दूर्वाभिधानं तृणं, अक्षतपदेन व्रीहयः, शिरोन्यस्तमृत्पिण्डस्त्र्यादिजनः, आदिपदेन नन्दि-शङ्खध्वनिप्रभृतिग्रहणम् । तदुक्तं **निशीथभाष्ये** –> नन्दीतूरं पुन्नस्स दसणं संख-पडहसद्दो य । भिंगार-छत्त-चामर एवमादी पसत्थाइं ॥३०२०॥ <– इति । **ओघनिर्युक्तिभाष्येऽपि** –> जंबू य चास-मऊरे भारद्दाए तहेव नउले अ । दसणमेव पसत्थं पयाहिणे सव्वसपत्ती ॥८४॥ समणं संजयं दंतं सुमणं मोयगा दहिं । मीणं घंटं पडागं च सिद्धमत्थं वियागरे ॥८६॥ <– [बृ क भा.१५६८] इत्युक्तम् । **बृहत्कल्पभाष्येऽपि** –> नंदीतूरं पुण्णस्स दसणं संख-पडहसद्दो य । भिंगार-छत्त-चामर-वाहण-जाणा पसत्थाइं ॥१५६७॥ <– इत्युक्तम् । **पञ्चाशकेऽपि** –> णंदादि सुहो सद्दो भरिओ कलसो य सुंदरा पुरिसा । सुहजोगाइ य सउणो कंदियसद्दादि इअरो उ ॥ <– [७/१९] इति गदितम् । **शकुनसारोद्धारेऽपि श्रीमाणिक्यसूरिभिः** –> सेतिका-शर्करोपानत्प्राभृतं व्यावहारिकं । प्रतिसीराप्रभृतयोऽभिमुखाः सर्वसिद्धये ॥ <– [अध्याय-११/गा २३] इत्युक्तम् । यथोक्तमन्यत्रापि –> गो-कन्या-शङ्ख-वाद्यं दधि-फल-कुसुमं पावकं दीप्यमानं, यानं वा विप्रयुग्मं हय-गज-वृषभं पूर्णकुम्भं ध्वजं वा । उत्खाता चैव भूमिर्जलचरयुगलं सिद्धमन्नं शवं वा, वेश्या-स्त्री-मांसपिण्डं प्रियहितवचनं मङ्गलं प्रस्थितानाम् ॥ व्रजित्वा वामदिग्भागं दक्षिणान्मधुरस्वरः । काकः पूरयते नित्यं प्रस्थितानां मनोरथान् ॥ <– [ ] इति । अत्र च सर्वत्र –> शुभं प्रागशुभं पश्चादशुभं प्राक् ततः शुभं । पाश्चात्यं फलदोऽवश्यं शकुनः सर्वकर्मसु ॥ <–[१/४२] इति **शकुनसारोद्धारवचनमनुस्मर्तव्यम्** । **चित्तोत्साहानुग इति** । यथोक्तं –> प्रशस्ताः शकुना यानेऽनुकूलपवनस्तथा । उत्साहो मनसश्चैतत् सर्वं लाभस्य सूचकम् ॥ <– इति । अन्यत्रापि –> चित्तोत्साहो भविष्यन्त्याः कार्यसिद्धेर्हि लक्षणम् <– [ ] इत्युक्तम् । **बृहत्संहितायां तु** –> अन्यजन्मान्तरकृतं कर्म पुंसां शुभाशुभम् । यत्तस्य शकुनः पाकं निवेदयति गच्छताम् ॥ <– [८६/५] इति **वराहमिहिरेण** गदितम् । अन्यत्र = **योगबिन्दुप्रमुखे आत्मप्रत्ययेत्यादि** । यथोक्तं **योगबिन्दौ** –> तथाऽऽत्म-गुरु-लिङ्गानि, प्रत्ययस्त्रिविधो मतः । सर्वत्र सदनुष्ठाने, योगमार्गे विशेषतः ॥ आत्मा तदभिलाषी

તેવા લાકડાને શુદ્ધ જાણવા. મૂળ ગાથામાં 'ज्ञेय' પદ નથી પરંતુ તેનો અધ્યાહાર કરવો-એવું યોગદીપિકાકારનું સૂચન છે. [૬/૮]

સાતમા શ્લોકમાં 'દલ વિધિપૂર્વક લાવેલ જોઈએ' આવું કહેલ. તેથી દલ = લાકડા વગેરે લાવવા વિશેની વિધિસંબંધી બાબતોને જ મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - પ્રસ્તુતમાં સર્વત્ર લાવવા વગેરે પ્રવૃત્તિને વિશે શુકનપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી. જલપૂર્ણ કળશ વગેરે ચિત્તોત્સાહ અનુસારી શુકન જાણવા. [૬/૯]

⋙ દલગ્રહણવિધિમાં શુકનનું મહત્ત્વ ⋙

<u>ટીકાર્થ</u> - જિનાલયસ્વરૂપ મહાન કાર્યના આરંભમાં ઈંટ, લાકડા, પત્થર વગેરે લેવા, લાવવા આદિ પ્રવૃત્તિને વિશે શુકનપૂર્વક જે રીતે થાય તે રીતે વર્તવું જોઈએ, શુકન વગર નહિ. 'શુકન કોને કહેવાય ?' એવી જિજ્ઞાસાનું શમન કરતા શ્રીમદ્જી કહે છે કે -પાણીથી સંપૂર્ણ ભરેલો ઘડો વગેરે શુકન કહેવાય. વગેરે કહેવાથી દહીં, દુર્વા નામનું ઘાસ, ચોખા, માથે ઉંચકેલી માટી આદિ પણ સમજી લેવા. આ બાહ્ય શુકન છે. તેથી આંતરિક શુકનનો સંગ્રહ કરવા માટે પૂર્ણકલશ વગેરેનું 'ચિત્તોત્સાહ અનુસારી' આવું વિશેષણ મૂકેલ છે. 'ચિત્તના ઉત્સાહને અનુસાર ' [અર્થાત્ દેરાસર માટે લાકડા, ઈંટ, આરસ વગેરે લેવા જતી વખતે જેવા પ્રકારનો પોતાના મનનો ઉત્સાહ હોય તેને અનુસારે ત્યારે જલપૂર્ણ કળશ વગેરે સામે જોવા મળે છે. આ શુકન કહેવાય] મનનો ઉલ્લાસ એ ગુરુવચનની સંમતિનું પણ ઉપલક્ષણ છે, કારણ કે અન્યત્ર આત્મપ્રત્યય, ગુરુપ્રત્યય અને શુકનપ્રત્યય-એમ ત્રણ પ્રકારે શુદ્ધ થયેલ કાર્ય સિદ્ધિને અભિમુખ છે - એવું મૂલકારશ્રીએ

१ ह प्रतौ 'स्यात् तथा' इति पाठः नास्ति । २ मुद्रितप्रतौ 'गुरुवचनानुगतत्त्व ' इति पाठः ।

—> 'भृतका' इत्यादि ।

भृतका अपि कर्त्तव्या य इह विशिष्टाः स्वभावतः केचित् । यूयमपि गोष्ठिका इह वचनेन सुखं तु ते स्थाप्याः ॥६/१०॥

भृतका = कर्मकरा अपि कर्त्तव्या इह ये विशिष्टा लोकव्यवहारेण, स्वभावत = स्वभावेनैव केचित्

कल्याणकन्दली

स्यात्, गुरुराह तदेव तु । तल्लिङ्गोपनिपातश्च, सम्पूर्णं सिद्धिसाधनम् ॥ <— [२३१/२३२] इति । विशेषावश्यकभाष्ये श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणैश्च —> आया गुरवो सत्थ ति पच्चया <— [२१४१] इत्येवमुक्तम् । प्रकृते —> दलमवि य सयं सिद्धं विसिट्ठकट्ठिट्टगोवलप्पमुहं । उस्सग्गेण सम्मं सुसउणगुरुद्धीण घेत्तव्वं ॥ तयभावे बहुगुणसंभवे य अतहग्गहो वि उणुन्नाओ । इहरा मग्गुच्छेओ सद्धाभंगो य सुगिहीणं ॥ <— [पृ ६७/गा ७/८] इति कथारत्नकोशगाथे स्मर्तव्ये ।

काष्ठकथा-ग्रहणादौ शकुननिरूपणेन प्रकृते दलशुद्धिरपि दर्शिता, यथोक्तं स्तवपरिज्ञायां —> तम्मवि य इमो णेओ सुद्धा-सुद्धपरिजाणणोवाओ । तक्कहगहणाओ सो जो सउणेयरसन्निवाओ उ ॥ नंदाइ सुहो सद्दो, भरिओ कलसोऽथ सुंदरा पुरिसा । सुहजोगाइ य सउणो, कंदियसद्दाइ इयरो उ ॥ सुद्धम्मि वि गहियम्मि पसत्थदिअहम्मि सुहमुहुत्तेण । संकामणम्मिवि पुणो विन्नेआ सउणमाईआ ॥ <— [९-१०-११] । मुहूर्त्तादपि शकुनस्य बलाधिकृत्य गणिविद्याप्रकीर्णके —> मुहुत्ता सउणो बली <— [८०] इत्येवमुक्तम् । यथोक्तं व्यवहारप्रकाशे अपि —> नक्षत्रस्य मुहूर्त्तस्य तिथेश्च करणस्य च । चतुर्णामपि चैतेषां शकुनो दण्डनायकः ॥ <— [ ] इति । दण्डनायकः = सेनापतिः । लल्लेनाऽप्युक्तं —> अपि सर्वगुणोपेतं न ग्राह्यं शकुनं विना । लग्नं यस्मान्निमित्तानां शकुनो दण्डनायकः ॥ [ ] <— इति । युक्तश्चैतत् शुभशकुनदर्शनादेः सकाशादभ्युदयसम्भवात्, यथोक्तं —> 'ओषधं शकुनं मन्त्रं नक्षत्रं गृहदेवता । भाग्यकाले प्रसीदन्ते त्वभाग्ये यान्ति विक्रियाम् ॥ <— [ ] इत्यादि विभावनीयम् ॥६/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इह भृतका अपि ये केचित् स्वभावतः विशिष्टा [ते] कर्तव्याः । 'इह यूयमपि गोष्ठिका' [इति] वचनेन ते सुखं तु स्थाप्याः ॥६/१०॥ इयञ्च कारिका धर्मसङ्ग्रहवृत्त्यादौ [गा ६८] समुद्धृता । एतदनुसारेण भक्तिद्वात्रिंशिकायां —> भृतका अपि सन्तोष्याः, स्वयं प्रकृतिसाधवः । धर्मो भावेन न व्याजाद्धर्ममित्रेषु तेषु तु ॥ <— [७/७] इत्युक्तम् ।

विशिष्टाः लोकव्यवहारेण = औचित्य-प्रसन्नमुखमुद्रा-ललितवागादिबाह्यसच्चेष्टया स्वभावेनैव = धैर्य-माधुर्य-दाक्षिण्य-

---

પ્રતિપાદન કરેલ છે - આમ જાણવું [૬/૯]

કાર્યસિદ્ધિના ત્રણ લિંગ

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - યોગબિંદુ ગ્રંથમાં મૂલકારશ્રીએ કાર્યસિદ્ધિના ૩ લિંગ બતાવેલ છે [૧] કાર્ય કરવાનો પોતાને અંદરથી ઉલ્લાસ-ઉમંગ હોય, [૨] ગુરુ પણ તે જ કાર્ય કરવાનું સૂચન કરે તથા [૩] કાર્યના પ્રારંભમાં પૂર્ણકળશ વગેરે શુકન મળે. આ ત્રણ લિંગનો ઉલ્લેખ કરેલ છે. તેથી મધ્યવર્તી દ્વિતીય લિંગનું પણ ગ્રહણ સમજી લેવાનું. પોતાને જે કાર્ય કરવાનો ઉલ્લાસ હોય અને ગુરુદેવ પણ પોતાને તે જ કાર્ય કરવાની વાત જણાવે તો કાર્ય કરનારનો ઉત્સાહ ઘણો વધી જાય. અને પછી તે કાર્ય કરવા જતાં પ્રારંભમાં શુભ શુકન વગેરે થાય તો તો અત્યંત ઉલ્લાસ વધતો જાય. એ ઉત્સાહ વિઘ્નને દૂર કરે છે, મદદ પાડે છે. પ્રાયઃ કરીને તે રીતે જે કાર્ય થાય તેમાં વિઘ્ન આવતાં જ નથી. કાર્યસિદ્ધિનો અદ્વિતીય વિશ્વાસ પ્રગટે છે. તે પુરુષાર્થને બળવાન + અપ્રમત્ત બનાવી કાર્ય સિદ્ધિ લાવે છે. પોતાને જે કામ કરવાની ઈચ્છા ન હોય અને ગુરુદેવ તે જ કાર્ય સોંપે અને કાર્યની શરૂઆતમાં જ અપશુકન થાય તો કાર્ય કરવાનો ઉત્સાહ થતો નથી, થાય તો ટકતો નથી. કદાચ ઉત્સાહ ટકાવે તો પણ તે કાર્યમાં અવાર-નવાર વિઘ્નો - અડચણ આવ્યા કરે. તેથી કાર્ય અટવાઈ જાય. લગભગ તે કાર્ય સિદ્ધ ન થાય. સિદ્ધ થાય તો ઘણા વિલંબે થાય. એથી કાર્ય સિદ્ધ થવા છતાં તેનો કોઈ આનંદ ન થાય. માટે સાધકનું કર્તવ્ય છે કે ગુરુ જે કાર્ય કહે તેને અનુરૂપ પોતાની ઈચ્છા પ્રગટાવવી. તેમ જ સારા મુહૂર્તે શુભ શુકનપૂર્વક કાર્ય પ્રારંભ કરવો. અપશુકન કે શુકન વગેરેની ઉપેક્ષા કરીને પ્રવર્તનારને કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. આ વાતનો ખાસ ખ્યાલ રાખવો. નિશીથસૂત્ર, બૃહત્કલ્પભાષ્ય, ઓઘનિર્યુક્તિ ભાષ્ય વગેરેમાં પણ શુકનનું મહત્ત્વ જણાવેલ છે. [૬/૯]

'કારીગર વગેરેને છેતરવા નહિ' આ રીતે ૩૭ ગાથામાં ૩જા દ્વારનો ઉલ્લેખ કરેલ. તેના સબંધી વક્તવ્યને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>**ગાથાર્થ**</u> - પ્રસ્તુતમાં કારીગર વગેરે પણ જે કોઈ સ્વભાવથી વિશિષ્ટ હોય તેને કરવા. 'અહીં તમે પણ સહાયક છો' આવા વચનથી તેઓને સુખેથી જ રાખવા. [૬/૧૦]

દેરાસરના કારીગરો સાથે ઉચિત વ્યવહાર રાખવો.

<u>**ટીકાર્થ**</u> - કેટલાક કારીગરો સ્વભાવથી જ લોકવ્યવહાર વગેરેથી વિશિષ્ટ પ્રકારના હોય છે. તેઓને જ અહીં દેરાસરમાં નક્કી કરવા. તેમ જ 'આપ પણ દેરાસર બનાવવામાં સહાયક છો' આવા વચનથી તેઓને સુખેથી જ રાખવા, કેમ કે તેઓ વિશિષ્ટ કારીગર છે. આ

भवन्ति । **यूयमपि** = भवन्तोऽपि **गोष्ठिका** = सहाया **इह** = जिनभवनविधाने' अनेन **वचनेन सुखं तु** = सुखेनैव **ते स्थाप्या**, विशिष्टत्वात् । इत्थं स्थापिता ते निर्वाहका भवन्ति ॥६/१०॥ **'अती'**त्यादि ।

अतिसन्धानञ्चैषां कर्त्तव्यं न खलु धर्म्ममित्राणां । न व्याजादिह धर्मो भवति तु शुद्धाशयादेव ॥६/११॥

एषां = भृतकानां **अतिसन्धानं च न खलु** = नैव **कर्त्तव्यं धर्म्ममित्राणां** = धर्म्मसुहृदां, किमिति ? **इह** = शुभकर्मणि **न व्याजात् धर्मः (भवति)** किं **तु शुद्धाशयादेव** = निर्व्याजपरिणामादेव ॥६/११॥

कल्याणकन्दली

नैपुण्यादिगुणपरिपुष्टस्वभावेनैव **केचित् भवन्ति । 'भवन्तोऽपि सहाया इह जिनभवनविधाने'** 'भवतां साहाय्येनैव जिनभवनं निष्प्रत्यूहं पूर्णतां गमिष्यति' 'भवतामेवेदं कार्यमप्रमत्ततामवलम्ब्य निष्पादनीयम्' इत्येवमपशब्दमन्तरेण यथा तेऽप्रमादिनो भवेयुः तादृशेन प्रशस्तेन **वचनेन सुखेनैव ते** = कर्मकराः **स्थाप्याः, विशिष्टत्वात्** = विशिष्टशिष्टव्यवहारनिपुणत्वात् । **कथारत्नकोशे श्रीदेवभद्रसूरिणा**ऽपि —> कम्मयराण वि इत्थं थेवं पि न वयणं विहेयव्वं । अवि सविसेसं देयं तेसिं सुहभाव-वुड्ढिकए ॥ <— [पृ ६७/गा १०] इत्युक्तम् । कर्मकरस्थापनविधिश्च **वेधवास्तुप्रभाकरे प्रभाशङ्करेण** —> कर्मकराणां सर्वेषां, धनं दद्याच्च सर्वतः । वस्त्र-प्रावरणे कृत्वा, उत्तमादिक्रमेण तु ॥३४१॥ योजनीयास्तथा सर्वे, मिष्टान्नैः खण्डपक्वकैः । ताम्बूलं विलेपनं दद्यात्, यावत् सन्तुष्टचेतसः ॥३४२॥ <— इत्यादिरूपेणोक्तः । **शिल्पस्मृतिवास्तुविद्यायामपि** एवप्रायो विधिः वर्तते [पृ २९२-अध्याय-६ गा २६-२७] । **शत्रुञ्जयतीर्थोद्धारप्रबन्धे** **श्रीविवेकधीरगणिभिः** श्रीकर्मसाधुकृतशत्रुञ्जयतीर्थोद्धारवर्णनावसरे —> सुखासिकाभिर्विविधाभिराशु भोज्यैश्च साज्यैः ससितैः पयोभिः । स सूत्रधारान् करमोऽपि नित्यमावर्जयामास वदान्यधुर्यः ॥८९॥ शतशः सूत्रधारास्ते यद्यदीषुर्यदा यदा । तत्तदानीमेवाऽग्रेऽपश्यन् श्रीकर्मसाधुना ॥९०॥ कर्मणाऽऽवर्जितास्ते तु सूत्रधारास्तथा यथा । चक्रुर्मासविधेयानि कार्याणि दशभिर्दिनैः ॥९२॥ <— इत्युक्तम् । **कथारत्नकोशे** दर्शिता **विजयकृता** सूत्रधारप्रतिपत्ति-रप्यत्रानुसन्धेया [पृ ७१/गा १०३-४-५] ।

इत्थं जिनभवनादिकार्ये **स्थापिताः ते** सावधानतया सन्तोषपूर्वकं अर्हच्चैत्यादिकार्यस्य **निर्वाहकाः** = परिसमापका **भवन्ति**, अन्यथा प्रारब्धमपि जिनप्रासादादि कार्यं ते मुञ्चेयुः, तेषां विशिष्टत्वेनाऽन्यत्राऽपि यथेप्सितमूल्यपूर्वं भवनादिनिर्माणनियोगसम्भवादित्यवधेयम् ।

जिनगृहनिर्माणानन्तरञ्च सूत्रधारादीनां वस्त्रालङ्कारादिप्रदानं कर्तव्यम्, यथोक्तं **शिल्परत्नाकरे** —> अनन्तरञ्च कर्तव्यं, सूत्रधारस्य पूजनं । वस्त्रालङ्कारभोज्येन, गोमहिष्यश्ववाहनैः ॥ अन्येषां शिल्पिनां पूजा, कर्तव्या कर्मकारिणाम् । स्वाधिकारानुसारेण, वस्त्रताम्बूलभोजनैः ॥ शिल्पिनं पूजयेत् प्राज्ञ, सोमपुराभिधं सदा । तस्य हस्तेन कल्याणं, कर्तव्यं रिद्धिसिद्धिदम् ॥ <— [१३/७७-७८-७९] इत्यपि वदन्ति । क्वचित् प्रतिष्ठानन्तरमपि सूत्रधारादीनां वस्त्रालङ्कारादिप्रदानं श्रूयते । तदुक्तं **शत्रुञ्जय-तीर्थोद्धारप्रबन्धे** —> स्वर्णोपवीत-मुद्राङ्गद-कुण्डल-कङ्कणादिकाऽऽभरणैः । वस्त्रैश्च सूत्रधारानतुतूषत्सोऽपि कर्मकृतः ॥ <— [उल्लास-२/१५६] सोऽपि = श्रीकर्मसाधुरपि प्रतिष्ठाऽनन्तरमिति तत्प्रकरणादवगम्यते ॥६/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> एषां च धर्ममित्राणां अतिसन्धानं न खलु कर्तव्यम् । इह धर्मो न व्याजात् [भवति, अपि] तु शुद्धाशयादेव भवति ॥६/११॥ इयञ्च कारिका **धर्मसङ्ग्रह-षष्टिशतकप्रकरणवृत्त्यादौ** [गा.६८ ष श १२] समुद्धृता वर्तते ।

भृतकानां अतिसन्धानं = **वञ्चनं नैव कर्तव्यं**, अपि तु 'भावनीयमौदार्य'मिति [ ] **ललितविस्तरादि**वचनमवधार्य अधिकप्रदानं मूल्यस्य कर्तव्यम्, तदुक्तं **स्तवपरिज्ञायां** —> कारवणेऽवि य तस्सिह, भयगाणतिसंधणं न कायव्वं । अवियाऽहियप्पयाणं, दिट्ठादिट्ठप्फलं एयं ॥ ते तुच्छया वराया, अहिण्णं दढं उवेंति परितोसं । तुट्ठा य तत्थ कम्मं, तत्तो अहियं पकुव्वंति ॥ धम्मपसंसाए तह केइ, निबंधंति बोहिबीआइं । अन्ने य लहुयकम्मा एत्तोच्चिय संपबुज्झंति ॥ लोगे

રીતે કારીગર-કડિયા વગેરેને રાખેલા હોય તો તેઓ દેરાસર બનાવવાનું કામ પૂર્ણ કરે [૬/૧૦]

વિશેષાર્થ - જે કારીગર, કડિયા, સુથાર, સોમપુરા વગેરે દેરાસર બનાવવાની વિશિષ્ટ આવડતવાળા હોય તેઓને જ અહીં પસંદ કરવા તથા લોકવ્યવહારથી પણ જે સોમપુરા વગેરે વિશિષ્ટ કક્ષાના હોય તેને જ પ્રસ્તુતમાં નક્કી કરવા, જેથી તે મજૂર વગેરે પાસે વ્યવસ્થિત રીતે કામ કરાવી શકે. આવા વિશિષ્ટ દરજ્જાના સોમપુરા વગેરેની સાથે જો મીઠો, સાચો, સારો અને ઉચિત વ્યવહાર રાખવામાં ન આવે તો તેઓ દેરાસરનું કામ અધૂરું મૂકીને ચાલ્યા જાય માટે તેઓને પણ સારી રીતે સાચવવા. [૬/૧૦]

ગાથાર્થ આ ધર્મમિત્રોને છેતરવા નહિ જ. અહીં ધર્મ કપટથી નથી થતો, પરંતુ શુદ્ધ આશયથી જ ધર્મ થાય છે. [૬/૧૧]

ટીકાર્થ - દેરાસરના કારીગરો ધર્મમિત્રો છે. તેથી તેની સાથે છેતરપિંડી ન જ કરવી, કારણ કે શુભ કાર્યમાં ધર્મ કપટથી નથી થતો, પરંતુ નિષ્કપટ પરિણામથી જ ધર્મ થાય છે. [૬/૧૧]

अथ स्वाशयशुद्धिर्वाच्या । तत्र कः स्वाशयः ? इत्याह —> देवे'त्यादि ।

देवोद्देशेनैतद् गृहिणा कर्तव्यमित्यलं शुद्धः । अनिदानः खलु भावः स्वाशय इति गीयते तज्ज्ञैः ॥६/१२॥

देवोद्देशेन = जिनभवनभक्त्यभिसन्धिमात्रेण **एतत्** = जिनभवनं **गृहिणा कर्तव्यं** न त्वैहिकादिफलाभिलापेण इति एषः **अलं** = अत्यर्थं **शुद्धः** = निर्दोषः **अनिदानः खलु** = निदानरहित एव **भावः** = अध्यवसायः **स्वाशयः** = शुभाशयः **इति गीयते तज्ज्ञैः** = तद्वेदिभिः ॥६/१२॥ एतद्वृद्धिमाह —> 'प्रती'त्यादि ।

प्रतिदिवसमस्य वृद्धिः कृताकृतप्रत्युपेक्षणविधानात् । एवमिदं क्रियमाणं शस्तमिह निदर्शितं समये ॥६/१३॥

कल्याणकन्दली

अ माहुवाओ अतुच्छभावेन सोहणो धम्मो । पुरिसुत्तमपण्णीओ पभावणा एव तित्थस्स ॥ <— [१२-१३-१४-१५] इति दृष्टाऽदृष्टफलं मृतकानतिसन्धानम् । न व्याजात् = कौटिल्यात् धर्मः भवति, यथोक्तं महाभारतेऽपि —> सर्वं जिह्मं मृत्युपदं <— [शान्तिपर्व ७९/२१] । धर्मः शुद्धाशयादेव = निर्व्याजपरिणामादेव भवति । तदुक्तं उत्तराध्ययनेऽपि —> 'धम्मो सुद्धस्स चिट्ठइ <— [३/१२] ॥६/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> देवोद्देशेन एतत् गृहिणा कर्तव्यं इति अलं शुद्धः अनिदानः खलु भावः स्वाशयः इति तज्ज्ञैः गीयते ॥६/१२॥ इयं कारिका प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ [गा.३५] समुद्धृता । एतदनुसारेण भक्तिद्वात्रिंशिकायामपि —> स्वाशयश्च विधेयोऽत्राऽनिदानो जिनगोचरः । अन्यारम्भपरित्यागाज्जलादियतनावता ॥ <— [५/८] इत्युक्तम् ।

जिनभवनभक्त्यभिसन्धिमात्रेण = जिन-तद्गृहयोः केवलभक्तिभावेन । मात्रपदव्यवच्छेद्यमाह - न त्वैहिकादिफलाभिलापेण इति । आदिपदेन पारलौकिकफलग्रहणम् । निदानरहित एव इति । यद्यपि ध्यानशतके —> 'देविंद-चक्कवट्टित्तणाइ गुणरिद्धिपत्थणमईयं । अहमं नियाणचिंतणमण्णाणाणुगयमच्चंतं ॥९॥ <— इत्यादिना पारलौकिकफलाशंसाया एव निदानत्वोक्तिः तथापि श्लाघाशंसासाजात्यादैहिकफलाभिलापग्रहणमपि निषेध्यतया न विरुध्यत इति ध्येयम् ।

एवमेव 'भवाम्भोनिधिनिमग्नसत्त्वानामालम्बनभूतोऽयमि'त्येवं भुवनगुरुजिनेन्द्रगुणपरिज्ञया जिनबिम्बस्थापनावसरे स्वाशयशुद्धिरवसेया, यथोक्तं स्तवपरिज्ञायां —> सासयवुड्ढी वि इहं भुवणगुरुजिणिंदगुणपरिण्णाए । तब्बिंबठावणत्थं, सुद्धपवित्तीइ णियमेण ॥१६॥ <— इति भावनीयम् ॥६/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> कृताऽकृतप्रत्युपेक्षणविधानात् प्रतिदिवसं अस्य वृद्धिः [कार्या] । एवं इदं क्रियमाणं इह समये शस्तं प्रदर्शितम् ॥६/१३॥

☰ દેરાસરના સોમપુરા વગેરે 'ધર્મમિત્ર' છે. ☰

<u>વિશેષાર્થ</u> - અહીં એક બાબત નોંધવા યોગ્ય છે કે જેમ કલ્પસૂત્રમાં રાજસેવકોને માટે 'નોકર' શબ્દનો પ્રયોગ કરવાના બદલે 'કૌટુંબિક પુરુષ' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે તેમ અહીં દેરાસરના સોમપુરા, કારીગર વગેરેનું 'ધર્મમિત્ર' એવા વિશેષણથી સન્માન કરવામાં આવેલ છે. તેઓ ધર્મમિત્ર-ધર્મસહાયક છે તેવો ખ્યાલ આવી જાય તો તેઓ સાથે કેવો વ્યવહાર કરવો ? તે બહુ સમજાવવું ન પડે. આ જ રીતે દેરાસર-ઉપાશ્રય-આયંબિલશાળામાં સેવા આપતા ભાઈઓ તથા બહેનો સાથે કે સાધુ-સાધ્વીજીની ઝોળી ઉંચકનાર ભાઈઓ-બહેનો સાથે શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ કેવો વ્યવહાર રાખે ? તે પણ સમજી શકાય તેમ છે. [૬/૧૧]

૩જી ગાથામાં 'શુભપરિણામવૃદ્ધિ' નામના ચોથા દ્વારનો નિર્દેશ કરેલ. તેના નિરૂપણનો હવે અવસર આવ્યો છે. 'શુભાશયવૃદ્ધિના ઘટક શુભ આશયનું સ્વરૂપ શું છે ?' તે કહેવાય છે —

<u>ગાથાર્થ</u> - ભગવાનની ભક્તિના ઉદ્દેશથી જ દેરાસર [બનાવવું તે] ગૃહસ્થોનું કર્તવ્ય છે - આ પ્રકારે અત્યંત શુદ્ધ અને નિયાણા વગરનો ભાવ શુભ આશય છે- એમ તેના જાણકાર પુરુષો વડે કહેવાય છે. [૬/૧૨]

❊ શુભ આશય નિરૂપણ ❊

<u>ટીકાર્થ</u> - ભગવાન અને દેરાસરની કેવળ ભક્તિના ભાવથી જ દેરાસર બનાવવું તે ગૃહસ્થોનું કર્તવ્ય છે, નહિ કે ઐહિક = આ લોક વગેરેના ફળની ઈચ્છાથી. આ અત્યંત નિર્દોષ અને નિયાણા વગરનો જ ભાવ તેના સ્વરૂપના જાણકાર પુરુષો વડે શુભ આશય કહેવાય છે. [૬/૧૨]

<u>વિશેષાર્થ</u> - 'દેરાસર બંધાવવાના મુખ્ય ફલરૂપે મારી અહીં વાહ-વાહ થાય, મારો યશ વધે, લોકો મારી પ્રશંસા કરે, જિનાલય બનાવવાના લીધે હું પરલોકમાં ઈન્દ્ર-સામાનિકદેવ-મહર્દ્ધિકદેવ બનું' આવી આ લોકની આશંસા અને પરલોકની આશંસારૂપી નિયાણાથી દૂર રહીને ભગવાન અને દેરાસરની ભક્તિના જ આશયથી જિનાલય બનાવવું આ શુભ આશય કહેવાય. [૬/૧૨]

શુભાશયની વૃદ્ધિને મૂલકારશ્રી બતાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - કરેલ અને નહીં કરેલ કાર્યનું અવલોકન કરવાથી રોજ આ શુભાશયની વૃદ્ધિ કરવી. આ રીતે કરાતું દેરાસર સુંદર

प्रतिदिवस अस्य = कुशलाशयस्य **वृद्धि** कार्या, कृताऽकृतयो = एतत्प्रतिबन्धेन निष्पन्न-निष्पाद्ययो कार्ययो प्रत्युपेक्षणस्य = अवलोकनस्य विधानात् । तथाहि —> एतद् दृष्ट्वाऽऽर्हत चैत्यमनेके सुगति गता । यास्यन्ति बहवश्चान्ये ध्याननिर्धूतकल्मषा ॥१॥ यात्रा-स्नात्रादि कर्मेह भूतमन्यच्च भावि यत् । तत्सर्वं श्रेयसा बीज ममाऽर्हच्चैत्यनिर्मितौ ॥२॥ साधु जातो विधिरय कार्योऽत परमेष मे । अर्हच्चैत्येष्विति ध्यान श्राद्धस्य शुभवृद्धये ॥३॥ अहपूर्विकया भक्ति ये च कुर्वन्ति यात्रिका । तेऽपि प्रवर्धयन्त्येव भाव श्रद्धानशालिनाम् ॥४॥ **एव** उक्तद्वारशुद्ध्या **क्रियमाण (इद=)** जिनभवन **(शस्त** =) प्रशस्त **इह समये** = जैनसिद्धान्ते **(निदर्शित=)** प्रदर्शितम् ॥६/१३॥

'किमिति शस्त निदर्शित ?' इत्याह —> **'एतदि'**त्यादि ।

एतदिह भावयज्ञः सद्गृहिणो जन्मफलमिद परमम् । अभ्युदयाऽव्युच्छित्त्या नियमादपवर्गबीजमिति ॥६/१४॥

एतत् = जिनभवनविधान **इह** = लोके **भावयज्ञ** = यजेर्देवपूजार्थत्वात् भावपूजा, द्रव्यस्तवस्याप्यस्योक्त-

कल्याणकन्दली

एतदित्यादि कारिकाचतुष्टय सुगममिति न तन्यते । एतद्भावार्जितकर्मण सकाशात् स्वस्य भावचारित्रप्रतिपत्तिर्जायते, यथोक्त **स्तवपरिज्ञाया** —> पडिबुज्झिस्सतऽण्णे भावज्जियकम्मओ उ पडिवत्ती । भावचरणस्स जायइ एव चिय सजमो सुद्धो ॥५०॥ <— इति । तदुक्त **पञ्चाशकेऽ**पि —> तत्थवि य साहुदसणभावज्जियकम्मतो उ गुणरागो । काले य साहुदसणम-हक्कमेण गुणकर तु ॥ पडिबुज्झिस्सतन्ने भावज्जियकम्मओ य पडिवत्ती । भावचरणस्स जायति एगतसुहावहा णियमा ॥ अपरिवडियसुहचिताभावज्जियकम्मपरिणतीए उ । गच्छति इमीइ अत ततो य आराहण लहइ ॥ <— [७/४६-४७-४८] इति । प्रकारान्तरेण स्वाशयशुद्धिस्तु पूर्व [४/११-पृष्ठ-१०१] दर्शितैव । श्रीजिनभवनप्रायोग्यभूमिखनन-कूर्मनिवेश-शिलान्यास-तन्मानादिकञ्च **वास्तुसारगतप्रासादप्रकरणादि**तोऽवसेयम् ॥६/१३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> एतत् इह भावयज्ञ इद सद्गृहिण. परम जन्मफल अभ्युदयाव्युच्छित्त्या नियमात् अपवर्ग-बीजमिति ॥६/१४॥ इयञ्च कारिका **अधिकारविंशिकावृत्ति-विचाररत्नाकर-भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्ति-प्रतिमाशतकवृत्ति-स्थानाङ्गवृत्त्यादौ** [वि १२ वि र पृ २५ द्वा द्वा ५/९ प्र श गा ३४ पृ २१८ स्था सू १२५ पृ ७३] समुद्धृता ।

भावयज्ञः इति देवतोद्देश्यकत्यागे यज्ञशब्दस्य प्रयोगप्राचुर्यात् पूर्वोक्त[६/१२ पृ.१४७]भावशुद्धिगर्भतया प्रागुक्त[६/१३ पृ १४८]भाववृद्ध्या च देवोद्देशेन क्रियमाणत्वाच्च भावयज्ञत्वमनाविल, यथोक्त **भक्तित्रिंशिकायामपि** —> इत्थञ्चैषोऽधिक-त्यागात् सदारम्भ फलान्वित । प्रत्यह भाववृद्ध्याप्तैर्भावयज्ञ प्रकीर्तित ॥<— [५/९] तथापि प्रकारान्तरेण टीकाकृदाह-**यजेः देवपूजार्थत्वात्**, यथोक्त **श्रीकल्पसूत्रावचूर्या श्रीकल्पदीपिकाया श्रीकल्पप्रदीपिकाया सन्देहविषौषधिग्रन्थे** च —> यागान् = देवपूजा <— । तथा **श्रीकल्पद्रुमकलिकाया** 'याग = देवपूजन' इत्युक्तम् । यद्यपि **कल्पसूत्रसुबोधिकाया** —> यागशब्देन प्रतिमापूजा एव ग्राह्या <— [ ] इत्युक्तम् । तथापि प्रकृते भावपदोपसन्दानात् **भावयज्ञः** = **भावपूजा**

જાણવુ એમ શાસ્ત્રમા બતાવેલ છે [૬/૧૩]

__ટીકાર્થ__ - દેરાસર પ્રત્યેની આતરિક પ્રીતિથી [= एतत्प्रतिबन्धेन] 'આટલુ કામ થયુ આટલુ કામ બાકી છે' આમ દેરાસર સબધી તૈયાર થયેલ કાર્ય અને તૈયાર કરવાના કાર્યનુ નિરીક્ષણ કરવાથી કુશલ અધ્યવસાયની પ્રતિદિન વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ જેમ કે - આ જૈન દેરાસરને જોઈને અનેક જીવો સદ્ગતિમા ગયેલા છે તથા ઘણા બધા જીવો (દેરાસરનિમિત્તે થનારા) ધ્યાનથી પાપોને ધોઈને સુગતિમા ભવિષ્યમા જશે [૧] જિનાલયનિર્માણ થયે છતે અહીં = દેરાસરમા જે કાઈ યાત્રા, સ્નાત્ર વગેરે થયા હોય તથા ભાવી કાલમા જે થશે તે બધુ મારા કલ્યાણનુ બીજ છે [૨] આ વિધાન = જિનગૃહનુ નિર્માણ થયુ તે ખૂબ સારુ થયુ હવેથી આ મારુ કર્તવ્ય છે - આ પ્રમાણે જિનાલયોનુ ધ્યાન શ્રાવકને ધર્મવૃદ્ધિ = પુણ્યવૃદ્ધિ માટે થાય છે [૩] 'હુ પહેલા પૂજા કરુ, હુ પહેલા અભિષેક કરુ, હુ પહેલા આગી કરુ' આ રીતે જે યાત્રિકો હોડપૂર્વક ભક્તિ કરે છે તેઓ પણ શ્રદ્ધાળુ જીવોના ભાવને પ્રકૃષ્ટ રીતે વધારે જ છે [૪] આ રીતે શુભાશયવૃદ્ધિ દ્વારની શુદ્ધિથી કરાતુ દેરાસર પ્રશસ્ત છે - એમ અહીં જૈનશાસ્ત્રમા બતાવેલ છે [૬/૧૩]

—> 'શા માટે શુભાશયવૃદ્ધિયુક્ત જિનાલયનિર્માણ પ્રશસ્ત = સુદર કહેવાયેલ છે ?' <— આ જિજ્ઞાસાનુ સમાધાન કરતા મૂલકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

__ગાથાર્થ__ - દેરાસરનિર્માણ અહીં ભાવયજ્ઞ બને છે આ સદ્ગૃહસ્થના જન્મનુ પ્રકૃષ્ટ ફળ છે તે અભ્યુદયના સાતત્યપૂર્વક નિયમા મોક્ષનુ બીજ થાય છે [૬/૧૪]

❦ દેરાસરનિર્માણ ભાવયજ્ઞ બને ❦

__ટીકાર્થ__ - દેરાસરનુ નિર્માણ આ લોકમા ભાવયજ્ઞ = ભાવપૂજા બને છે યજ્ઞપદ યજ્ધાતુથી બનેલ છે યજ્ધાતુનો અર્થ દેવપૂજા થાય છે તેથી મૂલ ગ્રથમા રહેલ 'ભાવયજ્ઞ' પદનો ટીકાકારશ્રીએ 'ભાવપૂજા' એવો અર્થ કરેલ છે જો કે દેરાસરનિર્માણ દ્રવ્યસ્તવ = દ્રવ્યપૂજા

१ ह प्रतो 'ण्पा' इत्यशुद्ध पाठ ।

विधिशुद्धिद्वाराऽऽज्ञाराधनलक्षणभावपूजागर्भितत्वात् सद्गृहिण = सद्गृहस्थस्य जन्मन फलं इदं परमं = प्रधानं, आजन्मार्जितधनस्यैतावन्मात्रसारत्वात् । अभ्युदयस्य = स्वर्गादेः अव्यवच्छेदेन सततया नियमात् = निश्चयेन अपवर्गतरो = मोक्षवृक्षस्य बीजं एतत् ॥६/१४॥

कल्याणकन्दली

इति युक्तमेव, द्रव्यस्तवस्यापि उक्तविधिशुद्धिद्वारा = जिनोक्त-प्राग्व्यावर्णितविधि-यतना-बहुमानादिविशुद्धिद्वारा आज्ञाऽऽराधनलक्षणभावपूजागर्भितत्वात् ।

यत्तु वीतरागस्तोत्रे —> वीतराग ! सपर्यातस्तवाऽऽज्ञापालनं परं <— [१९/४] इति श्रीहेमचन्द्रसूरिभिरुक्तं तत्तु केवलद्रव्यस्तवाशमुद्दिश्योक्तमित्यवगन्तव्यम् । एतेन —> दुविहा जिणिंदपूआ दव्वे भावे अ इत्थ बोधव्वा । दव्वेहिं जिणपूआ, जिणआणापालणं भावे ॥<— [१९१] इति सम्बोधप्रकरणे मूलकृदुक्तमपि व्याख्यातम् । वस्तुतस्तु प्रकृते द्रव्यस्तव-भावस्तवयोर्मिथोऽनुविद्धत्वमवगन्तव्यम् । यथोक्तं स्तवपरिज्ञाया —> दव्वत्थय-भावत्थयरूवं एवमिय होति दट्ठव्वं । अण्णोण्णसमणुविद्धं णिच्छयतो भणियविसयं तु ॥१००॥ <— [पचा ६/२७] इति । न चैवं द्रव्यस्तवव्यपदेशानुपपत्तिरिति वाच्यम्, द्रव्यप्राधान्येन तदुपपादनादिति व्यक्तं भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्तौ [५/०] ।

जन्मनः फलं इदं = जिनभवनं प्रधानमिति । तदुक्तं श्रीरत्नमन्दिरगणिभिः उपदेशतरङ्गिण्या —> रम्यं येन जिनालयं निजभुजोपात्तेन कारापितं, मोक्षार्थं स्वधनेन शुद्धमनसा पुंसा सदाचारिणा । वेद्यं तेन नरामरेन्द्रमहितं तीर्थेश्वराणां पदं, प्राप्तं जन्मफलं कृतं जिनमतं गोत्रं समुद्योतितम् ॥ [२/३] यावत्तिष्ठति जैनेन्द्रं मन्दिरं धरणीतले । धर्मस्थितिः कृता तावज्जैनसौधविधायिना ॥ <— [२/पृ ११०] इति । जिनालयगतवित्तस्याऽक्षयताऽपि ज्ञेया, यथोक्तं पञ्चाशके —> एक्कपि उदगबिंदू जह पक्खित्तं महासमुद्दम्मि । जायइ अक्खयमेव पूया जिणगुणसमुद्देसु ॥ <— [४/४७] इति । सम्बोधप्रकरणेऽपि —> एगमवि उदगबिंदू जह पक्खित्तं महासमुद्दम्मी । जायइ अक्खयमेवं पूया वि हु वीयरागेसु ॥१९७॥ <— इत्युक्तम् । तदुक्तं पूजाविंशिकायामपि —> इक्कपि उदगबिंदू जह पक्खित्तं महासमुद्दम्मि । जायइ अक्खयमेय, पूया वि जिणेसु विन्नेया ॥१७॥ इति । आजन्मार्जितधनस्यैतावन्मात्रसारत्वादिति । तदुक्तं चारित्रसुन्दरगणिनाऽपि आचारोपदेशे —> क्षेत्रेषु सप्तसु वपन् न्यायोपात्तं निजं धनम् । साफल्यं कुरुते श्राद्धो निजयोर्धन-जन्मनो ॥ <— [६/२४] इति । अत एव श्रावकः सप्तक्षेत्र्यां स्वधनं वितरति वपति अक्षयं च करोति । तदुक्तं भक्तपरिज्ञाप्रकीर्णके —> निअदव्वमपुव्वजिणिंदभवणजिणबिंब-वरपइट्ठासु । विअरइ पसत्थपुत्थय-सुतित्थ-तित्थयरपूआसु ॥३१॥ <— इति । तदुक्तं दानकुलकेऽपि —> जिणभवण-बिंब-पुत्थय-संघसरूवेसु सत्तखित्तेसु । ववियं धणं पि जायइ सिवफलयमहो अणंतगुणं ॥२०॥ इति । अनर्थकारिणोऽर्थस्य सार्थकत्वाक्षयत्वकरणादेव श्रावकस्य धन्यत्वमभिमतमाचार्याणाम् । इदमेवाभिप्रेत्य उपदेशतरङ्गिण्यां रत्नमन्दिरगणिभिः —> श्रीमज्जैनगृहे जिनप्रतिकृतौ जैनप्रतिष्ठाविधौ श्रीसार्वस्नपने जिनार्च्चनविधौ श्रीसङ्घपूजादिके । श्रीमच्छासनलेखने च सततं श्रीतीर्थयात्रामुखे येषां स्वं विनियोगमेति धनिनां धन्यास्त एव क्षितौ ॥ [२/५] जिनभवनं निर्माप्य सफलीकर्तुं निजोल्लसल्लक्ष्मीम् । धन्यैः स्वपरश्रेयःपुण्योदयद्बोधिलाभाय ॥ <— [तरङ्ग-२/१/२] इत्युक्तम् । अन्यत्राऽपि —> दव्वं तमेव मन्ने जिणबिंबपइट्ठणाइकज्जेसु । जं लग्गइ तं सहलं दुग्गइजणणं हवइ सेसं <— [ ] इत्युक्तम् । —> कर्तव्या जिनपूजा, न खलु वित्तस्याऽन्यच्छुभतरं स्थानम् <— [७९] इति ललितविस्तरावचनमपि भावनीयम् । उपदेशतरङ्गिण्यां रत्नमन्दिरगणिभिः अपि —> सारं तदेव सारं, नियुज्यते यज्जिनेन्द्रभवनादौ । अपरं पुनरपरं धनं, पृथ्वीमलखण्डपिण्डं वा ॥ <— [२/पृ ११०] इत्युक्तम् । प्रकृते जिनभवनञ्चोपलक्षणं जिनबिम्बप्रतिष्ठा-पूजादेः, यदुक्तं प्रशमरतौ उमास्वातिवाचकवरैः —> चैत्यायतनप्रस्थापनानि कृत्वा च शक्तितः प्रयतः । पूजाश्च गन्ध-माल्याधिवासधूपप्रदीपाद्याः ॥३०५॥ <— इति । प्रकृते —> चैत्यानि = जिनबिम्बानि, आयतनानि = तेषामेवागाराणि, प्रस्थापना = तेषामेव प्रकृष्टमहाविभूत्या वादित्रगीतनृत्यतालानुचर-स्वजनपरिवारादिकया प्रतिष्ठा <— इत्यवचूरिलेशः । अन्यत्रापि —> जिणबिंबपइट्ठासु सुहकज्जेसु लग्गइ जं च । तं चिय दव्वं सहलं, दुग्गइजणणं हवइ सेसं ॥ एवं नाऊण सया जिणवरबिंबस्स कुणह सुपइट्ठं । पावेह जेण जर-मरणवज्जियं सासयं ठाणं ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । षष्टिशतकप्रकरणेऽपि —> जिणपूयणपत्थावे जइ को वि सद्धाण देइ धणकोडिं । मुत्तूण तं असारं, सारं वियरंति जिणपूयं ॥८०॥ <— इत्येवं जिनार्चाया प्राधान्यमुक्तम् । धम्मपदाभिधे बौद्धग्रन्थेऽपि —> वीतरागेसु दिन्नं होति महप्फलं <— [२४/२३] इत्युक्तम् ।

કે ઉક્ત પણ ઉપર્યુક્ત વિધિશુદ્ધિ દ્વારા તીર્થંકરની આજ્ઞાની આરાધના થાય છે. જિનાજ્ઞાની આરાધના એ ભાવપૂજાસ્વરૂપ છે. તેનાથી ગર્ભિત = વ્યાપ્ત હોવાથી ચૈત્યનિર્માણ પણ ભાવપૂજા બને છે. સદ્ગૃહસ્થના જન્મનું આ પ્રધાન ફળ છે, કારણ કે જન્મથી માંડીને કમાયેલી

एव जिनभवनकारणमभिधाय तद्गतविशेषमाह –> **देय त्वि'त्यादि** ।

देय तु न साधुभ्यस्तिष्ठन्ति यथा च ते तथा कार्यं । अक्षयनीव्या ह्येवं ज्ञेयमिद वशतरकाण्डम् ॥६/१५॥

तज्जिनभवन कृत्वा **साधुभ्य तु न देय** यथा –> युष्मदीयमेतत्, तदत्र जीर्णोद्धारादि भवद्भिर्विधेय <– इति । किन्तु स्वयमेव तत् प्रतिजागरणीय, व्युत्पन्नश्रद्धानामात्यन्तिककारण विना साधूना द्रव्यस्तवनियोजनाऽयोगात् । **यथा च ते** = साधव सबालवृद्धास्तत्राऽऽयतने **तिष्ठन्ति तथा कार्यं अक्षयनीव्या हि** = निश्चितमहीयमान-चैत्यायतनसम्बन्धिमूलधनेन हेतुना कृत्वा । तद्धि मूलधन श्राद्धै सर्वप्रयत्नेन परिपालयद्भि सवर्धयद्भिश्च तथाऽक्षय

कल्याणकन्दली

मोक्षवृक्षस्य अवन्ध्य बीज एतत् = जिनभवन, यदुक्त विम्बाष्टके [७] तथा उपदेशसारे श्रीकुलसारगणिना उपदेशतरङ्गिण्याञ्च रत्नमन्दिरगणिना –> जिनभवन जिनविम्ब जिनपूजा जिनमत च य· कुर्यात् । तस्य नरामरशिवसुखफलानि करपल्लवस्थानि ॥२७॥ <– इति । यदुक्त जिनभवनविधिपञ्चाशकेऽपि –> एयस्स फल भणिय इय आणाकारिणो उ सड्ढस्स । चित्त निव्वाणत जिणिदेहिं ॥ <– [७/४४] ॥६/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> साधुभ्य तु न देयम् । यथा च ते तिष्ठन्ति तथा अक्षयनीव्या हि कार्यम् । एव इद वशतरकाण्ड ज्ञेयम् ॥६/१५॥ अस्या कारिकाया उत्तरार्द्ध **प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ** [गा.३१] समुद्धृत ।

साधुभ्यः तु न देयमिति । **केचित्तु** –> एतद्ग्रन्थप्रणेतृसमये चैत्यवासिना साधूना ईदृगुपदेशप्रवाह प्रचलित आसीत् यत् –> श्रावकेण जिनभवन कारापयित्वा तद्व्यवस्थाकृते तत् साधुभ्य समर्पणीयम् । गृहस्था हिसारम्भविवर्त्तिन. । हिंसाप्राय आरम्भ कृष्यादि तत्र विवर्तन्ते विविध परिणमन्तेऽभीक्ष्णमिति । अत तैर्न तस्य समुचिता व्यवस्था भवितुमर्हा । तैस्तत्राऽनेकविधा दोषा समुद्भवन्तो दृष्टिपथमवतरति । इमे दोषा एव चाशातनाख्या लभन्ते । अतो गृहिणा श्रद्धाशक्त्यनुरूप जिनसदन निर्मापणीयम् । तच्च महते धर्मानुबन्धाय, धर्मस्यानुबन्धोऽलब्धलाभो लब्धपरिरक्षण रक्षितवर्धनमित्येवमात्मक , तस्मै भवति । तत्र साधवो यथेच्छसमयमुषित्वा तत्र भगवद्दर्शनार्थमागतान् जनान् धर्ममुपदिशन्त रक्षाकृते सोद्यमा भविष्यन्ति <– इत्येव तेषामुपदेश श्रुत्वा धार्मिका जना पूर्व जिनभवन कारापयित्वा तद्रक्षाभिप्रायवशगता सन्त तत् साधुभ्य समर्पयन्ति स्म । तेऽपि च तत्रैवानन्दमग्नमनसो यदृच्छया निवास विधाय यथाकथञ्चिदुपदिशन्त स्व तस्य स्वामिन मन्वाना देवद्रव्यस्य रक्षास्थाने भक्षणमेव कुर्वन्ति स्म । तदा 'यथा गुरव तथा शिष्या ' इयमुक्तिश्चरितार्थाऽभूत् । यद्यप्यय काल. तस्मिन् समये तदुपदेशस्य वालकाल एवाऽऽसीत्, न तु तरुणकाल तथापीदृशी दुर्व्यवस्था तदा प्रादुरासीत् । तावन्मात्रामपि ता निरीक्ष्य 'भविष्यत्काले कि भविष्यति' इति चिन्तया नितरा दूयमानान्त करणेन सूरिणाऽत एवोक्त 'देय तु न साधुभ्य ' इति वदन्ति ।

व्युत्पन्नश्रद्धाना = परिणतश्रावकाणा आत्यन्तिककारण विना साधूना द्रव्यस्तवनियोजनायोगात्, षट्कायविराधनात् । तदुक्त **पुप्फमालाया** –> छज्जीवकायसजमो दव्वत्थए सो विरुज्झए कसिणो । तो कसिणसजमविऊ पुप्फाइय न इच्छति ॥२३४॥<– इति । **निश्चितमहीयमानचैत्यायतनसम्बन्धिमूलधनेन हेतुनेति**, निश्चित = नियमेन महीयमान = पूज्यमान व्यवस्थाप्यमान सरक्ष्यमाण यत् चैत्यायतन तथा तत्सलग्न साध्वादिप्रायोग्य सामायिक-प्रतिक्रमण-पौषध-प्रवचनागमव्याख्याना-

લક્ષ્મીનો આ જ માત્ર સાર છે તે સ્વર્ગ વગેરેના સાતત્યપૂર્વક નિશ્ચયથી મોક્ષરૂપી વૃક્ષનુ બીજ બને છે [૬/૧૪]

આ રીતે જિનાલય બનાવવાની વિધિ કહીને દેરાસરસબધી વિશેષ વક્તવ્યને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - (દેરાસરને સભાળવા રૂપે) સાધુઓને તો તે ન સોપવુ સાધુઓ જે રીતે ત્યા રહે તેવુ અક્ષયનીવિ = મૂલધન વડે કરવુ આ રીતે ખરેખર આ પોતાના વશને તરવાનુ સાધન બને છે તેમ જાણવુ [૬/૧૫]

❖ દેરાસરસંબંધી વિશેષ વક્તવ્ય ❖

ટીકાર્થ - તે દેરાસર તૈયાર કરીને સાધુઓને ન સોપવુ કે –> 'આ દેરાસર તમારુ છે તેથી અહીં જીર્ણોદ્ધાર વગેરે તમારે કરવુ ' <– પરતુ શ્રાવકે પોતે જ દેરાસરની સાર-સભાળ કરવી, કેમ કે જેઓની શ્રદ્ધા શાસ્ત્રવચન દ્વારા પરિકર્મિત થયેલ છે તેવા શ્રાવકોએ આત્યતિક = આગાઢ = કટોકટીના કારણ વિના સાધુઓને દ્રવ્યસ્તવમા જોડવા નહિ (દેરાસરની સારસભાળ એ દ્રવ્યસ્તવ છે અને સાધુઓ ઉત્સર્ગમાર્ગે દ્રવ્યસ્તવના = દ્રવ્યપૂજાના અધિકારી નથી) બાલ, વૃદ્ધ વગેરે સાધુઓ જે રીતે તે દેરાસરમા અર્થાત્ દેરાસરસલગ્ન સાધુપ્રાયોગ્ય વસતિ ઉપાશ્રય વગેરેમા રહે = ઉતરે = નિવાસ કરે તેવુ અક્ષયનીવિ દ્વારા કરવુ નિયમા પૂજાઈ રહેલ દેરાસર સબધી જે મૂલધન હોય તે શાસ્ત્રીયપરિભાષામા અક્ષયનીવિ કહેવાય છે (દેરાસર તથા તેને સલગ્ન સાધુપ્રાયોગ્ય વસતિ વગેરે સબધી જે દ્રવ્ય હોય તેને અહીં 'ચૈત્યાયતન સબધી મૂલધન' શબ્દથી જણાવેલ છે વર્તમાનકાળમા તે દ્રવ્ય દેરાસર-ઉપાશ્રય નિભાવ ભડોળ વગેરે નામથી પ્રચલિત લાગે છે 'પૂજાઈ રહેલ' નો મતલબ છે સારસભાળ કરાઈ રહેલ, સ્નાત્રિમાન કરાઈ રહેલ, સુરક્ષિત કરાઈ રહેલ, વ્યવસ્થિત-સ્વચ્છ-સુઘડ કરાઈ રહેલ, સુવિધાયુક્ત કરાઈ રહેલ) તે મૂલધનને = નિભાવફડને સર્વ પ્રયત્નથી સભાળતા અને વધારતા શ્રાવકોએ તેવી રીતે અક્ષય = સ્થાયી બનાવવુ જોઈએ કે જેથી અભિપ્રાયવિશેષથી શુદ્ધ થયેલ તે ધનથી બાલ, વૃદ્ધ, ગ્લાન વગેરે સાધુ તથા સાધર્મિક વગેરેને ટેકો-સહાય-રાહત મળી શકે (દેરાસર અને

कर्तव्य यथाऽभिसन्धिविशेषशुद्धेन तेन 'वाल-वृद्ध-ग्लानसाधु-साधर्मिकप्रभृतीनाम् पष्टम्भादाधाकर्मिकादिदोषरहित-तत्प्रतिवद्धवहिर्मण्डपादौ साधूनामवस्थान धर्मोपदेशाय कल्पते, क्षेत्रेऽपि च तादृशचैत्यस्फातिगुणयुक्त एव तेषाम-वस्थान कल्पते ।

कल्याणकन्दली

द्युपयोगि श्रमणवसत्यादिक तयो. सम्वन्धि यत् मूलधन अक्षयनीव्यभिधान, तेनेत्यर्थ. । "अभिसन्धिविशेषशुद्धेन = 'इद चैत्यायतनसम्वन्धिमूलधनमाजन्यकतानुसारेण साधु-श्रावकाद्युपष्टम्भेन चैत्य-तत्सम्वद्धमा पुवगतिमहिमादिलक्षणचैत्यस्फात्यर्थं जिनगृहे तत्सलग्नसाधुप्रायोग्यवसत्यादौ वा योज्य' इत्याशयविशेषपरिशुद्धेन" इति अधुनातना श्रीगुणरत्नसूरि-राजशेखरसूरिप्रभृतयः प्राहु । भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्तौ च –> अव्ययनीवि = परिपालन-सवर्धनद्वाराऽहीयमानमूलधनम् <– [५/१०] इत्युक्तम् । यद्यपि सम्बोधसप्ततिवृत्तौ –> सति हि देवद्रव्ये प्रत्यह जिनायतने पूजा-सत्कारसम्भव । तत्र च प्रायो यतिजनसम्पात-स्तद्व्याख्यानश्रवणादेश्च जिनप्रवचनवृद्धि <– [गा ६६ वृ पृ ५१] इत्युक्त तथाप्यत्र चैत्यायतनसम्वन्धिमूलधन वर्तमानकालप्रसिद्ध-देवद्रव्यश्च मिथो भिन्नमेवेति अभिसन्धिविशेषशुद्धेन इति पदेनावगम्यते । यद्यपि देवद्रव्याद् भिन्नत्वेऽपि 'मूलधनस्य भाण्डागारो जिनालयस्यान्तर्वहिर्वाऽवस्थाप्यते ? जिनायतनसलग्नश्रमणायतने वा यदुताऽन्यत्र कुत्रचित् ?' इति तु स्पष्टोल्लेखाभावाद् दुर्ज्ञेयम् । तथापि 'चैत्यायतनसम्वन्धिमूलधन' पदेन पूर्वकाले जिनालयस्यान्तर्वहिर्वा साधु-साध्वी-साधर्मिकोद्धारादिकार्योपष्टम्भार्थ श्रावकादिभिर्वृद्धिमानीयमानो भाण्डागारोऽवस्थाप्यते स्मेति ज्ञायत इति अस्मद्विद्यागुरुचरणा श्रीजयसुन्दरविजयगणिवरा व्याचक्षते ।

एतच्च समीपवर्तिपूर्वकालापेक्षयाऽवगन्तव्यम् । अतिप्राचीनकाले तु जिनालये भाण्डागारस्थापनादिक नैवाऽऽसीत्, अन्यथा पूजाविधिप्रदर्शने श्राद्धदिनकृत्यादौ धूप-दीपाक्षतफलढौकनादिवत् 'भाण्डागारे नाणकढौकनादिक कार्य, जिनालयव्यवस्थापक-महाजनादिसान्निध्ये भाण्डागार उद्घाटनीयो नियतसमये' इत्यादि विधि प्रदर्शित स्यात् । न चैवमुपदर्शितम् । अतो ज्ञायते परिणतश्रावक स्वसन्निधौ समुद्गकविशेषे देवादिसत्कनाणकादिक रक्षयति, व्यवस्थापयति, वर्धयति च । श्राद्धदिनकृत्यवृत्तौ –> रत्नसमुद्गक = देवगृहभाण्डागार <– [गा १११] इति श्रीदेवेन्द्रसूरिवचनमप्यत्रानुसन्धेयमिति श्रुतवृद्धाः प्राहु ।

अन्ये तु –> पुण्यप्रवाहस्येद जिनभवन अक्षयनीवीव भूत्वा ससारसमुद्रात्तेषा [स्ववशजाना] उत्तारयितु प्रवहणमिव सपत्स्यते' <– इति वदन्ति । "जिनभवनमक्षयनीविवत् कर्तव्यम् । यथा रक्षण-व्याजवृद्ध्यादिना मूलधन न क्षीयते तथा ज्ञानादिगुणयोगक्षेमवृद्धिकारक जिनभवनमुचितव्यवस्था-रक्षणादिना न क्षीयते = सानुवन्धगुणलाभाय सम्पद्यते । एवमक्षयनीव्या उदाहरणेन इद जिनभवन वशतरकाण्ड = निखिलनिजवशजतरण्ड ज्ञेयमि"ति तेषामाशय । अत्रत्य तत्त्व बहुश्रुतेभ्योऽवसेयम् ।

धर्मोपदेशाय कल्पते इति । अत एवोक्त मुनिचन्द्रसूरिभिः उपदेशपदवृत्तौ –> चैत्याश्रयेण सविग्नगीतार्थसाधुभिरनवरत सिद्धान्तव्याख्यानादिभि तथा तथा प्रपञ्च्यमानै सम्यग्ज्ञानगुणवृद्धि सम्यग्दर्शनगुणवृद्धिश्च सम्पद्यते <– [गा ४१७ वृ पृ २३१/२३०] । पञ्चाशकवृत्तौ श्रीमदभयदेवसूरिभिरपि –> चैत्यगृहे हि प्राय आगमव्याख्यान भवतीति <– [पृ ४४/ वृ पृ ८५] प्रोक्तम् । तदुक्त प्रतिमाशतकवृत्तौ टीकाकृता अपि –> चैत्याऽऽनत्यर्थ उपनम्रा = उपनमनशीला ये साधवस्ते-षामेकदेशे देशनोद्यताना यानि वचासि तेषामाकर्णनात् कर्णयोरमृतमज्जनम् <– [गा ३१] इति । एतेन साधूना जिनालये गन्तुमेव न कल्पत इति प्रत्युक्तम्, प्रत्युत प्रतिदिन तदगमने प्रायश्चित्तस्योपदेशात्, यथोक्त महानिशीथे –> से भयव ! तहारूव समण वा माहण वा चेइयघरे गच्छेज्जा ? हता गोयमा ! दिणे दिणे गच्छेज्जा । से भयव ! दिणे न गच्छेज्जा तओ कि पायच्छित्त हवेज्जा ? गोयमा ! पमाय पडुच्च तहारूव समण वा माहण वा जो जिणघरे न गच्छेज्जा तओ छट्ठ अहवा दुवालसग पायच्छित्त हवेज्जा <– [ ] ।

न चैव सति चैत्ये एव साधव सदा तिष्ठेयु, आधाकर्मिकादिदोषवैकल्यादिति शङ्कनीयम्, तथाप्याशातनादिदोषभयेन तदननुज्ञातत्वात्, यथोक्त व्यवहारभाष्ये –> जइवि न आहाकम्म भत्तिकय तहवि वज्जयतेहि । भत्ती खलु होइ कया जिणाण लोए वि दिट्ठतो ॥ वधित्ता कासवओ वयण अट्ठपुडसुद्धपोत्तीए । पत्थिवमुवासए खलु वित्तिनिमित्त भया चेव ॥ दुब्भिगधपरिस्सावी तणुरप्पेसऽण्हाणिया । दुहा वाउपहो चेव तेण ठति न चेइए ॥ तिन्नि वा कड्ढई जाव थुईओ तिसिलोइया ।

તેને નલગ્ન ઉપાશ્રય વગેરેનુ નિર્માણ સાધુને ઉતરવા માટે થતુ નથી પરતુ શ્રાવકોની જિનભક્તિના તથા પૌષધ આદિ આરાધનાના ઉદ્દેશથી થાય છે માટે સાધુ માટે તે મકાન) આધાકર્મિક દોષથી રહિત હોવાથી દેરાસરની બહારના મડપ વગેરેમા ધર્મ ઉપદેશ માટે સાધુઓને રહેવુ કલ્પી શકે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ, પ્રવચનશ્રવણ વગેરે આરાધનામા સહાયક બનવાથી તે સ્થાન શ્રાવક, શ્રાવિકાઓને ટેકો આપે અને પ્રવચનકરણ, આગમવાચના આદિમા નિમિત્ત બનવાથી તે સ્થાન સયમીઓને પણ ટેકો આપનાર બને છે ક્ષેત્ર જો તથાવિધ

१ मुद्रितप्रतौ 'वाल्क' इति पाठ ।

एतद्गुणमन्तरेण तु क्षेत्रान्तरमाश्रयणीय स्यात् तेनासौ लोकोत्तरतत्त्वसम्प्राप्तिव्यवस्थितो गृही देश-कालाद्यपेक्षया साध्ववस्थानायैव सर्वमेव विधत्ते ।

कल्याणकन्दली

ताव तत्थ अणुन्नाय कारणेण परेण वि ॥ <— [व्य.भा.उद्दे.९ गा ७०/७१/७२/७३] इति ।

नन्वेव सति व्याख्यानार्थमपि तत्राऽवस्थान कथ युज्यते ? तद्दोषानतिक्रमादिति चेत् ? मैवम्, निश्राकृतचैत्ये कतिपयपरिणतसाधुयुक्तस्य गुरो अनिश्राकृतचैत्ये च सपरिवारस्य गुरो· व्याख्यानार्थ यतनया तिष्ठत. निर्दोषत्वात्, तदुक्त **श्राद्धदिनकृत्ये श्रीदेवेन्द्रसूरिभिः** —> निस्सकडे ठाइ गुरु कइवयसहिओ इयरा वए वसहि । अह तत्थ अनिस्सकड पूरिति तहि समोसरण ॥१५१॥ ओसन्नावि य तत्थेव इति चेइयवदया । तेसि निस्साइ त भवण सङ्ढाईहि कय पर ॥१५२॥ सेहाण मदसड्ढाण दट्ठु ताण तु चिट्ठय । मदा सद्धा जओ होइ, अणुट्ठाणे जिणाहिए ॥१५३॥ एएवि साहुणो लोए, अम्हेऽवि मलकिण्णया। एएण कारणेण तु वसहि पेसति साहुणो ॥१५४॥ <— इति । एतद्व्याख्या —> चैत्यानि तावच्छाश्वतादीनि चतुर्धा । तत्र शाश्वतचैत्य नन्दीश्वरादिषु १, भक्तिचैत्यमनिश्राकृत-निश्राकृतभेदात् द्विधा, तत्राऽनिश्राकृत यत् साधुसत्तारहित यथाऽष्टापदादिषु, निश्राकृत यत् साधुनिश्रया क्रियते २, मङ्गलचैत्यमुत्तरङ्गादिषु यथा मथुराया ३, साधर्मिकचैत्य वारत्तिकप्रतिमादि ४ । तत्र निश्राकृतचैत्ये गुरुर्व्याख्यानार्थं कतिपयपरिणतसाधुसहित तिष्ठति, इतरे शिक्षकादयो व्रजन्ति वसतिम् । अथ च तत्राऽनिश्राकृत चैत्यमस्ति 'पूरिति तहि समोसरण'ति तत्र चैत्ये सपरिवारा आसते ॥१५१॥ किमेव न निश्राकृतेऽपीष्यते ? इत्याह अवमग्ना [=अवसन्ना शिथिलसाधव] अपि चैत्यवन्दकास्तत्राऽऽयान्त्येव, यत तद् जिनभवन श्राद्धादिभि पर तेषा निश्रया कृतमिति ॥१५२॥ तत· किम् ? इत्याह - तत्र तेषा अवमग्नाना चेष्टित 'दगपाण पुप्फफल अणेसणिज्जमि'त्यादिक दृष्ट्वा शैक्षाणा = अभिनवदीक्षिताना मन्दश्रद्धाना चातिपरिणामिकादीना मन्दा श्रद्धा यतो भवति अनुष्ठाने जिनाख्याते व्रतसमित्यादिके क्रियाकलापे ॥१५३॥ मन्दश्रद्धत्वाच्च तत्र ते यदभिधारयति तदाह - 'एवविधा अपि एते साधवो लोके तावद्वन्दनादिभि सत्क्रियन्ते, वय पुनरेवमेव मलाऽऽविलगात्रोपधय ' । एवञ्च तेषा भगवदाज्ञार्थमपह्नुवाना भावचारित्रमप्यपैति । तेनैव कारणेन तान् साधून् शैक्षकादीन् वसति सूरय प्रेषयन्ति ॥१५४॥ <— इति । तदुक्त **बृहत्कल्पभाष्येऽपि** —> जत्थ पुण अनिस्सकड पुरिति तहि समोसरण ॥ <— [१८०५] अवमग्नादिविरहे निश्राकृतचैत्येऽव्याख्याने लोकापवादादिदोष , यथोक्त **बृहत्कल्पभाष्ये** —> पूरिति समोसरण, अन्नाऽसइ णिस्सचेइएसु पि । इहरा लोगविरुद्ध सद्धाभगो य सड्ढाण ॥१८०७॥ <— इति । पूर्वकाले आचार्यादि जिनायतने व्याख्यानार्थमागच्छन्ति स्म, तदनागमने च तद्वसतौ श्रावका आगच्छन्ति स्म । तदुक्त **श्राद्धदिनकृत्ये** —> अह धम्मदेसणत्थ च तत्थ सूरी न आगओ । पुव्वुत्तेण विहाणेण वसहीए गच्छए तओ ॥१४६॥ <— इति । तत्थ = जिनायतने । —> आणदपुरे मूले चेइयघरे सव्वजणसमक्ख कड्ढिज्जति <— [नि भा ३२२० भाग-३-पृ १५८] इति **निशीथचूर्णि**विलोकनेनाऽपि प्राचीनकाले चैत्ये जिनागम व्याख्यायते स्मेति निर्विवाद निश्चीयते । **श्राद्धदिनकृत्ये श्रीदेवेन्द्रसूरिभिरपि** —> सप्तदश चैत्यगृहाऽऽगमश्रवणद्वार <— [गा २२४-भाग-२] इत्येवमुक्तम् । **गुरुतत्वप्रदीपेऽपि** —> पौषधशालायामवस्थितेषु श्रीअरिष्टनेमिदेवगृहे व्याख्यान विदधानेषु प्रभुश्रीदेवसूरिषु <— [गा.३७] इत्येव दर्शित सन्दर्भोऽप्येतदनुपात्येव ।

केचित्तु —> आधाकर्मदोषविवर्जिता जिनायतनस्य बहिर्भागेऽनतिदूरे श्रावकेणोपदेशशाला निर्माप्या । तत्रैव मुनीना स्थिति समुचिता, न जिनभवनाभ्यन्तरे आशातनादिदोषसमुद्भवात् । उपाध्यायोऽपि 'बहिर्मण्डपादौ' अनेन वाक्येनेदमेव तावत्समर्थयति । जिनायतनस्य बहिर्भागे उपदेशशालानिर्मापणविधाने तावदिद प्रथम कारण प्रतीयते-यज्जिनायतने पूजावन्दनार्थमागता· श्रावका जिन समभ्यर्च्य नमस्कृत्य च व्याख्यानशाला समागत्य तत्रोपदिशद्भ्यो मुनिभ्यो वन्दित्वा तेषा मुखारविन्दाद् धार्मिकमुपदेश श्रुत्वा धर्म लभताम् । एतादृशानि स्थानानि मेदपाटक[मेवाड]-मालवा-मरुधरदेशस्थेषु प्राचीनजिनायतनेषु विद्यमानानि साम्प्रतमप्युपलभ्यन्ते । द्वितीय कारण यत्तस्मिन् समये यवनाधिपतयो मूर्त्तिविध्वसनैकबद्धकक्षा परस्त्रीलम्पटाश्चासन् तदा धार्मिका जना स्वीया धर्म्या क्रिया न प्रकाशवृत्त्या कर्त्तुमुत्सहन्ते स्म किन्तु तास्तैर्गुप्तवृत्त्या एवाराध्यन्ते स्म । कुलीना नार्योऽप्यनार्येभ्यस्तेभ्यो भयत स्वशीलादिसरक्षणाभिप्रायतो धर्मायतन विमुच्य प्रायो न गच्छन्ति स्मेतस्ततस्तदा । अतस्तासामपि धार्मिकोपदेशलाभो भवेदिति भावनया प्रेरिता श्रावका जिनायतनसमीप एव तदा व्याख्यानशाला निर्मापयन्ति स्म । परन्तु इय व्यवस्था जिनायतने आशातनादिदोषोत्पादकत्वात्साम्प्रत नाद्रियते । इदानीन्तनकाले तु जिनायतनाद्भिन्नस्थले एवोपाश्रयो

જિનાલય વગેરે ગુણથી સપન્ન ન હોય તો સાધુઓએ બીજે ઠેકાણે સ્થળાતર કરવુ પડે માટે લોકોત્તર તત્ત્વને પામેલો કુશળ શ્રાવક દેશ-કાળ વગેરેની અપેક્ષાએ સાધુઓ દેરાસરસલગ્ન મકાનમા ઉતરે તે માટે જ આવુ બધુ કરે આમ ઉપરોક્ત પ્રકારે આ જિનભવન જીર્ણોદ્ધાર દ્વારા પોતાના સપૂર્ણ વશને તરવા માટે કાષ્ઠ સમાન છે, કારણ કે પોતાના વશમા થનારા અનેક પુરુષોના સમૂહને આશ્રયીને થનાર ઉપકારનુ

एव = उक्तन्यायेन **ज्ञेय इद** = जिनभवन शीर्णोद्धारद्वारेण अनेकपुरुषसन्तानाश्रितोपकारफलस्याऽवन्ध्यत्वात् वशस्य सकलस्यैव तरकाण्ड = तरणकाष्ठ, एव हि कुर्वता सकलोऽपि भाविपुरुषप्रवाह ससारान्निस्तारितो भवति ।

कल्याणकन्दली

निर्माप्यते । श्रीहरिभद्राचार्याभिप्रायेणापि नात्र कश्चिद्विरोधोऽवतरति । आर्यायामस्या ''तिष्ठन्ति ते यथा च तथा कार्यम्'' इत्यस्यैव तावत्तै प्रतिपादितत्वात् । निर्मापयिता गृहस्थ एव स्वीया सुविधामवलोक्य तदनुसारेण वसतिका व्याख्यानशाला च जिनायतनसमीपस्था तद्दूरस्था वा निर्मापयेदित्यत्र तस्य स्वेच्छैव बलीयसी । शास्त्रे तु एतावन्मात्रमेवोक्त यत् तेन सद्गृहस्थेनावश्य मुनिवसतिका व्याख्यानशाला च निर्मापणीयेति । अन्यथा मुनीनामनागमत सद्धर्मोपदेशालाभेन धर्माधर्मापरिज्ञानत स्वय लब्धमपि मानुष्य जन्म निष्फल भवेत् । धर्मविमर्शशून्या स्वजाति धर्मज्ञानविवर्जितश्च स्ववशोऽपि जायेत। अतो यत्र जिनालयसद्भावस्तत्र मुनीनामागमनमपि भवत्येव । अतस्तान् वस्तु वसतिका तन्मुखारविन्दाच्च व्याख्यानश्रवणार्थ व्याख्यानशालाऽवश्यमेव निर्मापणीया । <— इति **वदन्ति** ।

अधुनातना **श्रीराजशेखरसूरयस्तु** —> पूर्वकाले चैत्यनिर्माणावसरे श्रावका साध्ववस्थानाय स्वपौषधाद्यनुष्ठानार्थश्च जिनालयसलग्न तत्प्रतिबद्ध तत्समीपतरवर्ति वा श्रमणालय निर्मापयन्ति स्म यदत्र आयतनपदात् चैत्यायतनपदाच्च व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति न्यायेन प्रतिपाद्यते । **एतेन** जिनगृहे कथ साधूनामवस्थान कल्पते ? इति शङ्का **परिहता**, 'गङ्गाया घोष' इतिवत् आयतनपदस्य चैत्यसम्बन्धिनि श्रमणायतने लक्षणामङ्गीकृत्य 'साधव सबालवृद्धा तत्राऽऽयतने = चैत्यायतनसम्बन्धिनि श्रमणायतने तिष्ठन्ति' इत्यस्याऽप्यर्थस्य सम्भवाचेति **प्राहु**: । एतेन —> साधू चेइए वा पोसह उवासेतो उवासगो भवइ <—[उद्दे १४-भाग ३-पृ ४७३] इति **निशीथचूर्णिवचनमपि** व्याख्यातम्, चैत्यसलग्न-पौषधायतनोपभोगेन साधर्मिकोपष्टम्भसम्भवात् । —> चउसु ठाणेसु निअमा कायव्व त जहा [१] चेइयघरे [२] साहुमूले [३] घरे वा [४] पोसहसालाए वा आवस्सग करितो त्ति <— [ ] इति **आवश्यकचूर्णिवचनमप्यत्रानुसन्धेयम्** । चैत्यविरहे साध्वागमाभावात् तादृशक्षेत्रे श्रावकाणामपि स्थातु न कल्पते, तदुक्त **श्रावकप्रज्ञप्तौ** श्वेताम्बरशिरोमणिभि **उमास्वातिवाचकै** —> निवसिज्ज तत्थ सड्ढो साहूण जत्थ होइ सपाओ । चेइयघराइ जत्थ य तयन्नसाहम्मिया चेव ॥३३९॥<— इति । **श्रावकधर्मविधौ मूलकारैरपि** —> निवसिज्ज तत्थ सड्ढो साहूण जत्थ होइ सपाओ । चेइयहराइँ य जम्मि तयन्नसाहम्मिया चेव ॥१११॥ <— इत्युक्तम् । **श्रावकाष्टकेऽपि** —> तत्र धाम्नि निवसेद् गृहमेधी सश्रयन्ति खलु यत्र मुनीन्द्रा' । यत्र चैत्यगृहमस्ति जिनाना श्रावका परिवसन्ति च यत्र ॥ <— [४] इत्युक्तम् । **आत्मप्रबोधेऽपि** —> न चैत्यसाधर्मिकसाधुयोगो यत्रास्ति तद्ग्रामपुरादिकेषु । युतेष्वपि प्राज्यगुणै. परैश्च कदापि न श्राद्धजना वसन्ति ॥ <— [७५/२०] इत्युक्तम् ।

शीर्णोद्धारद्वारेण इति । जीर्ण-शीर्णजिनभवनोद्धारेण स्वात्मोद्धार कृतो भवति । तदुक्त **श्राद्धदिनकृत्ये** —> जिणभवणाइ जे उद्धरति भत्तीइ सडियपडियाइ । ते उद्धरति अप्पाण भीमाओ भवसमुद्दाओ ॥ <— [१००] इति । —> जिन्न विहडियसधि निन्नट्ठधय च चेइय दट्ठु । तमुवेक्खिऊण अन्न कुसलेण न जुज्जए काउ ॥ इहरा मग्गुच्छेओ न माणविजओ जिणे य न य भत्ती । तम्हा सय सामत्थे तमुद्धरतो वर कुज्जा ॥ <—[पृ ६७/गा १२/१३] इति **कथारत्नकोशगाथे** प्रकृते दृढमवधेये । **उपदेशतरङ्गिण्या श्रीरत्नमन्दिरगणिभिरपि** —> जीर्णोद्धार कृतो येन विभवेन सुचारुणा । जिनाज्ञा पालिता तेन क्लेशकूपारपारदा ॥ <—[तरङ्ग २/पृ १०८] इत्युक्तम् । नवीनजिनालयनिर्मापणादप्यष्टगुण फल जीर्णोद्धारे स्यात्, यदुक्त **धनेश्वरसूरिभिः शत्रुञ्जयमाहात्म्ये** —> नूतनार्हद्वरावासविधाने यत्फल भवेत् । तस्मादष्टगुण पुण्य जीर्णोद्धारे विवेकिनाम् ॥[श मा ५/४९२-उपदेशतरङ्गिण्या-तरङ्ग-२ पृ १०६] इति । **तरणकाष्ठमिति** । जिनभवनवत् जिनपूजाया अपि तरणकाष्ठत्वमवसेयम् । यथोक्त **पूजाविंशिकाया** —> तम्हा जिणाण पूया वुहेण सव्वायरेण कायव्वा । परम तरडमेसा जम्हा ससारजलहिम्मि ॥१९॥

निस्तारितो भवति, —> 'मलिनारम्भानुवन्धस्य छिदा जिनप्रासादात्' इति कर्तव्यताऽनुसन्धाने सदारम्भाध्यवसायस्यैव प्राधान्यादितरस्याऽऽनुषङ्गिकत्वात्, तत्प्रवाहप्रवृत्त्यैव वशतरणोपपत्ते <—[प्र श गा ३१ पृ २१३] इति व्यक्त **प्रतिमाशतकवृत्तौ** । अनुमोदनात् निजवशस्येवान्येषामप्युद्धारस्स्याद्, यथोक्त **श्राद्धदिनकृत्ये** —> अप्पा उद्धरिओ चिअ उद्धरिओ तह य तेहि निअवसो । अन्ने अ भव्वसत्ता, अणुमोअता उ जिणभवण ॥१०१॥ खविअ नीआगोअ उच्चागोअ च बधिअ तेहि । कुगइपहो निट्ठविओ सुगइपहो अज्जिओ तेण ॥१०२॥ <— इति । **एतेन** —> धर्म श्रुतोऽपि दृष्टोऽपि कृतो वा कारितोऽपि वा । अनुमोदितोऽपि नियत पुनात्यासप्तम कुल ॥ <— [८] इति आचारोपदेशकृत **चारित्रसुन्दरगणिनो** वचनमपि व्याख्यातम्,

ंग अवध्य = अमोघ छे आ रीते देरासर बनावता गृहस्थे पोताना बधाय वशजेना प्रवाहने ससारथी तारी दीधेल थाय छे पोताना

पूर्वपुरुषपक्षपाताऽऽहिततच्चैत्यभक्तिविशेषेण स्ववशेन [1]सद्धर्मप्रवृत्त्युपलम्भात्, इतरचैत्येष्वपि यथाशक्ति भक्त्यत्यागेन [2]मिथ्यात्वाद्यसिद्धेरिति द्रष्टव्यम् ॥६/१५॥

कल्याणकन्दली

पूर्वपुरुषपक्षपाताऽऽहिततच्चैत्यभक्तिविशेषेण = स्वकुलोत्पन्नमहनीयपितामहादिगोचरो यो गौरव-प्रीत्यादिरूपः पक्षपातः तेन उपस्थापितो यः स्वपूर्वपुरुषनिर्मापिताऽर्हत्प्रासादसम्बन्धी भक्तिविशेषः तेन **स्ववशेन** = स्ववंशोत्पन्नभाविपुरुषप्रवाहेण **सद्धर्मप्रवृत्त्युपलम्भात्** = स्वपूर्वजकारापितजिनालयनिर्वाह-तन्निभालन-सरक्षण-सस्करण-सवर्धन-समुद्धरणादिलक्षणायाः सद्धर्मप्रवृत्तेः साम्प्रतमपि दर्शनात् । न चेत्थं स्वपूर्वजसम्बन्धी पक्षपात एव परिपुष्टः स्यात्र तु जिनगृहविषयो भक्तिविशेष इति **शङ्कनीयम्**, सदारम्भेनाऽसदारम्भनिरासात्, चैत्यलक्षणविषयशुद्धचा कर्मक्षयादिस्वरूपस्वप्रयोजनशुद्धचा उत्तरकालभाविन्या विधि-यतनादिपरिणत्या च स्वपूर्वजपक्षपातनिष्ठत्वेन सम्भवतः सूक्ष्मस्याऽप्राशस्त्यादिलक्षणस्य दोषस्य प्रतिबन्धात्, यतनादिगर्भप्रवृत्तिसातत्येन चित्ते धर्मपरिणामस्यैव स्फुरणाच्च । न हि निरनुबन्धस्य प्राथमिकप्रवृत्तिकालीनस्य दोषस्य सद्धर्मप्रवृत्त्यादिना उपक्षीणता सर्वज्ञाऽनभिमता । इत्थमेव –> लज्जातो भयतो वितर्कवशतो मात्सर्यतः स्नेहतः, लोभादेव हठाभिमानविनयशृङ्गारकीर्त्यादितः । दुःखात् कौतुक-विस्मय-व्यवहृतेर्भावात् कुलाचारतो वैराग्याच्च भजन्ति धर्ममसमं तेषाममेयं फलम् ॥ <– [पृ २६४] इति उपदेशतरङ्गिणीप्रभृतिसंवादवचनमप्युपपद्यते । न चैवं स्वपूर्वपुरुषकारितचैत्ये भक्तिविशेषेऽपि तदन्येषु जिनालयेषु भक्तिपरित्यागेन मिथ्यात्वोदयापत्तिरिति **शङ्कनीयम्**, **इतरचैत्येष्वपि** = स्वपूर्व-पुरुषनिर्मापितभिन्नेष्वपि जिनगृहेषु द्वेषादिविरहेण **यथाशक्ति** अवसराऽऽनुगुण्येन **भक्त्यत्यागेन मिथ्यात्वाद्यसिद्धेः** । सापेक्षतयाऽन्यनयाभिमतांशमनपलपतः प्राधान्येन स्वविषयं व्यवस्थापयतः सुनयस्य मिथ्यात्वाद्यसिद्धिवदिदं विभावनीयम् ॥६/१५॥

પૂર્વજો પ્રત્યેના પક્ષપાતથી/આદરથી તેમણે બનાવેલ દેરાસર પ્રત્યે વિશેષ પ્રકારની ભક્તિ રાખતા દેરાસરકારકના વંશ-વારસાગત પુરુષસમુદાય દ્વારા સદ્ધર્મની પ્રવૃત્તિ (= સ્વપૂર્વજોએ બનાવેલ દેરાસરના સમારકામ, સારસભાળ, દેખભાળ વગેરે સ્વરૂપ ધર્મપ્રવૃત્તિ) થતી જોવામા આવે છે બીજા જિનાલયોને વિશે પણ યથાશક્તિ ભક્તિ રાખવાથી મિથ્યાત્વ વગેરેનો ઉદય નહિ થાય આમ જાણવુ [૬/૧૫]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - આ ગાથામા મુખ્ય પાચ બાબત નોધપાત્ર છે [૧] શ્રાવક કારીગરો દ્વારા દેરાસર બનાવી - તૈયાર કરી તેનો વહિવટ, સારસભાળ, દેખભાળ, જીર્ણોદ્ધાર વગેરે પોતે જ કરે તેનો વહિવટ, જીર્ણોદ્ધાર વગેરે સાધુને ન સોપે, કારણ કે ગીતાર્થ સાધુ ભગવતોને આત્યતિક કટોકટીની સ્થિતિ વિના દેરાસરની સારસભાળ વગેરેમા શ્રાવક ન જોડે આ રીતે જ સાધુ ભગવતો નિર્મળ સયમજીવનની સાધના કરી શકે ચૈત્યવાસના કાળમા સાધુઓ ચૈત્યના માલિક થઈ જીર્ણોદ્ધાર કરાવતા તેનો અહીં નિષેધ કર્યો છે પૈસા સાધુને સોપી 'તમે જીર્ણોદ્ધાર કરાવી લો' એમ શ્રાવકે ન કહેવુ [૨] 'આયતન' શબ્દથી કેવળ જિનમદિર જ વિવક્ષિત નથી પરતુ જિનમદિર + જિનમદિરને અડીને રહેલુ અથવા જિનમદિરની તદ્દન નજીકમા રહેલુ સાધુઓ ઉતરી શકે તેવુ સ્થાન પણ વિવક્ષિત છે સાધુને રહેવાનુ સ્થાન જિનમદિરને સલગ્ન હોવાથી આયતન કે ચૈત્યાયતન શબ્દથી તેનો ઉલ્લેખ કરી શકાય છે પૂર્વકાલીન અને વર્તમાનકાલીન અનેક જિનમદિરના એક જ કપાઉંડમા-પરિસરમા જિનમદિરને અડીને કે જિનમદિરની નીચે કે જિનમદિરની તદ્દન નજીક કે પાછળ સાધુ ભગવતો ઉતરી શકે તેવુ સ્થાન વર્તમાનકાળે પણ ઉપલબ્ધ થાય છે દેરાસરસબધી ઉપાશ્રયો લગભગ દેરાસરના નામે પ્રસિદ્ધ થતા હોવાનો સહુને અનુભવ છે જ મુબઈ-ભાયખલામા ચૈત્યસબદ્ધ વ્યાખ્યાનમડપ પ્રસિદ્ધ જ છે માટે 'साधवः सबालवृद्धाः तत्र आयतने तिष्ठन्ति' આ સ્થળે व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः આ ન્યાયથી કે गङ्गायां घोषः આ ન્યાયથી શ્રાવકોને સામાયિક-પ્રતિક્રમણ-વ્યાખ્યાનશ્રવણ આદિ આરાધના માટે દેરાસરની નજીકમા-નીચે-પાછળ-બાજુમા બાધેલુ સ્થાન સમજવુ એવા સ્થાનમા સાધુપ્રાયોગ્ય વસતિ-જગ્યા હોવાથી ત્યા સાધુ ભગવતો ઉતરી શકતા હતા માટે 'સાધુઓ દેરાસરમા કેવી રીતે ઉતરે ?' આ પ્રશ્નને અવકાશ નથી રહેતો મોક્ષમાર્ગ સમજવા વ્યાખ્યાનશ્રવણ એ શ્રાવકના જીવનમા મહત્ત્વની આરાધના છે જો સાધુ ભગવતો દેરાસરની નજીકમા રહે તો જ જિનદર્શન-પૂજા-ભક્તિના ઉદ્દેશથી દેરાસર આવેલ શ્રાવક-શ્રાવિકાને જિનપ્રવચન-શ્રવણનો લાભ મેળવવામા અનુકૂળતા રહે માટે સાધુ માટે તે સ્થાન આધાકર્મદોષવાળુ નથી બનતુ

અતિપ્રાચીનકાળના સાધુ ભગવતો જૈનેતર ભદ્રક લોકોના ઘરમા કે ઉદ્યાનગૃહ વગેરેમા રહેતા હતા ત્યારે પણ વ્યાખ્યાન તો દેરાસરના બહારના ભાગમા-બાહ્ય મોટા રગમડપમા જ આપતા, નહિ કે પોતે જ્યા રહેતા તે ઈતરલોકોના ઘરમા આનુ કારણ એ હતુ કે ત્યા વ્યાખ્યાન માટે પૂરતી જગ્યા હોય કે નહિ ? તે પણ નિશ્ચિત નહોતુ તેવા ઉતરવાના સ્થાનો પણ અલગ-અલગ હોવાથી શ્રાવકવર્ગને તેનો નિર્ણય થવામા મુશ્કેલી રહે વળી, ત્યાના શય્યાતરને પોતાના ઘરમા વ્યાખ્યાન માટે શ્રાવકવર્ગ આવે-તે પસદ પડે કે અરુચિનુ નિમિત્ત બને ? તે પણ એક સમસ્યા હતી વળી, તે સ્થાન જો દેરાસરથી ઘણુ દૂર હોય તો શ્રાવક વગેરે વ્યાખ્યાનશ્રવણના લાભથી વચિત રહી જાય- એવી શક્યતા પણ વધુ રહેતી પરતુ સઘયણ નબળા પડવાથી તેમ જ બાલ-વૃદ્ધ-ગ્લાન વગેરે કારણે સાધુ ભગવતોને દૂર રહેલ વસતિથી દેરાસર દર્શન-ચૈત્યવદન કરવા માટે આવવામા તકલીફ પડે સવારે દર્શન કર્યા બાદ વ્યાખ્યાન માટે ફરીથી દૂરથી દેરાસર આવવામા વ્યાખ્યાન કરનાર તેમ જ બીજા પણ સાધુ ભગવતોને તકલીફ પડે વરસાદ વગેરે તકલીફના કારણે કદાચ વ્યાખ્યાન માટે સાધુ ભગવત દૂરની વસતિથી દેરાસર ન આવી શકે તેવુ પણ બને આમ દૈનિક વ્યાખ્યાનશ્રવણમા શ્રાવકને વારવાર વ્યાઘાત થાય દેરાસર અને વસતિ ખૂબ દૂર હોય તો સાધુ ભગવતો તે ગામમા ન રહે તેવુ પણ બને આવુ ન થાય તે માટે દેશ-કાલ-પરિસ્થિતિને ઓળખી પરિણત શ્રાવક દેરાસરસલગ્ન સ્થાનમા સાધુ ભગવત ઉતરી શકે તે બાબતનો દેરાસર બધાવતી વખતે ખ્યાલ રાખે તો જ શ્રાવકવર્ગમા ધર્મ-આરાધનામા જાગૃતિ આવી શકે

१ मुद्रितप्रतौ ह प्रतौ च 'सद्धर्मप्रत्युपालम्भात्' इत्यशुद्ध पाठ । २ ह प्रतौ - 'मिथ्यात्वोसिद्धे' इति पाठ ।

ननु पृथिव्याद्युपमर्दमन्तरेण जिनभवनकारणं न सम्भवति । तत्र च नियमेन हिंसेति कथमतो धर्मवृद्धिरित्याशङ्कयाह --> 'यतनात' इत्यादि ।

यतनातो न च हिंसा यस्मादेषैव तन्निवृत्तिफला । तदधिकनिवृत्तिभावाद्विहितमतोऽदुष्टमेतदिति ॥६/१६॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> यतनातश्च न हिंसा, यस्मात् एषा एव तन्निवृत्तिफला, तदधिकनिवृत्तिभावात् । एतद् विहितम् । अतोऽदुष्टमिति ॥६/१६॥ इयञ्च कारिका अधिकारविंशिकावृत्ति-प्रतिमाशतकवृत्ति-कूपदृष्टान्तविशदीकरण-षष्ठिशतकवृत्त्यादौ [अ वि गा १२ प्र श गा ३० तथा गा ६० पृ ३१७ कू ८] अतिदिष्टा ।

[३] આમ ગૃહસ્થ દેરાસર બનાવે ત્યારે દેશ-કાળને ઓળખી તેની સાથે સાથે સાધુઓ ઉતરી શકે તેવુ દેરાસરસલગ્ન સ્થાન [આરાધનાભવન-પૌષધશાળા-ઉપાશ્રય જેવુ] પણ બનાવે તથા બન્નેના નિભાવ માટે પહેલેથી અમુક રકમ કે આવક શ્રાવકો રાખતા રકમ મૂકતી વખતે શ્રાવકો એવો આશય રાખે કે "આ મૂળધનનો સદુપયોગ દેરાસરની સુરક્ષા, દેખરેખ, વ્યવસ્થા વગેરે ઉપરાત અહીં દેરાસરસલગ્ન સાધુવસતિ આદિમા પધારનારા બાલ, વૃદ્ધ વગેરે તમામ સાધુભગવતો અને સાધર્મિકોના અવસ્થાન માટે થાય, જેના લીધે ચૈત્યસ્ફાતિ વધે" અહીં એક વાત ધ્યાનમા રાખવી કે દેરાસર, દેરાસરસલગ્ન આરાધનાભવન આદિ સ્થાન સાધુ, શ્રાવક આદિની આરાધનામા ઉપયોગી થવાના લીધે તેનાથી સાધુ, શ્રાવક આદિનો ઉપષ્ટભ = ટેકો-સહાય થાય તો જ ચૈત્ય અને તેને સલગ્ન સાધુપ્રયોગ્ય વસતિ આદિનો મહિમા વધે આ ચૈત્યસ્ફાતિ કહેવાય જેમ વર્તમાનકાળમા યાત્રાળુ વગેરેની વ્યવસ્થા આદિ બરાબર સચવાય તો તીર્થ વગેરેનો મહિમા વધે, અધિક યાત્રાળુ આવે ઉપરોક્ત ચૈત્યસ્ફાતિ-ચૈત્યમહિમા વધારવાના શુભ આશયથી મૂલધન એકત્રિત થયેલ છે

દેરાસર બનાવનાર કે ચૈત્યસબધી મૂલધનને સ્થાપિત કરનાર-એકત્રિત કરનાર-વધારનાર શ્રાવકો કે વ્યવસ્થાપકોના ઉપરોક્ત અભિસધિવિશેષથી = વિશિષ્ટ અભિપ્રાયથી ચૈત્યાયતન તથા તત્સલગ્ન વસતિ સબધી મૂલધન શુદ્ધ થયેલ છે આથી તે દ્રવ્ય ઉપરોક્ત રીતે સાધુ-શ્રાવક માટે ઉપષ્ટભક બની શકે છે તેનાથી સાધુ ભગવતો કે શ્રાવકોને કોઈ દોષ લાગતો નથી પ્રસ્તુતમા અક્ષયનીવિ = મૂલધન અને વર્તમાન કાલમા પ્રસિદ્ધ દેવદ્રવ્ય આ બે એક જ વસ્તુ નથી- એટલુ ધ્યાનમા રાખવુ અક્ષયનીવિ પદથી જિનાલય + જિનાલયસબદ્ધ ઉપાશ્રય-આ બન્ને સબધી સાધારણ મૂલધન-મૂડી એમ સમજવુ તેની માવજત-વૃદ્ધિ ગૃહસ્થે કરવાની છે નજીકના પૂર્વ કાળમા દેરાસરમા કે દેરાસરની બહાર આવો ભડાર દેરાસર-સાધુ-સાધ્વી-સાધર્મિકોદ્ધાર આદિ કાર્યના ઉપષ્ટભ-ટેકા માટે રાખવામા આવતો હશે તેની વૃદ્ધિ શ્રાવકો કરતા હશે-એમ લાગે છે આથી સાધુ ભગવતોને તે મકાનના વપરાશમા દેવદ્રવ્યભક્ષણનો દોષ લાગતો નથી

અમુક આગમમર્મજ્ઞ વિદ્વાનોનુ એવુ મન્તવ્ય છે કે અતિપ્રાચીનકાળમા દેવદ્રવ્ય વગેરે માટે ભડાર મૂકવાની પ્રથા હતી નહિ કારણ કે શ્રાદ્ધવિધિ આદિ ગ્રથોમા જ્યા દેવદ્રવ્ય, દેરાસર વગેરેની વ્યવસ્થા આદિ સબધી જે વાતો આવે છે ત્યા દેરાસરની અદર મૂકેલ ફળ, નૈવેદ્ય વગેરેની જ વાત આવે છે કોઈ ઠેકાણે રોકડ રકમની વાત આવતી નથી આ જ સૂચવે છે કે દેવદ્રવ્ય આદિની વ્યવસ્થા-વહીવટ શ્રાવક પોતે જ પોતાના ઘરે કરતા તે માટે અલગ નાણાની કોથળી, ડાબડો વગેરે રાખતા અને તેમા જ રોકડ દેવદ્રવ્ય શ્રદ્ધાસપન્ન શ્રાવકને ત્યા રહેતુ આ બાબતમા શ્રાદ્ધદિનકૃત્યમા ગાથા ૧૧૧ ની ટીકામા 'रत्नसमुद्गक = देवगृहभाण्डागार' આવો ઉલ્લેખ મળે છે જે ખૂબ જ માર્મિક છે જો અતિપ્રાચીન કાળમા દેરાસરમા દેવદ્રવ્ય, ચૈત્યસબધી મૂલધન વગેરેનો ભડાર રાખવાનો પ્રસિદ્ધ રીવાજ હોત તો જે રીતે શ્રાદ્ધવિધિ, શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય વગેરેમા પૂજાવિધિ વખતે ધૂપ, દીપ, અક્ષતાદિની વાત આવે છે તેમ જ દેરાસરમા મૂકેલ ફળ, નૈવેદ્ય વગેરે સ્વરૂપ દેવદ્રવ્યની વ્યવસ્થાની વાત આવે છે તે જ રીતે દેરાસરમા રાખેલ ભડારમા શ્રાવકોએ પૈસા નાખવા તથા પચસમક્ષ તેને ખોલવો ઈત્યાદિ વિધિ વગેરે જરૂર બતાવત પરતુ તે પ્રકારનુ કોઈ વિધાન દેખાતુ નથી આથી ભડારાદિની પ્રથા નજીકના ભૂતકાળની છે, અતિપ્રાચીન કાળની નહિ - આ વાત ખ્યાલમા રાખવી 'રત્નસમુદ્ગક'ની જેમ 'નાનારત્ન સમુદ્ગક' આવો શબ્દ આ સબધમા મળે છે, જે ખૂબ માર્મિક છે આથી તે ધન ઉપરોક્ત રીતે સાધુ-સાધ્વી-શ્રાવકાદિને ઉપષ્ટભક બને તો તે અશક્ય નથી

અમુક ઐતિહાસવિદ્ વિદ્વાનોનુ એવુ કથન છે કે પૂર્વે દેરાસરના ગર્ભગૃહમા પ્રભુજી રહેતા, બાહ્ય રગમડપમા વ્યાખ્યાનાદિ તથા ધાર્મિક નાટકો ભજવવાનુ કામ થતુ બારમા સૈકામા ઘણા નાટકો બન્યા છે કે જે દેરાસરના રગમડપમા ભજવાયા છે આના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો મળે જ છે પ્રેક્ષા [ખેડા] મડપમા પ્રેક્ષકવર્ગ બેસી શકતો વસતિ તરીકે ઓળખાતા ચૈત્યવિભાગમા સાધુઓ મુકામ કરતા

[૪] પૂર્વ કાળમા શ્રાવકો પોતે જ દેરાસર બધાવતા હતા આજની જેમ દેવદ્રવ્યમાથી દેરાસર બાધવાની પ્રવૃત્તિ પૂર્વ કાળમા ન હતી પાલીતાણા, ગિરનારજી, આબુ, રાણકપુર, કાવી વગેરે સ્થાનોમા રહેલા જિનાલયો આની સાક્ષી પૂરે છે (દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ દેરાસરના જીર્ણોદ્ધાર અને દેરાસરના નિર્વાહના કાર્યોમા થાય, પણ નવા દેરાસરો બધાવવામા એનો ઉપયોગ થઈ શકે એવા સ્પષ્ટ અક્ષરો મળતા નથી તેમ છતા વર્તમાનમા આ પરપરા સર્વત્ર સ્વીકૃત થયેલી જણાય છે પરતુ આ વાત પ્રસ્તુતમા ઉપયોગી ન હોવાથી તેની અહીં વિશદ છણાવટ અમે કરતા નથી) શ્રાવકે બનાવેલ દેરાસર જીર્ણ-શીર્ણ થાય ત્યારે તેના વશજો પોતાના પૂર્વજો પ્રત્યેના આદરના કારણે તે દેરાસર અને દેરાસરસલગ્ન ઉપાશ્રયના જીર્ણોદ્ધાર-નિર્વાહ વગેરે કાર્યો ભક્તિથી વિશેષ પ્રકારે કરે આમ દેરાસરસબધી શુભ કાર્યોમા તેના વશ-વારસાગત પુરુષો પ્રવૃત્ત થવાથી સમ્યગ્દર્શન નિર્મળ કરી મોક્ષમાર્ગે આગળ વધી સસાર તરે તેમા મુખ્ય નિમિત્ત બને છે દેરાસરને બનાવનારા પૂર્વજો

[૫] દેરાસર બનાવનાર શ્રાવકના વશજો માત્ર પોતાના પૂર્વજોએ બનાવેલ દેરાસરની ભક્તિ કરે અને બીજા દેરાસરમા ન જાય, બીજા જિનાલયો પ્રત્યે ભક્તિભાવ રાખવાના બદલે તેના પ્રત્યે અવજ્ઞા-આશાતના-ઉપેક્ષાનો ભાવ રાખે તો મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય પરતુ વિવેકી વશજો પોતાના પૂર્વજોએ બનાવેલ દેરાસરની વિશેષ ભક્તિ કરવા છતા અન્ય જિનાલયો તરફ ભક્તિભાવ છોડે નહિ માટે મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાની કોઈ શક્યતા નથી રહેતી, પરતુ ધર્મવૃદ્ધિ થાય છે [૬/૧૫]

१ ह प्रतौ 'त' इति त्रुटित पाठ ।

यतना = रागद्वेषरहित शास्त्राऽऽज्ञाशुद्ध प्रयत्न, रागद्दोसविउत्तो जोगो असढस्स होइ जयणाओ (नि भा ६६९६) इत्यागमात् । ततो **न च** = नैव **हिसा**, जिनभवनविधाने यतनाया सत्या भावहिसाऽनुपपत्ते । तस्या एव शास्त्रे परिहर्तव्यत्वेन प्रतिपादनात्, द्रव्यहिसायास्तु सर्वथा साधुविहारादावपि दु परिहरत्वात् । द्रव्यहिसामप्याश्रित्याह -

कल्याणकन्दली

'यतना' इति विधेयनिर्देश., उद्देश्यमाह - **रागद्वेषरहितः** = राग-द्वेषाऽप्रयुक्त. **शास्त्राज्ञाशुद्धः** = समुचितोत्सर्गापवाद-स्थानीयविधिनिषेधानुसारिपरिणामप्रयुक्तशुद्धिपरिपुष्ट. **प्रयत्नः** । ततश्च न रागादियुक्ते छद्मस्थमात्रवृत्तिप्रयत्नविशेषे यतनात्वेनाऽभिमतेऽव्याप्ति. रागाद्यप्रयुक्तत्वात्, न वा परस्थानीयोत्सर्गादिप्रवृत्तिजनके प्रयत्नेऽतिव्याप्ति· शास्त्राज्ञाशुद्धत्वाभावात् । स्वामिकृतया स्वरूपप्रयुक्तया च शुद्धया युक्ता इय हि बहुतरासत्प्रवृत्तिविनिवृत्तिसाधन्येव, अन्यथा तत्त्वहानेः । साम्प्रत **निशीथभाष्ये** --> रागद्दोसविउत्तो जोगो असढस्स होति जयणा उ । रागद्दोसाणुगतो जो जोगो सा अजयणा उ ॥६६९६॥ <-- इत्येव गाथोपलभ्यते ।

ततो जिनभवनविधाने नैव हिसा = भावहिसा सम्भवति, **यतनाया सत्या भावहिसाऽनुपपत्तेः** 'प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपण हिसा' [तत्त्वा सू ७/८] इति निश्चयनयानुगृहीतव्यवहारनयसम्मतस्य भावहिसालक्षणस्य विरहात्, परिशुद्धाज्ञायोगेन प्रमादप्रच्यवात् विशेषणाभावप्रयुक्तविशिष्टाभावसाम्राज्यात् । 'सविशेषणौ हि विधि-निषेधौ विशेषणमुपसङ्क्रामत' इत्यादिन्यायेन शुद्धनिश्चयनयसम्मतायाः प्रमादस्वरूपहिंसाया विरहस्तु स्पष्ट एव । अत्र व्यवहारत· परिणतोदकग्रहणादिरूपाया [प्र श वृ पृ ३८२] **यतनाया सत्या भावहिंसानुपपत्तेः** = परिभाषान्तरेण हेत्वनुबन्धहिसाऽसम्भवात्, यतनया तत्स्वरूपप्रच्यवात् । **एतेन** जिनभवनकारणे हिंसाशेन दूषणमित्यपि **प्रत्याख्यातम्**, --> भावपाणातिवाण्ण य जहा घण कम्म चिज्जति, ण तहा दव्वपाणातिवाण्ण <--[उद्दे.१५-भा ३-पृ.५००] इति **निशीथचूर्णि**वचनेन स्वरूपहिसाया दोषस्याऽबलवत्त्वात् उद्देश्यफलसाधनतयाऽनुबन्धतोऽदोपत्वाद्वा । यथोक्त **प्रतिमाशतके** --> गर्तादङ्गविघर्षणैरपि सुत मातुर्यथाऽहेर्मुखात्, कर्षन्त्या न हि दूषण ननु तथा दुःखानलार्चिर्भृतात् । ससारादपि कर्षतो बहुजनान् द्रव्यस्तवोद्योगिनस्तीर्थस्फातिकृतो न किञ्चन मत हिंसाशतो दूषणम् ॥३८॥<-- इति । **एतेन** --> प्रथमजिनेन्द्रस्य विवाह-शिल्पादिनिरूपणस्य सदोषताऽपि **प्रत्यस्ता**, अधिकदोषेभ्य. सत्त्वाना रक्षणात्, यथोक्त **स्तवपरिज्ञाया** --> एत्तो चिय णिद्दोस सिप्पाइविहाणमो जिणिदस्स । लेसेण सदोसपि हु बहुदोसनिवारणत्तेणत्ति ॥<-- [१५७]इति ।

इत्थञ्च प्रकृते द्रव्यस्तवेऽपि वस्तुतोऽनुकम्पैव बोद्धव्या, तदुक्त **पञ्चलिङ्गिकारेणापि** --> अल्पबाधया बहूनामुपकारादनुकम्पोपपत्ति.' <-- [ ] इति । यथोक्त **स्तवपरिज्ञाया** --> अप्पा य होइ एसा एत्थ जयणाइ वट्टमाणस्स । जयणाउ धम्मसारो विन्नेया सव्वकज्जेसु ॥१५२॥ जयणेह धम्मजणणी जयणा धम्मस्स पालणी चेव । तव्वुड्ढिकरी जयणा एगतसुहावहा जयणा ॥१५३॥ [सम्बोधसप्तति-६७] जयणाए वट्टमाणो जीवो सम्मत्तणाणचरणाण । सद्धा-बोहाऽऽसेवणभावेणाराहगो भणिओ ॥१५४॥ <-- [उपदेशपदगाथा ७६९-७७०] इति । **निशीथभाष्येऽपि** --> अप्पो बधो जयाण बहुणिज्जर तेण मोक्खो तु <--[३३३५] इति प्रोक्तत्वात् विधि-यतनादिपरतायामात्मन. शुद्धिरनाविलेति हार्दम् । इदमेवाभिप्रेत्य **पञ्चकल्पभाष्ये** --> विसुद्धभावो सुज्झति णियमा जिणमयमि <-- [१७२२] इत्युक्तम् । **निशीथचूर्णौ** अपि --> जयणाए धरेतस्स जदि दोसा भवति तहावि सुज्झति, आगमप्रामाण्यात् <-- [नि चू ४१४८] इत्युक्तम् । **ओघनिर्युक्तिप्रमुखेऽपि** --> जा जयमाणस्स भवे विराहणा, सुत्तविहिसमग्गस्स । सा होइ निज्जरफला अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥ <-- [ओ नि ७६० पि नि ६७१] इत्युक्तम् । एव यतनाविरहे सदोषताऽपि दृष्टव्या --> जो पुण जतणारहिओ गुणोऽवि दोसायते तस्स <-- [३१८१] इति **बृहत्कल्पभाष्य**वचनात् ।

અહીં એવી શકા થઈ શકે છે કે --> 'પૃથ્વી વગેરે જીવોને પીડા પહોચાડ્યા વિના તો દેરાસર બનાવવાનુ શક્ય જ નથી અને પૃથ્વી વગેરે જીવોને પીડા પહોચાડવામા તો નિયમા હિસા છે તેથી જિનાલય નિર્માણ કરાવવાથી ધર્મવૃદ્ધિ કેવી રીતે થાય ?' <-- પરતુ આ શકાના નિવારણ માટે મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - યતનાથી હિસા લાગતી નથી આનુ કારણ એ છે કે યતના જ હિસાનિવૃત્તિસ્વરૂપ ફળને આપે છે, કારણ કે યતનાકાલીન હિસામા વધુ પડતી હિસાની નિવૃત્તિ રહેલી છે જિનભવન શાસ્ત્રવિહિત છે માટે સદોષ નથી [૬/૧૬]

❀ દેરાસર બનાવવામાં થતી હિંસા નિર્દોષ કઈ રીતે ? ❀

ટીકાર્થ - રાગ-દ્વેષ વિનાનો શાસ્ત્રાજ્ઞાથી શુદ્ધ એવો પ્રયત્ન = યતના છે, કારણ કે આગમમા જણાવેલ છે કે 'માયારહિત વ્યક્તિનો રાગ-દ્વેષરહિત યોગ એ જયણા છે' માટે દેરાસર બનાવવામા હિસા છે જ નહિ, કારણ કે યતના હોય ત્યારે ભાવહિસા ઘટી ન શકે શાસ્ત્રમા તો ભાવહિસાને જ છોડવા યોગ્ય જણાવેલ છે બાકી દ્રવ્યહિસા તો સાધુને વિહાર વગેરેમા પણ સર્વથા છોડવી મુશ્કેલ છે દ્રવ્યહિસાને આશ્રયીને મૂલકાર શ્રીમદ્જી જણાવે છે કે - યતના જ હિસાની = દ્રવ્યહિસાની નિવૃત્તિને આપનાર છે, કારણ કે યતનાકાલીન હિસામા

यस्माद् एषैव = यतनैव तन्निवृत्तिफला = हिंसानिवृत्तिफला । कथं ? इति चेत् तस्या = हिंसाया अधिकनिवृत्ते = अधिकारम्भत्यागस्य भावात् । तत्र हि जिनभवनादिविधाने सर्वादरेण प्रवर्तमानस्य निष्फलपरिहारेण सफलमेव कुर्वतोऽवश्यमेवारत्यारम्भान्तरनिवृत्तिविशेष । विहित शास्त्रे जिनभवन अतो हेतो अदुष्ट = अदोषवत् एतत् = जिनभवनविधानमिति । विहितत्वादेव न निरारम्भसामायिकादिना एतदन्यथासिद्धि. एकानुष्ठानस्य विहिता-

कल्याणकन्दली

यतनाया सत्या भावहिसा न भवति, यस्मात् कारणात् यतनैव नियमात् हिंसानिवृत्तिफला, यत हिंसाया अधिकारम्भत्यागस्य भावात् । अत एवानुबन्धतो निवृत्तिप्रधानेषा, तदुक्त मूलकारैरेव उपदेशपदे —> जीए बहुयतरारम्भविनिवित्ति-लक्खण वत्थु सिज्झति <— [७७१]। यथोक्त स्तवपरिज्ञाया —> एसा य होइ णियमा तयहिगदोसणिवारिणी जेण । तेण णिवित्तिपहाणा विन्नेया बुद्धिमंतेण ॥१८५॥ सा इह परिणयजल-दलविसुद्धरूवा उ होइ विण्णेया । अत्थव्वओ महतो सव्वो सो धम्महेउत्ति ॥१८६॥ निवित्तिपहाणा, विण्णेया भावओ अहिंसेयं । जयणावओ उ विहिया पूजादिगयावि एमेव ॥१६१॥ [पञ्चा ७/४२] अहिगणिवित्ति त्ति इह भवेणाहिगरणा णिवित्तीओ । तद्दसणसुहजोगा गुणतर तीइ परिसुद्ध ॥१६६॥ ता एयगया चेव हिंसा गुणकारिणित्ति विन्नेया । तह भणियणायओ च्चिय एसा अणेह जयणा ॥१६७॥ <— इति । यथोक्त पञ्चाशकेऽपि —> एव च होइ एसा पवित्तिरूवावि भावतो णवर । अकुसलणिवित्तिरूवा, अप्पबहुविसेसभावेण ॥[७/३४] <— इति । शास्त्रे जिनभवन श्राद्धाना विहितम् । अतो हेतो अदोषवत् जिनभवनविधानम्, सर्वज्ञवचनत प्रवृत्ते । यथोक्त स्तवपरिज्ञाया —> तह सभत्तरूव सव्व सव्वण्णुवयणओ एय । त णिच्छिय हि आगमपउत्तगुरुसपदाएहि ॥१६८॥ <— इति । तत्त्वार्थकारिकायामपि —> अभ्यर्चनादर्हता मन प्रसादस्तत समाधिश्च । तस्मादपि नि श्रेयसमतो हि तत्पूजन न्याय्यम् ॥८॥ <— इत्युक्तम् । विहितत्वादेव न निरारम्भसामायिकादिना एतदन्यथासिद्धिः = जिनभवनविधानादे चरितार्थता, विहितत्वप्रका-रकज्ञानसाध्यस्य तस्यैव भावस्तवहेतुत्वात्। यथोक्त स्तवपरिज्ञाया —> विहियाणुट्ठाणमिणति एवमेय सया करेताण । होइ चरणस्स हेऊ, णो इहलोगादवेक्खा ॥३५॥ <— [पञ्चा ६/५] इति । न च विहितत्वेऽपि न तस्येष्टत्वमिति वाच्यम्, वदतो व्याघातात्, प्रत्युत तस्याऽनिष्टत्वे निषिद्धत्वमेव स्यात् । न चैतदेवम्, यथोक्त स्तवपरिज्ञाया —> जिणभवणकारणाडवि भरहादीण ण वारित तेण । जह तेसि च्चिय कामा सल्लविसादीहि णाएहिं ॥ ता तपि अणुमय चिय अप्पडिसेहाउ ततजुत्तीए <— [पञ्चा ६/३०-३६ स्त परि १०८/१०९] इति । एकानुष्ठानस्य = विहितैकानुष्ठानस्य विहिता-न्यानपवादकत्वात् = विधिबोधितकर्तव्यताक-सदनुष्ठानान्तराऽबाधकत्वात् । एतेन —> एकादरेण तदितरानादरोऽपि <— प्रत्याख्यात । न हि शास्त्रोक्तयोरनुष्ठानयोरेव विशेषोऽस्ति, यदेकमादरणीयम्, अन्यत्तु नेति [१४/९-पृ ३२६] इति वक्ष्यत्यग्रे योगदीपिकाकार । अत एव —> जोगो जोगो जिणसासणमि दुक्खक्खया पउजतो । अन्नुन्नमबाहा, असवत्तो होइ कायव्वो ॥१७८॥ <— इत्युक्त ओघनिर्युक्तो ।

एतेन जिनपूजाया सामायिकादिनाऽन्यथासिद्धिरपि प्रत्युक्ता, यतिधर्मप्रतिपत्त्यसहिष्णो कर्तव्यतयाऽर्हत्पूजनोपदेशात् । तदुक्त पुष्पमालाया —> पुव्वुत्तगुणसमग्ग धरिउ जइ तरसि नेय चारित्त । सावयधम्ममि दढो हविज्ज जिणपूयणुज्जुत्तो ॥४६६॥ <— इति । पञ्चाशके —> ता णियविहवणुरूव विसिट्ठपुप्फाइएहि जिणपूआ । कायव्वा बुद्धिमया तम्मी बहुमाणसारा य ॥ <— [४/२८] एव प्रोक्तम् । मूलकारैरेव सम्बोधप्रकरणे —> आरभपसत्ताण गिहीण छज्जीववहाऽविरयाण । भवअडवीनिवडियाण दव्वत्थओ चेव आलवो ॥ <— [२१३] इत्युक्तम् । कथारत्नकोशेऽपि —> पुप्फाई दव्वत्थयमकुणतो कह गिही हवइ जोगो । भावत्थयस्स ? ता पढमभूमिगाए जइज्ज इह ॥ <— [पृ ९८/गा ११] इत्युक्तम् । ललितविस्तरायामपि —> कर्तव्योदारपूजा भगवता <— [पृ ११७] इत्युक्तम् । तदुक्त उमास्वातिवाचकैरपि श्रावकप्रज्ञप्तो —> तीत्थकरभत्तीए सुसाहु-जणपज्जुवासणाए य । उत्तरगुणसद्धाए अपमाओ होइ कायव्वो ॥१०५॥ <— इति । किञ्च सामायिकादिना जिनपूजाया इव तया तस्याऽप्यन्यथा-

મોટા આરંભનો ત્યાગ રહેલો છે દેરાસર વગેરે બનાવવામાં નપૂર્ણ આદરથી પ્રવર્તમાન શ્રાવક નિષ્ફળ-નિષ્પ્રયોજન આરંભને છોડીને સફળ-સપ્રયોજન = દેરાસર વગેરે બનાવવામાં જરૂરી દ્રવ્યહિંસાને જ કરે છે માટે અન્ય આરંભની-હિંસાની વિશેષ પ્રકારે નિવૃત્તિ શ્રાવકને ચોક્કસ રહેલી જ છે શાસ્ત્રમાં દેરાસર બનાવવાનું શ્રાવકને ઉદ્દેશીને વિધાન છે આ હેતુથી જ દેરાસર બનાવવું એ શ્રાવકને માટે નિર્દોષ જ છે અહીં એવી શંકા થાય કે —> દ્રવ્યહિંસાગર્ભિત જિનાલયની આરંભરહિત સામાયિક વગેરે દ્વારા અન્યથાસિદ્ધિ થઈ જશે અર્થાત્ આરંભશૂન્ય સામાયિક વગેરેથી હિંસાગર્ભિત દેરાસર ઉપક્ષીણ = ચરિતાર્થ = અન્યથાસિદ્ધ = નિષ્પ્રયોજન = અનાવશ્યક = નિરુપયોગી બની જશે <— તો તે અનુચિત હોવાનું કારણ એ છે કે સામાયિક વગેરેની જેમ જિનાલય પણ શ્રાવકને માટે શાસ્ત્રવિહિત છે શાસ્ત્રવિહિત એક અનુષ્ઠાન એ શાસ્ત્રવિહિત અન્ય અનુષ્ઠાનનો નિષેધ નથી કરી શકતું [શાસ્ત્રવિહિત સર્વ અનુષ્ઠાનો પોતપોતાની મર્યાદામાં બળવાન જ છે તેઓ એક-

न्यायापवादकत्वात्, अन्यथा दानादीनामपि तेन अन्यथासिद्ध्यापत्तेरिति दिक् ॥६/१६॥ इति षष्ठं षोडशकम् ।

कल्याणकन्दली

सिद्धिर्विनिगमनाविरहग्रस्ता, उभयत्र प्रतिदिनं कर्तव्यत्वेनोपदेशात्, यदुक्तं **श्रीदेवेन्द्रसूरिभिः श्राद्धदिनकृत्ये** --> जिणाण पूअ-जत्ताए, साहूणं पज्जुवासणे । आवस्सम्मि सज्झाए, उज्जमेह दिणे दिणे ॥ <-- [२९२] इति । **श्रावकप्रज्ञप्तौ** अपि --> सुत्तभणिएण विहिणा गिहिणा निव्वाणमिच्छमाणेण । लोगुत्तमाण पूया णिच्चं होइ कायव्वा ॥३५०॥ <-- इत्युक्तम् --> लोकोत्तमानां = अर्हदादीनां <-- इति **श्रीहरिभद्रसूरिभिः** तत्र व्याख्यातम् । ततश्च तत्र निषेधः गृहस्थानां महामोह एव । तदुक्तं **श्रावकप्रज्ञप्तौ** एव --> देहाइणिमित्तं पि हु जे कायवहम्मि तह पयट्टंति । जिणपूयाकायवहम्मि तेसि पडिसेहणं मोहो ॥३४९॥ <-- इति । तदुक्तं साक्षेपपरिहारं **व्याख्याप्रज्ञप्तिवृत्तौ श्रीअभयदेवसूरिभिरपि** --> नन्वेवं धर्मार्थं प्राणातिपातमृषा-वादाऽप्रासुकदानं च कर्तव्यमापन्नमिति । अत्रोच्यते, आपद्यतां नाम भूमिकापेक्षया, को दोषः ? यतो यतिधर्माऽशक्तस्य गृहस्थस्य द्रव्यस्तवद्वारेण प्राणातिपातादिकमुक्तमेव प्रवचने <-- [५/६/२०४-पृ २२६] इति । यथा चैतत्तत्त्वं तथा व्यक्तीभविष्यति अग्रे [षो ९/१४-१५-पृ २२७] । ततश्च निर्जराद्यर्थिभिः सामायिकादिवत् जिनपूजाऽप्यवश्यमेव कर्तव्या, कार्यार्थिनः कारणप्रवृत्तेर्न्याय्यत्वात्, यथोक्तं **पञ्चाशके** --> कज्जं इच्छंतेणं अणंतरं कारणंपि इट्ठं तु । जह आहारजतित्तिं इच्छंतेणेह आहारो ॥ <-- [६/३४] --> जिनपूजा-सत्कारयोः करणलालसः खल्वाद्यो देशविरतिपरिणामः । औचित्यप्रवृत्तिसारत्वेन उचितौ चारम्भिण एतौ, सदारम्भरूपत्वात्, औचित्याज्ञामृतयोगात्, असदारम्भनिवृत्तेः, अन्यथा तदयोगात्, अतिप्रसङ्गादिति <--[पृ.८०] **ललितविस्तरासन्दर्भो**ऽपि ध्यातव्यः । **कथारत्नकोशे** --> कामियसिद्धीणमिमं दारं सारं गिहत्थधम्मस्स । जिणपूयणं जणाणं निप्पुन्नाणं न संभवइ ॥ सोक्खं सव्वो वंछइ तं मोक्खे सो य होइ धम्माओ । सो पुण सम्मत्ताओ तं पुण जिणपायपूयणओ ॥ <--[पृ ९१/११-१२] इत्येवं **देवभद्रसूर्युक्ति**रप्यत्रानुसन्धेया । सामायिकादिना जिनपूजाया अन्यथासिद्धत्वा-पादनेन जिनपूजान्तरायकरणादन्तरायकर्मबन्धोऽपि प्रसज्येत । तदुक्तं **निशीथचूर्णौ** --> जिणपूयाए विग्घकरो, मोक्खमग्ग पवज्जतस्स जो विग्घं करेति, एतेसु अंतराइयं बंधति <-- [उद्दे ११-भाग-३ पृ १८८] । **कर्मविपाकाभिधाने** कर्मग्रन्थे **श्रीदेवेन्द्र-सूरिभिरपि** --> जिणपूआविग्घकरो हिंसाइपरायणो जयइ विग्घं <-- [६१] इत्युक्तम् । **समयसारे श्रीदेवानन्दसूरिभिरपि** --> जिणपूआविग्घकरणहिंसाईआ विग्घस्स <--[अ.३] इत्युक्तम् । **जीवानुशासने देवसूरिभिरपि** --> जिणपूया-मोक्खमग्गविग्घकरो अज्जेइ अंतरायं <-- [३८] इत्युक्तम् । लुम्पकमतकृतं जिनपूजानिषेधादिकं तु कुदेवताविजृम्भितम् । तदुक्तं --> विक्कमकालाओ पन्नरसयपण्णहत्तरीवासेसु गएसु कोहडीअपरिग्गहीयवतरीपहावाओ भारहे वासे सुयहीलणा, जिणपडिमाभत्तिनिसेहकारया, सच्छंदाचारा, दुम्मेहा, मलिणा, दुग्गइगामिणो बहवे भिक्खायरा समुप्पज्जिहितित्ति <-- [ ] । मलिनबुद्ध्या तु तां कुर्वतोऽशुभफलैव सा तदुक्तं **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** --> अवसउणकप्पणा सुंदरसउणो असुंदरं फलइ । इय सुंदरा वि किरिया असुहफला मलिणहिययस्स ॥१०५॥ <-- इति । ततश्च मलिनभाव एव तत्र त्याज्यो न तु जिनपूजा । न हि गलगण्डवेदनायां सत्यां गलोच्छेदयत्नः श्रेयान् परन्तु गण्डचिकित्सैवेति भावनीयम् ॥६/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचितायां कल्याणकन्दल्यां षष्ठषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

બીજાને અનુપયોગી સિદ્ધ કરી શકતા નથી] અન્યથા = શાસ્ત્રવિહિત એક અનુષ્ઠાન જો શાસ્ત્રવિહિત અન્ય અનુષ્ઠાનનો અપલાપ કરી શકતા હોય તો તો સામાયિક દ્વારા દાન, સાધર્મિકભક્તિ વગેરેનો પણ અપલાપ થવાની આપત્તિ આવશે આ તો એક દિગ્દર્શન છે હજુ આ સંબંધમાં ઘણું વિચારી શકાય છે આ વાતની સૂચના આપવા ટીકાકાર શ્રીમદ્જીએ 'दिक्' શબ્દનો પ્રયોગ કરેલ છે [૬/૧૬]

❀ યતનાને ઓળખીએ ❀

__વિશેષાર્થ__ - યતનાનું સ્વરૂપ શ્રીમદ્જીએ બહુ જ સુંદર બતાવેલ છે રાગ-દ્વેષથી શૂન્ય એવો શાસ્ત્રાજ્ઞાશુદ્ધ પ્રયત્ન = યતના જે પ્રયત્ન રાગ-દ્વેષથી પ્રયુક્ત હોય તેની યતનામાંથી બાદબાકી થઈ જાય રાગ-દ્વેષ વિના પણ પોતાની શાસ્ત્રનિરપેક્ષ બુદ્ધિથી જે પ્રયત્ન થાય તેનો પણ યતનામાં સમાવેશ થઈ શકતો નથી માટે યતનાના અધિકારી શાસ્ત્રના જાણકાર વ્યક્તિ છે તે તે વિષયમાં તત્સંબંધી શાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોય તો જ તે સંબંધી યતના પાળી શકાય તથા શાસ્ત્રઆજ્ઞા અનુસારે પ્રયત્ન કરવામાં પણ વ્યક્તિગત અપ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષને ભેળવી ન દેવાય- આ પણ જરૂરી છે આમ સ્વામીકૃત અને સ્વરૂપકૃત બન્ને શુદ્ધિ જે પ્રયત્નમાં ભળે તે પ્રયત્ન યતનાસ્વરૂપ બને આ યતના હાજર હોવાથી જિનભવન બનાવવામાં ભાવહિંસા ન સંભવે તથા તેમાં જે દ્રવ્યહિંસા થાય છે તે પણ મોટા આરંભથી છૂટકારો લાવે છે દેરાસરનિર્માણ વગેરે કાર્યમાં તન-મન-ધન રોકાયેલા હોવાથી તેટલો સમય મહારંભ-મહાપરિગ્રહથી મુક્તિ મળે છે એક બાજુ અલ્પ સ્વરૂપહિંસા અને બીજી બાજુ મોટી હેતુહિંસાથી અને અનુબંધહિંસાથી છૂટકારો આમ વસ્તુતઃ દેરાસર બનાવવામાં જે યતનાકાલીન હિંસા છે તે હિંસાનિવૃત્તિને જ આપનાર બને છે બાકીનો અર્થ ટીકાર્થમાં સ્પષ્ટ કરેલ જ છે [૬/૧૬]

છઠા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) ચારથી પાંચ મુદ્દામાં નીચેની સમસ્યાનું સમાધાન આપો

૧ દેરાસર બનાવવાનો અધિકારી કોણ બને ?
૨ દેરાગર કેવી જમીન ઉપર બનાવાય ?
૩ દેરાસર બનાવનારે કારીગરો સાથે કેવો વ્યવહાર રાખવો ?
૪ તાત્ત્વિક ધર્મની ત્રણ શરતો વ્યાપક રીતે ઓળખાવો
૫ દેરાસર માટે કેવા લાકડા કલ્પે ? તથા તેને લાવવાની વિધિ શુ છે ?
૬ શુભાશયવૃદ્ધિનુ નિરૂપણ કરો
૭ દેરાસરનિર્માણ ભાવયજ્ઞ કઈ રીતે બને ?
૮ અક્ષયનીવિદ્રવ્યનુ સ્વરૂપ અને તેનો ઉપયોગ શુ ?
૯ હિસા કઈ રીતે અહિંસાનુ કારણ બની શકે ?
૧૦ પ્રાચીનકાળની વ્યાખ્યાનસ્થળવ્યવસ્થા કારણ સહિત સમજાવો

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) દલ	(A) સુદર પરિણામ
(૨) સ્વાશય	(B) પરપીડાપરિહાર
(૩) ગ્રથિરહિત	(C) ધર્મમિત્ર
(૪) સ્વકુલતારણ	(D) દુર્વા નામનુ ઘાસ
(૫) શકુન	(E) દેરાસર
(૬) ધર્મકારણ	(F) ઉપાદાન કારણ
(૭) દેરાસરના કારીગરો	(G) જિનભવનના લાકડા
(૮) ગુરુ	(H) મજૂરત્રાસ
(૯) ભારવહનમા અવિધિ	(I) જિનાલયકાર્ય દેખરેખ
(૧૦) કુશલાશયવૃદ્ધિ	(J) દાદા

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ દાન, સન્માનથી દેરાસરના ને ખુશ રાખવા (પૂજારી, સમીપવર્તી લોકો, માલિક)
૨ પૂજાના બદલે શ્રાવક સામાયિક કરે તો તે કહેવાય (યોગ્ય, અયોગ્ય, વધુ સારુ)
૩ ઉત્સર્ગથી સાધુઓ દેરાસરની દેખભાળ કરવાના હોય (અધિકારી, અનધિકારી)
૪ દેરાસરનો બહારનો મડપ સાધુઓને માટે કલ્પી શકે (વ્યાખ્યાન, સ્થિરવાસ)
૫ સ્વાશય = (પોતાનો પરિણામ, શુભ અધ્યવસાય, પોતાનુ મન)
૬ કાર્યસિદ્ધિના લિગ છે (૨, ૩, ૪, ૫)
૭ 'दैवतादुपवनादे.' મા પ્રથમ આદિ શબ્દથી નુ ગ્રહણ કરવુ (માણસ, દેવ, પશુ, પક્ષી)
૮ એક જ સ્થાનેથી દેરાસર માટે ઈટ વગેરે ખરીદવા તે ઉચિત (છે, નથી, કહી શકાય)
૯ સામાયિક દ્વારા પૂજા ન બને (અન્યથાસિદ્ધ, સફળ, અચરિતાર્થ)
૧૦ સરળ માણસનો રાગાદિશૂન્ય પ્રયત્ન = કહેવાય (વિધિ, જયણા, ચારિત્ર)

નોંધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ કલ્યાણકલિકા, વાસ્તુસાર, બૃહત્સહિતા મુજબ દેરાસરની ભૂમિ કેવી જોઈએ ?
૨ અનુચિત સ્થાને જિનાલય બનાવવામા શુ દોષ છે ?
૩ દેરાસરની આસપાસના લોકોને ખુશ રાખવાનો ફાયદો શુ ?
૪ દેરાસરમા કેવા પ્રકારના લાકડા ન વાપરવા ? તે જણાવો
૫ સપૂર્ણ કાર્યસિદ્ધિના ૩ ચિહ્ન ઓળખાવો
૬ નિશ્રાકૃત અને અનિશ્રાકૃત ચૈત્યમા વ્યાખ્યાનવિધિમા શુ તફાવત છે ? શા માટે ?
૭ દેરાસર બનાવવામા એકેન્દ્રિયાદિ જીવો ઉપર અનુકપા કઈ રીતે સભવે ?
૮ શુ સામાયિક દ્વારા પૂજા અન્યથાસિદ્ધ બને ? શા માટે ?
૯ વિરાધના થવા છતા નિર્જરા કયારે થાય ? શા માટે ?
૧૦ રાજા ઋષભે બતાવેલ શીલ્પાદિ શા માટે નિર્દોષ હતા ?

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સક્ષેપમા જવાબ આપો

૧ શુ કરીને દેરાસર બનાવવાની શરૂઆત કરવી ?
૨ દેરાસર બનાવનાર સૂત્રધાર કેવો હોય ?
૩ વિવેકવિલાસ ગ્રથ મુજબ અન્યાયોપાર્જિત ધનથી બનેલ પ્રતિમા કેવી બને ?
૪ બે પ્રકારની ભૂમિશુદ્ધિ જાણાવો
૫ દેરાસરના કાર્ય માટે બહાર જતા કેવા પ્રકારના શકુન સારા કહેવાય ?
૬ શિલ્પરત્નાકર અને વેધવાસ્તુપ્રભાકર ગ્રથ મુજબ દેરાસરના કારીગરો સાથે કેવો વ્યવહાર રાખવો ?
૭ યજ્ઞ એટલે શુ ?
૮ કયુ ધન સફળ થયુ ગણાય ?
૯ સાધુ-સાધ્વી રોજ દેરાસર ન જાય તો ?
૧૦ 'દેરાસરમા સાધુઓ રહે' તેનો મતલબ શુ ?
૧૧ જિનાલયનિર્માણ પોતાના વશને કઈ રીતે તારે ?
૧૨ જયણાનુ સ્વરૂપ જણાવો
૧૩ દેશવિરતિનો સૌપ્રથમ પરિણામ કયો છે ?
૧૪ જિનપૂજામા થતી વિરાધના નિર્દોષ કઈ રીતે ?
૧૫ જયણાનુ ફળ જણાવો
૧૬ નિશ્ચય-વ્યવહારથી હિસાનુ સ્વરૂપ જણાવો
૧૭ ઘરદેરાસરમા વિશેષ ભક્તિ કરનારને મિથ્યાત્વ કેવી રીતે ન લાગે ?
૧૮ લજ્જા વગેરેથી ધર્મ થાય તે હિતકારી કેવી રીતે બને ?
૧૯ સાધુઓ દેરાસરમા કેમ ન રહે ?
૨૦ દેવદ્રવ્યથી જિનશાસનપ્રભાવના કઈ રીતે થાય ?

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ પરપીડાપરિહાર એ ______ છે (શાસ્ત્રાર્થ, કર્તવ્ય, ચરમાવર્તીલક્ષણ)
૨ સસાર અને મોક્ષના ઉપાયોની સખ્યા ______ છે (તુલ્ય, ન્યૂનાધિક, અનત)
૩ સર્વ માયા ______ છે (કપાય, મૃત્યુદાયી, ભયકર)
૪ પૂર્વ કાળમા આગમવાચના ______ મા થતી હતી (દેરાસર, ઉપાશ્રય, ઉદ્યાન)
૫ મલિનહૃદયવાળાને શુભ ક્રિયા ______ ફળને આપનારી બને (સારા, ખરાબ, મધ્યમ)
૬ જિનાલયનિર્માણમા ______ હિસા નથી (દ્રવ્ય, ભાવ, સ્વરૂપ)

મુનિ યશોવિજય કૃત સંસ્કૃત-હિન્દી-ગુજરાતી વ્યાખ્યાયુક્ત ગ્રંથની સૂચિ

નામ	મૂલ્ય રૂા
૧ **દ્વિવર્ણરત્નમાલિકા** - મૂલકાર :- શ્રીપુણ્યરત્નસૂરિજી મ મૂલ + સંસ્કૃત ટીકા + ગુજરાતી ભાવાનુવાદ	૦૦-૦૦
૨ **ન્યાયાલોક** - કર્તા :- મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી ગણિવર મૂલ + ભાનુમતી (નવ્ય સંસ્કૃત ટીકા) + પ્રતિદાયિની (ગુજરાતી વ્યાખ્યા)	૧૭૦-૦૦
૩ **ભાષારહસ્ય** - કર્તા .- મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી ગણિવર મૂલ + સ્વોપજ્ઞવિવરણ + મોક્ષરત્ના (અભિનવ સંસ્કૃત ટીકા) + કુસુમામોદા (હિન્દી વિવેચના)	૧૬૦-૦૦
૪ **સ્યાદ્વાદરહસ્ય** (મધ્યમ) (પ્રથમ ખંડ) મૂલકાર - કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિશ્વરજી મહારાજ મધ્યમ-સ્યાદ્વાદરહસ્યકર્તા :- મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી ગણી મૂલ + સંસ્કૃત વિવરણ + જયલતા (નૂતન સંસ્કૃત ટીકા) + રમણીયા (હિન્દી વ્યાખ્યા)	૧૫૦-૦૦
૫ **સ્યાદ્વાદરહસ્ય** (મધ્યમ) (દ્વિતીય ખંડ)	૧૪૫-૦૦
૬ **સ્યાદ્વાદરહસ્ય** (મધ્યમ) (તૃતીય ખંડ)	૧૪૦-૦૦
૭ **વાદમાલા** - કર્તા :- મહોપાધ્યાય યશોવિજયજીગણી મૂલ + હેમલતા (નૂતન સંસ્કૃત ટીકા) + વલ્લભા (હિન્દી વ્યાખ્યા)	૧૨૦-૦૦
૮ **ષોડશક** (ભાગ-૧) - મૂલકાર :- શ્રી હરિભદ્રસૂરિશ્વરજી મહારાજ યોગદીપિકાકાર - મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ગણિવર્ય મૂલ + યોગદીપિકા + કલ્યાણકંદલી (અર્વાચીન સંસ્કૃત ટીકા) + રતિદાયિની (ગુજરાતી વ્યાખ્યા)	૧૦૦-૦૦
૯ **ષોડશક** (ભાગ-૨)	મુદ્રણાલયસ્થ
૧૦ **અધ્યાત્મોપનિષત્** મૂલ + અધ્યાત્મવૈશારદી (અદ્યતન સંસ્કૃત ટીકા) + અધ્યાત્મપ્રકાશ (ગુજરાતી વિવેચન)	મુદ્રણાલયસ્થ

-: પ્રાપ્તિ સ્થાન :-

દિવ્ય દર્શન ટ્રસ્ટ, ૩૬, કલિકુંડ સોસાયટી, ધોળકા, PIN - 387810.

સૂચના :- જ્ઞાનનિધિ દ્વારા પ્રકાશિત થયેલ ઉપરોક્ત ગ્રંથ અધ્યયનશીલ સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને ભેટ રૂપે મળી શકશે

सप्तम जिनबिम्बषोडशकम्

एव जिनभवनकारणविधानमभिधाय तद्बिम्बस्य कारयितव्यता सङ्गमयति --> **'जिने'**त्यादि ।

जिनभवने तद्बिम्ब कारयितव्यं द्रुत तु बुद्धिमता । साधिष्ठानं ह्येव तद्भवन वृद्धिमद्भवति ॥७/१॥

जिनभवने तस्य = जिनस्य बिम्ब **कारयितव्य द्रुत तु** = शीघ्रमेव **बुद्धिमता** = कार्यक्रमधीशालिना **हि** = यत **एव** = जिनबिम्बकारणे **तत्** = प्रस्तुत **भवन साधिष्ठान** = अधिष्ठातृसहित **वृद्धिमत् भवति**, तज्जनितपुण्यस्य तत्प्रवर्धकत्वात् ॥७/१॥ बिम्बकारणविधिमाह --> **'जिने'**त्यादि ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> बुद्धिमता जिनभवने तद्बिम्ब द्रुत तु कारयितव्यम् । एव हि तत् भवन साधिष्ठान [सत्] वृद्धिमद् भवति ॥७/१॥ इय कारिका **धर्मसङ्ग्रहवृत्ति-श्राद्धविधिवृत्त्यादौ** [ध.स.गा.६८ श्रा.वि.प्र.६ पृ.३६] समुद्धृता । मूलकारिकानुसारेण **भक्तिद्वात्रिंशिकाया** --> जिनगेह विधायैव शुद्धमव्ययनीवि च । द्राक् तत्र कारयेद् बिम्ब साधिष्ठान हि वृद्धिमत् ॥ <-- [५/१०] इत्युक्तम् । **जिनस्य विम्व कारयितव्यमिति** । तस्य गुरुधर्मत्वात्, यथोक्त **श्रीधनेश्वरसूरिभिः शत्रुञ्जयमाहात्म्ये** --> मेरोर्गुरुर्गिरिर्नान्य· कल्पद्रोर्नापरो द्रुमः । न धर्मो जिनबिम्बाना निर्मापणादपरो गुरु. ॥ <-- [५/४९७] इति । एव तस्य शक्रत्व-राज्य-स्वर्गापवर्गसाधकत्वमपि, यथोक्त **आचारोपदेशे चारित्रसुन्दरगणिना** --> अङ्गुष्ठमात्रामपि य. प्रतिमा परमेष्ठिनः । कारयेदाप्य शक्रत्व स लभेत्परम पदम् ॥ <-- [६/१३] । तदुक्त **शत्रुञ्जयमाहात्म्ये** --> एकाङ्गुलमिद विम्ब निर्मापयति योऽर्हता । एकातपत्रसाम्राज्य लभेत स भवान्तरे ॥ [५/४९६] त्रैलोक्यसम्पदस्तेषा किङ्कर्यस्स्युर्गृहाङ्गणे । निर्मापितानि बिम्बानि यैर्जिनाना गुरूक्तिभिः ॥[५/४९९] <-- इति । तदुक्त **उपदेशसारे उपदेशतरङ्गिण्या** [२/५/पृ १३१] च --> अङ्गुष्ठमानमपि यः प्रकरोति बिम्ब वीरावसानवृषभादिजिनेश्वराणाम् । स्वर्गे प्रधानविपुलर्द्धिसुखानि भुक्त्वा पश्चादनुत्तरगति समुपैति धीरः ॥३५॥ <-- इति । यथोक्तमन्यत्रापि --> राग-द्वेष-मोहजिता प्रतिमा श्रीमदर्हताम् । यः कारयेत्तस्य हि स्यात् धर्मः स्वर्गापवर्गद· ॥ <-- [ ] इति । अन्यत्रापि --> अङ्गुष्ठमात्रापि जिनेन्द्रमूर्त्ति· कारापिताऽनन्तशुभावहा हि । चिन्तामणिः कि न किलाल्पकोऽपि, सञ्चिन्तित यच्छति वस्तुजातम् ॥ <-- [ ] इत्युक्तम् । जिनप्रतिमातो बोधिलाभोऽपि सञ्जायते । तदुक्त **कुमारनन्दिदेव प्रति नागिलश्रावकदेवेन** --> बोहिणिमित्त जिणपडिमाअवतारण करेहि <-- [नि.भा ३१८३ भाग.३ पृ.१४१] इति व्यक्त **निशीथचूर्णौ** । अत एव **ललितविस्तरायामपि** --> कारयितव्या भगवत्प्रतिमाः <-- [पृ ११७] इत्युक्तम् । नित्य पूज्यमानजिनबिम्बात् तन्निर्मापकस्य पुण्यसिद्धेः, यदुक्त --> पूइज्जइ जिणपडिमा निच्च भावेहि जेहि कारविया । वड्ढेइ तेसि पुन्न कलतरेणेव धननिवहो ॥ <-- [ ] इति । जिनबिम्बविधापनात् परत्राऽपि सुलभबोधित्वादिसिद्धे., तदुक्त - -> 'जो कारवेइ पडिम जिणाण, जिअरागदोसमोहाण । सो पावइ अन्नभवे, सुहजम्म [भवमहण] धम्मवररयण ॥ दारिद्द दोहग्ग कुजाति-कुसरीर-कुमइ-कुगईओ । अवमाण-रोग-सोगा न हुति जिणबिबकारीण ॥ <-- [ ] इत्यादि । अन्यत्रापि --> न यान्ति दास्य न दरिद्रभाव न प्रेष्यता नैव च हीनभावम् । न चापि वैकल्यमिहेन्द्रियाणा ये कारयन्तीह जिनस्य बिम्बम् ॥ <-- [ ] इत्युक्तम् ।

प्रकृतोपयोगिमुख्यहेतुमाह --> **भवन अधिष्ठातृसहित** स्वनायकाधिष्ठितत्वेनैव सप्रभाव सत् तत् **वृद्धिमत् भवतीति** । **तज्जनितपुण्यस्य** = विहितजिनबिम्बाधिष्ठानोत्पन्नस्य शुभकर्मण **तत्प्रवर्धकत्वात्** = जिनभवने प्रवृद्धिकारकत्वात् । जिनबिम्बाऽकारणे तु जिनगृह व्यन्तरादिभिरधिष्ठीयेत यथोक्त --> राज्य भोज्य च शय्या च **वरवेश्म** वराङ्गना । धन चैतानि शून्यत्वेऽधिष्ठीयन्ते ध्रुव परै. ॥ <-- [ ] इति । व्यवहारभाष्येऽपि --> सव्व च लक्खणोवेय समहिठति देवया <-- [७/१८६]

❀ રતિદાયિની ❀

આ રીતે છઠ્ઠા ષોડશકમા જિનાલય બનાવવાનુ વિધાન કરીને 'જિનબિબ કરાવવા યોગ્ય છે' આ વાતને મૂલકારશ્રી જોડે છે

<u>ગાથાર્થ</u> - બુદ્ધિમાને જિનમદિરમા જિનબિબ ઝડપથી કરાવવુ જોઈએ કારણ કે આ રીતે જિનમદિર અધિષ્ઠિત થઈને વૃદ્ધિવાળુ બને છે [૭/૧]

⋇ દેરાસરમાં જિનપ્રતિમા તરત પધરાવવી ⋇

<u>**ટીકાર્થ**</u> - દેરાસરસલગ્ન કાર્યના ક્રમ સબધી બુદ્ધિ ધરાવનાર શ્રાવકે દેરાસરમા જિનબિબ તુરત જ બનાવવુ જોઈએ કારણ કે આ રીતે જિનબિબ કરાવવામા આવે તો પ્રસ્તુત દેરાસર અધિષ્ઠિત = માલિકયુક્ત બનીને વૃદ્ધિ પામે છે, કારણ કે જિનમદિરને

जिनविम्बकारणविधिः काले पूजापुरस्सर कर्तुः । विभवोचितमूल्याऽर्पणमनघस्य शुभेन भावेन ॥७/२॥

जिनबिम्बकारणविधि अभिधीयत इति वाक्यशेष । **काले** = शुभमुहूर्त्तादौ पूजा भोजन-पत्र-पुष्प-फलादिना

कल्याणकन्दली

इति प्रोक्तम् ।

इदश्चात्रावधेयम् –> बिम्ब-प्रतिमा-चैत्य-मूर्तीत्याद्यनर्थान्तरम् । जिनविम्बञ्च पञ्चविध भवति [१] गृहे त्रिकाल पूजाद्यर्थ प्रतिमाया क्रियमाणाया भक्तिचैत्यम् । [२] गृहद्वारोपरिवर्तितिर्यक्काष्ठस्य मध्यभागे जिनविम्बे निष्पादिते मङ्गलचैत्यम् । [३] यत् गच्छस्य कस्यापि सत्क स एव गच्छ. तत्र प्रतिष्ठादिप्रयोजनेष्वधिक्रियते तत् निश्राकृतचैत्यम् । [४] सर्वेऽपि गच्छा यत्र प्रतिष्ठा-प्रव्राजन-मालारोपणादीनि कुर्वन्ते तत् बिम्ब अनिश्राकृतचैत्यम् । [५] शाश्वती च मूर्त्ति शाश्वतचैत्यमित्युच्यते । तदुक्त **प्रवचनसारोद्धारे** –> 'भत्ती ²मगलचेइय ³निस्सकड ⁴अनिस्सकडचेइय वावि । ⁵सासयचेइय पचममुवइट्ठ जिणवरिंदेहिं ॥६५९॥ <– इति ।

जिनविम्बस्वरूपञ्च **वृहत्सहिताया** –> आजानुलम्बबाहु' श्रीवत्साङ्क. प्रशान्तमूर्तिश्च । दिग्वासास्तरुणो रूपवाश्च कार्योऽर्हता देव ॥[५८/४५] <– इत्युक्तम् । पीताम्बरादिविरहापेक्षयाऽत्र दिग्वासत्वोक्तिरवगन्तव्या ॥७/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> जिनविम्बकारणविधि. = काले पूजापुरस्सर अनघस्य कर्तृ. शुभेन भावेन विभवोचित-मूल्यार्पण ॥७/२॥ इय कारिका **धर्मसङ्ग्रहवृत्त्युपदेशपदवृत्त्युपदेशरहस्यवृत्त्यादौ** [ध स गा ६८/उप पद.८६७/उप रह गा १६१] वर्तते । **जिनविम्बकारणविधिः** त्रयोदेशश्लोकपर्यन्त **अभिधीयत इति वाक्यशेषः** । विधिपदेनाविधिकृतपूजा नाभिमतेति द्योतितम्, तदुक्त **पूजापञ्चाशके** –> विहिणा उ कीरमाणा, सव्वच्चिय फलवति भवति चेट्ठा । इहलोइआ कि पुण जिणपूया उभयलोगहिया ॥२॥ <– इति **काले शुभमुहूर्त्तादौ**, न त्वकाले, उचितकाले क्रियमाणस्यैव वहुफलत्वात्, तदुक्त **पूजापञ्चाशके** –> 'कालमि कीरमाण किसिकम्म बहुफल जहा भणिय । इअ सव्वच्चिअ किरिआ, निअ-निअकालमि कायव्वा ॥ <– [४/४] तदुक्त **दानद्वात्रिंशिकाया** –> कालेऽल्पमपि लाभाय नाकाले कर्म बह्वपि । वृष्टौ वृद्धि कणस्यापि कणकोटिर्वृथान्यथा ॥८॥ **सुत्तनिपातेऽपि** –> खणातीता हि सोचन्ति <– [२/२२/३] इत्युक्तम् । **पूजा भोजन-पत्र-पुष्प-फलादिनेति** । **वेधवास्तुप्रभा-करे** तु –> यज्ञमण्डपयो मध्ये मण्डल कारयेच्छुभम् । पट्टाच्छादन कृत्वा स्वस्तिकञ्च समालिखेत् ॥ सूत्रधार-सूत्रासने पादौ प्रक्षाल्य सादरम् । कुड्कुमाऽऽलेपन कृत्वा दिव्यवस्त्रमावर्णयेत् ॥ <– इत्यादिना शिल्पिपूजनविधि प्रोक्त । यथोक्त **स्तव-परिज्ञाया** –> जिनविम्बकारणविही काले सपूइऊण कत्तार । विहवोचियमुल्लप्पणमणघस्स सुहेण भावेण <– ॥२१॥ **भक्ति-द्वात्रिंशिकायामपि** –> विभवोचितमूल्येन कर्तु पूजापुरस्सरम् । देय तदनघस्यैव यथा चित्त न नश्यति ॥[५/११]

સ્વામીયુક્ત બનાવવાથી ઉત્પન્ન થયેલ પુણ્ય દેરાસરની પ્રકૃષ્ટ વૃદ્ધિને-વિસ્તારને-મહિમાને કરે છે [૭/૧]

વિશેષાર્થ - કોઈ પણ સારી વસ્તુ વ્યતર વગેરેથી અધિષ્ઠિત થઈ જાય છે તેથી દેરાસર બનાવ્યા પછી તેમા જો ઘણા લાબા સમય સુધી જિનપ્રતિમા પધરાવવામા ન આવે તો વ્યતર વગેરે હલકા દેવો દેરાસરનો કબજો લઈ લે છે આથી તે દેરાસર મિથ્યાત્વવાસિત થઈ જાય છે તેવા દેરાસરમા પાછળથી પ્રભુપ્રતિમા પધરાવવામા આવે તો પણ તે જિનાલય હલકા વ્યતરના વાસવાળુ હોવાથી તે દેરાસરમા રોજ ઝઘડા-ક્લેશ વગેરે થયા કરે આ પણ એક હેતુ છે વહેલી જિનપ્રતિમા પધરાવવામા. પીર, વ્યતર વગેરેથી અધિષ્ઠિત થયેલી અમુક જિનપ્રતિમાઓ અને જિનાલયો વર્તમાનમા વિદ્યમાન છે તે પીર, વ્યતર વગેરે પૂજા, સત્કારનો આનદ મળવાને લીધે ત્યાથી હટતા નથી- આમ કેટલાક સાધકો કહે છે [૭/૧]

જિનપ્રતિમા કરાવવાની વિધિને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે –

ગાથાર્થ - જિનબિબ બનાવવાની વિધિ – યોગ્ય સમયે પૂજા કરવા પૂર્વક વ્યસનમુક્ત શિલ્પીને શુભ ભાવથી વૈભવઉચિત મૂલ્ય આપવુ [૭/૨]

જિનપ્રતિમા તૈયાર કરવાની વિધિ

ટીકાર્થ - જિનપ્રતિમા બનાવવાની વિધિ કહેવાય છે ક્રિયાપદ મૂળ ગાથામા ન હોવાથી તેનો અધ્યાહાર કરવાની ટીકાકારશ્રી સૂચના આપે છે સારા મુહૂર્ત્ત વગેરેમા વ્યસનમુક્ત એવા શિલ્પીને ભોજન, પત્ર, પુષ્પ, ફળ વગેરે પૂર્વક પૂજા-સત્કાર કરી પ્રશસ્ત અધ્યવસાયથી પોતાની સપત્તિને અનુસારે મૂલ્ય આપવુ [૭/૨]

पुरस्सरा यत्र = यस्या क्रियाया तथा, **कर्तु** = शिल्पिन, विभवोचितस्य = स्वसम्पदनुसारिणो मूल्यस्य अर्पण, **अनघस्य** = व्यसनरहितस्य **शुभेन** = प्रशस्तेन **भावेन** = अध्यवसायेन ॥७/२॥

'अनघस्य इति विशेषणव्यवच्छेद्य साक्षादाह –> **ने**'त्यादि ।

नार्पणमितरस्य तथा युक्त्या वक्तव्यमेव मूल्यमिति । काले च दानमुचित शुभभावेनैव विधिपूर्वम् ॥७/३॥

कल्याणकन्दली

स्वसम्पदनुसारिणः = न्यायार्जितस्वीयद्रव्याऽनुरूपस्य, अन्यायार्जितद्रव्यस्य बिम्बनिर्मापणविनियोगे स्वपराभ्युदयहानि स्यात्, यथोक्त **विवेकविलासे** –> अन्यायद्रव्यनिष्पन्ना परवास्तुदलोद्भवा । हीनाधिकाङ्गी प्रतिमा, स्वपरोन्नतिनाशिनी ॥ <– [आचारदिनकर-प्रतिष्ठाविधि पृ १४६] इति । एव न्यायोपात्तसम्पदाधिक्येऽधिकतरस्य **मूल्यस्य अर्पण**, तदुक्त **बाणभट्टे**-नापि **हर्षचरिते** –> विभवा-नुरूपास्तु प्रतिपत्तय <– [पृ.१०६] इति ।

व्यसनरहितस्य = मद्य-मासादिभोगरहितस्य **शिल्पिनः**, तदुक्त **निर्वाणकलिकाया** –> सर्वाङ्गावयवरमणीय. क्षान्ति-मार्दवार्जवसत्यशौचसम्पन्नः मद्यमासादिभोगरहित. कृतज्ञो विनीत. शिल्पी सिद्धान्तवान् विचक्षणो धृतिमान् विमलात्मा शिल्पिना प्रधानो जितारिषड्वर्गः कृतकर्मा निराकुल. <– [प्रतिष्ठाविधि-पृ ११] इति । **शुभेन भावेनेति** । तत्स्वरूपञ्च **पञ्चाशके** –> सोउ णाऊण गुणे जिणाण जाया सुद्धबुद्धीए । किच्चमिण मणुयाण जम्मफल ण्त्तिय चेह ॥ गुणपगरिसो जिणा खलु तेसि बिबस्स दसण पि सुह । कारावणेण तस्स उ अणुग्गहो अत्तणो परमो ॥ मोक्खपहसामियाण, मोक्खत्थ उज्जएण कुसलेण । तग्गुणबहुमाणादिसु, जइयव्व सव्वजत्तेण ॥ तग्गुणबहुमाणाओ तह सुहभावेण बज्झती णियमा । कम्म सुहाणुबध तस्सुदया सव्वसिद्धित्ति ॥ इय सुद्धबुद्धिजोगा काले सपूइऊण कत्तार । विभवोचियमप्पेज्जा, मोल्ल अणहस्स सुहभावो ॥ <– [८/३-७] इत्युक्तम् ॥७/२॥

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - પરસ્ત્રીગમન, માસાહાર, ધૂમ્રપાન, દારૂ વગેરેના વ્યસનથી રહિત એવા શિલ્પી પાસે જિનપ્રતિમા ઘડાવવી જોઈએ સારા મુહૂર્ત્તમા જિનપ્રતિમા ઘડવાનુ નક્કી કરવુ જોઈએ સુદર ભોજન, તાબુલ, ફળ-ફૂલ વગેરે દ્વારા શિલ્પીનો સત્કાર કરવો જોઈએ જે જિનેશ્વર ભગવતની પ્રતિમા બનાવવી હોય તેનુ સક્ષેપમા જીવનચરિત્ર, તેમની મૈત્રી-વીતરાગતા-વૈરાગ્ય વગેરે ગુણસમૃદ્ધિ શિલ્પીને કહેવી જોઈએ, જેથી શિલ્પી જિનેશ્વર ભગવત પ્રત્યે આદરવાળો બને અને જિનપ્રતિમામા તેવા ભાવો - નિર્વિકાર પ્રસન્ન સૌમ્ય મુખાકૃતિ લાવવાનો પ્રયત્ન કરે પ્રતિમા બનાવવાનુ શિલ્પી સાથે નક્કી થાય ત્યારે 'પ્રસન્નતાપૂર્વક આ શિલ્પી સૌમ્ય-નિર્વિકાર એવી જિનપ્રતિમા બનાવે, જેથી તેના દર્શન-વદન-પૂજન આદિમા લોકોના ભક્તિભાવમા ઉછાળો આવે અને તેનાથી મારો ભવનિસ્તાર થાય' આવા શુભ ભાવથી શિલ્પીને પોતાની સપત્તિને અનુસાર કિંમત ચૂકવવી અમુક કિંમત પ્રતિમા ઘડવાની પૂર્વે ચૂકવવાની હોય છે અને અમુક કિંમત જિનપ્રતિમા સપન્ન થઈ જાય ત્યારે ચૂકવવાની હોય છે એ અપેક્ષાએ આ વાત જાણવી અથવા જે જે દેશ-કાળમા જે પદ્ધતિ હોય તેને અનુસારે મૂલ્ય આપવાની વિધિ જાણવી પરતુ કિંમત શિલ્પીના કામ અનુસારે નહિ પણ પોતાની ધનસમૃદ્ધિને અનુસારે ચૂકવવાની હોય છે આ વાત અતિ મહત્ત્વની છે પોતાને ત્યા કે દેરાસરના સકુલમા પ્રતિમા ઘડનાર શિલ્પીને શેઠની સપત્તિનો અદાજ આવી જ જાય અને જો ઓછી કિંમત શ્રીમત શેઠે નક્કી કરી હોય તો તે શિલ્પીને પ્રતિમા ઘડવામા વિશેષ ઉલ્લાસ ન આવે અથવા તેને બીજે ઠેકાણે વધારે કિંમત મળે તો તે અન્યત્ર ચાલ્યો જાય તેવુ પણ બને, જો તેને સતોષ ન થયો હોય તો પ્રતિમા ઘડાતી હોય ત્યારે ધૂપ-દીવો વગેરે ચાલુ રાખવાનુ વિધાન પણ અન્યત્ર આવે છે તથા જિનપ્રતિમા તૈયાર થતી હોય તે દરમ્યાન શિલ્પી પાસે જઈ તેની પ્રસન્નતા વધે તે રીતે તેને ભોજન-શયન આદિની અનુકૂળતા રહે તેનો શ્રાવકે ખ્યાલ રાખવો જોઈએ અનુપમા દેવી, કર્માશા વગેરેએ કરેલી શિલ્પીની કદર ખ્યાલમા રાખવા જેવી છે શિલ્પી પ્રસન્ન હોય તો જ જિનપ્રતિમામા નૂર ઉપસી આવે તેમ જ શાતરસ, નિર્વિકારદષ્ટિ, અદ્ભુત વૈરાગ્ય, અપૂર્વ ત્યાગ, આશ્ચર્યકારી તેજ, ચમત્કારી સૌમ્યધ્યાનમુદ્રા, દિવ્ય પ્રસન્નતા, અલૌકિક યોગવૈભવ આદિ ભાવોની છાયા-છાટ દષ્ટિગત થાય જિન પ્રતિમાના તથાવિધ ભાવો ઉપસાવવામા શિલ્પીની ચિત્તપ્રસન્નતા પણ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે આ ભૂલાવુ ન જોઈએ માટે જ શ્રાવકે જિનપ્રતિમા તૈયાર થતી હોય ત્યારે વચ્ચે વચ્ચે અવારનવાર શિલ્પીની પ્રશસા વગેરે કરવી જોઈએ લાખો-કરોડો રૂપિયા ખર્ચીને દેરાસર બધાવનાર શ્રાવક જિનપ્રતિમા ઘડનાર શિલ્પીની સાથે કૃપણતાવાળો ક્ષુદ્ર વ્યવહાર રાખે તે તદ્દન અનુચિત છે અજનશલાકા, પ્રતિષ્ઠા, નૂતન જિનાલયો, અભિનવ તીર્થોનો પ્રચૂર પ્રમાણમા સામ્પ્રતકાલે ઉદ્ભવ થતો હોવાથી વર્તમાન કાળમા આ બધી બાબતોની જાણકારી આચાર્ય ભગવત વગેરેએ શ્રાવકોને આપવી અને શ્રાવકે તેનો અમલ કરવો એ ખૂબ જરૂરી છે [૭/૨]

શિલ્પીનુ 'વ્યસનરહિત' એવુ જે વિશેષણ મૂલકારશ્રીએ જણાવેલ છે તેનાથી જેની બાદબાકી કરવાની છે તેને મૂલકારશ્રી સાક્ષાત્ જણાવે છે –

इतरस्य = स्त्री-मद्य-द्यूतादिव्यसनवतोऽर्पणं तथा न कर्तव्यं यथाऽनघस्य, अनधिकारिणि तदर्पणस्याऽन्याय्यत्वात्, **युक्त्यैव** = लोकन्यायेनैव इति एवंस्वरूपं यथावस्थं **मूल्यं वक्तव्यं** न तु न्यूनाधिकं, **काले च** = प्रस्तावे च **दानमुचितं** मूल्यस्येति गम्यते, शुभभावेनैव **विधिपूर्वं** अविधिपरिहारेण ॥७/३॥ किमित्येवं सव्यसनस्यार्पणं निषिध्यते ? इत्यत्र हेतुमाह --> **वित्ते**'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> इतरस्य तथा न अर्पणम् । युक्त्यैव मूल्यं वक्तव्यमिति । काले च शुभभावेनैव विधिपूर्वकं उचितं दानम् ॥७/३॥ इयं कारिका धर्मसङ्ग्रहवृत्त्यादौ [ध.स.गा.६८] उद्धृता ।

स्त्री-मद्य-द्यूतादिव्यसनवतः शिल्पिनो मूल्यस्य अर्पणं तथा = पूजापुरस्सरं स्वविभवौचित्यप्रकारेण न कर्तव्यम् यथा भोजनादिपूजापूर्वकं स्वसम्पदनुसारेण अनघस्य = व्यसनरहितस्य शिल्पिनः मूल्यस्याऽर्पणं कर्तव्यतयाऽभिहितम्, परस्त्रीगमनादिव्यसनग्रस्तस्य शिल्पिनः उत्सर्गतो जिनबिम्बकरणे अनधिकारितया अनधिकारिणि तदर्पणस्य = पूजापूर्वकं स्वसम्पदनुसारेण मूल्यप्रदानस्य अन्याय्यत्वात् = अनुचितत्वात् । तदुक्तं महाभारते --> लब्धानामपि वित्तानां बोद्धव्यौ द्वावतिक्रमौ । अपात्रे प्रतिपत्तिश्च पात्रे चाप्रतिपादनम् ॥ <-- [शांतिपर्व - ८/३१] इति । व्यसनशून्यस्य शिल्पिनोऽप्राप्तौ किं जिनबिम्बं नैव कारयितव्यम् यदुत तदप्राप्तौ व्यसनवता शिल्पिना जिनबिम्बं कारयित्वा तस्य मूल्यमेव न दातव्यम् ? इति चेत् ? अत्र वदन्ति --> व्यसनादिशून्यस्य शिल्पिनोऽलाभे व्यसनवताऽपि शिल्पिनाऽपवादतः तत् कारयितव्यं तावन्तञ्च कालं स प्रज्ञापनादिना स्त्री-मद्यादिव्यसनमुक्तः कर्तव्यः । तथा तस्मै लोकन्यायेनैव = शिष्टलोकप्रसिद्धव्यवहारानुसारेणैव यथावस्थं मूल्यं वक्तव्यं, न तु ततो न्यूनाधिकम्, न्यूनमूल्ये कथिते उचितकालमर्यादाया यथावस्थितं जिनबिम्बं निष्पन्नं न स्यात्, सदोषस्य अधिकमूल्ये कथिते तु औचित्यभङ्गः कृतः स्यात् । तथा च सम्यक्त्वहानिः स्यात् । औचित्यस्य सम्यग्दर्शनलिङ्गत्वेन प्राक् [४/१५ पुष्पमालागाथा १९१] दर्शितत्वात् । तथा स्यात् देवद्रव्यभक्षणादिदोषश्च, जिनभक्तिकृते निर्धारितस्य द्रव्यस्यानुचितव्ययात् । यदुक्तं पञ्चाशके मूलकारैरेव --> देवस्स परीभोगो अणेगजम्मेसु दारुणविवागो । तम्मि स होइ णिउत्तो पावो जो कारओ इहरा ॥ जं जायइ परिणामे असुहं सव्वस्स तं न कायव्वं । सम्मं णिरूविऊण गाढगिलाणस्स वाऽपत्थं ॥ <-- [८/९-१०] इत्यादि । प्रकृते न केवलं शिष्टलोकप्रसिद्धचतुरयोगेण यथावस्थितं मूल्यं तस्य वक्तव्यमेव किन्तु प्रस्तावे च = जिनबिम्बनिष्पत्त्याद्यवसरे च मूल्यस्य उचितं दानं तस्मै कर्तव्यम् । तदुक्तं त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रे --> विवेकिना विवेकस्य फलं ह्यौचित्यवर्तनम् <-- [३/१/९] इति । तथैव प्रयत्नसाफल्यात्, तदुक्तं आचाराङ्गचूर्णौ --> काले चरतस्स उज्जमो सफलो भवति <-- [१/२/५] । कथं ? इत्याह- शुभभावेनैव विधिपूर्वम् । यथोक्तं स्तवपरिज्ञायां --> तारिसस्साभावे तस्सेव हियत्थमुज्जमओ नवरं । णियमेइ बिंबमोल्लं जहोचियं कालमासज्ज ॥२२॥ <-- इति ॥७/३॥

ગાથાર્થ - ઈતર = વ્યસનવાળા શિલ્પીને તે રીતે દાન ન આપવું. લોકપ્રસિદ્ધ યુક્તિઅનુસારે જ તેને મૂલ્ય કહેવું અને અવસરે શુભ ભાવથી જ વિધિપૂર્વક તેને ઉચિત દાન કરવું. [૭/૩]

ટીકાર્થ - પરસ્ત્રીગમન, દારૂ, જુગાર, ધૂમ્રપાન વગેરે વ્યસનવાળા શિલ્પીને તેવી રીતે કિંમત ન ચૂકવવી જેવી રીતે નિર્વ્યસની શિલ્પીને કિંમત ચૂકવવાનું જણાવ્યું, કારણ કે અનધિકારી શિલ્પીને પોતાની સંપત્તિને અનુસારે દાન આપવું એ અનુચિત છે. લોકવ્યવહાર અનુસારે જ યથાવસ્થિત મૂલ્ય વ્યસની શિલ્પીને જણાવવું, નહિ કે ન્યૂનાધિક. અને અવિધિનો ત્યાગ કરી શુભ ભાવથી જ અવસરે એ મૂલ્ય ઉચિત રીતે ચૂકવવું. [૭/૩]

વિશેષાર્થ - દારૂ વગેરેના વ્યસની શિલ્પી પાસે પ્રતિમા ઘડાવવાથી લોકોમાં નિંદા થાય, વ્યસનના કારણે કામકાજમાં બેદરકારી રહે, સદ્ભાવ વિના માત્ર પૈસા માટે જ કામ કરે, આપેલ પૈસાનો સદુપયોગ નહિ પણ દુરુપયોગ કરે, યોગ્ય સમયે કાર્ય પૂર્ણ ન કરે, વ્યસન સંતોષવા વારંવાર પૈસાની માગણી કરે, તે માગણી ન સંતોષાતા ઝઘડા-સંઘર્ષ થાય. આ બધા કારણોસર વ્યસનમુક્ત શિલ્પી પાસે જિનપ્રતિમા બનાવવી તે ઉત્સર્ગ છે. પરંતુ તેવા શિલ્પી મળે તેવી શક્યતા નહિવત્ હોય તો અપવાદમાર્ગે ઓછામાં ઓછા વ્યસનવાળા શિલ્પી પાસે જિનપ્રતિમા ઘડાવવી એવો શાસ્ત્રકારોનો અભિપ્રાય છે. પરંતુ વ્યસનશૂન્ય શિલ્પીને પોતાની સંપત્તિ અનુસારે જિનબિંબનિર્માણનું મૂલ્ય ચૂકવવાનું આગલી ગાથામાં જણાવ્યું તે રીતે વ્યસની શિલ્પીને શ્રાવકે પોતાના વૈભવ મુજબ નહિ પણ શિલ્પીલોકમાં જિનપ્રતિમા બનાવવાની જે કિંમત પ્રસિદ્ધ હોય તેટલી જ કિંમત વ્યસની શિલ્પી સાથે નક્કી કરવી અને અવસરે વિધિપૂર્વક શુભ ભાવથી જ નક્કી કરેલ મૂલ્ય આપવું. જિનપ્રતિમા બનાવવાના સમય દરમ્યાન શિલ્પી વ્યસનમુક્ત રહે તે માટે તેને સમજાવવું. તે સમય દરમ્યાન તે વ્યસન ન સેવે તેની શ્રાવકે તકેદારી રાખવી. તે વ્યસન સેવી

चित्तविनाशो नैव प्रायः सञ्जायते द्वयोरपि हि । अस्मिन् व्यतिकरे एष प्रतिषिद्धो धर्मतत्त्वज्ञैः ॥७/४॥

एवं = उक्तनीत्या **चित्तविनाशः** = चित्तकालुष्यं **द्वयोरपि हि** कारयितृ-वैज्ञानिकयोः अनुशयोपालम्भाभ्यां **न सञ्जायते प्रायः** = बाहुल्येन । **अस्मिन् व्यतिकरे** = प्रस्तुतशुभकार्यारम्भे **एष** = चित्तविनाशः **प्रतिषिद्धः** = विपरीतफलत्वेनोपदिष्टः **धर्मतत्त्वज्ञैः** = धर्मस्वरूपवेदिभिः ॥७/४॥

अविनष्टचित्तसम्बन्धं स्तुवन्नाह --> 'एषे'त्यादि ।

एष द्वयोरपि महान् विशिष्टकार्यप्रसाधकत्वेन । सम्बन्ध इह क्षुण्णं न मिथः सन्तः प्रशसन्ति ॥७/५॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> एवं हि द्वयोः अपि चित्तविनाशः प्रायो न सञ्जायते । अस्मिन् व्यतिकरे एष धर्मतत्त्वज्ञैः प्रतिषिद्धः ॥७/४॥

उक्तनीत्या = 'सव्यसनस्य लोकन्यायेन यथावस्थं मूल्यं वक्तव्यमि'ति रीत्या चित्तकालुष्यं कारयितृ-वैज्ञानिकयोः = जिनबिम्बकारक-शिल्पिनोः यथाक्रमं अनुशयोपालम्भाभ्यां = पश्चात्तापाक्षेपाभ्यां बाहुल्येन न सञ्जायते ।

प्रस्तुतशुभकार्यारम्भे चित्तविनाशः = चित्तविषादो विपरीतफलत्वेन उपदिष्टः धर्मस्वरूपवेदिभिः । परेषामपि सम्मतमिदम्, यथोक्तं वाल्मीकीरामायणे --> न विषादे मनः कार्यं विषादो दोषवत्तरः । विषादो हन्ति पुरुषं बालं क्रुद्ध इवोरगः ॥ <-- [किष्किन्धाकाण्ड - ६४/९] इति ॥७/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> विशिष्टकार्यप्रसाधकत्वेन द्वयोः अपि एष महान् । इह मिथः सम्बन्धं क्षुण्णं सन्तो न प्रशसन्ति ॥७/५॥

શકે તેવા સંયોગો શ્રાવકે તેને ન આપવા. આ બધી બાબતોનો વિવેકી શ્રાવકે ખ્યાલ રાખવો. [૭/૩]

--> 'વ્યસનવાળા શિલ્પીને શ્રાવક [તેના કામ અનુસાર નહિ પણ] પોતાની સંપત્તિ મુજબ મૂલ્ય ચૂકવે તેનો કેમ નિષેધ થાય છે ?' <-- આ પ્રશ્નના સમાધાન માટે મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

__ગાથાર્થ__ - આ રીતે પ્રાયઃ બન્નેનું ચિત્ત પ્રાયઃ કલુષિત થતું નથી. પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં ચિત્તની કલુષિતતા ધર્મતત્ત્વના જાણકાર પુરુષો દ્વારા નિષિદ્ધ છે. [૭/૪]

__ટીકાર્થ__ - ઉપરોક્ત રીતે નિર્વ્યસનીને પોતાની સંપત્તિ અનુસારે ધન આપવાથી અને વ્યસની શિલ્પી સાથે શિલ્પીલોકપ્રસિદ્ધ કિંમત નક્કી કરવાથી પાછળથી પસ્તાવો ન થવાથી પ્રતિમા ઘડાવનાર શ્રાવક અને ઠપકો ન આપવાથી પ્રતિમા ઘડનાર શિલ્પીએ બન્નેનું ચિત્ત પ્રાયઃ કલુષિત થતું નથી. પ્રસ્તુત શુભ કાર્યના આરંભમાં આ ચિત્તકલુષિતતા વિપરીત ફલદાયી તરીકે ધર્મસ્વરૂપના જાણકાર શાસ્ત્રકારોએ જણાવેલ છે. [૭/૪]

__વિશેષાર્થ__ - ધર્મારાધનામાં ચિત્તની પ્રસન્નતા અને તેના દ્વારા ઉત્તરોત્તર સદ્‌ગુણોની પ્રાપ્તિ એ જ પ્રતિમા ભરાવવા પાછળનો હેતુ છે. જ્યારે વ્યસની શિલ્પીને છૂટથી પૈસા આપવાના લીધે શ્રાવકને પાછળથી પસ્તાવો થાય અને કિંમત નક્કી કરાવ્યા વિના જિનપ્રતિમા શિલ્પી પાસે શ્રાવક ઘડાવે તેમ જ શિલ્પીને 'શ્રીમંત શ્રાવક મને ઢગલો રૂપિયા આપશે' એવી આશા બંધાવાથી શ્રાવક તેને કામ અનુસારે જ કિંમત ચૂકવે ત્યારે 'શેઠ ! તમે કંજુસ છો.' ઈત્યાદિ રૂપે શિલ્પી શ્રાવકને ઠપકો આપે તો શ્રાવક અને શિલ્પી બન્નેને મનદુઃખ થાય. તેનાથી ઉત્સાહ, બળ, ધૈર્ય વગેરેનો હ્રાસ થતાં કાર્યનો નાશ થાય અથવા કાર્ય અધૂરું રહે અથવા બરાબર ન થાય. આવું થાય તો જિનપ્રતિમા તૈયાર કરાવવા છતાં શ્રાવકને તેનું વિપરીત ફળ મળે, સારું ફળ ન મળે. શિલ્પીના અને શ્રાવકના ભાવ તૂટી જવાના લીધે તે જિનપ્રતિમામાં જોઈએ તેવું તેજ ન આવે. તે જિનપ્રતિમાના પ્રેક્ષક-પૂજક વગેરેને વિશેષ ભાવોલ્લાસ ન પ્રગટે તેવું પણ સંભવે. આવું ન બને તે માટે વ્યસની શિલ્પી જોડે શ્રાવકે વ્યાજબી રીતે કિંમત નક્કી કરીને જ કામ શરૂ કરાવવું. અનધિકારી હોવા છતાં તેના મનના સમાધાન માટે તેને પોતાની સંપત્તિ અનુસારે શ્રાવક દાન આપે તો તે દાન અનુચિત હોવાથી શાસ્ત્રાજ્ઞાભંગનો દોષ શ્રાવકને લાગે અને કિંમત નક્કી કર્યા વિના પાછળથી બજારભાવે તેને શ્રીમંત શ્રાવક કિંમત ચૂકવે ત્યારે શિલ્પીને ઘણી વધુ પડતી આશા હોવાથી તેનું મન કલુષિત થાય. તો પણ શ્રાવકને પાપકર્મબંધ થાય. આમ એક બાજુ આગ અને બીજી બાજુ વાઘ-આવી શ્રાવકની હાલત સર્જાય. તેવું ન બને તે માટે શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓએ જણાવેલ ઉપરોક્ત માર્ગ ખરેખર યોગ્ય છે અને શાસ્ત્રકાર પરમર્ષિઓ પ્રત્યે આપણને આદર જન્માવે છે. [૭/૪]

'શ્રાવક અને શિલ્પીનો પરસ્પર મનમેળ ન તૂટે એ સારું' આવું જણાવવાને માટે ગ્રંથકારશ્રી ફરમાવે છે કે —

__ગાથાર્થ__ - વિશિષ્ટ કાર્યનો પ્રકૃષ્ટ રીતે સાધક હોવાથી શ્રાવક અને શિલ્પીના પણ મનભંગનો અભાવ મહાન છે, અહીં પરસ્પર સંબંધમાં આવનાર ખામીને સજ્જનો વખાણતા નથી. [૭/૫]

एष = परस्परमविनष्टचित्तयोगो **द्वयोरपि** प्रागुक्तयो विशिष्टकार्यस्य फलवज्जिनबिम्बलक्षणस्य प्रसाधकत्वेन निर्विघ्ननिर्वर्तकत्वेन **महान्** = गुरु । इह = सम्बन्धे **क्षुण्ण** = वैकल्य **मिथ** = परस्पर **सन्त** = सत्पुरुषा **न प्रशसन्ति**, स्तोकस्यापि चित्तभेदस्य फलहानिकरत्वादिति भाव ॥७/५॥

जिनबिम्बकारणे भावप्राधान्य पुरस्कुर्वन्नाह —> **यावन्त'** इत्यादि ।

यावन्तः परितोषाः कारयितुस्तत्समुद्भवाः केचित् । तद्बिम्बकारणानीह तस्य तावन्ति तत्त्वेन ॥७/६॥

यावन्त = यत्परिमाणा **परितोषा** = प्रीतिविशेषा **कारयितु** अधिकृतस्य **तत्समुद्भवा** = बिम्बनिमित्तजनिता **केचित्** = केऽपि चिच्छब्दोऽप्यर्थे, इह प्रक्रमे **तस्य** कारयित् **तद्बिम्बकारणानि** = जिनबिम्बनिर्वर्तनानि **तावन्ति**

कल्याणकन्दली

फलवज्जिनबिम्बलक्षणस्य = स्वप्रयोजकफलसम्बन्धेन विशिष्टपुण्यबन्ध-दुरितक्षय-बोधिबीजाधानादिफलविशिष्टस्य लावण्याद्युपेतजिनबिम्बात्मकस्य विशिष्टकार्यस्य निर्विघ्ननिर्वर्तकत्वेन परस्परमविनष्टचित्तयोगः महान् ।

सम्बन्धे वैकल्य परस्पर सत्पुरुषा = परार्थपरायणा , तदुक्त चाणक्यसूत्रे —> य परार्थमुपसर्पति स सत्पुरुष <— [२९९], न प्रशसन्ति, स्तोकस्यापि चित्तभेदस्य = मनोविषादस्य फलहानिकरत्वात् = प्रकृते व्यवहारतो प्रसन्नप्रशान्तमुद्रादिपरिकलित-जिनबिम्बादिलक्षणे निश्चयतश्च भगवद्भक्ति-प्रकृष्टपुण्यबन्ध-कर्मनिर्जरा-बोधिबीजाधानादिलक्षणे फले वैकल्यप्रयोजकत्वात् ॥७/५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> इह कारयितु तत्समुद्भवा यावन्त केचित् परितोषा तत्त्वेन तस्य तावन्ति तद्बिम्बकारणानि ॥७/६॥ एतदनुसारेण भक्तिद्वात्रिंशिकाया —> यावन्त चित्तसन्तोषा तदा बिम्बसमुद्भवा । तत्कारणानि तावन्तीत्युत्साह उचितो महान् ॥ <— [५/१२] इत्युक्तम् ।

मिथोऽविनष्टचित्तयोगे लावण्यादिगुणोपेतार्हद्बिम्बनिष्पत्ति स्यात्, तद्दर्शनात् कारकस्य श्रावकस्याऽधिकप्रमोद., ततश्चाधिकफलप्राप्तिरिति भावप्राधान्यमाविष्करोति - यत्परिमाणा प्रीतिविशेषा इत्यादि । परमार्थेन = निश्चयेन तावत्फलसम्पत्तेः = तावद्बिम्बकारणसाध्यफलोदयात् [द्वा द्वा ५/१२ वृत्ति] जिनबिम्बोद्भवप्रीतिविशेषपरिमाणतुल्यपरिमाणफलप्राप्तेरिति यावत् । सामान्यतो यावत्परिमाणजिनबिम्बनिमित्तको यावान् प्रीतिविशेष कारयितुर्जायते तावानेव प्रीतविशेष यदा कारयितृविशेषस्यैकस्मादेव

શ્રાવક અને શિલ્પીનો પરસ્પર મનમેળ અખંડ રહો

<u>**ટીકાર્થ**</u> :- શ્રાવક અને શિલ્પીનો પણ અખંડ મનમેળ મહાન = ગૌરવયોગ્ય છે, કારણ કે તે સફળ જિનબિંબરૂપી વિશિષ્ટ કાર્યનો નિર્વિઘ્ન રીતે સાધક છે અહીં પરસ્પરના સબંધમાં ખામી આવે તેને સજ્જનો વખાણતા નથી કારણ કે થોડો પણ મનભંગ ફળની હાનિ કરે છે આવો શ્રીમદ્‌જીનો આશય છે [૭/૫]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - 'સફળ જિનબિંબ' કહેવાનો આશય એ છે કે જે જિનપ્રતિમાના દર્શન, વંદન, પૂજન આદિ કરવામાં શ્રાવક વગેરેને વિશિષ્ટ ભાવોલ્લાસ પ્રગટે, દર્શનમોહનીય-ચારિત્રમોહનીય કર્મ વગેરે નાશ પામે, દેશવિરતિ-સર્વવિરતિ પ્રમુખ ભાવો પ્રગટે તો તે જિનબિંબ સફળ છે શ્રાવક અને શિલ્પીનો મનમેળ અખંડ હોય, શિલ્પી શ્રાવકના ઉચિત વ્યવહારથી પ્રસન્ન હોય તો જિનબિંબમાં શિલ્પી મન મૂકીને એવા ભાવ ભરે-પ્રાણ પૂરે કે તે પ્રતિમાના દર્શનાદિ કરતા દિલ ડોલી ઉઠે સંપ્રતિ મહારાજાએ ભરાવેલ પ્રતિમામાં આ બાબત લગભગ બધાને અનુભવસિદ્ધ હશે આનું મૂળ છે શ્રાવક અને શિલ્પીનો પરસ્પર અતૂટ મનમેળ શ્રાવક અને શિલ્પીના મન પરસ્પર ખાટા થઈ જાય તો પ્રતિમા ઉપરોક્ત રીતે વિશિષ્ટ ફળ સંપન્ન ન બને પરંતુ ફળમાં ઘટાડો થાય તે પ્રતિમામાં તથાવિધ સૌમ્યભાવ વગેરે ન પ્રગટે જોનારને વિશિષ્ટ ભક્તિભાવ ન જાગે શ્રાવક અને શિલ્પી વચ્ચેના સંઘર્ષના કારણે આવા ઉમદા સત્કાર્યની પણ સજ્જનવર્ગમાં નિંદા થાય તેના નિમિત્તે પ્રવચનહીલના થાય- આ બધાના મૂળમાં છે શ્રાવક અને શિલ્પીનો મનોભંગ માટે તેવું ન થાય તેનો શ્રાવકે ખ્યાલ રાખવો [૭/૫]

જિનપ્રતિમા બનાવવામાં ભાવની પ્રધાનતાને આગળ કરીને જણાવતા ગ્રંથકારશ્રી કહે છે કે —

<u>**ગાથાર્થ**</u> :- પ્રસ્તુતમાં જિનબિંબ ઘડાવનારને જિનબિંબથી જેટલા પણ પ્રમાણમાં આનંદ ઉત્પન્ન થાય વાસ્તવમાં તેને તેટલા પ્રમાણમાં જિનપ્રતિમા કરાવવાનો પ્રસ્તુતમાં લાભ મળે છે [૭/૬]

<u>**ટીકાર્થ**</u> :- જૈનશાસનના પ્રત્યેક અનુષ્ઠાનમાં ભાવોલ્લાસની મહત્તા હોવાથી અધિકૃત જિનબિંબ કરાવનારને જિનબિંબથી ઉત્પન્ન થનાર વિશેષ પ્રીતિ-આનંદ જેટલા પ્રમાણમાં હોય તેટલા પ્રમાણમાં પરમાર્થથી જિનપ્રતિમા જિનપ્રતિમાકારક શ્રાવકે પ્રસ્તુતમાં કરાવ્યા ગણવા આનું કારણ એ છે કે તેટલા પ્રમાણમાં જિનબિંબ તૈયાર કરાવવાથી જેટલું ફળ મળે તેટલું ફળ તે શ્રાવકને

= तत्परिमाणानि **तत्त्वेन** = परमार्थेन तावत्फलसम्पत्ते, फलस्य[1] भावानुसारित्वात् । तत प्रीतिविशेष इह सानुबन्ध कर्तव्य इति हृदयम् ॥७/६॥ चित्तविनाशनिषेधोक्तौ पुष्टहेतुमाह —> 'अप्रीति रित्यादि ।

अप्रीतिरपि च तस्मिन् भगवति परमार्थनीतितो ज्ञेया । सर्वापायनिमित्त ह्येषा पापा न कर्तव्या ॥७/७॥

कल्याणकन्दली

जिनबिम्बादुपजायते तदा तस्य तावत्परिमाणजिनप्रतिमाकारापणसम्पाद्यफललाभ इति भावः । यथा यज्ञसङ्ख्यानुसारेण फल नोत्पद्यते किन्तु तन्निमित्तकादृष्टविशेषानुसारेणैव तथा जिनबिम्बसङ्ख्यानुसारेण न फलोदय. परन्तु तन्निमित्तकप्रीतिविशेषानुसारेणैव, फलस्य = पुण्यबन्ध-दुरितक्षयादिलक्षणस्य कार्यस्य **भावानुसारित्वात्** = निजपरिणामानुसरणात्, यदुच्यते **ओघनिर्युक्तौ** —> परमरहस्समिसिण समत्तगणिपिडगझरियसाराण । परिणामिय पमाण णिच्छयमवलबमाणाण ॥ <— [७६१] इति । **कुन्द**-कुन्दस्वामिनाऽपि **समयसारे** —> अज्झवसाणेण बधोत्थि <— [२६५] **भावप्राभृते** च —> परिणामादो बधो मुक्खो जिण-सासणे दिट्ठो <— [११६] इत्युक्तम् ।

ततः = फलस्य परिणामानुसारित्वात् **प्रीतिविशेषः इह** = जिनबिम्बे शिल्पिनि च **सानुबन्धः कर्तव्यः** । इदमेवाभिप्रेत्य मयशास्त्रे —> शिल्पिनो मनः सन्तुष्ट, देवः सन्तुष्ट एव च <— [अध्याय ३] इत्युक्तम् । अय समुदितार्थ **देवभद्रसूरिभिः कथारत्नकोशे** —> जिणहरकारवणे वि हु नो जिणबिब विणा हवइ सम्म । धम्ममई भव्वाण वोच्छ ता तव्विहाणमह ॥ सुपसत्थवासरम्मि पूइत्ता सुत्तहारमप्पेज्जा । नियविभवोचियमुल्ल निद्दोसो जइ स होज्ज पर ॥ अतहाविहे य तम्मि तक्कालुचिय विणिच्छिउ सम्म । नियमेज्ज बिबमोल्ल जहतहदव्वप्पणे दोसो ॥ बिबअसिद्धी जिणदव्वभक्खणाओ अणतससारो । कारस्सियरस्स य तन्निमित्तभावेण दोसो त्ति ॥ अप्पत्तिय पि एव परिचत्त होइ उभयपक्खाण । जाजीव सबधो जायइ एत्तो य अइपरमो ॥ न य एत्तो उवयारी अन्नो भुवणे वि विज्जए परमो । इय कुसलबुद्धिजोगा बहुमाणो तम्मि जुत्तो य ॥ जायति जेत्तिया खलु तदुब्भवा केई चित्तपरितोसा । तब्बिबकारणाइ पि तेत्तिओ नेत्तियाइ से ॥ [जिनबिबविधापनाधिकार-पृ.७८/गा. १-७] इत्येवमुपवर्णितः ॥७/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> तस्मिन् अप्रीति. अपि परमार्थनीतितो भगवति ज्ञेया । हि सर्वापायनिमित्त एषा पापा न कर्तव्या ॥७/७॥ इय कारिका **भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ** [द्वा द्वा.५/१३] समुद्धृता । एतदनुसारेण तत्र —> तत्कर्तरि च याऽप्रीति तत्त्वत सा जिने स्मृता <— [द्वा द्वा ५/१३] इत्युक्तम् ।

शब्द છે તે 'अपि' शब्दના અર્થમા છે [અર્થાત્ જે કોઈ પણ પ્રમાણમા આનદ થાય આમ અર્થ થશે] માટે પ્રસ્તુતમા વિશેષ પ્રકારની પ્રીતિ સાનુબધ કરવી- આ કહેવાનો આશય છે [૭/૬]

વિશેષાર્થ - શ્રાવક શિલ્પી સાથે અખડ મનમેળ રાખે તો રમ્ય-સૌમ્ય-અવર્ણનીય જિનપ્રતિમા શિલ્પી ઘડે તેને જોવાથી શ્રાવકના આનદનો પાર ન રહે એક જ પ્રતિમા કદાચ શ્રાવક શિલ્પી પાસે ઘડાવે, પરતુ પ્રતિમાની પ્રસન્ન મુખમુદ્રા આરોહ-અવરોહ વગેરે જોઈને ૫૦ જિનબિબ તૈયાર કરાવવાથી જેટલો આનદ થવાની સામાન્યથી સભાવના હોય તેટલો અપાર આનદનો ઉછાળો શ્રાવકના દિલમા આવે તો વાસ્તવમા શ્રાવકે ૫૦ જિનબિબ તૈયાર કરાવ્યા જાણવા કેમ કે ૫૦ જિનબિબ તૈયાર થવાથી તેના નિમિત્તે જેટલો આનદ થવાની સભાવના હોય તેટલો આનદ તૈયાર કરાવેલ એકાદ પ્રતિમા થકી પ્રસ્તુત શ્રાવકને થવાથી ૫૦ જિનબિબ કરાવવાથી જે ફળ મળે તે ફળ પ્રસ્તુત શ્રાવકને મળે છે જિનબિબ એ શુભ ભાવ ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા ફળ આપે છે દ્વાર = વ્યાપાર છે શુભ ભાવ-આનદ-પ્રશસ્ત મન દ્વારી = વ્યાપારી છે જિનપ્રતિમા દ્વાર જેટલુ બળવાન તેટલુ ફળ બળવાન મળે- આ વાત ન્યાયદર્શનનો પ્રાથમિક અભ્યાસ કરનાર પણ સમજી શકે તેમ છે આગમની પરિભાષા અનુસાર દ્રવ્ય કરતા ભાવ ચઢિયાતો હોવાથી ફળ ભાવને અનુસરે છે આથી શ્રાવકે જિનપ્રતિમાવિષયક સાનુબધ-વર્ધમાન દૃઢ પ્રશસ્ત પ્રેમ કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવુ જોઈએ- એવી સૂચના ન્યાયવિશારદજી કરે છે આગળ ૧૨મા શ્લોકમા પણ ભાવની મહત્તા ગ્રથકારશ્રી જણાવશે [૭/૬]

'શિલ્પી સાથે મનોભગ ન કરવો' આ વાતના સમર્થનનો હેતુ ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે —

ગાથાર્થ - શિલ્પીના વિશે અપ્રીતિ પણ વાસ્તવિક રીતે ભગવાન ઉપર અપ્રીતિ જાણવી આ અપ્રીતિ સર્વ નુકશાનનુ કારણ છે માટે આ પાપિણી અપ્રીતિ ન કરવી જોઈએ [૭/૭]

❖ શિલ્પીની અપ્રીતિ = ભગવાનની અપ્રીતિ ❖

(preceding Gujarati line at top of this section:) પ્રાપ્ત થાય છે, કેમ કે ફળ તો ભાવને અનુસરતુ હોય છે ટીકાકારશ્રી જણાવે છે કે - મૂળ ગાથામા 'केचित्' પદમા જે 'चित्'

१ द प्रतौ 'फल' इति त्रुटित पाठ ।

अप्रीतिरपि च चित्तविनाशरूपा तस्मिन् = शिल्पिनि बिम्बद्वारा क्रियमाणे भगवति = जिने परमार्थनीतित, कारणाऽरुचि कार्यारुचिमूलेति परमार्थन्यायेन कारयितु ज्ञेया । हि = यत सर्वेषा अपायाना = प्रत्यूहाना निमित्त इय अप्रीति, तस्मात् एषा पापा न कर्तव्या = न विधेया ॥७/७॥

यत एव शिल्पिगताप्रीतिरयुक्ता ततस्तद्रतामाहार्ये[१]च्छया '[२]अपि प्रीतिमुत्पाद्य जिनबिम्ब कारयितव्यमित्यनुशास्ति —> 'अधिके'त्यादि ।

अधिकगुणस्थैर्नियमात् कारयितव्य स्वदोहदैर्युक्तम् । न्यायार्ज्जितवित्तेन तु जिनबिम्ब भावशुद्धेन ॥७/८॥

अधिकगुण क्रियमाणबिम्बप्रतियोगी भगवान् तत्स्थै = तद्वर्त्तिभि स्वदोहदै स्वमनोरथै शिल्पिगतै युक्त = सहित नियमात् = निश्चयेन न्यायार्जितवित्तेनैव भावशुद्धेन = अन्त करणशुद्धेन जिनबिम्ब कारयि-

कल्याणकन्दली

कारणाऽरुचि' कार्याऽरुचिमूला यथा मुमुक्षूणामारम्भाऽरुचिरारम्भजन्याऽजय-दु ख-दुर्गत्याद्यरुचिमूला इति परमार्थन्यायेन = शुद्धव्यवहारनयेन । एतेन —> शिल्प्यालम्बनका या अप्रीति कथ सा भगवतीति निरस्तम्, तदालम्बनकाया अपि तस्या जिनोद्देशकत्वादिति व्यक्त भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्तौ [द्वा द्वा ५/१३] ॥७/७॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> अधिकगुणस्थ' स्वदोहद' युक्त जिनबिम्ब नियमात् न्यायार्ज्जितवित्तेन तु भावशुद्धेन कारयितव्यम् ॥७/८॥ इय कारिका भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [द्वा द्वा ५/१३] समुद्धृता । क्रियमाणबिम्बप्रतियोगी = निष्पद्यमानप्रतिमासम्बन्धी भगवान् अर्हन् । तद्वर्तिभि' = उद्देश्यतया भगवन्निष्ठै, स्वमनोरथैः = अपृथग्भावसम्बन्धेन स्वगतैर्मनोरथै विषयतासंसर्गेण शिल्पिगतै, युक्त = प्रयुक्त यद्वा आलम्बनतया सहित, न्यायार्जितवित्तेनैव, न त्वनीत्युपार्जितेन, 'भावविसुद्धी कम्मक्खयकारण नेया' [१०१] इति चैत्यवन्दनमहाभाष्यवचनात् भावशुद्धेन जिनबिम्ब कारयितव्य तत्स्मृत्यादिनिमित्तमूर्ध्वस्थानस्थितत्वादिविशिष्टमिति गम्यते । तदुक्त चैत्यवन्दनमहाभाष्ये श्रीशान्तिसूरिभि' —> अरहता भगवता असरीरा निम्मला सिव पत्ता । तेसि सभरणत्थ पडिमाओ एत्थ कीरति ॥७८॥ उद्धट्ठाणठियाओ अहवा पलियकसठिआ ताओ । मुत्तिगयाण तासि ज तइय नत्थि सठाण ॥७९॥ ज सठाण तु इह भव चयतस्स चरिमसमयम्मि । आसी य पएसघण

टीकार्थ - प्रतिमा કરાવનાર શ્રાવકની શિલ્પી ઉપર મનોભંગસ્વરૂપ અપ્રીતિ પણ પ્રતિમા દ્વારા કરાતા ભગવાન ઉપર જાણવી, કારણ કે કારણની અરુચિ કાર્યની અરુચિના કારણે હોય છે- આ વસ્તુસ્થિતિ આની પાછળ કામ કરી ગયેલ છે સર્વ વિઘ્નોનુ મૂળ આ અપ્રીતિ છે તે કારણે પાપિણી એવી અપ્રીતિ ન કરવી જોઈએ [૭/૭]

વિશેષાર્થ :- કાર્યનો પ્રેમી તેના કારણમા અરુચિ ન કરે કાર્યનો અણગમો/અરુચિ હોય તો તેના કારણ પ્રત્યે અરુચિ થઈ જ જાય અનિષ્ટસાધનતાનુ જ્ઞાન દ્વેષ પેદા કરે છે આ ત્રિકાલ અબાધિત સિદ્ધાન્ત છે ભોગસુખની અરુચિ એ પાપઅરુચિનુ કાર્ય છે તેથી પ્રસ્તુતમા શ્રાવક શિલ્પી ઉપર અરુચિ/અણગમો રાખે તેનો મતલબ એ થાય કે શ્રાવકને ભગવાન ઉપર અરુચિ-અણગમો છે, કારણ કે શિલ્પીથી જન્ય પ્રતિમાના પ્રતિયોગી = સબધી જિનેશ્વર છે શિલ્પી = કારણ છે અને જિનપ્રતિમા કાર્ય છે કારણની અરુચિ કાર્યઅરુચિના લીધે થતી હોવાથી શ્રાવકને શિલ્પી ઉપર થતી અપ્રીતિ જિનપ્રતિમાવિષયક અરુચિને સૂચવે છે કે જે પ્રતિમા દ્વારા તીર્થંકર પરમાત્મા પ્રત્યે ફલિત થાય છે દેવાધિદેવ પ્રત્યેની અરુચિ સર્વ આપત્તિઓનુ મૂળ હોવાથી દુષ્ટ છે, ત્યાજ્ય છે તેને હટાવવામા આવે તો પરમાત્માની પ્રતિમા ઘડનાર શિલ્પી પ્રત્યે શ્રાવકને અહોભાવ આદર થયા વિના ન રહે ભગવાન પ્રત્યેનો પ્રેમ પ્રભુપ્રતિમા બનાવનાર શિલ્પી ઉપર પ્રેમ-લાગણી પ્રગટાવે છે - આ હકીકત અનુપમાદેવી વગેરેના પ્રસગમા પ્રસિદ્ધ જ છે [૭/૭]

આમ શિલ્પી પ્રત્યે અપ્રીતિ અનુચિત છે તેથી શિલ્પી પ્રત્યે શ્રાવકે આહાર્યપ્રીતિ = ઈચ્છાજન્ય પણ પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરીને જિનબિંબ કરાવવુ જોઈએ - આવુ અનુશાસન કરતા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- અધિકગુણસપન્ન ભગવાન સબધી પોતાના મનોરથોથી સહિત એવુ જિનબિંબ નિયમા ન્યાયોપાર્જિત જ ધન વડે શુભ મનથી કરાવવુ જોઈએ [૭/૮]

❀ શ્રાવક દોહલાઓથી સંપન્ન જિનબિંબ કરાવે ❀

ટીકાર્થ :- જેની પ્રતિમા તૈયાર થઈ રહી છે તે પ્રતિમાના પ્રતિયોગી = સબધી એવા ભગવાન અધિક ગુણસપન્ન છે શ્રાવકના પોતાના દોહલાઓ = મનોરથો પરમાત્મા સબધી હોય [= ઉદ્દેશ્યતાસબધથી પરમાત્મામા રહેનાર હોય] અને [વિધેયતા-સબધથી] શિલ્પીમા રહેનાર હોય તેવા દોહલાઓથી સહિત એવુ જિનબિંબ શ્રાવકે નિયમા ન્યાયોપાર્જિત જ ધનથી શુદ્ધ-નિર્મલ

१ 'तद्गतानाहार्येच्छया' इति पाठान्तरम् । २ मुद्रितप्रतौ 'अपि' पद नास्ति ।

तव्यम् ॥७/८॥

उक्तदौहृदयोगमेव विवृणोति —> 'अत्रे'त्यादि ।

अत्रावस्थात्रयगामिनो बुधैर्दौहदाः समाख्याताः । बालाद्याश्चैत्ता यत्तत्क्रीडनकादि देयमिति ॥७/९॥

अत्र = जिनबिम्बकारणे अवस्थात्रयगामिन = बालकुमारयुवलक्षणावस्थात्रयानुसारिण दौहृदा = मनोरथा

कल्याणकन्दली

त सठाण तहि तस्स ॥८१॥ <— इति । जिनबिम्बलक्षण सक्षेपतो द्वात्रिशिकाप्रकरणे सिद्धसेनदिवाकरैः —> न शूल न चाप न चक्रादि हस्ते, न हास्य न लास्य न गीतादि यस्य । न नेत्रे न गात्रे न वक्त्रे विकार , स एक. परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥ <— [२१/८] इत्युक्तम् । विस्तरतस्तु —> अरूपरूपमाकार विश्वरूप जगत्प्रभु । केवलज्ञानमूर्ति च वीतराग जिनेश्वरम् ॥१॥ द्विभुज चैकवक्त्र च, बद्धपद्मासनस्थितम् । लीयमान परे ब्रह्मण्यजमूर्ति जगद्गुरुम् ॥२॥ नाम-निर्गुणमोक्षाय, प्रयुक्त वास्तुवेदिभिः । ते चतुर्विंशतिर्ऋषभादिवर्धमानान्तकाः ॥३॥ ऋषभादिपरिवारे दृषदा वर्णसङ्करम् । न समाङ्गुलसख्या च, प्रतिमा मानकर्मणि ॥४॥ उपविष्टस्य देवस्य ऊर्ध्वस्य प्रतिमा भवेत् । द्विविधा पादपीठस्था पर्यङ्कासनमास्थिता ॥५॥ वामदक्षिणजङ्घोर्वोरुपर्यङ्कि करावपि । दक्षिणो वामजङ्घाया तत्पर्यङ्कासन शुभम् ॥६॥ देवस्योर्ध्वस्थितस्यार्चा जानुलम्बिभुजद्वया । श्रीवत्सोष्णीषयुक्ता च छत्रादिपरिवारिता ॥७॥ अन्योऽन्यजानुस्कन्धान्तस्तिर्यक्सूत्रनिपातनात् । केशान्ताञ्चलयोर्मध्ये, सूत्रैक्याच्चतु-रस्रिका ॥८॥ <— इत्यादिना श्रीविश्वकर्मणा जयसहिताया प्रतिपादितम् । एतद्विस्तरस्तत्र वास्तुसारादौ च दृष्टव्य. ।

जिनबिम्बश्चाऽशास्त्रज्ञशिल्पिनिर्मित अश्लिष्टसन्धिप्रभृतिदोषयुक्तश्च न युक्तम् । तदुक्त समराङ्गणसूत्रधारे —> अशास्त्रज्ञेन घटित शिल्पिना दोषसयुतम् । अपि माधुर्यसम्पन्न न ग्राह्य शास्त्रवेदिभि ॥ अश्लिष्टसन्धि विभ्रान्ता वक्रा चावनता तथा । अस्थितामुन्नताश्चैव काकजङ्घा तथैव च ॥ प्रत्यङ्गहीना विकटा मध्ये ग्रन्थि नता तथा । ईदृशी देवता प्राज्ञो हितार्थ नैव कारयेत् ॥ <— इत्यादिकम् ॥७/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> यत् अत्र बालाद्या. अवस्थात्रयगामिन. चैत्ता. दौहृदा· बुधै. समाख्याता· तत् क्रीडनकादि देयमिति ॥७/९॥ इय कारिका भक्तिद्वात्रिशिकावृत्त्यादौ [५/१३] समुद्धृता ।

दोहदाः = मनोरथा इति । यथा —> दौहृदस्याऽप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् । वैरूप्य मरण वाऽपि तस्मात् कार्य प्रिय स्त्रिय. ॥ <— [प्राय यतिधर्म-७९] इति याज्ञवल्क्यस्मृतिवचनात् दौहृदापरिपूर्त्तौ गर्भो माता च दु खमाप्नुतः इति सर्वोद्यमेन मातृदौहृदपरिपूरणाय लोको यतते तथा प्रकृते जिनबिम्बकारकेण स्वदौहृदसम्पूर्त्तये सर्वादरेण यतितव्यम्, अन्यथा बिम्बस्य शिल्पिन· जिनबिम्बकारकस्य च दौ.स्थ्य स्यादिति सूचनाय दौहृदपदप्रयोगोऽकारीति ध्येयम् ।

મનથી કરાવવુ [૭/૮]

<u>વિશેષાર્થ</u> :- [૧] જેમ કુભાર ઘડો બનાવવાના ઉદ્દેશથી મૃત્પિડ લાવવાનો પ્રયત્ન કરે ત્યારે કુભારનો પ્રયત્ન ઉદ્દેશ્યતાસંબધથી ઘડામા રહે અને વિધેયતા સબધથી માટીના પિડમા રહે છે તેમ અધિકગુણસપન્ન- સર્વગુણસપન્ન એવા પરમાત્માને ઉદ્દેશીને શિલ્પીના વિશે શ્રાવક મનોરથો-દોહલાઓ કરે ત્યારે શ્રાવકના દોહલા ઉદ્દેશ્યતાસબધથી પરમાત્મામા રહે અને વિધેયતાસબધથી શિલ્પીમા રહે જેમ કુભાર ઘડાના લક્ષથી જે પ્રયત્ન કરે છે તેનાથી પ્રવૃત્તિ થાય છે તેમ શ્રાવક પરમાત્માના ભાવથી જે મનોરથો ઘડે છે તેને શિલ્પીને આશ્રયીને પૂર્ણ કરે છે જેમ મૃત્પિડમા થનાર પ્રયત્નથી પરપરાએ ઘડો યુક્ત બને છે તેમ શિલ્પીને આશ્રયીને પૂર્ણ થતા મનોરથોથી પરપરાએ જિનબિબ યુક્ત = વિશિષ્ટ બને છે કેમ કે મૂર્તિની મનોહરતાનો મુખ્ય આધાર કારીગરના હૃદય ઉપર જ રહે છે આ દોહલાના ભેદ અને તેને કેવી રીતે પૂર્ણ કરવા ? આ વાત ગ્રથકારશ્રી આગળની ગાથામા જણાવશે [૨] આવુ મનોરથવિશિષ્ટ જિનબિબ શ્રાવકે ન્યાયોપાર્જિત ધનથી તૈયાર કરાવવુ અનીતિના ધનથી નહિ નીતિના ધનથી તૈયાર થતી પ્રતિમાથી શ્રાવકને વિશિષ્ટ કોટિનુ ફળ મળે છે [૩] શ્રાવકે નિર્મળ મનથી જિનબિબ કરાવવુ પોતાની વાહવાહ થાય કે પરલોકમા દેવલોક કે રાજ્યસપત્તિ મળે તેવા આશયથી જિનપ્રતિમા શ્રાવક ન બનાવે 'જિનપ્રતિમાના નિમિત્તે સ્વ-પરને સાનુબધ બોધિલાભ = જિનધર્મપ્રાપ્તિથી માડીને ક્ષાયિક વીતરાગતાની પ્રાપ્તિ થાવ' આવા વિશુદ્ધ અત કરણથી શ્રાવકે જિનબિબ શિલ્પી પાસે બનાવવુ જોઈએ અથવા ૧૦ મી ગાથામા નિર્મળ મનની વ્યાખ્યા કરવામા આવશે તેને અનુસારે મનશુદ્ધિ જાણવી આ ત્રણ વાત આ ગાથામા ધ્યાન દેવા યોગ્ય છે [૭/૮]

ઉપરોક્ત દોહલાના યોગને મૂલકારશ્રી નવમી ગાથામા જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> :- અહીં બાલાદિ ત્રણ અવસ્થાને અનુસરનારા માનસિક દોહલાઓ પડિતોએ જણાવેલા છે તેથી રમકડા વગેરે

बालाद्या = बालादिशिल्प्यारोपिता **चैत्ता** = चित्तप्रभवा **बुधैः समाख्याता यत्** = यस्मात् वर्तन्ते **तत्** = तस्मात् **क्रीडनकादि** क्रीडनक = विस्मयकृदुपभोगोपकरणजात, आदिना भोगोपकरणसङ्ग्रह **इति** = एव प्रकार चैतद्बालाद्यवस्थात्रयमनोरथसम्पादक देयम्[1] । इदमुक्त भवति - शिल्पी बालो युवा मध्यमवया वा प्रतिमानिर्माणे व्याप्रियते । तस्य तदवस्थात्रय अनादृत्य[2] प्रतिमागतावस्थात्रयभावनेन चैत्तदौहृदत्रयमुत्थाप्य शिल्प्यालम्बनेन तत्परिपूरणाय यतितव्यमिति ॥७/९॥

कल्याणकन्दली

बालादिशिल्प्यारोपिताः = बालादिशिल्पिनि कल्पिता **चित्तप्रभवाः** = इच्छाजन्या । **आदिना** = 'क्रीडनकादि'पदगतेन आदिशब्देन **भोगोपकरणसङ्ग्रहः** । भोगोपभोगयो को भेद ? उच्यते, सकृदेव यद् भुज्यते तत् भोग. यथा ताम्बुलादि., यत्त्वनेकश उपभुज्यते तदुपभोग. यथा क्रीडनकादि । यथोक्त –> सइ भुज्जइ त्ति भोगो सो पुण आहार-पुप्फमाईओ । उवभोगो उ पुणो पुण उवभुज्जइ भवण-वणिआइ ॥ <– [ ] इति ।

तस्य = शिल्पिन. **तदवस्थात्रय** = बालादिदशात्रितय **अनादृत्य** = अपुरस्कृत्य, शिल्पिगतबालादिदशानुसारित्वेऽपि शिल्पिगतत्वेनाऽनुद्भाव्य इति यावत्, **प्रतिमागताऽवस्थात्रयभावनेन** = जिनबिम्बसत्क-बाल-कुमार-युवलक्षणावस्थात्रितयपरिभावनेन, वृद्धावस्था तु न ग्राह्या, तादृशप्रतिमाया निषिद्धत्वात्, तदुक्त **शुक्राचार्येण** –> क्वचित्तु बालसदृश, सदैव तरुण वपु । मूर्त्तीना कल्पयेच्छिल्पी न वृद्धसदृश कचित् ॥ <– [विधवास्तुप्रभाकर-८१] इति । जिनावस्थात्रयाश्रय **चैत्तदोहदत्रय** = मानसिकदौहृदत्रिक मनसा **उत्थाप्य** = उत्पाद्य **शिल्प्यालम्बनेन** = वैज्ञानिकमवलम्ब्य **तत्परिपूरणाय** = दौहृदसम्पूर्त्त्यै जिनबिम्बकारकेण **यतितव्यम्** । इत्थमेव भगवद्भक्तिप्रकर्षोपपत्ते । न च स्वपुत्राद्यालम्बनेनाऽपि तत्परिपूर्त्तिरस्तु किमर्थं शिल्प्यालम्बनेन दौहृदपरिपूरणाय भवत आग्रह इति वक्तव्यम्, यो यत्करणे व्याप्रियते स तदा तदुपयोगद्वारा तन्मयो भवति, न त्वन्य इति नियमात् आगमतो भावनिक्षेपापेक्षया तदा शिल्पिन एव भगवत्स्वरूपत्वेन तदालम्बनेनैव दौहृदपूर्त्ते न्याय्यत्वात् । इदमेवाऽभिप्रेत्य **मयशास्त्रे** –> शिल्पी न कल्पितो देव. <– [तृतीयाध्याय] इत्युक्तम् । क्रीडनकादिप्रदानेन शिल्पिन विशिष्टानन्दानुभूतिर्जायते, यद्वशात् लावण्य-सौकुमार्य-प्रसन्नास्यत्वादिगुणगणोपेतजिनबिम्बनिष्पत्तिरविलम्बेन भवतीति भावः ॥७/९॥

[શિલ્પીને] આપવા [૭/૯]

ટીકાર્થ - જિનબિબ કરાવવાના વિશે બાલ, કુમાર અને યુવા સ્વરૂપ ત્રણ અવસ્થાને અનુસરનારા બાલ વગેરે શિલ્પીમા આરોપિત માનસિક દોહલાઓ પડિતોએ જણાવેલા છે તે કારણે રમકડા વગેરે શિલ્પીને આપવા વિસ્મય કરાવનાર ઉપભોગના સાધનના સમૂહને રમકડુ કહેવાય છે મૂળ ગાથામા 'क्रीडनकादि' પદમા જે 'आदि' પદ છે તેનાથી ભોગના ઉપકરણોનો સગ્રહ કરવો [એક વાર વાપરી શકાય તે ભોગસાધન દા ત મીઠાઈ, ફળ, પાણી વગેરે જેને વારવાર વાપરી શકાય તે ઉપભોગસાધન દા ત કપડા, રમકડા, વાહન વગેરે) આ રીતે બાલ વગેરે ત્રણ અવસ્થાના મનોરથોના સપાદક રમકડા વગેરે બને છે કહેવાનો ભાવ એ છે કે જિનપ્રતિમા બનાવવામા બાલ, યુવાન કે મધ્યમવયવાળો શિલ્પી પ્રવૃત્તિ કરે છે તે શિલ્પીની ત્રણ અવસ્થાને ગણકાર્યા વિના જિનપ્રતિમાગત ત્રણ અવસ્થાને વિચારીને માનસિક ત્રણ પ્રકારના દોહલાને ઊભા કરીને શિલ્પીના આલબનથી તેને પૂર્ણ કરવા માટે શ્રાવકે પ્રયત્ન કરવો [૭/૯]

વિશેષાર્થ .- 'શિલ્પીની ત્રણ અવસ્થાને ગણકાર્યા વિના' આવુ જે ઉપર જણાવ્યુ તેનો અર્થ એ છે કે 'આ શિલ્પીની અવસ્થા બાલ વગેરે છે માટે એને રમકડા વગેરે આપુ' આમ વિચારવાના બદલે જેની પ્રતિમા બની રહી છે તે જિનેશ્વર ભગવતની બાલ વગેરે અવસ્થા વિચારીને 'મારા બાલસ્વરૂપ ભગવાનને રમકડા આપીને પ્રસન્ન કરુ, તેમની કૃપાને મેળવુ મારા બાલસ્વરૂપ ભગવાનને મીઠાઈ-ફળ વગેરે આપીને ખુશ કરુ, મારી મીઠાઈ વગેરે પ્રત્યેની આસક્તિને તોડુ ' ઈત્યાદિ માનસિક દોહલાઓને ઉત્પન્ન કરી પ્રતિમા ઘડનારા તે બાળ શિલ્પીના આલબનથી અર્થાત્ બાલશિલ્પીને રમકડા, મીઠાઈ વગેરે આપવા દ્વારા તે દોહલાઓ પૂર્ણ કરવા શિલ્પી બાળ હોય તો પ્રતિમામા પરમાત્માની બાલ અવસ્થાને વિચારવી શિલ્પી યુવાન વયનો હોય તો બિબમા પ્રભુજીની યુવાનવય વિચારવી શિલ્પી મધ્યમ વયનો હોય તો પ્રભુજીની મધ્યમવયવાળી અવસ્થાનુ પ્રતિમામા ચિતવન કરી માનસિક દોહલાઓ શ્રાવકે ઈચ્છાથી ઉત્પન્ન કરવા વૃદ્ધ અવસ્થાવાળી જિનપ્રતિમા બનાવવાનો શિલ્પશાસ્ત્રમા નિષેધ છે તથા વયોવૃદ્ધ શિલ્પી પ્રાય જિનપ્રતિમા બનાવવાનુ કામ કરતા નથી હોતા સામાન્ય લોકોમા જેવા લક્ષણોવાળી વૃદ્ધાવસ્થા જોવામા આવે છે તેવી વૃદ્ધાવસ્થા વિચરતા તીર્થકર દેવમા હોતી નથી માટે પ્રભુજીની વૃદ્ધાવસ્થાસબધી દોહલાનો અહીં ઉલ્લેખ શ્રીમદ્જીએ કરેલ નથી દોહલામા મુખ્યતા તીર્થંકર પરમાત્માની છે, નહિ કે શિલ્પીની માટે 'શિલ્પીની અવસ્થાને ગણકાર્યા વિના' આમ શ્રીમદ્જીએ જણાવ્યુ છતા તે દોહલાઓ શિલ્પીના આલબનથી જ પૂર્ણ કરવાના છે અર્થાત્ દોહલાને અનુસારે શ્રાવકે રમકડા

1 मुद्रितप्रतौ 'देय' नास्ति । 2 ह प्रतौ 'अपुरस्कृत्य' इति पाठान्तरम् ।

भावशुद्धेनेति यदुक्त तद्विवरीषुराह –> 'यदि'त्यादि ।

यद्यस्य सत्कमनुचितमिह वित्ते तस्य तज्जमिह पुण्यम् । भवतु शुभाशयकरणादित्येतद्भावशुद्ध स्यात् ॥७/१०॥

यत् = यन्मात्र **यस्य सत्क** = यस्य सम्बन्धि वित्त इति गम्यते **अनुचित्त** = स्वीकारायोग्य **इह** मदीये **वित्ते** कथञ्चिदनुप्रविष्ट **तस्य** = तत्स्वामिन **तज्ज** = [1]तद्वित्तोत्पन्न **इह** = बिम्बकरणे **पुण्य** भवतु **इति** = एव **शुभाशयकरणात् एतत्** = न्यायार्जितवित्त **भावशुद्ध स्यात्**, परकीयवित्तेन स्ववित्तानुप्रविष्टेन पुण्यकरणानभिलाषात् सर्वांशेन स्वचित्तशुद्धे ॥७/१०॥ बिम्बकारणविधिशेषमाह –> '**मन्त्रे**'त्यादि ।

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> 'इह वित्ते यस्य सत्क यत् अनुचित तज्ज पुण्य इह तस्य भवतु' इति शुभाशयकरणात् तत् भावशुद्ध स्यात् ॥७/१०॥ इय कारिका **धर्मसङ्ग्रहवृत्ति-भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्ति-श्राद्धविधिवृत्त्यादौ** [ध स गा ६८ द्वा द्वा.५/१४ श्रा प्र ६ गा.१५ वृ.पृ.३५] समुद्धृता ।

चैत्यार्चादिविधापने भावशुद्ध्यै गुरुसङ्घसमक्षमेव वाच्य –> यदत्राऽविधिना किञ्चित्परवित्तमागत तत्पुण्य तस्य भूयात् <– इति **श्राद्धविधिवृत्तिकृत**. [प्र ६गा १५ पृ.३५] । यथोक्त **भक्तिद्वात्रिंशिकायामपि** –> स्ववित्तस्थेऽन्यवित्ते तत्पुण्याशसा विधीयते <– [५/१४] । इत्थ **परकीयवित्तेन** अनाभोगादित. **स्ववित्तानुप्रविष्टेन पुण्यकरणानभिलाषात्** = स्वगतत्वेन पुण्याभिलाषस्याऽकरणात् **सर्वांशेन स्वचित्तशुद्धेः**, अन्यथा मुधाप्रशसादिदोषापातात् । धनव्ययसाध्ये स्वकीयधनव्ययसाध्यत्वेन प्रसिद्धे प्राय. सर्वस्मिन्ननुष्ठाने श्राद्धेनैव स्वीयमनोविशुद्धिः कर्तव्या, तथैव चेतसोऽवक्रगमनप्रवृत्तौ मोक्षमार्गस्य सानुबन्धत्वसिद्धेरिति । यत्तु **मनुस्मृतौ** –> योऽसाधुभ्योऽर्थमादाय साधुभ्यः सप्रयच्छति । स कृत्वा प्लवमात्मान सतारयति तावुभौ ॥ <– [११/१९] इत्युक्त तन्महामोहविजृम्भितमिति विभावनीय तत्त्वमेतद् धीधनै ॥७/१०॥

વગેરે શિલ્પીને જ આપવાના છે, નહિ કે પોતાના છોકરાને પરમાત્માની સાથે કથચિત્ અભેદભાવ શિલ્પીને છે, નહિ કે અન્ય વ્યક્તિને આમ દોહલા મુજબ શિલ્પીને ત્રણ અવસ્થા યોગ્ય દ્રવ્યનુ અર્પણ કરવાથી તેની પ્રસન્નતા વધતી રહે છે તેથી પરિપૂર્ણ સતુષ્ટ થયેલ તે શિલ્પી જિનપ્રતિમામા મનોહરતા-આકર્ષકતા-વીતરાગતા-સૌમ્યતા-યૌવનત્વ-ધ્યાનાવસ્થા વગેરેને ઉપસાવવામા સફળ બને છે કે જેના દ્વારા દર્શન કરનાર દ્રષ્ટા પ્રતિમાગત છદ્મસ્થાદિ ત્રણ અવસ્થાનુ ધ્યાન સહજતાથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે માટે જિનપ્રતિમા બનાવનાર શિલ્પી પ્રત્યે શ્રાવકનો આદર-સ્નેહભાવ વૃદ્ધિગત હોવો જરૂરી છે ઇતિ દિક્ [૭/૯]

'શ્રાવકે શુદ્ધભાવથી જિનપ્રતિમા કરાવવી' આવુ આઠમી ગાથામા જણાવ્યુ હતુ તેનુ વિવરણ કરવાની ઈચ્છાથી ગ્રથકારશ્રી જણાવે છે કે –

<u>ગાથાર્થ</u> - 'આ ધનમા જેના સબધી જેટલુ સ્વીકારને અયોગ્ય એવુ જે ધન રહેલુ હોય તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ પુણ્ય પ્રસ્તુતમા તેનુ થાવ' - આવો શુભ આશય કરવાથી ન્યાયાર્જિત ધન ભાવશુદ્ધ થાય [૭/૧૦]

❀ ભાવશુદ્ધિને ઓળખીએ ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - –> 'આ મારા ધનમા જેટલા પ્રમાણમા મારા માટે સ્વીકારને અયોગ્ય એવુ જેના સબધી ધન કોઈ પણ રીતે આવી ગયુ હોય તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલુ જિનબિબ કરવાનુ પુણ્ય તેના માલિકનુ થાવ' <– આવો શુભ આશય કરવાથી આ ન્યાયોપાર્જિત ધન ભાવશુદ્ધ થાય છે પોતાના ધનમા આવી ગયેલ બીજાના ધનથી પુણ્ય કરવાનો અભિલાપ નહિ હોવાથી પોતાનુ ધન સર્વાશથી શુદ્ધ થાય છે [૭/૧૦]

<u>વિશેષાર્થ</u> - પૂર્વે (૬/૧૫-પૃષ્ઠ ૧૫૫) જણાવી ગયા તેમ શ્રાવક પોતાના ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યથી જ દેરાસર બનાવે, અનીતિથી મેળવેલા દ્રવ્યથી કે પરદ્રવ્યથી નહિ શ્રાવક પોતે દેરાસર સ્વદ્રવ્યથી બનાવતો હોય અને અજાણતાથી શ્રાવકના ધનમા બીજા કોઈનુ ધન આવી ગયુ હોય તો તે ધનથી બનતા દેરાસરમા બીજાનો પણ હિસ્સો હોવાથી લોકો તે દેરાસરને જોઈને 'પેલા ભાગ્યશાળીએ એકલાએ જ સ્વદ્રવ્યથી કેવુ ભવ્ય જિનાલય બનાવ્યુ છે !' આવી રીતે અધિકૃત શ્રાવકની પ્રશસા કરે તો તે શ્રાવકને આશિક રીતે મફતની પ્રશસાનો દોષ લાગે અર્થાત્ પારકે પૈસે સુકૃત કરી પોતાના નામે સપૂર્ણ યશ-કીર્તિ મેળવવાની ઈચ્છા તે મલિન આશય છે આ મલિન મનોવૃત્તિ દૂર કરવા માટે 'દેરાસર નિર્માણમા વપરાતા મારા ધનમા બીજાનુ ધન કોઈક રીતે આવી ગયુ હોય તો તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ પુણ્ય તેને મળો' આવી વિશુદ્ધ ભાવનાથી પોતાના ન્યાયોપાર્જિત ધનને શ્રાવક શુદ્ધ કરે સ્વદ્રવ્યથી દેરાસર બનાવતા શ્રાવકને ખબર ન પડે તે રીતે બીજી કોઈ વ્યક્તિ તે દેરાસરનો લાભ મેળવવાના ઉદ્દેશથી ઈરાદાપૂર્વક

१ ह प्रतौ - 'तद्वित्तोत्थ' इति पाठान्तरम् । तदपि शुद्धम् ।

मन्त्रन्यासश्च तथा प्रणवनमःपूर्वकं च तन्नाम । मन्त्रः परमो ज्ञेयो मननत्राणे ह्यतो नियमात् ॥७/११॥

तथा कारयितव्यतयाऽभिप्रेते जिनबिम्बे **मन्त्रन्यासश्च** विधेय । क पुन स्वरूपेण मन्त्र ?' इत्याह **प्रणव** = ॐकारो नम शब्दश्च तौ पूर्वो = आदी यस्य तत् तथा **तन्नाम** = क्रियमाणबिम्बार्षभादिनाम **मन्त्र परम** = प्रधान **ज्ञेय**, **हि** = यत **अत** = 'प्रणवनम पूर्वकजिननाम्नो **नियमात्** = निश्चयात् '**मननत्राणे** = ज्ञान-रक्षणे

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> तथा च मन्त्रन्यास । प्रणवनम पूर्वकं च तन्नाम परमो मन्त्रो ज्ञेय, हि अतो नियमात् मनन-त्राणे ॥७/११॥ इय कारिका **धर्मसङ्ग्रहवृत्ति-भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्ति-प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ** [ध स गा ६८/द्वा द्वा ५/२४/प्र श गा ३४ पृ २२२] समुद्धृता वर्तते ।

प्रणव = ॐकार', स च परमेष्ठिन वाचक । योगनये तु स ईश्वरस्य वाचक, यथोक्त **पातञ्जलयोगसूत्रे** -> तस्य वाचक. प्रणव <- [१/२७] । **छान्दोग्योपनिषदि** -> 'ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासित <- [१/१/१] इति गदितम् । **नृसिंहपूर्वतापिनीयोपनिषदि** च -> य प्रणवमधीते स सर्वमधीते <- [५] इत्युक्तम् ।

प्रणवनम'**पूर्वक च तन्नामेति** । यथोक्त **भक्तिद्वात्रिंशिकाया** -> मन्त्रन्यासोऽर्हतो नाम्ना स्वाहान्त प्रणवादिक <- [५/१४] इति । तथा च -> ॐ नम ऋषभाय <- इति मन्त्र. फलित. । एतेन स्वाहा-स्वधाऽन्यतरस्यैव मन्त्रत्वमित्येकान्तोऽपि निरस्तः, प्रणवस्य मन्त्रत्वाऽनुपगमे -> जपश्च प्रणव नित्य <- [ ] इति स्मृत्यनुपपत्ते । एव नम पदस्याऽपि मन्त्रत्वात् । तदेव समर्थयति -> **प्रणवनम.पूर्वजिननाम्न**' = 'ॐ नम ऋषभाय' इत्यादिस्वरूपात् । न च प्रवणपूर्वकत्वेन मन्त्रन्यासे तस्यैहिकफलकत्वमेव स्यात् प्राधान्येन, न तु मोक्षफलकत्व, -> मन्त्र प्रणवपूर्वोऽय फलमैहिकमिच्छुभि । ध्येय प्रणवहीनस्तु निर्वाणफलकाङ्क्षिभि ॥ <- [८/७१] इति **योगशास्त्रे हेमचन्द्राचार्य**रुक्तत्वादिति वाच्यम्, तस्य स्वातन्त्र्येण मन्त्रजपादिफलप्रतिपादकत्वात्, इह तु बिम्बकारणविधिरूपतया प्रणवोपादानेऽपि न मोक्षाकाङ्क्षाक्षतिरिति ध्येयम् ।

निश्चयात् मनन-त्राणे भवतः, तस्य श्रेष्ठालम्बनत्वात्, यदुक्त **कठोपनिषदि** -> एतदालम्बन श्रेष्ठमेतदालम्बन परम् <- [१/२/१७] । यथेप्सितदानादपि तत रक्षणमपि सुलभम्, -> एतद्ध्येवाऽक्षर ब्रह्म एतद्ध्येवाक्षर परम् । एतद्ध्येवाक्षर ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ॥ <- [१/२/१६] इति **कठोपनिषद्वचनमप्यत्र** सवदति । **नारदपरिव्राजकोपनिषदि** -> ओमिति ब्रह्म, ओमित्येकाक्षरमन्त प्रणव विद्धि <- [८/२] इत्युक्तम् । **प्रणवोपनिषदि** अपि -> ओमित्येकाक्षर ब्रह्म <- [२] इत्युक्तम् । **ध्यानबिन्दूपनिषदि** अपि -> ओमित्येकाक्षर ब्रह्म ध्येय सर्वैर्मुमुक्षुभि <- [९] इत्युक्तम् । तद्व्युत्पत्तिस्तु **अथर्वशिरउपनिषदि** -> अथ कस्मादुच्यते ओङ्कार ? यस्मादुच्चार्यमाण एव प्राणानूर्ध्वमुत्क्रामयति तस्मादुच्यते ओङ्कार <- [४] इत्येवमुक्ता । प्रणवव्युत्पत्तिस्तु -> सर्वान् प्राणान् प्रणामयति नामयति चैतस्मात्प्रणव. <- [२] इत्येव **अथर्वशिखोपनिषदि** दर्शिता । **राजमार्तण्डकारस्तु** -> प्रकर्षेण नूयते स्तूयतेऽनेनेति नौति स्तौतीति वा प्रणव ओङ्कार <- [यो सू १/२७ पृ ३४ वृ] इत्याह । **वृद्धयोगियाज्ञवल्क्यस्मृतौ** च -> अदृष्टविग्रहो देवो भावग्राह्यो मनोमय । तस्योङ्कार

પોતાનુ ધન વગેરે તે શ્રાવકના ધનમા ભેળવી દે અથવા અજાણતાથી બીજાનુ ધન દેરાસરકારક શ્રાવકના ધનમા આવી ગયુ હોય તો પણ પોતાનો તેવો મલિન આશય ન હોવાથી દેરાસર બનાવનાર ઉપયોગવત શ્રાવકને પરદ્રવ્યભક્ષણ વગેરે દોષ લાગતો નથી છતા પોતાના ધનમા આવી ગયેલ પરદ્રવ્યથી પોતે પુણ્ય કમાઈ લેવાનો અને તેનાથી અમાનસમાન માનપાન મેળવી લેવાની ઈચ્છા ન રાખવાના લીધે ન્યાયોપાર્જિત ધન સર્વથા શુદ્ધ થાય છે [૭/૧૦]

જિનબિબ કરાવવાની બાકીની વિધિને જણાવતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

ગાથાર્થ - તથા મત્રન્યાસ કરવો પ્રણવ બીજ = ॐ અને 'નમ' બીજ પૂર્વક ભગવાનનુ નામ જેમા છે તે પ્રધાન મત્ર જાણવો, કારણ કે તેનાથી નિયમા મનન અને રક્ષણ થાય છે [૭/૧૧]

જિનબિંબમાં મંત્રન્યાસ

ટીકાર્થ - શિલ્પી દ્વારા કરાવવા રૂપે અભિપ્રેત જિનબિબમા મત્રન્યાસ કરવો જોઈએ 'મત્રનુ સ્વરૂપ શુ છે ?' આ પ્રશ્નના સમાધાન માટે શ્રીમદ્જી કહે છે-તે મત્રના પ્રારભમા પ્રણવબીજ = ॐકાર અને 'નમ' શબ્દ છે તેમ જ જેની પ્રતિમા કરવામા આવી છે તે તીર્થંકરનુ ઋષભ વગેરે નામ તે મત્રમા રહેલ હોય છે [અર્થાત્ 'ॐ नम ऋषभाय' આવો મત્રન્યાસ ઋષભદેવ

१ 'प्रणवनम पूर्वजिननाम्न' इति मुद्रितप्रतौ पाठ । २ मुद्रितप्रतौ 'मननत्राण = ज्ञानरक्षणे भवत' इति पाठो नास्ति ।

भवत, मननात् त्राणाच्च मन्त्र उच्यत इति ॥७/११॥

ननु किं रत्न-कनकादिबिम्बकरणे विशिष्टं फलं आहोस्वित् परिणामविशेषात् ? इति जिज्ञासायामाह -> 'बिम्बमि'त्यादि ।

बिम्बं महत्सुरूपं कनकादिमयं च यः खलु विशेषः । नाऽस्मात्फलं विशिष्टं भवति तु तदिहाशयविशेषात् ॥७/१२॥

बिम्ब प्रतिमारूप **महत्** प्रमाणत, **सुरूप** = विशिष्टाङ्गावयवसन्निवेशसौन्दर्य, **कनकादिमय च** = सुवर्ण-

कल्याणकन्दली

स्मृतो नाम तेनाऽऽहूतः प्रसीदति ॥ <- [२/६१] इत्युक्तम् । ध्यानबिन्दौ **ब्रह्मोपनिषदि** च -> आत्मानमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् । ध्याननिर्मथनाभ्यासाद् देवं पश्येन्निगूढवत् ॥ध्या.२२ ब्र १८॥ <- इत्येवमोकारमाहात्म्यमुक्तम् । **योगतत्त्वोपनिषदि** अपि -> सर्वविघ्नहरो मन्त्रः प्रणव· सर्वदोषहा <- [१/६४] इत्युक्तम् । **योगचूडामण्युपनिषदि** तु-> शुचिर्वाऽप्यशुचिर्वाऽपि जपेत्प्रणवं सर्वदा । न स लिप्यति पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥ <- [८८] इत्येवं प्रणवप्रभाव उक्त. । -> एकाक्षरं परं ब्रह्म <- (२/८३) इति **मनुस्मृतिवचनव्याख्याने मन्वर्थमुक्तावल्या कुल्लूकभट्टेन** -> एकाक्षर ओङ्कार. परं ब्रह्म, परब्रह्मावाप्तिहेतुत्वात् <- इत्युक्तम् । **अर्हद्गीताया मेघविजयगणिनाऽपि** -> अति विष्णुरुति ब्रह्मा मे शिवस्तत्त्वीमय । ॐकारः परमं ब्रह्म ध्येयो गेयस्तदर्थिभि. ॥ <- (२५/१७) इत्युक्तम् ।

मन्त्रपदप्रवृत्तिनिमित्तमावेदयति **मननात् त्राणाच्च मन्त्र उच्यत** इति, त्राणकारणत्वेऽपि मननाकारणत्वान्न देवस्य मन्त्रत्वम् । मननप्रयोजकत्वेऽपि आपत्त्राणाऽकारणत्वान्न पुस्तकादे. मन्त्रत्वम् । निरुक्तमन्त्रन्यासेन समन्वितमर्हद्बिम्बं तन्मन्त्रप्रभावेन भव्यस्य पूजकादेः मनने = सज्ज्ञानदाने रक्षणे च समर्थं भवतीति भाव । अन्यमते च मननद्वारा त्रायकत्वात् मन्त्रत्वम् । तदुक्त **निर्वाणकलिकाया** -> मननात् त्रायते यस्मात् तस्मात् मन्त्र. प्रकीर्त्तित. <- [ ] । शब्दमयदेवताऽभ्युपगन्तृनयमतेन देवताया मन्त्रत्वेऽपि न क्षतिः । तदुक्त **श्रीरामपूर्वतापनीयोपनिषदि** -> मननात् त्राणनान्मन्त्र· सर्ववाच्यस्य वाचक <-[१/१२] । अन्यत्र च -> गुरु-मन्त्र-देवतात्म-मन.-पवनानामैक्यनिष्कलनात् मन्त्रः <- [ ] इत्युक्तम् । 'पुरिसाभिहाणो मतो. . अहवा पढियसिद्धो मतो' [नि.भा. ४३०४] इति **निशीथचूर्णिकार** ॥७/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> बिम्बं महत् सुरूपं कनकादिमयं च य. खलु विशेष. । नास्मात् विशिष्टं फलं भवति, तत्तु इह आशयविशेषात् भवति ॥७/१२॥ इयं कारिका **भक्तिद्वात्रिंशिकायामुद्धृता** [५/१५] । एतदनुसारेण **भक्तिद्वात्रिंशिकाया** -> हेमादिना विशेषस्तु, न बिम्बे किन्तु भावत. । चेष्टया स शुभो भक्त्या, तन्त्रोक्तस्मृतिमूलया ॥१५॥ <- इत्युक्तम् । पद्मकुमारोदाहरणेनेदमवगन्तव्यम् । तदुक्त **कथारत्नकोशे** -> जहसत्तीए गुरु लहु व सेलुब्भवं मणिमयं वा जिणबिंबं कारितो पउमो व्व गिही सिवं लहइ ॥[पृ ७८/१४] <- इति । **महदिति** । इदञ्चात्रावधेयं श्राद्धेन समानाङ्गुलं सर्वत्र गृहमन्दिरे च वितस्त्यधिकमानं तथा पाषाणादिमयं जिनबिम्बं नैव कारयितव्यम् । तदुक्त **श्रीवर्धमानसूरिभिः आचारदिनकरे** -> विषमैरङ्गुलैर्हस्तैः कार्यं बिम्बं न तत्समै । द्वादशाङ्गुलतो हीनं बिम्बं चैत्ये न धारयेत् ॥ ततस्त्वधिकमागारे सुखाकाङ्क्षी

ભગવાનની પ્રતિમામા કરવો] આ મન્ત્ર પ્રધાન જાણવો, કારણ કે ॐ नम. પૂર્વક જિનેશ્વરના નામવાળા આ મન્ત્રથી નિશ્ચયથી મનન અને રક્ષણ થાય છે મનન કરવાથી અને રક્ષણ કરવાથી મન્ત્ર કહેવાય છે [૭/૧૧]

વિશેષાર્થ - મન્ત્ર પદ मन् અને त्रै ધાતુથી બનેલ છે मन् ધાતુનો અર્થ છે મનન 'त्रै' ધાતુનો અર્થ છે ત્રાણ = રક્ષણ જેનાથી મનન અને રક્ષણ થાય તે પ્રધાનમન્ત્ર કહેવાય જેનાથી મનન = ચિતન કે રક્ષણ ન થાય તે મન્ત્ર ન કહેવાય દેવથી રક્ષણ થાય છે પણ મનન થતુ નથી સામાન્ય લખાણ થકી મનન થાય છે પણ આપત્તિ વગેરેથી તેના દ્વારા રક્ષણ થતુ નથી માટે તે બન્નેની મન્ત્રમાથી બાદબાકી થઈ જાય છે ॐ नम. ऋपभाय આનાથી મનન અને રક્ષણ-બન્ને થાય છે માટે તે મુખ્ય મન્ત્ર છે 'मननात् त्रायते इति मन्त्र.' અર્થાત્ મનન કરવાથી જે રક્ષણ કરે તે મન્ત્ર કહેવાય - આમ પણ મન્ત્ર શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આવે છે તે અર્થ પણ પ્રસ્તુત મન્ત્રમા ઘટી શકે છે આચારસપન્ન આચાર્ય ભગવત વગેરે દ્વારા શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી પ્રતિમામા જ્યા સુધી મન્ત્રન્યાસ ન થાય ત્યા સુધી તે પૂજનીય કે ઈષ્ટફળદાયક બનતી નથી માટે જ પ્રતિમા તૈયાર થયા બાદ ઉપરોક્ત મન્ત્રન્યાસ જિનપ્રતિમામા કરવાનો હોય છે તેના લીધા પૂજકની ભાવોલ્લાસવૃદ્ધિમા પ્રતિમા કારણ બને છે [૭/૧૧]

-> 'શુ રત્ન, સોનુ વગેરેથી જિનપ્રતિમા બનાવવામા વિશિષ્ટ ફળ મળે કે પરિણામવિશેષથી ?' <- આવી જિજ્ઞાસાનુ શમન કરવા માટે મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - જિનપ્રતિમા મોટી હોય, સુદર રૂપવાળી હોય અને સુવર્ણમય વગેરે સ્વરૂપ હોય - આ જે વિશેષતા છે તેનાથી વિશિષ્ટ ફળ મળતુ નથી પરતુ પ્રસ્તુતમા આશયવિશેષથી વિશિષ્ટ ફળ મળે છે [૭/૧૨]

❀ નિશ્ચય-વ્યવહારનો સમન્વય નિહાળીએ ❀

ટીકાર્થ -- પ્રતિમાસ્વરૂપ જિનબિબ પ્રમાણથી મોટુ હોય, વિશિષ્ટ અગ-અવયવની રચનાથી સૌદર્યવાળુ હોય અને સુવર્ણમય,

रत्नादिमयः यः खलु अयं विशेषः बाह्यवस्तुगतो नास्मात् विशिष्टं फलं 'भवति बाह्यवस्तुविशेषानुविधायी न फलविशेष इत्यर्थः । तु = पुनः तत् = विशिष्टं फलं इह = प्रक्रमे आशयविशेषात् यत्र भावोऽधिकः तत्र फलमप्यधिकमिति हृदयम् । भावविशेषाधायकतया च बाह्यविशेषोऽप्याद्रियत एव । तदुक्तं व्यवहारभाष्ये लक्खणजुत्ता पडिमा पासाईआ समत्तलंकारा । पल्हायइ जह व मणं तह णिज्जरमो वियाणाहित्ति ॥उ ६ गा १८९ ॥७/१२॥

कल्याणकन्दली

न पूजयेत् । लोहाश्मकाष्ठमृद्दन्तचित्रगोविड्मयानि च ॥ <— [प्रति वि पृ १४७] इत्यादि । यथोक्तं ठक्करफेरुणाऽपि वास्तुसारे —> पाहाण-लेव-कट्ठा दंतमया चित्तलिहिय जा पडिमा । अपरिगरमाणाहिय न सुंदरा पूयमाणा गिहे ॥ इक्कंगुलाइ पडिमा इक्कारस जाव गेहि पुइज्जा । उड्ढं पासाइ पुणो इअ भणियं पुव्वसूरिहिं ॥ <— [२/४२-४३] इति । तदुक्तं आत्मप्रबोधेऽपि —> एकाङ्गुलाद्येकादशाङ्गुलपर्यन्तोन्मानधारिका परिकरसंयुक्ता स्वर्ण-रूप्य-रत्न-पित्तलादिमयी सर्वाङ्गसुन्दरा जिनप्रतिमा स्वगृहे ससेव्या । परिकरेणोक्तमानेन च वर्जिता तथा पाषाण-लेप-दन्त-काष्ठ-लोहमयी चित्रलिखिता च जिनप्रतिमा स्वगृहे नैव पूजनीया <— [१/पृ ३६] । अन्यत्रापि —> समयावलिसुत्ताओ लेवोवलकट्ठदंतलोहाणं । परिवारमाणरहियं घरंमि न हु पूयणं बिंब ॥[ ] <— इत्येवमुक्तम् । तदुक्तं कल्याणकलिकायां अपि —> आरभ्यैकाङ्गुलं बिम्बं, यावदेकादशाङ्गुलम् । गृहेषु पूजयेद् बिम्बमूर्ध्वं प्रासादके पुनः ॥ प्रतिमा काष्ठ-लेपाऽश्म-दन्त-चित्रायसां गृहे । मानाधिका परिवाररहिता नैव पूजयेत् ॥ <— [१/७८-७९] इति । मत्स्यपुराणेऽपि —> अङ्गुष्ठपर्वादारभ्य वितस्तिं यावदेव तु । गृहेषु प्रतिमा पूज्या नाऽधिका शस्यते बुधैः ॥ प्रतिमा काष्ठ-लेपाऽश्म-दन्त-चित्राऽयसां गृहे । मानाधिका परिवाररहिता नैव पूजयेत् ॥<— [ ] इत्यादि । एवं मल्ली-नेमि-वीरबिम्बान्यपि नैव गृहचैत्ये स्थाप्यानि, तदुक्तं सकलचन्द्रोपाध्यायेन प्रतिष्ठाकल्पे —> नेमिनाथो वीर-मल्लीनाथौ वैराग्यकारकाः । त्रयो वै मन्दिरे स्थाप्या न गृहे शुभदायकाः ॥ <— [?] इति । अन्यत्रापि —> मल्लिनेमिवीरो जिणभवणे सावणं पूजाइ । इगवीसं तित्थगरा संतिगरा पूइया गेहे ॥ [ ] <— इत्युक्तम् । यत्र भावोऽधिकः तत्र फलमप्यधिकमिति । द्रव्यादिवैकल्येऽपि प्रशस्तप्रभुभक्त्यादिभावेन निर्जरादि फलमुपजायते । द्रव्यादिसाकल्येऽपि चारुपरिणामविरहे निर्जरादिकं न भवतीत्यन्वय-व्यतिरेकाभ्यां निर्जरां प्रति द्रव्यादेरन्यथासिद्धत्वं भावस्य च कारणत्वमिति निश्चयनयस्य हृदयम् ।

व्यवहारनयेन द्रव्यादेः भावद्वारा निर्जरादिकारणता । यत्र द्वारानुत्पादस्तत्र फलानुदयस्य न्याय्यत्वात् । न ह्येतावता द्रव्यादेरकारणत्वम् । एतेन भावादेव फलोदये द्रव्यादिना मृतमिति निरस्तम्, न हि द्वारेण द्वारिणोऽन्यथासिद्धिः । अत एव भावविशेषाधायकतया च = भक्ति-बहुमानादिगर्भशुभतराध्यवसायसम्पादकतया हि बाह्यविशेषः = बाह्यवस्तुगतवैशिष्ट्यं अपि व्यवहारत आद्रियत एव । तदुक्तं व्यवहारभाष्ये सम्बोधप्रकरणे [१/३२२] च —> लक्खणेत्यादि । अत्र मलयगिरिसूरिव्याख्या —> या जिनप्रतिमा लक्षणयुक्ता प्रसादी मनःप्रसादकरणं समस्तालङ्कारा तां पश्यतो यथैव मनः प्रह्लादते तथा निर्जरां विजानीहि । यद्यधिकं मनःप्रसत्तिस्ततो महती निर्जरा, मन्दमनःप्रसत्तौ तु मन्देति भावः <— [उ.६ गा १८९ मल वृ पृ ३४] । प्रकृते 'गुणभूइट्ठे दव्वम्मि जेणमत्ताऽहियत्तणं भावे । इय वत्थूओ इच्छंति ववहारो निज्जरं विउलं' ॥ [व्य भा उ ६ गा १८८] इय व्यवहारभाष्यगाथाऽपि भावनीया । तदुक्तं पञ्चाशके मूलकारैरपि —> पवरेहिं साहणेहिं पायं भावो वि जायए पवरो । ण य अण्णो उवओगो एएसि सयाण लट्ठयरो ॥ <— [४/१६] इति । विशेषशोभा-तज्जनितविशिष्टपुण्यानुबन्धादिसम्बन्धादिति हृदयम् । श्राद्धविधिवृत्तौ श्रीरत्नशेखरसूरिभिरपि —>प्रतिमा मुख्यवृत्त्या सपरिकरा सतिलकाद्याभरणाश्च कारयितव्या विशिष्य च मूलनायकस्य, तथैव विशेषशोभाजनितविशेषपुण्यानुबन्धादिसम्बन्धात् <— [प्रकाश-६-पृ ३९ गाथा-१०] इत्युक्तम् । व्यवहार-निश्चयनयानुसारेण अन्यत्राऽपि —> नन्दीश्वरे तु यत्पुण्यं द्विगुणं कुण्डले नगे । त्रिगुणं रुचके हस्तिदन्तेषु च चतुर्गुणम् ॥ एतद्द्विगुणितं जम्बूचैत्ये यात्रा वितन्वताम् । षड्गुणं धातकीखण्डे तच्छाखिजिन-पूजनात् ॥ पुष्करोदरबिम्बाना

રત્નમય વગેરે સ્વરૂપ હોય આ જે વસ્તુગત બાહ્ય વિશેષતા છે તેનાથી વિશિષ્ટ ફળ મળતું નથી અર્થાત્ વસ્તુગત બાહ્ય વિશેષતાને ફળવિશેષ અનુસરતું નથી પરંતુ પ્રસ્તુતમાં વિશિષ્ટ ફળ આશયવિશેષથી મળે છે મતલબ કે જ્યાં ભાવ વધુ હોય ત્યાં ફળ અધિક હોય છે જો કે વિશેષ પ્રકારના ભાવો વધવાના કારણે વસ્તુગત બાહ્ય વિશેષતાનો પણ શાસ્ત્રકારો દ્વારા આદર થાય છે જ, કારણ કે વ્યવહારભાષ્યમાં જણાવેલું છે કે —> લક્ષણયુક્ત અલંકારોથી શણગારેલી પ્રસન્ન એવી પ્રતિમા જેમ મનને આનંદિત કરે તેમ નિર્જરા જાણવી <— [૭/૧૨]

१ मुद्रितप्रतौ 'भवति' पदं नास्ति ॥

आशयविशेष कीदृगिष्ट ?' इत्याह –> 'आगमे'त्यादि ।

आगमतन्त्रः सतत तद्वद्भक्त्यादिलिङ्गससिद्धः । चेष्टायां तत्स्मृतिमान् शस्तः खल्वाशयविशेषः ॥७/१३॥

आगमतन्त्र = आगमानुसारी **सतत** = अनवरत तद्वता = आगमवता भक्त्यादीनि यानि लिङ्गानि तै ससिद्ध = निश्चित , भक्त्यादीत्यादिना विनय-पूजनादिग्रह **चेष्टाया** = प्रवृत्तौ **तत्स्मृतिमान्** = आगम-स्मृतियुक्त **शस्त**

कल्याणकन्दली

द्वाविंशगुणसम्मतम् । मेरुचूलार्हदर्चाया पुण्य शतगुण भवेत् ॥ सहस्र तु सम्मेताद्रौ लक्ष चैवाञ्जनाद्रित. । दशलक्षमित श्रीमद्रैवतेऽष्टापदे च तत् ॥ शत्रुञ्जये कोटिगुण स्वभावात्स्पर्शतो मतम् । मनोवचनकायाना शुद्धयाऽनन्तगुण नृणाम् ॥ <– [ ] इत्युक्तम् । –> इय जहसत्तीए गुरु लहु व सेलुब्भव मणिमय वा । जिणविब कारितो कल्लाणपरपर लहेइ ॥ <– [ ] इत्यप्यत्र स्मर्तव्यम् ।

इदञ्चोपलक्षणमधिकबिम्बसङ्ख्यादेरपि, तदुक्त **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** –> एगम्मि वि जिणविबे दिट्ठे हिययस्स होइ आणदो । अहियाहियदसणओ अइप्पमाणो पवित्थरइ ॥६७॥ अनुहवसिद्ध एय पाय भव्वाण सुद्ध-बुद्धीण <– [६८] इति । अत एवोक्तमन्यत्र –> अलङ्कारा. तथा कार्या बिम्बानामर्हता पुन' । रत्नगाङ्गेयमाणिक्यरचिता गृहमेधिना ॥ एकस्याऽपि बिम्बस्यालङ्कारश्रीर्विनिर्मिता । त्रैलोक्यकमलाभूषाकारित्व कुरुते नृणाम् ॥ <– [ ] इत्यादि ॥७/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> आगमतन्त्र. सतत तद्वद्भक्त्यादिलिङ्गससिद्धः चेष्टाया तत्स्मृतिमान् खलु शस्त आशय-विशेष. ॥७/१३॥ इय कारिका **भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्तौ** [५/१५] समुद्धृता ।

आगमानुसारी = सर्वत्रागमनिष्ठ , इत्थमेव भावशुद्धेः सम्भवात्, आगमानुसरणस्य शुद्धिहेतुत्वात् –> 'औचित्येन प्रवृत्तस्य कुग्रहत्यागतो भृशम् । सर्वत्राऽऽगमनिष्ठस्य भावशुद्धिर्यथोदिता ॥ <– [२२/८] इति **अष्टकप्रकरण**वचनात् । अनेन हेतुशुद्धि.प्रदर्शिता ।

आगमवता = 'आगमविदा **भक्त्यादीनि** = भक्ति-विनय-पूजन-बहुमानादीनि, इत्थ च मार्गस्थक्षयोपशमवृद्धिर्जायते । एवमेव सम्यग्दर्शनादिविशुद्धि' सानुबन्धा भवति । **प्रवृत्तौ आगमस्मृतियुक्तः** 'जिनोक्तमेतत्' इति स्मरणसमन्वित' । अनेन स्वरूपशुद्धि' दर्शिता । इत्थ हेतु-स्वरूपानुबन्धशुद्धिपरिकलितत्वादाशयविशेषस्य प्रशस्तत्वमवसेयम् ॥७/१३॥

<u>विशेषार्थ</u> - જે વ્યક્તિ મોટા પ્રતિમાને ભરાવે કે સુવર્ણમય જિનપ્રતિમા ભરાવે તેને જ વિશેષ લાભ થાય અને પાષાણના-નાના જિનબિબને જે વ્યક્તિ ભરાવે - બનાવડાવે તેને અલ્પ લાભ થાય - આ માન્યતા ભૂલભરેલી છે નિર્જરા વગેરે ફળ પ્રત્યે નિશ્ચયનય ભાવને પ્રધાન કારણ માને છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ હોવા છતા વિશુદ્ધ ભાવ ન હોય તો વિશિષ્ટ નિર્જરા વગેરે ફળ મળતુ નથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર વગેરેમા ન્યૂનતા હોય છતા ઊંચી કક્ષાના વિશુદ્ધ ભાવો હોય તો વિશિષ્ટ નિર્જરા, પુણ્યાનુબધી પુણ્ય સ્વરૂપ ફળ મળે છે આમ નોધપાત્ર નિર્જરા વગેરે વિશિષ્ટ ફળ પ્રત્યે ભાવ આવશ્યક છે, અન્વય-વ્યતિરેક વ્યભિચાર હોવાથી બાહ્ય વસ્તુગત વિશેષતા ગૌણ છે જ્યારે વ્યવહારનય એમ કહે છે કે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ એ ભાવ દ્વારા વિશિષ્ટ નિર્જરા વગેરેના જનક છે વિશિષ્ટ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર વગેરે દ્વારી = વ્યાપારી = કારણ છે, વિશિષ્ટ ભાવ એ દ્વાર = વ્યાપાર છે વિશુદ્ધ પુણ્યબધ વગેરે ફળ છે દ્વાર = વ્યાપાર દ્વારા દ્વારી = વ્યાપારી અન્યથાસિદ્ધ ન બને કાલપરિપાક વગેરે સામગ્રીવૈકલ્યના કારણે વિશિષ્ટ દ્રવ્યાદિ હોવા છતા જ્યા વિશિષ્ટ કક્ષાના નિર્મળ ભાવ ન પ્રગટવાના લીધે વિશિષ્ટ ફળ ન મળે એટલા માત્રથી દ્રવ્યાદિને કર્મક્ષય વગેરે વિશિષ્ટ કાર્ય પ્રત્યે અન્યથાસિદ્ધ = અકારણ = અનાવશ્યક કહી ન શકાય સામગ્રીવૈકલ્યના લીધે દડથી ઘડો ઉત્પન્ન ન થાય એટલા માત્રથી દડને ઘટનુ અકારણ ન કહી શકાય ઊંચા ભાવ જ્યારે પણ પ્રગટશે ત્યારે વિશુદ્ધ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર આદિથી જ પ્રગટશે માટે વિશુદ્ધભાવ લાવવા માટે બાહ્ય વસ્તુગત વિશેષતા પણ આદરણીય છે, ઉપેક્ષણીય નહિ આ સબધમા હજુ ઘણુ કહી શકાય તેમ છે આ તો એક દિશાસૂચનમાત્ર છે [૭/૧૨]

'આશયવિશેષ કેવો માન્ય છે ?' આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> ·- આગમને અનુસરતો, સતત આગમજ્ઞ પુરુષની ભક્તિ વગેરે લિગથી નિશ્ચિત તથા પ્રવૃત્તિમા આગમસ્મરણયુક્ત આશયવિશેષ પ્રશસ્ત જાણવો [૭/૧૩]

<u>ટીકાર્થ</u> .- તે વિશેષ પ્રકારનો આશય = પરિણામ પ્રશસ્ત = ઈષ્ટ છે કે જે આગમને અનુસરે આગમજ્ઞ પુરુષોની સદા ભક્તિ કરવી આદિ લિગથી તે નિશ્ચિત-નિર્ણીત હોય 'આદિ' પદથી વિનય, પૂજન વગેરે લેવા તેમ જ પ્રવૃત્તિમા આગમના સ્મરણવાળો હોય [૭/૧૩]

❀ હેતુ-સ્વરૂપ-અનુબંધથી શુદ્ધ આશયવિશેષ ❀

= प्रशस्त **खलु आशयविशेष** = परिणामभेद ॥७/१३॥

ईदृग्विधिना अन्यथा च बिम्बकारणस्य नामभेद फलभेदश्चाभिधित्सुराह —> 'एवमि'त्यादि ।

एवंविधेन यद्बिम्बकारण तद्वदन्ति समयविदः । लोकोत्तरमन्यदतो लौकिकमभ्युदयसारञ्च ॥७/१४॥

एवम्विधेन आशयेन प्रागुक्तेन **यद्बिम्बकारण तत् समयविद** = शास्त्रज्ञा **'लोकोत्तर** = आगमिक **वदन्ति । अत** = अस्मात् **अन्यत्** = विपरीत **लौकिक वदन्ति अभ्युदयसारञ्च** तत् भवति, विषयविशेषात् ॥७/१४॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> एवंविधेन यत् बिम्बकारण तत् समयविदो लोकोत्तर वदन्ति । अत. अन्यत् लौकिक अभ्युदयसारञ्च ॥७/१४॥ इय कारिका भक्तिद्वात्रिंशिका-प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ [द्वा द्वा ५/१६ प्र गा ९४] समुद्धृता ।

विपरीत = पूर्वोक्ताशयविशेषशून्य यत् जिनबिम्बकारण तत् शास्त्रज्ञा लौकिक = अनागमिक वदन्ति । अभ्युदयसार च = स्वर्गादिप्रधानफलक हि तत् = लौकिक जिनबिम्बविधापन भवति, विषयविशेषात् = जिनेश्वरात्मकस्य बिम्बप्रतियोगिनो विशिष्टत्वात् । ससारिदेवबिम्बकारणे तु अभ्युदयसारत्वमपि सशयास्पदम्, प्रतियोगिनोऽविशिष्टत्वादिति ध्येयम् । यथोक्त पञ्चाशके —> विसयप्पगरिसभावे किरियामेत्तपि बहुफल होइ । सक्किरियाऽवि हु ण तहा अवीयरागिव्व ॥ <— [९/४३] इति । प्रकृते लौकिकस्य जिनबिम्बनिर्माणस्य आज्ञाबाह्यतयाऽप्रधानद्रव्यस्तवत्वमवगन्तव्यम् । तदुक्त पञ्चाशके —> अप्पाहण्णा एव, इमस्स दव्वत्थयत्तमविरुद्ध । आणावज्झत्तणओ न होइ मोक्खगया णवर ॥ <— [६/१४] इति । यथोक्त स्तवपरिज्ञायामपि —> भोगादिफलविसेसो उ त्थि एत्तो वि विसयभेदेण । तुच्छो उ तगो जम्हा हवति पगारतरेणावि ॥३९॥ <— [पचा ६/१५] पुण्यप्रापक लौकिकमनुष्ठानमभ्युदय एवोपक्षीणव्यापारतया न कर्मक्षयार्थ सम्पद्यते इति भाव. ॥७/१४॥

<u>**વિશેષાર્થ**</u> - પ્રશસ્ત આશયવિશેષના ૩ વિશેષણ ખ્યાલમા રાખવા જેવા છે હેતુ-સ્વરૂપ-અનુબધથી શુદ્ધ આશયવિશેષ પ્રશસ્ત = સુદર = ઈષ્ટ = શાસ્ત્રકારોને માન્ય છે [૧] જે આશય = પરિણામ આગમાનુસારી હોય, નહિ કે શાસ્ત્રનિરપેક્ષ સ્વમતિને અનુસરનાર આગમનુ અનુસરણ એ આશયગત શુદ્ધિનો હેતુ છે પોતાની બુદ્ધિથી ગમે તેટલો સુદર આશય જણાતો હોય પણ જો તે શાસ્ત્રબાહ્ય હોય તો તેની કિંમત ફૂટી કોડીની રહેતી નથી તરફડિયા મારતી ગાયને વેદનામુક્ત કરવાના શુભ આશયથી ઈંજેક્શનથી યમશરણ કરવાનો વિચાર બહારથી સારો જણાવા છતા વસ્તુત સારો-શુદ્ધ નથી, કારણ કે પરિણામગત શુદ્ધિકારણીભૂત શાસ્ત્રાનુસારિતાનો તે વિચારમા અભાવ છે કારણ વિના કાર્ય કેમ થાય ? [૨] પ્રવૃત્તિ વખતે આગમસ્મરણગર્ભિત હોય તે પરિણામ સ્વરૂપથી પ્રશસ્ત શુદ્ધ છે [૩] આગમમર્મજ્ઞ ગીતાર્થ પુરુષો પ્રત્યે સદા ભક્તિ, વિનય, પૂજન આદિ લિંગ એ પરિણામગત સાનુબધ શુદ્ધિનો નિર્ણય કરાવે છે આમ હેતુ-સ્વરૂપ-અનુબંધ શુદ્ધિવાળો પરિણામ શાસ્ત્રકારોને માન્ય છે - એમ સિદ્ધ થાય છે આ સર્વવ્યાપી નિયમ = વ્યાપ્તિ છે પ્રસ્તુતમા જિનબિબ બનાવનાર શ્રાવકે આવી ત્રિવિધશુદ્ધિયુક્ત પરિણતિ કેળવવા પ્રયત્નશીલ રહેવુ એવી સૂચના શ્રીમદ્જીએ ગર્ભિત રીતે જણાવેલ છે [૭/૧૩]

આવી વિધિથી જિનબિબ કરાવવાની ક્રિયા અને એનાથી વિપરીત પદ્ધતિએ જિનબિબ કરાવવાની ક્રિયા - આ બન્નેના નામભેદ અને ફલભેદને જણાવવાની ઈચ્છાથી મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

<u>**ગાથાર્થ**</u> :- આવા પ્રકારના આશયથી જે જિનબિબ કરાવવુ તેને આગમવેત્તાઓ લોકોત્તર અનુષ્ઠાન કહે છે અને એનાથી ભિન્ન રીતે જે જિનબિબ કરાવવુ તે અનુષ્ઠાન લૌકિક અને અભ્યુદયપ્રધાન હોય છે [૭/૧૪]

❀ લૌકિક અને લોકોત્તર અનુષ્ઠાનની ભેદરેખા ઓળખીએ ❀

<u>**ટીકાર્થ**</u> :- આગળના શ્લોકમા બતાવેલ વિધિવિશુદ્ધ આશયથી જે જિનબિબ કરાવવુ તેને શાસ્ત્રવેત્તા પુરુષો લોકોત્તર = આગમિક અનુષ્ઠાન કહે છે ઉપરોક્ત આશયવિશેષયુક્ત જિનબિબ કરાવવાથી ભિન્ન = આશયશુદ્ધિશૂન્ય જે જિનબિબ કરાવવુ તે લૌકિક અનુષ્ઠાન છે અને અભ્યુદયપ્રધાન = સ્વર્ગાદિસુખપ્રધાન થાય છે, કારણ કે તેનો વિષય વિશેષ પ્રકારનો છે [૭/૧૪]

<u>**વિશેષાર્થ**</u> :- વિધિપરાયણતા અને ઉપરોક્ત વિશુદ્ધ આશય જે જે અનુષ્ઠાનમા ભળે તે તે અનુષ્ઠાન લોકોત્તર = આગમિક = ભાવ અનુષ્ઠાન બને છે જે અનુષ્ઠાનમા વિધિમા ગોલમાલ થાય અને મલિન-ક્ષુદ્ર આશય ભળે તે અનુષ્ઠાન બાહ્ય દૃષ્ટિએ કદાચ લોકોત્તર અનુષ્ઠાન જેવુ દેખાય તો પણ તે લૌકિક = અનાગમિક = દ્રવ્યઅનુષ્ઠાન = અપ્રધાન ક્રિયાસ્વરૂપ = કાયક્લેશાત્મક જાણવુ તેવુ અપ્રધાન લૌકિક અનુષ્ઠાન મુખ્ય ફળ તરીકે બહુ બહુ તો સ્વર્ગ વગેરે આપી શકે, મોક્ષ તો કદાપિ નહિ સ્વર્ગ મળે છે તેનુ કારણ પણ તે પ્રતિમા જિનેશ્વર ભગવતની હોવી તે છે જો જિનેશ્વરની પ્રતિમાના બદલે બીજાની પ્રતિમા હોય તો તો સ્વર્ગ પણ મળે કે કેમ ? તે પ્રશ્ન છે [૭/૧૪]

१ मुद्रितप्रतौ चात्र —> 'लोकोत्तरमन्यदतो लौकिकमभ्युदयसारञ्च' लोकोत्तरमागमिकमन्यदतो लौकिकमतोऽस्मादाशयविशेषसमन्वितात् जिनबिम्बकारणादन्यल्लौकिक वर्तते अभ्युदयसार च तद्भवति <— इति पाठ ।

लौकिकमभ्युदयसारमि'त्युक्तम् । लोकोत्तरन्तु कीदृगित्याह -> 'लोके'त्यादि ।

लोकोत्तर तु निर्वाणसाधक परमफलमिहाश्रित्य । अभ्युदयोऽपि हि परमो भवति त्वत्रानुपङ्गेण ॥७/१५॥

लोकोत्तर तु = पुन **निर्वाणसाधक** परम मुख्योद्देश्य फल **इह आश्रित्य अभ्युदयोऽपि हि** स्वर्गादि **परम** = प्रधानो **भवति तु** = भवत्येव **अत्र अनुषङ्गेण** = उद्देश्यसिद्धावकवर्जनीयभावव्यापारलक्षणेन ॥७/१५॥

प्रधानानुषङ्गभावे दृष्टान्तमाह -> 'कृषी'त्यादि ।

कृषिकरण इव पलाल नियमादत्रानुषङ्गिकोऽभ्युदयः । फलमिह धान्याऽवाप्तिः परम निर्वाणमिव विम्बात् ॥७/१६॥

कृषिकरणे पलालमिव नियमात् अत्र = जिनबिम्बकारणे **आनुषङ्गिक अभ्युदय** स्वर्गादि, सच्छायपथेन

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> इह लोकोत्तर तु परमफल आश्रित्य निवार्णसाधकम् । अत्र हि अभ्युदयोऽपि अनुपङ्गेण तु परम. भवति ॥७/१५॥ इयमपि कारिका **भक्तिद्वात्रिंशिका-प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ** [द्वा.द्वा.५/१६ प्र.श गा ९८] समुद्धृता ।

लोकोत्तर = जिनाज्ञास्मृति-विधि-यतनाऽऽदरादिप्राप्तलोकोत्तरत्वविशिष्ट यत् विम्बकारण तत् **मुख्योद्देश्य** = उपसर्जनत्वानाक्रान्तोद्देश्यताविशिष्ट **फल आश्रित्य निर्वाणसाधकम्** । उपलक्षणात् तीर्थङ्करपदसाधकत्वमप्यस्यावगन्तव्यम् । तदुक्त चारित्रसुन्दरगणिना आचारोपदेशे -> सुवर्ण-रुप्य-रत्नमयी दृपल्लेपमयीमपि । कारयेद्योऽर्हता मूर्त्ति स वै तीर्थङ्करो भवेत् ॥ [६/१२] <- इति ।

स्वर्गादिः आदिपदेन सुमानुपत्वादि-दारिद्र्यनाशादि-सम्यक्त्वादिग्रहणम् । तदुक्त **उपदेशतरङ्गिण्या** -> सन्मृत्तिकाऽमलशिलातलरूप्यदारुसौवर्णरत्नमणिचन्दनचारुविम्बम् । कुर्वन्ति जैनमिह ये स्वधनानुरूप, तेऽथाऽऽमरी च शिवसम्पदमाप्नुवन्ति ॥ <- [२/पृ १३६] इति । तदुक्त **विम्बाष्टकेऽपि** -> न यान्ति दास्य न दरिद्रभाव न प्रेष्यता नैव च हीनयोनिम् । न चापि वैकल्यमिहेन्द्रियाणा ये कारयन्तीह जिनस्य विम्बम् ॥ <- [५] तदुक्त **षष्ठिशतके** -> तित्थयराण पूया सम्मत्तगुणाण कारण भणिया <- [९०] ।

प्रधानः = सामानिकत्व-विमानस्वामित्वादिविशिष्ट' भवत्येव अत्र = लोकोत्तरे विम्बविधाने उद्देश्यसिद्धौ = मुख्यप्रयोजननिष्पत्तौ **अवर्जनीयभावव्यापारलक्षणेन** = अपरिहार्यो यो भावव्यापार' तल्लक्षणेन । लोकोत्तरमनुष्ठानमभ्युदयादिमुक्तिपर्यवसानफलसाधक सानुबन्धविशिष्टपुष्टि-शुद्धिद्वितयपरिकलितत्वात् शुद्धसरागचारित्रवदिति प्रयोगो दृष्टव्य. ॥७/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> कृषिकरणे पलाल इव अत्र नियमात् आनुपङ्गिक. अभ्युदय । इह परम फल विम्बात् धान्यावाप्ति. इव निर्वाणम् ॥७/१६॥ इयमपि कारिका **प्रतिमाशतकवृत्त्यादौ** [गा ९४] समुद्धृता ।

૧૪મી ગાથામા લૌકિક અનુષ્ઠાન અભ્યુદયપ્રધાન કહ્યુ તો 'લોકોત્તર અનુષ્ઠાન કેવુ હોય ?' આ પ્રશ્નના પ્રત્યુત્તર માટે મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - પ્રસ્તુતમા લોકોત્તર અનુષ્ઠાન તો પ્રધાન ફલને આશ્રયીને મોક્ષસાધક બને છે અહીં અભ્યુદય પણ આનુષગિક રીતે પ્રકૃષ્ટ મળે છે [૭/૧૫]

ટીકાર્થ - લોકોત્તર જિનબિબ કરાવવા સ્વરૂપ અનુષ્ઠાન મુખ્ય ઉદ્દેશ્યસ્વરૂપ ફળને આશ્રયીને પ્રસ્તુતમા મોક્ષસાધક બને છે સ્વર્ગ વગેરે પણ પ્રધાન [= ઉંચી કક્ષાના ૧૨મા દેવલોક સુધીના] થાય છે = મળે જ છે પરતુ તે આનુષગિક રીતે જ મળે છે અર્થાત્ ઉદ્દેશ્યની = મુખ્ય ફળની સિદ્ધિમા અવર્જનીય ભાવવ્યાપારસ્વરૂપ અનુષગથી જ મળે છે [૭/૧૫]

વિશેષાર્થ .- દા ત 'દાનથી સ્વર્ગ મળે છે' આ વાક્યથી દાનનુ ઉદ્દેશ્ય સ્વર્ગ સિદ્ધ થવામા અપરિહાર્ય રીતે ભાવવ્યાપાર રૂપે દાતારને પુણ્ય મળે છે તેમ 'લોકોત્તર અધિકૃત અનુષ્ઠાનથી મોક્ષ મળે છે' અહીં લોકોત્તર જિનબિબ કરાવણનુ ઉદ્દેશ્ય મોક્ષ મેળવવામા અપરિહાર્ય રીતે ભાવવ્યાપારરૂપે તે શ્રાવકને સ્વર્ગાદિ મળે છે, કે જે લૌકિક અનુષ્ઠાનના મુખ્ય ફળ તરીકે મળનાર સ્વર્ગાદિ કરતા ઉંચી કક્ષાના હોય છે મતલબ કે લોકોત્તરનુ મુખ્ય ફળ મોક્ષ છે અને આનુષગિક = પ્રાસગિક ફળ છે સ્વર્ગ વગેરે કે જે લૌકિક અનુષ્ઠાનના મુખ્ય ફળસ્વરૂપ સ્વર્ગાદિ કરતા ચઢિયાતા હોય છે [૭/૧૫]

ગ્રન્થકારશ્રી ગૌણ-મુખ્યભાવને વિશે દૃષ્ટાત જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ :- ખેતી કરવામા પાદડા [ઘાસ] આનુષગિક ફળ છે, તેમ અહીં બિબથી નિયમા આનુષગિક કાર્ય અભ્યુદય છે ખેતી કરવાથી મુખ્ય ફળ ધાન્યપ્રાપ્તિ છે તેમ બિબથી મુખ્ય ફળ મોક્ષ છે [૭/૧૬]

❀ જિનબિંબ કરાવવાના ગૌણ-મુખ્ય ફળને ઓળખીએ ❀

ટીકાર્થ .- ખેતી કરવામા પાદડા [ઘાસ વગેરે] જેમ આનુષગિક = ગૌણ ફળ છે તેમ જિનબિબ કરાવવામા અભ્યુદય=સ્વર્ગાદિ

अस्य मोक्षनयनस्वभावत्वात् । परमं = मुख्यं फलं इह = जगति बिम्बात् निर्वाणं भवति, धान्यावाप्तिरिव कृषिकरणादिति विपरिणतमनुषज्यते, अन्यथाऽसङ्गतेः ।

विधिना कृषिकरण-बिम्बकारणयो[1] पलालाभ्युदययोः धान्य-निर्वाणावाप्त्योश्च साम्यमिति सिद्धम् ॥७/१६॥

॥ इति सप्तमं जिनबिम्बषोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

सच्छायपथेन = उत्तमस्वर्गादिलक्षणशोभनछायोपेतेन मार्गेण अस्य = लोकोत्तरानुष्ठानस्य मोक्षनयनस्वभावत्वात् । एतावता प्रधानस्वर्गादिप्राप्तेः तदिच्छाया वा मोक्षप्रयाणव्याघातकत्वं प्रतिक्षिप्तम्, गुडजिह्विकया स्वर्गादीच्छाया अभ्युपेयमोक्षेच्छाऽव्याघातकत्वेनाऽदोषत्वात्, 'प्रयाणभङ्गाभावेन निशि स्वापसमो हि सम्यग्दृशां स्वर्गलाभ इति योगमर्मविदः' इति व्यक्तं प्रतिमाशतकवृत्तौ [गा ९९] । स्वर्गादिलाभस्य चारित्रव्याघातकत्वेऽपि मोक्षमार्गप्रयाणाऽविरोधित्वमिति भावः, यथोक्तं योगदृष्टिसमुच्चये —> प्रयाणभङ्गाभावेन निशि स्वापसमः पुनः । विघातो दिव्यभवतश्चरणस्योपजायते ॥२०॥ <— इति । एतेन —> यतोऽभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः <— [१/१/२] इति वैशेषिकसूत्रमपि व्याख्यातम् ।

धान्यावाप्तिरिव कृषिकरणादिति विपरिणतं = अन्यथाभूतविभक्तिकं अनुषज्यते = अन्वीयते मूलग्रन्थस्थं 'कृषिकरणे' इति सप्तम्यन्तपदमाश्रित्याऽन्यथाभूतविभक्तिकं पञ्चम्यन्तं कृषिकरणपदमत्र सम्बध्यत इत्यर्थः । अन्यथा = विपरिणतानुषङ्गाऽकरणे असङ्गतेः = अन्वयाऽभवनात् । शाब्दबोधस्थलेऽयं नियमोऽङ्गीकृतो यत् इवपदसमभिव्याहारे उपमेयोपमानवाचकपदयोः समानविभक्तिकत्वे एवान्वयबोधः । प्रकृते मूलग्रन्थे उपमानवाचकबिम्बपदं पञ्चम्यन्तं वर्तते । अतः तदनुरोधेनोपमेयवाचकं कृषिकरणपदमपि पञ्चम्यन्तमेवात्र साकाङ्क्षम् । अतः सप्तम्यन्तं कृषिकरणपदं पञ्चमीविभक्त्यन्तत्वेन विपरिणम्याऽनुषज्यते । एवञ्च निराकाङ्क्षप्रतीतिरप्युपपादिता भवति । न चैवं 'कृषिकरणात्' इति पदमध्याहार्यमिति शङ्कनीयम्, तत्र प्रकृति-विभक्तिद्वयकल्पनात्, विपरिणतान्वये तु केवलाया विभक्तेरेव कल्पनेन लाघवादित्यवधेयम् । प्रकृते उपमासङ्गतिमेव स्पष्टीकरोति —> विधिनेत्यादि । फलञ्च कृषिकरणात् धान्यावाप्तिरिव बिम्बात् निर्वाणमेवाऽवगन्तव्यम्, प्रधानत्वात् । यथोक्तं —> फलं प्रधानमेवाहुर्नानुषङ्गिकमित्यपि । पलालादिपरित्यागात् कृषौ धान्याप्तिवद् बुधाः ॥ <— [ ] इति । अन्यत्रापि —> मोक्षमार्गप्रवृत्तस्य महाभ्युदयलब्धयः । सञ्जायन्तेऽनुषङ्गेण पलालं सत्कृषाविव ॥ <— [ ] इत्युक्तमिति भावनीयम् ॥७/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचितायां कल्याणकन्दल्यां सप्तमषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

ગૌણ ફળ છે, કારણ કે તે જિનબિંબ કરાવવાનો સ્વભાવ સુંદર છાયાવાળા માર્ગ દ્વારા મોક્ષમાં લઈ જવાનો છે. [પ્રસ્તુતમાં સ્વર્ગ વગેરે સુંદર છાયા વાળા માર્ગ જાણવા.] જેમ ખેતી કરવાથી મુખ્ય ફળ ધાન્યપ્રાપ્તિ થાય છે તેમ બિંબથી આ જગતમાં મુખ્ય ફળ મોક્ષ થાય છે. 'कृषिकरणे' પદનું વિપરિણમન કરીને = 'कृषिकरणात्' એવું પંચમી વિભક્તિવાળું પદ બનાવીને તેનો અન્વય કરવો. બાકી સંગતિ નહિ થઈ શકે. [અહીં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જ્યારે इव શબ્દનો પ્રયોગ થાય ત્યારે ઉપમાનવાચક પદ અને ઉપમેયવાચક પદને સમાન વિભક્તિ હોવી જરૂરી છે. પ્રસ્તુતમાં ઉપમાનવાચક 'कृषिकरणे' પદને સાતમી વિભક્તિ છે અને ઉપમેયવાચક 'बिम्बात्' પદને પાંચમી વિભક્તિ છે. ઉપમાન-ઉપમેયભાવ જાળવવા માટે 'बिम्ब' પદને સાતમી વિભક્તિ લગાડવી જરૂરી છે. મૂળ પ્રકૃતિને બદલ્યા વિના તેની વિભક્તિ બદલીને અન્વય કરવાથી પ્રસ્તુતમાં વિપરિણત અન્વય થયો. ઉપમાદર્શક 'इव' પદની ઉપસ્થિતિ હોવાથી ઉપમાનવાચક શબ્દને છેડે ઉપમેયવાચક પદની વિભક્તિને સમાન વિભક્તિ ન હોય તો ઉપમાનું ભાન જ થઈ ન શકે. માટે ઉપરોક્ત વિપરિણત અન્વય જરૂરી છે.] વિધિપૂર્વક ખેતી કરવામાં આવે તો ઘાસસ્વરૂપ આનુષંગિક = ગૌણ ફળ અને ધાન્યપ્રાપ્તિ સ્વરૂપ મુખ્ય ફળ મળે છે તેમ વિધિપૂર્વક જિનપ્રતિમા કરાવવામાં આવે તો સ્વર્ગાદિસ્વરૂપ ગૌણ ફળ અને મોક્ષસ્વરૂપ મુખ્ય ફળ મળે છે. આમ દૃષ્ટાંત અને દાર્ષ્ટાન્તિક વચ્ચે - ઉપમાન અને ઉપમેય વચ્ચે સમાનતા છે - એમ સિદ્ધ થાય છે. [૭/૧૬]

વિશેષાર્થ - ૧૫ મા શ્લોકમાં લૌકિક બિંબ કરાવવા દ્વારા મુખ્ય ફળ સ્વર્ગ મળે છે અને લોકોત્તર જિનબિંબ કરાવવાથી ગૌણ ફળ સ્વર્ગ મળે છે- આ વાત કરી હતી. તેથી પ્રસ્તુત લોકોત્તર જિનબિંબ કરાવવાથી પ્રધાન ફળ શું મળે ? તેનું સમાધાન આ ગાથામાં થઈ જાય છે. પરંતુ લૌકિકના મુખ્ય ફળ કરતા લોકોત્તરનું આનુષંગિક ફળ પણ ચઢિયાતું હોય છે. આ વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી. પ્રસ્તુતમાં આનુષંગિક ગૌણ ફળ તરીકે જે સ્વર્ગ મળે છે તે પણ મોક્ષપ્રાપ્તિમાં બાધક બનતો નથી, કારણ કે લોકોત્તર અનુષ્ઠાન શીતળ છાયાસભર માર્ગ સમાન ઉત્કૃષ્ટ ભૌતિક-દિવ્ય સુખ આ ભવ-પરભવમાં આપીને મોક્ષમાર્ગે આગળ વધારે છે. શાલિભદ્ર વગેરે આના દૃષ્ટાંત તરીકે લઈ શકાય છે. [૭/૧૬]

[1] मुद्रितप्रतौ 'बिम्बकरणयो' इति अशुद्धः पाठः ।

સાતમા ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના કોઈ પણ આઠ પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ જિનપ્રતિમા તૈયાર કરવાની વિધિ જણાવો
૨ શિલ્પીને શ્રાવક શા માટે પ્રસન્ન રાખે ?
૩ વ્યસની શિલ્પીને કેટલુ મૂલ્ય શ્રાવક આપે ? શા માટે ?
૪ શિલ્પી પ્રત્યે અપ્રીતિ વાસ્તવમા કોની અપ્રીતિમા પરિણમે ? શા માટે ?
૫ જિનબિબ બનાવનાર શ્રાવકને ફલની પ્રાપ્તિ નિશ્ચય-વ્યવહારથી સમજાવો
૬ જિનબિબ તૈયાર કરાવવામા શ્રાવક શા માટે દોહલા કરે ? તે દોહલા ક્યા રહે ?
૭ હેતુ-સ્વરૂપ-અનુબધશુદ્ધ આશયવિશેષનુ સ્વરૂપ જણાવો
૮ લૌકિક-લોકોત્તર જિનબિબવિધાનનો ફળભેદ શુ છે ? શા માટે ?
૯ ન્યાયોપાર્જિત ધન ભાવશુદ્ધ કેવી રીતે બને ?
૧૦ દેરાસરમા જિનબિબ ક્યારે પધરાવવુ ? શા માટે ?

(બ) યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) લૌકિક અનુષ્ઠાનફળ	(A) આહાર્ય
(૨) બાળશિલ્પી	(B) મનોરથ
(૩) જિનબિબ ઉપયોગી	(C) વૈજ્ઞાનિક
(૪) લોકોત્તર જિનબિબવિધાન	(D) શુદ્ધિલિગ
(૫) વ્યસનીશિલ્પીમૂલ્ય	(E) વિશિષ્ટકાર્યસાધક
(૬) શિલ્પી	(F) નીતિધન
(૭) દોહલા	(G) રમકડા
(૮) અભગ્ન મન	(H) લોકવ્યવહાર અનુસાર
(૯) ઈચ્છાજન્ય	(I) સ્વર્ગ
(૧૦) જ્ઞાનીભક્તિ	(J) વિધિવિશુદ્ધાશયજન્ય

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ ખેતી કરવામા તૃણ વગેરે ______ ફળ છે (લૌકિક, આનુષગિક, ગાયની અપેક્ષાએ મુખ્ય)
૨ દેરાસરમા જિનબિબ ______ બિરાજમાન કરાવવા (તુરત, શાતિથી, સારા મુહૂર્તમા)
૩ ધર્મકાર્યારભમા ______ નિષિદ્ધ છે (ચિત્તક્લેશ, ભોજન, આળસ)
૪ જિનબિબમા મત્રન્યાસ કરતી વખતે બીજુ પદ ______ છે (હ્રીં, શ્રીં, નમ)
૫ દોહલાનો ઉદ્દેશ્ય ______ છે અને તેની પૂર્તિનુ આલબન ______ છે (શ્રાવક, શિલ્પી, પરમાત્મા)
૬ પદની વિભક્તિ બદલીને સબધ જોડવો તેને ______ અન્વય કહેવાય (આનુષગિક, વિપરિણત, વ્યુત્પન્ન)
૭ નિર્વ્યસની શિલ્પીને ______ અનુસાર મૂલ્ય ચૂકવવુ (ભાવના, વૈભવ, કામ, મહેનત)
૮ કારણની અરુચિ એ કાર્યઅરુચિનુ ______ છે (કાર્ય, કારણ, જ્ઞાપક)
૯ રમકડુ = ______ નુ સાધન (ભોગ, ઉપભોગ, પ્લાસ્ટીક,)
૧૦ મુખ્યતયા કર્મનિર્જરા પ્રત્યે ______ કારણ છે (પ્રતિષ્ઠિતપ્રતિમા, મોટી પ્રતિમા, ભાવવિશુદ્ધિ)

નોધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાનો વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ જિનપ્રતિમા બનાવવાના લાભ જણાવો
૨ પાચ પ્રકારના ચૈત્ય ઓળખાવો
૩ એક પ્રતિમા બનાવવા છતા અનેક પ્રતિમા બનાવવાનો લાભ કઈ રીતે મળે ?
૪ મન્ત્રશબ્દની બે વ્યુત્પત્તિ જણાવો અને અતિવ્યાપ્તિ વગેરે દૂર કરો
૫ જિનપ્રતિમા મોટી-ઘણી મોટી હોય તો તેની પૂજામા વધુ લાભ ખરો ? નિશ્ચય-વ્યવહારથી જણાવો
૬ હેતુ-સ્વરૂપ-અનુબધથી સાધકની ચિત્તશુદ્ધિ ઓળખાવો
૭ લૌકિક-લોકોત્તર અનુષ્ઠાનની ભેદરેખા હેતુ-સ્વરૂપ-ફલથી જણાવો
૮ વિપરિણત અન્વય એટલે શુ ? ૧૬ મી ગાથામા તે શા માટે જરૂરી છે ?
૯ પચાશકજી મુજબ કેવી શુદ્ધ બુદ્ધિથી શિલ્પીનો સત્કાર કરવાનો ? તે સમજાવો
૧૦ શિલ્પીના આલબનથી જ દોહલાની પૂર્તિ શા માટે કરવાની ?

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સક્ષેપથી જવાબ આપો

૧ વિશ્વકર્માના મતે જિનપ્રતિમાનુ સ્વરૂપ સમજાવો
૨ શિલ્પીની પૂજા કેવી રીતે કરવાની ?
૩ વચનના બે પ્રકારના અતિક્રમ જણાવો
૪ વ્યસની શિલ્પીને વધુ ધન આપવામા શુ દોષ ?
૫ નિશ્ચય અને વ્યવહારથી શિલ્પી અને શ્રાવકના મનોભગનુ ફળ શુ ?
૬ શિલ્પી ભગવાનસ્વરૂપ કેવી રીતે સભવે ?
૭ રમકડાની વ્યાખ્યા જણાવો
૮ શુક્રાચાર્યના મતમુજબ જિનપ્રતિમા કેવી બનાવવી જોઈએ ?
૯ માનસિક મનોરથોનો ઉલ્લેખ 'દોહલા' શબ્દથી કેમ કર્યો છે ?
૧૦ ભોગ અને ઉપભોગનો ભેદ જણાવો
૧૧ ન્યાયાર્જિત ધનની શુદ્ધિ કઈ રીતે કરવાની ? શા માટે ?
૧૨ ॐ કારનો અર્થ જણાવો
૧૩ ઘરદેરાસરમા પ્રતિમા કેવી જોઈએ ? તેનુ પ્રમાણ શુ હોય ?
૧૪ લોકોત્તર અનુષ્ઠાનથી સ્વર્ગાદિ મળે તે કોના જેવા છે ? શા માટે ?
૧૫ લોકોત્તર અનુષ્ઠાનનુ ગૌણ ફળ શુ છે ?
૧૬ આનુષગિક ફળ એટલે શુ ?
૧૭ ૧૬ મી ગાથામા કયો અલકાર બતાવેલ છે ?
૧૮ જિનપ્રતિમા કરાવનાર કેવા પ્રકારના નુકશાનથી બચે ?
૧૯ કર્મબધ પ્રત્યે અસાધારણ કારણ કોણ ? સમજાવો
૨૦ સમરાગણસૂત્રધાર મુજબ કેવા શિલ્પી પાસે પ્રતિમા ન બનાવવી ? કેવી પ્રતિમા ત્યાજ્ય છે ?

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ વિષાદ એ ______ જેવો છે (સાપ, સિહ, આગ)
૨ શિલ્પી ખુશ થાય તો ______ પ્રસન્ન થાય (દેવ, ગુરુ, શિલ્પીપરિવાર)
૩ ભગવાનની ______ અવસ્થાની પ્રતિમામા કલ્પના કરવાની હોય (૩, ૫, ૩૪)
૪ ઘરદેરાસરમા ______ પ્રભુજીની પ્રતિમા રખાય નહિ (મહાવીર, ઋષભદેવ, શાતિનાથ)
૫ વ્યવહાર નયથી નિર્જરા વગેરે પ્રત્યે ______ કારણ છે અને ______ વ્યાપાર છે (પ્રતિમા, ભાવ)
૬ મયશાસ્ત્ર મુજબ શિલ્પી = ______ (દેવ, ગુરુ, કારીગર)

अष्टमं प्रतिष्ठाषोडशकम्

बिम्बकारणाऽनन्तर प्रतिष्ठा 'विधाप्येति[1] तद्विधिमाह --> **'निष्पन्नस्ये'**त्यादि ।

निष्पन्नस्यैव खलु जिनविम्बस्योदिता प्रतिष्ठाऽऽशु । दशदिवसाभ्यन्तरतः सा च त्रिविधा समासेन ॥८/१॥

एव = उक्तविधिना **निष्पन्नस्य जिनबिम्बस्य आशु** = शीघ्र **प्रतिष्ठा उदिता** दशदिवसाभ्यन्तरत एव, सप्तम्यर्थे तसुप्रत्यय, **सा च** प्रतिष्ठा **समासेन** = सङ्क्षेपेण **त्रिविधा** = त्रिभेदा ॥८/१॥

त्रैविध्यमेवाह --> **'व्यक्त्याख्ये'**त्यादि ।

व्यक्त्याख्या खल्वेका क्षेत्राख्या चापरा महाख्या च । यस्तीर्थकृद्यदा किल तस्य तदाद्येति समयविदः ॥८/२॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> एव खलु निष्पन्नस्य जिनविम्बस्य दशदिवसाभ्यन्तरत आशु प्रतिष्ठा उदिता । सा च समासेन त्रिविधा ॥८/१॥ **धर्मसङ्ग्रहवृत्ति-भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ** [ध स.गा ६८-द्वा.द्वा ५/१७] अतिदिष्टा इय कारिका **पञ्चाशकवृत्ति-श्राद्धविधिवृत्त्यादौ** [प ७/४३-श्रा.प्रकाश.६ पृ ४१] समुद्धृता । एतदनुसारेण **भक्तिद्वात्रिंशिकाया** --> इत्थ निष्पन्नबिम्बस्य प्रतिष्ठाऽऽप्तैस्त्रिधोदिता । दिनेभ्योऽर्वाग् दशभ्यस्तु व्यक्ति-क्षेत्र-महाह्वया ॥ <-- [५/१७] इत्युक्तम् । अन्यत्र च --> निष्पन्नस्यैव खलु जिनबिम्बस्योदिता प्रतिष्ठा तु । दशदिवसाभ्यन्तरतः तद्भवन स्फातिमद्भवति ॥ <-- इत्येव पाठ' [दृश्यता **सुभाषितसूक्तरत्नमाला.** पृ.१०१] । जिनप्रतिमाप्रतिष्ठाप्रभावश्च --> अवहणइ रोगमारि, दुब्भिक्ख हणइ, कुणइ सुहभावे । भावेण किरमाणा सुपइट्ठा सयललोयस्स ॥ <-- [ ] इत्यादिक' ।

यतनया जिनभवन निष्पाद्य निष्पन्न जिनबिम्ब विधिना प्रतिष्ठापयेदिति सण्टङ्कः, यथोक्त **स्तवपरिज्ञाया** --> निप्फाइय जयणाए जिनभवण सुदर तहिं बिब । विहिकारियमह विहिणा पइट्ठविज्जा असभतो ॥२०॥ <--इति । **पञ्चाशकेऽ**पि --> णिप्फाइऊण एव जिणभवण सुदर तहिं बिब । विहिकारियमह विहिणा पइट्ठवेज्जा लहु चेव ॥<-- [७/४३] इत्युक्तम् ॥८/१॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> एका खलु व्यक्त्याख्या, अपरा क्षेत्राख्या, महाख्या च । यः तीर्थकृत् यदा किल

❀ રતિદાયિની ❀

જિનબિબ કરાવ્યા બાદ જિનબિબની પ્રતિષ્ઠા કરવી જોઈએ તેથી પ્રતિષ્ઠાવિધિને મૂલકાર શ્રીહરિભદ્રસૂરિજી મહારાજા આઠમા ષોડશકમા 'निष्पन्न' ઈત્યાદિ કહીને બતાવે છે —

ગાથાર્થ :- આ રીતે તૈયાર થયેલ જિનબિબની પ્રતિષ્ઠા ઝડપથી દશ દિવસની અદર [કરવી જોઈએ તેમ પૂર્વાચાર્યો દ્વારા] કહેવાયેલ છે તે પ્રતિષ્ઠા સક્ષેપથી ૩ પ્રકારે હોય છે [૮/૧]

ટીકાર્થ :- [સાતમા ષોડશકમા] જણાવેલ વિધિથી તૈયાર થયેલ જિનબિબની દશ દિવસની અદર જ પ્રતિષ્ઠા [કરવી તેમ] જણાવાયેલ છે મૂળ ગ્રથમા 'दशदिवसाभ्यन्तरत.' શબ્દમા જે त. = तस् પ્રત્યય લગાડવામા આવેલ છે તે સાતમી વિભક્તિના અર્થમા જાણવો [ગુજરાતી ભાષામા સાતમી વિભક્તિના મા, અદર, વિશે, ઉપર વગેરે અર્થ થાય છે તેમાથી પ્રસ્તુતમા 'અદર' અર્થ ગ્રહણ કરવો અભિપ્રેત છે] તે પ્રતિષ્ઠા સક્ષેપથી ત્રણ પ્રકારની જાણવી [૮/૧]

તૈયાર થયેલ જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા તુરત કરાવવી

વિશેષાર્થ - જે કોઈ પણ સારી ચીજ-વસ્તુ માલિકી વિનાની હોય તે વસ્તુ ખૂબ જ ઝડપથી વ્યતર - વાણવ્યતર વગેરે દેવાથી અધિષ્ઠિત થઈ જાય છે તેવુ ન બને તે માટે શિલ્પી દ્વારા જિનપ્રતિમા તૈયાર થયા બાદ ૧૦ દિવસની અદર જ તેની પ્રતિષ્ઠા = પ્રાણપ્રતિષ્ઠા = અજનશલાકા થવી જોઈએ ૧૦ દિવસ પછી તેની અજનશલાકા કરવામા આવે તો પ્રતિમામા અધિષ્ઠિત થયેલ મલિન દેવતા વગેરેને દૂર કરવા માટે ઊંચી કક્ષાના સાધકે એક વિશિષ્ટ વિધિ કરવી પડે તેવુ ન કરવુ પડે તે માટે ૧૦ દિવસની અદર જ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી જોઈએ કાદવમા પગ ખરડીને ધોવા કરતા પગને કાદવનો સપર્ક ન થાય તે માટે સાવધાની રાખવી એમા જ બુદ્ધિમત્તા છે તેથી તૈયાર થયેલ જિનપ્રતિમાની તે દિવસથી લઈને ઉત્સર્ગથી ૧૦ દિવસમા જ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા થવી જોઈએ અહીં એ પણ ખ્યાલમા રહે કે પ્રસ્તુતમા પ્રતિષ્ઠા શબ્દ અજનશલાકા થયેલ પ્રતિમાને ગાદીનશીન કરવાની ક્રિયામા કે ઘર દેરાસરાદિમા થનાર ચલપ્રતિષ્ઠા વગેરે અર્થમા વપરાયેલ નથી, પરતુ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા = અજનશલાકા અર્થમા વપરાયેલ છે [૮/૧]

જિનબિબસબધી પ્રતિષ્ઠાના ૩ ભેદને જ મૂલકારશ્રી બતાવે છે

१ 'विधास्येति' - एव मुद्रितप्रतो पाठ ।

एका खलु व्यक्त्याख्या, [1]**अपरा क्षेत्राख्या अपरा च महाख्या ।** तत्र व्यक्तिप्रतिष्ठास्वरूपमाह –> **य तीर्थकृद् यदा किल** वर्तमानतीर्थाधिपतिः **तस्य तदा** = तत्काले **आद्या** = व्यक्तिप्रतिष्ठा **इति समयविदो** ब्रुवते ॥८/२॥ क्षेत्राख्यामाह –> 'ऋषभे'त्यादि ।

ऋषभाद्यानां तु तथा सर्वेषामेव मध्यमा ज्ञेया । सप्तत्यधिकशतस्य तु चरमेह महाप्रतिष्ठेति ॥८/३॥

ऋषभाद्यानां तु सर्वेषामेव तीर्थकृतां **तथा** = तेन रूपेण प्रतिष्ठा **मध्यमा** क्षेत्राख्या **ज्ञेया,** स्वक्षेत्रचतुर्विंशतिविषयत्वात् । इयञ्च भरतैरावतयोः । **सप्तत्यधिकशतस्य तु** महाविदेह-भरतैरावतेषूत्कृष्टकालमङ्गीकृत्य **चरमेह**

कल्याणकन्दली

तदा तस्य आद्या इति समयविदः ॥८/२॥ इयं कारिका धर्मसङ्ग्रह-भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्ति-जीवानुशासनवृत्ति-श्राद्धविधिवृत्त्यादौ [ध स गा ६१ द्वा द्वा ५/१७ जीवा.४९ श्रा प्रकाश.६ पृ ४१] समुद्धृता । मूलकारैरेव सम्बोधप्रकरणे –> पुव्वधरकालविहिया पडिमाइ संति तिसु वि खित्तेसु । खेत्तक्खा वत्तक्खा महक्खयाग च दिट्ठा य ॥ <– [१/१७७] इत्येवमुक्तम् । अन्यत्र च –> पुव्वधरकालविहिआ, पडिमाई संति केसु वि पुरेसु । [1]वत्तक्खा [2]खेत्तक्खा [3]महक्खया गथदिट्ठा य ॥ <– [ ] इत्युक्तम् । **व्यक्तिप्रतिष्ठास्वरूपमाह –> य इति । वर्तमानतीर्थाधिपतिरिति** न विशेषणं किन्तु उपलक्षणम् । तेन साम्प्रतं **सीमन्धरादेः पद्मनाभादेः शान्तिनाथादेर्वैकैकस्य तीर्थकृतः प्रतिष्ठाऽपि व्यक्तिप्रतिष्ठैवाऽवगन्तव्या** वक्ष्यमाणभेदद्वयेऽनन्तर्भावात्, **सम्बोधप्रकरण-चैत्यवन्दनमहाभाष्य-जीवानुशासनादौ** [स.प्र १/१८०, चै भ भा २७ जीवा.४७] एकत्वस्यैवैतल्लक्षणे प्राधान्येन निर्देशाच्चेति ध्येयम् ॥८/२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> ऋषभाद्यानां तु सर्वेषामेव तथा मध्यमा ज्ञेया । सप्तत्यधिकशतस्य तु इह चरमा महाप्रतिष्ठा इति ॥८/३॥ इयमपि कारिका धर्मसंग्रह-भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्ति-जीवानुशासनवृत्ति-श्राद्धविधिवृत्त्यादौ [ध स गा ६१ द्वा द्वा ५/१७ जीवा ४९ श्रा प्रकाश ६ पृ ४१] समुद्धृता । प्रकृतगाथात्रयसङ्ग्रहरूपेण **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** –> [1]वत्ति पइट्ठा एगा, खित्तपइट्ठा महापइट्ठा य । एग-चउवीस-सत्तरिसयाण सा होइ अणुकमसो ॥३५॥ <– इत्येवमुक्तं **श्रीशान्तिसूरिभिः** ।

स्वक्षेत्रचतुर्विंशतिविषयत्वादिति भरतक्षेत्राद्युत्पन्नचतुर्विंशतितीर्थकरगोचरत्वादिति, तदुक्तं **चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** –> भरहवासभावित्ति बहुमाणविसेसाओ केई कारेंति चउवीसं <– ॥२९॥ इति । –> एकत्र पट्टादौ चतुर्विंशतिप्रतिमा क्षेत्राख्या <– [पृ.१२१] इति **श्राद्धविधिवृत्तिकारः** । पृथग्निष्पादनेऽपि द्वितीया प्रतिष्ठा स्यात् किन्तु वित्ताद्यभावात् चतुर्विंशतिपट्टकादिकरणं श्रद्धालोर्भवेदिति **जीवानुशासनवृत्तौ श्रीदेवसूर्यभिप्रायः** [गा ४९ वृ] । **सप्तत्यधिकशतस्य महाविदेह-भरतैरावतेषु** तीर्थङ्करसम्बन्धिनं मनुष्यसम्बन्धिनमग्निकायसम्बन्धिनं वा **उत्कृष्टकालं अङ्गीकृत्य** = आश्रित्य इति । अयमेव समुदितार्थो **देवभद्रसूरिभिः** कथा-

ગાથાર્થ :- એક વ્યક્તિ નામની, બીજી ક્ષેત્ર નામની અને (ત્રીજી) મહા નામની પ્રતિષ્ઠા (જાણવી) જે તીર્થંકર જ્યારે હોય ત્યારે તેની પ્રતિષ્ઠા પ્રથમ = વ્યક્તિ પ્રતિષ્ઠા (કહેવાય) એમ આગમના જાણકારો (કહે છે) [૮/૨]

ત્રણ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા

ટીકાર્થ :- એક = પ્રથમ વ્યક્તિ પ્રતિષ્ઠા, બીજી ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા અને ત્રીજી મહાપ્રતિષ્ઠા આ ત્રણમાંથી વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠાનું સ્વરૂપ જણાવતા શ્રીમદ્જી કહે છે કે - જે તીર્થંકર જ્યારે વર્તમાન તીર્થંકર હોય તેની ત્યારે વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા કહેવાય- એમ આગમવેત્તાઓ કહે છે (જેમ કે અત્યારે મહાવીરસ્વામીની અંજનશલાકા થતી હોય તો તેને વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા કહેવાય ઉપલક્ષણથી શાંતિનાથ ભગવાન વગેરે એક-એક ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા પણ વ્યક્તિ પ્રતિષ્ઠા જાણવી) [૮/૨]

ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠાને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

ગાથાર્થ - ઋષભદેવ વગેરે બધાની પ્રતિષ્ઠા મધ્યમ = બીજી = ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા જાણવી ૧૭૦ તીર્થંકરની પ્રતિષ્ઠા અહીં ચરમ મહાપ્રતિષ્ઠા એમ જાણવું [૮/૩]

ટીકાર્થ :- ઋષભદેવ વગેરે બધા જ તીર્થંકરોની તે સ્વરૂપે પ્રતિષ્ઠા = પ્રાણપ્રતિષ્ઠા થાય તે મધ્યમ = વચલી = બીજી ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા જાણવી, કેમ કે તે પોતાના ક્ષેત્રમાં થનારા ૨૪ તીર્થંકર વિષયક છે આ ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા ભરતક્ષેત્ર અને ઐરાવતક્ષેત્રમાં જ જાણવી (કેમ કે ત્યાં જ ૨૪ તીર્થંકરો દરેક ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીમાં થાય છે, નહિ કે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં) મહાવિદેહ, ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રમાં (તીર્થંકરસંબંધી અથવા મનુષ્યસંબંધી અથવા તેજસ્કાય સંબંધી) ઉત્કૃષ્ટ કાલને આશ્રયીને ૧૭૦ તીર્થંકરોની

[1] ह प्रतौ –> 'अपरा क्षेत्राख्या' <– इति पाठो नास्ति, त्रुटित इति सम्भाव्यते ।

महाप्रतिष्ठेति गुणनिष्पन्नाभिधाना ॥८/३॥

अथ किमियं प्रतिष्ठा नाम ? किं मुख्यस्य देवताविशेषस्य मुक्तिगतस्य सन्निधानं उत अन्यस्य तदनुजीविनः संसारस्थस्य ? नाऽऽद्य, मुक्तिगतस्य मन्त्रादिसंस्कारविशेषैरानयनाऽसम्भवात् । नापि द्वितीयं, संसारस्थस्यापि देवजात्यनुप्रविष्टस्य संस्कारविशेषैर्नियमतः सन्निधानाऽदर्शनात्, कादाचित्कस्य च तस्य [1]प्रतिष्ठाऽप्रयोज्यत्वादिति

कल्याणकन्दली

रत्नकोशे –> निप्फन्नस्स य बिंबस्स दिवसदसगस्स मज्झयारंमि । कायव्वा उ पइट्ठा सा पुण तिविहा विणिद्दिट्ठा ॥ वत्तक्खा खलु एक्का खेत्तक्खा वन्निया तहा अपरा । अन्ना य महक्खा इह ताण सरूवं इमं होई ॥ जो तित्थवई जइया तइया तब्बिंबठावणा पढमा । उसभाईण सव्वेसिं जाण बीया पइट्ठत्ति ॥ तइया सत्तरिसमहियतित्थयरसयगस्स पुण पइट्ठ त्ति । जो जस्स जहा भावं जणेइ सा तस्स तह जुत्ता ॥ <– [पृ.७८/८-११] इत्येवं वर्णितं । **जीवानुशासने देवसूरिभिरपि** –> पढमा वत्तिपइट्ठा खेत्तपइट्ठा पुणो भवे बीया । तइया महापइट्ठा तासिं वक्खाणमेवं तु ॥४६॥ वत्तिविसेसो एगस्स जा उ पडिमा भवे जिणिंदस्स । खेत्ते भरहे उसभाइयाण सव्वाण बीया उ ॥४७॥ सव्वेसु वि खेत्तेसु जित्तियमेत्ता भवंति तित्थयरा । सत्तरसयसखाए महापइट्ठा इमा भणिया ॥४८॥ <– इत्युक्तम् । प्रकृतविभागत्रैविध्यमन्यप्रकारोपलक्षकं, न तु तद्व्यवच्छेदकारि, अष्टोत्तरशतप्रतिमादिश्रवणात् । इदमेवाभिप्रेत्य **चैत्यवंदनमहाभाष्ये** –> भन्नइ तिविहं पइट्ठा उवलक्खणमेव तत्थ तं भणियं । अवधारणविरहाओ, ओसरणाइपइट्ठाओ ॥२६॥ <– इति । मूलकारैरेव **सम्बोधप्रकरणे श्रीशान्तिसूरिभिश्च चैत्यवन्दनमहाभाष्ये** –> जिणरिद्धिदंसणत्थं एगं कारेइ कोइ भत्तिजुओ । पायडिअपाडिहेरं देवागमसोहिअं चेव ॥२७॥ दसण-नाण चरित्ताराहणकज्जे जिणत्तियं कोइ । परमिट्ठिनमोक्कार, उज्जमिउं कोइ पंच जिणे ॥२८॥ कल्लाणयतवमहवा उज्जमिउं भरहवासभाविंत्ति । बहुमाणविसेसाउ केई कारंति चउव्वीसं ॥२९॥ उक्कोस सत्तरिसयं नरलोए विहरइत्ति भत्तीए । सत्तरिसयं पि कोई बिंबाणं कारइ धणड्ढो ॥३०॥ <–[स.प्र.१/१८०-१८३] इत्युक्तम् । अत एव मूलकारैरत्रापि –> 'सा च त्रिविधा समासेन' <– [८/१] इत्युक्तम् । ततश्च व्यासतोऽनेकभेदा अर्थत आपद्यन्ते इत्यवधेयम् ॥८/३॥

मुक्तिगतस्य = सिद्धिक्षेत्रमुपागतस्य मुक्तस्य सतः देवताविशेषस्य **मन्त्रादिसंस्कारविशेषैः** इह साक्षात् **आनयनासम्भवात्**, अन्यथा मुक्तत्वव्याघातात् । **संसारस्थस्यापि देवजात्यनुप्रविष्टस्य संस्कारविशेषैः** = प्रतिष्ठामन्त्राऽऽह्वानादिजन्यसंस्कारविशेषैः **नियमतः सन्निधानाऽदर्शनात्** = 'अवश्यमहङ्कारममकाररूपसन्निधानमि'ति नियमानुपलब्धेः.. मन्त्रादिसंस्कृतस्याऽपि बिम्बस्य संसारिदेवाऽनधिष्ठितत्वोपलम्भात् । असर्वज्ञसरागदेवानां व्यासङ्गदशायां व्यवहितनानादेशेषु प्रतिष्ठाकर्मबाहुल्ये चाहङ्कारममकारानु-पपत्तेश्च । न च क्वचित् कदाचित् सरागदेवसान्निध्यमप्युपलभ्यत एव मन्त्रादिसंस्कृतबिम्बे इति **वक्तव्यम्, क्वाचित्कस्य कादाचित्कस्य च तस्य** = देवताविशेषसन्निधानस्य **प्रतिष्ठाऽप्रयोज्यत्वात्**, अन्वय-व्यतिरेकव्यभिचाराभ्यां, मन्त्रादिसंस्कृतस्याऽपि

પ્રતિષ્ઠા અહીં ચરમ = મહાપ્રતિષ્ઠા જાણવી. આ રીતે પ્રતિષ્ઠાના વ્યક્તિ-ક્ષેત્ર-મહા એમ ગુણનિષ્પન્ન નામ છે. [૮/૩]

❀ ત્રણેય પ્રતિષ્ઠા ગુણનિષ્પન્નનામવાળી છે ❀

વિશેષાર્થ :- જ્યારે મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય તે સમયે અગ્નિકાય જીવોની સંખ્યા ઉત્કૃષ્ટ હોય. તેમ જ તે સમયે તીર્થંકરોની પણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા હોય. આ અવસર્પિણી કાળમાં અજિતનાથ ભગવાનનો સમય આ દૃષ્ટિએ ઉત્કૃષ્ટ કાળ હતો. તે સમયે તીર્થંકરયોગ્ય એવા દરેક ક્ષેત્રમાં ભગવાન હતા. એટલે કે ૫ ભરતક્ષેત્રમાં ૫ તીર્થંકર, ૫ ઐરાવતક્ષેત્રમાં ૫ જિનેશ્વરદેવ તથા દરેક મહાવિદેહમાં ૩૨ તીર્થંકર અર્થાત્ ૫ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ૩૨ X ૫ = ૧૬૦ તીર્થંકર. કુલ મળીને ત્રણેય ક્ષેત્રમાં ૧૭૦ તીર્થંકરો હોવાથી ૧૭૦ તીર્થંકરોની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા મહાપ્રતિષ્ઠા કહેવાય છે. બીજી વાત અહીં એ નોંધવા યોગ્ય છે કે કોઈ નામ પોતાના અર્થથી અસંબદ્ધ હોય છે, જેમ કે કોઈ શ્રીમંતનું મફતભાઈ, ક્રોધી માણસનું શાંતિભાઈ, ઉતાવળીયા છોકરાનું ધીરજભાઈ, દરિદ્રનું ધનપાલ એવું નામ. પરંતુ પ્રસ્તુતમાં પ્રતિષ્ઠાના ત્રણેય પ્રકારોના નામ ગુણનિષ્પન્ન = સાન્વર્થ = યથાર્થ = અર્થાનુસારી છે. પ્રથમ પ્રતિષ્ઠાનો વિષય એક વ્યક્તિ છે. એક તીર્થંકર વ્યક્તિવિષયક હોવાથી તેનું નામ વ્યક્તિ પ્રતિષ્ઠા છે. બીજી પ્રતિષ્ઠાના વિષય તીર્થંકરયોગ્યક્ષેત્ર = યોગ્યક્ષેત્રોત્પન્ન ૨૪ તીર્થંકર હોવાથી તેનું નામ ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા છે. આ બન્ને પ્રતિષ્ઠાના વિષયીભૂત તીર્થંકરો કરતા તૃતીય પ્રતિષ્ઠાના વિષય મહા = ઘણા = ૧૭૦ તીર્થંકરો = સર્વોત્કૃષ્ટ હોવાથી તેનું નામ મહાપ્રતિષ્ઠા છે. [૮/૩]

અહીં એવી શંકા થઈ શકે છે કે - "આ પ્રતિષ્ઠા એટલે શું ? [A] શું મુક્તિને પામેલ મુખ્ય દેવતાવિશેષનું સાન્નિધ્ય = પ્રતિષ્ઠા ? કે [B] મુક્તિગત દેવતાવિશેષથી ભિન્ન અને તેને અનુસરનાર એવા સંસારી દેવતાવિશેષનું સન્નિધાન ? આ બે વિકલ્પમાંથી પ્રથમ [A] વિકલ્પનો સ્વીકાર યોગ્ય નથી. આનું કારણ એ છે કે મુક્તિને પામેલ સિદ્ધશિલા ઉપર ગયેલ મુખ્ય દેવતાવિશેષને

१ मुद्रितप्रतौ 'प्रतिष्ठाऽप्रतिष्ठाऽप्रयोज्यत्वादि'ति अशुद्धः पाठः । ह प्रतौ य शुद्धः पाठ उपलभ्यते स एवास्माभिः गृहीतः ।

पर्यनुयोगे सत्यात्मीयभावस्यैव विशिष्टस्य प्रतिष्ठात्वमुपपादयन्नाह -> भवति चे'त्यादि ।

भवति च खलु प्रतिष्ठा निजभावस्यैव देवतोद्देशात् । स्वात्मन्येव परं यत्स्थापनमिह वचननीत्योच्चैः ॥८/४॥

भवति च खलु प्रतिष्ठा शास्त्रोक्ता निजभावस्यैव = कारयितृभावस्यैव देवतोद्देशात् = मुख्यदेवतोद्देशेन स्वात्मन्येव = स्वजीव एव पर = प्रधान यत् = यस्मात् स्थापनमिह प्रतिष्ठा, न तु निजभावविषयदेवतामन्तरेणाऽन्यस्य, वचननीत्या = आगमोक्तन्यायेन उच्चै = अत्यर्थम् ।

यद्यपि वचनानुष्ठानव्युत्पत्तिमहिम्ना विहितक्रियामात्र एव नियमत स्मर्यमाणभगवद्गुणाना स्वात्मनि स्थापन सम्भवति तथापि यदेकगुणसिद्ध्युद्देशेन यदनुष्ठान विहित ततस्तदेकगुणद्वारा प्राय परमात्मसमापत्तिर्व्युत्पन्नस्य

कल्याणकन्दली

देवताविशेषानधिष्ठितस्य बिम्बस्योपलम्भात् असस्कृतस्याऽपि च सुन्दरतमस्य देवताविशेषाधिष्ठितस्य दर्शनात् । इत्थ विकल्पद्वितयानुपपत्त्या कस्य प्रतिष्ठात्व ? इति पर्यनुयोगे सति ग्रन्थकार आत्मीयभावस्यैव विशिष्टस्य = शास्त्रोक्तविधि-बहुमानादि-परिकलितस्य प्रतिष्ठात्वमुपपादयन्नाह-'भवति चे'त्यादि ।

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् -> देवतोद्देशात् स्वात्मन्येव वचननीत्या निजभावस्यैव उच्चै यत् पर स्थापन इह खलु प्रतिष्ठा भवति ॥८/४॥ इय कारिका भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [द्वा द्वा.५/१८] समुद्धृता । एतदनुसारेण भक्तिद्वात्रिंशिकाया -> देवोद्देशेन मुख्येयमात्मन्येवात्मनो धिय । स्थाप्ये समरसापत्तेरुपचाराद्बहि पुन ॥१८॥ <- इत्युक्तम् । मुख्यदेवतोद्देशेन = मुख्यदेवमुद्देश्यतया विषयीकृत्य स्वजीव एव = कारयितर्येव कारयितृभावस्यैव = वीतरागत्वादिगुणसमुदायस्यैव स्थापनमिह प्रतिष्ठा निरुपचरिता । यद्यपि सर्वज्ञवचनात् यदुचितमनुष्ठान तत् वचनानुष्ठानमिति वचनानुष्ठानव्युत्पत्तिमहिम्ना विहितक्रियामात्रे एव = जिनोक्तसदनुष्ठानत्वावच्छेदेनैव नियमतः स्मर्यमाणभगवद्गुणाना सर्वज्ञत्वादीना स्वविषयकस्मृत्याश्रयत्वससर्गेण स्वात्मनि = अनुष्ठातरि स्थापन सम्भवति, सदनुष्ठानकर्तु जिनगतसर्वज्ञत्वादिविषयकस्मृत्याश्रयत्वात् । ततश्च विहितानुष्ठानत्वावच्छेदेनेव प्रतिष्ठालक्षणातिव्याप्ति. आपातत. प्रतिभाति तथापि वस्तुगत्या सा नास्ति, यत यदेकगुणसिद्ध्युद्देशेन यदनुष्ठानं विहित ततः तदेकगुणद्वारा प्रायः परमात्मसमापत्तिः व्युत्पन्नस्य सम्भवति -> मन्त्रे देवे गुरौ तीर्थे दैवज्ञे स्वप्न-भेषजे । यादृशी भावना यस्य सिद्धिस्तस्य हि तादृशी ॥ <- [ ] इति वचनात् । यथा जिनगताभयदातृत्वगुणप्राप्त्युद्देशेन विहितात् 'नमोऽ-

मन्त्र आदिना विशिष्ट सस्कारोथी अहीं लाववानु सभवित नथी (मुक्त थयेला कोई पण जीव क्यारेय पण कोई पण रीते नीचे आवता नथी) बीजो [B] विकल्प मानवो पण योग्य नथी आनु कारण ए छे के ससारमा रहेला एवा पण देवजातिगत देवताविशेषनु मन्त्रादिजन्य विशिष्ट सस्कारोथी नियमा (मूर्तिमा) सन्निधान थाय ज - एवु देखातुं नथी (= अन्वय व्यभिचार) अने क्यारेक ससारी देवतानु सन्निधान थाय तो ते प्रतिष्ठाथी प्रयोजय = सपाद्य न कहेवाय (कारण के अन्यत्र व्यतिरेक व्यभिचार उपस्थित छे)'' आ प्रश्न उपस्थित थयेल छे त्यारे पोतानो विशिष्ट भाव = अध्यवसाय = परिणामविशेष ज प्रतिष्ठा छे - एम जणावता मूलकारश्री कहे छे के —

<u>गाथार्थ</u> .- देवताना उद्देशथी पोताना आत्मामा ज आगमोक्त रीते पोताना ज भावनु जे अत्यत श्रेष्ठ स्थापन थाय ते ज अहीं प्रतिष्ठा थाय छे [८/४]

❀ पोतानो विशिष्ट परिणाम ए ज प्राणप्रतिष्ठा ❀

<u>**टीकार्थ**</u> :- प्रतिष्ठाना प्रयोजककर्तानो परिणाम ए ज शास्त्रोक्त प्रतिष्ठा छे अर्थात् पोताना ज आत्मामा मुख्य देवताने उद्देशीने प्रतिष्ठा करावनारना विशिष्ट परिणामनी अत्यत आगमोक्त रीते प्रधानरूपे स्थापना करवी ते ज अहीं प्रतिष्ठा = प्राणप्रतिष्ठा छे, नहि के पोताना विशिष्ट परिणामना विषयीभूत देवता सिवाय अन्यनु स्थापन (अर्थात् पोतानामा के अन्यत्र, विवक्षित देव सिवायना अन्य कोईनु के अन्य कोई विषयक भावनु आडेधड स्थापन करवु ते प्रतिष्ठा न कहेवाय) जो के वचन अनुष्ठाननी व्युत्पत्ति ज छे के वचनने = जिनवचनने अनुसार करवु = वचनानुष्ठान आम वचनानुष्ठाननी व्युत्पत्तिना = व्याख्याना महिमाथी दरेक विहित = जिनोक्त क्रियामा ज नियमा याद आवता भगवानना गुणोनु पोताना आत्मामा स्थापन सभवे छे (अर्थात् ''नि स्वार्थ रीते साचा मोक्षमार्गे सर्व जीवोने लाववानी करुणाथी श्रीजिनेश्वर भगवते आ प्रतिक्रमण आदि अनुष्ठान बतावेल छे एटले मारे जिनेश्वर भगवते बताव्या मुजब अनुष्ठान करवु जोईए'' आवा ज्ञानथी जे अनुष्ठान कराय ते वचनानुष्ठान कहेवाय आ ज्ञानमा उपस्थित थयेल भगवानना नि स्वार्थता, परोपकार, करुणा, यथार्थ मार्गदर्शकत्व वगेरे गुणोनु ज्ञानलक्षणसन्निकर्ष द्वारा पोताना आत्मामा स्थापन = रहेवापणु सभवे छे) छतां पण जे एक गुणनी सिद्धिना उद्देशथी जे अनुष्ठान विहित थयेल होय तेनाथी ते एक गुण द्वारा व्युत्पन्न पुरुषने प्राय परमात्मानी समापत्ति सभवे छे ज्यारे अहीं तो स्थापनाना

सम्भवति, इह तु स्थापनोद्देशेनैव विधिप्रवृत्तेस्तस्या भावत सर्वगुणारोपविषयत्वात् सर्वैरेव गुणै 'स एवाहम्' इति स्वात्मनि परमात्मा स्थापितो भवतीति महान् विशेष । एतच्च 'उच्चै' इति पदेनाऽभिव्यज्यते । अय भाव तात्त्विकप्रतिष्ठा । बाह्या तु [1]'जिनबिम्बादिगता 'स एवाय' इति निजभावस्यैव मुख्यदेवताविषयस्य उपचारात्मिका प्रतिष्ठितत्वज्ञानाऽऽहितभक्तिविशेषेण लोकाना विशिष्टपूजाफलप्रयोजिकेति द्रष्टव्यम् ।

कल्याणकन्दली

भयदेभ्यः' इति नमस्कारात् अभयदत्वगुणद्वारा सिद्धान्तज्ञस्य नमस्कर्तुः परमात्मसमतापत्तिः सम्भवति । इह प्रतिष्ठाया तु **स्थापनोद्देशेनैव** = परमात्मस्थापनप्रयोजनेनैव **विधिप्रवृत्तेः** हेतोः **तस्याः** = अर्हत्स्थापनोद्देश्यकविहितक्रियायाः **भावतः** = आगमतो भावनिक्षेपमाश्रित्य **सर्वगुणारोपविषयत्वात्** = भगवद्गतसकलगुणस्थापनावगाहित्वात् **सर्वैरेव** भगवतो **गुणैः** 'स एवाऽह' इति **स्वात्मनि परमात्मा स्थापितो भवतीति** अस्ति **महान् विशेषः** । यथोक्त **योगशास्त्रे श्रीहेमचन्द्रसूरिभिः** —> सर्वज्ञो भगवान् योऽयमहमेवास्मि स ध्रुवम् । एव तन्मयता याति सर्ववेदीति मन्यते ॥ <— [९/१२] **समाधिशतके**ऽपि —> यः परात्मा स एवाह <— [३१] इत्युक्तम् । तदुक्त **सिद्धप्राभृतिका**यामपि —> जारिससिद्धसहावो तारिससहावो होइ सव्वजीवाण <— [ ] । **बुद्धिसागरसूरि**भिरपि —> आत्मैव परमात्माऽह भावना मोक्षकारिका <— [६५] इत्येव **आत्मदर्शन-गीताया**मुक्तम् । **योगप्रदीपे**ऽपि —> अह निरञ्जनो देवः सर्व लोकाग्रमाश्रितः । इति ध्यान सदा ध्यायेदक्षयस्थानकारणम् ॥४९॥ <— इत्युक्तम् ततश्च निजभावपदेन परमात्मगतसर्वज्ञत्वादिसकलगुणगोचरस्वीयाध्यवसायोऽवगन्तव्य इति नातिप्रसङ्ग इति भावः । न चैतत् कुतोऽवसित भवद्भिरिति शङ्कनीयम्, यतः एतत् मूलग्रन्थस्थेन **'उच्चैः'** इति **पदेन अभिव्यज्यते** = सूच्यते । **अय भावः** एव **तात्त्विकप्रतिष्ठा** उच्यते । —> आकाररहित शुद्ध स्वस्वरूपे व्यवस्थितम् । सिद्धावष्टगुणोपेत निर्विकार निरामयम् ॥२१॥ तत्सदृश निजात्मान परमानन्दकारणम् । ससेवते निजात्मान यो जानाति स पण्डितः ॥२२॥ <— इति **परमानन्दपञ्चविंशतिवचन**मप्यत्रानुसन्धेयम् ।

तात्त्विकपदमतात्त्विकसापेक्षमिति उपचारात्मिकामतात्त्विकी प्रतिष्ठामावेदयति —> **बाह्या तु** अञ्जनशलाकादिविधिना स्थाप्यत्वससर्गेण **जिनबिम्बादिगता 'स एवाय'** इति अभेदोपचारात्मकस्य **निजभावस्यैव मुख्यदेवताविषयस्य** = वीतरागदेवता-गोचरस्य **उपचारात्मिका प्रतिष्ठितत्वज्ञानाहितभक्तिविशेषेण** = 'इद बिम्बमञ्जनशलाकादिना सुविहिताचार्यादिना प्रतिष्ठित' इति ज्ञानेनोपस्थापितो यो भक्तिविशेषः तेन **लोकाना विशिष्टपूजाफलप्रयोजिका** = विधियतनादरादिपरिकलितपूजाजन्य यत् फल पुण्यानुबन्धिपुण्यादिलक्षण तस्य परम्परया कारणीभूता **इति द्रष्टव्यम्** ।

ઉદ્દેશથી જ વિધિ પ્રવૃત્ત થવાના લીધે પ્રતિષ્ઠા એ ભાવથી પરમાત્માના સર્વ ગુણોના આરોપવિષયક છે તેથી 'સર્વ ગુણોથી તે પરમાત્મા એ જ હુ છુ' આ રીતે પોતાના આત્મામા પરમાત્માની સ્થાપના થાય છે એટલે અન્ય વચનાનુષ્ઠાન અને પ્રતિષ્ઠામા ઘણો ભેદ છે આ વાત મૂળ શ્લોકમા રહેલ 'उच्चैः' શબ્દ દ્વારા અભિવ્યક્ત થાય છે (આશય એ છે કે તપસ્વરૂપ વચનાનુષ્ઠાનમા 'અણાહારી પદે આરૂઢ થવા નીકળેલ પ્રભુએ આ તપયોગ પ્રરૂપેલો છે' એવા આશયથી તપ કરવામા આવે તો તે તપ વચનાનુષ્ઠાન બને અણાહારીપણાસ્વરૂપ એક ગુણને સિદ્ધ કરવાના ઉદ્દેશથી તપ અનુષ્ઠાન વિહિત હોવાથી વચનાનુષ્ઠાનાત્મક તપોયોગથી અણાહારીપણા સ્વરૂપ એક ગુણ દ્વારા પ્રાય પરમાત્માના સમાન સ્વરૂપની જ્ઞાનલક્ષણ પ્રત્યાસત્તિથી કે આગમત ભાવનિક્ષેપથી પ્રાપ્તિ વ્યુત્પન્ન = શાસ્ત્રજ્ઞ પુરુષને થાય છે આ રીતે અન્ય વચનાનુષ્ઠાનમા પણ જાણવુ પરતુ અહીં પ્રભુના સર્વ ગુણોનુ નિજ આત્મામા આરોપણ થતુ નથી જ્યારે પ્રતિષ્ઠાવિધિ તો પ્રભુના સર્વ ગુણોનુ સ્થાપન = આરોપણ કરવાના ઉદ્દેશથી જ પ્રવૃત્ત થયેલ હોવાથી પ્રતિષ્ઠા એ ભાવથી = ભાવનિક્ષેપથી પ્રભુના સર્વ ગુણોના આરોપ વિષયક છે તેથી પ્રતિષ્ઠા દ્વારા તો 'સર્વ ગુણોથી તે પરમાત્મા એ જ હુ છુ' આ રીતે પોતાના આત્મામા પરમાત્માની સ્થાપના થાય છે. તેથી તપ, ત્યાગ, પ્રતિક્રમણ આદિ વચનાનુષ્ઠાન અને પ્રતિષ્ઠા આ બે વચ્ચે આસમાન-જમીનનુ અતર છે) 'સર્વ ગુણોની અપેક્ષાએ હુ તે પરમાત્મા જ છુ' આવો જે ભાવ છે તે જ તાત્ત્વિક પ્રતિષ્ઠા છે. બાહ્ય પ્રતિષ્ઠા તો જિનબિબાદિમા 'અનતગુણસપન્ન તે પરમાત્મા જ આ છે' આ રીતે મુખ્ય દેવતાવિષયક પોતાના પરિણામના ઉપચારાત્મક છે (અહીં એવી શકા થાય કે —> પ્રતિમામા જે બાહ્ય પ્રતિષ્ઠા થાય છે તે જો ઉપચારાત્મક હોય તો જિનપ્રતિમાની ભક્તિ કરવાથી પૂજાનુ વિશિષ્ટ ફળ કઈ રીતે મળે ? ઉપચરિત વસ્તુ ફલસપાદક કેવી રીતે બને ? <— તો તે નિરાધાર છે આનુ કારણ એ છે કે - પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠિત થયેલ હોવાથી પ્રતિમામા) પ્રતિષ્ઠિતત્વના જ્ઞાનથી = 'આ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે' એવા બોધથી આવેલી વિશેષ ભક્તિ દ્વારા ઉપચારાત્મક બાહ્ય પ્રતિષ્ઠા વિશિષ્ટ એવા પૂજનના ફળની પ્રયોજક બને છે - એમ જાણવુ

१ मुद्रितप्रतौ तु —> 'जिनबिम्बादिन्यास एवाय' <— इत्यत्यन्तमशुद्ध पाठ ।

एतेन —> प्रतिष्ठाकारयितृगतादृष्टं न[1] पूजाफलप्रयोजकं, परेषां तदभावात्, तददृष्टक्षये प्रतिमापूज्यतानापत्तेः, चाण्डालादिस्पर्शेन व्यधिकरणेन तन्नाशायोगाच्चेति प्रतिष्ठाऽऽहिता चाण्डालादिस्पर्शनाश्या शक्तिः पूजाफलप्रयोजिकेति <— मीमांसकमीमांसितं अपास्तम्, प्रतिष्ठितत्वज्ञानाऽऽहितभक्तिविशेषद्वारा प्रतिष्ठाया पूजा-

कल्याणकन्दली

बाह्यजिनबिम्बादिगता तु प्रतिष्ठा बहिर्निजभावोपचारद्वारेण निज एव हि भावो मुख्यदेवताविशेषस्वरूपालम्बनः 'स एवायमि'त्यभेदोपचारेण विदुषा भक्तिमता पूज्यतापदवीमासादयतीति सुगमार्थकल्पनावृत्तिकारः । न चैवं तदध्यवसायनाशात् प्रतिमाया अप्रतिष्ठितत्वापत्तिरिति शङ्कनीयम्, तन्नाशेऽपि तदाऽऽहितस्योपचरितस्वभावविशेषस्याऽनाशात् । द्विविधो ह्युपचरितस्वभावो गीयते स्वाभाविक औपाधिकश्च । आद्यः परज्ञता-परदर्शकत्वलक्षणः, अन्त्यश्च विचित्र इति न दोष इति व्यक्तं भक्तिद्वात्रिंशिकायाम् [५/१८] । एतेन = प्रतिष्ठितत्वज्ञानोपस्थापितभक्तिद्वारा प्रतिष्ठाया विशिष्टपूजाफलप्रयोजकत्वेन । अस्य चाग्रे अपास्तमित्यनेनान्वयः । प्रतिष्ठाजन्यं प्रतिष्ठाकारयितृगतादृष्टं न पूजाफलप्रयोजकं, परेषां = प्रतिष्ठाकारयितृभिन्नानां तदभावात् = प्रतिष्ठाकारयितृगताऽदृष्टविरहात् पूजाफलानापत्तेः, अन्यधर्मं प्रति अन्यधर्मस्यानुपयोगात् । हेत्वन्तरमाह - तददृष्टक्षये = भोगादिना प्रतिष्ठाकारयितृगतादृष्टनाशे प्रतिमापूज्यतानापत्तेः = प्रतिमाया पूज्यत्वाभावापत्तेः, पूजाफलप्रयोजकस्य यजमानादृष्टस्य नष्टत्वात् । निषेधे तृतीयहेतुमाह —> चाण्डालादिस्पर्शेन व्यधिकरणेन = अदृष्टाधिकरणान्यगतेन तन्नाशाऽयोगाच्च = यजमानगताऽदृष्टनाशासम्भवाच्च, नाश्य-नाशकयोः सामानाधिकरण्ये एव नाशोत्पादसम्भवात्, अन्यथा पटादौ दण्डप्रहारे घटादिनाशापत्तेः । इति = प्रतिष्ठाकारयितृगतादृष्टशून्यानामपि प्रतिमापूजातः फलोत्पादात्, भोगादिना प्रतिष्ठाकारयितृगतादृष्टनाशेऽपि प्रतिमाया पूज्यत्वात्, तादृशाऽदृष्टसत्त्वेऽपि चाण्डालादिस्पर्शेन प्रतिमाया अपूज्यत्वात् अकृतप्रतिष्ठे प्रतिमादौ पूजाफलाभावात् प्रतिष्ठादेश्च क्षणिकत्वात् प्रतिष्ठाऽऽहिता = प्रतिष्ठाजन्या चाण्डालादिस्पर्शनाश्या = अस्पृश्यस्पर्शादिनाश्या प्रतिमानिष्ठा शक्तिः पूजाफलप्रयोजिका स्वीकर्तव्या [तत्त्वचिन्तामणि-ईश्वरानुमान पृ १४३] इति मीमांसकमीमांसितं अपास्तम्, प्रतिष्ठाविधिना मुख्यदेवतास्वरूपालम्बनस्य निजभावस्य स्वात्मन्येव व्यवस्थापनात्, शुद्धस्यात्मन एव देवतात्वात् । यथोक्तं मनुस्मृतौ अपि —> आत्मैव देवताः सर्वाः सर्वमात्मन्यवस्थितम् <— [१२/११९] ।

'इदं बिम्बं प्रतिष्ठितमि'ति प्रतिष्ठितत्वज्ञानाऽऽहितभक्तिविशेषद्वारा प्रतिष्ठायाः पूजाफलप्रयोजकत्वात्, प्रतिमाया वर्धमानत्वाद्याहार्यारोपजनकेष्टसाधनताज्ञानविषयतावच्छेदकत्वेनैव प्रतिष्ठाया उपयोगात्, न चैवं चाण्डालादिस्पृष्टप्रतिमापूजनादपि

प्रतिष्ठास्थળे મીમાંસકમતની મીમાંસા

एतेन० પ્રસ્તુતમા મીમાસક વિદ્વાનોનુ એવુ કથન છે કે - પ્રતિષ્ઠા કરાવનારમા રહેલ અદૃષ્ટ (= પુણ્ય) એ પૂજાજન્ય ફલનુ પ્રયોજક નથી જો તેવુ હોય તો [૧] જેણે પ્રતિષ્ઠા કરાવી નથી એવા અન્ય પૂજક લોકોમા તે અદૃષ્ટ ન હોવાથી તેઓને પ્રતિમાપૂજનનુ ફળ નહિ મળે [૨] વળી, પ્રતિષ્ઠાકારકના આત્મામા રહેલ અદૃષ્ટનો નાશ થયે છતે પ્રતિમા પૂજ્ય નહિ બની શકે, (કેમ કે તે વખતે પ્રતિમાને કોઈ પણ પૂજે છતા પૂજનજન્ય ફલ નહિ મળે) [૩] તેમ જ, ચાડાલ વગેરે હલકી જાતિ-કુળના લોકોનો પ્રતિમાને સ્પર્શ થવાથી પૂજાફલપ્રયોજક પ્રતિષ્ઠાકારકગત અદૃષ્ટનો નાશ થવો પણ શક્ય નહિ બને, કેમ કે ચાડાલાદિનો સ્પર્શ પ્રતિમામા રહે છે અને પૂજાફલપ્રયોજક અદૃષ્ટ પ્રતિષ્ઠાકારકમા રહે છે નાશ્ય અને નાશક એકત્ર રહે તો જ નાશક દ્વારા નાશ્યનો નાશ થઈ શકે (મીમાસકોનો આશય એ છે કે પ્રતિષ્ઠિત થયેલ પ્રતિમાને ચાડાલાદિ અડે તો તેવી પ્રતિમાના પૂજનથી પૂજકને કોઈ ફળ મલતુ નથી તેથી એવુ માનવુ પડે કે ચાડાલસ્પર્શ દ્વારા પૂજાફલપ્રયોજકનો નાશ થયો છે પરતુ પ્રતિષ્ઠા દ્વારા પ્રતિમાના બદલે પ્રતિષ્ઠાકારકમા અદૃષ્ટ જેવુ કઈક ઉત્પન થયેલ માનવામા આવે તો પ્રતિમાને ચાડાલ અડે એટલા માત્રથી પ્રતિષ્ઠાકારકગત અદૃષ્ટનો નાશ ન થઈ શકે, કારણ કે નાશક અને નાશ્ય અલગ-અલગ અધિકરણમા રહે છે દડપ્રહાર મકાન પર કરવામા આવે અને મકાન બહાર રહેલો ઘડો ફૂટી જાય તેવુ ન બને) આથી એવુ માનવુ જરૂરી બની જાય છે કે પ્રતિષ્ઠા દ્વારા પ્રતિમામા જ એવી એક શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે પૂજાફલની પ્રયોજક હોય અને ચાડાલ વગેરેના સ્પર્શથી નાશ પામી શકે તેવી હોય (આવુ માનવાથી ઉપરોક્ત ૩ દોષમાથી કોઈ પણ દોષને અવકાશ રહેતો નથી આ વાત વાચક સ્વય વિચારી લે)

प्रति० । ટીકાકાર શ્રીમદ્જી કહે છે કે અમે પૂર્વે જે કહી ગયા તેનાથી જ ઉપરોક્ત મીમાસક મતનુ નિરાકરણ થઈ ગયું આનુ કારણ એ છે કે પ્રતિમામા 'આ પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠિત થયેલ છે' એવા પ્રતિષ્ઠિતત્વપ્રકારક જ્ઞાનથી આવેલ વિશિષ્ટ ભક્તિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠા પૂજાફલપ્રયોજક છે (ભક્તિવિશેષ એ દ્વાર છે, પ્રતિષ્ઠા એ દ્વારી = વ્યાપારી છે અને પૂજાફલ એ કાર્ય છે ચાડાલ વગેરેનો સ્પર્શ થવાથી પ્રતિમા અપ્રતિષ્ઠિત નથી થતી તથા પ્રતિષ્ઠાજન્ય પ્રતિમાગત શક્તિનો ચાડાલાદિસ્પર્શ દ્વારા નાશ થાય છે-તેવુ માનવાની

[1] मुद्रितप्रतौ 'न' पदं प्रमादतो लुप्तम् ।

फलप्रयोजकत्वात्, अस्पृश्यस्पर्शादिप्रतिसन्धानस्य च भक्तिविशेषव्याघातकत्वेनाऽनुपपत्त्यभावात् । शक्तिपक्षे चाप्रतिष्ठितत्वभ्रमेऽपि विशिष्टपूजाफलापत्ते ।

कल्याणकन्दली

विशिष्टफलापत्तिरिति वक्तव्यम्, **अस्पृश्यस्पर्शादिप्रतिसन्धानस्य च** = 'इद बिम्ब चाण्डालादिना स्पृष्ट' इत्यादिज्ञानस्य हि **भक्तिविशेषव्याघातकत्वेन अनुपपत्त्यभावात्** = विशिष्टफलानुत्पत्तिसङ्गते । न हि व्यापारविशेषविरहे व्यापारिणा फलविशेषाऽऽधान सम्भवति ।

केचित्तु अस्पृश्यस्पर्शादिस्थले बिम्बस्य पुन॰ प्रतिष्ठा कर्तव्या, –> 'सस्कृते तुलिते चैव दुष्टस्पृष्टे परीक्षिते । हृते बिम्बे च लिङ्गे च प्रतिष्ठा पुनरेव हि ॥ <– [१२/२०७] इति **शिल्परत्नाकर**वचनादिति **वदन्ति** ।

शक्तिपक्षे च = पूजाफलप्रयोजक-प्रतिमागत-प्रतिष्ठाजन्यशक्तिस्वीकारे हि **अप्रतिष्ठितत्वभ्रमेऽपि** = 'नेद प्रतिष्ठितमि'ति भ्रान्तावपि पूजाकरणे **विशिष्टपूजाफलापत्तेः** = पूजाजन्यताक्रान्तविशिष्टफलोत्पादापातात्, प्रतिमाया वस्तुगत्या प्रतिष्ठितत्वेन पूजाफलप्रयोजकशक्तिमत्त्वात् । अनादिमत्या हि प्रतिमाया सर्वस्यामेव भगवदभेदाध्यारोप इष्टसाधनम्, आदिमत्या तु प्रतिष्ठितायामेवेति । तत प्रतिष्ठाऽऽहितशक्तिकल्पनमनतिप्रयोजनमित्यापातदर्शिन॰ ।

अत्रेदमवधेय यद्यपि प्रतिमाया प्रतिष्ठितत्वज्ञान प्रतिष्ठाविधिप्रतिसन्धानोत्थापितवचनादर-भगवद्बहुमानाऽऽहितसमापत्तिद्वारा विशिष्टफलप्रयोजकम् । अत एव मूलोत्तरगुणसहस्रसमेतसूरिकृतप्रतिष्ठैवोत्सर्गत प्रमाण प्रतिष्ठोत्कर्षस्य समापत्त्युत्कर्षकत्वात् तथापि वस्तुत॰ प्रतिष्ठिताया प्रतिमाया भगवदारोपस्तत्पूजन वा सामान्यफल नातिक्रमतीति तन्नियामकशक्तिसिद्धि , 'विषयभेदात् फलभेद ' इति व्यवहारनयसाम्राज्यात् । अत एव साधुत्वासाधुत्वविवेचनाऽभावेऽपि पात्रभेदाद्दानफलभेदस्तत्र तत्र व्यवतिष्ठते । आलम्बनमतन्त्र भावभेद एव फलभेदहेतुरिति नयान्तरमतमिति व्यक्त **गुरुतत्त्वविनिश्चये** ।

यत्तु प्रतिष्ठाविधिना प्रतिमादौ देवतासन्निधिरहङ्कारममकाररूप क्रियते, स्वसादृश्यदर्शिन विशेषदर्शनेऽपि चित्रादौ इव आहार्यारोपसम्भवात्, ज्ञानस्य नाशेऽपि सस्कारसत्त्वाच्च न पूजाफलानुपपत्ति , अस्पृश्यस्पर्शादिना च तन्नाश॰ [तत्त्वचितामणि ईश्वरानुमान पृष्ठ १४४] इति **जरन्नैयायिका** वदन्ति, तदत्यन्तमसम्बद्धम् । वीतरागस्थले इत्थ वक्तुमशक्यत्वात् सरागे देवत्वबुद्धेरेव मिथ्यात्वादिति [८/६ पृष्ठ-१९४] वक्ष्यते । असर्वज्ञसरागदेवाना व्यासङ्गदशाया व्यवहितनानादेशेषु प्रतिष्ठाकर्मबाहुल्ये चाहङ्कार-ममकारानुपपत्तेरुक्तत्वात् । सस्कारनाशेऽपूज्यत्वापत्ते तज्ज्ञानसस्कारयो अननुगतयो पूजाफलप्रयोजकत्वे गौरवाच्चेति । **न च** भवतामपि व्यासङ्गवशात् प्रतिष्ठितत्वज्ञानाभावे पूजाफलानुपपत्तिरिति **वाच्यम्**, फलविशेषाभावेऽपि प्रीत्यादिना तदा सामान्यफलानपायात् । यैस्तु यथार्थप्रतिष्ठितत्वप्रत्यभिज्ञान पूजाफलसामान्ये एव प्रयोजकमिष्यते तेषामयमपि दोष एवेति व्यक्त **अतिरिक्तशक्तिवादे** [पृ १३१ वादमाला] ।

यत्तु प्रतिमाशतकवृत्तौ टीकाकृतैव –> प्रतिष्ठिविधिना जनितस्याऽऽत्मगतस्याऽतिशयस्याऽदृष्टाख्यस्य पूजाफलप्रयोजकत्वात् <– [गा ७५ वृ पृ. ४४९] इत्युक्त **तत्तु** प्रतिष्ठाकारयितृकर्तृकपूजाजन्यविशिष्टफलापेक्षया बोध्यम् । इत्थमेव –> भावरसेन्द्रात्तु . <– [८/८] इत्यादिवक्ष्यमाणग्रन्थोऽप्युपपद्यते । प्रकृते तु कर्तृसामान्यापेक्षया पूजाफलव्यवस्थोपदर्शितेति न विरोधगन्धोऽपीति भावनीयम् ।

ये तु नव्यनैयायिका प्रतिष्ठाविधिना जनित विचित्रमदृष्ट स्वाश्रयात्मसयोगाश्रयस्य पूज्यताप्रयोजकमभ्युपगच्छन्ति तेषा

પણ જરૂર નથી છતા પણ અહીં એવી શકા થાય કે –> આપણી દેખતા કોઈ ચાડાલ વગેરે અસ્પૃશ્ય લોકો પ્રતિમાને સ્પર્શ કરે તો તે પ્રતિમા અપૂજ્ય કેમ બની જાય છે ? તેવી પ્રતિમાની પૂજા કેમ થતી નથી ? <– તો તેના સમાધાનમા એમ કહી શકાય છે કે ચાડાલ, કસાઈ વગેરે) અસ્પૃશ્ય લોકોના સ્પર્શ વગેરેનુ પ્રતિમામા ભાન થાય છે તે પ્રતિમાવિષયક વિશિષ્ટ ભક્તિનો વ્યાઘાત કરે છે તેથી કોઈ અનુપપત્તિ = અસગતિ નથી (અર્થાત્ 'આ પ્રતિમાને ચાડાલ વગેરે અડી ગયેલ છે' એવુ જ્ઞાન થવાથી પ્રતિમાને વિશે ભક્તિવિશેષ પ્રગટતી નથી અને તેથી તેવી પ્રતિમા તેવી વ્યક્તિ દ્વારા પૂજાતી નથી આથી તેવી પ્રતિમાને અપૂજ્ય કહેવાના પ્રવાદની સગતિ થઈ શકે છે હવે શ્રીમદ્જી મીમાસકમતના નિરાકરણ માટે કહે છે કે –>) પ્રતિષ્ઠા દ્વારા પ્રતિમામા ઉત્પન્ન થયેલ તથા ચાડાલાદિસ્પર્શથી નાશ્ય એવી શક્તિ એ જ પૂજાના ફળની પ્રયોજક છે- આવા મીમાસકમાન્ય શક્તિપક્ષનો સ્વીકાર કરવામા આવે તો અપ્રતિષ્ઠિતત્વનો ભ્રમ હોવા છતા પણ પૂજાજન્ય વિશિષ્ટ ફલની આપત્તિ આવશે (અર્થાત્ જે પ્રતિમા વાસ્તવમા પ્રતિષ્ઠિત છે અને તેમા કોઈને ભ્રમ થાય કે 'આ પ્રતિમા અપ્રતિષ્ઠિત છે ' છતા પણ તે વ્યક્તિ તે પ્રતિમાની પૂજા કરે તો તેને પૂજાજન્ય વિશિષ્ટ ફળ મળવાની આપત્તિ આવશે, કારણ કે પૂજાફલપ્રયોજક શક્તિ તો પ્રતિમામા રહેલી જ છે પરતુ તેવા સ્થળે વાસ્તવમા પૂજાનુ સામાન્ય ફળ જ મળે છે, નહિ કે વિશિષ્ટ ફળ માટે શક્તિપક્ષને પ્રામાણિક માની ન શકાય, સ્વીકારી ન શકાય)

एतेन —> प्रतिष्ठाध्वंस एवाऽस्पृश्यस्पर्शाऽभावविशिष्ट' पूजाफलप्रयोजक इति <— मणिकृन्मतमपि अपास्तमिति दिग् ।

भक्तिविशेषाऽऽधायकतयेव यत प्रतिष्ठा फलवती तत एव स्वप्रतिष्ठापितत्वादिविशेषा अपि पुरुषविशेषे

कल्याणकन्दली

तद्व्यक्तिविशिष्टसम्बन्धाऽग्रहेऽतिप्रसङ्ग तद्ग्रहे चाननुगम इति व्यक्त भक्तिद्वात्रिंशिकायाम् [५/१९] ।

एतेन = प्रतिष्ठाया प्रतिष्ठितत्वज्ञानाऽऽहितभक्तिविशेषद्वारा पूजाफलप्रयोजकत्वेन । अस्याग्रे 'अपास्तमि'त्यनेनान्वय । प्रतिष्ठाध्वंस एवेति । एवकारेण प्रतिष्ठादे व्यवच्छेद कृत । अस्पृश्यस्पर्शाभावविशिष्टः पूजाफलप्रयोजकः । ततश्च नाऽस्पृश्य-स्पृष्टप्रतिमापूजनात् फलापत्तिरिति मणिकृन्मतम्, तदुक्त तत्त्वचिन्तामणौ —> 'प्रतिष्ठित पूजयेदि'ति विधिवाक्येन प्रतिष्ठिताया कारणत्व न बोध्यते किन्तु भूतार्थक्तानुशासनादतीतप्रतिष्ठे पूज्यत्व बोध्यते । तथा च प्रतिष्ठाध्वंस प्रतिष्ठाकालीनयावदस्पृश्य-स्पर्शादिप्रतियोगिकानादिकालसंसर्गाभावसहित पूज्यत्वप्रयोजक <— [अनुमानखण्ड २/२ ईश्वरानुमाने पृ ४४४] । प्रतिष्ठाकालीनेति । न चाऽस्पृश्यस्पर्शकालीनप्रतिष्ठयाऽपि पूज्यत्वापत्ति , तत्र कर्मवैगुण्येन प्रतिष्ठाया एवाऽसत्त्वात् । न चानाद्यनन्ताभावे गौरव, यावन्तोऽस्पृश्यस्पर्शाभावास्तावदभावसहितस्यैव पूज्यताप्रयोजकत्वसम्भवादिति वाच्यम्, तावदभावसहितप्रतिष्ठाध्वंसस्य हेतुत्वे तावन्तोऽभावा अपि हेतव इति ध्रुव, तथा चानाद्यनन्तभावे साद्यभावानामपि जनकत्वमिति बहूना जनकत्वे गौरवमिति अल्प-जनकत्वलाघवेन साद्यव्यावर्तनार्थमनादिपदोपादानादिति आलोककृत् जयदेवमिश्रः ।

तन्न, प्रतिष्ठाया क्रियेच्छारूपत्वेन तद्ध्वंसस्य प्रतिमानिष्ठत्वाभावात्, संयोगरूपत्वेऽपि द्विष्ठत्वात्, कारणीभूताभावप्रति-योगित्वेन पूजाफले प्रतिष्ठाया प्रतिबन्धकत्वव्यवहारापत्ते । क्तप्रत्ययस्थलेऽपि 'प्रोक्षिता व्रीहय' इत्यादौ ध्वंसव्यापारकत्वाऽ-कल्पनात्, कालान्तरभाविनि फले चिरनष्टस्य कारणस्य भावव्यापारकत्वनियमाच्च, अन्यथाऽपूर्वोच्छेदापत्ते । न च प्रतिष्ठाध्वंसस्य क्लृप्तत्वेन लाघवमिति प्रतिष्ठाया अन्यथासिद्धत्वमिति वाच्यम्, तथापि तस्य ध्वंसाऽप्रतियोगित्वेन सकृत् फलोत्पत्त्यनन्तर घटीयन्त्रवदनवरत फलोदयाऽविगमात् । किञ्च प्रतियोगि-ध्वंसयोरेककार्यकारित्व कुत्रापि न क्लृप्तम्, फलतो विरुद्धकार्यारम्भ एव दृश्यते । नैयायिकमते तु किञ्चिदवयवनाशेन प्रतिमान्तरोत्पत्तौ तत्र प्रतिष्ठाध्वंसानभ्युपगमात् पूज्यताऽनापत्ति , उक्तसंसर्गा-भावाना बहूनामवच्छेदकत्वनिवेशे गौरवात्, प्रतिष्ठाया शक्तिविशेषे तन्नाशेऽस्पृश्यस्पर्शादीना चैकशक्तिमत्त्वेन हेतुत्वे लाघवादि-त्यादिसूचनार्थ दिगिति प्रोक्तम् ।

भक्तिविशेषाधायकतयेव यतः प्रतिष्ठा = अञ्जनशलाकादिविधिकृतप्राणप्रतिष्ठा फलवती = फलजनने उपयुज्यते ।

ॐ ચિંતામણિકારમત નિરાકરણ ॐ

एतेन० । પ્રસ્તુતમા તત્ત્વચિન્તામણિ ગ્રથના રચયિતા ગગેશ ઉપાધ્યાય એમ કહે છે કે —> પૂજાજન્ય ફળની પ્રયોજક પ્રતિષ્ઠા નથી પણ પ્રતિષ્ઠાનો ધ્વસ છે પરતુ પ્રતિષ્ઠાધ્વસ સામાન્ય નહિ પણ અસ્પૃશ્યસ્પર્શાભાવવિશિષ્ટ (ગગેશજીનો કહેવાનો આશય એ છે કે ક્રિયાસ્વરૂપ પ્રતિષ્ઠા ક્ષણિક હોવાથી પૂજાફળ પ્રત્યે પ્રતિષ્ઠાને પ્રયોજક માની ન શકાય પરતુ પ્રતિષ્ઠાનો ધ્વસ અવિનાશી હોવાથી તેને પૂજાફળનો પ્રયોજક માની શકાય પરતુ આવુ માનવામા આપત્તિ એ આવશે કે - ચાડાલ વગેરે અસ્પૃશ્ય લોકો પ્રતિમાને અડશે ત્યાર પછી પણ પ્રતિમા પૂજનારને પૂજાજન્ય ફળ મળશે, કારણ કે પ્રતિષ્ઠાધ્વસ તો સાદિ-અવિનાશી હોવાથી તે સમયે વિદ્યમાન જ છે તેથી આ આપત્તિના નિવારણ માટે અસ્પૃશ્યસ્પર્શાભાવથી વિશિષ્ટ પ્રતિષ્ઠાધ્વસને પૂજાફલપ્રયોજક માનવો જોઈએ તેથી કોઈ ચાડાલ વગેરે પ્રતિષ્ઠિત પ્રતિમાને અડશે ત્યાર પછી તે પ્રતિમામા રહેલ પ્રતિષ્ઠાધ્વસ અસ્પૃશ્યસ્પર્શથી વિશિષ્ટ બનશે, નહિ કે અસ્પૃશ્યસ્પર્શાભાવવિશિષ્ટ માટે ત્યાર બાદ તે પ્રતિમાને જે કોઈ પૂજશે તેને પૂજાજન્ય ફળ નહિ મળે, કારણ કે ત્યારે ત્યા અસ્પૃશ્યસ્પર્શાભાવવિશિષ્ટ પ્રતિષ્ઠાધ્વસ નથી રહેતો) ટીકાકાર શ્રીમદ્જી એમ કહે છે કે ચિંતામણિકારના ઉપરોક્ત મતનુ નિરાકરણ પૂર્વોક્ત યુક્તિથી જ થઈ જાય છે અર્થાત્ જે પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠિત થઈ હશે અને તેમા કોઈને અપ્રતિષ્ઠિતત્વનો ભ્રમ થાય તો તેવા ભ્રાત માણસને તે પ્રતિમાની પૂજાથી વિશિષ્ટ ફળ મળવાની આપત્તિ આવશે, કારણ કે તે પ્રતિમામા અસ્પૃશ્યસ્પર્શાભાવવિશિષ્ટ પ્રતિષ્ઠાધ્વસ વિદ્યમાન છે તેથી જ તેવા પ્રતિષ્ઠાધ્વસને પૂજાફલનુ પ્રયોજક માની ન શકાય અહીં જે કાઈ કહેવામા આવેલ છે તે માત્ર દિશાસૂચન છે તેને અનુસારે આગળ ઘણુ વિચારી શકાય તેમ છે - આ હકીકતને જણાવવા શ્રીમદ્જીએ 'दिग्' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે જિજ્ઞાસુ વ્યક્તિ અમે રચેલ કલ્યાણકદલી-સસ્કૃતટીકાનુ અવલોકન કરી શકે છે

ॐ પ્રતિષ્ઠાના કર્તા વિશે મીમાંસા ॐ

भक्ति० । પ્રતિષ્ઠા એ વિશેષ પ્રકારની ભક્તિ લાવવાના કારણે જ સફળ થાય છે તેથી જ પોતાના દ્વારા પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠિત

' मुद्रितप्रतौ ' स्पर्शाभावविशिष्ट' इत्यशुद्ध पाठ ।

भवितविशेषाऽऽधायकतयाऽऽद्रियन्ते । तथा चोक्त ग्रन्थकृतैव **पूजाविंशिकाया** —> सयकारियाइ एसा जायइ ठवणाइ बहुफला केई । गुरुकारियाइ अन्ने विसिट्ठविहिकारियाए अ ॥ थंडिल्ले वि य एसा मणठवणाए पसत्थिगा चेव । आगास-गोमयाइहि एत्थमुवलेवणाइ हिय ॥ उवयारगा इह सोवओगसाहारणाण इट्ठफला । किंचि विसेसेण तओ सव्वे ते विभइयव्वत्ति ॥ (वि वि ८/१३-१४-१५) आसामर्थलेशो यथा —> स्वयकारितया स्थापनयैषा पूजा बहुफला जायत इति **केचिन्मन्यन्ते** । गुरव = मातृ-पितृ-पितामहादय तै कारितयेत्यन्ये । विशिष्टविधिकारितयेति **अपरे** ।

कल्याणकन्दली

तत एव स्वप्रतिष्ठापितत्वादिविशेषाः = स्वकारितत्व-गुरुकारितत्वादिविशेषा **अपि पुरुषविशेषे** = बाहुल्येन व्यवहारनयानुसृत-जीवविशेषे **भक्तिविशेषाधायकतया** = विशिष्टभक्तिबहुमानादिप्रयोजकतया **आद्रियन्ते** । तदुक्त **प्रतिमाशकवृत्तौ** —> प्रतिष्ठाजनिता आत्मगता समापत्तिरेव स्वनिरूपकस्याप्यालम्बनत्वसम्बन्धेन प्रतिष्ठितत्वव्यवहारजननीत्यर्थ , या द्राक् = शीघ्र प्रत्यभिज्ञाय पूजा कृता विशिष्टफलदा स्यात् । विशिष्ट फल = आकारमात्रालम्बनाध्यवसायफलातिशायि । तथा च प्रतिष्ठित-विषयक यथार्थ प्रत्यभिज्ञानमेव पूजाफलप्रयोजकमिति तेनाऽस्या प्रतिष्ठाया गुणवता = प्रशस्तगुणाना कर्तृणा अधिकारिता; शुद्धस्य विशिष्टस्याऽऽशयस्य स्फूर्त्तये 'विशिष्टगुणवत्प्रतिष्ठितेय' इति प्रत्यभिज्ञाने विशिष्टाध्यवसायस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् । वैगुण्ये तु = प्रतिष्ठाविधिसामग्र्यसम्पत्तौ तु तत॰ = प्रत्यभिज्ञानात् स्वतोऽपि उपनतात् बाह्यसामग्री विना मनसोऽप्युपस्थितात् प्रतिष्ठाफलमिष्टम् <— [गा ९६] ।

गुरवः = मातृ-पितृ-पितामहादय इति । अत्र च मातृ-पितृ-पितामहादिषु बिम्बप्रतिष्ठाया. प्रयोजककर्तृत्वमेवाभि-मतम्, उत्सर्गत. सूरेरेव प्रतिष्ठाकर्तृत्वात् । एतत्तत्त्वमजानाना. **केचितु** —> श्रावकेणैवाऽर्हत्प्रतिमाप्रतिष्ठा कार्या, **दमयन्तीचरित्र-भुवनसुन्दरीचरित्र-बृहत्कल्पादिषु** श्रावकस्यैव जिनबिम्बप्रतिष्ठाकर्तृत्वेन श्रवणात् । तथाहि **दमयन्त्या** —> तत्थ बहुमज्झदेसे पवरायणण पराए भत्तीए । कारविय जिणभुवणे पइट्ठिय सतिजिणबिब ॥ [ ] इत्येवमुक्तत्वात् दमयन्त्यैव प्रतिष्ठा कृता, तत्र यतेरभावात् । **भुवनसुन्दर्या** च —> शक्रावतारे एक बिम्बमाश्रित्य शक्र-चक्रवर्ति-वासुदेवादयश्चक्रिरे प्रतिष्ठाम् <— इत्युक्तम् । **बृहत्कल्पभाष्यचूर्णौ** —> सावओ कोऽवि पढम जिणपडिमाए पतिट्ठवण करेति <— [१७९२] इत्युक्तम् । **श्रीप्रद्युम्नसूरिकृतस्य स्थानकापरनाम्नो मूलशुद्धिप्रकरणस्य** वृत्तौ **श्रीदेवचन्द्रसूरिणा** —> काऊण पाणवित्ति फलेहि तो गिरिगुहाए मज्झम्मि मट्टियमयजिणपडिम काउ वदेइ भत्तीए ॥१२६॥ <— इत्येव **नर्मदासुन्दरीकृतत्वेन** जिनप्रतिष्ठा दर्शिता । **कथाकोशस्वोपज्ञवृत्तौ** अपि —> अडवीपएसे वेयड्ढवासिविज्जाहरेहि भगवओ तिलोयनाहस्स जुगादिदेवस्स मुत्तासेलमई पडिमा पइट्ठिया अहेसि <— [गा २ पृ २-प ९] इत्युक्तमित्याहुः ।

अत्र वदन्ति —> दमयन्ती-भुवनसुन्दरी-नर्मदासुन्दरीभि. स्थापनामात्रमेव कृत, न तु सम्पूर्ण प्रतिष्ठाविधि. समनुष्ठित.; सद्बाह्वान-वेदि-वारक-जवारकाणा तत्काल-देशयोरसम्भवात् । **कथारत्नकोशे श्रीदेवभद्रसूरिदर्शित.** 'घोसावेज्ज अमारि, रन्ना सघस्स तह य वाहरण । विन्नाणियसम्माण, कुज्जा खेत्तस्स य विसुद्धि ॥ नवर सुमुहुत्तमि, पुव्वुत्तरदिसिमुह सउणपुव्व । वज्जतेसु चउव्विह-मगलतूरेसु पउरेसु ॥ तो सव्वसघसहिओ ठवणायरिय ठवित्तु पडिमपुरो । देवे वदइ सूरी परिहियनिरुवहयसुइ-वत्थो ।' [पृ ८६-गा १७-१९-२०] इत्यादि. प्रतिष्ठाविधिस्तत्र न प्रवृत्त इति सुप्रसिद्धमेव । अङ्गाऽसिद्धौ कथ प्रधानसिद्धि. । **बृहत्कल्पभाष्यचूर्ण्यादिषु** चेनर्थानुपपत्ते. श्रावकाणा तत्प्रयोजककर्तृत्वमेवावसेयम् । तदुक्त **बृहत्कल्पभाष्यवृत्तौ श्रीक्षेमकीर्तिसूरिभिः**

थवी वगेरे विशेष प्रकारो पण व्यक्तिविशेषमा विशेष प्रकारनी भक्ति लाववाना कारणे आदरणीय छे (अर्थात् 'आ प्रतिमानी प्रतिष्ठा मे करावेली छे' आवी बुद्धि थवाथी अमुक भाग्यशाळीओने विशेष प्रकारनी भक्ति उत्पन्न थती होय तो तेवी व्यक्तिए पोते ज प्रतिष्ठा = अजनशलाका करावीने प्रभुभक्ति करवी जोईए आ प्रमाणे अमुक जैनाचार्यो विधान करे छे) मूळग्रथकार श्रीहरिभद्रसूरि महाराजे ज त्रण गाथा द्वारा पूजाविंशिकामा कह्यु छे —> पोते करावेल स्थापनाथी आ प्रतिष्ठा बहुफळवाळी थाय छे- एम केटलाक जैनाचार्यो कहे छे पोताना गुरुवर्गे करावेल प्रतिष्ठाथी बहु फळ मळे छे- एम अन्य जैन विद्वानो कहे छे अमुक जैन आचार्य 'विशिष्ट विधिथी करावेल स्थापनाथी प्रतिष्ठा बहुफळवाळी थाय छे' एम कहे छे [१] शुद्ध जमीनमा पण मनथी करेल स्थापनाथी आ प्रतिष्ठा प्रशस्त बने छे (प्रतिष्ठा बुद्धिथी) खुल्ली जग्यामा छाण वगेरेथी उपलेपन = लिंपण वगेरे पण हितकारी छे [२] 'पोताना उपयोगने समान एवा अनुष्ठानोना उपकारक अग होवाथी कईक विशेषताथी ईष्ट फळ आपनार ते बधा पक्षोनु विभजन करवु = योग्य विभाग करवो [३] आ त्रणेय गाथानो आशिक अर्थ टीकाकार श्रीमद्जी जणावे छे के 'पोते करावेल स्थापनाथी = प्रतिष्ठाथी पूजा बहुफळवाळी थाय छे' एम केटलाक जैनाचार्यो माने छे 'माता, पिता, दादा वगेरे गुरुजनोथी करावायेल प्रतिष्ठाथी पूजा बहुफळवाळी थाय छे' एम अन्य जैनाचार्यो कहे छे 'विशिष्ट विधिथी

स्थण्डिले = शुद्धस्थानमात्रे अपि एषा मनःस्थापनया विशिष्टविधिसामग्रीं विना पञ्चनमस्कारस्थापनामात्रेणापि प्रशस्ता = अभिमता, अत्राऽऽकाशगोमयादिभिः = पवित्रोर्ध्वस्थ(मय)गोमयादिभिः उपलेपनादि भूम्यादेर्हितं, तावन्मात्रविधेरपि फलदत्वात्। एते सर्वेऽपि पक्षाः स्वोपयोगसाधारणानामनुष्ठानानां 'उवयारगत्ति' उपकाराङ्गानीति किञ्चिद्-

कल्याणकन्दली

—> श्रावकाः केचित् जिनानां प्रतिमासु प्रथमतः 'पट्ठवणे'त्ति प्रतिष्ठापनं कर्तृकामाः <— [गा १७९२-वृ] इति । श्रावकस्य प्रतिष्ठाकर्तृत्वे तु 'प्रतिष्ठां कर्तृकामाः' इत्युक्तं स्यात् । ततश्चाचार्यः प्रतिष्ठां करोति, तं कुर्वन्तं श्रावकः प्रयुङ्क्ते इत्यर्थपरमेव तज्ज्ञातम् । कथाकोशवृत्तिवचनमपि विद्याधरकृतं प्रतिमान्यसनमेव बोधयति, न तु प्राणप्रतिष्ठाम्; 'महुरानगरी घरे कए पढमं अरिहंता पइट्ठविज्जंति, मंगलनिमित्तं । जह न करेंति घरं पडति <— [१७७६] इति बृहत्कल्पभाष्यविशेषचूर्णि-वचनवत् । तदुक्तं जीवानुशासने श्रीदेवसूरिभिः —> जइ पुण पइट्ठअत्थो हवेज्ज तो महुरणयरगेहेसु । मंगलपडिमाण पि हु तुम्ह मया पावइ पइट्ठा <— ॥१३॥ सूरेः प्रतिमाप्राणप्रतिष्ठाकर्तृत्वं तु —> रूप्यकचोलकस्थेन विधिना मधु-सर्पिषा । नेत्रोन्मीलनं कुर्यात्, सूरिः स्वर्णशलाकया ॥ <— [ ] इति वाचकोमास्वातिकृत-प्रतिष्ठाकल्पवचनात् प्रसिद्धमेव । समुद्राचार्येणापि —> सदसेण धवलवत्थेण वेढिय वास-धूव-पुप्फेहिं । अभिमंतिय तिवारा सूरिणा सूरिमंतेण ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । —> थुइदाण-मंतनासो आहवणं तह जिणाण दिसिबंधो । नेत्तुम्मीलण-देसण गुरुअहिगारा इह कप्पे ॥ [ ] एतानि गुरुकृत्यानि, शेषाणि तु श्राद्धकृत्यानि इति तपागच्छसामाचारीवचनात् <— इति गुणरत्नसूरिणा प्रतिष्ठाकल्पे यदुक्तं ततोऽपि प्राणप्रतिष्ठायाः प्रधानकर्तृत्वं श्रावके न सिध्यति, नेत्रोन्मीलनस्यैव व्यवहारतः तात्त्विकप्रतिष्ठारूपत्वात् । प्राचीनसामाचारीप्रकरणेऽपि (पृ ३१) अयमेवार्थ उक्तः । सकलचन्द्रोपाध्यायेनाऽपि प्रतिष्ठाकल्पे दर्शनज्ञानचारित्रोपेतस्य निष्परिग्रहस्य महाप्रभावकस्याचार्यस्यैव प्रतिष्ठाधिकारित्वमावेदितम् [पृ ४] । कथारत्नकोशेऽपि श्रीदेवभद्रसूरिभिरेव —> सोवन्नवट्टियाए कुज्जा महुसक्कराहि भरियाए । कणगसलागाए बिंब-नयण-उम्मीलणं लग्गे । सम्मं पइट्ठमंतेण अगमंधीसु अक्खरन्नासं । कुणमाणो एगमणो सूरि वासे खिवेज्ज तहा ॥<— [पृ ८६ गा ४२/४३] इत्येवं सूरेरेव प्राणप्रतिष्ठायाः प्रधानकर्तृत्वमाविष्कृतम् । प्रतिष्ठाकल्पेऽपि —> तो इट्ठसे पत्ते हेमसलागाए मंतविहिपुव्वं जिणनेत्तुम्मीलणयं करेज्ज वन्ने नसं तत्थ ॥ अच्छी-निलाड-संधिसु हियए विय सिरिपयाइए वन्ने । रययस्स वट्टियाए गहियमहू थिरमणो सूरि ॥ <— [ ] इत्येवं सूरेः प्राणप्रतिष्ठाविधिनियोगः प्रोक्तः । यदपि शत्रुञ्जय-माहात्म्ये धनेश्वरसूरिभिः - प्रतिष्ठामर्हतां यो हि कारयेत्सूरिमन्त्रतः । सोऽर्हत्प्रतिष्ठां लभते यथा वापस्तथा फलम् ॥ <— [५/७००] इत्युक्तं ततोऽपि सूरेरेव प्राणप्रतिष्ठाकर्तृत्वं श्रावकादीनाञ्च तत्कारकत्वं सिध्यतः । अन्यत्रापि —> प्रतिष्ठाप्या जिनेन्द्राणां प्रतिमा निर्मिता नवा. । विधिना सूरिमन्त्रेण गुरुणा ब्रह्मचारिणा ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । चैत्यवन्दनमहाभाष्येऽपि —> इय बहुविहविवाइ सूरिहिं पइट्ठाइ दीसंति । भवियाणदकराइं पभावगाइं पवयणस्स ॥३१॥ <— इत्युक्तम् । काशहृद-श्रीभिन्नमाल-सत्यपुरादिषु संवत्सरान्विताऽऽचार्यनामाक्षराणि जिनबिम्बेषु दृश्यन्त एव प्राणप्रतिष्ठाकर्तृतया । तदुक्तं जीवानुशासने देवसूरिभिः —> तह कासन्ह-सिरिभिल्लमाल-सच्चउरबिंबमाईण । अपमाणयं कुणतेहिं तेहिं अप्पा भवे खित्तो ॥ <— [१४] इति । काशहृदीयजिनस्तोत्रेऽपि —> नमि-विनमिकुलान्वयिभिर्विद्याधरनाथ-कालिकाचार्यैः । काशहृदशङ्खनगरे प्रतिष्ठितो जयति जिनवृषभः ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । विध्यनभिज्ञतया प्राणप्रतिष्ठाकरणे महापाय एव । तदुक्तं पादलिप्तसूरिभिः —> अवियाणि-ऊण य विहिं जो ठवेति मूढमाणो । अहिमाण-लोहजुत्तो निवडइ संसारजलहिंमि ॥ <— इति । प्राणप्रतिष्ठाकरणे सूरेर्यथा न महाव्रतादिलोपः तथा विविदिषुभिः श्रीअजितदेवसूरिविरचितं मोहोन्मूलनवादस्थानकं विलोकनीयम् । आचारदिनकरे तु खरतरगच्छीयेन श्रीवर्धमानसूरिणा —> आचार्यैः पाठकैश्चैव साधुभिः ज्ञानमत्त्रिये । जैनविप्रैश्च क्षुल्लकैश्च प्रतिष्ठा क्रियतेऽर्हतः ॥ <— [प्रतिष्ठाविधि-पृ १४७-गा १४] इत्युक्तं तच्चिन्तनीयम् ।

शुद्धस्थानमात्रेऽपि मनःस्थापनया पञ्चनमस्कारमात्रेणाऽपि प्रशस्ता = फलावहा । न च बिम्बविरहे शुद्धस्थानमात्रे मनःस्थापनया नमस्कारकरणे को हि लाभ इति शङ्कनीयम्, तत्र मनोमयस्य बिम्बस्य सद्भावात्, बिम्बस्याऽष्टविधत्वेन परैरप्युक्तत्वात्, यथोक्तं —> शैली दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती । मनोमयी मणिमयी प्रतिमाऽष्टविधा स्मृता ॥<— [ ]

કરાવેલ પ્રતિષ્ઠાથી પૂજા ફળવાળી થાય છે' એમ અપર જૈનાચાર્યો માને છે [૧] કેવળ શુદ્ધ જગ્યામાં પણ મનસ્થાપનાથી = વિશિષ્ટ વિધિ-સામગ્રી વિના નવકારની સ્થાપના કરવા માત્રથી પણ પૂજા પ્રશસ્ત છે, માન્ય છે. શુદ્ધ જમીનમાં પ્રભુપ્રતિમાની બુદ્ધિથી પવિત્ર ઘાસ = દર્ભ નામનું ઘાસ, છાણ વગેરેથી શુદ્ધ જમીન વગેરેનું ઉપલેપન = લિંપણ પણ હિતકારી છે અર્થાત્ ફક્ત આટલી વિધિ પણ ફળ આપે છે. [૨] આ બધા ૫ પક્ષો પોતાના ઉપયોગને સમાન = અનુરૂપ એવા અનુષ્ઠાનોના ઉપકારક અંગો છે. આથી કોઈક વિશેષતાથી વિશિષ્ટ ફળને આપે છે. કારણ કે દરેક ક્રિયા = અનુષ્ઠાન બધાને ઉપયોગસદૃશ = સ્વોપયોગસમાન = પોતાના ઉપયોગને અનુસાર સુંદર હોય છે. કોઈ પણ અનુષ્ઠાન કોઈને સ્વજાતિથી = પ્રકૃતિથી = સ્વભાવથી પ્રતિનિયત નથી.

विशेषेणेष्टफला । कर्म हि सर्वं सर्वस्योपयोगसदृशं प्रशस्तं, न तु कस्यचित् किञ्चित् जात्या प्रतिनियतम् । ततो यस्य यदुपकारकं तस्य तदिष्टमिति स्वकृतस्थापनादिपक्षाः सर्वेऽपि विभक्तव्याः । स्वकृतस्थापनादिबुद्ध्या भक्तिविशेषोत्पत्तौ समीचीना ममत्वकलहाद्युत्पत्तौ चाऽसमीचीना इति भावः ।

कल्याणकन्दली

किञ्चिद्विशेषेण भक्त्यादिविशेषेण **इष्टफलाः** । अतो न ते दूषयितव्याः, तदुक्तं **चैत्यवन्दनमहाभाष्येऽपि** –> तो सुत्ताऽपडिसिद्धा पवयणसोहावहा चिरपवत्ता । सच्चा न दूसियव्वा आयरणा मुत्तिकामेहिं ॥३३॥ <– इति ।

सर्वेऽपि विभक्तव्या इति । सत्येतरविभजनमेवाऽऽवेदयति - **स्वकृतस्थापनादिबुद्ध्या भक्तिविशेषोत्पत्तौ** जिनबिम्बादिगोचरभक्तिविशेषोत्पत्तौ **समीचीना** इति **ममत्व-कलहाद्युत्पत्तौ चासमीचीना** इति भावः ।

यथोक्तं **सम्यक्त्वप्रकरणे** –> गुरुकारियाइ केइ अन्ने सयकारियाइ तं बिंति । विहिकारियाइ अन्ने पडिमाए पूअणविहाणं <–॥२५॥ तद्व्याख्या चैवं –> गुरवो मातृ-पितृ-पितामहादयः तैः कारितायाः केचित्, अन्ये स्वयंकारितायाः , विधिकारितायास्त्वन्ये प्रतिमायास्तत्पूर्वाभिहितं पूजाविधानं ब्रुवन्ति, कर्तव्यमिति शेषः । अवस्थितपक्षस्तु गुर्वादिकृतत्वस्यानुपयोगित्वात् ममत्वाऽऽग्रहरहितेन सर्वप्रतिमा अविशेषेण पूजनीयाः , सर्वत्र तीर्थकृदाकारोपलम्भेन तद्बुद्धेरुपजायमानत्वात्, अन्यथा हि स्वाग्रहवशात् अर्हद्बिम्बेऽप्यवज्ञामाचरतो दुरन्तसंसारपरिभ्रमणलक्षणो बलवद्दण्डः समाढौकते । न चैवमविधिकृतामपि पूजयतः तदनुमतिद्वारेणाऽऽज्ञाभङ्गलक्षणदोषापत्तिः, आगमप्रामाण्यात् [श्राद्धविधिवृत्ति पृ.१३३] । तथाहि **श्रीबृहत्कल्पभाष्ये** –> निस्सकडमनिस्सकडे वा वि चेइए सव्वहिं थुई तिन्नि । वेलं व चेइआणि य णाउं इक्किक्कया वा वि ॥१८०४॥ <– इति । –> निश्राकृते = गच्छप्रतिबद्धे, अनिश्राकृते वा तद्विपरीते चैत्ये सर्वत्र तिस्रः स्तुतयो दीयन्ते । अथ प्रतिचैत्यं स्तुतित्रये दीयमाने वेलाया अतिक्रमो भवति, भूयांसि वा तत्र चैत्यानि ततो वेलां चैत्यानि वा ज्ञात्वा प्रतिचैत्यमेकैकाऽपि स्तुतिर्दातव्येति <– इति **बृहत्कल्पवृत्तिकृतः श्रीक्षेमकीर्त्त्याचार्याः** । गुरुकारितादिप्रतिमापूजनमतप्रतिपादनावसरे **श्रीतिलकाचार्येण** तु **दर्शनशुद्धिप्रकरणवृत्तौ** –> परं मतान्येवैतानि, कार्यपक्षस्त्वर्हत्प्रतिमां दृष्ट्वा पूजयेद्, अन्यथाऽवज्ञा स्यात् <– [गा २५ वृ पृ १७१] इत्युक्तम् । **एतेन** –> गच्छान्तरीयाः प्रतिमा न वन्दनीया गच्छान्तरपरिगृहीतत्वात् । यो यो गच्छान्तरपरिगृहीतः स सोऽवन्दनीयः यथाऽन्यगच्छसाधुः <– इति **धर्मसागरमतमपि प्रत्युक्तम्** । अत्रावस्थितपक्षो ह्येव जिनपूजानियामकं उत्सर्गतो विधिकारितत्वमेव, गुरुकारितत्वस्वयंकारितत्वयोरपि तद्विशेषरूपयोरेवात्रोपन्यासात् । अत एव विषयविशेषपक्षपातोल्लसद्वीर्यवृद्धिहेतुभूततया तदन्यथात्वे च त्रयाणामपि पक्षाणां भजनीयत्वोक्तिः । विधिकारिताऽसम्पत्तावपवादतस्त्वाकारसौष्ठवमवलम्ब्य मनःप्रसत्तिरापादनीया । न चैवमविध्यनुमतिः अपवादालम्बनेन तन्निरासात् क्रमदेशनाया स्थावरहिंसाऽनुमतिवद् भक्तिव्यापारप्रदर्शनेन दोषोपस्थितिप्रतिरोधाद्वा काव्य इव व्यक्तिप्रदर्शनेनेति शास्त्रस्थितिः **प्रतिमाशतकवृत्तौ** [गा ७१] व्यक्ता ।

उपलक्षणात् स्नात्र-पूजादौ सामाचारीविशेषेण विविधविधिदर्शनेऽपि न व्यामोहः कार्यः, अर्हद्भक्तिफलस्यैव सर्वेषां साध्यत्वात् । गणधरादिसामाचारीष्वपि भूयांसो भेदा भवन्ति । तेन यद्यद्धर्माद्यविरुद्धमर्हद्भक्तिपोषकं तत्तन्न केषामप्यसम्मतम् । एवं सर्वधर्मकृत्येष्वपि ज्ञेयमिति **श्राद्धविधिवृत्तौ** व्यक्तम् [पृ.१३२] । यद्यपि **सम्यक्त्वकुलके** –> अहिगारिणो अ सड्ढो वावणकुमग्ग-कुमइरहिउ अ । तेण कारइअव्वं जिणभुवणं वंदणिज्जमिणं ॥ निप्फाविऊण एवं जिणभवणं सुंदरं तहिं बिंबं । विहिकारिअं च विहिआ सुपइट्ठा साहुणो मण्णा ॥ <– [ ] इत्युक्तम् । **व्यवहारभाष्येऽपि** –> आगमविहिणा कारियं सुगुरूवएसे सुसावगेहिं च । नायज्जिअवित्तेण तं आययणं जिणा बिंति ॥ सन्नाण-चरण-दंसणपमुक्कसाहूहिं जा परिग्गहिआ । ताओ जिणपडिमाओ अणाययणं हुंति जुत्तिए ॥ जिणबिंबमणाययणं कुसाहुपरततया समुद्दिट्ठं । दिट्ठंतो जिणपडिमाबोडियलिंगाइयाणं इहं ॥ अणाययणं पुण णाण-दंसण-चरणघायणं ठाणं । मुक्खत्थिसुधम्मिजणवज्जणिज्जं विसुद्धभावेण ॥ <– [ ] इत्युक्तं तथापि पुष्टालम्बने तदपि वन्दनीयमेव । तदुक्तं **बृहद्भाष्ये** –> असइ विहिचेइअम्मि सद्धाभगाइ कारणं नाउं । वच्चंति तत्थ मुणिणो नो मुणिणो जे अगीयत्था ॥ <– [ ] इति । साम्प्रतं तु जीतेनाऽन्यतीर्थीयज्योतिष्काध्ययनवत्

(અર્થાત્ કોઈ ધર્મક્રિયા કોઈને વરેલી નથી કોઈ પણ ધર્મક્રિયાનો કોઈ ઠેકેદાર - ઈજારદાર નથી) તેથી જેને જે પ્રકારનુ અનુષ્ઠાન ઉપકારક હોય તેને તે અનુષ્ઠાન આદરવુ સારુ છે માટે સ્વકૃતપ્રતિષ્ઠા વગેરે બધાય પક્ષોનુ યોગ્ય વિભજન કરવુ કહેવાનો ભાવ એ છે કે 'મે આ પ્રતિમાની અંજનશલાકા - પ્રતિષ્ઠા કરાવેલ છે' વગેરે બુદ્ધિથી વિશેષ પ્રકારે પ્રભુભક્તિ ઉત્પન્ન થાય તો તે બધાય પક્ષો સારા છે અને તેવા પ્રકારની બુદ્ધિથી-આગ્રહથી મમતા, ઝઘડા વગેરે ઉત્પન્ન થાય તો તે બધા પક્ષો ખરાબ છે

१ मुद्रितप्रतो 'तेषा' पद नास्ति ॥

इत्थञ्च ये गुर्वादिप्रतिष्ठापितत्व सर्वथाऽनुपयोगीति वदन्ति 'तेषा, ये च विधिप्रतिष्ठापितत्व एव निर्भर कुर्वन्ति तेषा अभिप्राय त एव विदन्ति इति' कृतमतिविस्तरेण ॥८/४॥

प्रकृतमुच्यते । ननु किमिति स्वात्मन्येव पर स्थापन उच्यते, नान्यत्र ? इत्याशङ्कयाह --> 'बीजमि'त्यादि।

बीजमिद परम यत्परमाया एव समरसापत्तेः । स्थाप्येन तदपि मुख्या हन्तेषैवेति विज्ञेया ॥८/५॥

इद = स्वात्मनि मुख्यदेवतास्वरूपगतवीतरागत्वादिगुणस्थापन **बीज** = कारण वर्तते **परम** = प्रकृष्ट **यत्** = यस्मात् **परमाया एव** = प्रकृष्टाया एव **समरसापत्ते** = मुख्यदेवतास्वरूपतुल्यतापत्ते, **स्थाप्येनापि** = बिम्बेनाऽपि

कल्याणकन्दली

दर्शनशुद्धिप्रकरणाद्यनुसारेण देशतोऽविधिचैत्यमपि उत्सर्गतो वन्दनीयादितयाऽशठगीतार्थै प्रतिपन्नमिति व्यक्त द्रव्यसप्ततिकावृत्तौ । प्रतिमाशतकवृत्तौ तु --> प्रतिष्ठाकारणाऽसम्पत्तौ प्रतिष्ठाकर्तृगुणाना प्रायो दुर्लभत्वे वा कटुक-दिगम्बर-प्रतिष्ठित-द्रव्यलिङ्गिद्रव्य-निष्पन्नव्यतिरिक्ता सर्वा अपि प्रतिमा वन्दनीया इति वचनप्रतिष्ठापि फलावहेत्याम्नायविद । नयानादरेऽपि कर्तृगतोत्कटदोष-ज्ञानाच्छुद्धाऽऽशयाऽपरिस्फूर्ते । अत एव साधुवासक्षेपादवन्दनीयास्तित्रोऽपि वन्दनीयता नातिक्रामन्तीति सूरिचक्रवर्त्तिना श्रीहीरनामधेयानामाज्ञा, तत शुद्धाशयस्फूर्तेरप्रतिहतत्वादिति <-- [गा ७६ पृ ४७३] प्रोक्तम् ।

वस्तुतस्तु सर्वत्र निर्मल मन एव तत्त्वमिति परमार्थ , --> नाञ्चलो मुखवस्त्र न, न राका न चतुर्दशी । न श्राद्धादिप्रतिष्ठा वा तत्त्व किन्त्वमल मन ॥ <-- [यो सा २/२४] इति योगसारवचनमवलम्ब्य मद्यभेद-गच्छकलह-ममत्वादिपरिहारपरतना माव्य भक्तिविशेषाधाने एव च यतितव्यमित्युपदेश । 'विदन्ति' इत्यनेन स्वाऽस्वरस. प्रदर्शित , प्रथमपक्षे भक्तिविशेषाऽऽनायक-तया गुर्वादिप्रतिष्ठापितत्वस्य जीवविशेषान् प्रत्युपयोगित्वात् द्वितीयपक्षे च विधिप्रतिष्ठापितत्वैकान्तपक्षेऽभिनिवेश-कलहाद्युत्पत्ते , साम्प्रतीनजीतव्यवहारविलोपाच्चेति दिक् ॥८/४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> यत् परमाया एव समापत्ते इद परम बीज, स्थाप्येनाऽपि तत्, इति हन्त एषा एव मुख्या विज्ञेया ॥८/५॥ इय कारिका भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [५/१८] समुद्धृता । स्वात्मनि मुख्यदेवतास्वरूपगत-वीतरागत्वादिगुणस्थापन = वीतरागत्वादिभि सर्वैरेव गुणै 'स एवाह' इति तदारोपण यस्मात् कारणात् प्रकृष्टाया एव मुख्यदेवतास्वरूपतुल्यतापत्ते = स्वात्मनि मुख्यदेवतास्वरूपेण तुल्यत्वस्य लाभस्य प्रकृष्ट कारण तदभेदधीद्वारेति गम्यते, यथोक्त बृहन्नारदोपनिषदि --> यदा त्वभेदविज्ञान जीवात्म-परमात्मनो । भवेत्तदा मुनिश्रेष्ठा. ! पाशच्छेदो भविष्यति ॥

હકીકત આ રીતે હોવાથી જે લોકો એમ કહે છે કે --> 'મારા બા-બાપુજી વગેરેએ આ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવેલ છે' આ બુદ્ધિ સર્વથા = તદ્દન નિરુપયોગી છે <-- તેઓનો આશય તેઓ જ જાણે અને જે લોકો 'વિધિથી પ્રતિષ્ઠિત થયેલ હોય તેવી પ્રતિમાનુ પૂજન જ ફળદાયી બને' એવો આગ્રહ રાખે છે તેઓનો આશય પણ તેઓ જ જાણે અતિવિસ્તાર કરવાથી સર્યું (આવુ કહેવાની પાછળ શ્રીમદ્જીનો આશય એ છે કે 'મારા બા-બાપુજીએ આ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવેલ છે' આવી બુદ્ધિથી પૂજા કરવામા મમતા, ઝઘડા વગેરે ન થતા હોય અને વિશેષ પ્રકારે પ્રભુભક્તિ પ્રગટે તો 'ગુરુપ્રતિષ્ઠાપિતત્વપક્ષ તદ્દન અનુપયોગી છે' એવુ કહેવાનુ દુ સાહસ ન કરાય તેમ જ 'વિધિપ્રતિષ્ઠાપિત પ્રતિમાને પૂજવાથી જ ફળ મળે' એવો આગ્રહ સેવવો પણ વ્યાજબી ન કહેવાય કારણ કે પૂર્વકાળમા રાજા, પ્રધાન, મત્રી, સેનાપતિ, નગરશેઠ વગેરેએ જિનપૂજા કર્યા બાદ જ ભોજન-પાણી કરવાનો નિયમ કર્યો હોય અને જગલ વગેરેમા અનેક દિવસો સુધી રહેવુ પડે, પ્રવાસ કરવો પડે તો જગલ વગેરેમા માટી, રેતી વગેરેની જિનપ્રતિમા બનાવી તેની નવકારથી સ્થાપના કરીને તેઓ પૂજા કરતા હતા-તેવી વાતો પ્રાચીન ગ્રથોમા આવે જ છે નર્મદાસુદરી, ભુવનસુદરી, દમયતી વગેરેના પ્રસગોમા આ વાત પ્રસિદ્ધ જ છે) [૮/૪]

હવે (મૂળ ગ્રથની સાથે) પ્રસ્તુત વિષય કહેવાય છે --> 'પોતાના આત્મામા જ પ્રતિષ્ઠા એ મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા કેમ કહેવાય છે ? અન્યત્ર સ્થાપના કેમ મુખ્ય નથી કહેવાતી ?' <-- આ શકાના સમાધાનમા મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> .- જે કારણે પરમ સમરસપ્રાપ્તિનુ આ [= સ્વાત્મસ્થાપના] પરમ કારણ છે સ્થાપ્યની સાથે પણ તે સમાપત્તિ બીજ છે તે કારણે આ [સ્વાત્મપ્રતિષ્ઠા] જ મુખ્ય જાણવી [૮/૫]

<u>ટીકાર્થ</u> ·- પોતાના આત્મામા મુખ્ય દેવતાના સ્વરૂપમા રહેલા વીતરાગત્વાદિ ગુણોનુ સ્થાપન કરવુ તે પ્રકૃષ્ટ એવી જ મુખ્યદેવતા-સ્વરૂપની તુલ્યતાની પ્રાપ્તિનુ પ્રકૃષ્ટ કારણ છે અહીં સબધ એવો અભિમત છે કે ઉપચારથી બહાર પ્રતિમામા વીતરાગની સ્થાપનાની સાથે મુખ્ય (અભ્યતર) વીતરાગભાવનુ સ્થાપન = આરોપણ આત્મામા કરવાનુ છે અને તે જ ઉપરોક્ત સમરસાપત્તિનુ કારણ

१ 'इति' पद मुद्रितप्रतौ नास्ति ।

सह वहिः उपचारद्वारा तत् = भावस्थापन उक्तसमापत्तिवीजमिति योग । इति कृत्वा **मुख्या** = निरुपचरिता हन्त प्रत्यवधारणे **एषैव** = निजभावप्रतिष्ठैव **विज्ञेया,** नान्या ॥८/५॥

ननु मुक्त्यादिव्यवस्थितस्यैव प्रतिष्ठा किं नेष्यते ? इत्याशङ्कयाऽऽह –> 'मुक्त्यादावि'त्यादि ।

मुक्त्यादौ तत्त्वेन प्रतिष्ठिताया न देवतायास्तु । स्थाप्ये न च मुख्येयं तदधिष्ठानाद्यभावेन ॥८/६॥

मुक्त्यादौ स्थाने **तत्त्वेन** = परमार्थेन **प्रतिष्ठिताया देवतायास्तु न** = नैव स्वजीवे प्रतिष्ठा, विप्रकर्षात्, किन्तु तद्भावस्यैव **स्थाप्ये** बिम्बे । **न च** = नैव [1]**मुख्या** मुख्यदेवताविषया **इय** = प्रतिष्ठा, तया मुख्यदेवतया [2]अधिष्ठानादेरभावेन ।

कल्याणकन्दली

<– [बृह.नार.३१/६१] इति ।

विम्बेनाऽपि सह वहिः उपचारद्वारा तत् = एवविध **भावस्थापन उक्तसमापत्तिवीज** = वीतरागस्वरूपतुल्यताकारण सम्भवति इति **योगः** । तथाहि भगवद्बिम्बे हृदि धृते भगवद्रूपानुस्मरण तद्ध्याने च क्षीणकिल्बिपत्वात् नैश्चयिकद्रव्यगुण-पर्यायसाम्यपर्यालोचनाया 'त्वमह अह त्वमि'ति अभेदज्ञान समापत्तिरूप भवति । तत्र चान्तर्जल्पे युष्मदस्मत्पदे उल्लिख्येते । ततश्च भिन्नत्वेन ज्ञातयोरभेदस्याऽयोग्यत्वज्ञाने युष्मदस्मत्पदयोः वेदान्तिरीत्याऽखण्डब्रह्मणि जहदजहल्लक्षणायामन्तर्जल्पज निर्विकल्प-कसाक्षात्काररूप ज्ञानमाविर्भवति [गा.९९ पृ.५३९] इत्यधिक **प्रतिमाशतकवृत्तितो**ऽवसेयम् ।

इत्थञ्च विम्बद्वारा समापत्तावपि स्वात्मनि वीतरागत्वादिगुणस्थापनमावश्यकमिति कृत्वा **निरुपचरिता निजभावप्रतिष्ठैव विज्ञेया, नान्या ॥८/५॥**

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> तत्त्वेन मुक्तौ प्रतिष्ठिताया देवताया. न तु । इय स्थाप्ये न च मुख्या तदधिष्ठानाद्यभावेन ॥८/६॥ इय कारिका **भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्तौ** [५/१९] समुद्धृता । एतदनुसारेण **भक्तिद्वात्रिंशिकाया** –> प्रतिष्ठितत्व-ज्ञानोत्थसमापत्त्या परेष्वपि । फल स्याद् वीतरागाणा सन्निधान त्वसम्भवि ॥१९॥ <– इत्युक्तम् । मुक्त्यादाविति आदिपदेन महाविदेहादौ ।

विप्रकर्षात् = अतिदूरत्वात् सिद्धशिलाभिधानस्य मुक्तिक्षेत्रस्य वीतरागदेवाधिष्ठितस्य मध्यलोकात् सप्तरज्जुप्रमितक्षेत्रगम-नानन्तरमूर्ध्वमुपलब्धे. । वस्तुतो लोकान्तस्यैव मुख्यदेवताधिष्ठितत्वम् । सदेहसीमन्धरस्वाम्याद्यधिष्ठितस्य महाविदेहादे. भरतक्षेत्रतो विप्रकृष्टत्व सुज्ञेयमेव **लघुसङ्ग्रहण्या**द्यभ्यासवताम् । तद्भावस्य = वीतरागतादे विम्बे स्थापन प्रतिष्ठा भवति । मुख्यदेवताविषया इय प्रतिष्ठा नेव मुख्या = निरुपचरिता, मुख्यदेवतया अधिष्ठानादेरभावेन, हेत्वर्थे तृतीया, तथोक्त **सिद्धहेमशब्दानुशासने** –> हेतु-कर्तृ-करणेत्थम्भूतलक्षणे तृतीया <– [२/२/४४] ।

છે આવુ હોવાના કારણે નિજાત્મામા નિજભાવની પ્રતિષ્ઠા એ જ મુખ્ય = નિરુપચરિત જાણવી, અન્ય કોઈ નહિ [૮/૫]

વિશેષાર્થ :- પોતાના આત્મામા વીતરાગતા વગેરે ગુણોનુ સ્થાપન ભગવત્તુલ્યતાનુ પ્રધાન કારણ હોવાથી તથાવિધ સ્થાપન એ જ મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા છે પ્રતિમામા બાહ્યથી ઔપચારિક રીતે વીતરાગપણાનુ સ્થાપન અને મુખ્યતયા આત્મામા વીતરાગતાનુ સ્થાપન એ જ સમાપત્તિનુ = ભગવત્તુલ્યતાપ્રાપ્તિનુ કારણ છે માટે પોતાના આત્મામા વીતરાગતાનુ સ્થાપન એ જ તાત્ત્વિક = મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા છે, નહિ કે અન્ય સ્થાપના. [૮/૫]

અહીં એવી શકા થાય કે –> મોક્ષમા રહેલા વીતરાગની જ પ્રતિષ્ઠા કેમ ઈચ્છાતી નથી ? [અર્થાત્ વીતરાગનુ = મુક્તાત્માનુ જ પ્રતિમામા સનિધાન કેમ નથી માનતા ? એવુ માનવામા આવે તો વીતરાગપણાની સ્થાપના કરવાની જરૂર ન રહે <– તો તેનુ નિરાકરણ કરવા મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે –

ગાથાર્થ :- પરમાર્થથી મુક્તિ વગેરેમા પ્રતિષ્ઠિત દેવતાની [પોતાના આત્મામા પ્રતિષ્ઠા] ન જ થાય પ્રતિમામા પ્રતિષ્ઠા મુખ્ય નથી જ, કારણ કે તેમા મુક્તાત્માનુ અધિષ્ઠાન વગેરે નથી હોતુ [૮/૬]

❀ મુક્ત વીતરાગનું પ્રતિમામાં આગમન ન થાય ❀

ટીકાર્થ :- મુક્તિ = સિદ્ધશિલા વગેરે સ્થાનમા પરમાર્થથી પ્રતિષ્ઠિત થયેલ વીતરાગ દેવતાની તો પોતાના = આપણા આત્મામા પ્રતિષ્ઠા ન જ થઈ શકે, કારણ કે તે વીતરાગ દેવતાઓ અહીંથી ખૂબ [= ૭ રાજલોક] દૂર છે. માટે તેના ભાવની = વીતરાગતાદિની જ પ્રતિમામા પ્રતિષ્ઠા શક્ય છે બિબમા = પ્રતિમામા મુખ્યદેવતાવિષયક સ્થાપના એ મુખ્ય નથી જ, કારણ કે મુખ્યદેવતા દ્વારા પ્રતિમામા આશ્રયરૂપે સન્નિધાન થતુ નથી (અર્થાત્ પ્રતિમા એ મુખ્યદેવતાથી = વીતરાગથી અધિષ્ઠિત થતી નથી) મૂળ શ્લોકમા

१ मुद्रितप्रतौ 'मुख्या' पद नास्ति । २ मुद्रितप्रतौ 'अधिष्ठानादेरभावेन' इति नास्ति ।

अधिष्ठान = आश्रयण, आदिनाऽहङ्कार-ममकारवासनारूपसन्निधानग्रह । तच्चाधिष्ठानादि अवीतरागसंसारिदेवताया कदाचित् स्यात् । वीतरागदेवतायास्तु सर्वथानुपपन्नमिति भाव ॥८/६॥

कल्याणकन्दली

अधिष्ठान = आश्रयण समीपागमनरूप कायिकम् ।

वीतरागदेवतायास्तु अधिष्ठानादि = अधिष्ठान-सन्निधानादि सर्वथाऽनुपपन्नम् । अहङ्कारममकारात्मकस्वत्वस्य तन्निरूपितस्य कुतोऽपि क्वचिदप्याधानाऽसम्भवात् । न च मास्तु वीतरागप्रतिष्ठा, सरागदेवताया एव साऽस्त्वित्याशङ्कनीयम्, योगिनामुपासनीयाया वीतरागदेवताया एव प्रसिद्धे. सरागेश्वरदेवतायाश्च रागविलसितैर्भाव्यु-पगन्तुमर्हत्वात्, संसारिषु संसारगामिनामितरेषु चेतरेषा भक्ति. स्वरससिद्धेति योगतन्त्रप्रसिद्धम् । यथोक्त मूलकारैरेव योगदृष्टिसमुच्चये —> संसारिषु हि देवेषु भक्तिस्तत्कायगामिनाम् । तदतीते पुनस्तत्त्वे तदतीतार्थयायिनाम् ॥११९॥ <— इति । रागादीना दोषत्वेन परमदेवे तदभावस्य न्याय्यत्वात्, तदुक्त कूर्मपुराणे —> राग - द्वेषादयो दोषा. सर्वे भ्रान्तिनिबन्धना <— [३/२०] इति । महाभारतेऽपि —> नास्ति रागसम दु ख <— [शान्तिपर्व- १७७/३७] इत्युक्तम् । अष्टकप्रकरणेऽपि —> रागो द्वेषश्च मोहश्च भावमालिन्यहेतव <— [२२/२] इत्युक्तम् । तदुक्त श्रावकप्रज्ञप्तौ अपि —> रागो दोसो मोहो दोसाभिस्संगमाइलिगत्ति । अइरागाइकिलेसरूवा हेऊ वि य संकिलेसस्स <— ॥३९३॥ तदुक्त योगशतकेऽपि —> रागो दोसो मोहो ए एत्थाऽऽयदूसणा दोसा । कम्मोदयसंजणिया विण्णेया आयपरिणामा <— ॥५३॥ इति । —> नत्थि रागसमो अग्गि नत्थि दोससमो गहो । नत्थि मोहसम जाल नत्थि तण्हासमा नदी ॥ <— [१८/१७] इति धम्मपदोक्तिरप्यत्रानुस्मर्तव्या । रागादीनामाश्रवत्वेनापि प्रसिद्धि । तदुक्त समयसारे —> रागो दोसो मोहो य आसवा <— [१७७] । सारसमुच्चयेऽपि —> रागाद्यो महादोषा खलास्ते गदिता बुधै <— [२७४] इत्युक्तम् । न च वीतरागत्वेन देवत्वमेव न स्यात्, विरोधादिति शङ्कनीयम्, रागादिरहितत्वेऽपचिन्त्यचिन्तामणिकल्पत्वेन स्वेष्टफलदायकतयाऽपि तस्य तत्त्वतो देवत्वात् । यथोक्त श्रावकप्रज्ञप्तौ श्रीउमास्वातिवाचकः —> उवगाराभावम्मि वि पुज्जाण पूयगस्स उवयारो । मताइसरण-जलणाइसेवणे जह तहेहपि ॥ <— [३४८]

वस्तुतो दोषराहित्यमेव परमदेवत्वप्रयोजक न त्विष्टफलदायकत्वम् । इदमेवाभिप्रेत्य पुष्पमालाया —> देवेसु वीयराओ, चारित्ती उत्तमो सुपत्तेसु । दाणाणमभयदाण वयाण बम्भव्वय पवर <— ॥१८४॥ इत्युक्तमिति । तदुक्त योगसारे —> स्वरूप वीतरागत्व पुनस्तस्य न रागिता । रागो यद्यत्र तत्रान्ये दोषा द्वेषादयो ध्रुवम् ॥ तैर्दोषैर्दूषितो देव कथ भवितुमर्हति ? इत्थ माध्यस्थ्यमास्थाय तत्त्वबुद्ध्याऽवधार्यताम् ॥ यद्वा रागादिभिर्दोषै सर्वसत्त्वक्लेशकारके । दूषितेन शुभेनाऽपि देवेनेव हि तेन किम् ॥ <— [१/३९-४०-४१] इति । अन्यत्रापि —> कामानुषक्तस्य रिपुप्रहारिणि प्रपञ्चिनोऽनुग्रहशापकारिणि । सामान्यपुवर्गसमानधर्मिणो महत्त्वक्लृप्ती सकलस्य तद्भवेत् ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । तदुक्तमन्यत्रापि —> सकामा सरामा. समाना समोहा , सदम्भा सकोपा सपापा । यदि स्युश्च देवास्तदा को विशेषो नरै सार्द्धमेषा समानत्वभाजाम् ॥ <— इति । तदुक्त कार्त्तिकेयानुप्रेक्षायामपि —> दोससहिय पि देव जीवहिंसाइसंजुद धम्म । गंथासत्त च गुरु जो मण्णदि सो हु कुदिट्ठी ॥३१८॥ <— इति । —> सरागोऽपि हि देवश्चेत् गुरुरब्रह्मचार्यपि । कृपाहीनोऽपि धर्म स्यात् कष्ट नष्ट हहा जगत् ॥ <— [२/१४] इति योगशास्त्रे श्रीहेमचन्द्रसूरिभिरुक्तमपि भावनीयमत्र. रागादे कर्मबन्धकारणत्वात् । तदुक्त

'अधिष्ठानादि' पदमा जे आदिशब्द रहेलो छे तेनाथी अहंकार, ममकारनी वासनारूपी सन्निधान ग्राह्य छे (अर्थात् 'आ प्रतिमा ए ज हु छु' आवी देवने जे बुद्धि थाय ते अथवा तेनाथी उत्पन्न थयेल संस्कार ए अहंकारवासना कहेवाय तथा 'आ मारी प्रतिमा छे' आवी देवने जे बुद्धि थाय ते अथवा तेनाथी उत्पन्न थयेल संस्कार ए ममकारवासना कहेवाय आवी वासना ए देवनु सन्निधान कहेवाय) अवीतराग अर्थात् सरागी एवा संसारी देवतानु प्रतिमामा उपरोक्त अधिष्ठान के सन्निधान क्यारेक थई जाय (ए शक्य छे अने तेना लीधे सांसारिक वांछित फळ आपवानी दृष्टिए प्रतिमामा पूज्यता आवे अने तेना लीधे प्रतिमापूजकने पूजाफळ मळे ते पण शक्य छे) परतु वीतराग देवतानु तो प्रतिमामा अधिष्ठान के सन्निधान कोई पण रीते संगत नथी [८/६]

<u>विशेषार्थ</u> - आ श्लोकमा बे वातो विशेषरूपे ध्यान देवा योग्य छे [१] मुख्य देवतास्वरूप वीतराग सिद्ध भगवतो वस्तुत सिद्धशिला उपर बिराजमान छे तेथी प्रतिष्ठाविधि द्वारा तेओ नीचे प्रतिष्ठाकारकमा के प्रतिमामा आवे-उतरे आ वात कोई पण रीते संभवी शकती नथी माटे स्वात्मामा वीतरागनु नहि पण वीतरागभावनु = वीतरागपणानु आरोपण = स्थापन = प्रतिष्ठा करवामा आवे छे स्वात्मामा के प्रतिमामा वीतरागनी स्थापना करवी/मानवी ए मिथ्या = काल्पनिक छे [२] प्रतिमामा जे मुख्य देवतानी प्रतिष्ठा करवामा आवे छे ते पण मुख्य प्रतिष्ठा तो नथी ज, कारण के स्थाप्यमान देवनुं त्या अधिष्ठान नथी थतु प्रतिमामा स्थाप्यमान देवता बे प्रकारना होय [i] सराग देवता [ii] वीतराग देवता जो सराग देवतानी प्रतिष्ठा प्रतिमामा थाय तो तेमनु कायिक आगमन स्वरूप कायिक अधिष्ठान थाय ज- एवो कोई नियम नथी जैनेतर लोको एवु माने छे के—>

अत्रैवाऽभ्युच्चयमाह --> 'इज्यादे'रित्यादि ।

इज्यादेर्न च तस्या उपकारः कश्चिदत्र मुख्य इति । तदतत्त्वकल्पनैषा बालक्रीडासमा भवति ॥८/७॥

इज्या = पूजा तदादे आदिना सत्काराऽऽभरण-स्नात्रादिग्रह । न च = नैव, **तस्या** = प्रस्तुतदेवताया **उपकार** सुखानुभवसम्पादनलक्षण **कश्चिदत्र मुख्य** = निरुपचरित इति उपदर्शनीय । तत् = तस्मात् **अतत्त्वकल्पना** = अपरमार्थकल्पना **एषा** मुक्तिस्थदेवतोपकारविषया बालक्रीडासमा भवति । यथा बालो नानाविधै क्रीडनोपायै क्रीडासुखमनुभवति तथेज्यादिभिर्देवताविशेषोऽपि परितोषमिति बालक्रीडातुल्यत्वमुपकारपक्षे दोष । ये त्वात्म-श्रेयोऽर्थं पूजादि कुर्व्वते न तेषामय दोष इति भाव ॥८/७॥

कल्याणकन्दली

व्यवहारसूत्रभाष्ये --> रागद्दोसाणुगया जीवा कम्मस्स बंधगा होंति <-- [२/१३६] । सिद्धसेनसूरिभिरपि द्वात्रिंशिकाप्रकरणे --> न यस्यास्ति वाछा स एक परात्मा <-- [२१/१६] इत्युक्तम् । कथारत्नकोशेऽपि --> रागो दोसो मोहो ण्ण कालुस्सकारिणो गरुया <-- [पृ १५०/६] इत्युक्तम् । --> रागो द्वेषश्च ससारकारण सद्भिरिष्यते । तयोर्विवर्जितो ज्ञाता मुक्त. स परमेश्वर. ॥ <-- (२१/१६) इति अर्हद्गीताया मेघविजयगणी प्राह । रत्नकरण्डकश्रावकाचारे --> न राग-द्वेष-मोहाश्च यस्याऽऽप्तः स कथ्यते <-- [६] इति समन्तभद्रस्वाम्युक्तमप्यत्र ध्यातव्यम् । अध्यात्मबिन्दूक्त --> रागो द्वेषो मोह इत्येवमाद्या भावा नून शुद्धचिद्दूपका. स्युः [१/२३] <-- इत्यप्यत्र स्मर्तव्यम् । प्रवचनसारेऽपि --> रत्तो बंधदि कम्म <-- [२/८७] इत्युक्तम् । वीतरागसपर्याया. सफलत्वन्तूक्त वक्ष्यते चाऽग्रे [९/१५] इति धैर्यमवलम्ब्यताम् ॥८/६॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> इज्यादे. तस्या न च कश्चिदत्र मुख्य उपकार इति । तत् अतत्त्वकल्पना एषा बालक्रीडासमा भवति ॥८/७॥ इय कारिका भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ [द्वा द्वा.५/१९] समुद्धृता ।

अतत्त्वकल्पना 'पूजा-सत्काराऽऽभरण-स्नात्र-वन्दनादिना मुक्तिस्थो देव तुष्यति' इति मुक्तिस्थदेवतोपकारविषया बालक्रीडासमा भवति । 'प्रियते भगवान् हरि·' [ ] इत्यस्याऽप्यसत्कल्पनात्वमाविष्कर्तुमाह- यथा बाल इत्यादि । उपकार-पक्षे = देवे प्रीत्यादिलक्षण उपकार इज्यादिना भवतीति मते दोषः । इत्थश्च 'तुष्यामि न तथा पुष्पैर्यथा तवोपवासतः' । इति शिवरात्रिव्रतकथावचनमपि चिन्तनीयम्, सेवकोपवासतो यदीश्वरः सुखी स्यात्तदा तुल्यन्यायेन सेवकानुपवासादिना दु.खी स्यादितीश्वरस्य ससारित्वमेवाऽऽपद्येत । एवमेव --> तुष्टैर्मोचयत. सर्वानतुष्टैर्बध्नत. पुनः । कारागारमिद विश्व यस्य नौमि तमीश्वरम् ॥ <-- [ ] इति उदयनाचार्यस्य वचनमपि चिन्तनीयम् ॥८/७॥

प्रतिष्ठाविधि द्वारा प्रतिमामा देव आवे छे अथवा सराग देवताने 'आ प्रतिमा ए ज हु छु' एवी अहकारबुद्धि अथवा तो 'आ मारी प्रतिमा छे' एवी ममकारबुद्धि प्रतिष्ठाविधि द्वारा उत्पन्न थवाना लीधे प्रतिष्ठित प्रतिमा पूज्य बने छे अने तेना लीधे प्रतिमापूजकने पूजानु फळ मळे छे <-- आ विशे टीकाकार श्रीमद्‌जीनु कथन एवु छे के सराग देवतानु आवु सन्निधान कदाच सभवी शके पण वीतराग देवतानु आवु सनिधान तो कोई पण रीते शक्य नथी, केम के 'प्रतिमा ए ज हु छु' एवी भ्रमात्मक अहकारबुद्धि के तज्जन्य वासना अथवा 'आ मारी प्रतिमा छे' एवी ममत्वबुद्धि सर्वज्ञ वीतरागने थई ज न शके आथी प्रतिमामा थती मुख्य देवतानी प्रतिष्ठाने मुख्य प्रतिष्ठा न कही शकाय माटे निजभावप्रतिष्ठाने ज मुख्य मानवी उचित छे [८/६]

मूलकारश्री प्रस्तुत पदार्थनु ज अक्षरश समर्थन करे छे

गाथार्थ :- पूजा वगेरेथी मुख्य देवताने कोई मुख्य उपकार प्रस्तुतमा थतो नथी माटे आ (मुक्त देवताने उपकार थवानी) अतात्त्विक कल्पना बालक्रीडासमान थाय छे [८/७]

❀ पूजाथी वीतरागने कोई फायदो नथी ❀

टीकार्थ - पूजा, सत्कार, अलकार = आगी, स्नात्र वगेरेथी प्रस्तुत = सिद्धशिला आदि स्थानमा बिराजता वीतराग देवताने सुखानुभव थवा स्वरूप कोई मुख्य उपकार थतो नथी ज माटे सिद्धशिला उपर रहेला वीतराग देवताओने पूजाथी उपकार थाय छे- तेवी अपारमार्थिक कल्पना बालक्रीडासमान थाय छे जेम बाळक अनेक प्रकारना रमकडाओ [= क्रीडाना उपायो] द्वारा रमतना सुखने अनुभवे छे तेम पूजा वगेरे द्वारा देवताविशेष पण आनदने अनुभवे छे - आ प्रमाणे बालक्रीडातुल्यता [प्रतिष्ठित देवतामा आववी] ए उपकारपक्षमा दोष छे जेओ आत्माना कल्याण माटे [वीतरागनी] पूजा करे छे तेओने आ दोष नथी-एवो आशय छे [८/७]

विशेषार्थ - पूजा करवाथी जे देव खुश थाय तेनी पूजा करवी आवु मानवामा मुख्य दोष ए रहेलो छे के पूज्यमान देव बाळक जेवा साबित थाय छे जेम बाळक रमकडा-मीठाई वगेरेथी खुश थाय छे तेम देव पण पूजाना उपकरण द्वारा खुश थाय छे-आम मानवामा देवमा महत्ता-गभीरता वगेरेनो अभाव छतो थाय छे तेम ज तेनी पूजा करवामा मुख्य आशय भक्तिनो नहि पण भौतिक सुखनी सामग्रीनी प्राप्तिनो बने छे तथा जेम बाळक मनपसद रमकडा न मळवाथी नाखुश थाय

निजभावपक्ष एवोपपत्तिमाह —> 'भावे'त्यादि ।

भावरसेन्द्रात्तु ततो महोदयात् जीवभावरूपस्य[1] । कालेन भवति परमाऽप्रतिबद्धा सिद्धकाञ्चनता ॥८/८॥

भावो रसेन्द्र इव तस्मात् तु 'तत इति[2] मुख्यदेवतास्वरूपालम्बनात् **महोदयात्** पुण्यानुबन्धिपुण्य-सम्पल्लाभेन **जीवभावरूपस्य** = जीवात्मस्वभावताम्रस्य **कालेन** कियताऽपि **भवति परमा** = प्रकर्षवर्त्तिनी **अप्रतिबद्धा** = अनुपहता **सिद्धकाञ्चनता** = सिद्धभावस्वर्णता ॥८/८॥ अथ केवलभावव्यापार । तत्र शास्त्रादिव्यापारमाह —> '**वचने**'त्यादि ।

वचनानलक्रियातः कर्मेन्धनदाहतो यतश्चैषा । इतिकर्तव्यतयाऽतः सफलेषाऽप्यत्र भावविधौ ॥८/९॥

कल्याणकन्दली

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> ततो भावरसेन्द्रात्तु महोदयात् जीवभावरूपस्य कालेन परमा अप्रतिबद्धा सिद्धकाञ्चनता भवति ॥८/८॥ इयं कारिका **जीवानुशासन-भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ** [द्वा द्वा ५/१८ जीवा ४९] समुद्धृता वर्तते ।

यथा रसेन्द्रानुवेधात् ताम्रस्य स्वर्णता भवति तथा प्रतिष्ठाभावानुवेधात् जीवस्य सिद्धता भवतीति दृष्टान्त-दार्ष्टान्तिकयो साम्यमवलम्ब्य प्रकृते उपमाप्रवृत्ति । यथोक्तं **पूजाविंशिकायामपि** —> अक्खयभावे भावो मिलिओ तब्भावसाहगो नियमा । न हु तत्र रसविद्ध पुणोऽवि तवत्तणमुवेइ ॥ <— [८/१८] इति । इदमेवाभिप्रेत्यान्यत्र —> य कारयेत्तीर्थकृत प्रतिष्ठा प्राप्स्यत्यसौ तीर्थकृत प्रतिष्ठाम् । यदुप्यते तद्विधमेव बीजमवाप्यते तत्तदवस्थमेव ॥ <— [ ] इत्युक्तम् । ततश्च रसेन्द्रानुवेधात् द्रुत ताम्रस्य स्वर्णभावो दृष्ट प्रतिष्ठाभावानुवेधात्तु कियताऽपि कालेनेति विशेषे सत्यपि न क्षति । यद्यपि आगमतो भावनिक्षेपमधिकृत्य प्रतिष्ठाभावसमकालमेवाऽऽत्मन सिद्धभाव सम्मत तथापि नोआगमतो भावनिक्षेपमाश्रित्य सामान्यत तदनन्तर कियताऽपि कालेन गच्छता जीवस्य सिद्धता भवतीति सूचनाय 'परमा' इत्युक्तम् । ताम्रस्य रसानुवेधात् स्वर्णीभवनानन्तरमसङ्ख्येयकालचक्रगमने द्रव्यान्तरभावोऽवश्यम्भावी, पुद्गलस्थितेरुत्कृष्टतोऽसङ्ख्येयकालस्यैव व्याख्याप्रज्ञप्तौ व्यावर्णितत्वात्, जीवस्य सिद्धभावस्तु साद्यनन्तकालीन इत्यपि विशेषोऽस्तीति सूचनाय अप्रतिबद्धा = अनुपहता इत्युक्तमिति ध्येयम् ॥८/८॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> अत्र भावविधौ यत वचनानलक्रियात कर्मेन्धनदाहतश्च एषा । अत एषा अपि इतिकर्तव्यतया सफला ॥८/९॥ इयं कारिका **जीवानुशासन-भक्तिद्वात्रिंशिकावृत्त्यादौ** [५/१८ जीवा ४९] समुद्धृता । चतुर्थ-पञ्चमाऽष्टम-

છે તેમ પૂજા ન થવાથી દેવ નાખુશ થાય છે-આવુ પણ માનવુ પડે મતલબ કે દેવની ખુશી-નાખુશી ભક્તને/પૂજકને આધીન છે- આવુ ફલિત થાય જ્યારે વીતરાગની પૂજા કરવામા આવા પ્રકારના દોષ આવતા નથી વીતરાગનુ સુખ-આનદ પરાધીન નથી તેથી જ તેની પૂજામા બાલક્રીડાતુલ્યતા ન સભવી શકે તેમ જ પૂજા દ્વારા વીતરાગ પ્રસન્ન ન થાય તેવુ જાણવા છતા તેની પૂજા કરવામા મુખ્ય આશય આત્મકલ્યાણનો જ છે, નહિ કે ભૌતિક સુખપ્રાપ્તિનો માટે રાગીની નહિ પણ વીતરાગની પૂજા ઉચિત છે [૮/૭]

નિજભાવની પ્રતિષ્ઠા એ જ મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા છે - આ પક્ષના જ સમર્થનને મૂલકારશ્રી જણાવે છે

ગાથાર્થ .- તે ભાવરસેન્દ્રથી મહોદય થવાથી જીવરૂપી તાબામા કાલાતરે પ્રકૃષ્ટ અપ્રતિબન્ધ એવી સિદ્ધસ્વરૂપ સુવર્ણતા થાય છે [૮/૮]

ટીકાર્થ - મુખ્યદેવતાનુ સ્વરૂપ = વીતરાગતા જેનુ આલબન = વિષય છે એ ભાવ રસેન્દ્ર જેવો છે તેનાથી પુણ્યાનુબધી પુણ્ય સ્વરૂપ સપત્તિનો લાભ થવાથી જીવના આત્મસ્વભાવરૂપી તાબામા કેટલાક કાળે પ્રકૃષ્ટ અને ક્યારેય પણ નાશ ન પામનારી સિદ્ધત્વરૂપી સુવર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે [૮/૮]

❀ મુખ્યપ્રતિષ્ઠા એ રસેન્દ્ર છે. ❀

વિશેષાર્થ .- રસેન્દ્રના વેધથી તાબુ જેમ સોનુ બને છે તેમ વીતરાગતાની પોતાનામા સ્થાપના કરવાથી જીવ કાલાતરે સિદ્ધ = વીતરાગ બને છે માટે અહીં ઉપમા આપી શકાય કે મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા = રસેન્દ્ર, જીવ = તાબુ, સિદ્ધ = સોનુ છતા બન્નેમા વિશેષતા એટલી રહેલી છે કે પ્રધાન પ્રતિષ્ઠા દ્વારા જીવમા જે વીતરાગતા આવે છે તે પ્રકૃષ્ટ હોય છે તેમ જ ક્યારેય પણ નાશ ન પામે તેવી હોય છે વીતરાગ બન્યા પછી જીવ ક્યારેય રાગી બનતો નથી જ્યારે રસેન્દ્ર દ્વારા તાબુ એ સોનુ બને તો પણ તે કાલાતરમા અન્ય ધાતુમા પરિણમી શકે છે, કારણ કે કોઈ પણ પુદ્ગલની-સ્કધની સ્થિતિ અસખ્ય કાળચક્ર કરતા વધુ નથી [૮/૮]

વીતરાગભાવના આરોપણથી જીવ એ શિવ બને છે આ કેવળ ભાવવ્યાપાર જાણવો અહીં શાસ્ત્રાદિવ્યાપારને મૂલકારશ્રી જણાવે છે

१ मुद्रितप्रतौ '- जीवता म्रस्यरूपस्य' इत्यशुद्ध पाठ । अन्यत्र 'जीवताम्ररूपस्ये'ति पाठ । २ मुद्रितप्रतौ - 'तत इति' इति नास्ति ।

वचन = आगम एव अनल = अग्नि, तस्य क्रिया नियतविधिव्यापाररूपा तस्या सकाशात् **कर्मेन्धनदाहतो यतश्च एषा** = सिद्धकाञ्चनता भवति, न तु केवलभावरसेन्द्रादेव । **अत** = अस्माद्धेतो **एषा** बिम्बगता **प्रतिष्ठा अपि अत्र प्रक्रमे भावविधौ** = भावसहकारिताया वचनक्रियारूपत्वेन इन्धनप्रक्षेपकल्पशुभव्यापाररूपया **इति कर्तव्यतया** सहिता **सफला** ॥८/९॥

इय प्रतिष्ठा कथ ज्ञेया ? इत्याह –> '**एषा चे**'त्यादि ।

एषा च लोकसिद्धा शिष्टजनापेक्षयाऽखिलैवेति । प्रायो नानात्व पुनरिह मन्त्रगत बुधाः प्राहुः ॥८/१०॥

एषा च प्रतिष्ठा **अखिलैव** = लोक-लोकोत्तरगता सर्वैव **शिष्टजनापेक्षया** = विशिष्टभव्यापेक्षया **लोकसिद्धा**

कल्याणकन्दली

नवमकारिकानुसारेण **प्रतिमाशतके** –> नन्वेव प्रतिमैकता प्रवदतामिष्टा प्रतिष्ठाऽपि का, सत्य सात्मगतैव देवविषयोद्देशेन मुख्योदिता । यस्याः सा वचनानलेन परमा स्थाप्ये समापत्तितो दग्धे कर्ममले भवेत्कनकता जीवायसः सिद्धता ॥७५॥ <– इत्युक्तम् ।

नियतविधिव्यापाररूपा = प्रतीनियतविधि-निषेधव्यापारात्मिका । ततश्च भावरसेन्द्रानुवेधात् निरुक्तवचनानलक्रियातः कर्मेन्धनदाहतश्च **सिद्धकाञ्चनता भवतीति** भावः । पार्थक्येण त्रयाणा सिद्धस्वर्णत्वे हेतुतेति **एके** । न हि केवलाद् रसेन्द्रात्, अनलक्रियामात्रात्, इन्धनदाहादेव वा ताम्रस्याऽपि काञ्चनता सम्मता धातुवादनिपुणानाम् । भावरसेन्द्र-कर्मेन्धनदाहयोर्द्वयोरेव सम्भूय सिद्धकाञ्चनत्वे हेतुता, वचनानलक्रियायास्तु कर्मेन्धनदाह एव कारणतेत्यन्ये । वचनानलक्रिया-कर्मेन्धनदाहयो. तात्त्विक-भावरसेन्द्रानुवेधे एव हेतुता, सिद्धकनकत्वे तु भावरसेन्द्रानुवेधस्यैव हेतुतेत्यपरे । भगवदनुमतविचित्रनयानुगामिनः त्रयोऽप्येते सदादेशा इत्युत्प्रेक्षामहे ॥८/९॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> एषा चाखिलैव शिष्टजनापेक्षया लोकसिद्धा इति । नानात्व पुनः इह प्रायो मन्त्रगत बुधाः प्राहुः ॥८/१०॥

शिष्टजनापेक्षया = विशिष्टभव्यापेक्षया लोकसिद्धेति । इदमत्राऽऽकूतम् –> शिष्टपुरुषाणा हि प्रवृत्तिः शास्त्रानुसारिणी भवति, तथाविधसत्क्षयोपशमबलात् । ततश्च शिष्टाचाराविपर्ययेणैव प्रायेण लोकोत्तरानुष्ठानविधि· भवति । ततश्चात्र विशिष्टशिष्टा-चारानुसरणे मिथ्यात्वमनाशङ्कनीयमेव, परतन्त्रगतसद्वचनस्यैव सच्छिष्टाचारस्य जिनागममूलकत्वेन सामान्यतः तदपलापस्य जिनागमापलापपर्यवसायित्वात् । **एतेन** –> शास्त्रप्रधाना लोकवृत्ति । शास्त्राभावे शिष्टाचारमनुगच्छेत् । नाऽऽचरितात् शास्त्र

<u>ગાથાર્થ</u> ·- અહીં ભાવસહકારિતાને વિશે આગમરૂપી અગ્નિની ક્રિયાથી કર્મરૂપી ઈંધન બળવાથી સિદ્ધસુવર્ણતા થાય છે આ કારણે ઈતિકર્તવ્યતાસહિત બાહ્ય પ્રતિષ્ઠા પણ સફળ થાય છે [૮/૯]

❀ શાસ્ત્રપ્રવૃત્તિ પણ નિશ્ચયથી અપેક્ષિત છે ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - પ્રસ્તુતમા શાસ્ત્ર એ જ અગ્નિ છે તેની નિયત વિધિની પ્રવૃત્તિરૂપી ક્રિયાથી કર્મરૂપી ઈંધન બળવાથી જીવ સિદ્ધરૂપી સુવર્ણ બને છે, નહિ કે કેવળ ભાવરૂપી રસેન્દ્રથી જ આ કારણે પ્રતિમાગત પ્રતિષ્ઠા પણ અહીં પ્રસ્તુત ભાવસહકારિતાને વિશે વચનક્રિયારૂપ હોવાથી ઈંધનપ્રક્ષેપતુલ્ય શુભવ્યાપારાત્મક ઈતિકર્તવ્યતાસહિત સફળ જાણવી [૮/૯]

<u>વિશેષાર્થ</u> - અહીં એવી શકા સ્વાભાવિક રીતે થઈ શકે છે કે –> કેવળ ભાવારોપણથી જ જીવ એ શિવ બને છે, સિદ્ધસ્વરૂપ સુવર્ણ બને છે તો પછી બાહ્ય પ્રતિમામા પ્રતિષ્ઠા કરવાની શી જરૂર ? <– પરતુ આનુ સમાધાન બતાવવા શ્રીમદ્જી કહે છે કે રથ જેમ બે ચક્રથી ચાલે તેમ જીવ પણ નિશ્ચય અને વ્યવહાર દ્વારા મોક્ષમાર્ગે આગળ વધે છે ભાવપ્રતિષ્ઠા એ નિશ્ચય છે તો પ્રતિમામા પ્રતિષ્ઠા = પરમાત્મભાવસ્થાપન એ વ્યવહાર છે પ્રતિષ્ઠા એ આગમવિહિતક્રિયાસ્વરૂપ છે આગમ એ અગ્નિ છે અગ્નિની ભડકારૂપી ક્રિયાથી ધાતુનો કચરો બળે છે તેમ આગમની વિશિષ્ટ પ્રકારની ક્રિયાથી = બાહ્ય પ્રતિષ્ઠાવિધિથી જીવના કર્મ બળે છે કેવલ રસેન્દ્રથી તાબુ સોનુ નથી બનતુ પણ અગ્નિક્રિયા દ્વારા ધાતુમલ બળે પછી જ તાબુ સુવર્ણ બને છે માટે રસેન્દ્રની પ્રાપ્તિ પછી પણ અગ્નિક્રિયાની અપેક્ષા રહે જ છે તેમ આગમોક્ત ક્રિયા દ્વારા જીવ જો કર્મને ખપાવે નહિ તો કેવળ ભાવપ્રતિષ્ઠાથી તે સિદ્ધ બનતો નથી માટે જીવને સિદ્ધ બનાવવા ભાવપ્રતિષ્ઠાને પણ આગમોક્ત ક્રિયા = પ્રતિમાગત પ્રતિષ્ઠા દ્વારા કર્મરૂપી કચરાને બાળવાની જરૂર અપેક્ષા રહે જ છે માટે બાહ્ય પ્રતિષ્ઠા પણ સફળ જ છે [૮/૯]

આ પ્રતિષ્ઠા કેવી રીતે જાણવી ? આ શકાના સમાધાન માટે મૂલકારશ્રી કહે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> ·- આ દરેક પ્રતિષ્ઠા શિષ્ટ પુરુષની અપેક્ષાએ લોકપ્રસિદ્ધ છે અહીં વિશેષતા પ્રાય મન્ત્રવિષયક છે -એમ પડિતો કહે છે [૮/૧૦]

<u>ટીકાર્થ</u> - લૌકિક અને લોકોત્તર સબધી દરેક પ્રતિષ્ઠા શિષ્ટ = વિશિષ્ટ ભવ્ય જીવની અપેક્ષાએ લોકપ્રસિદ્ધ = પુરુષપરપરાપ્રસિદ્ધ

= पुरुषपारम्पर्यप्रतीता प्राय = बाहुल्येन, नानात्व = विशेष पुन इह = लोकोत्तरप्रतिष्ठाया मन्त्रगत = मन्त्रविषय बुधा प्राहु ॥८/१०॥ नानात्वमेवाह –> 'आवाहने'त्यादि ।

आवाहनादि सर्वं वायुकुमारादिगोचरं चात्र । सम्मार्जनादिसिद्धये कर्त्तव्य मन्त्रपूर्वं तु ॥८/११॥

आवाहन-पूजन-स्वकर्मनियोगादि वायुकुमारादिगोचर च = वायु-मेघकुमारादिविषय च अत्र = प्रतिष्ठाया

कल्याणकन्दली

गरीय <– [४६९/७०-७१] इति चाणक्यसूत्राणि व्याख्यातानि । तदुक्त त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रेऽपि –> उपादेया शास्त्र-लोकव्यवहारानुगा हि धी <– (२/५/२३) इति । शिष्टाचीर्णो हि धर्म पर प्रोक्त महाभारतेऽपि [अनु पर्व १४१-६५] । इदमेवाभिप्रेत्य जीवानुशासनवृत्तौ देवसूरिभि –> य किल लौकिकैर्निजदेवकुले वास्तुविद्योक्तप्रासादादि कार्यते सोऽस्माकमपि देवसदने विधीयते, न तत्र मिथ्यात्वम् <– [४२ वृत्ति] इत्युक्तम् । एतेन –> लोकयात्रानुगन्तव्या विशेषेण विचक्षणै । सेवन्ते ते यतो धर्म प्रामाण्यात् परे स्थिता ॥ <– [१०३-४०७] इति मत्स्यपुराणवचनमपि व्याख्यातम्, लोकपदस्य शिष्टपुरुषसमूहपरत्वात् । एतेन –> लोक खल्वाधार सर्वेषा ब्रह्मचारिणा यस्मात् । तस्माल्लोकविरुद्ध धर्मविरुद्धञ्च सन्त्याज्यम् ॥१३१॥ <– इति प्रशमरतिवचनमपि व्याख्यातम् । यत्तु –> गतानुगतिको लोको न लोक पारमार्थिक <– [ ] इत्युच्यते तत्तत्त्वशिष्टलोकापेक्षयावगन्तव्यम् । अधिक तु बहुश्रुतेभ्य समवसेयम् ।

प्रतिमाप्रतिष्ठापनविधिश्च बृहत्संहिताया वराहमिहिरेण –> सुप्ता सर्गातनृत्यजागरणै सम्यगेवमधिवास्य । दैवज्ञसम्प्रदिष्टे काले सस्थापन कुर्यात् ॥[६०/१९] इत्यादिनोक्त. । स्तवपरिज्ञाया तु बिम्बप्रतिष्ठाविधि. –> णिप्फन्नस्स य सम्म तस्स पइट्ठावणे विहि एसो । सट्ठाणे सुहजोगे अहिवासणमुचियपूयाए ॥२३॥ चिइवदण थुइवुड्ढी उस्सग्गो साहु सासणसुराए । थयसरणपुयकाले ठवणा मगलपुव्वा तु ॥२४॥ सत्तीए सघपुआ विसेसपुआउ बहुगुणा एसा । ज एस सुए भणिओ तित्थयराऽणतरो सघो ॥२५॥ <– इत्येवमुक्त. । उपलक्षणात् क्षेत्रशुद्ध्यादिकमपि कर्तव्यम् । तदुक्त निर्वाणकलिकाया बिम्बप्रतिष्ठाविधौ –> अखण्डतण्डुलाना सेतिका, इक्षुयष्टिका, पुण्याणा चय इति प्रचुरमानीयोत्तमवेदिकाया कारकजात विन्यस्य हस्तगतप्रमाणाया भुवि जीवरक्षादिना क्षेत्रशुद्धि विदध्यात् <– । तथा चोक्त –> काउ खेत्तविसुद्धि मगलकोउयजुय मणभिराम । वत्थु जत्थ पइट्ठा कायव्वा वीयरागस्स ॥ [ ] <– इति ।

प्रतिष्ठाकल्पादौ तु प्रतिष्ठाविधि. –> सर्वाङ्गीणतदुपकरणमीलन-नानास्थानश्रीसङ्घगुर्वाकारण-प्रौढप्रवेशमहादि-तत्स्वागतकरण-भोजनवसनप्रदानादि-सर्वाङ्गीणसत्कारण-बन्दिमोक्षकारण-मारिनिवारणाऽवारितसत्रवितरण-सूत्रधारसत्कार-स्फीतसङ्गीताद्यभिनवाद्भुतोत्सवावतारणादिरष्टादशस्नात्रकरणादिश्च <– इत्यादिरूपेणोक्त । अन्यत्र –> चैत्यान्त. शोभने लग्नेऽधिवास्योचितपूजया । स्थाप्य बिम्ब जिनेन्द्रस्य पञ्चमङ्गलपूर्वकम् ॥[ ] इत्येव प्रतिष्ठाविधि सङ्क्षेपत उक्त । शिल्परत्नाकरे –> प्रतिष्ठा वीतरागस्य जिनशासन-मार्गत । नमस्कारै सूरिमन्त्रै सिद्धकेवलिभाषितै ॥ <– [१३/८७] इत्युक्तम् ॥८/१०॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> अत्र वायुकुमारादिगोचर आवाहनादि सर्व सम्मार्जनादिसिद्ध्ये मन्त्रपूर्व तु कर्तव्यम् ॥८/११॥

आवाहन-पूजन-स्वकर्मनियोगादीति । अनेन कायिकव्यापारोऽभिहित । वायु-मेघकुमारादिविषयमिति । आदिपदेन दिक्पाल-लोकपालादिग्रहणम् । तदुक्त मूलकारैरेव जिनबिम्बप्रतिष्ठाविधिपञ्चाशके –> णिप्फण्णस्स य सम्म तस्स पइट्ठावणे विहि एसो । सुहजोएण पवेसो आयतणे ठाणठवणा य ॥१६॥ तत्थेव खेत्तसुद्धी हत्थसयादिविसया णिओगेण । कायव्वो सक्कारो य गधपुप्फादिएहि तहि ॥१७॥ दिसिदेवयाण पूया सव्वेसि तह य लोगपालाण । ओसरणकमेणऽण्णे सव्वेसि चेव

छे लोकोत्तर प्रतिष्ठामा मोटा भागे विशेषता मन्त्रविषयक होय छे एम पंडितो कहे छे [८/१०]

विशेषार्थ - प्रतिष्ठाना जेम मुख्य अने गौण (प्रतिमाप्रतिष्ठा) एम बे भेद छे तेम लौकिक अने लोकोत्तर एम बे भेद पण थई शके छे ब्रह्मा, विष्णु, महेश, गणपति वगेरेनी जैनेतर लोको जे प्रतिष्ठा करे छे ते लौकिक प्रतिष्ठा कहेवाय तथा महावीरस्वामी वगेरेनी जैनाचार्यो प्रतिष्ठा करे ते लोकोत्तर प्रतिष्ठा कहेवाय लौकिक अने लोकोत्तर प्रतिष्ठानी विधि सामान्यथी शिष्ट पुरुषोनी अपेक्षाए लोकप्रसिद्ध छे अर्थात् बन्ने प्रकारनी प्रतिष्ठानी विधि लगभग समान ज होय छे ते बन्नेमा भेद मोटा भागे मन्त्रविषयक होय छे [८/१०]

लौकिक अने लोकोत्तर प्रतिष्ठामा मन्त्रगोचर विशेषताने ज मूळकारश्री जणावे छे के —

गाथार्थ .- अहीं वायुदेवता वगेरे सबधी आह्वान वगेरे बधु ज समार्जन वगेरेनी सिद्धि माटे मन्त्रपूर्वक ज करवु जोईए [८/११]

टीकार्थ - प्रतिष्ठामा क्षेत्रशुद्धिनी निष्पत्ति माटे वायुकुमारनु, अभिवर्षणनी सिद्धि माटे मेघकुमारनु आह्वान, पूजन,

समार्जनादीना = क्षेत्रसशोधनाऽभिवर्षणादीना सिद्ध्यै = निष्पत्तये **कर्त्तव्य मन्त्रपूर्वं तु** = कुलक्रमायातमन्त्र-पुरस्सरमेव ॥८/११॥ —> **'न्यासे'**त्यादि ।

न्याससमये तु सम्यक् सिद्धानुस्मरणपूर्वकमसङ्गम् । मुक्तौ(?सिद्धौ) तत्स्थापनमिव कर्त्तव्य स्थापन मनसा ॥८/१२॥

न्याससमये तु = मन्त्रन्यासकाले तु **सम्यक्** = अवैपरीत्येज **सिद्धानुस्मरणपूर्वक** = मुक्तात्मस्मरणपूर्वं **असङ्ग** = शारीरमानससङ्गरहित **मुक्तौ** = परमपदे तस्य = केवलज्ञानादिचिच्छक्तिसमन्वितस्य स्थापन **इव कर्तव्य स्थापन प्रतिमाया मनसा** = प्रतिष्ठाविधिशुद्धेन अन्त करणेन, भावोन्नयनव्यापारोऽयमेवेति कृत्वा ॥८/१२॥

'सेय प्रतिष्ठा किमुच्यते ?' इत्याह —> **'बीजे'**त्यादि ।

वीजन्यासः सोऽय मुक्तौ भावविनिवेशतः परमः । सकलाऽवञ्चकयोगप्राप्तिफलोऽभ्युदयसचिवश्च ॥८/१३॥

कल्याणकन्दली

देवाण ॥१८॥ तत्तो सुहजोएण सत्थाणे मगलेहि ठवणा उ । अहिवासणमुचिण्ण गधोदगमादिणा एत्थ ॥२१॥ चत्तारि पुण्णकलसा, पहाणमुद्दाविचित्तकुसुमजुया । सुहपुण्णचत्तचउततुगोच्छया होति पासेसु ॥२२॥ मगलदीवा य तहा, घयगुलपुण्णा सुभिक्खुभक्खा य । जववारयवण्णयसत्थिगादि सव्व महारभ ॥२३॥ मगलपडिसरणाइ चित्ताइ रिद्धिविद्धिजुत्ताइ । पढमदियहमि चदणविलेवण चेव गधड्ढ ॥२४॥ चउणारीओमिणण णियमा अहिगासु णत्थि उ विरोहो । णेवत्थ च इमासि ज पवर त इह सेय ॥२५॥ ज एयवइयरेण सरीरसक्कारसगय चारु । कीरइ तय असेस, पुण्णणिमित्त मुणेयव्व ॥२६॥ उक्कोसिया य पूजा पहाणदव्वेहि एत्थ कायव्वा । ओसहि-फल-वत्थ-सुवण्ण-मुत्त-रयणाइएहि च ॥२९॥ चित्तबलि-चित्तगधेहि चित्तकुसुमेहि चित्तवासेहि । चित्तेहि विऊहेहि भावेहि विहवसारेण ॥३०॥ चितिवदण थुतिवुड्ढी उस्सग्गो साहु सासणसुरीए । थयसरण पूयकाले ठवणा मगलपुव्वा उ ॥३२॥ पूया वदणमुस्सग्ग पारणा भावथेज्जकरण च । सिद्धाचलदीवसमुद्दमगलाण च पाढो उ ॥३३॥ <— इत्यादि । अधिकन्तु तट्टीकातोऽवसेयम् । **कुलक्रमायातमन्त्रपुरस्सरमेव** = स्वकुलपरम्पराऽऽगतमन्त्रोच्चारपूर्वकमेव । अनेन वाचिकव्यापारोऽभिहितः । मानसिकव्यापारश्चानुपदमेव मूलकारा. स्वयमेव वक्ष्यन्ति ॥८/११॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> न्याससमये तु सम्यक् सिद्धानुस्मरणपूर्वक मुक्तौ तत्स्थापन इव मनसा स्थापन असङ्ग कर्तव्यम् ॥८/१२॥ इय कारिका **प्रतिमाशतकवृत्तौ** [गा ७६-पृ ४५२] समुद्धृता ।

शारीर-मानससङ्गरहित = कर्म-नोकर्मादिद्रव्य-गृहादिक्षेत्र-माघादिकाल-ममत्वाहङ्कारादिभाव-नरादिभवप्रतिबद्ध-शारीरिक-मानसिक-वाचिकसकलसङ्गाऽपेत **परमपदे केवलज्ञानादिचिच्छक्तिसमन्वितस्य स्थापन इव प्रतिष्ठाविधिशुद्धेन अन्तःकरणेन प्रतिमायाः स्थापन कर्तव्यम्** । अनेन फलोपधायकमन्तरङ्ग कारणमभिहित मानसी स्थापना च प्रदर्शिता । न चैवमेव कथ न्यासः सम्मतः इति शङ्कनीयम्, **भावव्यापारोऽयमेवेति कृत्वा**ऽमोघफलोपधानाय तादृशस्यैव तस्येष्टत्वादिति दिक् ॥८/१२॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् —> मुक्तौ भावविनिवेशात. सोऽय परम. बीजन्यासः सकलावञ्चकयोगप्राप्तिफलः अभ्युदयस-

स्वकार्यनियोजन વગેરે કુલપરપરાથી આવેલ મન્ત્રપૂર્વક જ કરવુ જોઈએ [૮/૧૧]

विशेषार्थ :- પ્રતિષ્ઠામા ક્ષેત્રશુદ્ધિ, જલવર્ષણ વગેરે જરૂરી છે તે માટે ક્રમશ વાયુદેવ, મેઘકુમાર વગેરે દેવોનુ આહ્વાન, પૂજન કરી તેઓને તે તે કાર્યમા જોડવા વગેરે દરેક ક્રિયા પોતાની કુલપરપરાથી આવેલ મન્ત્રપૂર્વક જ થવી જોઈએ ક્ષેત્રશુદ્ધિ વગેરે ન કરવામા આવે કે ક્ષેત્રપાલનુ તર્પણ ન કરવામા આવે તો પ્રાય નિર્વિઘ્ન રીતે પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા જ ન થઈ શકે માટે તે વિધિ પ્રાચીન પરપરાપ્રાપ્ત મન્ત્રપૂર્વક થવી આવશ્યક છે [૮/૧૧]

ગાથાર્થ - ન્યાસ સમયે સમ્યક્ રીતે સિદ્ધસ્મરણપૂર્વક, મુક્તિમા વીતરાગના સ્થાપનની જેમ, મનથી [પ્રતિમાનુ] સગ વિના સ્થાપન કરવુ [૮/૧૨]

ટીકાર્થ - મન્ત્રન્યાસ સમયે વિપર્યાસ ન થાય તે રીતે મુક્ત આત્માના સ્મરણપૂર્વક પરમ પદમા કેવલજ્ઞાન વગેરે ચિત્શક્તિયુક્ત વીતરાગના સ્થાપનની જેમ, પ્રતિષ્ઠાવિધિથી શુદ્ધ થયેલ અત કરણથી પ્રતિમાની, શારીરિક-માનસિક સગ વિના, પ્રતિષ્ઠા કરવી જોઈએ, કારણ કે આ જ વિશુદ્ધ ભાવને લાવવાનો વ્યાપાર = પ્રવૃત્તિ છે [૮/૧૨]

વિશેષાર્થ - સિદ્ધશિલામા જેમ વીતરાગ-સર્વજ્ઞ મુક્તાત્મા પ્રતિષ્ઠિત થાય છે તેમ પ્રતિમામા વીતરાગભાવની પ્રતિષ્ઠા કરવી જોઈએ પરતુ પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠા નિજભાવસ્થાપનપૂર્વક થાય અર્થાત્ નિજાત્મામા વીતરાગભાવના આરોપપૂર્વક થાય તે માટે મુક્તાત્માનુ સ્મરણ, સગરહિતતા અને પ્રતિષ્ઠાવિધિથી વિશુદ્ધ મન આ ત્રણ અતિ આવશ્યક છે, તેના વિના તાત્ત્વિક ભાવ = વીતરાગભાવસ્થાપન શક્ય નથી મમત્વ, અહકાર વગેરે માનસિક સગ પણ શારીરિક સગની જેમ ત્યાજ્ય છે - આ વાત ધ્યાનમા રાખવી [૮/૧૨]

'મુખ્ય દેવતાને ઉદ્દેશીને નિજાત્મામા વીતરાગભાવની પ્રતિષ્ઠા થાય છે તે શુ કહેવાય ?' એવી શકાના સમાધાન માટે મૂલકારશ્રી

सोऽय बीजस्य = पुण्यानुबन्धिपुण्यस्य सम्यक्त्वस्य वा न्यास = निक्षेप येय प्रतिष्ठा नाम । कुत 'बीजन्यास ' इत्याह - **मुक्तौ** = सिद्धौ **भावविनिवेशत** = चित्तप्रतिबन्धात् । कीदृशोऽय ? **परम** = प्रधान । तथा सकलानामवञ्चकयोगाना प्राप्ति फल यस्य स, तथा **अभ्युदयसचिवश्च** = अभ्युदयसहायश्च । 'अवञ्चकयोगात्रय सद्योगावञ्चक क्रियाऽवञ्चक फलावञ्चकश्च । तत्स्वरूपश्चेद -> सद्भि कल्याणसम्पन्नैर्दर्शनादपि पावनै । तथादर्शनतो योग आद्याऽवञ्चक उच्यते ॥ तेषामेव प्रणामादिक्रियानियम इत्यल । क्रियाऽवञ्चकयोग स्यान्महापापक्षयोदय ॥ फलावञ्चकयोगस्तु सद्भ्य एव नियोगत । सानुबन्धफलावाप्तिर्धर्मसिद्धौ सता मता ॥ <- (यो दृ स

कल्याणकन्दली

चियश्च ॥८/२३॥

अभ्युदयसहायश्च = नियमेनानुपन्नत सुगतिपरम्परादिजनकश्च तथा बहुमानगर्भ-साधुसमागमादिसम्पादकश्च । यथोक्त स्तवपरिज्ञाया -> जिनबिंबपइट्ठावणभावज्जिअकम्मपरिणइवसेण । सुगइपइट्ठावणमणघ सइ अप्पणो जम्हा ॥४८॥ तत्थवि य साहुदसणभावज्जियकम्मओ उ गुणरागो । काले य साहुदसण जहक्कमेण गुणकर नु ॥४९॥ <- इति । पञ्चाशकेऽपि -> जिणबिंब-पइट्ठावणभावज्जियकम्मपरिणतिवसेण । सुगतिए पइट्ठावणमणह सदि अप्पणो चेव ॥[७/४५]<- इत्येवमभ्युदय उक्त । अन्यत्रापि -> एईए फल एय परम निव्वाणमेव नियमेण । सुरनरसुहाइ अणुसगियाइ इह किसिपलाल व ॥ [ ] इत्युक्तम् । 'एईए' = एतस्या प्रतिष्ठाया । एवमेव ग्रामादावपि प्रतिष्ठातोऽभ्युदय. निर्वाणकलिकोक्तरीत्या बोध्य. । तथा रोगादिनाशोऽपि बोध्य । तदुक्त शत्रुञ्जयमाहात्म्ये -> यत्र यत्र प्रतिष्ठा स्यात् देशेऽथ नगरेऽर्हताम् । तत्र तत्र न रोगा स्यु न दुर्भिक्ष न वैरिता ॥ <- [श मा सर्ग-५/५०४] इति । सद्योगावञ्चक· क्रियाऽवञ्चकः फलावञ्चक इति । प्रत्यन्तरे तु मध्ये फलावञ्चक इति दृश्यते, तत्र, योगदृष्टिसमुच्चयप्रदर्शितक्रमानुपपत्ते , अर्थक्रमासङ्गते , पञ्चदशषोडशके चरमाऽवञ्चकयोगपदेन फलाऽवञ्चकयोगस्यैव ग्रहणाच्च [१५/६] इति ध्येयम् ।

तत्स्वरूपश्च = निर्दिष्टावञ्चकयोगत्रितयस्वरूपश्च इद अनुपदमेव वक्ष्यमाण, तथाहि -> सद्भिरिति । एतद्गाथात्रयव्याख्या योगदृष्टिसमुच्चयवृत्तावेव वर्तते -> सद्भि· कल्याणसम्पन्नै· = विशिष्टपुण्यवद्भि , दर्शनादपि पावनैः = अवलोकनेनाऽपि पवित्रै , तथा = तेन प्रकारेण = गुणवत्तया विपर्ययाभावेन दर्शन = तथादर्शन, तत तेन यो योगः = सम्बन्धः तैः सह स आद्यावञ्चक इष्यते [उच्यते] सद्योगावञ्चक इत्यर्थ ॥२१९॥ तेषामेव सता प्रणामादिक्रियानियम इत्यल क्रियाऽवञ्चकयोगः स्यात् = भवेदिति । अयञ्च महापापक्षयोदयः = नीचैर्गोत्रकर्मक्षयकृदिति भाव ॥२२०॥ फलावञ्चकयोगस्तु चरमो योगोत्तम , 'किम्भूत ?' इत्याह - सद्भ्य एव अनन्तरोदितेभ्यो नियोगतः = अवश्यतया सानुबन्धफलावाप्तिः

જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - મુક્તિમા મનને મૂકવાથી આ મુખ્ય બીજન્યાસ છે. તેનુ ફળ બધા જ અવચક યોગની પ્રાપ્તિ છે અને તે અભ્યુદયનુ સહકારી છે [૮/૧૩]

❀ તાત્ત્વિકપ્રતિષ્ઠા એ બીજન્યાસ છે ❀

<u>ટીકાર્થ</u> .- જે આ પ્રતિષ્ઠા [= નિજાત્મામા વીતરાગતાની સ્થાપના] કહેવાય છે તે પુણ્યાનુબધી પુણ્ય અથવા સમ્યક્ત્વરૂપી બીજની વાવણી છે, આનુ કારણ એ છે કે પ્રધાન પ્રતિષ્ઠા સમયે મોક્ષમા પોતાના મનને સ્થિર કરાય છે (અર્થાત્ ત્યારે મનમા મોક્ષની મનોકામના-રુચિ-પ્રીતિ દૃઢ બને છે) માટે જ આ પ્રતિષ્ઠા સમક્તિનુ, માત્ર કારણ નહિ પણ, પ્રધાન કારણ છે તેમ જ તેનુ ફળ બધા અવચક યોગની પ્રાપ્તિ છે તથા તે પ્રતિષ્ઠા અભ્યુદયનુ સહકારી કારણ છે અવચકયોગ ૩ છે [૧] સત્યોગાવચક, [૨] ક્રિયાઅવચક, [૩] ફલાવચક તેનુ સ્વરૂપ યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ગ્રથમા આ પ્રમાણે જણાવેલ છે કે - જેના દર્શનથી પવિત્ર થવાય તેવા કલ્યાણસપન્ન સત્પુરુષો સાથે તથાવિધ દર્શનથી યોગ થવો તે પ્રથમ = સત્યોગઅવચક યોગ કહેવાય છે (૨૧૯) તે જ સત્પુરુષોને = મહર્ષિઓને પ્રણામ વગેરે કરવાનો નિયમ લેવો એ પ્રધાન ક્રિયાઅવચક યોગ કહેવાય છે મોટા પાપનો = નીચ ગોત્રનો ક્ષય આ ક્રિયાઅવચક યોગથી થાય છે (ચાડાલ વગેરે દીક્ષા લે તો તેનુ નીચગોત્ર કર્મ નાશ પામે) (૨૨૦) ઉપદેશાદિ દ્વારા તે મહાત્માઓ પાસેથી જ નિયમા ધર્મની પ્રાપ્તિ-સિદ્ધિ-આવિર્ભાવમા સજ્જનોને માન્ય એવી સાનુબધ ફલની પ્રાપ્તિ થવી તે ફલાવચક યોગ જાણવો (૨૨૧) [૮/૧૩]

❀ 3 અવંચક યોગને ઓળખીએ ❀

१ मुद्रितप्रतौ - 'बीजन्यास' इति नास्ति । २ 'मुद्रितप्रतौ ह प्रतौ च -> 'फलावञ्चक क्रियावञ्चकश्च' <- इति क्रमविपर्ययो दृश्यते ।

२१९/२२०/२२१) इति योगदृष्टिसमुच्चये ॥८/१३॥

कल्याणकन्दली

तथा सदुपदेशादिना धर्मसिद्धौ विषये सता मता इति ॥२२१॥

स्यादेतत् - दर्शिताऽवञ्चकत्रयप्राप्तिः बीजन्यासात् कथ सम्भवेत् ? तस्याः साधुवन्दनादिनिमित्तकत्वेन प्रतिपादनात्, तदुक्त योगदृष्टिसमुच्चये –> योग-क्रिया-फलाख्य यत् श्रूयतेऽवञ्चकत्रयम् । साधूनाश्रित्य परममिपुलक्ष्यक्रियोपमम् ॥३४॥ एतच्च सत्प्रणामादिनिमित्त समये स्थितम् । अस्य हेतुश्च परमस्तथाभावमलाल्पता ॥३५॥ <– इति चेत् ? अत्र वदन्ति अवञ्चकत्रयसम्प्राप्तौ ह्यन्तरङ्ग कारण कर्मसम्बन्धयोग्यतालक्षणभावमलस्य ह्रास एव, बहिरङ्गन्तु कारण कदाचित् साधुवन्दन, क्वचित् बीजन्यासः, कुत्रचित् गुरुभक्तिरित्यादि विभिद्यते । न ह्युपाय उपायान्तरस्यापोहको भवति, उपायत्वहानेः । अत एव 'सत्प्रणामादिनिमित्त' इत्यत्र आदिपदोपादानमकारि मूलकारैः । आत्मदर्शनगीताया –> उपादाननिमित्ताभ्या कारणाभ्या विचक्षणः । आत्मदर्शनसप्राप्त्यै जिज्ञासुर्यतते ध्रुवम् ॥४६॥ <– इत्येव बुद्धिसागरसूरिभि रुक्तत्वादुभयत्र यतनीय मुमुक्षु-

વિશેષાર્થ .- પ્રસ્તુત નિજભાવપ્રતિષ્ઠાનુ ફળ ૩ અવચક યોગની પ્રાપ્તિ છે અવચક = સફળ-અમોઘ પોતાનામા ભાવપૂર્વક વીતરાગભાવનુ સ્થાપન કરવાથી એવો ભાવ = આશય = પરિણામ પેદા થાય છે કે જે યોગ, ક્રિયા, ફળની સાથે રહી તે ત્રણેને અવશ્ય ફલવાન બનાવે તેથી તે માત્ર યોગ નહિ પણ યોગાવચક કહેવાય, માત્ર ક્રિયા નહિ પણ ક્રિયાઅવચક કહેવાય, માત્ર ફળ નહિ ફલાવચક કહેવાય મતલબ કે [૧] કેવળ બાહ્યથી સાધુનો યોગ = મેળાપ કરાય, [૨] એમને વદનાદિ ક્રિયા પણ માત્ર બહારથી જ કરાય [૩] તેમ જ સાધુના ઉપદેશથી માત્ર દેખાદેખીથી પચ્ચખાણ લેવા સ્વરૂપ ફળ મળે. પણ તેની સાથે મનમા તેવો ભાવ ન જાગે, તેવો આશય ન હોય તો ક્રમશ તે યોગ, ક્રિયા અને ફળ સફળ ન થાય તે યોગાવચક આદિ ન બને ત્રણેય અવચક યોગ સાધુને અવલબીને કરાય તે શ્રેષ્ઠ છે. સત્યોગ = કચન-કામિનીના ત્યાગી નિર્ગ્રન્થ જૈનમુનિનો યોગ થાય, દર્શન થાય. તથાવિધ નિર્મળ આશયથી થાય તો તે યોગાવચક બને. ત્યારે મનને એમ થાય કે 'કેવા ધન્ય છે મહાત્મા ! પોતાના દર્શન આપવા દ્વારા જોનારની આખને - આત્માને પવિત્ર કરનાર છે. કલ્યાણકારી પાપહારી મહાત્માએ મોહમાયા-વિષયોને અલવિદા આપી હુ મૂઢ જીવડો મોહમાયામા ફસાઈ ગયો ધન્ય છે એમના ત્યાગને ! લાવ, મહાન ત્યાગીના દર્શન-વદન કરી પાવન થાઉં, જેથી મને પણ વહેલી તકે સર્વસગત્યાગનો રૂડો અવસર મળે' આવી ભાવનાથી સાધુનો સપર્ક સાધે એ યોગાવચક = સફળ સાધુયોગ. પછી ઉછળતા બહોભાવથી સાધુને વદનાદિ કરે તે ક્રિયાઅવચક, પછી સાધુના ઉપદેશ વગેરે સાંભળી આદરથી વ્રત-પચ્ચખ્ખાણ કરે તો તે ફલઅવચક કહેવાય તે ફલઅવચક એટલા માટે કે ત્યાર બાદ ઉત્તરોત્તર વિશેષ પ્રકારના ઉત્તમ યોગ, ક્રિયા, ફળ ચાલ્યા કરે

આનાથી એ ફલિત થાય છે કે સાધુસમાગમ થયા પછી તેને વદનાદિ કરવાની પડી ન હોય, તો તે યોગ સફળ = અવચક ના કહેવાય તે નિષ્ફળ યોગ કહેવાય દા ત આવો સાધુસમાગમ સામે ચાલીને કર્યો ન હોય પરતુ ઘરમા બેઠા હતા અને અચાનક સાધુ ગોચરી માટે આવ્યા એ સમયે 'લાવ, ગુરુવદનનો લાભ લઈ લઉં' આવી કશી તમન્ના ન હોય. રસ્તે ચાલતા વિહાર કરતા સાધુના દર્શન થઈ ગયા ત્યારે બે હાથ જોડીને 'મત્થએણ વદામિ' કહેવાની પણ ફુરસત ન હોય, આનંદથી રૂવાડુ ન ફરકે, કદાચ સામે ચાલીને સાધુસમાગમ કરવા જાય એ વખતે પણ વાત-વીસામા સિવાય કે સમય પસાર કરવા સિવાય કશો બીજો સારો આશય ન હોય 'મહારાજ બહુ વિદ્વાન-વ્યાખ્યાતા છે. એમની પાસે કઈક સાભળવા મળશે એટલે મનોરજન થશે, કોઈક હોશિયાર કળા-એકટીંગ શીખવા મળશે' 'સાધુ ભગવત પાસે જઈએ એટલે શેઠની નજરમા આપણે ધર્મી ગણાઈએ અને શેઠ રાજી થાય તો અવસરે આપણને આર્થિક મદદ પણ કરતા રહે અવસરે શેઠ ઉપયોગી થાય' આવા મલિન આશયથી સાધુદર્શન કરે કે સાધુસમાગમ કરે તો તે નિષ્ફળ સાધુયોગ છે, સફળ = આત્મહિતકર નથી ગુરુદેવના વિરહમા, સાધુ ભગવતની જેમ તીર્થ, દેરાસર વગેરેને આશ્રયીને પણ સદ્યોગાવચક, ક્રિયાઅવચક અને ફલાવચક સભવી શકે 'જગતમા એક માત્ર શરણ હોય તો દેવાધિદેવ પરમાત્મા છે એમની નિર્વિકારી આખોના દર્શન કરી મારી આખોને પવિત્ર કરુ. એ પરમોપકારીને વદનાદિ કરીને હુ કાયાને ધન્ય બનાવુ. મોક્ષમાર્ગના પ્રસ્થાપક, સર્વ જીવોના મસીહા, અચિન્ત્યચિતામણિ, તારક તીર્થંકરની સ્તવના કરીને જીભને સફળ કરુ, મનમદિરમા મહાવીરની પ્રતિષ્ઠા કરી હૃદયને કૃતાર્થ કરુ ' આવી ભાવનાથી પરમાત્માના દર્શન કરવા - તીર્થયાત્રા કરવી એ સદ્યોગાવચક છે. ઉછળતા ઉલ્લાસથી જયણાપૂર્વક પ્રભુજીને અગલૂછણાથી સ્વચ્છ કરવા, પ્રભુજીની અગરચના કરવી, પરમાત્માની પૂજા-ચૈત્યવદન કરવા, દેરાસરનો જયણાથી કાજો લેવો, દેરાસર સ્વચ્છ કરવુ વગેરે ક્રિયા અવચક કહેવાય. પ્રભુજીની સન્મુખ આદરથી આનદથી વ્રત-પચ્ચખ્ખાણ વગેરે કરવા તે ફલાવચક કહેવાય જો તેમા કટાળો, ગતાનુગતિકતા, અકળામણ, ઉતાવળ વગેરે થાય તો તે યોગ, ક્રિયા અને ફળ અવચક = અમોઘ = સફળ ન બને વાસ્તવમા સત્ યોગ, વદનાદિ ક્રિયા, ઉપદેશ-પ્રતિજ્ઞા વગેરે ફલ પ્રાપ્તિને અવચક બનાવવામા વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ કારણ છે અને તેનુ કારણ સહજ મલહ્રાસ છે - આ વાત ખ્યાલમા રાખવી આ રીતે સર્વ ધર્મક્ષેત્ર સબધમા અવચક યોગ વગેરેની વિચારણા કરવી આ બધાના મૂળમાં ભાવપ્રતિષ્ઠા = સ્વાત્મામા વીતરાગભાવનો આરોપ છે તેનાથી યોગ, ક્રિયા વગેરેની પ્રાપ્તિ કરાવનાર પુણ્ય બધાય છે. અને પૂર્વોક્ત પ્રતિષ્ઠા દ્વારા મોક્ષની-વીતરાગદશાની રુચિ-પ્રીતિ દૃઢ બનવાથી સત્યોગ, ક્રિયા વગેરેમા આદર, બહુમાન વગેરે પ્રગટે છે. આદર, બહુમાન, વિધિપાલન અને જયણા દ્વારા પ્રત્યેક ધર્મક્રિયાને ચેતનવતી બનાવવામાં ભાવપ્રતિષ્ઠાનો ઘણો મોટો હિસ્સો છે [૮/૧૩]

अयञ्च बीजन्यास उपायेन सवर्धनीय इत्याह --> 'लवे'त्यादि ।

लवमात्रमय नियमादुचितांचितभाववृद्धिकरणेन । क्षान्त्यादियुतैर्मैत्र्यादिसङ्गतैर्बृंहणीय इति ॥८/१४॥

लवमात्र अपि गम्य स्तोकमात्रमपि यथा स्यात् तथा किं पुनरधिकमात्रमित्यर्थ । अय = प्रतिष्ठागतो भावो नियमात् = निश्चयेन उचितोचिता चासौ देशकालाद्यनुरूपा भाववृद्धिश्च तत्सम्पादनेन क्षान्त्यादियुतै = क्षमा-मार्दवाऽऽर्जव-सन्तोषसमन्वितै मैत्र्यादिसङ्गतै = मैत्री-करुणा-मुदितोपेक्षासहितै बृहणीय = वर्धनीय इति = उक्तन्यायेन ॥८/१४॥ अयमेव विशिष्य स्तूयते --> 'निरपाय' इत्यादि ।

निरपायः सिद्धार्थः स्वात्मस्थो मन्त्राडसङ्गश्च । आनन्दो ब्रह्मरसश्चिन्त्यस्तत्त्वज्ञमुष्टिरयम् ॥८/१५॥

अपायेभ्यो निर्गत = निरपाय, सिद्धा अर्था अस्मिन्निति सिद्धार्थ· स्वात्मनि तिष्ठतीति स्वात्मस्थ

कल्याणकन्दली

भिरिति दृढतरमवधेयम् ॥८/१३॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> लवमात्र अप नियमात् उचितोचितभाववृद्धिकरणेन क्षान्त्यादियुतै मैत्र्यादिसङ्गतै. बृहणीय इति ॥८/१४॥

प्रतिष्ठागतो भावो निश्चयेन तत्सम्पादनेन = प्रशस्तद्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव-भवानुरूप-शुभ-शुद्धोभयभाववृद्धिकरणेन क्षान्त्यादियुतैः मैत्र्यादिसङ्गतैः भावैं पुरुषैर्वा वर्धनीयः । एव हि प्रतिष्ठागतो भाव वृद्धिमान् अमोघसामर्थ्ययुक्तश्च स्यात् । एवञ्च प्रतिष्ठा महाप्रभावा स्यात् । इति = उक्तन्यायेन = दर्शितप्रकारेण, --> इतिशब्द स्मृतो हेतौ पकारादिसमाप्तिषु <-- [७/८८७] इति हलायुधकोशवचनात् ॥८/१४॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् --> अय निरपाय. सिद्धार्थ स्वात्मस्थ. मन्त्रराट् असङ्ग· आनन्दः ब्रह्मरस चिन्त्य. तत्त्वज्ञ-मुष्टिश्च ॥८/१५॥

वपु स्थौल्य-मुखम्लान्यादिलक्षणबाह्येभ्य मनोऽस्वास्थ्यादिलक्षणाऽभ्यन्तरेभ्यश्च अपायेभ्यः निर्गतः, अनेन समीचीनो हठयोग. सूचित --> वपु.कृशत्व वदने प्रसन्नता नादस्फुरत्व नयने सुनिर्मले । अरोगता बिन्दुजयोऽग्निदीपन नाडीविशुद्धिर्हठ-योगलक्षणम् ॥[२/७८] <-- इति हठयोगप्रदीपिकादर्शितस्य हठयोगलक्षणस्य समन्वयात् । जायते चैव निरपायत्व बाहुल्येन दर्शितप्रतिष्ठागतभावपरिकलिते योगिनि ।

सिद्धार्थ इत्यनेन समाधियोग. प्रोक्त., तस्मिन् सति सर्वर्द्धिसिद्धिलब्धिप्रादुर्भावात् ।

स्वात्मस्थ इत्यनेन ध्यानयोग. प्रदर्शित , तस्यैव प्रबलकर्मनाशकत्वेन तत्र तत्रोपदेशात्, निरुपचरितरीत्या स्वात्ममात्रवृत्तित्वाच्च ।

मन्त्रराजः इत्यनेन मन्त्रयोग उपदर्शित· ।

'ઉપરોક્ત બીજન્યાસનુ ઉપાય દ્વારા સવર્ધન કરવુ' એ વાતને મૂલકારશ્રી જણાવે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - અશમાત્ર પણ આ પ્રતિષ્ઠાસબધી ભાવ નિયમા ઉચિતોચિત ભાવવૃદ્ધિ કરવા દ્વારા ક્ષમા વગેરેથી યુક્ત અને મૈત્રી વગેરેથી સહિત એવી વ્યક્તિઓએ વધારવો જોઈએ [૮/૧૪]

❀ પ્રતિષ્ઠાગત ભાવ સંવર્ધનીય છે ❀

<u>ટીકાર્થ</u> - મૂળ ગાથામા 'लवमात्र' પદ પછી 'अपि' શબ્દનો અધ્યાહાર કરવો તેથી અર્થ એવો થશે કે પ્રતિષ્ઠાસબધી અશમાત્ર પણ ભાવની વૃદ્ધિ કરવી, અધિકમાત્રાવાળા ભાવની તો વાત જ શી કરવી ? (અર્થાત્ પ્રતિષ્ઠાકારકનો પ્રતિષ્ઠાસબધી ભાવ અધિક પ્રમાણમા હોય કે અલ્પ પ્રમાણમા હોય, તે બન્ને પ્રકારના ભાવનુ સવર્ધન કરવુ 'ભાવવૃદ્ધિ કઈ રીતે કરવી ?' તે પ્રશ્નનો જવાબ આ રહ્યો -) નિયમા દેશ-કાળ વગેરેને અનુરૂપ ભાવવૃદ્ધિનુ સપાદન કરવા દ્વારા પ્રતિષ્ઠાગત ભાવનુ સવર્ધન કરવુ જોઈએ (ભાવસવર્ધન કોણે કરવુ ? તેનુ સૂચન કરતા શ્રીમદ્જી કહે છે કે -) ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, સતોષથી યુક્ત અને મૈત્રી, પ્રમોદ, કરુણા અને માધ્યસ્થ્ય = ઉપેક્ષા ભાવનાથી સપન્ન એવી વ્યક્તિઓએ ભાવવૃદ્ધિ કરવી જોઈએ મૂળ ગાથામા છેલ્લે 'इति' પદનો પ્રયોગ થયો છે તે ઉપરોક્ત પ્રકારનો સૂચક છે (અર્થાત્ ઉપરોક્ત પ્રકારથી = પદ્ધતિથી પ્રતિષ્ઠાસબધી ભાવની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ) [૮/૧૪]

મૂલકારશ્રી પ્રતિષ્ઠાસબધી ભાવની જ વિશેષ રીતે સ્તુતિ કરે છે કે —

<u>ગાથાર્થ</u> - પ્રતિષ્ઠાસબધી આ ભાવ એ નિરપાય, સિદ્ધાર્થ, સ્વાત્મવૃત્તિ, મન્ત્રરાજ, અસગ, આનદ, બ્રહ્મરસ, ચિન્તનીય અને તત્ત્વવેત્તાઓની મુઠ્ઠી છે [૮/૧૫]

स्वाभाविकगुणरूपत्वेनाऽल्पस्यापि बलीयस्त्वादौपाधिकप्रबलकर्मनाशक इति भाव । **मन्त्रराट्** = मन्त्रराज परम-मनन-त्राणगुणवत्त्वात् । **असङ्गश्च** = सङ्गरहितश्च । **आनन्द**, तद्धेतुत्वात् ।

ब्रह्म सत्यतपोज्ञानरूप तस्य रस = आस्वाद **चिन्त्य** = चिन्तनीय तत्त्वज्ञाना मुष्टि = अल्पेन [1]'बहुहित-सङ्ग्रह **अय** = प्रतिष्ठागतो भाव ॥८/१५॥ एव प्रतिष्ठाविधि परिसमाप्य तच्छेषमाह –> **'अष्टा'**वित्यादि ।

अष्टौ दिवसान् यावत् पूजाऽविच्छेदतोऽस्य कर्तव्या । दानञ्च यथाविभव दातव्य सर्वसत्त्वेभ्यः ॥८/१६॥

कल्याणकन्दली

असङ्गः इत्यनेन लययोग सदर्शित. ।

आनन्दः इत्यनेन आनन्दयोगो दर्शितः ।

ब्रह्म सत्य-तपो-ज्ञानरूप, यदुच्यते **वल्मीकेन रामायणे** –> सत्यमेकपद ब्रह्म <– [१४/७] इति । यथोक्त **शतपथ-ब्राह्मणे** –> सत्यमेव ब्रह्म <– [२/१/४/१०] । तदुक्त **तैत्तिरीयाऽऽरण्यके** –> तपो ब्रह्मेति <– [९/२] । यदुक्त **ऐतरेयाऽऽरण्यके** –> प्रज्ञान ब्रह्म <– [२/६/१] । –> सत्य ज्ञानमनन्त ब्रह्म <– [२/२] इति **तैत्तिरीयोपनिषद्**वचन-मप्यत्र सवदति । **अर्हद्गीताया मेघविजयगणिना**ऽपि –> बृहत्वात् ब्रह्म सद् ज्ञान तद् ब्रह्मार्हति केवलम् <– (२१५) इत्युक्तम् । –> सत्य ब्रह्म तपो ब्रह्म, ब्रह्म चेन्द्रियनिग्रह. <– [ ] इत्यपि स्मर्तव्यमत्र । एव सुखात्मकताऽपि ब्रह्मणोऽवगन्तव्या, यथोक्त **मैत्रायण्युपनिषदि** –> यत् सुख चात्मसाक्षिक तद् ब्रह्म <– [६/२४] । **तस्य आस्वादः** = स्वतादात्म्येन अपरो-क्षानुभूतिः, इत्थमेव तत्त्वतो योगप्राप्तिः स्यात् । तदुक्त **तैत्तिरीयाऽऽरण्यके** –> ब्रह्मैव सन् ब्रह्माऽप्येति <– [२/२] । **यजुर्वेदभाष्ये**ऽपि –> न ह्यदेवो देवान् तर्पयितुमलम् <– [७/१- यजुर्वेदीय उव्वटभाष्य] इति प्रोक्तम् । अन्यत्रापि –> देवो भूत्वा देव यजेत् <– [ ] इत्युक्तम् । एव जीव-शिवयोरैक्ये एव योगपदप्रवृत्तिः तात्त्विकी स्यात् । यथोक्त **कुलार्णवतन्त्रे**ऽपि –> न पद्मासनतो योगो न नासाग्रनिरीक्षणम् । ऐक्य जीवात्मनोराहुर्योग योगविशारदा. ॥ [३०/९] <– इति । अनेन **राजयोगः** प्रदर्शित., द्वैताऽभानात् । यथोक्त **शिखासहिताया** –> राजयोग. स्यात् द्विधाभावविवर्जित. <– [५/१७] । अयमेव परो योगः प्रोच्यते, यथोक्त **दत्तात्रेयसहिताया** –> राजयोगश्च सर्वेषा योगानामुत्तम. स्मृतः <– [पृ.४३९]। हठयोगस्याप्येतत्पर्यवसानत्वात् । अत एव **स्वात्मारामेण हठयोगप्रदीपिकाया** –> केवल राजयोगाय हठ-विद्योपदिश्यते <– [१/२] इति प्रोक्तम् । राजयोगस्य पञ्चदश भेदा इत्यन्ये, यदुक्त **योगेश्वरोदये** –> 'पञ्चदशप्रकारोऽय राजयोग. शिवप्रदः' <– ।

चिन्तनीयः इत्यनेन ज्ञानयोगो द्योतितः । इत्थ नानातन्त्रसम्मतविविधयोगसङ्ग्रहात् **तत्त्वज्ञाना अल्पेन** श्रमादिना **बहु-हितसङ्ग्रहः अय प्रतिष्ठागतो भावः** ॥८/१५॥

मूलग्रन्थे दण्डान्वयस्त्वेवम् –> अष्टौ दिवसान् यावत् अविच्छेदत. पूजा कर्तव्या । सर्वसत्त्वेभ्यश्च यथाविभव दान दातव्यम् ॥८/१६॥ इय कारिका **धर्मसङ्ग्रहवृत्ति-श्राद्धविधिवृत्त्यादौ** [ध.स.गा.६८ श्रा वि.प्र ६ पृ.४१] समुद्धृता वर्तते ।

उत्सर्गतः प्रतिष्ठाऽनन्तर प्रतिदिन जिनपूजाया. कर्तव्यता, तदुक्त **धर्मरत्नकरण्डके** –> विधाप्य विधिना श्राद्धः सुन्दर

प्रतिष्ठासंबंधी भावना अनेक स्वरूपो

टीकार्थ :- (निजात्मामा वीतरागतानु स्थापन करवा स्वरूप) प्रतिष्ठासबधी भाव ए अपायोथी - दु खथी-पापथी-स्वार्थथी बहार नीकळेल छे (अर्थात् पाप-दु ख-स्वार्थवृत्तिथी रहित छे) एना विशे अनेक प्रयोजनो सिद्ध थयेल छे आ भाव निज आत्मामा ज रहे छे मतलब के वीतरागता भाव ए स्वाभाविक गुणस्वरूप होवाथी अल्प होय तो पण बळवान होवाना लीधे औपाधिक एवा प्रबल कर्मनो नाशक छे (पाणीमा = स्वस्थानमा रहेल मगर महाकाय बळवान हाथीने पण ताणी जवा समर्थ होय छे) श्रेष्ठ मनन = चितन अने रक्षणनो गुण होवाथी प्रतिष्ठागत भाव मन्त्रराज छे ('मन्त्र' शब्द 'मन्' अने 'त्रै' धातुथी बनेल छे, जेनो क्रमश अर्थ छे मनन अने रक्षण करवु प्रस्तुत प्रतिष्ठासबधी भाव ए श्रेष्ठ मनन अने श्रेष्ठ रक्षणनो कारक होवाथी तेने श्रेष्ठ मत्र = मन्त्रोनो राजा कहेवो व्याजबी छे) तेम ज ते सगरहित छे आनदनो हेतु होवाथी तेने आनद पण कही शकाय ते सत्य, तप अने ज्ञानस्वरूप ब्रह्मतत्त्वनो आस्वाद छे तेम ज चितनीय छे तत्त्ववेत्ता पुरुषोने माटे अल्प प्रयत्ने बहुहितनो = अनेक कल्याणनो सग्रह छे [८/१५]

आ रीते प्रतिष्ठाविधिने समाप्त करीने तेना अवशिष्ट कर्तव्यने मूलकारश्री जणावे छे

गाथार्थ :- प्रतिष्ठित बिबनी आठ दिवस सुधी खाडो पाड्या विना पूजा करवी अने सर्व जीवोने सपत्तिअनुसार दान आपवु जोईए [८/१६]

१ मुद्रितप्रतौ 'बहुहितसङ्ग' इत्यशुद्ध पाठ ।

अष्टौ दिवसान् यावत् अविच्छेदेन = नैरन्तर्येण पूजा पुष्प-बलिविधानादिभिः अस्य = बिम्बस्य कर्तव्या । दानञ्च यथाविभवं = विभवानुसारेण दातव्यं सर्वसत्त्वेभ्यः शासनोन्नतिनिमित्तम् ॥८/१६॥

॥ इति अष्टमं प्रतिष्ठाषोडशकम् ॥

कल्याणकन्दली

जिनमन्दिरम् । तत्र बिम्बं प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् प्रतिवासरम् ॥४७॥ <– इति । यथोक्तं स्तवपरिज्ञायां अपि –> तत्तो य पइदिणं सो करिज्ज पूअं जिणिंदठवणाणं । विभवाणुसारं गुरुइं काले णिययं विहाणेणं ॥३०॥<– इति । किन्तु प्रकृते प्रतिष्ठायाः सानुबन्धत्वायाष्टाह्निकामहोत्सवसूचनमकारि ग्रन्थकृता । पञ्चाशकेऽपि –> अट्ठाहिया य महिमा अणुबंधसाहिगा केइ । अण्णे उ तिण्णि दियहे णिओगओ चेव कायव्वो <– ॥[८/४८] इत्येवं प्रतिष्ठायाः सानुबन्धत्वायाष्टाह्निकादिविधानं कृतम् । श्राद्धविधिवृत्तौ अपि –> प्रतिष्ठाऽनन्तरं च द्वादश मासान् विशिष्टा च प्रतिष्ठादिने स्नात्रादि कृत्वा सम्पूर्णे वर्षेऽष्टाह्निकादिविशेषपूजापूर्वमायुर्ग्रन्थिर्निबन्धनीयः उत्तरोत्तरविशेषपूजा च कार्या । तद्दिने च साधर्मिकवात्सल्य-सङ्घार्चादि यथाशक्ति विधेयम् <– [प्र ६ पृ ४१] इत्युक्तम् । विभवानुसारेण दातव्यं सर्वसत्त्वेभ्यः शासनोन्नतिनिमित्तम् । न च शासनस्य स्वतः प्रतिष्ठिततया न तत्प्रभावनं युक्तमिति शङ्कनीयम्, तथापि शक्तिमता तत्प्रभावनाया कर्तव्यत्वात् । इत्थमेव कृतज्ञतोपपत्तेः । इदमेवाभिप्रेत्य निशीथभाष्ये [गा ३१] व्यवहारसूत्रभाष्ये [१/४६] श्रावकधर्मविधौ [६४] चोक्तं –> कामं सभावसिद्धं तु पवयणं दिप्पते सयं चेव । तह वि जो जेणाऽहिओ सो तेण पभावते तं तु ॥ <– इति । ततश्चापरेषामपि बोधिलाभः । अत एवोक्तं –> भावना मोक्षदा स्वस्य, स्वान्ययोस्तु प्रभावना । प्रकारेणाधिका मन्ये भावनातः प्रभावनाम् ॥<– [ ] इति । यथोक्तं पञ्चाशकेऽपि –> कयमेत्थ पसंगेणं उत्तरकालोचियं इहऽण्णंपि । अणुरूवं कायव्वं तित्थुण्णतिकारगं णियमा ॥ उचिओ जणोवयारो विसेसओ णवरि सयणवग्गम्मि । साहम्मियवग्गम्मि य, एयं खलु परमवच्छल्लं ॥ <– [८/४६-४७] इति । इत्थञ्च विधिवत् जिनभवन-जिनबिम्ब-जिनपूजाकारित्वं पुण्यशालिनामेव स्यात्, तदुक्तं उपदेशतरङ्गिण्यां श्रीरत्नमन्दिरगणिभिः –> 'ये कारयन्ति जिनमन्दिरमादरेण बिम्बानि तत्र विविधानि विधापयन्ति । सम्पूजयन्ति विधिना सततं जयन्ति, ते पुण्यभाजनजना जनितप्रमोदाः ॥' <– [२/४] इति । जिनपूजाया दुरितनाशकत्व-पुण्यप्रापकत्वादिहेतुना कर्तव्यताऽनाविलैव, यदुक्तं –> 'इहलोए दूरिआइं, दूरं गच्छंति हुंति रिद्धीओ । परलोए सुररिद्धी जिणिंद-पूआए ॥[ ] इति ॥८/१६॥

इति मुनियशोविजयविरचितायां कल्याणकन्दल्यां अष्टमषोडशक-योगदीपिकाविवरणम् ।

टीकार्थ - પ્રતિષ્ઠિત કરેલ પ્રતિમાની આઠ દિવસ સુધી રોજ પુષ્પ, બલિ વગેરે કરવા દ્વારા પૂજા કરવી જોઈએ તથા પોતાના ધનવૈભવને અનુસાર જિનશાસનની પ્રભાવનાના નિમિત્તે સર્વ જીવોને દાન આપવું જોઈએ [૮/૧૬]

❀ પ્રતિષ્ઠા પછીની વિધિ ❀

વિશેષાર્થ - "પૂર્વના કાળમાં 'રોજ જિનપૂજા કર્યા બાદ જ ભોજન-પાણી કરવા' આવા નિયમને ધારણ કરનારા રાજા, પ્રધાન, મંત્રી વગેરે જંગલ-પ્રવાસ વગેરે દરમ્યાન કાષ્ઠ, છાણ, માટી વગેરેમાંથી પ્રતિમા બનાવી તેની પૂજા ભક્તિ કરતા હતા. મૂર્તિ બનાવ્યા બાદ તેને કમ સે કમ આઠ દિવસ સુધી સાથે રાખી તે." પૂજા-ભક્તિ કરવાનું વિધાન પ્રસ્તુતમાં તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવેલ હોય તેમ જણાય છે. નિયમપાલન માટે મૂર્તિ બનાવી તેની માત્ર એક દિવસ પૂજા કરી, ભોજન-પાણી કરી, મૂર્તિને ત્યાંને ત્યાં જ મૂકીને ચાલી જવામાં મુખ્યતા પોતાના ભોજન-પાણીની રહે, ભગવાનની નહિ. મુખ્યતયા પ્રભુ પ્રત્યેનો આદર-ભક્તિ ભાવ સચવાય, જિનઆશાતનાનો પરિહાર થાય તે માટે પ્રતિમાને ઓછામાં ઓછા આઠ દિવસ સુધી સાથે રાખી તેની પૂજા-ભક્તિ કરવી જોઈએ - એવું પ્રસ્તુતમાં તાત્પર્ય જણાય છે. રાજા, મંત્રી વગેરે પોતે જ પ્રતિમાની નવકાર મંત્ર વગેરે દ્વારા સ્થાપના કરતા હતા તથા આઠ-દશ દિવસ સુધી તે પ્રતિમાને સાથે રાખી તેની ભક્તિ કરી ત્યાર બાદ તેને તેઓ યોગ્ય સ્થાને પધરાવતા હતા. આ બે હકીકતથી જૈનઈતિહાસવેત્તાઓ સુપરિચિત જ છે." - એવું અમુક વિદ્વાનોનું મંતવ્ય છે.

મોટા નગર-શહેરમાં જિનપ્રતિમાની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા જેવા મહાન પ્રસંગે સતત આઠ દિવસ પૂજા કરવી અર્થાત્ અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ કરવો જોઈએ. જેથી પ્રતિષ્ઠા સાનુબંધ થાય. એવું સૂચન અહીં પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ જ તેવા પ્રસંગે શક્તિ અનુસાર દાન કરવું પણ જરૂરી છે, જેથી જિનશાસનની પ્રભાવના થાય. શાસનપ્રભાવનાના લીધે અન્ય ધર્મી જીવોમાં પણ ભવાંતરમાં જૈનધર્મપ્રાપ્તિના બીજની વાવણી થાય છે. આનાથી ફલિત થાય છે કે જિનશાસનના મહત્ત્વના પ્રસંગે શક્તિ અનુસાર શાસનપ્રભાવના કરવી જોઈએ. [૮/૧૬]

આઠમાં ષોડશકનો સ્વાધ્યાય

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર જવાબ લખો.

૧ જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કેટલા દિવસની અદર કરાવવી જોઈએ ? શા માટે ?
૨ પ્રતિષ્ઠાના કેટલા પ્રકાર છે ? તે સવિસ્તર જણાવો
૩ વચનાનુષ્ઠાનજન્ય સમાપત્તિ અને પ્રતિષ્ઠાજન્ય સમાપત્તિમા શુ ભેદ છે ?
૪ પ્રતિષ્ઠાજન્ય શક્તિને પૂજાફલપ્રયોજક માનવામા શુ દોષ છે ?
૫ પ્રતિષ્ઠાજન્ય અદૃષ્ટને પૂજ્યતાપ્રયોજક માનવુ શા માટે અનુચિત છે ?
૬ પ્રતિષ્ઠાકારક વિશે પૂર્વાચાર્યોના મત અને તેનુ યોગ્ય વિભજન જણાવો
૭ પોતાના આત્મામા પ્રતિષ્ઠા એ મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા શા માટે કહેવાય છે ?
૮ પ્રતિમામા વીતરાગની પ્રતિષ્ઠા = અધિષ્ઠાન થઈ શકે કે નહિ ? શા માટે ?
૯ બાહ્ય પ્રતિષ્ઠાવિધિ સમજાવો
૧૦ દરેક અવચકયોગને સમજાવો
૧૧ પ્રતિષ્ઠા પછી આઠ દિવસ સુધી રોજ પૂજા કરવાની પાછળ શુ આશય છે ?

(બ) નીચે યોગ્ય જોડાણ કરો

(૧) પ્રતિષ્ઠા	(A) ૧૭૦ જિનની પ્રતિષ્ઠા
(૨) મહાવીર સ્વામી પ્રતિષ્ઠા	(B) સિદ્ધાર્થ
(૩) મહાપ્રતિષ્ઠા	(C) જ્ઞાન
(૪) મુખ્ય પ્રતિષ્ઠા	(D) વ્યક્તિ પ્રતિષ્ઠા
(૫) પ્રતિષ્ઠાગત ભાવ	(E) વાયુકાર્ય
(૬) બ્રહ્મતત્ત્વ	(F) રસેન્દ્ર
(૭) સમાર્જન	(G) અજનશલાકા
(૮) આગમ	(H) અગ્નિ
(૯) પચાગપ્રણિપાત	(I) પ્રથમ પૂજા
(૧૦) સાધુદર્શન	(J) પ્રથમ યોગ

(ક) ખાલી જગ્યા યોગ્ય રીતે પૂરો

૧ ____ દિવસથી માડીને ____ દિવસમા પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરવી (જિનપ્રતિમાનિર્માણ, અજનશલાકા પ્રારભ, ૮, ૯, ૧૦)
૨ પ્રતિષ્ઠાના ____ પ્રકાર છે (૧, ૨, ૩, ૪) "
૩ પ્રતિષ્ઠાના નામ ____ છે (શબ્દાનુસારી, અર્થાનુસારી, યાદચ્છિક)
૪ પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠા એ ____ પ્રતિષ્ઠા છે (મુખ્ય, ગૌણ, શાશ્વત)
૫ પ્રતિષ્ટાકારક ગુરુ = ____ (જૈનાચાર્ય, પન્યાસજી, માતા-પિતા વગેરે)
૬ અવચક યોગના ____ પ્રકાર છે (૧, ૨, ૩, ૪, ૫)
૭ ____ પૂજાથી ____ દેવતાને ફાયદો થતો નથી (સરાગ, વીતરાગ, ક્ષેત્ર)
૮ પ્રતિષ્ઠાના ____ વિશેષણો આપવામા આવેલ છે (૭, ૧૧, ૨૧, ૩૧)
૯ લૌકિક પ્રતિષ્ઠા કરતા લોકોત્તર પ્રતિષ્ઠામા ____ સબધી વિભિન્નતા છે (વિધિ, દેવ, મત્ર)
૧૦ પ્રતિમામા દેવતાનુ સનિધાન એટલે પ્રતિમામા દેવતાનુ ____ (અધિષ્ઠાન, મમત્વ, સક્રમાણ)

નોધ આ પ્રશ્નપત્રમા કોઈએ પેન-પેન્સીલ વગેરેથી કોઈ પણ નિશાની વગેરે ન કરવા ખ્યાલ રાખવો

કલ્યાણકંદલીની અનુપ્રેક્ષા

(અ) નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારથી જવાબ આપો

૧ એક, ત્રણ, પાંચ વગેરે પ્રતિમા બનાવવાનું પ્રયોજન શું ? તે શ્રીશાંતિસૂરિજી મ.ના મતાનુસારે જણાવો
૨ પ્રતિષ્ઠાસંબંધી નવ્યનૈયાયિકનો શું મત છે ? તેમાં દોષ જણાવો
૩ પ્રતિમામાં પ્રતિષ્ઠિતત્વનું જ્ઞાન કઈ રીતે ઉપયોગી છે ?
૪ પ્રતિષ્ઠાસંબંધી પ્રાચીન નૈયાયિકના મતનું નિરૂપણ અને નિરાકરણ કરો
૫ પ્રતિષ્ઠિત થનાર પ્રતિમામાં સરાગ દેવતાનું સાન્નિધ્ય માનવામાં શું દોષ છે ?
૬ પ્રતિષ્ઠાધ્વંસને પૂજાફલપ્રયોજક કેમ ન કહેવાય ?
૭ અન્ય ગચ્છની પ્રતિમા વિશે ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયના મતનું પ્રતિપાદન અને પ્રતિકાર કરો
૮ જિનબિંબને આશ્રયીને સમાપત્તિ કેવી રીતે થાય ?
૯ 'નિષ્કાંચનતા' ના બે વિશેષણો કયા છે ? તેનું કારણ શું છે ?
૧૧ પ્રતિષ્ઠાગત ભાવમાં જ્ઞાનયોગ, મંત્રયોગ, રાજયોગ, લયયોગ, રાજયોગ, હઠયોગ વગેરે બતાવો

(બ) નીચેના પ્રશ્નોના સંક્ષેપમાં જવાબ આપો

૧ પ્રતિષ્ઠાવિધિજન્ય આત્મગત અતિશયને કઈ રીતે પૂજાફલપ્રયોજક માની શકાય ?
૨ પ્રતિષ્ઠાસંબંધી જયદેવમિશ્રનો અભિપ્રાય જણાવો
૩ પ્રતિષ્ઠા કઈ રીતે સફળ બને છે ?
૪ સમાપત્તિ કયા સંબંધથી પ્રતિષ્ઠિતત્વવ્યવહારનું કારણ બને ?
૫ પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં ન્યૂનતા હોવા છતાં ફળ કેવી રીતે મળે ?
૬ જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કોણ કરે ?
૭ પ્રતિમાના આઠ ભેદ જણાવો
૮ પૂજા વગેરેની વિધિમાં અનેક ભેદ હોવા છતાં વ્યામોહ કેમ ન કરવો ?
૯ રાગાદિ કેમ દોષસ્વરૂપ છે ?
૧૦ મુખ્ય દેવતાનું સ્વરૂપ બતાવો
૧૧ મહાભારતમાં સૌથી મોટું દુઃખ કયું બતાવેલ છે ?
૧૨ શિલ્પરત્નાકર ગ્રંથ મુજબ વીતરાગપ્રતિમા કેવી રીતે થાય ?
૧૩ પ્રતિષ્ઠાકલ્પમાં જણાવેલ પ્રતિષ્ઠાવિધિ જણાવો
૧૪ પંચાશકજી મુજબ પ્રતિષ્ઠાવિધિ જણાવો
૧૫ અવંચકયોગના અંતરંગ-બહિરંગ કારણો જણાવો
૧૬ શિષ્ટાચારમાં શાસ્ત્રાનુસારિતાનું સમર્થન કરો
૧૭ પ્રતિષ્ઠા પછી સર્વજીવોને દાન શા માટે આપવાનું ?
૧૮ શ્રાદ્ધવિધિ, સ્તવપરિજ્ઞા મુજબ પ્રતિષ્ઠા પછીની વિધિ જણાવો
૨૦ હઠયોગના આઠ લક્ષણો જણાવો

(ક) ખાલી જગ્યા પૂરો

૧ ____ ના મતે પ્રતિષ્ઠાધ્વંસ પૂજાફલપ્રયોજક છે (ગંગેશ ઉપાધ્યાય, જયદેવ મિશ્ર, પ્રાચીન નૈયાયિક)
૨ સમકાલીન ગણધરોની સામાચારીમાં ભેદ ____ (હોય, ન હોય, ઘણા હોય)
૩ રાજયોગના ____ પ્રકાર છે (૫, ૧૫, ૫૧)
૪ પ્રતિષ્ઠાગત ભાવ ____ દ્વારા વધારવાનો હોય છે (મૈત્રી વગેરે ભાવના, શાસનપ્રભાવ____, પૂજા)
૫ 'બ્રહ્મરસ' શબ્દ દ્વારા ____ નું સૂચન થાય છે (રાજયોગ, જ્ઞાનયોગ, આનંદયોગ)
૬ ઉત્કૃષ્ટ પુદ્ગલસ્થિતિ ____ કાળ સુધી છે (અસંખ્યકાળ ચક્ર, અનંતકાળ ____ ળ